KAMNIŠKI ZBORNIK

XIX/2008

MATIČNA KNJIŽNICA
KAMNIK
2

KAMNIŠKI ZBORNIK

XIX/2008

MATIČNA KNJIŽNICA KAMNIK
KA či 908(497.4)
KAMNIŠKI zbornik
/2008
949.712 Kamnik(058)
1002780,18
COBISS ©

Cip - kataloški zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana

Kamniški zbornik XIX

ISSN 1318-9069

LEPO RAVNAJ
S KNJIGO!

Kamniški zbornik XIX

Kamniški zbornik XIX vstopa s to knjigo v drugo desetletje izhajanja po oživitvi leta 1996.

Kamniški zbornik izhaja vsaki dve leti. Vsi prispevki so vsebinsko vezani na območje kamniške občine. Sodelavci so ljudje različnih generacij, poklicev in stopenj izobrazbe. Nekateri od njih sodelujejo stalno in svoje raziskovalno delo načrtujejo tako, da dosežke objavijo v Zborniku, drugi priložnostno, ko se ukvarjajo s kamniško tematiko. Prispevkov za objavo je zmeraj dovolj. Uredništvo se zahvaljuje vsem, ki so z bogato vsebino napolnili Zbornik za leto 2008.

Vsebina prispevkov prikazuje, o čem razmišljajo ljudje, ki živijo na tem območju, z njega ali od drugod izhajajo, kaj jih v zvezi s Kamnikom zanima, s čim se ukvarjajo poklicno ali v prostem času. Zbornik predstavlja kamniške družbene, naravne in gospodarske posebnosti, tudi svetovno ali evropsko pomembna odkritja zavzetih raziskovalcev. Marsikateri od člankov je lahko osnova za nove ideje na področju turizma, gospodarskega in družbenega razvoja.

Kamniški zbornik je odprt za vsa argumentirana mnenja. Življenje ljudi zmeraj temelji na preteklosti, če to hočemo ali ne, zato bi jo morali poznati. V razdelku, posvečenem zgodovini, Jože Arko prikazuje pomembnost kamniških enot v osamosvojitveni vojni, Damjan Hančič delovanje komunistične partije po koncu druge svetovne vojne, kot ga kažejo zapisniki, Vilma Vrtačnik Merčun šolstvo v kamniškem šolskem okraju od 1904 do 1913, filmsko podobo Kamnika do uveljavitve televizije Stanko Šimenc, desetletje kamniškega alpinizma Bojan Pollak ipd. Zelo pomembne so raziskave kamniških obrti. Letos predstavljamo svečarstvo in medičarstvo, ki ju je raziskala Jasna Paladin, ter apnarstvo in rezbarstvo, o katerih piše Vilko Rifel.

V tem zborniku se več prispevkov ukvarja s tematiko Velike planine. Vanda Rebolj, France Malešič in sodelavci predstavljajo vse, kar je znanega in zapisanega o njej, od mlajšega paleolitika naprej. Vsem, ki želijo izvedeti še več, je na voljo izčrpen seznam literature. Z arheološkega vidika je obdelana t. i. ovalna bajta, zlasti z etnološkega pa Mlinarjev stan. Velika planina je bila pred časom v središču burnih razprav, ali žičnico popraviti ali opustiti, čigava je/bo zemlja pod žičniškimi napravami. Da pa so se o Veliki planini prepirali že prej, kaže objava sodnega zapisnika iz leta 1540, ki morda odgovarja tudi na marsikatera sodobna vprašanja.

Članki s področja paleontologije (Jure Žalohar, Matija Križnar in drugi) opozarjajo na intenzivnost tovrstnih raziskav in pomembnost odkritij. Veliko botanično in zoološko pestrost kamniškega območja potrjujeta raziskavi rastlinstva Menine planine in hroščkov kozličkov, ranljivost narave pa prispevka Danijela Bezga o izginotju nekaterih vrst plevela zaradi intenzivnega kmetijstva in Vida Kregarja o veternicah.

Pred leti je bil v Kamniku simpozij o Gregorju Križniku, vendar predavanja še niso dobila knjižne oblike, zato se pomembnega Motničana spominjamo z dvema člankoma, ki so ju pripravile sodelavke Matične knjižnice Kamnik in njegova pravnukinja Damjana Križnik.

Kot vsakokrat tudi zdaj predstavljamo štiri pomembne kamniške ustvarjalce: pesnici Anico Gladek in Urško Tomec ter likovnika Bogdana Potnika in Toneta Žnidaršiča. Intervjuvali pa smo znanstvenika Vladimirja Klemenčiča in alpinista Marka Prezlja.

Več prispevkov je posvečenih pomembnim obletnicam ljudi preteklega in sedanjega časa: Angelika Hribarja, Ladislava Hrovata, Ivana Mazovca in slikarja

šestdesetletnika Tomaža Perka. V zadnjih dveh letih so umrli: častna občana Cene Matičič in Emilijan Cevc, etnolog Tone Cevc in slavistka Anda Peterlin, o katerih objavljamo krajše ali daljše članke.

Prav ob koncu priprave tega zbornika pa je umrl nekdanji predsednik republike Janez Drnovšek, ki mu posvečamo spominski zapis župana Antona Toneta Smolnikarja.

Zahvaljujem se vsem avtorjem za članke, članom uredniškega odbora za sodelovanje, Sašu Matičiču in Dušanu Sterletu za oblikovanje Kamniškega zbornika 2008. Za Zbornik, kot se predstavlja javnosti, je bilo potrebnega veliko dela in znanja Milana Šuštarja, ki se mu iskreno zahvaljujem za lektoriranje, presojo člankov in estetske podobe knjige. Županu občine Kamnik Antonu Tonetu Smolnikarju in občinskemu svetu hvala za moralno podporo in finančna sredstva.

Glavna urednica
Marjeta Humar

Pred dvanajstimi leti smo obudili Kamniški zbornik kot pomemben dokument razvoja naše občine, poljudnih in znanstvenih vsebin, naše preteklosti in sedanjosti, njegovi prispevki ohranjajo pomembne dokumente tudi za prihodnje rodove. Morda mnogi v prvem trenutku tudi zaradi pomanjkanja časa, vsakodnevnega hitenja te zajetne knjige ne preberejo v celoti, jo odložijo za prihodnjič – za leta kasneje?

Glavna urednica Marjeta Humar je dala pobudo za ponovno izhajanje; ob letošnjem občinskem prazniku in izidu »njene« sedme številke je tudi zato med nagrajenci občine Kamnik. Na slavnostni seji je prejela zlato priznanje občine Kamnik. Tudi njej vsa zahvala za trud in prispevek pri ustvarjanju Kamniškega zbornika.

Župan Anton Tone Smolnikar

Kamnik, marec 2008

Anton Tone Smolnikar,
župan občine Kamnik

In memoriam dr. Janezu Drnovšku

Slovenci smo izgubili državnika in človeka

»Človek se ne rodi! Človek postane človek!« To je ena od številnih misli, razmislekov in ugibanj o smiselnosti življenja, ustvarjanja človeka, ki smo ga izgubili 23. februarja 2008. Konec decembra 2007 se je zadnjič pojavil v javnosti ob predaji predsedniškega mandata nasledniku dr. Danilu Türku. Nihče seveda ni pričakoval, da ga bo bolezen tako kmalu iztrgala iz naše sredine. Kako priljubljen je bil, so potrjevale tudi kolone ljudi, ki so čakali, da se vpišejo v žalne knjige in se še zadnjič poslovijo od njega.

Tudi Kamničani ga ohranjamo v lepem spominu, dolžni smo mu zahvalo za vse, kar je v minulih dveh desetletjih postoril za našo mlado državo, za njegove pogumne državniške korake.

Med obiskom v Kamniku
je bil vedno prisrčno sprejet

Že leta 1996 je občinski svet občine Kamnik sprejel sklep, da se mu na slavnostni seji ob občinskem prazniku podeli spominsko priznanje občine Kamnik. Pričakovali smo ga kot slavnostnega govornika, da nam kot predsednik Vlade Republike Slovenije spregovori o aktualnih dogajanjih doma in v svetu, a so nam le nekaj ur pred slavnostno sejo sporočili, da se je ne more udeležiti.

Tudi za občinski praznik leta 2004 smo pričakovali, da bo slavnostni govornik, tokrat kot predsednik republike. Žal je bila v tem terminu v Sežani načrtovana slovesnost ob obletnici rojstva Srečka Kosovela, zato nam je državni odbor za proslave predlagal 17. april, ko smo se Kamničani in Slovenci spomnili 130-letnice rojstva generala, rodoljuba in pesnika, Kamničana Rudolfa Maistra - Vojanova.

Državno slovesnost smo začeli že popoldne z govorom obrambnega ministra dr. Antona Grizolda ob prisotnosti častne enote Slovenske vojske pred prenovljeno Maistrovo rojstno hišo na Šutni. Zatem pa smo v Domu kulture v uvodnem delu slavnostne akademije prisluhnili krstni izvedbi Ode generalu Maistru.

Spoštovani!

Minister za obrambo Republike Slovenije
dr. Anton Grizold
in
župan Občine Kamnik
Anton Tone Smolnikar

Vas
ob 130-letnici rojstva
generala, rodoljuba in pesnika
RUDOLFA MAISTRA VOJANOVA

vljudno vabiva na
OSREDNJO DRŽAVNO SLOVESNOST
v počastitev Maistrovega spomina,
ki bo
v soboto, 17. aprila 2004, ob 19. uri,
v Domu kulture v Kamniku.

Dobrodošli!

Slavnostni govornik
bo predsednik
Republike Slovenije
dr. Janez Drnovšek.

V programu sodelujejo:

Orkester Slovenske vojske,
dirigent Milivoj Šurbek,

Mešani pevski zbor Cantemus Kamnik,
zborovodja Sebastjan Vrhovnik,

igralec in pesnik Tone Kuntner

Spored:

Tomaž Habe:
Sinfonia Carnioli (»Soudaška«)
Jakob Jež Janez Menart:
Oda generalu Maistru (krstna izvedba)
Rudolf Maister-Vojanov, Tone Kuntner:
Pesmi

Vabilo na osrednjo državno slovesnost leta 2004

Slovesnost ob odprtju obnovljene Maistrove hiše, 17. aprila 2004

Slavnostni govornik predsednik republike dr. Janez Drnovšek pa je orisal lik generala Maistra, njegov pomen v trenutku, ko vstopamo v prostor brez meja, v Evropsko unijo. »*Zbrali smo se, da počastimo spomin na človeka, brez katerega bi bile meje današnje samostojne države Slovenije drugačne. Rudolf Maister je bil izjemen človek, ki je deloval v prelomnem času. Maistrov zgodovinski zgled nam kaže, da je v času prelomnih sprememb pomembno, da se najde človek, ki je sposoben odločitve in dejanj v pravem trenutku, ne prekmalu in ne prepozno. Kaže nam tudi, da se je na čas sprememb treba pripraviti, da nas ne preseneti in zbega,*« je med drugim dejal dr. Drnovšek.

Danes lahko ob Maistrovem zgodovinskem zgledu govorimo tudi o zgodovinskem zgledu dr. Janeza Drnovška, ki je znal v prelomnih trenutkih za Slovenijo, za njeno osamosvojitev z umirjeno besedo, s strpnostjo in državniško razsodnostjo kot predsednik Predsedstva Jugoslavije potegniti odločilne poteze, ki so v naslednjih letih pripeljale do slovenske samostojnosti. Čeprav takrat še neizkušen politik, je s slovenskim vodstvom, ob podpori slovenskega naroda »izvojeval« našo svobodo.

Kakšno naključje, kakšna ironija: kot predsednik predsedstva SFRJ se je moral intenzivno ukvarjati s Srbijo in Kosovom, dočakal je samostojnost takratne avtonomne pokrajine – skoraj dve desetletji kasneje kot priznanje svoje države.

Tudi v novonastali državi Sloveniji je nastopal umirjeno in premišljeno deset let kot predsednik Vlade Republike Slovenije. Lahko rečemo, da je gradil temelje in celotno zgradbo naše domovine, se s svojimi državniškimi potezami uveljavil tudi kot pomemben politik v svetovnem okviru.

»*Maistrova obletnica je sicer priložnost za pogled v preteklost, toda tudi pred nami je pomembno obdobje. Uspešno evropsko združevanje naj bi preseglo tisočletne sovražne in napete odnose med evropskimi narodi. Uspemo lahko samo z brisanjem meja v naših glavah. Spoštovanje narodnostnih manjšin bo v evropski prihodnosti eden od temeljev evropskega sobivanja,*« je med drugim dejal na državni slovesnosti, le 14 dni pred vstopom Slovenije v Evropsko unijo.

Tudi pri tem pomembnem koraku za Slovenijo je neprecenljiva vloga predsednika republike dr. Janeza Drnovška. Ta velika prelomnica za Slovenijo ni pomenila le uvrstitve naše mlade države v enakopravno skupnost evropskih narodov, temveč tudi priznanje predsedniku in vsem, ki so sodelovali pri tem »projektu«.

Njegova razmišljanja so ga pripeljala tudi do tega, da je v drugem delu predsedniškega mandata veliko razmišljal o človeških vrednotah in duhovnosti, ne samo znotraj domačega okvira. Ustanovil je Gibanje za pravičnost in razvoj, svoja spoznanja strnil v nekaj knjigah, kjer je pisal tudi o žrtvah kršitev človekovih pravic, iskal nove izhode za oblikovanje pravičnejšega življenja v svetu.

ZUIM – zavod dr. Janeza Drnovška?

Dr. Janez Drnovšek ob velikih nalogah ni pozabil ostati tudi človek, pozoren na drobne človeške stiske, z velikim socialnim čutom. Dvakrat je med drugim obiskal mlade in zaposlene v Zavodu za usposabljanje

Župan Anton Tone Smolnikar in dr. Janez Drnovšek pred slovesnostjo v Domu kulture Kamnik

Dr. Anton Grizold, župan Anton Tone Smolnikar in dr. Janez Drnovšek, 17. aprila 2004

MATIČNA KNJIŽNICA
KAMNIK

invalidne mladine. Ob prvem obisku leta 2002 jim je obljubil, da se bo zavzel za čimprejšnjo obnovo in dograditev zavoda. Ponovno jih je obiskal čez tri leta, ko so bili projekti že zelo blizu uresničitvi.

Prepričan sem, da bi lahko za vsa dobra dela in njegovo človeško tankočutnost Zavod za usposabljanje invalidne mladine poimenovali po njem. Sodim, da bodo s tem predlogom soglašali tako vodstvo zavoda, občinski svet občine Kamnik in tudi pristojni, ki na državni ravni odločajo o takšnih poimenovanjih.

Moja srečanja z dr. Janezom Drnovškom

Vsakokratno moje srečanje z njim mi je ostalo v prijetnem spominu. Čeprav je bilo v začetku težko začeti pogovor, sva vedno našla vsebino za prijeten klepet.

Kot novinar TV Slovenija sem ga srečal večkrat, kot v vlogi župana. Ponosen pa sem, da sem leta 1989 vodil prvo televizijsko soočenje, kjer se je predstavilo 6 kandidatov za člana predsedstva SFRJ. Na tem prvem soočenju je bil dr. Janez Drnovšek najmanj prepričljiv, najmanj zgovoren, odgovarjal je samo na vprašanja, ki sem mu jih zastavil, v nasprotju z drugimi kandidati, ki so v razpravi prehitevali drug drugega. Z novinarskimi kolegi smo večkrat analizirali in govorili, ali je slovenske volivce prav njegova umirjenost prepričala, da smo ga izbrali za člana predsedstva, ki je nato postal predsednik predsedstva SFRJ.

In še drugič si štejem v posebno čast, da sem imel z njim intervju za TV Slovenija leta 1992, neposredno po njegovi izvolitvi za predsednika Vlade Republike Slovenije.

»DOBROTA?
USTVARJATI MORAMO DOBRO.
TO DAJE NAŠEMU ŽIVLJENJU SMISEL.«

»Torej mir in dobro?
Mir in dobro.«

Žal so to zadnje misli dr. Janeza Drnovška, objavljene na spletni strani Gibanja za pravičnost in razvoj. Prekmalu je našel svoj mir na pokopališču v rodnem Zagorju, ostajajo prazni listi papirja, ki bi jih še lahko popisal v dobro vseh nas.

V imenu vseh Kamničanov iskrena hvala našemu velikemu državniku, ČLOVEKU.

Slavnostni govornik dr. Janez Drnovšek v Domu kulture Kamnik, 17. aprila 2004

Katarina Ščetinin - Sever, prof.
Oddelek za družbene dejavnosti
Občina Kamnik
Glavni trg 24, Kamnik

Korakoma na področju predšolske vzgoje

Ena prvih zadolžitev, ki jih lokalna skupnost sprejme nase po preteku porodniškega dopusta, tistega obdobja torej, ko je skrb za otroka tako rekoč v celoti prepuščena in zaupana staršem, je zagotoviti ustrezne oblike vzgoje in varstva za otroke. Izvirno pristojnost lokalne skupnosti, da poskrbi za najbolj ranljive predstavnike družbe, opredeljuje tudi Zakon o lokalni samoupravi, ki v 21. členu med naloge občine uvršča tudi pospeševanje služb socialnega skrbstva in predšolskega varstva ter osnovnega varstva otroka in družine.

Po spremembi družbenega sistema v začetku 90. let in posledično večjem poudarku na pravnih normah, ki jih poleg ustave poudarjajo mednarodni dokumenti, katerih podpisnica je tudi Slovenija, in ki postavljajo v prvi plan spoštovanje človekovih in zlasti otrokovih pravic, je po letu 1995 prevetritev in vsebinsko posodobitev doživela tudi zakonodaja na področju vzgoje in izobraževanja.

Čeravno je v Beli knjigi o vzgoji in izobraževanju Ministrstva za šolstvo in šport ter kasneje v Zakonu o vrtcih opredeljenih nekaj temeljnih vodil oziroma načel za delovanje področja predšolske vzgoje, naj omenimo samo načelo demokratičnosti, pluralizma in enakih možnosti za otroke in starše kot tudi pravico do izbire in drugačnosti, je njihovo uresničevanje zaradi konkretnih finančnih, materialnih, prostorskih pogojev znotraj posamične lokalne skupnosti mnogokrat oteženo in upočasnjeno.

Zagotavljanje prostih mest v vrtcu

V občini Kamnik je po sprva dokaj uravnoteženi ponudbi in povpraševanju na področju predšolske vzgoje prišlo do neugodnega zasuka in s tem pomanjkanja vzgojno-varstvenih kapacitet s preselitvijo enote vrtca iz Raspovega prehoda na novo lokacijo na Novem trgu. Vrtec je sicer z občutnim investicijskim vložkom občine dobil nove prostore, izgubil pa je za približno dva oddelka prostorskih kapacitet. Zmanjševanje števila otrok v oddelkih, ki ga je prinesla nova zakonodaja, je na srečo sicer močno izboljšalo bivalne pogoje otrok v oddelkih kot tudi pogoje izvajanja samega programa, pa je k temu prispevalo svoje. Naj omenimo, da je bilo po starih normativih iz leta 1980 v oddelek do dveh let lahko vključenih do 16 otrok, sedaj jih je z upoštevanjem zakonsko dopustnega fleksibilnega normativa 14, vendar zakon o vrtcih kot optimum predvideva 12 otrok. Od dveh do treh let je bilo sprva vključenih 20 otrok, po postopnem znižanju jih je 14, vendar naj bi jih bilo prav tako le 12. Od tretjega leta do vstopa v šolo je bilo po starih normativih vključenih celo 30 otrok, sedaj jih je v skladu s fleksibilnim normativom: v oddelkih 3-4 leta 19, v oddelkih 3-6 let 21 in v oddelkih 4-6 let 24 otrok. Po določbah zakona in podzakonskega predpisa naj bi bilo v omenjenih oddelkih, brez upoštevanja fleksibilnega normativa, še za dva otroka manj vključenih.

Prezasedenosti enot kamniškega vrtca in zavračanju otrok za sprejem v vrtec v zadnjih letih botruje nenazadnje tudi vse intenzivnejše priseljevanje mladih družin na obrobje Ljubljane, kjer investitorji nudijo ugodne nakupne pogoje za stanovanja ter obljubljajo urejeno infrastrukturo. Iz podatkov po krajevnih skupnostih v zadnjih letih izhaja, da je najizrazitejše povpraševanje po prostih kapacitetah v vrtcu v mestu Kamnik in neposredni okolici: KS Center, KS Perovo, KS Duplica, KS Zaprice. Prav tako kažejo podatki v prošnjah za vpis, da je največ povpraševanja za prosta mesta v jasličnih skupinah I. starostnega obdobja.

V luči prehoda na izvajanje devetletnega obveznega šolanja za vse šole v letu 2003/2004 in s tem odhoda generacije šestletnikov iz vrtca se je občina Kamnik lotila postopnega preurejanja igralnic drugega starostnega obdobja za mlajše otroke, zlasti v dveh najstarejših enotah vrtca na Duplici in na Bakovniku.

Še pred tem, v drugi polovici 90., je bila stara podružnična šola Šmartno prenovljena za namen vrtca, s čimer so bile kapacitete vrtca povečane za dva oddelka. Prav tako je bilo za potrebe dodatnih kapacitet v okviru enega oddelka vrtca adaptirano stanovanje v POŠ Motnik. Dodatno je bil vrtcu zagotovljen oddelek predšolskega varstva v okviru investicije OŠ Marije Vere leta 2003.

Ker zakon predvideva, da mora občina v primeru večjega števila otrok za vključitev v vrtec, kot pa je na razpolago mest, zagotoviti zadostne kapacitete ali pa razpisati koncesijo, je občina v preteklih letih dvakrat razpisala koncesijo, a brez uspeha, saj se zaradi strogih normativnih zahtev za prostor in opremo vrtca na razpis ni nihče prijavil. Uspešno je bila na podlagi ponovnega razpisa koncesija oddana šele v začetku leta 2007. V tem letu je občina Kamnik naredila velik korak na področju zagotavljanja prostih kapacitet. S pridobitvijo 5 oddelkov predšolske vzgoje in varstva v okviru koncesijskega vrtca Peter Pan ter nato z investicijo na Kovinarski cesti 11, kjer je v okviru 8 oddelkov začela delovati vzgojno-varstvena enota Sneguljčica, je občina zagotovila približno 230 novih prostih mest na področju Kamnika. Prav tako je bil v tem letu z namenom večjega števila vključenih otrok v vrtec preoblikovan oddelek na OŠ Marije Vere iz poldnevnega v celodnevni.

Vključenost otrok v programe predšolske vzgoje

Kljub rednemu in kontinuiranemu investicijskemu vzdrževanju in posodabljanju prostorov na podlagi tehničnih zahtev Pravilnika o normativih in minimalnih tehničnih pogojih za prostor in opremo v vrtcu ter zadnjih investicijskih vlaganjih na področju predšolske vzgoje ostaja v občini Kamnik še vedno približno 100 otrok letnika 2005, 2006 in 2007, ki jih domači vrtci v šolskem letu 2007/2008 zaradi pomanjkanja mest ne morejo vključiti.

Evropski svet je leta 2002 sprejel sklepe glede deleža vključenih otrok v vrtce do 3 let ter otrok od 3 let do vstopa v šolo. Tako naj bi do leta 2010 države člani-

Najbolj vesel dogodek je bila slovesna otvoritev enote Polžki v Motniku.

ce v programe predšolske vzgoje dosegle 33-odstotno vključenost otrok mlajših od treh let ter 90-odstotno vključenost otrok od 3 let do vstopa v šolo. Podatki o slovenskem povprečju vključenih otrok I. in II. starostne skupine kažejo, da je v institucionalne oblike predšolske vzgoje vključenih 38,5 % otrok do 3 let ter 80,1 % otrok od 3 let do vstopa v šolo.

Občina Kamnik z letošnjim šolskim letom na podlagi povečanega števila prostih mest samo z lastnimi kapacitetami zagotavlja približno 37,51-odstotno vključenost otrok do 3 let ter 77,88-odstotno vključenost otrok od 3 let do vstopa v šolo. Iz navedenih podatkov izhaja, da je tako v slovenskem merilu kot na ravni občine že sedaj presežen delež vključenih otrok, ki naj bi ga države članice za otroke I. starostnega obdobja dosegle do leta 2010. Razlogi za to so – kljub visokim cenam programov za predšolsko vzgojo, zlasti za jaslične skupine – najverjetneje v visokem deležu zaposlenih žensk v Sloveniji, ki za uresničevanje svojih delovnih obveznosti potrebujejo urejeno varstvo za otroka izven družine. Bolj nenavadno pa je to, da je delež vključenih otrok iz drugega starostnega obdobja toliko nižji. Celo kljub prostim mestom za otroke od 3 let do vstopa v šolo v naši občini starši v tem šolskem letu vozijo približno 72 otrok te starosti v vrtce v sosednje občine! Slika glede vključenosti otrok do 3 let je glede na dejanske potrebe staršev nekoliko drugačna. Šele natančna študija bi pokazala dejanske vzroke za to, da starši vpisujejo otroke v vrtce izven matične občine. Vsekakor pa ni edini razlog za to legitimno odločitev staršev le pomanjkanje prostih mest v vrtcih v občini. Že zakon o vrtcih daje staršem pravico do izbire programov v javnih in zasebnih vrtcih. Mnogi starši načrtno iščejo vrtec v bližini delovnega mesta, ki je izven občine stalnega bivališča. Tako mnogo staršev iz kamniške občine dnevno migrira v večje kraje vse do Ljubljane in še dlje. Samo v vrtcih v Ljubljani imamo v tem šolskem letu vključenih 60 otrok druge starostne skupine in 34 otrok prve starostne skupine.

Financiranje predšolske vzgoje v občini Kamnik

Če na kratko povzamemo, smo v občini Kamnik kljub dosedanjim naporom, da bi omilili pritisk na vrtce, priča vse večjemu povpraševanju po vzgojno-varstvenih storitvah za najmlajše otroke. Na drugi strani pa se ne le naša, temveč tudi ostale občine v Sloveniji v okviru sedanjega načina financiranja občin vse bolj zaostreno soočajo z omejenimi zmožnostmi še nadaljnjega večanja deleža proračunskih sredstev za področje predšolske vzgoje. V okviru primerne porabe občine Kamnik za leto 2007 znaša delež sredstev za področje predšolske vzgoje skupaj z investicijo na Perovem 39,98 %. Občina Kamnik v povprečju zagotavlja 70 % oskrbnih stroškov za vrtce, starši prispevajo 30 %.

V letu 2006 je občina Kamnik državi ponovno posredovala pobudo za spremembo financiranja na področju predšolske vzgoje. Ob tem je poudarila, da so najbolj pereči problemi, ki tarejo občino na tem področju v zadnjih letih, visoka cena vzgojno-varstvenih storitev ter veliko število odklonjenih otrok.

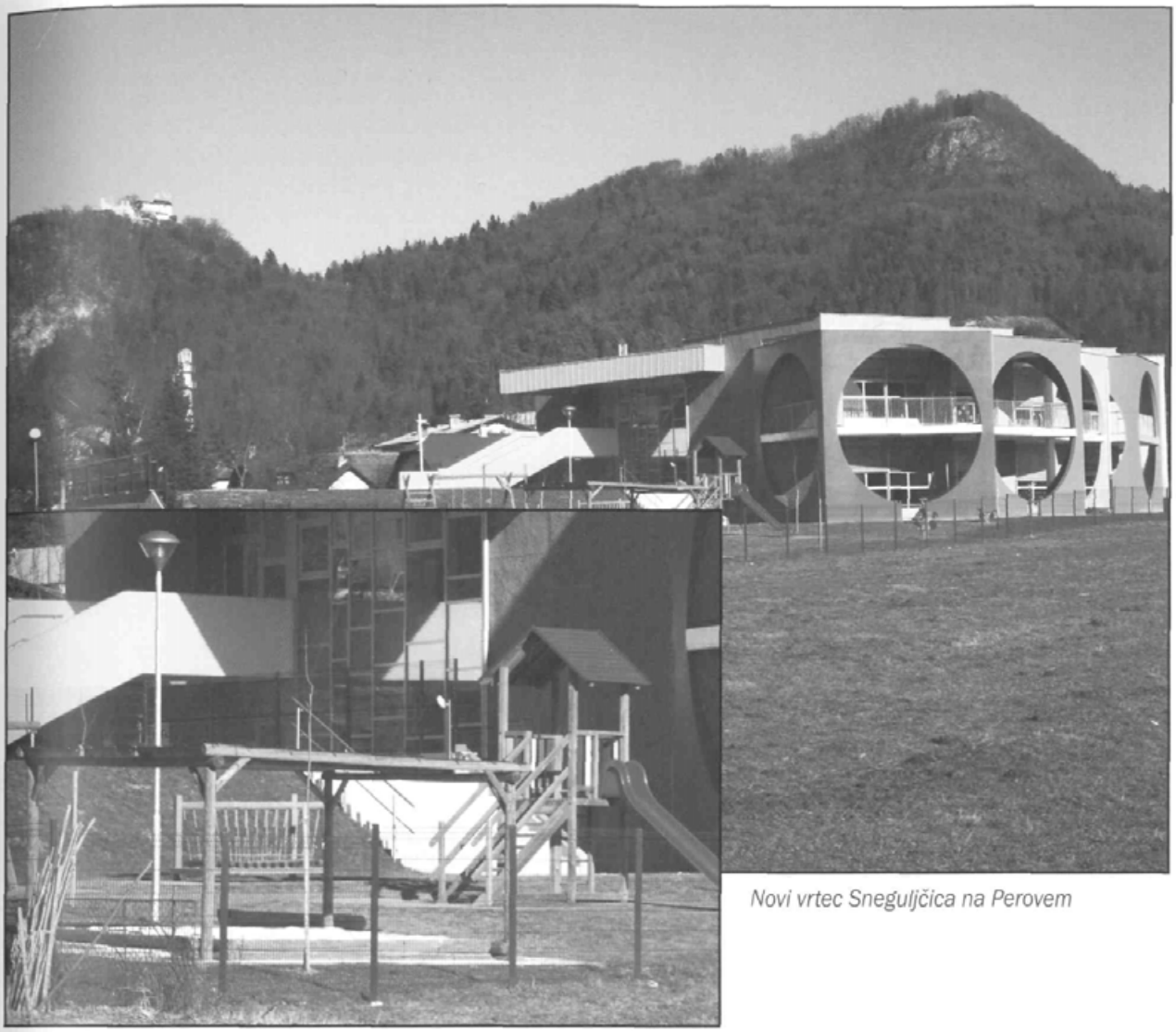

Novi vrtec Sneguljčica na Perovem

Ne glede na to, da kamniški vrtec oblikuje ceno programov na podlagi predpisanih kalkulativnih elementov iz metodologije za oblikovanje cen v vrtcih, pa večji del stroškov v ceni programa, na katere lokalna skupnost nima prav nobenega vpliva, predstavljajo stroški dela, ki v strukturi cene znašajo kar od 70 do 80 % vseh stroškov.

Iz občinskega proračuna se poleg doplačil vzgojno-varstvenih storitev na osnovi stalnega bivališča otroka z vsaj enim od staršev namenjajo sredstva tudi za investicije in investicijsko vzdrževanje. Spričo tega je temeljna dilema, s katero se sooča občina, zmožnost zagotavljanja zadostnih kapacitet v okviru primerne porabe za vse otroke, ki potrebujejo predšolsko vzgojo in varstvo. Ta naloga je, če naj lokalna skupnost skrbi še za ostale ravni življenja svojih občanov, težko izvedljiva.

Zato pobuda, ki je bila naslovljena na pristojno ministrstvo, poziva k temu, da se občinam sredstva za dejavnost predšolske vzgoje zagotovijo glede na dejansko vključenost otrok. Poleg tega naj država preko davčne zakonodaje poskrbi za to, da bodo državljani prispevali v državni proračun po dejanskih dohodkih, ti pa bodo lahko pravična osnova za uvrstitev staršev v plačilne razrede.

Prav tako je bil podan predlog, naj država preveri, ali so na področju predšolske vzgoje dejansko potrebni tako strogi tehnični pogoji za prostor in opremo vrtca, zlasti za manjše enote in vzgojno-varstvene družine. Ob tem izhajamo iz prepričanja, da je smiselno ohraniti normative glede zahtevane minimalne igralne površine na otroka, vsa tehnična oprema, ki jo je potrebno zagotoviti, pa predstavlja na primer za koncesionarja tako velik finančni zalogaj, da ga brez participacije občine ni zmožen pokriti.

Precej prahu je leta 2007 dvignilo tudi revizijsko poročilo Računskega sodišča RS o zagotavljanju predšolske vzgoje v Sloveniji v letih 2003–2006. Izsledki poročila kažejo na več nerešenih problemov tega področja, med katerimi ostaja v ospredju ravno zagotavljanje predšolske vzgoje. Revizorji so ob koncu svojega kritičnega poročila, s katerim so negativno ocenili dostopnost vrtcev po Sloveniji, pristojnemu ministrstvu zastavili dve ključni vprašanji, do katerih naj se to opredeli: *kdo naj bo odgovoren za zagotavljanje predšolske vzgoje in kakšna naj bo vloga države pri njenem zagotavljanju.*

Da pa ne bi zašli v skušnjavo prelaganja odgovornosti za skrb za predšolsko vzgojo na ramena drugih, moramo ponovno uvideti, da je nedvomno naša naloga oblikovanje nadaljnjih korakov za to, da se, vsaj kar zadeva zagotavljanje dodatnih kapacitet, v prvi vrsti temeljito izkoristijo vse dane prostorske možnosti v občini Kamnik, tudi v okviru šol, za čim večjo vključitev

Veseli malčki ob slovesni otvoritvi vrtca Sneguljčica na Perovem

otrok, ki potrebujejo predšolsko vzgojo in varstvo. Prav tako ni razloga, da se s pestro ponudbo programov, ki jih kamniški vrtci že leta izvajajo v zadovoljstvo svojih uporabnikov, ne bi moglo diferencirano pokriti potreb in zahtev staršev po predšolski vzgoji.

Programi predšolske vzgoje

Poleg temeljnega javno veljavnega programa Kurikulum za vrtce iz leta 1999, ki je nasledil Vzgojni program za vzgojo in varstvo otrok (1985), kamniški vrtci že vrsto let izvajajo tudi program po metodologiji Korak za korakom ali Soros Child Development Program, ki izhaja iz posebej strukturiranega okolja (igra po kotičkih); zaenkrat še v okviru dodatnih dejavnosti za otroke in starše uvajajo tudi program po načelih pedagogike Montessori.

Ob dejstvu, da se ob različnih priložnostih, ko teče beseda o izobrazbi strokovnih delavcev – vzgojiteljic, kar neizogibno vpliva na višino cen programov, izraža začudenje nad potrebo po »tako« visoko izobraženem vzgojiteljskem kadru, je potrebno reči, da dosežene visoke ravni vzgojno-varstvenih storitev, ki je nedvomno v prvi vrsti v korist otrok, ne bi bilo brez temeljite in poglobljene izobrazbe izvajalcev programa.

Daleč so časi, ko je predšolsko varstvo na splošno potekalo v prenapolnjenih prostorih, v okviru togo začrtanih dnevnih rutin, brez posluha za individualne potrebe in osebnost otroka ... večinoma z namenom osnovne nege in varstva ter nadaljnjega, prav tako prepogosto togo usmerjenega usposabljanja za pridobivanje veščin za otroke pred odhodom v šolo.

Strokovne podlage za delo z otroki in izvedbene možnosti, ki morajo biti v rokah rahločutno naravnane vzgojiteljice, so danes na zelo zavidljivi ravni. Pedagoški proces je v celoti naravnan na otroka ter razvoj njegovih potencialov. Za to, da se pripravi v prvi vrsti sprejemajoče in za otroka čustveno varno okolje, ki mora upoštevati raznobarvnost občutij vsakega posameznika, je potrebna osebnostno visoko strukturirana vzgojiteljica. Veliko znanja je potrebnega, da se izlušči bistveno. Seveda je ob tem potrebno skrbeti še za nadaljnjo osebno rast, saj brez uvidov v lastno otroštvo in trdega dela na sebi ni mogoče pristno začutiti otroka. Vendar je občutje sprejetosti šele okvir za to, da otrok lahko prične raziskovati. Za to je potrebna vrsta vzpodbud, ki pa morajo vsakokrat izhajati iz otrokove pripravljenosti za pridobivanje novih izkušenj. Vse življenje v vrtcu poteka v nenehni interakciji otrok z vzgojiteljico in z drugimi otroki, in to v skupini z do 12 otroki na vzgojiteljico predstavlja izjemno zahtevno delo, ki mora biti ustrezno ovrednoteno.

Ne smemo pozabiti, da je pridobivanje stimulativnih izkušenj izven družinskega okolja za otroka vsaj tako pomembno kot zagotovitev ustreznega varstva v času odsotnosti zaposlenih staršev, zato cilj ustvarjanja zadostnih kapacitet na področju predšolske vzgoje ni zgolj pomoč družini v smislu pomoči pri uspešnejši integraciji zasebnega in poklicnega življenja staršev, marveč je tudi doživljajsko in izkušenjsko bogatenje temeljev otroštva, iz katerih se lahko otrok razvije v bolj avtonomnega in samozavestnega posameznika – tudi v prid in ponos lokalne skupnosti.

V tem pogledu odpade marsikakšen pomislek glede zajetnih deležev v občinskih proračunih za predšolsko vzgojo, zaradi katerih bi utegnila koga boleti glava in ki tudi v prihodnje po vsej verjetnosti ne bodo bistveno nižji, če naj zadostimo zahtevam in potrebam, o katerih je bil govor.

Za potrebe vrtca preurejena stara šola v Šmartnem

Urejeno otroško igrišče pri vrtcu v Šmartnem v Tuhinju

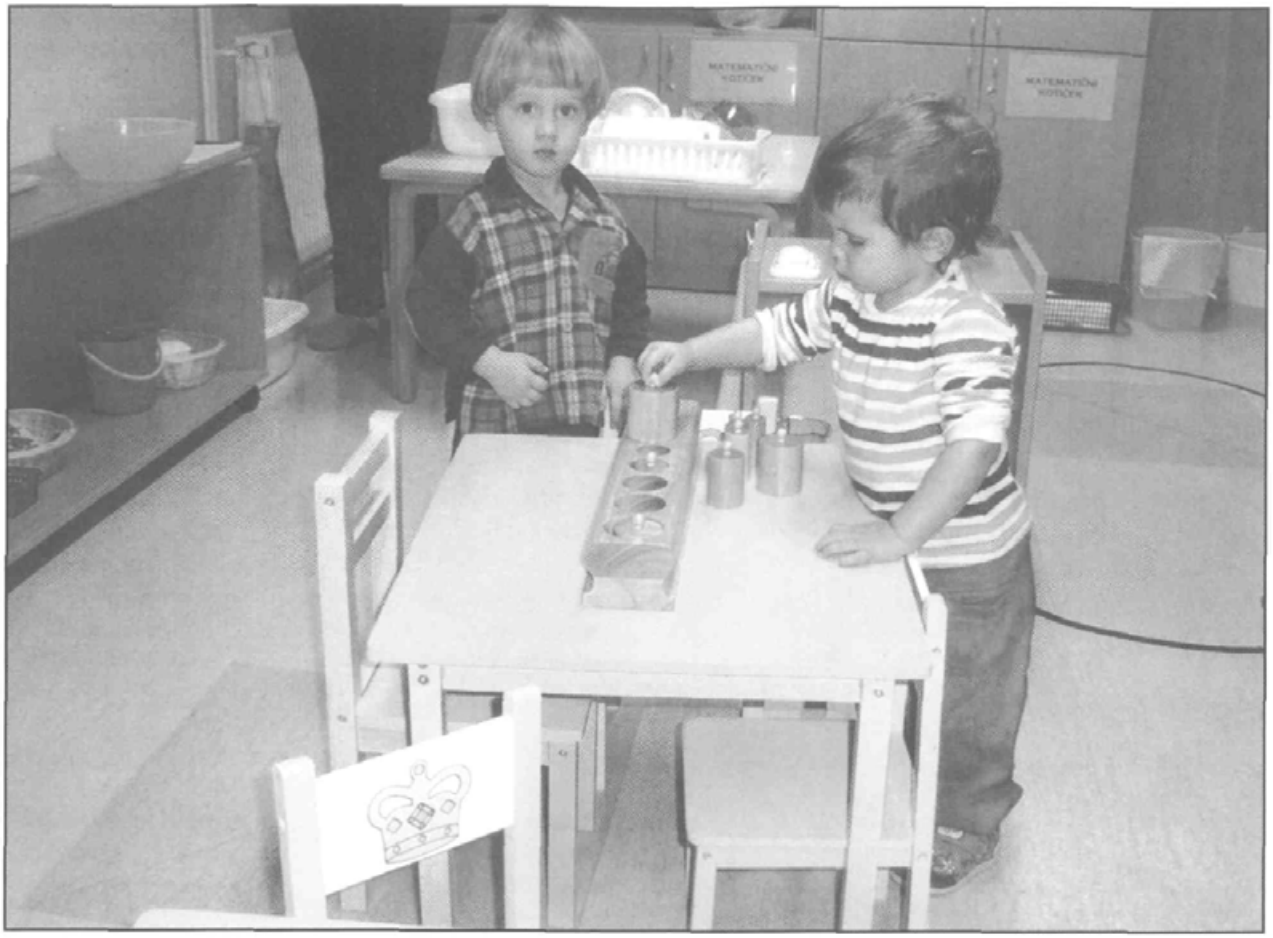

Zgodnje uvajanje naravoslovja – eksperimentiranje je vključeno v redni program vrtca.

Step by Step for Pre-School Education

Summary

This paper highlights the relation of the local community towards pre-school education, especially in light of current legislation. In this context, it exposes the main problems the local community is confronted with when it tries to satisfy the needs of its citizen's as much as possible regarding education. As a result of more young families moving to Kamnik there are more problems each year. The paper also outlines the plans the local community in Kamnik had in years past regarding this issue. For the most part this includes ensuring capacities in kindergartens. It is interesting that in Slovenia, we have already exceeded the recommended EU share regarding the inclusion of children from the first age group until 2010, even though there is a great demand for a greater inclusion of the youngest population. The challenge for the local community in the future will be to find a balance between the offer and demand regarding pre-school education, whereby it will be necessary to look for possibilities of carrying out programs for the youngest population – also with new programs and a well though out restructuring of departments – within the framework of all existing locations for education in the community.

In the end, the article would also like to evaluate the pre-school education program, which many children are already a part of and the necessity to ensure a lot of funds on a monthly basis within the framework of the budget as well as in the interests of the parents.

Mag. Vanda Rebolj, prof.
Kettejeva 4, Kamnik

France Malešič, dr. med.
Levstikova 6, Kamnik

Zven časa na Veliki planini

Časovna preglednica
Gradivo za vodnik po virih o Veliki planini[1]

UVOD

Zbirka podatkov je plod nekaj manj kot dvajsetletnega zbiranja podatkov o kamniškem območju, med katerim se je izkazalo, da jih je o Veliki planini toliko, da jih je smiselno urediti v samostojno zbirko. Zapisovala sem jih med prebiranjem domače in tuje literature, ob pregledovanju starejšega in novejšega časopisja in po pripovedih. V zadnjih mesecih je podatke izdatno dopolnil predvsem France Malešič, ki me je tudi spodbudil, da zbirko objavim. Strokovnjaki in poznavalci z različnih področij pa so ji dodali tehtnost.

Kronološko urejen niz podatkov o Veliki planini in z njo povezani okolici zajema zadnjih 3500 let. Izbrani so tisti, ki osvetljujejo svoj čas. Večinoma so oprti na vire. Ponekod so navedene le hipoteze ali ljudsko izročilo. Prepletajo se formalni podatki o ekonomiji, kulturi in zgodovini z odnosom do narave in s podatki o duhovnem svetu ljudi. Izpuščeni so nekateri podatki iz zadnjih desetletij, ki jih še ni mogoče ovrednotiti. Dogodek, umeščen med predhodne in naslednje, lahko bralcu zrcali preteklost, ki jo sme ovrednotiti sam.

Velika planina je prispevala delež k svetovni zgodovini smučanja in zimskega turizma. Posebna oblika bivališča, skoraj brez primere v svetu, še vedno vznemirja raziskovalce. Zanimivi sta tako kulturna in tehnična dediščina kot povezanost človeka s prelepo naravo. Poletna in povsem drugačna zimska podoba sta očarali tudi velike poznavalce gorskega sveta. Pogosto je bila pribežališče pred nasprotniki, z razvojem turizma pa tudi pred praznino civilizacije. Na njej lahko dokažemo spoštovanje, moč in veličino življenja, a ni mogoče mimo številnih nespametnih smrti. Vihre, kot so vojne, spori in bitke za lastnino ali ideologijo, planine niso obšle, vendar je obstala v svoji starosvetni podobi in vrednotah.

Opravljeno delo bo izpolnilo svoj namen, če bo spodbudilo tako nadaljnje znanstveno raziskovanje kot ljubiteljsko zbiranje neodkritega ali pozabljenega o tej planini. Zaradi boljšega poznavanja planine bomo vse novo na njej kritično, a bolj objektivno presojali. Pri raziskovanju in v izobraževanju se danes opiramo na svetovni splet, a moramo vedeti, kaj iščemo. Časovni trak zanj ponuja ključne besede, s pomočjo katerih si bomo širili znanje in dalje raziskovali.

Množica podatkov kaže Veliko planino kot zakladnico, morda manj znano, kot si zasluži. In kot zakladnica uči živeti in spoštovati, kar je tega vredno. Žal je planina pogosto ranjena, ker Kamničani zanjo še nismo našli rešitve, kako na njej živeti sodobno, a ne uničevati. Opominja, ko neodgovorno zarezujemo v žametno travno rušo in ko se njena dediščina utaplja v pozabi.

1 Gradivo so dopolnili: Jana Horvat, Marjanca Klobčar, Mija in Janez Majcenovič, Borut Peršolja, Helena Plahuta, Bojan Pollak, Vilko Rifel, Boris Štupar, Janja Železnikar in Lilijana Žnidaršič Golec.

Obdobje ali leto	DOGODEK
Pribl. 30 000 l. pr. n. št.	Najstarejše najdbe v Kamniških Alpah Mlajši paleolitik - aurignacien: koščene konice in druga tudi kamnita orodja - praskala, strgala, kostni ostanki jamskega medveda in drugih lovnih živali; Mokriška jama; Potočka zijalka. (Brodar, S. in M. Brodar 1983; Brodar, S. 1959, 419-469; Horvat, J. 2006, 22 idr.)
13.- 11. stol. pr. n. št.	Najstarejša najdba na Veliki planini Mlajša bronasta doba: čas nastanka bronaste plavutaste sekire, najdene nad Maklenovcem pri Vlačici (v Tihi dolini), 1963. (Cevc 2000b, 113; Vlasto Kopač) V isti čas sodi igla s Korit na Dleskovški planoti severovzhodno od Velike planine. (Horvat, J. 2006, 25)
12.-11. stol. pr. n. št.	Mlajša bronasta doba: nastanek bronaste tulaste sekire, najdene za Gradiško gričo na Dovji ravni, 1973. (Cevc 2000a, 12; Cevc 2000b, 113; Vlasto Kopač) Prazgodovinska keramika, najdena pri Pečicah, 1973. (Cevc 2000b, 113) Prazgodovina: fragmenti keramike; Mala planina (Vršiči). (Cevc 2000b, 113)
Prazgodovina	Časovno neopredeljeno: fragmenti keramike; Mala planina (Vršiči). (Cevc 2000b, 113) Fragmenti keramike: Nandetova jama v Dovji griči, na Mali planini, v bližini Domžalskega doma (najdeno tudi kamnito orodje). (Horvat, J. 2006, 24; Leben 1967, 105-106)

Obdobje ali leto	DOGODEK
5. – 4. stol. pr. n. št.	Mlajše obdobje starejše železne dobe: železen nož; Špauska raven, Velika planina, najdeno 1999. (Cevc 2000b, 113)
Okoli l. 1000 pr. n. št.	Po starejši hipotezi Toneta Cevca o pastirski bajti naj bi ta nastala v tem času kot ovalna hiša, brez notranje izbe, s šotorasto streho, ki jo v notranjosti nosita dve rogovilasti debli (sohi). Izba v izmeri dvakrat dva sežnja naj bi bila nastala kasneje. Beseda bajta je verjetno predrimskega izvora. V enakem pomenu jo poznajo v Furlaniji in Lombardiji, kjer je *bait* tudi kamnita klet za shranjevanje mleka. (Novak, V., 127; Baragiola 1915, 90; Scheuermeier, 14; Cevc 1993, 78)
1. stol. pr. n. št.	Mlajša železna doba: železna fibula; Za Plečam. (Cevc 2000b, 113)
1. – 4. stol. n. št.	Zgodnja antika: fibule, jagoda, obesek v obliki falusa, Planina Na stanu pod Kamniškim sedlom. (Horvat, J. 2006, 27, 29)
2. stol. n. št.	Rimski čas: dve zlati rimskodobni noriško-panonski fibuli na prelazu Volovljek, najdeni 1859 na Rakovem. Daritveni zakop. (Podlogar, L.; Horvat, J. 2006, 29)
3. – 4. stol.	Okrogla srebrna rimska fibula pri Pečicah. (Cevc 2000b, 113) Rimski čas: 7 brusnih kamnov; Pečice. (Cevc 2000b, 113)
4. – 6. stol.	Pozna antika: številne manjše postojanke, kovinske najdbe, deli noše, novci, groba keramika z valovnico, brusni kamni, železni zvonci; take najdbe izvirajo tudi z Velike planine. (Horvat, J. 2006, 27–33) Keramika; Pečice, Pod Kapelo. (Cevc 2000b, 113) Kosi keramike in sledi utrjene poznoantične postojanke, pribežališča staroselcev v času preseljevanja ljudstev, na terasah pod cerkvijo sv. Primoža. (Cevc 1997, 25)
7., zač. 8. stol.	Prihod Slovanov v treh tokovih proti goram.
***Okoli* l. 1000**	*Emilijan Cevc postavlja nastanek predromanske cerkve pri Sv. Primožu v ta čas.* (Cevc, E. 1985, 66)
11. stol.	Po Ferdinandu Šerbelju najverjetnejše obdobje nastanka prvotne cerkve pri Sv. Primožu, dokler ne bi našli bolj oprijemljivih arheoloških dokazov. Ostaja pa vprašanje morebitne kultne kontinuitete s koreninami v antiki. (Šerbelj 1995a, 19, 20) Po izročilu so stari pastirji na vprašanje, od kdaj pasejo na planini, odgovarjali, da *»od tedaj, ko še ni bilo cerkve pri Sv. Primožu,«* ali *»odkar je cerkev pri Sv. Primožu.«* Drugo izročilo pravi, da so dovji možje naučili pastirje delati divji ogenj in sir.
11.–12. stol.	Visoki srednji vek: lonec; Gradišče. (Cevc 2000b, 113) Fragmenti keramike iz naselbine pri Sv. Primožu. (Cevc 1997, 25)
12. ali 13. stol.	Sezidajo romansko cerkev sv. Primoža in Felicijana. (Cevc, E. 1965, 40; Zadnikar, M. 1982, 308)
13.–16. stol.	Pozni srednji vek: podkve; Za Plečam. (Cevc 2000a, 15; Cevc 2000b, 113) Pozni srednji vek: nekatere oblike ustij loncev, najdenih na različnih lokacijah (Gradišče na Veliki planini in drugod). (Predovnik 2006, 184–187)
Pozno 14. stol.	Naslikani del svetniške glave, delo furlanske slikarske smeri, najden v cerkvi sv. Primoža med restavratorskimi deli 1963/64. (Šerbelj 1995a, 59)
1396	9. julij: datum listine, ki prvič omenja ime cerkve po sv. Primožu in Felicijanu. To je povezano s prenosom relikvij v cerkev, ki so bile tam do turških vpadov. (France Stelè, 1929)

Obdobje ali leto	DOGODEK
14.–16. stol.	Keramika (lonci, sklede, pokrovi, krožniki, vrči, cedila, podkve); Veliki stan, Gornji konec. Iz tega časa so tudi ostanki stavb in predmetov. (Cevc 2000a, 15, 19; Cevc 2000b, 113)
Od 15. stol. dalje	Pastirji uporabljajo zelo kakovostno in tipološko različno keramiko: vrče s pokrovi, kozarce, latvice, lonce in lončke. Druga hipoteza o nastanku oblike pastirske koče (Vlasto Kopač): koča nastane v tem času; osrednje pastirjevo bivališče je brunarica s pravokotnim tlorisom (morda antična dediščina), kasneje spredaj in zadaj dodani ovalni lopi, povezani s stranskima lopama. A odgovor iz izročila, da je ovalna oblika bajte *»najbrž zaradi vetra«*, in tudi opažanje, da je ob njej manj zametov in sneg hitreje skopni, še nista dovolj zanesljiv odgovor na vprašanje, zakaj takšna oblika. (V. Kopač)
Od 1430 do 1435	Čas nastanka gotske skulpture Pieta (uničene po 2. svetovni vojni) v Velikem znamenju (*Velko znamne*) na poti na Veliko planino, ki so jo vanj prinesli iz Frančiškanskega samostana v Kamniku. (Šerbelj 1995a, 11) Pred Velikim znamenjem se ustavljajo pastirji, ko gonijo črede na planino, v nišo mečejo smrekove in brinove vejice za srečo – daritveni običaj. (Cevc 1993, 23, 83) Na povratku s planine te vejice zažgejo in Bogu darujejo dim in ogenj, ker se je živina zdrava vrnila s planine. (Cevc 1993, 84)
1469	Večji napad Turkov na slovenske dežele. (Stelè, F. 1929, 162) Pripoved, znana iz Tunjic: *Turki so hoteli k Sv. Primožu. Ko so bili na hribu, je nastala taka megla, da so mislili , da gredo naprej, šli so pa nazaj.* (Palčič, 1995)
Od 1470 do 1480	Približni čas nastanka cerkve sv. Petra pri Sv. Primožu. (Šerbelj 1995b, 6)
1471	Med turškim vpadom na Kranjsko ena od skupin napreduje proti Kamniku in Celju. Po ljudskem izročilu Turki skušajo priti do cerkve sv. Primoža. Pri kamnitem plazu, malo naprej od kasnejšega Velikega znamenja, se jih nekaj ubije (od takrat ime Turški plaz). Predstraža pride do Starega znamenja (*Staro znamne*). Zagleda Marijo in strelja nanjo. Marija izgine.Turki se obrnejo. Ko so vsi na plazu, se ta utrga in jih pokoplje. (Rifel 2004, 28) Največji napad Turkov na slovenske dežele in opustošenje okolice Sv. Primoža. (Stelè, F. 1929)
1475	23. marec: datum listine, ki pri Sv. Primožu omenja cerkev. Pred tem se je imenovala samo kapela (capella), kar kaže na manjši objekt. (Stelè, F. 1929)
1492	Datum listine, ki priča o prenosu relikvij od Sv. Primoža v utrjeni Kamnik. Listina tudi pravi, da je do tedaj cvetela božja pot k tem relikvijam, še 100 let kasneje pa poti ni mogoče oživiti, ker relikvij ni več gori. (Stelè, F. 1929)
1499	25. avgusta je bila napisana listina o sporu za pašne pravice med kamniškimi meščani in podložniki gornjegrajskega samostana. Omenja krajevna imena v Kamniško-Savinjskih Alpah (danes Rzenik, Korošica, Dedec, Ojstrica, Planjava in planina pod Kamniškim sedlom). Po imenih je navedenih osem kamniških okoličanov, ki so si ogledali svet in potrdili, da so planine kamniška posest. Velike planine listina ne omenja. (Reisp 1963, 112; Cevc 1979a, 93; Malešič 1980, 8; Cevc 1997, 19)
Okrog l. 1500	Po dolgotrajnih sporih z okoliškimi gospodi in podložniki Kamničani požgejo bajte na planini, imenovani Gross Ross Alben (Velika Konjska planina), kmetom pa ne dovolijo graditi novih.
16. stol.	Novi vek: keramika (lonci, sklede, latvice, pokrovke); Veliki stan. Lesni žeblji, žeblji ledniki za cokle, kembelj živinskega zvonca; Veliki stan, med Hbanovo in Kocjanovo bajto. (Cevc 2000b, 113; Železnikar 2006, 209–229; Železnikar 2008) Fragmenti skled idr. posodja; Velika planina, Lambergarca in drugod. (Železnikar 2000, 82–84; Predovnik 2006, 191) *Trgovina v Kamniku peša, zato potrebujejo manj konj, kmetje opuščajo njihovo rejo in tovorništvo. Na planini pasejo predvsem ovce in govedo.* S tem opuščajo tudi ime Konjska planina – *ross alben*, za spomin ostane ime planine Konjščica. (Cevc 1993, 14)
16.–17. stol.	Fragmenti skled idr. lončenine, predvsem loncev; Vlačica (Tiha dolina) in drugje. (Železnikar 2000, 86–88, 122; Bregant 1979, 113–120; Predovnik 2006)
1504	Poslikava cerkve sv. Primoža in Felicijana.

Obdobje ali leto	DOGODEK
1534	Po navedbah Andreja pl. Lamberga s Črnela naj bi kamniški meščani šele tega leta njegovim podložnikom prvič onemogočili pašo na planini. (Žnidaršič Golec 2008)
1535	17. avgusta – razsodba s tega dne se nanaša na spor(e) med ljubljanskim škofom Krištofom Ravbarjem in Kamničani oziroma pl. Lambergi s Črnela in mestom Kamnik. Velika Konjska planina se tu ne omenja.
1537	20. septembra izdana razsodba, da Kamničani ne priznajo Lambergove tožbe in da mora tožnik predložiti ustrezne listine. (Žnidaršič Golec 2008)
1538	31. oktobra izdana razsodba, da se Kamničani lahko pritožijo, potem ko je pl. Lamberg trdil, da Kamničani ves čas govorijo le o Kamniški Bistrici, glede katere naj ne bi bili v sporu, ne pa o Veliki planini (*gross alben*). Tam naj bi podložniki vedno (*von je*) pasli živino, ne da bi plačevali mestu. Mestu naj ta planina sploh ne bi pripadala. Kamničani so dokazovali nasprotno. Planina da se imenuje Konjska, ker na njej poleti pasejo konje; na spornih krajih (*in tudi veliko višje zgoraj*) naj bi okoliškim podložnikom že pred 40 leti požgali koče ali bajte (*ire khotschn oder hutten*). V sklopu te razsodbe sta omenjena podložnika Blaž Hribar in Jurij Volk (Wolf), prvič pa se – sicer na več mestih – omenja tudi Velika planina, imenovana Velika konjska planina. (Žnidaršič Golec 2008) Kdaj so domačini spet postavili svoje koče, ni mogoče ugotoviti. (Vl. Kopač)
1539	27. avgusta izdana t. i. kraljeva deklaracija cesarja kralja Ferdinanda I., da so Kamničani oproščeni obtožbe. (Žnidaršič Golec 2008)
1540	15. avgusta nastane prepis vseh pomembnejših spisov v procesu med Andrejem pl. Lambergom in mestom Kamnik. (Žnidaršič Golec 2008)
1571	Novi reformirani urbar omenja planine v lasti posestva Starega gradu na območju današnjega Krvavca. »*Kdor na planino vodi živino, mora letno plačati 1 kozliča in 1 skuto (Schotten), kolikor je v 1 dnevu naredi iz mleka svoje živine.*« Velika planina ni omenjena. (Arhiv Republike Slovenije, AS 1074)
2. pol. 16. stol.	*Po Valvazorjevi navedbi je zelo znana božja pot k Sv. Primožu. Tja romajo Kranjci, Korošci in Štajerci iz 15 far.* Znane so poti pastirjev na planine. Med pašo se povzpnejo tudi na okoliške vrhove. Nanje jih vodijo gospodarski interes, na primer izgubljene ovce in zastreljeni gamsi, a tudi veselje in želja po razgledovanju. (Malešič 1980, 13)
1689	Janez Vajkard Valvazor v *Slavi vojvodine Kranjske* (II, 811) zapiše, da je nad Sv. Primožem okamneli mož. Sedi na konju, obdan s psi in zajci. Med lovom na praznik je zasmehljivo klical sv. Primoža na pomoč in je za kazen okamnel. Valvazor si skalovje ogleda in se mu ne zdi podobno figuram. (Podlogar 1913–1925; Cevc 1974, 86; Rifel 2004, 29)
Po 16. stol.	V prehrani je bil do tega časa zelo pomemben sir, potem pa se vse bolj uveljavlja mast, zato se pridelava sira krči. (Kopač 1974, 163)
17. –18. stol.	Fragmenti skled, latvic idr. lončenine; Velika planina – Svatenšek, Lambergarca in pri Hbanovi bajti. (Horvat, Ma. 1996, t. 1, t. 2; Železnikar 2000, 116) 17.–19. stol.: fragmenti skled, latvic idr. lončenine; Velika planina – Veliki stan in drugje. (Železnikar 2000, 106–110)
18. stol.	*Kravje zvonce kujejo v okolici Gorij pri Bledu in jih prodajajo na kamniških sejmih.*
1744	Janez Dizma Florjančič izdela zemljevid Vojvodine Kranjske in za velikoplaninske pašnike uporabi ime Steiner Alben.
1749	Letnica na kapelici Dolinškovega znamenja (*Dolinškovo znamne*), ki je stalo do leta 1957 v Stahovici na razcepu cest v Kamniško Bistrico in dolino Črne. Po izročilu je pri tej kapeli do 1. svetovne vojne 29. junija *rihtar* ustrelil s pištolo, kar je bilo dovoljenje za odgon živine na planino. (Cevc 1993, 19)
Od 1749 do 1754	V terezijanskem katastru je omenjena planina pri Sv. Primožu (»*v gorah okrog cerkve*«). Pravico do paše ima podložnik graščine Zgornje Perovo, doma v Senožetih pri Sv. Lenartu na Rebri. Vrednost paše je ocenjena na 2 krajcarja. (Valenčič 1982, 140; Cevc 1997, 25)
1750	V opisu stare deželne meje so prvič omenjene pašne trate na Mali planini (Alben Mala planina). (Cevc 1993, 13)
1751	Jožef Gvido, baron Gallenfels, lastnik graščine Zaprice od 1750 do 1757, za terezijanski kataster navede med svojimi zemljišči območje Velike in Male planine (imenuje ju *Lamberca*). Na njej je imelo pašo 9 vasi. (Arhiv Slovenije) Ledinsko ime *Vambergarca* je še znano za kraj, kjer je bila graščinska pastirska bajta na Mali planini. Tam so ostanki Hajekove bajte. (Rifel 2006, 205)

Obdobje ali leto	DOGODEK
1754	Terezijanska davčna rektifikacija omenja tudi kamniške mestne dohodke od pašnine z »*Bistriške planine*«, kjer se prepase 40 glav govedi in 500 glav drobnice s Koroške in Štajerske. Gre za visokogorske planine, na katerih so pasli najemniki z Jezerskega in Solčave. Velika planina ni omenjena. (Valenčič 1960, 19, 25; Malešič 2002, 30)
Sredi 18. stol.	Pašno pravico ima 171 upravičencev. Zemljiški gospod z Zapric ima varstvo (*upravitelj, zaščitnik – vogt*) nad pašnimi upravičenci, ni pa lastnik planine. Omemba planinščine: izvor pašne skupnosti (*pvaninšne*) so skupinsko priposestvovane pašne pravice na planini. Člani pvaninšne opravljajo tudi skupinsko delo – tlako (*tvako*), vse do današnjih dni.
1770	Letnica nastanka slike *Ex voto* s prizorom iz zaobljube, neznanega avtorja; daruje jo kmet – pastir v zahvalo za rešitev pred volkovi na Veliki planini. Hranijo jo v cerkvi sv. Antona v Podvolovljeku.
Od 1763 do 1787	Nastane avstrijski vojaški zemljevid vsega avstrijskega cesarstva, na katerem sta označeni slovenski imeni Velika in Mala Planina in še nekaj drugih (*Pollanska rob, Sa Pletscham, Bukouz, Rakova Pets*). (Rajšp 1999)
1778	Belsazar Hacquet v knjigi *Oryctographia Carniolica* (fizikalni opis Kranjske) omenja »*visoke Alpe, ki so nad polovico gole in jih imenujejo Grintauzi ... ali navadno 'Ta Kamelska Planina', nemško 'Steiner Alpen', ker leži tam blizu malo mesto, ki se imenuje Stein ali v našem jeziku Kamnjek ali Kamelk*«. (Malešič 2002, 33)
1780	Rojstno leto patra Blaža Farčnika, ki je naslikal podobo Marije Snežne z Jezusom v naročju.
2. pol. 18. stol.	5. avgusta na Veliki planini zapade sneg, 80-letna pastirica pa zmrzne. Johana Prelesnikova je okrog leta 1970 pripovedovala Cevcu, da se je to zgodilo pred dvesto leti, točneje pa tega ni mogoče ugotoviti. (Malešič 2005, 22; tudi za naslednje nesreče)
1811	22. marca v Zagrebu podpišejo razmejitveni zapisnik, ki ureja mejo med Avstrijo in Francijo. Avstrija odstopi Francozom Štajersko na desnem bregu Save, dobi pa nekatere kranjske občine. Meja med Avstrijo in Francijo poteka od Velike planine, čez Planino in Jelenov rog, do križišča ceste v Lemovce in ceste Št. Gotard–Črni Vrh. (Urankar 1940, 10)
19. stol.	Glede na 15. stol. je (med arheološkimi najdbami) iz tega časa veliko manj lončenine, samo lonci in latvice. *O kuhanju Boga:* V koči na Veliki planini je bilo pet drvarjev. S križa so sneli Boga in ga dali v lonec kuhat. Čez čas je šel eden k loncu pogledat, če je že kuhan in kako diši. Nastal je grozen vihar, v bajto je prišel možiček, ki je postajal vse večji. Pobegnili so, kasneje pa nihče ni umrl naravne smrti. »*Božje stvari je najbolje pustiti pri miru.*« (Pripoved iz 19. stol)
1817	Cesar Franc ponovno odredi splošno izmero zemljišč in naris parcelacije – nastajati začne franciscejski kataster.
1825	Dopolnijo franciscejski kataster za slovenske kraje. (Valenčič 1978–80, 145)
1826	Po franciscejskem katastru je na Veliki planini 63 koč, 31 v eni gruči, druge so raztresene okrog. Na Mali planini je 31 koč.
1828	Mapna kopija, ki pa ne vsebuje Gojške planine. To potrjuje ljudsko izročilo, da nekoč te planine ni bilo, ampak so jo izkrčili kmetje z Gozda in na njej tudi postavili koče.
1830	Podatek o številu živine, ki se pase na velikoplaninskih pašnikih. Vse občine skupaj pasejo 182 konj, 1507 goved, 1136 ovac, 500 prašičev, skupno torej 3300 glav, last 333 kmetov.
1834	Rojen dr. Johannes Frischauf, profesor matematike na vseučilišču v Gradcu, raziskovalec Kamniško-Savinjskih Alp, avtor prve knjige o gorstvu, v kateri so med drugim omenjene pastirske bajte na Veliki planini.
1840	19. februarja kamniti plaz zasuje 22-letnega Florjana Potočnika iz Prapretnega pod Sv. Primožem. Baron Nikomed pl. Rastern, lastnik graščine Češenik pri Domžalah, v Kamniških Alpah odkrije endemično rastlino škrlatni ali kamniški luk (*Allium kermesinum*), ki raste tudi na Veliki planini. http://www.expo98.literal.si/slo/zakladi/endemicne-rastline
1845	26. julija je pri urejanju nove zemljiške knjige sklenjena pogodba, s katero se Velika in Mala planina razdelita tako, da postane vsak pašni upravičenec lastnik 1/186 zemljišča. (Vilko Rifel po dokumentu Karla Schmidingerja, 13. julija 1893)
Sredina 19. stol.	Na Veliki planini pasejo 2000 ovac in malo goveje živine. (Mesar 1875, 304–306)
1851	19. decembra je 29-letnemu Tomažu Koritniku iz Sidraža zdrobilo glavo med delom pri Gabrski peči na južnem pobočju Velike planine.
1852	11. februarja je bil rojen Valentin Slatnar - Bôsov Tine ali Bôs, znan lovec, plezalec in gorski reševalec, 61 let lovski čuvaj v Kamniški Bistrici. (Malešič 2002, 51)

Obdobje ali leto	DOGODEK
1852	2. marca dopoldne snežni plaz izpod Gradiške griče na vzhodnem robu Velike planine zasuje hišo Čehunovih pri Seliškem grabnu (blizu današnjih Marjaninih njiv) in v njej 68-letno mater Ano, 32-letnega sina Primoža in 27-letno hčerko Heleno Čehun. Vaščani najdejo mrtve: prva dva 8. marca, tretjo pa 11. marca. (Malešič 2002, 41; 2005, 36) Julija ruski entomolog Viktor Motschoulky obišče Veliko planino, nato še Krvavec. Bajte se mu zdijo v slabem stanju. (Pismo, ki ga akademik Trevor Shaw pošlje Borutu Peršolji dne 19. aprila 2006)
1853	Mihael Holcer sklene s Kamnikom pogodbo za kopanje boksitne rude za čistilni prašek v dolini Kamniške Bistrice in na Veliki planini. Predelujejo jo nad Kopišči. (Rifel 2006, 197)
1855	Henrik Freyer objavi opis nove podvrste polža suhozemske podzemeljske vrste (*Zospeum alpestre alpestre Freyer*), ki jo je leto prej našel Fran Erjavec v Zijalki v Dovji griči.
1859	Pastirji najdejo na kranjsko-štajerski meji na prelazu Volovljek (na Rakovem) rimski zaponki (fibuli). (Podlogar)
1860	Redek gozd na Veliki planini sega do višine 1600 m. Kasneje ga pastirji skrčijo za pašnike. (Čerček 1948–1949, 51–52) Vsa ljubljanska garnizija tudi po Veliki planini in Bistrici še večkrat neuspešno lovi skrivače, ki so leta 1851 pri Solčavi napadli žandarje in osvobodili njihove ujetnike. To vzbuja strah in omejuje obisk Savinjskih Alp. (Režek 1959, 30)
1865	Rojen Jurij Humar, po domače Debevčev ata, umrl 1952; izdelal je leseno žepno sončno uro, ki je pomemben element tehnične dediščine Velike planine.
1867	2. februarja se z Velike planine po grapi usuje kamenje v dolino Črne, v Podstudencu predre streho in ubije 21-letno Barbaro Pirc.
1872	27. septembra rojena Škotinja, hči profesorja astronomije na edinburški univerzi, Fanny Suzannah Copeland. Poročena je bila Barkworth, mati treh otrok, od 1921 do 1941 lektorica na ljubljanski univerzi, avtorica pesmi, člankov in knjige o slovenskih gorah, alpinistka in občudovalka naših gora, tudi Velike planine. Bivala je v Ljubljani od leta 1953 do smrti leta 1970, pokopana na Dovjem. (Adamič, 337; Copeland 1985)
1875	Bohinjski župnik Janez Mesar v *Novicah*: na Veliki planini se prepase 160 krav, 400 volov in 100 prašičev. Mesar si prizadeva uvesti na Veliki planini moderno sirarstvo. V Bohinju uspe, na Veliki planini pa ne. Zapis v *Novicah*: zaradi pomanjkanja paše ženejo živino v dolino že 25. julija.
1876	11. septembra se Johannes Frischauf, ki od leta 1874 raziskuje gorstvo, povzpne po vijugasti stezi s Kisovca na Veliko planino. Prvič vidi koče. Od daleč se mu zdijo kot šotori, od blizu pa opazi, da je lijaku podobna streha oprta na čokate kamnite klade in poveznjena na leseno ali kamnito kočo. V Kamniku poizveduje o obliki pastirskih koč, vendar ne izve nič, domneva pa, da je vmesni prostor v koči namenjen živini. (Kopač 2006, 79)
1877	Na Dunaju izide Frischaufova knjiga *Die Sannthaler Alpen* (Savinjske Alpe), v kateri opisuje tudi pastirske koče na Veliki planini (str. 135). Simon Robič zapiše o pomanjkanju vode: »*Iz ene od koč mi prinese na mojo prošnjo priletni pastir v lončeku vode, katera ni bila druzega ko v koritu raztopljen led, tedaj prava ledenica, ki me je hudo praskala po grlu, ko sem jo pil, da bi z njo pekočo žejo vsaj nekoliko ugasil.*«
1879	Aleksander Radešič sklene z Meščansko korporacijo pogodbo za kopanje surovine za čistilni prašek, ki ga izdeluje v svoji tovarni v Kamniku. (Rifel 2006, 201)
1882	21. februarja 25-letnega Jurija Potočnika iz Prapretnega pod Sv. Primožem ubije kamenje, ki se je privalilo s hriba. V *Letopisu Matice slovenske* za leti 1882 in 1883 Evgen Lah na str. 136 objavi članek Kranjske planine. Trdi, da Vzhodne Karavanke v vsaki deželi imenujejo drugače: Korošci Sulzbach, Štajerci Savinjske planine, »*mi*« pa po mestu Kamniku »*kamniške Planine*«. Vzhodne Karavanke se razlikujejo od zahodnih in bolj spominjajo na »julijske Planine«. »*Na levi strani Kačjega Vrha imamo kacih 1500 m visoko planoto Veliko planino.*«
1883	V Kamnik pride cesar Franc Jožef, ogleda si zdravilišče in smodnišnico (*Pulverfabrik*), kasneje pa gre na pobočja nad Bistrico lovit gamse. Rojen Maks Koželj, slikar krajinar (imenovan slikar gora), fotograf, soustanovitelj in prvi načelnik postaje Gorske reševalne službe v Kamniku. (Malešič 2002, 124)
Konec 19. stol.	Na Veliki planini še vedno skupaj pasejo krave, vole, konje, ovce, koze in prašiče, zato velja za mešano planino. Ovčjereja začne propadati na račun govedoreje, razlog je po mnenju kmetov razdelitev planine, ki onemogoča, da bi vsi pasli tam, kjer je najugodneje za ovce (za Poljanskim robom). Verjetno je pravi razlog razvoj industrije, ki je izpodrinila domače obrti in proizvode. Uveljavilo se je spet od srednjega veka znano »*bukovo sukno*« za obleke, zato je usahnila potreba po volni.
Do 20. stol.	V kočah imajo lesena korita za topljenje snega, ki ga ob suši nosijo na hrbtih iz Velike Vetrnice. Pase se največ ovac, enako kot drugje po slovenskem ozemlju, kjer prevladujejo ovčje planine. (Cevc 1993, 25)

Obdobje ali leto	DOGODEK
Okrog l. 1900	Vsak gruntar sme na Veliki planini za bajto posekati 16 m³ lesa, drugi pa manj. (Cevc 1978–80, 101) Živino pogosto napadajo medvedi in še posebej volkovi. Pastirji jih preganjajo z ognjem tudi ponoči. Sedeč na stolcu z dvema nogama se ubranijo spanca. Razen glinaste se pojavi še kovinska posoda – piskri.
1901	4. septembra 25-letni Valentin Marinšek, hlapec pri Špinovih na Županjih Njivah, pade pri košnji na Veliki planini in se ubije.
1904	Po izročilu 10. septembra 49-letni Ignacij Zveržina iz Stolnika umre zaradi strele na Veliki planini; sin in hči sta nepoškodovana. (Cevc 1993, 95)
1906	7. avgusta je na Veliki planini ubit 51-letni Janez Romšak - Smolin iz Podstudenca.
1907	14. avgusta se 34-letna Marija Krt iz Košiš smrtno ponesreči pri nabiranju zdravilnih rož na Veliki planini.
1908	Cesarsko-kraljevi komisar izda Register deležnih pravic, vpisanih je 176 upravičencev iz 20 naselij, pravica paše je vezana na kmetijo.
1910	Cesarsko-kraljeva deželna komisija za agrarne operacije ukaže razdelitev planine. Špavljani (prebivalci Županjih Njiv) se selijo z Velikega na Mali stan, postavijo nove bajte na vzhodnem robu ravnice Malega stanu, nekatere pa morajo v breg. Trije pastirji se odselijo na planino Jezerca na Krvavcu, kjer zgradijo enake ovalne bajte. (Kopač 2006, 101) Kamniški notar dr. Karel Schmidinger ob odhodu iz Kamnika svojo lovsko kočo, postavljeno nad Vovkovo jamo, prepusti Slovenskemu planinskemu društvu, ki jo potem preuredi v turistično, imenovano *Turistovska koča* ali *Turistenhaus*. Proti poletju Slovensko planinsko društvo razstavi planinske fotografije. Najlepše so Brinškove. Z njim in z Badjuro se seznanijo Ljubljančani Pavel in Jože Kunaver, Ivan Tavčar in drugi. Skupaj obiskujejo gore, plezajo, raziskujejo jame in fotografirajo. Gojijo duha planinstva in tovarištva. Na enem od izletov zakliče Brinšek: *»Pa smo le Dren!«* Druščine se oprime ime drenovci. V žepu je bilo nekaj kruha in košček slanine ali klobase, v srcu pa korajža in veselje. Po kočah so jih prenočevali zastonj. Na začetku zime kupijo smuči s trdimi, jeklenimi stremeni in z eno samo palico. Dobijo jih z Dunaja – težke, debele, a najboljše v tistem času. Kdor na njih pade, se ne more sam pobrati. Drenovci so smučarski samouki. Smučajo po zdarskijevi tehniki z lilienfeldskimi vezmi. Le Bogumil Brinšek se drži krpelj in na njih prehiteva smučarje. *»Kot začetniki visokogorskega smučanja se prvi povzpnejo na še deviške bele pokrajine na Veliki planini, Krvavcu in drugam – in ljudem prinesejo vest o bajnih zasneženih poljanah in prelepi beli opojnosti.«* zapiše Kunaver. (Kunaver 1974, 31–35; Kunaver 1979, 48)
Od 1910 do 1913	Veliko planino razdelijo na Veliko, Malo in Gojško planino (s planino Stovniški stan ali Dovja raven). Vsak lahko pase samo na svojem; pasejo samo jalovo živino. Dobijo tudi dovoljenja za sečnjo lesa. Med planinami leta 1910 zgradijo ograje. Na 557 ha površine je 167 pašnih upravičencev.
1911	Cesarsko-kraljeva agrarna oblast začne z melioracijskimi deli na Veliki planini (čiščenje grmovja, gnojenje, priprava poti, preskrba z vodo). V tem letu se začne melioracija tudi na Mali planini. Podatek navaja Tomaž Kočar v *Kamniška Bistrica – Bistriški gozd* (str. 70) in se pri tem sklicuje na *Poročilo kranjskega deželnega odbora o deželnih zgradbah in pospeševanju gospodarstva na Kranjskem v obdobju 1908–1913.*
1912	Leto gradnje Preskarjeve bajte v bližini Čurgove in Hauteževe, ki sta stali že leta 1826. (Franciscejski kataster) Kočo SPD na Veliki planini (nekdanjo Schmidingerjevo) uradno izročijo namenu. To omogoča prihod smučarjev na Veliko planino, ki kasneje prebivajo tudi v pastirskih kočah in te le redko ostanejo brez zimskih stanovalcev. *6. junija 14-letnemu Ludviku Repetu iz Ljubljane zdrsne na robu prepada nad Žrelom. Umre med prenosom v dolino.*
1913	Pašnim upravičencem z listino, imenovano *vortel*, določijo, koliko živine smejo pasti (zemljaki 12 glav, polzemljaki 6) in koliko lesa posekati na planini (zemljaki 16 m³, polzemljaki 8 m³). Na Gozd pride duhovnik, zgodovinar in kronist Leopold Podlogar in začne pisati župnijsko kroniko. Zapiše pomembne podatke tudi za Veliko planino. Paša na Mali planini: vsako leto 318 govedi in razmeroma veliko ovac. Večina gospodarjev ima na planini svojo planinsko kočo. Na Mali planini je 42 koč, na Veliki pa 72. Gojžani imajo svoje koče le na Mali planini; na Veliki planini pa imajo koče in pašne pravice posestniki iz župnij Nevlje, Mekinje, Stranje, Tunjice, nekaj celo iz Šenturške Gore. Več bližnjih koč se imenuje *»stan«* (pastirsko selišče). (Podlogar) Rojstno leto inž. arh. Vlasta Kopača, poznavalca in zaščitnika Velike planine, avtorja prostorske ureditve in načrtov turističnih koč, ki so zaradi ohranitve krajine izpeljane iz pastirske bajte. Oblikuje se ločeno turistično naselje, kar omogoča, da ostane pastirsko neokrnjeno. Tine Orel leta 1987 o Kopaču: *»Arhitekta Kopača je pri tem vodilo njegovo znanje o materialni, duhovni in socialni kulturi pastirstva in njegova ljubezen do človeka, ki je to kulturo ohranil ...«* 17. novembra rojen Franc Škofic (umrl leta 1981), arhitekt Domžalskega doma in v času gradnje predsednik Planinskega društva Domžale.

Obdobje ali leto	DOGODEK
Do 1914	Dan odhoda živine na planino je stalen: na sv. Petra in Pavla, to je 29. junija. Kasneje se prilagajajo vremenu. Pred tem datumom na planino ne sme niti ovca. *»Če neče travca dol, mora kravca gor,«* pravijo. Dan vrnitve živine s planine je mali šmaren (8. septembra). Do šestdesetih let pastirji lahko v dogovoru z Meščansko korporacijo Kamnik (po letu 1945 s podjetjem Silva) in proti prispevku pasejo na pobočjih Planjave tudi pred 29. junijem. Pri tem zelo pazijo, da ne bi kdo pasel na Veliki planini. Pod Planjavo je še možno najti mesto, kjer je bilo korito za napajanje. (Bojan Pollak po podatkih Janeza Kemperla)
1914	15. septembra na srbski fronti med prvimi pade Bogumil Brinšek. (Kunaver 1979, 28)
Med 1. svet. vojno	V Julijcih propadajo planinska društva, koče polni vojaštvo. Kamniške Alpe ostanejo izven vojnih dejavnosti, zato zelo naraste obisk in se skoncentrira planinstvo. (Dobnik 1992, 39) Domačini iz gojške župnije skrivajo krompir pred obvezno oddajo najprej na Veliki planini, a ga dosti zmrzne. Nato ga skrijejo na vozeh v gozdu pod Vovarjem. (Podlogar)
1915	10. junija 19-letno Miro Gorup iz Ljubljane v turistovski koči ustreli njen *»oboževatelj«*. (Malešič 2005, 92)
1917	Pogori Hauteževa bajta na Veliki planini iz leta 1826. 24. oktobra se 54-letna Marija Romšak iz Krivčevega ubije v Žagarski drči nad dolino Črne.
1918	Kamniška podružnica SPD prenovi pot na Veliko planino čez Pasjo peč. *Vojaki iz avstrijske vojske prinesejo smuči in širijo smučarsko navdušenje* (Emil Cevc, Dominik Žvokelj). *Uporabljajo dve palici, zato je tehnika smučanja v primerjavi z drenovci drugačna.*
1921	Koča Slovenskega planinskega društva je prvič odprta tudi pozimi. Oskrbnik Peter Žmitek iz Noménja. 2. februarja je v Ljubljani ustanovljen *Turistovski klub Skala*. Isto leto skalaši organizirajo smučarski izlet na Veliko planino. (Dobnik 1992, 29) Poleti prevzame oskrbo Manca Šlebir - Andrejkova Manca iz Stahovice, naslednje leto pa njen sin Andrejko Šlebir, ki z materjo ostane oskrbnik do začetka vojne. V knjigi *Na planine* (prvi slovenski gorniški učbenik) Pavel Kunaver zapiše: *»Dokaj mirno leže plasti Velike planine, ki ima zato značaj visoke planote s kraškimi pojavi.«* (Kunaver 1921, 111; Borut Peršolja)
1922	Obnovljena kolovozna cesta ob strugi Kamniške Bistrice.
1924	*Umre Johannes Frischauf, raziskovalec in opisovalec Kamniško-Savinjskih Alp.* V Osrednjem odboru Slovenskega planinskega društva se sprejo mladi smučarji in Rudolf Badjura s somišljeniki. Prvi se zavzemajo za gradnjo doma na Krvavcu, drugi na Veliki planini. Predsednik dr. Tominšek in nato še ves odbor odstopita. Kasneje zmagajo pristaši Krvavca, ki dom postavijo naslednje leto. (Strojin 24) Izide prva slovenska knjiga o smučanju avtorja Rudolfa Badjura z naslovom *Smučar*. Na strani 49 je objavljena predvojna fotografija s smučarjem v pastirskem selišču (fotografiral je drenovec Ivan Tavčar). Omemba Velike planine v zgodovini smučarskega turizma v Evropi, smučarski muzej Holmenkoln pri Oslu. Bajte pozimi uporabijo za večdnevno bivanje na planini, drugje (Avstrija, Švica) smučarji spijo v dolini in hodijo smučat na pobočja in vrhove.
1925	Jožefa Humar - Debevčeva Zefa z Vodic, rezbarka pisav in drugih okrasnih predmetov ter izdelovalka trničev, pride prvič kot pastirica (*planovat*) na Dovjo raven (Stovniški stan). (Kopač 2006, 195)
1926	Juš Kozak izda povest *Beli macesen* o znanem lovcu Valentinu Slatnarju - Bôsovem Tinetu in v njej opisuje tudi življenje na Veliki planini.

Obdobje ali leto	DOGODEK
1928	Zveza za tujski promet v Ljubljani pripravi prve načrte za žičnico na Veliko planino. Avgusta bivata v Kamniku slovenski rojak Janko Lavrin in njegova žena, angleška slikarka Nora. Obiščeta tudi Sv. Primož (*»najlepšo cerkev, kar jih poznam«*) in Veliko planino. Nora oboje nariše v svojem poročnem dnevniku. (Lavrin, 28. avgusta) 30. septembra Meščanska korporacija sprejme sklep, da podpira gradnjo ceste Stahovica–Kamniška Bistrica, a je potrebno predložiti *»rentabilitetni načrt«*. (Kočar, 2003)
1929	Meščanska korporacija podpre gradnjo ceste v Kamniško Bistrico, ki je pogoj za žičnico. Na veliko noč v koči SPD prespi kar 72 smučarjev. (Hlačer 26) V *Jutru* št. 50, 23. februarja, izide članek Josipa Vandota, ki zapiše: *»Promet na vzpenjači bi bil skrajno intenziven skozi vse leto in bi ne poznal omejene sezone, ker bi bila Velika planina vse leto najprivlačnejša točka, kjer bi se zbirali turisti in neturisti, smučarji in nesmučarji. ... Uživala bi svetovni ugled in bi bila naša največja privlačnost. Kako bi se po takem stanju tujski promet dvignil z velikanskim zaletom, o tem pač ni treba govoriti, ker zna razsoden človek sam soditi.«*
1930	Število smučarjev raste, koča SPD postane premajhna, zato začnejo najemati pastirske koče za zimsko in pomladansko bivanje na planini. Rajko Gregorc iz Kamnika, prvi najemnik koče, si takole uredi najeto Hauteževo bajto: jeseni nasuši mah in travo za ležišče, sobo obije z deskami in oblepi z lepenko ter časopisnim papirjem. Gašperček prinese s seboj v nahrbtniku. (Hlačer 26) Osrednje SPD poveča Kočo na Veliki planini. (Režek 1959, 166) Stanko Vurnik popiše jugovzhodno pobočje Alp in pri tem tudi ovalne koče na Veliki planini kot posebnost, kjer je v sredini pastirjevo bivališče, okrog pa prostor za ovce. (Vurnik, 42) Do leta 1930 so vse bajte srednjeveške ovalne *ognjiščnice*, pokrite s šotorasto skodlasto streho, brez stropa in okna, mize in stola, tudi brez stranišča, s podom iz ilovice in z odprtim ognjiščem. (Kopač 2006, 77) Opis meja posesti Meščanske korporacije, ki presekajo planoto, na kateri ležita Velika in Mala planina, in na tej strani potekajo ob prepadih visoke planote preko Poljanskega roba in Pasje peči. (*Ekskurzija Jugoslovanskog šumarskega udruženja v Kamniško Bistrico*)
Po l. 1930	V bajte začnejo vgrajevati strope. Dim s kurišča pa se še naprej suklja skozi skodle na strehi in od zunaj se zdi, kot da bajta gori. (Vlasto Kopač, v: Kočar, 25)
1931	Fanny S. Copeland v Chelmsfordu v Veliki Britaniji, večinoma z lastnim denarjem, izda knjigo *Beautiful Mountains. The Jugoslav Alps*. Ime Velika planina v angleščini zapiše kot Great Fell, Kamniške Alpe pa Stone Alps (Kamnite Alpe).
1932	Rojstno leto Toneta Cevca, poznavalca in opisovalca Velike planine. Januarja Fanny S. Copeland in Mira Marko Debelakova kot prvi prideta s smučmi čez Menino na Črnivec, Volovljek in Veliko planino. (Copeland 1931, 4) Copelandova pleza in smuča s skalaši. Obiskuje Veliko planino. Za velikoplaninsko bajto pravi, da je to lesen šotor na kamnitem krogu, podobnega je videla v Pamirju. Vznemirjajo jo povedke o *belih deklicah* z modrimi očmi in plavimi lasmi, ki pomagajo pastirjem, jim kažejo zdravilna zelišča in jih zdravijo. Zanjo je to spomin na keltske staroselce. O tem večkrat piše v Veliko Britanijo. (Janez Majcenovič) Začne veljati *Začasni planšarski red za Veliko planino*, ki delno velja še leta 2007. Pase naj se samo vajena živina, navadi pa naj se na domačih pašnikih.

Obdobje ali leto	DOGODEK
1933	Od okoli 117 pastirskih koč jih ima veliko zimske najemnike. Pastirji sami dodajajo štedilnike in urejajo okna, da dobijo višje najemnine, koče pa bivalno udobje. Stene oblepijo s papirjem, da ne vleče skozi špranje, napravijo drva, v pograde nasteljejo seno, med bajtami napravijo zimske poti in najamejo pastirja, ki turistom prinaša iz doline, kar potrebujejo. (Hlačer, 26) S sodelovanjem Fanny S. Copelandove izide v Londonu knjiga *Slovene Studies*, v kateri je opisano tudi pašništvo na Veliki planini. (Adamič, 342) 18. septembra umre Valentin Slatnar - Bôsov Tine, Bôs.
1934	Rudolf Badjura v *Zimskem vodniku po Sloveniji: » V Sloveniji imamo mnogo velikih planin, nobena pa nima tolikega pomena kakor ta v Savinjskih Alpah, ona je največja slovenska planina.«* Do Kopišč zgradijo enosmerno cesto. 11. aprila 30-letnega Antona Plevela, lovskega čuvaja na Štajerskem Raku, nekdo ustreli v stegno, da izkrvavi na Pirčevem vrhu. Poleti 87-letni Janez Slatnar - Svatenškov Johan, znan tudi kot Svatenški Buh iz Zgornje Svatne nad Bistričico, mož, ki je veliko vedel, zdravil in prerokoval, umre zaradi kapi v Srebrni dolini.
1935	Miloš Šušteršič, imenovan Jazbec, najame Dobovškovo bajto in prebije največ časa na planini, zato ga bajtarji izberejo za župana. (Novak 1991, 28) Pašno pravico na Mali planini dobi Janko Stele iz Kamnika in naslednje leto postavi kočo. (Novak 1991, 29) Vlasto Kopač preživi dva poletna meseca na Veliki planini, se preživlja z delom pri pastirjih in spozna njihovo življenje in izročilo planine. Tisti, ki pasejo, sebe imenujejo *pastirji*. Bohinjskih izrazov planšar, planšarski in planšarstvo ne poznajo in jih ne uporabljajo. Na Kamniškem je pravilna uporaba izrazov *pastir, pastirsko selišče*. Za svoje bivališče uporabljajo izraz *bajta*, za selišče (tri ali več bajt) pa *stan* (Velk in *Mal stan* sta selišči na Veliki in Mali planini). Pasti živino in predelovati mleko pomeni planovati (*pvanvat*). Pastir na planini je tudi *pvaninc*, prebivalec Velike planine je *Pvaninc*, pastirska skupnost, ki ima pravico do paše na skupni planini, je *pvaninšna*. (Kopač 2006, 77; ustni podatki Vlasta Kopača)
1936	28. februarja 29-letni Emil Vilfan, študent iz Ljubljane, najemnik bajte, v snežnem viharju zaide na Veliki planini in zmrzne na Poljanah. Najdejo ga 22. marca sto metrov od njegove koče. (Malešič 2002, 177) 12. junija strela ubije 42-letnega Janeza Romšaka iz Žage v Črni med nabiranjem zelišč. Sin obleži nezavesten. 15. avgusta: zadaj za Turistovsko kočo je bila prva maša na Veliki planini. Vse leto je oskrbovana tudi Koča na Veliki planini, ki ima 42 skupnih ležišč. Prenočnina za člane je 8 din, za nečlane 16 din. Pri daljšem bivanju stane prehrana 32 din. Tarifa nosačev iz Kamnika na Veliko planino je 60 din. (Planinski vestnik, 1936, 8, 98) 50-odstotni popust na državni železnici, če se turist vsaj 7 dni mudi v nekaterih postojankah, med njimi tudi v koči na Veliki planini. Pri oddajni postaji je treba zahtevati *»potrdu o boravku«*. (*Planinski vestnik*, 1936, 8, 98) V šolskem letu 1936/1937 izdajajo učenci šole na Gozdu rokopisno glasilo *Planika*. V njem Lovrenc Slevec objavi povedko *Volčja jama* in v njej opiše, kako so pastirji na Ravnem hribu namesto volka ujeli divjega moža. Bil je silno velik in poraščen po vsem telesu. *Dovji mož* – v izročilu Velike planine bajeslovno moško bitje, morda spomin na staroselce. (Štupar, Bernot, 14; Cevc 1972, 55; Kopač 2006, 18)
1937	G. Glauest v delu *Zur Besiedlung der Steiner Alpen ...*, Deutsches Archiv für Landes ..., stran 470, primerja stanove na Veliki planini s podobnimi v Dinarskem gorstvu. 2. avgusta se 26-letni Anton Rozman - Knifičev, študent iz Podgorja, smrtno ponesreči pri nabiranju planik med Luknjo in Kevdrcem.
1938	Knjiga Borisa Režka *Svet med Grintovci*, Planinska matica, vsebuje tudi veliko vtisov in opisov z Velike planine. Pastirji izberejo prostor za kapelo na ravnici ob jugovzhodnem robu pastirskega selišča na Veliki planini.
Do 2. svet. voj.	Ob nedeljah se pastirji zbirajo na Zelenem robu. Poslušajo zvonove stranjske cerkve, pojejo in molijo.

Obdobje ali leto	DOGODEK
1939	Na območju občine Kamniška Bistrica je več pastirskih zadrug, tudi na Mali planini, Konjščici, Veliki in Gojški planini. V maju začnejo graditi kapelo Marije Snežne. Andrej Močnik - Preskar pozida nizek obodni zid in napravi oglato apsido, tesar Hauteževv Peter iz Sidraža pa po skici arhitekta Jožeta Plečnika steše kapelico in jo postavi po zunanji podobi pastirskih bajt. (Kopač 2006, 103) 29. junija škof Gregorij Rožman blagoslovi in Mariji Snežni posveti kapelico na Veliki planini ter opravi prvo mašo za 1500 planincev. Nukov oče pod Gradiščem najde šibko mezenje vode. Odkopljejo vodni vir in ga speljejo v korito, naslednje leto pa v vodnjak, ki oskrbuje pastirje v pašnih mesecih. Tega leta je na Veliki in Mali planini 81, na Gojški pa 36 koč. (Cevc 1993, 18) Turistovski klub Skala da izdelati hipsometrijski zemljevid Savinjskih Alp. Vojaška oblast izda dovoljenje, vendar zaradi začetka vojne zemljevid ne izide. (Dobnik 1992, 111) Avgusta 5. državna konferenca Skoja, prisostvuje ji Ivo Lola Ribar. Kasneje v spomin na dogodek postavijo spominsko ploščo. (*Vodič po Gorenjski planinski partizanski poti*, Planinsko društvo Kranj, 1974, 8) 29. oktobra 10-letni Florjan Romšak - Topličarjev s Krivčevega med tekom na paši pade na žepni nož in umre.
1940	Fanny S. Copeland objavi članek *Lost World of Carniolia v Alpine Journalu*, št. 260, v katerem piše tudi o Veliki planini. 19. julija 24-letni Rudolf (Friderik) Hrovatin iz Domžal pri Pasji peči zdrsne in umre 21. julija v ljubljanski bolnišnici. Zgrajen vodnjak v bližini izvira, odkritega leto pred tem.
1941	9-letni Jernej Kuhar nekaj poletnih tednov preživi na Veliki planini. Preskarjev oče mu pokaže buše na polici nad ognjiščem, iz rok pa jih ne da. Na praznik Marije Snežne, 5. avgusta, »*so rajnki Preskar in drugi menda nesli buše v kapelico in jih položili pri ofru na oltar, da bi imeli srečo pri živini.*« To je zapis, ki napeljuje na misel, da so buše tudi votivne figurice. Buša se je imenovala tudi fantovska pustna šema z živalsko masko v obliki goveda na glavi, znana v Bistričici. (Cevc 1979, 71)
1942	Spomladi nemški žandarji zasedejo Turistovsko kočo in v času paše uvedejo policijsko uro. Na planini ostanejo do zime. (Vilko Rifel) 4. julija 1942 morajo pastirji z Gojške planine odgnati živino domov, ker to zahtevajo Nemci. (Selan) Avgusta se Glavno poveljstvo NOV odloči, naj se II. grupa odredov razdeli v dve skupini, od katerih se ena, to je Simonov bataljon, prebija čez Krvavec, skozi Kamniško Bistrico, preko Konja in Velike planine v Zgornjo Savinjsko dolino. (Ficko, 25)
Od 1943 do 1944	Planota Velika planina postane oskrbovalni center za partizansko vojsko. Zavezniki iz letal odmetavajo opremo, strelivo in orožje. (Vilko Rifel)

Obdobje ali leto	DOGODEK
1944	29. maja ameriški štirimotorni bombnik Boeing Fortress B-17, zadet nad Zagrebom, strmoglavi na Malo planino. Dva člana posadke, sgt. Sorensen in sgt. Adam, zgorita, dva ujamejo Nemci pri Podhruški (eden baje pobegne), šest jih rešijo partizani in domačini. Otto H. Hinds se med padcem natakne pri lesi med Malo in Veliko planino in si zlomi hrbet. Partizani ga odnesejo v bolnico v dolini Kamniške Bele, kjer 20. junija umre. (Malešič 2002, 210) Eden od preživelih, strelec in radijski operater, s padalom pristane na Viru pri Podhruški in ga ujamejo Nemci. Po vojni obišče Veliko planino. (Boris Štupar) 11. junija se bratranca, 7-letni Janez Prodnik - Prodnikov iz Kregarjevega in 9-letni Rajko Sušnik - Logarjev iz Smrečja, igrata pri razbitinah letala in umreta v eksploziji. (Rifel 2004, 17) 9. julija v pastirski koči na Gojški planini vedri skupina partizanov Šercerjeve brigade, ki ima pri sebi veliko orožja. Med neurjem udari strela in ubije 42-letnega Pavla Šimenca - Vodnavovega iz Stebljevka in še enega partizana. Decembra: prva dva požiga bajt na Veliki planini – požigajo Nemci. Požgana je koča Marije Slevc, po domače Lužarjeve Micke, na Sušavah, ki jo je postavila z denarjem moža iz Amerike: »*Moža verjetno ne bo nazaj, bo pa vsaj spomin nanj.*« Tam so turisti dobivali čaj, malico in kaj močnega, imela pa je tudi nekaj ležišč. (Hlačer, 41) *Knjiga Rajka Ložarja Narodopisje Slovencev I, ki opisuje tudi bivališče, pašo in pridelavo sira.* Stanovi na Veliki planini so zdaj dvocelični, starejši so bili enocelični. Pogradi so imeli obliko korit, zloženih drug nad drugim. *Posebnost so do tal segajoče strehe, ki pokrivajo prostor okoli četverokotne celice.* V pokritem prostoru okoli koče, ki ima značaj tamarja, se nahaja živina v viharju, ponoči ali v slabem vremenu. Ni pa hramov za mleko. Tloris je četverokotnik z očrtanim ovalom. Velika in Mala planina sta *mlečni planini*. Do nedavna je bila živina tu zaradi prireje, ne zaradi mleka, pridelava mleka je primitivna. Pašna doba je kratka. Za napajanje živine uporabljajo *kali*, imenovane *luže*. Sirjenje je primitivno: V latvice nalijejo mleko, da izvrže smetano, ki jo predelajo v maslo, ostanek – podsirjenec pa so v loncu sirniku 5 ur *kuhali in dobili pust sir, imenovan mohout, ki so ga solili, kislo sirnino pa so imenovali skuta.* (Ložar, 1944)
1945	5. januarja, ko vse bajte še niso požgane, Mirko Štirn najde v kapelici zmrznjenega partizana. Marca tretji požig bajt: požgejo jih gorenjski domobranci. Pogori 122 pastirskih bajt in tudi kapelica Marije Snežne. Od prastare pastirske *arhitekture (nekatere bajte so bile stare nad 200 let) ostaneta le dve, ki ju je povsem zametel sneg.* Domačini rešijo *nekatere predmete iz* kapelice, sliko Marije Snežen pa je v košu prinesla k Sv. Primožu Frančiška Pavlin, žena cerkovnika pri Sv. Primožu. Slika je v cerkvi počakala do vrnitve na planino l. 1988. (Kopač 2006, 86; Milan Šuštar) 16. junija se 19-letni Milan Jurjevec iz Podgorice ubije pri nabiranju planik v Črnjanskih gričah. 26. julija se med nabiranjem planik pod Šimnovcem smrtno ponesreči 20-letna Pavla Balantič - Zgornja Žagarjeva iz Zakala. Večina pastirjev po vojni postavi nove koče (»*na stare kamne in na staro zidajne*«). Večina zgradi bajte z odprto južno stranjo in okni. Pojavijo se koče s štirioglatim tlorisom, kar je preprostejše za gradnjo in prekrivanje. Strešne late so pri taki gradnji ravne. Pred vojno štirioglatih bajt ni bilo. Začeli so jih postavljati šele po koncu vojne, v kateri je bilo požgano vse pastirsko selišče. (Kopač 1995, 85, 88) 10. maja 200 m od sedanje postaje žičnice postrelijo dva kamiona ranjenih ljudi, najverjetneje Srbov. Usmrtitve so bile na Kopiščih še junija tega leta in vse leto 1946 (domnevno Hrvati in Srbi z ženami, starci in otroki). (Kočar po pričevanju 2003)

Obdobje ali leto	DOGODEK
1946	Članek Vlasta Kopača *Krajevna imena v Grintovcih* v reviji Gore in ljudje (Planinski vestnik) 1946/47. Med njimi ledinska imena na Veliki planini in risba jugozahodnega pobočja z imeni. (Kopač 2006, 203–228) Na svečnico, 2. februarja, se v Hauteževo bajto vseli prvi najemnik po vojni, Leon Štiftar - Loni iz Domžal, kasnejši predsednik Planinskega društva Domžale. (Hlačer 2000, 30; Borut Peršolja) Andrejko Šlebir, predvojni oskrbnik Turistovske koče, v okviru planinske organizacije najame Kotnikovo bajto na Velikem stanu za okrepčevalnico. Z lastniki bajt se dogovori za oddajo turistom. (Hlačer, 106–109) Gorski vodnik in reševalec France Erjavšek iz Stahovice zgradi kočo na jugozahodnem delu Male planine, v kateri najdejo zavetje turisti in domačini, ki obnavljajo svoje bajte. V koči je prva obveščevalna točka Gorske reševalne službe.
1947	Vlasto Kopač v članku *Nekaj etnografskega drobiža iz Kamniških Alp* opozori na trniče, pisave in drugo dediščino Velike planine. Trnič je sirček čebulaste oblike, močno osoljen, okrašen s pisavo in prekajen v bukovem dimu nad ognjiščem. Pisava je pedenj velik lesen pečatnik z vrezanimi simboli in ornamenti za vtiskovanje v obod še svežih trničev, zato da so trniči pisani. Pastirji trniče vedno okrašujejo v paru. (Kopač 2006, 73) 13. septembra se pod Malo planino pri nabiranju planik ubije 18-letni Miran Železnik iz Ljubljane. Vlasto Kopač objavi članek *Obledele podobe iz Grintovcev.*
1948	V Geografskem vestniku izide obsežna študija Edvarda Čerčka z naslovom *Planine v Južnih Kamniških Alpah* (napisana že leta 1940; še danes kakovosten regionalno-geografski opis Velike planine). Pozornost zbujajo zapisi o krčenju gozda, kamniški Meščanski korporaciji, ime Poljanska planota in pozabljena planina Kozlovec, kjer »*se je že pred letom 1926 pasło 5 glav goveje živine*«. (Borut Peršolja) 8. septembra se pri nabiranju planik smrtno ponesreči 21-letni Marjan Ažnik iz Ljubljane. 16. novembra ustanovni občni zbor Planinskega društva Domžale podpre gradnjo planinskega doma na Mali planini z 200 posteljami. Planinsko društvo Domžale prevzame v oskrbo tudi vse označene poti na območju Velike planine. *Začetek gradnje tovorne žičnice na Malo planino iz vasi Žaga v dolini Črne.* (Vilko Rifel)
1949	Začetek gradnje Železničarskega doma na Krvavi peči (Pirčeva planina).
1951	Začetek gradnje Domžalskega doma po načrtih Franceta Škofica. 15. julija začne obratovati tovorna žičnica na Malo planino. Na dolžini 3000 m premaga 900 m višinske razlike. (Vilko Rifel, Borut Peršolja) Zbirajo les za novo kapelico na Veliki planini, a neko noč v čudnih okoliščinah vse pogori. Čas prizadevanj za gradnjo nove kapelice, za kar si še posebej prizadeva stranjski župni upravitelj pater Martin Perc. Jože Plečnik izdela načrte za novo kapelico modernejših oblik, vendar si domačini bolj želijo podobno nekdanji.
1952	Odprtje Železničarskega doma na Krvavi peči. 21. julija se Herman Omerza iz Dupelj smrtno ponesreči pri nabiranju planik na Curli na Mali planini.
1953	Prva večja akcija za gradnjo žičnice na Veliko planino. Iniciativni odbor Gostinske zbornice okraja Ljubljana – okolica organizira občni zbor zadruge Žičnica Velika planina z ustanovitvenim deležem 50.000 din. 9. avgusta odprtje Domžalskega doma na Mali planini. Udeleži se je tudi 83-letna Angležinja Fanny Suzannah Copeland, ki v knjigo zapiše: »*Vesela sem, da sem dočakala odprtje te koče.*« 9. avgusta se 25-letni Ivan Jakopič iz Savelj smrtno ponesreči pri nabiranju planik pri Škorenci pod Njivico.
Po l. 1953	37 podjetij v denarju in materialu prispeva 30 milijonov za gradnjo nihalke, a kasneje navdušenje usahne in nekateri denar potegnejo nazaj.

Obdobje ali leto	DOGODEK
1954	Planinska zveza Slovenije izda zemljevid *Karavanke, Kamniške Alpe in soseščina*, 1 : 75.000. Avtorji so Valter Bohinc, France Planina in Vlasto Kopač. Zgrajen Jarški dom na Mali planini. Črnuški planinci za občasno bivanje na planini najamejo Krčmarjevo (Erjavškovo) bajto na Mali planini. 16. avgusta se 19-letni Jože Godec iz Ljubljane smrtno ponesreči pri nabiranju planik na Mali planini.
Okrog l. 1955	Pastirje preganjajo s planine (vir ne navaja, kdo). Pastirji morajo prositi gozdarje, ali živina lahko pije iz studencev v gozdu. (Pripoved Franceta Balantiča po zapisu novinarja Volčjaka, Glas 1981, št. 70)
1955	Kati Turk z Vrhpolja, izdelovalka vezenin, risb in ljudska pesnica, pride prvič planovat na planino. (Kališnik; Kopač 2006, 194) Na Veliki planini se prepase 170 krav, 210 mlade govedi, 20 konj, 130 ovac in 20 prašičev, na Gojški 150 govedi, 100 ovac in nekaj prašičev, na Mali pa 170 govedi. Kmetijska zadruga v Kamniški Bistrici vidi svojo perspektivo v pašništvu na Veliki in Mali planini ter Konjščici, vendar jih morajo temeljito meliorirati. (Razpotnik, 157) *»Planšarji mlekarijo individualno in izdelujejo slabši sir mohand, ki ni primeren za prodajo. Izdelajo 600 kg sira in 500 kg masla letno, precej mleka surovega prodajo turistom ...«* Preskrba z vodo ni najboljša. Obstajata dva manjša studenca za pastirje in turiste, živino napajajo v mlakužah, ob suši pa jo ženejo 2 uri daleč. Na Mali planini je z vodo manj težav, ker je tam močan studenec. Na tej planini je skupni hlev za 60 glav. (Prešeren, 1955) Ivan Selan izdela karto Ljubljane z okolico in Kamniških Alp z Veliko planino. Ustavijo prodajo, ker je zanjo pristojen samo Geografski inštitut JLA. (Dobnik 1992)
1956	Umre Maks Koželj, slikar krajinar, fotograf in prvi načelnik GRS Kamnik ter poznavalec domačih gora. Zgradijo električni daljnovod od Kisovca do Domžalskega doma. (Borut Peršolja) Jeseni z Dola proti Kopiščem poženejo krožno samotežno žičnico za prevoz lesa. (Kočar 2003)
1957	Kmetijski referenti skušajo uresničiti zamisel, da bi pastirske bajte na Veliki planini porušili in zgradili zadružne hleve. Kmetje zagrozijo s požigom bajt. Vlasto Kopač, referent za spomeniško varstvo pri OLO Ljubljana, izdela predlog o razglasitvi Velike planine za narodni park. Odlok sprejme ObLO Kamnik in s tem reši pastirsko arhitekturo. Vsa planina ima le dva studenca, 400 glav živine pa 9 luž. (Čerček, 1957) Spomeniško zaščitijo Preskarjevo bajto - edino, ki je ostala po požaru. Andrej Močnik - Preskarjev: *»Mejmuš, to je prava pastirska bajta, ker se v njej kadi in ni muh. Turist sam not pugleda pa gre.«* (Vlasto Kopač)
1958	Zaradi želje, da bi na Veliko planino zgradili žičnico, izdela Vlasto Kopač za OLO Ljubljana urbanistični program in varstveni režim Velike planine ter tako zavaruje pastirski del planine. Izdela načrt za počitniško naselje na severozahodnem delu planine, ki je nagnjen proti Kamniški Bistrici. Vlasto Kopač izdela načrte za pet različnih turističnih koč, ki se po obliki, materialu in izvedbi naslanjajo na pastirsko arhitekturo, in s tem ohrani značilno krajino planine tudi v turističnem delu.
1959	Planinska zveza Slovenije podeli Fanny S. Copeland srebrni častni znak za opisovanje lepot našega planinskega sveta v tujini. (Planinski vestnik 1959, 1, 44) Članek Vlasta Kopača *Velikoplaninski stan* v Planinskem vestniku št. 5.

Obdobje ali leto	DOGODEK
1960	Po zapisih poznavalcev (Tone Cevc) to leto pomeni konec redne izdelave sirov trničev na Veliki planini. Vlasto Kopač projektira obe postaji žičnice in hotel Šimnovec. Začetek gradnje nihalke na Veliko planino. 9. junija 88-letna Fanny S. Copeland pri Kisovcu zgreši pot, zdrsne in si zlomi nogo. Pastir jo najde šele naslednje jutro in pokliče reševalce. (Dimnik 480) 31. julija se 18-letni Janez Golob - Švebov iz Mekinj smrtno ponesreči pri nabiranju planik pod Poljanskim robom.
1961	Na novo leto prvo bajtarsko koledovanje, ki postane tradicionalno. (Hlačer, 84) *Od začetka šestdesetih let na prvo oktobrsko soboto bajtarski golaž, ki postane tradicionalna prireditev.* (Hlačer, 92) V šestdesetih letih se pojavi izraz *bajtarstvo* za najemanje pastirskih bajt pozimi, prej so temu rekli kar *drušna*. Izraz *bajtar* so za najemnika uporabljali že prej. (Hlačer 26)
1962	Črnuški planinci začnejo z gradnjo Črnuškega doma na Mali planini.
1963	V začetku leta prvi sestanek bajtarjev Velike planine. (Hlačer, 70) Odprtje nihalke na Veliko planino. Anton Melik v delu *Slovenija* omenja primitivne stare hiše, tudi okrogle na Veliki planini. Primerja jih s tistimi iz pradavnine v Franciji (Brunhes) in s kasnejšimi v slovenskih planinah in v Istri. (Melik 1963, 533, 534) Za Maklenovcem nad Malo Vlačico gradbeni delavci najdejo prazgodovinsko plavutasto bronasto sekiro. (Cevc 1972, 63) Oktobra kamniški planinci priredijo prvi dvodnevni spominski pohod II. grupe odredov s Krvavca v Kamniško Bistrico, na Dol in čez Veliko planino na Črnivec; pohod postane tradicionalen. Z depandanso povečajo Domžalski dom. (Dobnik 1998, 161) Po tem letu opuščajo prevoze s tovorno žičnico iz Črne na Malo planino; naprava začne propadati.
1964	Na pustno soboto prvi bajtarski pustni smuk, ki postane tradicionalen. (Hlačer, 85) Knjiga Franceta Planine *Slovenija Turistični vodnik* vsebuje podatke: Gondola, najdrzneje speljana žičnica v Jugoslaviji, dolga 1450 m, prepelje 30 oseb/uro, vlečnica iz Tihe doline ima kapaciteto 300 oseb/uro, počitniški domovi Induplati, Elektro Ljubljana in Rudnika kaolina so na Mali planini, najvišja točka je Gradišče 1666 m. (Planina, 1964) Odprejo sedežnico na Zeleni rob. 25. julija se pod Njivico smrtno ponesreči 23-letni Jože Ulčar iz Preserij, kamniški odbojkar.
1965	Vlasto Kopač v članku *Še enkrat o Veliki planini*, objavljenem v Planinskem vestniku, št. 9, meni, da je pastirska koča rudiment prastarega bivališča in morda zapuščina predslovanske dediščine.
1966	Od 4. do 11. avgusta potekajo arheološka izkopavanja na Veliki planini. Inštitut za raziskovanje krasa SAZU ob pomoči Mestnega muzeja Ljubljana sondira kraško zijavko v Dovji griči. Najdena kost in ostanki keramike, a izvor časovno ni določljiv. Stane Gabrovec v članku *Kamniško ozemlje v prazgodovini* omenja arheološka sondiranja na Veliki planini in prazgodovinske višinske postojanke. (Oba podatka: Gabrovec, 102, 108).

Obdobje ali leto	DOGODEK
1967	Na zadnjo majsko soboto prvič bajtarsko čiščenje planine, ki postane tradicionalno. (Hlačer 2000, 90) Poleti pasejo okrog 600 glav goveje živine, nekaj konj, ovac in svinj. (Cevc 1967, 53) Poskusno začne delovati brezžična zveza GRS med postajo GRS Kamnik, Veliko planino, Kamniškim in Kokrskim sedlom. (Potočnik, 236)
1968	27. februarja 27-letni Boris Batista iz Ljubljane zmrzne v snežnem neurju na Mali planini. Muzej v Kamniku pripravi razstavo *Planšarstvo na Veliki, Mali in Gojški planini*. Razstava dopolni podobo o materialni kulturi Velike planine. Na Veliki planini se pase 168 *molznic*: 98 na prvo travo, 55 na drugo travo, 22 volov, 11 telic nad 2 leti, 15 telet pod 2 leti ter 12 prašičev. (Cevc 1993, 25) 21. avgusta se med sestopom s Šimnovca čez Rigelj smrtno ponesreči 62-letni Alojz Kern - Cestar, lovec iz Komende.
1969	17. oktobra se 38-letna Darinka Breznik iz Ljubljane izgubi pri Kisovcu. Najdejo jo mrtvo. Podatek, da je na Veliki in Mali planini paslo veliko več žensk kot moških. (Osebni zapiski Toneta Cevca) Podatki o *pvanincih* – pase tisti, ki ga družina najlažje pogreša (ženske, stari ljudje). Na Veliki planini je paslo 20 žensk, 16 moških, na Mali 16 žensk, 9 moških in na Gojški 8 žensk in 9 moških. Nekoč je bila paša moško opravilo, ker je treba: *»Fest bit, pa nəč bát, kə je treba, teč!«* (Cevc 1993, 47)
1970	Planinsko društvo Črnuče dogradi in odpre Črnuški dom na Mali planini. (Dobnik 1998, 164) Po letu 1970 imajo že vse bajte štedilnike in vgrajena okna, razen Preskarjeve bajte. (Kopač 2006, 192) Klukčeva Micka, Preskarjeva mama in Voukov France znajo izrezovati igračke v podobi kravic – *buše*. Otroci so napravili iz lubja bajto, sestavili trope in kravice imenovali kot žive. To počno tudi otroci v dolini: dajo jih na mravljišče in opazujejo – kot bi jih gnali v planino. (Cevc 1972, 54) Vlasto Kopač: Manjše in vitkejše igračke so *cike*, večje so *buše*.
1972	Izid monografije etnologa dr. Toneta Cevca, *Velika planina. Življenje, delo in izročilo pastirjev*. DZS. Ilustracije Vlasto Kopač. Predstavi tudi posebno vrsto sira, *trnič*, sirček čebulaste oblike, okrašen in prekajen v bukovem dimu nad ognjiščem. Pastirji ga oblikujejo vedno *»u par«*. *Opisujejo* (zaljšajo) ga s *pisavo* – lesenim pečatnikom z vrezanimi simboli in ornamenti, prav tako vedno *u par*, kar daje zgovoren simbolni pomen. Tone Cevc kasneje ugotavlja, da tega ne poznajo drugod v Alpah. (Cevc 1972, 44; Cevc 1993, 52) Pavel Kunaver: *»S to knjigo vstaja ves čar, ki mi ga je darovala ta prečudovita pokrajina že od mladih let, največ prav tedaj, ko je bila še vsa prvobitna in smo jo začeli uživati tudi pozimi.«* Andrej Močnik - Preskarjev in Jožefa Humar - Debevčeva Zefa izdelata 80 velikoplaninskih trničev kot darilo arhitektu Jožetu Plečniku ob njegovi osemdesetletnici. (Kopač 2006, 106)
1973	V bližini Gradiške griče pastirica Jožefa Humar - Debevčeva Zefa najde prazgodovinsko tulasto bronasto sekiro. (Kopač 1974a, 186) 15. decembra zaradi vetra zaustavijo žičnico; skupina planincev se peš poda iz Kamniške Bistrice na Veliko planino, pri tem pa zdrsne v smrt 25-letna Zinka Ravbar iz Ljubljane. 8. februarja 25-letni Cveto Florjan Udovič ponoči umre zaradi izčrpanosti in podhladitve v vrtači pod Koritnim vrhom, vzhodno od poti Velika planina–Dol. Članek Toneta Cevca *Pripovedno izročilo o gamsih z zlatimi parklji iz Kamniških Alp*, Traditiones 2, 79. Na Veliki planini posnamejo jugoslovanski film *Volk samotar*, glavno vlogo igra Slavko Štimac.

Obdobje ali leto	DOGODEK
1974	29. januarja se v megli na smučeh zaleti v skalo 15-letni Bojan Rebula iz Domžal in umre. *Viator kot upravljavec žičniškega sistema pridobi študijo o turističnem razvoju Velike planine. Zavod za varstvo kulturnih spomenikov Ljubljana in Kranj (Vlasto Kopač in Olga Zupan) kot relikt zaščitita Preskarjevo bajto na Velikem stanu, Preskarju pa postavijo nadomestno tam, kjer je do leta 1917 stala Hauteževa.* (Kopač 2006, 87) Članka Vlasta Kopača *Velika planina* v Varstvu spomenikov, 17–19/I., in *Pastirska torila z Velike planine* v Traditiones 3, 155.
1975	Tone Cevc v članku *Tri oblike lesenih ključavnic s stopicami na Slovenskem* objavi sliko in risbe razstavljene lesene ključavnice z Velike planine. (Cevc 1977, 139) 4. junija 21-letni Miha Dornik iz Zgornjih Jarš pade v prepad pri Luknji in umre. 21. julija se 14-letni Janko Jeran - Uzovčev iz Stolnika pri nabiranju planik smrtno ponesreči pod Curlo. 17. avgusta se med nabiranjem planik ubije Branko Krempl iz Kamnika.
1976	V Geografskem zborniku izide članek Franca Lovrenčaka *Zgornja gozdna meja v Kamniških Alpah*. V njem opozori na nekdanjo naravno gozdno mejo na Veliki planini in na spremembe zaradi človekovih posegov. (Lovrenčak 1976)
1977	14. marca zvečer 17-letni Peter Dolenc iz Kamnika pade v prepad pri zgornji postaji žičnice.
1979	Članek Toneta Cevca *Otroške živalske igračke – »buše«*, Traditiones, 5–6, 71. 2. junija po slovesnosti mladinske organizacije na Mali planini 14-letni Srečko Pirc iz Domžal pade v prepad na severozahodu planine v Kuklarjih in umre. 11. avgusta 27-letni Anton Berlec iz Zgornjih Palovč zvečer pade s sedežnice in se smrtno poškoduje.
1980	Gradnja gozdne ceste od Volovljeka navzgor čez Marjanine njive, Police (1984), Jerohe (1985) in navzdol na planino Dol (1988). (Kočar 2003) 29. avgusta pogori depandansa Domžalskega doma. (Borut Peršolja) 1. decembra v letalski nesreči na Korziki umre uspešen gostinec Andrej Zorman, najemnik hotela Šimnovec.
1981	Zapis, da je Zemljiško-kmetijska skupnost Kamnik z denarjem pomagala pastirjem popravljati ograje in bajte. Na Veliki planini je okrog 800 ha pašnikov. Ustanovijo Samoupravno interesno skupnost RTC Velika planina. Pojavijo se načrti za oživitev in rešitev turistične dejavnosti. Turizem bi razširili na Kisovec ter na Malo in Gojško planino, kar je v nasprotju s prizadevanji predhodnikov, naj se turizem lokacijsko loči od pašništva.
1982	Februarja, še med smučarsko sezono, ustavijo žičnice, na gondolo namestijo nov varnostni sistem, povečajo hitrost in nosilnost kabin. (Glas 1982, 82) Članek Toneta Cevca *Občasna naselja na Slovenskem*, v katerem omenja tudi pastirske koče na Veliki planini. Opozori na plot, ki jih obdaja, narejen iz strgač ali zloženega kamna. Tako nastane ósek, kjer pastir molze, kosi za teleta in goji zelenjavo. Tam ponoči počiva živina. Za pastirja je to zasebna površina, tam je doma, tam je njegov intimni svet. (Cevc 1982)
1983	17. julija v svoji koči na Mali planini umre 84-letni France Erjavšek, gorski vodnik in reševalec, doma iz Stahovice.
1984	25. avgusta v brunarici Snežinka na Zelenem robu eksplodira plinska bomba in hudo poškoduje sedem turistov.
1985	Knjiga Fanny S. Copelandove *Čudovite gore* (*Beautiful Mountains*, v prevodu Marijana Lipovška): *»Kamniške Alpe so vse leto očarljive. Gozdovi v njihovem vznožju so spomladi polni lepote, visoki gorski pašniki in apnenčaste planjave Velike planine pa so v poletni vročini hladni in osvežujoči ...«* (Copeland 1985, 10)
1986	V maju in juniju pod vodstvom Maksa Prelovška poteka prenova jedilnice in pročelja Domžalskega doma. 15. junija v Domžalskem domu poteka 16. planinski tabor Meddruštvenega odbora planinskih društev Ljubljanskega območja. (Borut Peršolja) 4. avgusta na pragu planinske koče strela ubije 49-letno pastirico Mihaelo Bodlaj - Vovkovo z Županjih Njiv. 17. avgusta se 46-letni Ludvik Andrej Flerin iz Domžal smrtno ponesreči pri nabiranju planik v Vrtih na severozahodnem robu Velike planine.

Obdobje ali leto	DOGODEK
1987	Izide druga dopolnjena izdaja knjige Toneta Cevca *Velika planina. Življenje, delo in izročilo pastirjev*, DZS. Kočna odkloni gradnjo trgovine na Veliki planini. Komunalno podjetje, upravljavec žičnic, pripravlja nekaj najnujnejših naložb. Hotel Planinka, ki upravlja hotel Šimnovec, je pod družbenim varstvom. Predvidena sta miniranje terena na smučišču Purman in ureditev traktorske poti. Ugotovijo: elektrifikacija koč bi bila predraga. Razmišljajo, kako pripeljati vodo na planino: kot vodovod iz Kamniške Bistrice ali dovoz vode z vodnimi cisternami pod žičnico. Dokončana makadamska gozdna cesta s Kranjskega Raka do planine Dol. Zmajarski klub Kavka organizira polete z zmajem dvojčkom z Velike planine (cena 3000 din za polet). Izvedejo državno prvenstvo v zmajarstvu. Pašništvo je bolj donosno, odkar je na planini turizem. Turistom vse prodajo, mleko, sir in drugo, oddajajo pa tudi koče. Ne more pa dobro uspevati, dokler je vsiljeno kolobarjenje v ogradah namesto proste paše. (Pripoved Toneta Balantiča)
1988	7. avgusta novo kapelico na Veliki planini blagoslovi nadškof dr. Alojzij Šuštar. Tega dne se je od Sv. Primoža s procesijo vrnila oltarna slika Marije Snežne na Veliko planino. Bil je lep dan, zbralo se je veliko ljudi. (Milan Šuštar) Sir gre dobro v prodajo, najbolj avgusta (laški sir, cena je 18.000 din za hlebec, 1 l mleka stane 800 din, 1/4 kg masla 1.500 din). Na planini se pase samo govedo in nekaj prašičev ter ena sama ovca, ki je znamenitost planine. Povedo, da so jo krave sprejele medse. Septembra pogori Klešnikova turistična koča, ko lastnik vari strešno izolacijo.
1989	Članek Toneta Cevca v Traditiones, 18, 1989, *Domneve o stavbnem izvoru dveh tipov planšarskih koč na planinah v Sloveniji*, obravnava tudi ovalno bajto z Velike planine. 2. januarja v Domžalskem domu ustanovni občni zbor PD Bajtar Velika planina; 18. januarja ga registrirajo s sedežem v Stahovici 20 in delovanjem na območju Velike planine. V Domžalskem domu prenovijo prostore s prenočišči in jih prilagodijo za potrebe penzionskih gostov. (Borut Peršolja) 20. avgusta se pri delu v Cojzovi koči na Kokrskem sedlu smrtno ponesreči 63-letni Miha Habjan - Mihol iz Šmarce, gorski reševalec, dolgoletni bajtar ter bajtarski župan na Veliki planini. (Malešič 2002, 406) Planinsko društvo Bajtar organizira »*prevzem ključa planine*« ob odhodu pastirjev.
1990	60-letnico bajtarstva na Veliki planini praznujejo s prireditvijo *Planina poje in slavi.* (Hlačer, 99) Janez Drozg posname VHS videofilm ob 60-letnici bajtarstva. 31. decembra se pod Šimnovcem smrtno ponesreči 20-letni Gorazd Zlatnar – Dobrin iz Radomelj.
1991	16. januarja se med smučanjem smrtno ponesreči 16-letni Gregor Uršič iz Stahovice. 18. januarja se med smučanjem smrtno ponesreči 14-letna Martina Novak iz Šmartnega pri Cerkljah. Izide knjižica Naceta Novaka *Šestdeset let bajtarstva na Veliki planini*, samozaložba, Vrhpolje. Mojca Kopač na Katedri za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani pripravi študijo z naslovom *Velika planina, Valorizacija krajinskega območja za potrebe razvoja*. Delo je bogato dokumentirano in vsebuje veliko podatkov, tematskih zemljevidov ter fotografskega gradiva. Velika planina je kraška planota z jamo, imenovano Kofca (ev. št. 1037), naravnim mostom Luknja pod Zelenim robom (ev. št. 1127 – 10–12 m globoko brezno) in podorno jamo Vetrnica (ev. št. 112, Velika in Mala, z navpičnimi, 20 m visokimi stenami). Krajevna oznaka: Stahovica, Črna pri Kamniku. V Vetrnici je bogata speleoflora. Velika planina je ostanek predledonodobne uravnave, ko so se med alpskim orogenetskim gibanjem deli uravnave dvigali, deli pa pogrezali. (*Inventar najpomembnejše naravne dediščine* 2, 1991)

Obdobje ali leto	DOGODEK
1992	Tone Cevc v knjigi *Bohinj in njegove planine*, 134, omenja velikoplaninske *trniče*, bohinjske *ožemčke* in *glaviče* iz Logarske doline, za katere ne vemo, kakšen pomen so imeli v preteklosti. Ne morejo pa skriti svojega erotičnega pomena, ki ga poudarjajo oblika in dekorativni motivi, s katerimi so okrašeni trniči. Dušan Novak v Planinskem vestniku objavi članek *Z gore teče (tudi) umazanija*. V njem predstavi poskuse sledenja voda na Veliki planini in opozori na pomen varovanja vodnih virov zaradi kraškosti območja. (Novak 1993, 16–17)
1993	Izide tretja dopolnjena izdaja knjige Toneta Cevca *Velika planina. Življenje, delo in izročilo pastirjev*. Samozaložba. Ob stoletnici izide *Zbornik Planinskega društva Kamnik*. V njem je na str. 302 ugotovitev, da se je za Triglavom največ planinskih nesreč pri nas zgodilo na Veliki planini. Na planini se začne pojavljati avtomobilski promet. 14. septembra ponoči Kamničan v mestu opazi, da je Velika planina v obsežnem ognju. Na planino odhiti 50 gasilcev, ki brez škode za koče pogasijo 25 velikih ognjev. Vse leto so pastirji in najemniki koč čistili planino, naredili velike kupe in jih nameravali zažgati ob prisotnosti gasilcev. A jih je nekdo prehitel. V Domžalskem domu zaključijo leto prej začeta dela: zgradijo povezovalni hodnik z dependanso ter ga posodobijo in povečajo število ležišč. Peter Ficko v četrti izdaji planinskega vodnika *Kamniške in Savinjske Alpe* med drugim opisuje geološke značilnosti, podnebje in rastje. Za Veliko planino zapiše, da so tu smrekovi gozdovi ob Menini, Smrekovcu, Teru in Raduhi najlepši.
1995	Izide knjiga Ferdinanda Šerbelja *Sv. Primož nad Kamnikom*, izdal in založil Milan Šuštar, Kamnik 1995. Izide vodnik Ferdinanda Šerbelja *Sv. Primož nad Kamnikom*, izdal in založil Milan Šuštar, Kamnik 1995. Knjiga Bojana Pollaka *Naravne znamenitosti Kamniško-Savinjskih Alp na kamniškem območju*, Občina Kamnik. Knjiga *Sto planinskih pesmi*, Ob 65-letnici bajtarstva na Veliki planini, izbor besedila Miro Repič in France Malešič, notni zapis Miro Repič, založilo PD Bajtar. Knjiga Toneta Golnarja in Bojana Pollaka *Plezalni vodnik Kamniška Bistrica*. V uvodu je geološki oris, ki omenja, da je Velika planina iz mehkejših kamnin, kot so laporji (vmesna stopnja med apnencem in glino, ki hitro prepereva), skrilavci (ki se koljejo v plošče in so vododržni), glinovci in peščenjaki (sprijeta zrnca, če vsebujejo železo, so od rumene do rdeče obarvani), ki hitro razpadejo, hitreje nastane zemlja in vegetacija za pašnik. Na površini so tudi plitvomorske karbonatne plasti, v katerih se najde školjka *Annodontofora fassaensis*. (Jamnik, 1995)
1996	Tone Cevc, France Stele in Miran Bremšak na Veliki planini na 60 mestih sondiranjo tla, da bi dobili nove podatke o začetkih kultiviranja Velike planine. Najdejo keramiko iz bronaste dobe, halštatsko keramiko na Pečicah, v pastirskih seliščih ter na Lambergarci na Mali planini, antično keramiko pod kapelico ter latensko fibulo. S konca srednjega veka in mlajši so ostanki skled, latvic, vrčev ter krožnikov in kozarcev. V bližini Gradišča najdejo 11 železnih podkev in več konjskih žebljev iz zgodnjega srednjega veka, ki potrjujejo izvor srednjeveškega imena Konjska planina. Knjiga Toneta Cevca *Davne sledi človeka v Kamniških Alpah. Arheološke najdbe v planinah (1995–1996)*, ZRC SAZU, Ljubljana. Upravni odbor PD Domžale obravnava gradivo Domžalski dom na Mali planini in določi njegov nadaljnji razvoj. Letno obišče Domžalski dom 15.000 obiskovalcev, nekaj manj kot 500 pa jih v njem tudi prenoči. Iz gradiva: *»Z umestitvijo v občutljiv gorski prostor in s svojim imenom, ki poudarja okolje, kjer je nastala ideja in od koder prihajajo generacije ljudi, ki so ga postavile in ves ta čas vzdrževale, je nedvomno veliko prispeval k razpoznavnosti občine Domžale in mesta Domžale v Sloveniji, pa tudi po svetu.«* (Borut Peršolja) Vlasto Kopač v članku *Velikoplaninska pastirska bajta in nekaj njenih značilnosti*, Traditiones, opozori na *svetlobno lino* (pomično skodlo) na prisojni strani pastirske bajte, skozi katero je prihajala svetloba ali pa je domiselni pastir nastregel deževnice *»za ene žgance«*; opiše *izpahnjeno steno* pastirjevega bivališča, ki je omogočala prostornejšo lopo za večje govedo. (Kopač 1996, 99; Kopač 2006, 97)

Obdobje ali leto	DOGODEK
1998	Urška in Andrej Stritar v knjigi *Z otroki v gore* omenjata Veliko planino, največjo pri nas. (Stritar 1998, 64–67) 22. februarja 1998 se 51-letni Martin Košir iz Ljubljane smrtno ponesreči na južnem pobočju pod Gradiščem. 9. avgusta zjutraj se na žičnici na sredini poti, 170 m visoko, zaradi zapleta vrvi ustavi gondola. Gorski reševalci 34 potnikov in sprevodnika rešujejo v 25 spustih do 20. ure zvečer. (Malešič 2002, 432) 13. septembra 55-letni Jakob Nartnik, mizar iz Domžal, ki je izdeloval sobe v depandansi Domžalskega doma, umre na Poljanskem robu zaradi podhladitve.
1999	Predsednik države Milan Kučan arhitektu Vlastu Kopaču podeli najvišje državno odlikovanje, zlati častni znak Republike Slovenije, med drugim tudi za ohranitev Velike planine. Nova cesta s planine Kisovec čez Debeli rob na Malo planino.
2000	Lastniki turističnih koč ustanovijo Planinsko društvo Rigl. Knjiga Toneta Cevca *Lončene posode pastirjev*, ZRC SAZU. Knjiga Teje Hlačer *Ko se planina preobleče. Bajtarstvo Velike planine*, samozaložba, Trzin. Članek Toneta Cevca *Tri tisočletja Velike planine*, v: Kamniški zbornik XV, 113. 21. oktobra Borut Peršolja v okviru 18. zborovanja slovenskih geografov vodi strokovno ekskurzijo na Veliko planino.
2001	17. oktobra ustanovljeno Društvo za ohranjanje cikastega goveda v Sloveniji z namenom ohranitve edine avtohtone pasme goveda pri nas. Takšno govedo je bilo nekdaj tudi na Veliki planini. Novembra 2003 izide prva številka društvenega glasila *Cikasti zvonček*.
2002	Članek Jane Horvat *Arheološki sledovi v slovenskem visokogorju*, v: Kamniški zbornik XVI, 193. Članek Vilka Rifla *Ledinska imena jugovzhodnega dela Velike planine*, v: Kamniški zbornik XVI, 235. Knjiga Franceta Malešiča, Ceneta Griljca, Vlasta Kopača, Toneta Škarje in Mira Štebeta *Zgodovina reševanja v gorah nad Kamnikom*, PZS.
2003	Na planini je več kot 500 glav živine, od tega na Veliki planini okrog 350. Od 63 bajt na Velikem stanu je obljudenih 30. Umre pastirica in ljudska umetnica Kati Turk. Knjiga *Kati Turk, pastirica in ljudska pesnica*; uredila Jožі Kališnik, samozaložba Jožі in Roman Kališnik, Kamnik. Maja se zadnjič sestane iniciativna skupina za ustanovitev Zadruge za trajnostni razvoj Velike planine, ki naj bi upravljala s prostorom Velike, Male in Gojške planine, izvajala planinske in turistične dejavnosti ter vzdrževala poti, a do ustanovitve ni prišlo. (Borut Peršolja) 19. julija PD Domžale pod vodstvom Toneta Cevca izvede strokovno ekskurzijo *Tri tisočletja Velike planine*. 31. avgusta je Planinsko društvo Domžale pripravilo slovesnost ob 50-letnici odprtja Domžalskega doma. Knjiga Tomaža Kočarja *Kamniška Bistrica – Bistriški gozd*, samozaložba, Ljubljana.

Obdobje ali leto	DOGODEK
2004	Knjiga Vilka Rifla *Dolina Črne in njeni prebivalci*, Krajevna skupnost Črna. 11. februarja je nagrado družbe Ford za ohranjanje naravne in kulturne dediščine za leto 2003 za projekt *Ohranjanje pastirske dediščine na Veliki planini – Preskarjev stan* prejela Iva Šubelj - Kramar. Družba Velika planina – Zaklad narave, d. d., izda zgibanko z zemljevidom za gorske kolesarje. Knjiga Vladimirja Habjana, Jožeta Draba, Andraža Poljanca in Andreja Stritarja *Kamniško-Savinjske Alpe. Planinski vodnik*, PZS. Starosvetni smučarji prvič izvedejo tekmovanje za pokal »šinkl«. Knjiga Irene Cerar - Drašler *Pravljične poti Slovenije* omenja Veliko planino, planoto divjih (dovjih) mož in belih deklic. (Cerar-Drašler 216–218) Borut Peršolja v Planinskem muzeju v Mojstrani odkrije vpisno knjigo Koče na Veliki planini in vpisno knjigo Zavetišča Velika planina. V prvi so vpisi od l. 1940 do 1942 in nato še od 17. 11. 1946 dalje ter leto 1947. Druga knjiga vsebuje vpise od decembra 1947 do leta 1952. V vsaki je okoli 3000 vpisov.
2005	Resne razprave v kamniškem občinskem svetu o ukinitvi nihalke, ki zaradi okvare stoji, denarja za obnovo pa ni. Zgradili naj bi 4 m široko cesto do Marijaninih njiv. Gradnja ceste iz Mačkinega kota nad Primoževimi lazi do Zgornjega konca Velikega stanu – povezava s prejšnjo cesto, ki naj bi jo v delu Male in Velike Vlačice opustili. V promet jo predajo leta 2006. (Bojan Pollak) Zgrajena dva rezervoarja – betonski cisterni – za vodo za živino, pri Vetrnicah in pod Pečicami Pod Krajem. Novo vodstvo Velike planine ob podpori občine Kamnik prepreči stečaj družbe Velika planina in poskrbi za ponovni zagon nihalke. Knjiga Franceta Malešiča *Spomin in opomin gora. Kronika smrtnih nesreč v slovenskih gorah*, Didakta. 4. julija PD Domžale sprejme sklep o oddaji Domžalskega doma v najem. Domžalski dom, ki ima 14 sob in 52 ležišč, je po več desetletjih spet vsakodnevno odprt. (Borut Peršolja) V Kamniški Bistrici pred planinskim domom odkrijejo kip lovca, plezalca in reševalca Valentina Slatnarja - Bôsovega Tineta, delo kiparja Miha Kača. 4. oktobra sprejet občinski odlok o razglasitvi Preskarjeve bajte za kulturni spomenik lokalnega pomena. Na državni ravni razglasitev (vnovič) ni uspela. Pogori okrepčevalnica pri vlečnici 8 v Tihi dolini. Izide digitalni zemljevid *Grintovci*, 1 : 25.000 (Planinska zveza Slovenije: 1. izdaja. Ljubljana). Zaradi nove geodetske izmere slovenskega ozemlja ima najvišji vrh Velike planine novo višino – Gradišče 1668 m.

Obdobje ali leto	DOGODEK
2006	Zbornik *Človek v Alpah*, ZRC SAZU; s podatki o arheoloških raziskavah in najdbah tudi na Veliki planini. Urednik Tone Cevc. 27. aprila umre Vlasto Kopač. 18. julija objavijo spletno stran PD Domžale (www.pdd.si), kjer so med drugim opisi planinskih poti in podatki o Domžalskem domu. (Borut Peršolja) Knjiga Vlasta Kopača *Iveri z Grintovcev*, PZS; s članki in avtorjevim slikovnim gradivom o Veliki planini ter ledinskimi imeni na prisojni strani Kamniško-Savinjskih Alp. Precej povečan kamnolom na Ravneh zaradi modernizacije ceste Podlom–Podvolovljek. Knjiga Franceta Steleta *Ljudje v Alpah*, samozaložba; o arheoloških raziskavah in najdbah. V *Enciklopediji o Alpah* (v francoščini) Borut Peršolja objavi slovarski članek o Veliki planini. (*Dictionnaire encyclopédique des Alpes*, 747) Zgrajen velik rezervoar – betonska cisterna za pitno vodo nad Hbanovo oziroma Dolinškovo jamo (Pri šterni). Decembra začne nihalka po zamenjavi varnostno-krmilnega sistema ponovno delovati.
2007	10. februarja umre Tone Cevc. Knjiga Ive Šubelj - Kramar *Tako so živeli in kuhali*, samozaložba, Kamnik. Inštitut za narodopisje ZRC SAZU pripravi slovesnost v spomin Toneta Cevca in spletno predstavitev Velike planine – http://odmev.zrc-sazu.si/planina. Agencija za razvoj turizma v Kamniku v sodelovanju s Kaaita, d. o. o., iz Potoka izda tri vodnike, v katerih predstavi Veliko planino. 22. junija sprejme državni zbor Zakon o planinskih poteh. Na Veliko planino lahko pridemo po šestih planinskih poteh, ki skupaj v dolžino merijo dobrih 33 km. Za vse te poti, ki so povezane s kulturno dediščino, skrbijo s prostovoljnim delom markacisti, člani PD Domžale in PD Bajtar. (Borut Peršolja) 20. avgusta ponovno pogori dva meseca stara nedokončana okrepčevalnica v Veliki Vlačici (Tiha dolina) pri *Osmici*, lastnik Sebastjan Sitar. Oktobra začne Planinsko društvo Domžale obnavljati Domžalski dom na Mali planini. (Borut Peršolja) 18. septembra pogori Posteška bajta na Gojški planini (last Stanke Spruk iz Podstudenca). 25. septembra pogori Kocjanov hlev pod Purmanom (nad Šimnovcem). 4. decembra pogori počitniška koča nad Zelenim robom pod Gradiščem, pri tem pa se opeče 24-letni Trboveljčan, ko odpre vrata goreče koče in ogenj bušne vanj.

The Sound of Time on Velika planina Timeline

Summary

Guide material according to sources about Velika planina.

The timeline is a chronologically organized series of data about Velika planina and its surroundings over the last 2500 years. The authors have selected and written down those that have highlighted their own time period. The majority are supported by sources. At some points, there are only hypotheses and we were also respectful towards national tradition. Formal data about the economy, culture and history with the relation towards nature and the spiritual world of natives intertwine with one another.

We passed by some of the data from the last decade, which still cannot be evaluated. Every event is part of another event and can reflect the past to the reader who can then make a judgement and create and image on their own.

Velika planina has contributed to skiing world history and winter tourism.

The special form of lodging, which cannot be seen anywhere else in the world still excites researchers.

Both the cultural and technical heritage is interesting, which also includes the human connection with the magnificent natural environment. The summer setting along with the very different winter setting have even captivated experts from the Alpine world. The completed work will fulfil its purpose, if it motivates further scientific research as well as discovering the unknown and forgotten elements of this mountain and gathering this information as a passion. Furthermore, to critically judge everything that is new as a result of knowing the mountain better.

Today, we use the World Wide Web for research and education however; we must know what we are looking for. The timeline offers key words that will help us expand our knowledge and allow us to research further.

Viri o Veliki planini

ADAMIČ, E. 1967: Miss F. S. Copeland - 95 let. *Planinski vestnik* 8. 337-342.

Alpski turistični center Velika planina. Zgibanka. Viator.

Arhiv Slovenije, RDA, Gorenjsko, št. 293, No. 1.

BABNIK, A. 2002: Razvojne možnosti Velike planine v okviru predvidenega Karavanško-Kamniško-Savinjskega regijskega parka. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta. Oddelek za geografijo.

BADJURA, R. 1922: *Jugoslovenske Alpe. 1. del: Slovenija. Praktični vodič*. Ljubljana: Kleinmayr in Bamberg.

BADJURA, R. 1924: *Smučar*. Ljubljana: Kleinmayr in Bamberg.

BADJURA, R. 1934: *Zimski vodnik po Sloveniji*. Vodnik Badjura XII. Ljubljana: samozaložba.

BADJURA, R. 1930: *Sto izletov*. Vodnik Badjura 9. Ljubljana: samozaložba.

BARAGIOLA, A. 1915: *La casa villereccia*. Chiasso.

BREMŠAK, M. 2000: Življenje v planinah pred tisočletji. *Planinski vestnik*, 4. 150-154.

BRODAR, M. 1959: Mokriška jama, nova visokoalpska aurignaška postaja v Jugoslaviji. V: *Razprave 4. razr. SAZU* 5, Ljubljana, 419-469.

BRODAR, S., BRODAR, M. 1983: Potočka zijalka. Visokoalpska postaja aurignacienskih lovcev. *Dela 1. in 4. razr. SAZU*. Ljubljana, 24.

BUSER, S. 1980: *Tolmač lista Celovec (Klagenfurt). Osnovna geološka karta* 1 : 100.000. Beograd.

CERAR-DRAŠLER, I. 2004: *Pravljične poti Slovenije*. Ljubljana: Sidarta.

CEVC, E. 1985: Umetnostni vzponi in upadi kamniškega mesta. V: *Kamnik 1229-1979. Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta. Kamnik*. 65-74.

CEVC, E. 1965: Sv. Primož nad Kamnikom med romaniko in pozno gotiko. *Varstvo spomenikov*, IX, 1962-1964. 36-45.

CEVC, T. 1967: Nastanek in razvoj pastirskega stanu na Veliki planini nad Kamnikom. *Kamniški zbornik* XI. 47-86.

CEVC, T. 1972: *Velika planina. Življenje, delo in izročilo pastirjev*. Ljubljana: DZS, prva izdaja, 95 strani.

CEVC, T. 1973a: Pripovedno izročilo o gamsih z zlatimi parklji iz Kamniških Alp. *Traditiones* 2. 79-96.

CEVC, T. 1973b: Nekaj povedk iz Grintovcev. *Planinski vestnik*, 9. 444-447.

CEVC, T. 1974a: Velika planina. *Varstvo spomenikov*, 17-19/1. 185-186.

CEVC, T. 1974b: Okamnela živa bitja v slovenskem ljudskem izročilu. *Traditiones* 3. 81-112.

CEVC, T. 1977: Tri oblike lesenih ključavnic s stopicami na Slovenskem. *Traditiones* 4, 1975. 135-154.

CEVC, T. 1979a: Vpliv zemljišča in družbeno-zgodovinskih razmer na življenje pastirjev v naravnih zavetiščih v Kamniških Alpah. *Slovenski etnograf*, 30. 93-112.

CEVC, T. 1979b: Otroške živalske igračke - »buše«. *Traditiones*, 5-6, 1976-1977. 69-78.

CEVC, T. 1982: Občasna naselja na Slovenskem. *Traditiones* 7-9, 1978-1980. 93-126.

CEVC, T. 1984: *Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem. Kulturnozgodovinski in etnološki oris*. Ljubljana: DZS.

CEVC, T. 1987: *Velika planina. Življenje, delo in izročilo pastirjev*. Ljubljana: DZS, 2. izd.

CEVC, T. 1989: Domneve o stavbnem izviru dveh tipov planšarskih koč na slovenskih planinah. *Traditiones* 18. 125-130.

CEVC, T. 1992: *Bohinj in njegove planine*. Triglavski narodni park. Radovljica: Didakta.

CEVC, T. 1993: *Velika planina, življenje, delo in izročilo pastirjev*. Ljubljana: samozaložba, 3. izd.

CEVC, T. 1995: Tipologija tradicionalnih pastirskih in planšarskih stavb v slovenskih Alpah. *Planšarske stavbe v Vzhodnih Alpah*. Zbornik razprav. Ljubljana: ZRC SAZU. 50-65.

CEVC, T. 1996: Nova spoznanja o planšarstvu na Veliki planini v Kamniških Alpah. *Traditiones* 69-79.

CEVC, T. 1997: *Davne sledi človeka v Kamniških Alpah*. Ljubljana: ZRC SAZU.

CEVC, T. 1999: Povedke iz kamniškega kota. *Traditiones*. 89-100.

CEVC, T. 2000a: *Lončene posode pastirjev*. Ljubljana: ZRC SAZU.

CEVC, T. 2000b: Tri tisočletja Velike planine. *Kamniški zbornik* XV. 113-122.

CEVC, T. 2000c: Velika planina. *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana.

CEVC, T. 2004: Sirarjenje v planinah v Kamniško-Savinjskih Alpah v luči arheoloških najdb in zgodovinskih virov. *Traditiones*, 33/1. 57-82.

CEVC, T. 2005: *Velika planina*. Zgibanka.

CEVC, T. (ur.), 2006: *Človek v Alpah. Desetletje (1996-2006) raziskav o navzočnosti človeka v slovenskih Alpah*. Zbornik. Ljubljana: ZRC SAZU.

CIGALE, D. 1990: *Planine in njihova navezanost na naravne pogoje. Seminarska naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. Oddelek za geografijo.

COPELAND, F. S. 1933: S smučmi z Menine na Veliko planino. *Planinski vestnik* 1. 4-7.

COPELAND, F. S. 1985: *Čudovite gore*. Ljubljana: DZS.

ČERČEK, E. 1948-1949: Planine v Južnih Kamniških Alpah, *Geografski vestnik*, XX-XXI. 37-85.

DEBELAK, M., 1974: *Velika planina*. Program turističnega razvoja. Urbanistični inštitut SR Slovenije. Ljubljana.

DEU, Ž. 2004: Arhitekt Vlasto Kopač in »njegova« Velika planina. *Hiše. Revija za nove možnosti bivanja*. V/21, junij. 076-083.

DIMNIK, S. 1970: Naša škotska prijateljica Miss F. Copelandova. *Planinski vestnik* 10. 476-480.

DIVJAK, T. 1961: *Gospodarjenje v planinah Kamniških Alp*. Seminarska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta. Oddelek za geografijo.

DOBNIK, J. in soavt. 1992: *Stoletje v gorah*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

DOBNIK, J. 1998: *Vodnik po planinskih postojankah v Sloveniji*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije.

DROZG, J. 1990: VHS videofilm, ob 60-letnici bajtarstva.

Ekskurzija Jugoslovanskog šumarskega udruženja v Kamniško Bistrico, 9. septembra 1930. Ljubljana, 1930.

FAJGELJ, V. 1953: Planine v vzhodnem delu Savinjskih Alp. *Geografski vestnik*. Ljubljana.

FICKO, P. 1977: *Kamniške in Savinjske Alpe. Planinski vodnik*, Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 1. izd.

FICKO, P. 1993: *Kamniške in Savinjske Alpe. Planinski vodnik*, Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 4. izd.

FIKFAK, J. (ur.) 2007: Spletna predstavitev Velike planine - *http://odmev.zrc-sazu.si/planina*. Ljubljana: Inštitut za narodopisje ZRC SAZU.

GABROVEC, S. 1966: Kamniško ozemlje v prazgodovini. *Kamniški zbornik* X. 89-134.

GAMS, I. 1982: *Slovenske gore*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Geomorfološka inventarizacija Kamniško-Savinjskega regijskega parka. 1995. Geografski inštitut ZRC SAZU. 164 strani.

GRAD, K., FERJANČIČ, L. 1976: *Tolmač za list Kranj*. Osnovna geološka karta 1 : 100.000. Beograd.

GUČEK, S. 1985: Zgodovina zimskih športov v Kamniku. *Kamnik 1229-1979. Zbornik razprav ob 750-letnici mesta*. Kamnik: Kulturna skupnost in Sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo. 120-127.

HABJAN, V., DRAB, J., POLJANEC, A., STRITAR, A. 2004: *Kamniško-Savinjske Alpe. Planinski vodnik*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije.

HLAČER, T. 2000: *Ko se planina preobleče. Bajtarstvo Velike planine*. Ljubljana: samozaložba.

HORVAT, J. 2002: Arheološki sledovi v slovenskem visokogorju. *Kamniški zbornik* XVI. 193-202.

HORVAT, J. 2006: Arheološki sledovi v slovenskem visokogorju. - V: Cevc, T.: *Človek v Alpah: desetletje (1996-2006) raziskav o navzočnosti človeka v slovenskih Alpah*. Ljubljana. 21-40.

HORVAT, M. 1996: Obdelava lončenine z Velike planine. *Traditones* 25. 81-89.

ILEŠIČ, S. 1956: Slovenske pokrajine. V: *Geografski obzornik* III. Ljubljana. 25-38.

Izboljšanje usposobljenosti, ustreznosti in konkurenčnosti kmetijstva v Podjetni regiji. Študijski primer Velika planina (končno poročilo), 5. 6. 2003. Srednje Jarše pri Domžalah: Oikos.

JAMNIK, A. 1995: *Plezalni vodnik Kamniška Bistrica*. 18-22

KALIŠNIK, J. (ur.) 2003: *Kati Turk, pastirica in ljudska umetnica*. Kamnik: samozaložba Joži in Roman Kališnik.

KEMPERLE, P. 1940: Prikazen v belem peklu na Veliki planini. *Planinski vestnik*, 3. 84-85.

KEMPERLE, P. 1962: Pojasnilo k volitvam župana na Veliki planini. *Planinski vestnik*, 5. 224.
KEMPERLE, T. in P. 1962: Kako so volili župana na Planini – njega dni. *Planinski vestnik*, 3. 130–132.
KERŠIČ - SVETEL, M. 2003: *Vlasto Kopač. Planinski vestnik* 4. 40–45.
KLINAR, S. 1992: O pisavi in izgovorjavi imen. *Planinski vestnik* 4. 146–151.
KLINAR, S. 1993a: Kost za glodanje. *Planinski vestnik* 5. 204–207.
KLINAR, S. 1993b: Še enkrat Kost za glodanje ali kako pisati imena planin. *Planinski vestnik* 7–8. 345–346.
KLINAR, S. 1994: Kost za glodanje – že tretjič. *Planinski vestnik* 6. 252–254.
KLINAR, S. 1994: Kost za glodanje – že tretjič. *Planinski vestnik* 7–8. 321–323.
KLOBČAR, M. 1998: Mnogovrstna ustvarjalnost Kati Turk. *Kamniški zbornik* XIV. 117–121.
KLOBČAR, M. 2006: Dediščina Velike planine in ustvarjalna obzorja arhitekta Vlasta Kopača. *Kamniški zbornik* XVIII. 351–358.
KLOBČAR, M. 2006: Vlasto Kopač (1913–2006). *Traditiones* 15/1. 257–261.
KOCBEK, F., KOS, M. 1894: *Vodnik za Savinjske planine in najbližjo okolico*. Celje: Slovensko planinsko društvo.
KOCBEK, F. 1903: *Savinjske planine, vodnik po gorah in dolinah v Savinjskih planinah*. Št. Peter v Savinjski dolini: Savinjska podružnica Slovenskega planinskega društva.
KOCBEK, F. 1926: *Savinjske Alpe*. Celje: Savinjska podružnica SPD.
KOČAR, T. 2003: *Kamniška Bistrica – Bistriški gozd*. Ljubljana: samozaložba.
PAČ, M. 1991: *Velika planina. Valorizacija krajinskega območja za potrebe razvoja*. Ljubljana: Katedra za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete.
KOPAČ, V. 1940: *Razgled z Grintovca*. Ljubljana: Akademska skupina SPD.
KOPAČ, V. 1946–1947: Krajevna imena v Grintovcih. *Gore in ljudje* (Planinski vestnik). 1946, 1–5. 47, 6–12. 204; 1947, 1–2. 38.
KOPAČ, V. 1947a: Pomenki na poseki. *Gore in ljudje* (Planinski vestnik), 3. 49–52.
KOPAČ, V. 1947b: Nekaj etnografskega drobiža iz Kamniških Alp. *Gore in ljudje* (PV), 4–5. 110–112.
KOPAČ, V. 1947c: Obledele podobe iz Grintovcev. *Gore in ljudje* (PV), 4–5. 89–93.
KOPAČ, V. 1959: Velikoplaninski stan. *Planinski vestnik* 5. 207–210.
KOPAČ, V. 1964a: *Smernice za zavarovanje naravnih in kulturnih vrednot Velike planine in njene soseščine*. Kranj: Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Kranj.
KOPAČ, V. 1964b: *Urbanistični program Velike planine*. ZSVL.
KOPAČ, V. 1965: Še enkrat o Veliki planini. *Planinski vestnik* 9. 400–403.
KOPAČ, V. 1969: Velikoplaninski stan. *Planinsko berilo*. Tine Orel (ur.). Ljubljana: MK. 210–213.
KOPAČ, V. 1971: Andrejkova Manca z Velike planine. *Planinski vestnik*, 11. 504–506.
KOPAČ, V. 1974a: Velika planina. *Varstvo spomenikov*, 17–19/I.
KOPAČ, V. 1974b: Pastirska torila z Velike planine, *Traditiones*, 3. 155–163.
KOPAČ, V. 1975: *Meje turistične rasti na Veliki planini*. Kranj: Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Kranj.
KOPAČ, V. 1978: Ob 80-letnici gorskega vodnika in reševalca Franceta Erjavška. *Planinski vestnik*, 12. 755–761.
KOPAČ, V. 1995a: *Oblikovanje počitniških zaselkov na Veliki planini*. Diplomska naloga. Ljubljana: Fakulteta za arhitekturo.
KOPAČ, V. 1995b: Ovalna bajta in njene razvojne modifikacije. *Planšarske stavbe v Vzhodnih Alpah*. Zbornik razprav. Ljubljana: ZRC SAZU. 82–92.
KOPAČ, V. 1996: Velikoplaninska bajta in nekaj njenih značilnosti. *Traditiones*. 91–102.
KOPAČ, V. 2003: Kati in Zefa z Dovje ravni. V: *Kati Turk, pastirica in ljudska umetnica*. Jože Kališnik (ur.). Kamnik: samozaložba. 16.
KOPAČ, V. 2005: Iz preteklosti Velike planine. *Cikasti zvonček*, III/3. 12 a–e.
KOPAČ, V. 2006: *Iveri z Grintovcev*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije.
KOZAK, J. 1926: *Beli macesen*. Ljubljana: Vodnikova družba.
Krajinska zasnova Velike planine. Uradni list SRS. 1989.
KREGAR, A., KREGAR, V., SLAPNIK, G., URŠIČ, T. 2006: Jame na Veliki planini. *Kamniški zbornik* XVIII. 263–282.
KREGAR, V., 1991: Sledenje podzemnih voda na Veliki planini. *Naše jame* 33. 92–94.
KRIŽNAR, N. 2007: Dr. Tone Cevc (1932–2007). *Delo*, 19. 2. 2007.
KUHAR, A. 2005: Velika planina. *Cikasti zvonček*, III/3. 12 d–e.
KUNAVER, J. 1961: Visokogorski kras vzhodnih Julijskih in Kamniških Alp. *Geografski vestnik* XXXIII. Ljubljana. 95–135.
KUNAVER, P. 1921: *Na planine!* Ljubljana: samozaložba.
KUNAVER, P. 1957: Kras v Kamniških planinah. *Kamniški zbornik* III. 272–286.
KUNAVER, P. 1959: V Kamniški Bistrici nekdaj. *Kamniški zbornik* V. 194–205.
KUNAVER, P. 1974: *Brezna in vrhovi*. Maribor: Založba Obzorja.
KUNAVER, P. 1979: *Moje steze*. Maribor: Založba Obzorja.
LAVRIN, N. in J. 2004: *Slovenija – Poletje 1928. Ilustrirani poročni dnevnik*. Ljubljana: Vale Novak.
LEBEN, F. 1967: Velika planina. *Varstvo spomenikov* 12. 105–106.
LIKAR, N. 1998: *Geomorfologija Velike planine*. Seminarska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta. Oddelek za geografijo.
LOGAR, V. 1997: *Geografska preobrazba Velike planine*. Seminarska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta. Oddelek za geografijo.
LOVRENČAK, F. 1976: Zgornja gozdna meja v Kamniških Alpah v geografski luči. *Geografski zbornik* XVI. 5–146.
LOŽAR, R. 1944, *Narodopisje Slovencev* I, Klas. Ljubljana.
LUCERNA, R. 1906: Gletscherspuren in der Steiner Alpen. *Geographische Jahresbericht aus Österreich* IV. Wien.
MAJCENOVIČ, M. 2006: *Odsevi minulega časa*. Ljubljana: Littera picta.
MALEŠIČ, F. 1980: Prvi obiski Grintovcev. *Planinski vestnik* 1. 5–17.
MALEŠIČ, F., GRILJC, C., KOPAČ, V., ŠKARJA, T., ŠTEBE, M. 2002: *Zgodovina reševanja v gorah nad Kamnikom*, Ljubljana: Planinska zveza Slovenije.
MALEŠIČ, F. 2005: *Spomin in opomin gora. Kronika smrtnih nesreč v slovenskih gorah*. Radovljica: Didakta.
MEDIĆ, Ž. 2005: *Vrtače na Veliki planini*. Seminarska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta. Oddelek za geografijo.
MELIK, A. 1936: *Slovenija 1.–2. zvezek*. Ljubljana: Slovenska matica.
MELIK, A. 1954: *Slovenski alpski svet*. Ljubljana.
MELIK, A. 1963: *Slovenija. Geografski oris*. Ljubljana: Slovenska matica.
MESAR, J. 1875: Popis sedanjega gospodarstva na nekaterih kranjskih planinah. *Novice*, XXXIII. 304–306.
MURKO, P. 2006: *Načrt upravljanja in krajinska zasnova. Primerjava dokumentov na primeru Velike planine*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta. Oddelek za krajinsko arhitekturo. Urad vlade RS za informiranje.
Neue reformierte Urbarium über Herrschaft Oberstein, Anno 1571, Folio 123. Arhiv Republike Slovenije, AS 1074, Zbirka urbarjev, II/11u.
NOVAK, D. 1992: Z gore teče (tudi) umazanija. *Planinski vestnik* 1. 16–17.
NOVAK, N. 1991: *Šestdeset let bajtarstva na Veliki planini*. Vrhpolje: samozaložba.
NOVAK, V.: *Die Stellung des Alpwesens*, 127.
Od adrenalinskih doživetij do popolne sprostitve na Kamniškem (vodnik in zemljevid). Kaaita, d. o. o., maj 2007.
Odlok o javnem redu na območju Velike planine. *Uradni list RS*, št. 80. 12. 10. 2001.
Odlok o redu na območju Velike, Male, Gojške planine in Kisovca. Občina Kamnik, 1993.
Odlok o sprejemu prostorskoureditvenih pogojev za območje krajinske zasnove Velike planine. *Uradni list RS*, 1994.
Odlok o zavarovanju Velike, Male in Gojške planine. 1966.
Odredba o prometnem režimu na cesti Kranjski Rak–Kisovec in Dol. *Uradni list RS*, št. 55, 1. 10. 1993. 2786.
Odredba o spremembah odredbe o prometnem režimu na cesti Kranjski Rak–Kisovec in Dol. *Uradni list RS* št. 21, 22. 4. 1994. 1297.
Odredba o zavarovanju zemljišč na Veliki planini. 1965.
OREL, T. 1972: Pastirska srenja in starosvetnosti Velike planine. V: Cevc, T.: *Velika planina*. 5–6.
OROŽEN - ADAMIČ, M. idr. 1996: *Priročni Krajevni leksikon Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
Osnutek razvojnega programa Velike planine. Sekretariat za gospodarstvo in družbene dejavnosti Občine Kamnik. 1991
PD BAJTAR, 1989–1997: *Bajtar*. Vestnik PD Bajtar. 1–10.
PERŠIČ, L. 2006: Analiza hišne lončenine s Krvavca. – V: Cevc, T.: *Človek v Alpah: desetletje (1996–2006) raziskav o navzočnosti človeka v slovenskih Alpah*. Ljubljana. 171–181.
PERŠOLJA, B. 1995: *Planine v vzhodnih Kamniških Alpah*. Seminarska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta. Oddelek za geografijo.
PERŠOLJA, B. 1996: *Domžalski dom na Mali planini*. Tipkopis.
PERŠOLJA, B. 1997: *Geografski problemi imenoslovja Kamniško-Savinjskih Alp*. Diplomska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta. Oddelek za geografijo.
PERŠOLJA, B. 1997: Geografski problemi imenoslovja na izbranem primeru Kamniško-Savinjskih Alp. *Geografski zbornik* 38. Ljubljana
PERŠOLJA, B. 1997: *Kamniško-Savinjske Alpe: gradivo za 9. državno tekmovanje Mladina in gore*. Podlehnik.
PERŠOLJA, B. 2002: Velika planina. *Za srce* 4. 20–21.
PERŠOLJA, B. 2002: Zgoščeni imenik zemljepisnih imen. *Dela* 18. Ljubljana.
PERŠOLJA, B. 2006: *Velika planina. Dictionnaire encyclopédique des Alpes*, 747. Glénat.
PILZ, I. 2000: *Čudoviti svet Karavank in Kamniško-Savinjskih Alp*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
PLANINA, F. 1963: *Slovenija in njeni kraji*. Ljubljana.

PLANINA, F. 1964: Slovenija. Turistični vodnik. Ljubljana.
PLETERSKI, A. 2006: Zgodnjesrednjeveška poselitev Na Bleku pod planinskim domom na Krvavcu. - V: Cevc, T.: *Človek v Alpah: desetletje (1996-2006) raziskav o navzočnosti človeka v slovenskih Alpah*. Ljubljana. 150-170.
PODGORŠEK, A. 2001: *Analiza športnorekreativne ponudbe v športnoturističnem središču Velika Planina*. Ljubljana: Fakulteta za šport.
PODLOGAR, L. 1913-1925: *Kronika župnije Gozd*.
POLLAK, B. 1995: *Naravne znamenitosti Kamniško-Savinjskih Alp na kamniškem območju*. Kamnik: Občina Kamnik.
Potepanje po Kamniškem. Kaaita, d. o. o. 2007.
POTOČNIK, M. 1968: *Srečanja z gorami*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
Predlog odloka o razglasitvi Velike planine za narodni park. Občinski ljudski odbor v Kamniku, 1957 ali 1959.
Predlog za proglasitev planote Velike planine in doline Kamniške Bistrice za Kamniški narodni park. Ljubljana: Zavod za spomeniško varstvo, 1962.
PREDOVNIK, K. 2006: Srednjeveška in novoveška lončevina s planin v Kamniško-Savinjskih Alpah. V: *Človek v Alpah*. 182-208.
PRAPROTNIK, N. 1998: *http://www.expo98.literal.si/slo/zakladi/endemicne-rastline*.
PREMRU, U. 1975: Geološka zgradba Julijskih in Savinjskih Alp. *Naše jame* 17. Ljubljana. 67-75.
PREŠEREN, M. 1955: Živinoreja in planšarstvo v kamniški komuni. *Kamniški zbornik* I. 221-231.
PRIMOŽIČ, T. 2003: Arhitekt Vlasto Kopač, 90 let. V: *Žirovski občasnik*, XXIV. 10-32.
Program turističnega razvoja Velike planine. Urbanistični inštitut SRS. 1974.
Prostorski ureditveni pogoji krajinske zasnove Velike planine. Razvojni zavod Domžale. 1994.
RAJŠP, V. 1998: *Slovenija na vojaškem zemljevidu*. 4. del. Ljubljana: ZRC SAZU in Arhiv Slovenije, sekcija 161.
RAJŠP, V. 1999: *Slovenija na vojaškem zemljevidu*. 5. del. Ljubljana: ZRC SAZU in Arhiv Slovenije, sekcija 161.
RAZPOTNIK, J. 1956: Zadružništvo na Kamniškem. *Kamniški zbornik* II. 137-159.
REISP, B. 1963: Leta 1499 omenjena krajevna imena v Kamniških Alpah. *Kronika*. 112.
REPIČ, M. 1995: *Sto planinskih pesmi. Ob 65-letnici bajtarstva na Veliki planini*. Kamnik: PD Bajtar.
REŽEK, B. 1938: *Svet med Grintovci*. Ljubljana: Planinska matica.
REŽEK, B. 1959: *Stene in grebeni. Razvoj alpinistike v Savinjskih Alpah*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije.
RIFEL, V. 2002: Ledinska imena jugovzhodnega dela Velike planine. *Kamniški zbornik* XVI. 235-240.
RIFEL, V. 2004: *Dolina Črne in njeni prebivalci*. Črna: Krajevna skupnost.
RIFEL, V. 2006: Kamniški čistilni prašek. *Kamniški zbornik* XVI. 197-206.
Samoupravni sporazum o ustanovitvi SIS rekreacijsko-turističnega centra Velika planina. Kamnik 1980.
SEIDL, F. 1907-1908: *Kamniške ali Savinjske Alpe. Poljuden geološki in krajinski opis*. Ljubljana: Matica slovenska.
SELAN, M. 1925-1941: *Kronika župnije Gozd*.
SLAPNIK, R. 1996: Kronološki pregled bioloških raziskovanj v jamah Kamniško-Savinjskih Alp v okviru Jamarskega kluba Kamnik. *Kamniški zbornik XIII*. 106-109.
SLAPNIK, R. 2000: Endemične in redke podzemeljske in izvirne vrste polžev v Kamniško-Savinjskih Alpah. *Kamniški zbornik* XV. 129-134.
SPILLER - MUYS, F. 1926: *Planšarstvo in kmetijstvo na naših planinah*. Kmetijska tiskovna zadruga v Ljubljani.
Spomeniškovarstveni elaborat. 1972.
STELÈ, F. 1929: *Politični okraj Kamnik*.
STELÈ, F. 1983: *Grintovci*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
STELÈ, F. 1988: *Nalivi svetlobe*. Komenda: samozaložba.
STELÈ, F. 2006: *Ljudje v Alpah*. Komenda: samozaložba.
STRITAR, A. 1995: *Grintovci. Južni pristopi*. Ljubljana: Sidarta.
STRITAR, A. 2003: Kamniško-Savinjske Alpe. Ljubljana: Sidarta.
STRITAR, U. in A. 1998: *Z otroki v gore*. Ljubljana: Sidarta.
STRITIH, J. 2004: *Obudimo Veliko planino - evropski biser kulture in narave*. Domžale: Oikos.
STROJIN, T. 1978: Oris zgodovine planinstva. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije.
ŠERBELJ, F. 1995: *Sv. Primož nad Kamnikom*. Kamnik: Milan Šuštar, samozaložba.
ŠERBELJ, F. 1995: *Vodnik, Sv. Primož nad Kamnikom*. Kamnik: Milan Šuštar, samozaložba.
ŠIFRER, Milan, 1961: *Porečje Kamniške Bistrice v pleistocenu*. Dela 12. Ljubljana, 211 strani.
ŠIFRER, Milan, 1995: *Površje Slovenije*. Gradivo za Splošno geografsko monografijo Slovenije. Geografski inštitut ZRC SAZU. Ljubljana.
ŠTUPAR, Marija, BERNOT, Valentina, 2001: *70 let šole Gozd 1931-2001*. Črna: Osnovna šola Stranje, Podružnična šola Gozd.
ŠUBELJ, KRAMAR, Iva, 2007: *Tako so živeli in kuhali*. Kamnik: samozaložba.
TAVČAR, J. 1952: *Razvoj planinskih poti v naših Alpah*. Geografski vestnik 24. Ljubljana, str. 145-176.
URANKAR, Pavle, 1940: *Zgodovina trga Motnika in okraja*. Ljubljana: samozaložba.
VALENČIČ, Vlado, 1957: Bistriški gozd in kamniški meščani. *Kamniški zbornik* III, 69-103.
VALENČIČ, Vlado, 1960: Iz kamniškega gospodarstva v XVIII. stoletju. *Kamniški zbornik* VI, 5-34.
VALENČIČ, Vlado, 1982: Posestne razmere na Veliki in Mali planini ob koncu fevdalne dobe. *Traditiones*, 7-9, 1978-1980, 127-158.
Velika planina - Zakladi narave, Moč in lepota. TV oddaja.
Velika planina. Program turističnega razvoja. Ljubljana 1974.
Velika planina, zgibanka in zemljevid, 2004. Velika planina, d. o. o.
VESENJAK, M. 1965: *Velika planina*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta. Oddelek za geografijo.
Vodič po Gorenjski planinski partizanski poti. Kranj 1974: Planinsko društvo Kranj.
Vodnik za šolske skupine in druge skupine mladih. Kaaita, d. o. o., 2007.
VOJVODA, M. 1967: *Spreminjanje gospodarskih funkcij in fiziognomije sezonsko poseljenega pasu v slovenskih Alpah v zadnjih desetih letih*. Ljubljana: IGU.
VOJVODA, M. 1969: Problematika planinskega gospodarstva v slovenskih Alpah. *Geografski obzornik* XVI. Ljubljana. 12-14.
VOJVODA, M. 1970: Najnovejše spremembe v planinskem gospodarstvu slovenskih Alp. *Geografski vestnik* XLII. Ljubljana. 61-67.
VOJVODA, M., TONČIČ, L. 1975: *Preobrazba gorskega sezonsko pastirsko poseljenega področja Slovenije*. Ljubljana: IGU.
Vpisna knjiga zavetišča na Veliki planini (1947-1952), inv. št. 846. Fond Planinskega muzeja v Mojstrani.
Vpisna knjiga na Veliki planini (1940-1947), inv. št. 847. Fond Planinskega muzeja v Mojstrani.
VURNIK, S. 1930: Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp. *Etnolog*. 30-85.
Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine (ZVNKD) v Kranju - gradivo.
Zavod RS za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1991. Inventar najpomembnejše naravne dediščine Slovenije, 2. del: *Osrednja Slovenija*.
ZIKA, I. 1959: Žičnica na Veliko planino. *Kamniški zbornik* V. 276-277.
ZIKA, I. 1965: Pred 35 leti prvi najemnik pastirske koče. *Ljubljanski dnevnik*, 25. 5.
ZUPANČIČ, F. - M. 1961: Boj pod Rzenikom na Veliki planini. *Kamniški zbornik* VII. 287-293.
ŽELEZNIKAR, J., CEVC, T. 2000: Časovna, tipološka in tehnološka podoba skled in latvic iz 15.-20. stoletja. V: Cevc, T.: *Lončene posode pastirjev. Sklede in latvice iz poznega srednjega in novega veka iz planin v Kamniških Alpah*. 32-54.
ŽELEZNIKAR, J. 2000: Katalog. - V: Cevc, T.: *Lončene posode pastirjev. Sklede in latvice iz poznega srednjega in novega veka iz planin v Kamniških Alpah*. 78-123.
ŽELEZNIKAR, J. 2006: Arheološko odkritje ovalne pastirske bajte na Veliki planini. V: *Človek v Alpah*. 209-229.
ŽNIDARŠIČ GOLEC, L. 2008: Spori zaradi Velike planine po sodnem zapisniku iz leta 1540. *Kamniški zbornik* XIX. 115-127.

Zemljevidi

a) Starejše karte
JOŽEFINSKE VOJAŠKE KARTE
Josephinische Landesaufnahme, Innerosterreich, 1 : 28.800, 1763-1787.

FRANCISCEJSKI KATASTER
Katastral plan der Gemainde, Wisterzhica in Krain, Laibacher Kreis, bezirk Minkendorf, 1826.
Katastral plan der Gemainde, Supainenive, Laibacher Kreis, bezirk Minkendorf, 1826.
Katastral plan der Gemainde, Sulzbach, In inner Oesterreich, Zillier Kreis, bezirk Oberburg, 1825.
Katastral plan der Gemainde, Leutsch dorf, In inner Oesterreich, Zillier Kreis, bezirk Oberburg, 1825.
Katastral plan der Gemainde, Ulrichsberg, Laibacher Kreis, bezirk Michelstetten zu Krainburg, 1826.
Gemeinde Oberseeland mit enclave Unterseeland im Illyrien, Kreis Klagenfurt bezirk Kappel, 1826.
Katastral plan der Gemainde, Kanker, Laibacher Kreis, bezirk Minkendorf, 1826.

Katastral plan der Gemainde, Heiligen geist, In inner Oesterreich, Zillier Kreis, Laibacher Kreis, bezirk Oberburg, 1825.

ČRTKANE KARTE
Eisenkappela und Kanker, 1 : 75.000, 1914.
Eisenkappel, 1 : 25.000, sekciji 5453/30, 31, 1914 (?).

TEMELJNI TOPOGRAFSKI NAČRTI 1 : 25.000
Ljubljana, 1-b, 1 : 25.000, 1955, GIJNA.
Ljubljana, 1-c, 1 : 25.000, topografska merjenja 1936, tisk 1949 na osnovi kartografskega gradiva iz leta 1940.
Ljubljana, 1-d, 1 : 25.000, topografska merjenja 1936, tisk 1949 na osnovi kartografskega gradiva iz leta 1940.
Ljubljana, 2-a, 1 : 25.000, topografska merjenja 1936, tisk 1949 na osnovi kartografskega gradiva iz leta 1940.
Ljubljana, 2-b, 1 : 25.000, 1955, GIJNA.
Ljubljana, 2-c, 1 : 25.000, 1955, GIJNA.
Ljubljana, 2-d, 1 : 25.000, 1955, GIJNA.

b) Novejše karte
TEMELJNI TOPOGRAFSKI NAČRTI - 1 : 25.000, 1 : 50.000
Državna topografska karta Republike Slovenije 1 : 25.000 - 073 Kamniška Bistrica, 1998. Geodetska uprava Republike Slovenije. Ljubljana.
Državna topografska karta Republike Slovenije 1 : 25.000 - 074 Luče, 1998. Geodetska uprava Republike Slovenije. Ljubljana.
Državna topografska karta Republike Slovenije 1 : 50.000 - 023 Kranj, 2001. Geodetska uprava Republike Slovenije. Ljubljana.
Državna topografska karta Republike Slovenije 1 : 50.000 - 024 Mozirje, 2001. Geodetska uprava Republike Slovenije. Ljubljana.
Grintavec, topografska karta 1 : 25.000, Vojnogeografski institut Beograd, vsebina dopolnjena 1985, tiskano 1987.
Podvolovljek, topografska karta 1 : 25.000, Vojnogeografski institut Beograd, vsebina dopolnjena 1985, tiskano 1987.
Preddvor, topografska karta 1 : 25.000, Vojnogeografski institut Beograd, vsebina dopolnjena 1985, tiskano 1986.
Solčava, topografska karta 1 : 25.000, Vojnogeografski institut Beograd, vsebina dopolnjena 1985, tiskano 1987. Spodnje Jezersko, topografska karta 1 : 25.000, Vojnogeografski institut Beograd, vsebina dopolnjena 1985, tiskano 1987. Zgornje Jezersko, topografska karta 1 : 25.000, Vojnogeografski institut Beograd, vsebina dopolnjena 1985, tiskano 1987.

TEMELJNI TOPOGRAFSKI NAČRTI 1 : 5.000 in 1 : 10.000
Kamnik 13, 14, 15, 16, 17, 18 Osnovna državna karta 1 : 5.000, Zvezna geodetska uprava SFRJ 1971, tisk Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo Ljubljana 1971.
Jezersko 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, Kamnik - Jezersko 12, 13, 14, 15, Kamnik 20 Osnovna državna karta 1 : 10.000, Zvezna geodetska uprava SFRJ 1971, tisk Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo Ljubljana 1972.

PLANINSKE KARTE
Grintovci, 1 : 25.000, 1987. Planinska zveza Slovenije: 1. izdaja. Ljubljana.
Grintovci, 1 : 25.000, 1994. Planinska zveza Slovenije: 2. popravljena in dopolnjena izdaja. Ljubljana.
Grintovci, 1 : 25.000, 1998. Planinska zveza Slovenije: 3. popravljena in dopolnjena izdaja. Ljubljana.
Grintovci, 1 : 25.000, 2005. Planinska zveza Slovenije: 1. izdaja. Ljubljana.
Kamniške Alpe in Karavanke, 1 : 75.000, 1965. Planinsko društvo Ljubljana Matica: Ljubljana.
Kamniške in Savinjske Alpe z Obirjem in Peco, 1 : 50.000, 1982. Planinska zveza Slovenije: tretja razširjena in dopolnjena izdaja. Ljubljana.
Kamniške in Savinjske Alpe z Obirjem in Peco, 1 : 50.000, 1993. Planinska zveza Slovenije: Ljubljana.
Kamniške in Savinjske Alpe z Obirjem in Peco, 1 : 50.000, 2004. Planinska zveza Slovenije: Ljubljana.
Kamniške in Savinjske Alpe, 1 : 50.000, 1968. Planinska zveza Slovenije: Ljubljana.
Kamniške in Savinjske Alpe, 1 : 50.000, 1974. Geodetski zavod SRS: Ljubljana.
Kamniške in Savinjske Alpe, 1 : 50.000, 1996. Geodetski zavod Slovenije, Planinska zveza Slovenije: prva izdaja. Ljubljana.
Kamniške in Savinjske Alpe, 1 : 50.000, 2004. Geodetski zavod Slovenije, Planinska zveza Slovenije: prva izdaja. Ljubljana.
Karavanke, Kamniške Alpe in soseščina. Priredil Valter Bohinec, France Planina, Vlasto Kopač. Narisal Vlasto Kopač. 1 : 75.000. Planinska založba pri PZS. Ljubljana, 1954.

GEOLOŠKA KARTA
Osnovna geološka karta SFRJ 1 : 100.000 - L 33-66 Ljubljana, 1982. Beograd: Zvezni geološki zavod.
Osnovna geološka karta SFRJ 1 : 100.000 - L 33-54 Ravne na Koroškem, 1981. Beograd: Zvezni geološki zavod.

Jasna Paladin,
univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja
Glavni trg 8, Kamnik

Črna noša in Kamničanke

V Kamniku smo si v septembru 2007 lahko ogledali že 37. Dneve narodnih noš, prireditev, ki vsako leto privabi na desettisoče obiskovalcev – največ različnih ljubiteljev t. i. narodnih noš, ki se tako ali drugače kostumirani udeležijo tradicionalnega nedeljskega sprevoda, in precej manj poznavalcev oblačilne dediščine, ki od organizatorjev pričakujejo, da prireditev ne bi bila le zabavne narave, ampak tudi strokovne. V programu prireditev je svoje mesto tako lani našla tudi razstava o »črni noši«,[1] ki je skupaj s spremnim katalogom osvetlila ta del oblačilne dediščine, ki v stroki doslej še ni bil deležen temeljitejše obravnave.

»Črna noša«[2] je v virih in literaturi označena tudi kot »mestna«, »meščanska«, »ljubljanska«. Kot bo razvidno v nadaljevanju, pa ni nobeden od izrazov prav točen, saj obravnavani oblačilni videz, ki ga v zgodovini oblačenja pri ženskah celotnega slovenskega ozemlja spremljamo od sredine 19. stoletja pa vse do prve svetovne vojne, ni bil običajen le v mestih, še zdaleč ne le v Ljubljani, prav tako oblačila, ki so sestavljala »črno nošo«, pogosto niso bila le črne barve. Za razumevanje pojava, ki ga povezujemo večinoma le z ženskami, saj »črna noša« nima povsem značilnega moškega para, moramo zajeti nekoliko širši časovni okvir, vse od prvih desetletij 19. stoletja naprej.

Poenotenje oblačilnega videza[3]

Oblačilni videz ljudi so do 19. stoletja uravnavali oblačilni redi – napisana, pa tudi nenapisana pravila, ki so določala, kakšni kroji, materiali in oblačilni dodatki pritičejo človeku določenega stanu, in do 19. stoletja se je moral kmet že po obleki jasno ločiti od pripadnikov višjega stanu. Do razlikovanj je prihajalo tudi med pokrajinami in v tem obdobju na Slovenskem v grobem ločimo tri osnovne oblačilne tipe: alpski, primorski in panonski tip.[4] Nižji sloji so si sicer vseskozi po najboljših močeh prizadevali, da bi v oblačenju dohiteli sloje nad seboj, kar jim je postopoma v sredini 19. stoletja tudi uspelo. Oblačilni redi so v tem obdobju namreč začeli izgubljati na svojem pomenu. Spremenjene gospodarske in družbene razmere pa so kmečkemu sloju omogočile, da se je na vseh področjih, tudi v oblačenju, začel približevati plemiškemu in meščanskemu sloju. Ženske s podeželja so svoja oblačila, večinoma izdelana iz domačega platna, raševine in sukna, postopoma zamenjale za oblačilne kose iz industrijsko izdelanega blaga, krojene po modi srednjeevropskih mest. Sprejemanje splošne oblačilne mode pa je za posledico prineslo poenoteno oblačilno modo in iz nje izhajajoč krojno poenoten oblačilni videz, v katerem ne moremo več prepoznati pokrajinskih različic. Ženske na alpskem oblačilnem območju, kamor je sodil tudi Kamnik, so do takrat značilna krila z modrci zamenjale za krila na pas, rokavce pa za tesno oprijete bluze, jope ali kočemajke.

Ženska v pražnji obleki ob koncu 19. stoletja. Fotografirano v Hrastjah na Gorenjskem. Iz zbirke Marije Jeretina.

Do sprememb pa seveda ni prišlo naenkrat niti niso bile povsod enakomerne, zato je celotni proces poenotenja kmečkega oblačilnega videza trajal več kot pol stoletja. Prva poročila o posnemanju meščanskega oblačenja zasledimo že v prvih desetletjih 19. stoletja. Oblačilni videz pa so modi najprej začele prilagajati mlajše ženske, ki so živele v bližini mest, pa še to sprva le ob prazničnih dneh.

Poleg dvodelne obleke, sestavljene iz krila na pas in priležne jope oziroma bluze, je k poenotenemu oblačilnemu videzu navadno sodil tudi predpasnik, ki so si ga ženske opasovale tako za delovne kot sprva tudi za pražnje dni. Ob pražnjih dneh so bili splošno razšir-

1 Razstavo z naslovom Črna noša avtorice tega prispevka si je bilo mogoče ogledati v galeriji Veronika od 6. do 20. septembra 2007.

2 Izraze, kot so »narodna noša«, »črna noša«, »ljubljanska noša« ..., v tej razpravi uporabljam zato, ker z njimi v poljudni in strokovni rabi dokaj jasno označujemo določene oblačilne oblike, hkrati pa so izrazi vzeti iz vsakdanje jezikovne prakse in so vsaj deloma zavajajoči. »Narodna noša« ne označuje le preobleke, ki bi poudarjala narodno identiteto (ampak tudi pokrajinsko, ožje lokalno ...), »črna noša« pa dejansko ni črna, saj k njej sodijo bele nogavice, bela peča ipd. – celo več, tudi krilo, kočemajka in ostale temeljne sestavine še zdaleč niso le črne, ampak zelo pogosto npr. temno modre, temno zelene, bordo rdeče ipd. Zato omenjene izraze uporabljam, a jih pišem v narekovajih.

3 V nadaljevanju navajam deloma preoblikovano in dopolnjeno besedilo, ki je izšlo tudi v katalogu razstave z naslovom Črna noša.

4 Marija Makarovič, *Slovenska ljudska noša*, Ljubljana 1971, str. 22.

»Črna noša« se je kot pražnja (pre)obleka začela razvijati v zadnjih desetletjih 19. stoletja. Fotografirano leta 1908. Iz arhiva Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani.

jeni usnjeni ali sukneni čevlji na vezalke. Belo pečo, nekdaj splošno razširjeno pokrivalo, so zamenjale raznobarvne rute iz bombažnega, volnenega in svilenega blaga, pečo pa so si ženske kasneje nadele le še ob posebnih priložnostih. Na glavo so si jo torej dale k sicer tedaj modni in že poenoteni obleki ter s tem oblačilno prvino preteklosti prepletle s sodobno oblačilno modo, kar je v kasnejših interpretacijah omogočilo nastanek in razvoj »črne noše«.

Najbolj priljubljena postane črna barva

Med oblačilnimi materiali, ki so bili kmetom ob koncu 19. stoletja dosegljivi in so hkrati ustrezali njihovemu pojmovanju lepega in modnega, so prevladovale tkanine temnih barv. Meščanke so si pražnja oblačila dale šivati iz sijočih svilenih ali drugih gladkih materialov, kar je poudarjalo elegantnost in svečanost oprave, kmetice pa so jih pri tem posnemale in kot modno še posebej dobro sprejemale črno barvo. Ta je ob drugih temnih barvah ostala priljubljena za krojenje večine pražnjih oblačil vse do današnjih dni, tedaj pa je kot primerna veljala tudi za obleko nevest; te je niso oblekle le za poroko, ampak so jo pogosto nosile tudi kasneje ob pražnjih dneh.

Oblačilna moda, ki je v drugi polovici 19. stoletja dosegla vse družbene sloje, pa kmetov (in celo poslov, ki so enkrat letno za plačilo pogosto dobili prav obleko) ter meščanov kljub vsemu po videzu še zdaleč ni izenačila. Bogatejši so svoj stan poudarjali s številnimi dragocenimi dodatki. Do razlik v oblačilnem videzu kmetov in meščanov je prihajalo tudi zaradi razlik v sposobnostih mestnih in vaških šivilj, zaradi uporabe različnih oblačilnih materialov ter zaradi razlik v količini oblačil, ki so jih imeli kmetje ali meščani, v njihovem nošenju in vzdrževanju.

Najbogatejše meščanke so dale svoje obleke šivati iz svile, manj premožne ženske pa so jih skušale posnemati, pri tem pa so se nemalokrat pošteno zadolžile. Pražnja obleka je bila v tem obdobju namreč vredna celo premoženje, nerazumno zadolževanje kmetov, predvsem pa zbliževanje kmečkega in gosposkega oblačilnega videza pa so ostro obsojali predvsem v cerkvenih krogih. Kot je zapisal Angelos Baš,[5] je bila ena od glavnih zahtev Cerkve vzdrževanje ponižnosti kmečkega prebivalstva, ki pa je s posnemanjem oblačilnega videza ponižnost zavračalo ter s tem izražalo željo, postaviti se ob bok meščanstvu.

Anton Martin Slomšek se je v svoji knjižici *Blaže in Nežica v nedeljskej šoli* iz tega ponorčeval takole: *»Kmetovskemu človeku gosposka sukna tako stoji kakor prasici sedlo.«*[6]

»Črno nošo« uvrščamo med »narodne noše«

Poenotena oblačilna moda je bila uveljavljena med meščani, potem pa je hkrati z uporabo industrijsko izdelanih tkanin prešla med kmečko prebivalstvo in se najprej udomačila v okolici Ljubljane ter v bližini večjih krajev na Gorenjskem, kamor sodi tudi Kamnik, pa tudi drugod po Sloveniji (npr. proti Grosuplju, Vrhniki, Polhovemu Gradcu, Cerknici ...). K temu poenotenemu oblačilnemu videzu, katerega osnovno obliko je določala splošna evropska oblačilna moda, so ženske zaradi potrebe po izkazovanju pripadnosti določenim skupnostim in želje po ohranjanju oblačilnih prežitkov, dodajale sestavine, ki so od tedanje splošne oblačilne mode odstopale. S tem so ustvarile »črno nošo«, ki se je v naslednjih desetletjih razvijala samostojno in se kot slavnostna preobleka, namenjena posebnim priložnostim, razvija še danes.

5 Angelos Baš, *Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času*, Ljubljana 1987, str. 50.

6 Prav tam, str. 63.

Portret neznanih zakoncev, okoli leta 1900. Iz arhiva Medobčinskega muzeja Kamnik.

»Črne noše« s konca 19. stoletja so bile šivane na roko in pogosto polne okrasnih našitkov, kroji pa za marsikatero šiviljo precej zapleteni. Na fotografiji avtorica prispevka z obleko, staro več kot sto let, last Mirka Ramovša, po kateri so člani Akademske folklorne skupine France Marolt iz Ljubljane v 70. letih 20. stoletja izdelali obleke za svoje folklorne nastope. Njihova šivilja Ljuba Vrtovec je staro obleko razparala, da je lahko sešila rekonstrukcije »črne noše« na način, kot so to šivilje počele včasih. Fotografirano ob razstavi Črna noša v Kamniku septembra 2007. Foto: Aleš Leben.

Poenoten oblačilni videz na celotnem slovenskem etničnem ozemlju (pa tudi širše) in hkratno približevanje kmečkega oblačilnega videza meščanskemu nista ostala brez odmeva, saj se je že sredi 19. stoletja ob narodnoprebudniških idejah slovenskih intelektualcev povečalo zanimanje za pretekle načine oblačenja kmečkega človeka ter v povezavi s tem tudi za njihovo revitalizacijo. Sredi 19. stoletja je prišlo do nekakšnega zasuka, saj so kmetje začeli na eni strani vedno bolj opuščati svojo »tradicionalno« nošo, na drugi strani pa so iz narodnozavednih motivov ob posebnih priložnostih tudi meščani začeli poustvarjati kmečki oblačilni videz prve polovice 19. stoletja ter s tem dokazovati pripadnost slovenskemu narodu in slovenski ideji. Zaradi močnega nemškega, italijanskega in deloma madžarskega nacionalističnega pritiska se je med zavednimi meščani slovenskega porekla v 2. polovici 19. stoletja vse bolj začela buditi narodna zavest; najvidneje se je izražala v ustanavljanju čitalnic in taborskih manifestacijah, katerih glavni vizualni element so kmalu postale prav posameznice, ki so oblečene v t. i. »narodno nošo« prireditvam dajale slovesnejši značaj.

Kmečki oblačilni videz prve polovice 19. stoletja, ki ga praviloma niso bistveno zaznamovale oblačilne prvine tujega izvora,[7] je v tem obdobju veljal za pravo nasprotje meščanskega in plemiškega oblačenja, zato so narodno zavedni meščani in izobraženci v kmečkem oblačilnem videzu videli nekaj domačega – imeli so ga za slovensko kulturno prvino in slovensko značilnost,[8] čeprav je treba poudariti, da kmetje oblačilnih kosov, ki so jih na pobudo organizatorjev oblekli za taborske manifestacije, večinoma niso več nosili in so jih že odložili v svoje skrinje, saj so se, kot je bilo zgoraj že opisano (razen konservativnejših, starejših posameznikov, revnejših in tistih iz odročnejših krajev), v oblačilnih krojih že poenotili z meščani.

Na različnih slovesnostih se je zlasti na alpskem oblačilnem območju v večini pojavljala »gorenjska narodna noša«, proti koncu 19. stoletja tudi »črna noša«, pri kateri so se prvine preteklega kmečkega oblačilnega videza še intenzivneje kot pri do tedaj uveljavljeni »narodni noši« prepletle s sodobno modo. »Črna noša« je torej s prvinami preteklih načinov oblačenja oplemenitena obleka, krojena po modi konca 19. stoletja, ki jo zaradi njene spremenjene funkcije bolje označujemo z izrazom preobleka ali kostum. Njena vloga je bila izpostavljena na različnih slovesnostih zlasti v 1. polovici 20. stoletja, ko se je funkcijsko popolnoma izenačila z »narodno nošo«.

7 Vplivi tujine so bili vsekakor tudi tedaj opazni, vendar so bili manj izraziti kot vplivi oblačilne mode druge polovice 19. stoletja na oblačenje tega časa.

8 Podobno kot na Slovenskem je bilo v tistem času tudi drugod po Evropi, kjer se tedaj in že prej rojevajo t. i. narodne noše, ki kot osnovo jemljejo kmečki oblačilni videz, ga po svoje interpretirajo ter z nošenjem v namen izkazovanja pripadnosti predstavnim skupnostim – predvsem narodom – povzročijo, da jih ljudje kot t. i. narodne noše dojemajo in jih sprejmejo.

Različice »narodnih noš«, med njimi tudi »črna noša« s petelinčkom. Iz zbirke Aleksandra Sarnavskega.

Ženske, oblečene v »črne noše«, fotografirane ob štiridesetletnici učiteljevanja šmarskega nadučitelja Viljema Rožiča. Fotografirano pred šolo v Šmartnem v Tuhinju (današnji kulturni dom) leta 1934. Iz zbirke Pavle Slapnik.

Poročene sorodnice ženina in neveste so se ob porokah pogosto oblekle v »črno nošo«. Fotografirano okoli leta 1930 v Mengšu. Iz zbirke Marije Jeretina.

Praznovanje zlate poroke v Črni leta 1932. Iz zbirke Vilka Rifla.

»Črna noša« in njene sestavine

»Črna noša« je bila krojno, barvno in tvorivno tista oblika poenotenega načina oblačenja, ki se je vsaj od sedemdesetih let 19. stoletja uveljavila po vsem slovenskem ozemlju (in širše). Ob koncu 19. stoletja in do let med obema vojnama so jo ženske v mestih in na podeželju nosile ob cerkvenih praznikih, kot so bile telovske procesije, žegnanja in birme, na narodnozavednih manifestacijah in ob drugih posebnih priložnostih, sestavljena pa je bila iz naslednjih oblačilnih kosov: krilo in tesno zapeta bluza, eno ali več poškrobljenih spodnjih kril, peča, neobvezno predpasnik in v hladnejšem vremenu tudi prileżna jopa iste barve, nogavice (pogosto bombažne – neobvezno izdelane z bunkicami, tudi svilene), čevlji na vezalke in med obema vojnama tudi s paščkom,[9] sklepanec, na katerega je bila po vzoru že prej oblikovanih »narodnih noš« navadno privezana pentlja, in nakit ter drugi dodatki. Vrat in zapestja je pogosto krasil še rob belih čipk.

9 Čevlji s paščkom so kasneje postali dokaj običajna sestavina t. i. narodne noše, tudi t. i. črne noše, čeprav so produkt mode med obema vojnama.

Sprevod ob zlati poroki zakoncev Korošec iz Šmartnega v Tuhinju leta 1959. Iz zbirke Rezke Zore.

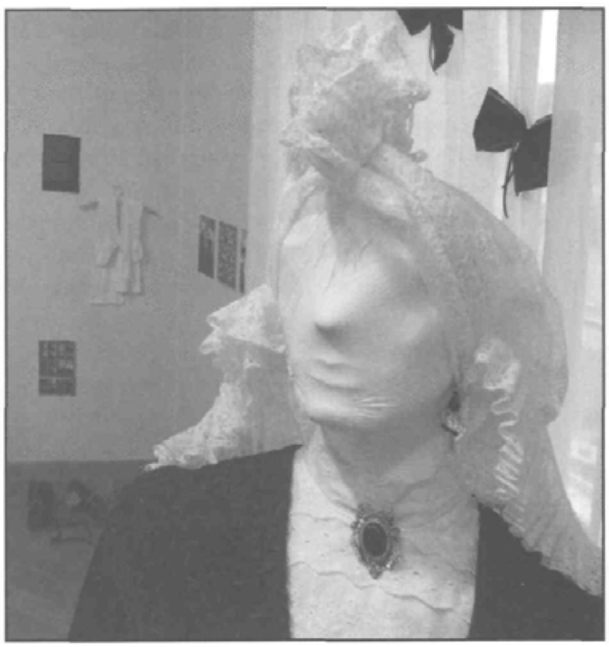

»Črna noša« v resnici ni bila črna, saj k njej sodijo belo spodnje krilo, bele nogavice in bela peča, pa tudi sama obleka je bila pogosto sešita iz blaga različnih temnih odtenkov. Fotografirano na razstavi Črna noša v Kamniku septembra 2007. Foto: Aleš Leben.

Peča, zavezana na petelinčka

Pomembni elementi »črne noše« so različni izstopajoči dodatki – peča, sklepanec in nakit.

Peče, v 1. polovici 19. stoletja navadno dober meter velike kvadratne rute iz tankega domačega platna ali bombažnega blaga, so bile najsplošnejše vsakdanje in praznično pokrivalo žensk na Slovenskem. V kmečkem okolju so jih ženske vsakodnevno nosile že v 15. stoletju, v 16. stoletju so se nato pojavile tudi avbe. V 17. in 18. stoletju so jih nosile tudi fevdalke in meščanke, a so jih nato opustile in nadomestile z drugimi pokrivali, pretežno klobuki. Med kmeticami pa peče ostanejo najpogostejše pokrivalo vse do sredine 19. stoletja, ko jih zamenjajo pisane rute iz industrijskih materialov, ki so jih ženske sprva nosile še k starejši, proti koncu stoletja pa tudi že k poenoteni noši.

Peče, ki so bile nekdaj pokrivalo zakonskih žena, so ta pomen do sredine 19. stoletja že izgubile, vseskozi pa se je ohranila njihova značilna bela barva, za katero moramo vedeti, da ima veliko odtenkov. Viri pogosto pričajo o »belih« pečah, pri čemer so mišljene nebarvane peče iz lanenega blaga, ki je bilo obeljeno kvečjemu s soncem in roso ter večkratnim pranjem. Laneno platno, ki se je beli barvi približevalo, je postopoma nadomeščal bolj bel bombaž.[10] Vsakdanje, delovne peče so bile skromno vezene ali tudi nevezene, pražnje pa so predvsem na vogalu, ki je padal po hrbtu, krasile bele vezenine; te so bile zlasti bogate na Gorenjskem in v okolici Trsta.[11] Številnim pečam so čipkaste obrobe prišili tudi kasneje, saj se je v 2. polovici 19. stoletja dalo kupiti tudi strojno izdelane in veliko cenejše čipke na metre, ki so si jih lahko privoščile tudi manj premožne kmetice.

V 2. polovici 19. stoletja so se peče v siceršnjem oblačenju žensk postopoma umaknile naglavnim rutam iz svile, bombaža, tudi volne. Približno do osemdesetih let 19. stoletja so bile ponekod še v rabi kot nedeljsko in praznično pokrivalo – že tedaj kot visoko vrednoten prežitek starejše dobe k novi oblačilni sestavi, ki jo je narekovala krojno poenotena oblačilna moda, s tem pa so njihovi nosilci tudi prestopili sicer težko določljivo mejo med siceršnjim oblačenjem in kostumiranjem. Če so si namreč ženske pečo nadele na glavo z namenom, da so poudarjale vrednost preteklega življenja ali dogodkom dodajale pridih slavnosti, je to že korak h kostumiranju in razvoju »črne noše«. Peče so k praznični opravi lahko dodajali iz neposredne dediščine starejših kmečkih oblek, še pogosteje pa so si ženske k »črni noši« na glavo nadele modne peče industrijske izdelave iz belega bombažnega tila[12] in s strojno vezenino, iznajdbo sedemdesetih let 19. stoletja.

10 Janja Žagar, *Pokrivala*, Ljubljana 2004, str. 25.

11 Marija Makarovič, *Slovenska ljudska noša*, Ljubljana 1971, str. 30.

12 Til je tanka mrežasta tkanina, imenovana po mestu Tulle v srednji Franciji. Stroje za izdelavo tila so izumili okrog leta 1810.

K obliki peče, zavezane na petelina, pripomorejo tudi številne bucike in sponke. Spretnim rokam Mojce in Mete Pucelj se vsakokrat, ko se obleče v »črno nošo«, prepusti tudi Martina Golob Bohte iz Kamnika. Fotografirano junija 2007. Foto: Jasna Paladin.

Peče so ženske nekdaj poškrobile oziroma poštirkale večinoma z vodo, v kateri so prevrele moko, danes za to uporabljajo kupljena sredstva za škrobljenje. Foto: Aleš Leben.

Peče so si ženske v 1. polovici 19. stoletja na glavo polagale in zavezovale na zelo različne načine – samostojno ali čez avbo, prekrižano pod brado ali na tilniku vrh glave, z obema koncema na ramah ali na prsih. Najpreprostejši vezavi na vozel ali na pentljo se je v sedemdesetih letih 19. stoletja pridružila vezava peče na »petelina«, ki je še danes ena glavnih značilnosti »črne noše«. Omenjeni način vezave peče je omogočila uveljavitev industrijsko izdelanih materialov, ki so bili razmeroma lahki in mehki. Po letu 1870 so si tako zavezovale pečo na Dolenjskem in Gorenjskem, na Primorskem do Postojne, na Štajerskem do Maribora, tako pa so jo vezale tudi splošno k »narodni noši«. V osnovi gre za starejšo, v zatilju pod visečim vogalom prekrižano vezavo, ki je na temenu zavezana v vozel, in sicer tako, da oba roglja z bogato nabranimi in naškrobljenimi čipkami stojita pokonci in sta razprta, tako da dajeta vtis petelinove rože, kar omogočajo bucike, skrito vstavljene igle ali šivi. Tako vezana peča danes velja za »najbolj slovensko«, čeprav se je uveljavila dokaj pozno, pravzaprav šele tedaj, ko je prišlo do revitalizacije preteklih načinov oblačenja.

Sklepanci

Sklepanci (na Kamniškem so jim rekli tudi sklepniki ali preprosto pasovi) – kovinski pasovi s krasilno in sprva tudi uporabno funkcijo, so iznajdba gotike in renesanse. Plemkinje so nošnjo sklepancev v 18. stoletju že opustile, meščanke so jih imele v tem času še pogosto v rabi, med svoje oblačilne sestavine pa so jih sprejele tudi že kmetice. Slednje so jih uporabljale od 17. do začetka 20. stoletja, kot sestavina »narodnih noš« pa so v uporabi še danes.

S prireditve Dnevi narodnih noš v Kamniku leta 2005. Foto: Primož Hieng.

Sodobna podoknica na prireditvi Kamniška noč junija 2007. Foto: Aleš Leben.

Vse do sredine 19. stoletja so imeli sklepanci predvsem uporabno funkcijo, saj so imeli nekakšen podaljšek (usnjen jermen ali verižico) z obešalom, na katero so ženske pritrdile ključ, pipec, mošnjiček s šivalnim priborom in podobno. Od sredine 19. stoletja so imeli samo še okrasno funkcijo. Na stare sklepance z obešali so ženske ob prazničnih dneh zavezale različne trakove, tudi svileno pentljo, kar se je uveljavilo tudi pri »narodnih nošah«.

Sklepanci so bili sestavljeni iz ploščic in verižic iz različnih materialov. Plemkinje so nosile sklepance iz zlata in srebra, meščanke pa srebrne in delno pozlačene. Kmečki sklepanci so bili železni in medeninasti, redko srebrni, včasih tudi pozlačeni in/ali posrebreni. Veljali so za dragocen modni dodatek k obleki, ki si ga ni mogla privoščiti vsaka kmetica, in so bili kot taki pomemben zunanji kazalec premožnosti. Nemalokrat so bili zelo umetelno izdelani in so se kot bogat dodatek največkrat prenašali iz roda v rod.

Ostali dodatki »črne noše«

Poleg bele tilaste peče, zavezane na »petelinčka«, in svetlečih se sklepancev so si k »črni noši« ženske nadele še nekaj drugih dodatkov oz. *šmuk*,[13] kakor so temu rekli v Kamniku in ponekod na Slovenskem. Nekaj posebnega je predvsem za pas zataknjena ženska ura na dolgi verižici, ki se je utrdila kot skoraj neizogibna sestavina. Pogoste so bile tudi zlate verižice, različne broške, ki so tesno zapele bluzo ob vratu, uhani (med njimi tudi *murčki*[14]), okrasni gumbi, bele čipke na robovih in drugo. Nemalokrat so se ženske na slovesnost v »črni noši« podale tudi z manjšo črno torbico, čipkastim robcem in molitvenikom, če je bila slovesnost verske narave.

Po prehodu v 20. stoletje se je poenoten način oblačenja razvijal naprej. Dotedanja do tal segajoča in široka krila ter tesna vrhnja oblačila so začela nadomeščati ožja krila (po 1. svetovni vojni tudi krajša) in ohlapnejše bluze. Modo zoženih pasov in steznikov so zamenjala udobnejša oblačila novih materialov in predvsem živahnejših barv, ki so jih sprva oblačile mlajše ženske v mestih ob prazničnih dneh, do druge svetovne vojne pa so se postopoma uveljavila tudi pri vseh ostalih.

Prvine oblačilnega videza s konca 19. stoletja se v 20. stoletju še pojavljajo v oblačenju starejših žensk na podeželju, naposled pa ostanejo navzoče le kot deloma spremenjena sestavina »črne noše« ali drugih oblik kostumiranja za posebne potrebe, ki služijo turističnim in folklorističnim namenom. Kot taka v sodobni družbi »črna noša« ostaja navzoča še danes.

Črna noša in Kamničanke

V Kamniku in okolici je kar nekaj žensk, ki še hranijo »črno nošo« – dediščino svojih prednic ali pa na novo sešito obleko za potrebe turističnih in drugih prireditev. Nekatere se v svojo »črno nošo« oblečejo večkrat letno, spet druge jo skrbno hranijo v omarah, prav vse, ki sem jih imela možnost spoznati in obiskati, pa so vesele, da na svoj način lahko pomagajo pri ohranjanju tovrstne dediščine, ki je v Kamniku še bogatejša, kot se morda zdi na prvi pogled.

13 Šmuk je oznaka za cenen nakit in izhaja iz nemščine.

14 Murčki so posebna oblika uhanov, ki so bili priljubljeni med moškimi in ženskami (po Slovarju slovenskega knjižnega jezika: uhan z okrasom v obliki zamorčkove glave).

Kamniške »črne noše« skupaj z županom, fotografirane na odprtju razstave Črna noša v galeriji Veronika, 6. septembra 2007. Z leve: Rozalija Pestotnik iz Kostanja, Barbara Didovič iz Kamnika, župan Anton Tone Smolnikar, Martina Golob Bohte in Mojca Hribar iz Kamnika ter Veronika Pogačar iz Radomelj. Foto: Aleš Leben.

Meta Pucelj pred fotografijami svojih prednikov, med katerimi je tudi fotografija njene stare mame Micke Peršin, poročene Kromar, ki se je kot dekle pred prvo svetovno vojno oblačila v »črno nošo«. Fotografirano junija 2007. Foto: Jasna Paladin.

Z oblačilno dediščino, predvsem pa z »narodnimi nošami«, je v Kamniku najbolj povezana družina Pucelj z danes 95-letno **Maro Pucelj** in njenima hčerama **Meto** in **Mojco**. Mama Mara je v Kamnik iz Ljubljane prišla z enaindvajsetimi leti, z »narodnimi nošami pa se je aktivneje začela ukvarjati, ko se je v Kamniku ustanovilo turistično društvo. Za stare oblačilne kose, predvsem peče in rute, se je sicer navdušila že v mladosti, tudi zato, ker se je v »narodno nošo« oblačila že njena mama Micka Peršin, por. Kromar. S svojim znanjem in ljubeznijo je več kot dve desetletji bdela nad tradicionalnim kamniškim sprevodom narodnih noš, pošila vrsto dotrajanih peč in zbrala številne stare oblačilne kose, ki so jih Kamničani pred leti lahko videli na razstavi.[15] Ves čas si je prizadevala, da bi obleke, ki so jih ženske oblekle za sprevod, čim bolj dostojno predstavljale resnično podobo preteklega oblačilnega videza (predvsem dediščino »narodnih noš«), v svoji zbirki pa je imela tudi »črno nošo« oz. »meščansko«, saj jo Pucljevi še danes poznajo le pod tem imenom. Znanje in z odgovornostjo do oblačilne zapuščine prežet odnos do tovrstne dediščine je zapustila tudi svojima dvema hčerama, ki radi poudarita, da jima družinska oblačilna zapuščina danes zelo veliko pomeni. Predvsem Meta Pucelj, ki je več let sodelovala pri Akademski folklorni skupini France Marolt in se tam poučila tudi o »črni noši«, že vrsto let z veseljem pomaga pri zavezovanju peče na »petelinčka« vsem tistim, ki njeno pomoč pri tem potrebujejo in želijo.

15 Razstavo z naslovom Vsa mi v svatovskem bleščiš – »Narodna« noša kot izročilo, ki je predstavila zbirko noš Mare Pucelj, je v razstavišču Veronika leta 1993 pripravila Marjanca Klobčar.

Maro Pucelj je leta 1977 v »črni noši« upodobil slikar Tomaž Perko. Likovno delo hranijo Pucljevi v domači hiši. Foto: Jasna Paladin.

Martina Golob Bohte pravi, da z veseljem in ponosom ohranja dediščino »črne noše«, za katero jo je navdušila Mara Pucelj. Fotografirano na odprtju razstave Črna noša, septembra 2007. Foto: Aleš Leben.

Martina Golob Bohte iz Kamnika (rojena leta 1943) je svojo prvo »črno nošo« dobila, ko je bila stara 23 let. Oblačenje v »narodno nošo« ji je približala njena mama Antonija Golob. Ker pa so bili njeni starši v prijateljskih odnosih z družino Pucelj, se je gospa Martina hitro seznanila tudi z oblačilno dediščino Mare Pucelj. Prav pri Pucljevih je prvič videla črno nošo. Gospa Mara je pokazala svojo in takoj se je navdušila zanjo – ker je »elegantna«, kot pravi. Nekajkrat je oblekla »črno nošo« Mare Pucelj, nato pa je dala šivilji pred približno štiridesetimi leti narediti novo, tako da danes obleče »črno nošo«, izdelano iz brokata, sešito po »starih« krojih. Peča, sklepanec, nakit, čevlji in drugi dodatki so rezultat večletnega zbiranja, obdarovanja in predvsem dediščine njene mame in tašče. *»Ta črna noša se mi zdi tako elegantna in mi je tako pri srcu, da jo oblečem le za res največje slovesnosti. Za sprevod po Kamniku je navadno ne oblečem, ker se preveč potim, gneča je prevelika in zato se na oblačilih dela škoda.«* Ob omenjeni »črni noši« ima namreč doma še tri »narodne noše« – črno, kombinirano z lila barvo, črno s temno rdečim krilom, ki ji reče »kamniška noša«, in črno z zelenim krilom, ki ji pravi »jezerska noša«. Sprevoda ob Dnevu narodnih noš v Kamniku se je v skoraj štiridesetletni zgodovini prireditve udeležila še vselej doslej, le enkrat ne zaradi bolezni, z veseljem pa se oblečena v »črno nošo« v paru skupaj z možem Maksom odzove vabilom na različne prireditve slovesnega ali zabavnega značaja, slavnostna občinska odprtja in večje cerkvene praznike. Čeprav ji priprava noše – pranje, likanje, škrobljenje in oblačenje – vzame tudi po več dni, se oblačenja v »črno nošo« vedno znova veseli: *»Moja prva noša je bila sicer gorenjska, a sem hitro začutila, da enostavno bolj spadam v črno nošo. Pri tem mi je bila za vzor Pucljeva gospa, ki je bila zame pojem, kako se ta noša nosi. Za vselej si bom zapomnila njene besede, ko mi je nekoč rekla: 'Noše ne smeš nositi, moraš jo peljati!' Ko se doma napravim v nošo, se preselim v nek drug svet. Drži, da obleka naredi človeka, in jaz v črni noši ne morem biti razigrana.«*

Mojca Hribar iz Kamnika (rojena leta 1966) je lastnica ene najstarejših »črnih noš« pri nas. Dvodelno obleko, izdelano iz prave svile, ki jo sestavljata krilo in oprijeta bluza, je dobila v dar od svoje tašče Neže Hribar. Posebnost, ki jo ločuje od sicer uveljavljenih »črnih noš«, pa je posebej dokupljena, a iz istega blaga sešita oprijeta in dokaj dolga vrhnja jopa. Lastnica meni, da je obleka, ki je v pasu izredno ozko krojena in na posameznih mestih že precej dotrajana, stara že približno 150 let. Okrašena je s črno vezenino in črnimi perlicami, posebno pa je predvsem krilo, krojeno iz blaga, na katero je našita čista svila. Tudi Mojca Hribar je pečo iz tila, ki je prav tako zelo stara, predpasnik, nakit, srebrn oz. posrebren sklepanec in druge dodatke dobila večinoma kot darilo. *»Sama sem zelo spremenila svoj pogled na oblačenje v nošo. Ker sem se v mesto preselila in mi v mladosti narodne noše niso bile blizu, sem se vanje začela oblačiti iz same zabave, danes pa*

»Črne noše« še danes prispevajo k slovesnosti različnih dogodkov. Zakonca Bohte ob odprtju krožišča v Kamniku oktobra 2006. Foto: Jasna Paladin.

Mojca Hribar v »črni noši« skupaj s svojim možem Petrom na prireditvi Dnevi narodnih noš v Kamniku leta 2005. Foto: Primož Hieng.

že čutim neko dolžnost, ker predstavljam družino starih Kamničanov. Na začetku mi je bila noša zelo tuja, zdaj pa mi je zelo pri srcu. Menim, da moram tovrstno dediščino, če jo že imam, tudi pokazati.« Obleke ne pere, ampak jo vsakič le skrbno prezrači, občasno opere pečo, ker porumeni, pogosteje pa opere spodnje krilo oz. »untrco«. Skupaj z možem Petrom se v »narodne noše« oblečeta le enkrat letno, ob tradicionalni kamniški prireditvi. Mojca pa načrtuje, da bo po kroju te stare obleke skupaj z vsemi nadrobnostmi dala sešiti kopijo in staro tako vsaj deloma obvarovala pred nadaljnjim obrabljanjem.

»Črno nošo« večkrat letno ob različnih prireditvah zadnjih nekaj let obleče tudi **Marija Jeretina** iz Šmarce (rojena leta 1949). Bogato izvezena peča iz tila je stara približno sto petdeset let, nosila pa jo je že njena prababica. V njej je bila leta 1930 fotografirana tudi mamina teta kot družica na poroki. *»Pečo je moja mama hranila v omari in dolgo časa sem mislila, da gre za krstni prtič.«* Vsi ostali oblačilni kosi in dodatki, ki jih obleče, so mlajši in prineseni od drugod. Pred tremi leti ji je obleko sešila Cirila Ules iz Loke pri Mengšu. *»Črna noša mi je bila vedno bolj všeč kot gorenjska. Pritegnila pa me je tudi zaradi peče, ki sem jo pogosto občudovala v mamini omari. V obleki se počutim zelo gosposko, nekaj posebnega. Preden jo oblečem, potrebujem kar nekaj časa, predvsem pa mir, tega enostavno ne moreš narediti na hitro.«* Pri zavezovanju peče ji pomaga starejša hčerka Marjana. Preseneča jo, da ljudje »črno nošo« tako slabo poznajo in jo večkrat zamenjujejo za belokranjsko. Sama zadnja leta zbira različno gradivo o tovrstni dediščini in se z veseljem odzove vabilom na različne prireditve.

»Črne noše« so bile nekaj desetletij nazaj nepogrešljive tudi na številnih, predvsem versko obarvanih prireditvah v Tuhinjski dolini. Tam se je v sedemdesetih letih na pobudo **Nežke Zore** iz Buča (rojena leta 1924) oblikovala skupina ljubiteljic »črne noše«, ki se je udeleževala različnih prireditev po vsej dolini in tudi drugod. Po pripovedovanju njene sestre **Rezke Zore** (rojena leta 1927), ki je skupino spremljala oblečena v »gorenjsko narodno nošo«, je bila Nežka, ki danes stanuje v Domu starejših občanov v Kamniku, nad »črno nošo« tako navdušena kot nobena druga v teh krajih. *»Imela je zelo staro obleko, ki jo je dobila od mamine sestrične Ane Burja iz Lok, prav tako tudi pečo in druge dodatke, a črno nošo je prvič videla pri očetovi prvi ženi Mariji Volkar, poročeni Zore, iz Zgornjega Tuhinja. Črno nošo, ki jo je nosila sestra, še vedno hranimo doma. Edina v skupini je znala zavezati pečo na petelina, kar jo je naučila sestrična iz Palovč, in pred vsako prireditvijo je bilo pri nas doma zelo živahno, saj je pečo zavezovala tudi vsem ostalim. Ker je bila Nežka šivilja, je šivala tudi drugim – črno nošo je tako sešila tudi Francki Narat, čeprav je bilo material zelo težko dobiti. Til za peče in štirko smo tako morale kupovati v Avstriji.«* Včasih so se ženske ob novih mašah in drugih slovesnejših dogodkih v Tuhinjski dolini oblekle v »črno nošo« in ne gorenjsko, kot je danes bolj v navadi.

Marija Razpotnik iz Kostanja, Marija Dolar iz Šmartnega, Pavla Slapnik iz Šmartnega, novomašnik Janez Cevec, Rozalija Pestotnik iz Kostanja, Francka Narat iz Buča, Nežka Zore iz Buča in Francka Jereb iz Kamnika. Fotografirano julija 1987 v Šmartnem v Tuhinju. Iz zbirke Rozalije Pestotnik.

Ob novi maši Janeza Cevca 5. julija 1987 v Šmartnem v Tuhinju. Z leve: Marija Razpotnik, Nežka Zore, Katarina Cevec iz Avstralije, Rezka Zore, Rozalija Pestotnik, Francka Narat in Pavla Slapnik. Iz zbirke Rozalije Pestotnik.

Iz omenjene skupine ljubiteljic »črne noše« iz Tuhinjske doline se danes v svojo »črno nošo« pogosteje oblečeta le še Rozalija Pestotnik in Pavla Slapnik.

Rozalija Pestotnik iz Kostanja (rojena leta 1931) ima obleko, staro približno štirideset let, prav toliko časa se ob različnih priložnostih, predvsem novih mašah in drugih verskih slovesnostih, v »črno nošo« tudi oblači. *»Blago za črno nošo, gre za nekakšno mešanico z volno, mi je takrat prinesla Jožica Kališnikova, in vedno sem se raje oblačila v črno nošo, v gorenjsko nikoli. Zdela se mi je bolj imenitna in takrat je bila tudi bolj moderna.«* Ima dve lepo ohranjeni peči (reče jim ahtah) od svoje stare mame, stari več kot sto let, prav toliko so stari tudi sklepanec ali pas, kakor mu pravi, broška in ostali nakit. Pečo ima na petelina zavezano že petnajst let, saj je sama ne zna zavezati. Skupaj z ostalimi oblačilnimi kosi jo hrani v predalniku, redno zrači in tudi pere.

Rada se udeleži vseh prireditev, kamor jo povabijo.

Pavla Slapnik iz Šmartnega (rojena leta 1930) je svojo »črno nošo« dobila pred dvajsetimi leti; sešila ji jo je Cirila Ules iz Loke pri Mengšu. Takrat se je namreč pridružila skupini ljubiteljic narodnih noš iz Tuhinjske doline in se z njimi udeleževala različnih dogodkov. Tudi ona ima precej starejšo pečo iz bombaža, kupila jo je od Francke Narat. *»Za črno nošo me je navdušila že moja stara mama Alojzija Pavlič, rojena na Prevojah. Veliko je šivala na roke in bila je zelo spretna. Tudi moja mama Rozalija je imela črno nošo, a ne svoje, vsakič si jo je sposodila, prav tako tudi pečo.«* Stare dediščine svoje mame in stare mame tako nima, zato je tudi nakit in sklepanec oz. pas dobila od drugih ali kupila v starinarnicah in na bolšjem trgu. Še vedno se v »črno nošo« napravi sama, čeprav priznava, da je dela s tem veliko in da je vse včasih že kar naporno. Spominja se, da se ženske v »črno nošo« v teh kon-

Pavla Slapnik in Rozalija Pestotnik na etnološki prireditvi Tuhinjska ohcet v Snoviku avgusta 2007. Foto: Aleš Leben.

»Narodne noše« pred frančiškanskim samostanom v Kamniku leta 1975. Prva z leve je Mara Pucelj, druga z desne pa Milena Debevec. Iz zbirke Barbare Didovič.

cih med vojno in kmalu po njej niso smele napravljati, danes pa se rada obleče za vse prireditve, na katere jo organizatorji povabijo – takšne priložnosti so bile v lanskem letu štiri.

Tudi **Barbara Didovič** iz Kamnika (rojena leta 1967) nadaljuje tradicijo oblačenja in ohranjanja narodnih noš, po čemer je bila pred leti znana predvsem njena stara mama Milena Debevec, v Kamnik priseljena iz Ljubljane. *»S staro mamo sva bili zelo povezani, živeli smo v skupnem gospodinjstvu in ko se je mama oblekla v noše, je bil to zame nek čaroben čas. V njenem odnosu in v njeni drži je bilo nekaj prav posebnega in kot majhen otrok sem si to še toliko bolj zapomnila. Pri šestih letih sem dobila svojo prvo nošo – gorenjsko.«*

Njena stara mama je doma hranila tri noše – t. i. črno s pečo, zavezano na petelina, t. i. rjavo ljubljan-

sko z avbo in t. i. rdečo kranjsko s pečo, zavezano na petelina ali na rožo. Leta 1971, ko je dobila »črno nošo«, je mama začela urejati album fotografij, v katerem so shranjeni posnetki z različnih prireditev vse do leta 1989, ko je nošo oblekla zadnjič. Album danes hrani Barbara, prav tako kot vse mamine noše, saj je, kot pravi, edina v družini, ki jo tovrstna dediščina zares zanima. O svoji stari mami pripoveduje, da je bila nad »črno nošo« navdušena že dlje časa. Sklepanec, *ošpetelj* in pečo, vse staro približno sto let, je imela že pred obleko, nekatere oblačilne kose, npr. predpasnik in pentljo, je sešila sama, »črno nošo« pa so ji v začetku sedemdesetih let 20. stoletja sešile sestre redovnice iz Male Loke pri Domžalah. Vse tri noše so bile sešite na novo, a po starih krojih, rdeča celo le po slikovni predlogi. Zraven sodi zelo star nakit, omembe vredni so predvsem uhani (*ringelni*) in pa ženska ura na dolgi verižici, nekdaj nepogrešljiv, danes pa le še redko ohranjen dodatek »črnih noš«. Milena Debevec se je v »črni noši« udeleževala povork ob Dnevih narodnih noš v Kamniku in drugih dogodkov verske in turistične narave. Ob takšnih priložnostih pa se je najraje družila z **Albinco Podlesek** iz Preserij in **Ivico Neřima** iz Kamnika, ki sta tudi imeli »črno nošo«.

Barbara Didovič, ki je prevzela vso oblačilno dediščino svoje stare mame, se je v »črno nošo« iz spoštovanja doslej oblekla le enkrat – ob odprtju razstave Črna noša v galeriji Veronika v Kamniku, a je njeno navdušenje za stara oblačila ob tem le še zraslo, zato se bo v črno odslej oblekla večkrat, pravi.

Zaključek

Odnosi lastnic »narodnih«, tudi »črnih noš« do oblačilne dediščine in njihovo razumevanje tega pojava se precej razlikujejo. Nekatere so prepričane, da se »noše« ne posoja, ker je to osebna last, spet druge si posamezne dele z veseljem izmenjavajo in dopolnjujejo med sabo. Nekatere v oblačenju vidijo zgolj veselje, druge tudi dolžnost, nekatere prisegajo na eno, spet druge na čim več spodnjih kril, nekaterim je ljubši zlat, spet drugim srebrn nakit, nekatere so prepričane, da je pentlja obvezen dodatek »črne noše«, drugim se zdi to kičasto.

A vse to živo dokazuje, da pravil, ki bi si jih mnogi želeli, ni in da je ne le siceršnje modno oblačenje, temveč tudi oblačenje »narodnih noš«, tudi »črnih noš«, živo, lahko bi rekli, da celo sledi modi oziroma se v njem moda odraža (ne le oblačilna, ampak tudi siceršnja) in da je v dobršni meri tako, kot je vedno bilo, odvisno od družbe, v kateri je kostumiranje navzoče, in od vsake posameznice, ki ob upoštevanju preteklih vrednot sprejema nove družbene norme. Kostumiranje, ki služi izkazovanju pripadnosti predstavnim skupnostim, torej (pre)oblačenje v »narodno nošo« ali v »črno nošo«, ni dosti manj kot druge oblike oblačenja podvrženo spremembam in nenehnim prilagajanjem vsakokratnim družbenim razmeram (čeprav se tega pogosto ne zavedamo – bolje rečeno – se tega nočemo zavedati), ki so ohranjanju, poustvarjanju, rekonstruiranju ... »črne noše« bolj ali manj naklonjene. Mnogi si želijo in od stroke pričakujejo, da bi »črno nošo« »uzakonila« in ji postavila jasna pravila (iz kakšnega blaga naj bi bila izdelana, koliko naj bi bilo krilo dolgo, kako naj bi bila krojena ...), čeprav bi »črno nošo« s tem uniformirali – unificirali. Le od družbe, v kateri se »črna noša« razvija, je odvisno, kakšna bo v prihodnosti, kakšna bo »prava« »črna noša« in kakšna »neprava«. Sodnikov o tem, kakšna je ena ali druga, je toliko kot ust, ki si upajo o tem soditi. Od tega, kako bomo v družbi razumevali in dojemali dediščino »črne noše«, kako jo bomo cenili, in od tega, kako jo bomo videli v prihodnosti, je odvisno, kakšna bo. Nikakor ni mogoče, da bi bila »taka, kot je bila«, lahko pa je nekdanji podobi vsaj po oblikovni plati bolj ali manj blizu.

»The Black Costume« and the Women of Kamnik

Summary

»The Black Costume« was tailored using coloured material and designed for the uniform style of clothing, which was worn in the second half of the 19th century all across Slovenia. On some special occasions the women added some elements of older »farming clothes« to the simple black skirt and tight blouse: hat and belt. Therefore, with elements of clothing from the past »The Black Costume« is an ennobled costume tailored according to the fashion at the end of the 19th century, which we characterize as a fancy dress or costume because of its modified function.

In many sources and literature »The Black Costume« is often also described as »Ljubljana Fashion« and »Bourgeoisies Fashion«, although these descriptions are not all that accurate as this type of fashion was not popular in the city and the clothing was not only black. Fabrics with dark colours were the dominant material for clothes at the end of the 19th century. Women wore them in the towns and in the countryside during religious holidays, national holidays and other special occasions including weddings. It consisted of the following pieces: a black skirt and a black blouse, a »peča« – this is headgear for the costume made of white fabric and tied, an apron that is not compulsory, socks, shoes with laces or a small buckle, a metal belt, jewellery and other accessories.

Viri in literatura

BAŠ, A., MAKAROVIČ, M. 1980: *Noša. Slovensko ljudsko izročilo.* Ljubljana: Cankarjeva založba. 121–131.

BAŠ, A. 1980: Iz pričevanj Janeza Trdine o noši. *Janez Trdina – etnolog: zbornik posvetovanja ob 150-letnici rojstva Janeza Trdine*, Novo mesto. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.

BAŠ, A., ZEMLJIČ-GOLOB, S. 1987: *Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času.* Ljubljana: DZS.

BAŠ, A. 1985: Oblačilni materiali in sprejemanje oblačilne mode na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja. *Traditiones* 14. 55–77.

BAŠ, A. 1982: Pričevanja Frana Levstika o noši. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 22, št. 1. 6–11.

BOGATAJ, J. 1992: *Sto srečanj z dediščino*, Ljubljana: Prešernova družba. 212–221.

KLOBČAR, M. 1995: Vsi obrazi narodnih noš. *25. dnevi narodnih noš.* Kamnik: Občina Kamnik, ZKO Kamnik.

KNIFIC, B. 2006: Od obleke do preobleke, *Folklornik* 2. Ljubljana: JSKD. 17–21.

KNIFIC, B. 2003: Vprašanje narodne noše na Slovenskem – njen razvoj od srede 19. stoletja do 2. svetovne vojne. *Etnolog* 13 (2003). 435–468.

LOŽAR, M. 1952: Slovenska ljudska noša. *Narodopisje Slovencev II.* Ljubljana: Državna založba. 166–235.

MAKAROVIČ, M. 1988–1990: Oblačilna kultura agrarnega prebivalstva v 19. stoletju. *Slovenski etnograf* 33/34. 247–299.

MAKAROVIČ, M. 1974: *Slovenska kmečka noša od konca 19. stoletja do danes, vodnik po razstavi.* Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

MAKAROVIČ, M. 1971: *Slovenska ljudska noša.* Ljubljana: Centralni zavod za napredek gospodinjstva, Slovenski etnografski muzej.

MAKAROVIČ, M. 1986: *Slovenska ljudska noša v besedi in podobi.* 1. zv. Dobrepolje. Ljubljana: Zveza kulturnih organizacij.

NOVAK, V. 1960: *Noša. Slovenska ljudska kultura.* Ljubljana: DZS. 135–158.

SARNAVSKY, A., CEVC, E., ROMŠAK, T. 1996: *Mesto pod Malim gradom: Kamnik v starih podobah.* Ljubljana: LB Hipo.

SIČ, A. 1927: *Slovenske narodne noše*, 2. izpopolnjena izdaja z barvnimi slikami M. Gasparija. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.

STOPAR, I. 1993: *Kranjske noše – Goldensteinove upodobitve.* Ljubljana: Arterika.

ŽAGAR, J. 1993: *Pasovi in sklepanci.* Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

ŽAGAR, J. 2004: *Pokrivala.* Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

Gregor Lobe, višji upr. del.
Miklavčičeva 5, Kamnik

France Malešič, dr. med.
Levstikova 6, Kamnik

Mlinarjev stan Za Koglom v Kamniški Bistrici

Fotografija Vlasta Kopača med pregledovanjem ostankov iz Mlinarjevega stanu. Foto: Gregor Lobe.

Uvod

Pokojni diplomirani inženir arhitekt Vlasto Kopač je s svojim dolgoletnim znanstvenim delom na področju ovalne pastirske bajte na Veliki planini dal celotnemu vedenju o izrabi pašnih planin v Alpah neizbrisen pečat. V zadnjem desetletju pa so pod vodstvom njegovega prijatelja, pokojnega etnologa dr. Toneta Cevca, slovenski arheologi opravili obširne arheološke raziskave pašnih planin v Kamniško-Savinjskih Alpah. Rezultati njihovih raziskav in ugotovitev so nam v zadnjem času še dodatno osvetlili zgodovinski, zemljepisni in etnološki značaj planin tako pri nas kakor tudi v celotnem alpskem prostoru.

V zadnjem letu svojega življenja je Vlasto Kopač namenil precej svojega časa tudi strokovnemu preučevanju Mlinarjevega stanu Za Koglom, kar z njegovimi originalnimi citati o omenjenem objektu prinaša tudi ta prispevek. Dalj časa je nameraval zbrati podatke in drugo gradivo za članek oziroma strokovno razpravo o tem starem pastirskem zavetišču, zgrajenem iz suhega zidu skoraj dva tisoč metrov visoko. Vse to je želel vključiti v svoje delo o arhitekturnem izročilu pastirjev na Veliki planini. Sklepal je, da mu bo preprosto bivališče visoko v gorah dalo vsaj del odgovora, kako se je razvijala pastirska bajta na ne tako oddaljeni Veliki planini. V zadnjem obdobju je urejal svoje obširno gradivo za objavo v knjigi *Iverí z Grintovcev*. Žal je zato odlagal načrt za naslednjo knjigo, prva pa je izšla po njegovi smrti.

Na podlagi ponovnih ogledov kraja, posvetovanj z Vlastom Kopačem in pregleda njegove strokovne in etnološke zapuščine se je pokazalo, da bo z objavo gradiva o Mlinarjevem stanu Za Koglom v Kamniškem zborniku ta stari pastirski stan na podlagi strokovnih dognanj Vlasta Kopača in drugih strokovnjakov predstavljen v novi luči, točneje postavljen v čas, celotna objava pa vredna njegovega spomina.

Svet nad Koncem v Kamniškem kotu

Gorski svet na severu Kamnika, imenovan Kamniški kot, obsega doline Črne, Kamniške Bistrice in Bistričice z manjšimi vasmi in zaselki, raztresenimi do tisoč metrov visoko. Prebivalci so se preživljali s poljedelstvom in živinorejo pa tudi z drvarjenjem v bistriških gozdovih in s poletno pašo na Veliki planini in drugih planinah v gorah tik pod gozdno mejo ali na njej.[1]

Kamniški kot se razteza do Konca v Kamniški Bistrici in osrednjega grebena Grintovcev nad njim. Poleg najvišjega Grintovca, dostojanstveno umaknjenega v ozadje, je v ospredju Skuta, ki od vseh vidnih vrhov gora izstopa nad Koncem z najmogočnejšo južno steno. V povedkah in pravljicah je najvišjemu Grintovcu namenjeno mesto, kamor so hudič in škratje želeli preseliti Hudičev boršt na Zaplati, ali pa so se na njem zbirale čarovnice in v divjem plesu delale neurje in točo. V svetu najvišjih vrhov je po izročilu gorjanov strašil *górni mož*,[2] metal kamenje na jarce, se z roba krohotal pastirjem, jih lovil in pokončeval. *Žalžene*[3] so se skrivale v meglah, na vrhovih pa so gospodarile človeku sovražne sile.[4] Samo najbolj smeli možje so bili dovolj hrabri in drzni, da so se otresli strahu in se podajali v neznani in odljudni visokogorski svet. V tem skrivnostnem svetu so lovci na Podih pod Skuto srečevali belega gamsa z zlatimi parklji.[5] Žival je bila sveta in kdor bi ji kaj storil, bi žalostno končal. O njej tudi niso dosti govorili in vse se je umaknilo v pozabo.

V tem pravljičnem svetu pa vendarle izstopa Mlinarjev stan, najvišje staro pastirsko bivališče na sončnem visokogorskem travniku Za Koglom pod Skuto. Predstavlja posebnost, ki nam vedno znova vzbuja zanimanje in občudovanje.

1 Cevc 1999, 89. Poimenovanje Kamniški kot, ki je še pred desetletji veljalo kot pesniška prispodoba, je mogoče sprejeti kot že ustaljeno domače poimenovanje in ga pisati z veliko začetnico.

2 Kopač, 2006, 18. *Górni mož, dóvji móž* – bajeslovno moško bitje; včasih tudi spomin na staroselce. Po izročilu so dovji možje pastirje naučili sirjenja in delanja »divjega ognja« (Cevc 1993, 63); primerjaj krajevna imena Dovja raven, Dovja griča, Dovji grobi. Gornega moža ne gre zamenjati z *bergmandlcem*, drugim bajeslovnim bitjem, ki je nagajalo rudarjem. *Jarci* – domač izraz za ovce.

3 *Žálžene* – bajeslovna ženska bitja.

4 Kopač 1947.

5 Cevc 1973. Pripoved Petra Uršiča Vlastu Kopaču.

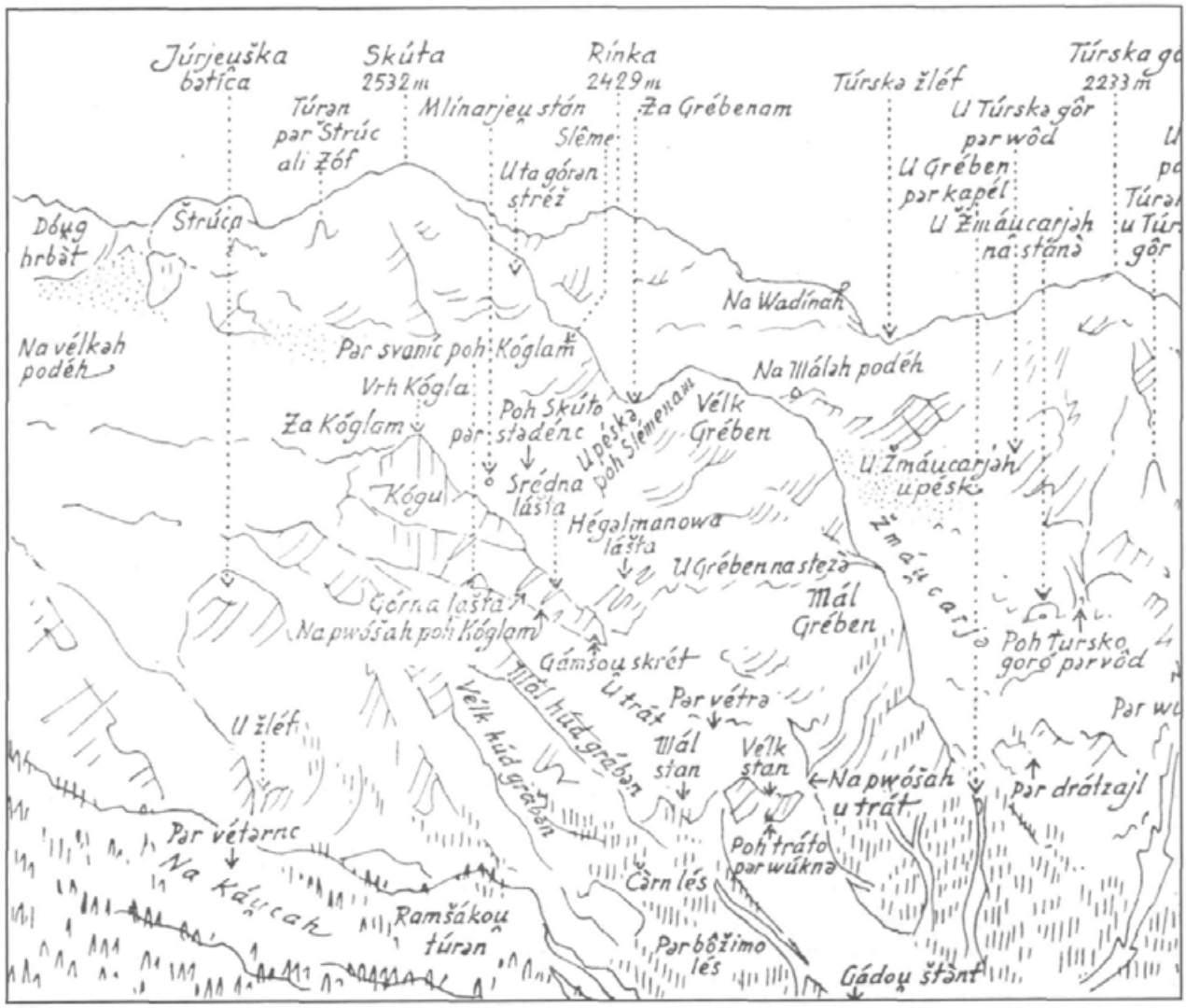

Zatrep Bistriške doline z Mlinarjevim stanom in studencem pod Skuto. Del risbe Vlasta Kopača (Kopač 2006, 209).

Prvi ga je omenil Johannes Frischauf, prvi načrtni raziskovalec in opisovalec gorstva, v svojem delu *Die Sannthaler Alpen* (Savinjske Alpe), ki je izšlo leta 1877 na Dunaju.[6] Za najboljšega poznavalca so mu na Jezerskem priporočili ostarelega pastirja Jerneja Berschniga (po domače Jernika), ki je osrednji masiv Grintovcev poznal z vseh strani. Kot pastir pod strminami Skute na južni strani in tudi strasten lovec na gamse je natančno poznal to gorovje.

Leta 1875 sta na poti z Malih podov prišla Za Koglom do preprostega, iz kamenja zloženega stanu brez strehe, okroglaste oblike, okrog dva metra v premeru, v bližini pa je bil studenec.

Pri nas ga je leta 1937 v Planinskem vestniku prvi omenil Lojze Erjavšek, po domače Jerinčkov, gorski reševalec in vodnik iz Konca, v svojem opisu iskanja pogrešanih Janše in Mikšića leta 1936. Štirje bratje Jerinčkovi so v treh dneh v neverjetnih krogih preiskali ves osrednji del Grintovcev. Takrat sta se dva od bratov prvi dan povzpela čez Gamsov skret do Ovčarije pod Skuto.[7]

Vlasto Kopač je v svojih Krajevnih imenih v Grintovcih[8] navedel vsa takrat ohranjena ledinska imena na območju pod Skuto[9] in jih predstavil tudi na perorisbi osrednjega grebena z zatrepom Bistriške doline.[10] Nekatera od njih so v bližnji okolici stanu.

Mlínarskə sêdu (Mlinarski je koroška oblika poimenovanja v pomenu Mlinarjevo sedlo. Mlínar od Jézera je domače ime za Múrija z Jezerskega, ki je imel za Koglom ovce. Čez to sedlo so nosili pastirju hrano.), *Júrjouc* (po Jurju, ki je nekdaj Mlinarjevemu pastirju nosil hrano – *cirəngo*, ki so jo običajno nosili ob koncu tedna[11] – ko se je vračal, se je na Velikih podih izgubil v megli. Zašel je v neznan skalnat svet in se ponesrečil na ploščah pod Malimi vratci.[12] Zadnji Mlinarjev ovčar je bil Jérnik, znani spremljevalec in vodnik prof. Frischaufa. Še sedaj stojijo ostanki okroglega ovčarskega stanu za Koglom pod Skuto.) Še nekaj imen: *Na Vélkə h podéh, Kògu, Za Kóglam, Gámsou skrét, Mlínarjou stán, Poh Skúto pər stədênc, Skúta, Poh Skúto u ta gór ən Stréž* (stréža je star naziv za lovsko prežo), *Slême, Mál pôd* (množina), *Na Máləh podéh, U péskə poh Slémenam, Na Grében, Vélk grében.*

Boris Režek je leta 1959 v knjigi *Stene in grebeni.* (Razvoj alpinistike v Savinjskih Alpah 1759–1945) opi-

6 Prevod v pripravi. Podatek z dovoljenjem Martina Benedika.
7 Erjavšek 1937. Malešič 2002, 184. Glede na podobna imena (Ovčarija v Mokrici, Ovčarija pri Krvavi lokvi, na Kalcah in drugod) je mogoče sklepati, da je to splošno poimenovanje visokogorskih planin. Ovčarija pod Skuto pa je najstarejše ohranjeno poimenovanje Mlinarjevega stanu.
8 Kopač 1946–1947; Kopač 2006, 203.
9 Kopač 1946, 48.
10 Kopač 1947, 41.
11 Hazler, 76.
12 Malešič 2005, 32.

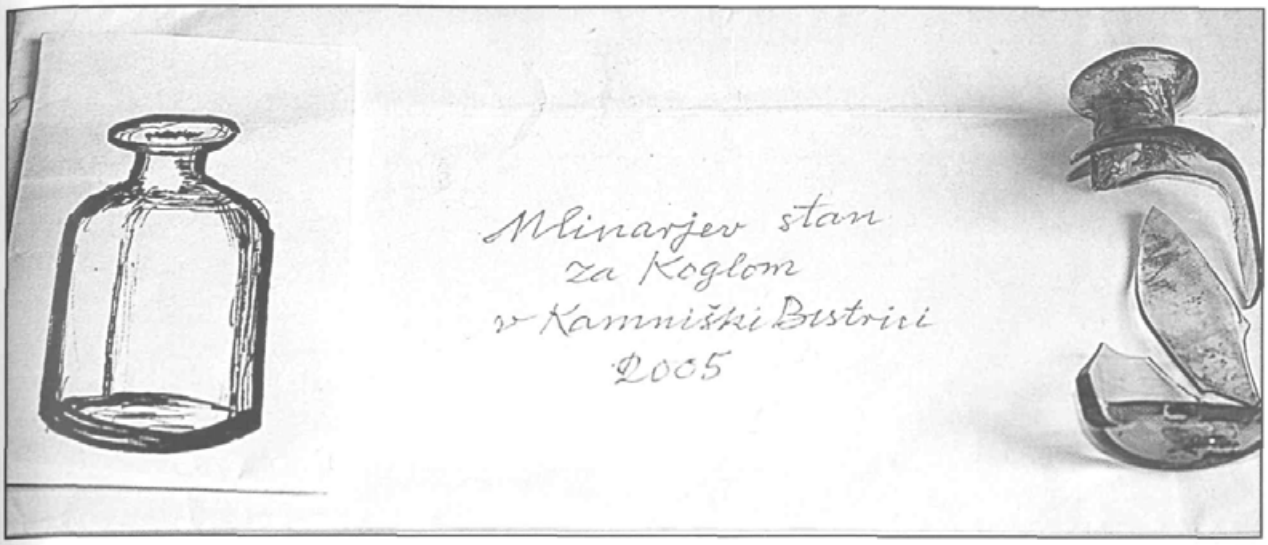

Risba stekleničke (Gregor Lobe), njeni ostanki (foto Gašper Šenica) in Kopačev rokopisni naslov razprave

soval Frischaufova raziskovanja Kamniško-Savinjskih Alp in še posebej njegovega spremljevalca Jernika.[13] Njegovo bivališče je omenjal kot Stan nad Gamsovim skretom in ga tudi prvi na kratko opisal. Vsi ovčarski stanovi so bili zelo preprosti: zloženi iz skal, prislonjeni na kakšno čer, le streha je bila iz skodel. Jernikov stan je okroglaste oblike, okrog dva metra v premeru; ostanki suhega zidu so še vidni.[14] Režek si je stan večkrat ogledal, vendar ni opisal ostankov lesene strehe, ki jih je bilo takrat gotovo več kot kasneje.

Tone Cevc je težko dostopno ovčarijo leta 1967 opisal v *Kamniškem zborniku* v razpravi *Nastanek in razvoj pastirskega stanu na Veliki planini nad Kamnikom*.[15] Kamnit Mlinarjev stan pod Skuto, približno 1900 metrov visoko, je od daleč podoben v kamenje vraščenemu gnezdu. Zgrajen je na večji planoti, pod katero so travnata pobočja, v bližini pa je studenec pod Slemenom. Zadnji je tod pasel Frischaufov vodnik Jernik in tamkaj večkrat preživljal hude ure. Stan je bil zelo skromen. Kamenje je bilo zloženo kot suhi zid na okroglem tlorisu. Zid je bil ohranjen v višini 140 cm, notranje mere pa 2 x 1,5 m. Streha je bila verjetno lesena in ni bila ohranjena. Cevc se je zavzemal, da bi stan obnovili in s tem ohranili spomin na skromne, obenem pa pogumne prebivalce teh gora, ki so v coklah prelezli skoraj vse, tudi najbolj strme stene, in so jih s spoštovanjem jemali za vodnike prvi turisti v Kamniških Alpah.

Cevc je Mlinarjev stan omenil tudi leta 1982 v razpravi *Občasna naselja na Slovenskem*.[16] Imenoval ga je Jernikov stan, ki tudi kot razvalina priča o težkem življenju ovčarja v zavetišču skoraj dva tisoč metrov visoko. V razpravi *Tipologija in varovanje stavbne dediščine*[17] mu je namenil posebno pozornost. Poudaril je, da so v srednjem veku in pozneje pastirji živeli razen v naravnih zavetiščih tudi v enoprostornih stavbah. Omenil je skromno raziskane primerke okroglih kamnitih stanov in kot primer navedel razvaline Mlinarjevega stanu pod Skuto v bližini Kogla. Cevc je domneval, da je bila stavbica verjetno podobna *trullu*,[18] čeprav ni bilo mogoče ugotoviti, ali je imela streho narejeno kot psevdokupolo. Dodal pa je, da so ostanki okroglega kamnitega stanu vidni tudi na zapuščeni ovčji planini Dolga njiva pod Velikim Zvohom.

V planinskem vodniku *Slovenska planinska pot*[19] iz leta 1988 pa beremo: »Na zelenici pod Skuto, kjer je še groblja ovčarskega stanu, je Jernik v svojih mladih letih pasel Mlinarjeve jezerske ovce. Vzhodno od tod proti Slemenu curlja čez plati v grapi studenček in po nekaj sežnjih ponikne.«

Vlasta Kopača je kot arhitekta in gornika ves čas od leta 1935, ko je prvič dalj časa prebival na Veliki planini, izredno spodbujalo vprašanje nastanka in razvoja velikoplaninske bajte. Pri tem je imela Ovčarija pod Skuto poseben pomen. Imena nad Koncem mu je prvi podrobno zaupal bistriški domačin Lojze Erjavšek, o zgodovini mu je veliko posredoval plezalski tovariš Boris Režek, sam pa je s svojim poglobljenim znanjem pomagal Tonetu Cevcu in ga spodbujal pri njegovih raziskovanjih. Vsem ugotovitvam navkljub je še vedno ostalo odprtih nekaj vprašanj. Skušal je dodati tudi svoj strokovni prispevek.

Z rekonstrukcijo starih stanov se je ukvarjal že prej in je Tonetu Cevcu pomagal opremiti njegove knjige o naši pastirski kulturi s številnimi risbami pastirskih bivališč na raznih območjih naših gora. Leta 1984 je za Triglavsko muzejsko zbirko v Mojstrani rekonstruiral prvo skromno kočo na Prodih – Ledinah pod Triglavom. To je leta 1871 zgradil bohinjski gorski vodnik Jože Škantar - Šest na kraju, kjer je današnji planinski dom Planika. Mala koča, v kateri je bilo prostora za 6 ljudi, je bila zgrajena iz kamenja. Ostrešje je bilo leseno, prekrito s skodlami. Objekt je na višini 2400 metrov nudil planincem prvovrstno zavetišče med vzponom na Triglav.

Na vprašanje, kakšna je bila propadla streha Mlinarjevega stanu, je dejal: *»Pastirjevo bivališče je bilo narejeno na kar najbolj preprost način. Moral se bom vživeti v pastirja in misliti po njegovem, da bom našel rešitev, kako je izgledala streha.«*

13 Režek, 84.
14 Režek, 324.
15 Cevc 1967, 58.
16 Cevc 1982, 111.
17 Cevc 1995, 52.
18 Juvanec; *trullo* – v Italiji zaobljena zgradba iz zloženih kamnov.
19 Dobnik 1988, 70.

Mlinarjev stan Za Koglom z gričo pred vhodom, v ozadju prehod pod Slemenom. Foto: Gregor Lobe.

Kratek pogled v nekdanje čase

O najstarejših obiskovalcih najvišjih območij pod osrednjim grebenom gora zaenkrat lahko sklepamo le posredno, na podlagi arheoloških raziskovanj Toneta Cevca in njegovih sodelavcev.[20] Na območjih Velikih in Malih podov doslej še ni bilo ustreznih najdb. Ostaja pa nam važna Cevčeva etnološka ugotovitev, da se ljudje tudi v preteklih tisočletjih niso izogibali gora. V njih so živeli z velikim spoštovanjem do božanskih sil, ki so jih častili z darovi in obredji in se z magijo skušali obvarovati pred neznanimi silami, za katere so menili, da prežijo nanje v gorah. Tudi v novem veku so si pomagali z blagoslovljenimi predmeti, ki so po načinu uporabe spominjali na nekdanje poganske amulete in druge apotropejske predmete za odganjanje poganskih demonov in hudih duhov.[21] Nekaj takšnih predmetov je bilo najdenih na sosednjih starodavnih pašnih območjih.

Leta 1499 so bila prvič zapisana imena najvišjih vrhov. Omenjeni sta najprej bolj oddaljeni Ojstrica in Planjava, nato planina *Vsedli na Brani* (V sedlu ali Na stanu pod Kamniškim sedlom). Najbližje območju Skute je naslednje ime: *Das bergh Sa Branio na rebri* (Za Brano oziroma v Žmavcarjih), zadnja imena pa so locirana jugozahodno (Kalci).[22] Šlo je za spor glede paše na planinah v kamniški posesti. To si je ogledalo osem kamniških okoličanov, ki so potem po imenih našteli omenjene planine.[23] Ta imena so našteta lepo po vrsti od desne proti levi oziroma od vzhoda proti zahodu, iz česar je razvidno, da so pri zapisu sodelovali ljudje, ki so bili res dobri poznavalci pašnih območij.[24] Poznali so jih že od prej in si pomagali z izročilom. Paša v visokogorju je bila zelo verjetno uvedena v daljšem obdobju. Sklepati je mogoče, da so po najvišjih planinah pasli ovce že pred letom 1499. Za prigon vsaj v starejših časih niso imeli težav, dokler leta 1496 ni prišlo do kamniške omejitve dovoljenja samo na dnevno pašo v Bistrici. Omejitev je verjetno veljala tudi za višje pašnike.[25]

Ali vse to velja tudi za Ovčarijo pod Skuto, bodo pokazale nadaljnje raziskave. Že zdaj pa je mogoče sklepati, da so tamkaj najprej pasli domačini iz Kamniškega kota. Ovce so prignali v Konec, od tam pa proti severu na dve ovčariji. Naravnost naprej so dosegli sončne travnike V Trati pod Koglom, o čemer pričata imeni *Velk* in *Mal stan* V Trati. Takrat so jim bežeči gamsi in zalezle ovce verjetno že pokazali prehod po policah čez Gamsov skret v desnem delu Kogla, nad katerim se jim je odkril travnati svet Za Koglom. Vendar je bil za dogon črede prehod preveč prepaden in nevaren.[26] Zato so že v dolini nadaljevali s čredo iz Konca desno proti Žmavcarjem in postopno čez preval med Velikim grebenom in Slemenom in potem levo navzdol proti travnatim pobočjem Za Koglom.

Že pred začetkom turistike so bili v osrednjem grebenu znani vsi glavni prehodi in dostopi kakor tudi na stranske vrhove. Najkasneje pred letom 1750 so bili znani prehodi čez Velika vrata (kasnejše Kokrsko se-

20 Cevc 2006.
21 Cevc 2006, 125.
22 Reisp 1963. Celotno besedilo zapisa je v: Cevc 1997, 19.
23 Cevc 1979.
24 Malešič 1980, 8. Kasnejše ugotovitve v: Malešič in sod. 2002, 22.
25 Valenčič 1957.
26 V zadnjih 90 letih so bile tamkaj tri smrtne nesreče; Malešič 2005.

Zoženi vhod v Mlinarjev stan; v ozadju leseni ostanek ostrešja, ki ni več na prvotnem mestu. Foto: Gregor Lobe.

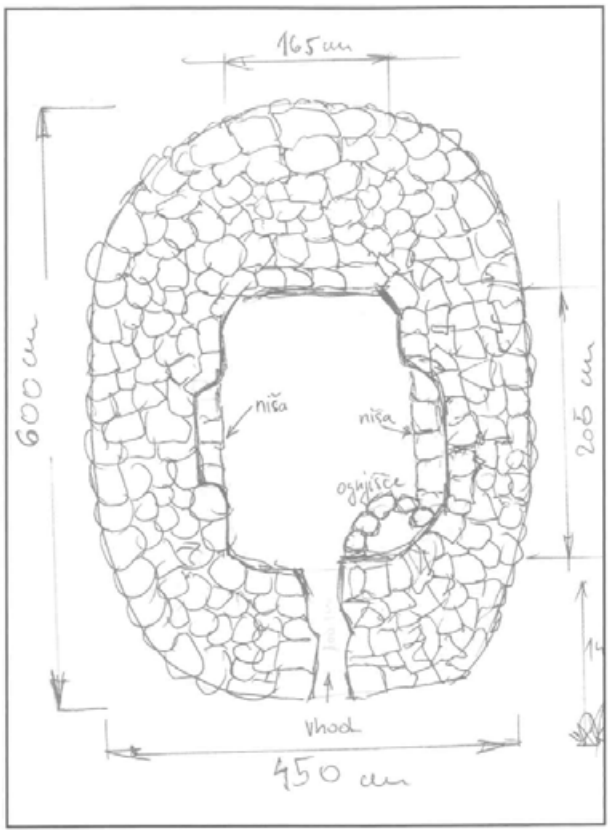

Tloris Mlinarjevega stanu, 600 cm x 450 cm. Risba: Gregor Lobe.

dlo) in mimo planine V Sedli in čez preval nad njim (s kasnejšim imenom Jermanova vrata in mlajšim Kamniško sedlo), čez Gamsov skret, Žmavcarje, Turski žleb, Kotliče, Mlinarsko sedlo in Vrh Mrzlega dola (Savinjsko sedlo). Prva imena goram so dajali lovci, gonjači divjadi in pastirji pa tudi divji lovci, rudosledci, oglarji in zeliščarji.[27]

V letu 1754 je bila zaradi pešanja kamniškega gospodarstva opravljena terezijanska davčna rektifikacija (popravek, izboljšava). V njej so omenjeni tudi mestni dohodki iz pašnine, od pašnikov in planin. Omenjeno je, da se je takrat na »Bistriški planini« letno prepaslo 40 glav govedi in 500 glav drobnice iz sosednje Koroške (Jezerjani) in Štajerske (Solčavani).[28]

Jezerjani, ki so najemali pašo nad Koncem, so takrat ovce z Jezerskega gnali nad Kokro, v Suhi dol (k Suhadolniku) in na Velika vrata (Kokrsko sedlo), navzdol v Konec, čez Žmavcarje in od tam tudi Za Kogel oziroma pod Skuto. S pašo so verjetno začeli že precej pred omenjenim letom, ker so morali prej raziskati vse morebitne prehode, preden so se odločili za tako ovinkast prigon, ki je trajal tudi po več dni ali tednov (transhomantna paša). Poleg tega prva leta gotovo niso začeli z velikim številom drobnice. Lovci in pastirji pa so tudi dobro poznali dostop na Mlinarsko sedlo s severa, čez katerega so pastirjem Za Koglom in v Žmavcarjih nosili hrano z Jezerskega in se čezenj vračali po isti poti. Še posebno so na svojih skrivnih poteh ta prehod poznali divji lovci.[29] Od vseh so bili verjetno najdrznejši, saj so bile za divji lov zelo ostre kazni in je bilo zanje od vsega v gorah najhuje, da bi jih zasačili.

Sicer močan strah in praznoverje sta prišla do izraza v slabem vremenu in se stopnjevala v neurjih. V soncu pa si pastir, ki je pasel tik pod vrhovi osrednjega grebena, ni mogel kaj, da ne bi pogledal za zalezlimi ovcami, še posebno če so zlahka prišle na greben in se tam hladile. Jezerske pastirje so mikali gamsi pa tudi razgled. Pasli so na južnih pobočjih, doma pa so bili na severni strani gorovja. Zato so komaj čakali, da bodo z vrhov ugledali domačo dolino in jim bo vzgornik prinesel glas zvona iz domače vasi. Prav zato so se v Grintovcih znašli precej bolje kot drugi obiskovalci, ki so si jih ogledovali samo s svoje strani.

V začetku druge polovice 19. stoletja je zamrlo rokovnjaštvo. Drvarji in pastirji pa so še vedno imeli skrito orožje in divjadi je ostajalo bolj malo. Zaradi lovskih koristi so kamniški meščani začeli ovirati ovčarstvo in paše niso več dajali v najem. Po letu 1850 so bile postopno opuščene ovčarija na Mokrici, dve ovčariji na Kalcah, V Trati, Za Koglom, v Žmavcarjih, Repovem kotu, na Planici in Zelenici v Zeleniških špicah, v Kamendolu in na Rzeniku.[30] Zadnji Mlinarjev pastir Jernik je svoje nekdanje pribežališče Za Koglom obiskoval le še naskrivaj.

Kdo je bil Jernik?

Jernik se je pisal Jernej Veršnik (znana je tudi oblika Beršnik). Rodil se je leta 1810 na Jezerskem. Andrej Karničar v svoji *Jezerski kroniki*[31] morebitne kmetije s tem domačim imenom ne navaja, prav tako na starem jezerskem pokopališču ni več najti njegovega groba.

27 Malešič 1980, 13.
28 Valenčič 1960, 25.
29 Režek, 42, 324.
30 Malešič 1980, 16.
31 Karničar 1998.

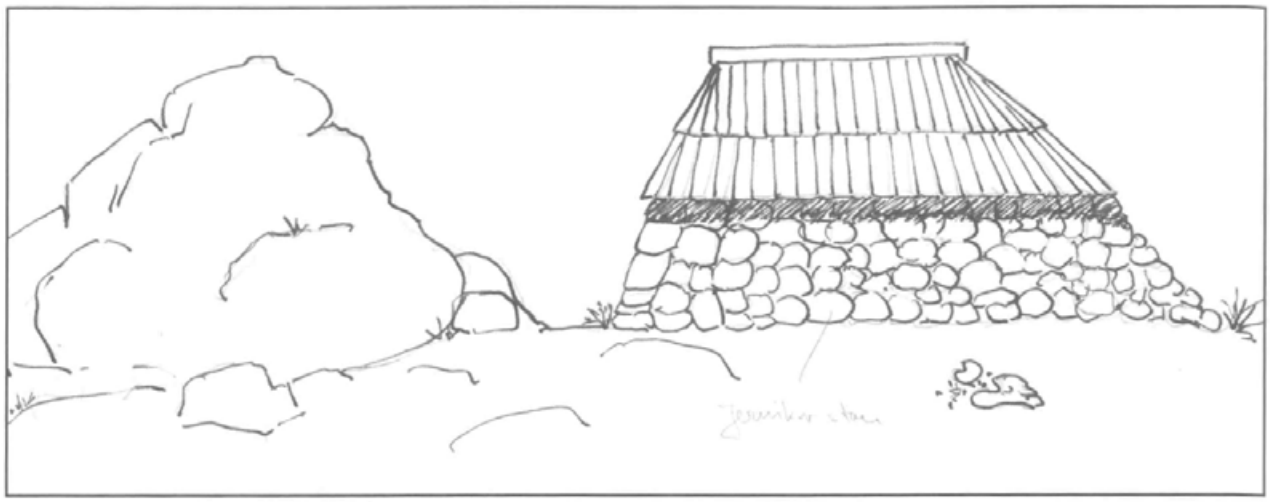

Pogled na Mlinarjev stan z vzhodne strani. Risba: Gregor Lobe.

Izza mladih dni pa do leta 1850, dokler je Mlinarjeva kmetija v Kamniku še lahko najemala pašo v Žmavcarjih in Za Koglom, je bil Jernik pri njej za ovčarja. Peter Muri, tedanji gospodar pri Mlinarjevih, se je gotovo povsem zanesel nanj. Do svojega štiridesetega leta je poletne mesece prebil na paši v visokogorju na prisojni, kamniški strani Grintovcev. Potem je pasel Mlinarjeve ovce na severni, jezerski strani, kjer je imel na Vadinah na višini 1700 metrov še eno zavetišče, domačinom znano kot Jernikova bajta.[32] Potem ga je gospodar postavil za svojega lovca in lovskega nadzornika in izbral je pravega.

Imel je govorno napako, tako da so ga razumeli samo Mlinarjevi, ki so se navadili na njegovo pomanjkljivo izgovarjavo. Med pašo in na divjem lovu je obral vsa zakotja in Frischauf je zapisal, da je težko kje kakšna luknja, ki je ne bi oblezel. Nobeno skalovje mu ni bilo pretežko ali prenevarno. Bil je nekoliko odljuden in je le v gorah našel svojo uteho. Dan za dnem je pohajal za gamsi in je bil znan po tem, da se nikoli ni vrnil brez plena. Zato so po vsej Kokri in na Jezerskem govorili o njem, da je znal coprati.[33] S svojimi izkušnjami in spretnostjo je znal priti plašni divjadi povsem blizu, da jo je mogel s svojo kremenjačo zanesljivo upleniti. Pripovedovali so, da je bil hudičev varovanec, vendar ga je peklenščck nekoč neusmiljeno metal ob kupe kamenja poleg ceste.[34] Kaže, da ga je metalo božje – imel je božjastne napade – kar so si prestrašeni domačini razlagali po svoje.

Leta 1875 je dr. Johannes Frischauf (1837–1924), profesor višje matematike na vseučilišču v Gradcu in prvi raziskovalec Kamniško-Savinjskih Alp, za glavnega vodnika najel prav njega, ki je bil takrat star 65 let. Tedaj je bil pri Mlinarju za lovca. Znan je bil kot najboljši »lezec«, ki je do potankosti poznal tako severno kot tudi južno stran Grintovcev ter prehode čez Mlinarsko sedlo in skozi Turski žleb. S Frischaufom sta poskušala priti na Skuto s severa; prišla sta na Male pode ter pod Slemenom za Kogel nad Gamsovim skretom. Naletela sta na preprost, iz kamenja zložen stan brez strehe, koder je Jernik pred mnogimi leti pasel Murijeve ovce. Bil je okroglaste oblike, okrog dva metra v premeru.[35] Pri studencu v bližini sta dobila vodo in potem čez Velike pode sestopila na Kokrsko sedlo in v Kokro.

Naslednje leto je Jernik skupaj z Mavcem in Antonom Murijem na Frischaufovo pobudo nadeloval težavno planinsko pot z Zgornjih Ravni po severni steni na Mlinarsko sedlo.[36]

Frischauf ga je imel za najboljšega od svojih vodnikov in ga je priporočal vsem. Jernik se ga je spominjal s hvaležnostjo, dokler ni leta 1882 umrl za pljučnico.

Ime pastirjevega bivališča

Za pastirjevo domovanje pod Skuto je bilo doslej v literaturi mogoče zaslediti štiri poimenovanja: Ovčarija pod Skuto, Mlinarjev stan, Jernikov stan in Stan nad Gamsovim skretom.

Na planini pod Skuto so najprej pasli domačini z južne strani, ki so imeli navado visokogorske ovčje planine imenovati ovčarije. Kaže, da je ime *Ovčarija pod Skuto* najstarejše in se je ohranjalo naprej. Bratom Erjavškom - Jerinčkovim ga je zaupal njihov boter in varuh Valentin Slatnar - Bôsov Tine in ga je potem Lojze Erjavšek omenil pri opisu iskanja Janše in Mikšića v letu 1936.

Mlinarjev stan je ime, ki je verjetno nastalo v času, ko so pašo začeli najemati Mlinarjevi z Jezerskega. Tamkaj je do leta 1850 paslo več generacij pastirjev s te domačije. Izraz stan je tukaj pomenil pastirjevo bivališče, podobno kot v sosednjih deželah, različno od Velike planine, kjer izraz stan pomeni oznako za tri ali več pastirskih bajt oziroma pastirsko selišče. Vlasto Kopač je večinoma uporabljal to ime, ker so ga uporabljali zadnji pastirji z Jezerskega.

Jernikov stan je ime, s katerim se želimo spomniti znamenitega Jerneja Veršnika, po domače Jernika, ki je bil le eden od tamkajšnjih pastirjev, nedvomno pa zadnji.

Stan nad Gamsovim skretom je le opisno poimenovanje, ki ga krajevno opredeljuje. Ledinsko ime kraja, kjer se nahaja ovčarija, pa je Za Koglom.

32 Karničar 1997, 91.
33 Andrejka, 22.
34 Kocbek, 274.
35 Režek, 324.
36 Režek, 60.

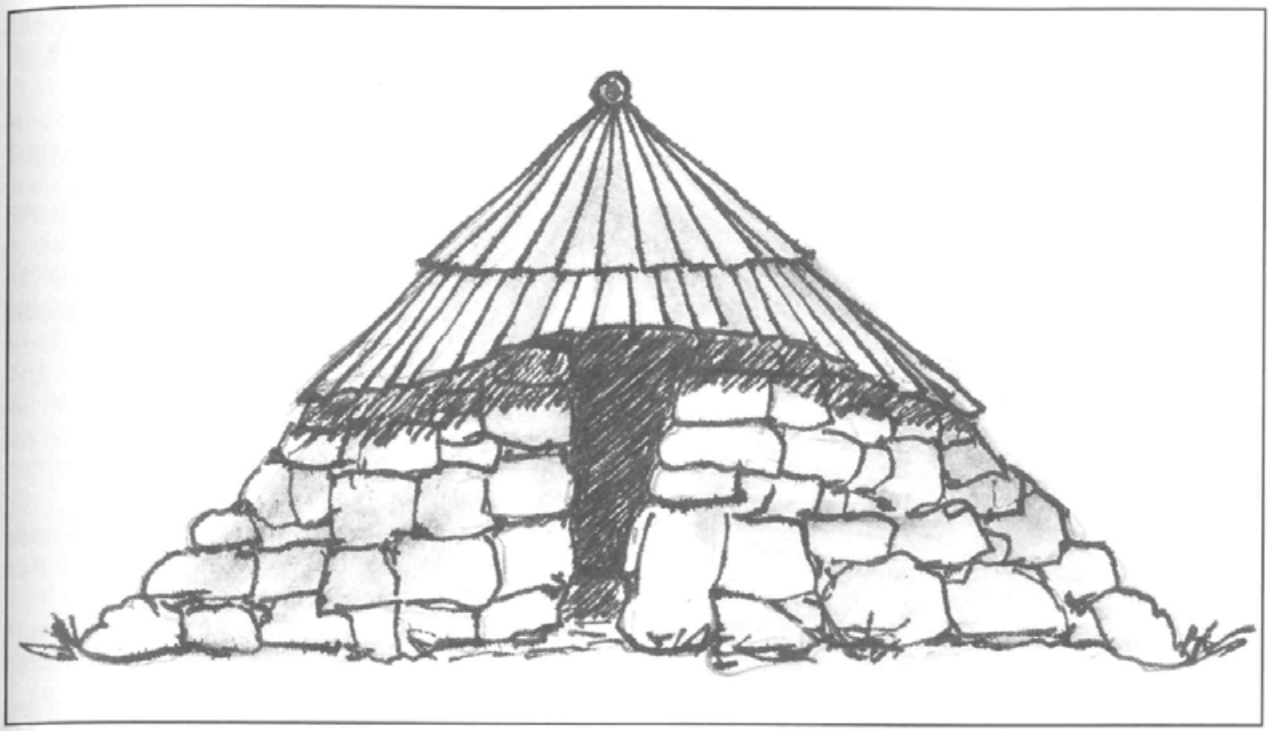

Pogled z juga proti vhodu Mlinarjevega stanu. Risba: Gregor Lobe.

Kakor na dlani – umestitev v prostor

Mlinarjev stan Za Koglom leži na majhni uravnavi, v majhni plitvi krnici med planinskimi pašniki Za Koglom, na nadmorski višini 1950 m. Celotno pobočje, poraščeno s travo, z manjšimi melišči in balvani, spada v vzhodno območje Velikih podov. Podi se tamkaj že prevešajo v strmine Gamsovega skreta in dalje v Konec, zatrep doline Kamniške Bistrice. Vzhodno od stanu, osemdeset metrov proti Slemenu, izvira studenec, katerega pretok vode v kopnih letnih časih je približno liter v minuti. Studenec nikoli ne presahne.

Razgled izpred stanu je bil za pastirja še posebej pomemben. Videti je želel pasočo se drobnico in še pravočasno opaziti morebitne nepričakovane in celo nevšečne obiskovalce. Pastir je imel pregled še na prehod čez preval med Slemenom in Velikim grebenom, čez katerega je iz Žmavcarjev prignal čredo in je po njem lahko pričakoval obisk. Prav tako se je lahko razgledal navzgor proti Skuti, od koder ga je ob koncu tedna čez Mlinarsko sedlo oskrboval nosač z Jezerskega. Stan je bil tako postavljen na mestu, ki je omogočalo razgled na vse strani in s tem kontrolo nad vso okolico.[37] Na južni strani je pred vhodom velika skalna griča, ki je bila pastirju za kritje. S severne strani je bil stan tudi dokaj varen pred snežnimi plazovi.

Lega stanu tik pod osrednjim grebenom Grintovcev in izvir pitne vode v neposredni bližini kažeta na to, da je bilo pri Mlinarjevem stanu v zgodovini Kamniško-Savinjskih Alp verjetno eno od glavnih križpotij.

***»Mislil bom po pastirjevo«* – Suhi zid in ostrešje**

Po Cevčevem opisu[38] je bilo kamenje zloženo kot suhi zid na tlorisu s pravokotno notranjo obliko in ovalnim zunanjim obodom. Ohranjeni suhi zid je bil do višine 140 cm, notranje mere pa kažejo, da je bil prostor za pastirja velikosti 2 m x 1,5 m. V letu 1967 je bila notranjost stanu zasuta s skalovjem, zato je Cevc glede ostrešja zapisal: Streha ni ohranjena, verjetno je bila lesena.

Potem ko sem (Gregor Lobe) leta 1997 pregledal teren in odstranil skalovje iz notranjosti stanu, so bili na zbitih *»zemljenih«* tleh poleg razbite lončenine, kovinskih ostankov, ostankov kosti in kovine ter stekla najdeni tudi ostanki lesenega ostrešja in žebljev. Objekt sem izmeril in kasneje tudi skiciral. Zunanje mere objekta so bile naslednje: dolžina stanu, postavljenega v osi sever–jug, je 600 cm, širina pa 450 cm, višina suhega zidu 145 cm. Znotraj je bil suhi zid navpičen, njegova zunanja naklonina je bila 40 stopinj.

V oktobru leta 2005 je Vlasto Kopač nova spoznanja komentiral: *»Stavba je stala nad gozdno mejo, zato so morali ves les prinesti iz doline. Leseno ostrešje je bilo iz okroglega lesa, saj ni bilo vzroka, da bi ga tesali. Sklepam, da je bil naklon strehe enak kot naklon suhega zidu, to je 40 stopinj, podobno kot pri Preskarjevi bajti na Veliki planini. To potrjuje tudi najdeni del ostrešja, ki je prisekan pod enakim kotom (zaradi daljše obstojnosti prisekan s sekiro in ne odžagan). Ostrešje je prekrivalo samo prostor za pastirja, nikakor pa ne tudi ovalnega kamnitega oboda stavbe, ki je bil na planem. Prekrito je bilo s skodlami na dve vrsti (pleni). Dolge so bile 1 meter, kar sem ugotovil na podlagi analize najdenih žebljev. Poznam pa tudi pastirske stanove, ki so bili prekriti z dvometrskimi skodlami, en tak je stal na Okrešlju, drugi pa na planini Zajavor v Julijcih.«*

Skico suhega zidu v tlorisu in stranskem risu ter fotografijo le-teh je Vlasto Kopač komentiral: *»Kamen je bil zato tako debelo naložen, da pastirju ni pihalo. Debele stene iz suhega zidu, ki je bil po mojih izračunih zložen iz 14 kubičnih metrov skal, so v poletnih dneh čez dan akumulirale sončno toploto, ki je ponoči na*

37 Juvanec, 66.
38 Cevc 1967, 58.

nadmorski višini 1950 metrov grela pastirja. Kamen je torej imel funkcijo zadrževanja toplote, kar je edinstven takšen primer pri nas.« Tu prihaja do bistvene razlike v primerjavi z namenom pastirskih zavetišč iz suhega zidu na Krasu in ob morju. Ta so služila pastirjem za shranjevanje hrane in pijače ter beg v senco pred poletno vročino.[39]

»Vse mere in nakloni se ujemajo, treba pa bo iti še enkrat gor in znova izmeriti le še debelino vhodnega zidu. Zdajšnja meritev najbrž ni prava, vhod v stavbo je spodaj ožji kakor zgoraj, zato da ovce niso mogle skozenj.« Ponovni ogled je pokazal, da je Kopač imel prav.

V Mlinarjevem stanu sta posebno zanimivi obe odkriti niši v prostoru za pastirja. Prva je za ognjiščem na desni strani. Druga niša je na levi strani, nasproti ognjišča. *»Tam je stala vedrnica z vodo, stran od ognja, da se ni grela. Med kuhanjem je bil pastir obrnjen z obrazom proti ognjišču, z desnico zajemal vodo iz vedrnice v levi niši. Iz tega sklepam, da je bil desničar.«*

»Dimnika nad ognjiščem ni bilo, dim je uhajal na prosto skozi vhod in skozi streho iz skodel, tako kot pri ohranjeni Preskarjevi ognjiščnici na Veliki planini. Vhod v stan je bil ozek, malce zavit, spodaj širok le 30 cm in je onemogočal vstop ovcam v notranjost (tako imenovani selektivni vhod). Vhod je bil torej pogojen z namenom in izborom. Prostor za pastirja je bil zgrajen na zares najbolj preprost način. Solidna gradnja suhega zidu v preteklih časih je omogočila ohranitev objekta do današnjih časov.«

»Poglejte tudi okoli svižčeve luknje, kjer so bili ostanki keramike in kovine. Če je za robom, je verjetno tam odlagal smeti, oziroma jih je metal čez prag. Posebej je zanimiva tudi griča pred vhodom, saj je bil stan tako zakrit pogledom iz doline. Saj se v dolino vidi prav do Gadovega štanta, sicer pa v daljavi do Sušav. Kdor je postavil stan, je točno vedel, kam ga mora postaviti, da je skrit pred pogledi iz doline.«

»Tam so zagotovo pasli že pred Jernikom. Možno je, da je stan Za Koglom mnogo starejši. So pa tam gor vedno pasli samo ovce, saj govedo tja gor nikoli ni moglo.«

Objekt je bil v obdobju uporabe vsako leto potreben občasne nege in na koncu svojega ciklusa tudi obnove, vmes pa zaščite.[40] Zato je po letu 1850 Mlinarjev stan zaradi prenehanja paše Za Koglom pod Skuto tudi začel propadati in je leseno ostrešje popolnoma propadlo. Žal nam analiza lesenih ostankov in njihov raziskovalni potencial ne dajeta odgovora, kdaj je bilo leseno ostrešje zamenjano in kdaj je bila zadnjič zamenjana lesena kritina iz skodel. Ostal je le suhi zid, ki je zaradi kvalitetne izdelave in masivnosti vzdržal in deloval do danes. Novembra 2005 tla na notranji strani še niso bila zmrznjena, *»prav zaradi debelega zidu«*.

V Jernikovem stanu je našel zavetje kateri od divjih lovcev ali pa je v bližini prišlo do strelskega obračuna z lovskimi nadzorniki v najemniškem in kasneje kraljevem lovišču.

Tamkaj je bilo verjetno tudi prvo pribežališče različnih predvojnih in povojnih prebežnikov, ki so se skušali prebiti čez osrednji greben Grintovcev. Nevajeni gora si niso mogli niti predstavljati, da jih glavne nevarnosti še čakajo. Tamkaj so prehode dolgo v poletje onemogočala snežišča, poleti turisti in obiskane koče, ves čas lovski nadzorniki, pred vojno finančne straže, po vojni pa patrulje knojevcev in graničarjev.

Zaključek

Arhitektura stanu spominja na ovalno velikoplaninsko bajto v pomanjšanem merilu. Oval, zložen iz kamna, nadomešča lopo pri velikoplaninski ognjiščnici. Izmerjeni gabariti in nakloni ostrešja Mlinarjevega stanu so enaki kot pri velikoplaninski bajti. Prostor za pastirja je kvadratne oblike, v izmeri 205 cm x 165 cm. Ognjišče je desno, takoj ob vhodu v objekt. Nekateri ostanki lončenine so po prvi oceni stari več sto let, verjetno z začetka novega veka,[41] za točnejšo oceno pa bo potrebna temeljita raziskava.

Žal dendrokronološka analiza[42] ostankov lesenega ostrešja ni omogočila točnega datiranja starosti zadnjega prekritja z leseno kritino, nedvomno pa je lesena najdba prečnika potrdila, da je imel objekt leseno ostrešje. Pokazala je tudi, da je bilo ostrešje iz obdobja med letoma 1780 in 1820.

Analiza ostankov žebljev, ki jo je izvedel Vlasto Kopač, govori, da je bil objekt prekrit s skodlami na dve vrsti.

Najdeni ostanki stekleničke z izvihanim robom morda govorijo za domnevo, da je pripadala pastirju Jerniku, ki je zaradi božjasti oziroma slabosti v njej hranil zdravilne kapljice in se skušal tešiti z njimi.

Ostanki kosti na ognjišču in njihova podrobna analiza na Inštitutu za arheologijo ZRC SAZU[43] kažejo na dejstvo, da je bil objekt občasno obljuden tudi po letu 1850, torej v času propadanja.

Ostanki gorskega čevlja potrjujejo tudi tezo Vlasta Kopača, da so se v nekdanjih časih tam pogosto zadrževali različni obiskovalci gora.

Na podlagi najdb po letu 1997 je bila ponovno odkrita in pojasnjena namembnost objekta v vseh detajlih, ki jih je utemeljil in strokovno obdelal pokojni Vlasto Kopač. Debele stene suhega zidu so zadrževale toploto, drugače od suhih zidov na Krasu in v obmorskih krajih, ki so bili predvsem zaščita pred vročino.

Oblika in gradnja stanu sta takšni, da omogočata Kopačev sklep, da gre za vmesni člen v razvoju velikoplaninske bajte in nam pomagata razumeti njen nastanek in razvoj.

Navedena dejstva potrjujejo tudi sklepanje Vlasta Kopača, da je bilo tamkaj od davnih časov do danes prvovrstno planinsko križpotje, kjer bo v bodoče možno izslediti tudi pomembne najdbe. To pa je že domena sodobne arheologije.

39 Juvanec, 74.
40 Juvanec, 134.
41 Ustni podatek Janje Železnikar.
42 Tjaša Tolar in Katarina Čufar, 2007: *Les iz Mlinarjevega stanu Za Koglom in njegov raziskovalni potencial*, Inštitut za arheologijo ZRC SAZU; v: Kamniški zbornik XIX, 2008, str. 271.
43 Borut Toškan, 2007: *Živalski ostanki iz Mlinarjevega stanu Za Koglom*. Inštitut za arheologijo ZRC SAZU; v: Kamniški zbornik XIX, 2008, str. 277.

Zahvale

Mojci Kopač za dostop do očetove arheološke in etnološke zapuščine, Tjaši Tolar in Katarini Čufar ter Borutu Toškanu z Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, prvima dvema za dendrokronološko analizo, tretjemu za analizo živalskih ostankov iz stanu, arheologinji Janji Železnikar iz kamniškega medobčinskega muzeja za mnenje v zvezi s keramiko, kovinskimi in steklenimi ostanki, Branki in Gašperju Šenica za pomoč pri urejanju gradiva in izdelavo fotografij, Vladu Didoviču za pomoč pri izmeri kotov in naklonov ostrešja in Viljemu Stražarju za strokovno pomoč pri ohranitvi lesenih ostankov stanu.

Mlinar's Lodge behind Kogel in Kamniška Bistrica

Summary

Mlinar's Lodge behind Kogel, which is located 1950 meters above sea level, is one of the highest located shepherd lodgings in the Kamnik-Savinja Alps. The discoveries after 1997 have helped Vlasto Kopač to do a reanalysis and established that this was an »interim« stage in the architectural development of shepherd lodges on Velika Planina. The oval dry wall substitutes the shed of the lodge on Velika Planina. The thick walls of the dry wall act as insulation to keep the heat inside, which is the only example here in our country. This is different from dry walls in the Karst region and the coastal areas. The finding also confirms the inference that there was once an old crossing located there and is motivation for further research.

Viri in literatura

ANDREJKA, R. 1921: *Jezersko*. Ljubljana: Generalni komisarijat za tujski promet.
CEVC, T. 1967: Nastanek in razvoj pastirskega stanu na Veliki planini nad Kamnikom. *Kamniški zbornik* XI. 47–86.
CEVC, T. 1972: *Velika planina. Življenje, delo in izročilo pastirjev*. Ljubljana: DZS, prva izd.
CEVC, T. 1973: Pripovedno izročilo o gamsih z zlatimi parklji iz Kamniških Alp. *Traditiones* 2. 79–96.
CEVC, T. 1979: Vpliv zemljišča in družbeno-zgodovinskih razmer na življenje pastirjev v naravnih zavetiščih na planinah v Kamniških Alpah. *Slovenski etnograf*. 30, 93–112.
CEVC, T. 1982: Občasna naselja na Slovenskem. *Traditiones*. 93–126.
CEVC, T. 1993: *Velika planina. Življenje, delo in izročilo pastirjev*. Ljubljana: samozal., tretja izd.
CEVC, T. 1995: *Planšarske stavbe v Vzhodnih Alpah. Stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine*. Zbornik razprav. Ljubljana: ZRC SAZU. 50–65.
CEVC, T. 1997: *Davne sledi človeka v Kamniških Alpah*. Ljubljana: ZRC SAZU.
CEVC, T. 2000: *Lončene posode pastirjev*. Ljubljana: ZRC SAZU.
CEVC, T. 2006: *Človek v Alpah*. Ljubljana: ZRC SAZU.
DOBNIK, J. 1988: *Slovenska planinska pot*. Planinski vodnik. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije.
ERJAVŠEK, L. 1937: Reševalno delo bratov Erjavškov v l. 1936. *Planinski vestnik*. 189–192.
HAZLER, V. 1995: Nekatere značilnosti planinskega pašništva v Zgornji Savinjski dolini. *Planšarske stavbe v Vzhodnih Alpah*. Zbornik razprav. Ljubljana: ZRC SAZU. 73-81.
JUVANEC, B. 2005: *Kamen na kamen*. Ljubljana: i2.
KARNIČAR, A. 1997: *Jezerske štorije*. Ljubljana: Kmečki glas. Glasovi 16.
KARNIČAR, A. 1998: *Jezerska kronika. Jezersko v ustnem izročilu*. Kranj: Gorenjski muzej. Gorenjski kraji in ljudje 8.
KOCBEK, F. 1926: *Savinjske Alpe*. Celje: Savinjska podružnica SPD.
KOPAČ, V. 1946–1947: Krajevna imena v Grintovcih. *Gore in ljudje* (Planinski vestnik).
KOPAČ, V. 1984: *Prva koča pod Triglavom*. Mojstrana: Triglavska muzejska zbirka.
KOPAČ, V. 1995: Ovalna bajta in njene razvojne modifikacije. *Planšarske stavbe v Vzhodnih Alpah. Stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine*. Zbornik razprav. Ljubljana: ZRC SAZU. 82–92.
KOPAČ, V. 2006: Velikoplaninska pastirska bajta in nekaj njenih značilnosti. *Iveri z Grintovcev*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije.
LOBE, G. 2006. Naj le počakajo vrhovi. Zadnji projekt inženirja Vlasta Kopača. *Planinski vestnik*, 10. 16–18.
MALEŠIČ, F. 1980: Prvi obiski Grintovcev. *Planinski vestnik* 1. 5–17.
MALEŠIČ, F., GRILJC, C., KOPAČ, V., ŠKARJA, T., ŠTEBE, M. 2002: *Zgodovina reševanja v gorah nad Kamnikom*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije.
MALEŠIČ, F. 2005: *Spomin in opomin gora. Kronika smrtnih nesreč v slovenskih gorah*. Radovljica: Didakta.
REISP, B. 1963: Leta 1499 omenjena krajevna imena v Kamniških Alpah. *Kronika*, Ljubljana. 112.
REŽEK, B. 1959: *Stene in grebeni*. Ljubljana: Planinska založba PZS.
STELÈ, F. 2006: *Ljudje v Alpah*. Komenda: samozaložba.
VALENČIČ, V. 1957: Bistriški gozd in kamniški meščani. *Kamniški zbornik* III. 72.
VALENČIČ, V. 1960: Iz kamniškega gospodarstva v XVIII. stoletju. *Kamniški zbornik* VI. 19.

Bernard Bezek,
dijak 4. letnika Gimnazije Ljubljana Šiška

Kozolci v Podgorju

Makovčev kozolec eden najstarejših na svetu

Uvod

Na pobudo Švicarja Bernarda Webra so 7. julija 2007 v Lizboni razglasili sedem novih čudes sveta.

Mednarodna akcija je našla odmev tudi v Sloveniji. Več časopisov in revij je vabilo bralce, naj po mednarodnem vzoru glasujejo in izberejo sedem slovenskih čudes. Med značilno slovenskimi čudesi se je v enem od izborov našel tudi »slovenski kozolec«.

Kdo ga ne pozna? O njem je pesnik Oton Župančič napisal uganko:

Sredi polja jasen grad,
sama okna, nič ni vrat,
bogatini pridejo,
okna z zlatom zazidajo.

Kozolec je eden najbolj razpoznavnih gospodarskih objektov, ki že stoletja sooblikuje podobo slovenskega prostora. (Hazler 2007)

Prvi je o kozolcu pri nas pisal J. V. Valvazor (1689) v Slavi vojvodine Kranjske. Kozolec ni tipično naš, saj je njegova pradomovina širši prostor Alp. Še več, najdemo ga tudi v severni Evropi, severni Rusiji, gorati zahodni Kitajski in celo na Japonskem. Nekaj pa je res. Nikjer po svetu niso kozolci tako na gosto posejani, tako raznoliki in vzdrževani kot pri nas.

V našem prostoru kozolcev ne poznajo v Prekmurju, Primorju s Krasom in Istro, delu Notranjske in v Logarski dolini. (Čop 1993)

Kozolec ni zanimiv samo kot gospodarski objekt. Njegova postavitev, velikost, oblika, uporabljene surovine in vzdrževanje veliko povedo o ljudeh in kraju, kjer je postavljen. V članku želim s predstavitvijo kozolcev vsaj do neke mere pokazati, kakšno je njihovo stanje in kako so povezani z življenjem ljudi v Podgorju.

Splošni opis stanja

Obstaja več tipologij razvrščanja kozolcev. Odločil sem se za tisto, ki jo je predlagal Tone Cevc. (Čop 1993)

V Podgorju je nekaj več kot sedemdeset kozolcev. Od tega je več kot 3/4 enojnih ali stegnjenih, 1/10 je čistih toplarjev, ostali so kombinirani.

Pri slednjih gre za kombinacijo toplarja in enega ali dveh iztegnjenih kozolcev s plaščem (lopo ali nadstreškom).

Kombinirani kozolci kažejo, kako so gospodarji ohranjali objekte, ki so jih že imeli, in jih dopolnjevali z novimi glede na povečane ali spremenjene potrebe po uporabi.

Med enojnimi kozolci je 1/2 takih, ki imajo še plašč. To je prostor z nadstreškom, podoben lopi. Pod lopo

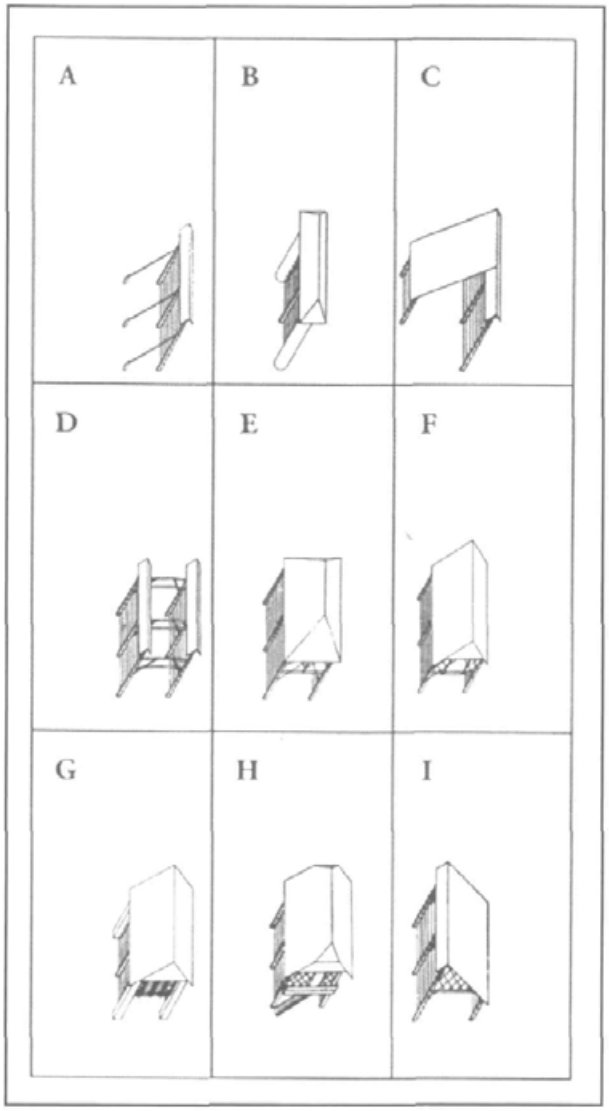

Vrste slovenskega kozolca po Tonetu Cevcu:

A–B	*enojni kozolec*
C	*kozolec s plaščem*
D	*dvojni kozolec*
E–H	*toplarji*
I	*kozolec na psa*

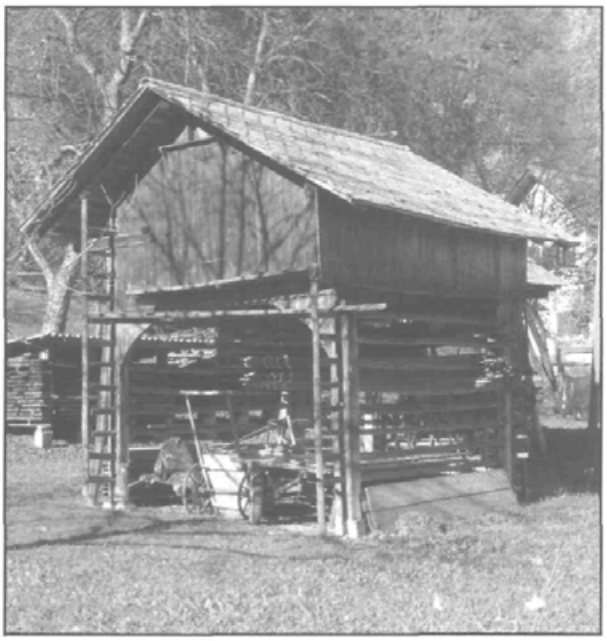

Papežev kozolec je edini v Podgorju, ki je narejen »na psa«. Prislonjen ima še iztegnjeni kozolec. Kozolec »na psa« naj bi po gradbeni izvedbi nekoliko spominjal na sedečega psa.

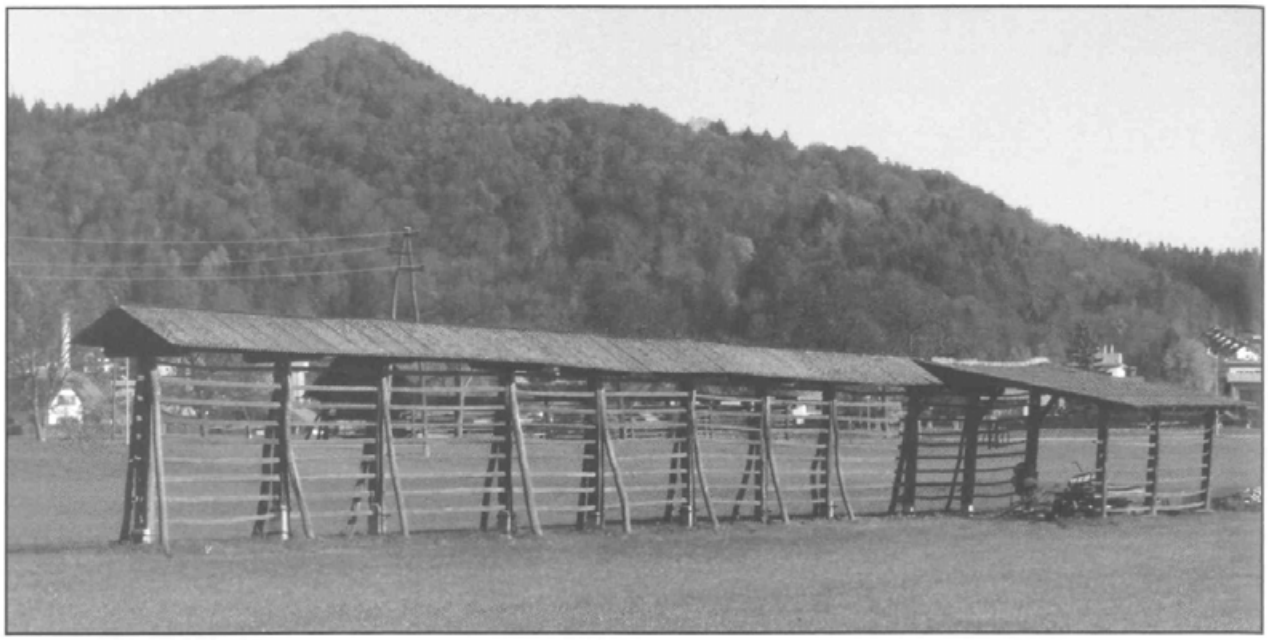

Iztegnjeni kozolec s plaščem

so včasih v slabem vremenu zapeljali voz s senom ali snopi žita, drugače pa je bil prostor pod plaščem tudi shramba za kmetijske stroje in orodje. Največkrat je prostor pod plaščem odprt, nekateri pa ga tudi zaprejo z deskami, da so shranjene stvari bolj na varnem. Seveda pa se namembnost spreminja. Tako si je eden od kmetov pod lopo uredil hlev, v drugem primeru podjetnik nekakšno garažo za motorna vozila in skladišče za gradbeni material.

Ena bolj zanimivih uporab je, da kozolec služi kot nekakšna drvarnica. Iz okna odstranijo late in med stebre zložijo polena.

Kozolci v Podgorju so smotrno postavljeni tako po smeri raztezanja kot postavitvi v prostor posestva. Kar 7/8 jih leži razpotegnjenih v smeri vzhod–zahod in lahko v največji možni meri izkoriščajo tako toploto sonca kot veter, ki se spušča s Kamniških planin na Mengeško polje.

Velika večina kozolcev (6/7) je postavljenih med polji in travniki, vendar ne predaleč od domačij. Tako so blizu surovin, ki se v njih sušijo in shranjujejo, hkrati pa je možen nadzor iz domačij in kar najkrajša pot do hlevov.

Velikost iztegnjenega kozolca se od nekdaj določa po številu oken ali »štantov«. To je prostor med enim in drugim stebrom, ki ga zapolnjujejo drogovi ali late, kamor se zlagajo mrva ali snopi žita. Okna so po širini in višini narejena tako, da gre v eno okno za voz mrve. Število oken je nekoč nazorno kazalo na premoženjsko stanje kmetije. Danes je to težje določljivo, ker obstajajo tudi drugi načini predelave in priprave hrane za živino. Kakorkoli: povprečno število oken v iztegnjenih kozolcih v Podgorju je 8. Največ, to je polovica iztegnjenih kozolcev, ima do 5 oken, nekaj manj od polovice jih ima 6–15 in le 1/10 je takih, ki imajo okoli 20 oken.

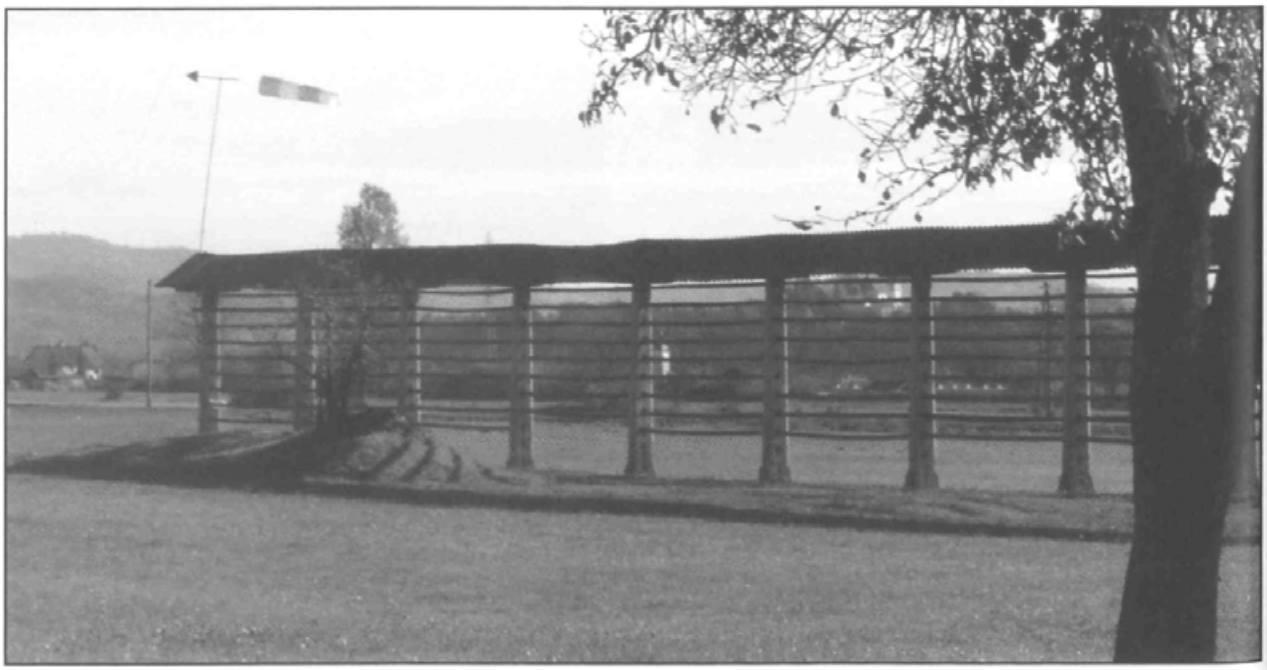

Vurinov iztegnjeni kozolec z večjim številom oken. Sodobna pridobitev je vetrna zastava, ki pomaga pri vzletanju in pristajanju motornih zmajev.

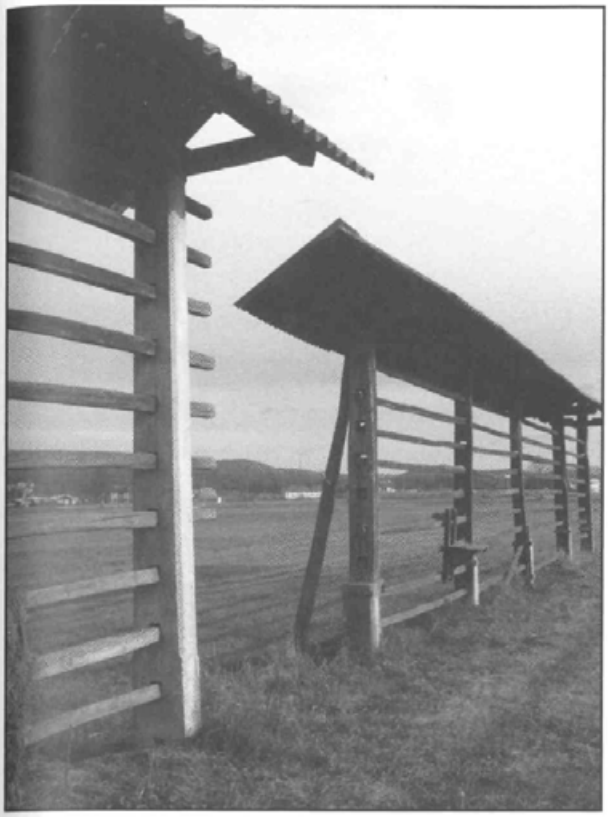

Srečanje dveh Mačkovih iztegnjenih kozolcev. Levo iztegnjeni kozolec z betonskimi stebri, desno iztegnjeni kozolec z lesenimi stebri, učvrščenimi z babicami in leseno oporo. Na lati prvega okna v lesenem kozolcu visi stolček ali »hlapec«, pripomoček za zlaganje v višje ležečih latah.

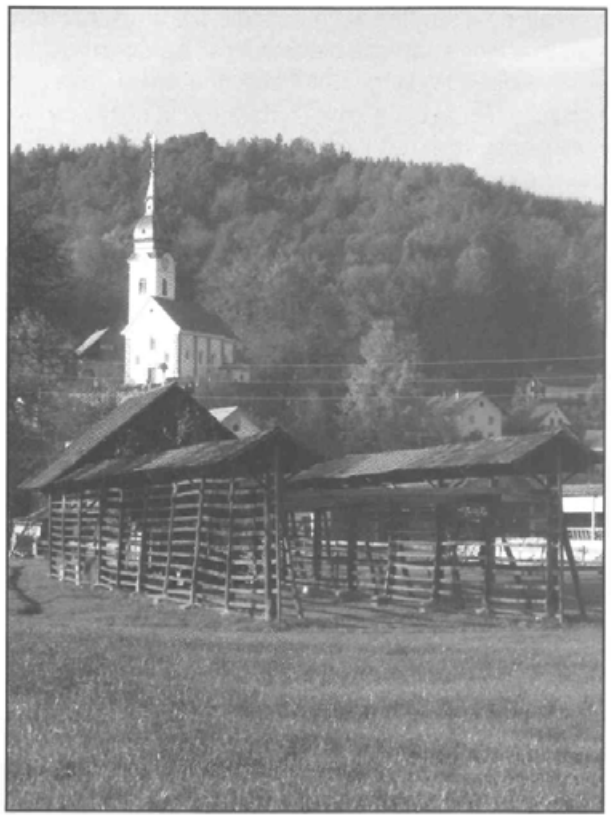

Dvojna Malijeva iztegnjena kozolca z vezmi in toplarjem v ozadju

Kozolci v Podgorju kot gradbeni objekti kažejo prehod od slabše obstojnega lesa k bolj obstojnemu betonu. Nekaj manj kot polovica (3/7) je še vedno takih, ki imajo lesene stebre in ostrešje. Ti so največkrat še dodatno ojačani pred vetrovi z oporami. Leseni stebri so iz hrasta, kostanja in macesna. Obstojnost stebrov je izboljšana s podnožjem, na katerem stojijo in je v 1/2 primerov betonsko, nekaj kozolcev z lesenimi stebri pa ima klesane kamnite babice, na katere so pričvrščeni s kovinskimi obroči.

Kritina streh je najbolj izpostavljena vremenskim spremembam, zato ne preseneča, da ima kar 5/8 kozolcev na strehi kritino, ki je bolj odporna na vremenske vplive, to so betonski strešniki in salonitne plošče. Slednje so zaradi azbesta postale ekološko oporečne.

Od nekdaj je spravilo pridelkov v kozolce veljalo za eno težjih kmečkih opravil. Spravljalo se je od spodaj navzgor. Na večji višini so si pomagali s stolčki ali hlapci. Ob mojem pregledu sem v kozolcih videl 13 stolčkov.

Opis dveh bolj zanimivih kozolcev
Malijev kozolec

Malijev kozolec je kombinacija toplarja in dveh povezanih vzporednih iztegnjenih kozolcev. Temu se slikovito reče »procesija«.

Malijev kozolec leži ob vhodni cesti v Podgorje in se razprostira v smeri vzhod–zahod ob robu njiv in travnikov. Od domačije je oddaljen kakih 50 metrov. V njegovi bližini je ograda za konje.

Kozolec je bil postavljen 1927. Ta letnica je vsekana v enega od stebrov na toplarju. Vendar je starejši, saj je bil leta 1927 samo prestavljen na današnjo lokacijo. Prvotna lastnica toplarja je bila Jerca Benkovič (Šinkovčeva) iz Novega trga. Zakaj je bil kozolec kupljen in prestavljen, sedanji lastniki ne vedo točno. Domnevajo, da je šlo za razprodajo, saj je tudi stiskalnica iz Šinkovčeve domačije pri sosedih v Podgorju.

Kozolec je kupil in postavil Lojze Stražar. Ker je šlo za že izdelan kozolec, kakih posebnih mojstrov pri postavitvi niso potrebovali.

V obeh iztegnjenih kozolcih so nekdaj sušili žito in mrvo, v toplarju pa so že od nekdaj na podu shranjevali seno. Danes ga uporabljajo samo še za sušenje mrve in spravilo sena. Pod toplarjem so bili včasih spravljeni vozovi in orodje.

Stebri v kozolcu so hrastovi, vezi in late v oknih pa smrekove. Stebri stojijo na betonskih podstavkih in imajo dodatne opore v smeri severa.

Na vzhodni strani toplarja se vzpenja močna trta. Pred kakimi 65 leti jo je posadil tedanji gospodar Lojze Stražar.

S kozolcem je povezanih kar nekaj dogodkov. Včasih so se pod toplarjem sestajali zaljubljeni pari. Nekoč je šel mož sedanje lastnice po nevihtni noči v toplar zlagat seno, ki ga je razmetal veter. Med nabadanjem sena bi skoraj zabodel dekle, ki je brez njegove vednosti prespala v senu. Kasneje je zvedel, da se je v nevihti tja zatekla druščina mladih ljudi, ki so se vračali z zabave. Fantje so zjutraj vstali in zapustili kozolec, dekle pa so pustili spati v senu.

Pred desetimi leti si je kozolec izbral dvajsetletni fant in iz njega napadal dekleta, ki so se v poznih urah vračale peš v Podgorje. Skrit za skladovnico desk pod kozolcem je čakal na žrtve, nataknil si je nogavico čez obraz in se iz skrivališča priplazil za hrbet žrtve. Eno dekle je zgrabil za ročaj torbice, zato se mu je uspela izmuzniti in postaviti v bran; vseeno pa jo je porezal z nožem po rokah. Drugo dekle je imelo manj sreče. Zgrabil jo je za lase in dvakrat zabodel v bližino srca. Dekle se je potem priplazila do domačije lastnikov, kjer so jo našli mimoidoči sosedje in poklicali pomoč.

V toplar so pred leti zahajali tudi neznani ljudje in tam puščali prazne steklenice od alkohola in kupe cigaretnih ogorkov. Temu je lastničin sin naredil konec tako, da je vhod v toplar zabil.

Malijev kozolec je priljubljen motiv kamniškega slikarja Bogdana Potnika.

Makovčev kozolec

Na začetku Podgorja, pri hišni številki Podgorje 6, po domače pri Makovčevih, stoji iztegnjeni kozolec, ki ima v stebru vrezano letnico 1793.

Po podatkih, ki jih je objavil etnolog doc. dr. Vito Hazler v svoji monografiji *Kozolci na Slovenskem* (2004) in v članku Kozolci – slovenska prepoznavnost (2007), je najstarejši kozolec Rauterjev toplar v vasi Čače (Saak) ob vznožju Dobrče v Ziljski dolini na avstrijskem Koroškem iz leta 1764, iz leta 1772 je toplar v vasi Kaplanovo blizu Velikih Lašč.

Makovčev kozolec je torej po sedaj znanih podatkih tretji najstarejši kozolec v slovenskem etničnem prostoru in posledično tudi tretji najstarejši na svetu.

Gre za iztegnjeni kozolec s plaščem. V dolgi življenjski dobi je doživel nekatere dodatke in obnovitvena dela. Vidi se, da je bil plašč, ki mu domačini pravijo »plajšt«, dodan kasneje.

V steber vrezana letnica 1793

Makovčev kozolec v Podgorju, ki je po sedaj zbranih podatkih tretji najstarejši na svetu, med iztegnjenimi pa prvi.

Da bi se zmanjšalo propadanje, so bili stebri postavljeni na betonske babice.

Spada med večje iztegnjene kozolce v Podgorju, saj ima 12 oken ali »štantov«. Sedanji lastnik se spominja, da je bil še pred drugo svetovno vojno pokrit s slamnato streho. Po vojni, okoli leta 1947, so streho zamenjali.

V neposredni bližini kozolca, nekoliko višje v bregu, je stara kašča, domači ji pravijo »kašta«. V prečnem tramu ima vrezano letnico 17+18. V tej luči in povezavi dobiva letnica 1793 s kozolca še dodatno potrditev in verodostojnost.

Kozolec si je ogledal dr. Vito Hazler, ki je rekel, da so iztegnjeni kozolci, ki dosežejo podobno starost kot Makovčev kozolec, zelo redki. Iztegnjeni kozolci so mnogo bolj izpostavljeni zunanjim vplivom, ki pripomorejo k njihovemu propadanju. Po njegovem mnenju je Makovčev kozolec zagotovo med najstarejšimi iztegnjenimi kozolci pri nas in v svetu.

Presežnike sem uporabil zato, da bi opozoril na njegovo izjemnost in edinstvenost, hkrati pa spodbudil bralce in ljubitelje kozolcev, da v svojih okoljih morda poiščejo še starejši kozolec. S tem bi se seznam najstarejših kozolcev pri nas še izpopolnil.

Zaključek

Kozolci v Podgorju doživljajo podobno usodo kot drugod po Sloveniji. Kozolci izgubljajo svoj prvotni pomen. Mrva se ne suši v tolikšni meri kot nekoč. Sušenje izpodrivata baliranje in siliranje. Žito kombajni požanjejo, omlatijo in slamo razrežejo ter povežejo v bale. Zaradi vsega navedenega so kozolci gospodarsko manj zanimivi. Za starejše lesene kozolce ni več mojstrov, ki bi obvladali izdelovanje in tudi popravilo kozolcev. Ne nepomemben dejavnik propadanja kozolcev je v nekaterih primerih opuščanje kmetovanja, ker ni naslednikov, ki bi nadaljevali kmetijsko dejavnost na domačiji.

Kar niso naredila stoletja, se zna zgoditi v relativno kratkem času. Kozolci, izpostavljeni slabim vremenskim razmeram, hitro propadajo in starejši se podirajo. Spreminja pa se tudi njihova namembnost, ki dostikrat ni v ponos lastnikom.

S tem pa izginja eden vidnejših atributov naše kulturne dediščine na podeželju.

Literatura

ČOP, J., CEVC, T. 1993: *Slovenski kozolec*. Žirovnica: Agens.

MELIK, A. 1931: *Kozolec na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveno društvo.

MUŠIČ, M. 1970: *Arhitektura slovenskega kozolca*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

HAZLER, V. 2004: *Kozolci na Slovenskem*. Ljubljana: Kmečki glas.

HAZLER, V. 2007: Kozolci – slovenska prepoznavnost. *GEA*, november.

Kozolci (Drying Racks) in Podgorje Is Makovec's Kozolec (Drying Rack) the Third Oldest in the World?

Summary

The settlement of Podgorje is located along the road Kamnik–Moste at the foot of the Tunjice hills touching the gravely countryside of Kamniška Bistrica. Numerous drying racks catch one's attention. They are a typical structure in society and a unique drying mechanism, which enriches the regions image. However, with new methods of harvesting wheat and grass, drying racks in Podgorje are also losing their initial importance. According to the collected data up until today Makovec's drying rack could well be the third oldest drying rack in the world and dated 1793.

Consequently, these unique structures need more public attention and maybe a more in-depth expert opinion as well. As a result of their exceptional age some of them are cultural heritage monuments in need of protection and aid from the local and state levels in order to be preserved.

Damijana Križnik - Vrhovec, univ. dipl. org.
Čufarjeva 3, Vir

Ob 160-letnici rojstva Gašperja Križnika

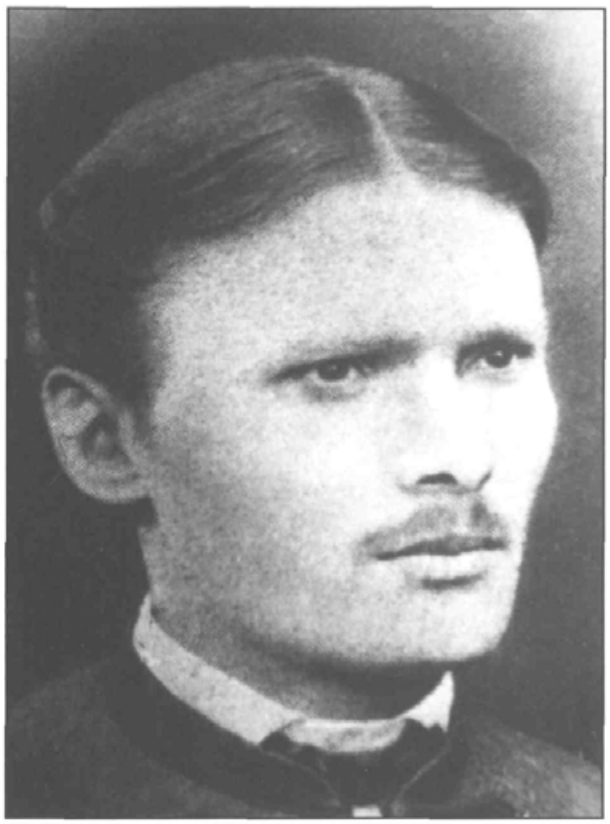

Portret Gašperja Križnika

Uvod

Čeprav svojih prastaršev navadno ne poznamo, so med njimi nekateri, za katere to pravilo ne velja. Plečnik je dejal: »Minljiv si, le tvoja dela so tvoj spomin.« Tako se meni zdi, da Gašperja Križnika, svojega pradeda, poznam. Kot otrok sem tudi jaz rada prebirala pravljice, vendar sem navadno najprej pokukala v kazalo in pogledala, če je katero izmed pravljic napisal on. Seveda so bile te najprej in največkrat prebrane. Torej sem bila že kot otrok ponosna na to, da je moj praded zapisoval pravljice. Danes, ko spoznavam, kaj vse je ustvaril, vem, da bi morali biti ponosni nanj tudi drugi.

Človek, ki o Gašperju Križniku ve res veliko, je vsekakor moj oče Ivan Križnik. Čeprav pravi, da se Gašperja Križnika iz mladosti spominja le po knjigi prof. Pavleta Urankarja *Zgodovina trga Motnika*, ki so jo hranili doma, se je to po l. 1997, ko so mu v Motniku postavili spomenik, povsem spremenilo. Leta 1998 je bil v Kamniškem zborniku prvič po njegovi smrti objavljen daljši prispevek in šele takrat smo se zavedli, da mnogo zbranega gradiva, za katero si je on tako močno prizadeval, še ni bilo objavljenega. To je bil več kot izziv za zbiranje podatkov o njem in njegovem delu, čeprav nihče od nas ni niti slovenist niti zgodovinar. Verjetno gre le za to, da tudi po naših žilah teče njegova kri.

Rojstvo na Beli in družina Španovih

Gašper Križnik se je rodil 5. januarja 1848 kot prvi otrok siromašnih kmečkih staršev na Beli št. 3 pri Motniku. Tako se je takrat imenovalo naselje severno od Motnika, ki je spadalo pod Kranjsko. Od te tako imenovane motniške Bele (na Beli) je treba ločiti špitalsko Belo (v Beli), ki obsega več zaselkov na levem in desnem bregu zgornjega dela doline potoka Motnišnice do preko 900 m visoke kmetije Slopnik. Rojstna hiša, po domače Pri Španu, stoji med ruševinami motniškega gradu, farno cerkvijo sv. Jurija in podružnično cerkvijo sv. Marije Magdalene. Že leta 1850 se je to naselje preimenovalo v Zgornji Motnik. Hiša, v kateri še vedno živijo potomci njegovega brata, ima sedaj številko Motnik 28.

Gašper Križnik je bil krščen že na dan rojstva, kot krstna botra sta v krstnem listu vpisana Lebenichnik (Lebeničnik) Johan in Koroschitz (Korošec) Gertraud. Krstitelj je bil Mihael Braucher, ki je bil župnik v Motniku od 1840 do 1853.

Njegov oče Štefan Križnik, rojen 25. 12. 1821, je bil posestnik četrtinske (male) kmetije Bela 3. Stari oče je bil (Matthaus) Matevž Križnik, stara mati pa Uršula Kropivšek. Matevž Križnik je leta 1834 kupil razvaline motniškega gradu. Hiša je bila nekdaj grajska sušilnica, ki so jo preuredili v stanovanjsko hišo. Štefan Križnik se je 23. avgusta 1847 poročil z Marijo Aubelj, rojeno 4. junija 1821 v trgu Motnik št. 25. Njena starša sta bila Bartalame Aubelj in Uršula Stojan.

Oče Štefan Križnik je umrl 30. novembra 1890, star 69 let, mati Marija je umrla 28. avgusta 1908, stara 87 let (živela je 4 leta dlje kot sin Gašper in nekaj mesecev dlje kot Gašperjeva žena). Imela sta 5 otrok. Za najstarejšim Gašperjem se je 19. novembra 1850 rodil sin Franc, ki je umrl 20. 2. 1935, star 85 let, hči Marija se je rodila 10. februarja 1854, Ignatius 28. julija 1856 in najmlajši Laurentius 10. avgusta 1860, ki je umrl kot dojenček 2. oktobra 1860. Datuma smrti Marije in Ignatiusa nista znana.

Življenje in delo v mladosti do preselitve v trg Motnik in poroke 1885

Gašper Križnik ni hodil v šolo, ampak se je sam naučil pisati in brati. V pismu omenja, da je bil samouk in da so ga vzgajale knjige in revije. V Motniku je bila takrat že organizirana šola za silo, ki jo je bilo treba plačevati, na revni kmetiji pa ni bilo denarja za šolanje otrok. Kot pričajo zgodovinski viri, je bil v času njegovega otroštva učitelj v Motniku župnik Janez Gašperlin (od 1853 do 1857), od 1859 dalje pa je bil zasilni učitelj France Sajovic. Ta je zbiral narodno blago za dr. Karla Štreklja in sodeloval s Slovensko matico v Ljubljani. Njegova zbirka *Narodne pesmi, pregovori, pripovedke, običaji, vraže in imena iz Motnika* iz 1869 je ohranjena v Štrekljevi zapuščini (ŠZ 7/79–89). Zato lahko sklepamo, da se je Gašper Križnik zgledoval po njem in tudi sam začel že v mladosti izpisovati stare motniške listine, zbirati narodno blago in zapisovati ustno izročilo, ki se nanaša na zgodovino in običaje

Rojstna hiša Gašperja Križnika

trga Motnik in njegove okolice. V Motniku se je priučil čevljarskega poklica. Delo čevljarja se je takrat večinoma izvajalo po hišah in na gorskih kmetijah, kjer so bile številne kmečke družine. Domačini so komaj čakali, kdaj bo prišel s čevljarskim košem naokrog, da bo povedal kaj novega. Kot čevljar je tudi po več dni delal pri eni družini in se pri njih prehranjeval in prenočeval. Znan je bil kot dober čevljar, ki je znal narediti tudi nove čevlje in škornje. Na sejmu je imel čevlje namočene v vodi v čebru, da je dokazal, da so nepremočljivi.

Čevljarsko delo je dopolnjeval z zbiranjem pesmi in pripovedk, zgodovinskih podatkov, izvorom imen, skratka zapisoval je pripovedi ljudi, ki so se mu zdele zanimive. Kasneje je kot čevljar prodajal tudi šivanke, dreto za šivanje, sukanec za obleko in druge drobnarije. Sam v pismih navaja, da je bil pri čevljarstvu le pičel zaslužek, ki ni zadoščal za preživetje. Za zbrane prispevke, ki jih je pošiljal raznim ustanovam, je le redko dobil plačilo. Pošiljke pravljic Slovenski matici so naletele na gluha ušesa in jih sploh niso objavili, leta 1885 so mu zbirko teh celo zavrnili. Ker je zaradi slabega poslovanja banke Slovenija prišel ob zaslužek in prihranke, je želel odpreti trgovino, da bi se osamosvojil.

Zbrano gradivo je v pismih pošiljal različnim ustanovam, ki so v njegovem času zbirale in objavljale narodno blago, to so:

- SLOVENSKA MATICA, ki je bila kot društvo za izdajanje znanstvenih in leposlovnih del ustanovljena leta 1864 v Ljubljani. Bil je član tega društva in je plačeval članarino.
- DRUŠTVO ZA POVIJESTNICU JUGOSLAVENSKU v Zagrebu, ki ga je ustanovil Ivan Kukuljević Sakcinski. Ta je bil tudi urednik časopisa Arkiv za povijesticu jugoslavensku. To društvo je bilo predhodnik leta 1866 ustanovljene Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti v Zagrebu.

Dopisoval se je tudi s posamezniki, med katerimi moramo omeniti:

- Dr. JAN BAUDOUIN DE COURTENAY (1845–1929) je bil poljski jezikoslovec francoskega rodu in profesor na kazanski, dortpartski, sanktpeterburški in varšavski univerzi. Proučeval je slovensko dialektologijo, narečja v Reziji in splošno lingvistiko.
- Dr. VALTAZAR BOGIŠIĆ (1834–1908) je bil črnogorski znanstveni delavec in doktor pravnih znanosti in filozofije, ki je proučeval in zbiral pravne običaje Slovanov.
- FRANC SCHUMI (Šumi) je bil zgodovinar v Ljubljani, ki je zbiral in proučeval slovensko zgodovinsko gradivo.
- Dr. KAREL ŠTREKELJ (1859–1912) je bil doktor filozofije, slovenski jezikoslovec, etnograf ter literarni zgodovinar in znan zbiralec slovenskih narodnih pesmi.

Ta pisma največ povedo o njegovem življenju in delu. Prvi prepričljiv dokaz o njegovem talentu in strasti za zbiranje folklornega gradiva je iz leta 1864, ko je bil star 16 let. Gre za podpis na dokumentu iz 18. stoletja, na katerem je pripis, kje je dokument našel. V Novicah so 4. novembra 1868 objavili povabilo Slovenske matice za pridobivanje novih zbirateljev narodnih stvari, na katero se je Gašper Križnik z veseljem odzval. Navdušeno se je lotil dela in že čez pet mesecev so na sestanku odbora Slovenske matice poročali o prvi Križnikovi pošiljki 58 narodnih pesmi iz Motnika. Sam je bil do svojih prvih poskusov zapisovanja precej kritičen. Tako je v Poročilu o zbiranju narodnih stvari, ki ga je leta 1875 priložil zbirki, poslani Janu Baudoui-

nu de Courtenayju, o pesmih dejal: »Ker v tistem času nisem poznal metrike, pesmi nisem zapisal tako, da bi bile uporabne.« Njegovi napori, da najde pripovedovalce in pravi način zapisa, so bili izredni, kar je sam tudi takole zapisal leta 1868: »Ljudje so govorili, da se mi bo zmešalo.«

Od ljudskih pesmi, ki so bile v tistem času najbolj iskane, a ne zahtevajo veliko časa za zapisovanje, je prešel na zapisovanje narodne proze. Pri tem je moral mnogim pripovedovalcem tudi plačevati. Narodopisno gradivo so mu pripovedovali domačini, ljudje iz okolice, berači, vojaki, zaporniki, stranke v čevljarski delavnici, obiskovalci Motnika. S svojim 17-letnim učencem v delavnici je celo stavil za 1 goldinar, da ne zna povedati 10 pripovedk, a je stavo izgubil in moral plačati. Včasih mu je pri zapisovanju pomagal tudi hlapec Miha Goste, za plačilo pa mu je dajal poper. Veliko gradiva je napisal tudi sam, saj je veliko bral časopise, revije, knjige, proučeval gradivo iz trškega arhiva in prehodil vse kraje od Kamnika do Celja, od Motnika do Zagorja, pa tudi kraje v Savinjski dolini. Zelo skrbno je zapisoval vsakdanje dogodke iz življenja in dela v Motniku.

Oče je zelo nasprotoval temu delu. Gašper Križnik navaja, da ga strašno težko gleda, kadar piše in ga zmerja, da doma ne potrebuje notarja. Zato piše poleti kje zunaj, pozimi pa ponoči ali bolj zgodaj vstane. »Bog vari, da bi oče vedeli, da sem pripovedovalce kopiral (zapisoval) in tudi nič ne vedo, da sem po tej poti kaj dobil, zato bi pa rad štacuno napravil in bi sobo nalašč za to našel, potlej bi lahko svoje reči po svoje tiral.«

V letu 1878 je v Motniku 22 res odprl majhno trgovino s sladkorjem in kavo na drobno. Še istega leta je dejavnost razširil na trgovino z mešanim blagom in kramarijo, dve leti kasneje pa še na prodajo petroleja. V letu 1884 je kupil hišo, v kateri je imel trgovino, se tja tudi preselil ter se končno osamosvojil. Dve leti za tem je dejavnost trgovine razširil še na prodajo in točenje žganih pijač, saj je bilo v tem času točenje žganja na prostem prepovedano.

Poleg dela v trgovini je vneto nadaljeval z zbiranjem folklorističnega in etnološkega gradiva. To ni bil le konjiček, ampak notranja potreba in njegovo poslanstvo. Vedno je znal najti čas za pisanje, pa čeprav je moral zakleniti trgovino, da je lahko natančno in vestno zapisal vsako pripoved. Bil je namreč prvi zbiratelj, ki je zapisoval v narečju, dobesedno in ni nikoli popravljal pripovedovanja. Imel je izreden čut tudi za zapisovanje vseh drobnih stvari, malenkosti, ki so danes zelo pomembne.

Iz časa od 1869 do 1885 so ohranjeni, večina tudi objavljeni, naslednji zapisi:

- **1869** je bil objavljen v 25. številki Bleiweisovih Novic njegov prispevek *Iz Motnika, letina, vreme, rudarstvo*, v katerem poroča:
  »Žita se nadejamo (pričakujemo) *obilo, tudi sadja se bo precej dobilo, le hruške se nam bodo slabo obnesle. Vreme je pri nas ugodno in je toča le na južnem zapadu nekatere pridelke potolkla. Tukajšnji rudokopi še zmiraj niso dobili stanovitne žile premogovega sklada, ktera bi Motničanom mnogo koristila.«*
- **1872** so v *Kukuljevićevem Arkivu za povijestnicu jugoslovensku* v zborniku št. XI objavljeni njegovi prispevki:
  - *Navade ob cerkvenih in drugih praznikih v Motniku,*
  - *Pripovedke (pripovedi) o Motniku,*
  - *O naravi in najdbah v naravi in v rudniku,*
  - *O motniškem gradu,*
  - *O motniškem polžu,*
  - *O vojaški prostosti motniških obveznikov,*
  - *O cerkvah v Motniku in okolici,*
  - *O junaku, ki je služil v graščini Motnik,*
  - *Letopis (kronika) Trga Motnik od 1247 do 1847.*
- **1874** je v Celovcu izdal v samozaložbi pod psevdonimom **Podšavniški** skromno knjižico *Slovenske pripovedke iz Motnika* (16 strani) v domačem narečju, tako kot je poslušal govorico domačinov in pripovedovalcev. Psevdonim Podšavniški si je avtor izbral po vrhu Ščavnice na Menini nad Motnikom. Časopis Slovenski narod je v 85. številki 16. aprila objavil izdajo te knjižice, ki je stala 10 krajcarjev, če pa se naroči pri zastopniku banke Slovenija v Motniku 50 komadov, je cena 5 krajcarjev. Denarna enota v takratni Avstro-Ogrski je bil goldinar, ki je imel 100 krajcarjev. Letna cena časopisa je bila takrat 16 goldinarjev. Lahko primerjamo tudi ceno knjižice in ceno polžev. Motničani so še konec 19. stoletja nabirali polže in jih po krajcarju prodajali Jožefu Sajevicu (staremu Matevžu), ki jih je prodajal kapucinskemu samostanu v Celju po 3 krajcarje. Prevažal jih je v zabojih kot orehe, od 1500 do 2000 polžev na enem vozu.
  Kljub nizki ceni je prodal le malo knjižic, saj takrat niso znali ceniti njegovega dela. Pri tem je treba poudariti, da naj bi bila ta knjižica 8 pripovedk prva znana zbrana izdaja slovenskih pripovedk.
- **1874** so v 5. številki časopisa Slavjan objavili prirejene zapise o narodnih običajih ob kresovanju in o igrah, ki jih ob zabavah igrajo domačini, predvsem otroci v Motniku in okolici. Objavljena je tudi pesem *Peter, Peter žakelj šivou*.
- **1875** so bili v Kukuljevićevem Arkivu za povijestnicu jugoslovensku v zborniku št. XII objavljeni njegovi zapisi:
  - *Stara verovanja in pregovori*; 25 pregovorov iz Motnika, Špitaliča, Male in Velike Ravni nad Motnikom in Srobotna nad Motnikom;
  - pripovedke: *O škratu, O hudiču, O smrti, O palčku, O ajdovski deklici, O berkmandeljcu, O strahu;*
  - opis izvora imen nekaterih vasi v motniški okolici: *Kokarje – Nazarje, Zlato polje – Lukovica, Srobotno nad Motnikom, Vrh*, po domače *Vrhe nad Motnikom;*
  - *Napisi na zvonovih in v župni cerkvi (od 1550 dalje).* V tem članku omenja tudi cerkev na Kropivškovem griču, Trojane, Babo pod Trojanami. Pri tem navaja Davorina Trstenjaka (1817–1890), pisatelja, etimologa in zgodovinarja, ki je tudi opisoval te kraje. Znano je, da se je Gašper Križnik z njim tudi dopisoval.

Gašper Križnik pri tem pripominja, da ima o Motniku še mnogo zgodovinskih črtic in želi, da bi se iz njih razkrila zgodovinska resnica.

- **1879** sta v Bleiweisowih Novicah št. 39 in 49 izšla njegova prispevka *Motnik* in *Iz Motnika* (Nekaj v pojasnilo tukajšnjih starin), kjer dokazuje naseljenost tuhinjsko-motniške doline v rimski dobi. Zanimiva je

pripoved, kako razlagajo stari ljudje nastanek imen Trojane, Vransko in Celje: *»Pripovedujejo namreč, da je imel neki kralj tri hčere: Marjano, Francko in Ciljko. Marjano je postavil v Trojane, Francko na Vransko, Ciljko pa v Celje.«*

- **V letu 1880** in **1884** so v Popotniku, Novicah in Ljubljanskem zvonu objavili 5 njegovih pripovedk.
- **1881** je bil v Letopisu Matice slovenske objavljen *Donesek (literarni prispevek) k zgodovini slovenskega knjigoznanstva*, ki dopolnjuje članek Petra Radicsa: *Slovenščina v besedi in pismu po šolah in uradih* iz l. 1879. V tem prispevku Gašper Križnik navaja seznam uradnih razglasov v slovenščini iz let 1784–1811, ki jih je našel v arhivu magistrata v Motniku, ter opozarja na slovenski knjigi *Kako se seje lan* iz 1805 in *Veliki katekizem za cesarsko kraljeve slovenske šole na deželi* iz let 1800–30. Pri navedbi te knjige dodaja, da hrani dva odtisa tega katekizma, od katerih je vsak druge izdaje. Navaja, da je bil 5. maja 1784 na Dunaju izdan *Red o prodaji tobaka,* ki je bil na novo razglašen v Ljubljani 29. dne avgusta l. 1806, in ima svojeročni podpis cesarja Jožefa. Ta predpis je v nemškem in slovenskem jeziku ter vsebuje 41 paragrafov (členov). Gašper Križnik v besedilu zanimivo razlaga, da zgodovinsko razpravo *»veleučenega g. Radicsa dopolnjuje s seznamom nekoliko še ne priobčenih tiskanih zakonov, razglasov in drugih slovenskih tiskovin, da se tako v naši literarni zgodovini ohranijo nekatere beležke po geslu pesnikovem, da iz malega stvar prirase velka.«* Nadalje opisuje: *»Dobil sem jaz te tiskovine iz nekdanjega arhiva magistrata v Motniku, kateri je prestal februarja meseca 1810 in ko je dotična uradna pisma veter raznašal na vse štiri strani sveta. Kar tu priobčujem, sem pred nekaterimi leti odbral, češ v sedmih letih vse dobro dojde.«*

V tem letu je bil v 21. številki Novic objavljen članek, v katerem opisuje, kako so tudi v Motniku slovesno obhajali poroko carjeviča Rudolfa ter prižigali kresove. Obenem navaja, da je bila habsburška dinastija motniškemu trgu pravična, saj mu je že leta 1423 potrdila trške pravice in Motnik povzdignila med trge.

Od 1876 do 1883 *je zbiral tudi pravne običaje ob* štajersko-kranjski meji od Kamnika do Celja. Leta 1876 je tedanji kazanski (Kazan je glavno mesto republike Tatarstan in staro univerzitetno središče) profesor J. Baudouin de Courtenay Gašperju Križniku poslal star Bogišićev *Naputak za opisivanje pravnijeh običaja, koji u narodu žive* iz leta 1867, zato se je lotil zbiranja in jih je leta 1883 odposlal Bogišiću. Ker je tedaj preteklo že več let, odkar je bila izdana zbirka pravnih običajev, so Križnikovi odgovori ostali doslej skoraj neuporabljeni. Bogišić se mu je zahvalil za pošiljko, in to je 1883. objavil Ljubljanski zvon v naslednjem članku:

*»**G. Bogišič**, največji zdanji učenjak v stvareh slovanskih pravnih običajev, pisal je pred nekoliko tedni **Slovencu,** g. **G. Križniku** v Motniku iz Pariza:*

'Poštovani Gospodine! Pred 10–12 dana primih Vaš rokopis s odgovorima na moj stari naputak. Vaši me odgovori veoma obradovaše, jer su oni prvi, koje dobih iz zemalja, u kojima žive Slovenci, primite dakle za Vaš rodoljubni trud moju najiskreniju blagodarnost.'«

Dr. Matičetov navaja, da so bili ti prispevki ohranjeni v Bogišićevem arhivu v Cavtatu, beograjski pravni zgodovinar Aleksander Solovjev pa je o tem seznanil ljubljanske kolege. Ta najdeni material je prvi omenil Metod Dolenc, v celoti pa ga je objavil Janko Polec šele leta 1945.

1882/83 je pošiljal Francetu Schumiju gradiva o zgodovini Motnika in Špitaliča ter o ljudskih običajih (17 prispevkov in 6 pisem). Ti rokopisi so ohranjeni v arhivu RS.

1884 so v knjigi *Narodne pripovedke za mladino*, ki jih je zbral Dominicus v Ljubljani, objavljene tri njegove pripovedke: *Oče in njegovi trije sinovi, Pripovedka o fantu, ki je z mačkami oral* in *Trije kmetje*.

Življenje v trgu Motnik od 1885 do Križnikove smrti

Gašper Križnik se je poročil v Motniku, star 37 let. Iz poročnega lista je razvidno, da je na dan poroke 23. 11. 1885 stanoval v Motniku št. 22. Navedeno je, da je sin posestnika in trgovec. Poročil je 14 let mlajšo Heleno Hribar, po domače Jergovčevo. V času od 1886 do 1901 se jima je rodilo 9 otrok: Marija 4. 10. 1886, Antonija 15. 1. 1888, Gašper 9. 12. 1889, Peter 20. 2. 1892, Terezija 17. 10. 1893, Jožef 14. 3. 1895, Janez 24. 8. 1896, Marija 5. 8. 1899 in Ciril 3. 7. 1901. Iz matične evidence je razvidno, da mu je umrla najstarejša hči Marija stara šele 2 leti, sinova Jožef in Ciril pa sta umrla že v prvem letu.

Razen v trgovini sta z ženo in otroki delala tudi na kmetiji Nadlistnik v Beli 8 pri Špitaliču, ki jo je kupil leta 1890 večinoma s privatnim posojilom. V zbranem gradivu ni bilo moč zaslediti, da bi bil Gašper Križnik kdaj opisoval svojo družino, ker se je to menda takrat štelo za nedostojno. Gotovo pa je svojim otrokom pripovedoval pripovedke in pesmi, ki jih je tako z veseljem zbiral, in se z njimi igral tudi igrice, ki jih je vestno zapisal.

Gašper Križnik je poleg dela še vedno našel čas za zbiranje in zapisovanje narodopisnega gradiva. V Motniku ni bilo dogodka, da ne bi bil zraven s svinčnikom in papirjem v roki, z izredno pretanjenim posluhom za narečne govore je zapisal pripovedi prisotnih in tako v zapisih ohranil takratna narečja. Ženi Heleni je bilo pomembnejše delo za preživetje številne družine, zato je temu ostro nasprotovala. Pogosto se je jezila, da bolj vestno zapisuje pripovedi kot svoje dolžnike. Pri zbiranju narodnega blaga ga je podpirala le mati, ki jo je zelo rad obiskoval. Mati je bila prvi kritik, saj je bila zelo razgledana in ga je spodbujala za to delo.

Motničani so ga imeli za brihtnega, gosposkega človeka, zato je bil l. 1888 izvoljen za prvega predsednika krajnega šolskega sveta. Ta organ je skrbel za materialne izdatke šole in izvajal nadzor. Članstvo v tem odboru je bila častna funkcija, ki ni bila plačana. Gašper Križnik je bil 1892. ponovno izvoljen za predsednika, l. 1900 pa za podpredsednika.

Od 1885 do njegove smrti so bila objavljena naslednja dela:

L. 1887 je bila v 2. snopiču *Koroških bukvic* objavljena *Pripovedka od treh kmetov, v Ljubljanskem zvonu* pa istega leta narodni pripovedki: *O lepi kraljičini* in *O treh bratih, v* almanahu *Drobtinice* pa 4 pesmi: *Jezusova hišica, Sv. Tomaž, Alenčica* in *O sedanjem svetu* ter 5 pripovedk: *Bodimo usmiljeni in odkritosrč-*

ni, Zvesti posel, Dojenček brez priporočila v božje varstvo, O svetih imenih se ne šalimo (zapisana l. 1870, povedala mu jo je stara ženica na Srebotni) in *Zakaj ima žitno steblo kolence.* V *Slovenskih večernicah* v rubriki za poduk in kratek čas, ki jih je izdajala družba sv. Mohorja v Celovcu, so objavljene pravljice *Mati Božja dobrega sveta, Bodi zadovoljen, Osrečeni težak, Kako je goljuf vraga prekanil, Človeška zver in Ne želi svojega bližnjega blaga.*

L. 1889 je v 9. številki *Doma in sveta* objavljenih 20 pregovorov, nabranih v Motniku v letih 1869–1888.

L . 1890 sta v *Ljubljanskem zvonu* objavljeni pripovedki *O zlatem ptiči* in *O krojači in divjem moži.*

L. 1891 je v *Koledarju družbe svetega Mohorja* v rubriki za smeh in kratek čas objavljena pravljica *Kmet – čarovnik,* v *Ljubljanskem zvonu* pa pripovedki: *O dvanajstih bratih in sestrah* in *O zakletih bratih in o izdanih gospodičnah.* V letopisu Slovenske matice je v posebnem prispevku naveden Križnikov seznam 29 poljudnoznanstvenih in cerkvenih knjig in snopičev, izdanih v letih 1868 do 1889 v slovenskem jeziku. Iz tega je razvidno, da je imel Gašper Križnik natančen pregled slovenske literature v tem času in je tudi redno prebiral vse te knjige.

L. 1895. V *Ljubljanskem zvonu* »so ga tega leta potisnili na ovitek« in v nadaljevanjih objavili pripovedki *O starem ključu* in *O fantu, ki je ovce pasel.* V *Koledarju Družbe svetega Mohorja* za navadno leto 1895 so objavljene tri njegove pripovedke: *Oče in njegovi trije sinovi, Kateri bo dober gospodar* in *Gnoj na njivo, kamenje z njive* ter 19 zelo zanimivih pregovorov.

V letih 1895 do 1898 je bi izdan 1. zvezek (4 snopiči) *Slovenskih narodnih pesmi,* ki jih je zbiral in urejal dr. Karel Štrekelj, izdajala pa Slovenska matica. Gašper Križnik je od l. 1869 do l. 1904 zbiral pesmi, pravljice in drugo slovstveno gradivo in ga pošiljal Matici ali neposredno dr. Karlu Štreklju. V prvem zvezku je natisnjenih 12 njegovih pesmi. V 2. (3 snopiči), ki je izhajal v letih 1901–1903, je natisnjenih 41 pesmi Gašperja Križnika. V tretjem zvezku (4 snopiči), izdanem v l. 1904–1907, je natisnjenih 42 pesmi. Četrti zvezek vsebuje 5 snopičev, ki so bili izdani v letih 1908–1923, v njem je objavljenih 16 pesmi. Več neobjavljenih rokopisov je ohranjenih v Štrekljevi zapuščini.

L. 1896 sta na ovitku Ljubljanskega zvona natisnjeni dve pripovedki: *O zlatem križu* in *O izdani graščini.*

L. 1900 je v peti knjigi *Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena,* ki ga je izdajala takratna Jugoslovanska akademija znanosti in umetnosti, objavljen daljši prispevek *Iz Motnika u Kranjskoj* z naslednjimi temami:

1. opis krajev in naselij Motnik in Špitalič ter vasi in naselij v okolici med Menino in Črnim grabnom,
2. opis gora in voda na tem območju,
3. opis krajevnih imen, obdelovalnih zemljišč in posebnih imen kmetijskih zemljišč in pojasnilo izvora imen,
4. opis podnebja in imena vetrov,
5. jezik, narečje (posamezni izrazi Kranjcev, Štajercev, Vrhovcev v Gornjem Motniku, Dolenjcev),
6. življenjske potrebščine takratnih ljudi, ogenj in ogrevanje ter pripomočki za razsvetljavo,
7. navada kajenja.

L. 1902 v sedmi knjigi *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena* opisuje običaje v Motniku ob smrti in obrede ob pokopu. Posebej je opisal: priprave na smrt, umiranje, mrlič v hiši, pokop, žalovanje in pokopališče.

L. 1903 so v 7. knjigi *Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena,* ki sta jo uredila T. Maretić in Dragotin Boranić, objavljene tri različice pripovedk o Kristusu in svetem Petru. Objavljena je tudi njegova slika iz l. 1876, ko je bil star 28 let, in njegov življenjepis, ki ga je napisal Dragotin Boranić, profesor hrvaškega in srbskega jezika v Osijeku, Vinkovcih in v Zagrebu. Boranić navaja, da je bil sin revnih kmečkih staršev, da je začel zbirati slovstveno folkloro leta 1869, posebno pesmi, ki so izhajale v znameniti Štrekljevi zbirki, navaja več mest objav kakor pozneje *Slovenski biografski leksikon.* Dodaja, da je za dialektološke študije Baudouina de Courtenayja poslal veliko gradiva kakor tudi V. Bogišiću za raziskovanje pravnih šeg, Društvu za povjestnicu jugoslovansku je odgovoril na vprašanja o šegah in poslal gradivo z različnih področij folklore, prav tako tudi Jugoslovanski akademiji, kar je bilo deloma objavljeno v *Zborniku.* Omenja tudi, da je v njegovi knjižici pripovedk iz l. 1874 objavljenih 8 zelo zanimivih pripovedk v izvirnem jeziku. Urednik poudarja, da je Križnik »*vrijedni prvi prinosnik iz Kranjske, koji pokazuje rijedak smisao i ljubav za tvorevine narodnog duha.*«

V *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena* je, kot kasneje piše dr. Marija Stanonik, »*Gašper Križnik leta 1903 – malo pred smrtjo mu je to moglo biti v nemajhno zadoščenje! – poleg vnovične objave gradiva doživel najbolj celostno predstavitev, ki bi lahko bila Slovenskemu biografskemu leksikonu za zgled. Če bi jo seveda poznali!*«

Pred smrtjo je dalj časa bolehal za vodenico, vendar je kljub temu še vedno zbiral slovensko ljudsko blago. Dr. Karel Štrekelj je konec decembra 1904 v 8. snopiču zbirke *Slovenskih narodnih pesmi* zapisal, da mu je še zadnje leto poslal takrat že pokojni Gašper Križnik 22 pravljic.

Umrl je 26. 11. 1904 v Motniku št. 22, star 56 let. Pokopan je bil naslednji dan v domačem kraju na pokopališču v neposredni bližini svoje rojstne hiše.

Ob smrti sta se Gašperja Križnika spomnila *Ljubljanski zvon* in *Dom in svet,* ki sta objavila le kratki sporočili:

»*Gašper Križnik, znani nabiratelj narodnega blaga, ki ga je svoje dni priobčeval tudi na platnicah Ljubljanskega zvona, je umrl nedavno v svojem domačem domu, v Motniku na štajerski meji.*« (*Ljubljanski zvon* 1905, št. 25, str. 62) in »*Med našimi slikami vidijo čitatelji sliko Gašperja Križnika. Bil je priden nabiravec narodnega blaga, tudi sotrudnik našega lista. Po stanu je bil trgovec v Motniku. Ob priliki kaj več o njem.*« (*Dom in svet* 1905, št. 18, str. 55, 56)

Ob smrti so bili njegovi otroci stari šele od 4 do 16 let. Sinova Gašper in Janez sta padla med prvo svetovno vojno. Gašper je umrl v Galiciji, Janez (p. d. Žan) pa na soški fronti. Hči Antonija je nadaljevala s trgovino v Motniku, se poročila in imela štiri otroke. Sin Peter, ki je bil vojak na soški fronti, se je po končani prvi svetovni vojni poročil in prevzel kmetijo v naselju Nadlistnik (sedaj Bela 8). Na kmetiji je bilo rojenih 13 otrok. Hči Terezija se je poročila in zaposlila v Ljubljani in imela

dve hčerki. Hči Marija je bila gospodinjska pomočnica pri pisatelju Ivanu Tavčarju in ni imela potomcev.

Ob 160-letnici rojstva živijo le še 4 vnukinje in en vnuk ter 37 pravnukov.

Danes je ohranjena samo ena fotografija Gašperja Križnika, ki jo hrani njegova vnukinja.

Kasnejše objave Križnikovega gradiva

Kot smo že navedli, sta po smrti Gašperja Križnika izšla še 2 zvezka Štrekljevih *Slovenskih narodnih pesmi*, v katerih je objavljenih 58 njegovih pesmi.

V letih 1952–2002 so bile v različnih zbirkah slovenskih narodnih pravljic objavljene tudi pravljice, ki jih je zapisal Gašper Križnik. Največkrat je objavljena pravljica *O dvanajstih bratih in sestrah*, ki je zapisana v različnih besedilih in seveda jezikovno posodobljena. Omembe vredna je knjiga Matične knjižnice Kamnik *Veronika z Malega gradu*, ki je izšla l. 1999 in objavlja 8 Križnikovih pravljic.

Preučevanje Križnikove literarne zapuščine

Leta 1940 je profesor zgodovine Pavle Urankar izdal knjigo *Zgodovina trga Motnika in okraja*. V njej omenja, da si je za proučevanje preteklosti Motnika pridobil največ zaslug Gašper Križnik, ki je z veliko ljubeznijo izpisoval stare motniške listine, zbiral narodno blago in zapisoval ustno izročilo trga in okolice. Navaja tudi napis na nagrobnem spomeniku: »Tu počiva Gašper Križnik, roj. 4. 1. 1848, umrl 26. 11. 1904, kot trgovec in vrli podpisatelj slovenske književnosti.«

Leta 1944 ga v svojih člankih navajata Rajko Ložar in Sergij Vilfan. Vilfan je v *Narodopisju Slovencev* iz l. 1944 zapisal: »*Prav zato bi v naših dneh potrebovali še mnogo Križnikov – lokalnih zapisovalcev – ki bi skušali to, kar zapada v življenju pozabi, ohraniti vsaj znanosti.*«

Ob 100-letnici Slovenske matice leta 1964 je Boris Merhar nekoliko obširneje pisal o nerazumnem ravnanju Matice do Gašperja Križnika, ki ni objavljala oz. je celo zavračala njegove prispevke.

Prvo resno študijo o njem je predstavil dr. Milko Matičetov 1981 na simpoziju o življenju in delu makedonskega krojača Marka Cepankova v Skopju. V tem prispevku se prvič obširno navaja zbiranje vseh vrst folklornega blaga in vrednoti njegovo delo. Križnikov prispevek k ohranitvi kulturne dediščine se odlikuje tako po bogastvu repertoarja, neizumetničenem stilu, zapisovanju v narečju in bogastvu različnih oblik. Avtor tudi pripominja, da se samo ambicioznemu čevljarju iz Motnika lahko zahvalimo za ohranitev narodne pripovedke v nepopačeni obliki iz tistega časa. Nadalje ugotavlja, da ogromno pripovedk, pregovorov, ugank, iger, vraževerja, materiala za slovar, zapisov o jeziku, pa tudi precej paberkov še vedno čaka na objavo.

Dr. Monika Kropej v knjigi *Pravljica in stvarnost* (1995) proučuje tudi Križnikove pravljice iz Štrekljeve zapuščine, za katere pravi, da izstopajo od drugih zapisovalcev tako po pristnem govoru kot po živahnosti pripovedi in besedišču. V knjigi je objavljenih 12 njegovih pravljic v izvirnem besedilu.

Ob 150-letnici rojstva je bil v *Kamniškem zborniku* 1998 objavljen prispevek dr. Marije Stanonik z naslovom *Folkloristični portret Gašperja Križnika.* V njem avtorica opisuje življenje in vrednoti delo vsestranskega zbiralca slovstvene folklore. Pri tem poudarja, da ni bil le vnet in naiven zbiralec, kot mislijo nekateri, ampak je imel do snovi živo razmerje in jo je sam dostikrat vrednotil glede na splošne družbene razmere in čas.

Ob stoletnici smrti je bilo od 24. do 26. novembra 2004 v Kamniku in Motniku interdisciplinarno znanstveno posvetovanje z naslovom Gašper Križnik in njegov čas, ki so ga skupaj organizirali Inštitut za slovensko narodopisje, ZRC SAZU, Ljubljana, Občina Kamnik in Kulturno društvo Motnik. Na tem posvetovanju sta bila celostno predstavljena življenje in delo tega za slovensko znanost in kulturo zaslužnega moža, pri čemer je bilo poudarjeno, da je s svojimi narečnimi zapisi terenskega gradiva, ki jih je preko 2000, ohranil v avtentični obliki neprecenljivo kulturno dediščino na področju slovenskega jezikoslovja, glasbene in slovstvene folkloristike, etnologije in zgodovinopisja ter prava. Cilj tega posvetovanja je bil tudi spodbuditi izdajo njegovega zbranega dela, da bi prišlo v strokovno rabo in slovensko kulturno zavest. Uresničitev tega cilja se čedalje bolj odmika, saj je od posvetovanja poteklo že več kot tri leta in žal nič ne kaže, da bi bila kdaj izdana zbirka vseh njegovih zapisov.

Kulturno društvo Motnik bo v letošnjem letu izdalo zbornik o Gašperju Križniku, ki bo obsegal vse gradivo, podano na posvetovanju v letu 2004, ter celotno Križnikovo bibliografijo.

Zaključek

Ob 160-letnici rojstva Gašperja Križnika sem želela predstaviti življenje in delo tega vnetega zbiratelja slovstvene folklore. K sreči je bilo mnogo njegovih narodnih pesmi že objavljenih, veliko pesmi, legend, šal, otroških igric, ugank pregovorov, zagovorov, vraž, ljudskih običajev, šeg, navad, slovarčkov, opisov vsakdanjega življenja in dela v tistem času, zgodovinskih prispevkov, arhivskih dokumentov, pravnih običajev in drugega gradiva pa še čaka na objavo.

Res je že skrajni čas, da se končno ovrednoti in v celoti objavi dragocen prispevek Gašperja Križnika k ohranitvi slovenske kulturne dediščine, saj se moramo zavedati globine besed, zapisanih na steni Arhiva Slovenije:

»Samo kdor vidi svoje
korenine,
premeri debla moč
in vej višine,
ta vidi, kako visoko
je nebo.«

Summary

Gašper Križnik was born on January 5, 1848 in Bela no. 3 near Motnik. He died on November 26, 1904 in Motnik no. 22, at the age of 56. He was the oldest son of Štefan and Marija Križnik. He became a shoemaker and later on opened a small store at Motnik 22. He married Helena Hribar and had 9 children.

He devoted his life to collecting and recording Slovene folklore. While studying his life and work, we discovered that many of his national poems were published. This included fairy tales, fables, legends, jokes, children's games, riddles, superstitions, folk traditions, customs, habits, and dictionaries, descriptions of everyday life and work at that time. Only a minimal amount of historical contributions, archived documents, legal traditions and other material were published and a bigger part is still waiting to be published.

We would like to see that Gašper Križnik's valuable contribution is published for the preservation of Slovenia's cultural heritage because as a small part of the European Union we now have to be strongly aware of the depth of the text that is written on the wall of the archive of the Republic of Slovenia:

»Only those who can see their roots,
Compare the strength of trunks and
The height of branches,
Only those can see how
High the heavens really are.«

Seznam virov in literature

Viri

Arhiv Slovenije, ARS, fasc. 1002, Gašper Križnik, pisma G. Križnika Šumiju.
Arhiv Inštituta za slovensko narodopisje, ZRC, SAZU, Ljubljana, Novi trg 2.
Nadškofijski arhiv v Ljubljani, Krekov trg 1 (osebni dokumenti).
Okrajno sodišče v Kamniku, izpiski iz zemljiške knjige.
Upravna enota Kamnik, podatki iz matične evidence.

Časopisi in revije

Dom in svet, 1889, 1905.
Drobtinice, 1887.
Koroške bukvice, slovenskemu ljudstvu za poduk in kratek čas, 1887.
Ljubljanski zvon, 1883, 1884, 1887, 1890, 1891,1895, 1896.
Novice, gospodarske, obrtniške in narodne, 1869, 1879, 1881.
Popotnik, list za šolo in dom, 1880.
Slavjan, časnik slovstven i uzajemen za Slavjane književne i prosvetljene, 1874.
Slovenske večernice, 1888.
Slovenski narod, 1874.

Literatura

BOLHAR, A. (ur.) 1952, 1972: *Slovenske narodne pravljice*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
BOLHAR, A. (ur.) 1990: *Peklenski boter in druge slovenske pravljice*. Celovec: Mohorjeva založba.
BOLHAR, A. (ur.) 1991: *Slovenske basni in živalske pravljice*. Ljubljana.
Enciklopedija Jugoslavije, 1985, Zagreb.
Enciklopedija leksikografskega zavoda, 1968, Zagreb.
GIOTINI, J. 1884: *Narodne pripovedke za mladino*, zbral Dominicus. Ljubljana.
KAVČIČ, V. 1968: *Začarani vrt. Slovenske narodne pravljice in pripovedke*. Celje: Mohorjeva družba Celje.
Koledar Družbe sv. Mohorja, 1891, 1895. Celovec: Družba sv. Mohorja.
KOTNIK, F. 1952: Pregled slovenskega narodopisja. Folklora in narodopisje. *Narodopisje Slovencev* II. Ljubljana.
KREK, G. 1873: Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesmi. *Listki, IV. zvezek*.
KRIŽNIK - PODŠAVNIŠKI, G. 1874: *Slovenske pripovedke iz Motnika*, samozaložba, natisnila tiskarnica Družbe sv. Mohorja v Celovcu.
KROPEJ, M. 1995: *Pravljica in stvarnost: odsev stvarnosti v slovenskih ljudskih pravljicah in povedkah ob primerih iz Štrekljeve zapuščine*. Ljubljana: ZRC SAZU.
KROPEJ, M. 1999: *Visoko v gorah, globoko v vodah*. Radovljica: Didakta, Ljubljana: ZRC SAZU.
KROPEJ, M. 2001: *Karel Štrekelj, iz vrelcev besedne ustvarjalnosti*.
KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, I. 1872, 1875: *Arkiv za povijesticu Jugoslovensku*, knjiga XI in XII. Zagreb.
Leksikon Cankarjeve založbe, 2000. Ljubljana: Cankarjeva založba.
Letopis Matice slovenske, 1881, 1891. Ljubljana.
LOŽAR, R. 1944: Ljudska hrana v narodopisju Slovencev. *Narodopisje Slovencev* I.
MATIČETOV, M. 1881: Dva jugoslovanska folklorista samouka: Marko Cepankov in Gašper Križnik. *Gradivo Makedonske akademije za znanost in umetnost in Društva za znanost in umetnost Prilep za simpozij, posvečen življenju in delu Marka Cepankova, Skopje*.
MERHAR, B. 1964: Folklora in narodopisje. *Zbornik ob 100-letnici Slovenske matice*.
PODBREŽNIK VUKMIR, B., ŠINKOVEC RAJH, M., ŠTORMAN, A. 1999: *Veronika z Malega gradu – ljudsko pripovedno izročilo s Kamniškega*. Kamnik: Matična knjižnica Kamnik.
PODBREŽNIK VUKMIR, B. 2004: Veronika z Malega gradu, kamniško ljudsko pripovedno izročilo v knjižni in elektronski obliki. *Kamniški zbornik XVII. Kamnik*.
Slovenski biografski leksikon.
STANONIK, M. 1898: Folkloristični portret Gašperja Križnika. *Kamniški zbornik XIV*. Kamnik.
ŠTREKELJ, K. 1980: *Slovenske narodne pesmi. I., II., III. in IV. zvezek*. Ponatis. Ljubljana: Cankarjeva založba.
UNUK, J. (ur.) 2002: *Slovenske pravljice*. Ljubljana: Nova revija.
URANKAR, P. 1940: *Zgodovina trga Motnika in okraja*. Ljubljana: samozaložba.
VILFAN, S. 1944: Očrt slovenskega narodopisja. *Narodopisje Slovencev I. Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, 1900, 1902 in 1903. Knjiga V, VII in VIII. Zagreb: Jugoslovanska akademija znanosti in umetnosti.

Jože Arko, častnik Slovenske vojske
Stebljevek 2 a, Laze v Tuhinju

Agresija JLA in odpor kamniških teritorialcev

Namesto uvoda

»Z rojstvom dobi človek pravico do sanj. Z delom dobi pravico, da zbližuje življenje in sanje ... Ob našem velikem prazniku smo želeli deliti radost z vsemi, tudi tistimi, ki so si tak dan že zdavnaj zapisali v svojo zgodovino. Ne moremo razumeti, kako bi moglo to koga motiti. Naše veselje je skaljeno ...

Ne ogrožamo nikogar. Zato ni treba letal nad naša mesta, ne tankov na naše ulice. Silo kaže tisti, ki mu manjka argumentov in trezne presoje ... Zmogli smo, ker je bila naša vera trdna in ker ni bilo zle misli v naših dejanjih. Hvala vam za to, dragi rojaki. Nocoj so dovoljene sanje. Jutri je nov dan.« (Milan Kučan, predsednik predsedstva Republike Slovenije, sreda 26. junij 1991, slovesna razglasitev neodvisne države pred slovensko skupščino v Ljubljani)

»Biti udeleženec vojne ni posebna zasluga, to je dolžnost, zato tudi nastopam proti vsem privilegijem, tudi partizanom iz NOB. Nobenih privilegijev in nobenih posebnih časti. Veterani so opravili svojo dolžnost do domovine, ne pa naredili neko 'uslugo' državi.

Hkrati je tudi dolžnost države, da za posledice udeležbe v vojni poskrbi, da vse negativne posledice poskuša odpraviti. To bi moralo biti osnovno načelo. Prav gotovo se nismo borili, da bi danes uživali neke posebne pravice, ampak smo se borili za enakost in pravičnost med vsemi in do vseh.« (Dr. France Bučar, predsednik skupščine Republike Slovenije, intervju v glasilu Veteran, marec 2001)

1.	Mrtvi pripadniki TO	8
2.	Mrtvi pripadniki milice	4
3.	Mrtvi civilisti	6
4.	Mrtvi tujci	10
5.	Mrtvi pripadniki JLA	37
6.	Ranjeni pripadniki TO	116
7.	Ranjeni pripadniki milice	28
8.	Ranjeni civilisti	38
9.	Ranjeni tujci	2
10.	Ranjeni pripadniki JLA	146
11.	Ujeti pripadniki JLA	3.091
12.	Ujeti pripadniki zvezne milice	139
13.	Ujete civilne osebe	4

Vir: Poročilo Rdečega križa Slovenije na dan 17. julij 1991

Uvod v spopade

Slovenska skupščina je sprejela Zakon o obrambi in zaščiti, ki je začel veljati 6. aprila 1991. Objavljen je bil v Uradnem listu 15/91 in je pomenil spremembo financiranja JLA, razglašen pa je bil tudi moratorij o pošiljanju nabornikov na služenje vojaškega roka.

V maju 1991 Stipe Mesić ni bil izvoljen za predsednika predsedstva SFRJ, na Hrvaškem pa so izvedli referendum o samostojnosti države. Pri nas so se zgodili znani dogodki v učnem centru Teritorialne obrambe (TO) v Pekrah in v zvezi s tem tudi žrtev, Josef Šimčik, ki ga je povozil vojaški transporter.

V Teritorialni obrambi sta potekala reorganizacija in združevanje občinskih štabov v območne, ki jih je bilo v Sloveniji po novem 27. Ustanovljenih je bilo tudi 7 pokrajinskih poveljstev TO.

Tuje države, predvsem ZDA in tudi večina držav članic Evropske unije, niso kazale veliko navdušenja nad odločitvami Slovenije in Hrvaške. Podpirale so predvsem jugoslovanskega predsednika izvršnega sveta Anteja Markovića v upanju, da bodo njegove gospodarske reforme prinesle tudi politično umiritev. To se ni zgodilo.

Dogajanja na državni ravni in v Ljubljanski pokrajini

Okrepljene letalske izvidniške sile JLA so nad ozemljem Slovenije v torek, 25. 06. 1991, izvajale nadzor ozemlja in zračnega prostora. Tudi enote JLA na mejah so bile v pripravljenosti, izvajale so dodatni nadzor z namenom preprečevanja zamenjave mejnih tabel in zastav. Enote v notranjosti Slovenije so preko vojaških kurirjev opravljale mobilizacijo enot.

Na Vrhniki je pristalo šest helikopterjev MI-8 s 140 vojaki in nekoliko kasneje še štirje iste vrste s pripadniki vojaške policije. Poveljstva JLA so enotam ukazala povišano bojno pripravljenost. Posebej so izvajale zavarovanje vojašnic in svojih letališč, kot na primer Cerklje na Dolenjskem. JLA je pripravila tudi enote za aretacijo ljudi.

Slovenska skupščina je 25. 06. 1991 zvečer razglasila samostojnost Republike Slovenije s sprejetjem in razglasitvijo temeljne ustavne listine, sprejetjem ustavnega zakona in deklaracije o neodvisnosti. Enako je to izvedel hrvaški sabor in naslednji dan tudi sprejel odlok o priznavanju samostojnosti Slovenije.

Svečanosti in proslave se še niso dobro končale, že se je začel oboroženi napad na Slovenijo. Iz Hrvaške je proti Novemu mestu in Ljubljani prodirala kolona oklepnih vozil, tanki z Vrhnike so v dveh kolonah odpeljali proti letališču Brnik. Proti mejnim prehodom z Avstrijo so krenili tanki in oklepna vozila iz Maribora, proti Sloveniji je prodirala tudi tankovska kolona iz Varaždina. Ukaz enotam JLA je bil jasen, in sicer, naj ob morebitnem odporu delujejo po pravilih bojnega delovanja. Na mejne prehode so bili poslani zvezni miličniki.

Sestalo se je Predsedstvo Republike Slovenije in kot vrhovni poveljnik slovenskih obrambnih sil odločilo, da bo Slovenija na napad JLA odgovorila z oboroženim odporom. Predsednik Milan Kučan je po razširjeni seji Predsedstva Republike Slovenije nagovoril javnost: *»Predsedstvo je ocenilo, da pomenijo premiki enot JLA nasilnost in brezobzirnost Jugoslovanske vojske, agresijo na samostojno in suvereno Republiko Slovenijo ter poskus njene trajne okupacije. Slovenija bo na to agresijo odgovorila tako, da bo uporabila vsa sredstva, ki jih ima na voljo, da zavaruje svojo suverenost. Predsedstvo Republike Slovenije je ukazalo Teritorialni obrambi Slovenije, da, če bo treba, tudi z*

orožjem zaščiti objekte in komunikacije, ki so temeljnega pomena za življenje ljudi v Republiki Sloveniji in za zavarovanje njene suverenosti.«

Časovno zaporedje najpomembnejših dogodkov osamosvojitve

V preglednici so opisani ključni dogodki, ki so vplivali na osamosvojitev. Dogodki na nižji ravni so prikazani predvsem za Ljubljansko pokrajino.

Datum	Ura	Aktivnost
torek 25. 06. 1991	04.00	Aktivirana je akcija »Kamen« – zavarovanje slovenskih meja.
	18.00	V vojašnici Vrhnika pristane 6 helikopterjev MI-8.
	19.00	Starešine 1. okbr prihajajo v vojašnico na Vrhniki.
	19.00	Slovenska skupščina razglasi samostojnost Republike Slovenije.
		Četa Srednja vas je v okolici Iga, izvaja zavarovanje, izvidovanje, opazovanje območja, preleti helikopterjev.
	20.00	Hrvaški sabor razglasi samostojnost Republike Hrvatske in naslednji dan sprejme odlok o priznavanju samostojnosti Slovenije.
	21.00–03.30	Zvezni organi SFRJ sprejmejo sklepe o nelegalnosti odločitev Slovenije in Hrvatske.
sreda 26. 06. 1991	08.05	1. okbr dobi ukaz za zbor in izvaja priprave za premik iz vojašnice, leti transportnih He.
		Enote občine Kamnik so že izvajale naloge ali so se mobilizirale v teh dneh: štab s prištabnimi enotami, četa Srednja vas, diverzantski vod, protidiverzantski vod, Pionirski vod, LAR vod PZO.
		Zvezna uprava za nadzor letenja v Beogradu izda obvestilo o zaprtju letališč v Sloveniji.
	popoldne	Slovenski izvršni svet je zavrnil sklepe zveznih oblasti in najavil upor zoper pritiske na Slovenijo, stvari želi reševati po mirni poti.
		Namen JLA je: zapreti državno mejo, izvesti ekonomske blokade, razorožiti TO, blokirati letališča, aretirati vodilne osebe na vseh ravneh, izzivati incidente, izvesti poseg oklepnomehaniziranih enot, angažirati letalske in helikopterske sile.
	21.15	Slovesna razglasitev neodvisnosti države pred slovensko skupščino in svečanost v Kamniku.
		V okbr na Vrhniko pripeljejo okoli 200 pripadnikov posebne enote.
	21.00–06.00	Stražarji čete Srednja vas javljajo prelete He in premike oklepnih enot.
četrtek 27. 06. 1991	02.40	Vojašnico Ivana Cankarja zapusti 1. okb v smeri proti Ljubljani in Brniku, ki prebije blokado pri Brezovici.
	04.00–24.00	Dogodki v Trzinu – angažiranje enot občine Kamnik – divv, PDV, jurišni odred.
	07.00	Predsedstvo RS zaseda v razširjeni sestavi in ukaže blokado objektov, oviranje enot JLA, obrambo objektov in komunikacij.
	08.00	Oklepni bataljon JLA iz Vrhnike blokira letališče Brnik, ob ograji namesti 24 tankov M-84.
	08.00	Aktivnosti začne 345. plbr iz Kranja.
	08.00–11.00	Protidiverzantski in diverzantski vod sprejmeta ukaz o premestitvi iz Mekinj v Mengeš.
	08.05	Aktivnosti v kranjski vojašnici začne 345. planinska brigada, ob 09.40 krene kolona proti Kokrici.
	09.00	Seja predsedstva SFRJ, navzoča predsednika zvezne skupščine in izvršnega sveta, zvezni sekretarji za obrambo, notranje in zunanje zadeve.
	09.45	Enote v vojašnici Šentvid pripravljene za izhod.
	11.00	Kučan nagovori državljane Slovenije.
	11.20	Povelje 5. PŠTO Ljubljana o obkolitvi treh transporterjev in razorožitvi 30 vojakov JLA.
	tega dne	Mobilizacija preostalih enot v Občini Kamnik – jurišni odred, četa Kamnik, vod KIK.
	12.00	V preiskovalnem zaporu JLA na Metelkovi je polno starešin, ki nočejo izpolnjevati ukazov.
	12.30	Karavanški predor je zaprt; pred predorom so 4 tanki, 3 oklepni transporterji, 3 He in pehota JLA.
	13.30	Dostopi na letališče Brnik so blokirani, vendar ga JLA ni zasedla.
	14.20	Prihod specialne enote milice v Trzin in razmestitev na terenu, razgovor s poveljnikom PDV Kamnik.
	14.30	Prelet helikopterja JLA v Trzinu in okolici.
	15.00	Večina vojašnic ostane brez električne energije in vode.
	16.20	Iz UC Ig sestrelijo helikopter JLA nad Barjem.
		Seja razširjenega predsedstva RS, odpoklic vseh starešin in civilnih oseb v službi v JLA. Javni poziv Predsedstva Slovenije starešinam, naj ne sodelujejo v agresiji na Slovenijo.
	17.00	Zvezni izvršni svet: ZIS in JLA ne bosta dovolila odcepitve, sklepi skupščine RS so protiustavni in nezakoniti, enote JLA bodo izpolnile svoje naloge; JLA izvaja svojo ustavno vlogo, nikogar ni okupirala.
	18.20	Enote TO na Brniku uničijo tank M-84, druga oklepna vozila se umaknejo.

Datum	Ura	Aktivnost
	18.38	Helikopterski desant 27 specialcev v Trzinu in začetek spopadov.
	19.00	Premestitev čete Srednja vas v Ljubljano in enega voda v občino Kočevje.
	19.00	Dr. Drnovšek opravi več posvetovanj s člani zveznega predsedstva, z Markovićem in Kadijevićem – navaja, da ne more več opravljati funkcije člana predsedstva SFRJ.
	20.00	Sestane se politični komite NATA – nasilje v Jugoslaviji naj se čimprej konča.
		Marković ponudi premirje, izvolitev Mesića za predsednika, sestanek predsednikov republik, predlaga trimesečni moratorij.
petek 28. 06. 1991	10.00	Enote TO začnejo akcijo na 11 oklepnikov na Medvedjeku, sedem letal JLA napade TO in kolono tovornjakov, žrtve med šoferji.
	10.00	Letala JLA napadejo oddajnike Krim, Kum, Nanos.
	10.15	Vojaški letali napadeta brniško letališče, poškodujeta tri letala, hangar in 9 avtomobilov.
	10.45	Enote TO zavzamejo Holmec.
	11.20	Letalski napad na Šentilj, mrtvi vozniki tovornjakov.
	12.00	V Depali vasi specialna enota milice zajame 20 vojaških specialcev.
	dopoldne	Boji v Gornji Radgoni.
	12.00	Iz Vrhniške vojašnice odpelje kolona 10 tankov proti Logatcu, ustavijo se na vadišču; v vojašnici Šentvid pa prižigajo motorje tankov.
	popoldne	Telefonski pogovor Kučan-Brovet – dogovor za premirje ob 21.00, Janša in Rašeta – dogovor o podrobnostih premirja.
	16.00	Zvezni izvršni svet zahteva ustavitev vseh akcij v Sloveniji, peterica predsedstva SFRJ poziva vodstvo RS, naj omogoči JLA opraviti naloge.
		Evropska skupnost sprejme deklaracijo o Jugoslaviji in poziva sprte strani, naj ne uporabljajo sile.
	17.30	Letala raketirajo Karavanški predor.
	popoldne	Štabi in poveljstva TO so sprejeli sporočila o prenehanju aktivnosti in premirju ob 21.00.
	18.00	Tank JLA strelja na avtomobil z oznako Press, v katerem umreta dva avtrijska reporterja.
	18.00	V Beogradu razgovori med Markovićem, De Michelisom, Van Den Broekom in Poosom.
	18.50	Predstavnik ZSLO seznani ZIS o tem, da je s Kučanom dosežen dogovor o premirju, ki začne veljati ob 21.00.
	19.30	TO zavzame mejni prehod Rožna dolina pri Novi Gorici.
	23.00	Sestanek evropske trojke v Zagrebu s Tuđmanom in Kučanom.
		Kučan pošlje pismo predsedujočemu ES Santerju in sekretarju OZN de Cuellarju, v katerih opozarja na grobost agresije.
sobota 29. 06. 1991	11.30	Iz vojašnice Šentvid odide enota vojaške policije.
	13.45	Iz Beograda odpelje proti Zagrebu 8 avtobusov prostovoljcev in vlak tankov iz Vinkovcev.
	13.45	TO je zajela 20 vojakov in 13 zveznih policistov.
	15.00	Kučan na tiskovni konferenci po sestanku v Zagrebu pove, da glede slovenske neodvisnosti ni umika.
	18.50	Iz vojašnice na Vrhniki odpelje 10 transporterjev in pet tankov.
	20.15	Podpolkovnik Jagarinac se je pripravljen vdati, če se postavijo pogoji za premirje do 7. ure zjutraj.
	21.00	Tanjug poroča iz Pirota, da ima Slovenija voznike tovornjakov za talce.
	21.10	Posadke v Šentvidu so v oklepnikih.
	21.30	TV Beograd prekine redni program zaradi Negovanovićevega sporočila, v katerem ostro obsodi dogajanja v Sloveniji in napove ukrepe, postavi ultimat, rok za izpolnitev je nedelja ob 9. uri.
	22.30	Na Brniku so prijeli poveljnika tankovskega bataljona Radovanovića.
nedelja 30. 06. 1991	ponoči	Zasedanje slovenske skupščine, ki je odgovorila na ultimat generalštaba JLA: zagotoviti spoštovanje ustavitve boja.
	00.20	Iz Zagreba sporočijo, da je imel Adić, načelnik GŠ JLA, posvet s poveljniki 5. vojaškega območja; prihajajo sporočila o letalskem napadu na Ljubljano.
	02.30	Letala v Bihaću so v popolni bojni pripravljenosti.
	09.00	Iztekel se je ultimat. Z letališč v Zadru, Zagrebu, Pulju, Cerkljah vzletijo formacije bojnih letal, po Sloveniji zatulijo sirene.
	10.10	V oklepnikih v vojašnici v Vižmarjah prižigajo motorje.
	10.15	Letala JLA se vrnejo na letališča, konec zračne nevarnosti.
	13.00	V vojašnici na Metelkovi poteka tiskovna konferenca, na kateri odgovarjata Miškov in Terzić
		Mesić podpiše obvestilo za domačo in tujo javnost, v katerem zapoveduje, naj JLA ustavi vse vojaške operacije v Sloveniji; služba predsedstva SFRJ za informiranje označi to obvestilo za neuradno.

Datum	Ura	Aktivnost
	17.30	Na pogovore v Slovenijo prideta Marković in Brovet.
		Zunanji ministri ES pridejo na mirovno misijo v Beograd, Slovenija naj bi zamrznila osamosvojitvene akte.
	23.30	Kučan in Tuđman se v Zagrebu pogovarjata s predstavniki Evropske skupnosti.
ponedeljek 01. 07. 1991	02.32	Silovita eksplozija v Črnem Vrhu, JLA uniči skladišče orožja TO.
		Hrvaška policija pomaga loviti pobegle slovenske fante; puljska jih vrača v JLA, opatijska jim pomaga v Slovenijo.
	09.15	Na Brniku in v Domžalah močne detonacije.
	12.00	Poveljnika 5. vojaškega območja generala Kolška zamenja Avramović.
	18.50	V industrijski coni Trzin pristane Mi-8 s specialci.
		V enotah Ljubljanske pokrajine se deli orožje iz skladišča Borovnica.
torek 02. 07. 1991		General Adžić, načelnik GŠ JLA, grozi s silovitim obračunom.
	10.10	Letalski napadi na Nanos, Krvavec, Krakovski gozd, Čatež, Boč.
	10.35	Letalski napad na oddajnik v Domžalah.
	13.50	Lovska zveza angažira 5000 lovcev v okviru Narodne zaščite za pokrivanje terena.
	14.00	Zračni alarm v Ljubljani, mig prebije zvočni zid in strelja na Ljubljanski grad.
	15.15	Raketirajo in bombardirajo Brežice.
	15.20	Napad na vojašnico Vrhnika.
	15.30	Vojašnica v Škofji Loki je v rokah TO.
	15.40	Iz vrhniške vojašnice odpelje 40 tankov za zavarovanje vojašnice PZO, napad TO.
	16.20	TO napade skladišče v Ložnici in ga zavzame.
	22.05	Iz vojašnice Šentvid izstreljena rumena raketa.
sreda 03. 07. 1991	15.00	Vsi mejni prehodi na Gorenjskem so v rokah TO, razen Ankove planine in Grintavca.
	17.40	Iz Zagreba prihajajo z avtobusi slovenski vojaki, ki so pobegnili iz vojašnic na Hrvaškem.
četrtek 04. 07. 1991		Prihajajo številni avtobusi z materami vojakov iz Jugoslavije.
	23.30	Na Brniku nalagajo tanke na vlačilce.
petek 05. 07. 1991	00.35	Na Vrhniki streljajo iz vojašnice in iz avtomobilov na TO, ki na streljanje odgovori.
	08.00	Vse enote, razen na Brniku, so se vrnile na izhodiščne položaje in v vojašnice.
	11.00	Peterle odpotuje ne sedež Evropske skupnosti, ta sprejme deklaracijo o prepovedi prodaje orožja za vse območje Jugoslavije in zamrzne gospodarsko pomoč.
	13.00	Okoli 50 pripadnikov vojaške policije se pripravlja na akcijo.
	14.00	Z Brnika se umaknejo vsi tanki.
	18.15	Težave z vojaki albanske narodnosti, nočejo ne domov ne v TO.
	18.55	V Šentvidu pristane He, prideta člana zveznega predsedstva Tupurkovski in Bogičević, pozno zvečer pogovori s Kučanom, Drnovškom in Plutom.
		General Adić grozi 150 oficirjem, ki so bili predvideni za akcije v Sloveniji z uporabo sile proti tistim, ki se bodo upirali. Izgube v Sloveniji prikaže kot trčenje dveh avtobusov.
sobota 06. 07. 1991		Več dni zapored se iz vojašnice Novo mesto, kjer imajo skladišče streliva, sliši streljanje.
	09.00	Namestnik obrambnega ministra Bogataj je določen za spremljanje delegacije ES za pregled škode, ki je nastala ob spopadih.
	10.00	V Zagreb pripelje deset avtobusov s starši iz Makedonije.
	11.20	Bavčar sporoči Rašeti, da vojašnice ne dobijo vode, priklopov telefonov in elektrike, dokler JLA ne bo spoštovala premirja.
	19.30	V televizijskem Dnevniku Kadijević obtoži Nemčijo, da širi imperij na Balkan, zavrne možnost, da bi armada prevzela oblast.
	21.00	Po Beogradu se širijo novice o atentatu na Janšo in Bavčarja, vrnjeni vojaki kažejo listke, ki naj bi jih dobili v Sloveniji; pozivajo jih k vdaji in nagovarjajo k likvidaciji nadrejenih.
nedelja 07. 07. 1991	16.00	Sestanek med predstavniki SO Vrhnika in poveljnikom Matićem.
	16.00	Reka, vojašnica Trsat, vojaki iz Slovenije so v izolaciji in jih stalno zaslišujejo.

Datum	Ura	Aktivnost
	17.00	Bavčar na tiskovni konferenci v Ljubljani sporoča, da JLA nenapovedano preletava območja Slovenije, da opravlja snemanje položajev in objektov; JLA naj bi načrtovala ponoven vdor oklepne mehanizacije in posebnih sil.
		Na Brionih sprejeta skupna deklaracija, jamstvo ES, da v primeru ponovne agresije sledi takojšnje priznavanje Slovenije.
	23.45	Rašeta grozi, da bo šel po zaprte oficirje na Dob, ker je bilo tako dogovorjeno na Brionih, zahteva Janšo ali Bavčarja.
	ponoči	Kadijević izda ukaz za povečanje učinkovitosti armade; uveljavita naj se železna disciplina in red; začeti prostovoljno mobilizacijo in preprečiti vsako predajo.
ponedeljek 08. 07. 1991	00.15	Kučan z Brionov telefonira Janši, naj izpustijo oficirje z Doba.
	10.30	Anonimni oficir sporoči dežurnemu na OŠTO Vrhnika, da bo JLA v naslednjih dneh začela teroristične akcije.
	10.53	Iz vojašnice Šentvid proti Rojam odpelje nekaj tovornjakov z vojaki, ob 12.30 pa še deset.
	13.42	V Pivki pri vojašnici Hrastje mina odtrga obe nogi neznanemu občanu, kar pomeni, da so okoli vojašnice minska polja.
		Obisk ruskega predstavnika v Ljubljani, ki poudari stališče Rusije: ohranitev enotne Jugoslavije.
torek 09. 07. 1991	13.50	Marković s sklicevanjem na Brionsko deklaracijo zahteva, da zvezni organi pregledajo letališča v Sloveniji, ki naj se takoj odprejo.
sreda 10. 07. 1991	9.40	Z Vrhnike se v beli ladi pripeljejo v Ljubljano pripadniki Kosa – Babić, Radović, Radivojević.
	9.50	Stražarji v Šentvidu so dodatno oboroženi z ročnimi minometi.
		Skupščina Republike Slovenije sprejme Brionsko deklaracijo.
	10.45	JLA dovoli obiske v šentviški vojašnici.
		Obveščevalci JLA so še vedno zelo aktivni, spremljajo jih slovenski varnostni organi, ki zaznajo in beležijo večino njihovih premikov.
	14.00	V Srbiji se izvajajo mobilizacije.
		Seja predsedstva SFRJ poteka brez Drnovška in Mesića.
	15.00	Na Brniku je zvezna strokovna komisija, tehnični pogoji so zagotovljeni. Slovenska stran zveznim kontrolorjem ne pusti dostopa na letališče, zato je to še naprej zaprto.
	19.00	Poveljnik 5. korpusa vojaškega letalstva in protizračne obrambe naslovi protest na Janšo v zvezi z Brionsko deklaracijo in ponovno opozarja na možnost uporabe letalskih sil.

Vir: Večina podatkov je uporabljenih iz knjige J. Janše Premiki (str. 275–356).
Okrajšave: okbr – oklepna brigada, okb – oklepni bataljon, He – helikopter, TO – teritorialna obramba, plbr – planinska brigada, ZIS – Zvezni izvršni svet, SFRJ – Socialistična federativna republika JugosLavija, RS – Republika Slovenija, ZSLO – Zvezni sekretariat za ljudsko obrambo, evropska trojka: De Michelis, Van Den Broek in Poos, ES – Evropska skupnost, GŠ – generalštab, PZO – protizračna obramba

Avtobusna postaja Kamnik center, kjer je bil sedež Občinskega štaba TO Kamnik, pod avtobusno postajo so bili skladišče TO, zaklonišče CZ in občinski center zvez.

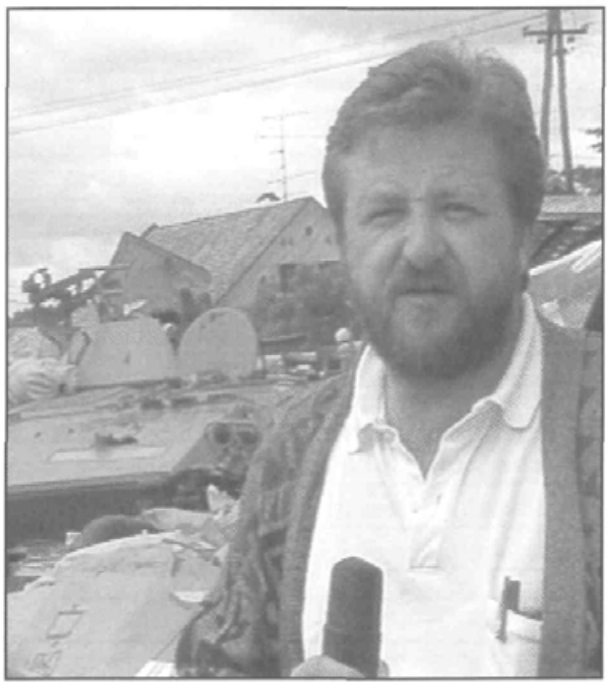

Tone Smolnikar poroča s terena 27. junija 1991 (VHS).

JLA v Ljubljanski pokrajini

»JLA je imela v Ljubljanski pokrajini veliko sil, najmočnejša enota je bila na Vrhniki, in sicer 1. oklepna brigada. V Ljubljani je bilo veliko vojašnic in pripadnikov JLA. Poveljstvo korpusa je bilo na Metelkovi v vojašnici 4. julij, vojašnica Borisa Kidriča je bila v Šentvidu, Bratstvo in enotnost pa v Polju.

Splošno načelo TO je bilo, naj vojašnic ne napadajo, saj bi sicer lahko prišlo do velikih žrtev med civilnimi prebivalci. To je sprejela tudi JLA in ni dajala povodov za napade naših sil. Oficirji in vojaki so bili zaprti v vojašnicah brez vode in elektrike, le ob suhi hrani. Enote TO so blokirale in nadzirale vhode v vojašnice.

5. PŠTO je bil nadrejen 51. Območni štab Ljubljana, 53. Območni štab Logatec, 55. Območni štab Domžale in 57. Območni štab Grusuplje. 26. junija je imel v svoji sestavi 3121 oboroženih vojakov, največ pa 7. julija 6245. V bojnih akcijah je žal padel pripadnik iz Kamnika, Edo Peperko. Na strani JLA je padlo pet oficirjev in osem vojakov. JLA je izgubila devet tankov in štiri oklepne transporterje. Zajetih je bilo 33 oficirjev, 130 vojakov in nekaj civilnih oseb, skupaj 168. Na slovensko stran je prešlo 217 pripadnikov JLA in 52 civilnih oseb. Pomembnejše akcije v pokrajini so bile: zajetje skladišča v Borovnici, prisluškovalnega centra Rožnik, Doma JLA na Vrhniki, objekta na Prulah, spopad v Trzinu.« (Švajncer 1993, 105 – povzetek).

Največ enot in pripadnikov TO je bilo angažiranih za pripravo in varovanje blokad vojašnic, in sicer dveh največjih: vojašnica v Šentvidu – 556 vojakov TO, vojašnica v Polju – 751 vojakov TO. Ostale ljubljanske vojašnice so blokirale manjše enote TO. Število pripadnikov v blokadi je naraščalo, 8. julija sta bili za blokado formirani dve brigadi TO. Enote so imele tudi primerno oborožitev, od raketnih metalcev – 90 mm, netrzajnih topov, armbrustov, protiletalskih topov – 20 mm, ročnih raketnih metalcev, protioklepnih min in drugega pehotnega orožja in ustreznih bojnih kompletov streliva.

Razpoložljive sile 55. Območnega štaba TO Domžale

Pred začetkom agresije JLA v Sloveniji so bile znane aktivnosti v zvezi s preoblikovanjem TO. Pokrajinski štab Ljubljana in mestni štab Ljubljana sta se združila v eno pokrajino s štirimi območnimi štabi. Ti so imeli sedeže v Ljubljani, Grosuplju, Logatcu in v Domžalah. Nekateri so preoblikovanje TO neposredno pred grozečo nevarnostjo odkrito imenovali diverzija, saj so se z reorganizacijo pokazale mnoge pomanjkljivosti.

Zaradi reorganizacije in združitve občinskih štabov iz Domžal in Kamnika v 55. Območni štab v Domžalah so nastale pomembne spremembe tudi v občini Kamnik. Štab v Kamniku se je formalno ukinil, čeprav so bili nekateri pripadniki bivšega štaba vpoklicani in so v vojni odigrali pomembno vlogo. V tistem času se ni nihče posebej spraševal o formalnopravni pravilnosti nekaterih odločitev.

Prispevek Občine Kamnik v okviru 55. Območnega štaba Domžale se nekoliko razlikuje od zapisa načelnika omenjenega štaba Bojana Končana v knjigi *Hvala vam*, saj ne navaja čete Kamnik in voda Kemijske industrije Kamnik. Stanje izpopolnjenosti je Končan prikazal na dan 26. 06. 1991, sam pa prikazujem podatke za vse obdobje. Število pripadnikov enot se je spreminjalo, predvsem zaradi vključitve prostovoljcev in pridobitve novega orožja. Zaradi tega gre za nekatere razlike med prikazanimi številkami. Enote TO so bile naslednje:

V Kamniku	V Domžalah
Štab	Štab
Zaščitni vod	Izvidniški oddelek
Samostojna četa Kamnik	Zaščitna četa
Samostojni vod KIK	Oddelek za zveze
Diverzantski vod	Zaledni vod
Protidiverzantski vod	Diverzantski vod
Pionirski vod	Protidiverzantski vod
LAR vod PZO	Jurišni odred
Jurišni odred	Specialni odred za posebne namene
Samostojna četa Srednja vas	
Vod čete Kamnik – dodan četi Srednja vas	
571 vojaških obveznikov	678 vojaških obveznikov

** 571 vojaških obveznikov v enotah TO iz občine Kamnik je uradna evidenca Upravnega organa za obrambo občine Kamnik iz seznama 2006. Pri tem niso upoštevani pripadniki upravnih zvez občine Kamnik in službe za opazovanje, javljanje in alarmiranje.*

»Območni štab Domžale je imel 26. junija 1991 pod orožjem 731 vojaških obveznikov (v. o.), od tega 294 v. o. na področju Domžal in Kamnika ter 482 v. o. na področju mesta Ljubljana:

- *na Igu je varovalo Učni center 88 pripadnikov Samostojne čete TO Srednja vas,*
- *7 pripadnikov domžalske ostrostrelske skupine je stražilo sedež PŠTO na Mačkovi,*
- *v Ljubljani je bilo nastanjenih 21 pripadnikov pionirskega voda TO Kamnik,*
- *141 pripadnikov 2. jurišnega odreda je bilo razme-*

ščeno na področje Črnuč, Savelj in Kleč,
- *551. jurišni odred TO je bil z 206 pripadniki razmeščen v okolici Podgorice* (Mengeška koča in okolica – popravil Arko),
- *na Ljubljanskem gradu je bilo 17 pripadnikov lahkega topovsko-raketnega voda (Ltrv) PZO iz Kamnika,*

Od 249 v. o., ki so bili angažirani na področju Domžal in Kamnika, je bila struktura naslednja:
- *poveljstvo Območnega štaba 17 v. o.,*
- *izvidniški oddelek Območnega štaba 10 v. o.*
- *oddelek za zveze Območnega štaba 8 v. o.,*
- *zaledni oddelek Območnega štaba 7 v. o.,*
- *zaščitna četa Domžale 68 v. o., zaščita štaba, skladišč in radio oddajnika,*
- *diverzantski vod Domžale 19 v. o. v pripravljenosti za rušenje objektov,*
- *protidiverzantski vod Domžale 24 v. o., radiooddajnik in patruljiranje,*
- *diverzantski vod Kamnik 23 v. o.,*
- *zaščitni vod Kamnik 23 v. o.,*
- *samostojni vod TO Kamnik 28 v. o.,*
- *vod Kemijske industrije Kamnik 30 v. o.* (dodal Arko).

Iz navedenega je razvidno, da je bilo pod poveljstvom 55. Območnega štaba operativno uporabljenih manjše število enot. Zakaj je bilo toliko naših enot v Ljubljani, naj odgovori zgodovina.« (Končan 2001, 62, 63)

»Občinski štab za TO Kamnik« in dogodki v Trzinu

»Občinski štab za TO Kamnik« je v narekovajih zato, ker je Republiški sekretariat za ljudsko obrambo Republike Slovenije izdal Odredbo o ustanovitvi štabov in zavodov teritorialne obrambe v Republiki Sloveniji (Ur. list RS, številka 18/91 z dne 27. 04. 1991). S tem aktom se je Občinski štab za teritorialno obrambo občine Kamnik po triindvajsetih letih obstoja formalno ukinil oziroma združil v 55. Območno poveljstvo TO s sedežem v Domžalah.

Kljub temu pa je v času pred agresijo, med njo in po njej v Kamniku deloval štab, in sicer v prostorih nad avtobusno postajo.

Vodstvo štaba: Občinski štab TO Kamnik, 8 častnikov, šifra enote 5521/1

ŠT.	PRIIMEK IN IME	DOLŽNOST
1	BOLTAR ALFONZ	OBVEŠČEVALNI ČASTNIK
2	DJURAŠEVIČ BORUT	ČASTNIK ZA LOGISTIKO
3	GRINTAL IVO	ČASTNIK ZA RADIOLOŠKO-KEMIČNO ZAŠČITO
4	JANC IVAN	ČASTNIK ZA OPERATIVNE ZADEVE
5	JEGLIČ DRAGO	ČASTNIK ZA KADROVSKO POPOLNITEV
6	LIPOVŠEK TONE	NAČELNIK ŠTABA
7	PODBEVŠEK ZVONE	ČASTNIK ZA ZVEZE
8	VERBOLE MATJAŽ	OBVEŠČEVALNI ČASTNIK

Opomba: Anton Fišer, ki je bil pred reorganizacijo komandant štaba v Kamniku, je delal v štabu v Domžalah, in sicer na dolžnosti pomočnika komandanta za logistiko. Dolžnosti v tem organu je opravljal tudi Pavel Žavbi, skladiščnik OŠTO Kamnik.

Štab v Kamniku je deloval kot nekakšna izpostava 55. Območnega štaba v Domžalah že pred začetkom agresije, saj je imel uvedeno stalno dežurstvo. Bistvo dela in naloge so opisane v naslednjem: *»Po nekaj prespanih urah sem se udeležil zborovanja ob dnevu razglasitve osamosvojitve v Kamniku. Obhajali so me zelo mešani občutki. Na eni strani evforično vzdušje množice, na drugi strani pa vrsta grozečih informacij z mojega zadnjega dežurstva. Priznam, da me je mešanica teh občutij begala in sem se bal bližnje prihodnosti. Komaj sem se po vsem malo oddahnil, že sem dobil čisto pravi vpoklic. Dobil sem nalogo, da na sedežu bivšega občinskega štaba TO v Kamniku oblikujem in vodim pomožni štab območnega štaba TO za področje občine Kamnik. To je pomenilo skrb za vse pripadnike TO območja te občine. Hkrati z menoj so bili vpoklicani tudi drugi člani štaba. Že prej smo sodelovali v okviru občinskega štaba TO in smo bili že dobri znanci. Bili so izkušeni in prekaljeni fantje. Poznali so svoj posel in so bili zelo motivirani. S tako ekipo se bolj ali manj pričakovanih nalog nisem bal. Večino problemov smo reševali timsko, vsak po svojih najboljših močeh.«* (Lipovšek 2001).

Štab je izvajal večino nalog, ki jih izvajajo štabi vojaških formacij, razen bojnega poveljevanja. To je bilo v pristojnosti območnega štaba TO v Domžalah, kar je bilo glede na novo organiziranost in pristojnosti razumljivo. Z zaščitnim vodom, ki je bil pri štabu, je izvajal zavarovanje, tudi stavbe občine Kamnik. Štab je skrbel tudi za oblikovanje in oboroževanje vpoklicanih enot na mobilizacijskih zbirališčih. Na področju logistične oskrbe so nosilci nalog v štabu poskrbeli za oboroževanje, namestitev in prehrano enot. V povezavi z Zdravstvenim domom Kamnik so poskrbeli za zdravstveno oskrbo pripadnikov TO. Pomembna naloga štaba je bila tudi zagotavljanje varnosti ter obveščevalna in protiobveščevalna dejavnost. Poskrbeli so tudi za prenos in izvršitev nekaterih ukazov s strani štaba v Domžalah. Vse naloge so člani štaba izvrševali brez posebnih težav, saj so bili za to primerno usposobljeni, opravljali so jih že vsaj petnajst let, nekateri pa tudi več. Predvsem pa je pomembno, da je šlo za inteligentne, izobražene, izkušene, značajsko celovite in vsestranske osebnosti ter predane častnike z visoko stopnjo domoljubne pripadnosti in motiviranosti. Seveda so naloge opravljali brezplačno, za razliko od današnjih dni, ko so rezervisti plačani. Današnji slogan oglaševanja in pridobivanja kadra za stalni in pogodbeni sestav Slovenske vojske »V službi domovine« se je tedaj pokazal v vsem pomenu. Tudi danes se izkazuje značaj teh fantov, saj si nihče od njih ne lasti posebnih zaslug za svoja dejanja, ki jih »ne obešajo na veliki zvon«.

Najtežje delo je bilo potrebno opraviti takoj na začetku agresije – ob mobilizaciji enot in spremljanju dogodkov v Trzinu. Stanje v enotah in dogajanje v četrtek, 27. 07. 2007, popoldne dobro opisuje Tone Lipovšek, načelnik štaba v Kamniku. Njegov zapis je mogoče povzeti po naslednjem: *»Mobilizacija enot kamniškega jurišnega odreda je bila v zaključni fazi. Bilo je okrog osmih zvečer, ko smo v štab prejeli prvo resnejše povelje, in sicer naj takoj pošljemo celoten odred v Trzin. Takrat namreč o dogodkih v Trzinu, ki so se zgodili dobro uro pred tem, še nismo imeli nobenih informacij. Z našim ravnokar 'vpoklicanim' kombijem sem se od-*

peljal v Podgorje, vzdolž katerega so bile razporejene enote jurišnega odreda. Po naključju sem ob prihodu v enoto naletel na vojaka, bil je objokan, prestrašen in zlomljen. Povedal je, kaj je videl v Trzinu, ko je iz službe hitel na zborno mesto. Trdil je, da je bil priča trzinskemu spopadu. Ta njegova izpoved mi je izoblikovala nadaljnje odločitve, ki so narekovale skrajno previdnost.

Ob prihodu v enoto prizor ni bil nič kaj prijeten. Večina je še vedno mislila, da gre za običajno vojaško vajo. Ganljivi so bili njihovi pogledi, ko so jim komandirji, nekaterim kar med večerjo, v roke potisnili pravo bojno strelivo. S tresočimi rokami in s strahom v očeh so se spraševali, kaj to pomeni. Nasmejanih obrazov, zafrkavanja, kot na običajnih vojaških vajah, ni bilo. Poslati enoto naravnost v Trzin po običajni poti se mi je zdelo skrajno neodgovorno. Nepripravljene enote bi lahko naletele neposredno na bojišče, kar bi bila prava katastrofa. Odločil sem se, da poveljujočim v odredu Marjanu Križniku in Borutu Ulčarju določim varno oddaljen izhodiščni položaj enot, od koder se bodo ob uporabi izvidniških skupin razvili v bojne vrste v smeri proti pričakovanemu bojišču. S soglasjem prisotnih in odgovornih komandirjev smo se odločili, da za izhodiščni položaj izberemo Kmetijski kombinat Jablje. Kraja v naravi nismo natančno poznali, odločili smo se zgolj ob uporabi vojaške karte. Povelje je bilo kratko in bolj ali manj jasno. Komandirji so mi zagotovili, da bodo na pot krenili najkasneje v dveh urah. Ta čas so hoteli izrabiti za ustrezne priprave vojakov in dokončanje razdeljevanja orožja in streliva. Po isti poti, kot sem prišel, sem se kar najhitreje vrnil v štab. Ko sem poročal nadrejenemu v štabu o opravljeni nalogi in naši odločitvi, sem dobil lepo 'pohvalo', da bom zamudil še tretjo svetovno vojno.«

Pred opisanim se je zgodil dogodek v Trzinu, ki je marsikoga pretresel in dodobra zaznamoval spopad med TO in JLA na tem območju. Bil je četrtek 27. 06. 1991.

Enota za protidiverzantsko delovanje, ki jo je vodil stotnik Igor Kvas, in diverzantski vod, ki ga je vodil stotnik Božo Zupančič, sta bili vojaški formaciji, ki sta bili največkrat angažirani, predvsem v času od maja 1990 do agresije na Slovenijo. Junija 1991 je iz dneva v dan postajalo jasneje, da bodo nastopili problemi. Osebno sem sicer pričakoval razkazovanje raznih oblik vojaške in druge moči, ne pa spopadov, podobnih trzinskemu, z mrtvimi na obeh straneh.

Pripadniki obeh enot so bili pred osrednjo slovensko proslavo v popoldanskem času ponovno mobilizirani. Mobilizacija je potekala zelo hitro, po tako imenovanem samopozivnem sistemu, ki bi ga lahko poimenovali tudi verižno pozivanje. Vojaki so se med seboj že tako dobro poznali, da večjih problemov pri obveščanju ni bilo. Fantje so imeli orožje kar na domu, kar je za današnji čas precej nenavadno. Tedaj mobilnih telefonov ni bilo, zato je bil prenos informacij precej otežen. Tudi vojaške radijske postaje niso vedno služile namenu. Kljub temu so se pripadniki po prejetem signalu večinoma javili na zbornem mestu v dobri uri, nekateri tudi hitreje. To seveda ni bilo mogoče v primerih, ko pripadnikov ni bilo doma. Odsotne pripadnike so na oddelku za obrambo občine Kamnik, ki je bil pristojen za izvajanje mobilizacije, iskali naprej. Nekateri obvezniki so pred odhodom na službene in drugačne poti sporočali svoje odsotnosti in telefonske številke, na katerih so bili dosegljivi. Spominjam se, da sem pri izvajanju mobilizacije diverzantskega voda govoril po telefonu z ženo Eda Peperka. Bil je službeno odsoten. Takoj naslednji dan, že pred sedmo uro, je bil med prvimi na oddelku za obrambo, prevzel vpoklic in se javil v enoto. Ker je v tistem času začasno živel v Domžalah, bi mu lahko razpored v enoti brisali. Tega ni želel, ker se je, kot je dejal, v enoti odlično počutil in bil v zelo dobrih odnosih z ostalimi pripadniki. Žal so dogodki in usoda hoteli, da je bil ta dan njegov zadnji.

Obe enoti, nekaj čez štirideset pripadnikov se je po mobilizaciji zbralo v telovadnici v Mekinjah. Tam so tudi prespali, seveda ob organiziranem zavarovanju in vzpostavitvi zvez preko stacionarnega telefona in tudi kurirskih. Povezavo so imeli s štabom v Kamniku in Domžalah. Eden od problemov je bil tudi nošenje uniform, saj so bile te enake oblačilom JLA. Ta problem so v začetku reševali z maskirnimi oblekami, ki so jih oblekli preko starih uniform. Kasneje so dobili tudi nove obleke pripadnikov TO. V nekaterih primerih se je izkazalo, da je bil to velik problem, ki je povzročil tudi streljanje med posameznimi enotami TO. Na srečo se ti primeri niso končali tragično. Tak primer se je zgodil četi Srednja vas po povratku v učni center na Igu.

Dogajanje v svoji enoti, diverzantskem vodu, poveljnik opisuje: *»Na sam večer proslave je bilo med nami čutiti nekaj več napetosti. Najbližji sosed nam je namreč vseskozi prinašal nove informacije. Tisto noč pravega počitka ni bilo. Nekaj zaradi praznika, nekaj zaradi tega, ker veselja nismo mogli deliti s svojimi, nekaj pa tudi zaradi bojazni, kaj bo prinesel naslednji dan. Gledali smo ognjemete. Nismo se pogovarjali, vendar je v podzavesti vsak čutil nekakšen nemir in pa bojazen v pričakovanju nadaljnjih razpletov dogodkov. Ta bojazen se je na žalost tudi uresničila.«* (Zupančič 2001, 89).

Naslednji dan sta poveljnika dobila nova obvestila, in sicer, da je enota JLA na Vrhniki zapustila vojašnico in se namenila proti Brniku. Šlo je za oklepni bataljon, veliko silo, ki je imela v svoji sestavi 40 tankov in 20 transporterjev. O moči tankov priča podatek, da je le nekaj tankov, ki so bili na začetku pomožne kolone na poti do Brnika, v Trzinu uničilo cisterno, avtobus, kombi, policijsko vozilo in tovornjak. Večina vozil je tudi zgorela, na srečo ni bilo eksplozij. Neznanski hrušč se je zgodil okoli pol petih zjutraj.

Bojan Končan je enotama ukazal, naj se z oborožitvijo in vso opremo premestijo na lokacijo v Lek Mengeš. To so tudi storili. V tistem času so enote TO uporabljale vozila, ki so bila last podjetij in tudi posameznikov. Večinoma je veljalo načelo, da je bil lastnik kombija ali tovornjaka skupaj z vozilom razporejen v enoto. V dopoldanskem času sta enoti dobili nekaj pojasnil o razmerah ter prejeli ukaz za premik na novo lokacijo k osnovni šoli v Trzin. Bojan Končan je bil glavni pogajalec z JLA, ki so jo enote TO ob pomoči policije blokirale v Trzinu.

Dogodki čez dan so bili dokaj mirni, saj naj bi bila glavna naloga enot varovati pogajalce in blokirati premike JLA, ki ni mogla mimo blokade. Enoti sta zavzeli določene položaje, iz katerih je bilo najlažje nadzirati dogajanja. Vojaki so imeli bojno strelivo. V popoldanskem času, okoli 14.30, je prelet helikopterja naka-

zal, da se bodo stvari lahko tudi dodatno zapletle. Po tem preletu so vojaki postajali nemirni, čeprav je bilo sporočeno, da so pripeljali hrano in napitke za vojake. Seveda je posadka helikopterja želela dobiti tudi informacije o razmerah na terenu. Položaj pa se je začel spreminjati po odletu helikopterja in tudi pogajanja niso potekala po načrtih. V popoldanskem času so prišli tudi pripadniki specialnih enot milice, kar je kazalo na resnost razmer.

»Zaradi pomanjkanja zvez nismo vedeli, kaj se pravzaprav dogaja. V poznih popoldanskih urah je na naše položaje vpadla specialna enota policije s poveljnikom Beznikom. Bili so do zob oboroženi z lahkim pehotnim orožjem in orožjem za protioklepni boj. S poveljnikom Beznikom sva se pozdravila in od njega sem prejel uporabne informacije. Ko sem mu razložil naše položaje in situacijo, me je opozoril, da bo verjetno kmalu prišlo do oboroženega spopada, ter preveril, če lahko računa na našo podporo. Moj odgovor je bil pritrdilen s pripombo, da bodo glavno težo morali prevzeti sami, saj imajo bistveno več izkušenj, znanja, predvsem pa neprimerno boljšo oborožitev. Ko sem mu pokazal našo oborožitev, se je zasmejal, saj smo imeli samo pehotno oborožitev ter nekaj bomb, sam pa sem imel pištolo. Dogovorila sva se, da bodo oni prevzeli položaje na cesti, mi pa se bomo pomaknili med hiše in jim varovali hrbet. Še danes lahko zatrdim, da bi glede na nadaljnji razvoj dogodkov brez specialne enote policije veliko pripadnikov našega voda v Trzinu izgubilo življenje.« (Kvas 2001, 87).

Začetek spopadov je pomenil helikopterski desant JLA na travniku ob cesti okoli 18.30. Dogodki so se začeli bliskovito odvijati. Ko je bil sprožen prvi strel, je bil to znak in povod za streljanje z vseh strani. Pripadniki protidiverzantskega voda niso mogli streljati na helikopterje, ker je bil v smeri desanta diverzantski vod iz Kamnika. Pripadniki specialne enote policije so uporabili protioklepno orožje za streljanje na oklepna vozila JLA, iz katerih so pričali streljati po enotah TO, tudi z orožjem večjega kalibra. Poveljnik protidiverzantskega voda se je odločil, da premakne enoto na vrh hriba, ker je bilo pričakovati naslednji desant.

Najboljši opis doživljanja spopada na ravni posameznika je zapis Igorja Kvasa: *»Trava okrog nas je letela na vse strani, na cesti pa se je vžgal avtobus v barikadi. Med premikom so nas ustavljali prestrašeni domačini in nas prosili, naj jih branimo, če bo prišla sovražna vojska. Poskušali smo jih prepričati, naj se spravijo v zaklonišča, saj so krogle letele malo nad našimi glavami. Za mogoči spopad z novim desantom sem izbral najizkušenejše pripadnike enote, ki bi imeli odločilno vlogo. Po preverjanju števila pripadnikov naše enote smo ugotovili, da manjkata dva. Vedeli smo, da sta ostala pri cesti, vendar ni nihče več verjel, da sta še živa. Iskali smo pogrešana tovariša, vendar ju nismo uspeli najti.«*

Po prenehanju streljanja so patrulje izvedle ogled terena. Opazili niso nič sumljivega, enota se je ponovno približala oklepnikom, specialna enota policije se je umaknila s kraja spopada. Problemi so bili tudi z vzpostavitvijo zveze s poveljnikom OŠTO Domžale. Po teh dogodkih se je enota odpeljala na zborno mesto v Mekinje. Tam so že bili pripadniki diverzantskega voda in na srečo tudi pogrešana vojaka.

Tudi diverzantski vod Kamnik se je boril v podobnih, težkih razmerah. V razmerah pogajanj in blokade ni bilo večjih problemov, ti pa so se pojavili s preletom helikopterjev, ki so praktično pristali v neposredni bližini razporeda enote. Komandir enote je želel ohraniti predvsem varnost vojakov, zato se tudi niso približevali oklepnikom. Probleme je imel tudi s stikom in povezavo z drugimi enotami in komandirji, kar je onemogočalo koordinacijo aktivnosti. Razmestitev enote je bila zaradi desanta izjemno neugodna, saj so se znašli med transporterji in protidiverzantskim vodom TO Kamnik z ene strani in desantom, ki je bil spuščen na drugi strani. Zato je komandir voda izvedel premik dela enote.

Poveljnik voda Božo Zupančič in Edo Peperko, ki je bil poveljnik ene od skupin, sta želela ugotoviti, v kakšnem položaju je enota. Pištoli, ki sta jih imela na razpolago, sta zamenjala s puškami, ki sta jih dobila od vojakov v enoti. Pri izvajanju premikov je bilo to usodno za Eda Peperka.

Končan Bojan, ki je bil poveljujoči TO, v knjigi *Obranili domovino* o dogodkih med drugim zapiše tudi: *»Postaja milice Domžale je bila že ponoči obveščena o premikih tankov z Vrhnike, zato so s pomočjo gasilcev iz Heliosa organizirali in v barikade postavili tovornjake, kar pa trinajst oklepnih vozil, posebej še tankov, ni veliko motilo. Pred seboj so 'mleli' tovornjake in naredili prehod drugim. Kljub temu so obtičali trije oklepni transporterji, BVP – bojno vozilo pehote M 80 A. Občani so glasno zmerjali pripadnike JLA, oficirji JLA so bili živčni in grozili s pištolo. Ob 11.20 je načelnik 5. PŠTO Vojko Pavlin po telefonu sporočil povelje, naj obkolijo transporterje z okoli 30 vojaki in jih razorožijo. Za akcijo so namenili dva voda iz Kamnika in vod zaščitne čete iz Domžal, skupaj 77 vojakov. Imeli so različno oborožitev – od novejših ostrostrelskih in avtomatskih pušk do starih nemških brzostrelk MP 40, nekateri pa so imeli le pištole. Za protioklepni boj so imeli na razpolago štiri strelce z armbrusti. Enote so se razporedile v bližini transporterjev. Poizkus s pogajanji ni uspel, nasprotnike je vodil kapetan prve stopnje in oficir varnostne službe Rade Popović, ki predaje ni sprejel. Približno ob 14.20 je na položaje prišel še oddelek specialne enote milice, ki jim je poveljeval Vinko Bezek, poveljnik specialne enote. Tudi njegovi pogovori s Popovićem niso obrodili sadov. Vsi so se zavedali težavnosti razmer, Popović je poklical na pomoč desantno enoto na Vrhniko. Ta je tudi prišla ob 18.38.«* (povzetek)

Prihod helikopterjev in začetek desanta je pomenil začetek bojev in streljanje z vseh položajev. Pripadniki slovenskih sil so uničili dva transporterja in vozilo za zveze. V bojih so padli štirje vojaki JLA iz transporterjev, eden pa je bil ranjen. Posadka nepoškodovanega transporterja se je predala šele okoli 23. ure v hudem nalivu. Tudi pri tem je prišlo do streljanja, ki se je na srečo končalo brez posledic. Pripadniki JLA so sprevideli, da nimajo več možnosti. Končan navaja, da so bile žrtve tudi med specialci iz helikopterskega desanta, in sicer naj bi imeli enega mrtvega ter ranjenega pilota. V zapisih iz virov JLA tega ni razbrati.

Žal so bile žrtve tudi na naši strani, poleg Edvarda Peperka je bil v glavo ranjen tudi Aleš Kodra, ki je preživel, žal s trajnimi in zelo hudimi posledicami.

Pomoč jurišnega odreda TO Kamnik v Trzinu

Pred spopadom v Trzinu se je kmalu po poldnevu začela tudi mobilizacija jurišnega odreda. Poveljujoči kader je kmalu izvedel za dogajanja v Trzinu. Zavedali so se, da informacije ne prinašajo nič dobrega. Kurirji oddelka za obrambo občine Kamnik so pripadnikom jurišnega odreda hitro vročili pozive. Enota je bila najštevilčnejša v Kamniku, saj je po uradni evidenci upravnega organa v Kamniku štela 206 pripadnikov.

Vodstveni kader odreda se je kmalu zbral na mobilizacijskem zbirališču, ki je bilo vzdolž celotnega Podgorja. Večina vpoklicanih je prišla hitro. Stanje ni bilo nič kaj dobro: »*Na obrazih vseh se je čutila izjemna zaskrbljenost. Dobro se spominjam mlajšega teritorialca, ki je klečal in jokal, razlagajoč, da ima doma pravkar rojenega sinka. Situacija je bila mučna, napetost v zraku izredna, slišali so se tudi oddaljeni streli in rafali iz avtomatskega orožja. Odred še ni dobil naloge, a večina je slutila, da ne gre za vajo.*« (Ulčar 2001: 74)

Odred se je v popoldanskem času izpopolnjeval ter opravljal priprave. Orožja ni bilo v enoto kar nekaj časa, bilo je tudi večinoma staro. Nekateri so dobili v roke kar strojnice nemške izdelave MP 40, s katerimi pa večina ni znala ravnati. Mnogi, predvsem poveljujoči, so prejeli zgolj pištole. Tudi streliva ni bilo veliko. Večji del orožja je bil zaščiten z oljem, kar je zahtevalo še dodatno delo. Vse skupaj je danes bolj razumljivo, predvsem zaradi znanega odvzema orožja teritorialni obrambi.

V enoto je prišel major Tone Lipovšek, ki je vodil štab TO v Kamniku. To je bil prvi resnejši stik poveljujočih odreda z nadrejenimi. Lipovšek je dal jasno nalogo, *in sicer naj se kamniški jurišni odred premakne* v Trzin, blokira ostale dele enot JLA in jih prisili k predaji. Tedaj je bila ura okoli 20, kar v junijskih dneh pomeni še okoli dve uri dnevnega časa.

Odločitev poveljujočih je bila v strokovnem smislu po moji presoji dokaj preprosta, v človeškem smislu pa izjemno težka. Odred je pričel aktivnosti z izhodiščnega položaja, ki je bil dovolj oddaljen, da posamezne enote nižje ravni ne bi naletele na neposredni ogenj nasprotnika. Previdnost je bila zelo pomembna, saj poveljujoči niso razpolagali z zadostnimi podatki in informacijami o razmerah na bojišču v Trzinu. Enota je iz Podgorja opravila premik v Jablje, se tam zbrala in organizirala za izvedbo naloge. V smeri proti Trzinu je bilo videti gost dim, kar je še povečevalo napetost v enoti. Dodaten problem je predstavljalo tudi vreme. Zaradi pozne ure je postajalo vse temneje, začelo pa se je tudi močno oblačiti in iz temnih, težkih oblakov močno deževati. Kot bi tudi vreme želelo simbolno označiti ta dan.

Poveljstvo odreda na izhodiščnem položaju ni našlo stika z nadrejenimi, *kar je bilo sicer dogovorjeno.* Zaradi pomanjkanja podatkov o stanju nasprotnika so v enoti izvedli izvidniške naloge. V veliko pomoč jim je bil član poveljstva Ivan Mušič, ki je bil domačin. Dodatne probleme je predstavljalo dejstvo, da v poveljstvu niso bili seznanjeni s potekom bojev niti z razporeditvijo naših in nasprotnikovih sil. Problem so predstavljale tudi uniforme, ki so bile povsem enake uniformam JLA.

»*Mimo naju se je pomikalo več postav. Poskušal sem spregovoriti z njimi, stopil korak proti njim. Niso spregovorili. Šele tedaj sem opazil, da so štirje, hodili so drug za drugim. Vsi so bili v belih majicah. Pospešili so korak in se izgubili v deževju večera. Nedvomno so bili armadni vojaki, ki so se bodisi izgubili bodisi skušali navezati stik s svojimi v transporterju. Verjetno so bili pripadniki specialne enote iz helikopterjev. Srhljiva izkušnja, ko srečaš nasprotnika na vsega nekaj metrov z avtomatom, pripravljenim na strel. Po opravljenih ogledih v Trzinu in vrnitvi v Jablje je v enoto prispel eden izmed pooblaščenih pripadnikov Območnega štaba TO iz Domžal, stotnik Edvard Golob. Močno zaskrbljen mi je v nekaj stavkih povedal ukaz, preveril, če sem ga razumel, zapisal moje podatke in odšel. Ukaz je bil jasen. Posadko transporterja v Trzinu je potrebno uničiti. Nerazumljiva mi je bila odločitev o uničenju posadke. Poznal sem razliko med poveljem uničiti ali zgolj onesposobiti. Na moje vprašanje o položajih nasprotnika ter njihovem številu je zagotovil, da na področju spopadov, razen posadke v transporterju, ni nasprotnikov. Šlo je zares. Na obrazih teritorialcev, znancev in prijateljev je bilo opaziti strah, a tudi odločnost priskočiti na pomoč tistim, ki so morda še v akciji.*« (Ulčar 2001: 75) (povzetek)

Poseben problem je bil prenos vsebine ukazov na nižje ravni vodenja in poveljevanja. V enotah je manjkalo sredstev za zveze, kar je pomenilo, da so bila povelja, ki so prihajala na štabe, predvsem pa v enote, zelo kratka in tudi redka. Prihajala so preko šifriranih telegramov in so imela različne vsebine. Višja poveljstva so pošiljala predvsem splošna povelja, ki jih je moralo nižje poveljstvo realizirati. Največji problemi so bili seveda v enotah. Značaj poveljnikov, njihove splošne intelektualne in tudi druge lastnosti so bile izjemnega pomena. V tistih dneh so sprejemali predvsem spodaj navedena sporočila, na osnovi katerih so se morali samostojno odločati. Za seboj pa so imeli dvesto in več vojakov, ki so imeli doma svoje družine. Postavite se v te vloge in pomislite, kaj bi storili, ko prejmete naslednje sporočilo oziroma ukaz:

Z enoto izvršite premik s pripadajočimi sredstvi v območje Trzina z nalogo blokade in uničenja nasprotnika. Organizirajte protioklepni boj s ciljem preprečevanja prodora oklepnih sil preko blokad na komunikaciji. V primeru neposrednega kontakta z enotami JLA na osnovi ukaza predsedstva RS izvajajte bojno delovanje ter z vsemi sredstvi preprečite prodor oklepnih vozil. V primeru naletov bojno delujte na nasprotnikove helikopterje in letala.

Podoben ukaz je prejel poveljnik jurišnega odreda in tudi drugi poveljniki. Poveljstvo ter poveljniki čet so oblikovali naloge na nižji ravni in svoje enote razporedili po smeri delovanja. Enote so v izjemno neugodnih vremenskih razmerah odšle na svojo nalogo. Ni bilo mogoče vedeti, da so nasprotniki le v transporterju in ob helikopterjih. Težko je bilo tudi oceniti, kakšne so sile JLA in kje so.

Prva četa se je povsem približala transporterju z namenom onesposobiti posadko, druga četa pa naj bi preprečila umik posadke v smeri proti Ljubljani. Poveljnik se spominja, da je povelje, naj ob zaključku poberejo mrtve, naredilo močan vtis. Previdno so se pomikali in pregledovali teren. Bila je že tema in zelo močno je deževalo. Tudi sam se spominjam tega dne, ko sem

na Rožičnem prepričeval podjetnika, naj nam za potrebe prevozov odstopi tovorno vozilo. Čeprav je bilo to mogoče storiti s pozivom in prisilo, sva se z lastnikom dogovorila brez večjih težav. Tako je bilo to tedaj.

Na polju pri Trzinu so poveljujoči opazili svetlobne signale, zeleno utripajočo svetilko. Ocenili so, da gre za nasprotnika, ki je poskušal navezati stike s posadko transporterja. Poveljstvo je bilo v dvomih o številu in razmestitvi nasprotnikov, predvsem tistih, ki so izvršili desant. Danes bi mnoge probleme rešili zgolj z mobilnim telefonom, tedaj pa je bilo to zelo težko. Poveljujoči odreda ni imel zveze s poveljstvom 55. Območnega štaba. Po lastni presoji poveljnika so okoli 22. ure začeli z razporejanjem na bojne položaje.

Poveljnik je skupino vojakov poslal do transporterjev. Ugotovili so, da so prazni. Ali so se vojaki predali ali so zapustili vozilo in se priključili desantni enoti? V enoti niso vedeli, da se je praktično hkrati z zasedbo položajev za napad posadka zadnjega, tretjega transporterja predala. Kljub temu so bile razmere precej napete, v hudi nevihti pa je zmanjkalo tudi elektrike, tako da je bilo celotno območje v popolni temi. Enote so ostale na položajih in čakale navodila. Stotnik Borut Ulčar je odšel v Domžale, da bi na štabu dobil informacije. Poveljnik Marjan Mahnič ga je seznanil, da so se posadke predale, ujetnike pa so pripeljali na sedež štaba v Domžale.

V jurišnem odredu so se zavedali nevarnosti vojakov pri progi in specialcev, ki so se približali blokom v Trzinu. Kljub temu so se premočeni in izmučeni umaknili na izhodiščni položaj, v Kmetijskopospeševalni center Jablje.

Po spopadu v Trzinu so se v večernih urah v Kamnik vrnili tudi pripadniki diverzantskega in protidiverzantskega voda. Dogodki v Trzinu so na pripadnikih pustili globoke posledice, najbolj na tovariših padlega Eda Peperka. *»V večernih urah smo dobivali vse več pretresljivih novic o dogodkih v Trzinu. Izvedeli smo, da sta bila v spopadu udeležena tudi dva naša voda za posebne namene, da je pokalo vsevprek, da je Edo Peperko hudo ranjen. Eden od pripadnikov štaba je bil njegov bratranec. Okrog enajstih ponoči je v štab prispel del enega voda. Za druge nismo vedeli, kje so in kaj je z njimi. Fantje so bili do kraja dotolčeni in utrujeni. Nekateri so bruhali od strahu, drugi jokali. Po majhnem okrepčilu, jesti niso mogli, smo jih napotili k počitku v dom TVD v Mekinjah. Posamezniki, razen Peperka, so potem prihajali še vso noč. Medtem smo izvedeli, da je Edo umrl. Ta vod si ni več opomogel in je bil kasneje razpuščen. Drugi vod si je po krajšem času opomogel in nadaljeval s prvotnimi nalogami.«*

Bratranec Eda je Borut Djuraševič. V TO je bil razporejen že dolga leta. Opravljal je vrsto dolžnosti, nazadnje je bil pomočnik za logistiko v kamniškem štabu. Tistega večera in noči se spominja: *»Smrt Eda me je zelo prizadela, saj sva si bila zelo blizu in tudi z vso njegovo družino. Nasilno reševanje vprašanj razpada Jugoslavije mi nikoli ni bilo blizu, saj sem pristaš miroljubnosti, vendar pa sem v trenutku, ko sem zvedel za smrt Eda, v sebi začutil globok odpor, rekel bi celo sovražnost do JLA in njenih pripadnikov. Kljub temu, da sem imel doma poleg žene še dve hčerki, ki sta obiskovali osnovno šolo, probleme sem imel tudi s staršema, ki se nista mogla vrniti domov s potovanja po Hrvaškem, sem se bil pripravljen podati v neposreden boj z enotami JLA. Dodaten motiv so mi dali pogledi in molk pripadnikov TO v Mekinjah, ko smo jim pripeljali večerjo.«*

Prvi dan intervencije v Sloveniji je minil predvsem v poskusih JLA v hitrih manevrih, zasedbi mejnih prehodov in letališč. JLA je opravljala pritiske in z znanimi metodami ustrahovala prebivalstvo. Teritorialna obramba, milica in obrambne sile so postavile barikade za preprečevanje prodora oklepnih sil JLA. Na različnih koncih v Sloveniji je prišlo do oboroženih spopadov in prvih žrtev. Potekal je tudi pritisk na vojašnice, ki sta se jim zaprli voda in dobava elektrike. V bližini Kamnika poleg spopada v Trzinu potekajo pomembni dogodki tudi na letališču Brnik, kjer je prav tako prišlo do streljanja in žrtev. V učnem centru na Igu je bila kamniška enota, četa Srednja vas, udeležena pri sestrelitvi helikopterja in takoj za tem premiku enote z naborniki na območje občine Kočevje.

Vodstvo enote: Jurišni odred, 206 pripadnikov, šifra enote 5521/50

ŠT.	PRIIMEK IN IME	DOLŽNOST
1	ULČAR BORUT	POVELJNIK, PREJ NAMESTNIK POVELJNIKA
2	KRIŽNIK MARJAN	POVELJNIK
3	HROVAT JERNEJ	POVELJNIK ČETE
4	SIKOŠEK EDVARD	POVELJNIK ČETE
5	RAZDEVŠEK MATEJ	POVELJNIK ČETE
6	MUŠIČ IVAN	ČASTNIK ZA LOGISTIKO
7	UKMAR JANKO	ČASTNIK V POVELJSTVU
8	MLAKAR ROMAN	ČASTNIK ZA INTENDANTSKO SLUŽBO
9	IVANČIČ BOJAN	ČASTNIK V POVELJSTVU
10	GOLOB MARJAN	ČASTNIK ZDRAVNIK
11	WAHL MILOŠ	ČASTNIK ZDRAVNIK
12	KRIŽELJ CIRIL	PODČASTNIK V POVELJSTVU ZA RKBO
13	VOLER STANKO	PODČASTNIK ZA ZVEZE
14	KEŠNAR VILKO	ČASTNIK, POVELJNIK VODA
15	GAMS IZIDOR	POVELJNIK VODA ZA PODPORO
16	URŠIČ DUŠAN	ČASTNIK
17	KOŠIR BRANKO	ČASTNIK

Opomba: Poveljevanje enoti je po odločitvi poveljnika 55. Območnega štaba Marjana Mahniča od Marjana Križnika prevzel Ulčar Borut.

Dogodki po spopadu v Trzinu

Naslednje jutro po spopadu v Trzinu je bilo zelo težavno. Vse je bilo pod vtisom spopada. Čeprav se je stanje nekoliko popravljalo, je potekala demobilizacija enot. Vse pa je potekalo pod težo groženj JLA o letalskih in drugih napadih. Diverzantski vod ni zdržal pritiska, zato se je štab odločil, da vojake spusti domov. Tudi kasneje se enota ni več mobilizirala. Težko psihično stanje v enoti najbolje opisuje komandir Božo Zupančič, ki pravi, da se je še enkrat izkazal za resničnega rek, da je po bitki lahko biti general. Pripadniki voda ne želijo nikomur in nikdar, da bi doživel kaj podobnega. Priznanje, ki so ga zasluženo dobili, pa nosijo s ponosom. Menim, da ni kaj dodati.

Vsi so bili pod vtisom smrti znanca in prijatelja. Tudi v štabu v Kamniku je bilo enako. Zaščitni vod, ki je imel osnovno nalogo zavarovanja štaba in občinske oblasti v Kamniku, je moral prevzeti tudi nalogo vojaških pogrebnih svečanosti. To ni bilo tako preprosto, saj pripadniki niso bili usposobljeni za te naloge. Dobili so vsaj nove uniforme in simbole slovenske vojske. Zaščitni vod in njihov komandir Aleš Slabe so častno izvedli nalogo, čeprav so bili tudi sami prizadeti ob izgubi pripadnika TO, za nekatere pa tudi znanca in tovariša.

Dogodek je imel širši odziv tudi v Kamniku. Začeli so prihajati prostovoljci. Na upravni organ in štab TO se jih je v tistih dneh javilo natančno 130. Razporeditev v enote je bila odvisna predvsem od tega, ali je posameznik imel uniformo in ali je enota imela razpoložljivo oborožitev in formacijsko mesto. Kar lepo število fantov je odšlo v enote. Njim gre vse priznanje. Na upravnem organu je shranjen seznam teh Kamničanov. Prostovoljci so bili vseh starosti, nekaj tudi preko 50 let, med njimi sta bili tudi dve ženski. Okoli 10 % teh spoštovanja vrednih domoljubov ne nosi slovenskega priimka. Do njih in nekaterih njihovih rojakov smo prevečkrat premalo strpni. Njihove človeške in druge lastnosti posplošujemo in reduciramo na narodno poreklo. To nam ne more biti ravno v ponos. Poznam tudi primer kamniškega politika tedanjega časa, ki je imel razpored v enoti TO občine Kamnik. Na poziv se ni odzval, kar je opravičeval z dejstvom, da je politični funkcionar v občini. Po predpisih tedanjega časa bi se moral odzvati pozivu v enoto. Primer navajam predvsem zaradi njegovega javnega pisanja, da je eden redkih, ki je »pripeljal demokracijo« v Kamnik. Res je, ima nekatere zasluge, vendar to še ne pomeni, da mu ni potrebno spoštovati pravil, ki so veljala za vojaške obveznike.

Jurišni odred Kamnik je petek, 28. 06. 1991, po kratki noči dočakal v Jabljah pri Mengšu. Odred je vodil stotnik Borut Ulčar, po moji presoji eden od najboljših in najsposobnejših poveljnikov iz občine Kamnik. Njegovo poznavanje in razumevanje tedanjega časa ter tudi njegov značaj najbolje odraža zapis: *»Svečana proslava razglasitve samostojnosti na Trgu revolucije v Ljubljani je bila za vse, ki cenimo svobodo in neodvisnost, krona nekajletnega dela tistega dela vodstva republike, ki je videlo naprej in razumelo pogumne premike vzhodne Evrope tistih let. Za večino je bila to končna verifikacija in dokaz pravilnosti odločitve parlamenta iz leta 1990.«* (Ulčar 2001: 74)

Po moji presoji smo imeli v Kamniku le še tri poveljnike te ravni, s čimer seveda ne želim manjšati pomena drugih poveljnikov in častnikov na nižjih dolžnostih. Voditi odred z 206 pripadniki in jim poveljevati v tedanjih razmerah, prav gotovo ni bila lahka naloga. Borut je deloval zelo preudarno, mirno, inteligentno in strokovno. Odred je uspešno opravil bojno nalogo, čeprav ni prišlo do streljanja in spopadov. V Trzinu se ni vse končalo ob 19. uri prejšnjega dne, kot si nekateri predstavljajo. Kaj bi se lahko zgodilo, če bi JLA izvedla desant celotnega diverzantskega odreda, kar je sicer bila povsem realna možnost?

Drugi dan in naslednji dnevi so pomenili obdobje, ki je bilo na robu ponovnih spopadov, pogostih premikov in posredovanj v stanju popolne bojne pripravljenosti. Vse enote TO občine Kamnik in tudi jurišni odred so pričakovali vpoklic dodatnih in tudi novih enot ali vsaj zamenjavo nekaterih pripadnikov, ki so kazali znake psihične obremenitve. Žal drugih enot v Kamniku ni bilo, zamenjave zgolj posameznih pripadnikov pa bi lahko povzročile poslabšanje stanja v enotah, saj je razumljivo, da so si mnogi želeli vsaj za nekaj časa domov in si nabrati novih moči. Poveljujoči v TO so pravilno odločili, menjav niso dovolili in jih omejili zgolj na izjemne primere. Pritiskov po zamenjavi je bilo precej, nekaj tudi zunaj predpisanih načinov in poti.

Del jurišnega odreda je že naslednji dan čakala nova preizkušnja. *»Spominjam se ene od nalog naslednjega dne, ko je del našega odreda pregledoval teren v smeri od železniške proge proti Depali vasi in južneje proti radijskemu oddajniku. Enota se je razporedila v strelce in pričela s preiskavo. Sredi aktivnosti so brez kakršnekoli koordinacije z nami prispela terenska vozila in se razporedila ob cesti. Iz njih so poskakali dobro opremljeni pripadniki specialne enote milice in se mimo naših enot razporedili po polju. Neverjetna sreča, da zaradi neusklajenosti ni prišlo do medsebojnega streljanja. Pripadniki milice (SEM) so bili namreč v posebnih uniformah brez vidnih oznak, tudi vozila so bila obarvana z maskirno barvo, značilno za vojsko. Svoje enote smo takoj umaknili. Rezultat teh aktivnosti je bila vdaja šestindvajsetih specialcev jugoslovanske vojske, katerih signale in premike smo zaznali že prejšnjo noč. Glede na številčnost in izurjenost armadne skupine sem še bolj prepričan, da bi se izid bitke v Trzinu brez uvedbe naših enot na položaje lahko povsem drugače končal, saj bi specialci desanta preko proge v noči nedvomno priskočili na pomoč posadki zadnjega, tretjega transporterja. Posadka se je namreč predala šele, ko je bil opažen prihod naše, številčno nedvomno močne bojne enote.«* (Ulčar 2001: 77, 78, povzetek)

Naslednji dnevi so bili nekoliko mirnejši. V odred je prišlo tudi nekaj prostovoljcev, ki so bili zelo borbeno razpoloženi. Poveljujoči so jim morali dati posebna navodila, saj so bili zelo željni akcije. Iz njih so oblikovali posebno bojno skupino. Uporabili bi jih v primeru potrebe po hitrih posredovanjih.

Posebno pozornost je bilo potrebno nameniti tudi preletom helikopterjev in jugoslovanskemu vojnemu letalstvu. Povelja, ki so prihajala iz Republiške koordinacijske skupine kot tudi povelja na nižji ravni, so vedno omenjala možnosti zračnih napadov. Na to nevarnost so morali biti v enotah še posebej pozorni. Vsi premiki in tudi počitki ter razmestitve enot so zahtevali ustrezne zaščitne ukrepe. Po nekaterih podatkih naj bi JLA na območju tedanjega 5. Vojaškega območja s sedežem v Zagrebu imela kar okoli 200 vojaških letal in helikopterjev.

V teritorialni obrambi so imeli pripravljene posamezne skupine in tudi enote, ki bi v primerih preleta manjših sil lahko posredovale. Teh sil in tudi opreme je bilo zelo malo, dejanska uporaba pa izjemno tvegano in hrabro dejanje. Pri posredovanju informacij o zračni nevarnosti je prihajalo do problemov pravočasnega posredovanja signalov. Manjkalo je predvsem tehničnih sredstev zvez in tudi obstoječe niso bile najboljše. Tudi hitrosti, predvsem letal, so povzročale probleme pri obveščanju enot o nevarnostih.

Na ravni občine je deloval Občinski center za opazo-

vanje, javljanje in alarmiranje – COJA. Ta enota je bila v stalnem dežurstvu od 9. maja 1991 do odhoda zadnjega vojaka iz Slovenije. Večino časa je delo opravljala na Upravnem organu za obrambo v Kamniku, med vojno pa v podzemnih prostorih na avtobusni postaji. V času spopadov je del enote izvajal tudi naloge vizualne opazovalnice na Starem gradu. COJA je imel pomembno nalogo, saj se je v njem zbiralo veliko podatkov in informacij, ki so bile pomembne za odločitve občinskih vodstev in služb ter tudi za poveljstva TO.

Grožnja letal je bila stalna in tudi dejansko uporabljena. Najhuje je bilo že 28. junija, ko so izstrelki letal JLA naredili pravi pokol, predvsem nad tujimi vozniki tovornjakov na Medvedjeku. Kljub dogovorom o prenehanju sovražnosti so letala izvedla tudi napad na radijski oddajnik v Domžalah, in sicer v torek 2. julija 1991 ob 10.35. Ta dan je letalstvo JLA izvedlo tudi raketne napade na oddajnike Krvavec, Nanos, Boč in drugje. V Ljubljani so razglasili zračni alarm, letalo je prebilo zvočni zid in streljalo na Ljubljanski grad. Letala so uporabili tudi v Krakovskem gozdu. Ta dan je bila resnično prava vojna, ki jo je pred tem napovedal general Blagoje Adžić, načelnik generalštaba Jugoslovanske vojske: »Vojna je bila armadi vsiljena. Nasprotnika bomo prisilil, da ne bo več nastopal tako arogantno. Našli bomo tudi tiste, ki se zdaj skrivajo v svojih luknjah.«

Prelete letal in izvajanje njihovih bojnih akcij je poveljnik Borut Ulčar opisal: »Letali Mig 21 smo opazili med akcijo. Kljub temu, da letali nista bili najnovejši, so z izredno spretnostjo izvedli nekaj slepilnih manevrov, izvršili akcijo in se z enako hitrostjo, kot sta prispeli, tudi umaknili. Hitrost akcije je bila navkljub takojšnjemu reagiranju naših merilcev le prevelika, tako da sestrelitev ni bila mogoča. Situacija bi bila lahko ob pravočasnem informiranju o preletu drugačna. Istega dne je letalstvo izvedlo tudi napad na oddajnik na Krvavcu.«

Analize spopada v Trzinu s strani JLA

JLA je po spopadih in do odhoda iz Slovenije večino časa preživela v vojašnicah, vendar ni mogla prenesti poraza, tudi ne poraza v Trzinu. V poveljstvih JLA je bilo že v navadi, da se je vsaka stvar analizirala s ciljem odpravljanja pomanjkljivosti. Navadno je pri tem manjkalo realnosti.

Glavne sile JLA, ki so delovale na smeri Ljubljana–Trzin–Mengeš–Moste–Brnik in s tem na območju 55. Območnega štaba TO Domžale, so bile iz sestave prve oklepne brigade na Vrhniki. V svoji formaciji so imele poleg treh oklepnih bataljonov tudi izvidniško četo, četo za zveze, diverzantski odred in zaledni del brigade. Razpolagale so z vsemi tehničnimi sredstvi za boj proti enotam TO in takratne milice. V vsakem od bataljonov je bilo vsaj štirideset tankov in dvajset transporterjev, tako da lahko govorimo o izjemno močni oklepni enoti z vso potrebno podporo. Na srečo je proti Brniku krenil »le« en bataljon.

Osnovna naloga brigade je bila opraviti prodor 1. oklepnega bataljona proti letališču Brnik. Pred bataljonom je bila angažirana izvidniška četa, bataljon pa je izvedel premik v dveh kolonah. Naloga je bila zasesti položaje letališča z zunanje strani ograde ter se pripraviti na pričakovan boj z enotami TO in organov za notranje zadeve Republike Slovenije. Cilj je oklepna enota dosegla okoli 8. ure, saj so bili pred glavnim vhodom na letališče in vzdolž ograje razporejeni tanki M-84. Bilo jih je 24 z vso bojno opremo. Nekatera oklepna vozila so imela težave na poti, v Brezovici, na Toškem čelu, v Trzinu, Mostah. Del enote naj bi se združil z 61. gorskim bataljonom in zavzel prelaze Rateče, Korensko sedlo, Ljubelj, Jezersko in Hrušico.

Brigada je dobila ukaz ob 0.30, bataljon pa je krenil v akcijo ob 02.40. Obe koloni sta na poti naleteli na mnoge zapreke, ki pa sta jih premagali bolj ali manj uspešno. Več o tem je mogoče prebrati v knjigi *Obranili domovino*. Ostale enote brigade so ostale na Vrhniki z nalogo zaščite vojašnice Ivan Cankar in za primer možnih intervencij.

V poveljih enot JLA je bilo tudi zapisano, da morajo na cilj priti čim hitreje in da jih nič ne more niti ne sme zaustaviti. Preprečili naj bi tudi intervencijo sil TO in organov za notranje zadeve.

Kolona je naletela na ovire tudi na mostu v Trzinu, in sicer v jutranjih urah, ko še ni bilo veliko prometa proti Ljubljani. Tankom v ospredju je uspevalo utirati pot z odrivanjem kamionov in gradbene mehanizacije, ki je bila v blokadi. Pri tem so tanki poškodovali bankine, zato zadnja tri bojna vozila pehote in tudi vojaško terensko vozilo niso uspeli naprej proti Mengšu. V terenskem vozilu sta bila častnik za zveze major Frane Radobuljac in načelnik varnostne službe v brigadi kapetan prve stopnje Rade Popović.

Načelnik zvez je poročal poveljniku brigade, da se okoli transporterjev zbira čedalje več ljudi, ki so bili sovražno nastrojeni proti njim. Blokirani del enote je želel komandant brigade rešiti, zato je od komandanta korpusa ob 13.30 zahteval, naj na območje Trzina napoti helikopterski desant. Helikopterja sta poletela z Vrhnike ob 18.15 s 27 vojaki diverzantskega odreda. Prihod helikopterjev je po ocenah JLA sprožil splošno streljanje iz bližnjih objektov iz avtomatskega in protioklepnega orožja, kar je povzročilo resne izgube. Pri tem v analizah oficirji uporabljajo jezik živa sila in bojna tehnika, čeprav je šlo v oklepnih vozilih za štiri mlada življenja vojakov nabornikov. Čeprav je bil v blokadi načelnik zvez z ustreznim vozilom in sredstvi, tudi oni niso imeli povezave s poveljnikom bataljona, ki je bil v drugi koloni. Glavne sile te kolone so imele težave z enotami TO, saj je le nekaj ur pred spopadom v Trzinu prišlo tudi do streljanja na Brniku.

Iz analiz JLA izhaja, da je bilo zahtevano, da se v Trzinu uporabi desant celotnega diverzantskega odreda in da se helikopterji, ki so spustili desant, vrnejo v Trzin z novimi, dodatnimi silami. Tega niso storili, ker naj ne bi imeli dovolj goriva za helikopterje. Ocena JLA je bila, da enote niso imele druge možnosti kot organizirati krožno obrambo in zahtevati dodatne sile za pomoč. Ker teh ni bilo, se je komandir skupine odločil za predajo. Helikopterji naj bi prišli, vendar prepozno.

Brigadi je v spopadih poveljeval načelnik štaba, ker se je komandant brigade s helikopterjem spustil v šentviško vojašnico Boris Kidrič, iz katere pa naj ne bi imel možnosti vrnitve v brigado. V enoti so imeli težave tudi s pobegi, saj so že 27. in predvsem 28. 06. 1991 dezertirali na slovensko stran major, trije podčastniki, večji del civilnih oseb v službi v JLA slovenske narodno-

sti ter naborniki slovenske in hrvaške narodnosti. Poveljujoči v brigadi so ocenili, da je bilo s slovenske strani veliko psihološkopropagandnih aktivnosti, izzivanj agentov, groženj in drugega. Kljub temu naj bi enote JLA ostale homogene in v popolnosti pripravljene za izvršitev nalog katere koli enote ali brigade v celoti. Takšne ocene vrhov JLA so bile v preteklosti poznane in kažejo vsaj na nerealnost in še veliko drugega.

Ožji del poveljstva brigade na Vrhniki je povsem resno razmišljal o napadu na zgradbo skupščine občine Vrhnika. Glavni problem naj bi predstavljalo dejstvo, da zgradbe ni videti iz vojašnice, v primeru obstreljevanja pa bi bilo potrebno porušiti tudi nekaj drugih stavb. Realnejša in učinkovitejša možnost v glavah oficirjev je bila zavzetje vseh pomembnih objektov na Vrhniki in zaščita njihovih družin z okoli 300 člani. Tovrstno razmišljanje na ravni poveljstva brigade in tudi drugje pove, da razpad Jugoslavije ni mogel biti drugačen, kot se je zgodil.

V JLA so priznali, da nasprotnika niso dovolj dobro poznali in ga slabo ocenili in da niso bili pripravljeni na aktivnosti, kjer se je pojavljalo civilno prebivalstvo. Probleme naj bi imeli predvsem z logistično oskrbo enot. Naloge, ki so jih imeli, naj bi izvedli bolj po mirnodobnih kot bojnih načelih, na kritičnih točkah pa niso reagirali vselej pravilno. V poveljstvu 1. oklepne brigade so tudi ocenili, da niso pravilno ravnali pri zaščiti skladišča Borovnica. Tega so varovali s 34 vojaki, komandir pa ni znal izkoristiti intervencijske sile mehaniziranega voda BVP-80, ki je bil v pripravljenosti na Vrhniki. Ocene JLA so tudi, do so prepozno prepovedali gledati ali poslušati kakršna koli poročila in kontakte s civilnim prebivalstvom. Izkušnje, ki so jih dobili v spopadih s TO in enotami milice, naj bi v enotah JLA nadgradili. Več pozornosti naj bi namenili delovanju zvez, tudi na daljših razdaljah. Posebej naj bi preučevali in urili bojna delovanja pri srečanju z nasprotnikom ob izvajanju premikov oklepnomehaniziranih enot. Bolje naj bi izvajali tudi zaščitne in varnostne ukrepe posameznikov in enot.

Na ravni najnižjih enot naj bi se vojaki usposabljali za izvajanje vseh vrst bojnih nalog. Posebno pozornost naj bi namenili tudi višji ravni psiholoških in fizičnih sposobnosti posameznikov. Oblikovanje kolektiva, morale v enotah za izvedbo najtežjih nalog ter pomen JLA v teh razmerah naj bi bile prednostne naloge.

Iz opisanega je mogoče zaključiti, kakšno je bilo stanje v enotah JLA po spopadih. Iz zapisa je razvidno, da umik kljub nekaterim političnim odločitvam in deklarativnim obvezam, ki so jih sprejela politična vodstva, ni bil samoumeven. Čas do dokončnega odhoda JLA iz Slovenije 26. 10. 1991 ni bil tako brez težav, kot se mogoče zdi nekaterim, ki razmer ne poznajo najbolje. JLA je še vedno načrtovala aktivnosti, tudi bojne.

Četa Srednja vas varuje učni center na Igu pri Ljubljani

Četa Srednja vas je bila ustanovljena kot enota za delovanje v prostoru takratne občine Kamnik, ki je obsegala tudi današnjo občino Komenda. Sestavljali so jo trije vodi, ki so imeli mobilizacijska mesta v Srednji vasi, Stranjah in v Komendi.

Četa s poveljstvom in prvim vodom je imela zborno mesto v Srednji vasi pri trgovini oziroma kulturnem domu. Četi je poveljeval stotnik Igor Brozovič, vodu pa Vitomir Kramar. Vod Stranje je imel zborno mesto pri Osnovni šoli v Stranjah, vod Komenda pa na hipodromu. En vod je bil enoti dodan iz čete Kamnik.

Enota je bila angažirana že pred agresijo na Slovenijo, saj so bili njeni pripadniki vpoklicani sredi junija 1991. Glavna naloga je bila zavarovanje učnega centra ter nadziranje in opazovanje širšega območja od Borovnice do Škofljice. V učnem centru na Igu je bila tedaj nameščena prva generacija slovenskih vojakov, ki je tja prišla 15. maja, 2. junija pa je svečano zaprisegla. Čeprav v centru ni prišlo do podobnih incidentov kot v Pekrah pri Mariboru, pa so bile aktivnosti JLA tudi na tem območju obsežne.

Pri varovanju učnega centra so se enote menjavale, med njimi tudi četa Srednja vas. Pripadniki so bili ponovno vpoklicani 21. junija 1991. Navadno so bile zamenjave tedenske. *»Bolj ko se je bližal čas osamosvojitve, jasneje je postajalo, da zamenjave ne bo. V tem času smo se pogosteje učili o novih orožjih v Teritorialni obrambi in v tistih dneh dobili tudi bojno strelivo. Tudi navodila in povelja 55. ObmŠTO so postajala vse resnejša. Da se nekaj dogaja, so nas opozarjali tudi vse številčnejši preleti helikopterjev JLA. Le-ti so v zadnjih dnevih preletavali UC tudi po pet- do šestkrat.«* (Brozovič 2001: 100)

Že v času proslave ob slovesni razglasitvi neodvisne države pred slovensko skupščino v Ljubljani, v sredo 26. junija, ob 21.15 je poveljnik enote Igor Brozovič od stražarjev dobil obvestilo o premikih vozil JLA. Po teh obvestilih je postalo jasno, da JLA misli resno. *»Bili smo nameščeni v gasilnem domu v Iški vasi. V bližnjih vaseh smo opravljali naloge izvidovanja in opazovanja. Spominjam se dne pred osamosvojitvijo, ko sem skupaj s kolegi v enoti opravljal nalogo opazovalca v vasi Jezero. Preleti helikopterjev so bili zelo nizki, verjetno iz razloga, da bi se skrili radarjem. Eden od helikopterjev je lebdel le nekaj metrov nad zemljo v naši neposredni bližini. Hrup motorjev in misel, da so nas opazili, ni bila nič kaj prijetna. Še huje je bilo, ko sem pomislil, da bi moral streljati ali bi streljali po naših mestih razmestitve. Na srečo je helikopter odletel in napetost v nas je popustila. V tistem času nismo imeli prav veliko streliva. Bolje je bilo po zavzetju skladišča v Borovnici, kjer so sodelovali tudi nekateri pripadniki naše enote. Po zavzetju tega skladišča smo v enoto dobili več streliva. Prejeli smo tudi protioklepno orožje armbrust, ki sem ga tedaj prvič videl. Mislim, da smo v četo dobili pet kosov tega orožja, pripadajoče strelivo ter tudi ročne bombe.«* (Pančur 2007)

Jutro po razglasitvi samostojnosti je bilo v centru precej mirno, čeprav so pripadniki enote, ki so bili na dolžnosti, preživeli nemirno noč, saj so se slišali preleti helikopterjev in tudi hrup oklepnih vozil v vojašnici na Vrhniki. Poveljnik čete je bil na zvezi z nadrejenim poveljstvom v Ljubljani, stanje pa so spremljali tudi po televiziji. Relativni mir so v popoldanskem času prekinili preleti helikopterjev in eden izmed njih je okoli 17. ure streljal na učni center in tudi na položaje čete. Poveljnik učnega centra Bojan Šuligoj je ukazal odgovor. Strelec Strele-2M je zadel helikopter, ki se je zrušil na Ljubljansko barje. Sestrelitev je pomenila veliko nevarnost, da bi bil napaden učni center, zato je bila

Uničena cisterna Transjuga. Foto: Stane Simšič.

odločitev o premestitvi nabornikov in tudi naše enote razumljiva in pravilna. Vod, ki so ga večinoma izpopolnjevali pripadniki TO iz Tuhinjske doline, je bil pod vodstvom Vitomirja Kramarja premeščen na področje občine Kočevje z osnovno nalogo varovanja nabornikov učnega centra lg. Drugi pripadniki čete, vključno s člani poveljstva, pa so se premestili v Ljubljano. Enota je dobila bojno nalogo varovanja in opazovanja okolice 5. Pokrajinskega štaba TO Ljubljana. Delovanje tega štaba je bilo pomembno, saj je bilo v Ljubljani veliko vojašnic in pripadnikov JLA. Po navedbah B. Končana je bilo tam tudi sedem pripadnikov domžalske ostrostrelske skupine, ki so izvajali zavarovanje sedeža 5. PŠTO na Mačkovi.

Četa Srednja vas je bila premeščena v Ljubljano v četrtek, 27. junija, v večernih urah. Poveljnik je odšel k poveljniku Mihi Butari, kjer je prejel nalogo in zvedel za prvo žrtev osamosvojitve, smrt sodelavca iz Svilanita Eda Peperka. Bil je zelo pretresen. Vrnil se je na položaje, kjer so ostali do naslednje noči. Od tam so odšli v Dijaški dom Ivana Cankarja na Poljanski cesti in dobili ustrezno namestitev.

Naslednji dan je več vojakov pod vodstvom poveljnika Marjana Hančiča odšlo v vojaško skladišče Borovnica. Tam so pripadniki specialne brigade MORiS zavzeli skladišče, ki ga je bilo potrebno čimprej izprazniti. Zavzetje tega skladišča je bilo zelo pomembno, saj je bilo v njem veliko protioklepnega in protitankovskega orožja in streliva, ki so ga razvažali v enote po celotni Sloveniji. Vojaki iz kamniške občine so bili prvotno namenjeni za zavarovanje območja. Ker pa je manjkalo vojakov, so najprej naložili večje število kamionov, nato pa se odpeljali na različne lokacije po Sloveniji. Akcija je bila nekajkrat prekinjena, saj je bilo sporočeno, da je enota JLA z Vrhnike s transporterji in tanki krenila proti skladišču.

Omenjeni dogodki so opisani v knjigi *Obranili domovino* pod naslovom Razvažanje plena iz skladišča Borovnica. Iz zapisa je razbrati, da je šlo za izjemno velike količine orožja in streliva, saj so v skladišče prihajali iz vseh pokrajinskih štabov, 8 do 10 tovornjakov celo iz Hrvaške. Odvažanje sredstev iz skladišča je trajalo do 14. julija. Orožja in opreme naj bi bilo za dve brigadi in poveljstvo partizanske divizije.

Vojaki iz enote Srednja vas so izvajali predvsem transport in razdeljevanje orožja, ki je potekalo predvsem ponoči in po skrivnih stranskih cestah. Vojaki so bili zelo utrujeni, zadnji med njimi so se vrnili šele po štirih dneh. *»Ta del naloge je bil za enoto eden najtežjih, saj so bili vojaki pod nenehnim fizičnim in psihičnim pritiskom. Večdnevni napori in stresi so prav gotovo botrovali tudi nesrečnemu dogodku v zvezi z našim vojakom Dušanom Sušnikom. Po opravljeni nalogi, ko je počival, je v želji, da bi šel domov, ravnal samovoljno, ne da bi komurkoli omenil svojo stisko. Njegovo nerazsodno ravnanje je imelo usodne posledice.«* (Brozovič 2001: 100).

En del enote je odšel v Ljubljano: *»Po sestrelitvi helikopterja smo takoj vzeli oborožitev in opremo ter odšli v dveh smereh, del enote z naborniki proti Kočevju, ostali proti Ljubljani. Prvo noč smo varovali poveljstvo, kasneje RTV, območje okoli Prešernovega spomenika, Kongresni trg. Opazovali smo omenjeno območje in posebnosti javljali poveljniku. Posebno pozornost smo namenjali tudi prometu in gibanjem vozil JLA. Imeli smo tudi podatke o nekaterih registrskih številkah, na katere naj bi bili posebej pozorni.*

V enoti sem bil četni starešina, posebej se spominjam tovarišev iz enote, ki so odšli v Borovnico, saj so se vrnili zelo utrujeni in nenaspani.« (Bajde 2007)

Mnogi, mednje sodim tudi sam, smo se že med spopadi in tudi danes spraševali, zakaj je bilo na območju Ljubljane angažiranih toliko enot iz drugih občin oziroma območnih poveljstev, saj naj bi se enote praviloma organizirale in delovale po teritorialnem načelu. Nekaj podobnega je predpisoval tudi 53. člen takratnega zakona o obrambi, in sicer, da območni štab vodi enote na območju ene ali več občin, če zanje ni odgovoren višji štab. Res je, da zakon omenja tudi višji štab, toda po moji presoji naj bi ta določila veljala zgolj za izjeme. Pri četi Srednja vas je šlo za izrazito prostorsko silo. Angažiranje enote v občini Kočevje, ki je bila na območju odgovornosti Dolenjske pokrajine, je bilo formalno povsem zgrešeno. Seveda nekateri to opravičujejo z nastalimi razmerami. Vedno, predvsem pa v vojni, morajo veljati načela in pravila. Kako pomemben je sistem vodenja in poveljevanja, izkazujejo navedbe poveljnika čete Srednja vas:

»Kot poveljnik enote sem nenehno iskal informacije tako o delih svoje enote, za katere nisem točno vedel, kje so, kot tudi o tem, kdaj bomo vrnjeni v 55. Območni štab Domžale. V Ljubljani nas je skupaj s poveljstvom ostalo samo trideset. To je bilo premalo za normalno nadziranje določenih delov Ljubljane in za uspešno varovanje PŠTO Ljubljana. V množici informacij in dezinformacij, ki smo jih prejemali po sredstvih obveščanja, smo težko ločili, kaj se v resnici dogaja po Sloveniji in tudi v Ljubljani. Ob stalnih obveščanjih o teroristih, ki naj bi delovali v Ljubljani, je bila naša naloga težka, predvsem v nočnih urah. Tudi enota, ki je odšla v Kočevje, se je po vrnitvi na lg zaradi slabih informacij znašla v težavah. Ker s poveljnikom nismo imeli dobre povezave, se je enota vrnila na kraj, kjer smo se razšli. Tu pa so jo domačini zaradi starih uniform zamenjali z enoto JLA. Tja je bila napotena enota slovenske vojne policije, ki je napadla našo. Samo srečno naključje in dejstvo, da sta oba poveljnika poveljevala slovensko, sta preprečila, da nismo imeli žrtev ali ranjenih.«

Po tem dogodku na Igu se je enota po skoraj desetih dnevih spet sestala v Ljubljani. Poveljnik čete je odšel na 55. ObmŠTO Domžale, kjer je poročal poveljniku Marjanu Mahniču o delovanju enote. Zahteval je tudi premestitev enote pod poveljstvo območnega štaba, ki se je zgodila 8. julija. Enota je bila premeščena na območje občine Kamnik, na področje Pšajnovice. Po nekaj dneh počitka so pripadniki odšli domov.

Vodstvo enote: Četa Srednja vas, 88 pripadnikov, šifra enote 5521/60

ŠT.	PRIIMEK IN IME	DOLŽNOST
1	BROZOVIČ IGOR	POVELJNIK ČETE
2	KRAMAR VITOMIR	POVELJNIK VODA SREDNJA VAS
3	OCEPEK RUDI	POVELJNIK VODA KOMENDA
4	HANČIČ MARJAN	POVELJNIK VODA STRANJE
5	SUŠNIK ROBERT	POVELJNIK VODA KAMNIK

**Vod Kamnik je bil pridodan četi.*

Omenjena enota je v dneh osamosvojitve odigrala pomembno vlogo. Tudi kasneje je bila v vlogi dežurne enote v Ljubljani in imela vrsto zahtevnih nalog. Vsi pripadniki si zaslužijo pohvale, posebej še poveljnik stotnik Igor Brozovič. Odlično in pogumno je vodil enoto. Ko sem zapisal, da smo po moji presoji v Kamniku imeli štiri izjemne poveljnike, sem imel v mislih tudi njega.

Stanje v enotah iz občine Kamnik po začetnih spopadih

Enota za protidiverzantsko delovanje, ki jo je zelo dobro vodil stotnik Kvas Igor, je noč po spopadih v Trzinu prespala v Mekinjah. Vprašanje je, koliko je bilo spanca, saj so bili pripadniki pod močnim psihološkim pritiskom. Omenjeni vod je bil večkrat vpoklican že v pripravah na spopade, v času agresije JLA pa praktično od začetka in z manjšimi odmori do odhoda zadnjega vojaka JLA iz Slovenije.

Preživeti neposreden bojni spopad ni preprosta stvar. Nekateri pripadniki, ki so bili v neposredni bližini zadetega transporterja, so slišali grozljive krike umirajočih nabornikov JLA. Položaj je bil še bolj napet, ko so se pripadniki diverzantskega voda odločili, da bodo zapustili vrste TO. To je vplivalo na fante v PDV, ki pa so vseeno zdržali. Enota se je iz Mekinj premestila na Križ pri Mostah, kmalu za tem pa so dobili ukaz za premik na Gorjušo. Tam so bili namreč oklepniki, ki so bili zajeti v Trzinu. Enota jih je varovala, medtem pa so jih prebarvali in odpeljali. *»Vmes pa je bilo tudi precej mučnih situacij, zlasti ko smo preiskovali oklepnike. Ugotovili smo, da so protioklepne rakete v notranjosti enega od oklepnikov povzročile pravi masaker, saj so bile povsod sledi mrtvih. V eni od zaščitnih mask smo našli povsem razpoznaven del človeških možganov in glave.«* (Kvas 2001: 87)

Najpomembnejša naloga enote po spopadu v Trzinu je bila kontrola območja, ki je bilo pod poveljstvom 55. Območnega štaba Domžale, zato je bil vod nekaj časa razmeščen tudi na Mengeški koči. Enota je imela na razpolago spodobne civilne kombije in z njimi je opravljala patrulje po vsem območju kamniško-domžalske občine. Ta naloga je bila za pripadnike dobrodošla, posebej še, ker je bila navzočnost enote povsod lepo sprejeta. To pa je fantom dvigovalo moralo in samozavest. To je bil čas, ko so se politična vodstva z vrhovi JLA pogajala za premirje, vendar nikoli ni bilo povsem jasno, ali to drži ali ne. Tudi v enote so prihajala temu podobna sporočila.

V noči s petka na soboto, 29. 06. 1991, so se v Zagrebu predstavniki Slovenije sestali s tremi predstavniki Evropske skupnosti in predsednikom Zveznega izvršnega sveta. Sprejet je bil dogovor o ustavitvi sovražnosti, do njene uresničitve pa ni prišlo. Politiki so se z vodstvi JLA različnih ravni dogovarjali o premirju in umiku vojske v vojašnice. Nekatere zahteve do Slovenije so bile nesprejemljive. Odložitve uresničevanja deklaracije o neodvisnosti Slovenije za tri mesece naše vodstvo seveda ni sprejelo. Jasno je bilo, da se neodvisnosti ne nameravamo in ne moremo odreči.

Štabi TO, tudi v Domžalah in Kamniku, so prejeli sporočilo o pogajanjih in o prekinitvi sovražnosti. Vendar tudi o tem, da morajo stalno nadzirati in spremljati vojaške objekte in biti v pripravljenosti za spopade. Ukrepi blokad in odklopov so bili še vedno v veljavi. Vse kršitve JLA naj bi se dokumentirale s fotografskimi ali videoposnetki. Na področju Ljubljanske pokrajine je bilo zaznati premike vojaške policije iz vojašnice Šentvid ter aktivnosti na Vrhniki, kjer je iz vojašnice odpeljalo deset transporterjev. Čez dan je bilo tudi nekaj preletov letal in helikopterjev. Na Brniku je enota TO zajela vojake JLA, v večernih urah pa so prijeli tudi poveljnika tankovskega bataljona Radovanovića.

Protidiverzantski vod je izvajal predvsem naloge, ki so se nanašale na preiskavo posameznih območij, kjer je obstajala možnost, da bi bile nasprotnikove manjše diverzantske in podobne skupine. Tako so na primer po sporočilu domačinov preiskali območje Tunjic, kjer naj bi bili opaženi vojaki oziroma diverzanti JLA. Preiskali so celotno območje, vendar niso našli nobenih utemeljenih dokazov o prisotnosti diverzantskih skupin. Ne glede na to, da nasprotnika ni bilo, tovrstne naloge niso lahke, saj bi bilo mogoče pasti v zasedo ali podobno situacijo. Enota je preiskala tudi teren v Kamniški Bistrici in vpad v tamkajšnji dom, kjer naj bi bili sovražnikovi vojaki. Skupaj s pripadniki policije so blokirali objekt. Izkazalo se je, da so v domu prebežniki črne polti, ki so hoteli čez mejo s pomočjo najemnika doma.

Enota je vseskozi odlično delovala, vsekakor pa je bila ideja o združitvi več protidiverzantskih vodov in napotitev na hrvaško mejo vsaj zame presenečenje. Zanimivo bi bilo raziskati, od kod je bila ta ideja in iz kakšnih razlogov. V juliju je poveljstvo v Domžalah začelo odpuščati posamezne enote domov. PDV je bil zopet zadnji, pa še to je šlo le za delno razdolžitev. Delovali so v skupinah po trije z nalogo izvajanja patruljne službe na območju odgovornosti štaba TO iz Domžal, ki je trajala do odhoda zadnjega vojaka JLA iz Slovenije. Enota se je izkazala kot odlična, še posebej poveljnik Igor Kvas. Dvigniti enoto po bitki v Trzinu je bila izjemno težka naloga. Uspelo jim je. Vsekakor drži: v enoti so bili fantje in borci iz »pravega testa«.

Zaščitni vod »OŠTO Kamnik«

Enota, ki ni zapustila Kamnika, je bil zaščitni vod. Že samo ime pove, kakšen je bil osnovni namen enote. Enota je bila oblikovana pri Občinskem štabu za TO Kamnik, ki ji je tudi poveljeval in odrejal naloge.

Enota se je mobilizirala v Mekinjah in se nastanila v Osnovni šoli 27. julij v Kamniku. Pri tem so imeli vso podporo vodstva in drugega šolskega osebja. Na tem mestu so prenočevali in imeli počitek v času, ko niso bili na dolžnostih zavarovanja. Glavna naloga voda je bila zavarovanje pomembnih objektov v mestnem jedru, predvsem občinskega vodstva in štaba teritorialne obrambe. Enota je bila sestavljena iz treh oddelkov in je štela 31 pripadnikov.

Takoj po mobilizaciji je namestnik poveljnika odredil stražarska mesta na avtobusni postaji, kjer sta bila tudi občinski štab in skladišče TO, ter pred vhodom v stavbo občine Kamnik. Oblikovale so se tudi manjše skupine vojakov, ki so izvajale obhode stražarskih mest, obhode pomembnih objektov v središču in kamniških ulic. V enoti so uvedli vse ukrepe, ki se nanašajo na varnost, predvsem v primeru napada. Uredili so si zaklonišče v kletnih prostorih v primeru letalskih in drugih napadov.

»Hkrati pa smo čakali na tisti za Slovenijo tako pomemben dan in pričakovali, da bomo naslednji dan odšli domov. Vendar se naša pričakovanja niso uresničila. Moram priznati, da ne jaz ne drugi pripadniki naše enote niti v sanjah nismo pomislili, da se bomo v jutru po osamosvojitvenih slovesnostih, ki so potekale po Sloveniji, zbudili ob glasnih besedah komandirja, da so tanki že v Trzinu. Tisto dopoldne je bilo zelo napeto. Prav gotovo je najprej vsak pomislil na svoje domače. Ponovno so svojo nesebičnost dokazali v šoli in nam dobesedno prepustili telefonsko linijo, najprej za pogovore fantov z domačimi, nato pa vse naslednje dni za povezavo z našimi nadrejenimi. Po prvem šoku smo se kar hitro pobrali in začeli razumevati, kako resen je položaj. Okrepili smo straže in postali mnogo bolj pozorni na vse, kar se je v naslednjih dneh dogajalo okoli nas. Prek radia in televizije smo spremljali dogajanja po Sloveniji in seveda čakali. Potem se je zgodilo ravno tisto, kar smo si vsi najmanj želeli, izgubili smo someščana. Dogodek nas je pretresel še toliko bolj zato, ker smo bili kot častna enota prisotni na pogrebu.« (Aleš Slabe 2001: 98)

Poveljujoči in tudi vojaki so stvari vzeli zelo resno, bili so enotni in niso imeli večjih težav. V času, ko vojaki niso bili na dolžnostih zavarovanja in izvajanja nadzora, so se redno usposabljali. Iz štaba so dobili nekaj pehotnega in lahkega protioklepnega orožja.

Zaščitni vod je varoval tudi poslopje občine ali bolje zaposlene v njem. Čeprav pri tem ni imel večjih težav, pa je potrebno vedeti, da večina vojsk, tudi JLA, najprej želi zamenjati obstoječe oblasti, aretirati pomembne posameznike ter vzpostaviti svojo, okupacijsko oblast. Razmišljanja poveljujočih v poveljstvu oklepne brigade na Vrhniki in verjetno tudi drugje, da bi sprejeli odločitev o rušenju občinske stavbe, to le potrjuje. V Kamniku bi bilo to mogoče storiti že s helikopterskim napadom, vsekakor pa tudi z uporabo sil letalstva. Po obdobju napadov na radijske oddajnike, ki so bili še posebej pogosti po 2. juliju, bi bili zagotovo na vrsti pomembni objekti, med katere sodijo tudi sedeži občinskih uprav. Pomena enote se je zavedal tudi poveljnik območnega štaba, ki je enoto obiskal in se zanimal za stanje morale in pripravljenosti.

»Ker pa so bili fantje zelo korektni vse do zadnjega dne, ko smo še zadnjič zamenjali stražarje na stražarskih mestih, mi je bilo vodenje enote v veliko zadovoljstvo. Zadnji dnevi so potekali bolj sproščeno. Obiski domačih so se vrstili, v prostem času pa so fantje, ki niso bili na dolžnosti, igrali košarko na šolskem igrišču. Vendar smo kljub sproščenosti še vedno zelo natančno izvajali naloge, ki so nam bile zaupane. Končno je prišel dan, ko smo dobili ukaz in dovoljenje za trenutno razpustitev enote. Bili smo veseli in hkrati ponosni, da smo Slovenci. Zame seveda še ni bilo konec, saj sem skoraj do večera pregledoval evidenco zadolžitve orožja in streliva ter ob predaji tega pristojnim v območju štaba z veseljem ugotovil, da je vse tako, kot mora biti. Tistega dne, ko smo odšli domov, mi je najbolj ostalo v spominu, da se je nad Kamnikom in okolico razbesnel pravi vihar. Podiralo je drevesa in odkrivalo strehe. Mislim, da je bil 14. julij.« (Aleš Slabe 2001: 98)

Vodstvo enote: Zaščitni vod OŠTO Kamnik, 31 pripadnikov, šifra enote 5521/3

ŠT.	PRIIMEK IN IME	DOLŽNOST
1	SLABE ALEŠ	POVELJNIK VODA
2	KERN PETER	PODČASTNIK

Opomba: Formalni poveljnik voda Branko Klančar je bil v enoti prve dni, zatem je bil opravičeno odsoten.

Četa Kamnik

V občini je delovala tudi četa Kamnik. Imela je poveljstvo in tri pehotne vode, skupaj 70 pripadnikov. En vod je bil v času agresije dodan četi Srednja vas, tako da je bilo v enoti nekaj manj kot 50 vojakov. Kamniška četa je imela zborno mesto Pod skalco in je bila pred spopadi ena večjih enot. Namenjena je bila za izvajanje bojnih nalog na širšem območju Kamnika. Njej podobne enote, kot je bila na primer tudi četa Srednja vas in vod KIK, so se imenovale prostorske, saj so bile namenjene za aktivnosti na določenem prostoru. Naloga čete je bila predvsem zavarovati pomembne objekte in bojno delovati na območju občine Kamnik v razmerah začasno zasedenega ozemlja. Četa ni imela primernega orožja, zato je delovala v zmanjšanem sestavu. Pripadniki so bili opremljeni predvsem s starimi puškami M-48, v začetku julija pa se je stanje nekoliko izboljšalo.

Enota se je mobilizirala Pod skalco ob začetku agresije JLA. Od tam se je premestila v osnovno šolo v Mekinje, od tam pa v Volčji Potok na posestvo dr. Krušiča. Zelo lepo jih je sprejel, na uporabo jim je dal vse, kar je imel na voljo, tudi terensko vozilo. Iz osnovne šole Duplica so za spanje pripeljali blazine.

Četa Kamnik je bila nekako v rezervi, saj ni bila angažirana za neposredne bojne naloge, zato je večino časa namenila za usposabljanje, čeprav je bila za na-

loge usposobljena že prej. Kljub navideznemu miru so poveljniki organizirali potrebno stražarsko zavarovanje ter izvajali reden nadzor širšega območja. Vzpostavili so tudi ustrezno opazovanje zračnega prostora ter se redno usposabljali za naloge v primeru letalskega napada in za potrebe protidesantnega boja. Pripadniki so bili na dolžnosti okoli en mesec, na srečo pa jim ni bilo potrebno bojno delovati.

V enoti je bil tudi Miloš Omerzu, ki je v času pred agresijo JLA služil vojaški rok v Vipavi. Bil je prisoten pri spopadu v Rožni dolini pri Novi Gorici. Srečno je ušel na stran TO Slovenije, čeprav je bil voznik poveljnika. V četo Kamnik se je priključil po nasvetu očeta, ki je bil v isti enoti. *Tako je bil verjetno po eni strani še najbolj varen, kajti doma bi ga lahko iskali in prisilno odvedli vojaški policisti JLA.* Take in podobne izkušnje je doživelo kar nekaj fantov. Nekateri poveljujoči oficirji JLA so v oklepna in druga transportna vozila namenoma razporedili fante slovenske narodnosti, da bi na ta način preprečili streljanje na ta vozila. Res je tudi, da so nekateri častniki JLA dokazali večjo človečnost in nekaterim celo pomagali pobegniti iz JLA. Za častnike, podčastnike in vojake nabornike slovenskega rodu niso bile razmere nič kaj rožnate, zato zasluženo nosijo priznanje »zvesti domovini«. Miloš je svojo izkušnjo opisal v knjigi *Hvala vam* na strani 111.

Vodstvo enote: Četa Kamnik,
70 pripadnikov, šifra enote 5521/40

ŠT.	PRIIMEK IN IME	DOLŽNOST
1	MARKOVIČ JANEZ	POVELJNIK ČETE
2	OSOLNIK SMILJAN	POVELJNIK VODA
3	PRNAVER VALENTIN	POVELJNIK VODA
4	SUŠNIK ROBERT	POVELJNIK VODA
5	TROBENTAR BORIS	PODČASTNIK
6	MULALIČ ENES	ČASTNIK - PROSTOVOLJEC
7	OMERZU FRANC	PODČASTNIK - PROSTOVOLJEC

Opomba: En vod, ki ga je vodil Robert Sušnik, je bil dodan četi Srednja vas.

Vod Kemijske industrije Kamnik

Kemijska industrija Kamnik je imela zaradi specifične proizvodnje svoje mesto v obrambno-varnostnem sistemu. Posebne vloge KIK-a se je zavedala tudi JLA, zato je v podjetju vedno imela svoje ljudi, predvsem tiste, ki so se ukvarjali z varnostjo v proizvodnji in tudi varnostjo v širšem smislu. JLA je za te naloge določila in pooblastila Vladimirja Lagadina in Boška Štuparja. Podjetje je imelo tudi stalno varnostno službo, ki jo je vodil Rudi Baloh. Mnoga leta je med občino Kamnik in vodstvom podjetja veljal dogovor, da se orožje in oprema teritorialne obrambe občine Kamnik hranita v kletnih prostorih upravne stavbe in tudi minsko eksplozivna sredstva drugih štabov TO. Tako je bilo do gradnje novega skladišča na avtobusni postaji v Kamniku leta 1987.

Tedaj je veljalo, da podjetja lahko ustanovijo tudi svoje enote. Kemijska industrija je imela celo svojo četo, v času pred intervencijo JLA pa vod s 30 pripadniki. Enota je bila vselej zgledno oborožena, za kar je večino finančnih sredstev prispevalo podjetje samo. Sodelovanje med TO in direktorji je bilo večinoma primerno, čeprav sta po moji presoji vsaj dva na TO gledala postrani in zviška. Večinoma so bili direktorji oficirji JLA.

Poleg lastnega orožja enote so imeli v KIK-u tudi nekaj drugih sredstev, ki jih je tja pripeljalo vodstvo TO iz Kamnika. Rudi Baloh je nekaj dni pred začetkom intervencije JLA skladiščniku Pavlu Žavbiju izdal manjše količine streliva in ročnih bomb. Zanimivo je bilo, da sta o tem dogodku vse vedela kontrolorja JLA, ki sta Baloha obiskala že naslednji dan in mu to povedala. Očitno sta bila dobro organizirana in sta imela mrežo sodelavcev, *ki so jima stregli z zanimivimi podatki.* Eden od teh sodelavcev je bil odkrit, bil je zaposlen v podjetju.

Po agresiji JLA na Slovenijo se je mobilizirala tudi enota Kemijske industrije Kamnik. Bili so dobro organizirani po samopozivnem sistemu obveščanja. Pripadniki so bili predvsem zaposleni v KIK-u, tako da mobilizacija ni predstavljala posebnih problemov. V podjetju so mobilizacijo vodili Rudi Baloh in njegov namestnik Matjaž Korošec, enoto pa je vodil Marjan Vrankar. Pripadniki so se navadno zbrali v Kinu dom. Vod je imel osnovno nalogo, in sicer varovanje podjetja zunaj ograje, predvsem na severozahodnem delu KIK-a. Območje podjetja je bilo ograjeno, vendar obsežno. Iz tega razloga je nadzor ob glavni cesti vse do Spodnjih Stranj oziroma tako imenovanega objekta 92 izvajala kamniška policija. Enota in poklicni gasilci so nepretrgoma izvajali varovanje podjetja. Dobili so tudi nalogo, da preprečijo vstop v tovarno KIK vsem aktivnim oficirjem JLA, kar je še posebej veljalo za polkovnika Lagadina in podpolkovnika Štuparja.

»V tovarno KIK so 28. junija pripeljali šest samohodnih oklepnih vozil, ki so bila opremljena z orožjem, sredstvi zvez ter bojnimi kompleti streliva. Navedeno smo skrili v objektu, ki smo ga imenovali Aljaž. Po opravljeni nalogi je posadka odšla iz tovarne. Nekaj dni pozneje so iz Ljubljane na hranjenje in varovanje pripeljali še osemnajst kamionov orožja in streliva. To akcijo je vodil Ovnič, republiški inšpektor UNZ. Vse omenjene akcije so bile varovane in izpeljane v največji možni tajnosti. Kljub vsej previdnosti so nekateri delavci zaznali, da se nekaj dogaja.« (Baloh 2001: 109)

Žal se je v tem času zgodil tudi primer, ki je terjal smrt civilne osebe pri tovarni KIK. Zaradi izrednega stanja in stalnega opozarjanja na možnost sabotaž in gibanja spornih oseb so bili pripadniki voda še toliko bolj pozorni in previdni. Imeli so tudi navodila, da ustavljajo in pregledujejo vse mimoidoče osebe in vozila. Če udeleženci v prometu ne bi upoštevali režima in navodil pripadnikov TO, je dovoljena uporaba strelnega orožje.

Na glavni cesti ob zidni ograji so varnostniki in policisti zaznali osebno vozilo, ki se kljub pozivom treh kontrol ni hotelo ustaviti. Poleg varnostnikov in policistov je bil na stražarskem mestu še pripadnik TO. Ta je tudi ustavljal vozilo. Ker pa mu to ni uspelo, je sprožil dva opozorilna strela v desno zadnjo pnevmatiko. Ena od krogel je zadela desno zadnjo luč ter po nesrečnem naključju prebila karoserijo. Od tam se je odbila, zrno pa razdelilo na dva dela in eden od delcev je smrtno zadel sovoznika v hrbet. Nesreča je bila povsem nepo-

trebna, zanjo pa je bil kriv voznik, ki ni hotel ustaviti. Na žalost se je v razmerah, kot so vladale tisti čas, zgodila ta in tudi druge nesreče.

Enota je naloge, ki jih je imela, opravila v celoti in dobro. Med vodstvom KIK in omenjenima oficirjema varnostne službe je prišlo do napetosti, ki pa niso imele posledic. Oficirja sta hotela odpeljati službeni avto, ki sta ga sicer uporabljala, bil pa je last podjetja. Šlo je za vozilo VW Jetta. Preko policijske postaje Kamnik in drugih postaj je bilo vozilo odkrito pred blokom Lagadinovega stanovanja v Ljubljani. Lagadina niso uspeli dobiti, zato so vozilo z vlečnim vozilom odpeljali v podjetje KIK Kamnik.

Pripadniki voda, njihovo vodstvo ter pripadniki varnostne službe v KIK-u so uspešno izvedli zadane naloge in si zaslužijo priznanje.

Vodstvo enote: Vod KIK Kamnik, 30 pripadnikov, šifra enote 5521/41

ŠT.	PRIIMEK IN IME	DOLŽNOST
1	VRANKAR MARJAN	POVELJNIK VODA
2	MATOH STOJAN	NAMESTNIK POVELJNIKA

Opomba: Varnostna vprašanja in vodenje varnostne službe sta opravljala Rudi Baloh in njegov namestnik Matjaž Korošec. Izvajala sta skupne naloge z enoto.

Druge dejavnosti na obrambnem področju v občini Kamnik

V Kamniku je na štabu TO in na upravnem organu za obrambo potekala vrsta aktivnosti. Tudi izvršni svet je zasedal dvakrat dnevno, navadno skupaj s predsedstvom občine Kamnik, ocenjeval razmere in predpisoval ukrepe. Občinski štab civilne zaščite, enota za zveze in kriptozaščito ter služba za opazovanje in obveščanje so izvrševali svoje naloge. Ukrepe so izvajale tudi krajevne skupnosti in delovne organizacije, posebej tiste, ki so bile posebnega pomena za obrambo. Teh aktivnosti v tem prispevku ne obravnavam. Omejil sem se zgolj na vojaški del obrambe, v nadaljevanju pa bom ostale aktivnosti opisal le na kratko.

Problem so predstavljali tudi fantje iz občine Kamnik, ki so služili vojaški rok v JLA. Teh je bilo ob agresiji kar 55. Do 19. julija je pobegnilo 28 fantov, vsi pa so se srečno vrnili do 15. 08. 1991. Zaradi varnosti so bili napoteni v zbirni center na Veliki Lašni, da jih vojaška policija JLA ne bi mogla prijeti. V narodno zaščito, ki je predvsem varovala objekte posebnega pomena po krajevnih skupnostih, je bilo vpoklicanih okoli 250 pripadnikov, predvsem tistih z lovskim orožjem.

Podjetje Kemijska industrija Kamnik je imela v tistem času v skladiščih okoli 1000 ton zalog razstreliva in eksplozivnih sredstev (po nekaterih navedbah 3.000 TNT), kar je povzročalo vznemirjenost občanov, še posebej po letalskem napadu na Krvavec. Predvidena je bila premestitev eksploziva na varnejšo lokacijo, ki pa se po posvetu z Republiškim sekretariatom za obrambo ni uresničila. Preskrba v trgovinah je potekala brez večjih problemov. Občani so videli, da pri tem ni problemov, zato ni prišlo do množičnih nakupov. Tudi podjetja so delala brez večjih zastojev.

Varnostne razmere v občini so bile normalne in dobre, ni bilo izgredov ali kriminalnih dejanj. Vodstvo občine Kamnik je 2. junija obiskalo tudi območno poveljstvo v Domžalah in enote, ki so se formirale iz naše občine.

Občinsko vodstvo je bilo pripravljeno, da v primeru potrebe odide na rezervno lokacijo. V pripravljenosti je bilo tudi osebje zdravstvenega doma in gasilske ekipe. Zaklonišča so bila pripravljena za sprejem prebivalstva. Sekretariat za obrambo je v začetku julija dobil tudi orožje, ki ga je odstopil za potrebe TO.

Delo sekretariata za obrambo je bilo usmerjeno predvsem v izpopolnjevanje poveljstev in enot TO, priprave za delovanje narodne zaščite, organiziranje in postavljanje ovir, urejanje mobilizacijskih lokacij, delovanje kurirskega sistema, izvajanje dežurstva in delovanja zvez ter na delovanje civilne zaščite.

Navedbe v tem delu besedila so povzetek poročila, ki ga je izdelal Janez Brlogar, načelnik sekretariata za obrambo občine Kamnik pod nazivom Delo civilne obrambe in zaščite v pripravah in osamosvojitvi – poročilo, Kamnik 1993.

Pomembno nalogo je opravil tudi občinski center za zveze. Vodil ga je stotnik Zvonko Cvek. Pripadniki so sicer nosili vojaško uniformo, podrejeni pa so bili občinskemu upravnemu organu za obrambo. Temeljna naloga je bila organizirati radijske in žične zveze, izvajati kriptozaščito in opravljati kurirske zveze. Imeli so povezave z republiškim centrom in zveze znotraj občinskih vojnih upravnih organov. Zelo pomembno je bilo, da so imeli tudi povezave z vodstvi v krajevnih skupnostih ter s štabom TO in njihovimi enotami. V času osamosvajanja so bili na dolžnostih, predvsem kot dežurni organi občine, nepretrgoma od 09. maja do 31. oktobra 1991. Več o tem je zapisano v knjigi *Hvala vam* (str. 102, avtor Zvonko Cvek).

Naloge drugih enot, ki so jih izpopolnjevali pripadniki TO iz občine Kamnik
Lahki topniško-raketni vod PZO

Enota zračne obrambe, ki se je izpopolnjevala z vojaškimi obvezniki iz Kamnika, je imela v svoji sestavi 22 pripadnikov TO. Po formaciji se je enota uradno imenovala Lahki topniško-raketni vod protiletalske obrambe. V poveljniškem oddelku je imela poleg poveljnika še radiofonista, plenšetista, opazovalca in voznika. Vsak izmed dveh topniških oddelkov je imel po dva topova (20/1 mm) s tremi cevmi. V posadki so bili merilec, polnilec, podajalec, voznik in seveda poveljnik. V vodu je bil tudi raketni oddelek. Enota je bila usposobljena, saj je imela redna usposabljanja in tudi streljanja na Kamenjaku pri Pulju. Zaradi velikih letalskih in helikopterskih sil, ki jih je imela JLA, so bile enote zračne obrambe zelo pomembne, bilo pa jih je zelo malo.

V Kamniku je bil v ta namen formiran vod zračne obrambe, ki je bil pred tem v sestavi brigade, ki sta jo skupaj oblikovali občini Domžale in Kamnik. Kasneje pa je enota delovala samostojno in bila neposredno podrejena Republiškemu štabu TO Slovenije. Vod je imel v svoji sestavi štiri topove in tako imenovane Strele 2M. Enota je med vojno odigrala pomembno vlogo na širšem območju Brnika in tudi v Ljubljani.

Po izvedeni mobilizaciji so bili pripadniki premeščeni na Ljubljanski grad, kjer so tudi pričakali slovesnosti v zvezi z osamosvojitvijo. Poveljnik enote Demeter Perčič se tistih dni spominja takole: »*Vstanite, telefon za vas, so besede, ki sem jih še razumel, vendar mi niso bile všeč. Ura je bila namreč tri zjutraj, bolela me je glava in rad bi spal, dežurni pa malo prestrašen doda: 'Začelo se je.' To pa me je v celoti zdramilo. Porinem iz postelje k telefonu. Bil je Mišo. Razlaga situacijo in deli ukaze. Zdi se mi, da vem, kaj hoče od mene. Začnem buditi fante in ukazovati. Vsi so že v vozilih, smer pohoda – občina Vič, pravzaprav križišče pred občino. Vsi fantje so že čisto pri sebi, ko povem, da bomo streljali na vse zeleno, so zaskrbljeni. Naredim nekaj zamenjav pri topovih, tako da je odločnih obrazov pri obeh topih več kot zelenih. Ob nas je že neka druga enota z 'armbrusti'. Mimo nas pripeljejo ministre, očitno še direktno s praznovanja. Drvijo proti skupščini, Jazbinšek se celo ustavi in bodri enoto. Fotoreporterji so že na ulicah in slikajo priprave. Nihče ni pretirano optimističen, toda čudi me, da ni prestrašenih in paničnih. Vsi, ki jih srečujemo, so odločeni, da se ne bomo dali kar tako.*« (Perčič 2001: 68)

Poveljnik enote je dobil ukaz s strani ljubljanskega pokrajinskega štaba. Enoto je moral razdeliti in z delom zasesti pripravljene položaje na Ljubljanskem gradu. Sam se je moral javiti s strelcem Strele 2M na PŠTO, eno posadko pa je poslal v Učni center na Ig. Ko se je javil na PŠTO, mu je odgovorni častnik za zračno obrambo Miroslav Debelak razložil, da mora z nekaj fanti tudi na Brnik. V neposredne spopade na Brniku naj se ne mešajo, ker so tam enote Gorenjske pokrajine. Osnovna naloga je protiletalska zaščita širšega območja Brnika, s poudarkom na letališču. Morebitni desant naj ustavijo oziroma uničijo že v zraku.

Na razpolago so imeli kar nekaj raket Strela 2M, vendar le dve lansirni cevi za njihovo aktiviranje. Imeli so tudi nekaj Zolj za nujno protioklepno zaščito in seveda osebno oborožitev. Za prevoz iz Ljubljane so imeli na voljo kombi. Na Brnik ni bilo preprosto priti, saj so se v Trzinu dogajali znani dogodki. V Komendi so ob cesti že naleteli na prvi tank in precej krajanov. Še nekaj ur pred tem je tank neusmiljeno mečkal pločevino vozil v Trzinu. Množica krajanov je bila zelo bojno razpoložena, nekdo je tank polil z bencinom in ga zažgal, kar je povzročilo strahovito eksplozijo bojnih izstrelkov v tanku in dolgotrajno gorenje. Sreča, da ni prišlo do hudih posledic, saj je bilo v bližini poleg odraslih tudi veliko otrok. Dogodek je bil menda posnet in se je kar nekaj časa vrtel na TV Sky news.

Poveljnik enote D. Perčič in tudi mnogi drugi fantje so imeli doma družine. Za sodelovanje v odporu proti agresorju jim gre vsa zahvala. »*Pred Brnikom ob neki hiši smo si izbrali položaj. Pripravimo rakete, napolnimo vse okvirje s strelivom, pregledamo opremo. Opremljeni smo dobro, vsaj po merilih JLA. Telefoniram v PŠTO, nič novega, pokličem domov, mojih punc še ni. Jutri bi moral ponje v Bohinj, kjer so na dopustu. Žena, triletna in petmesečna hčerka in ženina prijateljica s štirimesečnim sinom so bili brez avtomobila. Pokličem prijateljičinega moža in izvem, da se je že zgodaj odpeljal proti Bohinju. Vsaj malo si oddahnem.*« (Perčič 2001: 68)

Po navedbah D. Perčiča so se enoti na novem položaju v Komendi pridružili Bojan Koprivnikar, Janez Švanjcer in Uroš Krek. Kmalu po prihodu sta se nad Komendo prikazala helikopterja. Koprivnikar je izdal ukaz, naj ju sestrelijo. Ena raketa je poletela, druga zatajila. Švajncer naj bi bil vpil na strelca in celo izvlekel pištolo. Ker je raketa zatajila, je bil položaj v trenutku brez posadke.

J. Janez Švajncer je v *Vojnozgodovinskem zborniku* (2003) navedbe, ki se nanašajo nanj, zanikal. Trdi, da so morali priti kot posebna skupina iz Ljubljane, da je sploh prišlo do streljanja na sovražnikove helikopterje. Pravi, da so nekaj podobnega že pisali leta 1993, v času največje gonje proti njemu. Polkovnik Koprivnikar naj bi bil izjavil za tednik 7D in revijo Slovenska vojska, da je s položaja odšel povsem normalno in se odpeljal po njegovem ukazu. Uroš Krek pa naj ne bi bil zraven.

Ne želim biti razsodnik navedb, vseeno pa menim, da je imela enota zelo nehvaležno vlogo. Skupina niti ni dobro prišla na položaj in že naj bi bila streljala po helikopterjih. Razumeti je potrebno tudi, da je šlo za začetek spopadov. Hitro streljanje in sestrelitve za vsako ceno so se izkazale za napačne pri sestrelitvi helikopterja v Rožni dolini, ki ga je upravljal pilot, ki je želel na našo stran. Prikazati ga zgolj kot žrtev splošnih razmer ni korektno.

Po ukazu Koprivnikarja je skupina spremenila položaje in se razdelila v dva dela. Prvega je peljal poveljnik Perčič proti Mengšu, drugega pa Koprivnikar v Spodnji Brnik. Poveljujoča sta se dogovorila za načelno taktiko in območja delovanja. Dobili so malo podatkov, zato je bil problem, kje natančno so razvrščeni tanki. Ker so premike opravljali predvsem s kombijem, so bili opazni na daleč, kar je predstavljalo nevarnost za vojake. Koprivnikar jim je obljubil lanserje, kakšnega strelca, ki se spozna na rakete in terensko vozilo.

Skupina je poizkušala s sestrelitvijo helikopterja v popoldanskem času s položajev na Mengeškem polju. Proti helikopterju so izstrelili raketo, ki je eksplodirala pod njim. Helikopter je izgubil na višini, vendar srečno odletel proti Ljubljani. Ta dan so pripadniki v enoti ZO slišali streljanje v Trzinu, v Komendi pa je eksplodiral tank, ki je bil ob cesti. Dan je bil zelo naporen, Koprivnikar je odšel v Ljubljano, skupina pa s poveljnikom na položaje na robu polja pri Stolovem Interierju. Enota je imela namen prenočiti, a so iz varnostnih razlogov, ker jih je zasledovalo neko vozilo, prespali v Kemijski industriji Kamnik, ki jo je varoval vod TO.

Naslednji dan, ki se ga v Kamniku spominjamo predvsem kot dan po spopadu v Trzinu, je bila JLA neusmiljena. Letala so napadla oddajnike Krim, Kum, Nanos, mejni prehod Šentilj in raketirala Karavanški predor. Vojaški letali sta napadli brniško letališče, poškodovali tri letala, hangar in 9 avtomobilov. Tank JLA je streljal na avtomobil z oznako Press, v katerem sta umrla dva avstrijska reporterja. V Depali vasi pa je specialna enota milice zajela 20 vojaških specialcev

V te razmere so se morale podati enote, tudi vod zračne obrambe iz Kamnika, ki je bil pod republiškim vodstvom. Letala so bila vsepovsod, položaji enote pa so bili med Mengšem in Brnikom. Oddelka sta bila vsak na svoji strani letališke steze, vmes pa tanki. Na srečo je polkovnik Koprivnikar držal obljubo in pripeljal dodatno opremo, čeprav je manjkalo predvsem kvalitetnih zvez in vozil. Kljub nizkim letom letal jih brez

najave ni bilo mogoče ogroziti. Ta dan, v petek 28. 06. 1991, so v enoto dobili tudi terensko vozilo Patrol. Veljati pa naj bi začelo tudi premirje, in sicer ob 21.00. Kako se je povelje preneslo v njihovo enoto, opisuje D. Perčič: *»V spopad se vmeša Evropa, ministri dvanajsterice zahtevajo ukinitev sovražnosti. Slabša novica je, da zahtevajo tudi zamrznitev odcepitvenih dejavnosti. Nismo si prav na jasnem, ali premirje je ali ga ni. Po radiu govorijo, da je, po sredstvih zvez pa za neke enote je, za druge ni. Za našo enoto ga menda ni.«*

Naslednji dan so pripadniki odšli na nove položaje, še vedno proti Brniku, predvsem z nalogo preprečevanja desanta na tem območju. Formirali so se v pet skupin, dobili dodatno opremo, nove lanserje, rakete in povsem novi terenski vozili Patrol. Prvi oddelek je imel položaj v vasi Spodnji Brnik, drugi v Lahovčah, tretji v vasi Voklo na drugi strani letališke steze, četrti oddelek je bil v Vodicah pri Emoninem kombinatu, na Križu pa je bil peti oddelek. Vsak od oddelkov je imel še tri rezervne položaje.

Poveljnik voda se je vozil od položaja do položaja in urejal stvari. Sliši se enostavno, pa ni bilo. Večkratna vožnja po gozdovih mimo Vodic in tudi drugje bi se lahko končala drugače. Dan prej je na Brniku v boju padel pripadnik TO Peter Petrič, ki je pred tem ranil poveljnika oklepnega bataljona JLA. Zaradi tega dogodka je bilo približevanje enotam JLA zelo nevarno, saj so se te odzivale z močnim streljanjem. Kljub temu so ranjenemu poveljniku pripadniki TO ponudili zdravniško pomoč, ki jo je ta sprejel. Po tem dogodku je prevladal razum in pogajanja med vodstvi enot TO in JLA so bila uspešna.

Koprivnikar je ta dan pripeljal tudi Dragana Bavčarja, ki naj bi poveljeval od tega dne naprej. Iz Beograda so še naprej grozili, predvsem šefi varnostnih služb. Negovanović je postavil ultimat in grozil s splošnim napadom na Slovenijo, če ne bo prišlo do deblokade vojašnic in enot na poti. To vprašanje je obravnavala tudi slovenska skupščina, v enotah pa so se pripravljali na morebitne nove spopade.

V nedeljo je v enoto prišlo sporočilo o grožnji s splošnim letalskim napadom, oglasile so se sirene, na srečo pa je nevarnost minila ob 10.15. Enota je formirala tudi šesti položaj na vrhu Krvavca. Močno utrujeni in neprespani so se v enoti nekoliko oddahnili šele v sredo, 3. julija, ko se je z Brnika umaknil oklepni bataljon.

Najhujše je bilo za enoto, kar pa še ni pomenilo, da je zadeva končana, saj so bili pripadniki skupaj še do sredi julija. Po tem datumu pa so se vrstila dežurstva, praktično do odhoda zadnjega vojaka JLA. Enota je odigrala svojo vlogo. Posebno zaslugo poleg fantov ima njen poveljnik Demeter Perčič. Pripadniki so šli na dolžnost kot enota TO območnega štaba Domžale, dejansko pa so bili na raznih dolžnostih pod neposrednim poveljevanjem RŠTO.

Del enote s topovi 20/1 mm je bil na Ljubljanskem gradu, poveljeval ji je Edo Jerman. Najtežjo preizkušnjo so prestali v torek, 2. julija, popoldne okoli 14. ure, ko je letalo JLA streljalo na Ljubljanski grad, kjer je bila razmeščena enota. Ta dan je bil v Ljubljani tudi alarm za zračno nevarnost, mig pa je prebil zvočni zid.

Vodstvo enote: Vod zračne obrambe, 22 pripadnikov, šifra enote 5521/41

ŠT.	PRIIMEK IN IME	DOLŽNOST
1	PERČIČ DEMETER	POVELJNIK VODA
2	JERMAN EDO	POVELJNIK TOPNIŠKEGA DELA ENOTE
3	GUZEJ VINKO	POVELJNK ODDELKA

Opomba: V enoto so prihajali tudi nekateri pripadniki po odločitvi republiškega vodstva, 22 pripadnikov je bilo iz občine Kamnik. Spisek vseh pripadnikov enote je bil objavljen v Kamniškem zborniku 2006.

Četa 2. jurišnega odreda

Po navedbah Bojana Končana je bilo v 2. jurišnem odredu 141 pripadnikov. Izpopolnjevali so ga pripadniki iz občin Domžal in Kamnik. Odred je bil razmeščen na področju Črnuč, Savelj in Kleč. V tem zapisu je opisana četa, v kateri so bili kamniški fantje. Ni mi znano, ali so bili v njej tudi pripadniki iz drugih občin.

Vodstvo enote: Jurišna četa, 40 pripadnikov iz občine Kamnik, šifra enote 5501/11

ŠT.	PRIIMEK IN IME	DOLŽNOST
1	MATIČIČ SAŠO	POVELJNIK ČETE
2	PINTERIČ JANEZ	NAMESTNIK POVELJNIKA ČETE
3	CESAR MATJAŽ	ČASTNIK V ENOTI
4	CIBAŠEK IZIDOR	ČASTNIK V ENOTI
5	KVATERNIK JANEZ	ČASTNIK V ENOTI

Opomba: Pripadniki z nazivom častnik v enoti so večinoma opravljali dolžnosti poveljnikov vodov ali vodij skupin, na primer izvidniške skupine.

Enota je bila oblikovana iz pripadnikov, ki so bili pred agresijo razporejeni v enote JLA. Že v začetku leta 1991 so bili vsi častniki klicani na občino Kamnik, kjer so bili seznanjeni z razmerami. JLA je namreč še vedno mislila, da se bodo odzvali na njihov vpoklic, to je celo poizkušala izvesti, seveda neuspešno. Od kod taka miselnost? Očitno iz drugega, nerealnega sveta.

Klicani časniki so enotno dokazali pripadnost slovenski neodvisnosti, zdi se mi, da so to potrdili tudi s podpisi. Po tem razgovoru se je oblikovala enota, ki je imela zaradi zbornega mesta ime Radomeljska četa. Kandidatov za vključitev je bilo veliko več, žal pa je bilo število odvisno od razpoložljivega orožja, ki pa ga tedaj ni bilo. Zaradi težav z orožjem se je enota pred začetkom spopadov zgolj kadrovsko oblikovala, srečala s poveljniškim kadrom in čakala na razpoložljivo orožje. Tudi to je prišlo in četa se je brez večjih problemov zbrala na mobilizacijskem mestu. V enoti so si razdelili strelivo in se premestili v vas Pšata, kjer so dočakali jutro. Osnovna naloga enote je bila oblikovati obrambne položaje v okolici vasi Dragomelj in Podgorica. Ena od nalog enote je bila tudi obramba položajev preko Šentjakobskega mostu, kjer bi se lahko pojavil nasprotnik iz vojašnice Moste.

V bližini, na Oljski gori, je bila enota JLA, ki je imela nalogo spremljati razmere v zračnem prostoru. Imela

je radar in seveda vojake, ki so ščitili radar in imeli nalogo protizračne obrambe in tudi druge zaščite položajev. V tistem času se ni nihče posebej spraševal o sevanju, čeprav so bila naselja, tudi Črnuče, v neposredni bližini. O škodljivosti sevanja so znane kasnejše razprave, ko se je načrtovala postavitev radarja na Menini planini.

V vasi Pšata je jurišna četa pričakala neodvisnost Republike Slovenije. Prihod oklepnih vozil naslednjega dne je med pripadniki povzročil napetosti, predvsem zaradi bližine bojev v Trzinu. *»Najtežji trenutki so bili v času bojev v Trzinu. Slišali smo zamolklo bobnenje ročnih protitankovskih minometalcev, mimo nas pa so večkrat pripeljali rešilni avtomobili. Cesta skozi Šentjakob je bila takrat edina povezava z Ljubljano. Vzdušje je bilo tako med poveljniki kot med vojaki zelo turobno. Takrat je najbrž vsak v mislih premleval – ali je to vojna.«* (Matičič, Pinterič 2001: 93)

Enota je imela srečo, da ji ni bilo potrebno bojno delovati, pa vendar stvari niso potekale tako preprosto. Večino časa je bila nameščena v Dragomlju in Podgorici. Naloge, ki so jih opravljali, pa so bile predvsem nadzor enote JLA na Oljski gori, izvajanje stražarske službe, obhodi in izvidovanje okolice ter vzdrževanje stalne bojne pripravljenosti. Pripravili so si tudi ustrezne zaklonilnike, saj so imeli dovolj časa, da so bližnjo okolico preučili z vojaškotaktičnega vidika. To je pomagalo predvsem, ko so se pojavili helikopterji in letala. Imeli so neposredno srečanje s helikopterjema tipa MI-8, na katerega bi streljali, če bi se spustil na višino enega metra. Pilot je opazil enoto in odletel naprej. *»Kasneje smo izvedeli, da je pristal na travniku v Depali vasi, kjer so se popoldne vneli boji.«* (Matičič, Pinterič 2001: 93) Iz tega primera je razvidno, kako bi drugačna odločitev poveljujočega lahko spremenila tok dogajanja tistega dne. Lahko bi se vnel spopad že tukaj. Na pomoč JLA bi gotovo priskočila enota z Oljske gore. V Trzin bi lahko prileteli drugi helikopterji, ki so bili pripravljeni na Vrhniki in podobno. Žrtev bi bilo verjetno več, saj bi bil spopad tako na tem mestu kot tudi v Trzinu. Ob tem zapisovanju ne želim »modrovati«, temveč zgolj pokazati resnost razmer, v katerih so se znašli fantje.

V torek, 2. julija, ob 10.35 je enota doživela tudi napad na radijski oddajnik v Domžalah. Bili so zelo blizu. Zaradi izjemno nizkega leta in izstrelkov je nastal izjemen hrup, ki ga je po izjavah prisotnih težko opisati.

Nekateri dogodki so bili manj nevarni. V enoti so dobili obvestilo o gibanju dveh pripadnikov JLA, ki sta razvažala hrano. *»Takoj smo tja napotili patruljo in videli dva vojaka, pripadnika JLA. Voznik je bil Hrvat, ki je ravnokar telefoniral iz javne govorilnice. Slišali smo ga, ko je rekel: 'Ništa, ništa majko, samo su nas sada zarobili!' potem se je z veseljem predal, saj je vedel, da vse hrvaške vojake Slovenija preko Rdečega križa pošilja domov. Drugi je bil iz Bosne, bil je bolj boječ, saj je spregovoril šele, ko smo mu ponudili pijačo. Oba ujetnika smo predali policiji, ki je odpeljala tudi vozilo.«* (Matičič, Pinterič 2001: 93)

Pripadniki čete so bili spoštljivi do staršev iz drugih republik razpadle države, ko so ti prišli na obisk k svojim otrokom v bazo na Oljski gori. Svojce so pustili naprej in dovolili, da so v trgovini nakupili hrane in pijače, kar so sicer po ukazu preprečevali.

Tudi po sprejemu Brionske deklaracije je bila enota še vedno na dolžnosti, le premaknili so se v Šentvid. Enoto so razporedili na položaje ob ljubljanski obvoznici. Razmere jim niso bile najbolj poznane, zato so navezali stike s krajevno skupnostjo Šentvid. Razložili so jim razmere, saj so imeli stik z vojašnico. *»Nekaj krajanov je imelo namreč svoje otroke še v različnih enotah JLA po Jugoslaviji, zato so se s komandantom kasarne dogovarjali o vzpostavljanju stikov z vojašnicami, kjer so bili njihovi otroci, in o možnostih mirnega reševanja nastalih težav. Mi jim z našim rogoviljenjem po travniku in okoli kasarne tega nismo olajšali. Razmere so se tako zaostrile, da je komandant kasarne vse havbice obrnil v okoliške zgradbe. Na srečo je imel črnogorski poveljnik vojašnice jeklene živce in bistro glavo, da je počakal do vzpostavitve stikov, ki jih je organizirala predsednica krajevne skupnosti.«* (Matičič, Pinterič 2001: 94)

Enota je opravila svoje poslanstvo častno in uspešno ali kot je dejal poveljnik enote: *»Lahko je biti poveljnik takšni dobri vojski, na katero se lahko zaneseš v še tako težkih trenutkih.«*

Inženirsko-pionirski vod TO Kamnik

Vod se je oblikoval iz predhodnice pionirske čete 34. brigade TO, ki se je imenovala po narodnem heroju Matiji Blejcu. Skupaj sta brigado formirali občini Kamnik in Domžale. Četa je imela dva voda, skupaj 48 pripadnikov. Enota je bila usposobljena za izdelavo minsko-eksplozivnih zaprek tako za pehoto kot tudi za oklepna ali druga vozila. Usposobljena je bila tudi za rušenje raznih objektov in tudi za druge naloge. Prav zaradi njene usposobljenosti so jo po odločitvi ljubljanskega pokrajinskega poveljstva vključili v njegovo sestavo. Enoti je strokovno pomagal tudi referent za inženirsko zagotovitev v poveljstvu pokrajine.

Jeseni leta 1990 se je že začelo strokovno izobraževanje častnikov inženirskega profila. Usposabljanj so se udeleževali tudi častniki iz Kamnika, ki so jih poučevali predvsem o načinih oviranja in uničevanja morebitnega nasprotnika. Tudi v Kamniku so obstajali načrti za rušenje delov cest, predvsem na Tuhinjski in cesti preko Črnivca. Med spopadom v Sloveniji je bila zelo dobro organizirana ena od ovir na Kozjaku. Tu se je pokazalo odlično sodelovanje med 55. Območnim štabom Domžale, občinskim upravnim organom za obrambo in notranje zadeve Kamnik ter Krajevno skupnostjo Tuhinj. Posebej se je kot organizator pri tem izkazal domačin iz Tuhinja Marjan Poljanšek in družina Drolc iz Cirkuš. Omenjene naloge bi sicer izvajal pionirski vod iz Kamnika, ki pa je očitno moral na pomembnejše naloge v Ljubljano. Za vod je v Kamniku potekala zgolj mobilizacija, in sicer na nogometnem igrišču v Mekinjah. Tu se je enota oborožila, prejela skupno opremo, ki jo je imel na razpolago štab v Kamniku, in odšla v Ljubljano.

»Na sestanku z nadrejenimi sem prejel naloge, določeni so bili hišni red in osnovne zadolžitve vojakov. Takoj smo pričeli z obnavljanjem znanja v ravnanju z orožjem, eksplozivnimi sredstvi, z varnostjo in varovanjem, utrjevali smo disciplino in skrbeli za kar najboljše medsebojne odnose. Med tem usposabljanjem smo prejemali poročila o dogajanju v državnem zboru

in državi ter na informativnih urah dobili informacije o dogajanju v Sloveniji.« (Bergant 2001: 90)

Vodstvo enote: Pionirski vod, 27 pripadnikov iz občine Kamnik, šifra enote 5521/80

ŠT.	PRIIMEK IN IME	DOLŽNOST
1	BERGANT MARJAN	POVELJNIK VODA
2	MAVSAR SLAVKO	NAMESTNIK POVELJNIKA VODA
3	POGLAJEN FRANC	PODČASTNIK ZA LOGISTIKO

Enota se je že ponoči po slovesnosti pred parlamentom Republike Slovenije premestila na Tržaško cesto. Tam so se v blokade postavljali avtobusi in s peskom naloženi tovornjaki. Naloga kamniškega voda je bila zavarovati železniški prehod, postaviti minsko protipehotno polje in postaviti protitankovske mine. Izvedba naloge ni bila preprosta, saj opreme in sredstev ni bilo veliko. V bližini sta bili tudi bencinska črpalka in kemična tovarna Ilirija, ki bi v primeru napadov JLA lahko predstavljala dodatno nevarnost.

V enoto so dobili tudi nekaj orožja za protioklepno obrambo in se namestili na položaje, ki so jih večinoma zavzeli ob hišah in drugih priročnih zaklonih. Na tem območju je bila še ena enota pehote, ki je zaščitila križišče in sosednje ulice. Enoti ni bilo potrebno bojno delovati na oklepna vozila iz vrhniške vojašnice, ker so se ta premikala po drugih smereh. V enoti so se kar malo oddahnili, zelo pa so bili tudi veseli podpore prebivalcev Ljubljane, ki so jim bili zelo naklonjeni.

Enota je bila usposobljena tudi za postopke odstranitve min, zato so poveljnika Marjana Berganta poklicali na sedež 5. pokrajinskega poveljstva v Ljubljano. Enota je dobila ukaz, da se premesti v Celje, to je na območje 8. pokrajinskega poveljstva za zahodno Štajersko. Pripadnike so odpeljali s kombijem in dvema terenskima voziloma do glavne policijske postaje v Celju, od koder so odšli do skladišča orožja v Ložnici. Enote teritorialne obrambe Celje so ga napadle in zavzele v torek 2. 07. 1991 ob 16.20.

Pred vhodom v skladišče so enoto iz Kamnika pričakali pripadniki TO iz Celja. Z njimi je bil tudi zajeti poročnik JLA, ki je bil poveljnik zavarovanja omenjenega objekta. Zagotavljal je, da vstop v skladišče ni nevaren. Kljub temu so bili poveljujoči previdni, zato je moral poročnik z njimi, da dokaže resničnost svojih navedb o varnem pristopu v objekte. Teritorialci so bili presenečeni nad velikimi količinami orožja, streliva in druge vojaške opreme. Ko so opravili nalogo, so se vrnili v Ljubljano.

Pionirski vod je imel v Ljubljani še eno nevarno nalogo. Pri hotelu Bellevue pod Šišenskim hribom je prišlo do streljanja med pripadniki JLA, ki so bili v hotelu, in specialno enoto slovenske policije. Okoli zgradbe so bile nameščene mine, ki jih je bilo potrebno pred zasedbo onesposobiti in odstraniti. Izbrani vojaki pionirskega voda so se previdno približevali zgradbi in na srečo ugotovili, da so bile mine le položene. Po njihovi odstranitvi je bila naloga enote končana.

Med akcijami v Ljubljani so videli tudi sestrelitev helikopterja v Rožni dolini, ki je bila zelo blizu njihovega razporeda položajev. Doživeli so tudi prelete letal in pokanje stekel ob preboju zvočnega zidu.

Enota je opravila veliko pomembnih nalog in prispevala svoj del k mozaiku skupne zmage. Še kar nekaj časa so morali varovati barikade, predvsem pa paziti na ljudi, da ne bi kdo izmed njih zašel na predele, ki so bili minirani. Kasneje so prejeli tudi več in boljše orožje ter nadzirali premike na južni ljubljanski obvoznici in odcep na avtocesti proti Brezovici.

»Končno se je vse srečno končalo. Po mesecu dni smo oddali orožje in opremo ter odšli na svoje domove. Še vedno smo bili pripravljeni na sklic enote, hkrati pa veseli, da smo upravičili zaupanje, da smo živi in zdravi in da zmoremo s svojim znanjem kljubovati sovražniku in ubraniti novo rojeno državo.« (Bergant 2001: 90)

Zaključek

1. Enote TO in JLA so bile v popolni bojni pripravljenosti in imele ukaze za bojno delovanje.
2. Enote JLA so izvedle prodor svojih sil na meje in za dosego cilja uporabile vse svoje sile, vključno z bojnim delovanjem.
3. Enote TO so izvedle vse možne oblike oviranja prodora sil JLA.
4. V primerih zastojev oklepnih enot JLA so te uporabile letalske in helikopterske sile in delovale po blokadah. Pri tem so povzročili tudi žrtve civilnega prebivalstva.
5. Enote TO so imele veliko podporo civilnega prebivalstva in ostalih obrambnih struktur.
6. Enote JLA so bile blokirane v vojašnicah, brez vodnih virov, elektrike, telefonov. Hrano so dobivale le iz lastnih zalog.
7. Enote TO in JLA so imele omejene možnosti uporabe sredstev zvez, kar je povzročalo slabše povezave in pretok informacij.
8. Uniforme pripadnikov so bile v začetku povsem enake, kar je povzročilo veliko težav, tudi medsebojno streljanje.
9. Ena in druga stran je namenjala veliko pozornost obveščevalni dejavnosti.
10. Informacije, ki so jih prejemali vojaki, naborniki JLA o obrambi mej pred napadom iz tujine, so služile lažni propagandi in bile naivne.
11. Orožje in vojaška oprema pripadnikov TO sta bila komaj zadostna, stanje se je z zasedbo skladišč popravilo.
12. Princip teritorialne obrambe je bil kršen, saj so na primer enote iz Kamnika delovale na območju pokrajin Dolenjske in Štajerske.
13. Bojna in siceršnja morala pripadnikov TO je bila na zelo visoki ravni, čeprav je bilo tudi veliko psiholoških in fizičnih naporov.
14. Enote TO niso zaključile aktivnosti sredi julija. Po načelu dežurnih enot so naloge izvajale tudi po tem času, do odhoda zadnjega vojaka iz Slovenije, to je 26. 10. 1991.
15. Enote TO so jasno pokazale, da referendumska odločitev ni bila le deklarativni akt, marveč da so se ljudje za samostojnost pripravljeni tudi odločno postaviti v bran.
16. Reorganizacija TO pred vojno je v organizacijskem smislu povzročala vrsto težav in je bila vpeljana premalo premišljeno.

17. Koordinacija poveljujočih je bila na nizki ravni, sprotnega informiranja ni bilo dovolj. Pogosta paralelnost poveljevanja in razpolaganje z delnimi podatki bi lahko pripeljala do hujših posledic.
18. Trzinska zmaga je bila kljub pomanjkljivostim dokaz volje preprečiti namere vsakomur, ki bi skušal s silo zadušiti legitimno pravico naroda do samostojnih odločitev.
19. Enote TO iz Kamnika so v celoti izpolnile svoje naloge in dolžnosti, celo več, opravile so naloge na območjih, kjer bi pričakovali enote iz tistih okolij.
20. Boji v Trzinu bi v primeru načrtovanega desanta diverzantskega odreda potekali bistveno drugače.
21. Priznati je treba, da so bile nekatere odločitve poveljnikov JLA modre. Tu gre predvsem za poveljnika vojašnice Šentivid, ki je ravnal zelo racionalno, za razliko od poveljujočih v vojašnici Vrhnika.
22. Pripadniki so častno opravili svojo domovinsko dolžnost, le redke izjeme so podlegle pritiskom.
23. Domačini v krajevni skupnosti Pšajnovica in tudi drugje v občini Kamnik so nudili vso podporo enotam, za kar jim gre vsa zahvala.
24. Odločitve poveljnikov niso bile lahke. Na srečo tudi razsodne in pametne. Streljanje za vsako ceno bi v nekaterih primerih lahko povzročilo veliko škode.
25. JLA je izvajala provokacije z vžiganjem motorjev tankov in krajših premikov vse do odhoda.
26. Del javnosti tudi danes podcenjuje prispevek enot TO v procesih osamosvajanja. Res pa je tudi, da nekateri svoj prispevek precenjujejo.
27. Večina pripadnikov je imela doma družine, kar je bil dodaten pritisk tako za pripadnike kot njihove svojce.

Aggression by the Yugoslav People's Army and Resistance from the Territorial Defence of Kamnik

Summary

This paper deals with the aggression carried out by the Yugoslav People's Army during the attainment of independence in the area of the territory of Ljubljana and emphasises the activities of the Territorial Defence Units, which had formed in the Municipality of Kamnik. After the Territorial Defence's dispossession of arms by the Yugoslav People's Army, it became clear that intervention by the Yugoslav People's Army was possible. The Slovene Assembly adopted new legislation in the area of defence, including a change in financing the Yugoslav People's Army and military service in Slovenia. At the same time reorganization took place in the Territorial Defence along with preparations for a confrontation.

Foreign countries, especially the USA and the majority of EU member states did not approve of the secession by Slovenia and Croatia. They notably supported economic reforms, which would have also calmed down the political situation. This did not happen.

The Yugoslav People's Army carried out an aggressive operation with military armoured vehicles and helicopter forces, in the Ljubljana region as well. Members of the Territorial Defence from Kamnik successfully resisted the attack with other military personnel in Trzin, at Brnik, at Ig, in Ljubljana and on Ljubljana's castle. They also operated in the region of Kočevje, Celje and of course, in their own municipality. Military confrontations in this region took seven lives including Edvard Peperko from the Territorial Defence.

The paper focuses on the military point of view and does not mention other structures of defence, which also carried out many important tasks. The contribution of the Territorial Defence's Reserves from the Municipality of Kamnik was exceptional. The members carried out their national duty in a very honourable manner. We are very grateful.

Literatura in viri

Hvala vam: ob 10. obletnici vojne za Slovenijo [zbornik veteranov vojne za Slovenijo 1991–2001] Kamnik, Komenda: Območno združenje veteranov vojne za Slovenijo.

BAJDE, S., pripadnik čete Srednja vas, izpoved 2007.

BERGANT, M. 2001: Moji spomini na osamosvojitvena dejanja inženirskega voda TO Kamnik. *Hvala vam: ob 10. obletnici vojne za Slovenijo* [zbornik veteranov vojne za Slovenijo 1991–2001] Kamnik, Komenda: Območno združenje veteranov vojne za Slovenijo.

BRLOGAR, J.: *Delo civilne obrambe in zaščite v pripravah in osamosvojitvi – poročilo*, Kamnik 1993.

BROZOVIČ, I. 2001: Četa Srednja vas. *Hvala vam: ob 10. obletnici vojne za Slovenijo* [zbornik veteranov vojne za Slovenijo 1991–2001] Kamnik, Komenda: Območno združenje veteranov vojne za Slovenijo.

DJURAŠEVIČ, B., pomočnik za zaledje štaba Kamnik, izpoved, 2007.

GRABNAR, M. 2001: Načrt Kamen – 10 let pozneje, Vojaška zgodovina, Priprave na vojno 1991, GŠSV, maj 2001. Ljubljana: Delo tiskarna.

JANŠA, J. 1992: *Premiki*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

KONČAN, B. 2001: Vizija ali diverzija. *Hvala vam: ob 10. obletnici vojne za Slovenijo* [zbornik veteranov vojne za Slovenijo 1991–2001] Kamnik, Komenda: Območno združenje veteranov vojne za Slovenijo.

KVAS, I. 2001: Kronologija dogodkov – PDV Kamnik. *Hvala vam: ob 10. obletnici vojne za Slovenijo [zbornik veteranov vojne za Slovenijo 1991–2001]* Kamnik, Komenda: Območno združenje veteranov vojne za Slovenijo.

LIPOVŠEK, A. 2001: V senci trzinskega spopada. *Hvala vam: ob 10. obletnici vojne za Slovenijo* [zbornik veteranov vojne za Slovenijo 1991–2001] Kamnik, Komenda: Območno združenje veteranov vojne za Slovenijo.

MATIČIČ, S., PINTERIČ, J. 2001: Vojna za Slovenijo – po naše. *Hvala vam: ob 10. obletnici vojne za Slovenijo* [zbornik veteranov vojne za Slovenijo 1991–2001] Kamnik, Komenda: Območno združenje veteranov vojne za Slovenijo.

PANČUR, P., pripadnik čete Srednja vas, izpoved 2007.

PERČIČ, D. 2001: Rezervist TO, dan prej. *Hvala vam: ob 10. obletnici vojne za Slovenijo* [zbornik veteranov vojne za Slovenijo 1991–2001] Kamnik, Komenda: Območno združenje veteranov vojne za Slovenijo.

Predpisi o obrambi in zaščiti, *Uradni list*, 1991.

ŠVAJNCER, J. J. 1993: *Obranili domovino: teritorialna obramba Republike Slovenije v vojni za svobodno in samostojno Slovenijo 1991*. Ljubljana: Viharnik.

ŠVAJNCER, J. J. 2003: Hvala vam, Zbornik veteranov vojne za Slovenijo 1991–2001 Kamnik, 2001. *Vojnozgodovinski zbornik* 11.

Zakon o obrambi in zaščiti, *Uradni list Republike Slovenije*, številka 15, 06. 04. 1991.

ZUPANČIČ, B. 2001: Diverzantski vod. *Hvala vam: ob 10. obletnici vojne za Slovenijo* [zbornik veteranov vojne za Slovenijo 1991–2001] Kamnik, Komenda: Območno združenje veteranov vojne za Slovenijo.

C:\Documents and Settings\arkoj\My Documents\članki, knjige, diplome\zbornik 2008 - 1.doc.

Dr. Damjan Hančič
Ministrstvo za pravosodje
Sektor za popravo krivic in za narodno spravo
Župančičeva 3, Ljubljana

»Govori se tudi, da nimamo drugega materiala in hrane kakor le Titove slike ...« – zapisniki Okrajnega komiteja KPS Kamnik v letu 1945

Uvod

Namen tega članka je predstaviti delovanje komunistične partije na širšem kamniškem območju takoj po koncu vojne in nedemokratičnem prevzemu oblasti, ki pomeni nadaljevanje že med vojno začetih aktivnosti v to smer.

Čeprav so bili določeni znaki prevzemanja oblasti in obračunavanja s političnimi nasprotniki pod krinko obtožbe sodelovanja z okupatorjem opazni že med vojno, pa se v obravnavanem obdobju jasno pokaže namen komunistov, da si podredijo vse vzvode družbenega in političnega življenja.

Članek pomeni uvod v širši sklop pregleda dogajanja v letih 1945–1955 na Kamniškem v luči arhivskih dokumentov kamniške partijske organizacije; ker pa so članki v tem zborniku omejeni v obsegu, se prvi članek iz tega sklopa časovno omejuje le na leto 1945.

Krajevno pa se zaradi boljše primerjave razmer ne omejuje le na področje današnje občine Kamnik, ampak na celotno področje nekdanjega političnega okraja Kamnik, tj. na ozemlje današnjih UE Kamnik, Domžale in občine Vodice.[1]

Pregled zapisnikov

Pregled vsebine zapisnikov *začenjamo z zapisnikom* Okrožnega komiteja KPS Kamnik z dne 8. 5. 1945.[2]

To je bil čas, ko so še potekale zadnje vojaške operacije pred koncem vojne. Zato je prvi del posvečen še čisto vojaško-operativnim zadevam, kot npr., da je potrebno štab IV. operativne cone obvestiti, da so v Kamniški Bistrici štirje skrivači oz. »zabijači«, ki se niso odzvali pozivu člana Občinskega komiteja (OK), da se vrnejo k svoji vojaški enoti. Sklenili so tudi, da seznam in karakteristike partijskih članov na terenu, ki so se v času ofenzive predali sovražniku, prevzame Narodna zaščita (NZ).[3]

Največ pozornosti pa je namenjene prevzemu oblasti po osvoboditvi. V ta namen so bili sprejeti naslednji sklepi:[4]

1. tesno sodelovanje in pomoč OZNI,[5] okrožni komite nudi nujno pomoč domžalskemu okrajnemu forumu, da se opravijo naloge iz prve točke;
2. vojska prevzame oblast v tesnem sodelovanju s forumi Osvobodilne fronte (OF);
3. široka predvolilna kampanja;
4. za kamniško okrožje se predlaga dvoje komand mest – Kamnik in Domžale. Po dva člana okrajnega odbora in en član okrajnega komiteja naj bi bili vključeni v komande;
5. vsa pomoč komiteja okrožnemu načelstvu NZ;
6. zaščita industrije, praznih posestev in denarnih zavodov;
7. najširša manifestacija ob osvoboditvi.

Glede izvajanja oblasti po osvoboditvi je bilo sklenjeno: »*Preusmeritev naše propagande, kjer prevzame oblast vojska. V svrho izpolnitve nalog okrožnice so nujno potrebni močni vaški odbori OF, ki prevzamejo oblast po vaseh. Tesno sodelovanje okrajnih forumov s celicami v zalednih vojaških oblasteh. Gospodarske komisije se delno vključijo v sestav komande mesta. Politično delo v vojski poživiti.*«[6]

V tiskarni naj se razmnožijo naslednje tiskovine: *Novi čas, Naše zadružništvo*, govor Hebranga *O zadružništvu in gospodarstvu* in lepak *Pozdravljen naš Trst v Titovi Jugoslaviji*.

Zelo zanimiv pa je v zapisniku podatek, da ima domžalski okraj 15 in kamniški okraj 14 partijcev.[7]

Po končani vojni, v drugi polovici maja, pa je prišlo do reorganizacije partijske organizacije in ustanovljen je bil **okrajni komite KPS Kamnik.** Prva redna seja je potekala 24. 5. 1945 in tam so si že razdelili funkcije. Za razliko od prejšnjega zapisnika, kjer so bili udeleženci sestanka zapisani zgolj po imenih, se sedaj pojavljajo tudi njihovi priimki.

---

1 Članek je sad raziskav še zelo slabo raziskanih in dobesedno zaprašenih arhivskih virov v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, fond: ZAL, KAM 126 – *Občinski komite ZKS in KPS Kamnik*, fasc. 50 (1945–1952), Okrajni komite KPS Kamnik (biro, plenum in zapisniki).

2 ZAL, KAM 126 – *Občinski komite ZKS in KPS Kamnik*, fasc. 50 (1945–1952), Okrožni komite KPS Kamnik, zapisnik: 8. 5. 1945. Ta zapisnik ima kot edini v letu 1945 zapisano, da gre za okrožni in ne okrajni komite.

3 Narodna zaščita je bila ustanovljena s sklepom vodstva Osvobodilne fronte oktobra 1941. Iz nje je po vojni nastala milica. Narodna zaščita je bila sestavni del partizanskih sil, zato so bile njene enote vojaško organizirane. Poleg zaprisežených in strogo vojaško organiziranih zaščitnikov je delovala še večja skupina »prostovoljnih« zaščitnikov. Postala je izvršilni organ oblasti za zagotavljanje javnega reda in varnosti prebivalstva ter premoženja. Ob koncu druge svetovne vojne je štela okoli 15.000 pripadnikov in je bila zamišljena kot uniformirani del službe javne varnosti v Sloveniji, ki naj bi samostojno urejala notranje zadeve.

4 Prav tam.

5 OZNA – komunistična tajna policija. *Oddelek za zaščito naroda* (kratica OZNA – srbohrvaško *Odelenje za zaštitu naroda*) je bil varnostno-obveščevalna služba SFRJ. Oddelek je bil ustanovljen 13. maja 1944. Leta 1946 je bila OZNA razdeljena na civilni in vojaški oddelek: nastala sta civilna UDBA (*Uprava državne bezbednosti*) in vojaška *Kontraobavještajna služba* – KOS. KOS je bil leta 1955 preoblikovan v *Organ bezbednosti* (OB), UDBA pa leta 1966 v *Službu državne bezbednosti* (SDB).

6 Dobesedni navedki niso lektorirani (op. ur.).

7 Prav tam. Čeprav je danes izraz »partijec« za člana KPS pogovoren, se v članku dosledno uporablja zaradi tega, ker so tudi komunisti sebe v zapisnikih dosledno poimenovali s tem izrazom.

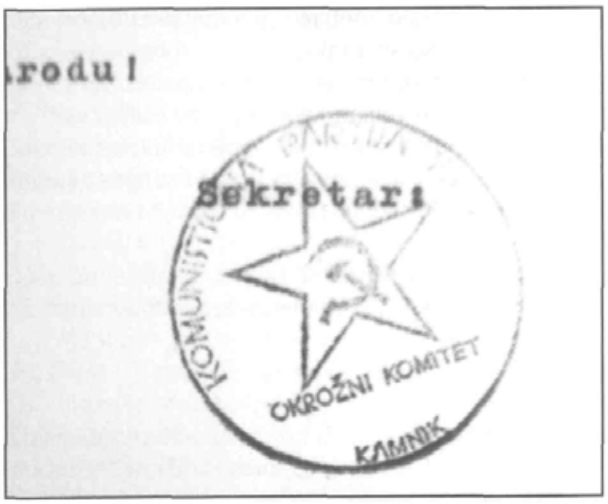

Žig Okrožnega komiteja KPS Kamnik: na koncu zapisnika seje z dne 8. 5. 1945 (ZAL, KAM 126 – Občinski komite ZKS in KPS Kamnik, fasc. 50 (1945–1952), Okrožni komite KPS Kamnik, zapisnik: 8. 5. 1945)

Sestava kamniškega partijskega komiteja in razdelitev funkcij:

1. Ivan Repinc, sekretar,
2. Dora Čepeljnik, namestnica sekretarja – odgovorna za kadre in žene,
3. Miran Kršmanc, sekretar Mestnega komiteja Kamnik in partijsko delo v vojski,
4. Karel Ličen, sindikalna organizacija,
5. Eleonora Pregelj, sekretarka OK SKOJ-a[8, 9]

O političnem stanju najdemo zabeleženo naslednje: *»Politična situacija v okraju je dobra. Morala ljudstva je zlasti po centrih na zunaj odlična, če pa pogledamo malo v notranjost, pa je opaziti, da se širijo v manjših primerih govorice, da bo nastala vojna med nami in zahodnimi zavezniki, in razno razpravljanje ali bomo mogli obdržati oblast oz. tako velik aparat mi sami. Do sedaj se je pojavilo tudi nekaj primerov godrnjanja nad razdeljevanjem kruha, to pa zaradi čakanja pred trgovinami. To pa je opaziti pri tistih ljudeh, ki so zelo malo ali popolnoma nič žrtvovali za našo svobodo. Medtem ko prebivalstvo, ki je mnogo trpelo ne godrnja in je potrpežljivo.*

Vsa dejstva nam dokazujejo to, da je prebivalstvo zlasti v dolinskih predelih zelo malo politično ´vzgrajeno´ ter dela vsled tega razne kombinacije. Zaradi tega smo sklenili, da je nujno potrebno za te množice čim več političnega dela – masovne sestanke, in to v prvi vrsti v centrih in pa tistih vaseh, kjer je bila propaganda be-ga (mišljeni so gorenjski domobranci, op. D. H.) dobro razvita.

Ker do sedaj vsled razbitja Partijske kakor tudi ostale organizacije nimamo pregleda nad člani KPS, je nujno potrebno, da čimprej dobimo seznam partijcev, kakor tudi kako so se zadržali v času preizkušnje, da bomo na ta način vedeli, kdo še spada v organizacijo iz Partijcev in SKOJ-evcev. Ti, ki so še ostali dobri, je potrebno, da jih takoj vzamemo v celice in grupe.«

Nato so sprejeli še nekaj partijskih ukorov nekaterim članom, ki se niso osebno javili na poziv OK KPS. Enako je morala tudi skojevska organizacija pregledati svoje člane in najboljše oz. tiste, ki so bili zreli za KPS, predlagati za sprejem. Tudi na terenu je bilo treba pregledati partijce, ilegalce in kontrolirati njihovo *»zadržanje ob času nemške ofenzive in preizkušenj.«*

Zatem pa se začne besedilo, pisano v značilnem tonu partijsko-stalinistične paranoje:

»Odkrivati in razkrinkavati moramo vse prikrite elemente in rovarjenje reakcije, ki se bo skušala vrniti v naše vrste in nam škodovati. Potrebno je, da odkrivamo in preprečujemo razne sabotaže v industriji in na gospodarskem polju. Po tovarnah se morajo postaviti pripravljalni odbori v sindikalne organizacije. Treba je formirati partijske celice in preiti k načrtnemu vzgajanju partijcev. Delati moramo čim več individualno med aktivisti.

Pregledati in organizirati moramo Partijo komandi mesta Kamnik in v njenih postojankah. Skrbeti moramo za vzgojo posameznih partijcev in borcev v zaledni vojski in Narodni zaščiti. Seznaniti jih s političnimi dogodki in utrditi avtoriteto civilne oblasti. ***Vso pomoč je potrebno nuditi OZNI: to je dolžnost slehernega partijca*** (krepko D. H.).

Z ozirom na to, da morda še ne obstajajo po vaseh odbori OF, je nujno potrebno, da se tam takoj postavijo. Ob tem pa je zelo pomembno, da pazimo pri postavljanju članstva, da se ne vrinejo noter nepotrebni in škodljivi elementi; to moramo paziti tudi pri že postavljenih odborih. Sklicevati moramo sestanke vseh vaških odborov v našem okraju ter vzbuditi v njih zaupanje v same sebe. Prepuščati jim moramo čim več samostojnosti in dela ter jih zaktivizirati. Polagati moramo največjo pažnjo, da se obdrži pravilna politična linija. Postaviti moramo trdno Partijo ter jo popularizirati. Na sestankih pa razlagati razliko med Partijo in OF ter poudarjati in prikazovati delo Partije. Pri množicah je potrebno, da vedno govorimo v imenu naroda. Dalje je potrebno, da čim prej predvidimo člane za okrajni plenum OF. Organizirati moramo široke sestanke z delavstvom v tovarnah.«[10]

Naslednji zapisnik okrajnega komiteja KPS Kamnik je z drugega rednega sestanka tega komiteja, ki je bil 11. 6. 1945.[11]

Iz njega izvemo, da so bili sklepi prejšnjega sestanka v glavnem dobro izvršeni, razen tistega, ki je predvideval množične sestanke z ljudstvom. Opravili so jih namreč samo po nekaj vaseh, kar pa ne ustreza potrebam celega okraja. Zlasti niso šli v tiste kraje, ki so bili dolgo časa pod vplivom »bele garde«.

Sledila so poročila članov OK KPS Kamnik o njihovem delu. Sekretar Ivan Repinc je poročal o celičnih sestankih na komandi mesta Kamnik, pri okrajnem načelstvu NZ in OZNI. Skupaj s Karlom Ličnom, ki je bil

8 *Zveza komunistične mladine Jugoslavije* (srbohrvaško: *Savez komunističke omladine Jugoslavije* – SKOJ) je bila politična mladinska organizacija Komunistične partije Jugoslavije (KPJ) po zgledu sovjetske boljševistične mladinske organizacije Komsomol, ki jo je leta 1918 ustanovil Lenin. Vsi, ki so želeli postati člani KPJ, so se do leta 1945 najprej morali vključiti v SKOJ, če so se dokazali kot aktivisti, so lahko postali člani KPJ.

9 ZAL, KAM 126 – *Občinski komite ZKS in KPS Kamnik*, fasc. 50 (1945–1952), Okrajni komite KPS Kamnik, zapisnik: 24. 5. 1945.

10 Prav tam.

11 ZAL, KAM 126 – *Občinski komite ZKS in KPS Kamnik*, fasc. 50 (1945–1952), Okrajni komite KPS Kamnik, zapisnik: 12. 6. 1945.

odgovoren za sindikate, je bil na 4 sestankih v tovarnah, kjer sta postavila 4 pripravljalne odbore. Poleg tega je bil na treh množičnih sestankih, vodil je enega v tovarni in dva v vaseh ter sestanek aktiva komunistov, ki je bil 31. maja. Na njem je bilo zbranih okrog 100 partijcev iz vojske in terena. Bil je navzoč na sestankih vseh odborov OF iz celega našega okraja, udeležil pa se je tudi sestanka vseh okrajnih sekretarjev v Ljubljani in v Kranju ter opravljal, kolikor ni bil na terenu, uradne posle na centru okraja.

Tovarišica Dora pa je poročala, da je »imela 4 masovne sestanke z ženami«. Poiskala je 4 tovarišice iz bivšega okrajnega odbora SPŽZ,[12] da se ta čim prej postavi. Pripravila je žene za predkongresno konferenco v Kranju, kjer je bila tudi sama, kakor tudi delegatke in udeleženke za II. kongres SPŽZ v Ljubljani. Bila je navzoča na celičnem sestanku referentov okrajnega odbora OF Kamnik, imela je referat na sestanku partijcev in sestanku vseh krajevnih odborov OF iz celega okraja. Poleg tega je bila največ na centru, ker sekretarja ni bilo doma. Dobila je podatke o nekaterih članih KP, ki so se šli javit v času zimske ofenzive. Dalje je imela sestanke s posameznimi partijci glede informacije in *organizacije KP v našem okraju.*[13]

Miran Keršmanc, sekretar MK[14] in odbora, je poročal, da je imel sestanke z delavci v tovarni Knaflič in z referenti in pomočniki za trgovino in oskrbo. Največ se je zadržal na mestnem odboru in jim pomagal pri njihovem delu. Tam so imeli en redni sestanek. Uredili so tako, da bodo imeli vsak večer kratek sestanek, na katerem bodo naredili načrt za naslednji dan.

Ličen, ki je bil odgovoren za sindikate, je poročal, da je imel skupno s sekretarjem 4 množične sestanke z delavci v tovarnah. Postavila sta 5 pripravljalnih odborov in 5 zaupnikov v raznih podjetjih. Bil je na množičnem sestanku v Nevljah in na vseh sestankih partijcev in odbornikov OF kakor tudi na sestanku strokovnih zvez v Ljubljani. Zbral je 4 delegate za sindikalno šolo iz tovarn Titan, Smodnišnica, Remec, Knaflič.

Rok Korošec - Boris (OZNA) je poročal, da so imeli 2 organizacijska in en študijski sestanek. Poudaril je tudi, da partijci tam še niso dosti »zgrajeni« in da jim bodo morali posvetiti še dosti pozornosti.

Eleonora Pregel - Irena je bila na 6 množičnih sestankih z mladino, od katerih sta bila 2 SKOJ-evska in ostali ZSM-jevski.[15] Bila je na predkongresni konferenci v Ljubljani. SKOJ ima okoli 200 članov. Poleg tega je na centru okrajnega komiteja SKOJ-a reševala upravne posle.

Pod točko pregled Partije in SKOJ-a izvemo, da je bil ustanovljen mestni komite KPS za mesto Kamnik, ki šteje 5 članov, za katere pa morajo še dobiti karakteristike. Celice obstajajo v naslednjih krajih: Kamnik, Hrib, Mengeš, Vodice. Obstajajo pa baje še drugod, vendar o njih ne morejo dobiti natančnih podatkov. V tovarnah so celice v Knafliču, Titanu in Smodnišnici.

Sklenili so sledeče:

- čimprej se mora izvesti popis vseh članov KP in pridobiti karakteristike;
- vse celice morajo biti motor, da bodo aktivizirale vse ljudske množice;
- v vseh celicah, tudi pri komandi mesta in njenih postojankah, morajo izvesti popolno čistko;
- vse celice morajo imeti redne tedenske organizacijske in študijske sestanke;
- celice morajo kontrolirati vse spiske (sezname) volivcev in izvesti volilno kampanjo (za volitve v ustavodajno skupščino, kjer se bo med drugim odločalo o tem, ali se bo v Jugoslaviji obnovila monarhija ali pa bo postala republika).

Vseh partijcev v okrajnem odboru, med referenti in pomožnim osebjem ter na terenu naj bi bilo okrog 40, komanda mesta in njene postojanke pa imajo 57 partijskih članov.

Članov SKOJ-a je bilo okrog 200. Vendar so bili *»vsi bolj slabo izgrajeni in jim je potrebno posvetiti še dosti pozornosti«.* Postavljen je bil mestni komite SKOJ-a v Kamniku iz 9 članov in trški komite za Mengeš, drugod so »grupe«. Tudi za SKOJ je bilo sklenjeno, da je treba čimprej dobiti točne podatke o grupah in vsi morajo podati karakteristike. SKOJ mora aktivizirati vso mladino preko kulturno-prosvetnih krožkov in delovnih čet.

SKOJ iz komande mesta in drugih vojaških enot naj bo tesno povezan.

Nato so iz partije izključili nekaj članov z obrazložitvijo, da je »potrebno našo Partijo očistiti slabih in omahljivih elementov«.

Komando mesta Kamnik je potrebno pozvati, da uvede strožjo kontrolo pri civilnem prebivalstvu, kajti zgodilo se je, da se je skozi mesto peljal »belogardist«, preoblečen v angleško uniformo. Zato je bilo potrebno povečati pazljivost in kontrolo nad izdelanimi prepustnicami.

Ukvarjali so se tudi s skrivači, ki so se skrili pred mobilizacijo v jugoslovansko vojsko. O njih morajo dobiti podatke in jih predložiti komandi mesta, da jih mobilizira.

Glede dela OF in »aktivizacije« ljudskih množic so sklenili, da morajo v odbore OF vključiti več mladine in žena, oportuniste pa izključiti. Odbori OF morajo biti bolj aktivni, zato mora biti čim več množičnih sestankov. Napraviti je treba volilne sezname in izvesti volilno kampanjo.

Nato pa dajejo še zanimive smernice delovanja: *»Pri ljudeh, ki so bili vseskozi naši, je treba nastopati čimbolj domače ...* ***Izvršiti moramo čistko med upravnim aparatom*** (krepko D. H.). *Podvzeti je potrebno resnejše ukrepe, da se izženejo Nemci iz našega okraja, razen tistih, ki so aktivno pomagali.«*

Urediti so morali tudi podružnico Ljudske pravice, za kar so zadolžili Mirana Kršmanca.

12 Slovenska protifašistična ženska zveza (AFŽ).

13 ZAL, KAM 126 – *Občinski komite ZKS in KPS Kamnik,* fasc. 50 (1945–1952), Okrajni komite KPS Kamnik, zapisnik: 12. 6. 1945.

14 Mestni komite.

15 Zveza socialistične mladine. – Po letu 1945 in prevzemu oblasti so komunisti sprejeli zakon, po katerem so bili vsi otroci v Jugoslaviji s starostjo 16 let avtomatično vpisani v republiško in s tem v jugoslovansko zvezo komunistične mladine. V programu je imela zapisano zavezanost mladine k širjenju in utemeljevanju idej marksizma, komunizma, revolucije in narodnoosvobodilnega boja.

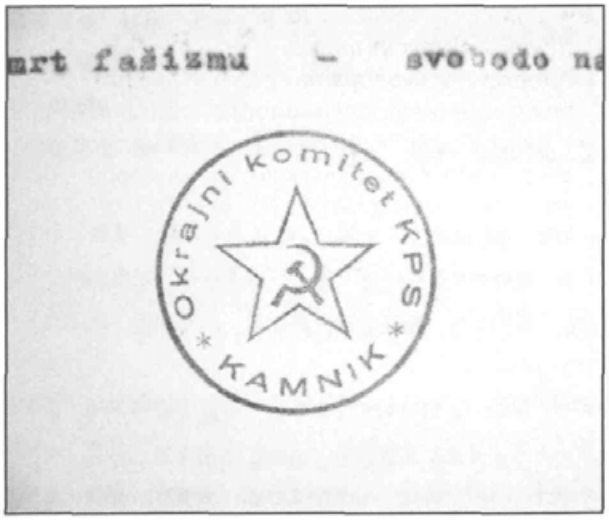

Žig Okrajnega komiteja KPS Kamnik: na koncu zapisnika seje z dne 5. 7. 1945 (ZAL, KAM 126 – Občinski komite ZKS in KPS Kamnik, fasc. 50 (1945–1952), Okrajni komite KPS Kamnik, zapisnik: 5. 7. 1945)

Nadalje je bilo sklenjeno, da morajo na okrožje sporočiti, da jim pošljejo karakteristike tukajšnjega okrajnega šolskega nadzornika, da bi ga vključili v okrajni odbor OF. Potrebno je tudi, da ima komanda mesta Kamnik večjo kontrolo nad ujetniki, da se ne bodo tako prosto gibali.[16]

Naslednja seja okrajnega komiteja KPS Kamnik je bila 4. julija 1945. Takrat so imeli sestanek vseh celičnih sekretarjev in kadrovikov; vseh skupaj je bilo 30. Manjkali so samo iz Smodnišnice, ker so bili službeno zadržani, ter iz nekaj vasi, ker verjetno niso dobili pravočasno sporočila.

Pri poročilih se je pokazalo, *»da je Partija v našem okraju šibka in tudi ni dosti zgrajena, kajti poročali so, če vedno ne pride na sestanek en član komiteja, pa ni sestanka, medtem ko so se v času okupacije lahko sami sestajali in vršili sestanke. Opaziti je bilo, da je še potrebno, da se naša Partija prečisti, zlasti v okolici Komende. Tam je nekaj članov, ki še vedno trdijo, da so partijci, čeprav so se šli javit in je treba sploh raziskati, če so bili kdaj partijci. Pri delu OF pa se pozna, kje delajo naši člani, kajti tisti OF odbori res delajo dobro in tudi znajo ljudi pravilno politično prepričati. Poročali so tudi, da dobijo premalo partijske literature in se zanimali, koliko se na mesec plača članarine.«*[17]

Med sprejetimi sklepi pod to točko velja omeniti naslednje:

- Potrebno je, da se partija očisti tistih elementov, ki ne spadajo v njeno organizacijo. S tem se bo utrdila in zares postala avantgarda.
- Več pozornosti morajo posvečati celicam, dolžnost vsakega partijca pa je, da skrbi za »izgradnjo« tudi sam.
- Naloga celic je, *»da razkrinka na vasi reakcijo, ki se še pojavlja, in špekulante, ki hočejo izkoristiti pridobitve naše 4 letne borbe«.*
- Partija mora poskrbeti, da se »naša ljudska oblast res utrdi in da postane res ljudska«.
- Vse celice so dolžne, da imajo vsak teden en organizacijski in tudi en študijski sestanek.
- Vsaka celica mora tedensko pošiljati poročilo o svojem delu okrajnemu komiteju KPS.
- Celice naj predvsem skrbijo, da bodo svoje člane ob morebitnih napakah primerno in vzgojno skritizirale, kajti zdrava kritika samo koristi in »na njej se vsi učimo«.[18]

Nato je o množičnem partijskem delu podala referat Dora Čepeljnik, ki je med drugim poudarila, *»da moramo paziti, ker se vlečemo na repu množic in s tem izgubimo vlogo avantgarde. Poudarila je tudi, da moramo ljudi spoznavati in se poglobiti v njihov značaj in šele potem na pravilen način pričnemo s prepričevanjem in delom, kajti vsak človek ima drugačen značaj. Potrebno je, da mi pred vsemi množicami tolmačimo lik komunista, tako da bodo množice vedele, kdo je lahko član partije in kdo ne more biti. Kajti pri naših ljudeh je opaziti, da še vedno s strahom gledajo na komuniste.«*[19]

Nadalje je Čepeljnikova razložila pomen in delo kadrovikov pri vsaki celici:

- kadrovik mora biti tisti, ki ne pozna človeka samo po zunanjosti, spoznati mora njegov značaj, njegove vrline in slabosti, njegove sposobnosti za nadaljnji razvoj, skratka paziti mora na slehernega člana in ga poznati bolj kot samega sebe;
- skrbeti mora tudi za to, da so pravilno izpolnjene partijske pole in vsak mesec pobrana partijska članarina;
- ima stalen pregled nad kandidati za partijo in je vedno tisti, ki zna presoditi, ali že zasluži oz. je sposoben in toliko zgrajen, da lahko postane član;
- kadrovik in sekretar morata najbolje poznati člane v svoji celici, jih pravilno razmeščati na razna mesta ter politično usmerjati po liniji Marksa, Lenina in Stalina.[20]

Naslednja seja OK KPS Kamnik je bila 20. 7. 1945. Na tem sestanku so spet obravnavali stanje partijskih celic na terenu. Ugotavljali so, da je na podlagi poslanih kadrovskih pol razvidno, da veliko članov po celicah ni partijsko zgrajenih. Nekatere celice pa kadrovskih pol sploh niso dobile, ker zanje sploh niso vedeli. Zato so sklenili, da v naslednjih dneh člani OK KPS Kamnik obiščejo vse celice, zlasti tiste, ki še niso bile kontrolirane. Vseh celic v kamniškem okraju naj bi bilo 18, vendar naj bi jih bilo v resnici še več, kar bodo ugotovili tudi s samim obiskom na terenu.[21]

Nato so sprejeli sklep, da se mora 23. ali 24. julija sklicati partijska celica pri okrajnem komiteju OF, v katero so vključeni vsi člani odbora OF in referenti. Na sestanku se mora opraviti kritika nekaterih članov zaradi napak pri delu kakor tudi v njihovem osebnem življenju.

16 ZAL, KAM 126 – *Občinski komite ZKS in KPS Kamnik*, fasc. 50 (1945–1952), Okrajni komite KPS Kamnik, zapisnik: 12. 6. 1945.
17 ZAL, KAM 126 – *Občinski komite ZKS in KPS Kamnik*, fasc. 50 (1945–1952), Okrajni komite KPS Kamnik, zapisnik: 5. 7. 1945; in prepis zapisnika z dne 10. 7. 1945.
18 Prav tam.
19 Prav tam.
20 Prav tam.
21 ZAL, KAM 126 – Občinski komite ZKS in KPS Kamnik, fasc. 50 (1945–1952), Okrajni komite KPS Kamnik, zapisnik: 22. 7. 1945.

Celica pri narodni milici: njeni člani so zelo slabo zgrajeni in je potrebno, da se jim uredi izgradnja, predvsem pa študij, kar je seveda potrebno za vse celice našega okraja.

Ugotovili so tudi, da je potrebno zamenjati sekretarko mestnega komiteja SKOJ, *»ker ni sposobna za delo in tudi ne kaže nobenega zanimanja, kljub opozorilom, ki jih je dobila«*.

Pregledali so tudi kader in sklenili, da se čim prej zreducira na minimum.

Nato pa so se ukvarjali z »reakcijo«. Ugotovili so, da *»reakcija sili v ospredje«*, in sklenili naslednje:

- odločno razkrinkavanje domače in svetovne reakcije kakor tudi razkrinkavanje stare Jugoslavije;
- izvesti je treba močno volilno kampanjo in poudariti budnost proti špekulantom, ki silijo na razna vodilna mesta;
- ***partija naj kontrolira delo volilnih komisij*** (krepko D. H.);
- partija mora z vsemi silami podpreti sodišče narodne časti in si prizadevati, da pridejo pred sodišče vsi škodljivi elementi;
- dolžnost vseh partijcev je, da sedaj, ko se bližajo volitve, pomagajo, da se žene vključijo v volilno kampanjo in da se nasploh organizaciji AFŽ in ZSM bolj razgibata.

Na koncu so še sklenili, da mora biti vsak dan ob pol osmih zjutraj kratek sestanek z OK OF zaradi razdelitve dela za naslednji dan.[22]

28. 7. 1945 pa je potekala seja 3. aktiva komunistov kamniškega okraja. Vseh udeležencev je bilo okoli 70. Manjkali so samo člani iz celice Jastroblje, ker niso dobili pravočasno sporočila.[23]

Pri točki o realizaciji sklepov so že na začetku ugotovili, da se sklepi iz prejšnjega sestanka niso izvršili, posebno tisti del o pošiljanju poročil s terena. Ugotovili so, da se *»naši člani spuščajo preveč v podrobnosti in s tem nastaja nevarnost, da se reakcija vkorenini, katera se je v zadnjem času v nekaterih krajih pokazala.«*

V nadaljevanju so sekretarji partijskih celic podali poročila tudi o stanju v domačem kraju. Ugotovili so, da v kamniškem okraju prednjači Tuhinjska dolina. Tam namreč »ni opaziti nobenega razvoja reakcije«. Edino nezadovoljstvo med ljudstvom je pomanjkanje denarnih sredstev.

Drugačen položaj je v Kamniku in Komendi, kjer je dobila reakcija precej trdna tla. Ljudje predvsem ne odobravajo sodišč narodne časti, kjer se je razkrinkalo nekaj špekulantov in vojnih dobičkarjev. Pojavljajo se reakcionarji, ki so že v stari Jugoslaviji delali med delavci in hočejo bojkotirati volitve.

Nadalje ugotavljajo, da se je morala v Mengšu dvignila, nezadovoljstvo je le glede vojske, ki je na terenu. Reakcije ni opaziti, pač pa se je pojavilo nekaj belogardistov. Na sestanku predvsem forsirajo volitve.

Poročali so tudi, da je položaj v tovarni Titan slab. Tam je reakcija dobila precejšnjo moč, ker je tam skoraj 80 % delavcev in skrivačev ter dezerterjev, aktivistov OF pa komaj 10 %. Med drugim so poročali tudi, da so bile volitve v odbor sindikata dobro izpeljane, saj je bilo vanj izvoljenih 5 kandidatov partije.

Ugotovili so tudi, *»da je vzrok, da se reakcija tako zelo širi v mestu Kamniku in drugod, slabost naših partijskih celic in SKOJ-a. Tukaj Partija ne predstavlja avantgarde delavnih množic in SKOJ-a. Tukaj Partija ne predstavlja avantgarde delavnih množic, ker se premalo zavedamo, kaj je dolžnost partijskih organizacij in aktivistov OF. Dolžnost MK KPS Kamnik kakor tudi vseh ostalih partijskih celic je, da v teku 14 dni popravijo storjene napake. Za čim prejšnje izboljšanje položaja bodo šli na delo vsi člani okrajnega komiteja KPS v pomoč partijskim celicam.«*

Pod točko dnevnega reda »Naloge KP v predvolilni kampanji« je podal referat Robnik. V njej je navedel napake, ki jih je delal OK KPS Kamnik dotlej. Osnovna napaka je bila, *»da smo šli z delom naprej, delavne množice pa pustili zadaj in se od njih odtrgali. Zato je prva naloga vseh celic, da se povežejo z masami in tako odvzamemo orožje iz rok reakcionarjev. Zato je nujno potrebno, da več študiramo, ker šele potem bomo kos dolžnostim, ki nam jih nalaga Partija. Čeprav je reakcija na zunaj izgubila vso oblast, nam pa vendar lahko na drobno še mnogo škoduje. Zato je nujna potreba sodelovanja in čim ožjega stika z množicami ter jim pojasnjevati, kaj je potrebno, da se zmeda uredi.«*

Nadalje je poudarjal premajhno partijsko skromnost in nenačrtno delo, ki je *»tudi velika ovira našega dela in razvoja. Ker pa se nahajamo tik pred volitvami, mora biti zopet Partija tista, ki bo izbrala najboljše kandidate za novo ljudsko in demokratično oblast.«*

Nato je podala kratek referat tudi Dora Čepljenik, ki je najprej izrekla nekaj obtožb na račun delovanja »reakcije« pred vojno in med njo, nato pa nadaljevala: *»Vse to je znala KP premagati in s svojim neumornim delom na pravilen način razkrinkati reakcijo samo, kakor tudi pritegniti v OF najširše množice. Razvila se je na ta način, da je množicam razkrinkala njena podla in protinarodna dejanja, kakor tudi s tem, da je šla proti njej tudi z orožjem v roki.«* Nato pa se govor še stopnjuje do znane partijske paranoje, izražene v naslednjem stavku: *»Po osvoboditvi se je reakcija spremenila v toliko, da si hoče nadeti krinko največjega pristaša OF, hoče ustvariti godrnjanje med prebivalci, hoče sabotirati množična zborovanja, ustvariti med ljudmi čut popuščanja proti špekulantom in vojnim dobičkarjem. Po drugi strani pa se hočejo isti vriniti v NOO[24] ali OF odbore.«*

Nato našteje ukrepe, ki jih je potrebno izvesti:

1. združiti pozitivne sile v eno celoto in s to organizacijo onemogočiti reakciji sleherno škodljivo delo;
2. partija mora v predvolilni kampanji skrbeti za to, da pridejo za kandidate res najboljši elementi iz vasi, in kontrolirati kandidatne liste kakor tudi volivce same;
3. skrbeti mora tudi, da »aktivizira« in spravi v resnično življenje in delo vse množične organizacije, tj. mladino, žene, sindikate, in jih vse vključi v množično volilno kampanjo;

22 Prav tam.

23 ZAL, KAM 126 – *Občinski komite ZKS in KPS Kamnik*, fasc. 50 (1945–1952), Okrajni komite KPS Kamnik, zapisnik: 30. 7. 1945.

24 Narodno-osvobodilni odbor: organ t. i. ljudske oblasti takoj po vojni, deloma pa na od partizanov osvojenem ozemlju že med vojno. NOO so obstajali na različnih nivojih, najnižji je bil krajevni NOO.

4. partijske celice so dolžne in so zato odgovorne pred partijo, da imajo en celični in tudi en študijski sestanek. Celica, ki tega ne bo opravila, se šteje za nepartijsko;
5. partija mora očistiti svoje vrste »oportunističnih elementov«,
6. člani partije so dolžni, da nenehno dvigajo avtoriteto in ugled OF in njenih aktivistov;
7. potrebno je, da s svojim zgledom dvigajo zavest in ugled partije in budno čuvajo pridobitve in cilje OF kakor tudi pridobitve in cilje partije;
8. vse celice morajo do 1. 8. 1945 poslati poročila in zapisnik s konkretnimi sklepi, tako kot so dobili ustna naročila na sestanku aktiva komunistov, kakor tudi vsakotedenska poročila o delu celic in zapisnik sej.

Zapisnik sestanka aktivov kamniškega okraja so dolžne vse celice na celičnih sestankih prebrati, tako da bo slehernemu članu znano, kakšne so njegove naloge, ki jih mora brezpogojno izvršiti.[25]

Nato do konca septembra ni bilo sestankov. V tem času je prišlo do združitve okrajev Kamnik in Domžale, zato so sestanek 26. 9. 1945 poimenovali I. redni sestanek po združitvi okraja Domžale - Kamnik. Navzoči so bili naslednji člani: Ivan Repinc, Mara Bešter, Stanko Juvan, Primož Vidali, Friderik Mavko, Rok Korošec, Mihela Cerar in Lado Trampuš. Obravnavali so 7 točk *dnevnega reda*.[26]

V prvi točki so obravnavali politično situacijo. Medtem ko so o zunanjepolitičnem položaju zapisali le en stavek, so skoraj celo stran posvetili zapisu notranjepolitične situacije. Ugotovili so, *»da se je delo reakcije v zadnjih tednih precej okrepilo z ozirom na prihajajoče volitve. Naše sedanje gospodarske težave izrablja kot dokaz, da bo to stanje kot je danes v Jugoslaviji samo prehodno ter da se bo vrnil kralj. V zadnjem času razširjajo vesti, da bo Jugoslavija priključena k Avstriji in izgleda, da to prihaja iz Jarš. Predvsem slabo vplivajo na tukajšnje razmere obiski iz Srbije, ki v večini primerov razširjajo monarhistično propagando. Opažamo, da oni, ki so bili v ilegalnosti naklonjeni našemu pokretu, da se od nas odmikajo, češ, da je položaj nesiguren in da se ne nameravajo kompromitirati. V splošnem je položaj v bivšem domžalskem okraju mnogo slabši kot v kamniškem, in sicer zlasti v okolici Dragomlja in v vaseh okrog Lukovice. V Mengšu prejemajo vojaki pošto na privatne naslove in to brez vsake cenzure. Kar se tiče skrivačev izgleda, da jih je nekaj na Rašici, kjer je NM (narodna milica) enega obstrelila. Pustil je nahrbtnik, v katerem sta bili dve kokoši, kar je dokaz, da jih podpirajo ljudje. Prav tako smo dobili poročilo, da se nahajajo belogardisti okrog Suhadol, ker je nekdo dajal signale, ko so se bližali naši vojaki. V Domžalah se opaža precejšnja razgibanost reakcije, ki pa se v glavnem grupira v dve skupini: bele in plave. Vojaki, ki se vračajo iz ujetništva, širijo s svojim govoričenjem nezadovoljstvo in nezaupanje do naših oblasti. V Kamniku je še vedno zelo pereče vprašanje bivšega župana Rechbacha. Za njega so pobirali podpise razni reakcionarno nastrojeni ljudje, najbolj aktivna pa je bila Cerar Minka. Stvar je treba vsekakor na nek način urediti, ker to zelo otežuje vsako politično delo. Izrazitih nastopov reakcije proti naši novi oblasti ne opažamo, pač pa je prebivalstvo do skrajnosti pasivno, skratka ne kaže prav nobenega zanimanja v sodelovanju pri naši novi oblasti. Pri vprašanju turistov, ki z vsakim tednom bolj številno prihajajo v naše hribe, je treba posvečati kar največjo pozornost, kajti oni so prav gotovo opora skrivačem. Skrivači tudi postajajo bolj aktivni in se množe primeri ko napadajo naše ljudi. Predvsem pa je nujna kontrola v Kamniški Bistrici, kamor prihajajo tudi inozemski gostje.«*[27]

Kar se tiče duhovščine pri nas omenjamo, da je bil dekan Matej Rihard v prvih tednih po svojem povratku zelo skromen v svojih potrebah, da pa danes stavlja z vsakim dnem nove in večje zahteve in to zelo odločno. Frančiškan p. Heybal, o katerem celo njegovi stanovski tovariši povedo, da je bil eden najbolj belo nastrojenih, hodi maševat okrog po okraju, zlasti po naši Tuhinjski dolini. Iz Mengša smo dobili poročilo, da zavetišče sv. Vincencija obiskujejo neznani ljudje in to zelo pogosto. Letaki, ki so bili pred kakim mesecem pogosto raztreseni v Radomljah in Stranjah, se sedaj ne pojavljajo več.«[28]

V drugi točki so zapisali, da je bil pri okrajnem komiteju KPS Kamnik osnovan agitprop, ki obsega 5 sektorjev dela: *»Zbrali smo tovariše za aktiv agitatorjev (vsi so partijci); razdelili smo si točno vse kraje, tako da bo še tokom prihodnjega tedna prav v vsakem kraju predvolilni sestanek. Partija je izvedla volitve v NOO, toda zaradi nezavednosti naših aktivistov bo nujno v nekaterih krajih izvesti ponovne volitve.«*

Kar se tiče SKOJ-a, ugotavljajo, *»da nikakor ne vrši svojih nalog in da se mladina prav nič ne zaveda pomena te organizacije.«*

V tretji točki dnevnega reda so se ukvarjali s kadrovskimi zadevami in si razdelili naloge. Tako so sekretarja komiteja Ivana Repinca zadolžili za OF, Lojzeta Pirnata za kadre, Maro Bešter za agitprop[29] in AFŽ,[30] Primoža Zanoškarja za sindikate, Primoža Vidalija za SKOJ; Stanka Juvana za delo s kmeti, Lada Trampuša pa za NOO. Za sekretarja mestnega komiteja KPS Kamnik je bil imenovan Anton Ulčar, za člane pa Marica Brejc, Alojz Bešter, Slavko Ponikvar in Elenora Pregelj. Sklenjeno je tudi bilo, da mora mestni komite postaviti mestne partijske celice.

25 Prav tam, zapisnik: 30. 7. 1945.

26 ZAL, KAM 126 – *Občinski komite ZKS in KPS Kamnik*, fasc. 50 (1945–1952), Okrajni komite KPS Kamnik, zapisnik: 26. 9. 1945.

27 Verjetno zaradi bližine meje z Avstrijo in nedavnih pobojev na Kopiščih.

28 Prav tam.

29 Agitprop je skrajšana oblika za *Oddelek za agitacijo in propagando*. Oddelki agitpropa so bili sestavni del centralnih in regionalnih komitejev komunističnih partij. Pripadniki agitpropa so vodili komunistično propagando, agitacijsko, indoktrinacijsko, ideološko vzgojno in ideološko nadzorno ter usmerjevalno dejavnost s poglavitnim ciljem, da mobilizirajo ljudi, kolektive, vojaške enote, najrazličnejše ustanove ipd. za izpolnjevanje nalog, ki jih je postavila Komunistična partija. Leta 1945 je oddelek agitpropa po prevzemu oblasti ustanovil tudi Centralni komite Komunistične partije Jugoslavije (CK KPJ). Po sporu med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo so novembra leta 1952 na VI. kongresu KPJ razpustili jugoslovanski agitpropovski aparat.

30 Antifašistična zveza žensk (srbohrv.: Antifašistički front žena) (AFŽ) je bila ženska družbenopolitična organizacija, ustanovljena 6. decembra 1942 v Bosanskem Petrovcu. Slovenske partizanke pa so 1. kongres Slovenske ženske protifašistične zveze (SPŽZ) organizirale v Dobrniču v Suhi krajini leta 1943.

V peti točki so obravnavali priprave na volitve v ustavodajno skupščino oktobra 1945. Ugotovili so, *»da je v današnjih prilikah najbolj nevaren pojav sektašenja*[31] *in da je potrebno napovedati najostrejši boj sektaštvu vsake vrste. Linija Partije je danes linija OF. Zlasti moramo utrjevati zvezo med delavci in kmeti in delovno inteligenco. Prav tako ne smemo dopuščati nobenega sektašenja v vprašanju duhovščine. Predvsem partijci se moramo danes zavedati važnosti uradniškega dela in moramo biti predvsem iniciatorji, predvsem pa, da dajemo sami vzgled. Z eno besedo partijci moramo biti najboljši pripadniki OF, najbolj zvesti izpolnjevalci programa. Če hočemo, da bomo uspešno izvedli volitve v konstituanto, moramo brezpogojno v najkrajšem času Partijo utrditi, očistiti in vzgojiti. Dvigniti moramo lik partijca, ki danes ni več na stopnji kot bi moral biti.«*

Nadalje ugotavljajo, da so do sedaj premalo popularizirali Partijo, tako *»da se o njej danes v splošnem ne govori oz. občutijo naši ljudje zlasti med kmeti strah pred samo besedo komunist, kljub temu da so z vso dušo za partizane. Nasprotno pa smo precej uspeli s popularizacijo SZ.«*[32]

V šesti točki so obravnavali priprave na okrajno partijsko konferenco. Konference se morajo udeležiti *»sekretarji, najboljši partijci, najboljši SKOJ sekretarji SKOJ-evskih grup. V teku enega tedna moramo pregledati na terenu vse celice, zlasti je to nujno v bivšem domžalskem okraju, kjer nimamo prav nobenega pregleda o kadrih, ker nismo sprejeli nobenega arhiva od bivšega komiteja.«*

Na koncu so sklenili, da bodo sestanki okrajnega komiteja potekali redno vsak četrtek ob 4. uri popoldne. Takoj nato bo sledil študijski sestanek. Prvi referat na tem sestanku pa bo podala Mara Bešter z naslovom *Stalin, Partija.*[33]

Naslednji sestanek je bil 4. 10. 1945. Najprej so obravnavali politično situacijo. Ugotavljali so, da *»namerava reakcija izrabiti sporazum Tito - Šubašić zato, da bi v danem primeru razbila našo enotnost. Nasprotno pa je našemu vodstvu uspelo, da je ravno ta širina ustvarila enotnost Ljudske fronte Jugoslavije. Opažamo, da naši aktivisti podcenjujejo pomen volitev. Zavedati se moramo, da gre pri volitvah za vsako kroglico, da je vsak glas, ki ostane doma avtomatično glas za opozicijo. Paziti je tudi treba, da se ne bi pojavile frakcije v Ljudski fronti«.*[34] Obravnavali so tudi mednarodno situacijo.

V drugi točki pa so obravnavali problematiko okrajnega odbora OF. Izrazili so potrebo po pregledu krajevnih odborov OF in *»da postavimo oz. izvolimo v nje ljudi, ki bodo dejansko delovali po programu OF. Nekateri ljudje še do sedaj niso bili informirani, da se vrši vpis v OF. Volilnega fonda je bilo nabrano okoli 7000 din.«*

Poročilo o delovanju agitpropa je podala Mara Bešter. V Kamniku je bil postavljen prosvetni svet, ki šteje 11 članov in obsega vse odseke prosvete kakor tudi šport. Vsakemu odboru OF so sporočili, da mora naročiti »na najem« en časopis in da mora v vsaki vasi eden odgovarjati za kroženje literature. V 14 dneh je bilo 60 množičnih sestankov, ki so jih izvedli z »našim aktivom agitatorjev«. Trenutno so razstavili slike o terorju okupatorja. Z agitacijo za uradniško delo pa niso uspeli, da bi dosegli kakšne večje rezultate. Na sestanke agitpropa so pritegnili tudi agitprop iz vojske.

Nato so obravnavali stanje pri AFŽ. Tudi to poročilo je podala Mara Bešter. Ugotavljala je, da se ženske v celotnem okraju čedalje manj zanimajo za to organizacijo, zato je nujno potrebno, da se reorganizira okrajni odbor AFŽ.

O sindikalni organizaciji je poročal Jakob Zanoškar. Povedal je, da sindikalne organizacije predlagajo, da bi tovarniški delavci raje delali udarniške ure v tovarni, kot pa da bi šli pospravljat ruševine, in bodo potem raje poslali denar požganim vasem. Sindikat je tudi sklenil, da se v organizacijo sprejmejo vsi tisti, ki imajo volilno pravico. Do tedaj je bilo v sindikalne organizacije vključenih okoli 90 % delavcev. Sindikat z redko izjemo *»zastopa pravilno politično linijo kakor tudi svoje stališče do podjetnika«*. Glavni odbor sindikalne organizacije se tudi premalo zanima za vprašanje podružnic.

Vidali je poročal, da je SKOJ-u potrebno dati temeljno teoretično podlago. Opaža se namreč, *»da je SKOJ postal nekam diktatorski ter da se za ostalo mladino ne zanima. Mladino bo treba pritegniti in to na podlagi fiskulture.«*

V nadaljevanju je Stanko Juvan povedal, da se ljudje pritožujejo nad nepravilno preskrbo s kruhom, *»kar izvira od nepravilnega razumevanja s strani centralnega NAVOD-a,*[35] *kljub temu da ima NAVOD v skladišču gotove zaloge hrane, vendar tiste ne izda. Upokojenci in rentneži so naravnost obupani, ker ne dobijo prav nobenega denarja«.*

Glede NOO pa je Lado Trampuš poročal, da večina krajevnih NOO posluje zelo slabo. V glavnem zaradi nepoučenosti in nezmožnosti. V večini primerov je tudi nujnost nadomestnih volitev, ker nekateri odbori sploh ne delajo v smislu OF.

V nadaljevanju izvemo o številu in delu partijskih celic po raznih krajih. V Krajnem Brdu je imela partija 3 člane, v Krašnji 9, v Vodicah 9, v Bukovici 8, v Trzinu pa 4. Kot je povedal Vidali, je *»partija v Bukovici zelo slaba, zato je potrebno celico prečistiti. Manjka discipline in resnosti. V Vodicah in Trzinu so v celici boljši, ker imajo možnost razvoja.«*

Nato je Juvan podal stanje v tovarni Remec (kasnejši STOL): *»Partijska celica tovarne Remec je slaba, z ozirom na to, da se sindikalna organizacija, v kateri je tudi nekaj partijcev pusti vplivati od vodstva tovarne.«* Nadalje poroča, da je obratovodja v tovarni celo rekel, *»da si bo plačo postavljal sam, da mu je ne bo določal ne sindikat in ne minister Leskošek.«*

Nadalje je poročal, *»da je potrebno v Šmarci nadzorovati krajevni NOO«*. Trije so bili sprejeti kot kandidati (v partijo). Vpisovanje v OF gre slabo kakor tudi zbira-

31 V partijskem besednjaku dokaj pogosto uporabljen, pa tudi zlorabljen izraz, ki je prepovedoval vsako oblikovanje lastnega, od glavne partijske linije nasprotnega mnenja in morebitno povezovanje podpornikov takšnega mnenja v skupine – »partijske sekte«.

32 Sovjetska zveza.

33 ZAL, KAM 126 – *Občinski komite ZKS in KPS Kamnik*, fasc. 50 (1945–1952), Okrajni komite KPS Kamnik, zapisnik: 26. 9. 1945.

34 ZAL, KAM 126 – *Občinski komite ZKS in KPS Kamnik*, fasc. 50 (1945–1952), Okrajni komite KPS Kamnik, zapisnik: 4. 10. 1945.

35 Nabavljalni zavod; skrbel je za oskrbo prebivalstva.

nje volilnega fonda. SKOJ je izumrl. S sestanka celice v Komendi je *»tov. Juvan odnesel slab vtis. Partijcev je 14 in nimajo pravega zanimanja, zlasti ne sekretar«.*

Nadalje izvemo, da *»Partija tudi v Prevojah ne predstavlja vodilne sile. Sekretar nima partijskega življenja. Zgrajeni niso. Položaj na vasi je zamotan, ker M. K. – partizan ustvarja nezadovoljstvo«.*

V tovarni Knaflič (kasnejši Utok) do sedaj niso imeli pravega sestanka. Sekretar je star, toda delaven. Celica šteje 5 članov. Opaža se, da hodijo h Knafliču odvetnik Trampuš, Janko Stele, Skala in neki gospodje iz Ljubljane. Knaflič je z delavci dober.

Mara Bešter je poročala o situaciji na Viru: *»Na Viru je celica dobra, toda v njej je še par tovarišev, ki močno sektašijo, šteje 16 članov. Majdič sprejema v službo le reakcionarje in ne mara prav nobenega, ki se vrača iz naše vojske. V Lukovici je 11 članov, v Gradišču 6. Partija se tu ne zaveda svoje vloge in se spušča v osebne prepire, zlasti ne odgovarja sekretar celice Lukovica ...«*

Nato so podelili še nekaj partijskih ukorov in izključitev iz Partije. Izključeni so zaradi tega, ker so iz dveh vil pobrali premičnine, *»ki so last narodne imovine«.* Proti njim se bo uvedel kazenski postopek.

Danilu Cerkveniku pa so naročili, da pobira volilni fond, pregleda, kako je z vpisovanjem v OF v Kamniku in ima en študijski sestanek s kamniško mladino.[36]

Naslednji, tj. tretji sestanek okrajnega komiteja KPS Kamnik je bil 12. 10. 1945.

O politični situaciji v Kamniku izvemo, *»da je bilo v Kamniku veliko razburjenje zaradi povratka znanega kulturbundovca in enega najbolj zagrizenih nemčurjev Serijanca. Znova se tudi pojavlja vprašanje Rechbacha.[37] V nedeljo se je vršila ´fiskulturna´ prireditev, ki so se je udeležili predvsem tisti, ki so bili pred narodnim sodiščem. V Domžalah se širijo govorice, da se je sestal v Londonu Kronski svet,[38] katerega namen je, da napravijo načrte proti Rusiji. Reakcija meče nadalje govorice o bodoči lakoti ter da je nek zvezni minister pobegnil v Rusijo s 500 milijoni dinarji, zaradi česar je Tito zelo v skrbeh. Po vsem okraju se širijo govorice, da Anglija zbira hrano za četnike v Italiji in da bo vojska vdrla na dan volitev v Jugoslavijo. V Mengšu se položaj ni bistveno spremenil. V Bukovici je položaj slab zaradi medsebojnega trenja. V Moravčah je bil ponovno bran pastirski list.[39] V Motniku so ljudje zaradi uboja Lipovška zelo preplašeni. V Krtini se ljudje pritožujejo, da vozijo razni Ljubljančani – partizani z avtomobili iz moravške doline zaklano živino. Kontrolo na cestah je treba zelo povečati.«*

Nezadovoljni so bili tudi z vpisom v OF, *»ker poteka počasi in ni nikakor zadovoljiv. Volilnega fonda je nabranega cca. 15.000 din. Krajevni OF odbori se niso prav nič spremenili in v glavnem prav nič ne delajo. V samem Kamniku je odbor OF pričel z delom, ker smo izvedli reorganizacijo.«*

Glede dela agitpropa je Mara Bešter poročala: *»V nedeljo je aktiv agitatorjev imel 12 množičnih sestankov. V desetih dneh je bilo 14 kulturnih prireditev. Po vsem okraju je bilo nalepljenih cca. 30.000 volilnih lepakov. Fiskultura je imela v nedeljo svoj prvi športni dan.«* Prav tako je Mara Bešter podala tudi poročilo o delu AFŽ: *»Delo med ženami stalno nazaduje, čemur je prav gotovo vzrok tudi okrajni odbor. Za nedeljo je sklicana konferenca žena iz celega okraja, kjer se bo volilo novo tajništvo, kajti tov. Mica ni nikakor kos nalogi sekretarke.«*

Vidali je poročal glede stanja SKOJ-a: *»Treba je posvečati čim več pozornosti ZMS, kajti SKOJ se je pri nas popolnoma odtrgal od ostale mladine.«*

Glede sindikatov je poročilo podal Zanoškar. Posebej je izpostavil, da odnosi med delavci in kmeti niso pravilni. Še vedno se namreč opaža, da delavci nimajo prave odgovornosti do dela.

Juvan pa je poročal, da črna borza čedalje bolj uspeva, prav tako se množijo primeri neprijavljenega klanja živine. Še vedno pa je veliko nezaupanje do zadrug, ki *»izvira še iz bivše Jugoslavije«.*[40]

Naslednji sestanek je potekal 18. 10. 1945. Pri pregledu notranjega položaja so ugotavljali, da se je položaj v Mengšu nekoliko poslabšal, čedalje pogosteje pa se pojavljajo govorice, da volitev sploh ne bo. Vojaki govorijo, da Tito ne bo zmagal. Na drugi strani pa nastaja preplah, ker so nekateri oficirji pripovedovali po hišah, da bodo že še videli, kako bodo z njimi postopali po volitvah. NAVOD dela v Mengšu velike težave zadrugi in ovira njen razvoj. Precej je godrnjanja zaradi nabiralnih akcij, češ da smo taki kot Švabi. Med Ihanom in Domžalami so bili raztreseni letaki *»Dol s Titovo demokracijo«.* V Domžalah je bil pogreb treh izdajalcev z godbo. Veleposestniki skušajo sabotirati izvedbo agrarne reforme in delijo zemljo med sorodstvo.[41]

Iz nadaljevanja zapisnika je razvidno, da vpis v OF ni dosegel zadostnih rezultatov, prav tako zbiranje volilnega fonda. Agitprop je po vsem okraju postavil 46 propagandnih komisij. V Kamniku pa je potekal upravno-politični tečaj, ki ga je obiskovalo 32 tečajnikov. Sestavili so tudi 5-članski odbor za ljudsko univerzo.

Zanoškar je poročal, da je imel strokovni sindikalni svet po svojih podružnicah množične sestanke in da *»je treba razkrinkati Osolina, lastnika valjčnega mlina in ga postaviti pred sodišče«.*

V nadaljevanju je Trampuš ugotavljal, da je delo NOO še vedno zelo slabo. V glavnem delajo na vseh odborih le tajniki in se ostali odborniki sploh nič ne zanimajo. Velike težave so tudi s tem, da krajevni odbori nimajo pisalnih strojev. Treba pa je dobiti tudi karakteristike o posameznih krajevnih odborih.

Sklenili so, da je potrebno pregledati krajevne partijske celice po naslednjih krajih: Zg. Tuhinj, Dob, Dragomelj, Komenda, Jarše (tovarna), Domžale in Bukovica.[42]

---

36 ZAL, KAM 126 – *Občinski komite ZKS in KPS Kamnik,* fasc. 50 (1945–1952), Okrajni komite KPS Kamnik, zapisnik: 12. 10. 1945.

37 Medvojni župan Herman Rechbach – kamniški Nemec, ki ga je povojna oblast, čeprav je med vojno pomagal partizanom in svojim slovenskim someščanom, zaprla, obsodila in zaplenila njegovo premoženje.

38 Begunska kraljeva vlada v Londonu.

39 Gre za pastirsko pismo jugoslovanskih škofov iz septembra leta 1945, v katerem so zahtevali od novih jugoslovanskih oblasti spoštovanje verske svobode.

40 ZAL, KAM 126 – *Občinski komite ZKS in KPS Kamnik,* fasc. 50 (1945–1952), Okrajni komite KPS Kamnik, zapisnik: 12. 10. 1945.

41 ZAL, KAM 126 – *Občinski komite ZKS in KPS Kamnik,* fasc. 50 (1945–1952), Okrajni komite KPS Kamnik, zapisnik: 18. 10. 1945.

42 Prav tam.

Naslednja seja okrajnega komiteja KPS Kamnik je potekala 26. 10. 1945.

Glede notranje situacije so ugotovili, da se je položaj v Mengšu nekoliko izboljšal, da pa je opaziti čedalje večji boj proti zadrugam. Opažajo tudi, da hodijo v mengeško sirotišnico duhovniki iz Ljubljane, tja in v cerkev prihajajo razni gospodje s paketi. Prav tako so se na ilegalnem sestanku sestali trgovci iz Mengša. V Domžalah so mnenja, da so profesorji, ki tam poučujejo, belogardistično usmerjeni. Nadalje, da duhovniki zahtevajo, da se cerkvene poroke opravljajo pred civilnimi. 22. oktobra so se v Špitaliču pojavili letaki. Sicer pa je največ godrnjanja v vsem okraju zaradi oskrbe s hrano.[43]

Sicer pa se ljudje nekoliko bolj zanimajo za zbiranje volilnega fonda in za vpis v OF. Odstotek vpisanih v vsem okraju je cca. 70 %: najslabše je v Mostah, potem v Bukovici in v Palovčah. Volilnega fonda so nabrali 42.000 din. Množični sestanki, na katerih govorijo tovariši kandidati, so dobro obiskani.

Glede dela agitpropa izvemo, da so v tem času postavili 4 nove komisije. V preteklem tednu je bilo 14 množičnih sestankov, 3 mitingi in 3 proslave ob obletnici osvoboditve Beograda. Na predvečer so bile v Kamniku, Mengšu in Domžalah povorke in je gorelo 17 kresov. Ljudska univerza je organizirana. V Kamniku, Mengšu in Domžalah so potekali tridnevni politični tečaji, ki so prav dobro uspeli. Upravno-politični tečaj v Kamniku bo zaključen. V nedeljo je bila v Kamniku okrajna konferenca AFŽ, ki se je je udeležilo 120 članic in je dobro uspela.

Sklenili so tudi, da je po volitvah potrebno takoj izvesti nadomestne volitve v nekatere krajevne NOO. Tudi položaj SKOJ-a se še ni vidno popravil. Mladini je treba dati konkretne naloge, zlasti v predvolilni kampanji in tehnični izvedbi. Zainteresirati jo je treba o nujnosti političnega znanja in izvesti SKOJ-evske konference.

Sklenili so, da je glavno delo partijcev pospeševati vpis v OF, doseči čim uspešnejše zbiranje volilnega fonda, izvesti predvolilno agitacijo in obenem volitve v OF.

Glede agitpropa je bilo ugotovljeno, da *»tovariši kandidati sami prirejajo masovna zborovanja, zato bo šel aktiv agitatorjev na delo volitev v OF odbore. Aktiv agitatorjev mora organizirati govore na pokopališčih in grobovih partizanov. Agit-prop mora napraviti načrt za proslavo 7. novembra 1945. Preko prosvetnega sveta, je potrebno organizirati fotografe, ki bodo slikali potek volitev.«*[44]

Naslednji sestanek OK KPS Kamnik je bil 15. 11. 1945. Pri pregledu notranjepolitične situacije so ugotavljali, *»da so volitve pokazale, da imamo v našem okraju cca. 15 % ljudi proti OF. Torej je naš okraj skoraj najslabši v Ljubljanskem okrožju. Pred volitvami so se v Mengšu pojavile govorice, da bodo tekom tedna prišli Angleži. Parola, da vemo za vsakega, ki je volil četrto skrinjico se mora prekiniti in vse to pobijati. V Mengšu se opaža, da hoče podružnica NAVOD-a v Kamniku ovirati razvoj zadruge. Zadnje čase pred volitvami, se je razvila borba med trgovci in zadrugo. Na Duplici je značilno, da so vsi oni, ki so bili od nas označeni za nasprotnike večinoma volili našo skrinjico, dočim so navidezno naši somišljeniki volili četrto skrinjico. Ljudje se pritožujejo, čemu se bega (bela garda) svobodno zbira in se jih ne zapre. Iz druge strani pa je slišati, da se bo zapiralo le tiste, ki imajo 5 umorov na vesti. Opaža se, da ujetniki iz angleškega ujetništva podpirajo reakcijo. V Špitaliču sta se predsednik in en član volilnega odbora dvakrat odstranila in sestala z gotovimi volivci v neki sosednji hiši. V Lokah je en član volilnega odbora volil četrto skrinjico. V volilnih odborih so bili ponekod postavljeni reakcionarji, v krajih, kjer je bil procent v četrti skrinjici največji, se ljudje zanimajo, kaj bo sedaj z njimi«.*[45]

Nato so se posvetili nekaterim kadrovskim vprašanjem in delu za čim boljše izpolnjevanje partijskih anketnih pol.

Nadalje so sklenili: *»Dana je naloga vsem partijcem, da budno zasledujejo delovanje duhovnikov. Zasledovati je treba tudi delo reakcije ...«*[46]

Naslednji sestanek okrajnega komiteja KPS je bil 30. 11. 1945. Glede politične situacije najdemo naslednje poročilo: *»Iz Stahovice je bilo javljeno, da reakcionarji še nadalje delujejo. Kot primer lahko služi to, da so bili v Stahovici podrti mlaji. Nadalje je bila ukradena zastava KNO Županje njive. Pred volitvami je v teh predelih, po prejetih informacijah, hodil od hiše do hiše poslovodja tvrdke K. Prelog iz Ljubljane, ki je prodajal nogavice ter istočasno vršil propagando proti OF. V Domžalah se razširja govorica, da se s priprtimi ravna zelo nedostojno, da se jih pobija s koli, itd. ... Govori se tudi, da nimamo drugega materiala in hrane, kakor le Titove slike ter da imamo namesto blaga razstavljene v izložbah le slike.«*

V Vodicah je bila v prostorih, kjer so bile predvidene volitve, nastavljena bomba, vendar ni prišlo do eksplozije, ker so te potekale v drugih prostorih.

Poročilo se nadaljuje: »V šolah se dogaja, da poučujejo duhovniki verouk, ne da bi imeli ustrezne dekrete. Proti vsem primerom se mora energično nastopiti ter to preprečiti. Vestno se mora kontrolirati poučevanje verouka. Prav tako se dogajajo primeri, da duhovniki namerno poročajo tiste, ki se niso predhodno civilno poročili. *Do danes so se pokazali kot najizrazitejši sovražniki OF duhovniki iz Mekinj, Kamnika, Sel pri Srednji vasi ter Vodic. Samostanske nune v Repnjah poučujejo v šoli tudi verouk, kar mora odsek za notranje zadeve takoj preprečiti. Po prejetih informacijah so imeli belogardisti v Komendi pred volitvami tri sestanke. Terensko delo reakcije pa je najbolj razvito v moravški dolini, posebno na območju KNO Peče. Večjo kontrolo se mora posvetiti Lahovčam, Nasovčam in Bukovici. Ljudje prijavljajo skrivače samo v primeru, če spoznajo v skrivača oblečenega partizana. V določenih predelih se ljudje spotikajo nad tem, ker so na vodilnih mestih zaposleni le mladi ljudje.«*

Zaradi situacije v okraju je potrebno, *»da se kurz* (partijska politična linija) *poostri. Zbirati se mora karakteristike duhovnikov ter ugotoviti, kdo izmed duhov-*

43 ZAL, KAM 126 - Občinski komite ZKS in KPS Kamnik, fasc. 50 (1945–1952), Okrajni komite KPS Kamnik, zapisnik: 26. 10. 1945.

44 Prav tam.

45 ZAL, KAM 126 - *Občinski komite ZKS in KPS Kamnik*, fasc. 50 (1945–1952), Okrajni komite KPS Kamnik, zapisnik: 15. 11. 1945.

46 Prav tam.

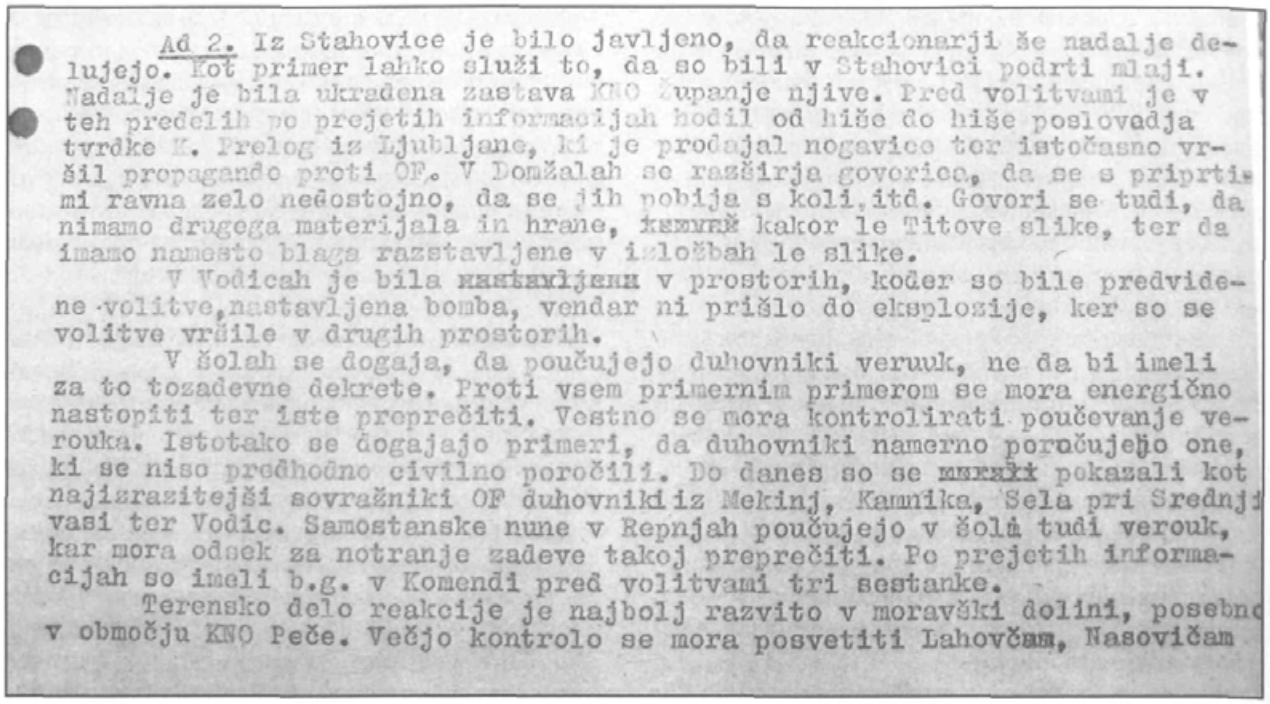

Ad 2. Iz Stahovice je bilo javljeno, da reakcionarji še nadalje delujejo. Kot primer lahko služi to, da so bili v Stahovici podrti mlaji. Nadalje je bila ukradena zastava KNO Županje njive. Pred volitvami je v teh predelih po prejetih informacijah hodil od hiše do hiše poslovodja tvrdke K. Prelog iz Ljubljane, ki je prodajal nogavice ter istočasno vršil propagando proti OF. V Domžalah se razširja govorica, da se s priprtimi ravna zelo nečestojno, da se jih pobija s koli,itd. Govori se tudi, da nimamo drugega materijala in hrane, kakor le Titove slike, ter da imamo namesto blaga razstavljene v izložbah le slike.

V Vodicah je bila nastavljena v prostorih, kodar so bile predvidene volitve,nastavljena bomba, vendar ni prišlo do eksplozije, ker so se volitve vršile v drugih prostorih.

V šolah se dogaja, da poučujejo duhovniki verouk, ne da bi imeli za to tozadevne dekrete. Proti vsem primernim primerom se mora energično nastopiti ter iste preprečiti. Vestno se mora kontrolirati poučevanje verouka. Istotako se dogajajo primeri, da duhovniki namerno poročujejo one, ki se niso predhodno civilno poročili. Do danes so se mnogi pokazali kot najizrazitejši sovražniki OF duhovniki iz Mekinj, Kamnika, Sela pri Srednji vasi ter Vodic. Samostanske nune v Repnjah poučujejo v šolah tudi verouk, kar mora odsek za notranje zadeve takoj preprečiti. Po prejetih informacijah so imeli b.g. v Komendi pred volitvami tri sestanke.

Terensko delo reakcije je najbolj razvito v moravški dolini, posebno v območju KNO Peče. Večjo kontrolo se mora posvetiti Lahovčam, Nasovičam

Izsek zapisnika z dne 30. 11. 1945 (ZAL, KAM 126 – Občinski komite ZKS in KPS Kamnik, fasc. 50 (1945–1952), Okrajni komite KPS Kamnik, zapisnik: 30. 11. 1945)

nikov bi bil dejansko primeren za poučevanje verouka v šolah. ***Takoj se mora uvesti kartoteko duhovnikov, učiteljev, tovarnarjev in drugih tipov, ki delujejo proti OF*** (krepko D. H.). *V kartoteko tipov bi se sproti zapisovala dejanja storjena proti današnji ljudski oblasti. Na vseh sestankih je potrebno, da se razkrinkava reakcionarne duhovnike na podlagi dejanj, ki so jih izvedli proti OF.*

Uslužbenstvo okrajnega NOO je potrebno temeljito prečistiti. Iz vseh odsekov se mora zamenjati ljudi s slabo politično preteklostjo (krepko D. H.). *Isto se mora izvesti tudi v KNO. V prvi vrsti se mora iz odseka za industrijo in rudarstvo odstraniti Završnikovo. Iz mestnega NO se mora takoj odstraniti referent za stanovanje Ladiha. Za oba imenovana mora poskrbeti tov. T....«*[47]

Nato so poudarili: *»Naloga vsakega partijca je, da zasleduje po gostilnah razne elemente, ki se periodično shajajo ter razpravljajo o delovanju proti OF. V zadnjem času se je pojavila tudi napaka, da posamezni partijci hodijo vedno v skupinah, namesto da bi se družili z nepartijci. Isto se dogaja tudi s SKOJ-evci.«*

Zatem je član OK KPS Kamnik Repinc poročal, da se je *»v zadnjem času povečalo število vpisanih v OF. Od 23.000 volivcev, jih je nad 17.000 vpisanih v OF. Volitve v odbore OF so bile izvedene po celotnem okraju. Niso pa bile še izvedene v tovarnah in uradih. Pričelo se bo tudi z izdajanjem izkaznic ...«*

Zanoškar pa je poročal, da se tudi članstvo v sindikalnih organizacijah vedno veča. V okraju sta dva strokovna sveta (Kamnik, Domžale). Oba imata skupno 26 podružnic. Nato so sprejeli sklep, da se morajo po partijski liniji dobiti podatki in pripadajoče karakteristike za vse delegate.

Juvan je poročal, da se je gospodarsko stanje v okraju malo izboljšalo. Slišati pa je neprestane kritike zaradi nepravilnega razdeljevanja kart za nabavo živil. Ljudje se za zadruge zanimajo, vendar jih težko sprejmejo, ker je premalo blaga. Raziskati pa bo potrebno tudi nekatere nepravilnosti, ki jih je delala podružnica NAVOD-a v Kamniku.

Vidali je glede SKOJ-a poročal: *»V okraju obstoji 42 SKOJ-evskih skupin. Skupno število SKOJ-evcev v okraju znaša cca. 400. Najmočnejši SKOJ je v Mengšu, SKOJ-evske skupine so postavljene tudi v 6 tovarnah. Delovanje SKOJ-a v nižinskih predelih je znatno boljše kot v hribovskih. Pri SKOJ-u se pojavljajo sledeče nepravilnosti: pomanjkanje načrtnega dela, premajhna 'izgradnja' SKOJ-evcev. V nekaterih krajih se opaža celo nedisciplineranost SKOJ-a. V večini primerov pa primanjkuje delavnih in idejnih sekretarjev. V celoti se opaža, da je meja med SKOJ-em in ostalo mladino preostra.«*

Sklenili so, da se morata pri SKOJ-u poostriti disciplina in čut odgovornosti, temeljito se morajo prečistiti skojevske skupine, uvesti je treba načrtne študijske sestanke za idejno oblikovanje SKOJ-a, prirediti je potrebno skojevske kurze. Nato izvemo, da šteje okrajni komite SKOJ-a 7 članov. Posamezni člani so agilni, vendar je z odpravo profesionalizma trenutno nemogoče, da se ta agilnost poveča. Svoje sklepe zaključujejo z mislijo: *»Naloga mladine je, da idejno vpliva na svoje starše, če so ti reakcionarno nastrojeni!«*

Nato je Pirnat podal rezultate ankete, ki je bila izvedena med člani partije v okraju. Poročal je, da *»v okraju obstaja 47 partijskih celic s skupno 420 (!) člani, od teh je 306 moških in 105 žena.«*[48]

Socialna sestava članov partije pa je bila sledeča: 135 proletarcev, 67 kmetov, 55 obrtnikov, 39 nameščencev in 31 intelektualcev. Poročilo navaja, da podatki še niso dokončni, ker manjkajo poročila iz 4 celic. Kandidatov za partijo pa je bilo 49.

47 ZAL, KAM 126 – *Občinski komite ZKS in KPS Kamnik*, fasc. 50 (1945–1952), Okrajni komite KPS Kamnik, zapisnik: 30. 11. 1945.

48 Seštevek se ne ujema.

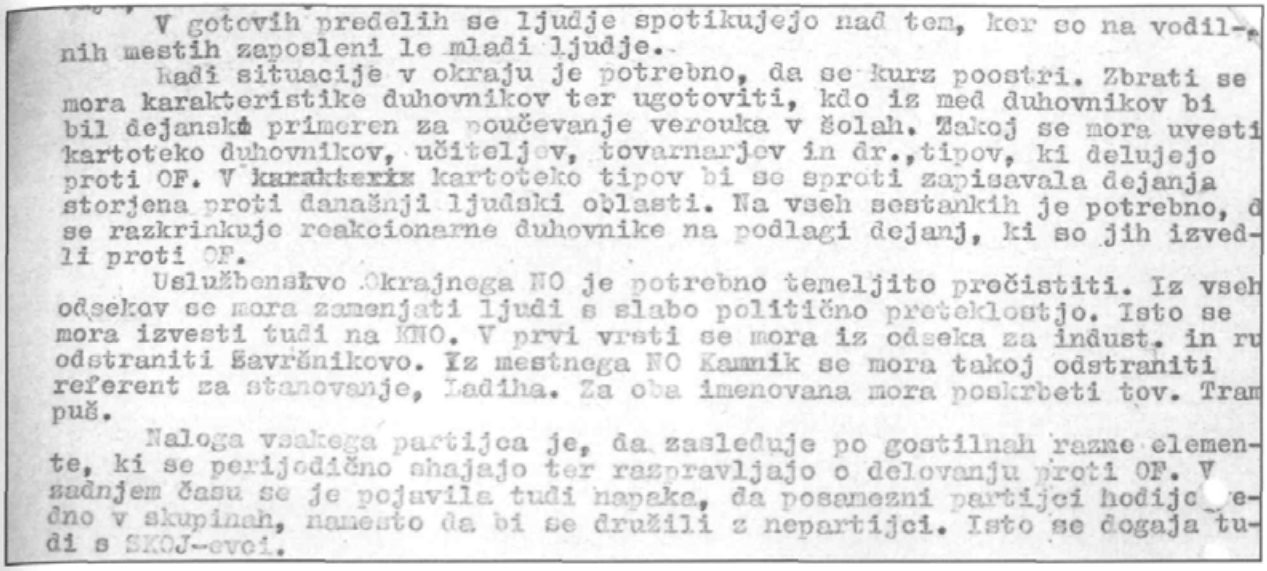

V gotovih predelih se ljudje spotikujejo nad tem, ker so na vodilnih mestih zaposleni le mladi ljudje.

Radi situacije v okraju je potrebno, da se kurz poostri. Zbrati se mora karakteristike duhovnikov ter ugotoviti, kdo iz med duhovnikov bi bil dejansko primeren za poučevanje verouka v šolah. Takoj se mora uvesti kartoteko duhovnikov, učiteljev, tovarnarjev in dr.,tipov, ki delujejo proti OF. V karakterix kartoteko tipov bi se sproti zapisavala dejanja storjena proti današnji ljudski oblasti. Na vseh sestankih je potrebno, d se razkrinkuje reakcionarne duhovnike na podlagi dejanj, ki so jih izvedli proti OF.

Uslužbenstvo Okrajnega NO je potrebno temeljito pročistiti. Iz vseh odsekov se mora zamenjati ljudi s slabo politično preteklostjo. Isto se mora izvesti tudi na KNO. V prvi vrsti se mora iz odseka za indust. in ru odstraniti Šavršnikovo. Iz mestnega NO Kamnik se mora takoj odstraniti referent za stanovanje, Ladiha. Za oba imenovana mora poskrbeti tov. Trampuš.

Naloga vsakega partijca je, da zasleduje po gostilnah razne elemente, ki se perijodično shajajo ter razpravljajo o delovanju proti OF. V zadnjem času se je pojavila tudi napaka, da posamezni partijci hodijo sedno v skupinah, namesto da bi se družili z nepartijci. Isto se dogaja tudi s SKOJ-evci.

Izsek iz zapisnika seje z dne 30. 11. 1945, na kateri je bilo sklenjeno, da je treba ustvariti kartoteko vseh oseb, ki delujejo proti »ljudski oblasti«. (ZAL, KAM 126 – Občinski komite ZKS in KPS Kamnik, fasc. 50 (1945–1952), Okrajni komite KPS Kamnik, zapisnik: 30. 11. 1945)

Glede stanja v krajevnih ljudskih odborih je Trampuš ugotavljal, *»da je večina KNO oportunistično nastrojena, kar se je izkazalo pri zadnjih volitvah. Odbori še vedno delujejo v korist tamkajšnjega prebivalstva in to na račun celotnega naroda. Kot tipičen primer za to, se je pokazalo pri sedanji oddaji krompirja ...«* V nadaljevanju pa so še sklenili: *»Čim bo na razpolago politično zanesljivo strokovno osebje, se bo iz vseh odsekov odstranilo osebje s slabo politično preteklostjo. Isto se bo moralo izvesti na krajevnih NO, kjer so zaposleni administratorji(ke), ki zaradi slabe politične preteklosti in strokovne nesposobnosti ne spadajo v ta urad. Izmed najslabših KNO*[49] *so Repnje, Bukovica in Peče.«*

Pri četrti točki dnevnega reda so obravnavali izvedbo agrarne reforme. V ta namen so postavili naslednjo komisijo: predsednik Anton Ulčar (sekretar mestnega biroja), namestnik predsednika Ivan Repinc (sekretar okrožnega komiteja KPS), sekretar Aleš Leopold (član celice, ref. pri ok. LO) in za pomočnika sekretarja Lojze Pirnat (član ok. kom. KPS Kamnik).

V nadaljevanju so sklenili, da se mora takoj ugotoviti zemljiški fond ter postaviti odbore agrarnih interesentov. In nadaljevali: *»Vsa Partija mora delovati na tem področju. Postaviti se mora okrajni odbor agrarnih interesentov.* ***Naloga Partije je, da zainteresira narod za cerkveno zemljo*** (krepko D. H.).«[50]

Naslednji sestanek okrajnega komiteja je potekal 6. 12. 1945. V prvi točki dnevnega reda, ki je obsegal pregled uresničenih sklepov s prejšnje seje, je bilo zapisano, da je bil vsem KLO-jem dan nalog, da točno pregledajo, kdo izmed duhovnikov, ki poučuje v šoli verouk, ima za to dovoljenje in da se vsem tistim, ki ga nimajo, poučevanje prepove. Začela se je tudi voditi kartoteka duhovnikov. KLO Repnje je bil izdan nalog, da nunam takoj prepreči poučevanje verouka v samostanu Repnje.[51]

Nato se v nadaljevanju ugotavlja, *»da se čiščenje uslužbencev OK LO*[52] *zaradi pomanjkanja politično zanesljivih in strokovno usposobljenih uradnikov ni izvršilo.«*

Prav tako zaradi neudeležbe sekretarjev ni bil izveden sestanek s sekretarji partijskih celic. V okraju je bilo postavljenih tudi 16 komisij za preprečevanje črne borze in nedopustnih špekulacij.

Glede notranjepolitične situacije poročajo, *»da se v Stahovici in njeni okolici razširja govorica, da bodo izvedene nove volitve v ustavodajno skupščino. V Motniku in ostalih krajih vpliva izvedena demobilizacija na ljudi zelo ugodno. Ravno z demobilizacijo se reakcionarjem dokazuje, da nam danes ni več potrebna tako močna armada kot je bila do sedaj. Proslava proglasitve republike je v okraju sorazmerno dobro uspela, z razliko Tuhinjske doline, koder se sploh ni vršila. V zadnjem času se na vlaku razširja govorica, da minister Vavpotič uporablja jajca za beljenje svojih sob ... V več krajih so ljudje začeli razširjati govorico, da se hrana iz Jugoslavije pošilja v Rusijo. Vse to izvira iz napačnega pojmovanja trgovskih pogodb.«*

V nadaljevanju je bilo sklenjeno, da se mora razširiti aktiv agitatorjev, in sicer z učitelji, sodniki »ter ostalimi sposobnimi tovariši«.

Sklenili so tudi, da je *»za pravilno vodenje kadrovske politike potrebno, da se kadroviku pri Okrajnem komiteju priključi še personalni referent pri Okrajnemu ljudskemu odboru. Kadroviku so bile tudi dane naslednje zadolžitve: dokončno mora izvesti vprašanje anketnih listov ter organizirati in voditi pri komiteju študijske sestanke. Po nalogu OK KPS morajo v mesecu decembru preštudirati Ustavo ZSSR ter osnutek ustave FLR Jugoslavije ter to primerjati med seboj. Preštudirati je potrebno tudi brošuri: 'Sovjetska država, država novega tipa' in 'Komunistični manifest'.«* Navedeni študijski program je veljal tudi za vse celice na terenu.

49 Krajevni ljudski (narodni) odbor.

50 ZAL, KAM 126 – Občinski komite ZKS in KPS Kamnik, fasc. 50 (1945–1952), Okrajni komite KPS Kamnik, zapisnik: 30. 11. 1945.

51 ZAL, KAM 126 – *Občinski komite ZKS in KPS Kamnik*, fasc. 50 (1945–1952), Okrajni komite KPS Kamnik, zapisnik: 6. 12. 1945.

52 Okrožni ljudski odbor.

Nadalje je bilo ugotovljeno: *»Ker skrbi sekretar komiteja v glavnem le za pravilno politično linijo, je potrebno, da se postavi komiteju organizacijski sekretar, za kar je predvidena tov. Mara Bešter, ki se nahaja na partijskem kurzu.«*

Sprejeti pa so bili še naslednji sklepi: *»V vsaki partijski celici se mora določiti člana, ki bo odgovarjal in vodil študij. Potrebno je, da ima vsaka celica vpogled v nadaljnje delo, se mora na vsakem organizacijskem sestanku preštudirati linijske članke, ki so navedeni v partijskem časopisu.*

V vseh večjih krajih mora v celici odgovarjati en član za pisanje člankov (o demobilizaciji, o izvajanju agrarne reforme ...). Ker bodo vsi uslužbenci OK LO prejeli nastavitvene dekrete, je potrebno, da se predhodno prečisti v mejah možnosti uslužbence s slabo politično preteklostjo.«[53]

Naslednji sestanek OK KPS Kamnik je bil 13. decembra 1945. Glede notranjepolitične situacije so ugotavljali naslednje: *»V Mengšu se po objavi osnutka ustave do sedaj še niso pojavili znaki ogorčenja posameznikov. Opaža se, da duhovniki, ki poučujejo v šoli verouk vršijo razliko med sinovi naših pristašev in sinovi reakcionarno opredeljenih. Ta pojav se je zasledil tudi v šoli v Repnjah, koder poučujejo samostanske nune. Te so v šoli prepovedale pozdravljati ´Zdravo´ ter smatrajo za veljavni pozdrav le ´Hvaljen Jezus´. Prepovedale so tudi mladini, da imajo svoje sestanke v šoli samostana.«*[54]

Nato pa nadaljujejo: *»Pojav jehovstva se opaža na Količevem, kjer prihajajo na skupne sestanke jehovci iz Mengša. V Kamniku v Novem trgu obstajajo 4 jehovci. Pri organiziranju jehovstva se posebno izkažejo žene. Ker jehovstvo ne priznava nobene oblasti, kakor tudi ne opravljanja državljanskih dolžnosti ter so pristaši vsekakor protidržavni elementi, se jih mora zasledovati ter o vsakem pojavu javiti javnemu tožilcu. Vse organizatorje jehovske vere, se mora po izsleditvi takoj zapreti ter njih naslove javiti tožilcu.«*

Nato še ugotavljajo: *»V zadnjem času se pojavljajo primeri, da tisti posestniki, ki pridejo pod agrarno reformo sekajo v svojih gozdovih les, ki ga potem prodajajo.*

Večina duhovščine je že predvidevala osnutek zakona o ustavi ter se je na to tudi pripravila. Duhovniki so začeli ustanavljati gospodarske cerkvene odbore, kar se je zgodilo v Nevljah in Stranjah. V Nevljah se tovrstni sestanek zaradi prepovedi tega odbora s strani KLO še ni vršil, so bo pa najbrž vršil v Stranjah.« V nadaljevanju tudi piše, da bodo predsednika KLO Stranje kaznovali, če se ne izve, katere osebe iz Kamnika zbirajo v Nevljah in Stranjah zlato za izdelavo novih cerkvenih predmetov. *»Prav tako se mora takoj razbiti vse cerkvene odbore in ugotoviti, kdo so njihovi člani.«*[55]

Zatem so tudi sklenili, da se mora po tovarnah zamenjati vse delavce in nameščence s slabo politično preteklostjo in takoj nuditi zaposlitev demobiliziranim partizanom.

Obsodbo Cerarja iz Kamnika kot vojnega dobičkarja[56] ljudje dobro sprejemajo, razen tistih, ki so njegovi najožji pristaši. Ljudje pa niso zadovoljni s tem, da je njegov sin kot soudeleženec tega podjetja, ki ima pri podjetju 1/5 deleža, delegat v tovarni Remec. Ker je on član KP, se mora zaradi navedenega proti njemu ravnati partijsko.

V nadaljevanju je bil sprejet tudi sklep, *»da se mora v zvezi s pripravo ustavnega zakona paziti na vse duhovnike, zasledovati s kom se družijo, paziti, da ne bodo zbirali podpisov ter organizirali ljudi, ki bi delovali proti temu, da se cerkev loči od države in šola od cerkve. Preprečiti se mora tudi vsak poskus duhovnikov, ki bi skušali pobirati podpise za to, da bi se v šolah poučeval verouk. Za vse navedene primere so odgovorne celice oz. posamezni partijci. Prav tako je celica odgovorna, da se zasleduje in prepreči vsako črnoborzijanstvo. Vsak partijec, ki je soudeležen pri pospeševanju črne borze, bo iz Partije izključen.«*

Sprejet je bil tudi sklep, da je naloga OK LO, da postavi komisijo, ki bo kontrolirala in pregledovala po hlevih in drugod, koliko se dejansko število živine ujema z uradno prijavljeno. Komisija bo kontrolirala najprej premožnejše prebivalstvo in člane KLO, ki le navidezno delajo za narod.

Zelo zanimiv in poveden pa je naslednji sklep, ki so ga sprejeli v nadaljevanju: *»V tiskarni Veit na Viru in tiskarni Slatnar v Kamniku se mora postaviti delavskega zaupnika, ki mora* ***imeti pregled celotnega tiska ter se mora zanimati, kdo je dal snov v tisk. Vse primere tiska, ki niso v skladu ali celo nasprotujejo današnjemu razvoju, se mora takoj poslati na okrajni komite, ki v celoti odgovarja za ves nepravilen tisk v tiskarnah ...*** (krepko D. H.)«. Nato so sprejeli sklep: *»Okrajni komite KPS je soglasno sklenil, da se izključi iz celice Duplica – Remec tov. Tone Cerar,*[57] *ker do sedaj kljub nalogam ni pokazal partijskega dela; ker je bila firma Cerar obsojena kot vojni dobičkar, ker je bil udeležen tudi on sam z eno petino; ker ne dela kot delegat v tovarni Remec po navodilih Partije, ampak le po navodilih nekdanjega vodstva tovarne, pod katere vpliv je čisto zapadel. Pri ljudeh nima nobenega vpliva in je razkrinkan kot ostala firma Cerar. Izključen je z možnostjo ponovnega vstopa v Partijo.«*[58]

Naslednji sestanek je bil 14. decembra 1945 ob 15. uri v prostorih TO OF Mengeš. Sestali so se sekretarji partijskih celic.

V začetku so razpravljali o uresničenih sklepih prejšnjega sestanka in o »kadrovskem čiščenju« v posameznih partijskih celicah. Zlasti slabo stanje naj bi bilo v Bukovici, Vodicah in Repnjah. Poudarjeno je bilo tudi, da vse partijske celice pazijo na ljudi po gostilnah. Po partijskih celicah tudi »študirajo« novo jugoslovansko

53 Prav tam, zapisnik: 6. 12. 1945.

54 ZAL, KAM 126 – *Občinski komite ZKS in KPS Kamnik*, fasc. 50 (1945–1952), Okrajni komite KPS Kamnik, zapisnik: 13. 12. 1945.

55 Prav tam.

56 Gre za tipičen primer obračunavanja povojne oblasti z nekoliko bolj premožnimi državljani. Največkrat je šlo za to, da se je povojna oblast z obsodbo lahko polastila njegovega premoženja (formalno je šlo za zaplembo v korist splošnega ljudskega premoženja).

57 Gre za znanega plavalca in nedavno umrlega častnega občana Toneta Cerarja. Izhajal je iz predvojne liberalno usmerjene kamniške družine. Njegov oče je imel hotel (danes Malograjski dvor). Zaradi težav s povojnimi oblastmi je Tone Cerar sredi 50-tih let tudi zapustil domovino in odšel v ZDA, kjer je leta 2006 umrl.

58 Prav tam.

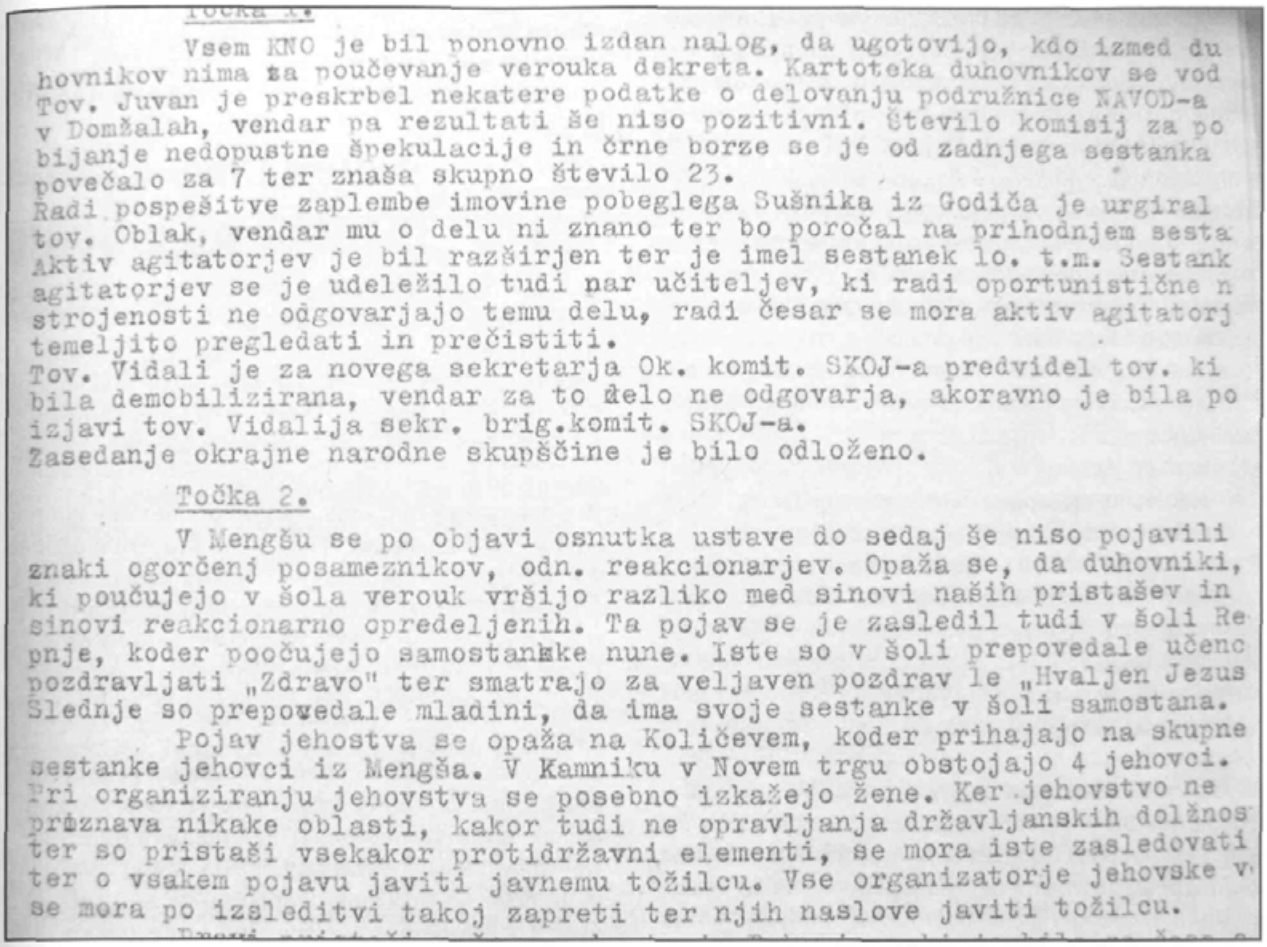

Točka 1.

Vsem KNO je bil ponovno izdan nalog, da ugotovijo, kdo izmed duhovnikov nima za poučevanje verouka dekreta. Kartoteka duhovnikov se vod Tov. Juvan je preskrbel nekatere podatke o delovanju podružnice NAVOD-a v Domžalah, vendar pa rezultati še niso pozitivni. Število komisij za pobijanje nedopustne špekulacije in črne borze se je od zadnjega sestanka povečalo za 7 ter znaša skupno število 23.
Radi pospešitve zaplembe imovine pobeglega Sušnika iz Godiča je urgiral tov. Oblak, vendar mu o delu ni znano ter bo poročal na prihodnjem sesta Aktiv agitatorjev je bil razširjen ter je imel sestanek lo. t.m. Sestank agitatorjev se je udeležilo tudi nar učiteljev, ki radi oportunistične n strojenosti ne odgovarjajo temu delu, radi česar se mora aktiv agitatorj temeljito pregledati in prečistiti.
Tov. Vidali je za novega sekretarja Ok. komit. SKOJ-a predvidel tov. ki bila demobilizirana, vendar za to delo ne odgovarja, akoravno je bila po izjavi tov. Vidalija sekr. brig.komit. SKOJ-a.
Zasedanje okrajne narodne skupščine je bilo odloženo.

Točka 2.

V Mengšu se po objavi osnutka ustave do sedaj še niso pojavili znaki ogorčenj posameznikov, odn. reakcionarjev. Opaža se, da duhovniki, ki poučujejo v šola verouk vršijo razliko med sinovi naših pristašev in sinovi reakcionarno opredeljenih. Ta pojav se je zasledil tudi v šoli Repnje, koder poočujejo samostanske nune. Iste so v šoli prepovedale učenc pozdravljati „Zdravo" ter smatrajo za veljaven pozdrav le „Hvaljen Jezus Slednje so prepovedale mladini, da ima svoje sestanke v šoli samostana.
Pojav jehostva se opaža na Količevem, koder prihajajo na skupne sestanke jehovci iz Mengša. V Kamniku v Novem trgu obstojajo 4 jehovci. Pri organiziranju jehovstva se posebno izkažejo žene. Ker jehovstvo ne priznava nikake oblasti, kakor tudi ne opravljanja državljanskih dolžnos ter so pristaši vsekakor protidržavni elementi, se mora iste zasledovati ter o vsakem pojavu javiti javnemu tožilcu. Vse organizatorje jehovske v se mora po izsleditvi takoj zapreti ter njih naslove javiti tožilcu.

Izsek iz zapisnika seje z dne 13. 12. 1945, na kateri so obravnavali pojav Jehovih prič in ukrepe za njihovo zatrtje. (ZAL, KAM 126 – Občinski komite ZKS in KPS Kamnik, fasc. 50 (1945–1952), Okrajni komite KPS Kamnik, zapisnik: 13. 12. 1945)

ustavo in sklepe zadnjega partijskega posvetovanja v Ljubljani.[59]

Nato so podali opis stanja po nekaterih krajih. Za Trzin ocenjujejo, da je položaj srednje dober, ljudje pa so še močno pod vplivom vere. O položaju v Repnjah med drugim piše: *»Nune ne puščajo imeti mladinske sestanke v šoli. Sploh dokler bodo v Repnjah nune, toliko časa ne bo miru v Repnjah. Sestre ne puste dopoldne sestanke, imajo skratka zelo velik vpliv. Nek gospodar je dal npr. 105 din ko so pobirali za sveče, ko pa so pobirali za reveže pa le dva din, pa še nahrulil je tistega, ki je prišel k njemu. Toda to ni samo en primer, ampak je takih gospodarjev še več. Skratka nune je treba ven! Zaklale so tudi enega prašiča na črni borzi. Odpeljali so še 9 vreč žita.«*

Bukovica je *»prav tako pod vplivom cerkve. Tu ne bo prej miru, dokler ne bo odstranjenih nekaj najbolj uglednih iz prejšnje vojske.«*

Nato so podali še več napotkov za nadaljnje delo: *»Na sestankih in povsod je potrebno razpravljati o naši ustavi, priti na dan s primernimi predlogi in jo primerjati z ustavo Sovjetske zveze. Ta kampanja mora potekati iz treh smeri: v globino:*

- *da je to drugačna ustava kakor staro jugoslovanska, da bodo razumeli demokratičnost, da je to država delavcev, kmetov in delovne inteligence – poleg tega, pa da bodo sploh vedeli, kaj je ustava.*
- *Vse to mora dobiti tudi manifestativen značaj: treba je pošiljati resolucije in predloge, obravnavati jo na drobnih sestankih, itd. ...*
- *Obenem z ustavo je potrebno tudi krepkejše ukrepe po upravi. Začeti oz. poostriti kurz proti duhovščini in špekulantom.*
- *Odločna borba proti jehovcem. Ti so nevarni državi in družbi. Treba jih je prijaviti javnemu tožilcu oz. agitatorje prijeti.*
- *Vse sestanke cerkvenih odborov je treba preprečiti.*
- *Paziti, da duhovniki ne bodo pobirali kakih podpisov proti ustavi.*
- *Organizirati za Mengeš ob priliki velike proslave, ker bodo prišli visoki predstavniki naše oblasti.*
- *Boj proti črni borzi!!! Povsod in v vsakem oziru!*
- *Povečati še vedno vpis v OF. Začele se bodo deliti legitimacije.*
- *Če pade kak zaveden partijec pod agrarno reformo, mogoče bi posest raje poprej podaril Partiji ...«*

Pregled partijskih zapisnikov za leto 1945 se končuje z zadnjim zapisnikom tega leta. Gre za zapisnik OK KPS Kamnik z dne 22. 12. 1945.

Iz tega zapisnika med drugim izvemo, da je bilo v okraju ustanovljenih 42 komisij za zatiranje špekulacije in tudi okrajna komisija je bila že organizirana. Odborov agrarnih interesentov je bilo 36, manjkalo pa naj bi jih še 16. V tiskarno Slatnar so postavili za delegata

59 ZAL, KAM 126 – *Občinski komite ZKS in KPS Kamnik*, fasc. 50 (1945–1952), Okrajni komite KPS Kamnik, zapisnik: 14. 12. 1945.

Klemenca, člana KP, da prevzame vse posle. Nadalje izvemo, da je na partijski konferenci manjkalo 9 sekretarjev, »ki bodo vsi dobili partijsko kazen«. Vsi člani komiteja so tudi dobili nalogo, da predvidijo do naslednjega sestanka novo sekretarko AFŽ, *»ker se sedanja premalo zanima in ker odide v gospodinjsko šolo«*. Za čiščenje NAVODA in zadruge odgovarja Ulčar. Nato sledi seznam »tovarišev«, ki jih je potrebno v zvezi s čistko okrajnega narodnega odbora vreči iz službe. Hkrati pa so zadolžili personalnega referenta, da na njihova mesta postavi druge.[60]

V naslednji točki dnevnega reda so obravnavali pomanjkljivosti pri kampanji o novi ustavi. Ugotavljali so naslednje:

»1. Premalo smo šli v globino, premalo smo gledali ideološko zavest ljudstva, nismo zajeli bistva, da je nosilec oblasti ljudstvo.
2. Bili smo defenzivni, reakcija je izrabila kampanjo in usmerila diskusijo k ločitvi cerkve od države.
3. Drobili smo ustavo na posamezne člene, nismo zajeli bistva.
4. Nismo zajeli masovnih organizacij OF.«

Na koncu so sprejeli sklep, da mora imeti *»vsak partijc po par sestankov v kampanji o ustavi. 26. decembra bo konferenca vseh partijcev in SKOJ-evcev in dobrih kandidatov iz kamniškega okraja, vzrok izostanka je le bolezen. Tov. Godnič mora imeti 27. 12. sestanek z aktivom agitatorjev.«*

Nadalje so sklenili: *»Tov. Zanoškar mora zamenjati sindikat pri Okršlarju, pregledati vse sindikate na področju krajevnega strokovnega sveta Domžale, prečistiti je potrebno vse reakcionarno usmerjene člane in pisarne v obratih. Iz partije se izključi tov. K. F., ker je bil član cerkvenega gospodarskega odbora, – ker je vedel, da duhovnik pobira zlato in srebro za monštrance in kot sekretar celice tega ni javil. Odstavi se ga kot predsednika sindikata v tovarni 'Smodnišnica'. Iz partije se izključi z možnostjo ponovnega vstopa tov. R. A., kot sekretar celice 'Knaflič' in razreši predsednika tovarniškega sindikata v tovarni Knaflič, ker ne zastopa linije partije s tovarno Knaflič: kot sekretar se baha, da je že od 30. leta komunist in niti danes ne ve programa Partije. Tov. F... je treba dati konkretne naloge, in sicer da odstrani iz pisarne kot predsednik sindikata v tovarni Titan tov. Prodanoviča. Za to stvar odgovarja tov. U.... Za sekretarja v tovarno 'Smodnišnica' se postavi tov. Cvetko Ferdo. Tov. U... skrbi za odstranitev vseh social-demokratskih elementov iz naših sindikalnih organizacij. Tako se mora obenem s kampanjo o ustavi izvajati tudi oblastvene ukrepe.«*

Na koncu so še enkrat ponovili sklepe: prva naloga je kampanja o ustavi, druga je agrarna reforma, tretja naloga je zasedanje okrajne narodne skupščine, ki bo 4. in 5. januarja 1946. Predvideni so bili trije novi tovariši za okrajni izvršilni odbor. Za zamenjavo je predvidenih 10 sodnikov prisednikov. Predvideti je treba stalne sodnike za zamenjavo dotedanjih. Za 28. 12. pa so načrtovali sestanek s poslanci okrajne skupščine, in sicer v Tuhinju, Kamniku, Mengšu, Domžalah in Lukovici.

»There is also talk that we do not have other material and food than only Tito's picture...« – a record from the District Committee KPS Kamnik in 1945

Summary

Based on archives (preserved records of the District Committee of the Communist Party of Slovenia for Kamnik) the author shows the background of the communist usurpation of authority after the war in Kamnik. By force, repressive mechanisms and various hidden machinations the Communist Party completely controlled the social sphere and did not allow any opposition to oppose their authority from 1945 to 1990. The beginnings of the usurpation of authority already go back to the Liberation Front and the battle against the occupiers. They become the strongest during the first years after WWII. The author devotes the article to this period of time. Based on the »Party's« records we become aware of the methods the Party used in order to operate from May to December 1945 in the Kamnik region. Their first tasks were oriented towards the subordination of all independent spheres in the public and business communities. It was necessary to settle accounts with businessmen, independent tradesmen, well-known townspeople and priests. It was necessary to remove all politically inappropriate servants and even socially-democratic oriented trade unions. The article also shows the period when all of the Party's energy was directed towards the elections for the Constitutional Assembly on November 11, 1945, where it endeavoured to deny all those candidates and voters who would not vote for the pro-communist People's Front. The article also shows the disappointment because the People's Front received one of the worst results for the entire Ljubljana constituency in the Kamnik District. At first hand we can also recognize the measures taken by the Communist authority against religion and the Church, how they subordinated printed media and enforced censorship on printing houses, made lists of all politically dangerous individuals, carried out nationalization and created many abnormalities in the division of the necessities of life. As a result of all of this there is nothing strange if we also find statements in the records, which show that there are also people in the Kamnik region distancing themselves from the Party and who were the most fired up supporters of the Liberation Movement during the war. Of course, the Party and was also confronted with internal problems as the number of members from May to October 1945 increased from 14 (in Kamnik) or 29 (Kamnik and Domžale together) to 420. They continuously fought against »sect building« and blamed the ineffectiveness and inactivity of the Party's Youth – League of the Communist Youth of Yugoslavia.

60 ZAL, KAM 126 – *Občinski komite ZKS in KPS Kamnik*, fasc. 50 (1945–1952), Okrajni komite KPS Kamnik, zapisnik: 22. 12. 1945.

Doc. dr. Lilijana Žnidaršič Golec
Arhiv Republike Slovenije
Zvezdarska 1, Ljubljana

Spori zaradi Velike planine po sodnem zapisniku iz leta 1540

15. avgusta 1540 – takrat še na neuradni praznik Marijinega vnebovzetja[1] – sta Janez Jožef pl. Egkh in Sigmund von der Dur, prvi kot namestnik deželnega glavarja na Kranjskem, drugi kot kranjski deželni vicedom,[2] v Ljubljani izdala pomembno listino. Z njo sta namreč potrdila vse dokumente, predložene v procesu med tožnikom Andrejem pl. Lambergom in mestom Kamnik kot tožencem, s tem pa v korist Kamničanov končala večletni spor zaradi paše na Veliki planini. Nad trideset strani obsegajoči sodni zapisnik, ki ga v prepisu hrani Arhiv Republike Slovenije,[3] razkriva, da so korenine spora segale še v drugo polovico 15. stoletja. Vsaj za čas po letu 1451 poznamo vire, iz katerih je vidno, da sta bila »gmajna in gozd« na območju Kamniške Bistrice v rokah kamniških meščanov.[4] Razsodba iz leta 1496 je podložnikom drugih gospostev na tem ozemlju dovoljevala, denimo, le dnevno pašo, izrecno pa hkrati prepovedovala sečnjo lesa, krčenje gozda in postavljanje koč.[5] Pri tem se seveda postavlja vprašanje, kaj vse je sodilo v kamniško gmajno, povedano drugače: kaj vse je zajemalo »območje Kamniške Bistrice«. In prav v tej zvezi se kot jabolko spora med Lambergom in Kamničani pojavi Velika planina.

Velika planina, ki se tudi kot Velika Konjska planina prvič izrecno omenja v delu sodnega zapisnika za leto 1538,[6] po prepričanju Andreja pl. Lamberga s Črnela ni ležala na ozemlju, ki bi pripadalo mestu Kamnik. Povod za Lambergovo tožbo zoper Kamničane je bila aretacija dveh njegovih podložnikov, Blaža Hribarja in Jurija Vovka (Volfa), ki naj bi leta 1536 ali 1537 na Veliki planini nezakonito pasla živino. A medtem ko je bila ta planina za Lamberga »posebno območje«, ločeno od kamniškobistriškega ozemlja,[7] so kamniške mestne oblasti vztrajale pri tem, da je Velika planina prav tako njihova »domena«. Na tej planini so poleti vendar pasli konje, da bi jih mogli bolje vzdrževati čez zimo. Po njihovih besedah je bila Velika planina, prav po paši konj imenovana Konjska planina, »pritiklina (ain zuegehör) [Kamniške] Bistrice«, in je ležala »v gorovju, ki spada k njej (irer zuegehörung)«, to naj bi med ogledom leta 1535 ugotovil tudi takratni vicedom Volf pl. Lamberg.[8] V nasprotju s tem je pri vseh starejših sporih, v katerih Kamničane tožijo klariški ženski samostan v Mekinjah,[9] ljubljanski škof Krištof Ravbar in bratje Lamberg s Črnela[10] – vsi kot zemljiški gospodje – nedoločno govor o območju Kamniške Bistrice ali pa o »tam okrog ležečih planinah in gorah«. Kljub temu je Veliko planino prepoznati tudi v trditvi kamniških meščanov, da so okrog leta 1498 »na spornih krajih in tudi veliko više zgoraj« požgali po njihovem nezakonito postavljene koče okoliških podložnikov.[11]

Prevod sodnega zapisnika, ki sledi v nadaljevanju, skuša biti čim bližje izvirnemu besedilu oziroma njegovemu sočasnemu prepisu, obenem pa kajpak čim bolj prijazen bralcu. Tako verodostojnost kot preverljivost prevoda vsaj do določene mere zagotavljajo navedki iz izvirnika. Ti so v okroglem oklepaju, pri čemer so v skladu s transkripcijskimi načeli za vire iz 16. stoletja vse besede z izjemo imen krajev in oseb pisane z malo začetnico. Nasprotno od teh imajo navedki v oglatem oklepaju dodatni pojasnjevalni pomen ali pa so, pogosteje, uporabljeni zato, da je besedilo razumljivejše. Številke v oglatih oklepajih, na primer »p. 164«, označujejo strani v izvirniku. Na starejše listine, vključene v zapisnik, na ustreznih mestih opozarjajo zapisi v ležečem tisku ali navedbe v opombah. Ker je v zapisniku nemalo specifičnih pravnih izrazov, za katere je težko najti povsem ustrezno prevodno rešitev, bo bralec v seznamu literature našel tudi nekaj slovarjev.[12]

Prepis procesa med Andrejem pl. Lambergom s Črnela ter sodnikom in svètom mesta Kamnik zaradi sporne planine, imenovane Velika Konjska planina; zraven je kraljeva deklaracija [razsodba], da je mesto Kamnik oproščeno tožbe pl. Lamberga. Datum deklaracije [razsodbe] Dunaj, 27. avgust 1539. Datum razglasitve [sklepa] procesa Ljubljana, 15. avgust 1540.[13]

[p. 164] Na današnji dan sta pred naju, Janeza Jožefa pl. Egkha z Novega gradu [pri Preddvoru] (von Eckh zw Neuburg), [kot] namestnika blagorodnega gospoda Nikolaja Jurišića barona iz Köszega (zw Guns), deželnega glavarja na Kranjskem, ter Sigmunda von der Dura (Durr), kranjskega vicedoma, prišla častita in modra sodnik in svèt mesta Kamnik (N. Richter vnnd Rat der Stat Stain) ter naznanila, da je [v sporu] med plemenitim in vrlim Andrejem pl. Lambergom s Črnela (vonn Lamberg zum Ratennpuchl), zdaj deželnim upraviteljem na Kranjskem, tožnikom, na eni in njima kot toženima (als anndtwurtern) na drugi strani prišlo do

1 Prim. Marijan Smolik, *Liturgika*, Celje, Mohorjeva družba, 1995, 203.
2 V pregledu vicedomov Kranjske od srede tridesetih let 16. stoletja naprej je Sigmund von der Dur naveden kot »Sigmund Durr (1539–1545)« – Majda Smole, *Vicedomski urad za Kranjsko*, Ljubljana, Arhiv SR Slovenije, 1985, V.
3 ARS, AS 1, *Vicedomski urad za Kranjsko*, š. 108, fasc. I/61, Lit. S/ XVII-2, str. 164–196 (197).
4 Prim. Božo Otorepec, Privilegijska knjiga mesta Kamnika iz leta 1528, *Kamniški zbornik* IV, 87–110.
Otorepec, Privilegijska knjiga, 96–97, 99, 104–105 (objava listin iz druge polovice 15. stoletja).
5 Prim. prav tam, 104–105.
6 31. oktober 1538 je datum razsodbe, izdane v Ljubljani (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, š. 108, fasc. I/61, Lit. S/ XVII-2, str. 195).
7 Prav tam, str. 192.
8 Prav tam, str. 188. Prim. op. 10.
9 Prav tam, str. 172 sl. (končna razsodba z dne 20. decembra 1521).
10 Prav tam, str. 169–170 (razsodba z dne 17. avgusta 1535).
11 O tem kakor tudi o napačni domnevi, da gre pri »die gross ross albenn« za Konjščico, ter o procesu nasploh Vlasto Kopač, *Iveri z Grintovcev*, Ljubljana, Planinska zveza Slovenije, 2006, 183–186.
12 Za nasvete pri iskanju najustreznejših prevodnih rešitev in pregled prevoda se zahvaljujem dr. Borisu Golcu, za branje besedila mag. Francetu Baragi. Zahvalo za strokovno razlago izrazov »weisartikel« in »vermeint« dolgujem dr. Marku Kambiču. Na tem mestu se želim zahvaliti tudi pokojnemu Vlastu Kopaču in Francetu Malešiču za spodbudo pri prevodu in objavi.
13 Zapis arhivarja iz 17. stoletja na zadnji strani zapisnika.

razsodbe, na katero so se oni, Kamničani, pritožili in to pritožbo (dingnus) izročili, nato pa želeli, da se ta odpre (zueroffnen) v navzočnosti omenjenega [Andreja] pl. Lamberga, kar se je [tudi] zgodilo. Ta priziv z vsemi procesnimi spisi (sambt allen acta) se torej dobesedno glasi:

Jaz, Nikolaj Jurišić, baron iz Köszega, vrhovni vojaški poveljnik (obrisster veldhaubtman) Spodnjeavstrijskih dežel in Slovenske Marke, deželni glavar na Kranjskem, in jaz, Sigmund von der Dur, vicedom prav tam, potrjujeva, da so pred naju prišli plemeniti in vrli Andrej pl. Lamberg s Črnela, deželni upravitelj na Kranjskem, ter sodnik in svèt mesta Kamnik. Tu je dal omenjeni pl. Lamberg po svojem prokuratorju govoriti in povedati, [in to] potem ko je bil z meščani, sodnikom in svètom mesta Kamnik zaradi svojih podložnikov *na planini, imenovani Velika Konjska planina* (gross Ross albenn), v zvezi s pašo (pluembbesuchs vnnd wayd) v sporu in [sodni] obravnavi (in irrung, verhor vnnd hanndlung). Zaradi česar je zoper navedene Kamničane podal tožbo (weysung) in jo prepustil razsodbi sodišča (durch rechtlich erkhantnus gelassen). [p. 165] Kot je prav (wie sich geburt), je tedaj (nun) vložil (stellen) dokazni spis (weisartigkhl) in želel voditi tožbo (weysung). Vendar tega Kamničani niso sprejeli in njega, pl. Lamberga, niso pustili preiti k predložitvi dokazov (zw der weisung nit khomen lassen), ampak so pisno naznanili (durch ir sendschreiben anntzaigt), da imajo zoper to ugovor. Nato je pl. Lamberg pozval, naj omenjeni Kamničani predstavijo in pojasnijo (furbringen vnnd erleüttern) ugovor, ki ga imajo, da bo nanj po potrebi odgovoril. Če pa bodo Kamničani molčali in ničesar povedali (datzumalln nichts furbringen), bo on, pl. Lamberg, poskrbel, da njegova tožba glede *dokaznega spisa ne bo niti ustavljena niti preprečena* (es werdt mit seiner weisung innhallt seines gestelten weysartigkhels nit gespert noch verhindert), marveč mu bo dovoljeno ukreniti, kot je bilo prej sklenjeno.

Odgovor Kamničanov

Zatem sta sodnik in svèt mesta Kamnik v skladu z zahtevo sodišča in na način ugovora (gerichtlicher nodturfft nach vnnd exceptionn weys) izjavila, da ne drži, [kakor ju] gospod deželni upravitelj Andrej pl. Lamberg kot samozvani tožnik (als angemaster clager) [toži] zaradi dveh svojih podložnikov, Blaža Hribarja (Blass Chriber) in Jurija Wolfa (Jury Wolff). Ker [da] sta si tadva kmeta v njihovih, Kamničanov, planinah na območju [Kamniške] Bistrice (inn vnd zw der Veistritz), ki je njihova in mesta Kamnik last in ki sicer ne pripada nikomur, brez njihovega, mesta Kamnik, dovoljenja *drznila imeti in pasti njuno živino*. [p. 166] To so v zaščito svoje lastnine, kar ni v neskladju s pravico (wie nyt vnnpillich), zaplenili. Da pa bi ju [omenjena podložnika] zaprli, se nikdar ni zgodilo, razen da tadva kmeta nista imela in nimata pravice (fueg noch gerechtigkhait), da se v njihovih planinah, kot je bilo omenjeno, s svojo živino zadržujeta na paši. Tako pa se mora tožba prej imenovanega gospoda upravitelja [pl. Lamberga], namreč da so oni, Kamničani, navedena kmeta, po njegovi izjavi, zaprli, dokazati v moči v tej zvezi izdane razsodbe, ki jo prilagajo, da se prebere, kot sledi v nadaljevanju:

[Priložena razsodba, izstavljena v Ljubljani dne 20. septembra 1537]

V sporu (irrungen) med plemenitim in vrlim gospodom Andrejem pl. Lambergom s Črnela, svétnikom rimskega kraljevega veličanstva in deželnim upraviteljem na Kranjskem, tožnikom na eni ter sodnikom in svètom v Kamniku, toženima (anntwurter) na drugi strani zaradi tega, ker da so si Kamničani v mestu Kamnik neupravičeno, v nasprotju z deželnimi svoboščinami, drznili zapreti dva podložnika gospoda deželnega upravitelja, po imenu Blaža Hribarja in Jurija Wolfa, ne da bi bila izprašana in obtožena (vnersuecht vnnd vnnbeclagt) – poleg tega pa hoteli prav tako pridržati tretjega njegovega podložnika. [V tem sporu] sva jaz, Jurij pl. Mindorf (Mindorff), upravitelj deželnega glavarstva na Kranjskem, in Sigmund von der Dur, *vicedom prav tam, v navzočnosti gospoda deželnega* komturja Erazma barona s Turna in Križa (vom Thurn vnnd zum Creytz), [p. 167] gospoda Janeza [Cerarja], opata v Stični, gospoda Franca barona s Turna in Križa (vom Thurn vnnd zum Creytz), gospoda viteza Volfa pl. Lamberga s Snežnika (zum Schneperg) in Sigfrida Raspa podala tole razsodbo. Ker omenjeni Kamničani ne priznajo tožbe, jo je dolžan gospod deželni upravitelj pisno dokazati, o čemer na željo obeh strani njim, in posebej navedenim Kamničanom (inen vnd namblichen angetzaigtenn von Stain), izdajamo pisno potrdilo (schrifftlich vrkhundt), zaprto (verwart) z našimi pečati. Dano v Ljubljani, 20. septembra 1537.

Ugotovljeno je (befinden wirdt), da je bila ta razsodba, datirana 20. septembra 1537, izstavljena. Neizpodbitna in vsem znana deželna navada (unwidersprechlicher vnnd offenwarer lanndsprauch) je, da mora vsakdo, ki sam ponudi dokaze (ein yeder der sich weisung annpeutt) ali mu to naloži sodna gosposka, pripeljati na sodišče priče [če so] v deželi v šestih tednih, če bivajo zunaj dežele, pa v trikrat šestih [tj. osemnajstih] tednih. Tožnik tega ni storil (dem sey clager nit nachkhumen), ampak je glede na deželni običaj trikrat pustil preteči rok (vasst driffach verscheinen lassen), zaradi česar je prišlo do tega, da tožnik na sodišču svoje zadeve ni mogel premakniti naprej (nit zubefurdern gewisst), marveč je v zvezi s tem molčal [ni v zvezi s tem ničesar ukrenil]. In ker tožnik svojih dokazov (sein beweisung nit einbracht) ni vložil v rednem in v deželi običajnem času [roku], Kamničani kot toženi v tožnikovih zahtevah, kolikor te zadevajo tožbo, [p. 168] še naprej nočejo privoliti v zaslišanje prič, ampak upajo, da bodo, kot je prav in pravično, tega oproščeni (dauon absoluiert werden).

Četudi povrh tega zdaj omenjanega razloga ne bi bilo, se upravičeno in po deželnem običaju nadejajo [to] doseči v primeru zoper omenjenega gospoda upravitelja – ki je sam vedno dolžan to podpirati in ščititi zoper druge stranke, ki se pravdajo pred njim kot redno instanco (als ordennlichenn obrigkhait) – [to doseči] nič manj zoper njega kakor [zoper] vsakega drugega (nit weniger gegen ime alls yemandts anndern). Tako imajo toženi poleg tega predložiti še [druge] dobre, upravičene ter utemeljene razloge, iz katerih je ugotoviti (befunden vnnd eraigenndt), da niso dolžni sprejeti neutemeljenega dokaznega spisa (weisartigkhl) in še veliko manj priznati zaslišanja prič.

Prvič. Ugotavlja se, da se v neskladju s tožbo (wider vermug der Clag) neutemeljeni dokazni spis (der vermaindt weisartigkhl) [gospoda deželnega upravitelja] z opaznim pretiravanjem (mit ainem merklichenn vberfluss) nanaša na druge ljudi (auf ander leut) – tako da tožiti ni niti razloga niti pravice (so zw Clagen weder vrsach noch fueg) – glede na vsebino (dem verstand nach) pa [da se nanaša] na skoraj vse prebivalce (inwoner) in kmete, ki živijo na Gorenjskem nad Kamnikom, na celotnem območju do Radovljice ali še dlje. Vsega tega naj se ne načne, ne pripusti (inpertinent, vnnzuelaslich), tudi po pravici v celoti na sodišču zavrže in zavrne (auch ganntz allerding in recht verworffen vnnd nit angenummen werden soll).

Drugič. Do tožbe je prišlo, kot že omenjeno, samo zaradi dveh kmetov, od katerih v dokaznem spisu (in dem vermaindten weisartickhl) nobeden [p. 169] ni pisno izkazal [svoje] pravice (recht vnnd gerechtigkhait) zoper Kamničane in ni imel glede lastnine na območju [Kamniške] Bistrice ter njej pripadajočega trdnejše pisne pravice od Kamničanov. Te [pisne pravice tudi] nista predložila, kot jima je bilo v moči razsodbe, izdane v tej zadevi, naloženo. Vsebina razsodbe, ki jo Kamničani tu tudi prilagajo (hienebn auch zu vernemen einlegen), se glasi takole:

[Priložena razsodba, izstavljena v Ljubljani dne 17. avgusta 1535]

V sporu (irrungen), potekajočem med visokočastitim knezom in gospodom Krištofom [Ravbarjem], škofom v Ljubljani, administratorjem škofije Seckau, mojim milostljivim gospodom na eni ter sodnikom, svètom in občino mesta Kamnik na drugi strani, zaradi paše na območju [Kamniške] Bistrice (in der Veistritz) pa tudi na drugih tam okrog ležečih planinah in gorah, v katerih so Kamničani podložnikom njegove knežje milosti [ljubljanskega škofa], živečim v Tunjicah, [in] tudi v drugih okoliških vaseh, delali škodo. In ker se tako pl. Lambergi s Črnela (die von Lamberg zum Rotennpuchel) kakor moj prej omenjeni milostni gospod [škof] pritožujejo nad Kamničani, je Andrej pl. Lamberg kot upravitelj deželnega glavarstva na Kranjskem privolil v to, da jaz, Volf (Wolf) pl. Lamberg s Snežnika, vicedom prav tako na Kranjskem, v imenu deželnega glavarstva in vicedomskega urada sodim v tej zadevi. Potem sem po nasvetu nekaterih gospodov in deželanov [iz] dal to razsodbo, [namreč] da se pisna dokazila o svoboščini[ah] Kamničanov (die verlesnen artigkhl in der vonn Stain, freyhait gefasst) preberejo tolikokrat, kot [to] želita pooblaščenec mojega milostljivega [p. 170] gospoda [škofa] ljubljanskega Jurij pl. Lamberg s Črnela, prejemnik častitih deželnih stanov na Kranjskem, in gospod Pavel Wiener, kanonik in škofijski oskrbnik v Ljubljani, pa tudi da se izdajo verodostojni prepisi (glaubwirdig copien). Libel, ki so ga vložili Kamničani in ki ga želi omenjeni pooblaščenec pregledati, pa ne predstavlja (beschiecht) upravičenega razloga, da bi Kamničani kazali svoboščine in druge listine, zajete v tem libelu, ki spora ne zadevajo. Drugič, kot se je na zaslišanju izkazalo, ostaja (beleibs) pri potrjenih svoboščinah mojega najmilostljivejšega gospoda, rimskega kraljevega veličanstva [Ferdinanda I.], ki so jih predložili Kamničani. Vendar lahko moj milostljivi gospod [škof] zoper to predloži pisna potrdila, dokaze ali druge pravice, zato naj se stranki pozoveta [in naj se] v zadevnem sporu določijo nadaljnji naroki (furderlich tagsatzung benennt werden). Na željo obeh strani jima [strankama], in posebej Kamničanom (vnnd namlichen denn von Stain), izstavljam razsodilno pismo (abschiedsbrieff) z mojim pečatom in podpisom. Dano v Ljubljani, 17. avgusta v letu itn. [15]35.

Iz tega očitno izhaja, da mora tožnik namesto svojih podložnikov zoper kraljevo potrditev pisnih pravic Kamničanov v dokaz predložiti (zw weysung furtragen soll) pisna potrdila in ne živih prič, ki se v takem primeru ne morejo pripustiti (zuegelassen werden mugen).

[p. 171] Tretjič. Četudi bi tožniku v moči zdaj prebrane razsodbe bilo [takrat] dopuščeno pripeljati žive priče, spet ne bi mogel zadostiti (benuegen gethann) niti zakonitosti niti v deželi običajnemu redu [glede narokov] (weder rechtmassiger noch lanndtgepreüchgen ordnung der zeit nach). Kot je bilo zgoraj omenjeno, je s pritegnitvijo prič v treh letih skoraj šestkratno pustil preteči rok (dieselb mit einlayttung der zeugen in dreyen jarn vasst sechstopelt verscheinen lassen). Iz česar spet izhaja, da niti on niti njegovi podložniki niti iz pisnih potrdil niti [na podlagi ustnih] pričanj prič (lebenndigenn khundschaften) niso pridobili pravice za svoje trditve (ires furgebens khain fueg) in za pripoznanje [te pravice] nobenega pravnega dokazila. Zato naj bosta njegova tožba in namen (sein clag vnnd vorhaben) molče opuščena (verlassen) in [naj] se od njiju odstopi.

Četrtič. Tako so se pred tem v minulih nekaj letih na tožbe vseh deželanov in okoličanov [okoliških podložnikov] (auf aller lanndtleut vnnd vmbsassen /.../ clagen) pri, pod in nad mestom Kamnik zaradi lesa in paše vodili spori, kakršen poteka zdaj, pred [pokojnimi] glavarji in vicedomi blagega spomina (fur die vorfordern gueter gedachtnus haubtleut vnnd vitzdomben). Pri tem sta se opravila ogled in vse potrebno [ter] zadostno izpraševanje, proti čemur so zastopniki tožnikov (der clager vorfordern) vključili v tistih krajih živeče [ljudi] in tudi svoje tam bivajoče podložnike. Vendar pa zoper jasne pisne pravice Kamničanov ni bilo sprejeto nobeno živo pričanje in [nobena] priča, marveč je to vseskozi veljalo za nedopustno (fur nit zuelaslich erkhenndt). [p. 172] V moči (vermug) priložene deželnogosposke razsodbe se tudi prebere:

[Priložena razsodba, izstavljena 20. decembra 1521]

Jaz, Janez (Hans) pl. Auersperg s Šumberka (zw Schönnberg), deželni glavar na Kranjskem, jaz Erazem Braunwart (Praunwardt), vicedom prav tam, jaz, Pavel Rasp, oskrbnik v [Škofji] Loki, priznavamo javno s to listino, da nam je častitljiva duhovna gospa Ana [pl.] Lamberg[er] (Lambergerin), opatinja v Mekinjah (Minkhendorff), izročila naročilo oziroma ukaz (comissionn vnd beuelh) njegovega cesarskega veličanstva [Maksimilijana I.] s priloženo prošnjo. Ta zadeva njeno pritožbo zoper Kamničane zaradi oskrbe z lesom (holzbesuechs halben) na območju [Kamniške] Bistrice s strani njenih podložnikov [živečih] na štiridesetih hubah. Po tem [cesarskem] naročilu smo skupaj z deželnimi svétniki (lanndtraten) določili narok in hoteli po zadostnem zaslišanju (nach genuegsamer verhor) razsoditi s soglasjem obeh strani, čemur pa se je omenjena opatinja izognila in od našega najmilostljivejšega gospoda nadvojvode Ferdinanda itn. tedaj pridobila drug ukaz, naslovljen na nas. Nato smo drugič določili

191

ein zulegen, die er Innerzeit woll bekhomen mugen.
Dieweyll es aber nit beschechen, so ist Clager der Zeit
zuweichen schuldig, Vnnd die beclagten sein darvber
sich gegen Jme in handlung zubegeben oder darein
zubekhennen nit verpunden, Sonnder verhoffen wieuer
dauon absoluiert zuwerdenn, vnnd dem gegenthayll
pillich ain Ewigs stilschweigen auf gelegt, Wellen sich
mit vorbehallt geburlicher notturfft, gerichtlich
enndtschaiden lassen.

Klager Beschlus Red

Darauf der vonn Lamberg sagt, Er verstee das die
vonn stain, fur vnnd fur auf jrer gaynung verharren
vnnd all jr disputation, auch furbracht brieff vnnd
vertrag sein allain vmb die Veystritz gestellt, dar-
umben Wellenn sy mit jme dem von Lamberg jren
Krieg vnnd stritt furen, Nun hab er in vorge-
thannen seinem furbringen, genugsam anntzaigt
Das sollich jr der vonnstain stritt vnnd disputation
an grundt, vnnd er von Lamberg die veistritz
nit ficht, hab der veistritz halb khain jrrung,
diser zeit, Sonnder wie offtermalln von jnnen
gehort, der grossenn Ross albenn halben, dauon
die bemelten sein des vonn Lamberg arm leutt,
nie khainen phening geben haben, Allain wess

Sodni zapisnik iz leta 1540 – prepis, str. 191 (Arhiv Republike Slovenije, AS 1, š. 108)

narok (tagsatzung gethan) in ko sta obe strani prišli, se je omenjena gospa opatinja po svojem bratu, gospodu Jožefu pl. Lambergu, vitezu [in deželnem] upravitelju na Kranjskem, Frideriku Gallenberškem (Gallennberger), odvetniku samostana, ter Krištofu Saanu, svojem amtmanu [oskrbniku], pritožila, da so Kamničani njene podložnike (iren armen leutten) neupravičeno ovirali in [jim] preprečevali oskrbo z lesom na območju [Kamniške] Bistrice, ter da jim tega [Kamničani] nočejo dovoliti. Dokazati da hočejo, kako ti njeni podložniki [živeči] na navedenih štiridesetih hubah [p. 173] ne morejo dobiti niti stavbnega niti kurilnega lesa nikjer drugje kakor na območju [Kamniške] Bistrice – kjer so ga *vedno dobivali – [in sicer da hočejo to dokazati]* s prošnjo, da bi se smelo [prizadete] ljudi o tem zaslišati. Nato so pristopili (erschinen) Kamničani in podali ugovor (gaben anntwortt), [namreč] da je tožba opatinje nenavadna (fremd) in [da] njenim podložnikom (der frauen armen leuten) na območju [Kamniške] Bistrice ne pripada pravica niti do stavbnega niti do kurilnega lesa. O tem so v minulih nekaj letih na mnogih zaslišanjih in narokih na tožbe omenjene opatinje in drugih strank priložili številna trdna [verodostojna] pisma in pečate mnogih avstrijskih knezov preslavnega spomina. Z [njihovo] vsebino smo se večkrat seznanili (der innhallt wir mermaln vernemben hetten), zaradi česar [torej] te tožbe ni bilo treba peljati naprej [nadaljevati]. Prav tako so imeli [Kamničani] tri sklepe (drey vortrag), glede na katere (welichermassen) se je z njimi v moči teh pisem in pečatov ravnalo in razsodilo (gehanndlt enndtschieden vnnd bethädingt worden). Od teh so imeli [Kamničani] tačas pri roki le prepise in so nam jih priložili samo zato, da bi spomnili na zadevo (zuerinnerung der sachen). Želeli so, da se jih prebere, in na njihovo željo smo jih dali javno prebrati, glasijo pa se dobesedno takole:

[Vstavljena listina z datumom 27. junij 1496]

Jaz, Viljem pl. Auersperg, deželni glavar na Kranjskem, potrjujem, da sem zato, ker so v zvezi z gmajno in gozdom, ležečim na območju Bistrice pri Kamniku, mestu Kamnik delali težave in [mu] kratili pravice okoličani [okoliški podložniki] (vmbsassen) – [da sem zato] po ukazu rimskega kraljevega veličanstva, našega [p. 174] najmilostljivejšega gospoda [Maksimilijana I.] pozval predse obe stran[k]i (baid thaill) s pričanji in dokazi. Ker se je tedaj v navzočnosti omenjenih okoličanov [okoliških podložnikov], odvetnika[ov] in [zastopnikov] gospostva[ev] (bemelter vmbsassen, anwaldt vnnd herrschafft) ugotovilo, da je omenjeno mesto Kamnik z vsebino [svojih] listin in pričanj zadostno dokazalo, da gmajna in gozd na območju [Kamniške] Bistrice ne pripadata nikomur drugemu kakor le tamkajšnjemu mestu Kamnik – niti [da] nima nihče drug pravice hoditi tja past živino ali sekat les. Vendar sem se skupaj z drugimi odvetniki in gospostvi [zastopniki gospostev] toliko potrudil (souill vleiss annkhertt), da so omenjeni Kamničani privolili (iren willen dartzue geben haben), da okoliški podložniki zjutraj živino ženejo na območje [Kamniške] Bistrice, jo zvečer od tam odpeljejo in [torej] ponoči ne puščajo tam. Ti podložniki tudi [da] ne smejo v tem gozdu sekati niti v njem krčiti in postavljati koč, ampak samo (allain vnnd ploslich) tako ravnati, da imajo svojo živino v omenjenem gozdu [zgolj] podnevi in ne dlje. [Le] V primeru (vnuerlich), da njegovo kraljevo veličanstvo [Maksimilijan I.], naš najmilostljivejši gospod, in njegove milosti lovski mojster prideta tja in se tam na območju [Kamniške] Bistrice zadržita (tretten vnnd darinnen sein wurde) zaradi lova na jelena ali drugo divjad – [v tem primeru] ne smejo Kamničani ničesar storiti, ampak odloča o tem [samo] njegove [kraljeve] milosti lovski mojster. Če pa zoper to ravna kateri od zgoraj omenjenih okoliških podložnikov (vmbsassen) in ga pri tem zalotijo z živino, ali sicèr [p. 175] pride na dan, da se na zgoraj omenjenem območju [Kamniške] Bistrice delajo krčevine in koče, lahko te Kamničani zaplenijo, [kršitelji] pa morajo vsakokrat plačati (stellen vnnd abkhumen) deset mark šilingov *deželnemu glavarstvu, ki mu s to listino brez spregleda* (vnnachläslich) pripadejo. Vse zvesto in brez škode (alles getreulich vnnd vngeuerlich). Listina z mojim visečim pečatom je izdana po Kristusovem rojstvu leta 1496, v ponedeljek pred praznikom sv. Petra in Pavla [27. junija].[14]

[Vstavljena listina, datirana v Kamniku 15. aprila 1516]

Jaz, Janez (Hans) pl. Auersperg, gospod s Šumberka (zw Schönnberg), deželni glavar na Kranjskem, in jaz, Erazem Braunwart (Praunbart), kranjski vicedom, priznavava in razglašava s tem javnim pismom [listino] vsem naslednje.

Ko sta nastala spor in napetost med častitljivo grofico [p. 177] Ano [pl.] Lamberg[er], opatinjo, in konventom samostana v Mekinjah na eni ter mestom Kamnik na drugi strani, in sicer v zvezi s sečnjo lesa na območju [Kamniške] Bistrice, je ta spor plemeniti in vrli Pavel Rasp, deželni upravitelj na Kranjskem (lanndsverweser in Crain), skupaj z nekaj drugimi ljudmi razrešil s sprejemljivo poravnavo (durch ainen petlichen vnnd angenomen vertrag hingelegt sein). Da mora namreč mesto Kamnik za vse večne čase omenjenemu samostanu in konventu v Mekinjah ter njegovemu odvetniku, kadar biva (wonnhafft vnnd gesessen ist) v Mekinjah, dovoliti zadostno (zimblichen) sečnjo kurilnega in stavbnega lesa. In ker omenjeni Pavel Rasp o tem doslej ni izdal pisnega potrdila (brieflich vrkhundt), sta obe strani v zvezi z isto stvarjo danes znova prišli pred nas. A čeprav obe stráni priznavata prej omenjeno razsodbo in poravnavo, sta se zaradi tovrstnih sporov še naprej pripravljeni spustiti v zaslišanja in pravde druga zoper drugo. Zaradi tega sva za odpravo sporov in napetosti v navzočnosti plemenitega in vrlega Vida pl. Thurna, oskrbnika in amtmana na Zgornjem Kamniku (zw Oberstain), Janeza (Hans) pl. Thurna, njegovega sorodnika, Andreja [pl.] Lamberg[erj]a in Erazma pl. Dornberga, [nadalje] ob plemenitem in vrlem Frideriku Gallenbergu, ki nastopa kot odvetnik

14 Objavo listine prinaša Otorepec, *Privilegijska knjiga*, 104–105. Tej sledi listina, ki je bila iz transkripcije in zato tudi iz prevoda izpuščena, in sicer listina z datumom 29. april 1507, objavljena prav tam, 106–107. Z njo »Jurij z Brda [von Egkh], vicedom na Kranjskem, in Vid Turnski [vom Thurn], oskrbnik Starega gradu v Kamniku [Oberstein], izdajata na kraljevo povelje [na ukaz kralja Maksimilijana] razsodbo v sporu med mestom Kamnikom in podložniki v Godičah in Zagoricah zaradi gmajne ob [Kamniški] Bistrici. S pomočjo drugih razsodnikov, ogleda in na podlagi listine iz [leta] 1496 razsodita, da je gmajna last mesta.«

193

Vnnd dieweill der von Lamberg weisenn will, das
die bemellt groß alben genanndt, darumben er in stritt
mit denen von stain stett. So verhofft er pillich mit
seiner weysung zuegelassen zuwerden, Will sich
darumben nochmalln, wiewoll er vormaln dartzue
gelassen worden ist, entschaiden lassen,

Der von Stain beschluss Red,

Beplieslich wellen die beclagten, auff des Herrn
verwesers, als Clager furgeben, weill er maystails
auf seinen ersten, anndeuten, beharren thuett sich auf
Ir vorgethanne furtrag. gewagert haben, Das
aber Clager vill vonn allten gerechtigkhaitten sagt,
so seine armen leutt in der veistritz haben sollen,
Ist vber das er waiss. Wellichermassen ain ver-
trag. zwischen baiden tailln, noch in leben des Clagers
vorfordern, gemacht vnnd verphendt, ist frombdt zu
horn. Auf das aber noch ayrer grundts erschein
vnnd ann tag gebracht werde, was gerechtigkhait des
Clagers armleutt in der veistritz habenn, so legern
sy hiemit denselben vertrag ein, mit beger denn
Artigkhl des Clagers, vnnd derselben gebrue der
armleutt betreffenndt. zuuerlesen. so wie hernach
volgt also lautt &c

Sodni zapisnik iz leta 1540 – prepis, str. 193 (Arhiv Republike Slovenije, AS 1, š. 108)

omenjene gospe opatinje in konventa ter tudi svojega brata Andreja Gallenberga iz Šinkovega Turna (zum Schennckhenthurn) – [in v navzočnosti] Krištofa Saana kot [p. 178] amtmana [oskrbnika] mekinjskega samostana, s strani kamniškega mesta pa mestnega sodnika Janeza (Hans) Hasiberja in celotnega mestnega svèta ter dela meščanov iz meščanske občine – [zato sva] za vse večne čase po priprošnji in dobri volji ter v moči predloženega sprejetega dogovora in poravnave [uredili], da se omenjenemu samostanu dopusti sečnja zadostne količine kurilnega in stavbnega lesa. Da smejo torej omenjeni odvetnik in njegovi nasledniki vselej, in dokler bodo bivali v Mekinjah, na območju [Kamniške] Bistrice sekati les za svoje lastne potrebe, ne da bi jih mesto Kamnik pri tem smelo in moglo kakor koli ovirati. Če pa se dogovorjeno v celoti ali delno s strani obeh strank ne bi spoštovalo in bi se prelomilo, sme in more prizadeta stran naju, prej navedenega deželnega glavarja [Janeza pl. Auersperga] in vicedoma na Kranjskem [Erazma Braunwarta] oziroma najine naslednike, kranjske deželne glavarje in vicedome, prositi, oni pa nato poskrbeti, da se bo v celoti ravnalo po tej pogodbi, ki sva jo vsaki od obeh straní izročila v enakem prepisu, opremljenem z najinima obešenima pečatoma. In da se zoper to ne bo ravnalo, kot sta se prej omenjeni stráni lepo in po lastni volji (guettlichen vnnd wilkhurlichen) dogovorili in obljubili spoštovati. [p. 179] Izdano v Kamniku, 15. aprila v šestnajstem letu [1516].

Potem ko je bila ta pogodba prebrana (nach verlesung solicher vertrag), so Kamničani povedali, kar smo mi [Janez pl. Auersperg, Erazem Braunwart in Pavel Rasp] in mnogi drugi dobro razumeli, [namreč] da les in paša na območju [Kamniške] Bistrice pripadata samo njim in nikomur drugemu. In ker nihče ne more s trdnejšo [verodostojnejšo] listino in pečatom dokazati česa drugega, [Kamničani] upajo, da bodo pri tem ščiteni, in nočejo zgolj na besede gospe [mekinjske] opatinje slišati niti sprejeti nikakršnih ustnih pričanj. In ker jih je omenjena gospa [Ana pl. Lamberg] doslej pahnila v znatne stroške (in merklichen schwaren cossten), in [ker] naj bi to storila neupravičeno mimo njihove trdne [verodostojne] listine in pečata ter v nasprotju s starodavnimi svoboščinami, so prosili, naj gospe naložimo, da jim po mirni poti povrne prizadejano škodo in stroške.

Potem je dala gospa po svojem odvetniku prebrati svojo tožbo in je tako kot prej prosila za zaslišanje s pričami (der weysung begert), ker naj ji pogodba ne bi smela biti v škodo, saj [da] v pogodbi ni nikjer zaslediti, da bi bili njeni podložniki zaščiteni. Mi pa smo to pogodbo in svoboščine mesta Kamnik temeljito pregledali in stranema obljubili ter odvetniku gospe opatinje posebej izrekli opozorilo [p. 180], naj še isti dan do naslednjega jutra premislijo, in naj, če imajo kakšne pečatene listine (brieff vnnd sigl), ki bi zadevale omenjeno sečnjo, te predložijo, da bomo iz njih morda ugotovili, da je treba ponujeno zaslišanje prič [vendarle] izvesti (gehört möcht werden). Odvetnika pa nista imela nobene listine (brieff) niti se nista na nobeno sklicevala (noch sich auch khaines geruembt) ter sta ponudila zgolj svojo pomoč pri zaslišanjih po običajni deželni navadi (gemaines Landsprauch).

Tako smo po zadostnem zaslišanju obeh strani podali razsodbo. Prvič, da se vsi [sodni] stroški (vncossten), nastali med obema stranema, izbrišejo in [da] tako nobena stran ni drugi dolžna dati ničesar.

Drugič, ker imajo Kamničani veliko starejše listine (brieff) visokočastitih avstrijskih knezov in ker je predložena pogodba v njih jasno izražena, so Kamničani proti vsem gospostvom in okoličanom [okoliškim podložnikom] [ter] odvetnikom, ki so [pogodbi] nasprotovali, zadostno dokazali, da sta bila les in paša na območju [Kamniške] Bistrice dodeljena izključno mestu Kamnik. Zato ni nuje, da bi morali zoper to poslušati pričanja prič (lebenndige khundtschafften) gospe [opatinje] iz Mekinj, zaradi česar naj Kamničani les in pašo na območju [Kamniške] Bistrice kot doslej trdno varujejo in posedujejo ter uporabljajo brez kakršnega koli oviranja. Če pa gospa [opatinja] iz Mekinj zase, za svojega odvetnika in samostan potrebuje stavbni les in drva, se smejo [navedeni] tega poslužiti in uživati, kot to dopušča zadnja [p. 181] pogodba, ki je ta listina (brief) ne odpravlja, temveč potrjuje. Zvesto in brez škode (alles treulich vnnd vnngeuerlich). Za verodostojnost potrditve tega (vnnd des zw warem vrkhundt) smo pogodbo izdali v dveh listinah (zwen brieff), za vsako stran (taill) po eno, in ju zaprli (verfertigt) z našimi pečati. Izdano 20. decembra leta itn. enaindvajsetega [1521].

In Kamničani upajo, da čeravno bi gospod deželni upravitelj (lanndsverweser) [Andrej pl. Lamberg] ali njegovi podložniki kot tožniki vztrajali pri svoji zahtevi po zaslišanju prič [dokazovanju s pričami] (bey irer vermaindten weysung) – in to zaslišanje, kot je treba, ob pravem času predložili (annpracht) – bi oni, toženi, imeli predložiti dovolj verodostojen dokaz (glaubwirdiges anntzaigen), [namreč] da planine in les na območju [Kamniške] Bistrice in v okolici pripadajo samo njim in nikomur drugemu. Za še večjo potrditev (justification) te svoje trditve (soliches ires furgebenns) hočejo Kamničani kljub temu predložiti stare listine s pečati deželnega kneza cesarja Friderika [III.] blagega spomina, v katerih njegovo veličanstvo kot gospod in deželni knez sam priznava, da planine, les in paša pripadajo mestu Kamnik, kot tu sledi in se glasi /.../.[15]

[183] Tidve listini [z dne 28. oktobra 1451 in 16. februarja 1478] je zdajšnje rimsko kraljevo veličanstvo in vladajoči gospod ter deželni knez [Ferdinand I.] milostno potrdil in konfirmiral. Če pa bo treba, se lahko verodostojno predloži[ta] izvirnik[a] itn. (das originall glaubwirdig furtragenn werdenn mag etc.).[16]

In ker so torej Kamničani že prej večkrat zoper vse tožbe in ugovore okoličanov [okoliških podložnikov] (vmbsassen) [in] bolj, kot bi bilo po pravici [zakonito]

15 Na tem mestu sledita dve listini, izpuščeni iz transkripcije in prevoda. Prva je datirana v Dunajskem Novem mestu, 28. oktobra 1451. Objavljena je v Otorepec, *Privilegijska knjiga*, 96–97. (Kralj Friderik III. naroča sodniku in svetu v Kamniku, naj dajo Žigi Lambergu, oskrbniku na Starem gradu, za gradnjo dvora v Črnelem po potrebi stavbni les iz mestnega gozda.) Prav tam je objavljena tudi druga listina z dne 16. februarja 1478 – Otorepec, *Privilegijska knjiga*, 99. (Cesar Friderik III. naroča Žigi Sebriachu, deželnemu glavarju, in Gašparju Hawnspeckhu, vicedomu na Kranjskem, naj ščitita sodnika, svet in meščane Kamnika pri njihovih pravicah in pri lastništvu paš, gmajn in gozdov.)

16 Iz izvirnika sicer ni jasno vidno, ali je morda mišljen original zgolj ene listine, tiste, ki nosi mlajši datum.

195

oder Jrer: ayt: statthallter Channtzler vnnd Regennten
der Nideroster reichischn Lannde mit mererm Rechten
zuerledigen, Dartzue sij gelassen, doch ist mit recht er-
khanndt, das gemellt anntwurter solliche dinguus vor aus-
gang, der nachstkhumennden achtzehennden wochen, er-
ledigt oder ain schub, dem gericht verflossen, wider annt-
wurtn, Damit verrer beschechen mug, was recht ist,
Datum Laybach den lessten octobris. Anno etc. Jm
achtvnnddreissigisten etc.

Hierauf volgt die Kunigclich
Declaration

Vonn vnnserm Ferdinannden Römischen zue Hungern
vnnd behaimb etc. Kunigen Jnnfannten in hispanien
Ertzhertzogen zue Osterreich, hertzogen zue Burgundj etc.
verwallter Statthallterambts Channtzler Regennten
vnd Raten, vnnsers Regiments, vnnser Nideroster-
reichischn Lannde, Jst die dinguus hieneben be-
flossen Erledigt, etc.

Wir Ferdinannde von gots gnaden Römischer zue
Hungern vnnd Behaim Khunig Jnnfannt in hispanien,
Ertzhertzog zue osterreich, hertzog zue Burgundj, Steyr
Karnndtn Crain vnnd Wirtemberg. Graue zue Tyroll etc.
Bekhennen Das die dinguus hieneben beflossen vonn
vnnserm verwallter Statthallterambts Channtzler
Regennten vnnd Rätn vnnsers Regimennts vnnserer

Sodni zapisnik iz leta 1540 – prepis, str. 195 (Arhiv Republike Slovenije, AS 1, š. 108)

treba, jasno izkazali svojo pravico do posesti planin na območju [Kamniške] Bistrice z vsemi pritiklinami vred – ter o tem dosegli sodbe in razsodbe, ki pa so v praksi zapadle (in ir wirkhung vnnd crafft gefallen) – naj se jim to v pravdi prizna (in recht erkhenndt zw werden verhoffen). Upajo, da gospodu deželnemu upravitelju [Andreju pl. Lambergu] v njegovi tožbi – z izjemo trdnejših pisnih svoboščin (gerechtigkhait) od tistih, ki so jih predložili toženi [Kamničani] – še naprej ne bodo dopuščena zamujena in pretečena [dokazila] kakor tudi ne [ustno] pričanje prič (lebenndigen zeugen). Ampak [da] bo njemu [tožniku] in njegovim podložnikom (armenleutten) [p. 184] po pravici naloženo, naj o tem odslej za vedno molčijo [razsodbo sprejmejo]. Vse to s pridržkom, kot je potreba, pravica in primerno (so nott, recht vnnd gebuer).

Tožnikov drugi govor

Zoper to je [Andrej] pl. Lamberg povedal, da so Kamničani govorili le o [Kamniški] Bistrici in ves spor vodili zaradi Bistrice, on pa vendar glede Bistrice ni imel z njimi nikakršnega spora ali napetosti. Tudi tedaj in v tem sporu ni šlo za [Kamniško] Bistrico, temveč so se njegovi podložniki s Kamničani prepirali v zvezi z Veliko Konjsko planino (gross ross alben), od katere je [Kamniška] Bistrica še bolj oddaljena. Zato si je pl. Lamberg izprosil, [da] dokaže, kako ta planina – nasprotno kot trdijo Kamničani – ne pripada območju [Kamniške] Bistrice in njim [Kamničanom] (zw der Veistritz, vnnd inen den vonn Stain), ampak da so omenjeni [njegovi] podložniki vselej tu pasli živino in zadovoljevali [tudi] vse druge svoje potrebe. Pl. Lamberg si izprosi to dokazati, kot to vsebuje tudi njegov dokazni spis (sein weisartigkhl in sich helt vnnd vermag).

Glede tega, da so Kamničani predložili nekaj listin in pogodb, pravi pl. Lamberg naslednje: ker vsa pisanja zadevajo gmajno na območju [Kamniške] Bistrice, to ni njegova stvar, saj s Kamničani ni v sporu glede Bistrice. Predloženih pisem in [185] pogodb, ki govorijo zgolj o [Kamniški] Bistrici, ne da bi se nanašali na Veliko Konjsko planino (gross ross alben), zaradi katere je on po svojih podložnikih s Kamničani dejansko v sporu, ne želi sprejeti brez [upoštevanja] njegovega ponujenega zaslišanja prič niti ne [želi teh listin] spodbijati in zavračati (ablaynnen, oder zw ruckhtreyben). Enako so [Kamničani] tudi prej, preden je izšla razsodba, predlagali svoje neutemeljene listine (die vermainndten brief), a se je upošteval, kot stoji zgoraj, njegov utemeljeni ugovor in mu je bilo naloženo, naj nasprotno dokaže s pričami (darvber ime dise weysung, aufgelegt).

Glede tega pa, da Kamničani nadalje trdijo, češ da pl. Lamberg dokazov ni predložil pravočasno, kot veleva deželni običaj, temveč da je pustil rok preteči, pl. Lamberg pravi, da ne deli njihovega mnenja (er hat die maynung nit, wie sich die von Stain beduncknn). Prvi razlog za to [zamudo] je, [kot] je vsem znano, da je bil on, pl. Lamberg, tedaj – potem ko dežela ni imela deželnega glavarja (nach dem khain lanndtshaubtman im lanndt gewesen) – zaposlen s številnimi velikimi posli, zadevajočimi deželo in ljudi v zvezi s turškimi pohodi, ter tudi sicer z mnogimi drugimi stvarmi po naročilu njegovega kraljevega veličanstva [Ferdinanda I.]. To ga je tako [zelo] obremenjevalo, da te in tudi drugih svojih pravd ni mogel urediti (diser noch annderer merer seiner hanndlung nit hab mugen auswarten). Vse to je on, pl. Lamberg, meni vicedomu [Sigmundu von der Duru], ki sem v teh zadevah sodnik, že prej večkrat sporočil in navedel, [namreč] da zaradi takšnih pomembnih in nujnih poslov dokazovanja [s pričami] ne more [niti] izpeljati niti zahtevam primerno opraviti. [186] Tisti čas se tako niso opravljali ne sodni ne drugi pravdni postopki (weder gerichts noch annder hanndl). Poleg tega se [ta deželni] običaj ne spoštuje tako strogo, kot [to] navaja nasprotna stran, ampak se pri takšnih običajnih zaslišanjih, ko je stranka dolžna opraviti zaslišanje v šestih tednih, to stranki naloži s sklepom. Njemu, pl. Lambergu, pa ni bil poslan nikakršen sklep niti [mu ni bilo] naloženo nič drugega. Enako se je dogajalo že prej v mnogih pravdanjih in pri mnogih strankah, tako da so zaslišanje izvedle šele več mesecev po pravdi. Zategadelj je navedba Kamničanov neutemeljena (onn grundt). Pl. Lamberg se [tako] nikakor ne odpoveduje zaslišanju prič, ampak upa, da ga bo mogel primerno izpeljati po svojem vloženem dokaznem spisu (sein gestelter weisartigkhl). Kot mu je bilo že prejšnje krati dopuščeno, želi imeti o tem še sklep.

Drugi govor Kamničanov v zagovor

Oni [Kamničani] želijo, da se vnovič predstavi prejšnja pogodba (iren erst gethanen furtrag vnnd bericht) [iz leta 1521]. Pravijo, da si je tožnik prek besede Bistrica svoj neutemeljeni namen (sein vermaindt vorhaben) drznil razlagati drugače, kot jih sam pozna, saj so vendar greben [vzpetina], dolina in planina prav tam na območju [Kamniške] Bistrice (der perg, tall vnnd alben, derselben ortt in der Veistritz). [187] On [tožnik] pa jih ne imenuje več z imenom »Bistrica«, temveč drugače, s »Konjska planina« in [s] pridevkom [Velika] (als ross alben, vnnd der zuenamen). Toda ti [greben, dolina in planina] spadajo h [Kamniški] Bistrici, kajti samo voda [reka], ki izvira na tem kraju, se imenuje Bistrica. Zato bo pač tako, da planina, ki si jo tožnik in njegovi ljudje, četudi neupravičeno, lastijo, ne leži tik ob vodi [reki] (im wasser), temveč zunaj in blizu nje (ausserhalb, vnnd daneben). Po zahtevi – kot jo hoče razlagati tožnik – bi [ta] Kamničanom pustil zgolj vodo [reko], vse ostalo, kar spada zraven, gozdove in planine, pa bi hotel pustiti v uporabo svojim podložnikom zastonj, brez vsakega plačila, čemur toženi [Kamničani] (anntwurter) oporekajo. V prebrani razsodbi, ki so jo izdali zdaj že pokojni gospodje Janez (Hans) pl. Auersperg, Erazem Braunwart (Praunswart) in Pavel Rasp kot tedanja nadrejena deželna oblast, je zajeta [Kamniška] Bistrica z vsem pripadajočim, kar leži zraven in prav tam (dabei vnnd daselbst gelegen). Vse to pa ne pripada nikomur drugemu kakor Kamničanom in se ne more in ne sme niti uživati niti izročati [komu drugemu] (ganntz nit erspriessen noch furtragen mag noch soll). Ko bi se, bi pri tem prihajalo do tega, da glede na pomen »voda [reka] Bistrica« (aus anndeuten des wassers Veistritz) [Kamniški] Bistrici ne bi pripadale pritikline, kot [so] planine in gozdovi, kjer ima skoraj vsak greben ali gora (vasst ain yeder rigl oder perg) posebno ime. Tako Kamničanom [188] ne bi pripadalo

ali bi jim bilo odvzeto celotno gorovje (geburg), z vsemi planinami in gozdovi vred. Vendar se planina, o kateri teče spor, imenuje Konjska planina (ross alben), in [to je] tista planina, kamor Kamničani poleti sami ženejo past svoje konje, da jih morejo tem bolje vzdrževati čez zimo. Oni prav tako nikomur ne dovoljujejo, da bi na omenjeni planini pasel kakšno drugo živino. Planina je pritiklina (ain zuegehör) [Kamniške] Bistrice in leži v gorovju, ki spada k njej [Bistrici] (irer zuegehörung), kot je med opravljenim ogledom verodostojno in očitno ugotovil tedanji vicedom gospod Volf (Wolf) pl. Lamberg, pa tudi tožnik sam (vnnd ine denn clager selbst). Zato je [Volf pl. Lamberg] Kamničanom tudi priznal veljavnost njihove potrjene razsodbe (ire connfirmiert abschied, zw crafften erkhenndt) in tožniku poleg tega naložil, naj predloži trdnejšo [verodostojnejšo] listino (briefflich vrkhundt). Poleg tega je bilo pri ogledu v navzočnosti prej omenjenega gospoda vicedoma, več drugih deželanov, duhovnih in svétnih oseb – kakor tudi v navzočnosti tožnika samega, njegovih podložnikov in podložnikov drugih gospodov – javno priznano in naznanjeno, da so jim na spornih krajih in tudi veliko više zgoraj Kamničani pred štiridesetimi leti požgali koče ali bajte (ire khotschn oder hutten) in da do zdaj niso pustili postaviti nobene [koče] več. Kako lahko potem tožnik trdi, da so oni, toženi (anntwurtter), šele pred štirimi leti začeli njegovim podložnikom na omenjeni planini onemogočati pašo. [189] Če je treba, lahko to dokažejo prav s temi podložniki. Kot je iz prebranih razsodb jasno razumeti, hočejo podložniki teh in drugih deželanov uporabljati planine na območju [Kamniške] Bistrice za Kamnikom (in der Veistritz, hinder Stain), česar pa jim Kamničani, [ker je to] v nasprotju z njihovim starim običajem (wider iren allten geprauch), ne dovolijo in tudi niso dolžni dovoliti.

Da pa je rečeno, da v razsodbi ni bil naveden natančen čas, v katerem naj tožnik predloži pričanje[a prič], [in] da je bil [tožnik] tako obremenjen z drugimi deželnimi zadevami, da je to meni kot vicedomu [Sigmundu von der Duru] večkrat naznanil – in kar je še drugega, kar spada k temu: zoper to je jasna pravica in k temu deželni običaj, ki se je brez oporekanja in nasprotovanja na splošno že veliko stoletij spoštoval (vill hundert jar heer, gemainckhlich also gehalten) pri deželnem ograjnem sodišču in v vseh drugih podobnih primerih. Da namreč priče ali kdor hoče v pravdi uporabiti siceršnja dokazila – najsi bodo pisna potrdila (briefflich vrkhunden) ali druge listine (gerechtigkhait) – [da] mora [ta] to, kot rečeno, predložiti sodišču v osemnajstih tednih, če so priče zunaj dežele, ali v šestih tednih, če so [priče] v deželi. K temu pa, da vsaka sodba ali razsodba sodišča, ki jo v takšnih primerih izda (geben vnd erkhennt) deželno ograjno sodišče ali sicer deželna oblast [190], ne postavlja določenega časa [roka], zato pa vseeno tisti, ki mora predložiti pričanje, ni nič manj dolžan in zavezan, da to stori v skladu z deželnim običajem, kot je bilo navedeno. Tako so tožnik [Andrej pl. Lamberg], kot sodnik in deželni upravitelj, kakor tudi gospodje deželani in prisedniki sodišča (jurisdiction) ravnali s sodnimi in drugimi razsodbami po tem običaju z mnogimi, ki so predenj [pred Andreja pl. Lamberga] prišli v enakih in podobnih primerih. In to, kar je bilo pravično za druge, naj bo prav tudi zanje [za Kamničane]. Tako bi tožnik zaradi svojih uradnih opravkov v treh letih od datuma izdaje razsodbe [iz leta 1535] mogel te zadeve v lastni osebi pospešiti (furdern), saj ni bil vseskozi obremenjen z deželnimi zadevami. Ali pa bi mogel, kot je dopustno, nastopati (procediern) vsaj po pooblaščencu, kajti prav je, da se pomaga tistim, ki skrbijo za dobrobit domovine (denn wachennden). Nadalje o tem, da Kamničani niso vedeli za nove [tožnikove] navedbe (attentata oder gehorsame), ki naj bi jih tožnik meni, vicedomu, predložil (furgeben) in zakonito (eehafft) naznanil: nihče jim [Kamničanom] tega tudi ni naznanil. Zato je moč navesti le, da tožniku zoper njegov zamujeni in izgubljeni čas [to] ne bi moglo koristiti. Brez dvoma, če bi se to, kot se trdi, zgodilo, bi jim [Kamničanom] jaz, vicedom, o tem pisal. In četudi bi bilo tako – razsodba v nasprotju s tožnikovo razlago (der abschied des clagers vorhaben nach) ne pravi, da je treba pripeljati žive priče, ampak [da je treba] v dokaz njegovih trditev predložiti pisna dokazila. [191] Ker pa se to ni zgodilo, se je tožnik dolžan umakniti, toženi pa se niso zavezani zoper njega podati v proces ali [tožniku] popustiti [priznati, da ima prav] (darein zubekhennen), marveč tako kot prej upajo, da bodo tega oproščeni (absoluiert) in da bo nasprotni strani ukazano, naj razsodbo za vedno sprejme (ain ewigs stilschweigen aufgelegt). S pridržkom pravičnosti [Kamničani] želijo, da se zadeva sodno odloči.

Sklepna beseda tožnika

Na to je [Andrej] pl. Lamberg dejal, da razume [to tako], da Kamničani vedno znova vztrajajo pri svojem (auf irer maynung) in da se vsi njihovi disputi ter predložena pisma in pogodbe nanašajo samo na [Kamniško] Bistrico, o kateri se hočejo z njim, pl. Lambergom, prepirati. On je zdaj v svojih navedbah zadostno dokazal (annzaigt), da ta spor in disput Kamničanov nima osnove in da on ne oporeka [toži na sodišču] (nit ficht) glede [Kamniške] Bistrice. Zdaj ni v sporu zaradi [Kamniške] Bistrice, temveč, kakor je bilo pogosto slišati, zaradi Velike Konjske planine (der grossenn ross albenn halben). Zanjo navedeni [Kamničani] od Lambergovih podložnikov nikoli niso dobili niti pfeniga, [192] zdaj pa so se Kamničani pred kratkim povsem neupravičeno drznili njegove podložnike siliti k temu [plačilu]. V njihovih predloženih pismih in pogodbah ni niti z besedo omenjena Velika Konjska planina (die gross ross alben), ampak [Kamniška] Bistrica, čeprav bi zadevo [Kamničani] radi razlagali tako, da ta planina spada h [Kamniški] Bistrici. Tako pl. Lamberg pravi, da želi dokazati (weisen), da Velika Konjska planina (dieselb gross ross alben genannt), zaradi katere vodi spor, ne leži na območju [Kamniške] Bistrice (in der Veistritz). Bilo bi zoper vse pravice (schwär, vnnd wider zuelassung aller rechten), če mu ne bi bilo dovoljeno dokazovanje s pričami (weisung). Da pa oni [Kamničani to] venomer izpodbijajo, [češ] da pl. Lamberg ne sme biti pripuščen k dokazovanju s pričami, in vendar za to ne navajajo zadostnega razloga – [glede tega] pl. Lamberg pravi, da bi se morali navesti natančni in utemeljeni razlogi za to, da se neki stranki ne dovoli z njene strani ponujeno pričanje. In zato nasprotovanje Kamničanov v tej zadevi ni utemeljeno in ni upravičeno, in sicer zato (aus diser vrsach), ker je Velika Konjska planina (die gross ross albenn) posebno območje (ain

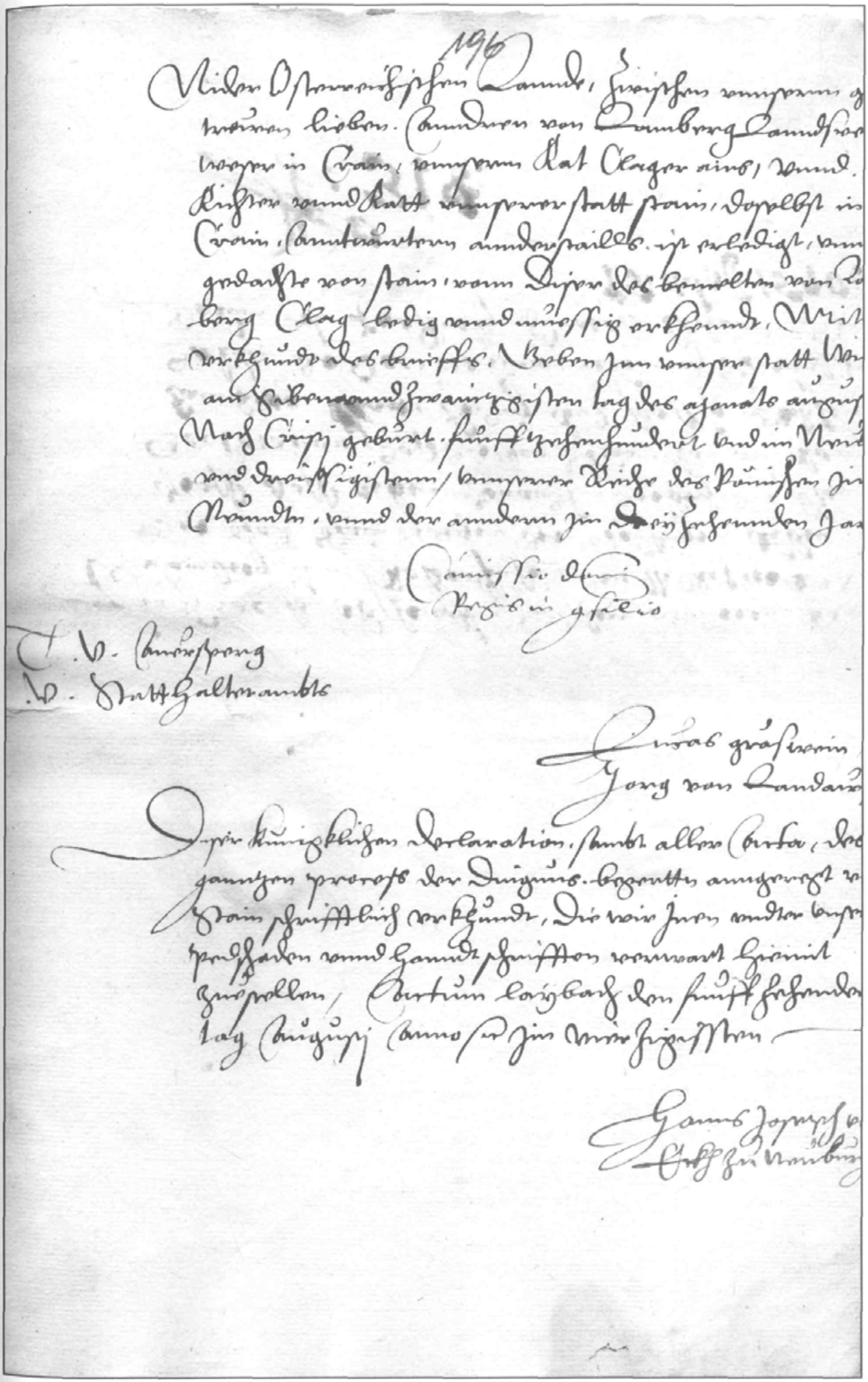

Sodni zapisnik iz leta 1540 – prepis, str. 196 (Arhiv Republike Slovenije, AS 1, š. 108)

besonnder stuckh) ter v pismih in pogodbah Kamničanov sploh ni navedena. Tako je [Kamniška] Bistrica kot taka [spet] drugo območje (ain besonnder stuckh), za katero se pl. Lamberg ne prepira (nit khriegt) [193]. In ker hoče dokazati, da je s Kamničani v sporu zaradi omenjene Velike planine (die bemellt gross alben genanndt), upa, da bo v skladu z zakonom (pillich) pripuščen k pričanju, in [da] naj se o tem, kakor že poprej, [sodno] odloči (entschaiden lassen).

Sklepna beseda Kamničanov

Za konec (beschliesslich) želijo toženi [dokončno] odgovoriti na navedbe gospoda deželnega upravitelja [Andreja pl. Lamberga] kot tožnika, saj on večinoma vztraja pri svoji prvi razlagi in zavrača njihove navedbe. Da pa tožnik izpostavlja stare svoboščine (vill vonn allten gerechtigkhaitten sagt), ki naj bi jih imeli njegovi podložniki na območju [Kamniške] Bistrice (in der Veistritz), presega [ni v skladu s tem] to, kar ve (ist vber das er wayss). Da je bila pogodba med obema stranema sklenjena (gemacht vnnd verphendt) še za življenja tožnikovih prednikov, je slišati nenavadno (ist frembdt zw hören). Ker se je nato pojavilo še več razlogov in je prišlo na dan, kakšne pravice [da] imajo tožnikovi podložniki na območju [Kamniške] Bistrice (in der Veistritz), predlagajo oni [Kamničani] to pogodbo (vertrag) z zahtevo, naj se prebere dele (artigkhl), ki zadevajo podložnike tožnika in njegovih bratov in ki se glasi, kot sledi:

[194] »Nadalje je bilo na našo prošnjo dogovorjeno, da imajo naši ljudje na območju [Kamniške] Bistrice (in Veisstritz) pravico sekati kurilni les in ga po [Kamniški] Bistrici splavljati do proda mesta Kamnik (auf den Griess der statt zw Stain) ter ta les prodajati, kakor je že od nekdaj navada itn.

Iz tega jasno izhaja, kakšne pravice imajo njegovi [Lambergovi] podložniki na večkrat omenjenem območju [Kamniške] Bistrice (in der offt gedachten Veistritz). Kamničani jih v tem niso nikoli ovirali, toda tožnik si drzne Kamničanom v nasprotju s tem delati silo, zaradi česar zapade kazni 400 dukatov v zlatu, ki jih bodo ob primernem času od njega zahtevali. S tem si z razširitvijo svojih zahtev (ires vorgethannen rechtsatz) pridržujejo uporabo vseh sodnih poti, ki so v navadi in običajne.

[Glede] Na to se razsoja, da sme [Andrej] pl. Lamberg zaradi v teh razsodbah pritegnjenih razlogov še enkrat zakonito nastopiti z zaslišanjem prič (weisung).

Zoper to razsodbo se toženi [Kamničani] (anntwurtter) pritožujejo in apelirajo (dingen) na prečastitega najmogočnejšega kneza in gospoda Ferdinanda [I.], rimskega, ogrskega in češkega kralja, nadvojvodo avstrijskega, vojvodo burgundskega, štajerskega, koroškega in kranjskega, [195] ali [pa] na namestnika njegovega veličanstva, kanclerja in regenta spodnjeavstrijskih dežel, naj z večjo pravico [na višji instanci] (mit merernn rechten) uredi zadevo. To se jim tudi dovoli, vendar se [hkrati] razsodi (doch ist mit recht erkhanndt), da omenjeni toženci [Kamničani] vložijo apelacijo pred iztekom naslednjih osemnajstih tednov ali pa pri sodišču spet zahtevajo odlog, da se bo nadalje moglo ravnati, kot je prav. Dano v Ljubljani, zadnjega oktobra leta itd. osemintridesetega [31. 10. 1538].

TEMU SLEDI KRALJEVA DEKLARACIJA [RAZSODBA] našega Ferdinanda [I.], rimskega ter ogrskega in češkega itn. kralja, španskega infanta, nadvojvode avstrijskega, vojvode burgundskega itn., [nadalje] upravitelja namestniškega urada, kanclerja, regenta in svétnikov naše vlade [regimenta] za naše spodnjeavstrijske dežele, [s katero] je bilo glede apelacije (dingnus) odločeno (beschlossen erledigt) [kot sledi]:

[Kraljeva razsodba, izstavljena na Dunaju dne 27. avgusta 1539]

Mi Ferdinand, po milosti Božji rimski ter ogrski in češki kralj itn., razglašamo (bekhennen), da je spor s tem končan (beslossen) [in da je] s strani našega upravitelja namestniškega urada, kanclerja, regenta in svétnikov naše vlade [regimenta] [p. 196] za naše spodnjeavstrijske dežele [v sporu] med našim zvestim dragim Andrejem pl. Lambergom, deželnim upraviteljem na Kranjskem, našim svétnikom, kot tožnikom na eni strani ter sodnikom in svetom našega mesta Kamnik na Kranjskem kot toženima na drugi strani, odločeno (ist erledigt), da so omenjeni Kamničani oproščeni (ledig und muessig) tožbe s strani pl. Lamberga. Z listinjenjem pisma (mit vrkhundt des brieffs) izdano v našem mestu Dunaj 27. dan meseca avgusta po Kristusovem rojstvu petnajst sto in devetintridesetem letu [1539] ter v devetem letu našega rimskega vladanja[17] in drugega [vladanja] v trinajstem letu.[18] Po pooblastilu gospoda kralja po posvetu

T[rojan] pl. Auersperg,[19]
upravitelj namestniškega urada
Luka (Lucas) Graswein
Jurij (Jorg) von Landaw

O tej kraljevi deklaraciji [razsodbi] z vsemi spisi celotnega procesa so Kamničani zahtevali pisno potrdilo, ki smo jim ga z našim pečatom in podpisom s tem izdali. Ljubljana, petnajsti dan avgusta leta itn. štiridesetega [1540].

Janez Jožef pl. Egkh
z Novega gradu [pri Preddvoru]

17 Ferdinand je postal nemški kralj leta 1530.
18 Drugo vladanje pomeni kraljevanje Ogrski in Češki, v obeh primerih gre za vladanje po letu 1526.
19 Prim. Miha Preinfalk, *Auerspergi*, Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005, 507.

Disputes about Velika Planina According to the Court Record from 1540

Summary

The judicial document that is dealt with in this paper refers to a judicial process which was completed in 1540 before the Vicedome Court in Ljubljana. The document represents a remarkable historical source giving an account of the disputes that went on over many years and an overview of the privileges and verdicts, which as a result the City of Kamnik was able to enjoy »the common and the forest« within the Kamniška Bistrica region. According to the plaintiff Andrej pl. Lamberg Velika planina (Big Pasture Mountain) did not belong to this region, which is firstly explicitly mentioned as Velika Konjska planina (Big Horse Pasture Mountain). The reason for Lamberg's law suit against the people of Kamnik caused the arrest of two of his subjects who were illegally pasturing cattle on the mountain. After submitting an old verdict going back to 1451 during the process, the City of Kamnik finally succeeded in proving their ownership rights. The subjects of other lords only had limited rights to daily cattle pasturing on the mountains along Kamniška Bistrica. The main body of the paper represents a translation of the existing thirty-three page court document.

LITERATURA

CIGALE, M. 1860: Deutsch-slovenisches Wörterbuch. I–II. Laibach: J. Blasnik.

Deutsches Rechtswörterbuch: Wörterbuch der ältern deutschen Rechtssprache. Zv. 1–11-7/8 Weimar: Hermann Böhlaus Nachfolger, 1914–[2006] (online: http://lehre.hki.uni-koeln.de/drw/).

GÖTZE, A. 1967³: *Frühneuhochdeutsches Glossar.* Berlin: Walter de Gruyter & Co.

KOPAČ, V. 2006: *Iveri z Grintovcev.* Ljubljana: Planinska zveza Slovenije.

OTOREPEC, B. 1958: Privilegijska knjiga mesta Kamnika iz leta 1528. *Kamniški zbornik* IV. 87–110.

PREINFALK, M. 2005: *Auerspergi. Po sledeh mogočnega tura.* Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU.

SMOLE, M. 1985: *Vicedomski urad za Kranjsko.* 13. stol. – 1747. Lit. A–F. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije.

SMOLIK, M. 1995: *Liturgika.* Celje: Mohorjeva družba.

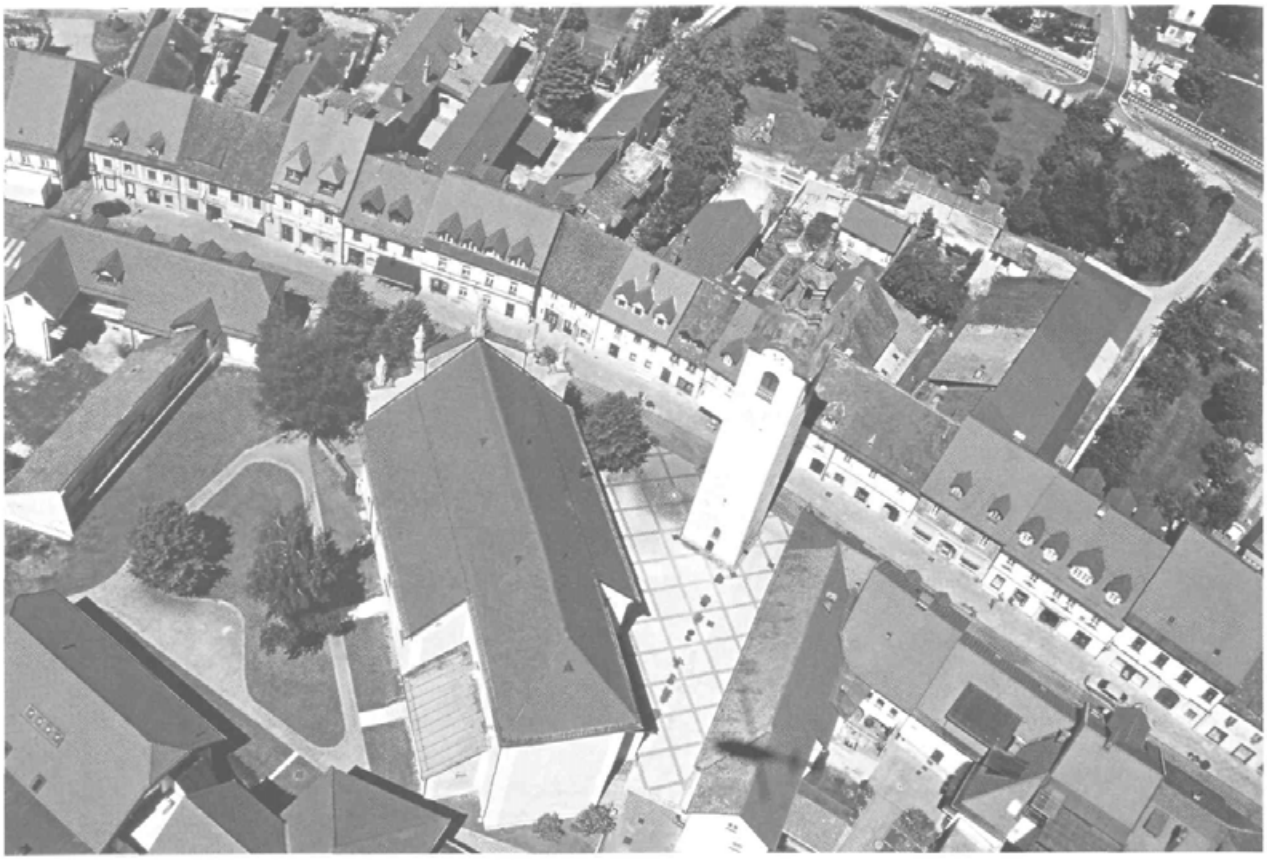

Vilma Vrtačnik Merčun, prof.
Osnovna šola Rodica, Domžale

Šole in učitelji v kamniškem šolskem okraju v desetletju od 1904 do 1913

Uvod

Septembra 2006 je minilo sto let, odkar je prvič odprla svoja vrata šola v Jaršah pri Domžalah. Ob tej častitljivi obletnici smo raziskali del njene zgodovine in jo objavili v zborniku z naslovom Šola ob bregu Mlinščice. Iz razpoložljivih virov, ki so ostali v zapuščini dolgoletne jarške učiteljice Angele Janša (1884–1965), smo naleteli na številne podatke o šolah na Kranjskem, s tem tudi o šolah v takratnem Šolskem okraju Kamnik. Ohranilo se je 14 rokovnikov iz obdobja od 1904 do 1934, imenovanih Ročni zapisnik, od leta 1925 dalje pa Ročni katalog. V Ročnih zapisnikih do leta 1913 so bili v prvem delu med drugim podatki o učiteljski organizaciji (Zveza avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev), katalog Osebni status kranjskega učiteljstva (s podatki o učiteljih po plačilnih razredih) in Imenik ljudskih šol in učiteljskega osebja na Kranjskem, Južnem Štajerskem, Primorskem in Koroškem. V drugem delu rokovnika je bil prostor za urnik (razdelitev ur) in tako imenovani »Ročni zapisnik za razrednega učitelja« z obrazci za redovalnico razrednega učitelja in »Ročni zapisnik za posamezne predmete«. Podatke o ljudskih šolah in učiteljskem osebju iz teh publikacij smo natančno preučili in jih predstavljamo v pričujočem prispevku.

Slovensko šolstvo v zadnjem obdobju Avstro-Ogrske

Splošno šolsko obveznost na Slovenskem je vpeljal avstrijski osnovnošolski zakon, sprejet 14. maja 1869. Predpisoval je osemletno šolsko obveznost za vse otroke od šestega do štirinajstega leta starosti. Zaradi gospodarske zaostalosti vzhodnih in južnih dežel monarhije pa je dopuščal, da smejo te dežele izjemoma skrajšati šolsko obveznost na minimalno šest let. Ljudska šola je morala biti ustanovljena povsod, kjer je bilo vsaj 40 otrok, ki bi imeli največ štiri kilometre do šole. To je zahtevalo večje število šol, poleg tega pa je bil razširjen tudi predmetnik za osnovne šole. (Gabrič 2001: 237).

Kranjska je na podlagi tega zakona uvedla šestletno redno šolsko obveznost in dvoletno ponavljalno šolo (ob četrtkih v zimskih mesecih). Osemrazrednic je bilo malo, največ šol je bilo z enim, dvema ali tremi učilnicami. (Štekar-Vidic 1988)

Država je prevzela nadzorstvo nad šolstvom z deželnimi, okrajnimi in krajevnimi šolskimi sveti. Šole so tako postale državne in deželne ustanove, učitelje pa so plačevale dežele. Ti niso več smeli opravljati cerkovniških služb in so postali formalno neodvisni od duhovščine. Dobili so boljšo izobrazbo, saj so leta 1870 odprli štiriletna učiteljišča. Do takrat so bile sicer maloštevilne učiteljice zelo zapostavljene, saj so poučevale predvsem dekliška ročna dela. Zakon je predvideval nadaljnje strokovno izpopolnjevanje učiteljev, predpisoval učiteljske knjižnice in učiteljske konference, na katerih so se posvetovali o šolskih zadevah, pogosto na zelo visokem strokovnem nivoju, ter si izmenjevali izkušnje. Vodstvo šole je prešlo na učitelja laika, ki je dobil naziv nadučitelj. Zakon je pomenil kvaliteten premik ravni osnovnošolske izobrazbe, zmanjšal je nepismenost, kljub temu pa je imel precejšnje pomanjkljivosti. Predvsem je pustil preveliko breme vzdrževanja šolstva, zlasti zidavo in vzdrževanje šolskih stavb, na ramenih takratnih občin. (Ciperle, Vovko 1987: 60–63)

Stopnja	Nravnost	Pridnost	Napredek	Vnanja oblika pis. izdelkov
1	popolnoma primerna	vstrajna	prav dober	prav lična
2	primerna	dovoljna	dober	lična
3	manj primerna	nestanovitna	zadosten	manj lična
4	neprimerna	premala	komaj zadosten	nelična
5	—	—	nezadosten	—

Slika 1: Ocenjevalna lestvica pred prvo svetovno vojno, Ročni zapisnik 1907–1908, Ljubljana 1997

Organiziranost šolstva v zadnjem obdobju Avstro-Ogrske (1904–1913)

Kranjska je bila razdeljena na 12 šolskih okolišev (Črnomelj, Kamnik, Kočevje, Kranj, Krško, Litija, Ljubljana, Ljubljana okolica, Logatec, Novo mesto, Postojna in Radovljica), Štajerska na 25 šolskih okrajev, Primorska (Goriško in Istra) na sedem ter Trst z okolico, Koroška pa na šest (Beljak, Celovec z okolico, Št. Mohor, Velikovec, Volšperk in Št. Vid (Ročna zapisnika 1906 in 1913). Na Kranjskem je bilo leta 1913 429 osnovnih šol, v Istri 268, v Trstu z okolico pa 53 (Slovenska novejša zgodovina 1, 2005, 61).

Cesarsko-kraljevi (c.-kr.) deželni svet so sestavljali deželni predsednik, njegov namestnik, c.-kr. deželni šolski nadzorniki in tako imenovani prisedniki, člani deželnega sveta, ki so bili zastopniki deželnega odbora, cerkve in učiteljstva. V času od 1905 do 1914, v izbranih šolskih letih, so se na najvišjih mestih c.-kr. deželnega sveta za Kranjsko izmenjale naslednje osebnosti:

Preglednica 1: Člani deželnega šolskega sveta za Kranjsko v obdobju od 1905 do 1914

Funkcija	1905/1906	1909/1910	1913/1914
c.-kr. deželni predsednik, z nazivi	Nj. vzvišenost Viktor baron Hein, tajni svetovalec Nj. Vel., vitez reda železne krone II. vrste	Ekscelenca Teodor baron Schwarz pl. Karsten, tajni svetnik Nj. Vel., itd. itd.	
namestnik, z nazivi	dr. Andrej grof Schaffgotsch, c.-kr. dvorni svetnik.	dr. Rudolf grof Chorinsky, c.-kr. dvorni svetnik	
c.-kr. deželni šolski nadzorniki	Frančišek Hubad, za srednje šole, Frančišek Levec, za ljudske šole in učiteljišča	Fran Hubad, za srednje šole in za slovenske ljudske šole v šolskem okraju Ljubljana, Fran Levec, za slovenske ljudske in meščanske šole in učiteljišča, Albin Belar, za nemške ljudske in meščanske šole in za nemške srednje šole	
poročevalec v uprav. in gospodar. šolskih stvareh	Oskar vitez Kaltenegger, c.-kr. dež. vlade svetnik		
zastopniki deželnega odbora	Ivan Tavčar, dr., iur., deželni odbornik, Anton grof Barbo, komornik, graščak, deželni odbornik, državni poslanec	Fran Jaklič, nadučitelj, državni in deželni poslanec, Evgen Jarc, c.-kr. profesor, deželni odbornik, dr. Evgen Lampe, deželni odbornik, dr. Ivan Šušteršič, odvetnik, državni in deželni poslanec	Fran Jaklič, nadučitelj, državni in deželni poslanec, Evgen Jarc, c.-kr. profesor, državni in deželni poslanec, dr. Evgen Lampe, deželni odbornik, Bogomir Remic, ravnatelj slov. trg. šole v Ljubljani
zastopniki ljubljanske občine	Karel Bleiweis vitez Trsteniški, med. dr., primarij	dr. Ivan Tavčar, deželni odbornik	Jos. Reisner, c.-kr. gimn. prof. in deželni poslanec
zastopniki cerkve	Anton Kržič, c.-kr. profesor na učiteljišču, in Jožef Lesar, dr. teol., ravnatelj bogoslovnega semenišča		
zastopniki učiteljstva	Rudolf Junowicz, dr., c.-kr. realčni ravnatelj, Janez Pezdič, nadučitelj, lastnik srebrnega zaslužnega križa s krono	Rudolf Junowicz, dr., c.-kr. realčni ravnatelj, šolski svetnik, Anton Črnivec, c.-kr. učit. ravnatelj	dr. Rudolf Junowicz, šolski svetnik, c.-kr. realčni ravnatelj, Adolf Sadar, učitelj mestne deške ljudske šole

V obravnavanem obdobju ni bilo samo po sebi umevno, da se povsod uporablja slovenski jezik, čeprav so se za to mnogi slovenski intelektualci, med njimi tudi dr. Ivan Tavčar in dr. Ivan Hribar, ljubljanski župan, za to močno zavzemali. Deželni šolski sveti so med drugim odločali tudi o učnem jeziku v osnovnih šolah. Na Kranjskem so bile tako leta 1914 slovenske vse ljudske šole, razen na Kočevskem, v Beli Peči in Ljubljani, kjer so bile poleg slovenskih tudi nemške osnovne šole. V slovenskih šolah je bila od tretjega razreda naprej obvezni predmet nemščina, podobno kot je bila v nemških obvezni predmet slovenščina, le da je bil položaj slovenščine v nemških šolah precej slabši kot položaj nemščine v slovenskih. (Slovenska novejša zgodovina 1, 2005: 62)

Šole na Kranjskem v šolskem letu 1913/1914

Da bi dobili pregled nad takratnimi šolami na Kranjskem in položaj kamniškega šolskega okraja med njimi, si oglejmo podatke o številu šol po šolskih okrajih v šolskem letu 1913/14.

Preglednica 2:
Število šol na Kranjskem po šolskih okrajih

Šolski okraj	ljudske	zasebne	eksku-rendne	za silo	Skupaj
Črnomelj	28	3	1	0	32
Kamnik	36	3	1	5	45
Kočevje	43	1	0	0	44
Kranj	42	3	6	4	55
Krško	31	0	1	0	32
Litija	25	0	0	5	30
Ljubljana	8	7	0	0	15
Ljubljana okolica	51	0	0	0	51
Logatec	28	0	2	2	32
Novo mesto	39	3	0	0	42
Postojna	51	1	2	0	54
Radovljica	27	0	2	0	29
Skupaj	347	15	13	11	386

Graf 1

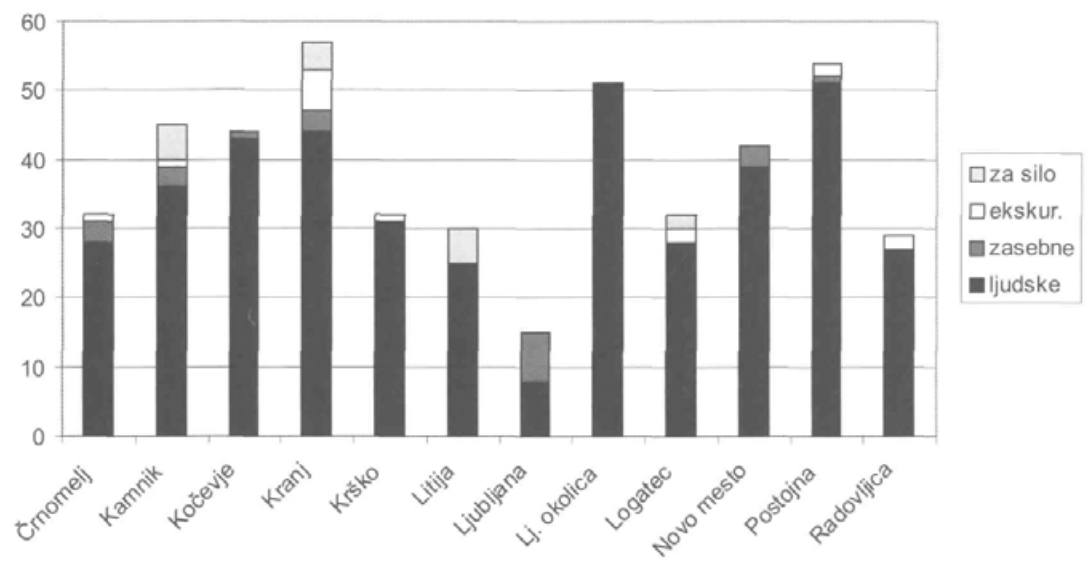

Ekskurendne šole so bile očitno neke vrste podružnične šole, saj pri vsaki navajajo matično šolo oziroma šolo, iz katere je prihajal učitelj, ki je v ekskurendni šoli poučeval. Takšna ekskurendna šola v kamniškem šolskem okraju je bila šola v Sv. Križu (Dob), kjer je poučeval učitelj Iglič Kornelij s Svete Trojice za določeno nagrado (500 K). V tako imenovanih »šolah za silo« so poučevali večinoma župniki in organisti.

Graf 2

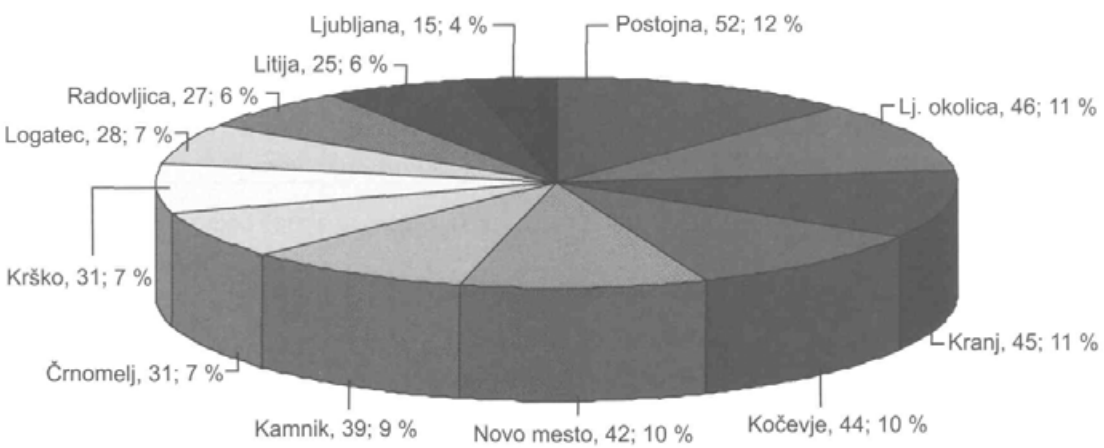

Kamniški šolski okraj je bil po številu ljudskih in zasebnih šol na Kranjskem nekje v sredini. Na Kranjskem je v šolskem letu 1913/1914 delovalo 432 ljudskih in zasebnih šol, v kamniškem šolskem okraju pa 39, kar je predstavljalo 9 %. Podobno število šol sta imela tudi okraja Novo mesto in Kočevje ter Črnomelj in Krško. Največ šol je bilo tedaj v Postojni in v šolskem okraju Ljubljana okolica, najmanj pa v mestu Ljubljana, ki je bil samostojni šolski okoliš. Upoštevati pa moramo, da so bile šole v Ljubljani večrazredne kot v drugih šolskih okrajih na slovenskem ozemlju.

Koliko je bilo šol po šolskih okrajih Kranjske ter kolikšno je bilo povečanje števila šol v obdobju v šolskih letih 1904/1905 in 1913/1914, nam kaže pregled na naslednji strani.

Preglednica 3: Število šol po šolskih okrajih Kranjske v šolskih letih 1904/1905 in 1913/1914

Šolski okraj	1904/1905	1913/1914	Povečanje
Postojna	40	52	12
Ljubljana okolica	32	46	14
Kranj	43	45	2
Kočevje	41	44	3
Novo mesto	33	42	9
Kamnik	**34**	**39**	**5**
Črnomelj	23	31	8
Krško	30	31	1
Logatec	23	28	5
Radovljica	26	27	1
Litija	21	25	4
Ljubljana	14	15	1
Skupaj šol	360	425	65

Graf 3

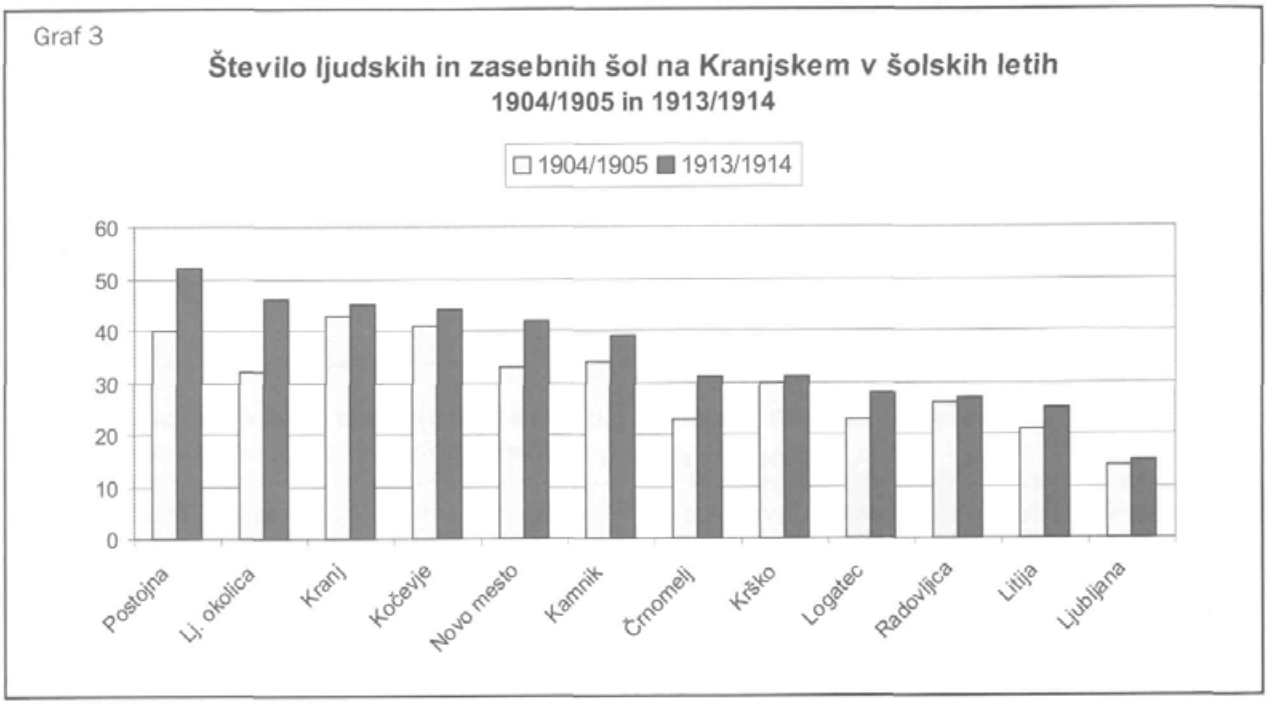

V zadnjem desetletju pred prvo svetovno vojno se je število šol na Kranjskem povečalo za 65, kar predstavlja zelo velik porast (skoraj za petino glede na stanje leta 1904). Med šolskimi okraji pa so bile velike razlike. V nekaterih se število šol skoraj ni povečalo (povečevalo se je verjetno samo število paralelk), na primer v Ljubljani, Radovljici, Krškem, Kranju in Kočevju. Drugod se je mreža šol močno razvejala, na primer v šolskih okrajih Ljubljana okolica, Postojna, nekoliko manj v Novem mestu in Črnomlju. Kamniški šolski okraj je zabeležil velik porast, podobno tudi šolska okraja Logatec in Litija.

Če stopnjo razvitosti mreže javnih ljudskih šol ocenjujemo po tem, ali so bile šole enorazredne, dvorazredne ali večrazredne, je bil Trst z okolico po številu razredov na šolo daleč pred drugimi slovenskimi deželami, leta 1913 pa skupaj s Štajersko celo nad avstrijskim povprečjem. Vse druge dežele, med njimi Kranjska, so občutno zaostajale (Slovenska novejša zgodovina 1, 2005: 61–62).

Če pa primerjamo šole na Kranjskem glede na število razredov, ugotovimo, da se šolski okraji med seboj močno razlikujejo. Preglednica na naslednji strani prikazuje število enorazrednic, dvorazrednic in večrazrednic po šolskih okrajih na Kranjskem za šolsko leto 1913/1914.

Preglednica 4: Vrste šol v šolskih okrajih na Kranjskem v šolskem letu 1913/1914

Šolski okraj	enoraz.	dvoraz.	triraz.	štiriraz.	petraz.	šestraz.	sedemraz.	osemraz.	Skupaj
Črnomelj	22	2	5	1	1	0	0	0	31
Kamnik	**13**	**18**	**2**	**4**	**1**	**0**	**0**	**1**	**39**
Kočevje	23	8	2	2	6	2	1	0	44
Kranj	19	14	4	4	4	0	0	0	45
Krško	4	10	7	6	2	2	0	0	31
Litija	9	7	4	3	1	1	0	0	25
Ljubljana	1	0	3	1	6	2	0	5	18
Lj. okolica	12	16	6	4	1	4	0	3	46
Logatec	9	7	3	7	1	0	1	0	28
Novo mesto	13	14	9	4	2	0	0	0	42
Postojna	23	17	5	5	2	0	0	0	52
Radovljica	9	8	6	4	0	0	0	0	27

Graf 4

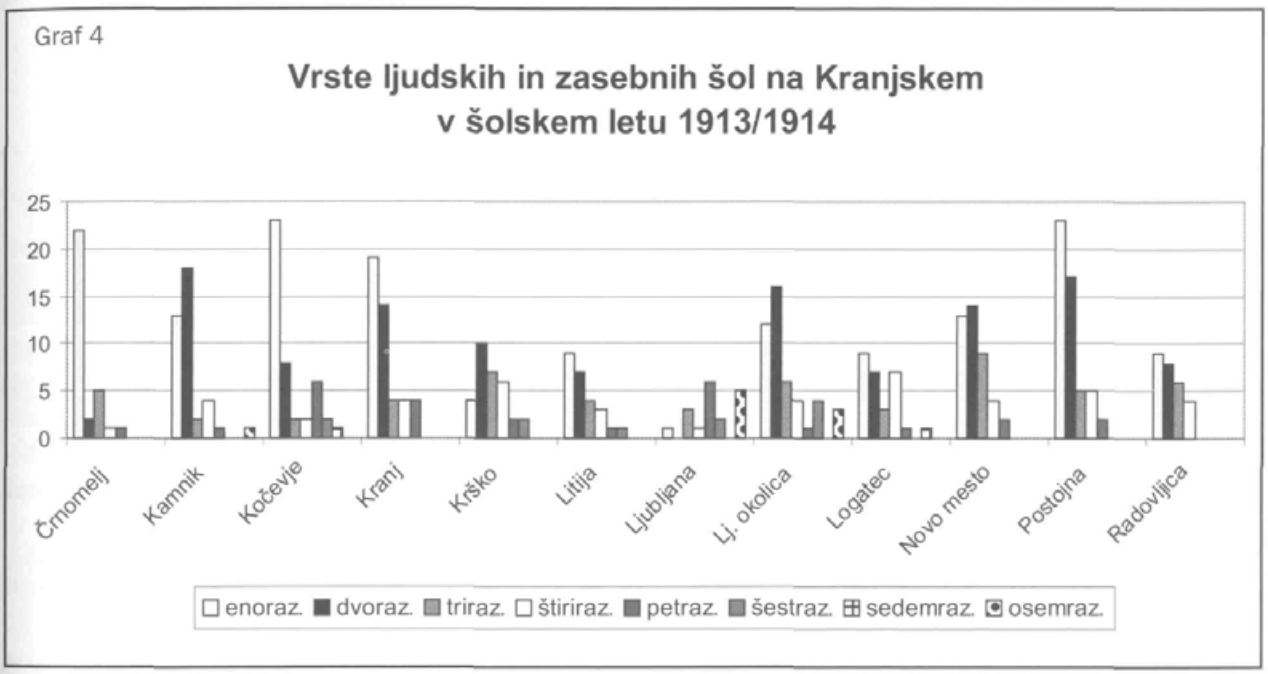

V večini šolskih okrajev so leta 1913 prevladovale eno- in dvorazredne šole, tako je bilo tudi v kamniškem šolskem okraju. V nekaterih šolskih okrajih je bila slika povsem ali pa delno obrnjena, najbolj izrazito je to vidno v Ljubljani. Zaradi tega nam da nov pogled na takratno stanje šol primerjava števila posameznih razredov v šolskih okrajih.

Graf 5

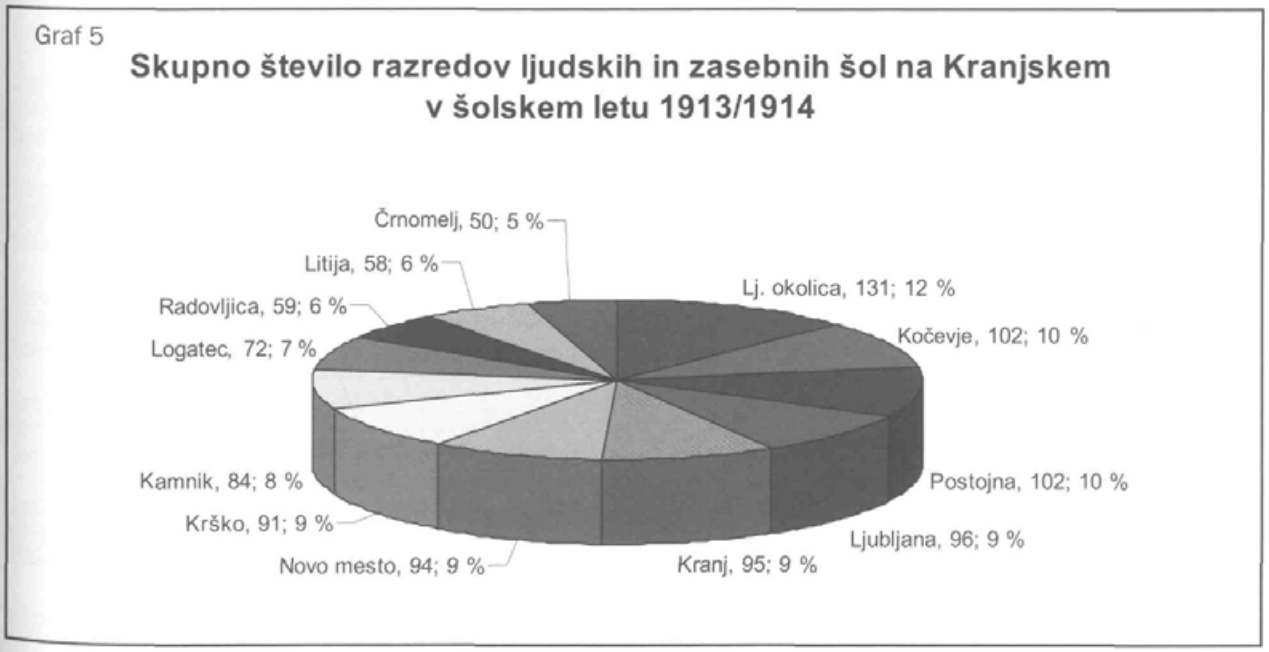

Največje število razredov so imeli šolski okoliši Ljubljana okolica, Kočevje, Postojna in Ljubljana (od 131 razredov do 97 razredov). Kamniški šolski okraj se je uvrščal med okraje z manjšim številom razredov (skupno 84), kar je razumljivo, saj je bila zanj značilna prevlada eno- in dvorazrednic. Seveda pa moramo dodati, da je to samo en vidik primerjave. V teh podatkih niso upoštevane paralelke, torej oddelki istega razreda, ki so jih večje šole imele, zato ne moremo sklepati, koliko šolskih otrok je bilo tedaj v posameznem šolskem okraju. Kljub temu je primerjava zanimiva, saj nam da približno sliko takratne šolske mreže na Kranjskem.

Šolski svet Šolskega okraja Kamnik

Nadzorstvo nad šolstvom v posameznih okrajih so opravljali okrajni šolski sveti. C.-kr. okrajni šolski svet Šolskega okraja Kamnik so sestavljali predsednik, ki je bil vodja c.-kr. okr. glavarstva ali okrajni glavar, c.-kr. okrajni šolski nadzornik, zastopnika učiteljstva, zastopnika deželnega odbora in zastopnik cerkve. Katere osebnosti so se v času od 1905 do 1914 izmenjale v Šolskem okraju Kamnik, nam prikazuje preglednica 5.

Preglednica 5: Člani šolskega sveta Šolskega okraja Kamnik v času od 1905/1906 do 1913/1914

Funkcija	1905/1906	1907/1908	1909/1910	1910/1911	1913/1914
c.-kr. okrajni glavarji	ni imenovan	Kresse Ivan, predsednik			Baron Lazarini Franc
c.-kr. deželni šolski nadzorniki	Zupančič Vilibald, c.-kr. prof. v Ljubljani		Gabršek Fran, za slovenske šole, Schrautzer Karel, za nemške šole		Gabršek Fran, šolski ravnatelj, za slovenske šole, dr. Svoboda Henrik, za nemške šole.
zastopniki učiteljstva	Letnar Lovro, nu. v Mengšu, Toman Janko, nu. v Moravčah				Petrovec Tomo, nu. v Jaršah, Toman Janko, nu. v Moravčah; namestnik: Schmeidek Ivan, učitelj v Krtini
zastopniki deželnega odbora		Mejač Andrej, posestnik v Kaplji vasi, Janežič Matej, posestnik v Domžalah			Mejač Andrej, Poznič Josip, Janežič Matej, župan v Domžalah, Tič Franc, župan v Drtiji pri Moravčah
zastopniki cerkve		Lavrenčič Ivan, dež. poslanec in dekan v Kamniku			
zastopniki občin					Bizjan Ivan, dekan v Moravčah, Ocepek Ivan, župan in posestnik na Križu; namestnika: Pustotnik Franc, župan v Blagovici, Kenda Josip, gostilničar v Kamniku

Opomba: nu. = nadučitelj

Šolski in deželni okrajni sveti so odločali tudi o ustanovitvah novih ljudskih šol. Naj omenimo primer ustanovitve jarške ljudske šole leta 1906, za kar je dala pobudo takratna jarška občina. Otroci z območja Jarš in Rodice, naselij severno od Domžal, so morali do leta 1905 hoditi v štirirazredno ljudsko šolo v Mengeš. Ker pa je bilo tam preveč otrok in bi morali šolo širiti, so se takratni odborniki Občine Jarše odločili, da ne bodo prispevali denarja za širitev mengeške šole, ampak bodo rajši zaprosili za ustanovitev šole v svojem kraju. V ta namen so leta 1904 na Okrajni šolski svet v Kamniku vložili prošnjo za ustanovitev lastne samostojne šole v Jaršah. Ta prošnji ni ugodil z obrazložitvijo, da samostojna šola v Jaršah ni zakonito utemeljena, ker so Jarše manj kot štiri kilometre oddaljene od Mengša. Deželni šolski svet, ki mu je bila zatem poslana prošnja, je odlok okrajnega šolskega sveta v polnem obsegu potrdil in prošnjo zavrnil. Občina Jarše pa je vztrajala pri svojih težnjah in se je slednjič pritožila na Ministrstvo za bogočastje in nauk, ki je pritožbi naposled ugodilo in odredilo, da se Občini Jarše dovoli lastna šola. Kljub temu pa jarška šola ne bi bila zgrajena, če takratni odborniki ne bi dobili posojila za izgradnjo šolske stavbe pri Petru Majdiču, lastniku industrijskega mlina v Zgornjih Jaršah. Peter Majdič je Občini Jarše denar za šolo najprej posodil, po izgradnji šolske stavbe pa je ves dolg odpisal in tako postal glavni dobrotnik jarške šole. (Šola ob bregu Mlinščice, 2006: 11–13)

Slika 2: Nadučitelj Tomo Petrovec z ženo Marijo in dolgoletno jarško učiteljico Angelo Janša (na levi) ter s kamniškim okrajnim glavarjem in šolskim nadzornikom na desni. Okrog njih je 85 otrok takratne jarške šole. Arhiv Albine Podlesek (Zgornje Jarše).

Šole v Šolskem okraju Kamnik

Število šol v Šolskem okraju Kamnik v času od šolskega leta 1904/1905 do 1913/1914 nam prikazuje spodnja preglednica, natančneje pa preglednica v prilogi. Ljudske šole so stale v 36 krajih šolskega okraja, v treh krajih (v Domžalah, Mekinjah in Repnjah) so bile zasebne šole, v sedmih krajih pa zasilne ljudske šole.

Preglednica 6: Vrste in število ljudskih šol v šolskem okraju Kamnik od šolskega leta 1904/1905 do 1913/1914

Vrsta šole	1904/1905	1905/1906	1906/1907	1907/1908	1909/1910	1910/1911	1911/1912	1913/1914
Enorazredne ljudske	19	18	18	18	19	18	15	13
Enorazredne zasebne	1	1	1	0	0	0	0	0
Dvorazredne ljudske	8	9	9	8	9	11	13	16
Dvorazredne zasebne	1	1	1	2	2	2	2	2
Trirazredne ljudske	2	2	3	4	2	2	3	2
Trirazredne zasebne	1	0	0	0	0	0	0	0
Štirirazredne ljudske	2	2	2	2	3	3	3	4
Štirirazredne zasebne	0	1	1	0	0	0	0	0
Petrazredne ljudske	0	0	0	0	1	1	1	1
Petrazredne zasebne	0	0	0	1	0	0	0	0
Osemrazredne zasebne	0	0	0	0	1	1	1	1
Zasilne šole ljudske	7	7	7	7	7	6	6	5
Otroški vrtec zasebni	0	0	0	0	1	1	1	1
Skupaj	41	41	42	42	45	45	45	45

Graf 6

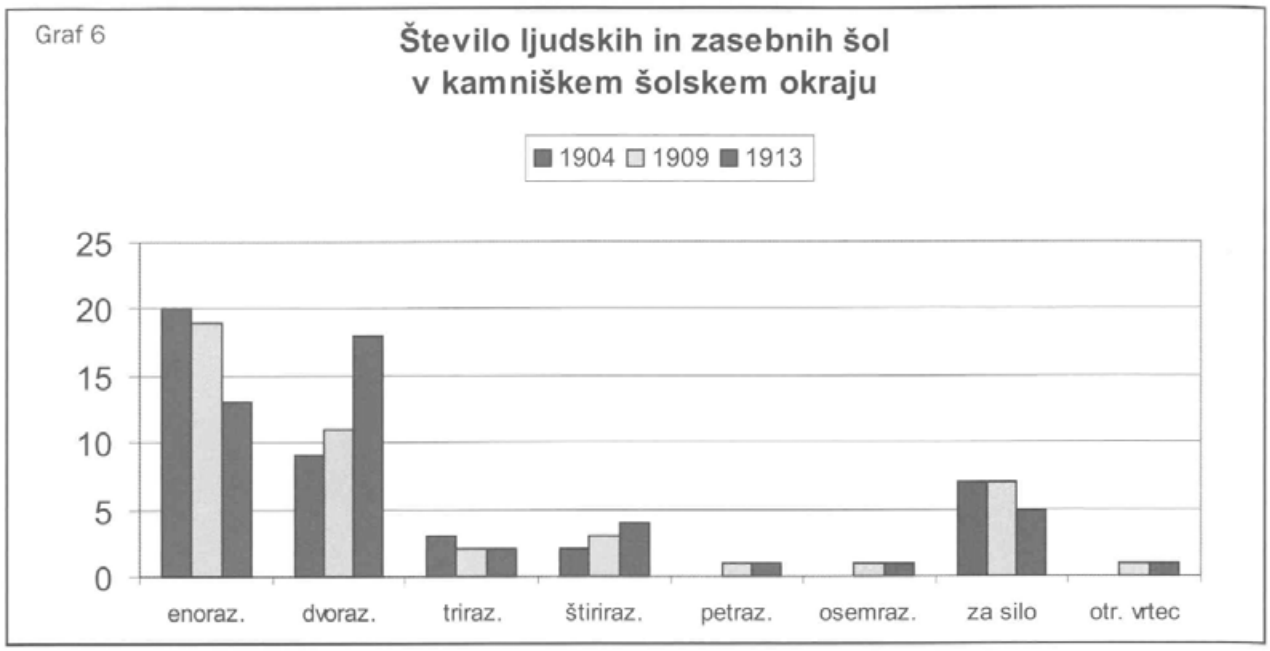

Šolstvo se je v začetku 20. stoletja v kamniškem šolskem okraju hitro razvijalo. Število enorazrednic se je manjšalo, večalo pa se je število dvorazrednih in večrazrednih šol. Ljudske trirazrednice so bile sprva le v Domžalah in Kamniku (dekliška), štirirazrednice pa v Kamniku (deška), Mengšu in zasebna dekliška šola v Mekinjah. Velika večina ljudskih šol je bila namenjena za oba spola. Izjemi sta bili deška šola v Vodicah in Kamniku, samostanski dekliški šoli v Repnjah in Mekinjah ter dekliška ljudska šola v Kamniku. Učni jezik je bil v vseh šolah v kamniškem šolskem okraju slovenski, z izjemo zasebne nemške šole v Domžalah in slovensko-nemškega učnega jezika v zasebni šoli pri uršulinkah v Mekinjah.

Preglednica 7: Razvoj šol v kamniškem šolskem okraju v času od 1904 do 1914

Razvoj šole 1904–1913	Kraji, v katerih je bila šola in letnica spremembe	Število
Ves čas enorazrednice	**Blagovica, Krtina (1909), Motnik, Nevlje, Peče, Rova, Skaručna, Sv. Trojica, Tunjice, Št. Vid (Brdo), Zalog**	11
Enorazrednice, ki so prerasle v dvorazrednice	Čemšenik (1911), Dolsko (1905), Št. Gotard (1910), Homec (1913), Krašnja (1910), Mekinje (1909 enoraz., 1913), Radomlje (1913), Šmartno (1911), Trzin (1909), Vrhpolje (1911), Domžale – nemška (1907)	11
Ves čas dvorazrednice	**Brdo, Dol, Ihan, Jarše (1906), Zgornji Tuhinj, Vodice, Repnje – šol. sestre**	7
Dvorazrednice, ki so prerasle v trirazrednice	Dob (1911), Komenda (1906)	2
Trirazrednice, ki so prerasle v štiri ali večrazrednice	Domžale (1909), Kamnik – dekliška (1909), Moravče (1904 dvoraz., 1907 triraz., 1913 štiriraz.), Mekinje – uršulinke (1904 triraz., 1905 štiriraz., 1907 petraz., 1909 osemraz.)	4
Ves čas štirirazrednice	**Kamnik – deška**	1
Štirirazrednice, ki so prerasle v večrazrednice	Mengeš (1909 petraz.)	1
Ves čas zasilne šole	**Češnjice, Št. Ožbalt, Stranje, Vranja Peč, Zlato Polje**	5
Zasilne šole, ki so prerasle v enorazrednice	Sela – Kamnik (1913), Špitalič (1910)	2
Skupaj		44

Opomba: Poudarjene so šole, ki se niso spreminjale.

Graf 7

Razvoj šol kamniškega šolskega okraja (1904–1913)

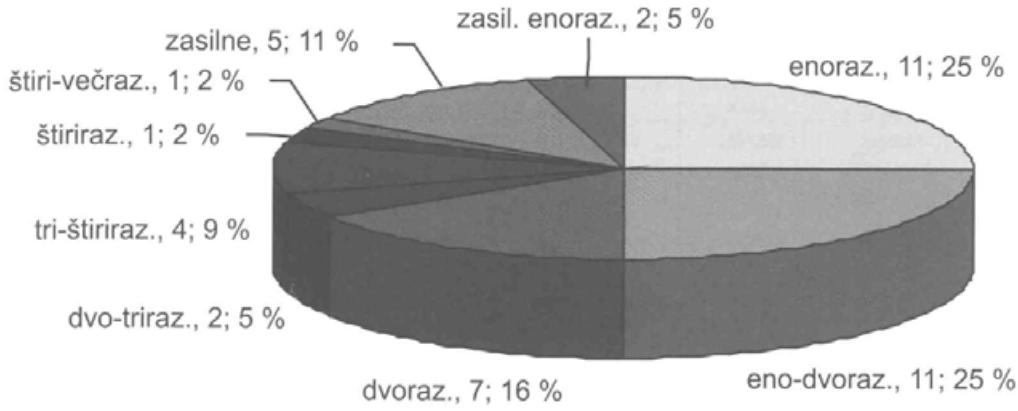

25 % šol je iz enorazrednih preraslo v dvorazredne, 5 % iz dvorazrednih v trirazredne, enako število iz zasilnih v enorazredne. Od ljudskih šol je najhitrejše spremembe v številu razredov doživela šola v Moravčah, ki je v obravnavanem desetletju prešla od dvorazredne do štirirazredne. Od zasebnih šol se je najbolj povečala zasebna dekliška šola v Mekinjah, ki so jo vodile uršulinke. Leta 1904 je bila trirazrednica, 1905 štirirazrednica, 1907 petrazrednica in 1909 pa osemrazrednica. Dobra polovica šol (54 %) se v tem obdobju ni spreminjala. Med njimi je bilo 46 odstotkov enorazrednic, 29 odstotkov dvorazrednic, 21 odstotkov zasilnih šol ter ena štirirazrednica (4 %).

Preglednica 8: Učitelji v ljudskih šolah v kamniškem šolskem okraju v obdobju 1905/06–1913/14

Kraj	1904/1905	1905/1906	1906/1907	1907/1908	1909/1910	1910/1911	1911/1912	1913/1914
Blagovica (Lukovica)	**enoraz.:** Grudnik Ana roj. Pavšič	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** Stare Marija	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** ista
Brdo (Lukovica)	**dvoraz.:** Slapar Jakob, Mally Ana	**dvoraz.:** Slapar Jakob, Gantar Marija	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** ..., Jerman-Gantar Marija	**dvoraz.:** Tavčar Ivan - nu, Jerman-Gantar Marija
Čemšenik (Izlake)	**enoraz.:** Tavželj Josip	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** Grebenc Ana	**dvoraz.:** Grebenec Ana, ...	**dvoraz. z odd. za oddalj.:** ..., Grebenc Ana
Dob	**dvoraz.:** Hiti Matija - nu, Brezovšek Pavla	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** Hiti Matija - nu, De Toni Ana	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** ista	**triraz..:** ista, ...	**triraz..:** ista, ...
Dol	**dvoraz.:** Reich Jožef - nu, Fodransperg Izabela plem.	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** Reich Josip - nu, Harbich Ana
Dolsko (Dol)	**enoraz.:** Zupan Ivan	**dvoraz.:** Zupan Ivan - nu, ...	**dvoraz.:** Zupan Ivan - nu, Poženel Matilda	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** ..., Poženel Matilda, Ušeničnik Marija
Domžale	**triraz.:** ... - nu, Fridrich Tereza, Jamšek Marijana, Škerjanec Ivana	**triraz.:** Engelmann Kristijan, Fridrich Tereza, Jamšek Marijana	**triraz.:** Engelmann Kristijan - nu, Kuhar Fran, Bole Terezija	**triraz.:** isti	**štiriraz.:** Engelmann Krist. - nu, Kuhar Fran, Bole Terezija, Blaznik Ernestina	**štiriraz.:** Engelmann Krist. - nu, Kuhar Fran, Bole Terezija, ...	**štiriraz.:** ..., Bole Terezija, Medič Marija, Vadnal Ana	**štiriraz.:** Odlasek Josip - nu, Bole Terezija, Tavčar Gisela, Koman Maks
Št. Gothard (Trojane)	**enoraz.:** Kuhar Frančišek	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** ...	**enoraz.:** Rožič Viljem	**enoraz.:** isti	**dvoraz.:** Rožič Viljem, ...	**dvoraz.:** Slapar Jakob - nu, Grošelj Frančiška	**dvoraz.:** Slapar Jakob - nu, Slapar-Grošelj Frančiška

Kraj	1904/1905	1905/1906	1906/1907	1907/1908	1909/1910	1910/1911	1911/1912	1913/1914
Holmec (Mengeš) Homec (Radomlje)	**enoraz.:** Praprotnik Miroslav	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** Praprotnik Miroslav, Kos Roza, roj. Polegeg (tudi na Rovih in v Radomljah)	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** ista	**dvoraz.:** Praprotnik Miroslav, Avbelj Marija (pot. u. ž. r. d., tudi na Rovah in v Radomljah)
Ihan (Domžale)	**dvoraz.:** Jordan Frančišek – nu, Merva Roza	**dvoraz.:** Jordan Frančišek – nu, Baloh Suzana	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** Jordan Fran – nu, Baloh Suzana, Belič Ana	**dvoraz.:** Jordan Fran – nu, Bitenc Marija	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** ista
Jarše (Mengeš) Jarše (Domžale)			**dvoraz.:** Petrovec Tomo – nu, Janša Angela	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** ista
Kamnik	**dekl. triraz.:** Cenčič Jernej – nu, Verne Frančiška, Klančar Avgusta	**dekl. triraz.:** isti	**dekl. triraz.:** isti	**dekl. triraz.:** isti	**dekl. štiriraz.:** Cenčič Jernej – nu, Klančar Avgusta, Odlasek Marija, Kenda Angela	**dekl. štiriraz.:** ..., Klančar Avgusta, Cenčič Angela, Odlasek Marija	**dekl. štiriraz.:** ..., Klančar Avgusta, Cenčič Angela, Kenda Angela	**dekl. štiriraz.:** Klančar Avgusta – nu, Cenčič Angela, Odlasek Marija, Kenda Angela, Fischer Helena
Kamnik	**deška štiriraz.:** ... – nu, Tramte Ignacij, Štefančič Avg., Adamič Milan, Novak Marija	**deška štiriraz.:** Tramte Ignacij – nu, Štefančič Avg., Adamič Emil, Kratner Marija	**deška štiriraz.:** isti	**deška štiriraz.:** Tramte Ignacij – nu, Štefančič Avg., Adamič Emil, Kratner Marija, Jakulin Angelika	**deška štiriraz.:** Tramte Ignacij – nu, Štefančič Avg., Kratner Marija, ...	**deška štiriraz.:** Tramte Ignacij – nu, Štefančič Avg., Kratner Marija, Pogačar Andrej	**deška štiriraz.:** isti	**deška štiriraz.:** isti
Komenda	**dvoraz.:** Mesner Jožef – nu, Zore Rudolf	**dvoraz.:** ista	**triraz.:** Mesner Jožef – nu, Zore Rudolf, Potočnik Pavla	**triraz.:** Mesner Jožef – nu, Zore Rudolf, Potočnik Pavla, Potočnik Ana	**triraz.:** Germek Anton, Germek Antonija, Potočnik Pavla	**triraz.:** ..., Germek Antonija, Potočnik Pavla	**triraz.:** Krmelj Franc – nu, Potočnik Pavla, Grčar Angela	**triraz. z 1 par.:** Krmelj Franc – nu, Potočnik Pavla, Grčar Angela, Delott Marija
Krašnja (Lukovica)	**enoraz.:** Rott Antonija	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** Grošelj Frančiška	**dvoraz.:** Germek Anton, ...	**dvoraz.:** Germek Anton – nu, Germek-Rakovec Antonija	**dvoraz.:** ista
Krtina (Dob)					**enoraz.:** Kuhar Ivan	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** Kuhar Ivan, Delak Marija	**enoraz.:** Schmeidek Ivan
Mekinje (Kamnik)					**enoraz.:** Pevc Vilibalda	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** Albrecht Antonija	**dvoraz.:** Primožič Ivan – nu, Albrecht Antonija
Mengeš	**štiriraz. in par. 1. razredu** Letnar Lovro – nu, Gerkmann Emilija, Stepischnegg-Schettina Fr. – a, Sirc Peter, Jamšek Ivana	**štiriraz. in 2 par. 1. in 2. razredu** isti	**štiriraz. in 2 par. 1. in 2. razredu** Letnar Lovro – nu, Gerkmann Emilija, Stepischnegg-Schettina Fr. – a, Sirc Peter, Jamšek Ivana, Žagar Ivan	**štiriraz. in 2 par. 1. in 2. razredu** Letnar Lovro – nu, Gerkmann Emilija, Stepisch-negg-Schettina Fr. – a, Sirc Peter, Božič Rajko, Žagar Ivan	**petraz. z 1 par.:** Letnar Lovro – nu, Gerkmann Emilija, Stepischnegg-Schettina Fr. – a, Sirc Peter, Božič Rajko, Zarnik Ana	**petraz. z 1 par.:** Letnar Lovro – nu, Gerkmann Emilija, Stepischnegg-Schettina Fr. – a, Sirc Peter, Božič Rajko, Dežman Pavla	**petraz. z 1 par.:** isti	**petraz. z 1 par.:** Sirc Peter, Gerkmann Emilija, Stepišnik-Šetina Frančiška, Božič Rajko, Ušeničnik Gizela

Kraj	1904/1905	1905/1906	1906/1907	1907/1908	1909/1910	1910/1911	1911/1912	1913/1914
Moravče	dvoraz.: Toman Janko – nu, Šarc Jadviga, Tekavčič Karolina	dvoraz.: isti	dvoraz.: isti	triraz.: isti	triraz.: isti	triraz. z 1 par.: Toman Janko – nu, Šarc Jadviga, Zarnik Ana, Neržima Angela	triraz. z 2 par.: Toman Janko – nu, Šarc Jadviga, Zarnik Ana, Neržima Angela, Pevc Vilibalda, ...	štiriraz. z 1 par.: Toman Janko – nu, Šarc Jadviga, Lončarič Marija, Porenta Uršula, Pevc Vilibalda
Motnik	enoraz.: Konjar Urh	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** Konjar Urh, Kanduč Nežica (pot. u. ž. r. d., tudi v Češnjicah in Št. Ožbaldu)
Nevlje (Kamnik)	**enoraz.:** Lah Andrej, Drganc Katarina (u. ž. r. d., tudi Tunjice)	**enoraz.:** Lah Andrej	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** Clemente Valentin	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** isti
Peče (Vače)	**enoraz.:** Bizilj Jožef	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** ...	**enoraz.:** Čenčič Angela	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** Delak Marija	**enoraz.:** Visenjak Jerica	**enoraz.:** Aleš Frančiška
Radomlje	**enoraz.:** Kuhar Ivan	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** Dežman Pavla	**enoraz.:** Tavželj Josip	**enoraz.:** Krištof Anton	**dvoraz.:** Krištof Anton, ...
Rov, Rova (Radomlje)	enoraz.: Schmeidek Ivan	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** Smole Albin
Sela (Kamnik)								**enoraz.:** Schnabl Balbina
Skaručina (Št. Vid)	**enoraz.:** Žebre Friderik, Žebre Jerica, roj. Žen (u. ž. r. d.)	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** Žebre-Žen Jerica	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** ista
Šmartno (Laze)	**enoraz.:** Zore Frančišek	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** Bergant Pavla	**dvoraz.:** Rožič Viljem, ...	**dvoraz.. z odd. za oddalj.:** Rožič Viljem, Malenšek Marija
Špitalič (Motnik)						**enoraz.:** Grošelj Frančiška	**enoraz.:** ...	**enoraz.:** Bergant Pavla
Sv. Trojica (Dob)	**enoraz. z ekskur. pri Sv. Križu:** Iglič Kornelij	**enoraz. z ekskur. pri Sv. Križu:** isti	**enoraz. z ekskur. pri Sv. Križu:** isti	**enoraz. z ekskur. pri Sv. Križu:** isti	**enoraz. z ekskur. pri Sv. Križu:** isti	**enoraz. z ekskur. pri Sv. Križu:** isti	**enoraz. z ekskur. pri Sv. Križu:** isti	**enoraz. z ekskur. pri Sv. Križu:** isti
Trzin	**enoraz.:** Blejec Luka	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** isti	**dvoraz.:** Blejec Luka, Grebenc Ana	**dvoraz.:** Blejec Luka, Kocijančič Julijana	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** ista
Gor./Zg. Tuhinj (Laze)	**dvoraz.:** Malenšek Feliks – nu, Rus Pavla	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** Malenšek Feliks – nu, Grom Frančiška	**dvoraz.:** ista	**dvoraz.:** Malenšek Feliks – nu, ...	**dvoraz.:** Malenšek Feliks – nu, Schubert Štefanija
Tunjice (Kamnik)	**enoraz.:** Pintar Jožef, Drganc Katarina (u. ž. r. d., tudi Nevlje)	**enoraz.** ...	**enoraz.:** Albrecht Antonija	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** Koncilija Kornelija	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** Cepuder-Zalaznik Marija
Št. Vid pri Brdu (Lukovica)	**enoraz.:** Potrato Ivan	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** isti	**enoraz.:** Terpinc Frančiška	**enoraz.:** Knez Rudolf

Kraj	1904/1905	1905/1906	1906/1907	1907/1908	1909/1910	1910/1911	1911/1912	1913/1914
Vodice	**deška dvoraz.:** Slapšak Julij – nu, Kratner Mar.	**deška dvoraz.:** Slapšak Julij – nu, ...	**deška dvoraz.:** Slapšak Julij – nu, Trošt Angela	**deška dvoraz.:** ista	**deška dvoraz.:** ista	**deška dvoraz.:** ista	**deška dvoraz.:** ..., Trošt Angela	**deška dvoraz.:** Bric Dominik – nu, Trost Angela
Vrhpolje (Moravče)	**enoraz.:** Cegnar Jožef	**enoraz.:** Cegnar Ivanka	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** ista	**dvoraz.:** Cegnar Ivanka, ...	**dvoraz.:** Smole Jos. – a, ...
Zalog (Cerklje) (Komenda)	**enoraz.:** Mahkota-Zarnik Stanka	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** Pikl-Kos Klementina	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** ista	**enoraz.:** ista
ZASEBNE ŠOLE								
Domžale	**nem. enoraz.:** Witzany N.	**nem. enoraz.:** isti	**nem. enoraz.:** Witzany Mihael	**nem. dvoraz.:** Rom Fran, Weiss Avgusta	**nem. dvoraz.:** Rom Fran, Rom Albina	**nem. dvoraz.:** ista	**nem. dvoraz.:** ista	**nem. dvoraz.:** ista
Mekine – Mekinje (Kamnik)	**dekl. triraz.:** uršulinke	**dekl. štiriraz.:** uršulinke	**dekl. štiriraz.:** uršulinke	**dekl. petraz.:** uršulinke	**dekl. osemraz. z nem. in slov. uč. j.:** m. Viktorija Chromy – vod., s. Kajetana Grajzer, s. Berhmana Tomec, Lončarič Marija, Bergant Pavla, Kastelec Marija, m. Florijana Suchy	**dekl. osemraz.z nem. in slov. uč. j.:** m. Viktorija Chromy – vod., s. Anzelma Rodič, s. Berhmana Tomec, Omejc Ljudmila, Ros Marija, Tramte Marija, m. Florijana Suchy	**dekl. osemraz. z nem. in slov. uč. j.:** m. Tekla Praprotnik – vod., s. Anzelma Rodič, s. Berhmana Tomec, s. Ludvika Kamnar, s. Angela Porenta, m. Florijana Suchy (u. ž. r. d.), s. Dolores Bergant	**dekl. osemraz. z nem. in slov. uč. j.:** m. Tekla Praprotnik – vod., s. Anzelma Rodič, s. Berhmana Tomec, s. Gonzaga Groželj, s. Borgija Pivk, m. Florijana Suchy (u. ž. r. d.), s. Dolores Bergant (u. ž. r. d.)
Repnje (Vodice)	**dekl. dvoraz.:** šolske sestre	**dekl. dvoraz.:** šolske sestre	**dekl. dvoraz.:** šolske sestre	**dekl. dvoraz.:** šolske sestre	**dekl. dvoraz.:** s. Bonaventura Kunst – vod., Kalista Kocbek	**dekl. dvoraz.:** s. Kalista Kocbek – vod., Vaupotič Frančiška	**dekl. dvoraz.:** s. Kalista Kocbek – vod., s. Maksimilijana Škrober, Požar Matilda	**dekl. dvoraz.:** s. Nikolaja Krulc, s. Marija Žerjav, s. Adelinda Žužek (u. ž. r. d.)
ŠOLE ZA SILO								
Češnjice (Kamnik)	Rebolj Frančišek, organist	isti	isti	isti	isti	isti	isti	isti
Št. Ožbalt (Trojane)	Florijanec Jurij, organist	isti	isti	isti	isti	isti	isti	isti
Sela (Kamnik)	Šuštar Jakob, organist	isti	isti	isti	isti	isti	isti	
Stranje (Kamnik)	Debevec Alojzij, organist	...	Cegnar Josip, župnik	isti	isti	isti	isti	isti
Špitalič (Motnik)	Skok Anton, organist	isti	isti	Jovan Vincencij, organist	isti			
Vranja Peč (Kamnik)	Krek Franč., župnik	isti	isti	isti	isti	isti	isti	isti
Zlato Polje (Lukovica)	Lotrič Leon, župnik	isti	isti	isti	Medved Ivan, župnik	isti	isti	isti
OTROŠKI VRTEC – Zasebni otroški vrtec usm. sester								
Kamnik					Cenčič Jernej – vod., s. Aviana Papež, vrtnarica	ista	ista	Čenčič Jernej – nu. v pok., s. Aviana Papež, vrtnarica
Skupaj učiteljev	66	66	70	72	78	81	88	91

Učitelji v Šolskem okraju Kamnik (1904–1913)

Vzporedno s širitvijo razredov in odpiranjem novih šol v kamniškem šolskem okraju, v nekaterih šolah pa s podvojitvijo oddelkov posameznih razredov, je v obdobju od 1904 do 1913 ves čas naraščalo tudi število učiteljev, od 65 učiteljev leta 1904 do 91 leta 1913, kar je več kot za tretjino.

Preglednica 9: Število učiteljev v osnovnih šolah v času od 1904 do 1913

Leto	Ljudske šole	Zasebne šole	Zasilne šole	Otr. vrtec	Skupaj
1904	52	6	7	0	65
1905	51	7	6	0	64
1906	56	7	7	0	70
1907	61	9	7	0	77
1909	62	11	7	2	82
1910	60	11	6	2	79
1911	64	12	6	2	84
1913	72	12	5	2	91

Graf 8

Število učiteljev v ljudskih in zasebnih šolah kamniškega šolskega okraja

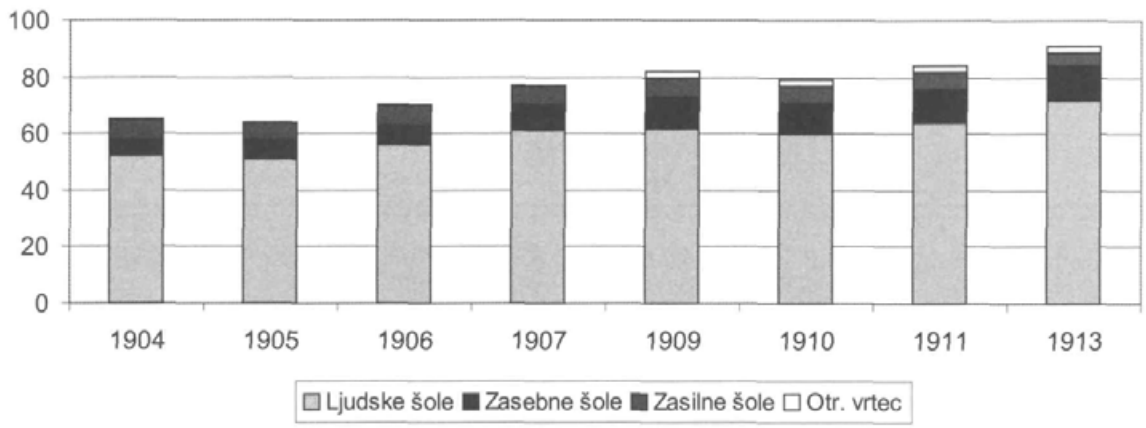

Kdo so bili učitelji v ljudskih šolah kamniškega šolskega okraja v tem obdobju, nam prikazuje preglednica 8. Podatki o učiteljih so bili javni, objavljeni vsako šolsko leto v Ročnih zapisnikih, vključno z nekaterimi osebnimi podatki (rojstno leto, leto mature, strokovnega izpita, stalne namestitve) in s plačilnim razredom, v katerega so bili učitelji uvrščeni. V nadaljevanju predstavljamo nekatere posebej zanimive podatke o učiteljih v kamniškem šolskem okraju. Natančneje smo analizirali podatke za šolsko leto 1910/1911.

Graf 9

Učitelji v ljudskih šolah kamniškega šolskega okraja po starostni strukturi

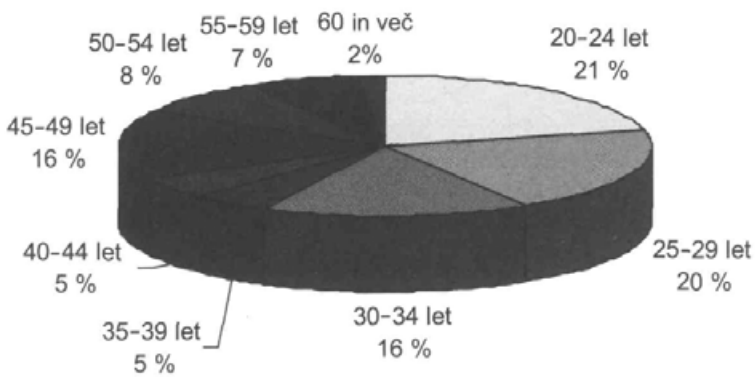

Starostna struktura učiteljev v ljudskih šolah kamniškega šolskega okraja v šolskem letu 1910/1911 se zdi pričakovana. 41 % učiteljev je bilo starih do 30 let, 42 % učiteljev nad 30 do 50 let, 15 % pa je bilo starejših. Če bi te podatke primerjali s starostno strukturo učiteljev v današnjih šolah, bi bila razlika v prvi starostni kategoriji, saj danes učitelji študirajo štiri leta dlje. Zaradi daljšanja življenjske dobe in staranja prebivalstva ter s tem povezane daljše delovne obveznosti bi danes več učiteljev pričakovali tudi v starostni kategoriji nad 50 let.

Graf 10

Spolna sestava učiteljstva v ljudskih šolah kamniškega šolskega okraja v šolskem letu 1910/1911

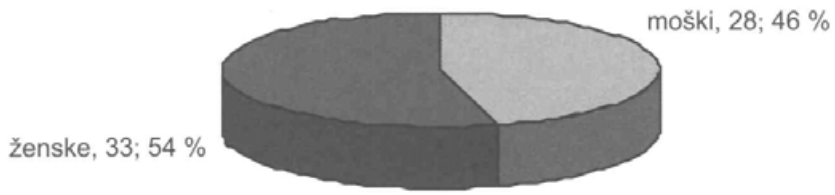

V šolskem letu 1910/1911 je v ljudskih šolah kamniškega šolskega okraja učiteljski poklic opravljalo 54 % učiteljic in 46 % učiteljev. Razmerje med številom učiteljic in učiteljev je bilo tedaj še dokaj uravnoteženo.

Preglednica 10: Učitelji po letih stalne namestitve in plačilnih razredih

Let stalne namestitve	moški	plač. raz.	ženske	plač. raz.	skupaj
Brez stalne nam.	0	0	7	0	7
0 do 5 let	3	IV	17	IV	20
6 do 10	5	III	3	III	8
11 do 15	4	III	0	0	4
16 do 20	2	1 II, 1 III	0	0	2
21 do 25	9	II	2	II	11
26 do 30	2	I	3	1 I, 2 II	5
31 do 35	1	I	1	I	2
36 in več	1	I	0	0	1

Graf 11

Učitelji po spolni sestavi glede na število let stalne namestitve (šol. leto 1910/1911)

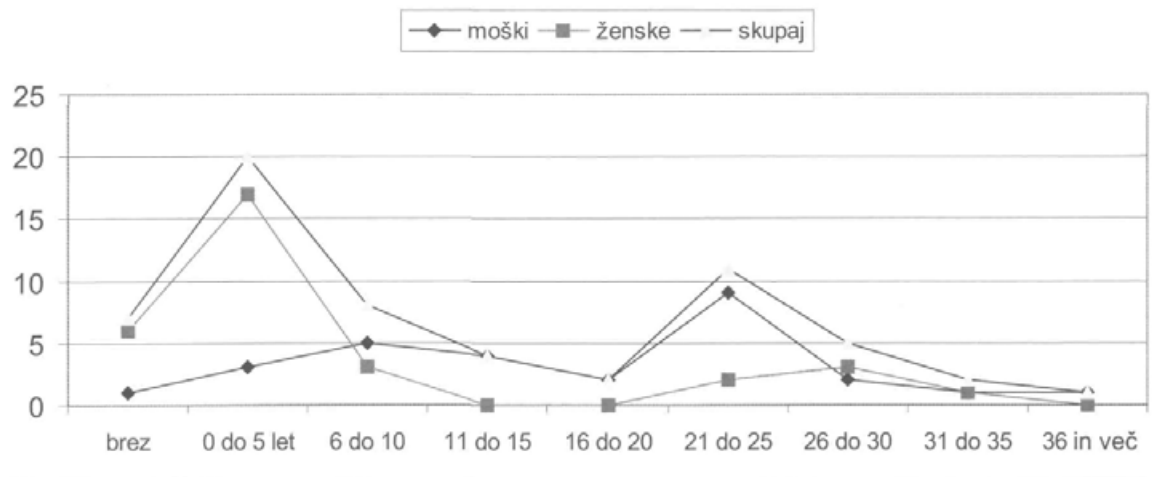

Spolna sestava učiteljskega kadra glede na leta namestitve je razvidna iz grafa 11. Med učiteljskim kadrom, ki je poučeval v šolah več kot 11 let, močno prevladujejo učitelji. Feminizacija učiteljskega poklica se je očitno začela po letu 1900, saj se je razmerje v korist učiteljic v tem obdobju močno povečalo, učitelji so bili kasneje v izraziti manjšini.

Graf 12

Učitelji kamniškega šolskega okraja po plačilnih razredih v šolskem letu 1910/1911

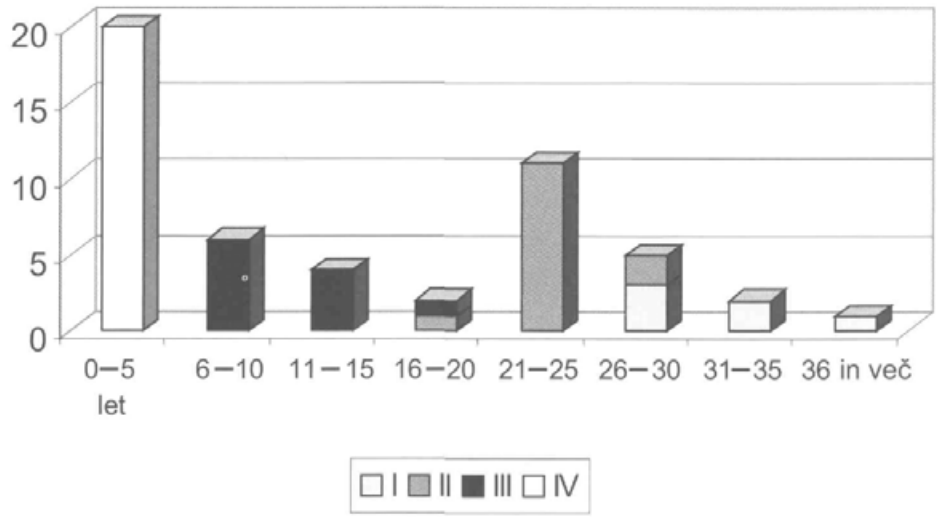

Dolžina delovne dobe oziroma stalne namestitve je bila povezana s plačilnimi razredi, v katere so bili posamezni učitelji razporejeni. Ugotavljamo, da so bili vsi učitelji, ki so bili nameščeni pet ali manj let, v IV. plačilnem razredu. Vsi učitelji, ki so bili stalno nameščeni od 6 do 15 let, so bili uvrščeni v III. plačilni razred, nad 21 let pa v II. plačilni razred. Med tistimi, ki so bili več kot 26 do 30 let stalno nameščeni, so bili vsi moški uvrščeni v I. plačilni razred, ženske pa večinoma še v II. plačilni razred. Vsi učitelji ne glede na spol, ki so bili stalno nameščeni 31 let in več, so bili uvrščeni v najvišji I. plačilni razred. Glede na te podatke lahko sklepamo, da bistvenih razlik med spoloma pri uvrstitvi v plačilne razrede ni bilo. Opažamo samo, da so ženske nekoliko z zaostankom za moškimi (glede na število let stalne namestitve) prešle iz nižjih v višje plačilne razrede. Vsekakor pa so bili starejši učitelji bolj cenjeni in bolje plačani le glede na število let stalne namestitve in ne glede na uspešnost svojega pedagoškega dela.

Preglednica 11: Število učiteljev in učiteljic po plačilnih razredih

Plač. raz.	moški št.	ženske št.	moški %	ženske %
I	4	2	14	6
II	10	4	36	12
III	10	3	36	9
IV	4	17	14	52
brez	0	7	0	21
Skupaj	28	33	100	100

Graf 13

Učitelji in učiteljice po plačilnih razredih – v deležih (%) v šolskem letu 1910/1911

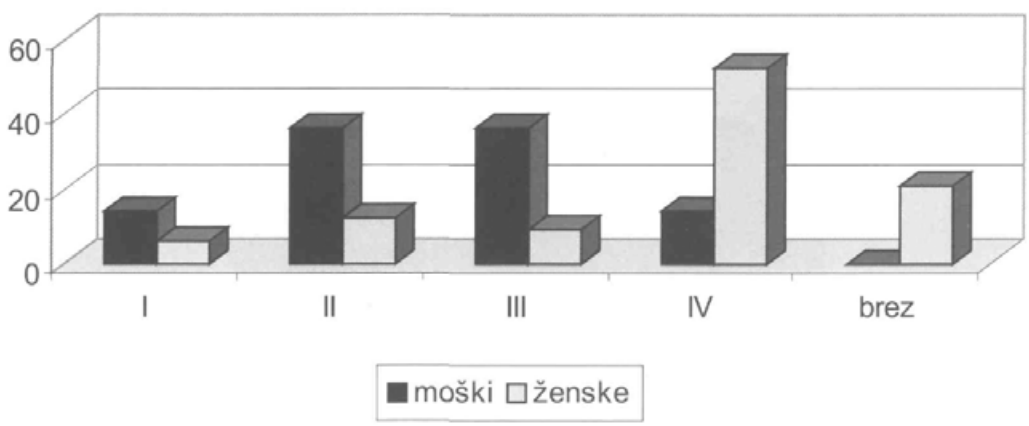

Preglednica in graf nam kažeta relativne deleže učiteljev po plačilnih razredih. Razlike se ujemajo z diagramom, ki prikazuje spolno strukturo učiteljev po dolžini delovne dobe oziroma letih namestitve. Ker učitelji prevladujejo med starejšim učiteljskim kadrom, je razumljivo, da so bolj zastopani v višjih plačilnih razredih. Močan porast učiteljic je bil v zadnjih petih letih (od 1905/1906 dalje), zato jih je večina v IV. plačilnem razredu ali pa še niso uvrščene v plačilne razrede.

Položaj učiteljev se je po zakonu iz leta 1869 izboljšal, tako da se jim za preživetje ni bilo potrebno ukvarjati z drugimi dejavnostmi. Učiteljska plača se je redno poviševala, kot državni uslužbenci pa so postali upravičeni do pokojnine. Še vedno pa je bila opazna neenakopravnost spolov, saj so učiteljice dobivale za isto delo le 80 odstotkov učiteljske plače. Razliko v plači so utemeljevali s tem, da učiteljicam ni potrebno vzdrževati družine. Njihova morebitna poroka je tedaj pomenila, da se prostovoljno odpovedujejo učiteljski službi. (Gabrič 2001: str. 237)

V obravnavanem obdobju so bile učiteljice v I. in II. plačilnem razredu za isto delo slabše plačane od učiteljev. To nam prikazuje spodnja preglednica. Razliko so po letu 1909 za učiteljice v II. plačilnem razredu nekoliko zmanjšali, še vedno pa je obstajala. Učiteljice v I. in II. plačilnem razredu so bile tako za 11 % slabše plačane kot učitelji v istem plačilnem razredu.

Preglednica 12: Plače učiteljev na Kranjskem od 1907–08 do 1913–14 (izpis iz ročnih zapisnikov)

Šolsko leto	Plačilni razred	Plača učiteljev	Plača učiteljic	Razlika med spoloma
1904–1908	I.	1600 K	**1440 K**	160 K
	II.	1400 K	**1200 K**	200 K
	III.	1200 K	1200 K	0
	IV.	1000 K	1000 K	0
1909–1914	I.	1600 K	**1440 K**	160 K
	II.	1400 K	**1260 K**	140 K
	III.	1200 K	1200 K	0
	IV.	1000 K	1000 K	0

Neenakost po spolu je bila opazna tudi v imenovanju nadučiteljev. Te so imenovali na ljudske šole, kjer sta bila dva ali več razredov in je poučevalo več učiteljev. Izmed 24 dvorazrednih in večrazrednih ljudskih šol je bilo v šolskem letu 1913/1914 imenovanih 18 nadučiteljev, na šestih šolah pa niso bili imenovani. Od imenovanih nadučiteljev so bili vsi moški, z izjemo dekliške štirirazredne šole v Kamniku, katero je vodila nadučiteljica Avgusta Klančar.

Od mature do stalne namestitve učiteljev

V obravnavanem obdobju so pod C.-kr. deželni šolski svet Kranjske spadala tri učiteljišča, in sicer: c.-kr. učiteljišče v Ljubljani, ki se je delilo na moško učiteljišče s štirirazredno deško vadnico in žensko učiteljišče s štirirazredno dekliško vadnico, zasebno žensko učiteljišče pri uršulinkah v Ljubljani in zasebno žensko učiteljišče v zavodu Huth-Hanss z nemškim učnim jezikom. Leta 1911 se je tem pridružilo še zasebno žensko učiteljišče pri uršulinkah v Škofji Loki. V Ročnih zapisnikih so objavljali imena gojencev IV. letnika c.-kr. učiteljišča v Ljubljani. Tako je bilo v šolskem letu 1904/1905 v 4. letniku tega učiteljišča 23 fantov in 39 deklet, v šolskem letu 1913/1914 pa 22 fantov in 42 deklet, bodočih učiteljev in učiteljic.

Ker smo razpolagali s podatki o starosti posameznih učiteljev pri maturi, strokovnem izpitu in letu stalne namestitve, smo natančneje analizirali podatke za učitelje v kamniškem šolskem okraju v šolskem letu 1910/1911.

Graf 14

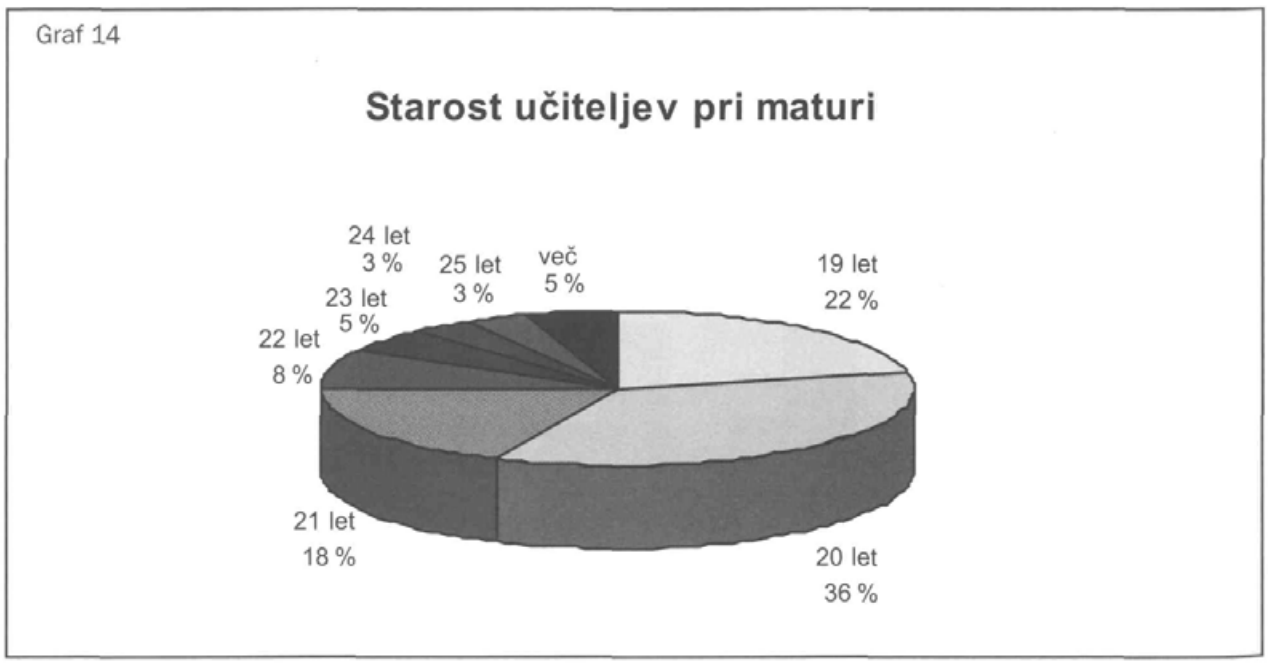

Ne glede na starost učiteljev ugotavljamo, da je večina učiteljev maturirala pri starosti od 19 do 21 let. Med starejšimi generacijami učiteljev lahko tudi opazimo, da jih je več maturiralo starejših, pri 23 in več letih. Glede na to, da so štiriletna učiteljišča odprli leta 1870, kar je 40 let od obravnavanega obdobja, so bili vsi učitelji po takratnih zahtevah ustrezno usposobljeni za učiteljski poklic.

Graf 15

Obdobje od mature do sposobnostnega izpita

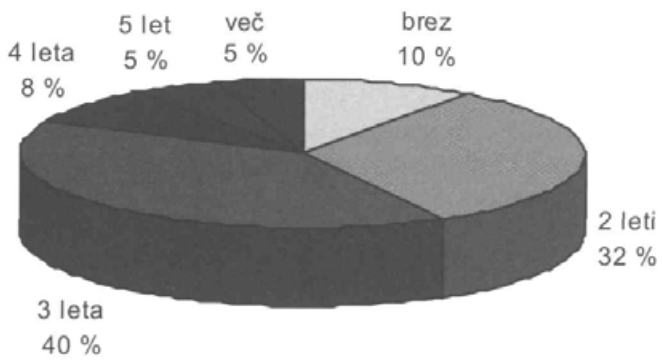

Po maturi je večina učiteljev v dveh ali treh letih opravila strokovni izpit. 10 % učiteljev je v šolskem letu 1910/1911 poučevalo brez strokovnega izpita. Ob stalni namestitvi so bili učitelji stari večinoma 23 ali 24 let.

Graf 16

Starost učiteljev ob stalni namestitvi

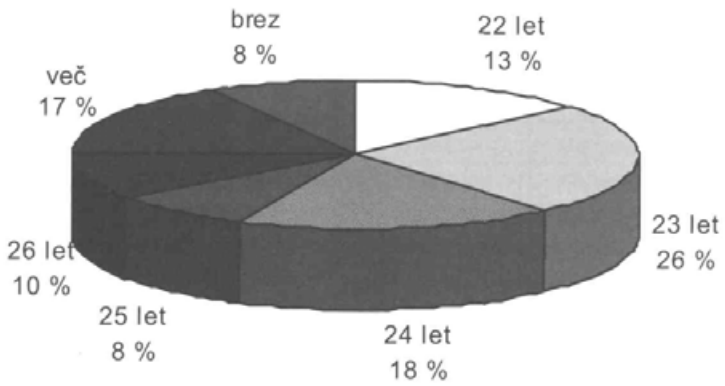

Graf 17

Obdobje od sposobnostnega izpita do stalne namestitve

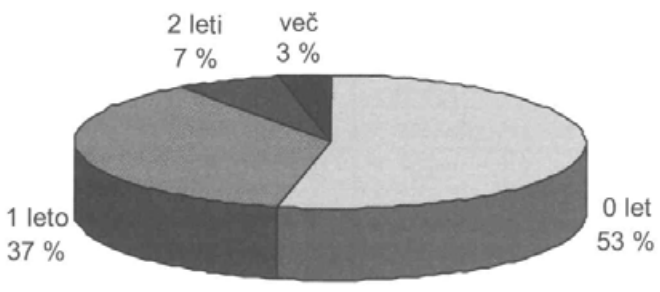

Potem, ko so učitelji opravili strokovni izpit, so bili praviloma takoj ali vsaj naslednje šolsko leto stalno nameščeni v neko ljudsko šolo. Tistih, ki so bili nameščeni kasneje, v dveh ali več letih, je zelo malo. Glede na to lahko sklepamo, da je učiteljev v obravnavanem obdobju primanjkovalo. Pri mnogih šolah, ki so spremenile svoj status, je opaziti pomanjkanje učiteljskega kadra, saj je več delovnih mest ostalo nezasedenih. Glede na to, da je bilo to obdobje hitrega naraščanja števila šol, preraščanja enorazrednic in dvorazrednic v večrazredne šole ali naraščanje paralelk posameznih razredov, sklepamo, da mladi učitelji niso imeli težav z zaposlitvijo oziroma da jih je celo primanjkovalo.

Zaključek

Pregled šol in učiteljstva v obdobju od 1904 do 1913 nam daje vpogled v število in vrste šol na Kranjskem. Ugotavljamo, da so v tem obdobju v kamniškem šolskem okraju prevladovale enorazredne in dvorazredne ljudske šole, za večja mesta in trge pa so bile značilne večrazredne šole. V obravnavanem desetletju večina šol kamniškega šolskega okraja ni širila števila razredov, več šol pa je uvajalo paralelke istega razreda.

V prispevku dobimo vpogled nad učiteljstvom v ljudskih šolah kamniškega šolskega okraja v obdobju med 1904 in 1913. Pojavljajo se zanimive razlike v spolni strukturi učiteljev ter v razporeditvi učiteljev v plačilne razrede. V preglednicah je veliko podatkov za posamezne šole in posamezne učitelje v šolah kamniškega šolskega okraja, kar je lahko dobrodošel vir podatkov za raziskovanje zgodovine šol na tem območju.

Preglednica 13: Učitelji v kamniškem šolskem okraju v šolskem letu 1910/1911

Zap. št.	Priimek in ime	Šola	Rojstni kraj	Rojstno leto	Leto mature	Sposobnostni izpit	Leto namestitve	Št. let namestitve	Plačilni razred
1.	**Albrecht Antonija**	Mekinje	Ljubljana	1885	1905	1908	1908	2	IV
2.	**Bergant Pavla**	Šmartno	Kamnik	1886	1907	-	-	0	-
3.	**Blejec Luka**	Trzin	Mengeš	1862	1884	1888	1888	22	II
4.	**Bitenc Marija**	Ihan	Ljubljana	1885	1905	1907	1909	1	IV
5.	**Bole Terezija**	Domžale	Laze	1878	1899	1901	1902	8	III
6.	**Božič Rajko**	Mengeš	Žiri	1883	1903	1906	1907	3	IV
7.	**Cegnar Ivanka**	Vrhpolje	Loka	1884	1904	1907	1907	3	IV
8.	**Clemente Valentin**	Nevlje	Ljubno	1870	1901	1904	1905	5	IV
9.	**Čenčič Angela**	Kamnik dekl.	Kamnik	1886	1906	1908	1909	1	IV
10.	**Delak Marija**	Peče	Senožeče	1889	1909	-	-	0	-
11.	**De Toni Ana**	Dob	Begunje	1882	1903	1905	1906	4	IV
12.	**Dežman Pavla**	Mengeš	Ljubljana	1886	1906	1908	-	0	-
13.	**Engelmann Krist. (nu)**	Domžale	Kranj	1843	1866	1871	1871	39	I
14.	**Fodrans- perg Izabela plem.**	Dol	Radovljica	1865	1885	1887	1888	22	II
15.	**Gerkmann Emilija**	Mengeš	Vipava	1858	1877	1880	1884	26	II
16.	**Germek Anton**	Krašnja	Ljubljana	1877	Opr.	1900	1900	10	III
17.	**Germek-Rakovec Antonija**	Komenda	Struževo	1882	1904	1907	1907	3	IV
18.	**Grebenc Ana**	Čemšenik	Ljubljana	1888	1908	-	-	0	-
19.	**Grošelj Frančiška**	Špitalič	Ljubljana	1888	1908	-	-	0	-
20.	**Grom Frančiška**	Zg. Tuhinj	Selo Sp. Brezn.	1888	1907	1909	1910	0	IV
21.	**Hiti Matija (nu)**	Dob	Sodražica	1857	1876	1881	1882	28	I
22.	**Iglič Kornelij**	Sv. Trojica	Kamnik	1872	1892	1896	1896	14	III
23.	**Janša Angela**	Jarše	Ljubljana	1884	1903	1905	1906	4	IV
24.	**Jerman-Gantar Marija**	Brdo	Studenec	1880	1899	1901	1902	8	III
25.	**Jordan Frančišek (nu)**	Ihan	Groblje	1869	1893	1896	1897	13	III
26.	**Klančar Avgusta**	Kamnik dekl.	Ljubljana	1861	1881	1883	1884	26	I
27.	**Kocijančič Julijana**	Trzin	Hrast. p. Št. P.	1885	1905	1907	1908	2	IV
28.	**Koncilija Karolina**	Tunjice	Žužemberk	1880	1901	1905	1907	3	IV

Zap. št.	Priimek in ime	Šola	Rojstni kraj	Rojstno leto	Leto mature	Sposobnostni izpit	Leto namestitve	Št. let namestitve	Plačilni razred
29.	**Konjar Urh**	Motnik	Smlednik	1863	1886	1889	1889	21	II
30.	**Kos Roza, roj. Polegeg, u. ž. r. d.**	Homec	-	-	-	-	-	-	nagrada 500 K
31.	**Kratner Marija**	Kamnik deš.	Kamnik	1878	1897	1900	1901	9	III
32.	**Kuhar Fran**	Domžale	Slape	1880	1901	1904	1904	6	III
33.	**Kuhar Ivan**	Krtina	Dob	1864	1885	1888	1888	22	II
34.	**Letnar Lovro (nu)**	Mengeš	Komenda	1855	1874	1876	1877	33	I
35.	**Malenšek Feliks (nu)**	Zg. Tuhinj	Šiška	1863	1886	1889	1889	21	II
36.	**Neržima Angela**	Moravče	Kamnik	1887	1909	-	-	-	-
37.	**Odlasek Marija**	Kamnik dekl.	Št.Vid n. Lj.	1881	1900	1903	1905	5	IV
38.	**Petrovec Tomo (nu)**	Jarše	Polhov Gradec	1859	1880	1885	1885	25	II
39.	**Pikl-Kos Klementina**	Zalog	Ljubljana	1865	1885	1887	1888	22	II
40.	**Pogačar Andrej**	Kamnik deš.	Gora	1887	1909	1911*	1912*	0	IV*
41.	**Potočnik Pavla**	Komenda	Domžale	1885	1905	1908	1908	2	IV
42.	**Potrato Ivan**	Št. Vid (Brdo)	Dob	1851	1875	1883	1883	27	I
43.	**Poženel Matilda**	Dolsko	Unec	1883	1902	1905	1905	5	IV
44.	**Praprotnik Miroslav**	Homec	Žiri	1879	1900	1904	1904	6	III
45.	**Reich Jožef (nu)**	Dol	Ljubljana	1863	1884	1887	1887	23	II
46.	**Rožič Viljem**	Št. Gothard	Lož	1886	1906	1908	1909	1	IV
47.	**Schmeidek Ivan**	Rova	Ljubljana	1878	1897	1899	1900	10	III
48.	**Sirc Peter**	Mengeš	Duplje	1863	1888	1890	1890	20	II
49.	**Slapar Jakob (nu)**	Brdo	Pšajnovica	1873	1894	1896	1897	13	III
50.	**Slapšak Julij (nu)**	Vodice	Boštanj	1874	1894	1896	1897	13	III
51.	**Stare Marija**	Blagovica	Št. Vid	1882	1901	1904	1906	4	IV
52.	**Stepišnik-Šetina Frančiška**	Mengeš	Ljubljana	1858	1877	1880	1880	30	II
53.	**Šarc Jadviga**	Moravče	Ljubljana	1855	1875	1878	1878	32	I
54.	**Štefančič Avgust**	Kamnik deš.	Št. Vid Lj.	1857	1882	1885	1885	25	II
55.	**Tevželj Josip**	Radomlje	Št. Vid p. Cerkljah	1876	1897	1903	1903	7	III
56.	**Toman Janko (nu)**	Moravče	Žužemberk	1863	1882	1885	1885	25	II
57.	**Tramte Ignacij (nu)**	Kamnik deš.	Škocijan	1855	1882	1885	1885	25	II
58.	**Trošt Angela**	Vodice	Vodice	1883	1903	1905	1906	4	IV
59.	**Zarnik Ana**	Moravče	Krtina	1883	1903	1906	1909	1	IV
60.	**Zupan Ivan (nu)**	Dolsko	Žirovnica	1867	1889	1892	1892	18	III
61.	**Žebre-Žen Jerica**	Skaručina	Boh. Bistrica	1880	1900	1910	1910	0	IV

*1913 *(nu) – nadučitelj, (u. ž. r. d.) – učiteljica ženskih ročnih del*

Schools and Teachers in the Kamnik School District in the Decade from 1904 to 1913

Summary

The central theme of this paper focuses on the public schools and the teaching staff in the decade from 1904 to 1913 in Carniola, especially in the Kamnik School District. According to the number of schools in Carniola, the Kamnik School District was medium sized and according to the number of classes in them it was amongst the districts with the smallest number. The reason for this situation was because of the domination in one-class and two-class public schools in numerous small localities as the law allowed municipalities to establish schools if students had to travel more than four kilometres to get to school. Only bigger cities and boroughs had schools with more classes (Kamnik, Mengeš, Domžale and Moravče). During this decade a good half of the schools (54 %) did not develop by adding classes but implemented parallels to individual classes. The school in Moravče had the fastest development during this decade, which went from a school with two classes to a school with four. The all girls' private school in Mekinje developed the most out of the private schools, which were lead by the Ursulines (from three classes to a school with eight classes). Public schools in the Kamnik School District used Slovene as the teaching language for the most part. The exception was the German school in Domžale and the all girls' schools in Mekinje, which used the Slovene and German languages for teaching. The majority of schools were intended for students of both sexes although schools with only one sex were in Repnje, Kamnik and Mekinje. There were all boys' schools in Kamnik and Vodice. Males dominated the older generations of teachers, whereby the females dominated the younger generations. During this time teachers were educated over a four year term at a teacher's college and after two to three years of teaching experience passed the professional exam and then as a rule were immediately given a permanent teaching position at one of the public schools. When progressing into higher pay classes, one can see that progress by female teachers was made somewhat later according to years in a permanent position. Female teachers in the I or II pay class were paid approximately 10 % less for the same work during this period. Males dominated the position of headmaster and lead public schools with many classes. Only the all girls public school in Kamnik was lead by headmistress Avgusta Klančar. There is a lot of data in the table regarding teachers and schools from the Kamnik School District, which can be a source for researching the history of individual schools in the Kamnik region.

Literatura

CIPERLE, J., VOVKO, A. 1987: *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.

GABRIČ, A. 2001: Šolski sistemi na Slovenskem v 20. stoletju. *Šolska kronika 10, Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje, XXXIV*. Ljubljana.

BORAK, N. idr. 2005: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, I. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Šola ob bregu Mlinščice, zbornik ob 100-letnici javnega šolstva v Jaršah, 1906–2006. Rodica: Osnovna šola.

ŠTEKAR-VIDIC, V. 1988: *Iz zgodovine osnovne šole v Kropi, ob razstavi decembra 1988*. Muzeji radovljiške občine.

Pisni viri

Ročni zapisnik z imenikom ljudskih šol in učiteljskega osebja na Kranjskem, Južnem Štajerskem in Primorskem in z osebnim staležem kranjskega ljudsko-šolskega učiteljstva za šolsko leto 1904–1905, XI. letnik, sestavil Štefan Primožič, vodja kranjskega ustanovnega zavoda za gluhoneme v Ljubljani, v Postojni, tiskal in založil R. Šeber, 1904.

Ročni zapisnik z imenikom ljudskih šol in učiteljskega osebja na Kranjskem, Južnem Štajerskem in Primorskem in z osebnim statusom kranjskega ljudskega učiteljstva za šolsko leto 1905–1906, XII. letnik, sestavil L. Jelenc, učitelj v Ljubljani, natisnil Dragotin Hribar v Ljubljani, 1905.

Ročni zapisnik z imenikom ljudskih šol in učiteljskega osebja na Kranjskem, Južnem Štajerskem in Primorskem in z osebnim statusom kranjskega ljudskega učiteljstva za šolsko leto 1906–1907, XIII. letnik, sestavil L. Jelenc, natisnila Učiteljska tiskarna v Ljubljani, 1906.

Ročni zapisnik z imenikom ljudskih šol in učiteljskega osebja na Kranjskem, Južnem Štajerskem in Primorskem in z osebnim statusom kranjskega ljudskega učiteljstva za šolsko leto 1907–1908, XIV. letnik, sestavil L. Jelenc, natisnila Učiteljska tiskarna v Ljubljani, 1907.

Ročni zapisnik z imenikom ljudskih šol in učiteljskega osebja na Kranjskem, Južnem Štajerskem in Primorskem in z osebnim statusom kranjskega ljudskega učiteljstva za šolsko leto 1909–1910, XVI. letnik, sestavil Luka Jelenc, natisnila in založila Učiteljska tiskarna v Ljubljani, 1909.

Ročni zapisnik z imenikom ljudskih šol in učiteljskega osebja na Kranjskem, Južnem Štajerskem in Primorskem in z osebnim statusom kranjskega ljud. učiteljstva za šolsko leto 1910–1911, XVII. letnik, sestavil L. Jelenc, natisnila in založila Učiteljska tiskarna v Ljubljani, 1910.

Ročni zapisnik z imenikom ljudskih šol in učiteljskega osebja na Kranjskem, Južnem Štajerskem in Primorskem in z osebnim statusom kranjskega ljud. učiteljstva za šolsko leto 1911–1912, XVIII. letnik, sestavil L. Jelenc, natisnila in založila Učiteljska tiskarna v Ljubljani, 1911.

Ročni zapisnik z imenikom ljudskih šol in učiteljskega osebja na Kranjskem, Južnem Štajerskem in Primorskem in z osebnim statusom kranjskega, goriškega, sežanskega in tolminskega ljudskega učiteljstva za šolsko leto 1913–1914, XX. letnik, sestavil L. Jelenc, natisnila in založila Učiteljska tiskarna v Ljubljani, 1913.

Bojan Pollak, univ. dipl. inž.
Trg svobode 5, Kamnik

Alpinistični odsek PD Kamnik v zadnjih desetih letih

V letu 2007 je minilo 70 let, odkar se je pri kamniški podružnici SPD ustanovil »alpinski« odsek, ki se je nameraval ukvarjati s strmo turistiko. V Kamniškem zborniku št. XIV (1998) je bil objavljen oris zgodovine alpinističnega odseka (AO) planinskega društva (PD) Kamnik od leta 1980 do leta 1997. Končal se je s stavkom: »Sicer v letu 1997 ni bil noben pripravnik sprejet med alpiniste, vendar je njihovo število dovolj veliko, da se bo to zgodilo prihodnje leto in še naprej, tako da ima alpinistična in plezalska dejavnost v Kamniku prihodnost.«

Napoved o sprejemu pripravnikov med alpiniste je bila za eno leto napačna, zato pa toliko bolj točna o prihodnosti alpinizma in plezanja. Ko pogledamo v preteklih deset let, lahko rečemo, da je AO Kamnik postal eden najboljših, če ne celo najboljši alpinistični kolektiv v Sloveniji. Poleg resnično vrhunskih alpinistov, od katerih Tomaž Humar in Marko Prezelj ohranjata visoko kvaliteto praktično ves čas, so aktivni tudi drugi, prihajajo novi, mladi, poleg tega pa ima odsek tudi nekaj starejših članov. Tako je dosežena kombinacija mlajših, odličnih, zagnanih, in pa starejših, od katerih so nekateri prišli na odsek že v svojem zrelem obdobju, zavedajoč se, da ne bodo nikoli mogli poseči po resnično vrhunskih dosežkih, da pa lahko veliko naredijo, ne samo za svoj užitek, ampak so tudi v veliko pomoč mlajšim.

V tem obdobju se je veliko zgodilo, vendar je zaradi pomanjkanja prostora objavljen samo manjši del »zgodbe«, nekaj stvari, bolj izbor, ki pa ni nujo ravno najboljši, saj imajo o isti stvari, dogodku celo njeni udeleženci in opazovalci vsak svoj pogled, svoje mnenje, svoje občutenje, komentar. To je v bistvu samo poskus zapisa nekaterih dogodkov brez zavedne namere vrednotenja z upoštevanjem čim več razpoložljivih oz. dostopnih podatkov, saj marsikaj storjenega ni zapisano na dovolj dostopnem mestu. Zato je potrebno jemati zapisano predvsem kot osnovo za nadaljevanje in dopolnjevanje.

1998 Pojubilejno leto

V jubilejnem letu 1997, ko je odsek praznoval šestdeseto obletnico ustanovitve, so bili doseženi uspehi, ki jih je bilo naslednje leto težko ponoviti. Tomažu Humarju so prejšnje leto na Nuptseju pomrznili prsti in zato ni bil najbolj pripravljen. In tudi na odseku je bilo neke vrste zatišje, čeprav se je kar plezalo. Izstopa pa vzpon Marka Prezlja v S steni Planjave Bela grapa (V/4, M, 1000 m) s prvenstveno izstopno varianto, ki ga je opravil skupaj z Janezom Kešnarjem (AO Mengeš).

Zato pa je v februarju Marko Prezelj v Franciji, v okviru 1. mednarodnega zimskega srečanja alpinistov v Chamonixu, skupaj z Nizozemcem Thierryjem Schmitterjem v Aiguille Sans Nom opravil prvo zimsko ponovitev smeri Gabarrou–Silvy, nato pa sta povezala v eni turi smer Cechinel–Nominée v Grand Pilier d'Angle in smer Freneysie Pascale v Mont Blancu s prečenjem do Aiguille du Midi in sestopom po Mer de Glace. Skupaj z Matjažem Wiegeletom in Andrejem Štremfljem (AO Kranj) je v Grandes Jorasses prosto preplezal tudi Crozovo smer. Matjaž Wiegele pa je z Andrejem Štremfljem v Aiguille Sans Nom preplezal smer Bouvine–Vallencan z Angleško, v Grandes Jorasses Angleško in v Les Droites Direktno varianto ozebnika Lagarde.

Po posameznem uspehu na odpravah je izstopal Tomaž Humar s svojim solo vzponom v El Capitanu v Severni Ameriki. Zelo uspešen je bil tudi Marko Prezelj, ki sicer v okviru mednarodne odprave ni stopil na vrh Šiše Pangme, je pa zato skupaj z Nizozemcem Thierryjem Schmitterjem preplezal prvenstveno smer (D+/TD–, 1200 m) v vzhodni steni na 7292 m visoki Porong Ri in sestopil po japonski smeri po SV grebenu, poleg tega pa opravil z istim soplezalcem tudi prvi pristop v alpskem slogu po SZ steni in S grebenu na 7332 m visok zahodni vrh Jebo Kang Rija, sestopil po drugi strani, in tako opravil prvo prečenje tega vrha. Tone Škarja je vodil zelo uspešno slovensko kadrovsko odpravo na Daulagiri, Klemen Mali pa je že na začetku leta z Moniko Kambič plezal v Patagoniji: v Poincenotu (3036 m) smer Williams in v Fitz Royu (3441 m) smer Franco–Argentina, jeseni pa še po hribih (El Capitan, smer Triple direct) in plezališčih Združenih držav, da bi na koncu leta sam obiskal Aljasko in plezal tudi tam.

Športni plezalci so nadaljevali z obiskom plezališč na tujem – Aljoša Markač in Matjaž Žavbi sta plezala v Siurani v Španiji.

Največ in tudi najtežje smeri sta preplezala Klemen Mali in Marko Prezelj. Slednji je z različnimi soplezalci opravil tudi več prostih ponovitev »klasičnih« alpinističnih smeri tako doma kot tudi v okviru tabora za perspektivne slovenske alpiniste v Chamonixu, ki ga je vodil. Po težavnosti, kar sicer ni možno povsem neposredno primerjati, ker je velika razlika med plezanjem v hribih in v plezališčih, pa je najtežjo smer preplezal Matjaž Žavbi (7c), čeprav s tem še ni dosegel Uroša Perka, najboljšega kamniškega športnega plezalca, ki je leto dni prej preplezal smer ocene 8b+, tega leta pa zapustil AO zaradi boljših pogojev, ki so mu jih nudili drugje. Kamniški AO je bil predvsem alpinistični, čeprav nihče ni oviral športnih plezalcev. Vendar pa AO ni dovolil, da bi se filozofija športnega plezanja začela na odseku preveč uveljavljati, kar so po svoje dokazovali tudi prosti vzponi najboljših alpinistov v visokih stenah. Tu je vedno bolj prevladovalo načelo, da ni več najpomembneje samo, kaj preplezati, ampak tudi kako. Jeseni se je začela alpinistična šola (AŠ), ki jo je vodil Robert Poličnik. Član postaje Gorske reševalne službe (GRS) Kamnik je postal Primož Trunk.

Kategorizacijske razrede so dosegli: Perko državnega in Žavbi mladinskega v športnem plezanju, v alpinizmu pa Mali mladinskega, Prezelj mednarodnega, Humar pa svetovnega.

1999 Med najboljšimi

V letu 1999 je imel odsek 47 registriranih članov in je bil tako med močnejšimi v Sloveniji. Med člani je bilo kar 17 alpinističnih inštruktorjev (AI), ki pa žal niso bili vsi aktivni. Tudi po uspehih v tem letu je ta kolektiv sodil med najboljše v državi. Načelnik je bil Marko Prezelj, njegov namestnik Klemen Mali, ki je skrbel tudi za knjižnico. Tajniške posle je opravljal Blaž Vrabec, za opremo je skrbel Primož Brišnik, za blagajno pa Bernarda Cander. AO je sprejel nov pravilnik, ki naj bi urejal formalno delovanje odseka na enostavnejši način kot dotakratni.

Od alpinistične aktivnosti je bil vsekakor najbolj odmeven solo vzpon Tomaža Humarja preko južne stene himalajskega osemtisočaka Daulagirija. Prvič se je namreč zgodilo, da so doma in po svetu lahko skoraj v živo spremljali dogajanje med vzponom. Ta vzpon je bil nedvomno izjemno dejanje tako v svetovnem merilu kot tudi v zgodovini, čeprav sam vrh, do katerega je manjkalo slabih 300 m, ni bil dosežen. V bistvu pa je bila to nadgradnja epopeje, ki so jo v tej steni leta 1981 opravili Cene Berčič, Stane Belak (AO Ljubljana Matica) in Emil Tratnik (AO Idrija). Za ta vzpon je bil Humar tudi nominiran za prestižno alpinistično priznanje zlati cepin.

Tudi odprava na tibetanski sedemtisočak Gjačung Kang, ki mu do »magične meje« 8000 manjka samo 48 m in se je je udeležil Marko Prezelj, je dosegla zastavljene cilje, celo več. Po prvenstveni Slovenski smeri (VI/4, 2000 m) jih je v alpskem slogu kar 6 stopilo na vrh, med njimi tudi Prezelj. Pri sestopu so splezali še prvenstveno varianto v zgornjem delu. Še prej pa je Prezelj skupaj z Markom Čarom (AO Žiri) in Andrejem Štremfljem (AO Kranj) v okviru aklimatizacije v Siguang Ri Šaru (6998 m) preplezal prvenstveno smer in opravil drugi pristop na ta vrh. V S steni vrha Siguang Ri (7309 m) je skupaj s Štremfljem preplezal prvenstveno smer, ki sta jo nadaljevala po V grebenu do vrha skupaj s Čarom (AO Žiri), Maticem Joštom (AO Celje Matica), Petrom Mežnarjem (Soški AO) in Tomažem Jakofčičem (Akademski AO). Prezelj je skupaj s Čarom in Štremfljem opravil prvenstveni vzpon v V steni vrha Zero (6700 m), in s tem prvi pristop na ta vrh, in nato sestop po novi smeri.

Tonetu Škarji pa je v navezi s Tomažem Jamnikom (AO Kranj) slabo vreme preprečilo stopiti na najvišji vrh Severne Amerike, 6194 m visoki Denali.

Klemen Mali in Marko Prezelj sta se februarja in marca udeležila simpozija BMC (British Mountaineering Council) o sedanjih in prihodnjih trendih plezanja, nato pa še mednarodnega zimskega srečanja alpinistov v Glenmore Lodgeu in plezanja na Škotskem. Tam sta preplezala več zahtevnih smeri. Med drugimi je Prezelj skupaj z Britancem Julianom Cartwightom opravil tudi dve drugi zimski prosti ponovitvi, in sicer *smer Citadel v Shelter Stone Cragu, v Cam Deargu pa* Shield Direct.

Marko Prezelj je bil na II. mednarodnem zimskem srečanju v Chamonixu, kjer pa so zaradi slabega vremena in nevarnosti snežnih plazov plezali predvsem ledne slapove. S Tomažem Jakofčičem (Akademski AO) sta preplezala 4 ledne slapove, med njimi tudi Nuit Blanche.

Nadaljeval se je tudi trend prostih ponovitev »klasičnih« alpinističnih smeri v visokih stenah. Tako je Marko Prezelj prosto ponovil, in to na pogled, več smeri, med njimi tudi v Šitah smer Skarabej skupaj z Matjažem Wiegeletom, v Trentarskem ozebniku Kopiščarjevo in Gorsko rožo, v Jerebici Smer izgubljenih idealov, v Anića Kuku (Hrvaška) smer Infinito, vse skupaj s Klemenom Malijem, v Pressolani (Italija) pa Via del Cuore z Malijem in Zlatkom Korenom (AO Nova Gorica), v Vršacu kombinacijo Ceklinova-smer mladosti z Robertom Sedevčičem in še vrsto drugih. Klemen Mali pa je z Alešem Koželjem v Brani preplezal tudi prvenstveno smer Zate, Pubi (VI/VI+, A1, 210 m + III, 700 m).

Matej Mošnik je plezal v plezališčih Tajske, sedem članov pa v plezališčih Korzike, poleg tega pa je bilo čez 800 vzponov opravljenih v Centralnih Alpah, Paklenici in domačih hribih. Pri športnih vzponih so najtežje opravili Klemen Mali, Marko Prezelj (7b+ na pogled) in Matjaž Žavbi (8a).

AO je izvedel tudi zelo uspel plezalni tabor v Trenti. Plezalno šolo za otroke je uspešno vodila Alenka Zlatnar, plezalski krožek pa Matej Mošnik. AŠ, ki jo je vodil Robert Poličnik, je dala nekaj zelo perspektivnih pripravnikov, v novo šolo, ki se je začela oktobra in jo je vodil Metod Humar, pa se je vpisalo 18 tečajnikov.

Med kamniške alpiniste je bil sprejet Blaž Vrabec. Klemen Mali in Robert Poličnik sta uspešno opravila izpit za AI, Matjaž Žavbi za inštruktorja športnega plezanja (IŠP), Marko Prezelj pa za pripravnika za gorskega vodnika (GV). Klemen Mali je opravil vse izpite za gorskega reševalca na postaji GRS Kamnik.

Po enotni kategorizaciji slovenskih športnikov so imeli v alpinizmu Tomaž Humar priznan svetovni, Marko Prezelj mednarodni in Klemen Mali državni razred, v športnem plezanju pa Matjaž Žavbi perspektivni razred.

2000 Leto petih odprav

V tem letu je odsek štel 64 članov, od katerih je bilo 22 alpinistov, 6 alpinistov, ki so bili tudi športni plezalci, 2 športna plezalca in 34 pripravnikov. Med člani je bilo 12 AI, od katerih so bili 3 tudi GV, eden pa je bil pripravnik za GV. Pri komisiji za alpinizem (KA) je bilo registriranih 47 alpinistov in pripravnikov, več kot 30 osnovnošolcev pa je sodelovalo v programu športnega plezanja. Vodstvo je bilo isto kot v preteklem letu, le namesto Brišnika je za opremo skrbel Matej Mošnik, vodenje AŠ pa je prevzel Blaž Vrabec

Zadnje leto drugega tisočletja našega štetja je bilo gotovo eno najuspešnejših v delovanju odseka, čeprav v javnosti ni bilo tako odmevno kot eno leto prej zaradi Humarjevega medijsko podprtega vzpona preko južne stene Daulagirija. Člani AO Kamnik so opravili več kot 700 alpinističnih tur, od tega samo Bojan Pollak 84, in še množico športnih smeri.

Udeležili so se kar petih odprav: V Patagonijo, kjer je februarja Klemen Mali skupaj z Zlatkom Korenom (AO Nova Gorica) v Mermozu preplezal prvenstveno smer, poleg nje pa še SZ greben Guillaumeta. V Karakorum, kjer je Marko Prezelj kot član mednarodne odprave skupaj s Francozoma (Manu Guy in Manu Pellissier) in Madžarom (Attila Oszvath) v alpskem stilu opravil prvo ponovitev Britanske smeri z varianto v 2000 m

visokem stebru 7028 m visokega Spantika. To je bil eden najkvalitetnejših vzponov slovenskih alpinistov v tem letu. V Peru, kjer so Aleš Holc, Aljoša Markač, Matej Mošnik, Jure Prezelj in Matej Vrabec po aklimatizacijskem vzponu na Pisco (5752 m) splezali še na Alpamayo (5947 m). V Tjan Šan, kjer je Robert Poličnik v okviru slovenske odprave priplezal na 7010 m visoki Kan Tengri. V Himalajo, kjer je Tone Škarja raziskal in pripravil vse potrebno za kadrovsko odpravo PZS v pogorje Džanak na vzhodu Nepala.

Marko Prezelj se je januarja udeležil mednarodnega srečanja lednih plezalcev v Franciji. Februarja pa je v okviru 3. mednarodnega srečanja alpinistov v Chamonixu preplezal več kvalitetnih smeri, med njimi tudi smer Jackson–Shea v 3984 m visokem vrhu Les Droites z Blažem Navršnikom (AO TAM) in Slovakom Dinom Kuranom. Vmes je pa organiziral še izmenjavo z britanskimi alpinisti, s katerimi je preplezal več smeri, med njimi tudi s Samom Chinneryjem v Triglavu smer Prusik–Szalay z Razom mojstranških veveric v Sfingi. Organizirana sta bila tudi plezalna tabora v Ratikonu in Dolomitih. V kopnih stenah se je nadaljevalo prosto ponavljanje klasičnih težkih alpinističnih smeri. Pri športnih vzponih tega leta je bila dosežena kvaliteta iz prejšnjega leta: Matjaž Žavbi je preplezal smer ocene 8a.

Aleš Koželj, Aljoša Markač in Matej Vrabec so uspešno opravili alpinistični izpit in bili sprejeti med alpiniste. Da bi se alpinistična tradicija nadaljevala, je poskrbel Metod Humar z zelo uspešno AŠ, ki jo je končalo 12 udeležencev, novo pa je vodil Blaž Vrabec. Šolo športnega plezanja (ŠŠP), ki sta jo vodila Alenka Zlatnar Dobrin in Matjaž Žavbi, je obiskovalo 18 otrok, krožek športnega plezanja pod vodstvom Aleša Holca pa 15. V okviru AO je bil izveden tudi ledeniški tečaj, tečaj turne smuke, poleg tega so 4 člani sodelovali na republiškem zimskem nadaljevalnem alpinističnem tečaju, eden pa na tečaju poletne alpinistične tehnike. Matej Vrabec in Matej Mošnik sta se vključila v delo postaje GRS Kamnik. Poleg vse te alpinistične in vzgojne dejavnosti so člani AO našli še čas, da so preuredili bivšo sobo GRS v knjižnico in muzej, v okviru dni narodnih noš v Kamniku organizirali diapredavanje o zgodovini kamniškega alpinizma, poiskali prostor in začeli s pridobivanjem soglasij za postavitev nujno potrebne plezalne stene, zamenjali varovalne kline v plezališču Sivnica, izvedli tudi spominski pohod na Grintovec, organizirali že dvaindvajseto leto zapored nogometno tekmo na Korošici, alpinistični krst na Kamniškem sedlu, na katerem so postali kamniški alpinisti Aleš Koželj, Aljoša Markač in Matej Vrabec.

Za leto 2001 so bili pri Olimpijskem komiteju Slovenije (OKS) kategorizirani Tomaž Humar – svetovni razred, Marko Prezelj – mednarodni razred in Klemen Mali – državni razred.

2001 Aljaska

Dosedanji namestnik načelnika, Klemen Mali, je postal načelnik, njegov namestnik je bil dotedanji načelnik Marko Prezelj. AŠ je vodil Blaž Vrabec, ki je bil tudi tajnik. Blagajničarka je bila Bernarda Cander, za opremo je skrbel Matej Mošnik. Z mladim plezalskim naraščajem so se ukvarjali Alenka Zlatnar Dobrin, Aleš Holc in Matjaž Žavbi, za odsekovo knjižnico pa je skrbela Tinkara Skamen.

Tudi v letu 2001 so člani AO Kamnik dosegli odlične uspehe, tako na čisto plezalskem kot tudi na drugih področjih. Marko Prezelj se je januarja udeležil mednarodnega srečanja lednih plezalcev v Franciji. V februarju so se Aleš Koželj, Aljoša Markač in Marko Prezelj udeležili drugega dela mednarodne izmenjave z britanskimi alpinisti in na Škotskem opravili več izredno kvalitetnih vzponov.

V maju in juniju sta bila na Aljaski Klemen Mali in Marko Prezelj, vendar vsak posebej. Prezelj je skupaj z Američanom Stephenom Kochom opravil tri resnično vrhunske vzpone. Najprej v severni steni Hunterja, v Mini Moon Flowerju za »vplezavanje« 650 m visoko kombinirano prvenstveno ocene M7. Sledila je prva prosta ponovitev smeri WPOD Stebra mesečeve cvetice (Moonflower Buttress) v Hunterju v neverjetnem času 25 ur, medtem ko je bil do takrat najkrajši čas tri dni. In na koncu še veličasten dosežek – več kot 2000 m visoka prvenstvena smer ocene M8, ki ji je sledilo še 1000 m Cassinovega raza v 3000 m visoki južni steni, na vrh 6194 m visokega Denalija. Za celoten pristop, vzpon in sestop sta porabila vsega skupaj komaj 51 ur! Klemen Mali je imel s svojim soplezalcem manj sreče, vendar je kljub temu v Kitchatna Spires opravil eno ponovitev, dve prvenstveni smeri in priplezal na en do takrat še neosvojeni vrh. Marko Prezelj je vodil tudi mini odpravo na 6596 m visoki Nikanth v indijski Himalaji, kjer sta s soplezalcem Maticem Joštom (AO Celje - Matica) v alpskem slogu ponovila Angleško smer. Tone Škarja je pomagal organizirati slovensko policijsko odpravo na Čo Oju. V decembru 2001 se je Klemen Mali vzpel na najvišji vrh obeh Amerik, 6962 m visoko Aconcaguo.

Martin Bombač, Aljoša in Marjanka Markač, Matej Mošnik in Matjaž Žavbi so plezali v tajskih plezališčih. Poleg tega sta bila izvedena še dva alpinistična tabora – eden v slovaških Tatrah in drugi v Val di Melu. Primož Brišnik, Aleš Holc in Vital Vek so smučali z Mont Blanca.

Seveda se je veliko plezalo tudi v domačih hribih, pa tudi v francoskih Alpah in na Hrvaškem. Nadaljeval se je trend prostih ponavljanj klasičnih težkih alpinističnih smeri v visokih stenah, in to predvsem na pogled. Naj bo omenjenih samo nekaj, ki sta jih opravila Klemen Mali in Marko Prezelj: v Anića Kuku Kairismakis mistake, v Debelem Kuku Sedmi kontinent, v Bavhu Bitka za neznano, v Travniku Sveča, v Triglavu v Sfingi, druga ponovitev smeri Ključ sreče z varianto Kešnar-Kovač, v Votlem vrhu Znamenje ob poti in druge.

AO je izvedel tudi tekmo v hitrostnem plezanju v plezališču na Perovem. Začel je obnavljati varovala v Martinj turnu. Sprejet je bil tudi znak AO Kamnik in celostna podoba, opravljenih je bilo veliko priprav za postavitev plezalne stene, saj je bil kamniški AO eden izmed redkih, prav gotovo pa edini tako velik in kvaliteten, ki take stene še ni imel. Matjaž Žavbi je uspešno vodil ŠŠP, Aleš Holc pa ŠŠP v okviru šolskega športnega društva (ŠŠD). Izvedena je bila tudi tradicionalna nogometna tekma na Korošici. Posebej pa se je okrepilo sodelovanje z matičnim planinskim društvom, za katero lahko rečemo, da je bilo eno boljših v Sloveniji.

Izpit za alpinista v okviru Komisije za alpinizem Planinske zveze Slovenije (KA PZS) sta uspešno opravila Jernej Lanišek in Ivan Resnik in bila tudi slovesno sprejeta med kamniške alpiniste. Dobro je delovala tudi AŠ pod vodstvom Blaža Vrabca, v katero se je vpisalo 11 kandidatov, uspešno pa jo je končalo 5, 3 pa samo delno. Nova AŠ se je začela v septembru, vodil jo je Matej Mošnik in jo je ob koncu leta obiskovalo 13 tečajnikov. V postajo GRS Kamnik je bil kot pripravnik sprejet Aleš Koželj. Izpit za AI so opravili Aleš Holc, Matej Mošnik in Blaž Vrabec. Marko Prezelj je postal GV, bil pa je tudi proglašen za slovenskega alpinista leta 2001, a je naziv zavrnil zaradi nejasnih osnov takšnih razglasitev.

Pri OKS so imeli Tomaž Humar svetovni razred, Marko Prezelj mednarodnega in Klemen Mali državnega.

2002 Vrnitev odpisanega

Število članov se ni bistveno spremenilo. Odsek je štel 57 članov, od tega 11 žensk. 10 je bilo mlajših in 17 starejših pripravnikov, 24 alpinistov in 6 alpinistov, ki so bili registrirani tudi kot športni plezalci. Med 16 AI je bilo tudi 7 GV, vendar je bila večina od njih neaktivna pri vzgojnem delu v okviru odseka.

Vodstvo odseka je ostalo isto kot leto dni prej – v skladu z znanim angleškim pregovorom: »Ne menjaj konja, ki zmaguje!« Tako je odsek vodil Klemen Mali, njegov namestnik je bil Marko Prezelj, tajnik Blaž Vrabec, za blagajno je skrbela Bernarda Cander, za opremo pa Matej Mošnik, ki je vodil tudi AŠ. Literaturo pa so si lahko člani AO sposodili pri Tinkari Skamen.

To leto v primerjavi s prejšnjimi ni bilo tako uspešno, vendar še vedno zelo v redu. V alpinizmu je veliko odvisno tudi od vremena in sreče in ta ni vedno zaveznica alpinistov. Marko Prezelj je bil s svojim soplezalcem, Američanom Stephenom Kochom nominiran za zlati cepin za plezanje na Aljaski v letu 2001, vendar je komisija priznanje prisodila drugim. Januarja se je udeležil mednarodnega srečanja lednih plezalcev v Franciji in je svoje bivanje tam izkoristil za zimsko plezanje s Stephenom Kochom. Zaradi slabšega vremena sta najprej ponovila nekaj zaledenelih slapov, med njimi tudi Tut la Chaume (6+, 240 m). Ko se je vreme popravilo, sta v Aiguille des Pelerins v rekordnem času 5 ur prosto ponovila smer Beyond Good and Evil, izstopila pa po zelo redko plezanem originalnem izstopu. Po dnevu počitka sta vstopila v smer There Goes the Neibourghood (V/6, 5c, 900 m) v severni steni Aiguille Sans Nom. Prvi dan ju je po 3 urah plezanja sneženje prisililo k bivakiranju. Naslednji dan pa sta po šestih urah splezala na vrh, na greben Sans Noma, od koder sta sestopila po ozebniku med Drujem in vrhom Sans Nom.

Spomladi se je Marko Prezelj nato odpravil v Himalajo v J steno 7861 m visokega Nuptseja. V odpravi so bili še trije Američani: Barry Blanchard, Stephen Koch in Steve House. Slednji je začel svojo plezalsko kariero v Sloveniji, vendar ne s Prezljem. Spočetka je šlo po načrtih. Sredi aprila so postavili bazo na višini 5160 m in nato opravili aklimatizacijske vzpone na Čukung (5857 m, Prezelj sam), na koto 5770 in po Britanski smeri na Nuptse iz leta 1961, House in Prezelj do 6800 m, Blanchard in Koch pa do 6100 m. Po krajšem počitku naj bi v začetku maja vstopili v steno, vendar se vreme ni in ni hotelo stabilizirati – krajša obdobja lepega vremena so se menjavala z daljšimi obdobji slabega. Kljub temu so 15. maja Blanchard, House in Prezelj začeli z vzponom in prvi dan uspeli priplezati do višine 6100 m, torej dobrih 900 m. Naslednji dan so bile razmere zelo slabe. Ker stena ni bila več tako hudo strma kot prvi dan, je bil sneg zelo globok in prav nič ugoden za plezanje. Napredovanje so končali na stiku z Britansko smerjo, 6800 m visoko. Dan, ki je sledil, je bil najlepši med vsemi v steni in tudi razmere so bile dokaj v redu, tako da so dosegli višino 7200 m, kjer so si uredili soliden bivak. House in Prezelj sta se povzpela do večera še za 100 metrov in tam pustila vrvi za končni vzpon preko slabih 500 m visoke, vendar zelo strme vršne stene. Naslednji dan se je vreme poslabšalo, močno je pihalo in snežilo in tudi napoved ni bila ravno vzpodbudna. Kljub temu so se odločili, da bodo še en dan počakali v bivaku, v majhnem, neudobnem šotorčku. Toda vreme se ni izboljšalo. Zato so peti dan med sneženjem plezaje sestopili po Britanski smeri v bazni tabor.

Naslednji himalajski cilj, za katerega se je nato Prezelj intenzivno pripravljal, je bil vzpon po novi smeri na Čomo Lenco (7790 m), a je bila odprava dan pred odhodom odpovedana.

Zato pa je odšla v vzhodni Nepal, pogorje Džanak, odprava, v kateri je sodeloval tudi Aleš Koželj. Zaradi spleta različnih okoliščin ta odprava ni bila tako uspešna, kot bi lahko bila. Okoli nje je bilo veliko (nepotrebnega) medijskega hrušča in trušča, ki so ga nekateri poskusili izrabiti za čisto svoje ozke osebne interese in obračune, ki so jih skušali prikriti z nekakšnimi skupnimi interesi alpinistične dejavnosti. Zaradi preslabe aklimatizacije, vsaj tako piše v poročilu odprave, niso šli na 7365 m visoki Kiratčuli, ampak so poskusili priplezati na 6850 m visoki Vzhodni Dromo. Zaradi sipkega snega in s tem prevelike nevarnosti plazov so morali tik pod vrhom obrniti. Nato so se odpravili na 6700 m visoko Južno Patibaro, kjer so v dveh navezah preplezali dve novi smeri, sestopili pa skupaj po tretji.

Po hudi nesreči doma, ki je grozila, da bo onemogočila nadaljnje delovanje v hribih, posebej pa še v stenah, po več operacijah in dolgotrajnem zdravljenju je Tomaž Humar jeseni brez kakšnega posebnega »pompa« odšel pod 8027 m visoko Šišo Pangmo v Tibetu. V Severno bazo je prispel 3. oktobra. Na hrib je šel skupaj še s petimi Kazahstanci in 21. oktobra dosegel 7100 m. Vreme se je poslabšalo, pihal je orkanski veter. Kljub temu so vztrajali in 25. oktobra po novi varianti dosegli srednji vrh. Ker pa ta ni najvišji, je opravil še tvegano grebensko prečenje, tudi po novi varianti, na glavni vrh. Vrnitev je bila hitrejša, saj je bil 1. novembra že doma. To pomeni, da je porabil za vzpon na osemtisočaka samo dober mesec dni, od odhoda do prihoda domov! S tem svojim vzponom je bil tudi edini slovenski alpinist, ki je tega leta priplezal nad 8000 m.

Poljske odprave na Ama Dablam (6856 m) se je udeležila pripravnica Barbara Drnovšek. Po relativno kratki aklimatizaciji se je skupaj s svetovno znano poljsko alpinistko Ano Czerwinsko odpravila proti vrhu po normalni smeri po JZ grebenu in ga v petih dneh dosegla. Sledil je dramatičen spust v hudem vetru in temi

po primrznjenih pritrjenih vrveh, saj je bila Ana zaradi vsajenih očesnih leč praktično slepa. Barbara je tako postala prva Kamničanka, ki je priplezala na ta vrh.

V začetku julija so šli za dva meseca v kanadski del Skalnih planin (Rocky Mountains) Damijan Kočar, Matej Mošnik in Jure Prezelj, da bi plezali v območju Mt. Robsona (3945 m), po možnosti tudi kakšno prvenstveno smer. Ko so prišli v narodni park Banff, približno 300 km južno od Mt. Robsona, so temperature zraka presegale + 30 °C, kar je za predel na približno 53° severne širine precej neobičajno in seveda zelo neugodno za plezanje v ledu. Zato so v okolici kraja Lake Luise in Banff v narodnem parku Banff splezali nekaj kopnih smeri. V plezališču Lake Luise si je Kočar pretegnil kito na desni roki in se je predčasno vrnil domov. Mošnik in Prezelj sta nato v začetku avgusta preplezala več kot 1000 m visoko smer v Mt. Robsonu.

Klemen Mali je v začetku leta plezal v stenah okoli Bariloč (Bariloche) v Argentini, konec leta pa je spet odšel v Patagonijo.

Tudi športno plezanje je dobilo nov zamah. Pod vodstvom Matjaža Žavbija je delovala ŠŠP. Na tekmovanjih sta se pa posebej izkazala Rok in Sašo Hribar. Špansko plezališče Rodellar sta obiskala Ana Podpečan in Matjaž Žavbi.

AŠ, ki jo je vodil Matej Mošnik, je med prvomajskimi prazniki obiskala skupino Ortlerja. Od 15 vpisanih je uspelo šolo končati kar enajstim. Nova se je začela v septembru pod vodstvom Matjaža Šerkezija, ki je prišel leto dni prej v Kamnik z Raven na Koroškem in takoj krepko poprijel za delo. Odsek je izvedel spominski pohod na Grintovec v januarju, spomladi in poleti pa organiziral tudi tri uspešne tabore, enega v Ospu marca, drugega v Martuljku julija in tretjega v Lumignanu novembra, pa tudi tekmo v hitrostnem plezanju na Perovem. Seveda ni manjkala nogometna tekma na Korošici. Kot zanimivost lahko zapišemo tudi to, da je predsednik Nepalske planinske organizacije Taši Dzangbu obiskal Kamnik in bil gost na sestanku AO. Bojan Pollak kot vodja in Matjaž Šerkezi kot inštruktor sta pomagala v Nepalu uspešno izpeljati osnovni tečaj planinskih veščin, kjer je na slovesni razdelitvi diplom sodeloval tudi Tone Škarja. Med kamniške alpiniste je bil sprejet Jure Prezelj. Šerkezi je postal tudi član postaje GRS Kamnik.

Kategorizirani člani AO Kamnik v letu 2002 so bili v okviru alpinizma: Tomaž Humar s svetovnim, Marko Prezelj z mednarodnim, Klemen Mali z državnim razredom in v okviru športnega plezanja: Sašo Hribar z mladinskim razredom.

2003 Obračanja v visokih stenah

Z več kot 100 člani je AO Kamnik spadal med najštevilčnejše alpinistične kolektive v Sloveniji. V odseku je bilo 34 registriranih alpinistov, 28 registriranih alpinističnih pripravnikov, 11 registriranih športnih plezalcev. Od tega je bilo 7 aktivnih GV, 17 AI in 2 IŠP.

Na občnem zboru je bilo izvoljeno novo vodstvo: načelnik Aljoša Markač, namestnik Klemen Mali, tajnik Jure Prezelj, gospodar Marko Petek, blagajničarka Bernarda Cander, vodja AŠ Aleš Holc in knjižničarka Tinkara Skamen-Šerkezi.

Glavna aktivnost je potekala v planinah, domačih in tujih. Žal na večini odprav v letu 2003 ni bilo načrtovanega uspeha. Marko Prezelj se je udeležil odprave na 7821 m visoki Mašerbrum v Pakistanu, da bi z Maticem Joštom (AO Celje - Matica) in Američanom Stevom Housem v alpskem slogu preplezali SV steno. Po japonski smeri so v zelo kočljivih razmerah dosegli višino okoli 6000 m, nato pa ugotovili, da je preveč nevarno. Zato so se usmerili na nižje vrhove. Najprej so na koto 5880 m, ki je v bližini Biračedija, splezali novo smer (IV/3, 70°/40°, 1000 m). Nato so zaradi slabih vremenskih razmer šele v tretjem poskusu opravili vzpon na Biarčedi (6781 m, D, do 70°, 2200 m).

Barbara Drnovšek se je udeležila mednarodne odprave pod poljskim vodstvom na 8163 m visoki Manaslu, a so jo slabe razmere prisilile k umiku na 7700 m. Tomaž Humar je v juliju poskušal v solo vzponu preplezati razvpito, skoraj 4,5 km visoko Ruplasko steno v 8125 m visokem Naga Parbatu, vendar so bile razmere in tudi vreme izredno nevarni, zato je še pravočasno obrnil. V podporni ekipi sta sodelovala tudi Tomo Drolec in Matej Mošnik. Klemen Mali je imel načrte v patagonskem Fitz Royu, a mu jih je slabo vreme prekrižalo in se je moral zadovoljiti z manjšimi vzponi in nato s plezanjem v kopnih stenah okoli Bariloč.

Zato sta pa Tomaž Humar in Aleš Koželj tik pred koncem leta 2003 povsem uspela v Južni Ameriki. V mogočni, 3 km visoki J steni najvišjega ameriškega vrha, 6962 m visoke Aconcauge, sta v šestih dneh preplezala novo smer (VI+, A2, M5–M6, 2500 m) in se po grebenu preko južnega vrha povzpela še na glavnega. Za ta svoj dosežek sta bila naslednje leto nominirana za najvišje prestižno alpinistično priznanje zlati cepin. Mlajša pripravnica Vlasta Lelek se je v Peruju povzpela v okviru vodene odprave na Ishinco (5530 m).

Zaradi dobre mobilnosti je plezanje v osrednjih evropskih planinah postalo skoraj tako dosegljivo kot nekoč za Kamničane v Julijcih. Zato je tudi precej članov AO Kamnik plezalo v Chamonixu tako pozimi kot tudi poleti. Poleti je bil tam tudi tabor, ki ga je vodil Klemen Mali. Čeprav so bile razmere pozimi zaradi slabega vremena, poleti pa zaradi pretoplega poletja zelo neugodne, so Klemen Mali, Aljoša Markač, Marko Petek, Robert Poličnik in Marko Prezelj splezali v okoliških stenah nekaj smeri in opravili tudi nekaj športnoplezalnih vzponov. V stenah okoli Chamonixa so plezali tudi Matjaž Plemeniti, Matej Mošnik in Jure Prezelj, posebej pa še Tomaž Humar, ki je v okviru priprav na Nanga Parbat opravil čez tristo vzponov.

Tudi v domačih hribih je bilo veliko splezanega. Marko Prezelj je na željo francoskih alpinistov iz elitne skupine francoske vojske (GMHM) organiziral njihovo plezanje pozimi pri nas. Tako je tudi plezal z njimi med njihovim obiskom, med drugim tudi delno prvenstveno smer Beli tok v Prisojniku, Sanjski ozebnik v Triglavu in opravil prvo prosto zimsko ponovitev SV raza Jalovca. Preplezanih je bilo tudi veliko slapov – pod Bavhom Psihoanaliza in Psihoterapija, v Logarski Sulica, Lambada v Prisojniku, v dolini Belega potoka Stirofobija, v Loški steni Zeleni slapovi, Mister Risk in še veliko drugih. V kopnem je bila splezana prvenstvena smer v Skuti Lublana je bolana (Klemen Mali z Evo Tušar iz PK Škofja Loka in Gregom Žnidaršičem iz AO Mengeš), v Vežici prvenstvena smer Petek 13 (Klemen Mali in

Silvo Karo iz AO Domžale) in Črna lepotica, v Triglavu Obraz Sfinge (Klemen Mali in Silvo Karo (AO Domžale) prosto in še in še.

Pri športnih vzponih se je kvaliteta malo dvignila. Klemen Mali je splezal športnoplezalno smer 8b, Cerko v Vipavski Beli, Matjaž Žavbi pa v Kotečniku svojo prvo smer ocene 8a+, poleg tega pa še v celem letu več kot 20 smeri ocene 7c, od katerih sta bili dve na pogled. Obiskal je tudi plezališča v Španiji (Rodellar) in Franciji (dolina George de Tarn severno od Marseilla), kjer pa zaradi visokih temperatur ni plezal več kot 7c. Plezališče Kalymnos v Grčiji je obiskal skupaj z Ano Podpečan. Sašo Hribar je s smerjo ocene 7a+ dosegel mladinski razred. Martin Bombač je splezal svojo prvo smer ocene 7c (Jogananda v Kotečniku), Ana Podpečan pa 6c+ (Honky Tonky).

Tudi na področju alpinističnega smučanja je bilo nekaj zanimivih dosežkov. Klemen Mali je smučal z vrha Jalovca, kot prvi pa je tudi v celoti presmučal Wisiakovo grapo v Planjavi. S Koenigspitze sta smučala Primož Brišnik in Blaž Vrabec, Brišnik pa tudi po Severnem ozebniku Scharecka, pripravnik Vital Vek pa z najvišjega vrha Evrope, 5642 m visokega Elbrusa.

Uspešno sta delovali tako ŠŠP pod vodstvom Matjaža Žavbija kot tudi AŠ pod vodstvom Matjaža Šerkezija. Jeseni pa se je začela nova AŠ pod vodstvom Aleša Holca. Izpite za alpiniste so opravili Marjan Drolc, Matej Kladnik in Franc Miš. Poslednja dva sta preživela tudi sprejem med kamniške alpiniste na Kamniškem sedlu. Izpite za športne plezalce so opravili Ambrož Bajde, Sašo Hribar in Ana Podpečan.

Poleg tega so člani AO Kamnik v januarju opravili spominski pohod na Grintovec v spomin na vse preminule člane AO. Uspešno so izvedli tekmo v hitrostnem plezanju v plezališču Perovo, ki so ga tudi uredili. Opremili so nekaj smeri v Beli peči in v Ospu. Prenovili so sobo za sestanke – učilnico. Ustanovili so tudi gradbeni odbor za postavitev plezalne stene in pridobili potrebno dokumentacijo, edino pri sredstvih ni šlo vse po načrtih in jih je bilo pridobljenih bistveno manj od potrebnih. Izpite za gorske reševalce so opravili Tomo Drolec, Matej Mošnik in Matej Vrabec, za inštruktorja GRS pa Janez Ažman. Član postaje GRS Kamnik je postal tudi Vladimir Habjan, ki je prišel iz postaje GRS Ljubljana. Marko Petek je prvič organiziral in izvedel alpinistični tabor na Petkovi njivi s simbolnim imenom »Pipa miru«.

6 članov je bilo tudi kategoriziranih: Tomaž Humar je imel svetovni razred, Marko Prezelj mednarodnega, Aleš Koželj in Matej Mošnik državnega, Jure Prezelj mladinskega v alpinizmu in Sašo Hribar mladinskega v športnem plezanju.

2004 Izguba Mateja

Odsek je imel konec leta 2004 109 članov, od tega 21 ženskega spola. 3 so bili še tečajniki, 22 je bilo mlajših in 17 starejših pripravnikov in pripravnic, 15 pripravnikov in pripravnic, 37 alpinistov, 3 alpinistke in 7 alpinistov, ki so bili registrirani tudi kot športni plezalci, in 2 športna plezalca, 1 športno plezalko, enega IŠP in eno IŠP. Med 15 AI in eno AI je bilo tudi 7 GV in 2 pripravnika za GV (Mali in Kočar).

Izvoljeno je bilo novo vodstvo: načelnik je ostal Aljoša Markač, namestnik je postal Jure Prezelj, ki je hkrati sprejel odgovornost vodenja gradnje stene, za tajnika je bil izvoljen Marko Petek, za gospodarja Matej Kladnik, za blagajnika Matjaž Šerkezi, ki mu je bilo zaupano tudi vodenje pregleda pripravnikov, AŠ je vodil Aleš Holc, za knjižnico je skrbela Tinkara Skamen-Šerkezi ob pomoči Tjaše Kompara. AO je sprejel tudi dopolnitve pravilnika, ki so točneje določale pripravništvo.

Glavna aktivnost odseka je bilo seveda plezanje. Poleg odličnih vzponov doma (npr. februarja v Briceljku, Loški steni Tomaž Humar, Aleš Koželj in Matjaž Plemeniti, zimska prvenstvena Kamniška smer, Aleš Holc in Marko Petek zimska prvenstvena smer Kamniški jezik v Razorju, pa poleti v Planjavi prva ponovitev Stebra sreče Humar, Koželj in Anže Marenče iz AO Kranj in prva ponovitev smeri Modri lišaj Koželj in Plemeniti) in v Franciji so se člani odseka udeležili tudi več odprav. Konec leta 2003 in na začetku 2004 je bil Klemen Mali v Patagoniji, a je imel slabe razmere. Zato ni mogel uresničiti zastavljenih ciljev, ampak je splezal Brennerjev raz v Auigiji Guillaumetu in ozebnik v Vrhu 30. obletnice, nato pa še v okolici Bariloč več do 300 m visokih kopnih smeri. V drugi polovici julija pa je odšel v Karakorum, kjer je skupaj s Tomažem Jakofčičem in Mihom Valičem preplezal novo smer Chota Badla (VII+/A2, 450 m) v Trangovem Menihu (5950 m), kar je pomenilo tudi prvi pristop na ta vrh, poleg drugega pa so v alpskem stilu preplezali smer Eternal Flame v stolpu Trango (6251 m).

Aljoša Markač se je udeležil mednarodne odprave v južno steno Anapurne (8081 m), kjer so nameravali preplezati Britansko smer, vendar so slabe razmere in slabo vreme preprečili, da bi prišli višje od 6800 m.

Marca in aprila je bil Marko Prezelj v Kanadi. Tam je z Američanom Stevom Housom splezal najprej nekaj lednih slapov in smeri, med njimi tudi Whiteman falls, Redman soars, Virtual Reality, Seven Pillars of visdom, kombinacijo smeri Dreambed. Nato sta odšla v zloglasno severno steno 3731 m visokega North Twina, kjer sta preplezala prvenstveno varianto in opravila prvo ponovitev zgornjega dela smeri Lowe–Jones (VI, A2, M7, 1800 m). Celoten podvig je trajal pet dni in je bil »zabeljen« z izgubo polovice čevlja, kar se je zgodilo Housu tretji večer v steni.

Junija je šel z Američani Dougom Chabotom, Jeffom Hollenbaughom, Stevom Housom, Brucem Millerjem in Stevom Svensonom v Karakorum, področje Čarakusa, kjer je preplezal 4 smeri: po Britanski na Naisa Brako (Kopje, 5200 m) s Housom; prvenstveno smer po JV razu No More Tasty Talking, vse prosto in na pogled, z Millerjem oz. v zgornjem delu še s Housom in Swensonom; prvo ponovitev vzpona na 6544 m visoko Kapuro z Millerjem in še prvenstveno smer Difficult life v prvem stolpu (pribl. 5000 m) masiva K7 z Millerjem. Skupaj s Hollenbaughom in Svensonom je po SZ grebenu poskusil splezati na 6858 m visoki zahodni vrh K7, vendar so zaradi plazovitega snega (ložasti plaz jim je odnesel nahrbtnik) približno 300 m pod vrhom obrnili.

Barbara Drnovšek – še vedno pripravnica – je v juniju odšla skupaj s poljsko odpravo v Karakorum na Skriti vrh (Hidden Peak, 8068 m), vendar zaradi slabega vremena in razmer niso dosegli vrha.

Proti koncu junija so z različnimi prevozniki v različ-

nih skupinah in z različnimi cilji šli v Ande (Peru) Matej Kladnik, Aleš Koželj, Matej Mošnik, Marko Petek, Matjaž Plemeniti, Robert Poličnik, Jure Prezelj in Primož Trunk. Matej Kladnik in Marko Petek sta se povzpela na Pisco (5752 m), Jure Prezelj pa na Ishinco (5530 m). Mošnik in Prezelj sta v Huascaranu nameravala preplezati prvenstveno smer, a se je Mošnik med aklimatizacijsko turo na Copo smrtno ponesrečil. Njegova tragična smrt je močno prizadela zlasti mlajše člane odseka, med katerimi je bil Mato še posebej priljubljen.

Primož Brišnik in Vital Vek sta šla 15. julija v Kirgizijo, da bi smučala s 7134 m visokega vrha Lenin, a so bili vreme in razmere preveč slabi, da bi uresničila svojo namero.

AŠ je pod vodstvom Aleša Holca uspešno delovala. Vanjo se je vpisalo 13 tečajnikov, od katerih jih je 10 doseglo naziv mlajšega pripravnika. Septembra se je pod njegovim vodstvom začela nova šola, ki jo je obiskovalo 14 tečajnikov.

Matjaž Šerkezi je januarja kot inštruktor v Nepalu uspešno pomagal izpeljati nadaljevalni tečaj planinskih veščin oziroma tečaj za vodnike nepalske planinske organizacije (NMA). Tone Škarja pa je v februarju urejeval v Pokari v Nepalu slovenski del mednarodnega planinskega muzeja. Na Petkovi njivi je bil izveden alpinistični tabor Pipa miru. Decembra so bili na Kamniškem sedlu sprejeti med kamniške alpiniste Marjan Drolc (izpit za alpinista je opravil že 2003), Marko Petek, Matjaž Plemeniti, Klemen Romšak in pa Irena Mušič, ki je prva ženska, ki je bila v tem tisočletju našega štetja sprejeta kot alpinistka v AO Kamnik. Jernej Lanišek in Aleš Koželj sta opravila vse izpite in postala člana GRS.

Tudi športno plezanje je dobilo nov zamah. Pod vodstvom Matjaža Žavbija in pomoči Saša Hribarja je delovala ŠŠP, mladi športni plezalci so dosegali vse boljše rezultate na tekmah za državno prvenstvo Slovenije. S športnoplezalnimi vzponi se je posebej izkazal Sašo Hribar. V francoskih plezališčih Châteauvert in Gorges du Tarn sta plezala Marin Bombač in Ana Podpečan, v Gorges du Tarn pa Miha Bogataj in Matjaž Žavbi. Vendar sta za pravi razmah športnega plezanja manjkali umetna plezalna stena in pa notranja samostojna organiziranost športnih plezalcev v okviru AO.

Glavna nealpinistična oziroma neplezalska dejavnost AO v letu 2004 je bila posvečena postavitvi plezalne stene. Čeprav so že dolgo časa načrtovali njeno gradnjo in vztrajno iskali primerno lokacijo, so se šele v letu 2004 stvari resnično premaknile. Dosežen je bil dogovor z Občino Kamnik, ki je prepustila v uporabo del podstrešja kulturnega doma, in do konca leta so bila ob ogromni pomoči matičnega PD izvedena vsa pripravljalna dela.

Po določilih OKS so imeli kategorizacijske razrede v okviru alpinizma Tomaž Humar, Aleš Koželj in Marko Prezelj mednarodnega, Klemen Mali in Matej Mošnik državnega in v okviru športnega plezanja Sašo Hribar mladinskega.

2005 Najvišje helikoptersko reševanje

AO je konec leta 2005 imel 128 članov, od tega 30 ženskega spola. Tečajnikov je bilo 20 (13 m+7 ž), mlajših pripravnikov 19 (15 m +4 ž), starejših pripravnikov 38 (24 m +14 ž), alpinistov 35 (32 m +3 ž), športnih plezalcev 9 (7 m +2 ž) in alpinistov, ki so tudi športni plezalci, 7. Med 15 AI in eno AI je bilo tudi 9 GV, med športnimi plezalci je pa ena IŠP in en IŠP. V postajo GRS Kamnik je bilo včlanjeno 18 članov AO. Pri KA PZS jih je bilo za leto 2006 registriranih 54 in sicer: 3 alpinistke, 30 alpinistov, 5 starejših pripravnic, 8 starejših pripravnikov, 2 mlajši pripravnici in 6 mlajših pripravnikov. V letu 2005 so člani AO opravili več kot 1900 alpinističnih tur in več kot 150 športnoplezalnih vzponov. Najaktivnejši so bili Matej Kladnik s 86 turami, Anže Osolnik s 75 turami in Anja Červek s 70 turami.

V vodstvu AO je prišlo do manjših zamenjav: načelnik je postal Matjaž Šerkezi, ki je vodil tudi AŠ, njegov namestnik je bil Franc Miš, blagajnik je postal Uroš Košir, gospodar opreme je ostal Matej Kladnik, ki pa je dobil novega pomočnika – Urbana Novaka. Prav tako je Marko Petek še naprej vodil tajniške posle. Za knjižnico je še naprej skrbela Tinkara Skamen-Šerkezi.

V prvih dveh mesecih tega leta so člani AO Kamnik opravili kar nekaj odličnih zimskih vzponov. Aleš Koželj je skupaj z Anžetom in Tinetom Marenčetom (AO Kranj) preplezal Uporniško smer in Slap v Kanjavcu, v Bavhu skupaj z Gregorjem Kresalom (AO Ljubljana Matica) in Anžetom Marenčetom (AO Kranj) še prvenstveno smer Divji lovec; skupaj s Tomažem Humarjem in z Gregorjem Kresalom (AO Ljubljana Matica) v Morežu prvenstveno smer Koštrun, v Plešivcu pa s Humarjem in z Anžetom Marenčetom (AO Kranj) prvenstveno smer Ko se čas ustavi in v Zadnjiškem ozebniku s Humarjem, skupaj z Anžetom in Tinetom Marenčetom (oba AO Kranj) še prvo ponovitev smeri Vrnitev.

Aktivna sta bila tudi Matej Kladnik in Ambrož Bajde, ki sta opravila kar nekaj zimskih ponovitev smeri v Kamniških in Julijskih Alpah (v Mali Rinki Igličevo, v Planjavi Univerzalno, v Jalovcu Raz). Kladnik je opravil tudi nekaj zelo kvalitetnih solo zimskih ponovitev (v Triglavu Dolgo nemško, v Planjavi Desni bok levega grebena in druge). V začetku leta se je Matej Kladnik udeležil mednarodnega srečanja lednih plezalcev v Fournelu v Franciji. Med pripravniki pa so izstopali vzponi Marijane Prezelj v zaledenelih slapovih. V marcu sta se alpinističnega tabora za mlade alpiniste v Chamonixu udeležila Ambrož Bajde in Matej Kladnik. Tudi poleti so člani AO Kamnik opravili veliko kvalitetnih vzponov, čeprav je bilo vreme celo poletje precej slabo.

Marjana Prezelj se je v okviru kranjske odprave povzpela na najvišji vrh Evrope, 5642 m visoki Elbrus, smučala s Čegeta (3550 m), v katerem je splezala še dve grapi. Aprila in maja sta bila Tomaž Humar in Aleš Koželj na odpravi v Himalaji. Skupaj z Jankom Oprešnikom iz AO Slovenska Bistrica sta od 19. do 23. aprila opravila v Čolatseju (6440 m) prvo ponovitev Ameriške smeri s prvenstveno varianto. To je bila pravzaprav priprava za odpravo v Rupalsko steno Nanga Parbata (8125 m), kamor sta odšla julija. Najprej sta se oba za aklimatizacijo po Messnerjevi smeri povzpela do 6800 m in se vrnila. Nato je Humar vstopil sam, da bi preplezal novo smer, a je zaradi slabega vremena obtičal okoli 6100 m visoko. Po veliki dramatični akciji iz domovine je bil iz stene rešen s pomočjo helikopterja pakistanske vojske.

Ker indijske oblasti niso izdale dovoljenja za odpravo na Kalanko, je Marko Prezelj skupaj z Američanom Stevom Housom odšel v Ande, v Cordillero Blanco. Tam sta maja in junija opravila štiri zelo kvalitetne vzpone. Najprej v La Esfinge (5327 m) prosto na pogled Originalno smer z originalnim izstopom in spet prosto in veliko večino tudi na pogled smer Južni križ (Cruz del Sur), nato prvenstveno smer Idiomas mixtos v Cayeshu (5721 m) s prečenjem vrha in sestopom v območju Nemške meri. Za tem pa še prvo prosto ponovitev Italijanske smeri v Taulliraju (5830 m) s prečenjem vrha in sestopom v območju Francoske smeri.

Marko Prezelj je med obiskom v Kanadi, kjer je predaval tudi na 30. mednarodnem Banff Mountain Film Festivalu, plezal v Yamnuski, decembra pa v poljskih Tatrah.

Aleš Holc in Matjaž Šerkezi sta se pridružila štajerski odpravi v indijski del Himalaje. Njen cilj je bil vzpon na 7068 m visoki Kun. V okviru aklimatizacije sta se povzpela na Lambdon (4200 m) in na Stok Kangri (6150 m). Damjan Karničnik (AAO Kozjak) in Matjaž Šerkezi sta uspela priti na vrh. Ostali so zaradi slabšega vremena odnehali, Aleš Holc se je vseeno povzpel na Belo iglo (White Niddle, 6600 m), nato pa je opravil še prvenstveni vzpon na 5350 m visok vrh, ki ga je poimenoval Vrh Boža. Od srede septembra do začetka novembra je bila v Himalaji slovenska odprava na Daulagiri VII (ali Putha Hiunčuli, 7246 m), katere član je bil tudi Matej Kladnik. Skupaj z Blažem Navršnikom (AO TAM) sta edina od osmih članov odprave dosegla vrh.

AO je organiziral tudi več taborov, ki so bili namenjeni plezanju v določenem območju, pa tudi druženju. Tako so bili organizirani tabori v januarju in oktobru na Grohotu pod Raduho, junija na Petkovi njivi (»Pipa miru«), septembra pa v Belih vodah in Dachsteinu. Junija je bila organizirana tekma v balvanskem plezanju, vendar je zaradi »pomanjkanja« tekmovalcev odpadla. Septembra se je začela nova AŠ pod vodstvom Matjaža Šerkezija, ki jo je obiskovalo 15 tečajnikov.

Januarja je bil spominski pohod na Grintovec. V postajo GRS Kamnik je bila kot prva pripravnica za članico GRS sprejeta Irena Mušič. Bojan Pollak je vodil tečaj osnovnih planinskih veščin v Nepalu oz. tečaj za vodnike nepalske planinske organizacije (NMA). Izvedena je bila tradicionalna nogometna tekma na najvišji ravni med Kranjci in Štajerci, v kateri so tokrat po daljšem času zmagali Štajerci. Decembra so bili na Kamniškem sedlu sprejeti med kamniške alpiniste Ambrož Bajde (izpit za alpinista opravil 2004), Miha Bogataj in Igor Urankar.

Tudi športno plezanje je dobilo nov zamah. Pod vodstvom Matjaža Žavbija in ob pomoči Saša Hribarja je delovala ŠŠP. Mladi športni plezalci so dosegali vse boljše rezultate na tekmah za državno prvenstvo Slovenije. S športnoplezalnimi vzponi se je posebej izkazal Sašo Hribar, ki je bil tudi edini kategorizirani športni plezalec v Kamniku. V tem letu je bilo v AO 8 »uradno priznanih« in registriranih športnih plezalcev: Ambrož Bajde, Martin Bombač, Sašo Hribar, Ana Podpečan, Miloš Pogačar, Simon Rutar, Rajko Zajc in Rok Zore. Marko Prezelj je uspel preplezati dve športnoplezalni smeri z oceno 8a (JJJ v Črnem Kalu in Ženska za nagrado v Bohinjski Beli). Od tujih plezališč je Martin Bombač obiskal Kalymnos v Grčiji, El Choro v Španiji Ana Podpečan, Rodellar v Španiji Sašo Hribar, medtem ko so Sašo Hribar, Tadej Krišelj, Ana Podpečan in Rajko Zajc plezali v Verdonu, Ceuseu, Orpierru in v Gorges du Loupu v Franciji.

Glavna nealpinistična oziroma neplezalska dejavnost AO v letu 2005 je bila postavitvev plezalne stene. Zaradi doseženega dogovora z Občino Kamnik, ki je prepustila v uporabo del podstrešja kulturnega doma, in ob veliki pomoči matičnega PD je bila stena, ki je ena od lepših v Sloveniji, 22. novembra ob prisotnosti najvišjih predstavnikov Občine Kamnik in PZS svečano odprta. Zanjo je bilo opravljenih več kot 4200 prostovoljnih delovnih ur, dela pa je pa vodil Jure Prezelj.

Ob koncu leta 2005 so bili v okviru alpinizma kategorizirani Tomaž Humar, Aleš Koželj, Klemen Mali in Marko Prezelj z mednarodnim, Matej Kladnik z mladinskim in v okviru športnega plezanja Sašo Hribar z mladinskim razredom.

2006 Zlati cepin spet v Kamniku – leto odprav

Spori zaradi tega, ker nekateri zaradi dreves niso videli gozda, pa tudi zaradi raznih osebnih zamer, bi lahko razdelili AO. Dokler so taki spori med posameznimi člani, običajno ni hudo, če pa nastanejo med funkcionarji, so lahko posledice usodne. Vendar se to ni zgodilo, ker je bil 14. decembra sklican izredni občni zbor, na katerem se je zamenjalo vodstvo in pomirilo preveč razgrete strasti, poleg tega pa je bil sprejet tudi nov pravilnik, ki je razjasnil nekatera notranja razmerja, spremenil določene oblike delovanja in notranje organiziranosti ter s tem omogočil boljše delo tudi športnim plezalcem. Načelnik AO je postal Matej Kladnik, ki je hkrati vodil tudi AŠ, Jure Prezelj je postal njegov namestnik, Aleš Hočevar tajnik, Saša Lindič blagajničarka, Urban Novak gospodar, Barbara Pavec knjižničarka, Miha Bogataj predstavnik športnih plezalcev in Marko Prezelj predstavnik alpinistov. Zaradi reorganizacije in boljšega delovanja, da ne bi bilo potrebno prav vsake malenkosti obravnavati na sestankih AO, ki so se zaradi običajno nepomembnih reči precej zavlekli, je bil izvoljen tako imenovani upravni odbor odseka, ki so ga sestavljali načelnik, namestnik načelnika, tajnik, blagajnik, vodja AŠ, vodja ŠŠP, predstavnik alpinistov in predstavnik športnih plezalcev.

Vendar je AO preživel to krizo praktično brez kakšnih hudih posledic, saj lahko rečemo, da to leto spada spet med vrhove uspešnega delovanja. V odseku je bilo 126 članov, od tega 48 alpinistov in 9 športnih plezalcev. Pri KA PZS je bilo registriranih 29 alpinistov in 17 pripravnikov, ostali pa niso izpolnili pogojev za registracijo.

Pozimi je zapadlo veliko snega in lahko bi rekli, da je to bila spet ena od tistih »ta pravih« zim. Zato je bilo precej turnih smukov in alpinističnega smučanja. Tako sta Primož Brišnik in Vital Vek presmučala Bosovo grapo v Brani, ista dva in še Blaž Vrabec pa kot prvi sploh še Grapo desno od Pripravniškega stebra.

Člani so zelo veliko plezali v domačih kakor tudi v stenah Centralnih in Zahodnih Alp. Takoj po novoletnih praznikih so Ambrož Bajde, Miha Bogataj in Aljaž Tratnik iz AO Idrija preplezali tri slapove v Fournelu v Franciji. Doma pa je bila preplezana cela vrsta zaledenelih slapov na Jezerskem, v Kokri, Martuljku, Logar-

ski dolini, Prisojniku, Zadnji Trenti, Tamarju, Repovem kotu, Matkovem kotu in drugod.

Izmed zelo dobrih vzponov je vsekakor vredno posebej omeniti zimsko ponovitev Klasične smeri v Eigerju, ki jo je opravil Matej Kladnik 14.–17. januarja skupaj s Tinetom Cudrom in Urošem Samcem (oba iz AO Ljubljana - Matica). Tretjega dne popoldne je začelo snežiti, tako da so četrti dan v snežnem viharju dosegli vrh in se začeli spuščati v dolino. Ker so vsi trije pomrznili, so poklicali na pomoč helikopter. Februarja sta Aleš Koželj in Matjaž Plemeniti preplezala Centralni steber Rzenika, nato pa še skupaj s Sebastjanom Domenihom (AO Bovec) v Mangartu smer Bia drekarija, čez deset dni pa v Plešivcu nad Koritnico (2184 m) skupaj z Anžetom in Tinetom Marenčetom (AO Kranj) smer Loški kosec. Marko Balantič in Urban Novak sta februarja preplezala smer Bobnar v Brani. Matej Kladnik je nato marca v Mont Blanc du Taculu splezal še smer Gabarrou–Albinioni skupaj z Davidom Debeljakom (AO Rašica) in Špelo Dežman (AO Radovljica).

Spoštljiv dosežek je bil solo vzpon po Dolgi nemški smeri v Triglavu, ki ga je ob njeni 100. obletnici opravil Tone Škarja v počastitev svojega 50-letnega ukvarjanja z alpinizmom. Pri tem je imel tudi veliko sreče, da je obvisel na roki, ko se mu je pod vrhom smeri okrušil stop, in veliko volje in spretnosti, da je s poškodovano ramo varno izplezal do vrha.

7 alpinistov se je udeležilo desetih odprav. Vinko Berčič se je v okviru slovenjebistriške odprave povzpel na Čo Oju (8210 m) v Nepalu. Na isti vrh je v okviru druge slovenjebistriške odprave prišel tudi Aleš Koželj. Ta se je udeležil tudi mariborske odprave na Šišo Pangmo (8027 m) v Tibetu, na kateri je sodeloval tudi Matjaž Plemeniti, vendar jim slabe razmere niso dopustile priti na vrh.

Ker je bil tabor UIAA v Indiji zaradi birokratskih težav odpovedan, je bila na hitro organizirana odprava perspektivnih himalajcev v Nepal. Udeležil se je je tudi Miha Bogataj, ki je prevzel vodstvo in uspel priplezati na Vzhodni Lobuče (6119 m) in na Nireko (6169 m). Tomaž Humar je v oktobru priplezal na Mero (6470 m), nato pa še čez zahodni del JV raza na Baruntse (7220 m).

Matej Kladnik je v okviru priprav za Himalajo šel na Aljasko. Tam je v Denaliju (6195 m) sam preplezal znani Cassinov raz, ker v prvem poskusu z Rokom Blagusom in s Tinetom Cudrom (oba AO Ljubljana - Matica) ni bilo uspeha. Za celotno turo, to je pristop, plezanje in vzpon na vrh ter sestop v bazni tabor, pa je potreboval samo 40 ur, kar je nedvomno izreden dosežek.

Marko Prezelj je bil kar na treh koncih sveta. Januarja v Patagoniji, kjer je v JV razu Cerro Torreja (3102 m) skupaj z Američanoma Stephenom Kochom in Deanom Potterjem preplezal zanimivo in zelo kvalitetno kombinacijo: 250 m prvenstvene smeri v El Mochitu, nato 500 m smeri Benitiers v El Mochu, ki ji je sledilo 500 m prvenstvene smeri do Col Patience, nato pa še po Maestrijevi smeri do vrha. Cela kombinacija je visoka 2100 m in tako predstavlja najvišjo smer v tem vrhu. Nato sta s Kochom 31. januarja in 1. februarja v vzhodni steni Cerro Standharta (2730 m) preplezala 550 m prvenstvene smeri, ki sta jo nadaljevala v smeri Exocet.

Maja in junija je bil v okviru odprave slovenske vojske na Aljaski. Z Matejem Bizjakom (AO Idrija) je preplezal Mini Moonflower v Hunterju, nato pa še Zahodno rebro in Cassinov raz v Denaliju do samega vrha, nato pa z Rokom Blagusom (AO Ljubljana - Matica) v Mt. Barillu še prosto Cobro Pillar.

Jeseni je vodil slovensko odpravo v Tibet, na Čomolari (7326 m). V okviru aklimatizacije so se člani odprave povzpeli na tri vrhove na stranskih grebenih Čomolarija in na Džangmo Gopša (6900 m). Skupaj z Borisom Lorenčičem (AAO Kozjak) je od 12. do 15. oktobra preplezal SZ steber. Te odprave se je udeležil Tudi Matej Kladnik. Po štirih dneh plezanja in treh bivakih so 14. oktobra Rok Blagus, Tine Cuder in Samo Krmelj (vsi iz AO Ljubljana - Matica) in Matej Kladnik priplezali po prvenstveni smeri po Severnem ozebniku na rob stene in za tem še na vrh.

Matjaž Šerkezi je vodil tečaj osnovnih planinskih veščin v Nepalu v okviru slovenske planinsko-alpinistično-vodniške šole in sodelovanja z NMA.

Športni plezalci so poleg plezanja tudi tekmovali v Gorenjski ligi, ki se je je udeleževalo 11 tekmovalcev. V skupni uvrstitvi je Luka Drolc med mlajšimi cicibani dosegel 3. mesto. Med mlajšimi cicibankami Tinkara Capuder 8. mesto, med starejšimi cicibani je bil Peter Jereb 5. Pri starejših dečkih je bil Rok Hribar 3., med starejšimi deklicami pa Urška Kramar 6. Rajko Zajc je splezal svojo prvo smer ocene 8a. V Chateauvertu v Franciji sta plezala Martin Bombač in Aleš Šlebir, v Tarnu Martin Bombač. Na Mallorci sta plezala Marko Balantič in Ana Podpečan, v španskem Rodellarju Martin Bombač, Matic Grojzdek, Sašo Hribar in Ana Podpečan, v Siurani pa Martin Bombač. Štiri plezališča na Sardiniji je obiskal Peter Holozan.

Izvedeni so bili tudi trije alpinistični tabori: »Pipa miru« na Petkovi njivi, na Okrešlju in v Belih vodah in en športnoplezalni tabor »Vodna pipa« v Lijaku. Oktobra je bila tradicionalna nogometna tekma na najvišji ravni, aprila pa je bil tudi prvi memorial za kamniško smučko in cepin na Kamniškem sedlu, ki naj bi postal tradicionalna prireditev v spomin vseh članov PD Kamnik, ki so svojo življenjsko pot končali v planinah.

16. decembra je bil na Kamniškem sedlu tradicionalni alpinistični krst oziroma sprejem med kamniške alpiniste, ki ga je uspešno prestalo vseh pet kandidatov, ki so že prej opravili ustrezne izpite pred posebno komisijo PZS: Boštjan Borštnar, Lado Kladnik, Saša Lindič, ki je po dostopnih podatkih prva ženska pri nas, ki je dosegla ta naziv po 50. letu, Marjana Prezelj in Vital Vek. Poleg njih sta bila v skladu z novim pravilnikom AO Kamnik sprejeta med kamniške alpiniste tudi Matjaž Šerkezi in Vladimir Habjan, ki sta sicer postala alpinista že pred več leti, vendar na drugih alpinističnih odsekih. Zaradi dolgega staža v kamniškem AO, Šerkezi že leta 2001, Habjan pa leta 2002, je bil njun »krst« samo simboličen.

AŠ, ki jo je vodil Matjaž Šerkezi, je uspešno končalo 11 tečajnikov, v novo, ki se je pod vodstvom Mateja Kladnika in Metoda Humarja začela jeseni, pa se jih je vpisalo 14. Matej Kladnik, Franc Miš in Marko Petek so pridobili naziv AI, štirje so pa postali IŠP: Martin Bombač, Miha Bogataj, Sašo Hribar in Ana Podpečan, tako da je imel AO Kamnik skupaj z Alenko Zlatnar in Matjažem Žavbijem šest takih inštruktorjev. Po konča-

nih izpitih sta dosegla naziv športni plezalec tudi Matic Grojzdek in Peter Holozan. Med pripravnike postaje GRS Kamnik so bili sprejeti Ambrož Bajde, Matej Kladnik, Ana Mavko, Franc Miš, Marjana Prezelj in Blaž Vrabec.

Polno je začela delovati tudi umetna plezalna stena. Matej Kladnik je bil izbran za najboljšega slovenskega perspektivnega alpinista, Marko Prezelj pa za najboljšega slovenskega alpinista za leto 2006. Marko Prezelj je za prvenstveni vzpon po SZ razu Čomolharija z Borisom Lorenčičem iz Maribora dobil tudi najvišje alpinistično prestižno priznanje zlati cepin. Po enotni kategorizaciji slovenskih športnikov so imeli v alpinizmu mednarodni razred Tomaž Humar, Aleš Koželj, Klemen Mali in Marko Prezelj; državnega Matej Kladnik; v športnem plezanju pa Sašo Hribar mladinskega.

2007 Jubilejno leto – Kamničani oblegajo Himalajo

Vodstvo odseka se v tem letu ni spremenilo, razen vodenja alpinistične šole, ki jo je jeseni prevzel Franc Miš. 31. decembra je imel AO 150 članov. Od tega je bilo 51 (5 ž + 46 m) alpinistov, 11 (2 ž + 9 m) športnih plezalcev, ki niso bili alpinisti, 36 (13 ž + 21 m) starejših in 33 (11 ž + 21 m) mlajših pripravnikov, 11 (5 ž + 6 m) pripravnikov za športne plezalce in 8 (4 ž + 4 m) tečajnikov s končano AŠ. Od tega je bilo 18 (1 ž + 17 m) AI, 6 (2 ž + 4 m) IŠP, 9 GV, 14 (1 ž + 13 m) gorskih reševalcev z licenco, od tega 3 inštruktorji, 6 gorskih reševalcev brez licence in 6 (2 ž + 4 m) pripravnikov za gorske reševalce. V letu 2007 je bilo registriranih 29 alpinistov in 17 pripravnikov.

Že v januarju opravljeni odlični vzponi so napovedovali, da bo to zopet eno od kvalitetnejših let. Najprej sta Aleš Koželj in Matjaž Plemeniti v Stenarju preplezala smer Led s severa, ki jo je čez 4 dni ponovil tudi Matej Kladnik s Tadejem Trobevškom in Urbanom Novakom. Koželj in Plemeniti sta v Rzeniku splezala tudi Veseli tobogan. Tomaž Humar in Koželj sta skupaj z Anžetom Marenčetom iz AO Kranj preplezala prvenstveno smer v Plešivcu Vrnitev odpisanih. Ista dva sta s Plemenitim in skupaj s Tinetom Marenčetom (AO Kranj) opravila še drugo ponovitev smeri Sneguljčica v Loški steni. Koželj pa je s Sebastjanom Domenihom (AO Bovec) v Loški steni splezal prvenstveno smer Mimo mesnu (Mimo macesnov). V Nad Šitom glavi sta Marko Balantič in Urban Novak preplezala spominsko smer Srečka Rihtarja. Marko Prezelj je skupaj z Borisom Lorenčičem (AAO Kozjak) in Blažem Navršnikom (AO TAM) v šestih urah preplezal smer Mali koritniški medved v Loški steni. Aleš Holc in Tadej Krišelj sta v Brani preplezala 700 m visoko Dolgoletno smer. V Loški steni je v začetku marca Krišelj skupaj z Andrejem Ercegom (AO Črnuče) in Gregorjem Kresalom (AO Kranj) splezal Sneguljčico z varianto.

Od 30. januarja do 1. februarja je Marko Prezelj skupaj z Američanoma Vincom Andersonom in Stevom Housom prosto, razen nihajne prečnice, preplezal Walkerjev steber v severni steni Grandes Jorasses, nato pa s Housom še smer Brain Death and Bad Craziness v Aiguille du Plan. Februarja je Matej Kladnik skupaj z Jurijem Hladnikom (AO Radovljica) preplezal Crozov steber v Grandes Jorasses. Marca sta Aleš Koželj in Tomaž Humar skupaj z Anžetom Marenčetom (AO Kranj) preplezala Klasično smer v severni steni Eigerja, nato pa so isti preplezali še smer Omega v Petites Jorasses v Franciji. Miha Bogataj in Urban Novak sta preplezala Lagarde direct v Les Droites in nato še Gabarrou-Albinioni v Mont Blanc du Taculu. Tadej Krišelj pa je novembra v Grandes Jorasses skupaj z Nastjo Davidovo (AO Ljubljana-Matica), Davidom Debeljakom (AO Rašica), Jurijem Hladnikom (AO Radovljica), Lukom Kranjcem (AO Celje) in Matevžem Vukotičem (AO Radovljica) preplezal smer Mac Intyre-Colton.

Marca je bil v Chamonixu plezalni tabor mlajših, perspektivnih alpinistov, ki so se ga iz Kamnika udeležili Miha Bogataj, Matej Kladnik in Urban Novak. Kladniku je skupaj s Tinetom Cudrom in Blažem Ortarjem (oba AO Ljubljana - Matica) uspelo preplezati v Sans Nom smer Point Crux Gully, Bogataju in Novaku pa smer Gabarrou–Albinioni v Mont Blanc du Taculu.

Tudi v kopnih stenah so bili Kamničani zelo dejavni. Opravili so več kot 500 kopnih vzponov različnih težavnostnih stopenj. Plezali so v domačih hribih, pa v Paklenici, Dolomitih, Centralnih Alpah. Naj izmed množice kvalitetnih vzponov omenim samo nekatere. Precej izstopa solo ponovitev S raza v Agnerju (Dolomiti), ki jo je opravil Matej Kladnik. V Torre Trieste (smer Tissi) in Torre Venezia (smer Andrich) sta plezala Aleš Holc in Miha Bogataj. V Druju so Ambrož Bajde, Tadej Trobevšek in Monika Kambič (AO Mengeš) preplezali Ameriško smer do balvana. Koželj je preplezal skupaj s Tanjo Bjedov (AO Črnuče) smer Flamingo v Malem Koritniškem Mangartu, nato pa v Piz Badile Cassinovo smer, v Agnerju S raz in v Pali di Refugio smer Detasis–Castilgnoni (SZ raz).

Na najvišji vrh Evrope, 5642 m visoki Elbrus, je 23. maja priplezal Blaž Vrabec, ki je nato smučal tudi s Čegeta (3550 m), medtem ko Igorju Urankarju, ki je to poskušal narediti slab mesec prej, razmere niso dopustile.

Tudi v hribih izven Evrope so bili Kamničani večinoma zelo uspešni. Od 21. januarja do 21. marca je bil v Patagoniji Ambrož Bajde. S Tomažem Jerebom (AO Idrija) se je namenil splezati na Cerro Torre (3102 m), vendar jima je to preprečilo predvsem slabo vreme. Uspelo jima je splezati na Torre Media Luna. Tudi plezanje v hribih Catedral v bližini Bariloč je preprečilo slabo vreme, uspela sta preplezati samo dve krajši smeri.

Starejši pripravnik Tadej Krišelj je v okviru slovenske odprave (ki so se je udeležili tudi Anastasija Davidova iz AO Lubljana - Matica, Miha Hrastelj in Rok Šisernik iz AK Slovenj Gradec in Aljaž Tratnik iz AO Idrija) julija in avgusta obiskal Kirgizijo, območje Ak-Suja. Tam je preplezal pet smeri: Veliko igro, Izgubljeno goro, Francosko smer, Lebedijevo smer in Perestrojkino poč.

Mednarodnega tabora za perspektivne himalajce, ki ga je organizirala mednarodna planinska organizacija (UIAA) skupaj z Indijsko planinsko organizacijo (IMF) od srede avgusta do srede septembra pod 7075 m visokim Satopantom v Garvalski Himalaji v Indiji, so udeležili samo Slovenci in en Indijec. Zanimivo pri tem pa je, da so v 6-članski slovenski odpravi sodelovali kar štirje člani AO Kamnik: Ambrož Bajde, Jernej Laniček, Urban Novak in Marijana Prezelj. Vodil jo je Miha Habjan (AAO), član pa je bil tudi Mitja Gleščič (AO Nova Gorica). Če Laniška ne bi pustilo zdravje na cedilu, bi

bil uspeh popoln, saj so vsi člani odprave in še en višinski nosač 1. septembra prišli na vrh tega, ne ravno čisto lahkega sedemtisočaka.

Avgusta je odšel v Karakorum Marko Prezelj, da bi skupaj z Američanoma in Vincom Andersonom in Stevom Housom priplezali na Zahodni vrh K7 (6858 m) in na Zahodni vrh K6 (7100 m). Za ves čas odprave je bilo značilno zelo spremenljivo vreme. V tistih nekaj dnevih lepega vremena, ki je bilo, so se 19. avgusta čez SZ ozebnik in po Z grebenu povzpeli na Sulu (5950 m) in sestopili po osrednjem ozebniku na J strani po verjetno prvenstveni smeri. 21. avgusta so preplezali JZ raz Naisa Braka (»Kopja« – 5200 m) po prvenstveni smeri. Prvega septembra so začeli z vzponom na Zahodni vrh K7, ki so ga dosegli 3. septembra po več kot 2000 m visoki prvenstveni smeri. To je bil tudi prvi pristop na ta vrh. Pri sestopu so dvakrat bivakirali in med drugim opravili tudi 30 spustov po vrvi. Sledil je teden dni sneženja, ki je precej spremenilo razmere. Nato so 12. septembra preplezali verjetno kot prvi več kot 2 km dolg skalni greben v vrhu zahodno od Naisa Brakka. Dva dni za tem so odšli pod SZ steno Zahodnega vrha K6, vendar so po bivaku ugotovili, da ni mogoče varno priti do stene in sestopiti. 17. septembra, tik pred odhodom, pa je Marko Prezelj skupaj s Kanadčanom Maximom Turgeonom preplezal prvenstveno smer v stebru (5350 m) v J ostenju K7. Prezelj je nato novembra predaval na Japonskem in tudi plezal v treh plezališčih.

Tomaž Humar je bil na odpravi, za katero je v Sloveniji vedelo zelo malo ljudi, od 17. septembra do 6. novembra. Po dolgem čakanju na ugodne razmere mu je 28. oktobra uspelo v solo vzponu čez skrajni vzhodni del skoraj 3 kilometre visoke J stene priti na Vzhodni vrh Anapurne (8047 m). Na glavni vrh se zaradi orkanskega vetra ni mogel povzpeti. S tem svojim vzponom je vzbudil precej medijske pozornosti, obenem pa dokazal, da še vedno sodi v svetovni alpinistični vrh.

21. septembra je šla na pot pod vodstvom Toneta Škarje osrednja slovenska odprava, ki je imela namen preplezati zahodno steno 7902 m visokega Kangbačna. Vendar ji zaradi neugodnih razmer ni uspelo priti do baznega tabora. Zato so se odločili za rezervni cilj. V odpravi sta sodelovala tudi Matej Kladnik in Aleš Koželj. Žal so bile razmere precej neugodne. Zato sta morala Kladnik in Tine Cuder (AO Bovec) v Kiratčuliju (7365 m) zaradi slabih razmer, nepredelanega snega in prevelike nevarnosti plazov obrniti. Podobno se je zgodilo tudi Koželju in Mitju Šornu (AO Jesenice) na Ramtang Čangu (Wedge peaku, 6750 m). Kljub temu pa je Borisu Lorenčiču (AAO Kozjak) in Mihu Valiču (AO Rašica) uspelo opraviti prvenstveni vzpon čez J steno na Patibaro (7123 m). Koželj in Mitja Šorn (AO Jesenice) sta opravila prvenstveni vzpon preko JZ stene srednjega vrha Dromo (6855 m), čeprav se na sam vrh nista povzpela, in sestopila po delno prvenstveni varianti. Kladnik, Koželj in Tine Cuder (AO Bovec) pa so preplezali novo smer preko JZ stene na Vzhodni Dromo (6695 m).

Starejša pripravnica Vlasta Lelek se je avgusta v Andih povzpela na Wallunaraju (5686 m) in Ishinco (5530 m).

Kljub lastni plezalni steni balvanskega tipa Kamnik leta 2007 ni pomenil kakšne pomembne sile v športnem plezanju, vendar so se tudi na tem področju stvari premaknile. ŠŠP, ki je bila izvedena v skladu s pravili Komisije za športno plezanje (KŠP) in jo je vodil Martin Bombač, je uspešno končalo 11 udeležencev. Rok Hribar je v kategoriji »juth« na evropskem prvenstvu v Bolgariji zasedel 18. mesto in bil v skupni uvrstitvi 34. Najboljši kamniški športni plezalci dosegajo 7b+ (Luka Podbrežnik), 7b+/c (Ana Podpečan), 8a (Martin Bombač, Matic Grojzdek), 8a+ (Rok Hribar, Sašo Hribar in Rajko Zajc).

Športni plezalci so poleg domačih in bližjih plezališč v Italiji in Hrvaški obiskali tudi plezališča drugod po svetu. Peter Holozan je plezal v devetih različnih plezališčih na Korziki. V Rodellarju (Španija) so plezali Miha Babnik, Marko Balantič, Rok in Sašo Hribar, Ajda Mali, Luka Podbrežnik, Ana Podpečan, Melisa Spruk, Rajko Zajc in Matjaž Žavbi, v Siurani (Španija) Marko Balantič in Ana Podpečan in v grškem Kalymnosu Martin Bombač.

Jure Prezelj je postal AI. Irena Mušič je postala prva gorska reševalka v Kamniku. Med kamniške alpiniste so bili na Kamniškem sedlu slovesno sprejeti Aleš Hočevar, Urban Novak in Jernej Rutar.

Izvedeni so bili plezalni tabori Pipa miru na Petkovi njivi, Okrešelj in športnoplezalni tabor Lijak, imenovan Vodna pipa, kakor tudi »tekma na najvišji ravni« v nogometu. Septembra se je začela nova AŠ, ki jo vodi Franc Miš. Vanjo se je vpisalo kar 31 tečajnikov, kar je največ v vseh letih obstoja AO Kamnik.

Po enotni kategorizaciji športnikov pri Olimpijskem komiteju so imeli 31. decembra 2007 mednarodni razred v alpinizmu: Tomaž Humar, Matej Kladnik, Aleš Koželj in Marko Prezelj. V športnem plezanju pa je imel perspektivni razred Rok Hribar (član PD Kamnik) in državni razred Sašo Hribar.

Zaključek

Člani kamniškega AO so imeli v celem obdobju pomembno vlogo tudi v slovenskem alpinizmu, vodništvu, planinstvu in gorski reševalni službi, kar se je videlo tudi leta 2007:

Vladimir Habjan je načelnik komisije za informiranje in analize GRZS, član PKR VK PZS in odgovorni urednik Planinskega vestnika. Lado Kladnik je predsednik MDO za kamniško-bistriško območje. Marjan Kregar je član tehnične komisije ZGVS in član izpitne komisije ZGVS. Rado Nadvešnik je načelnik postaje GRS Kamnik, predsednik komisije za vzgojo in reševalno tehniko GRZS, član vodstva GRZS in član izpitne komisije ZGVS. Bojan Pollak je načelnik odbora za šolo vodnikov NMA pri KOTG PZS, član KOTG PZS, član PKR VK PZS, član KUP PZS in član izpitne komisije ZGVS. Marko Prezelj je predsednik ZGVS. Matjaž Šerkezi je načelnik PZVI pri KA PZS, član KA PZS, član KUP PZS. Tone Škarja je načelnik Komisije za odprave v tuja gorstva, član uredniškega odbora Planinskega vestnika, odgovorni urednik Obvestil PZS.

Posamezni člani so bili v tem obdobju tudi literarno aktivni. Poleg člankov v raznih revijah, časopisih, gradiva za usposabljanja so bili tudi avtorji ali soavtorji ali pa so pomagali pri izdaji različnih knjig:

Vladimir Habjan, avtor vodnikov *Zimski vzponi v slovenskih gorah*, 2003, Ljubljana; soavtor vodnika *Kam-*

niško-Savinjske Alpe*, 2004, Ljubljana, in urednik knjige *Izbrani spisi dr. Henrika Tume*, 2000, Ljubljana.

Vladimir Habjan in Irena Mušič, avtorja vodnikov *Tržič*, 2006, Ljubljana, in *Karavanke*, 2007, Ljubljana.

Tomaž Humar, avtor knjige *Ni nemogočih poti*, 2001, Ljubljana.

France Malešič, avtor knjige *Spomin in opomin gora: Kronika smrtnih nesreč v slovenskih gorah*, 2005, Ljubljana; soavtor in urednik knjige *Zgodovina reševanja v gorah nad Kamnikom*, 2002, Ljubljana; soavtor knjige *Prva podružnica Slovenskega planinskega društva – Zbornik II*, 2003, Kamnik, in urednik vodnika *Kamniško-Savinjske Alpe*, 2004, Ljubljana.

Bojan Pollak, avtor knjig *Osnove gibanja v gorah in planinah*, 2005, Kamnik, in *Osnove tehnike vodenja*, 2006, Kamnik; urednik in soavtor knjige *Handbook for the Basic Mountaineering Course of Nepal Mountaineering Association*, 2002, Ljubljana in Katmandu; ter soavtor knjig *Kamniški zbornik XIV*, 1998, Kamnik; *Mentor planinske skupine*, 2001, Ljubljana; *Prva podružnica Slovenskega planinskega društva – Zbornik II*, 2003, Kamnik; *Planinska šola – učbenik*, 2005, Ljubljana, in *Vodniški učbenik*, 2006, Ljubljana. Tone Škarja, avtor knjige *Slovenci v Himalaji*, 2004, Ljubljana; soavtor knjige *Zgodovina reševanja v gorah nad Kamnikom*, 2002, Ljubljana. Katja Tabernik, soavtorica knjige *Prva podružnica Slovenskega planinskega društva – Zbornik II*, 2003, Kamnik.

Tudi ostali člani odseka so aktivni, in to ne samo plezalsko, tako da so prav lepe možnosti, da bo AO Kamnik še dolgo časa eden od pomembnejših alpinističnih kolektivov v Sloveniji. V njem se dejansko uresničuje načelo, da za koristno delo leta niso pomembna, če je le dovolj volje, želje in hotenja. V odseku je pri večini članov čutiti tudi močan občutek pripadnosti. Če malo parafraziram legendarnega celjskega alpinista Cirila Debeljaka - Cica, ki je rekel, da »ni težko postati dober alpinist, je pa težko postati star alpinist«, bi lahko rekel, da »ni težko postati alpinist, je pa precej teže postati kamniški alpinist«. Pa še z nečim se kamniški AO lahko pohvali ob koncu leta 2007. V njegovih vrstah je tudi Chuuya Boyd, edini Zambijec, ki je v Sloveniji dosegel naziv starejši pripravnik.

Preteklo je deset let od zadnjega podrobnejšega zapisa zgodovine AO Kamnik. V tem času je AO Kamnik naredil nov korak naprej v razvoju. Nastala je zanimiva, a tudi uspešna kombinacija, v kateri so se združile tradicija in novi pogledi, kakovost in množičnost, izkušnje, mladost in znanje. Zato je tudi sodelovanje znotraj odseka uspešno, veliko se dogaja, odsek živi polno življenje. Poleg tega izvaja AO Kamnik gotovo enega izmed najkvalitetnejših vzgojnoizobraževalnih programov v Sloveniji, kar je zasluga predvsem za delo zainteresiranega kolektiva AI. Vse to pa se kasneje obrestuje na področju vrhunskega alpinizma. Odlične so tudi povezave z ostalimi deli planinskega društva, kar v slovenskem prostoru ni ravno povsod prisotno. V jubilejnem letu kamniškega alpinizma sicer ni uspelo izvesti kakšne posebne akcije, se pa pripravlja odsekova odprava v Pamir v letu 2008.

The Activities of the Alpine Mountain-Climbing Association in Kamnik over the Last Ten Years

Summary

Alpinism in Kamnik has reached unimaginable levels of development and quality in the last ten years. The Alpinistični odsek (Alpinism Club) Kamnik has become one of the best in Slovenia and its members are famous worldwide. Tomaž Humar and Marko Prezelj have been the main contributors for the direction of its main stream of activity; Tomaz with his solo climbs and Marko in tandem with various climbers. Although it should be stressed that other members of the club made their own contributions, Tomaz and Marko have had the biggest influence on the development of alpinism at home as well as abroad because they have really pushed the limits of what is possible. The sport (free) climbers were somewhat less successful in comparison with the alpinists. They may get a better chance at achieving top-notch results now that they have a new artificial climbing wall to practice on and after some organisational changes have been implemented.

The article talks about the activity of the Alpinistični odsek (Alpinism Club) Kamnik over the last ten years, mostly alpinism tours but also about other activities. Even though the club focuses on climbing, it also focuses on education and socializing and its members are active in other areas as well.

Viri in literatura

Arhiv AO Kamnik

Obvestila OKS, leto 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003

Osebni viri Ambrož Bajde, Martin Bombač, Boštjan Griljc, Vladimir Habjan, Aleš Holc, Peter Holozan, Matej Kladnik, Aleš Koželj, France Malešič, Klemen Mali, Rado Nadvešnik, Marko Petek, Ana Podpečan, Bojan Pollak, Marko Prezelj, Matjaž Šerkezi, Tone Škarja, Blaž Vrabec, Rajko Zajc in Matjaž Žavbi

Spletna stran: http://193.77.168.11/oks/p_kategorizacija2.iskalnik

Malešič F. in drugi, 2002: *Zgodovina reševanja v gorah nad Kamnikom*, Ljubljana

Jasna Paladin,
univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja
Glavni trg 8, Kamnik

Svečarska in medičarska delavnica v Lectarjevi hiši v Kamniku

Uvod

Svečarska in medičarska obrt je v Lectarjevi hiši na Glavnem trgu v Kamniku prisotna že vsaj tristo let. Do danes so se v njej zvrstile tri rodbine svečarjev in medičarjev, dolgoletno tradicijo pa že vrsto let nadaljuje družina Stele, ki še danes hrani bogato pisno, predvsem pa materialno zapuščino predhodnikov, iz katere je razvidno, kako razviti sta bili svečarska in medičarska obrt v Kamniku. Naprave za izdelovanje sveč in drugih voščenih izdelkov, številni pripomočki za krašenje sveč in izdelovanje lecta ter drugi, večinoma več sto let stari izdelki iz Lectarjeve hiše, so bili v letih 2004 in 2005 evidentirani, kasneje pa tudi zbrani in urejeni v muzejsko delavnico, ki je od jeseni leta 2007 po dogovoru z družino Stele na ogled javnosti.

V prispevku so poleg nekaterih splošnih značilnosti svečarske in medičarske obrti, ki je v Lectarjevi hiši – kot eni redkih hiš na Slovenskem – na tak način prisotna še danes, opisane tudi zanimivosti v zvezi z izdelovanjem in prodajanjem svečarskih in medičarskih izdelkov, zbrane večinoma iz pisnih virov Ivana in Marije Stele, ki sta delavnico vodila od leta 1889 do prvih let 20. stoletja, žena Marija po moževi smrti še vse do obdobja med obema vojnama. Iz t. i. *dolžnih knjig*, kakor so rekli tem knjigam, je razvidno, kdo so bili kupci, od kod so prihajali, kako redne stranke so bili, kaj vse so kupovali in v kakšnih količinah. V Steletovi zasebni zbirki so ohranjene tri take knjige in dve knjižici. Področje, kamor so Steletovi svečarji prodajali svoje izdelke, je bilo v začetku 20. stoletja zares veliko, prav tako je bil pester seznam vseh medičarskih in svečarskih izdelkov.

Na podlagi ohranjenega obrtnega znanja in predmetov ima svečarska delavnica v Lectarjevi hiši poleg vrednot etnološke dediščine vse možnosti, da postane ena večjih kamniških turističnih zanimivosti.

Čebelje satje za sveče in lect

Medičarstvo oziroma lectarstvo in svečarstvo sta tesno povezani dejavnosti, vezani na eno surovino – *čebelje satje*, ki omogoča pridobivanje voska na eni in medu na drugi strani. Med, ki so ga izcedili iz satja, je namreč osnovna surovina za izdelavo medičarskih izdelkov: medenega peciva ali lecta (od tod tudi drugi izraz za medičarstvo – lectarstvo), medenjakov, medice in medenega žganja. Odcejeno satje je bilo primerno za nadaljnjo obdelavo, s katero so s stiskanjem v stiskalnici dobili vosek, iz katerega pa so na več načinov izdelovali različne voščene izdelke.

Ponekod so se lectarji sami odpravili odkupovat med in satje k vaškim čebelarjem, svečarji in medičarji Pri Lectarju pa po satovje večinoma niso hodili in so jim ga po zaslugi dobro organizirane mreže čebelarjev na dom nosili lastniki čebel sami. Nekateri so med pretočili že doma in prinesli le izpraznjene satovnice (voščine), drugi so svečarju prinesli še polno satje.

Količinski podatki pred letom 1890 nam niso znani, je pa posebej natančno evidenco o kupovanju satja oziroma »kupovanju čebel«, kakor se je sam izrazil, v svojih zapisih ohranil Ivan Stele. Iz njih je razvidno, da so v letu 1893 čebelarji prinesli za dobrih 1973 kg iztočenega satovja oziroma voščin, svečar pa je iz tega dobil dobrih 725 kg voska, kar predstavlja le 37 odstotkov. Včasih so bile voščine zelo lepe, čiste, včasih pa zelo slabe in navadno je svečar iz njih dobil le kakšno tretjino voska ali manj.

Poleg čebeljega satja, ki so ga svečarju prodajali čebelarji, pa so bile pomembna surovina za izdelavo sveč tudi *kapline, užgane sveče* in *konci*, torej tisti deli voščenih sveč, ki niso do konca dogoreli in so jih kupci svečarskih izdelkov svečarju prinesli nazaj, da jih je ta vštel v račun.

Med čebelarji, ki so k Lectarju v letih 1893–1918 prinesli po največ medu ali izpraznjenega satovja, se omenjajo naslednja imena, kakor jih je svečar sam zapisal v svojo knjigo: Dolinšek, Urbanovc, župnik s Homca, Šimen Klemen, Jašovc, Dimc, Tomanov Jože, Podlipec, Janez Gerkman, Janez Kregar, Jernej, Tine, Franc, Ana in Janez Podbregar, Jeran iz Sidraža, Grega Kališnik, Janez Plahuta, Kladnik, Črnevšek, Grega Mezek, Jakob Grčar (Gmajnar), Jernej Hacin, Luka Hočevar, Peregrin in Janez Rode, Janez Drolc, Janez Tonin, Luka Osolnik, Matija Novak, Piršev oče in fant, Matevž Lipovšek, Jaka Kern, France Lap, Samc, Bider, Osovnik, Franc Bitenc, Janez Hlade, Janez Pogačar, Peter Svetlin in drugi.

V domači delavnici so s pomočjo centrifuge iz polnega čebeljega satja izcedili med in ga iztočili v škafe. Med so iz satja lahko iztočili tudi tako, da so polne satovnice položili na rešeta in počakali kakšna dva dneva, da je iztekel. Takšen med je bil poln manjših drobcev, a ti so sčasoma, po približno treh tednih, sami priplavali na površje in tak med je bil nato čist in pripravljen za prodajo kot *točeni med*. Nato so satje dvakrat stiskali v stiskalnici; med, ki je pritekel kot drugi, so uporabili za izdelavo *medenih štrukljev* in *lecta*. Ponekod so takemu medu rekli med *prešanec*. Satju, ki je bilo že dvakrat stisnjeno, so prilili še nekaj vode in ga stisnili še tretjič. Iz tega »tretjega medu« so pripravljali *medico*. Po trikratnem stiskanju medu je svečarju in medičarju preostala le še predelava voska, to pa je bilo zamudno in dolgotrajno delo. Surovi čebelji vosek, ki so ga dobili s topljenjem in stiskanjem satja, je bil zaradi dodatnih primesi za svečarja namreč neuporaben, zato so ga morali po posebnem postopku očistiti.

Izčiščeno satovje so v velikem kotlu skuhali z nekaj vode in tako nastalo rumeno gosto snov dali v stiskalnico – »prešo« in ga stisnili – »sprešali«. Raztopljeni vosek je skupaj z vodo odtekel in se na njej strdil. Tako pridobljeni vosek so še enkrat prekuhali v vodi in ga precedili skozi slamo ali juto. Strjeni vosek so nato brez vode še enkrat stopili in ga nalili v kalupe. Tako

Tone Stele, hčerka Polona in pomočnica Johanca Grošelj pri pripravi voska za beljenje leta 1978. Fotografija je bila objavljena na koledarju za leto 1979. Iz zbirke Toneta Steleta.

Beljenje voska okrog leta 1960. Iz zbirke Toneta Steleta.

pripravljen vosek pa še vedno ni bil primeren za izdelovanje sveč, vsaj tistih kakovostnih ne. Za sveče so namreč uporabljali le *beljeni vosek*.

Surovi vosek, ki so ga svečarji strjenega hranili v pol metra širokih in 20 cm visokih kolutih, so za beljenje razbili s sekiro na manjše kose in ga dali v večji kotel, v katerega so nalili nekaj vode. Voda je pri segrevanju tega voska igrala dvojno vlogo: preprečevala je, da bi se vosek prismodil, hkrati pa so se na dno usedle odvečne primesi in se tako ločile od čistega voska. Stopljeni vosek so nato z veliko zajemalko vlivali v posebno štirioglato posodo z luknjami na dnu, ki je pritrjena vrh valja. Valj je bil do polovice pomočen v kad s hladno vodo. Vroč vosek, ki so ga z zajemalkami vlivali v posodo z luknjami, je curljal na ta vrteči se valj in se v hladni vodi strdil v nekakšne voščene rezance. Te so nato strjene pobrali iz vode in jih v košarah znosili na velike lesene in z juto prekrite *dere* – lesene ponjave na koleščkih, velike približno 1 x 2 metra, ki so jih imeli na podstrehi. Voščene rezance so razprostrli po teh ponjavah in jih ob lepem vremenu porinili na prosto, da so sončni žarki vosek belili. Ob slabem vremenu in ponoči so dere potegnili nazaj pod streho. Ob vsakem lepem vremenu so voščene rezance na ponjavah premešali, jih obrnili in ponovno razprostrli ter po potrebi tudi nekoliko vlažili, da so se enakomerno belili. Ta postopek so ponavljali en mesec.

Po enem mesecu so pobeljene rezance ponovno stopili v kotlu z nekaj vode in cel postopek še enkrat ponovili. Drugič so rezance belili tri tedne in takšen vosek je bil najbolj primeren za izdelavo sveč. Če pa so hoteli vosek za farmacevtske namene, kjer je moral biti še bolj čist, so celoten postopek ponovili še tretjič. Z beljenjem vosek izloči vse primesi, največ cvetnega prahu, čeprav tudi na videz snežno bel vosek vsebuje še do šest odstotkov cvetnega prahu.

Steletova hiša je edina še ohranjena svečarska delavnica, v kateri je tudi arhitektura stavbe s podstrešjem in samim ostrešjem prilagojena za naravno beljenje voska.

Ob lepem, sončnem vremenu so naenkrat lahko belili od 400 do 500 kg voska, v vsej sezoni, ki je trajala od aprila do oktobra, pa so pri Steletovih pobelili do 1000 kg voska. Beljenje je bilo zelo pomembno opravilo, saj so s tem pripravili surovino za celoletno delo.

Svečarstvo

V Steletovi obrtni delavnici so *voščene sveče*, ki so prevladovale med svečarskimi izdelki, izdelovali na več načinov.

Večino sveč so izdelali s **postopkom oblivanja oziroma polivanja**, kar je eden najstarejših načinov izdelave sveč. Na ta način so se izdelovale vse sveče, ki so bile debelejše od debeline svinčnika. Naprava za izdelavo tovrstnih sveč je bila sestavljena iz lesenega (tudi železnega) kolesa oziroma *ringa*, kakor so mu rekli, pritrjenega na navpičen drog, ki je bil z enim koncem vpet v tla, z drugim pa v strop. Pod to vrtljivo konstrukcijo je svečar podstavil ogrevan kotel, v katerem je bil tekoči vosek. Kotel je imel tudi kakšnih 20 centimetrov visok rob, ki je preprečeval, da bi tekoči vosek škropil naokoli, in dve stranski odprtini, skozi katere so se vrtele sveče.

Kolo, ki se je vrtelo okoli svoje osi, je imelo na strani pritrjenih 40 kovinskih kaveljčkov, na katere je svečar nataknil stenj. Naenkrat je tako lahko oblival 40 sveč. Stenj je bil tako dolg, kolikor dolge sveče je svečar že-

Naprava za polivanje sveč. Foto: Aleš Leben.

lel imeti, na koncu pa je imel vozle, da se je lažje pritrdil na te kaveljčke. Ko je bil stenj pritrjen na kolo, je svečar lahko pričel z oblivanjem. Z eno roko je kolo počasi in enakomerno vrtel, v drugi roki pa je držal veliko zajemalko, s katero je zajemal vroči vosek iz kotla in ga enakomerno polival po stenju. Ob vsakem polivu se je na stenju nabrala plast voska, ki se je na zraku hitro ohladila. Debelejšo svečo je želel imeti, večkrat jo je polil. Ker pa se je vosek, s katerim je svečar oblival stenj, na zraku hitro hladil in je bil na vrhu sveče še bolj vroč in zato tanjši kot na dnu, so imele takšne sveče koničasto obliko. Zato je bilo treba svečo še enkrat natakniti na kolo, tokrat obrnjeno narobe. Še prej pa je svečar sveče, ki jih je snel, s posebnim polkrožnim lesenim valjarjem zvaljal na mizi, in tako dobil enakomerno okroglo obliko. Najprimernejša za takšno valjanje je bila kamnita miza, da so se sveče hitreje ohladile. Ko so bile sveče enakomerno debele z obeh koncev, jih je svečar še tople in mehke pobral s kolesa, jim oblikoval glave, navadno zvrtal luknje za na svečnike in jih še enkrat zvaljal, da so dobile lepo obliko in da so se ohladile, saj bi se v nasprotnem primeru sploščile.

Svečarji so poznali tudi **izdelavo sveč z vlečenjem**. Tovrstni način izdelave sveč so začeli uporabljati šele v 19. stoletju, do takrat so poznali le oblivanje sveč. Napravo za takšno izdelovanje sveč sestavljata dva velika bobna, vpeta na gred, ki ima nekje na sredini vgrajeno ogrevano kovinsko kad, v kateri je vosek. Svečar je stenj navil na bobna, ki sta imela pritrjena ročaja za vrtenje, in ga nato iz enega bobna previjal na drugega,

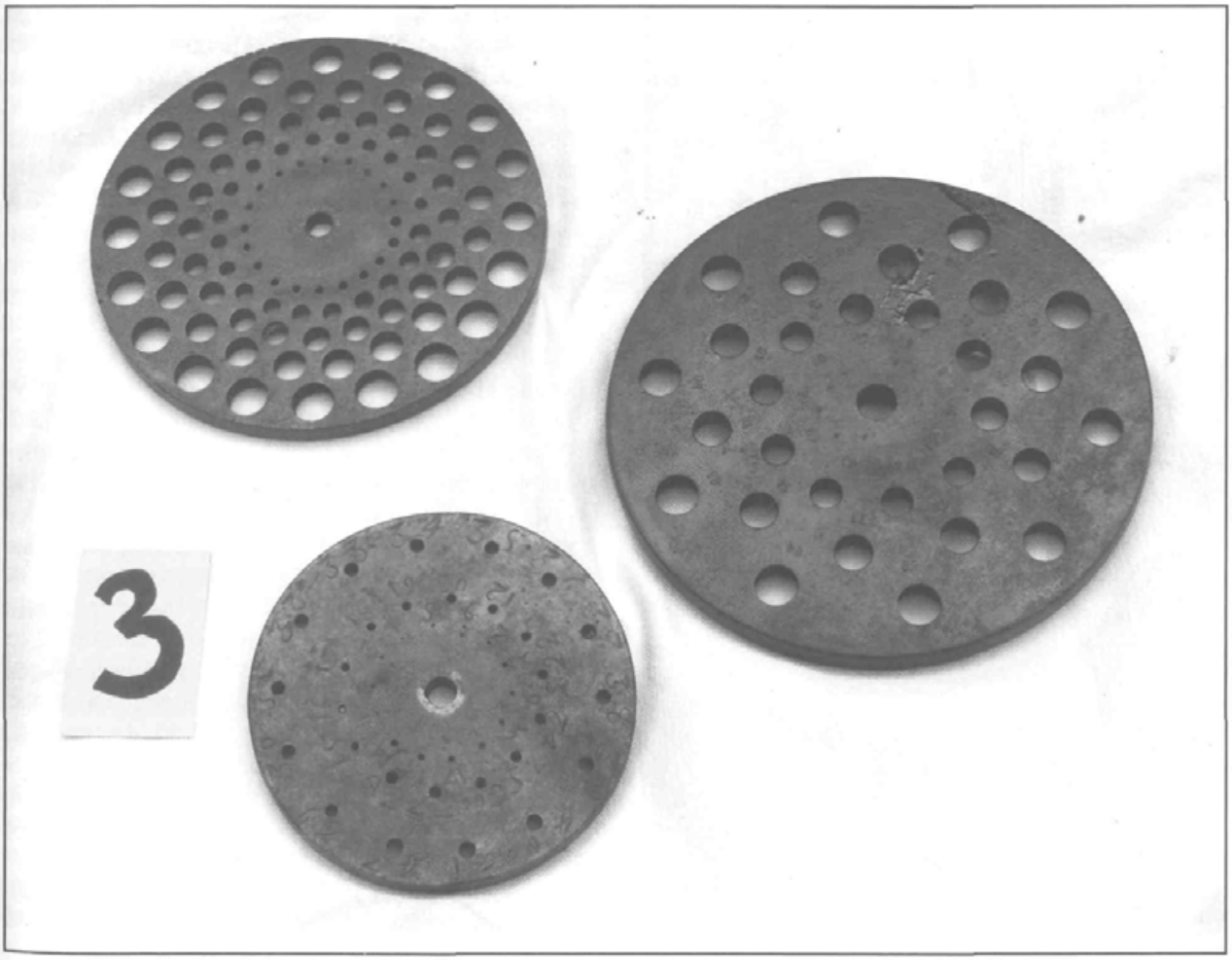

»Šajbe«, okrogle plošče iz medenine z različno velikimi luknjicami za različno debele vlečene sveče. Foto: Aleš Leben.

Naprava za vlečenje sveč. Foto: Jasna Paladin.

pri tem pa je stenj tekel skozi raztopljen vosek v kadi, ki se je v tankih plasteh prijemal nanj. Da so bile te plasti enakomerno debele po celotni dolžini stenja, so stenjsko nit vtikali v vedno večje luknje okrogle medeninaste plošče z luknjicami različnih dimenzij, ki so ji rekli »*šajba*«. Te luknjice so posnele ves odvečni vosek in zagotovile želeno debelino. Izdelek, ki so ga svečarji dobili s tem postopkom, so imenovali »*cug*« ali *voščena vrvica*. Takšno vrvico, ki je bila navadno dolga kakšnih 50 metrov, so nato narezali na poljubne dolžine in dobili tanke svečice. Iz takšnega cuga so izdelovali tudi zvitke, knjižice in druge podobne izdelke, ki so bili večinoma namenjeni za razsvetljavo ali pa kot simbolični ogenj ob smrti, saj so dlje časa goreli.

V obrtni delavnici v Lectarjevi hiši so do 30. let 20. stoletja sveče izdelovali le po teh dveh postopkih, kasneje pa se je število postopkov izdelave sveč zaradi razvoja v industrijsko panogo in novih materialov povečalo.

Nekaj sprememb je v obrt prinesla iznajdba dveh umetnih substanc, ki sta počasi začeli nadomeščati za tiste čase še vedno precej drag čebelji vosek.

Leta 1818 je bil izumljen **stearin**, leta 1830 pa še **parafin**. *Stearin* je narejen iz govejega loja, ki so ga skuhali z živim apnom in tako dobili gosto kašasto snov, ki so ji dodali žvepleno kislino. Dobljeno snov so segrevali in večkrat stiskali v posebni stiskalnici, da so odcedili vse oljnate sestavine in tako dobili stearin. Večkrat ko so ga stiskali, bolj kristalno bel je bil in manj vonja je imel. Stearin je v večji meri nadomestil loj, iz katerega so ljudje nekdaj izdelovali sveče za domačo uporabo, a se v Sloveniji ni tako uveljavil. Pri nas je vosek v največji meri zamenjal parafin.

Parafin je eden od končnih produktov pri destilaciji nafte. Čeprav so ga prvič proizvedli že leta 1830, so ga v večji meri začeli uporabljati šele ob koncu 19. stoletja, saj je bila prej tudi ta surovina še draga, svečarji pa so jo pridobili precej težje kot pa čebelji vosek. V Steletovi svečarski delavnici so parafin prav zato nekoliko več začeli uporabljati šele po 1. svetovni vojni. Svečarji pa parafina nikdar niso v celoti zamenjali za vosek, saj je najboljši material za svečarske izdelke prava mešanica obeh sestavin. Pri Steletovih so ob normalnem delovanju v povprečju predelali po 1000 kg čebeljega voska in po 30 ton parafina letno.

Svečarski izdelki

Dragocene podatke o svečarskih izdelkih in količinah, ki so jih svečarji prodali, sta nam v svojih *dolžnih knjigah* zapustila Ivan in Marija Stele. S precejšnjo mero gotovosti lahko trdimo, da so takšne svečarske izdelke proizvajali in prodajali tudi vsi svečarji, ki so v Lectarjevi hiši delovali pred njima, a žal za zgodnejša obdobja nimamo količinskih podatkov.

Tovrstne knjige zajemajo podatke o kupcu (navadno so bile to župnije, poleg cerkva pa tudi posamezniki, pogrebni zavodi ipd.), datum in leto nakupa, podatke o prodanih izdelkih in njihovi količini, datum plačila ter mnoge zanimive opombe, ki sta jih v knjigo beležila tako svečar kot njegova žena. Podatki segajo v obdobje od leta 1889 in vse do konca druge svetovne vojne. Iz navedenih datumov je razvidno, da so župnijske cerkve svečarske izdelke navadno naročale za celo leto vnaprej, običajno kar v mesecu januarju. Redkejše so bile cerkve, ki so blago kupovale sproti vsak mesec.

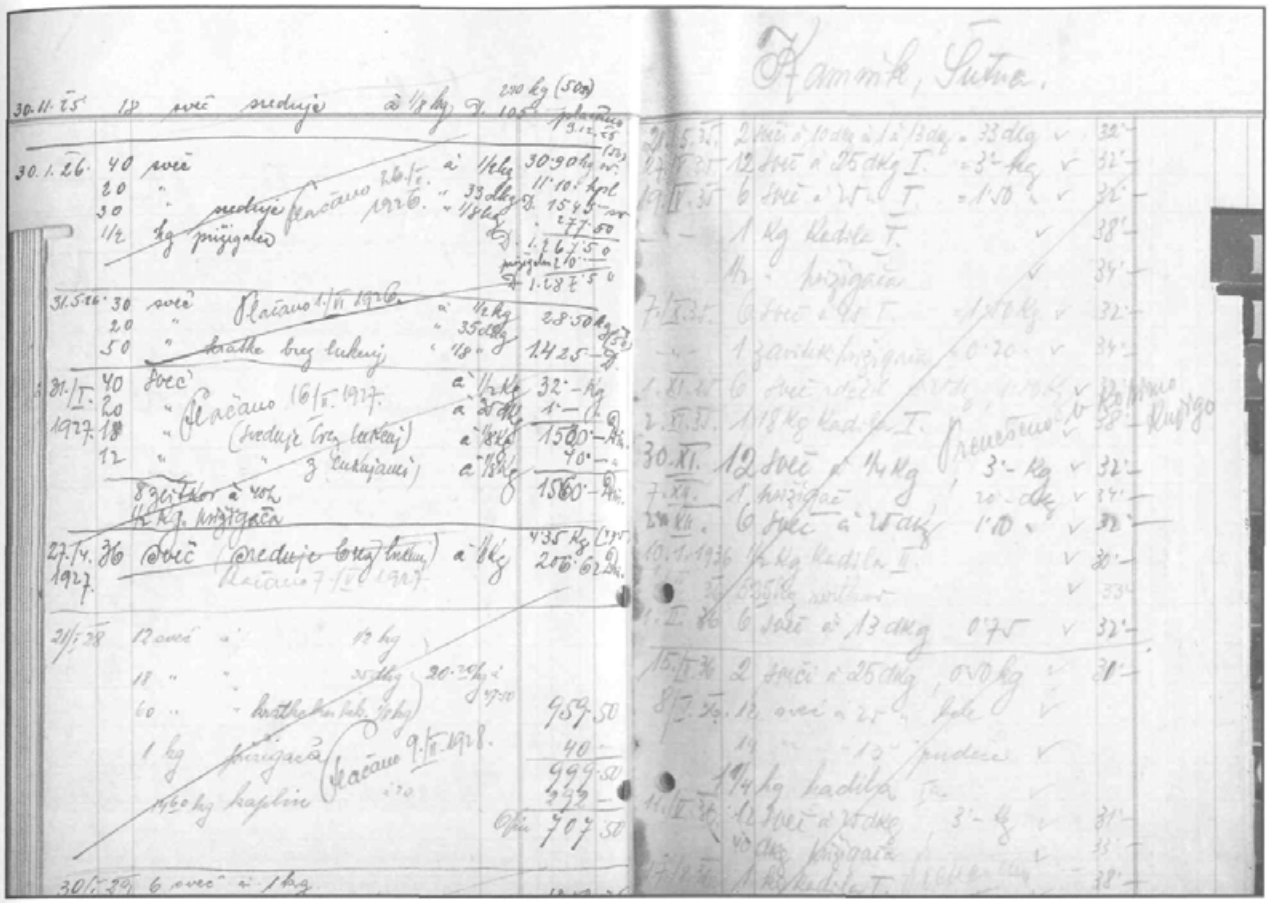

Ena od t. i. dolžnih knjig, kamor je Marija Stele zapisovala kupce svečarskih izdelkov, datum nakupa, količino in vrste nakupljenih svečarskih izdelkov ter ceno. Iz zbirke Toneta Steleta.

Knjige so bile namenjene svečarjevi osebni evidenci, kar je razvidno tudi iz pogosto precej površnih podatkov in nedoslednih zapisov. Do tega je verjetno prihajalo tudi zato, ker je, vsaj po različni pisavi sodeč, v knjigo zapisovalo več oseb. Ponekod so svečarski izdelki natančno popisani in izvemo, koliko katerih sveč je bilo prodanih, spet drugje je zapisana le skupna teža vseh izdelkov ali pa le cena vsega prodanega blaga.

Včasih so bile sveče zapisane v dkg, spet drugič kot 1/2 kg, 3/4 kg ipd. Obravnavano obdobje je tudi prehodno med *funti* in *kilogrami*. Uradno naj bi se funti kot merska enota uporabljali do konca 19. stoletja, a so svečarji sveče po njih merili še nekaj časa po tem, vsaj tako je razvidno iz dolžnih knjig. Večino obdobja do druge svetovne vojne se v evidencah s kilogrami tu in tam še vedno pojavljajo tudi funti, predvsem pri večjih svečah.

Iz omenjenih knjig je moč razbrati, da so med svečarskimi izdelki, ki so jih izdelovali in prodajali pri Steletovih – zelo verjetno pa tudi že svečarji pred njimi – prevladovale različne sveče. Po teži so se delile na 2 kg, 1,5 kg in 1 kg težke sveče, 3/4 kg, 1/2 kg, 1/4 kg in 1/8 kg (*polovinke, četrtinke, osminke*), 33 dkg, 16 dkg in 8 dkg, pogoste pa so bile tudi sveče po 1 funt. Po dolžini so sveče delili na *dolge* in *kratke*, čeprav sta imeli obe dolžini sveče pogosto isto težo, velikokrat je bilo to 1/8 kg. Dolge sveče, ki so bile namenjene za na svečnike, pa niso bile vse enake. Ločevali so dolge sveče osminke, četrtinke idr. Glede na material so sveče delili na: *voščene sveče* (te so bile izdelane iz 100-odstotnega voska, a jih je bilo prav zato zelo zahtevno izdelovati), *polvoščene sveče*, ki so že bile narejene iz

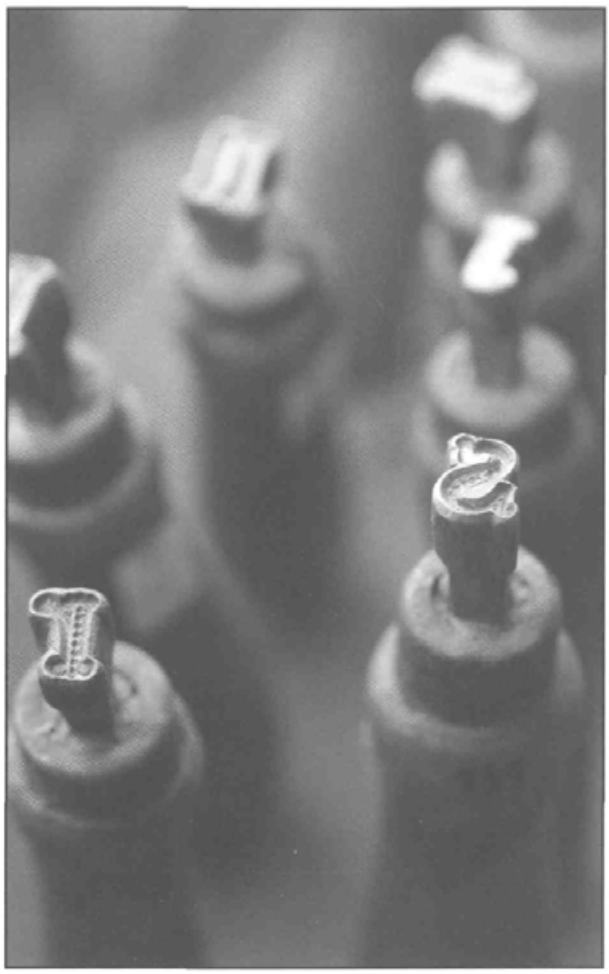

Medeninasti pečatniki za okraševanje sveč. Foto: Gorazd Kavčič.

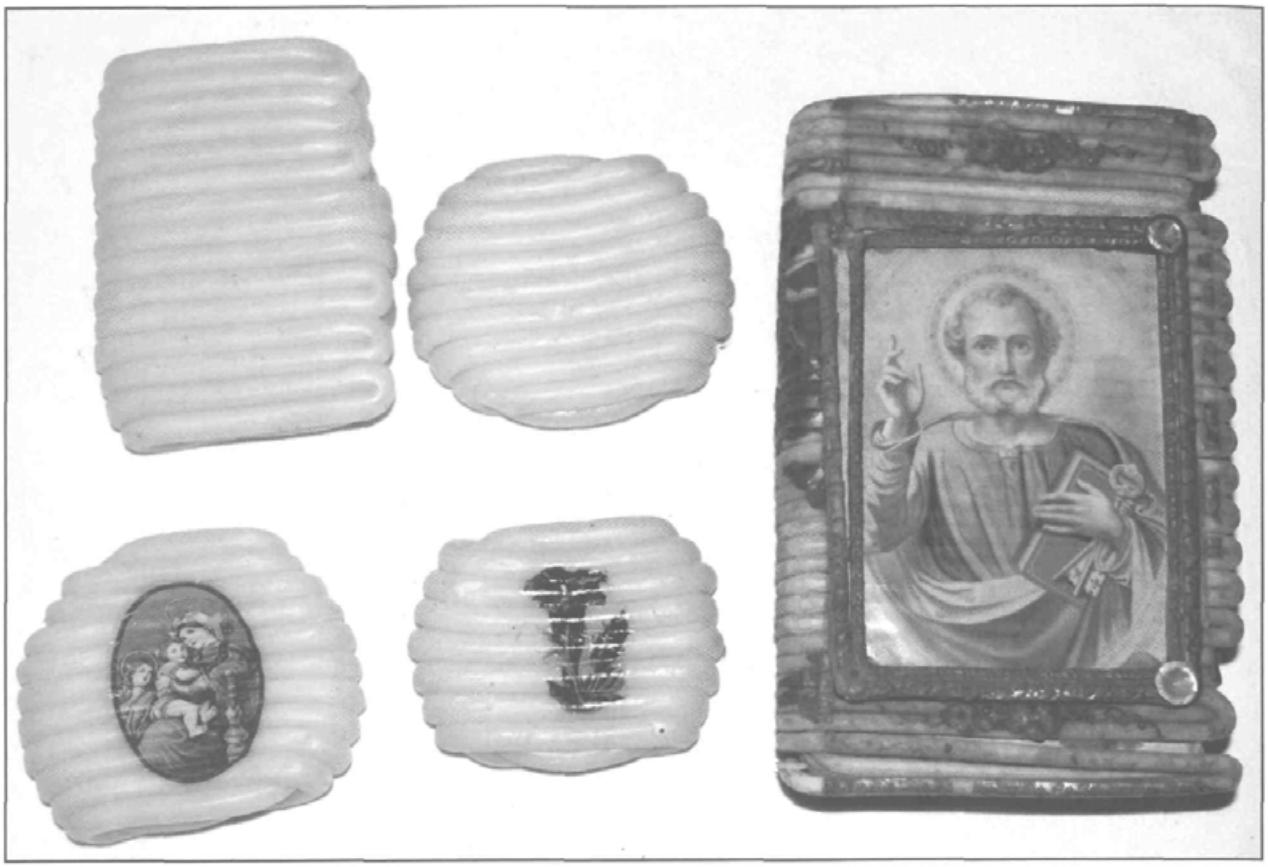

Nekaj primerov zvitkov in bukvice ter njihove okrasitve. Foto: Aleš Leben.

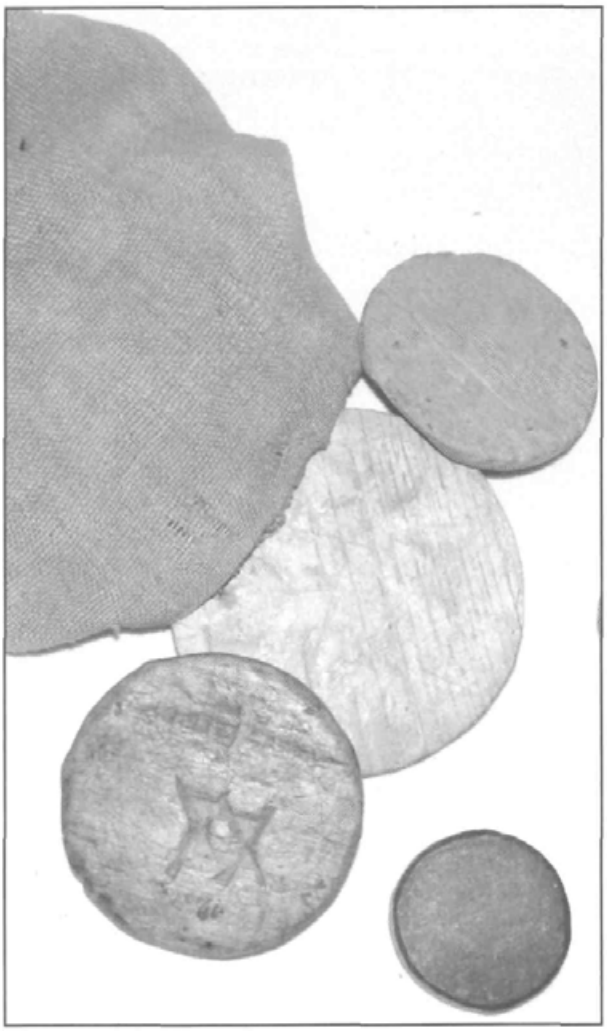

Okrogle lesene ploščice, na katere so navijali cug in delali zvitke. Foto: Aleš Leben.

mešanice čebeljega voska in parafina, *stearinke* (narejene iz stearina) in *parafinke* (v celoti iz parafina).

Svečarji so prodajali še *velikonočne, krstne, cvikane sveče* – to so bile s kleščami in pincetami okrašene sveče, ki jih je svečar še tople ščipal (»cvikal«) – *barvne sveče*, ki pa niso bile iz pobarvanega voska, ampak so bile le 10–15 cm pomočene v barvo, ki je bila največkrat rdeča, pa tudi rumena in zelena, ter *sveče za svečnike*, ki so bile navadne dolge in z luknjo za nastavitev na svečnik.

Svečar je veliko svojih sveč tudi okrasil. Omenili smo že cvikane sveče, mnogo pa jih je okrasil z aplikacijami iz raznobarvnega voska. Te je izdelal tako, da je iz obarvanega voska naredil tanke lističe, iz katerih je s pomočjo posebnih lesenih, koščenih in kovinskih pečatnikov odtiskoval reliefne okraske in jih še tople pritrjeval na sveče. Okraski so imeli podobo črk, listkov, cvetkov ipd. Takšne okrašene sveče so zahtevale veliko spretnosti in časa, zato so bile tudi precej dražje. Ročno »cvikanje« sveč je kasneje nadomestila naprava za struženje sveč z nastavki, ki so omogočali različne vzorce.

Poleg sveč je svečar predvsem cerkvam, pa tudi posameznikom prodal veliko zvitkov in bukvic, izdelkov iz *cuga*. Cug je bila 50 metrov dolga voščena vrvica, ki je nastala z metodo vlečenja sveče. Še mehko je svečar narezal na tanke svečice ali pa spletel v zvitke in bukvice.

Izdelava *zvitkov* in *bukvic* je bila žensko delo. Še mehek cug je svečarjeva žena navila okoli lesene deščice, ki jo je na koncu previdno odstranila, in na zvitek navadno nalepila kakšno podobico. Cug so pogosto izdelovali tudi iz barvanega voska, kar je bilo precej zamudno delo, saj je moral svečar ob zamenjavi bar-

Tilka Stele pri izdelovanju zvitka. Iz zbirke Toneta Steleta.

ve temeljito očistiti kad in celotno napravo za vlečenje sveč. Tudi zvitki so bili pogosto iz barvnega voska, običajno zeleni in rdeči, a vedno kombinirani še z eno, navadno belo ali drugo svetlejšo barvo. Zvitke in bukvice so ljudje kupovali za razsvetljavo, pa tudi za simbolično gorenje ob smrti. Konec zvitka se je sproti odvijal in na ta način gorel kar nekaj časa. Ljudje so jih največ prižigali ob svečnici, prav zaradi svoje simbolne vloge pa so zvitkom rekli tudi *večne sveče* ali *sveče življenja*.

V dolžnih knjigah pa najdemo tudi podatke, da je svečar prodal po pol cuga ali celo po enega ali več ali pa po kilogramih. Najverjetneje so cerkve, ki so odkupile kar cel cug, torej 50 metrov, tega same razrezale in takšne svečke, ki so bile tanke, navadno ukrivljene in zato slabše kakovosti, delile revežem.

Zvitke in bukvice iz cuga so pri Steletovih izdelovali vse do leta 1970.

Med svečarske izdelke sodijo tudi *dušice* oziroma *dušce*, kakor so jim rekli doma. To so bile preproste svečke, sestavljene iz približno 2 cm dolgega stenja, ki je s pomočjo pravokotno nameščenega kovinskega držala in plovca iz plute stal na gladini gorilne tekočine in gorel. Največkrat so za gorilno snov uporabljali navadno jedilno olje, ker je bilo najcenejše in brez kakršnih koli primesi, zato je lepo gorelo. Dušice so najpogosteje uporabljali v cerkvah kot večne luči, pa tudi na grobovih.

Predvsem cerkvam so prodajali tudi *prižigač* (oziroma prižigalec). To je bil debelejši povoskan stenj, ki so ga pritrdili na *kajfež* – pripravo na dolgi palici, ki je služila za prižiganje in ugašanje sveč. En prižigač je gorel približno 20 minut, običajno pa so ga prodajali po en ali nekaj kilogramov naenkrat. Med izdelki, ki so jih prodajali, je bilo tudi *kadilo*. Tega so cerkve kupovale po pol kilograma, en kilogram, en zavitek, ali – najpogosteje – po nekaj zrn. Leta 1931 se v svečarjevih zapisih med prodanimi artikli pojavi tudi kadilo znamke *Benzoe*.

Količine izdelkov so v letih od 1889 do 1928 precej nihale; še najbolj enakomerna je bila prodaja velikonočnih sveč, ki pa je dosegala zelo nizko število prodanih primerkov – le po nekaj sveč na leto. Največ teh sveč so verjetno prodali na stojnicah pred cerkvami, kar pa ni bilo vodeno v teh knjigah. Sicer so bile

Model za ulivanje votivov. Foto: Aleš Leben.

Ulivanje votivne figurice. Foto: Gorazd Kavčič.

najbolj prodajane dolge sveče, sveče po 1 kg, 1/2 kg in 1/4 kg. Slednjih je bilo leta 1915 (med 1. svetovno vojno!) prodanih kar 1769 kosov, kar je precej nad povprečjem glede na ostala leta. Zanimivo, da je prav prodaja sveč po 1 kg po prvi svetovni vojni začela najbolj upadati. Prav takrat pa je povsem zastala tudi prodaja sveč po 2 in 1,5 kg.

Eden od bolj pomembnih svečarskih izdelkov, katerih prodaje pa Ivan in Marija Stele v svojih knjigah nista beležila, so bile *votivne figurice*. V svečarski delavnici v Kamniku so jih namreč izdelovali le nekje do sredine 19. stoletja in jih Steletovi svečarji niso več prodajali. V literaturi se votivne figurice pojavljajo tudi kot *votivne sveče*, čeprav to niso bile sveče v pravem pomenu besede, saj niso imele stenja za gorenje.

Votivi so bile darovalne sveče različnih oblik, brez stenja, saj niso bile namenjene prižiganju, ampak zgolj zahvalnemu darovanju na cerkvenem oltarju. Na Slovenskem voščeni votivi pred 17. stoletjem niso bili v navadi, so pa bili zato tako med kmeti, plemstvom kot tudi meščanstvom zelo razširjeni v 18. stoletju. V 19. stoletju je bilo darovanje votivov v cerkvah predvsem med kmečkim prebivalstvom že množično, z njimi pa so ljudje prosili za zdravje svojih otrok in živali, za zdravje svojih udov, za plodnost žensk ipd.

V Steletovi svečarski delavnici so votivne figurice ulivali le do leta 1927, saj so z njihovim izdelovanjem z ustanovitvijo svečarne PAX prenehali, po drugi svetovni vojni pa so to delo obnovili le v skromnem obsegu – ulivali so jih le enkrat letno, saj je bilo povpraševanje po voščenih votivih iz leta v leto manjše. Ob koncu stoletja pa je bila izdelava votivnih figuric eno od glavnih svečarjevih del, pravzaprav delo njegove žene, saj je ulivanje votivov od nekdaj veljalo za žensko opravilo. Svečarjeva žena je že obeljen čebelji vosek vlivala v lesene kalupe, ki so bili narejeni iz dveh enakih delov, ki sta se tesno prilegala drug drugemu, dalo pa se ju je tudi razmakniti. Leseni modeli so bili izrezljani in so predstavljali različne oblike, navadno dele telesa (*roko, nogo, oči ipd.*), *dojenčka, srce, živali (konje, svinje)*, skratka vse, za kar so ljudje prosili zdravja, sreče, rodovitnosti, ljubezni idr. V takšen model je svečarjeva žena skozi luknjo v zgornjem delu vlila vosek in ko se je strdil, je oba dela razmaknila in dobila voščeno votivno figurico. Do prve svetovne vojne so bile takšne figurice, ki so jih verniki nosili v cerkev, masivne, kasneje so svečarji prodajali votle votive.

Kupci svečarskih izdelkov

Kupci Steletovih svečarskih izdelkov so bile večinoma župnijske cerkve, nekaj pa je bilo tudi posameznikov. Župnijske cerkve, ki so v obdobju od leta 1889 do druge svetovne vojne pri Steletovih največ in najbolj redno kupovale, so bile (kakor jih je zapisal svečar sam): Blagovica, Bočna na Štajerskem s podružnico sv. Jošta, Brdo s podružnicami sv. Vida, sv. Katarine in sv. Lukeža, frančiškanski samostan v Brežicah, Cerklje na Dolenjskem, Češnjice, Dol pri Ljubljani, frančiškanski samostan v Kamniku, Domžale – Goričica, Gornji Grad s podružnicami sv. Florijana, sv. Magdalene in sv. Lenarta, Gozd, Homec, Ihan, Javorje, Jesenice, Kamnik – Šutna, Komenda, Križevo pri Kostanjevici, Luče in podružnica sv. Antona v Podvolovljeku, Mekinje, Motnik, Nevlje, Radomlje, Ribnica na Dolenjskem, Rova, Sela, Sv. Gregor na Dolenjskem, Stranje, Šenturška Gora, Šmartno na Štajerskem s podružnico sv. Jošta, Šmartno v Tuhinju, Špitalič, Tunjice, Velesovo, Vranja Peč, Zalog, Zemun v Slavoniji, Zgornji Tuhinj, Zlato Polje in kamniške Žale.

V *dolžni knjigi* od leta 1907 se v zapiskih pojavljajo tudi posamezniki; največkrat so omenjeni Peter Erjavec, župnik s Štajerske, Anton Zore, kovač iz Kamnika, Julij Weibl iz Kamnika, lastnik pogrebnega zavoda, dr. Dereani, kamniški zdravnik, Anton Pečlin, trgovec iz Doba; Josip Čeh iz Kamnika, gospod Peterlin, čevljar iz Kamnika, Filip Lazar, pogrebni zavod Jesenice, Mara Roš iz Kamnika. Med strankami zasledimo še: gospoda Dolaka, učitelja obrtne šole v Ljubljani, gospo Orožen, Marijano Sušnik iz Mekinj, Josipa Bremšaka iz Komende, Ivanko Zarnik iz Krtine, gospo Terezijo Herman, cenjeno rodbino Cevc iz Kamnika, Matildo Hrovatin iz Ljubljane, Alfonza Cavicha v. Schanenthal iz Ville Bellevue, graščino Križ, hoch. Frau M. von Adamovich, Antonijo Kapus, Cerarjevega Lojzeta, Škerjanca iz Radomelj, dr. Kamila Dočkarja iz Zagreba, Marijo Aparnik iz Kamnika, Marijo Fischer iz Ljubljane, ključarja z *Limbarske gore, kamniško obrtno društvo, Industrijo* platnenih izdelkov iz Jarš in mnoge druge.

Kupci posamezniki so prihajali tako iz bližnje okolice kot tudi bolj oddaljenih krajev in celo tujine. Iz tujine pa je bilo tudi kar nekaj župnih cerkev in drugih organizacij, kar priča o tem, da je bilo območje, kamor so Steletovi svečarji v prvi polovici 20. stoletja prodajali svoje izdelke, zelo veliko.

Med kraji iz tujine v obdobju med letom 1889 in 2. svetovno vojno zasledimo naslednje: Beograd (župni urad Kristusa kralja, nadškof dr. Josip Ujčič), Bjelovar (županijska bolnica milosrdnih sestara), Bribir pri Reki, Cvetkovič na Hrvaškem, Drenovac, frančiškanski samostan Jaska na Hrvaškem, Jelenje pri Reki, frančiškanski samostan Klanjec na Hrvaškem, Kuželj na Hrvaškem, Mostar, Muggia v Istri, Nagy Beckerek na Ogrskem, usmiljene sestre iz Osijeka v Slavoniji, Otočac na Hrvaškem (župni urad), frančiškanski samostan v Pazinu, Petrovina na Hrvaškem, Podgorač v Slavoniji, Poslovčane na Hrvaškem, Požeg v Slavoniji, Preloščica na Hrvaškem, usmiljene sestre na Reki, Sarajevo, Slavetič na Hrvaškem, jugoslovansko veleposlaništvo v Sofiji (leta 1932), Split (franjevački samostan – 1949), Travnik v Bosni, Trst, Velemerič na Hrvaškem, Veliki Bečkerek (uprava bolnice), Vrbovsko na Hrvaškem, Zagreb (od tu so kot redne stranke kupovali milostne sestre za svojo javno bolnico, nadbiskupsko sjemenište, ravnateljstvo nadbiskupskog sjemeništa, Mirovni dom, ravnateljstvo kr. muške preparandije, uprava skladišta kr. pover. za socialno skrb. in kr. zem. centralno sabiralište siročadi), bolnica milostnih sester iz Zemuna v Slavoniji in Županje v Slavoniji.

Medičarstvo

Medičarska obrt je v hiši Pri Lectarju prisotna že vsaj toliko časa kot svečarska. Najstarejši dokument, ohranjen v hiši, ki omenja svečarje in medičarje, Jurija Bitenca že leta 1714 omenja prav kot medičarja (*Lebzelter* aus Stein). Sicer je bila ta obrt na Slovenskem vse do 18. stoletja slabo razvita in maloštevilna. Veliko vlogo pri posredovanju nekaterih znanj, povezanih z izdelovanjem medičarskih izdelkov, so predvsem v 19. stoletju imeli samostani. Peka medenjakov in drugega peciva iz medu je bila na slovenskem podeželju že od nekdaj razširjena. Medičarstvo kot obrt je bila od nekdaj izrazito meščanska dejavnost, saj so medeno figuralno pecivo večinoma kupovali višji družbeni sloji, kmetje le ob večjih praznikih in romanjih.

V zgodnjih obdobjih medičarji še niso izdelovali figuralnega peciva s pomočjo vtiskovanja v lesene modele, ki so bili značilni za kasnejši čas, saj so se prvi takšni modeli pri nas pojavili šele v 15. stoletju. Do takrat so figure iz medenega testa izdelovali prostoročno.

Medičarska obrt pri Lectarju ni imela takšnega pomena kot svečarska – vsaj v zadnjem obdobju ne, čeprav je bila vseskozi prisotna. Do leta 1929 je bilo lectarstvo sicer kar razvito, čeprav je bila to vseskozi bolj sezonska dejavnost. Pekli so lect in medenjake, ki so jih nato v glavnem prodajali na stojnicah. Večjih količin niso nikdar pekli, saj trgovcev, ki bi bili večji odjemalci, ni bilo. Leta 1929, ko je Janko Stele odšel v Pax v Ljubljano, je medičarska obrt v hiši povsem zamrla, a se po vojni ni obnovila tako kot svečarstvo. Šele leta 1967 je Neža Stele, ki je bila po poklicu slaščičarka, v svoji polovici Lectarjeve hiše odprla gostinski lokal, ki ga je poimenovala *Lectarjev hram*. V njem je od leta 1967 do 1989, ko je lokal deloval, prodajala tudi medičarske izdelke, saj sta si starša ves čas želela, da tovrstna tradicija v hiši ne bi zamrla, lect pa so, predvsem za miklavža, prodajali tudi v trgovinici.

Medičarski izdelki

Glavni medičarski izdelki so različno pecivo iz medenega testa, pisano okrašen lect in razne pijače na osnovi medu.

Preden so zamesili testo za medeno pecivo in medenjake, so med prekuhali in mu dodali rženo moko, zmlete klinčke in cimet. Testo so čimbolj trdo umesili in ga nato pustili počivati najmanj dva tedna, da se je dobro uležalo. Takšno trdo medeno testo, ki je bilo temne barve, so nato vtiskali v lesene rezljane modele z različnimi motivi. Bolj trdo ko je bilo testo, lepši odtis je lectar dobil iz modela. Takšno figuralno pecivo so navadno premazali z glazuro in nato spekli, dodatno ga niso nič krasili.

Lesene modele za figuralno medeno pecivo so pri nas rezljale domače rezbarske delavnice, veliko pa so jih nosili po naših krajih tudi prodajalci iz drugih dežel nekdanje avstro-ogrske monarhije. Mojstri so jih večinoma rezljali iz hruškovega lesa, saj se v njem niso poznale letnice, les je bil dovolj trd in ni pokal. Takšni piškoti iz trdega medenega testa so imeli najpogosteje podobo jelena, punčke, konjička, petelina, škarij, raznih človeških podob, dojenčka, ptiča, ure, raznih svetnikov in seveda srca. Prav zaradi teh pestrih oblik so jim rekli tudi *podobnjaki*. Poleg takšnih medenjakov iz modelov so še vedno izdelovali tudi prostoročno oblikovane.

Medenih kruhkov iz temnega testa, vtiskanih v lesene modele, svečar in medičar Janko Stele ni več izdeloval, je pa pekel medene plošče iz takšnega testa, ki so jih na sejmih fantje sekali in s tem dokazovali svojo moč. Tudi Neža Stele ni oblikovala figur iz temnega testa. Medene ali »male« kruhke, kakor so jim rekli, izdelane s pomočjo omenjenih lesenih modelov, je namreč že v 19. stoletju izpodrinil lect, ki so ga izrezovali s kovinskimi modeli in ga krasili z raznobarvnimi glazurami.

Takšen lect so izdelovali iz belega vzhajanega medenega testa.

Tudi za pripravo te vrste testa je bilo potrebno med skuhati (ali kasneje v vodi skuhati sladkor) in ga ohladiti. Medu so nato dodali belo moko, začimbe in vzhajalno sredstvo v obliki *jelenove soli*. Takšno testo so nato zvaljali ter iz njega s pomočjo *kovinskih modelov* različnih oblik vtiskali podobnjake. Ko so bili pečeni in ohlajeni, so njihovo površino premazali z barvnimi glazurami iz želatine, škroba, barvil in sladkorja ter takoj zatem nanje položili še majhno ogledalce ali listek z ljubezenskim verzom ali besedilom za kakšno drugo priložnost. Glazura je bila največkrat rdeče barve, za premazom piškota pa je sledilo okvirjanje ali »ramflanje«, pri čemer so uporabljali posebne nazobčane modelčke. Medeno pecivo so navadno še dodatno okrasili s pisanimi barvami; temu opravilu so rekli »beajzanje«. Najpogostejši motiv tovrstnega medenega peciva je bilo srce, priljubljene pa so bile tudi druge oblike. Tudi te so pisano okrasili, nanje pa nalepili nalepke s podobo glave.

Izdelava medenega peciva je bila precej naporno delo, zato so ga včasih večinoma opravljali moški, okraševanje pa je bilo v domeni žensk. Tudi Neža Stele priznava, da delo ni enostavno. Najraje je delala ponoči, ko je bil v hiši mir, saj je delo zahtevalo zbranost

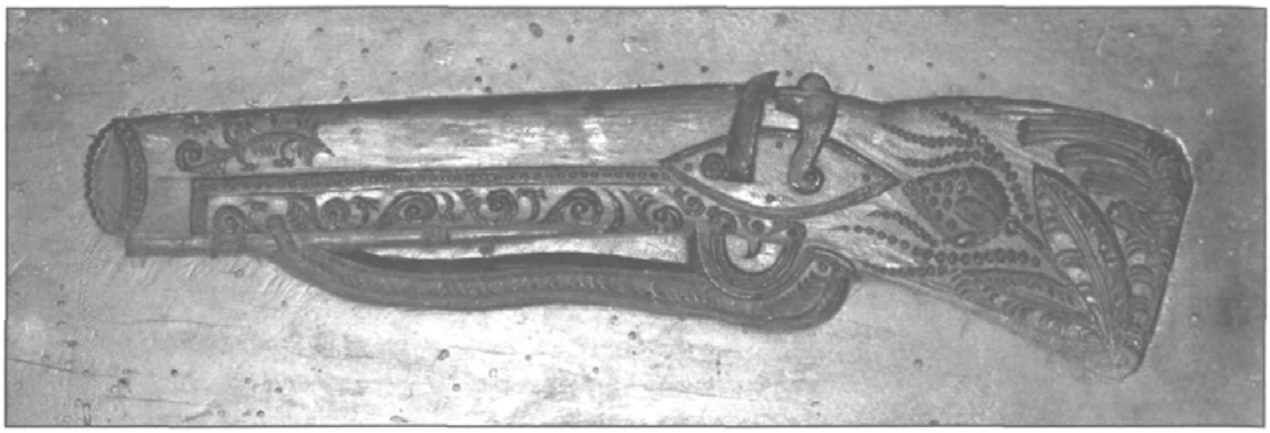

Izrezljani leseni model za figuralno medeno pecivo iz Steletove svečarske in medičarske delavnice. Foto: Aleš Leben.

in natančnost, če pa je bilo naročil več, predvsem ob praznikih, sta ji pri okraševanju in peki pomagala tudi sinova ali kdo drug. Sama je testo večinoma mesila v približno 20-litrski posodi, kar je nekajkrat letno zadostovalo za vse povpraševanje. Z medom praktično ni več delala, saj ga je skoraj v celoti nadomestil *sladkor* oziroma sladkorni sirup ali t. i. *melasa*. Za izrezovanje testa je uporabljala kovinske modele, ki so ohranjeni v muzejski delavnici.

Prodaja medičarskih izdelkov

Marija Stele nam je v dolžnih knjigah ohranila zapiske o tem, koliko svečarskih izdelkov so prodali. Te izdelke so namreč prodajali v svoji trgovini in predvsem cerkvam in samostanom, zato so, kot smo lahko že videli, vodili natančno evidenco. Veliko – predvsem medičarskih izdelkov, pa je bilo prodanih na stojnicah na sejmih in pred cerkvami. Za prodajo teh izdelkov svečarji in medičarji navadno niso vodili kakšne natančnejše evidence, Marija Stele pa je na koncu ene od dolžnih knjig ohranila tudi nekaj teh podatkov. V knjigo žal ni zapisovala vrste in količine prodanih izdelkov, je pa vodila natančno evidenco finančnega stanja po posameznih sejmih, posameznih mesecih in glede na prodajo v trgovini (*štacuni*) ali na stojnicah (*štantih*) oziroma na »*sejmih in shodih*«, kakor je zapisala. Njeni zapiski obsegajo obdobje od leta 1908 pa do 1919, vendar od leta 1916 niso več tako natančni in zato niso primerljivi z ostalimi leti. Zapisovala je zaslužke na sejmih skozi posamezno leto in zaslužke v trgovini po posameznih mesecih.

Tone Stele je povedal, da sta se njegova starša z medičarstvom ukvarjala v letih 1927–1929. Na žegnanja sta hodila skupaj, z vozom in skrinjami, polnimi medičarskih in tudi svečarskih izdelkov. Včasih sta imela zaradi obilice dela s seboj tudi kakšnega pomočnika. Stojnico sta navadno postavila že v petek, živino sta za ta čas pustila pri kakšnem kmetu, pred cerkvijo pa sta tudi sama prespala. V nedeljo po žegnanju sta se nato vrnila domov. Tudi drugi ljudje, ki so prišli na romanje, so prespali pred cerkvijo. Spanja je bilo pravzaprav malo, saj so ob takšnih srečanjih veseljačili dolgo v noč. Posebna privlačnost sejmov je bila prodaja medenih kruhkov ali plošč iz posebno trdega medenega testa. Te plošče so kupovali fantje, jih zlagali drugo na drugo ter s sekiro sekali na posebnem tnalu in dokazovali svojo moč.

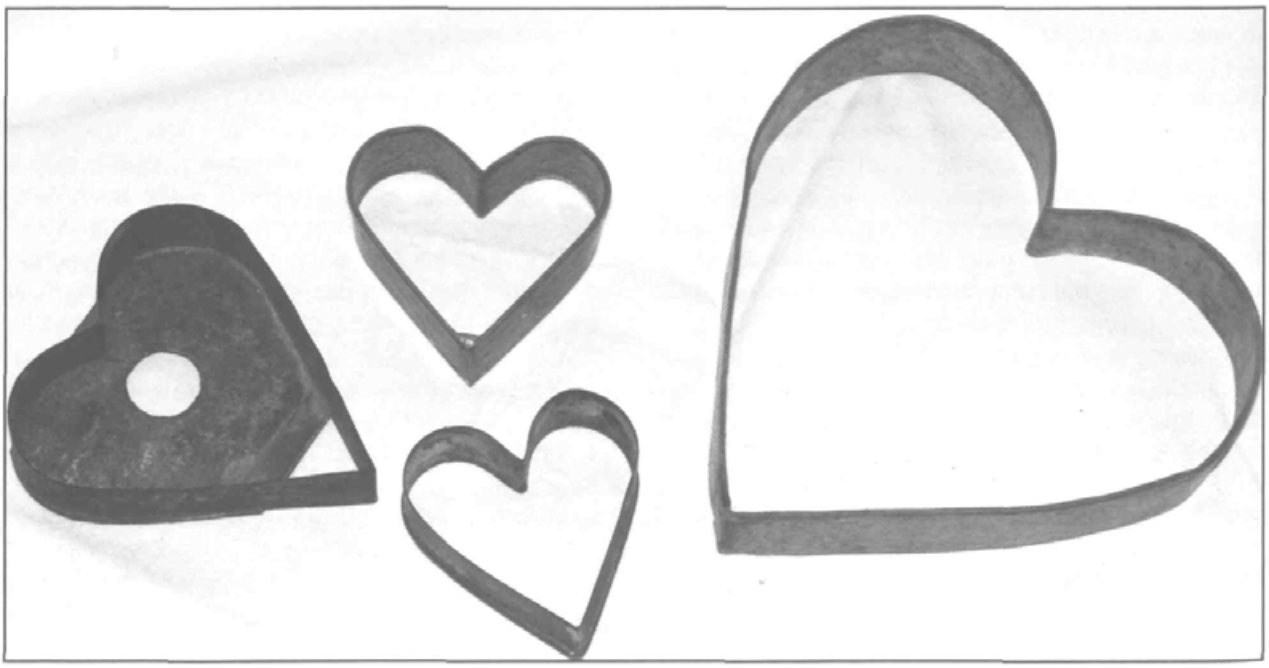

Kovinski modeli za izrezovanje lecta iz medenega testa, ohranjeni v Steletovi svečarski in medičarski delavnici. Foto: Aleš Leben.

Prodaja na sejmih je bila vedno zelo uspešna, saj se ni nikoli zgodilo, da bi svoje izdelke pripeljali nazaj domov. Za stojnice, ki so jih ob žegnanjih vsaj eno nedeljo v mesecu postavljali pred cerkvami, je večinoma skrbel gospodar sam. Svečarske stojnice oziroma šotori so bili prav posebnih oblik in že od daleč prepoznavni.

Svoje stojnice so Steletovi postavljali v naslednjih krajih oziroma pred naslednjimi farnimi in podružničnimi cerkvami: Kamnik, Moravče, Sv. Primož (pred cerkvijo in pri znamenju), Komenda, Žale, Skaručna, Nevlje, Mekinje, Limbarska gora, Tunjice, Zgornji Tuhinj, Podgorje, Šmartno, Sela, Vranja Peč, Stranje, Gozd, Domžale, Sostro pri Ljubljani in Mengeš.

Daleč največ so vsako leto maja ali junija prodali na Limbarski gori (tudi po desetkrat več kot drugje), veliko tudi v Zgornjem Tuhinju in seveda na sejmih v Kamniku. Na procesijah za veliko noč so vsako leto prodajali tudi v Mekinjah, Domžalah in Sostrem pri Ljubljani.

Iz zapiskov ohranjenega hišnega arhiva lahko razberemo, da se je največ medičarskih (pa tudi svečarskih) izdelkov prodalo februarja (svečnica), aprila (velika noč), maja in junija (birme), avgusta in septembra ter decembra (miklavž). Prodaja je bila najslabša julija, oktobra in novembra.

Svečarska in medičarska delavnica

V Lectarjevi hiši se je ohranila vrsta naprav in pripomočkov za obdelavo čebeljega satja ter izdelavo in okraševanje svečarskih in medičarskih izdelkov, ki so danes urejeni v muzejsko delavnico. Večina predmetov je bila evidentiranih – vsak predmet je fotografiran in opisan na svojem evidenčnem kartonu, ki zajema naslednje podatke: evidenčno številko (številka na kartonu se ujema s številko na predmetu), kraj in datum popisa (vsi predmeti so bili popisani v Kamniku, nekateri na nekdanji Steletovi pristavi, večina pa v domači hiši na Glavnem trgu, v različnih terminih: 19. junija 2004, 7., 11., 12. in 19. oktobra 2004 in 14. decembra 2005), naziv predmeta, morebitno domače ime predmeta, opis, namembnost, starost (kdaj je bil predmet izdelan), čas uporabe (do kdaj so ga uporabljali), ohranjenost (morebitne poškodbe, rjavost ipd.), fotografijo in morebitne opombe.

Popisanih je bilo 184 predmetov, pri čemer pa je potrebno poudariti, da nisem popisala izdelkov, temveč samo naprave in pripomočke, in da so mnogi predmeti, ki se podvajajo (npr. pečatniki, uteži, merice za obeljeni vosek, noži in drugo orodje ipd.), skupaj popisani na enem evidenčnem kartonu, tako da je dejansko število popisanih predmetov 490.

Delavnica je razdeljena na dva dela – svečarskega in medičarskega, najstarejši predmeti, in teh ni malo, pa izvirajo s samih začetkov obrti v hiši, torej iz 17. stoletja.

Svečarski del obsega dve veliki napravi za izdelovanje sveč – napravo za vlečenje sveč in napravo za polivanje sveč. Naprava za polivanje sveč je sestavljena iz velikega kotla za raztopljeni vosek, na katerega je pritrjen kovinski nastavek, ki preprečuje škropljenje voska. Zraven sodi lesena palica, pripeta v strop in v tla, na katero je pritrjen ring – kolo s kovinskimi žebljički, na katere je svečar pritrdil stenj. Pri polivanju sveč

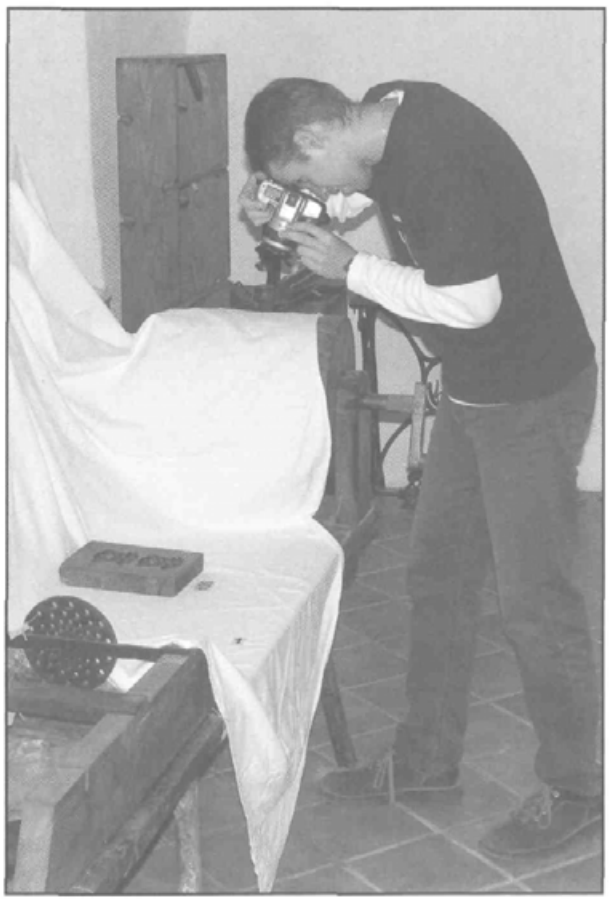

Evidentiranje predmetov v Steletovi hiši – Aleš Leben. Foto: Jasna Paladin.

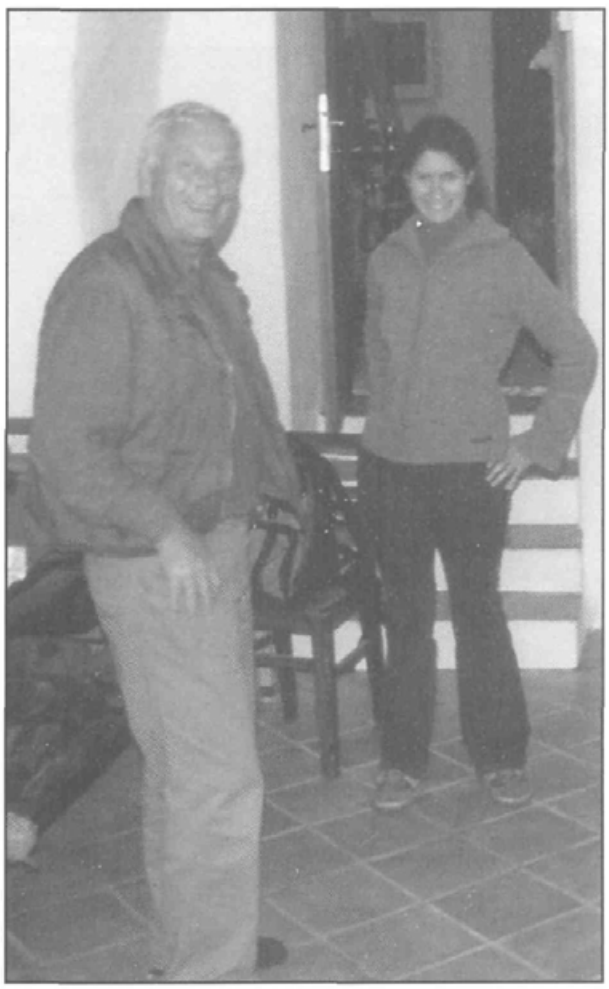

Tone Stele in Jasna Paladin pri urejanju muzejske delavnice. Foto: Aleš Leben.

Izrezljani leseni modeli za figuralno medeno pecivo iz Steletove svečarske in medičarske delavnice. Foto: Aleš Leben.

Pripomočki za izdelavo sveč. Foto: Aleš Leben.

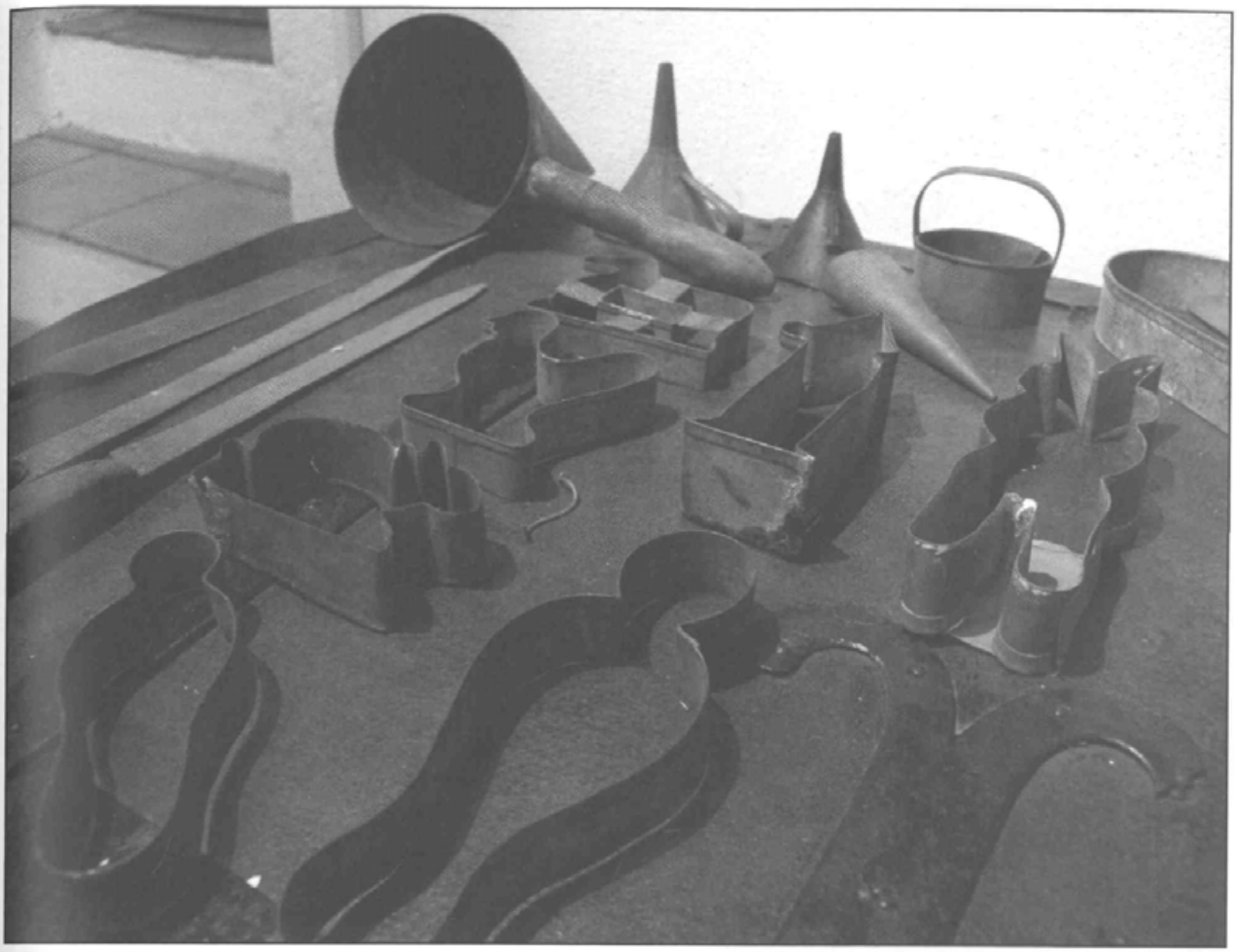

Pripomočki za izdelavo lecta. Foto: Aleš Leben.

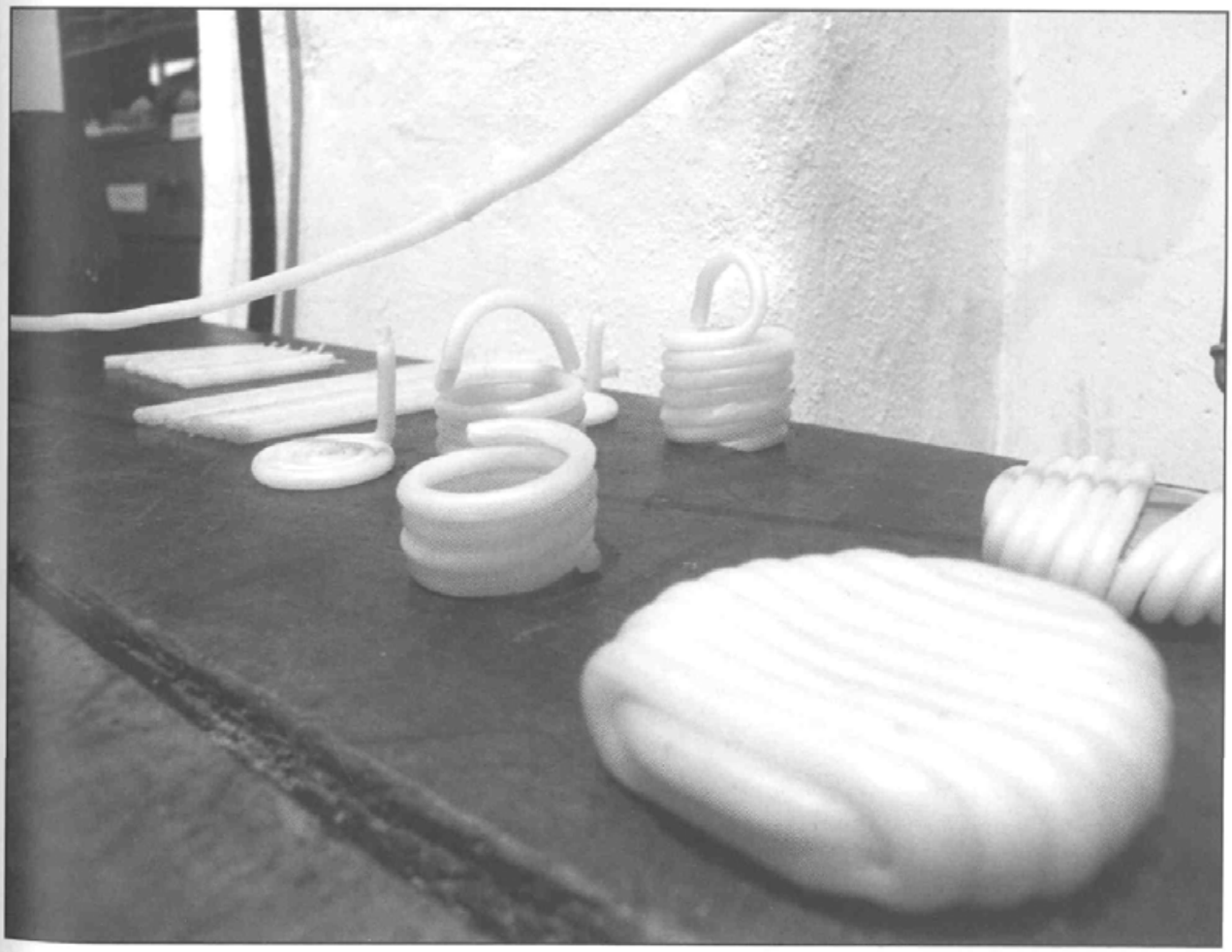

V muzejski delavnici je na ogled tudi izdelava zvitkov iz voščene niti. Foto: Aleš Leben.

Muzejska svečarska delavnica v Lectarjevi hiši v Kamniku. Foto: Aleš Leben.

si je mojster pomagal z lesenim stojalom, na katerem je lahko premikal stopničke in si tako prilagajal višino. Pri izdelovanju polivanih sveč so svečarji uporabljali različne lesene valjarje, korec, različne nože in drugo orodje.

Naprava za vlečenje sveč je sestavljena iz dveh večjih lesenih gredi, ki sta na sredini povezani s kotlom za vosek, na katerega je svečar pritrdil plošče (šajbe) z različno velikimi luknjicami. Na obeh koncih gredi sta bila velika lesena valja z ročajem, na katera je svečar pritrdil stenj.

Obe napravi sta bili s cevmi povezani s parnim kotlom, s pomočjo katerega je bil vosek pri obdelavi ves čas stopljen. V svečarski del delavnice sodi tudi naprava za struženje sveč in stiskalnica za čajne svečke ter vrsta manjšega orodja, pri čemer je pomembno omeniti bogato zbirko medeninastih pečatnikov, različnih klešč, šil, pincet in drugih pripomočkov za okraševanje sveč. Pečatnikov, ki so razvrščeni glede na motive (črke, listki, cvetovi), je v Steletovi zbirki kar 128, vsi pa izvirajo iz 17. stoletja. Bogata je tudi zbirka lesenih modelov za ulivanje voščenih aplikacij in lesenih modelov za ulivanje voščenih votivov – takšnih je enajst, nekaj modelov za votive je tudi iz mavca.

Medičarski del delavnice sestavlja zelo bogata in dragocena zbirka lesenih modelov za medene kruhke. Kar 46 takšnih lesenih modelov je še ohranjenih, med njimi pa je trinajst takšnih, ki so izrezljani z obeh strani. Lesene modele so sčasoma zamenjali kovinski za izrezovanje lecta – belega testa. V Steletovi zbirki je evidentiranih dvanajst takšnih modelov.

Zbirka zajema še stenski regal, leseno blagajno, visečo in navadno tehtnico, različne uteži, železno ogrodje za tehtnico, motovilo za stenj, gorilnik za gretje voščenih aplikacij, koš za prenašanje voska, skrinjo za prevoz izdelkov na sejme, držalo za trske, kadilnico, številno orodje in druge predmete.

Candle and Honey Producing Workshop at Lectar's Residence in Kamnik

Summary

There are some documents that are preserved in Lectar's Residence, which are a testimony to the methods of producing and selling candles and products made of honey. A workshop with numerous machines and tools (the majority go back as far as the 18th century) for producing candles and honey products has also been preserved. The workshop, which has been transformed into a museum room, includes machines for producing candles, tools for decorating wax products, producing gingerbread, wooden moulds used for honey cookies and many other tools, which together with a completed family tree and numerous old documents represent this age old house craft that is still in operation today by the Stele Family.

Viri in literatura

BOGATAJ, J. 1996: *Domače obrti na Slovenskem* (videokaseta). Ljubljana: RTV Slovenija, Založba kaset in plošč.
BOGATAJ, J. 1999: *Mojstrovine Slovenije: srečanja s sodobnimi rokodelci.* Ljubljana: Rokus.
FARADAY, M. 1950: *Zgodovina sveče.* Ljubljana: Mladinska knjiga.
FTIČAR - KLOBČAR, M. 1985: Obrt v Kamniku nekoč in danes. V: *15. dnevi narodnih noš, folklore in obrti.* Kamnik: Turistično društvo.
KASTELIC, L. 1973: Svečarsko-medičarska obrt na Slovenskem skozi stoletja. *Slovenski čebelar* 9–10, str. 274–278.
MAKAROVIČ, G. 1991: *Votivi.* Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
MRAVLJE, B. 1980: *Način življenja mestnega obrtnika* (na primeru svečarske družine Stele v Kamniku). Diplomska naloga.
OTOREPEC, B. 1956: Prebivalstvo Kamnika v srednjem veku. *Kamniški zbornik.*
POLEC, J. 1955: Kamniške meščanske hiše in njihovi lastniki v dvesto letih. *Kamniški zbornik.*
STELE, J. 1994: *Svečarstvo kot umetna obrt.* Diplomska naloga.
TORKAR, Z. 1996: *Beži Ljubljana, Gradec se skrij, Dunaj tud' Kamniku gliha nič ni; Najpremožnejši Kamničani v drugi polovici 19. stoletja.* Kamnik: Kulturni center.
ŽONTAR, J. 1970: F. V. Hörnigkova statistika obrtnikov slovenskih mest in trgov iz leta 1673. *Kronika* 18, str. 80–82.
Hišni arhiv družine Stele.

Vilko Rifel
Žaga 11 a, Stahovica

Apnarska dejavnost na območju dolin Kamniške Bistrice in Črne

UVOD

V okolici Kamnika je bilo že od nekdaj znano apnarstvo. Že samo ledinsko ime Apnena dolina pod Sv. Primožem nam pove, da so tam verjetno že v srednjem veku žgali apno za apneno malto, ki so jo rabili pri gradnji cerkve sv. Petra in sv. Primoža in Felicijana. Apno so takrat pridobivali v preprostih kopah. Ciril Golob se spominja, ko je v mladih letih tam pasel živino, da so bili še dobro vidni sledovi treh takšnih kop.[1] Razvoj apnarske dejavnosti na tem območju v obrtniškem smislu pa sega v začetek 19. stoletja. V Stranjah, Stahovici in dolini Kamniške Bistrice je ob reki stalo precej apnenic. Prav tako je bilo nekaj apnenic tudi v dolini Črne ob potoku Črna. Te so bile sprva večinoma preproste poljske apnenice, t. i. »košanke ali košarke«. Šele po prvi svetovni vojni se na omenjenem območju pojavijo prve zidane in betonirane apnenice, kot jih poznamo danes. Zlasti v dolini Črne v gozdovih še danes naletimo na ostanke preprostih apnenic v obliki košank. Vsi, ki so imeli v lasti zemljo ob Kamniški Bistrici ali pa potoku Črna, so se imeli možnost ukvarjati z apnarsko dejavnostjo, torej so imeli svoje apnišče (apniše), prostor, na katerem je stala poljska apnenica. Ob vsaki apnenici je bila postavljena tudi priročna lesena baraka, v kateri je imel apnar spravljeno orodje.

Medtem ko so ob Kamniški Bistrici apnenčevo kamnino, potrebno za žganje apna, pridobivali večinoma iz struge in le v manjši meri iz manjših kamnolomov, je bilo v dolini Črne povsem drugače. Tu se je kamnina, potrebna za žganje apna, pridobivala večinoma v manjših kamnolomih, z nabiranjem kamenja v pobočjih nad dolino, kjer je bilo apnenca na pretek, in v manjši meri iz struge potoka Črna. Tako apnenice niso stale le ob vodi, pač pa tudi v širši okolici. Žgano apno je bilo kvalitetno in v tistih časih tudi zelo iskano. Tudi v kroniki župnije Gozd je župnik Leopold Podlogar že davnega leta 1916 zapisal: *»Ob okrajni cesti, ki je bila pripravna za odvažanje, je stalo več apnenic. V pobočjih nad dolino pa je imel apnenčar vse pri rokah, kar je potreboval (kamenje, les in vodo).«*[2]

Seveda so prebivalci tega območja občasno za svoje potrebe v manjših količinah žgali apno tudi sami, zlasti pri gradnji hiš. Nemalokrat se je tudi zgodilo, da so žgano apno prodali in izkupiček od prodaje namenili za vzdrževanje in obnovo farne cerkve. V prvi polovici 20. stoletja je obrtno pridobivanje apna začel izpodrivati industrijski način proizvodnje žganega apna. S skokovitim razvojem tehnologije in uvedbo peči z neprekinjenim delovanjem se je naglo povečala proizvodnja žganega apna in manjši obrtniki temu niso bili več kos oziroma niso mogli konkurirati podjetjem. Tako se je v drugi polovici 20. stoletja s pridobivanjem apna na star način ukvarjalo vse manj apnarjev, sama dejavnost pa je začela zamirati. Vzrok za upad pridobivanja apna na star način pa ni bila le konkurenca, pač pa pojav novih materialov in posledično izdelkov v barvni industriji. Apnarska dejavnost na omenjenem območju je začela zamirati zaradi povečane proizvodnje industrijskega načina pridobivanja žganega apna v Kresnicah. Kljub temu pa se apno, pridobljeno na industrijski način, sprva po kvaliteti ni moglo kosati z apnom, pridobljenim na star način.

V tem zapisu ne bo govora o industrijskem pridobivanju žganega apna, pač pa se bomo osredotočili na pridobivanje žganega apna na obrtniški način oziroma predstavili žganje apna na star način v pečeh s prekinjenim delovanjem. Pri tem bomo skušali predstaviti apnarsko dejavnost in apnarje iz Stranj, Stahovice in doline Črne. Zakaj ravno to območje? Ker je še danes veliko ostankov apnenic, ki nemo pričajo, kako močno je bila v teh krajih razvita ta dejavnost.

KRATKA ZGODOVINA UPORABE APNA

Apno in apneno malto so kot naravni gradbeni material uporabljali Egipčani že pred 5000 leti pri gradnji piramid, svetišč in templjev. Apno so uporabljali tudi Izraelci že v času kralja Salomona. V času grškega in rimskega vladanja sta se tehnologija in uporaba razširili po vsem takratnem kulturnem svetu. Z apneno malto naj bi bil v glavnem grajen tudi kitajski zid. Apnenec, iz katerega nastane apno, se pojavlja kot najpogostejši material v vseh kamnitih zgradbah od starega veka naprej, tudi srednjeveških gradov, samostanov in cerkva na Slovenskem. Način pridobivanja je bil preprost: apno so žgali v preprostih kopah, ki so bile po obliki podobne oglarskim. Kdaj je človek odkril postopek oziroma način pridobivanja apna, ni znano. Znano pa je, kdaj so začeli v Sloveniji pridobivati apno na obrtni način. Pri nas sega obrtni način pridobivanja apna v začetek 19. stoletja, ko je bila leta 1804 v Zagorju skupaj z erarno opekarno ustanovljena tudi erarna apnenica, današnja Industrija gradbenega materiala Zagorje. Odkriti dokument, hranjen na Dunaju, priča o začetku proizvodnje apna, in sicer je bilo to 3. oktobra 1804. Tedaj je z reskriptom pod številko 10987 dvorna komora na Dunaju ukazala, naj se novozgrajena državna glažuta in z njo tesno povezana apnenica organizirata in začneta delovati. S tem pa so bili pri nas postavljeni temelji industrijskega načina pridobivanja žganega apna.[3]

APNO IN NJEGOVA UPORABNOST

Apno

Apno je snov iz kalcija in kisika. Spada med najbolj razširjena zračna veziva in se razlikuje od cementa v

1 Po pripovedovanju Cirila Goloba - Rezkovega iz Črne pri Kamniku.
2 Leopold Podlogar, Matija Selan: *Kronika župnije Gozd pri Kamniku*, l. 1916.
3 Neža Šabanovič, *Dom in družba*, 2006 (spletna stran: www.erevir.si – Apnarstvo v Zagorju); Neža Šabanovič, *Apno – za dom in okolje*, 2006 (spletna stran: www.erevir.si – Apnarstvo v Zagorju).

tem, da se pred uporabo gasi z vodo. Apno se pridobiva s segrevanjem, torej ga je potrebno žgati. Kot surovina pa je za pridobivanje apna potreben naravni apnenec. Ta v naravi ni popolnoma čist kalcijev karbonat, temveč vsebuje še druge primesi (magnezit, železov in manganov oksid, glino, bitumen in še druge primesi, ki mu dajejo različno barvo, strukturo, trdoto in težo). Te imajo zelo pomembno vlogo, saj ima apno zaradi njih različne lastnosti. Najbolj odločujoči pa sta primesi magnezijevega karbonata in gline. Tako na primer napravi primes 10 % magnezijevega karbonata apno po žganju zelo pusto, če pa je odstotek omenjene primesi višji od 25 %, kamnine sploh ni mogoče žgati. Prav tako primes glinastih komponent, višja od 10 %, škoduje pri žganju apna, saj se te pri žganju zgostijo, začnejo sigati in jih potem ni mogoče hidrirati (gasiti v vodi). Tako je apno danes vsestranski proizvod, iz katerega lahko z različnim kemičnim mešanjem, dodajanjem ali nevtraliziranjem dobimo vrsto drugih proizvodov.[4]

Vrste apna in njegova uporabnost

Apno, žgano s samimi drvmi, je boljše kvalitete od apna, žganega z dodatkom premoga, ker ne vsebuje žvepla. Delimo ga na živo apno in gašeno apno. Njegova uporabnost je zelo široka. Nekdaj so hiše zidali z živim apnom brez predhodnega gašenja. Živo apno so sproti mešali z vodo in peskom. To je bilo izredno močno vezivo (apnena malta) in je imelo podobne lastnosti, kot bi se zidalo s cementom. To pojasni, kako so lahko stare hiše, praktično brez nosilcev, železne armature, betona in zidane samo s kamenjem, preživele toliko let. Včasih so v apno shranjevali jajca, da so dalj časa ostala sveža in se niso pokvarila. Prav tako je bilo nepogrešljivo razkužilo za vodnjake (v vodnjak so vrgli kar kepo živega apna), z njim so razkuževali stranišča, kleti, hleve itn. Nepogrešljivo je bilo v sadjarstvu (premaz debel), vrtnarstvu in nasploh v kmetijstvu (pepel, pomešan z apnom, so posipali po vrtovih, njivah in travnikih). Z njim so odstranjevali vlago iz vlažnih prostorov (v zelo vlažen prostor so v kot položili kepo živega apna, ki je zelo higroskopno in je srkalo vlago vase). Živo apno, ki pride direktno iz peči, se še vedno uporablja predvsem v železarstvu, pri proizvodnji zidakov iz porobetona in za čiščenje odpadnih voda. Hidrirano apno (gašeno apno), ki nastane iz živega apna, pa se uporablja za pripravo barvnih maltnih mešanic, za maltne omete (vezivo v gradbeništvu), kot podlaga za freske, barvanje notranjih, zunanjih površin, v proizvodnji celuloze in podobno. Ker omogoča »dihanje« sten, preprečuje razvoj plesni, deluje antiseptično in s tem prostor razkužuje in osveži. Razlikujemo belo apno, če je bilo žgano iz čistega apnenca, in sivo apno, če je imel apnenec dolomitne primesi. Na trgu se pojavlja kot negašeno v kosih ali zmleto, ugašeno v prahu kot apneni hidrat (pakirano v vrečah) in kot masleno apno. Apno se med drugim uporablja kot dodatek pri izdelavi stekla, ki mu daje trdnost, kot dodatek za odstranjevanje žvepla pri rafiniranju jekla, kot obarjalno sredstvo za odstranjevanje nečistoč v pripravi vode. Še danes se uporablja v kmetijstvu, vrtnarstvu, papirni, prehrambeni industriji in podobno, pa tudi za nevtraliziranje kislih sestavin tekočih in plinastih industrijskih izpustov.[5]

Peči za žganje apna

Apno se žge v posebnih pečeh, imenovanih apnenice. Večinoma so bile te okrogle, redkeje oglate. Najpreprostejša med njimi je kopa, sledi ji poljska, košarka tudi košanka, zidana in betonirana. Vse te peči delajo s prekinitvami, torej se v njih žge apno le občasno. O teh pečeh bo v tem zapisu tudi največ govora. V industriji pa uporabljajo peči z nepretrganim obratovanjem, to so bile sprva jaškasta ali visoka peč in krožna peč. Jaškasta peč je bila znana v dveh različicah. Pri prvi se vlaga apnenec po plasteh, mednje pa se dodaja kot kurivo premog, to je peč s kratkim plamenom. Pri drugi različici pa se kuri na rešetkah pod apnencem ali ob jašku. To je peč z dolgim plamenom. Sodobna tehnologija uporablja predvsem velike rotacijske peči na trdna, tekoča ali plinasta goriva. Surovino kalcijev karbonat (apnenec) v take peči dovajajo iz kamnolomov po transportnih trakovih oziroma transportnih vozičkih naravnost v pečišče. Te peči so običajno nagnjene pod kotom 20 %, tako da ob vrtenju kamnina počasi potuje (se presipa) proti koncu pečišča, kjer pada kot žgano apno direktno na transportne vozičke. V peči mora biti temperatura stalno nad 900 °C, saj se le v takih razmerah iz kalcijevega karbonata sprošča ogljikov dioksid.[6]

Kopa

Žganje apna v kopi sodi med najpreprostejše in najstarejše načine pridobivanja žganega apna. Postavili so jo ponavadi na ravnem, nekoliko višjem prostoru. Zložili so jo iz apnenčevega lomljenca. Naprej so, prav tako iz lomljenega apnenca, napravili obokano kurišče. Nad njim so potem zlagali sklade apnenca, tako da so dobili kopo v premeru 6 m in visoko 3 m. Kopo so nato obdali z glinastim plaščem ali pa kar z gosto apneno malto, ki so jo ponavadi napravili iz apnenih odpadkov. Na vrhu in pri dnu kope so v plašču pustili več lukenj (dušnikov), ki so služili za uravnavanje temperature znotraj kope in sproščanje plinov in dima, ki so posledica gorenja.[7] Na širšem kamniškem območju lahko z gotovostjo trdimo, da je bila takšna oblika pridobivanja žganega apna v rabi približno do konca srednjega veka.[8]

4 Neža Šabanovič, *Dom in družba*, 2006 (spletna stran: www.erevir.si – Apnarstvo v Zagorju); Neža Šabanovič, *Apno – za dom in okolje*; Rado Kregar, *Naš kamen* II. del, *Žgani kamen, apno – opeka*, 1947, str. 23; Rihard Freyer, *Tehnologija materijala za rudarje*, 1952, str. 147–148.

5 Neža Šabanovič, *Dom in družba*, 2006 (spletna stran: www.erevir.si – Apnarstvo v Zagorju); Neža Šabanovič, *Apno – za dom in okolje*, 2006; Rado Kregar, *Naš kamen* II. del, *Žgani kamen, apno – opeka*, 1947, str. 28–32; Rihard Freyer, *Tehnologija materijala za rudarje*, 1952, str. 151, 152.

6 Neža Šabanovič, *Dom in družba*, 2006 (spletna stran: www.erevir.si – Apnarstvo v Zagorju); Neža Šabanovič, *Apno – za dom in okolje*, 2006; Rado Kregar, *Naš kamen* II. del, *Žgani kamen, apno – opeka*, 1947, str. 24–27; Rihard Freyer, *Tehnologija materijala za rudarje*, 1952, str. 148–150.

7 Rado Kregar, *Naš kamen* II. del, *Žgani kamen, apno – opeka*, 1947, str. 24; Rihard Freyer, *Tehnologija materijala za rudarje*, 1952, str. 148, 149.

8 Opomba avtorja.

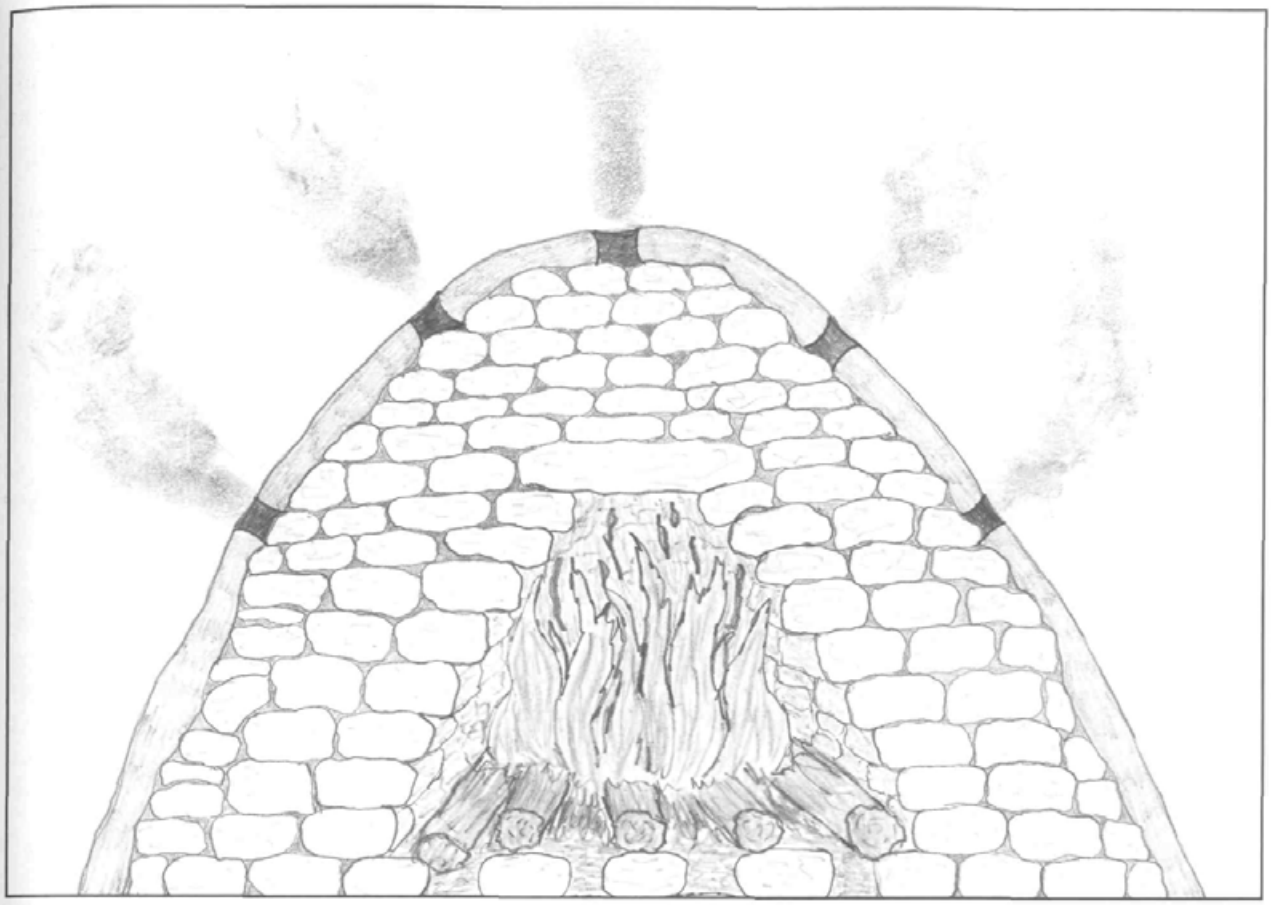

Prerez preproste apnenice v obliki kope

Poljska apnenica

Poljsko apnenico so izdelali v pobočju tako, da so vanj skopali vdolbino oglate oblike. Izkopana vdolbina je že tvorila tri stene apnenice. Tla za kurišče so bila poravnana, pred apnenico pa je moralo biti dovolj prostora za les in kurjenje. Na tleh so najprej iz večjih kamnov zložili kurišče, ki je imelo obok (odprtina za kurjenje), prav tako zloženo iz kamnov, šele nato so sezidali steno iz suhega apnenca (kamna – kamniti zid) z ilovnato malto, v kateri je bila odprtina za kurjenje. Nato so apnenico napolnili do vrha z apnencem in jo pokrili s plastjo gline ali pa tudi z apneno malto. V krovu apnenice so pustili odprtine, skozi katere so se sproščali med žganjem apnenca razvijajoči se plini. Slaba stran apnenice je bila v tem, da se v vogalih apnenec ni povsem skuhal in je bil zato tudi izkoristek manjši.[9]

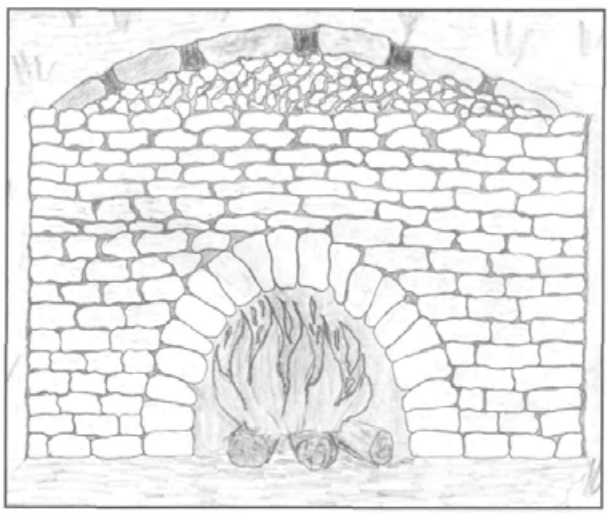

Prerez poljske apnenice oglate oblike, ki na kamniškem območju ni bila v rabi.

Košanka (košarka)

To apnenico so izdelali tako, da so v tla skopali približno pol metra globoko jamo v obliki kroga s premerom treh metrov, postavili pokonci lesene kole, ki so jih opletali z vrbovimi vejami, kar je tvorilo zunanji obod apnenice. Po istem postopku je sledila izdelava notranjega opleta z vrbovimi vejami. Med oba opleta pa so natlačili ilovico, tako je bila debelina stene apnenice približno 40 cm. Pustili so le odprtino za kurjenje. Naprava je dajala videz velikega koša. Zato so takšne apnenice imenovali košarke, košanke ali pa tudi koši za žganje apna. Z zunanje strani je bila oprta s koli. Znotraj so pleteno steno obložili s plastjo gline, tako je bil obod apnenice končan. Te peči so ponavadi zdržale dve ali tri žganja, nakar jih je bilo potrebno povsem obnoviti.[10]

9 Rado Kregar, *Naš kamen* II. del, *Žgani kamen, apno – opeka*, 1947, str. 25; Rihard Freyer, *Tehnologija materijala za rudarje*, 1952, str. 149.

10 Rado Kregar, *Naš kamen* II. del, *Žgani kamen, apno – opeka*, 1947, str. 25; Rihard Freyer, *Tehnologija materijala za rudarje*, 1952, str. 149.

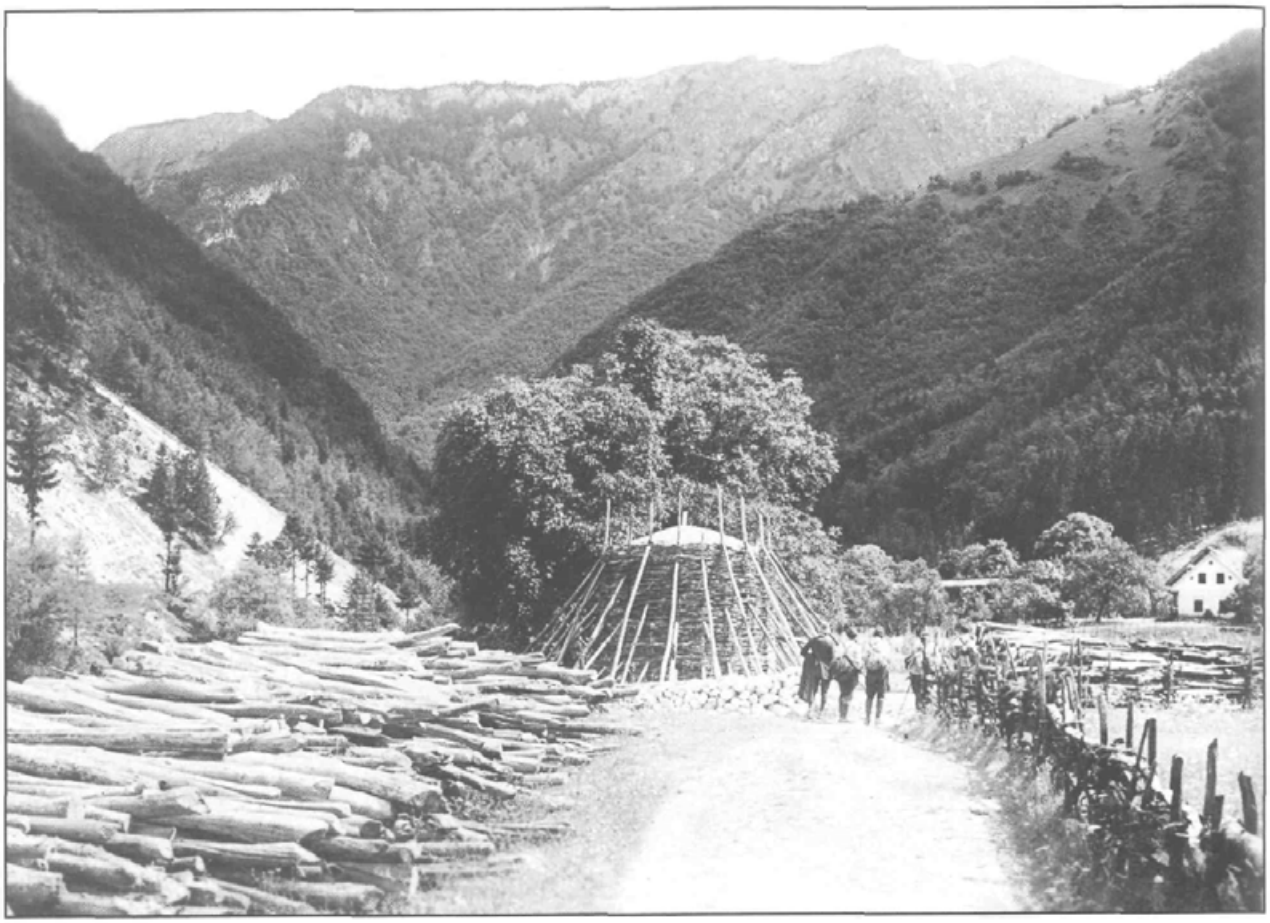

Prekletova apnenica košanka (tudi košarka) v Stahovici iz obdobja po prvi svetovni vojni. Fotografijo hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.

Drugi z desne je Janez Preklet iz Stahovice pri izdelavi apnenice košanke v Lučah. Fotografijo hrani Helena Preklet - Kavčič iz Stahovice.

Zidana apnenica

Zidane apnenice so bile običajno iz kamna, opeke ali pa so bile betonirane. Ta vrsta peči je bila že sodobneje zasnovana in so jih imeli zlasti tisti apnarji, ki so bolj pogosto žgali apno, saj so bile te peči bolj obstojne.[11] Zidana peč ima ovalno ali pa kvadratno obliko, njena notranjost je podobna velikemu loncu z ravnim dnom. Pri betoniranju oboda so za nosilno armaturo v betonu običajno uporabljali jeklenice, ki so omogočale raztezanje oboda apnenice pri velikih temperaturah in preprečevale, da bi obod napokal. Notranjost je obložena z opeko, ki so jo dalj časa žgali, ali s šamotno opeko. Sprva te apnenice niso imele na dnu kurišča z rešetko, ampak se je kurilo kar na dnu, višina kurišča pa je običajno znašala približno 160 cm, lahko pa je bila tudi višja ali nižja.[12] Drva so v ogenj porivali po okroglih lesenih valjarjih (okrogel lesen kloc). Sodobnejše apnenice te vrste imajo spodaj betonsko kurišče z rešetko približno 70 cm od tal, kjer se običajno kuri z drvmi, pod njim je pepelnik, nad kuriščem pa je poševna odprtina za odvzem že žganega apna.[13]

Jernejčeva betonska apnenica z okroglim zunanjim obodom v Stahovici, kurišče je brez rešetke in pepelnika, kurilo pa se je na dnu apnenice. Foto: Vilko Rifel.

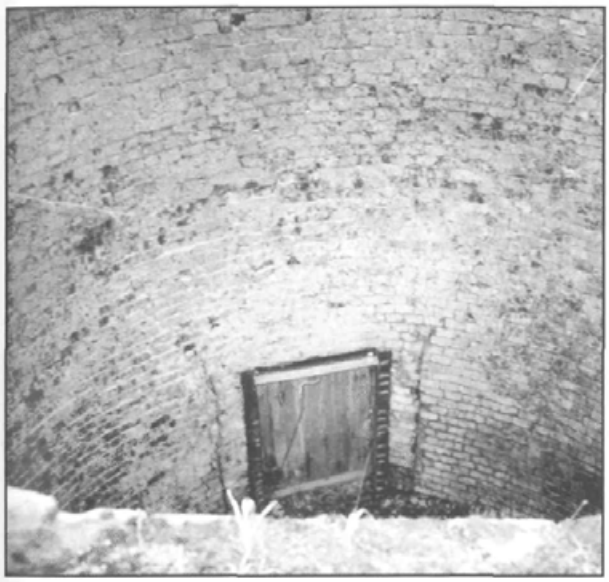

Notranji obod apnenice je bil obložen s šamotno ali z močneje žgano opeko. Foto: Vilko Rifel.

Kurišče z rešetko in pepelnikom v Štancarjevi apnenici. Foto: Vilko Rifel.

Notranji obod Štancarjeve apnenice je prav tako obložen z močneje žgano opeko, medtem ko je zunanji betonski obod oglate oblike, vmesni prostor med njima pa je natlačen z glino. Foto: Vilko Rifel.

11 Rado Kregar, *Naš kamen* II. del, *Žgani kamen, apno – opeka*, 1947, str. 25–27; Rihard Freyer, *Tehnologija materijala za rudarje*, 1952, str. 149, 150.

12 Po pripovedovanju Valerije in Maksa Pirša, Štancarjevih iz Stahovice.

13 Po pripovedovanju Valerije in Maksa Pirša, Štancarjevih iz Stahovice.

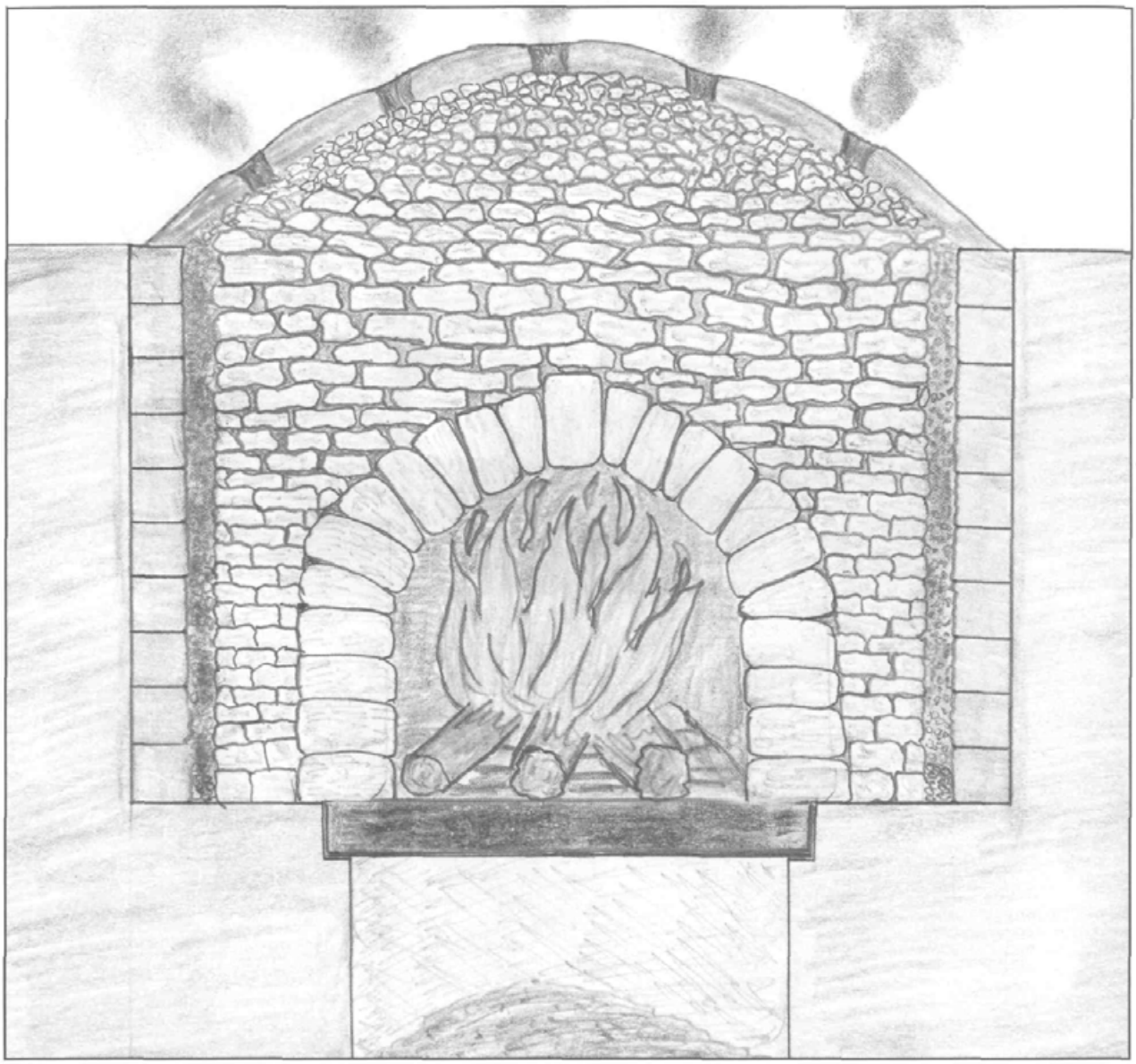

Prerez okrogle betonske apnenice, napolnjene z apnencem in izdelanim kuriščem

PRIPRAVA, POLNJENJE, ŽGANJE APNA IN PRAZNJENJE APNENICE

Priprava in polnjenje apnenca v apnenico

Priprava kamenja, polnjenje apnenice, kurjenje z drvmi in končno gašenje zahtevajo mesec trdega dela. Apnenec, pridobljen iz kamnoloma s pomočjo odstrela z razstrelivom, je potrebno za žganje apna šele pripraviti.[14] Vsak kos lomljenega kamna je potrebno ročno obdelati, da se v apnenici zloženi kamni čim bolj tesno prilegajo drug drugemu in je ekonomski izkoristek boljši. Dno apnenice se med obodom in rešetko do debeline 10 cm posuje z grobim lomljenim kamnom, debelim do 4 cm. Na posuto površino se ob notranji steni apnenice v polkrogu med rešetko in obodom v razdalji 20 cm postavijo duški, skozi katere potujeta dim in ogenj, kar omogoča gorenje in enakomerno kuhanje apnenca v apnenici (duški so iz lomljenega kamna). Sledi izdelava kurišča v obliki podkve, za katero je potrebno vsak kos lomljenega kamna ročno obklesati s kladivom. Sam način izdelave kurišča pa se je od apnarja do apnarja razlikoval, saj ga je vsak izdeloval nekoliko drugače. Na duške se polagajo posebej obdelani kamni ploske oblike – »velbanci« (beseda izhaja iz velb oziroma obok) – tesno drug poleg drugega prav tako v polkrogu, pri tem ležita dve tretjini kamna na spodnjem kamnu, ena tretjina pa je prosta. Nova vrsta se spet položi na že prej položene kamne na enak način in v istem zaporedju, vse dokler se velbanec ne približa vhodu v kurišče, kjer se postavijo »masteja« (odprtina v kurišče oziroma zaključek oboka), dva velika pokončna kamna kvadratne oblike – »mastej'nka«, ki se zvežeta s približno enakim kamnom poševno – »seduš'k« (odprtina kurišča je lahko zložena ovalno v obliki oboka iz manjših kosov lomljenega kamna), nanj pa se spet polaga velbanec. Sledi zaključek izdelave oboka kurišča, vsak velbanec pa se ob steni apnenice zaključi s posutjem grobe granulacije drobnejšega kamenja (šodra) ali pa manjšimi kamni, kar omogoča prepustnost izhlapevanja vode, odvajanja dima in možnost prehoda ognja po notranjosti apnenice. Ko je obok končan, se nadaljuje polnjenje apnenice s kamenjem, na sredino debel in potem v smeri oboda vse drobnejši lomljeni kamen. Na sredini so kamni lahko

14 Neža Šabanovič, *Dom in družba*, 2006 (spletna stran: www.erevir.si – Apnarstvo v Zagorju); Rado Kregar, *Naš kamen* II. del, *Žgani kamen, apno – opeka*, 1947, str. 23, 24.

Ročno pridobivanje lomljenega apnenca v kamnolomu nad Pajkovo apnenico v vasi Godič. Vrtine za miniranje z razstrelivom so se v kamnino nekdaj vrtale ročno. Iz zbirke Urške Lanišek.

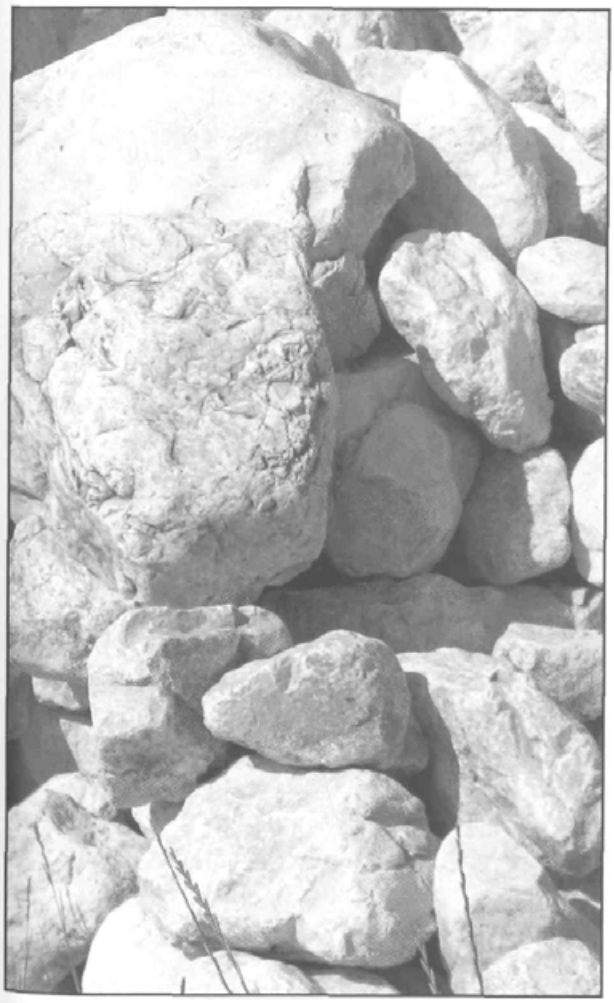

Apnenec za žganje apna iz struge Kamniške Bistrice. Foto: Vilko Rifel.

težki tudi do 80 kg v enem kosu. Ko je notranjost apnenice napolnjena do vrha, sledi izdelava špice (kupole, kape) približno 1,5 m nad vrh peči, ker se apno med kuhanjem useda. Zaključi se s čedalje drobnejšim kamenjem, ki se posuje z drobižem, ki so ga apnarji na kapo včasih nosili v lesenih »truščah«. Na kapo se položijo smrekove veje, nanje pa se iz prihranjenega apna naredi plašč, na katerem se pustijo odprtine – zračniki (dušniki), skozi katere prihaja dim in po treh do štirih dneh kurjenja tudi ogenj (petelini). Apnenec (kugle), ki so ga apnarji pobirali iz struge Kamniške Bistrice in potoka Črne, se je v apnenico polnil na podoben način kot lomljenec.[15] Iz takšnega apnenca so pridobili zelo kvalitetno apno, ker je bil izredno čist in je v nasprotju z lomljenim kamnom vseboval malo primesi. Prav tako je moral apnar pripraviti dovolj lesa za kurjenje apnenice, tega pa se je pri žganju apna porabilo kar precej. Za veliko apnenico je bilo potrebno od 100 do 120 prostorninskih metrov drv, za manjšo pa od 85 do 100 prostorninskih metrov. Sama poraba pa je bila odvisna od kvalitete lesa, natančnosti polnjenja apnenice z apnencem in od vremena. Drva so bila ponavadi okrogli konci, dolgi 2 metra, ki so jih lažje porinili v kurišče. Apnarji ob porečju Kamniške Bistrice so najraje kurili z drvmi, posekanimi na pobočju Grohata, kjer je današnji kamnolom Calcit. Ponavadi je apnar les za kurjenje kupoval od lastnikov gozdov, ki so živeli v njegovi okolici. Les so včasih dovažali s konjskimi vpregami. Kvalitetna drva je plačeval tudi do 30 % dražje od nabavne

15 Po pripovedovanju Valerije in Maksa Pirša, Štancarjevih iz Stahovice.

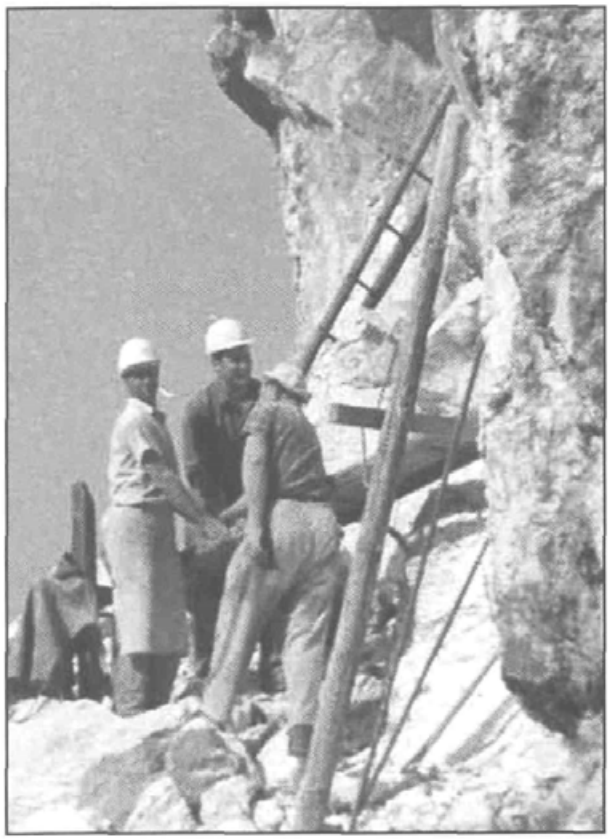

Pridobivanje lomljenega apnenca za žganje apna v Štancarjevem kamnolomu v Stahovici. Iz zbirke Valerije in Maksa Pirša.

Lomljeni apnenec iz Štancarjevega kamnoloma za žganje apna. Foto: Vilko Rifel.

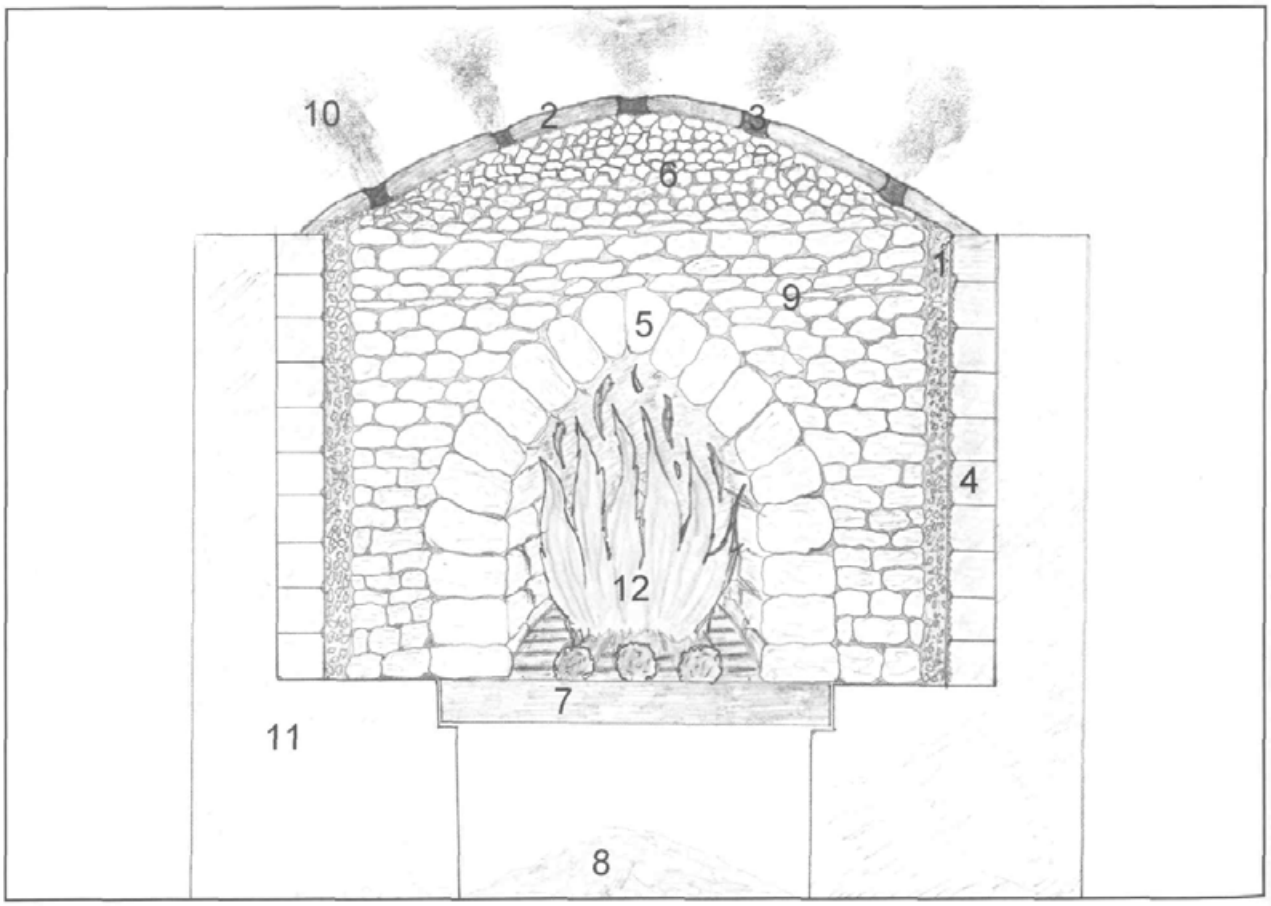

Prerez okrogle betonske apnenice: 1 - droben pesek ob steni notranjega oboda, 2 - plašč kape iz smrekovih vej in apnene malte, 3 - zračniki, skozi katere potujeta dim in plamen, 4 - notranji obod iz šamotne ali močneje žgane opeke, 5 - obok kurišča, zložen ročno iz lomljenega kamna, 6 - drobno kamenje, pri zaključevanju kape posuto s pomočjo lesene »trušce«, 7 - rešetka kurišča, skozi katero ja padal pepel v pepelnik pod njo, 8 - pepel na dnu pepelnika, pomešan z ostanki apna, 9 - okoli kurišča in na njem zložen apnenec, 10 - dim, ki se sprošča pri gorenju v apnenici, 11 - zunanji okrogli betonski obod, 12 - kurišče – prostor, v katerem se kuri ogenj.

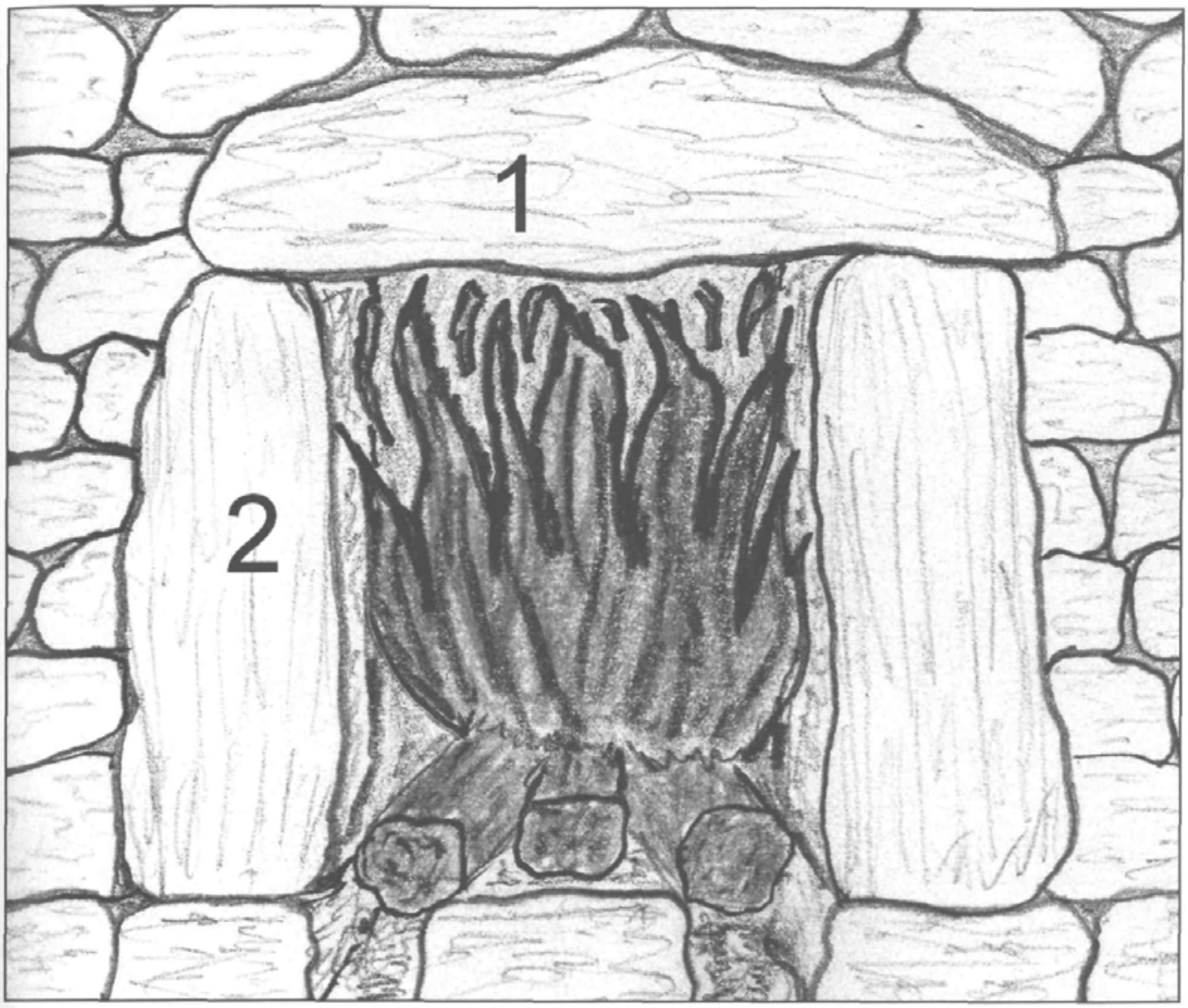

Odprtina za kurjenje – »masteja« – je bila sestavljena iz dveh večjih pokončnih in enega vodoravnega kamna, 1 - mastej'nk, 2 - seduš'k. Odprtina za kurišče pa je bila lahko zložena tudi v obliki oboka iz manjših lomljenih kamnov.

Lesena »trušca«, s pomočjo katere so posipali drobnejše kamenje pri izdelavi ovalne kape apnenice. Foto: Vilko Rifel.

Apnarji pri kuhanju apna v apnenici košarki na štajerskem koncu

cene drv za kurjavo. Za kurjenje pa je bil uporaben tudi les dotrajanih ostrešij, vendar bolj proti koncu kuhanja apna. Občasno pa so apnarji uporabljali tudi premog, ki je bil sicer dražji od drv, a je bilo kurjenje z njim lažje, apno pa prej kuhano. Apnar, ki je kuril s premogom, je apnenico najprej zakuril z drvmi, da je dobil žerjavico. Nato je del žerjavice pogrenil iz kurišča, preostanek žerjavice razgrnil in po njej posul premog. Potem je v ogenj posipal premog približno vsakih 45 minut. Za apnarja je bilo kurjenje s premogom bistveno lažje, saj so drva gorela hitreje in jih je bilo zato treba bolj intenzivno nalagati na ogenj v kurišču.[16]

Žganje apna

Da se pridobi žgano apno, je treba apnenec žgati pri temperaturi med 800 in 1200 °C.

To pomeni, da poteka segrevanje apnenca pri temperaturi pod točko taljenja. Pri tej temperaturi se začne sproščati ogljikov dioksid (ogljikova kislina), apnenec pa se spremeni v kalcijev oksid ali živo apno. Pri žganju apna nastanejo naslednje spremembe: kamnina se mehča in spremeni barvo, teža se zmanjša za približno 44 %, sama prostornina pa za 12 do 20 %, izgubi vlago in odda ogljikov dioksid (ogljikovo kislino), kalcijev karbonat pa se kemično spremeni v kalcijev oksid. Za žganje je najbolj primerna kamnina, ki še vsebuje gorsko vlago. Pri samem žganju pa je potrebno paziti, da se apnenec ne žge premalo, ne sme pa se žgati preveč. Na temperaturo moramo zlasti paziti pri apnencih, ki vsebujejo glinaste primesi, ker te pri visoki temperaturi sigajo in jih ni mogoče gasiti. Takšno apno imenujemo prežgano apno. Netopljivo apno dobimo tudi, če pade temperatura pri žganju na 500 do 600 °C, saj začne apno hlastno vsrkavati ogljikov dioksid (ogljikovo kislino) in se pri tem spremeni nazaj v kalcijev karbonat (apnenec).[17] Za apnarja, ki mu je apnenica ugasnila, so imeli navado reči, da je skuhal »b'ka«.[18] V obokanem kurišču se zakuri močan ogenj. Apnenica se mora neprekinjeno kuriti noč in dan, saj ogenj v njej ne sme ugasniti. Goreti mora, dokler zadnji kamni v kapi apnenice – »špici« – ne zažarijo. Kurjenje poteka povprečno 5–6 dni. Če ima apnar dobra drva in pridno nalaga v kurišče, je apno prej žgano. Če se ne nalaga intenzivno v kurišče ali kuri s slabimi drvmi, zaradi slabega vremena, nepravilnega kuhanja, se žganje lahko zavleče tudi za kakšen dan. Če je bil apnar zaspan in se mu je začelo dremati, je ponavadi, ko je naložil drva v kurišče, porinil vmes 4 m dolg debelejši vejavec in se naslonil nanj in če je slučajno zadremal, se je zagotovo prebudil, ko je vejavec pregorel in se mu je spodmaknil naslon. Ker kuhanje v notranjosti apnenice običajno ne poteka enakomerno, vzrok za to so ponavadi vreme, veter, vlažnost obo-

16 Po pripovedovanju Janeza Kemperla, Ukanovega iz Stranj, Valerije in Maksa Pirša, Štancarjevih iz Stahovice, Jožefa Rifla z Žage, l. 2007.

17 Rado Kregar, *Naš kamen* II. del, *Žgani kamen, apno – opeka*, 1947, str. 23, 24; Rihard Freyer, *Tehnologija materijala za rudarje*, 1952, str. 148.

18 Po pripovedovanju Antona Trobevška, Vogarjevega iz Bistričice, l. 2007.

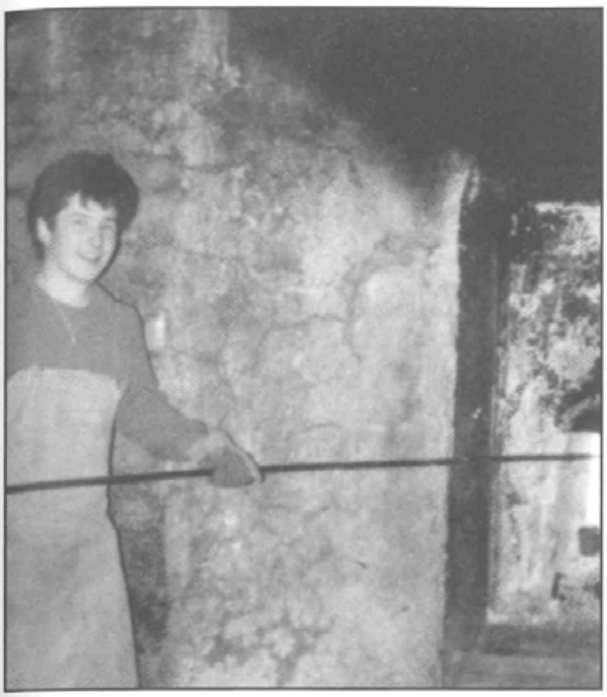

Kuhanje apna v Štancarjevi apnenici v Stahovici. Iz zbirke Valerije in Maksa Pirša.

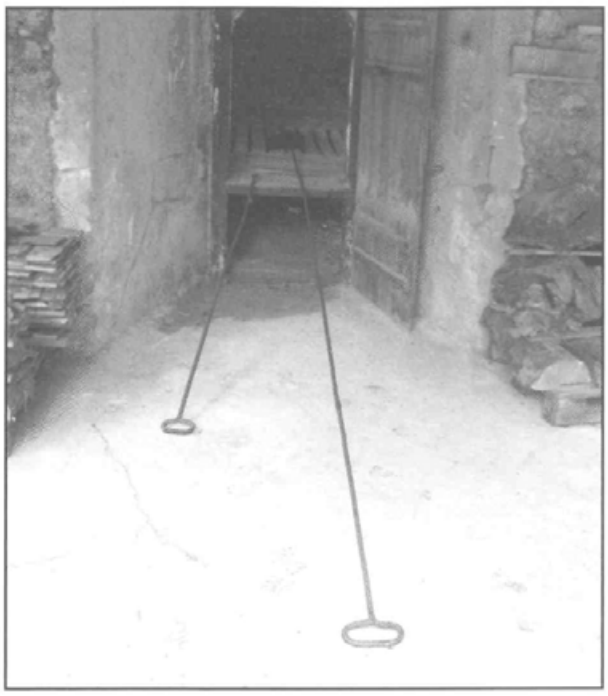

Nepogrešljiva pripomočka pri kurjenju apnenice – »psica« in »greblja«. Foto: Vilko Rifel.

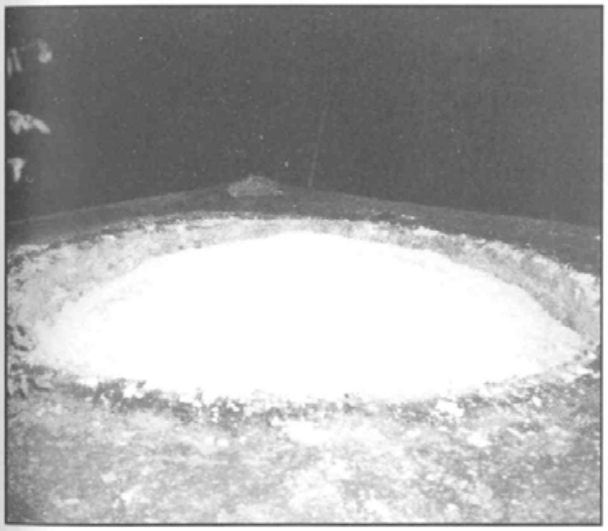

Kuhano živo apno v Štancarjevi apnenici. Med žganjem se je v apnenici živo apno posedlo. Iz zbirke Valerije in Maksa Pirša.

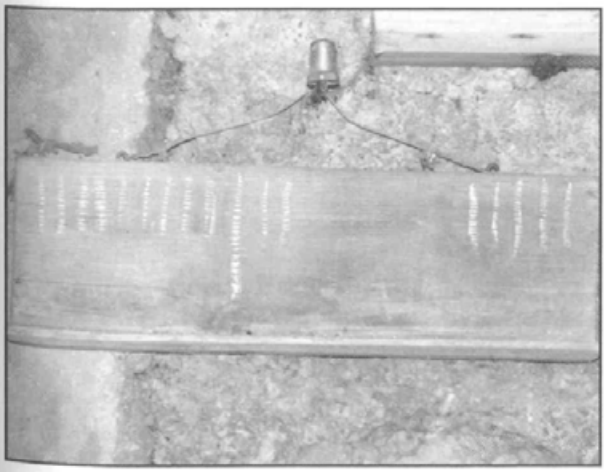

V Štancarjevi apnenici so na posebno leseno tablico označevali, koliko »trug« ali samokolnic živega apna so pri praznjenju apnenice pobrali iz nje. Foto: Vilko Rifel.

da apnenice, mora apnar z mašenjem prej omenjenih zračnikov (dušnikov) regulirati ogenj, da se apno enakomerno kuha. Ko se na eni strani zračnik zapre, se omogoči, da je v tem delu višja temperatura, kar pomeni, da mora apnar dobro poznati svoje delo in v pravem trenutku uravnati temperaturo, saj v nasprotnem primeru lahko pokuri bistveno več drv ali pa se celo zgodi, da apnenec ni skuhan, kar je velika izguba. Pred koncem kurjenja se na zračnikih najprej pokaže modrikast plamen, ki je proti koncu žganja vse bolj rumen in nazadnje svetlo rumen. Svetlo rumen plamen se nazadnje kaže samo še na vrhu kupole, kupola pa žari v rumeno ognjeni barvi. Ko je apno v apnenici kuhano, se apnenica zabije, potem se apno v njej ohlaja najmanj en dan.[19]

Praznjenje apnenice

Praznjenje apnenice je potekalo tako, da so se odstranila železna vrata peči, kurišče očistilo ostankov pepela, podrli kamni ob vhodu kurišča – »mesteja«, s tem pa se je obok – »velb« – podrl na rešetko. Na prostor pred apnenico je skozi kurišče padlo živo apno, praznjenje pa se je potem nadaljevalo s posebnim kavljem od zgoraj. Proti koncu praznjenja je bilo potrebno 1/3 živega apna zmetati ročno iz peči. Med praznjenjem pa je bila temperatura v peči še vedno 40 °C in več. Zato so nekdaj med praznjenjem apnenice na vozove začeli nakladati še delno žareče živo apno. Z lopatami so še žareče živo apno metali v lesen zaboj – »trugo«, ki je bil postavljen na tehtnici in je šlo vanj sto kilogramov živega apna. Stehtan zaboj sta potem zagrabila dva apnarja, ga zavihtela in prekucnila na voz. Vozarji (furmani) so se ponavadi z vozovi zbrali pri

19 Po pripovedovanju Valerije in Maksa Pirša, Štancarjevih iz Stahovice.

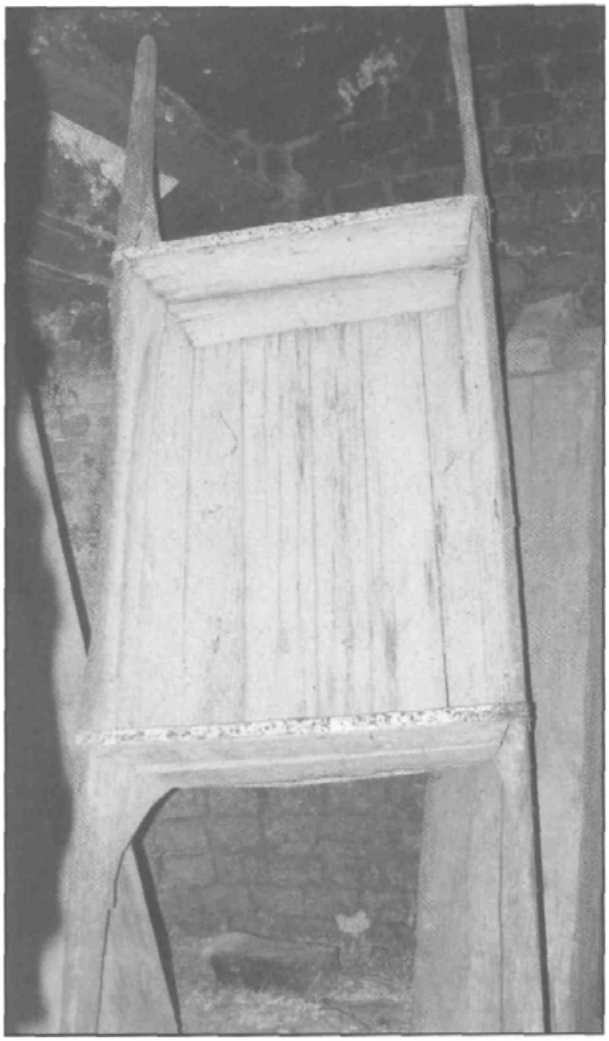

S pomočjo takšnih »trug« so včasih nalagali živo apno na vozove. Foto: Vilko Rifel.

apnenici že navsezgodaj zjutraj.[20] Iz ene apnenice se je pridobilo od 35 do 45 ton živega apna, količina pa se je pri gašenju ob dodatku vode povečala za dva- do trikrat.[21] Če se je na vozu žareča kepa slučajno vžgala, so jo pogasili tako, da so jo posuli s prstjo. Živo apno so potlej odvažali do kupcev ali apnic (posebne jame), kjer so ga gasili. Žgano apno ne sme ostati na prostem negašeno, temveč ga je potrebno hraniti v zaprtih silosih ali pa nepredušno zapakirano v vrečah. Ob kurjenju apnenice pa se ni prodajalo samo živo apno, ampak tudi pepel od kurjenja, ki je vseboval ostanke apna. Z njim so kmetje posipali travnike, na katerih je rasla kisla trava.[22]

Gašenje živega apna

Nekdaj so apnarji prodajali predvsem žgano apno v kosih, torej živo apno. Šele pozneje so ga začeli gasiti – zaradi vse večjega povpraševanja po gašenem apnu. Gašenje apna je možno takoj, ko se apnenica lahko odpre, torej dan ali dva po kurjenju, saj je razkroj veliko hitrejši, če je žgano apno še toplo.[23] V ta namen so v bližini apnenic, kjer je bila na dosegu tudi voda, uredili posebne jame – apnice, v katere so shranili ugašeno apno.[24] Lesena korita, ki so bila nekoliko nagnjena, so imela na spodnjem delu zamreženo odprtino z leseno zaklopko, ki je zadrževala nesnago in nezadostno žgane delce apnenca. Voda se je dodajala počasi, tako da se je živo apno najprej poškropilo, pri tem je začela naraščati njegova prostornina od 2 1/2 do 3-kratno. Pri gašenju pride pri stiku živega apna in vode do reakcije, pri kateri se dvigne temperatura, živo apno pa razpade v kašasto snov, ki jo imenujemo ugašeno ali prašno apno. Gašenje živega apna je nevarno delo prav zaradi reakcije, ki nastane po stiku vode in živega apna (po pripovedi domačinov je ob neki priliki, ko so gasili apno, padel v korito otrok, ki so ga seveda takoj rešili, a je kljub temu dobil manjše opekline).[25] Če pa se še naprej dodaja apnu voda in ga pri tem stalno mešamo, dobimo apneno kašo, ki se uporablja za malto. Če dodamo enemu delu živega apna dva dela vode, dobimo prašno apno, če pa dodamo enemu delu živega apna tri dele vode, dobimo apneno kašo. Če apno v vodi razredčimo, dobimo apneni belež, ki je primeren za beljenje prostorov. Tako pridobljeno apneno kašo so potem spuščali skozi sito v jamo apnenico (apnico), ki ponavadi ni obzidana, da odvečna voda lahko pronica v zemljo, seveda pa mora ostati voda nekaj dni na apnu, da se ta popolnoma ugasi in se pri tem raztopijo vse soli, ki jih vsebuje apno. V nasprotnem primeru bi te soli, če bi ostale v apnu, razkrajale malto. Apnena kaša pa ni bila takoj uporabna, pač pa je morala nekaj časa stati, da se je spremenila v mastno snov. Da pa je bilo apno dovolj uležano, se ugotovi po 2–3 cm širokih razpokah, ki se prepredajo po njegovi površini. Masleno apno je belo in ima masten značaj in se občuti med prsti mastno, če pa ima dolomitne primesi, je sivkaste barve, med prsti pa se občuti zrnato. Takšno apno v maslenem stanju lahko ohranimo sveže za daljše obdobje, tudi več let, seveda pa ga je potrebno prekriti s 50 cm debelo plastjo peska. V povprečju se tako pridobi iz enega kubičnega metra žganega apna od 1,7 do 2 kubična metra ugašenega apna. Iz 100 kg žganega apna se pridobi 280 do 370 kg apnene kaše. V sodobni industriji se porabi za eno tono živega apna od 1,4 do 2,2 toni apnenca.[26] Obstajali pa so tudi drugi načini gašenja, ki so se od apnarja do apnarja razlikovali. Nekateri so imeli nad jamo apnico na posebnem ogrodju obešen škripec, v katerega je bila pripeta kovinska mreža. Na mrežo so potem polagali kose živega apna in jih spuščali v apnico z dodajanjem vode. V tem primeru so kilogramu živega apna dodali 3 do 4 litre vode, kar je omogočalo dokaj kvalitetno gašenje. Ta način, ki je bil preprost in manj fizično naporen, je onemogočal, da bi pri gašenju v apnico prišle nečiste primesi. Med gašenjem pa je bilo potrebno apno v apnici neprestano mešati.[27]

20 Po pripovedovanju Cirila Goloba, Rezkovega iz Črne pri Kamniku.
21 V Stranjah je to težaško delo opravljala tudi ženska Prekletova Kristina, ki se je po moči lahko kosala z marsikaterim moškim. S še enim od delavcev sta prijela zaboj vsak na eni strani, ga zagugala in stresla na voz.
22 Po pripovedovanju Janeza Kemperla, Ukanovega iz Stranj.
23 Po pripovedovanju Valerije in Maksa Pirša, Štancarjevih iz Stahovice.
24 Rado Kregar, *Naš kamen*, II. del, *Žgani kamen: apno – opeka*, 1947, str. 28, 29; Rihard Freyer, *Tehnologija materijala za rudarje*, 1952, str. 150.
25 Po pripovedovanju Janeza Kemperla, Ukanovega iz Stranj.
26 Rado Kregar, *Žgani kamen, apno – opeka*, 1947, str. 28, 29; Rihard Freyer, *Tehnologija materijala za rudarje*, 1952, str. 150.
27 Po pripovedovanju Janeza Kemperla, Ukanovega iz Stranj.

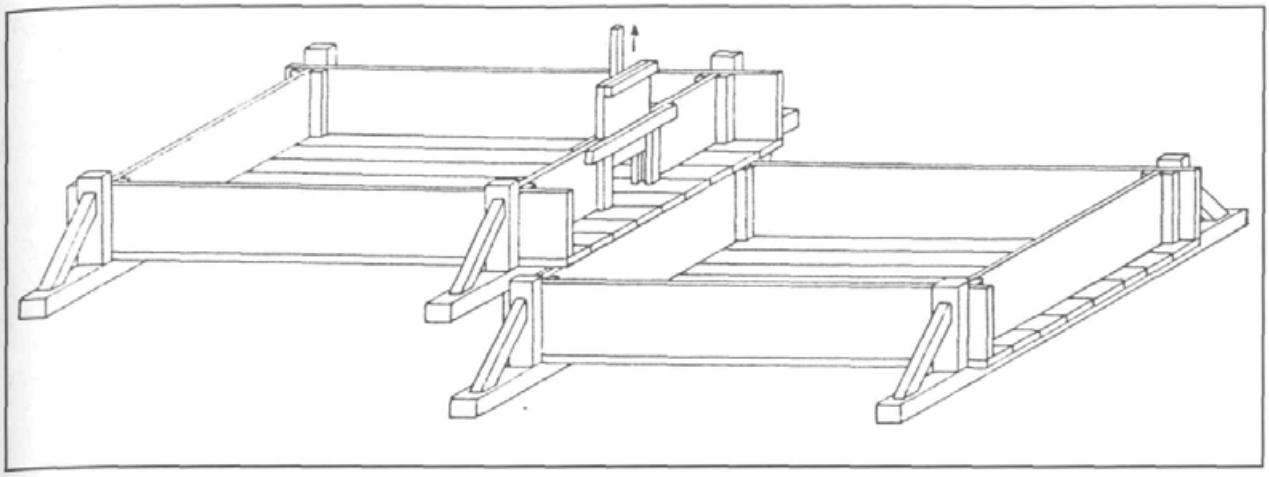

Preprosto pretočno korito za gašenje živega apna

Pri Štancarju so uporabljali za gašenje živega apna takšno leseno »trugo«, ki je imela posebno loputo. Vanjo je šla ena samokolnica živega apna. Da je bila ugašena celotna količina kuhanega apna v eni apnenici, je bilo treba veliko truda. Foto: Vilko Rifel.

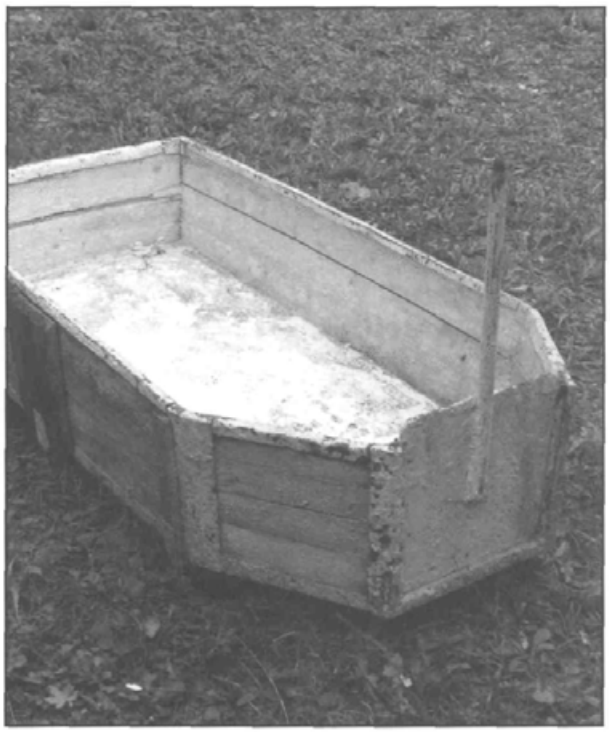

Truga z vstavljeno loputo. Foto: Vilko Rifel.

Pri Štancarju v Stahovici so živo apno gasili na sicer bolj zamuden in fizično bolj naporen način, a se je tako pridobilo izredno kvalitetno gašeno apno. V lesen zaboj (truga, motarka), v katerem je bilo prostora za približno eno samokolnico živega apna, se je natočilo na dno do 10 cm vode. V to so stresli eno samokolnico živega apna in začel se je proces razkrajanja, apno pa je začelo vreti. Med postopkom se ni dodajalo vode in se ni mešalo, ker bi se potem živo apno spremenilo v kašo. Počakalo se je, da se je vretje umirilo, nato se je začelo s postopnim dodajanjem vode, pri tem pa se je apno v leseni »trugi« moralo neprestano mešati z motiko ali grebljo. Ker je bilo gašeno apno še vroče in je zaradi vretja špricalo, je bilo pri mešanju treba paziti zlasti na oči. Potem so tekoče apno počasi vlili v apnico, v kateri se je po potrebi gašenemu apnu dodalo vodo in vse skupaj premešalo. 20 ton živega apna se je na ta način v dveh lesenih koritih gasilo od deset do dvanajst dni po dvanajst ur dnevno. Nekaj živega apna so shranili v zaprte železne sode, ki so ga pozneje zaradi usedanja apna v apnici dogasili (gašeno apno se je ugreznilo tudi do pol metra). Apnice so pokrili z lesenimi plohi, nanje položili toplotno izolacijo, nanjo polivinil in nanj 20–30 cm peska (če je gašeno apno zmrznilo, se je spremenilo v grobo frakcijo in ni bilo več uporabno). Tako gašeno apno je bilo uporabno šele po treh do štirih mesecih »ležanja« po gašenju (za izdelavo fasad ali kmečkih glinenih peči pa je moralo ležati vsaj eno leto). Če je bilo apno pravilno hranjeno, je z vsakim letom pridobilo na kvaliteti. Za popravilo fresk je na primer moralo ležati najmanj pet let.[28]

28 Po pripovedovanju Valerije in Maksa Pirša, Štancarjevih iz Stahovice.

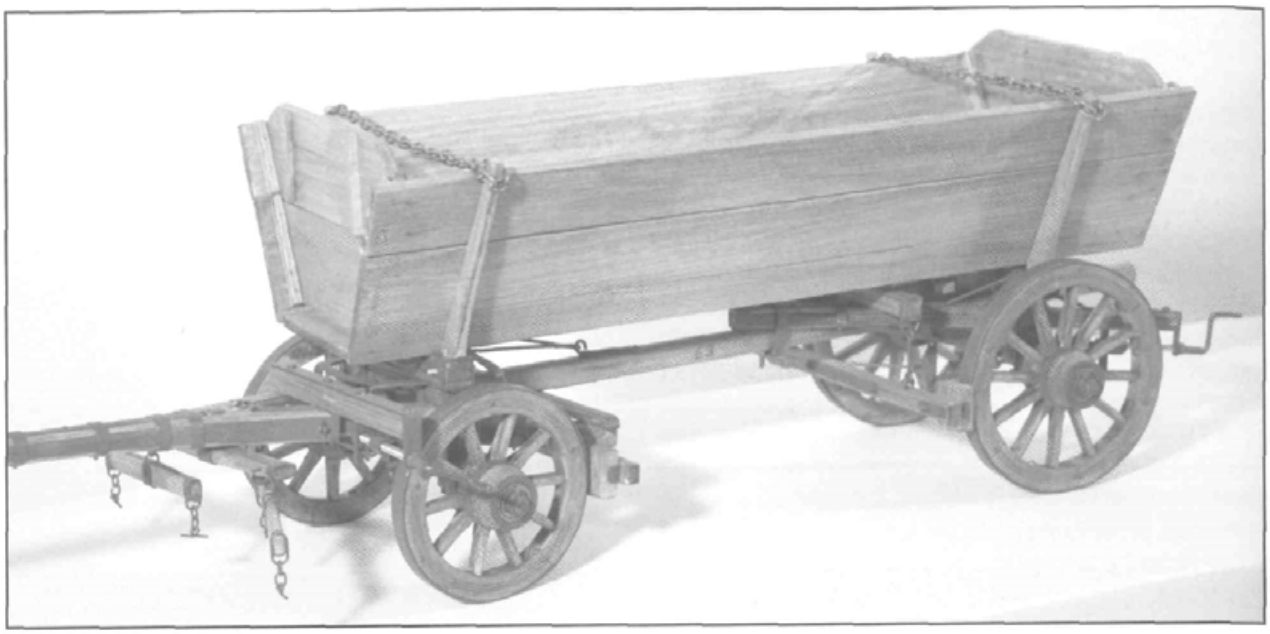

Lesen voz z lesenimi »planakmi« in »talarji« spredaj in zadaj. S takšnimi vozovi so nekdaj vozili »furmani« živo apno. Maketa voza, izdelek Janka Samse iz Žirov.

Prevoz apna

Vozarji so apno nekdaj prevažali na vozovih s konjsko vprego. Šele po drugi svetovni vojni se je prevažalo tudi s tovornjaki. Največ so te prevoze opravljali okoliški kmetje, ki so imeli konje za delo na svojih kmetijah in so si s tem pridobili dodaten vir zaslužka. Včasih so razvažali apno na vozovih, imenovanih lojtrniki, ki pa so imeli za ta namen ob straneh namesto lestve (lojtre) lesene stranice, pritrjene na ročice pri vozu (planke), na sprednji in zadnji strani pa leseni stranici, imenovani »talarji«, z lesenimi in okovanimi kolesi. Na takšen voz so ponavadi na konja samca nalagali od 1400 do 1600 kg, na par pa 3000 kg tovora. Pozneje so prišli v rabo »gumi vozovi« z gumijastimi kolesi (gumiradl), na vozu pa je bila lesena truga, v katero so naložili živo apno. Na te vozove so nalagali na konja samca povprečno 3000 kg, na par pa 5000 kg tovora. S konjsko vprego so razvažali živo apno do strank tudi do polnoči, odvisno kako daleč je bil naročnik oziroma kupec. Če je voznik (furman) peljal živo apno privatni stranki, se je apno, preden so ga naložili na voz, stehtalo, če pa je bil odjemalec kakšen obrtnik ali podjetje, so živo apno nametali na voz, voznik pa ga je peljal na tehtanje v Kamnik, kjer sta bili takrat večji tehtnici v Utoku (pri Knafliču) in pa pri Golobu nasproti nekdanje stare gimnazije v Kamniku. Na tehtanje so vozili tudi v Jarše in Medvode. Živo apno so razvažali v Ljubljano in njeno okolico, Tacen, Medvode oziroma vsepovsod, od koder so prihajala naročila. Med podjetji v Kamniku je bila redni odjemalec tudi tovarna usnja Utok. Živo apno so vozili tudi več strankam naenkrat, v takih primerih so imeli živo apno ločeno na vozu za vsako stranko posebej. Ob cesti pa so voznike čakali tudi tisti, ki so potrebovali le majhno količino apna za beljenje doma, tako je voznik med vožnjo prodal kaki dve kepi ali tri kepe živega apna na »šverc« – pod roko – in pri tem zaslužil za kakšno malico in pijačo, ko se je ustavil v gostilni. Ponavadi so vozniki prejeli plačilo za dostavljeno apno od privatnih strank, ki so ga predali apnarju. Sprva je bilo povpraševanje le po živem apnu v kosih, ki ga je kupec potem sam gasil. Šele pozneje se je povečalo povpraševanje po gašenem apnu, ki so ga vozarji prevažali v posebnih »trugah«, podobnih lesenim koritom. Vozili so ga do kupcev ali pa so ga prodajali po hišah, kjer je kupec lahko izbiral med veliko in malo »mero« (leseni posodi različnih velikosti), ki jo je vozar napolnil iz »truge«.

V tistih časih so največ vozili: Prekletov Janez (rekli so mu tudi »Orkadijo«, ki je bil drugače sam apnar in je vozaril le občasno). Od Godičanov so vozili: Brence, Bečin in Hvade, v Stranjah Janez Kemperl, Ukanov, France Slevec, Vodniščev, in Janez Arnež, Mešetov.[29]

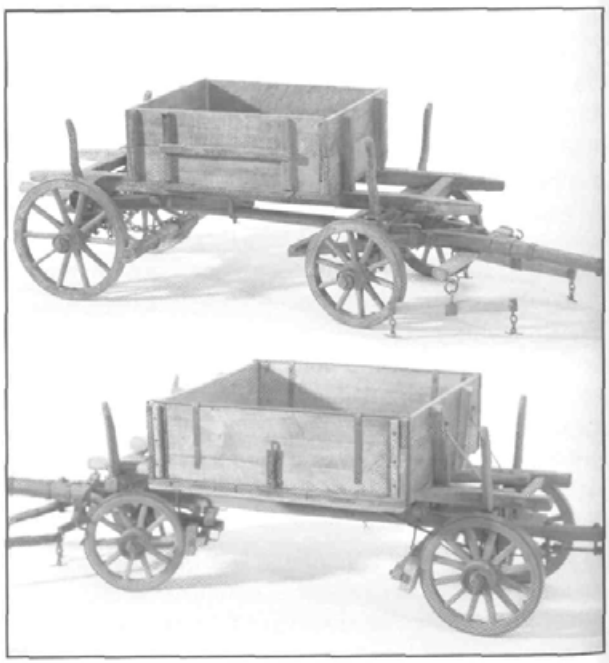

Furmani pa so vozili živo apno tudi na takšnih vozovih, ki so imeli lesene »truge«. Maketa, izdelek Janka Samse iz Žirov.

29 Po pripovedovanju Janeza Kemprla, Ukanovega iz Stranj, Valerije in Maksa Pirša, Štancarjevih iz Stahovice.

Apnarji ob Kamniški Bistrici in potoku Črna

Le peščica apnarjev je v obdobju po vojni še vztrajala in občasno zakurila svoje apnenice. Tako apnenico v Spodnjih Stranjah občasno še zakuri Drago Šlebir, po domače Blekarjev. Iz Kamnika v smeri Kamniške Bistrice danes stojijo oziroma so včasih stale naslednje apnenice: v Spodnjih Stranjah Blekarjeva (nekdaj Hrončeva), Tinačeva, ki je danes ni več.[30] Malo naprej od Plečnikovega mostu v Stranjah, že v vasi Godič, so na desni strani še dobro vidni ostanki Pikslnove apnenice, ki jo je imel v najemu apnar Erjavšek iz Županjih Njiv.[31] Sledi ji Pajkova apnenica, katere lastnik je bil Drago Prelesnik in sodi med mlajše, saj so se z apnarsko dejavnostjo začeli ukvarjati intenzivneje po drugi svetovni vojni. V njej so žgali apno iz lomljenega apnenca, ki so ga pridobivali v kamnolomu nad apnenico. S pridobivanjem žganega apna pa so se ukvarjali približno do leta 1960.[32] Nasproti separacije družbe Calcit je bila nekdaj Frjanova apnenica, potem Prekletova, Jernejčeva, ki sodi med mlajše, Erjavškova, ki je danes ni več in je bila ena izmed največjih (njena kapaciteta je bila do 45 ton), je stala v bližini, kjer je danes obratna pisarna kamnoloma Calcit v Stahovici.[33] Na začetku doline Črne v vasi Stahovica stojita skupaj dve apnenici pri Štancarju, ki ju je kuril Ivan Sedušak (obe sta se polnili večinoma z lomljenim kamnom).[34] Malo naprej od Štancarjeve apnenice sta stali v bližini Bodlajevega kamnoloma še dve apnenici, in sicer je bila ena poljska, druga, ki je stala ob potoku Črna, pa je bila zidana. Ti dve je včasih kuril Franc Bodlaj - Vampek.[35] Apnenica je bila tudi v Kamniški Bistrici, to je kuril Tinačev Miha in je bila sprva poljska, šele pozneje pa so jo sezidali (danes je porušena). Na omenjenem območju ob Kamniški Bistrici je bila najstarejša apnenica Hrončeva (sedaj Blekarjeva) in Prekletova poljska apnenica. Največji apnarji pa so bili Hrončev Korel, Tinačev Miha in Erjavšek iz Županjih Njiv. Apnenico so v najboljših obdobjih zakurili tudi do dvajsetkrat na leto. Apno pa so v letih 1958 in 1960 žgali tudi na območju Velike planine, in sicer manjše poljske apnenice na krajih: med Veliko in Malo vačico, v Kofcah in pod Domžalskim domom.[36] Več apnenic je stalo ob cesti Kamnik–Črnivec, ki pa se do danes niso ohranile. Ostala pa so ledinska imena: Pirčeva apnišča v vasi Podstudenec, kjer je stala poljska apnenica, last Ivana Starovasnika (v obrtnem registru je imel prijavljeno trgovino z apnom od 8. maja 1923), in pa Suška apnišča v Šuncah pod Kranjskim Rakom.[37] Edina ohranjena zidana apnenica na fotografiji (posneti leta 1942) v dolini Črne je Rezkova apnenica. Zato lahko z gotovostjo trdimo, da je bilo žganje apna dejavnost, ki je mnogim, ki so se z njo ukvarjali, v omenjenih krajih omogočala preživetje. Od te dejavnosti pa so dobro živeli tudi vozarji, ki so žgano apno razvažali.

Na fotografiji je označena lokacija Pikslnove apnenice v vasi Godič. Foto: Vilko Rifel.

Ostanki Pikslnove apnenice od blizu. Foto: Vilko Rifel.

30 Po pripovedovanju Janeza Kemperla, Ukanovega iz Stranj.
31 Po pripovedovanju Cirila Goloba, Rezkovega iz Črne pri Kamniku.
32 Po pripovedovanju Pepce Prelesnik iz Stahovice.
33 Po pripovedovanju Janeza Kemperla, Ukanovega iz Stranj.
34 Po pripovedovanju Valerije in Maksa Pirša, Štancarjevih iz Stahovice.
35 Po pripovedovanju Cirila Goloba, Rezkovega iz Črne pri Kamniku.
36 Po pripovedi Janeza Kemperla, Ukanovega iz Stranj.
37 Vilko Rifel, *Dolina Črne in njeni prebivalci*, 2004, str. 34.

Pajkova okrogla betonska apnenica v vasi Godič. Foto: Vilko Rifel.

Ostanki zidane apnenice v koncu Kamniške Bistrice. Foto: Vilko Rifel.

Ostanki apnenice košanke v Galejevem gozdu v vasi Podstudenec. Foto: Vilko Rifel.

Suško »apniše« (prostor, kjer je stala apnenica košarka) v vasi Krivčevo. Foto: Vilko Rifel.

Štancarjeva apnenica v Stahovici

Proti koncu 19. stoletja, okrog leta 1895, se je iz Italije preselila družina Vettorazi, ki se je ukvarjala s kamnoseštvom. V različnih krajih Slovenije so si poiskali delo. Tako je Ivan Vettorazi v želji, da si najde delo, zašel na kamniški konec. Na današnji lokaciji apnenice je začel sprva izkoriščati kamnolom z namenom pridobivanja kamna za izdelavo spomenikov. Ker pa v obstoječem manjšem kamnolomu kamnina ni bila najbolj primerna za izdelavo spomenikov, se je začel ukvarjati z apnarsko dejavnostjo. V ta namen je odkupil zemljišče, na katerem je bil manjši kamnolom skupaj z že obstoječo manjšo apnenico in hišo, ter okrog leta 1905 začel kuhati apno. Lomljeni kamen je pridobival z odstrelom kamnine v že obstoječem manjšem kamnolomu in v strugi potoka Črna in reke Kamniške Bistrice, ki sta ob večjem deževju narasla in naplavila večjo količino apnenca (kugle). Do druge svetovne vojne so razstrelivo za odstrel kamnine hranili v posebni lini, zaprti z železnimi vratci, ki so bila zaklenjena na nedostopnem mestu v sami steni kamnoloma. Dostop pa je bil možen le z dolgo lestvijo. Priprava vrtin za odstrel je potekala ročno s posebnimi svedri »štemarji«. Pri ročnemu vrtanju vrtin je en delavec držal, drugi pa je udarjal po svedru s težkim kladivom. Pri vsakem udarcu je bilo treba sveder privzdigniti in ga malo obrniti. Drva za kurjenje apnenice je kupoval od okoliških kmetov in celo na območju Gornjega Grada. V obdobju po prvi svetovni vojni je leta 1919 prijavil obrt, apnenica pa je obratovala oziroma se je v njej kuhalo dvakrat mesečno v spomladanskem, poletnem in jesenskem času. Pozimi pa vsaj enkrat. Ker pa je med prvo svetovno vojno na soški fronti kot vojak postal invalid (imel je trajno poškodbo roke), so mu pri delu pomagali tudi odraščajoči otroci, zlasti najstarejši sin Ivan, ki naj bi za očetom nadaljeval z obrtjo, in občasno tudi kdo od sorodnikov. V obdobju pred drugo svetovno vojno je povpraševanje po apnu začelo občutno naraščati, zato so v ta namen zgradili v kamnolomu ob cesti dve novi apnenici oglate oblike in z zunanjim plaščem iz betona, notranji ovalni del apnenice pa je bil pozidan z večkrat žgano opeko, vmes je bila natlačena glina. Za armaturo zunanjega plašča so uporabili jeklenice (jeklena vrv) zaradi raztezanja pri kurjenju apnenice. Kapaciteta obeh apnenic je bila 30 in 40 ton. Vojna vihra pa se je dotaknila tudi Vettorazijeve družine, saj je njegov sin Ivan leta 1944 padel v partizanih. Tako je še dolgo po vojni Ivan starejši sam vodil dela pri apnenici, leta 1953 pa je obrt prešla na njegovo hčerko Marijo in njenega moža Ivana Sedušaka. Po drugi svetovni vojni so se potrebe po apnu še povečale, zato je obratovanje apnenic potekalo skoraj neprekinjeno: teden kurjenja, dan odvoza in takoj spet polnjenje – vse leto, razen ob hudi zimi, ko je delo počivalo. Vsa dela so sprva potekala ročno: od vrtanja vrtin in miniranja do priprave lomljenega kamna in drobiža, polnjenja apnenice, kurjenja, praznjenja in nakladanja. Ivan pa je kmalu kupil kompresor, ki je bistveno olajšal vrtanje vrtin za odstrel kamnine.

Glavni takratni odjemalci so bili: Rudnik kaolina v Črni, Tovarna usnja Utok iz Kamnika, IUV Vrhnika in papirnici Količevo in Radeče. Drva za kurjenje apnenice so večinoma kupovali od kmeta iz vasi Žaga, po domače Žagarjevih, in pa iz vasi Krivčevo, po domače od Podkrajskih na Podkrajniku. Po letu 1970 se je povpraševanje po apnu začelo občutno manjšati, zato se je apnenica kurila le še nekajkrat na leto, začelo pa se je tudi z gašenjem apna doma in prodaja gašenega apna na domu. Po letu 1980 se je apnenica kurila le še po potrebi enkrat na leto ali pa še to ne, odvisno od naročil. Namen priprave in kurjenja je bil predvsem v tem, da bi se ta dejavnost ohranila in ne bi utonila v pozabo. Zadnja apnenica je bila skuhana v letu 1999, gašeno apno za domačo uporabo pa je še vedno na voljo kupcem.[38]

38 Po pripovedi Valerije in Maksa Pirša, Štancarjevih iz Stahovice.

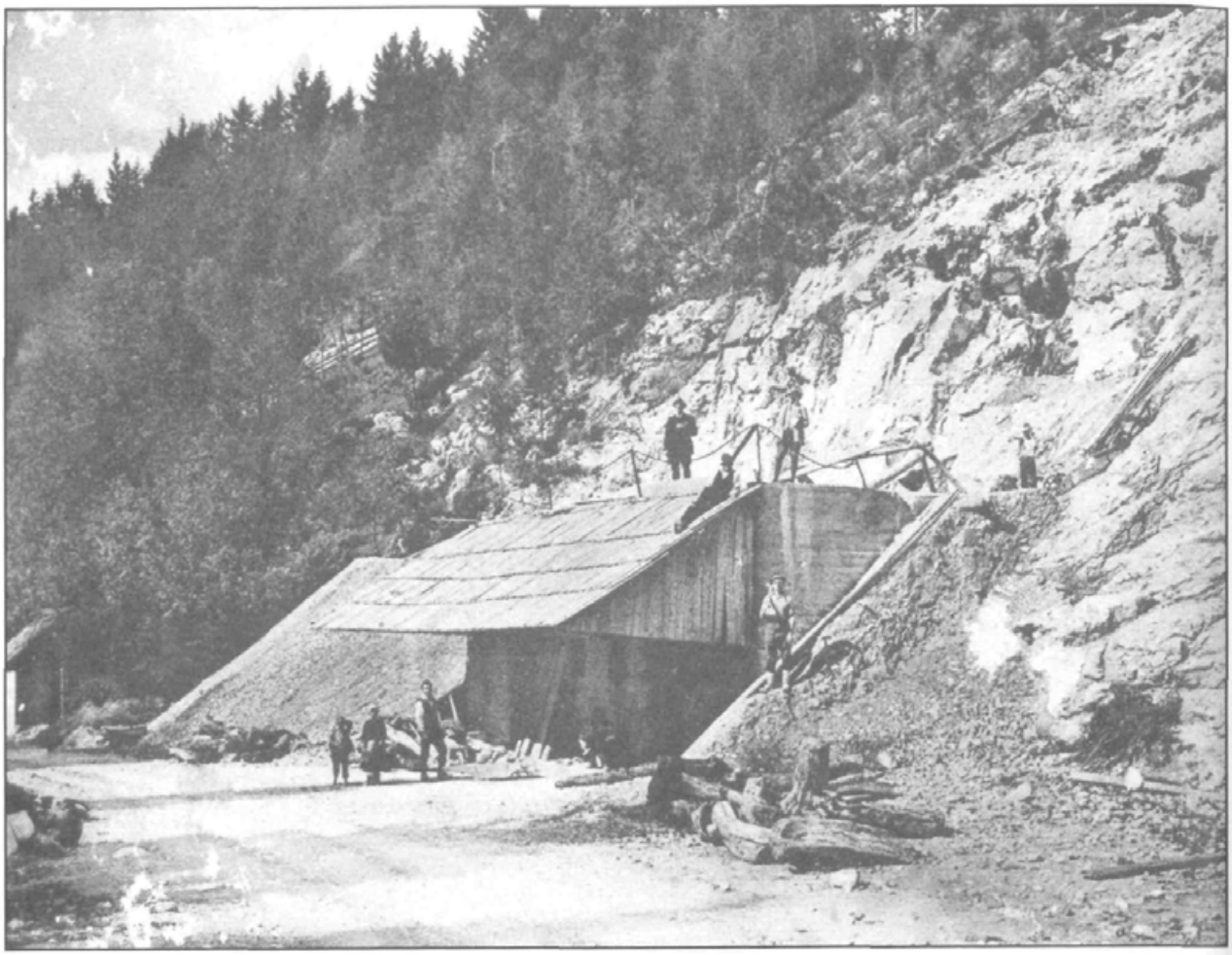

Štancarjeva apnenica ob cesti Kamnik–Gornji Grad v obdobju po prvi svetovni vojni. Iz zbirke Vilka Rifla.

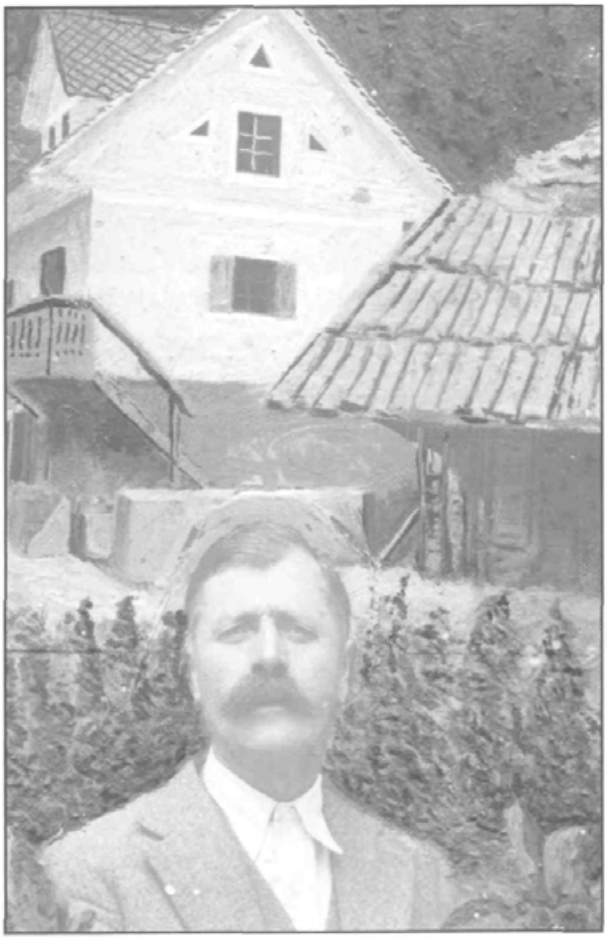

Ivan Vettorazi, v ozadju stara Štancarjeva hiša s staro apnenico. Iz zbirke Valerije Pirš.

Niša, izdelana v živo skalo v steni Štancarjevega kamnoloma, kjer so vse do začetka druge svetovne vojne spravljali in zaklepali razstrelivo za miniranje v kamnolomu. Foto: Vilko Rifel.

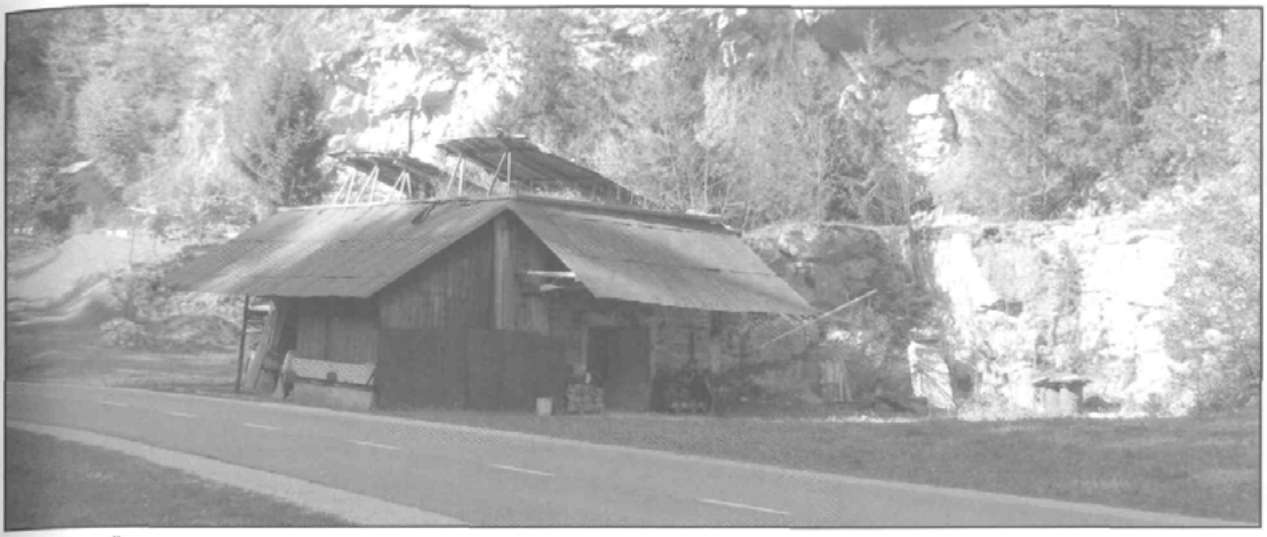

Pogled na Štancarjev kamnolom in apnenico danes. Foto: Vilko Rifel.

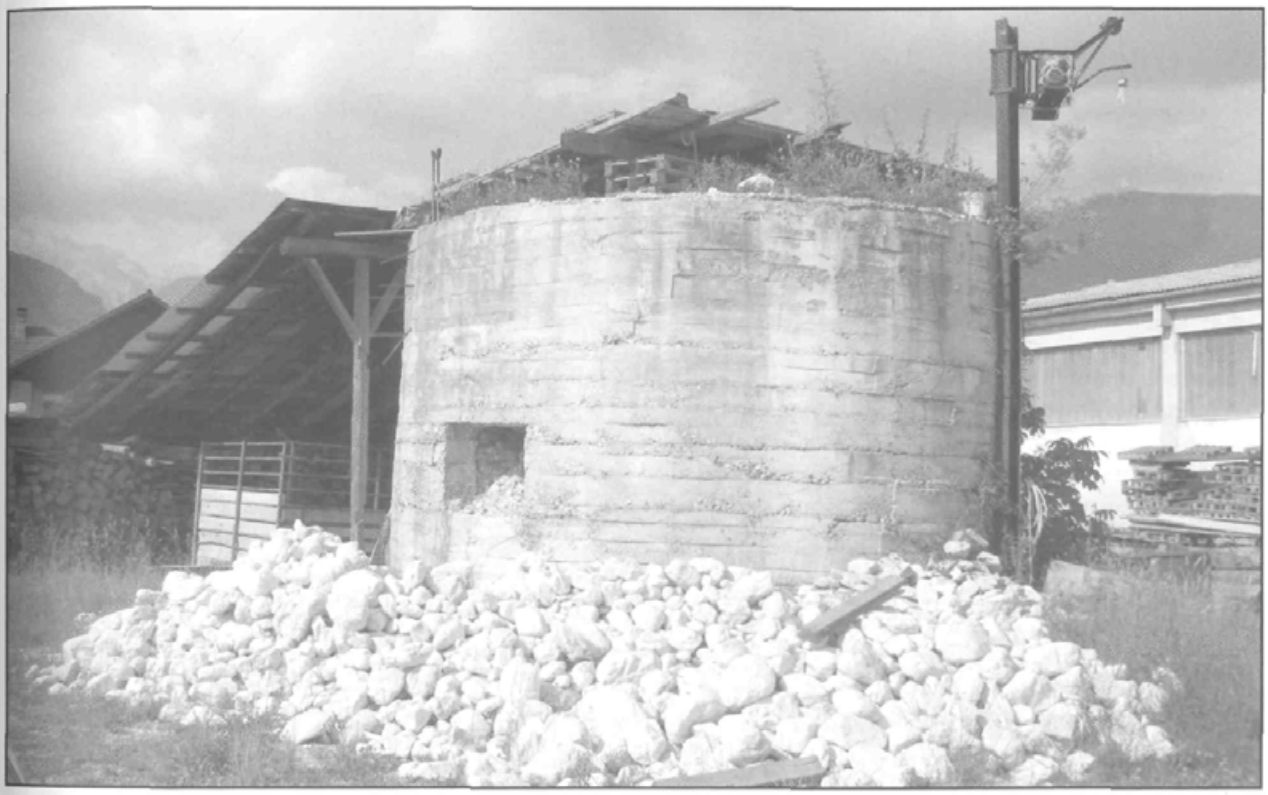

Blekarjeva apnenica v Spodnjih Stranjah, v kateri občasno še zakuri apnar Drago Šlebir. Foto: Vilko Rifel.

Blekarjeva apnenica

Blekarjeva apnenica je bila sprva po načinu gradnje košanka (tudi košarka). Zunanji obod je bil lesen, notranji pa zidan iz močneje žgane opeke, vmesni prostor pa zapolnjen z ilovico. Lastnik apnenice je bil Janez Šlebir, po domače Hrončev ata iz Spodnjih Stranj, ki se je začel z apnarsko obrtjo ukvarjati že davno pred drugo svetovno vojno. Po končani vojni leta 1945 pa je nadaljeval Karel Šlebir, ki je obrti izučil tudi svojega sina Draga. V letu 1962 je bila apnenica obnovljena, zunanji dotrajan leseni obod so pri prenovi nadomestili z betonskim, notranji obod je ostal zidan z močneje žgano opeko, vmesni prostor pa zapolnjen z ilovico. Apnenica pa še vedno ni imela kurišča z rešetko in se je kurilo na dnu apnenice. Leta 1972 je po očetovi smrti z družinsko obrtjo nadaljeval Drago Šlebir. Pri ponovni obnovi leta 1978 je bilo v apnenici prizidano tudi kurišče z rešetko. Včasih so v apnenici skuhali tudi do 48 ton živega apna, kurila pa se je enkrat do dvakrat na mesec. Drva za kurjenje apnenice so kupovali od okoliških kmetov in od Gozdnega gospodarstva. Vse do leta 1937 so prodajali izključno negašeno živo apno, po omenjenem letu pa so ga začeli gasiti v novozgrajenih betonskih apnicah. Njihovi glavni odjemalci so bili usnjarska industrija, posamezniki in obrtniki, ki so ga uporabljali za zidavo in beljenje hiš. Sedaj apnenico zakurijo navadno enkrat letno, današnja kapaciteta pridobljenega živega apna pa znaša 22 ton. Gašeno apno prodajo predvsem za obnove cerkva, starih spomeniško zavarovanih objektov in za zidavo krušnih peči.[39]

39 Po pripovedi Draga in Helene Šlebir, Blekarjevih iz Spodnjih Stranj.

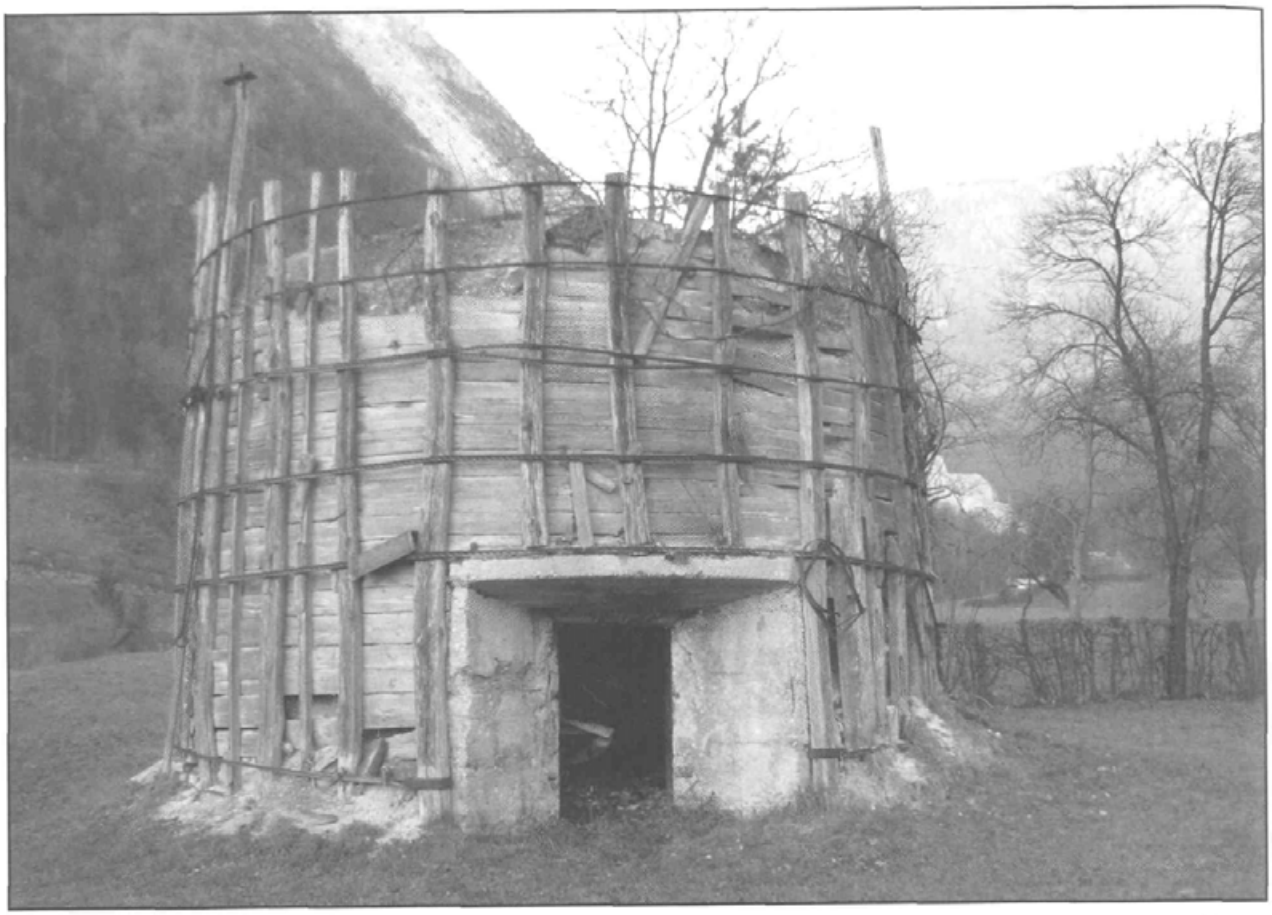

Prekletova apnenica v vasi Stahovica je po obliki nekje vmes med apnenico košanko in zidano apnenico. Foto: Vilko Rifel.

Prekletova apnenica

Pri Prekletovih sega pridobivanje kuhanega apna v obdobje pred prvo svetovno vojno. Včasih je v bližini hiše stala apnenica košanka. Sedanja apnenica pa se po konstrukciji nekoliko razlikuje od košanke in ji je po zunanji obliki podobna, le njen notranji okrogli obod je obzidan z močneje žgano opeko. Janez Preklet, rojen 1905, je apnarsko dejavnost nasledil po svojem očetu in imel prijavljeno obrt. Hodil pa je postavljat apnenice košanke tudi v okoliške kraje. Z apnarsko obrtjo se je ukvarjal do leta 1976, ko je v enainsedemdesetem letu starosti umrl. Po njegovi smrti je njegov sin Jano apnenico zakuril še dvakrat, potem pa je prenehal s to dejavnostjo. Zadnjič je bila zakurjena leta 1978.

Današnja apnenica, ki stoji v bližini nekdanje, je po konstrukciji podobna stari, le da ima novejšo zasnovo in je prav zato še posebej zanimiva. Pri postavitvi so bili uporabljeni drugi materiali, tako je notranjost oboda apnenice obzidana z večkrat žgano opeko, zunanji del oboda pa je narejen iz pokončnih lesenih kolov, ki so na notranji strani opaženi z ukrivljenimi deskami (les je verjetno jesenov). Zunanji obod pa vežejo skupaj v obliki obročev debele jeklene vrvi (jeklenice), ki preprečujejo, da bi zunanji obod razpadel, hkrati pa so omogočale raztezanje oboda med kurjenjem pri visokih temperaturah. V vmesnem delu med zunanjim lesenim in notranjim zidanim obodom pa je natlačena rumenorjava ilovica, ki je bila v ta namen pripeljana iz Moravč. Sama debelina oboda pa znaša okoli 60 cm. Polnjenje in izdelava kurišča sta podobna kot pri drugih apnenicah, le da se je na dnu apnenice izdelal najprej prag iz apnenčevih »kugel«. Za izdelavo odprtine za kurjenje »mastej'nka« je moral apnar vse apnenčeve »kugle« – velike okrogle kose kamnine – ročno obklesati s posebnim kladivom, prav tako zaključek obokanega kurišča, na katerega je položil večjo ročno obklesano apnenčevo »kuglo«, ki so ji pravili »seduš'k« in je služila za vezavo oboka. Notranjost kurišča je bila visoka približno 160 do 170 cm, da je človek manjše rasti lahko stal pokonci. Omenjena apnenica se razlikuje od drugih v tem, da kurišče nima rešetke in se je kurila na tleh. Duški, ki so omogočali gorenje ognja, pa so bili kar na dnu oboda. Apnenica se je potem ročno polnila skozi manjšo stransko odprtino v obodu, ki se je na koncu zadelala. Pri obodu so postavili lesen oder in polnjenje je potem potekalo od zgoraj. Pozneje so si polnjenje apnenice z apnenčevimi »kuglami« olajšali s preprostim električnim dvigalom in oder ni bil več potreben. Apnenec so pobirali iz struge Kamniške Bistrice na koncu doline Kamniške Bistrice. Drva za kurjenje apnenice so kupovali od tedanjega Gozdnega gospodarstva in od drvarjev, ki so sekali v gozdovih Kamniške Bistrice. Ti so od Gozdnega gospodarstva dobili drva za kurjavo zastonj, ta pa so radi prodali apnarjem. Les za kurjenje apnenice pa so dobavljali tudi od okoliških kmetov. Apnenica se je ponavadi kurila od ponedeljka do sobote, nakar se je kurišče zadelalo in sledilo je hlajenje. Ko so začeli apnenico razdirati, je bilo najprej treba odstraniti pepel iz kurišča. Apna niso nikoli gasili, ampak so prodajali živo. Njihovi odjemalci so bili tovarna kleja v Ljubljani, Color Medvode, bolnišnica v Polju, razni obrtniki, ki so se ukvarjali s pleskarstvom, in pa manjši odjemalci, ki so ga uporabljali za različne potrebe.[40]

40 Po pripovedovanju Helene Preklet - Kavčič, Prekletove iz Stahovice.

Zunanji obod apnenice je opažen iz upognjenih desk, pokončnih kolov, ki so povezani z debelimi jeklenimi vrvmi, kar preprečuje, da bi obod razpadel. Foto: Vilko Rifel.

Kurišče nima rešetke in pepelnika, zato se je kurilo na dnu apnenice. Foto: Vilko Rifel.

Na dnu oboda apnenice pa so bili zaradi boljšega gorenja zračniki, ki so omogočali dovajanje zadostne količine kisika v kurišče. Foto: Vilko Rifel.

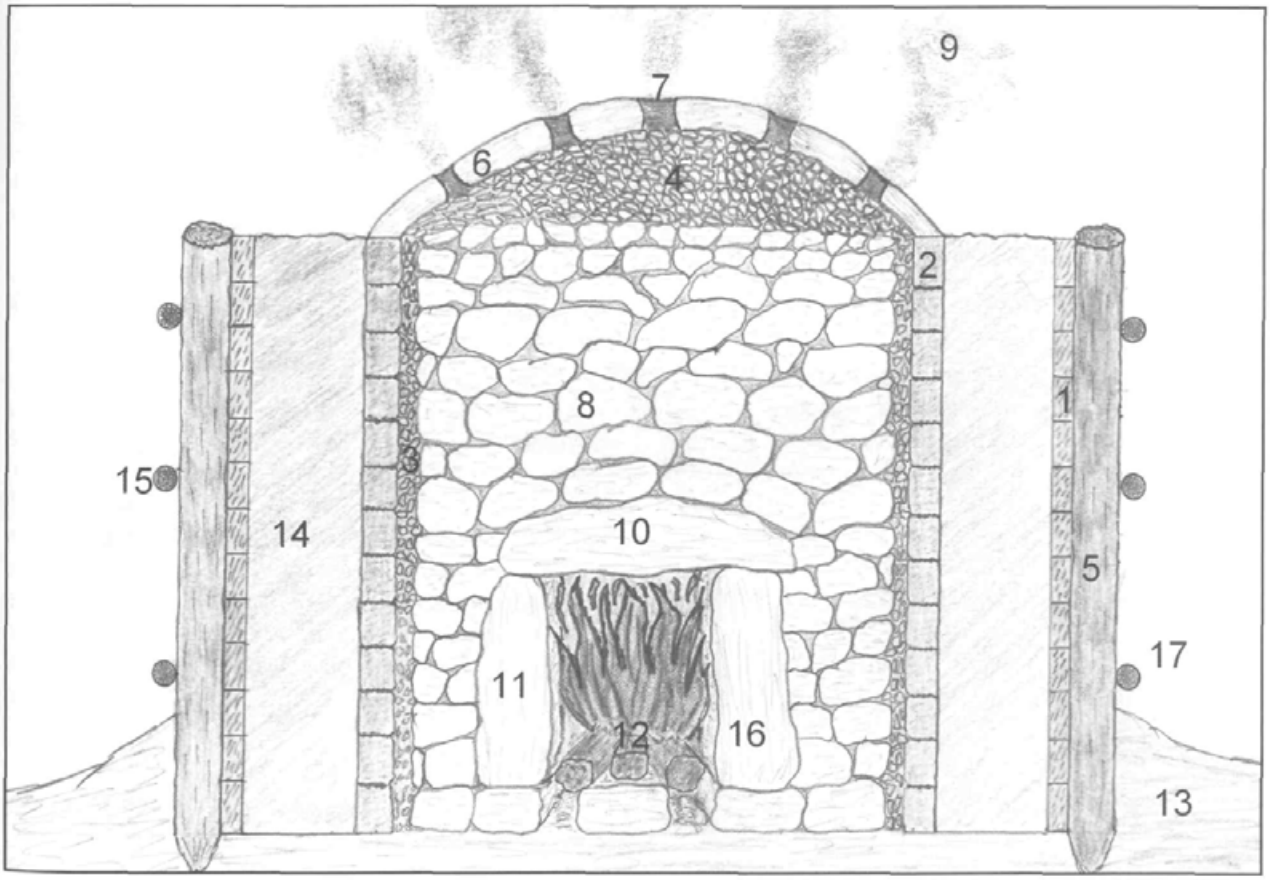

Prerez Prekletove apnenice v Stahovici: 1 - opaž iz ukrivljenih desk, 2 - notranji obod, obzidan z močneje žgano opeko, 3 - drobnejši kamen – »šoder«, 4 - manjše kamenje, 5 - pokončni koli na zunanjem obodu apnenice, 6 - plašč kape apnenice iz smrekovih vej, prekritih z apneno malto, 7 - zračniki – dušniki, 8 - zložen apnenec, 9 - dim, ki se sprošča pri gorenju, 10 - seduš'k, 11 - mastej'nk, 12 - kurišče, 13 - zemlja, 14 - med zunanjim in notranjim obodom apnenice natlačena glina, 15 - jeklena vrv – jeklenica, ki veže skupaj zunanji leseni obod apnenice, 16 - odprtina za kurjenje, 17 - zračniki – dušniki na dnu oboda apnenice

Rezkova apnenica v vasi Črna pri Kamniku leta 1942, ko so hišo poleg apnenice Nemci požgali. Iz zbirke Cirila Goloba.

Rezkova apnenica

V Rezkovi apnenici so začeli kuhati apno v obdobju po prvi svetovni vojni. Ali je bila apnenica že takrat zidana ali je šlo sprva za košanko, ni znano. Prvi lastnik je bil Franc Bodlaj - Vampek, ki jo je pozneje prodal in je lastništvo prešlo v druge roke. Po koncu druge svetovne vojne je apnenico za svoje potrebe najela občina Kamnik in v njej pridobivala apno za prodajo. Apnenico so polnili večinoma z lomljenim apnencem, kurila pa se je z drvmi in tudi premogom. V apnenici se je kurilo do začetka 50. let 20. stoletja, potem pa je delo v njej zamrlo.[41]

ANEKDOTE V ZVEZI Z APNARSKO DEJAVNOSTJO

Pripoveduje: Janez Kemperl, Ukanov iz Stranj

Med vožnjami smo se mladi vozarji včasih skušali, kdo ima hitrejšega konja. Tako smo enkrat, ko smo peljali čez Podgorje, kjer je sama ravnina, konje pognali v dir in ni bilo važno, ali je šlo po njivi, travniku ali cesti, pomembna je bila le zmaga. Tako je eden od voznikov med prehitevanjem drugega zapeljal kar v električni drog, postavljen v obliki črke A, in se dobesedno zagozdil z vozom v njem. No, furmanu se sicer ni nič zgodilo, a so mu morali ostali pomagati raztovoriti apno, voz pa so morali dobesedno razdreti, da so ga lahko izvlekli iz droga.

Pripoveduje: Valerija Pirš, Štancarjeva iz Stahovice

Leta 1995 je voznik, ki se je pripeljal mimo apnenice, v kateri se je kuhalo apno, poklical policijsko postajo oziroma gasilce in prijavil požar, da ob cesti proti Črni gori pobočje. Policisti so si res prišli pogledat pogorišče, ki pa ga k sreči ni bilo, bil je le gost črn dim, ki se je valil iz apnenice.

Pripoveduje: Drago Šlebir, Blekarjev iz Stahovice

Ko so pred leti v apnenici žgali apno, se je najavila nacionalna televizija, da pride posnet to izumirajočo obrt. Snemanje se je že bližalo koncu, ko so hoteli posneti še ognjene plamene na vrhu kupole apnenice. Ravno ko so namestili kamero in pričeli s snemanjem, je potegnil močnejši veter in usmeril plamene proti snemalcu, ki se mu je še pravočasno uspelo umakniti, le kamere na stativu ni mogel rešiti. Ker je bila večinoma iz plastične mase, se je zaradi velike vročine povsem stopila.

41 Po pripovedi Cirila Goloba, Rezkovega, in Fanike Les, Gušče-ve iz Črne pri Kamniku.

Lime-burning in the Kamniška Bistrica and Črna Valleys

Summary

Taking into consideration the natural resources along the Kamniška Bistrica River and in the stream Črna, where there was an abundance of limestone the lime-burning industry had good conditions for the development of lime-burning, which is reflected by the number of lime-kilns that were once in operation especially along the Kamniška Bistrica River.

Lime-burning allowed people to make a living or it was an additional source of income. It was also an additional source of income for many transporters with the majority being farmers. The article also includes the stories of rare lime-burning workers who are still alive and about their ancestors who used old methods for extracting limestone from this area.

The different procedures used by individual lime-burning workers is especially interesting including the procedures for preparation, burning, extinguishing and in the end the variety of methods used to built lime-kilns. Last but not least, lime-burning is a testament to how business-oriented and inventive the inhabitants of both valleys were because in the end they new how to find a way to make a living use the natural resource given to them by the natural environment.

Informatorji

- Anton Trobevšek, Vogarjev iz Bistričice
- Jožef Rifel, Riflov z Žage
- Helena Šlebir, Blekarjeva iz Spodnjih Stranj
- Franc Uršič, Janka iz Stolnika
- Janez Kemperl, Ukanov iz Spodnjih Stranj
- Valerija in Maks Pirš, Štancarjeva iz Stahovice
- Helena Preklet - Kavčič, Prekletova iz Stahovice
- Ciril Golob, Rezkov iz Črne pri Kamniku
- Fanika Les, Guščeva iz Črne pri Kamniku

Viri in literatura

FREYER, R. 1952: *Tehnologija materijala za rudarje.*
KREGAR, R. 1947: *Naš kamen, II. del: Žgani kamen, apno - opeka.* Ljubljana: Naš dom.
PODLOGAR, L., SELAN, M. 1916: *Kronika župnije Gozd pri Kamniku.*
RIFEL, V. 2004: *Dolina Črne in njeni prebivalci.* Črna: Krajevna skupnost.
ŠABANOVIČ, N. 2006: *Več kot 200 let apnarstva v Sloveniji, Apno - za dom, okolje in industrijo.* www.erevir.si.

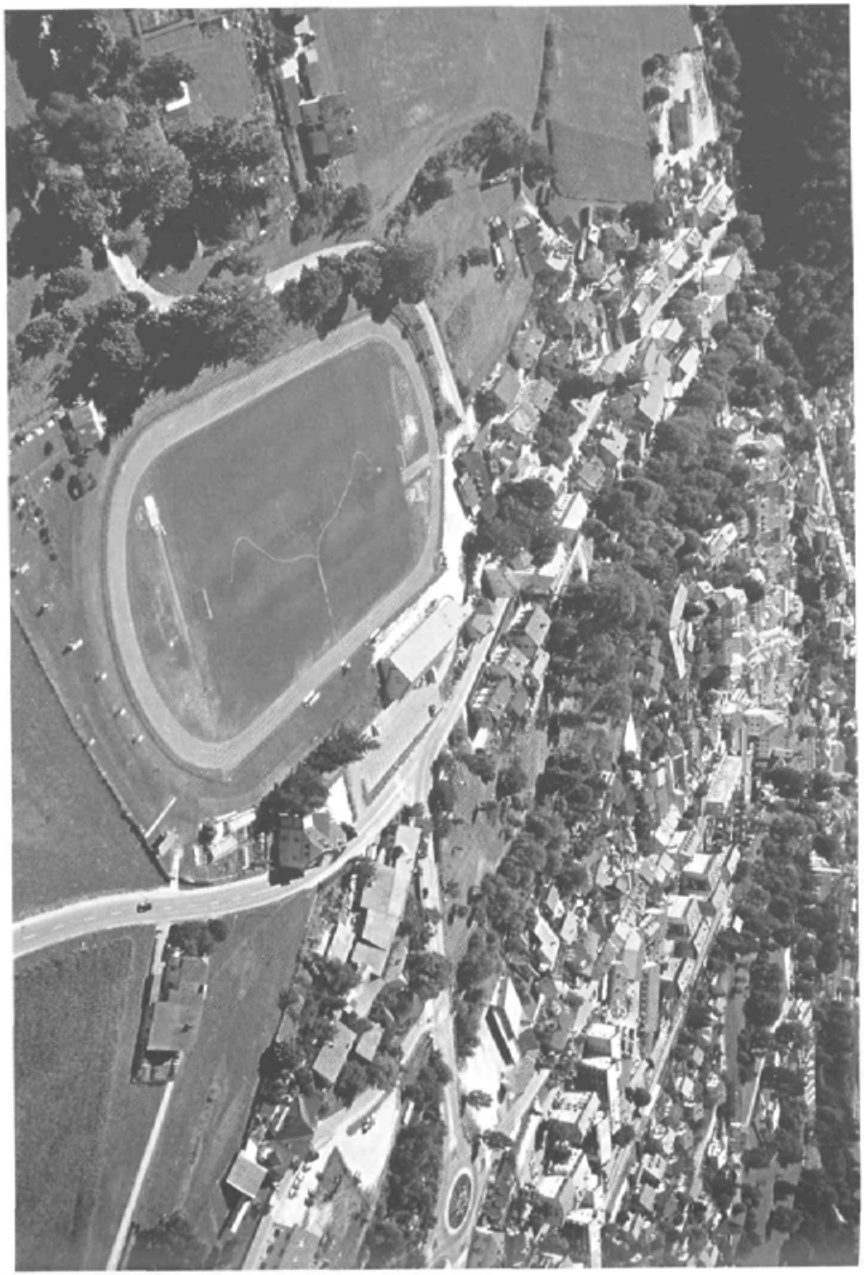

Vilko Rifel
Žaga 11 a, Stahovica

Kamniški podobar Franc Ksaver Tončič

Uvod

Vse do 19. stoletja so bile pri nas tradicionalne rezbarske, podobarske in pozlatarske delavnice, ki so ustvarile nešteto del različne kvalitete. V prvi polovici 19. stoletja so na področju slovenskega kiparstva delovali večinoma samouki, ki jim je manjkalo šolske izobrazbe. Z okrepitvijo cerkve od srede 19. stoletja naprej pa so se močno razširile podobarske delavnice, ki so bile odvisne od njenih naročil. V tem obdobju je cerkev utrdila svojo ekonomsko moč. Te spremembe so se kazale tudi v sakralni umetnosti, na primer v pospešeni gradnji novih in prenavljanju starih cerkva na Slovenskem. Tako so tedanje podobarske delavnice izdelovale svetniške kipe, novo cerkveno opremo ali pa prenavljale staro. Uporabljati so začeli nove materiale (mavec, cementna masa itn.). Zlasti cement ima to posebno lastnost, da se mu oblika, ko se posuši, ne spreminja več in je primeren tudi za zlatenje, medtem ko se les izsuši ali napenja in zlatenje spoka. Tudi kamen ima slabe lastnosti, ker oddaja vlago in za zlatenje ni primeren. Novi materiali so se z lahkoto uveljavljali poleg pristnega, a dragega nabrežinskega, tirolskega ali kararskega marmorja, saj so bili razmeroma poceni, odlikovale pa so jih tudi tehnične prednosti. Zlasti pri oblikovanju oltarjev je moral podobar upoštevati historistični postulat, ki ga je narekovala tedanja arhitektura: novi materiali, moderne tehnične možnosti in historična oblika naj bi ustvarjali harmonično celoto. Natančnost pri oblikovanju materiala in verodostojnost zgodovinskega sloga sta bili hkrati najpomembnejši merili takratne pri nas še neizoblikovane umetnostne kritike. Na območju Kamnika so se v tem obdobju zvrstile podobarske delavnice: Ozbičeva, Osoletova, pozneje še Tončičeva. Umetniške ravni sicer ni dosegla nobena. Še najbolj obetaven med naštetimi pa je bil Franc Ksaver Tončič, ki ga njegov obsežni opus uvršča na solidno mesto. Ustvarjal je v obdobju poznega historizma (s tem pojmom zaznamujemo čas približno od 1848 pa tja do prve svetovne vojne).[1] V tridesetih letih je ustvaril številne kipe, s katerimi je opremljal oltarje v Kamniku in njegovi okolici, zašli pa so tudi na Štajersko, Primorsko, Koroško in celo na Hrvaško. Med naročniki si je ustvaril sloves solidnega podobarskega mojstra.[2]

O podobarju Francu Ksaverju Tončiču

Franc Ksaver Tončič se je rodil 10. novembra 1865 v Črnem Vrhu nad Idrijo kočarju Josipu in Mariji, rojeni Ozbič. Umrl je 14. marca 1919 v Kamniku (v naglici je namesto slivovke popil požirek luga). Kot mladenič je prišel v Kamnik k svojemu stricu Matiju Ozbiču, znanemu podobarju, in se pri njem začel učiti kiparske (podobarske obrti). Podobar Matija Ozbič je prvi pri

Franc Ksaver Tončič je na fotografiji prvi z leve. Hrani Ema Peperko.

nas izdeloval cerkveno opremo in kipe v novi tehniki iz portlandskega cementa. Tončič je bil nadarjen, a le obrtniško šolan kiparski oblikovalec, ki bi najbrž, če bi imel boljšo izobrazbo, dosegel mnogo več. V tistih časih si je le malokdo lahko privoščil študij na Dunaju. Izhajal je iz revne družine, zato si kljub talentu ni mogel privoščiti študija kiparstva. Po smrti svojega strica se je leta 1888 osamosvojil in odprl delavnico na Šutni 6 v Kamniku.[3] Kmalu zatem se je leta 1892 poročil in se za stalno naselil v Kamniku.

Delavnica je bila povezana s hišo in je merila v dolžino 8 m, njena širina je bila 5 m, v višino pa je merila ok. 4 m, kar mu je omogočalo izdelovanje oltarjev.[4]

O Tončiču sodobniki menijo, da je bil kakor ustvarjen za kipe, ki jih je oblikoval z ravno pravo mero realizma. S takšno usmerjenostjo in estetiko je še zlasti koordiniral pozni historizem in tudi neobarok kot njegova vodilna slogovna tendenca se je lahko uveljavljal. Ostal je v mejah solidnega cerkvenega umetnika, čeprav je modeliral kipe tudi po živih, drapiranih modelih. Ravno kip sv. Barbare, ki je stal v kapeli pred smodnišnico, je bil izdelan po podobi njegove hčere Vike Ksaver Tončič, poročene Est.[5] Stilno se je opiral na nazarensko smer s kancem realizma (drže figur so umirjene, obrazi idealno lepi), ni pa se loteval skupinskih kompozicij.

1 Sonja Žitko, *Historizem 19. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana 1989, str. 11, 12, 13, 17, 24, 91.
2 Franc Stelè, *Politični okraj Kamnik*, Ljubljana 1929.
3 *Slovenski biografski leksikon*, 12. zvezek, 1980, SAZU, str. 137.
4 Po spominih njegove vnukinje Eme Peperko.
5 Po spominih njegove vnukinje Eme Peperko.

Tončičeva hiša na Šutni, v kateri je imel kiparsko delavnico. Foto: Vilko Rifel.

Portal nad vhodnimi vrati Tončičeve kiparske delavnice in okrasek nad njimi. Foto: Vilko Rifel.

Kipe je realistično polihromiral.[6] Večje kipe je odlival s posebno maso kot umetni kamen (umetni marmor ali marmornati cement); to tehniko je prevzel od svojega strica Matije Ozbiča, manjše pa v mavčni tehniki (vlivanje mavca v kalup).[7] Maso je vlival v naprej pripravljene kalupe, ki so bili sestavljeni iz dveh ali več delov, kar je omogočalo lažje razdiranje. V ta namen je kalupe predhodno premazal s firnežem, nato je sledilo vlivanje mešanice cementa in vode, ki sta tvorila ravno pravšnjo gostoto mase, ali pa mešanice mavca in vode v kalup. Ko se je masa strdila, je kalup razdrl in napol suh kip je bil pripravljen za fino brušenje s finim smirkovim papirjem in strganje s posebnim strgalom. Med brušenjem je odpihoval obruske in pri tem pazil, da je bil kip res gladek, kar je omogočalo lažje in natančno barvanje. Potem se je moral kip kar nekaj časa sušiti. Tončič je barval sam. Ko je bil kip suh, ga je pobarval, uporabljal je bolj umirjene barve, kajti že sama podoba kipa je na prvi pogled delovala živo. Ukvarjal se je tudi s prenovo starejših lesenih oltarjev, predvsem s pozlatitvijo.[8]

Okras na pročelju fasade Tončičeve kiparske delavnice. Foto: Vilko Rifel.

Manjši kip iz mavca, delo Franca Ksaverja Tončiča. Hrani pravnukinja Mojca Peperko.

6 Sonja Žitko, *Historizem 19. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana 1989, str. 24, 25, 135, 136.
7 *Slovenski biografski leksikon*, 12. zvezek, 1980, SAZU, str. 137.
8 Po spominih Eme Peperko

Spodnji del kalupa za ulivanje spodnjega dela kipa in njegova notranjost. Hrani Medobčinski muzej v Kamniku.

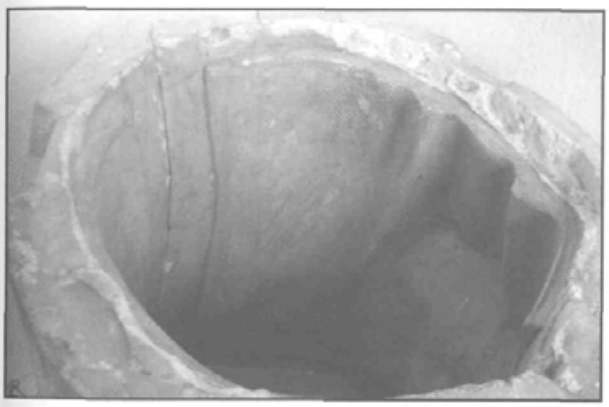

Lepo viden utor v zgornjem delu kalupa je omogočal, da so se deli kalupa med seboj lepo prilegali. Hrani Medobčinski muzej v Kamniku.

Del kalupa za odlivanje cerkvenega okrasja. Hrani Medobčinski muzej v Kamniku.

Kip Marije. Hrani Medobčinski muzej v Kamniku.

V času tridesetletnega ustvarjanja je Tončič izdelal več kipov Marije Brezmadežne, ki so oziroma so bili v cerkvah: Domžale (Goričica, danes tega kipa ni več), Medija, Radomlje, Šmartno v Tuhinju in Trzinu. Kipi Lurške Marije so v cerkvah v Zgornjem Tuhinju in Trzinu (1908) in zidanem znamenju v Mengšu. Leta 1908 je izdelal kip Lurške Marije tudi za Kemperlovo znamenje v Županjih Njivah.

Leta 1908 je za cerkev v Trzinu izdelal kip Lurške Marije, ulit iz cementne mase.[9] Kipi Roženvenske Matere božje so v cerkvah: Lokve na Hrvaškem in Podstene ob Kolpi. Kipe Marije z Jezuščkom je izdelal za cerkve: Branica na Krasu, Dragomelj, Mirna na Otlici, Podnanos in Razdrto pri Hrenovicah, kip Marije z Jezuščkom tudi za kapelico na Grabnu v Kamniku.

9 *Slovenski biografski leksikon*, 12. zvezek, 1980, SAZU, str. 137.

Marsikdaj se je pri ulivanju ali pozneje pri fini obdelavi kip tudi poškodoval. Hrani Medobčinski muzej v Kamniku.

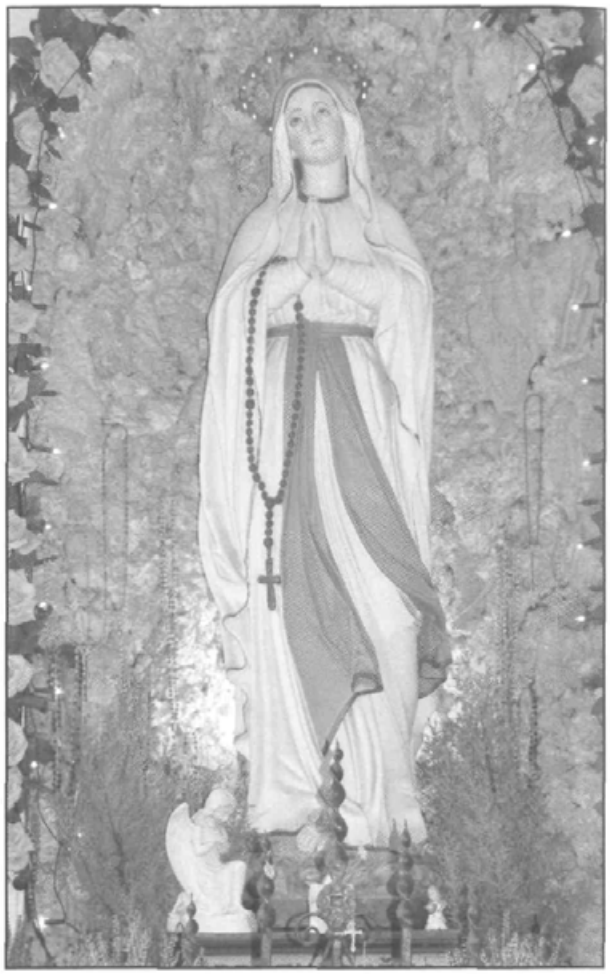

Kip Lurške Marije v Kemperlovem znamenju v Županjih Njivah. Foto: Vilko Rifel.

Marija z Jezuščkom v kapelici na Grabnu v Kamniku. Foto: Vilko Rifel.

Kip Srca Jezusovega je izdelal za cerkev na Homcu (1901), za cerkev v Mengšu kip Matere božje, kip Ecce Homo za cerkev v Cerkljah na Gorenjskem, kip Matere božje za cerkev v Zapogah, kip Marijinega čistega spočetja za župno cerkev v Sočergi, za cerkev v Zakalu pa 4. oktobra 1902 kip sv. Lenarta.

Za frančiškansko cerkev v Kamniku je izdelal kip sv. Jakoba in dva angela za glavni oltar (1890), za neorenesančni oltar sv. Frančiška Asiškega kip sv. Elizabete in sv. Ludvika iz umetnega kamna, za oratorij Marijo Magdaleno, leta 1908 pa sv. Janeza in Marijo, prebodeno z mečem. Kip sv. Barbare je napravil za kapelo pri smodnišnici v Kamniku in za župno cerkev v Šentgotardu, kip sv. Cirila in Metoda pa za župno cerkev v Domžalah, Goričica (1897), Prvačini in v Trstu za cerkev sv. Ivana (1902).

Kip sv. Servula je bil izdelan za Podrago, kip sv. Valentina za Železno Kaplo. 1. februarja 1894 je v cerkvi v Domžalah postavil obhajilno mizo iz umetnega marmorja.[10] Iz umetnega marmorja je za cerkev v Domžalah naredil dva stranska oltarja (na moški strani sv. Jožefa in na ženski strani sv. Ane), ki ju je 6. maja 1896 iz Kamnika v Domžale pripeljalo šest voznikov.[11]

10 *Slovenski biografski leksikon*, 12. zvezek, 1980, SAZU, str. 137.

11 Franc Bernik, *Zgodovina fare Domžale*, Domžale, 1998, str. 80, 81.

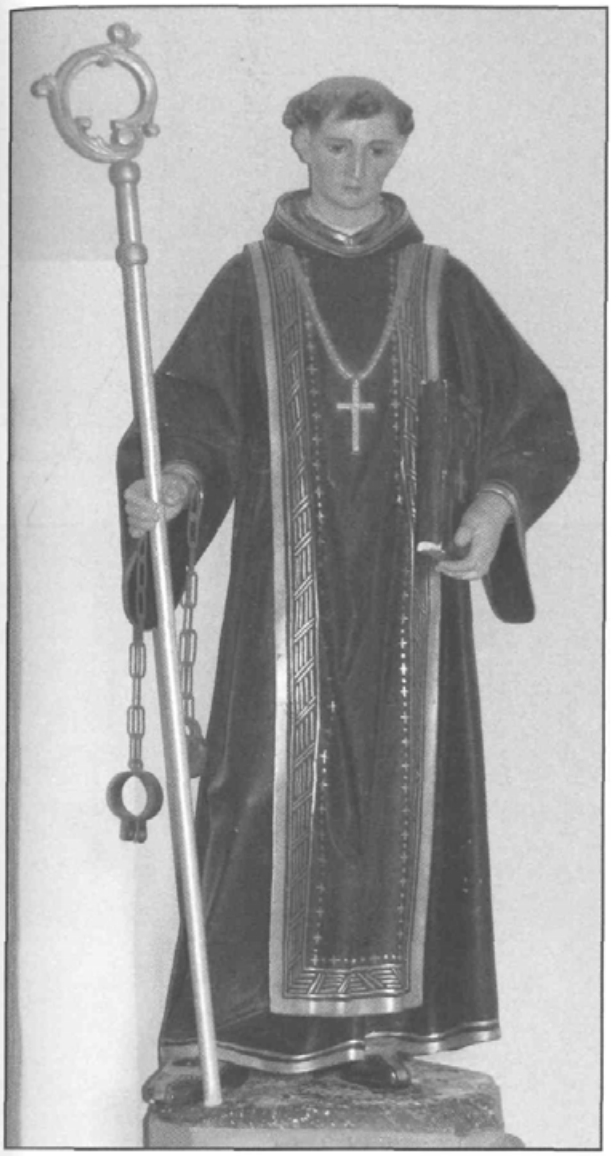

Kip sv. Lenarta v cerkvi v Zakalu. Foto: Vilko Rifel.

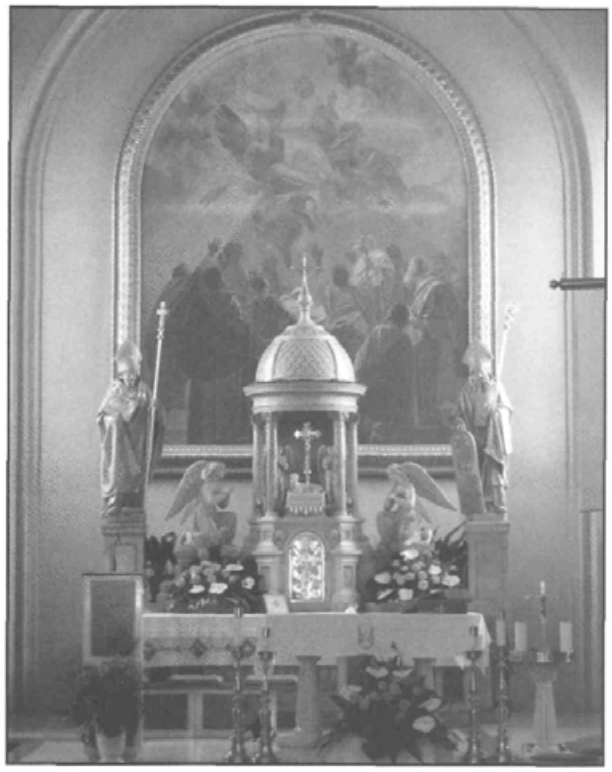

Glavni oltar, na katerem stojita kipa sv. Cirila in Metoda. Foto: Vilko Rifel.

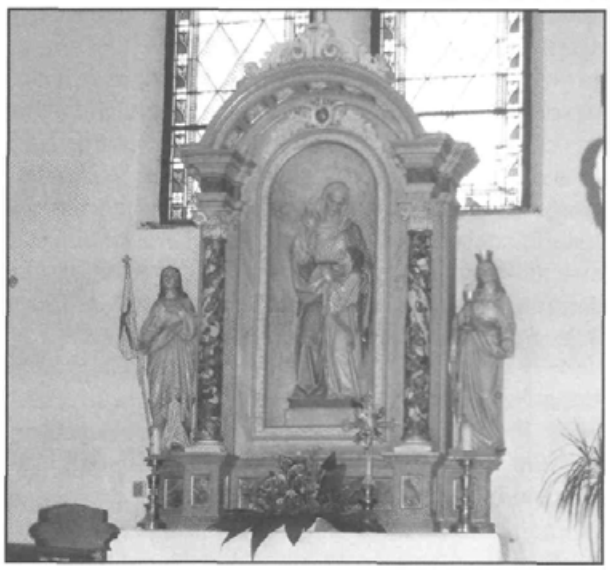

Stranska oltarja sv. Jožefa in sv. Ane v cerkvi v Domžalah. Foto: Vilko Rifel.

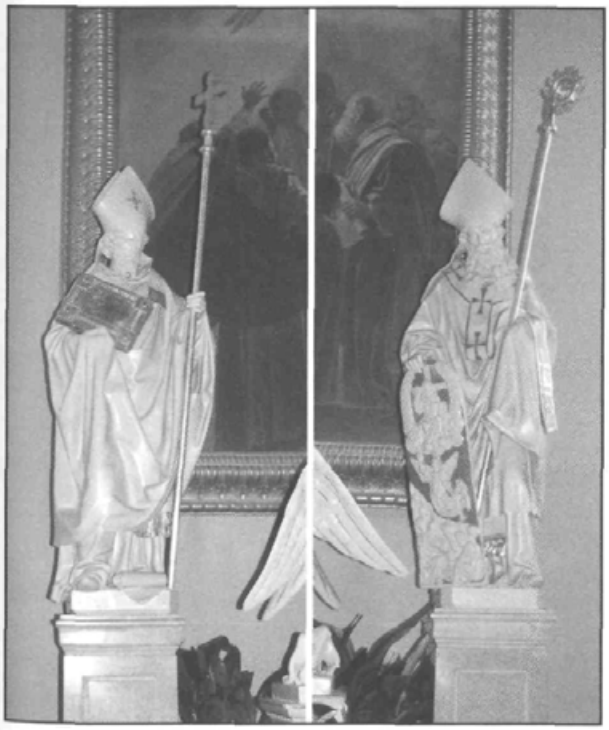

Kipa sv. Cirila in Metoda v cerkvi v Domžalah. Foto: Vilko Rifel.

Glavni oltar v cerkvi sv. Florijana v Zakalu. Foto: Vilko Rifel.

Sveta družina, delo Franca Ksaverja Tončiča. Foto: Vilko Rifel.

Figure Svetih treh kraljev. Foto: Vilko Rifel.

V cerkvi sv. Florijana v Zakalu (v knjigi Franceta Steleta *Politični okraj Kamnik* se omenja v Zakalu cerkev sv. Lenarta) je 1902 prenovil veliki oltar iz druge polovice 18. stoletja.

1908. je prenovil Marijin oltar v cerkvi na Vranji Peči.[13] V župnijski cerkvi na Šutni v Kamniku je leta 1909 izdelal v ladji kapitele in sklepnike, prenovil in pozlatil tudi oba stranska oltarja.[13] Leta 1893 je izdelal tabernakelj za cerkev v Stranjah. Cerkev je bila po vojni prenovljena, obnovo pa je vodil znani arhitekt Jože Plečnik. Franc Ksaver Tončič je v češnjiški župniji pred novo šolo na križišču proti Rakitovcu za kapelo izdelal kip Srca Jezusovega (datum na podstavku 28. maj 1918), 1920. pa kip Matere božje (160 cm) iz mavca za Vrbanučovo kapelico v Petelinjku (te kapelice danes ni več, kip hrani Brigita Podmiljšek) v župniji Blagovica.[14] Za kapelico na Perovem, ki je bila verjetno zgrajena okoli leta 1899, po nekaterih navedbah pa naj bi bila še starejša, je izdelal oziroma obnovil kip sv. Antona Padovanskega, ki so mu ga v popravilo pripeljali vaščani (v kapelici je sprva stal kip sv. Ane, nato sv. Jožefa in nazadnje sv. Antona Padovanskega, kapelica danes propada, kip pa je izginil neznano kam).[15]

Usoda delavnice po smrti Franca Ksaverja Tončiča

Po njegovi smrti je vodila delavnico vdova Marija. Nadaljevala je z moževim delom in tudi sama kiparila, predvsem pa se je omejila na ulivanje kipov po že obstoječih kalupih. V delavnici ji je pri delu pomagal Albin Škofic, ki ji ga je v vajeniški uk pripeljala gospa Souvanova iz nekdanje graščine v zdajšnjem arboretumu v Volčjem Potoku in se je v delavnici učil kiparske oziroma podobarske dejavnosti. Albin je bil zelo nadarjen za to delo. Ker je bila Marija že v letih in ji je opešal vid, je barvanje kipov povsem prepustila njemu. Marija Tončič je v delavnici delala do leta 1942, ko je zaradi starosti povsem prenehala, dve leti pozneje pa je umrla. Po njeni smrti pa je delo občasno nadaljeval skupaj z Albinom njen sin Ferdinand vse do svoje smrti leta 1953, vendar ne več v obrtnem smislu, kajti po drugi svetovni vojni so naročila za večje kipe usahnila. Tako je delo potekalo le občasno (v zimskem času), omejila pa sta se na manjše kipce predvsem Marije in Jezusa, izdelovala pa sta tudi jaslice iz mavca. Sam postopek je bil podoben izdelavi večjih kipov, le da sta v kalupe za boljšo vezavo dodajala tudi kose žice. Potem je Albin Škofic živel v hiši in občasno delal v delavnici še vse do leta 1970, ko je odšel v dom ostarelih in tam tudi umrl. Hiša je bila leta 1990 prodana. Medobčinski muzej v Kamniku je takrat od lastnikov odkupil nekaj manjših kipov, ki so rahlo poškodovani, kip Marije in nekaj kalupov za ulivanje kipov in različnih okraskov za cerkve.[16]

12 *Slovenski biografski leksikon*, 12. zvezek, 1980, SAZU, str. 137.

13 Marko Lesar, *Župnijska cerkev na Šutni v Kamniku*, Kamnik 2001, str. 30.

14 *Slovenski biografski leksikon*, 12. zvezek, 1980, SAZU, str. 137.

15 *Slovenski biografski leksikon*, 12. zvezek, 1980, SAZU, str. 137; po spominih Ivana Benkoviča iz Novega trga v Kamniku.

16 Po spominih njegove vnukinje Eme Peperko iz Kamnika.

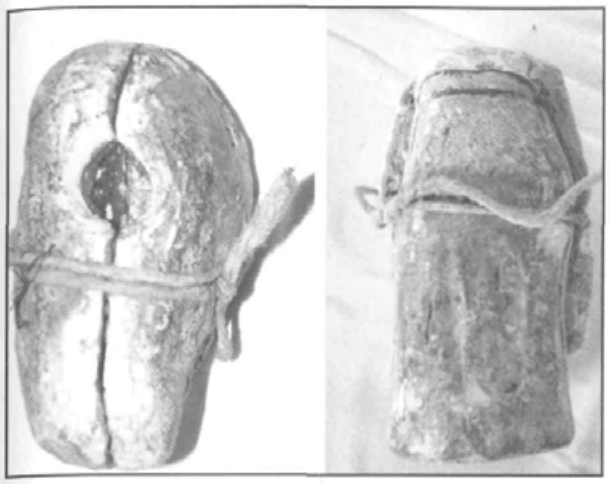

Kalup za ulivanje figur za jaslice. Foto: Vilko Rifel.

Razprt kalup, s katerim se ulije figura pastirja. Foto: Vilko Rifel.

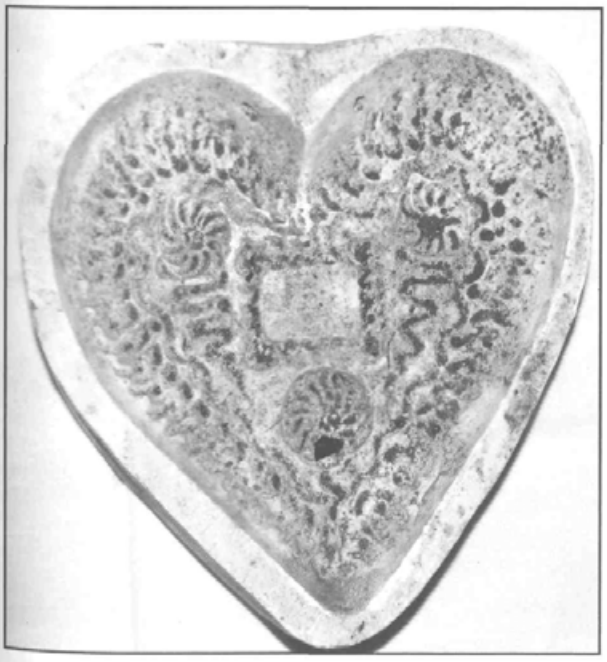

Kalup v obliki srca. Foto: Vilko Rifel.

Glasilo Kamničan o Tončiču

O Tončiču je večkrat pisal Kamničan:

Kamničan, 16. december 1905, Kiparstvo: »*Gospod Fr. Tončič, kipar v Kamniku, je zgotovil kip Matere Božje rožnega venca. Kip je naročila župnija Lokve v Istri. Imeli smo priliko občudovati to mojstrsko delo in strokovnjaki so se izrazili jako pohvalno o izvršenem umotvoru. G. Tončič ima naročenih tudi še več drugih kipov, kateri so še v delu. Delo hvali mojstra in ga samo priporoča.*«

Kamničan, 22. september 1906, Domača umetnost: »*Za župno cerkev v Sočergi v Istri je izdelal kamniški kipar g. Fran Tončič kip Marijinega čistega spočetja. Kip, ki je visok 1,80 m, je izborno pogojen in kakor vsi Tončičevi izdelki odlikuje se tudi v živosti in svedoči o veliki zmožnosti našega umetnika. Gosp. Tončič izdeluje za imenovano cerkev tudi kip Srca Jezusovega, poleg tega še cel glavni oltar in tudi leco.*«

Kamničan, 16. november 1907: »*G. Tončič, kipar iz Kamnika, je izgotovil jako lep kip Matere Božje za župnijsko cerkev v Zapogah in ga razstavil v izložbenem oknu tukajšnje trgovine Žargi na Glavnem trgu. Za isto cerkev ima g. Tončič že skoraj izgotovljen kip Jezusovega srca, ki ravno tako dokazuje veliko nadarjenost g. Tončiča.*«

Usoda kapele svete Barbare pred smodnišnico v Kamniku

Za kapelo sv. Barbare pred smodnišnico je kip svetnice izdelal Franc Ksaver Tončič (ohranjen napis na podstavku kipa) po podobi svoje hčere med leti 1911–1912. V to obdobje spada tudi postavitev zidane kapele. Kapela sv. Barbare pred smodnišnico je bila postavljena z namenom, da obvaruje črne mlinarje pred nesrečo pri izdelavi črnega smodnika, saj je med drugim tudi zavetnica rudarjev in izdelovalcev nevarnih snovi. Kaj je botrovalo brezumnemu dejanju, ko so ponoči leta 1948 kapelo odstranili, je danes težko razložiti. O tem krožijo različne pripovedi, eno pa je gotovo, da povojna oblast ni bila naklonjena cerkvi. Vsekakor ni opravičljivo, da so oblastniki dovolili na tak način oskruniti versko znamenje pred vhodom v smodnišnico. Kapela sv. Barbare ni bila samo versko znamenje, bila je kulturna dediščina. Njena postavitev pred vhod v smodnišnico je imela svoj pomen. Julijana Verdnik je tisto noč opazovala skozi okno hiše to nesmiselno dejanje, saj je stanovala nasproti kapele in jo občasno urejala. Na ukaz tedanje oblasti so brez kakršnegakoli vzroka zaposleni v smodnišnici morali ponoči skopati poleg kapele veliko jamo, tisti, ki so nadzorovali dejanje, so oskrunili tudi sam kip. Nato so prekucnili kapelo v jamo in jo zasuli. Spodnji del kipa sv. Barbare, ki je bil močno poškodovan (ohranila se je samo spodnja polovica), pa je nekdo od prisotnih, ki so kopali jamo, po odhodu skrunilcev naložil v samokolnico in ga odpeljal. Kdo in kam ga je odpeljal, pa dolgo časa ni bilo znano. Kip je bil potem 21. junija 1995 najden v skladišču župnišča v Nevljah, kjer je bil založen. Od tam so ga še isti dan močno poškodovanega odpeljali h kiparju Mihu Kaču v Bistričico, ki je kip zelo strokovno obnovil. Obnovljenega so 28. oktobra 1995 odpeljali

Tončič je kip sv. Barbare, ki je stala pred smodnišnico, izdelal po podobi svoje hčere Vike. Hrani Ema Peperko.

Spodnji del poškodovanega kipa sv. Barbare. Foto: Miha Kač.

k slikarki Marici Ftičar, ki je kip lepo pobarvala. Potlej je bil kip nekaj časa pri Anici Zore. Danes pa je v avli upravnega poslopja KIK, d. o. o., v posebni vitrini. Ob gradnji krožišča pri smodnišnici leta 2006 so delavci pri zemeljskih delih na odkopu naleteli na kapelo, ki je še vedno cela ležala bočno v odkopani jami.[17]

17 Po pripovedi Marice Zamernik, dr. Nika Sadnikarja in Eme Peperko; pismo Anice Zore Mihu Kaču o najdbi poškodovanega kipa sv. Barbare.

Kipar Miha Kač je kip strokovno obnovil, slikarka Marica Fti-čar pa ga je lepo pobarvala.

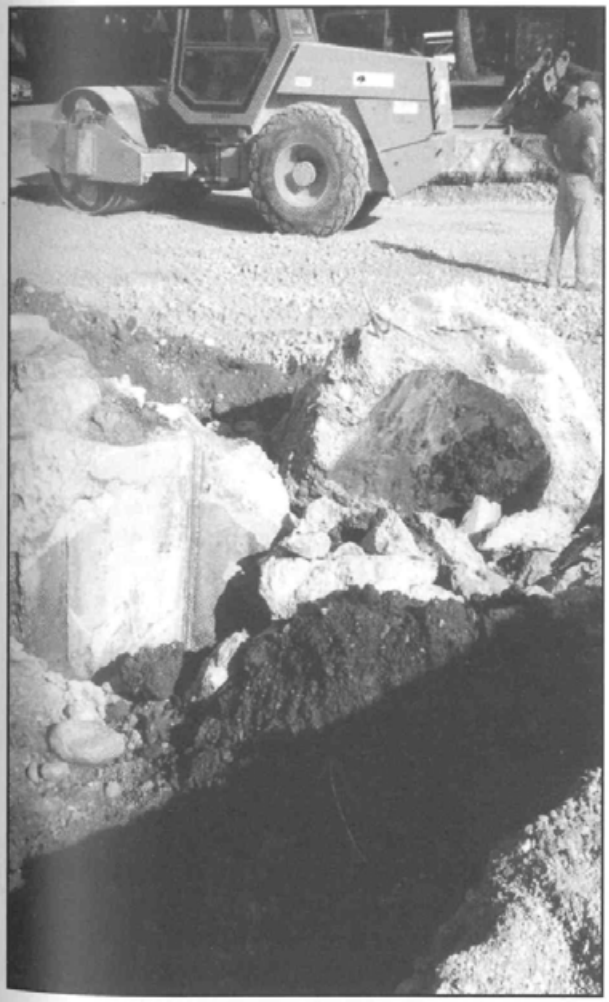

Ob gradnji krožišča pri smodnišnici leta 2006 so delavci pri zemeljskih delih odkopali ostanke kapele. Foto: Miha Kač.

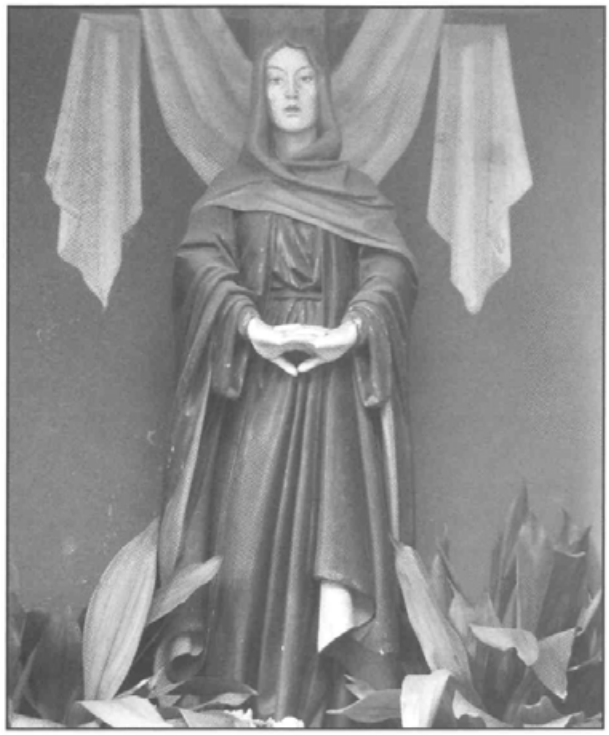

Kip Žalostne Matere božje v Kačarjevi kapelici v Črnučah. Foto: Vilko Rifel.

Kačarjeva kapelica

Podobna usoda je doletela tudi kip Žalostne Matere božje v Kačarjevi kapelici na Dunajski cesti v Črnučah. Posestnik Franc Jemc se je po hudi bolezni zaobljubil, da bo postavil kapelico, zato je pri Francu Ksaverju Tončiču naročil kip. Ponoči naj bi ga mlad aktivist vzel iz kapele in ga vrgel po bregu, da se je glava kipa popolnoma zdrobila. Lastniki so kip shranili in ga leta 1980 obnovili, prav tako pa je bila obnovljena tudi kapelica.[18]

Zaključek

Opus kamniškega podobarja Franca Ksaverja Tončiča je obsežen. Res je bil marsikateri kip, izdelan v njegovi delavnici, po drugi svetovni vojni uničen, ko je tedanja oblast vsevprek uničevala zlasti zidana znamenja in kipe v njih ter s tem uničila del bogate sakralne dediščine, vendar se je kljub temu ohranilo precej kipov, ki še danes krasijo oltarje v cerkvah v Kamniku in njegovi bližnji in daljni okolici. Ostalo je tudi nekaj kipov v zidanih znamenjih, npr. v Kamniku na Grabnu. V vasi Županje Njive stoji znamenita kapelica s kipom Lurške Marije, ki se je domnevno premikala in so jo pred leti obiskovali ljudje z vseh koncev Slovenije. Ravno slednje dokazuje njegovo dovršeno mojstrsko sposobnost ustvariti kip, ki deluje tako živo, da ima človek ob pogledu nanj občutek, da je živ in se premika. Koliko pa je o njegovem delu še neznanega, bi kazalo bolj podrobno raziskati. Nedvomno gre za enega najbolj plodnih ustvarjalcev v Kamniku in njegovi širši okolici v času, v katerem je ustvarjal, zato si nedvomno zasluži omembo med imenitnimi kamniškimi meščani in bi bilo krivično, da bi njegovo delo utonilo v pozabo.

18 Spletna stran http://zupnije.rkc.si/crnuce/k/kacar.html 18. avgust 2007.

Sculptor Franc Ksaver Tončič from Kamnik

Summary

The opus of statuary work by sculptor Franc Ksaver Tončič is extensive. It is true that many of his statues created in his workshop were destroyed after WWII, when the authorities at that time destroyed almost everything especially monuments and statues built of stone and as a result destroyed a rich part of sacral heritage here at home. However, despite this quite a few statues have been preserved, which still decorate the altars of the churches in Kamnik and its surrounding areas. Then there are famous statues built of stone in Kamnik on Graben. In the village of Županje Njive there is a famous chapel with a statue of Mary of Lourdes, which had supposedly moved and some years ago people from all over Slovenia visited it. This just shows his accomplished expertise for sculpting a statue, which is so life-like that a person who is looking at it is under the impression that it is real and it is moving. We would have to research in more detail about all his work that is still unknown to us. There is no question that this is one of the most prolific creators from Kamnik and its surrounding area and this is why he certainly deserves to be acknowledged as one of the great townspeople of Kamnik. In the end, it would be unfortunate that his work is forgotten.

Literatura

Glasilo *Kamničan*, letniki: 1905, 1906 in 1907.

Kamnik 1229–1979, Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta. Kamnik 1984.

Slovenski biografski leksikon, 12. zvezek. Ljubljana 1980.

STRAŽAR, S. 1985: *Črni graben.* Domžale.

TORKAR, Z., LEBEN, N. 2002: *Meščanske vile na Kamniškem od osemdesetih let 19. stoletja do prve svetovne vojne.* Kamnik.

ŽITKO, S. 1989: *Historizem v kiparstvu 19. stoletja na Slovenskem.* Ljubljana.

Ustni in pisni viri

Ema Peperko iz Kamnika

Niko Sadnikar iz Kamnika

Marica Zamernik iz Kamnika

Miha Kač iz Bistričice

Ivan Benkovič iz Novega trga v Kamniku

Anica Zore, pismo, naslovljeno na Miha Kača, 8. februarja 1996 (hrani Miha Kač)

Andreja Štorman, bibliotekarka
Florjana Uršič, bibliotekarka
Matična knjižnica Kamnik

O bibliografiji Gašperja Križnika

Uvod

Gašper Križnik je bil čevljar in trgovec v Motniku v Tuhinjski dolini. Rodil se je 5. 1. 1848 in umrl 26. 11. 1904. Od leta 1869 pa do svoje smrti je zbiral in zapisoval folklorno gradivo (pesmi, pravljice in pripovedke, običaje, pregovore ...), ki ga je slišal v Motniku in okolici. Objavil je le majhen del zbranega gradiva. Izdal je samostojno knjižico, kjer je objavil osem zapisov, nekaj pa jih je objavil v časopisih. Veliko gradiva je med drugim posredoval Karlu Štreklju, Slovenski matici v Ljubljani, Jugoslovanski akademiji znanosti in umetnosti v Zagrebu ter Ruski akademiji znanosti v Sankt Peterburgu.

Ob 100-letnici Križnikove smrti leta 2004 so Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU Ljubljana, Občina Kamnik in Kulturno društvo Motnik organizirali interdisciplinarno znanstveno posvetovanje z naslovom Gašper Križnik (1848–1904) in njegov čas. Posvetovanje je potekalo od 24. do 26. novembra 2004 v Kamniku in Motniku. Namen posvetovanja je bil predstaviti Gašperja Križnika kot zaslužnega moža za slovensko znanost in kulturo, saj je s svojimi narečnimi zapisi ohranil v avtentični obliki neprecenljivo kulturno dediščino, ter ovrednotiti njegovo delo, ki je doživelo v njegovem času mednarodni odmev, hkrati pa tudi spodbuditi izdajo njegovega zbranega dela. (Stanonik 2004)

Na posvetovanju je bila med drugim predstavljena tudi zasnova Križnikove bibliografije, ki je bila v letu 2006 dokončana in je kot tipkopis del domoznanske zbirke Matične knjižnice Kamnik. Bibliografija bo dobrodošel pripomoček vsem, ki se bodo v prihodnosti ukvarjali z raziskovanjem Križnikovega dela.

V prispevku želimo bibliografijo nekoliko podrobneje predstaviti in pri tem poudariti zlasti objave Križnikovega gradiva. Prispevku je dodana bibliografija objav o Križniku in njegovem delu.

Obseg in ureditev bibliografije

Namen bibliografije je bil narediti čimbolj popoln popis:

* ohranjenega rokopisnega gradiva, ki ga je Križnik zbral in zapisal,
* različnih objav njegovih zapisov in priredb v serijskih in monografskih publikacijah od časa, ko je še živel, pa do leta 2005,
* objav zapisov in člankov o Križniku in njegovem delu do leta 2006.

V bibliografiji je zajeto rokopisno gradivo, ki je dostopno v Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti (v nadaljevanju ZRC SAZU), Arhivu Slovenije (v nadaljevanju AS) in v Narodni in univerzitetni knjižnici (v nadaljevanju NUK).

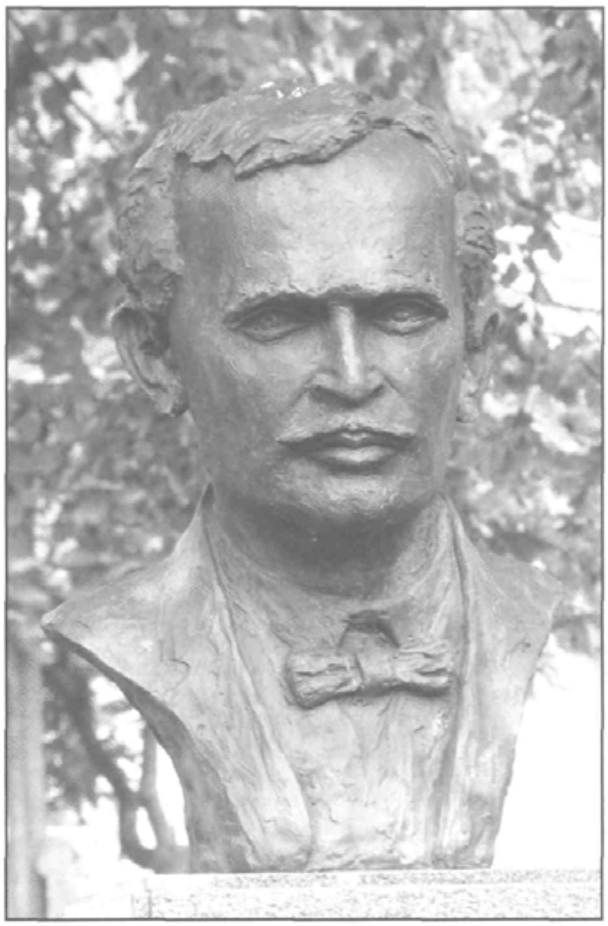

Doprsni kip Gašperja Križnika v Motniku

Na SAZU-ju hranijo t. i. Štrekljevo zapuščino, iz katere smo popisali dostopno Križnikovo gradivo. Večina gradiva je na Inštitutu za slovensko narodopisje, del pa na Glasbenonarodopisnem inštitutu.

V AS je bila pregledana vsa dostopna dokumentacija Matice slovenske iz obdobja 1868 do 1885 in 1900 do 1904, torej iz let, ko je Križnik sodeloval z Matico. Popisano je tudi gradivo iz mape Motnik.

V NUK-u na rokopisnem oddelku smo popisali Križnikovo gradivo iz Glonarjeve zapuščine.

Pri starejšem objavljenem gradivu so nam za izhodišče služili seznami, ki jih hranijo na ZRC SAZU, bibliografije monografskih in serijskih publikacij ter različne navedbe v gradivu o Križniku. V Slovenskem šolskem muzeju in NUK-u smo pregledali ves dostopni fond beril in čitank iz obdobja od 1874 do 1947, prav tako pa tudi vse izdaje slovenskih pravljic, povedk in pesmi, ki so v letu 2005 imele zapise v vzajemnem katalogu COBIB.SI.

Nismo pa pregledali serijskih publikacij za otroke (npr. Pionir, Ciciban, Kekec ...). Prav tako v bibliografijo ni vključeno gradivo, ki je bilo objavljeno zunaj Slovenije (zlasti v Rusiji), razen nekaj redkih izjem, ki so nam bile dostopne.

Bibliografija obsega bibliografske opise rokopisnega in objavljenega gradiva ter kazala.[1] Čeprav je običajno, da je gradivo znotraj bibliografije urejeno

1 Pri oblikovanju bibliografije nam je s strokovnimi nasveti pomagala gospa Lidija Wagner, vodja Slovenske narodne bibliografije v NUK-u.

enotno, torej samo abecedno ali samo kronološko, je bibliografija Gašperja Križnika urejena drugače. Rokopisno gradivo je zaradi večje preglednosti urejeno po zbirkah, kot je gradivo v različnih institucijah hranjeno in urejeno. Znotraj zbirk je gradivo v bibliografiji urejeno po abecedi naslovov. Objave so urejene kronološko po letih izida, znotraj posameznega leta pa po abecedi naslovov oz. avtorjev, kjer so le-ti navedeni.

Za takšno ureditev bibliografije smo se odločili zlasti iz dveh razlogov: specifičnost rokopisnega dela in obsežnost gradiva. Rokopisno gradivo, ki je najpomembnejši del bibliografije, je razdeljeno v zbirke, posamezni zapisi pa večinoma ne vsebujejo podatka o letu zapisa, zato kronološka razvrstitev ni bila mogoča. Objave Križnikovega gradiva in zapisov o Križniku pa obsegajo obdobje več kot 130 let, zato kronološka razvrstitev omogoča večjo preglednost.

Vrsta gradiva	Zbirka	Lokacija	Št. bibl. enot	Št. zapisov
rokopisi	Motnik in okolica	ISN ZRC SAZU	47	264
rokopisi	Pravljice	ISN ZRC SAZU	31	31
rokopisi	Od treh bratov	ISN ZRC SAZU	56	56
rokopisi	Narodno blago I	ISN ZRC SAZU	29	29
rokopisi	Narodno blago III	ISN ZRC SAZU	18	18
rokopisi	Narodno blago IV	ISN ZRC SAZU	47	104
rokopisi	JAZU	ISN ZRC SAZU	52	148
rokopisi	Sankt Peterburg	ISN ZRC SAZU	150	415
rokopisi	Štrekljeva zapuščina 79	GNI ZRC SAZU	13	13
rokopisi	Štrekljeva zapuščina 80	GNI ZRC SAZU	133	133
rokopisi	Mapa Motnik	AS	24	24
rokopisi	Gradivo Slovenske matice	AS	23	23
rokopisi	Glonarjeva zapuščina	NUK	12	12
tisk	[Objave Križnikovega gradiva]		596	680
tisk	[O Križniku in njegovem delu]		55	55
SKUPAJ:			**1286**	**2005**

Tabela 1: Obseg bibliografije Gašperja Križnika glede na število bibliografskih enot in število zapisov, ki jih bibliografske enote vsebujejo.

Bibliografiji so dodana kazala, ki bodo bralcem in zlasti raziskovalcem Križnikovega dela v pomoč pri iskanju podatkov in analizah. To so naslovno kazalo, kazalo prvih verzov pesmi, imensko kazalo, kazalo anonimnih pripovedovalcev, kazalo omenjenih krajev, vsebinsko kazalo, naslovno kazalo monografskih publikacij in naslovno kazalo serijskih publikacij.

Pri objavah, kjer je znotraj ene bibliografske enote več zapisov (navedeni so v opombi), so v naslovnem kazalu vključeni vsi naslovi. Imensko kazalo vsebuje navedbe vseh avtorjev v bibliografiji, ne glede na vrsto odgovornosti (pripovedovalec, zapisovalec, avtor, urednik, mentor ...), razen G. Križnika. Kazalo anonimnih pripovedovalcev vsebuje navedbe pripovedovalcev, kjer podatki ne vsebujejo priimka, ampak samo ime, starost ali opis (npr.: 20 let star hlapec). Kazalo omenjenih krajev vsebuje navedbe krajev, kjer je bil določen zapis narejen oziroma kjer je bil pripovedovalec doma. V tem kazalu niso zajeti podatki o krajih izdaje tiskanih publikacij. Ker so zapisi imen krajev različni, je v kazalu uporabljena oblika, kot je navedena v *Krajevnem leksikonu Slovenije*. Zapise smo v vsebinsko kazalo razporedili po vzoru *Slovenske etnološke bibliografije*. Besedna umetnost je razdeljena še podrobneje. Razdelitev je povzeta po knjigi *Slovenska slovstvena folklora*. V vsebinsko kazalo niso zajeti zapisi iz poglavja O Križniku in njegovem delu.

Zapis Križnikovega imena

V rokopisnem gradivu in objavah se pojavljajo različni zapisi imena in priimka Gašperja Križnika, bodisi da gre za različne variante okrajšav bodisi za različno zapisovanje imena (Gašpar - Gašper). V bibliografskih enotah je zapis imena takšen kot na originalu, za boljšo preglednost in kot zanimivost pa smo dodali seznam vseh oblik navedbe njegovega imena:

G. K.
G. K. čevljar
G. K. pisatelj
G. K. trgovec
G. Križnik
Gaspar Križnik
Gaš. Križnik
Gašp. Križnik
Gašpar Križnik
Gašpar Križnik čevljar
Gašpar Križnik čevljar in trgovec
Gašpar Križnik pisatelj
Gašpar Križnik trgovec
Gašper Križnik
Gašper Križnik čevljar in trgovec
J. Križnik
K. Kr.
K. Križnik
Kašpar Križnik
Kašper Križnik
Križnik
Krížnik Gášper
Podšavniški

Rokopisno gradivo

Kot smo uvodoma že omenili, je Križnikovo rokopisno gradivo zbrano v treh institucijah, in sicer v ZRC SAZU, AS in NUK. Največji del bibliografije zajemajo Križnikovi rokopisi, ki so zbrani v Štrekljevi zapuščini in jih hranijo na Inštitutu za slovensko narodopisje in Inštitutu za slovensko glasbeno narodopisje ZRC SAZU. Križnikovo rokopisno gradivo je le del obsežne Štrekljeve zapuščine.

V bibliografiji je rokopisno gradivo razvrščeno v poglavja, ki so poimenovana enako kot zbirke, fondi oz. zapuščine v inštitucijah, kjer jih hranijo. Znotraj poglavij je gradivo razporejeno po abecednem redu naslovov. Takšna razvrstitev omogoča, da lahko želeno gradivo kar najhitreje najdemo.

Gradivo smo popisali po rokopisih, ki pa so zelo različni in morda niso vsi Križnikovi. Prizadevali smo si za

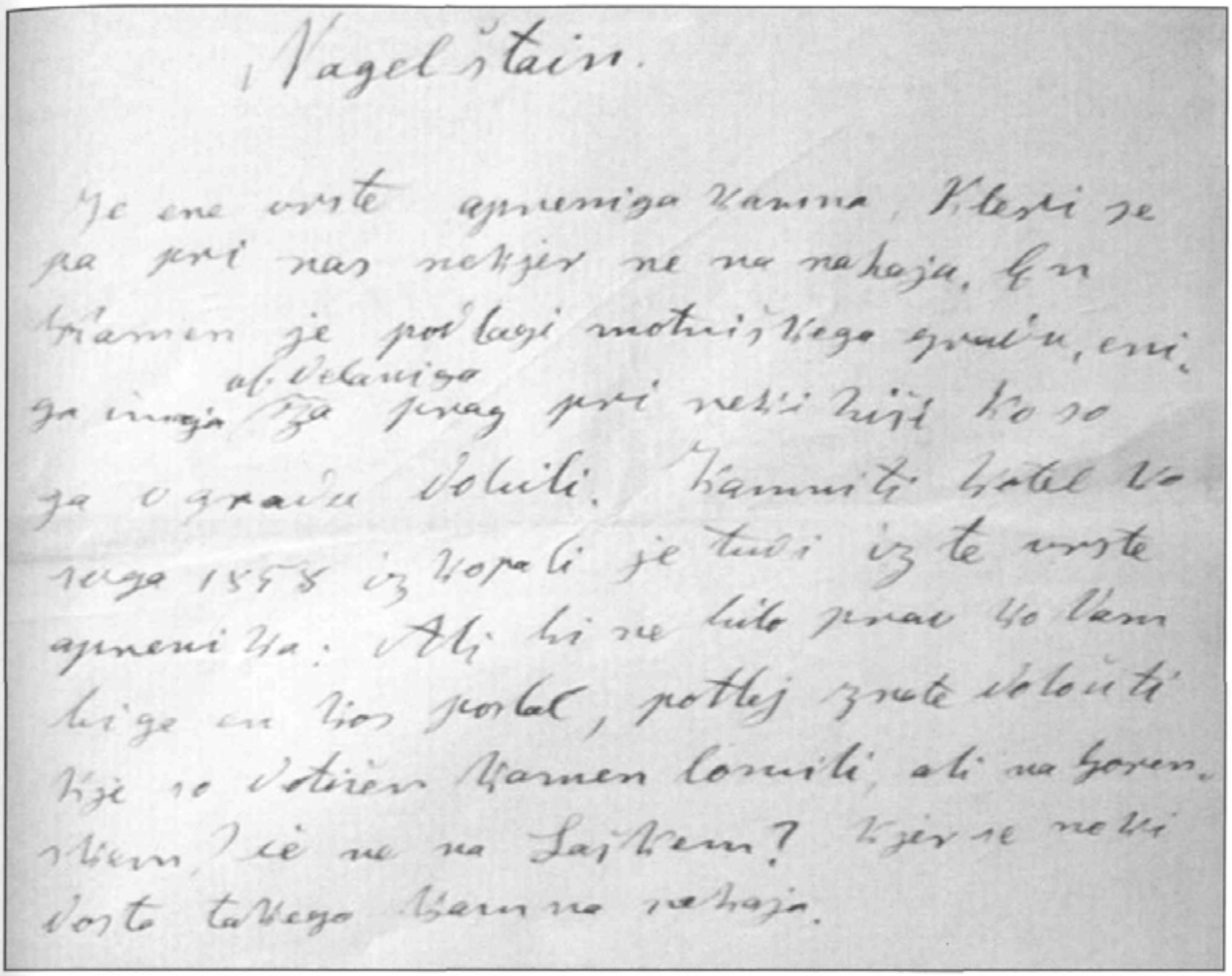
Nagelštain.

Je ene vrste ajnemiga kamna, kteri se pa pri nas nekjer ne na nahaja, ker kamen je pol'kaji motniškega grunta, eni, za inuja od Velanisga za jvrag pri nekti hiši ko so za o graido dolili. Kamniti kotel ko nega 1558 iz Kopali je tudi iz te vrste ajnemi ka. Ali bi ne bilo prav ko kam kige en bos gorbc, potlej znote dolčiti kje so dotiček kamen kopili, ali na gorenskem, ali ne na Laškem? Kjer se nekteri dosti takiga kamna nahaja.

Nagelštain. Arhiv Slovenije.

čimbolj zvest prepis rokopisov,[2] vključno z napakami (velika začetnica, napačna črka ...). Kjer je bilo potrebno, smo si pri prepoznavanju rokopisa pomagali s prepisi, ki jih hranijo na Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Samo v enem primeru je zapis narejen samo po tipkopisu, kar je pojasnjeno v opombi.

Večji del rokopisnega gradiva Gašperja Križnika hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Gradivo je razdeljeno v osem zbirk: Motnik in okolica, Pravljice, Od treh bratov, Narodno blago I, III in IV, JAZU ter Sankt Peterburg.

V zbirki JAZU je gradivo, ki ga je Križnik poslal na Jugoslovansko akademijo znanosti in umetnosti v Zagrebu. V bibliografiji je zajeto vse gradivo, ki je dostopno na Inštitutu za slovensko narodopisje. Iz kazal, ki so gradivu priložena, pa lahko sklepamo, da manjka več kot 40 zapisov s področja materialne in duhovne kulture.

Križnik je zbrano gradivo pošiljal tudi na Rusko akademijo znanosti v Sankt Peterburgu. Kopije tega gradiva hranijo na Inštitutu za slovensko narodopisje SAZU. Ker nam originalno rokopisno gradivo ni bilo dostopno, smo ga popisali po navedenih kopijah. Gradivu so priložene tudi kopije Križnikovih pisem ruskemu jezikoslovcu Janu Baudouinu de Courtenayju, s katerim si je dopisoval in mu pošiljal gradivo za študij slovanskega jezikoslovja in dialektološke študije (Stanonik 1998).

Na Inštitutu za slovensko glasbeno narodopisje ZRC SAZU je Križnikovo gradivo zbrano v Štrekljevi zapuščini 79 in 80.

V AS hranijo posebno mapo z oznako Mapa Motnik, kjer so zbrani Križnikovi zapiski za zgodovino Motnika in Špitaliča ter zapisi o ljudskih običajih. V gradivu je tudi nekaj pisem, ki jih je Križnik poslal Francu Šumiju v letih 1882 in 1883.

Drugi del Križnikovega gradiva v AS hranijo znotraj zelo obsežnega gradiva Slovenske matice. Natančno smo pregledali vso dostopno dokumentacijo Matice slovenske iz obdobja 1868 do 1885 in 1900 do 1904, torej iz let, ko je Križnik sodeloval z Matico. V gradivu smo našli pisma, ki jih je Križnik pošiljal Matici, pobotnice o prejemu plačil za posredovano gradivo, imenike članov, ki jih je pripravljal Križnik kot poverjenik Matice, ter uradno poročilo o Križnikovi smrti.

V pismu iz leta 1872 Križnik prosi za knjige in zemljevide za »tukajšnjo privatno učilnico«.

Kasneje je Matici pošiljal pravljice in pripovedke, ki jih je zapisoval in naj bi jih Matica izdala. Manjšo zbirko za objavo v Letopisu pa mu je leta 1885 celo vrnila. (Merhar 1964)

V Glonarjevi zapuščini na rokopisnem oddelku NUK v Ljubljani hranijo mapo z naslovom: Dopisi zbiralcev ljudskega blaga sodelavcev Karla Štreklja. Mapa vsebuje nekaj Križnikovih pisem, Prinesek za slovensko bibliografijo ter zapis Nekaj v tukajšnem petju.

2 Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola, ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (http:// www.zrc-sazu.si) razvil Peter Weiss.

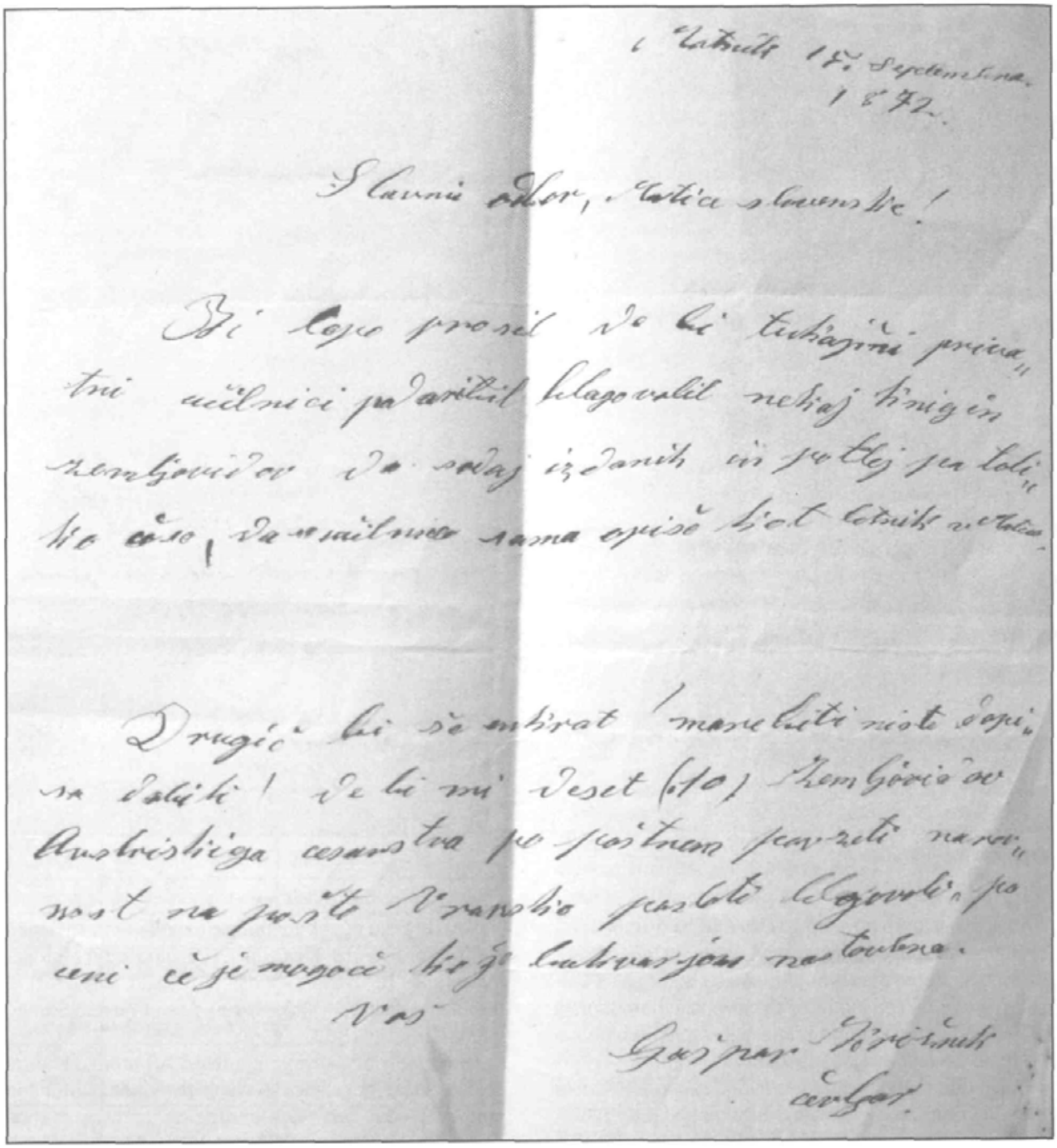

Križnikovo pismo odboru Slovenske matice. Arhiv Slovenije.

Bibliografski opisi rokopisnega gradiva

Bibliografski opisi rokopisnega gradiva vsebujejo naslednje elemente: naslov oz. prvi verz pesmi, pripovedovalec, kraj, leto, obseg, lokacija, opomba. Pri pismih je naveden tudi podpis. Zapisovalec je naveden le v primerih, kadar je napisan tudi na originalu. Naslovi zapisov, navedba pripovedovalcev in krajev so zapisani v obliki, kot je na rokopisu.

Zapisom, ki nimajo naslova, je dodan naslov, ki je na prepisu, na ovoju, ali naslov, ki ga ima več zapisov, če je bil jasno označen. Vsi dodani naslovi so zapisani v oglatem oklepaju (npr. [DIVJI mož noče biti grd.]). V teh primerih je v opombi vedno začetek besedila za lažje prepoznavanje zapisa (npr. *Začetek besedila: Ko je Devji mož ...*). Pesmi so uvrščene po abecedi *prvih verzov*, pri naslovih pa so narejene kazalke. Prvi verz je na koncu označen s tremi pikami (npr.: V Kamnik je zavber, ...). Naslov, kjer je bil naveden, pa je v opombah (npr. *Naslov pesmi: Od Kamnika*).

Podatki o pripovedovalcu so navedeni tako, kot so navedeni na rokopisu. Ti podatki so velikokrat zelo slikoviti, kot npr.:

»pripovedal Gašpar Reberšek kmečki sin 17. let star na Srebotni pol ure od Motnika. Neki vojaški odpustnik mu je jo povedal ko pri mariborskem polku služil. Najbarže je kaki Nemški vojak pravil pričujočo pripovedko. Zgoraj una o Berkmandelcu bi utegnila iz nemškega ko nam prinešena biti. Pripovedvala se je v zalo nevezani besedi, komej jo kupej spravil.« (Ajnšpegler).

Ali pa: »Pričejoča pripovedka je le odlomek dolge, use kako se je sinovama godilo in žebetoma. Moj pripovedovalec ni jo vedel naprej, ko je mlad bil je vedel skuz, sedaj 26. let star jo je že pozabil, on je bil v Okroglo doma in se je na Sreboten priženil.« (Od ribe)

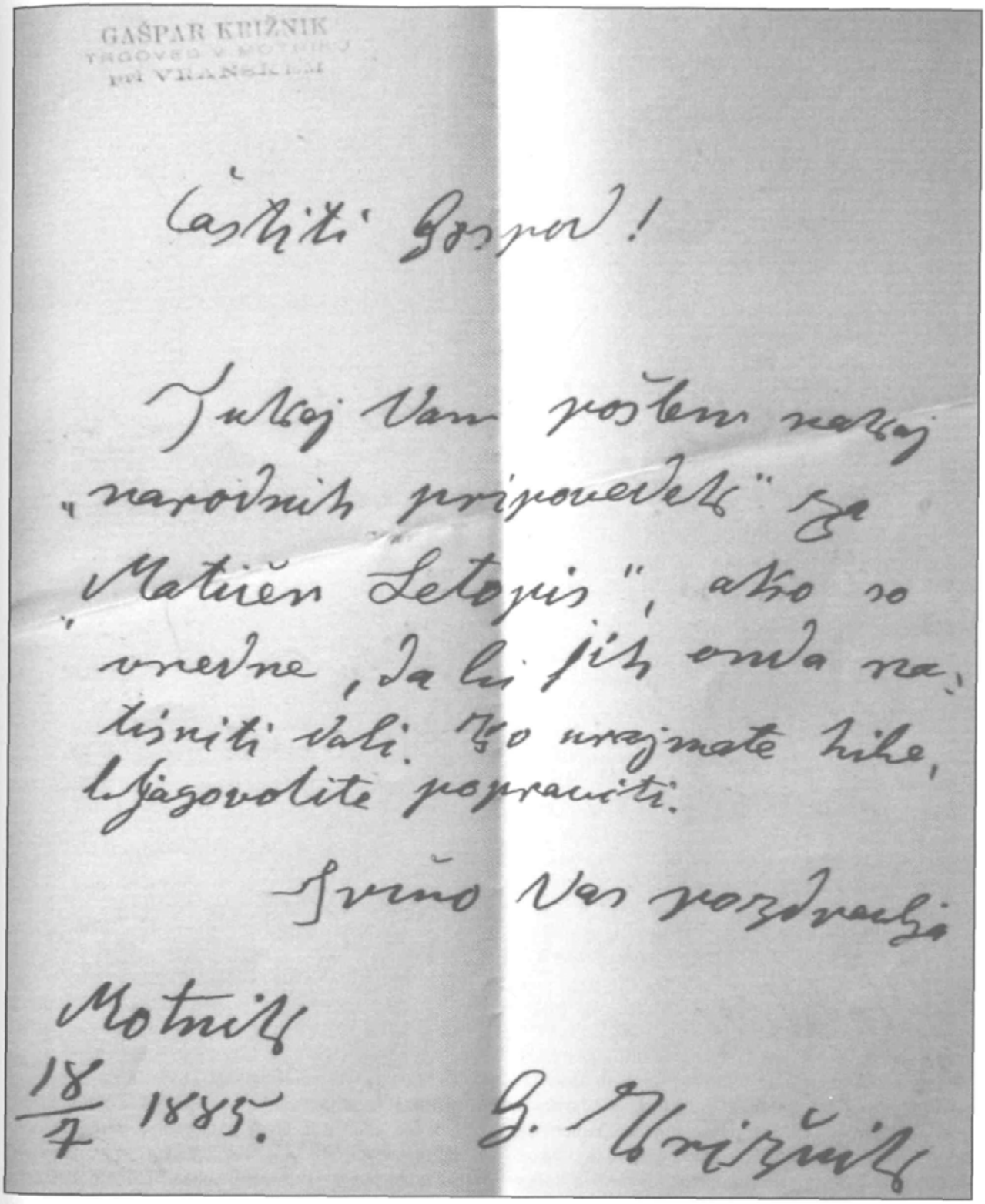

GAŠPAR KRIŽNIK
TRGOVEC V MOTNIKU
pri VRANSKEM

Častiti Gospod!

Tukaj Vam pošlem nakaj „narodnih pripovedek" za „Matičen Letopis", ako so vredne, da ki jih onda natisniti dali. Ko urajmate hibe, ljagovolite popraviti.

Iršno Vas pozdravlja

Motnik
18/7 1885.

G. Križnik

Križnikovo pismo uredniku Slovenske matice. Arhiv Slovenije.

Gašper Križnik kot zbiratelj in zapisovalec pri zapisih ni naveden. Podatki o kraju in letu zapisa so vneseni v ustrezen bibliografski element, kjer pa je zapis vsebinsko tako povezan, da to ni bilo mogoče, je podatek o kraju in letu zapisa ostal skupaj s podatki o pripovedovalcu.

Ponekod zajema ena bibliografska enota več zapisov, kar je navedeno v opombah (npr. *19 zapisov*). Za tak način popisa smo se odločili, kadar gre za zelo kratke zapise (npr. pregovori) in jih tudi oznaka v arhivu (večinoma) označuje z eno številko. V opombah so navedeni naslovi pesmi ali pa začetek besedila, kadar je naslov dodan.

Objave Križnikovega gradiva

Bibliografija obsega gradivo, ki ga je zbral in zapisal Križnik in je bilo objavljeno v serijskih in monografskih publikacijah od leta 1872 do 2005. Do Križnikove smrti so to zlasti prispevki, ki jih je sam pošiljal različnim časnikom in revijam, pozneje pa prevladujejo izdaje slovenskih ljudskih pesmi, pravljic, pa tudi običajev in praznovanj. Sem so uvrščene tudi objave na svetovnem spletu.

Pri objavah Križnikovega gradiva je Križnik naveden kot zbiralec oz. zapisovalec tako, kot je zapisano na originalu. V bibliografijo so vključeni tudi zapisi, kjer Križnik ni naveden, vendar smo ugotovili, da je zapis njegov. To so zlasti primeri, kjer smo s pomočjo opomb in z nadaljnjim preverjanjem po navedenih virih ugotovili, da gre dejansko za Križnikov zapis. Objave, pri katerih ni bilo moč z gotovostjo trditi, da gre za Križnikov zapis, v bibliografijo niso uvrščene. Tukaj mislimo zlasti različne priredbe ljudskih pravljic, kjer v publikaciji ni navedeno, kdo jih je zapisal ali po katerem viru so povzete. Pesmi so uvrščene po abecedi prvih verzov, pri naslovih pa so narejene kazalke. Pri pesmih, objavljenih v zbirkah, npr. Slovenske narodne pesmi (K. Štrekelj) in Slovenske ljudske pesmi (Z. Kumer, M. Matičetov in V. Vodušek), je kot naslov naveden naslov razdelka v knjigi.

Križnikovo gradivo, ki je bilo objavljeno, sodi v vse tri razdelke etnološkega razvrščanja gradiva: materialna kultura, socialna kultura in duhovna kultura. (Stanonik 1998)

V manjši meri so bili objavljeni zapisi, ki jih uvrščamo na področje materialne kulture (stavbarstvo, živinoreja, poljedelstvo, lov, prehrana, noša, promet, trgovina itd.).

Nekateri zapisi, ki sodijo na področje socialne kulture (npr. letne in delovne šege, praznovanja), so bili objavljeni leta 1902 v *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena*, ki je izhajal v Zagrebu. Križnikove zapise je vključil tudi Niko Kuret v svoje delo *Praznično leto Slovencev*, ki je izšlo v štirih zvezkih v letih od 1965 do 1970.

Daleč največkrat pa so bili objavljeni zapisi, ki sodijo na področje duhovne kulture (verovanje, jezik, pregovori, uganke, pesmi, pravljice in pripovedke itd.).

Karel Štrekelj je v svojo znamenito zbirko *Slovenske narodne pesmi* vključil kar 234 pesmi, ki jih je zapisal Križnik. Zbirka je izšla v 16 snopičih in je izhajala v letih od 1895 do 1923. V istem obdobju je izšla tudi v 4 zvezkih.

Pomembna je samostojna zbirka pravljic in pripovedk z naslovom *Slovenske pripovedke iz Motnika*, ki jo je Gašper Križnik pod psevdonimom Podšavniški v samozaložbi izdal leta 1874. Zbirka vsebuje osem narečno zapisanih pripovedi: Od treh sinov, Mi trije brati!, Oče in njegovi sin, Od prebrisane dekelce, Zapotreba, Od treh sinov, Od ribča, Od zlate kobile. To je prva samostojna tiskana zbirka slovenskih folklornih pripovedi. (Stanonik 1999)

Slab odziv kupcev in molk kritike sta ga odvrnila od novih izdaj. (Stanonik 1998)

Križnik je kasneje objavljal zbrano gradivo predvsem v serijskih publikacijah: *Arkiv za povjesticu Jugoslavensku, Slavjan, Novice gospodarske, obertniške in narodne, Popotnik, Ljubljanski zvon, Drobtinice, Slovenske večernice, Koroške bukvice, Vrtec, Koledar Mohorjeve družbe* ter *Dom in svet*. Kratek zapis o Motniku je objavil v *Slovencu*. Križnikove zapise vsebuje tudi *Zbornik za narodni život i običaje*, ki je izšel v Zagrebu v več zvezkih.

Dominikus je leta 1889 v svojo zbirko *Pravljice in pripovedke za mladino* vključil tri Križnikove zapise.

Po Križnikovi smrti pa do leta 1995 so v pretežni meri objavljeni zlasti zapisi, ki so že bili objavljeni v času Križnikovega življenja, razen pesmi, ki so bile objavljene v zbirki *Slovenske narodne pesmi*, ki jih je urejal Štrekelj.

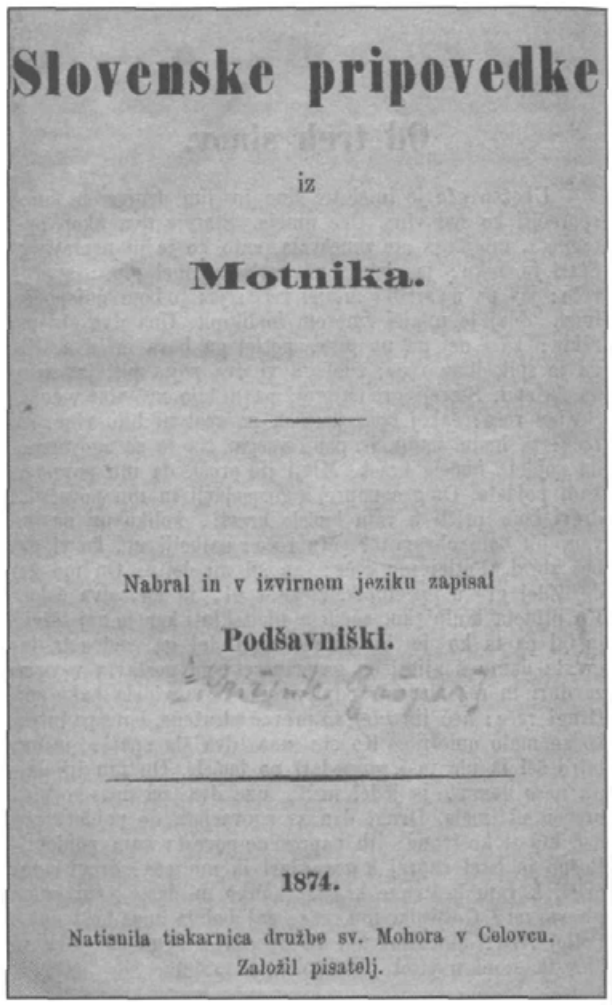
Slovenske pripovedke
iz
Motnika.
Nabral in v izvirnem jeziku zapisal
Podšavniški.
1874.
Natisnila tiskarnica družbe sv. Mohora v Celovcu.
Založil pisatelj.

Naslovnica knjige Slovenske pripovedke iz Motnika. Iz arhiva NUK.

Od leta 1897 pa do 1947 so bili zapisi objavljeni tudi v različnih berilih. *Drugo berilo in slovnica za občne ljudske šole*, ki je izšla leta 1897, vsebuje dva zapisa, in sicer Bodi zadovoljen! in Zvesti hlapec. V *Slovensko čitanko za prvi razred srednjih šol* je Jakob Sket vključil Križnikov zapis Bodimo usmiljeni in odkritosrčni. Tudi M. Josin in E. Gangl sta v svoja berila vključila Križnikove zapise. *Tretje berilo za štirirazredne in večrazredne občne ljudske šole*, ki je izšlo leta 1902, pa vsebuje zapis Najboljši gospodar.

V Italiji, in sicer v Milanu, pa je leta 1919 izšlo *Četrto berilo za četrti razred občih ljudskih šol*, ki ga je po M. Josinu in E. Ganglu preuredila slovenska učiteljica in prav tako vsebuje Križnikov zapis Najboljši gospodar. 1922 je v *Slovenski čitanki za prvi razred srednjih šol*, ki jo je sestavil Josip Wester, vključen Križnikov zapis Kaznovana nevoščljivost. Leta 1923 pa *Tretje berilo za tretji razred ljudskih šol* prinaša zapis Človeška zver. Berilo je sestavilo več avtorjev, izšlo pa je v Trstu kot berilo za slovenske ljudske šole v Italiji.

Leta 1947 *Slovenska čitanka za višje srednje šole*, ki je izšla v Gorici, vsebuje zapis O dvanajstih bratih in sestrah. Prav ta pravljica je vključena tudi v prvo izdajo *Slovenskih narodnih pravljic*, ki je izšla leta 1952 in jo je uredil Alojzij Bolhar. Leta 2004 je zbirka *Slo-*

191. Zvesti hlapec.

V motniškem gradu je živel pred več kot dvesto leti gospod, ki se je boril junaško proti nevernim Turkom. Imel je pridnega hlapca, ki mu je služil zvesto ter ga spremljeval po vseh potih v tujih deželah, zlasti v vojski s Turkom. V bitki s Turkom izgubi gospod svojega konja. Prilasti si potem turškega, katerega so pustili na bojišču Turki, ki so pobegnili z bojišča, da se je vse kadilo za njimi.

Bilo je pred neko bitko. Zvesti in skrbni hlapec reče gospodu: „Dajte mi svojega konja, jaz Vam pa dam svojega. Bojim se namreč, da bo Vaš slišal turško godbo in z Vami pobegnil med Turke. Ti bi Vas gotovo jako mučili, če Vas dobe živega v roke, ker ste jim povzročili veliko hudega.“

Gospod sluša svèt zvestega hlapca. Ko se začne boj, zaigra turška godba, in konj zdirja z jezdecem med krvoloke, kjer je zvesti hlapec umrl junaško.

Ko preneha boj, poišče gospod truplo svojega ljubljenca na bojišču ter ga pokoplje slovesno po cerkvenem obredu na turški meji. Zvestega služabnika zvestoba pa se je ohranila do naših časov med narodom.

Zapisal Gašper Križnik.

Objava v Drugem berilu in slovnici za obče ljudske šole leta 1897. Iz arhiva NUK.

venskih narodnih pravljic doživela že 13. natis. V nekatere druge zbirke narodnih pravljic, ki jih je uredil Bolhar, so vključeni še drugi zapisi. Zbirka pravljic z naslovom *Slovenske pravljice* vsebujejo zapis O fantu, ki je z mačkami oral, *Slovenske basni in živalske pravljice* pa zapis Človeška zver, v zbirko *Peklenski boter in druge slovenske pravljice* je vključen zapis Gnoj na njivo, kamenje z njive.

Tudi zbirke pravljic in pripovedk, ki jih je urejala Kristina Brenkova, so vključeni Križnikovi zapisi. *Slovenske ljudske pripovedi* vsebujejo zapisa O prebrisani deklici in O treh sinovih, priljubljena zbirka *Babica pripoveduje* pa zapis O treh sinovih.

V zadnjem desetletju prejšnjega stoletja se je ponovno začelo objavljati Križnikovo gradivo. Pojavijo se nekatere nove objave iz zbirke rokopisnega gradiva, ki ga hrani ZRC SAZU na Inštitutu za slovensko narodopisje. Tako je Monika Kropej leta 1995 v knjigo *Pravljica in stvarnost* vključila zapise Ajnšpegler, Kristus in sv. Peter, O prevzetni nevesti, Od glaževnate gore, Od hudiča izdajnega, Od ježa, Od kocastga psa ali koha, Od kuzle rojen sin, Od moškre, Od sovvčne zvezde, Od svat'ga Coprijana, Od štavvarja. Vsi zapisi so objavljeni v izvirni obliki. Leta 1999 sta Roberto Dapit in Monika Kropej v knjigo *Visoko v gorah, globoko v vodah* vključila zapise Drvarji in divji mož, Od divjega moža, Od povodnega moža.

Istega leta so bili v knjigo *Veronika z Malega gradu: ljudsko pripovedno izročilo s Kamniškega*, ki so jo uredile Breda Podbrežnik Vukmir, Maja Šinkovec Rajh in Andreja Štorman, vključeni zapisi Bodimo previdni, Mi trije bratje!, O dvanajstih bratih in sestrah, O motniškem polžu, O prebrisani deklici, O treh sinovih, O treh ugankah, Trije kmetje. Nekateri zapisi so bili tu prvič

28. Človeška zver.

Medved reče lisici: „Kajne, jaz sem najstrašnejša zver?“

Lisica mu zanika: „Ni res! Človeška zver je še strašnejša.“

Medved jo zavrne: „Ne verjamem, pokazati mi jo moraš, da se izkusim ž njo.“

Potem je gresta iskat. Na cesti srečata človeka in medved vpraša lisico: „Ali je to človeška zver?“

„Ne“, zanika lisica.

Koračita dalje in prideta do grmovja; tam ugleda lisica lovca, ki se skriva za grmovje. Ročno se potuhne, medvedu pa reče: „Tam-le je človeška zver, le pojdi bliže in poskusi se ž njo!“

Ko pride medved do lovca, ga vpraša: „Ali si res človeška zver?“

Lovec potrdi: „Res. Kaj pa je?“

„Metat se grem s tabo“, reče medved.

Lovec pa njemu: „Moram ti dati prej kaditi; potlej se pa pojdeva metat“.

Medved nato: „No le!“

Lovec mu dene dvocevko v gobec in ustreli.

Tako se ustraši medved, da zbeži k lisici in ji pove: „Sedaj pa verjamem, da je človeška zver strašna; le dvakrat sem puhnil tobak, pa me je vsega pretresel!“

Zapisal G. Križnik.

Objava v Tretjem berilu za tretji razred ljudskih šol leta 1923. Iz arhiva NUK.

objavljeni. Knjigo je ob svoji 50-letnici izdala Matična knjižnica Kamnik. Od leta 2000 je knjiga v interaktivni obliki dostopna tudi na spletni strani www.kamniskaveronika.net. V okviru interaktivne knjige že več let potekajo mednarodni likovni natečaji za otroke. Teme natečajev povezujejo vsakoletno osrednjo temo evropskega projekta Spring day in Europe z eno od kamniških ljudskih pravljic ali pripovedk. V zadnjih treh natečajih smo predstavili tri pravljice oz. pripovedke, ki jih je zapisal Gašper Križnik, in sicer O treh sinovih, O dvanajstih bratih in sestrah in O prebrisani deklici. Zapise smo prevedli tudi v angleščino.

Kljub novim objavam Križnikovih zapisov pa še velik del rokopisnega gradiva, ki ga hranijo na Inštitutu za narodopisje ZRC SAZU v Štrekljevi zapuščini, čaka na obdelavo in objavo.

Objave o Križniku in njegovem delu

Bibliografija zajema objave, primerjave in analize o Križniku in njegovem delu. To gradivo je večinoma objavljeno v zbornikih in strokovnih serijskih publikacijah. Gradivo je urejeno kronološko po letih izida, znotraj tega pa po abecedi avtorjev ali naslovov.

Objave o Križniku in njegovem delu zajemajo objave, ki so bile napisane še v času njegovega življenja in tudi pozneje. Kadar je v objavi Križnik ali njegovo delo le omenjeno oz. o njem govori le del prispevka, sicer pa je prispevek širši, navajamo le stran(i), kjer so podatki o Križniku. Če je pretežni del objave posvečen Križniku ali če je pogosto omenjen, je naveden obseg celotnega besedila.

Bibliografija o Križniku in njegovem delu je na tem mestu v celoti objavljena in dopolnjena, saj zajema objave od leta 1873 do leta 2007.

Bibliografija o Križniku in njegovem delu

1873
KREK, Gregor
Nekoliko opazek o izdaji Slovenskih narodnih pesni / spisal Gr. Krek
V : Listki. Zv. 4. – V Ljubljani, 1873. – Str. 127–129
1

1874
SLOVENSKE pripovedke iz Motnika
V: Slovenski narod. – Leto 7, št. 85 (1874), str. 3
2

1903
BORANIĆ, D.
Priče o Hristu i sv. Petru / D. Boranić
V: Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena. knj. VIII, svezak 1 / ur. T. Maretić i D. Boranić. – U Zagrebu : JAZU, 1903, str. 139
Vsebuje tudi sliko G. Križnika.
3

1905
KAMENŠEK, Oskar
Gašper Križnik / O. K.
V: Ljubljanski zvon. – Leto 25, št. 1(1905), str. 62
Nekrolog
4

To in ono: Naše slike
V: Dom in svet. – Leto 18, št. 1(1905), str. 55–56
Vsebuje tudi sliko G. Križnika.
5

1932
PIRJEVEC, Avgust
Križnik Gašpar / Pir.
V : Slovenski biografski leksikon. Zv. 4 / urejuje Franc Ksaver Lukman. – V Ljubljani : Zadružna gospodarska banka, 1932. – Str. 576
6

1935
DOLENC, Metod
Ob stoletnici rojstnega dne Baltazarja Bogišića / Metod Dolenc
V : Slovenski Pravnik. – Leto 49, št. 1–2(1935), str. 7–8
7

1938
CAPUDER, Francè
Znameniti možje iz kamniškega okraja/ Francè Capuder
V : Na bregovih Bistrice / uredila Jože Vombergar in Škofic Francè. – [Kamnik] : Kamniško dijaško počitniško društvo Bistrica, 1938. – Str. 117
8

1940
URANKAR, Pavle
Zgodovina trga Motnika in okraja / Pavle Urankar. – Ljubljana : samozal., 1940. – Str. 94–95
Vsebuje tudi sliko G. Križnika.
9

1944
VILFAN, Sergij
Očrt Slovenskega pravnega narodopisja / Sergij Vilfan
V : Narodopisje Slovencev. 1. del / priredil Rajko Ložar. – Ljubljana : Založba Klas, 1944. – Str. 217, 223, 228, 229, 230, 234, 238, 257, 258
10

VILFAN, Sergij
Pravni motivi v slovenskih narodnih pripovedkah in pripovednih pesmih / Sergij Vilfan
V : Etnolog. – Leto 16, (1943) izšlo 1944, str. 20, 23, 29
11

1945
POLEC, Janko
Križnikovi odgovori na vprašanja v Bogišićevem »Naputku« / Janko Polec. – Posebni odtis iz tretjega zvezka Razprav pravnega razreda Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. – Ljubljana : Akademija znanosti in umetnosti. Pravni razred, 1945. – 75 str.
Vsebuje tudi Križnikova pisma.
12

1952
KOTNIK, France
Naši bukovniki, ljudski pesniki in pevci / France Kotnik
V : Narodopisje Slovencev. 2. del / [uredila Ivan Grafenauer in Boris Orel]. – Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1952. – Str. 99, 105–106
13

1956
MATIČETOV, Milko
Ljudska proza / Milko Matičetov
V : Zgodovina slovenskega slovstva. Knj. 1 / uredil Lino Legiša s sodelovanjem Alfonza Gspana. – Ljubljana : Slovenska matica, 1956. – Str. 119, 134
14

MERHAR, Boris
Ljudska pesem / Boris Merhar
V : Zgodovina slovenskega slovstva. Knj. 1 / uredil Lino Legiša s sodelovanjem Alfonza Gspana. – Ljubljana : Slovenska matica, 1956. – Str. 48
15

1964
MERHAR, Boris
Folklora in narodopisje / Boris Merhar
V : Slovenska matica 1864–1964 / uredil Francè Bernik. – Ljubljana : Slovenska matica, 1964. – Str. 129–130
16

1977
ŠUŠTAR, Marija
O petju, godcih in plesu pod Menino planino / Marija Šuštar
V : Traditiones. – Letn. 4 (1977), str. 217
17

1979
TERSEGLAV, Marko
Odsev socialnega porekla zapisovalcev v njihovem delu / Marko Terseglav
V : Zbornik 24. Kongresa jugoslovanskih folkloristov, Piran 1977 / Zveza društev folkloristov Jugoslavije. – Ljubljana : Slovensko etnološko društvo, 1979. – Str. 223
18

1981
MATIČETOV, Milko
Dva južnoslovenski folkloristi samouci : Marko Cepenkov i Gašper Križnik / Milko Matičetov
V : Simpozium posveten na životot i deloto na Marko Cepenkov. – Skopje : Makedonska akademija na naukite i umetnostite, 1981. – Str. 129–134
Separat
19

1988
KROPEJ, Monika
Štrekljevi sodelavci – zbiralci narodopisnega gradiva / Monika Kropej
V : Traditiones. – Letn. 17 (1988), str. 228, 230, 243
20

1990
VILFAN, Sergij
Pravna etnologija Slovencev v luči in senci družbene zgodovine / Sergij Vilfan
V : Traditiones. – Letn. 19 (1990), str. 80, 83
21

1992
KROPEJ, Monika
Ljudska kultura v slovenskih pravljicah in povedkah : (na primerih iz Štrekljeve zapuščine) : doktorska disertacija / Monika Kropej; mentorica Zmaga Kumer. – Ljubljana : samozal., 1992. – 344 str.
22

MATIČETOV, Milko in Terseglav, Marko
Ljudska proza / M. Mat., M. Te.
V : Enciklopedija Slovenije. Zv. 6 / [glavni urednik Marjan Javornik]. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1992. – Str. 290
23

TERSEGLAV, Marko
Ljudsko slovstvo / M. Te.
V : Enciklopedija Slovenije. Zv. 6 / [glavni urednik Marjan Javornik]. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1992. – Str. 301–302
24

1993
KROPEJ, Monika
Pravne sestavine v slovenskih ljudskih pravljicah in povedkah (ob primerih iz Štrekljeve zapuščine) / Monika Kropej
V: Traditiones. – Letn. 22 (1993), str. 37–54
25

1994
STANONIK, Marija
Ob 90-letnici smrti Gašperja Križnika / Marija Stanonik
V: Traditiones. – Letn. 23 (1994), str. 395–396
26

1995
KOS, Janko
Pravljica / J. Ks.
V : Enciklopedija Slovenije. Zv. 9 / [glavni urednik Marjan Javornik]. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1995. – Str. 228
27

KROPEJ, Monika
Pravljica in stvarnost / Monika Kropej. – Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1995
28

STANONIK, Marija
Križnik Gašper / Marija Stanonik
V : Enzyklopädie des Märchens. Bd. 8, Lieferung 2/3 / Begründet von Kurt Rankle. – Berlin; New York : Walter de Gruyter, 1995. – Str. 473–475
29

STANONIK, Marija
Povedka / M. St.
V : Enciklopedija Slovenije. Zv. 9 / [glavni urednik Marjan Javornik]. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1995. – Str. 204
30

VILFAN, Sergij
Pravna etnologija / S. Vi.
V : Enciklopedija Slovenije. Zv. 9 / [glavni urednik Marjan Javornik]. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1995. – Str. 230–231
31

1996
ŠTRUBELJ, Albina
Ljudska vednost o domačih živalih in tuja učenost na naši zemlji / Albina Štrubelj
V: Traditiones. – Letn. 25 (1996), str. 453
32

1998
STANONIK, Marija
Folkloristični portret Gašperja Križnika / Marija Stanonik
V : Kamniški zbornik. – Leto 14 (1998), str. 141–146
Vsebuje tudi sliko G. Križnika.
33

STANONIK, Marija
Slovstvena folklora v obdobju realizma / Marija Stanonik
V : Janko Kersnik in njegov čas. – Ljubljana : Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 1998. – Str. 45–54
Vsebuje tudi sliko G. Križnika.
34

1999
STANONIK, Marija
God created Slovenia last / introduction writeen by Marija Stanonik
V : Slovenijo je Bog nazadnje ustvaril / izbrala, uredila in spremno besedo napisala Marija Stanonik. – Ljubljana : Društvo Slovenskih pisateljev, 1999. – Str. 114
35

STANONIK, Marija
Pobude za zbiranje in raziskovanje slovenske slovstvene folklore / Marija Stanonik
V : Slovenska slovstvena folklora / izbrala, uredila in spremno besedo napisala Marija Stanonik. – Ljubljana : DZS, 1999. – Str. 27–28
36

STANONIK, Marija
Slovstvena folklora je umetnost narečij! / spremno besedo napisala Marija Stanonik
V : Slovenijo je Bog nazadnje ustvaril / izbrala, uredila in spremno besedo napisala Marija Stanonik. – Ljubljana : Društvo slovenskih pisateljev, 1999. – Str. 9
37

STANONIK, Marija
Zbiralci in raziskovalci slovenske slovstvene folklore / Marija Stanonik
V : Slovenska slovstvena folklora / izbrala, uredila in spremno besedo napisala Marija Stanonik. – Ljubljana : DZS, 1999. – Str. 66
Vsebuje tudi sliko G. Križnika.
38

2000

[GAŠPER Križnik]
V : Motnik. – Motnik : Kulturno društvo, 2000. – Str. 8–10
Vsebuje tudi sliko G. Križnika.
39

2001

KROPEJ, Monika
Karel Štrekelj / Monika Kropej. – Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001. – Str. 121–122
40

RAVNIK, Mojca
Iz kronike Inštituta za slovensko narodopisje od 1973–2001 / Mojca Ravnik
V: Traditiones. – Letn. 30, št. 1(2001), str. 16
41

2003

STANONIK, Marija
Vizija slovenske slovstvene folkloristike / Marija Stanonik
V : Slovstvena folkloristika. – Letn. 2, št. 1(2003), str. 2
42

2004

ČEVLJAR, ki je ljubil pesmi in pripovedke / an
V : Dnevnik. – Leto 54, št. 334 (6. 12. 2004), str. 7
43

GAŠPER Križnik (1848–1904) in njegov čas
V : Kamniški občan. – Leto 43, št. 20(2004), str. 2
Vabilo na posvetovanje. Vsebuje tudi sliko G. Križnika.
44

GAŠPER Križnik (1848–1904) in njegov čas / uredila Marija Stanonik. – Ljubljana : Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 2004. – 39 str.
Povzetki prispevkov interdisciplinarnega znanstvenega posvetovanja Kamnik, Motnik 24.–26. 11. 2004
45

HIENG, Primož
Čevljar iz Motnika, zapisovalec pravljic / Primož Hieng
V : Slovenske novice. – Leto 14, št. 19 (24. 1. 2004), str. 12–13
46

MEJAČ, Saša
Gašper Križnik ohranil neprecenljivo kulturno dediščino / Saša Mejač
V : Kamniški občan. – Leto 43, št. 21(2004), str. 1, 7
47

PALADIN, Jasna
Dediščina Gašperja Križnika / Jasna Paladin
V : Gorenjski glas. – Leto 57, št. 94(2004), str. 12
48

PODBREŽNIK Vukmir, Breda
Veronika z Malega gradu / Breda Podbrežnik Vukmir
V : Kamniški zbornik. – Leto 17 (2004), str. 41
49

PODBREŽNIK Vukmir, Breda
Zapisi kamniškega ljudskega pripovednega izročila / Breda Podbrežnik Vukmir
Dostopno (URL): http://www.kamniskaveronika.net/avtorji_fs1.html. – Opis z dne 20. 12. 2004
50

STANONIK, Marija
Evropa v slovenski slovstveni folklori in slovstveni folkloristiki / Marija Stanonik
V : Slovstvena folkloristika : med jezikoslovjem in literarno vedo / Marija Stanonik. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2004. – Str. 344
51

STANONIK, Marija
Slovstvena folkloristika : med jezikoslovjem in literarno vedo / Marija Stanonik. – Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2004. – Str. 175–176
52

STANONIK, Marija
Križnik, Gášper / M. S.
V : Slovenski etnološki leksikon / uredil Angelos Baš. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2004. – Str. 258
Vsebuje tudi sliko G. Križnika.
53

STANONIK, Marija
Slovenci in slovstvena folklora / Marija Stanonik
V : Slovstvena folkloristika. – Letn. 3, št. 1[3](2004), str. 3–4
54

STANONIK, Marija
Uvodnik / Marija Stanonik
V : Slovstvena folkloristika. – Letn. 3, št. 2[4](2004), str. 41
Napoved posvetovanja ob 100-letnici smrti G. Križnika
55

SVETELJ, Franc
Spoznajmo Gašperja Križnika, zbiralca slovenskih pripovedk iz Motnika / F. S.
V : Kamniški občan. – Leto 43, št. 4(2004), str. 13
Vsebuje tudi sliko G. Križnika.
56

2005

IVANČIČ Kutin, Barbara
Interdisciplinarno znanstveno posvetovanje Gašper Križnik in njegov čas : Kamnik 24., 25. 11. in Motnik 26. 11. 2004
V : Glasnik slovenskega etnološkega društva. – Letn. 45, št. 1/2(2005), str. 87–88
57

STANONIK, Marija
Križnikov simpozij / Marija Stanonik
V : Slovstvena folkloristika. – Letn. 4, št. 1[5](2005), str. 32–33
58

STANONIK, Marija
Strokovni pogled na mednarodno znanstveno posvetovanje o Gašperju Križniku / Marija Stanonik
V : Kamniški občan. – Leto 44, št. 2(2005), str. 10
Vsebuje tudi sliko G. Križnika.

59

2006

IVANČIČ Kutin, Barbara
Gašper Križnik in njegov čas : interdisciplinarno znanstveno posvetovanje, Kamnik 24. 11. 2004, Motnik 26. 11. 2004
V : Slavistická folkloristika. – 2004/2005 (2006), str. 87–88

60

STANONIK, Marija
Procesualnost slovstvene folklore : slovenska nesnovna kuturna dediščina / Marija Stanonik. – Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006. – Str. 102–103

61

2007

DOLNIČAR, Boris; DROLC, Marina
Motnik je bil nekoč slaven trg / Boris Dolničar
V : Vzajemnost. – Št. 1 (2007), str. 67

62

Gašper Križnik's Bibliography

Summary

Gašper Križnik's bibliography is presented in this paper. He was a shoemaker and store owner from Motnik who collected and recorded folklore material from 1869 to 1904. The intention of the bibliography was to create a complete inventory of preserved manuscript material, different publications of his writings and adaptations including publications about Križnik and his work. The bibliography consists of 1286 bibliographical units, which contains 2005 written records and is a part of the domestic collection in the Public Library of Kamnik.

Križnik's manuscripts and other material are kept at the Scientific Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, The Archive of the Republic of Slovenia and at the National University Library in Ljubljana. During his lifetime he published part of the material in independent libraries and journals. These publications were also included into different journals and collections of Slovene national folk tales. After 1995, some new publications from Križnik's collection of manuscripts appeared. This paper contains Križnik's complete bibliography and his work from 1873 to 2007.

Viri in literatura

ARHIV Republike Slovenije
- Mapa Motnik AS 1002 KRIŽNIK GAŠPAR
- Slovenska matica AS 621 SM, š. 5, snopič 1872, št. 137
- Slovenska matica AS 621 SM, š. 11, snopič 1885, št. 102

ČLOVEŠKA zver (1923): *Tretje berilo za tretji razred ljudskih šol.* Sestavili Sidonija Krapševa in drugi. Trieste: Laeditoriale libraria. Str. 30.

KRIŽNIK, G. – Podšavniški (1874): *Slovenske pripovedke iz Motnika.* Celovec: samozal.

MERHAR, B. (1964): Folklora in narodopisje. *Slovenska matica* 1864–1964. Ur. F. Bernik. Ljubljana: Slovenska matica. Str. 116–140.

SLOVENSKA etnološka bibliografija 1986–1990 (1997). Ur. Račič Simončič, M. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.

STANONIK, M. (1998): Folkloristični portret Gašperja Križnika. *Kamniški zbornik* 14. Ur. M. Humar. Kamnik: Občina. Str. 141–146.

STANONIK, M. (1999): Kronološki pregled slovenske slovstvene folklore. *Slovenska slovstvena folklora.* Ur. Marija Stanonik. Ljubljana: DZS. Str. 9–11.

ŠTORMAN, A., URŠIČ, F. (2006): *Bibliografija Gašperja Križnika.* Kamnik: Matična knjižnica (tipkopis).

ZRC SAZU Inštitut za slovensko narodopisje
- Ajnšpegler, ISN ZRC SAZU ŠZ 3/31
- Od ribe, ISN ZRC SAZU ŠZ 3/32

ZVESTI hlapec (1897). *Drugo berilo in slovnica za obče ljudske šole.* Sestavila M. Josin in E. Gangl. Ljubljana: Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg. Str. 151.

Dr. Matej Hriberšek
Filozofska fakulteta
Oddelek za klasično filologijo
Univerza v Ljubljani

Od Tuhinja do Novega mesta

P. Ladislav Hrovat*

Med osebnosti, ki so na svojevrsten način zaznamovale slovensko zgodovino 19. stoletja, nedvomno lahko uvrstimo tudi v Tuhinjski dolini rojenega slovenskega frančiškana p. Ladislava Hrovata. Hrovat je bil v svojem času ugleden šolnik, vzgojitelj in narodni buditelj, ki je pustil znaten pečat v slovenski šolski zgodovini, zlasti v zgodovini novomeške gimnazije in Novega mesta, kot strokovnjak pa je bil eden od pionirjev slovenske klasične filologije in v svojem času tudi priznan slovenist. Po njegovi smrti l. 1902 je spomin nanj postopoma zatonil v pozabo, če odštejemo občasne omembe v strokovnih člankih in monografijah. Pričujoči prispevek skuša to popraviti.

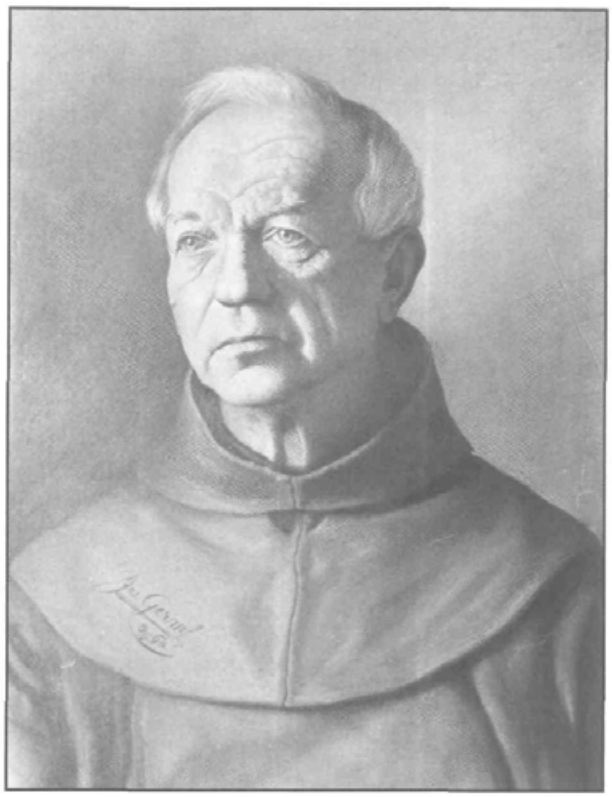

P. Ladislav Hrovat l. 1890. Avtor risbe: Josip Germ.

Tuhinjska dolina

Pater Ladislav Hrovat se je rodil 10. marca 1825 kot Jožef Hrovat očetu Martinu in materi Barbari[1] kot deveti od desetih otrok (Hrovat 1891: 1; Detela 1902: 1). Oče Martin je imel v vasici Veliki Hrib na koncu Tuhinjske doline majhen mlin in ob njem kos zemljišča (Hrovat 1891: 1); Hrovatova domačija je imela hišno številko 2, po domače se je reklo Pri Kaližu.[2] Da gre za Ladislavovo rojstno hišo, potrjuje l. 1904 v fasado domačije vzidana spominska plošča z napisom:[3] »Rojstna hiša P. Ladislava in P. Florentina HROVAT.« Mladost je Jožef preživljal ob delu na kmetiji, na kateri je bilo treba nahraniti veliko lačnih ust, in ob igri. Veselje do knjig in ljubezen do slovenske besede sta mu bila privzgojena že doma. Oče Martin je v Tuhinjski dolini slovel po svoji razgledanosti; kot strasten bralec slovenskih knjig je poskrbel, da so znali brati tudi njegovi otroci (Hrovat 1891: 2). Ker je Jožef po svoji vedoželjnosti posebej izstopal, ga je oče kljub težkemu gmotnemu položaju predvidel za šolanje, ki se je začelo l. 1837, ko je v Kamniku stopil v tamkajšnjo glavno šolo, ki so jo vodili frančiškani.

Kamnik

Na trirazredni kamniški glavni šoli, s katero je bila povezana tudi nedeljska šola (ta je imela dva oddelka), se je Jožef šolal med letoma 1837 in 1839.[4] Prvi razred se je delil na spodnji in na zgornji oddelek; Jožef se je vpisal v spodnji oddelek I. razreda (Erste Schul-Klasse der untern Abtheilung). Ob vpisu l. 1837 je bilo na šoli 119 učencev; pouk dečkov in deklic je od l. 1799 potekal ločeno, do l. 1855 so v dekliški šoli poučevale samo učiteljice (Kastelic 1979: 98).[5] Predmetnik v zimskem semestru 1837 je obsegal 22 ur tedensko, vključeval pa je naslednje predmete: mali katekizem, prepoznavanje črk, črkovanje, pravilno izgovarjanje. V letnem semestru so dobili še dva: branje in lepopis. Vsako leto so v obeh semestrih ocenjevali tudi vedenje, sposobnosti in zmožnost njihove uporabe. Frančiškanski samostan Kamnik še hrani knjigo (zapisnik) semestralnih preverjanj znanja in ocen; v njej so zapisi od l. 1831 do l. 1843.[6] Pri Jožefu sta ob preverjanjih znanja vsa tri leta prišli v poštev samo dve oceni: »zelo dobro« (sg = sehr gut) kot najvišja ocena in »dobro« (g = gut) kot druga najboljša ocena. Že prvo leto je bil med pohvaljenimi (mit Schulpreis belohnt); med nagrajenci je bil na prvem mestu.[7] V II. razredu se je nabor predmetov razširil. Vključeval je verouk, branje nemških tiskanih besedil, branje latinskih tiskanih besedil, bra-

* Članek je kratek povzetek knjige z naslovom *Življenje in delo p. Ladislava Hrovata*, ki je v avtorstvu zgoraj podpisanega izšla l. 2006 pri Založbi ISH v Ljubljani v zbirki Documenta. Knjiga in prispevek sta rezultat avtorjevega dvoletnega raziskovanja Hrovatovega življenja in dela, izhodišče za raziskavo pa je bilo odkritje Hrovatove rokopisne zapuščine v frančiškanskem samostanu v Novem mestu. Hrovatova biografija in opus sta v tem prispevku predstavljena zelo sumarno; obsežnejše opise lahko bralec najde v knjigi. Za raziskovalce šolske zgodovinarje, filologe, slaviste in sloveniste bo nedvomno zanimivo tudi ohranjeno rokopisno gradivo; to je popisano in urejeno, na voljo pa je v knjižnici novomeškega frančiškanskega samostana.

1 NALJ, Tauf-Register za župnijo Zgornji Tuhinj (Obertüchein) od 1. januarja 1816 do 3. marca 1827.
2 Dandanes je domači naslov Hrovatove domačije Veliki Hrib 2 in tu bivajo Slapnikovi; po domače se še vedno reče Pri Kaližu.
3 *Spominski plošči oo. Ladislavu in Florentinu Hrovatu.* DS 17(1904), 635–636.
4 Za zgodovino šole gl. Stiasny 1894 (4. del) Šuštar 1993.
5 Gl. tudi.
6 *Prüfungs-Extracte von dem Jahr 1831 bis Winter-Sem. 1843.*
7 *Klassifikation des Schüler an der kaiserlichen königlichen Hauptschule zu Stein, nach geendigtem Sommer-Curse im Jahre 1837.*

nje nemških pisanih besedil, branje latinskih pisanih besedil, lepopis nemščine, nemška slovnica, pravopis, pisanje po nareku, računanje na štiri načine, pravilno izgovarjanje in lepopis latinščine. V obeh semestrih sta bila z najvišjo oceno ocenjena tudi vedenje in uporaba sposobnosti. Za svojo marljivost je bil pohvaljen in v klasifikaciji učencev v svojem razredu enako kot v I. razredu uvrščen na prvo mesto.[8] Novi predmeti v III. razredu (Dritte Schul-Klasse) so bili: biblična zgodovina, evangelij, 2. del čitanke, računstvo ulomkov, uvod k pisnim sestavkom, regeldetrija, uradni oz. uradniški lepopis in izgovarjava latinskih besed. Tudi v III. razredu je bil Jožef pri večini predmetov ocenjen z najvišjo oceno in v klasifikaciji učencev uvrščen na drugo mesto.[9] Z doseganjem šolskih pohval si je prislužil vpis v zlato knjigo (zlate bukve) odličnjakov, kar je bilo v njegovem času za učenca najvišje šolsko priznanje. Kamniški samostan še hrani zlato knjigo kamniške deške šole, v katero so vpisani njeni odličnjaki od zimskega semestra l. 1836 naprej.[10] Jožef je bil v knjigo vpisan šestkrat. Leta 1839 se je Jožefova kamniška epizoda končala. Šolanje je nadaljeval v Ljubljani.

Na ljubljanski gimnaziji

Kdo je Jožefu omogočil, da se je l. 1839 vpisal na ljubljansko gimnazijo, iz ohranjenih biografskih podatkov ni razvidno; tudi sam tega nikjer ne omenja. Najbrž so bili kamniški frančiškani tisti, ki so poskrbeli, da je nadarjeni fant lahko nadaljeval šolanje. Avstrijska gimnazija je bila v času Jožefovega šolanja še močno zakoreninjena v večstoletni tradiciji (Hriberšek 2005: 33–50). Ljubljanska gimnazija je bila šestrazredna, razdeljena na štiri gramatikalne razrede (I.–IV.) in dva humanitetna razreda (V. in VI.). Z letom 1818 je bil na gimnaziji uveden razredni pouk brez prirodopisa in prirodoslovja (Ciperle 2001: 233), ki je ostal vse do časa, ko je Jožef vstopil v gimnazijo, bistveno nespremenjen. Predmetnik je vključeval naslednje predmete: verouk, latinščina, grščina, aritmetika/matematika, geografija in zgodovina (Schmidt 1963–1966: 2, 260). Šola je bila izrazito latinska; latinščina je bila v privilegiranem položaju, saj je obsegala kar 55 % vseh gimnazijskih ur, njen cilj pa je bil usposobiti gimnazijca, da se bo znal kar najbolje izražati v latinskem jeziku. Kje je Jožef v času šolanja v Ljubljani živel, ni podatkov. Verjetno je delil usodo številnih gimnazijcev iz revnejših družin, ki so živeli pri kakšni gospodinji ali družini, nemalokrat po več skupaj; stanarino so plačevali bodisi z denarnimi prispevki staršev, dostikrat (če so dijaki prihajali s kmetov) s pridelki in ozimnico, veliko pa se jih je preživljalo tudi z inštruiranjem (Schmidt 1963–1966: 2, 265–175).

Ob koncu prvega gimnazijskega razreda je v Jožefovem spričevalu pisalo, da se je zelo ali celo nadpovprečno trudil in da je pri javnem preizkusu znanja pri vseh predmetih dosegel najvišjo možno oceno oz. – kot se je glasilo ustaljeno besedilo na semestrskih spričevalih – »je bil pripisan najvišjemu razredu z odliko« (*classi primae eminenter adscriptus est*), kar bi ustrezalo današnji oceni »pet z odliko«.[11] Z enakim uspehom je nadaljeval šolanje tudi v višjih letnikih. Iz gimnazijskega obdobja sta se v njegovi zapuščini poleg spričeval ohranila še: a) zvežčič z naslovom *Adversaria in usum*

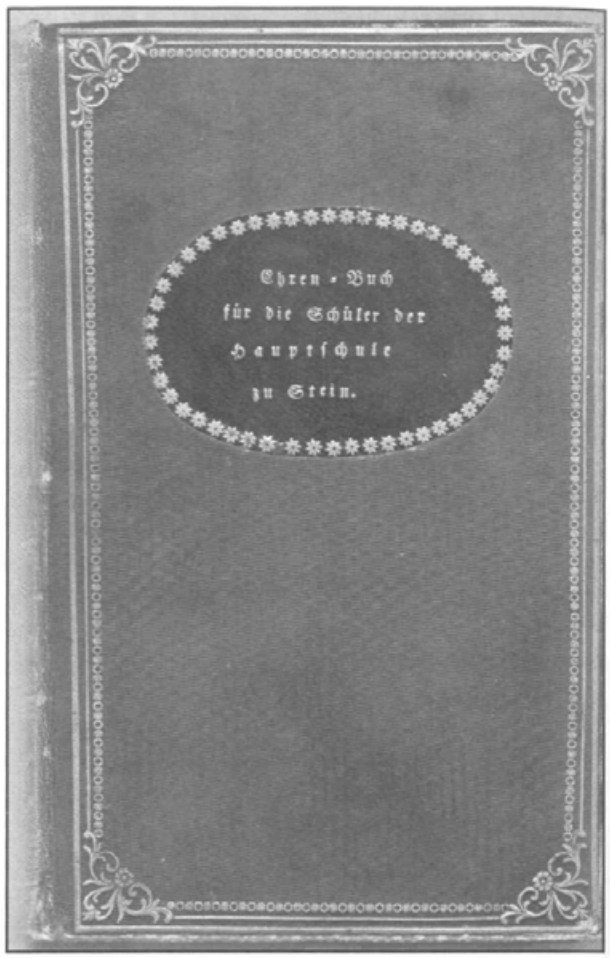

Zlate bukve kamniške glavne šole

iz leta 1843 z gimnazijskimi zapiski za IV. gramatikalni razred, s prevodnimi vajami in pripravami na latinsko metriko ter b) zvezek z naslovom *Thematum Theca pertinet* Josepho Hrovat »Zvezek vaj, last Jožefa Hrovat« (prevajalske vaje iz nemščine v latinščino).[12]

Leta 1845 se je Jožefovo gimnazijsko obdobje končalo; še isto leto je vstopil v frančiškanski red.

Študij filozofije in teologije (Kostanjevica, Ljubljana)

Leto 1846 je Jožef preživel v frančiškanskem noviciatu v samostanu Nazarje v Savinjski dolini;[13] dobil je redovno ime Ladislav. Sledili sta dve leti filozofskega študija (1847–1848) na Kostanjevici pri Gorici, kjer so imeli frančiškani svojo zasebno filozofsko (modroslovno) šolo (odprta l. 1821).[14] Ne glede na dejstvo, da je bila kostanjeviška šola zasebna, je bila glede šolskih

8 *Klassifikation des Schüler an der kaiserl. königl. Hauptschule zu Stein, nach geendigtem Sommer-Curse im Jahre 1838.*
9 *Klassifikation des Schüler an der kaiserl. königl. Hauptschule zu Stein, nach geendigtem zweyten Semester 1839.*
10 *Ehren-Buch für die Schüler der Haupt-Schule zu Stein (Častna knjiga za učence glavne šole v Kamniku).* Prim. Šuštar 1993: 88.
11 Zapuščina, Ms 2, B. Študijske zadeve, 1. Gimnazija.
12 Zapuščina, Ms 2, B. Študijske zadeve, 1. Gimnazija.
13 Fran Detela (Detela 1902: 23) navaja podatek, da je noviciatsko leto preživel v Gorici.
14 Za zgodovino kostanjeviške modroslovne šole gl. Vascotti 1848; Belè 1909; Bader 1965; Tavano 1980; Brecelj 1983; Škrabec 2002.

pravil in zahtev podrejena državnim določilom in nadzoru. Šola ni bila le izobraževalni center, ampak tudi kadrovsko gojišče, ki je provinci zagotavljalo učiteljski kader za njene tri gimnazije: v Novem mestu, Karlovcu in Pazinu.

Filozofski študij je trajal dve leti. V predmetnik so bili vključeni naslednji predmeti: veroslovje (oz. verouk), filozofija (filozofska propedevtika), matematika, latinska filologija in svetovna zgodovina. Vsak semester je bilo treba pred komisijo opraviti javni preizkus znanja. V Ladislavovih spričevalih je bila pri vseh predmetih vedno samo ena ocena – »zelo marljivo« (sehr fleißig) – s pripisom, da je izjemno napredoval.[15] Leta 1848 je končal filozofski študij; študij teologije je lahko nadaljeval kar na domači kostanjeviški ustanovi, saj je bila v Kostanjevici tudi dvoletna zasebna teološka fakulteta, kamor so hodili študirat tudi kleriki drugih provinc (Bosna, Hercegovina) in člani reda usmiljenih bratov (Škrabec 2002: 79; Fabiani 1894: 1196).

Avgusta 1849 je Ladislav z odliko končal prvo leto študija teologije. Štirinajstega septembra 1849 mu je goriški nadškof Frančišek Ksaverij v domači škofijski kapeli svetega Križa podelil prvo tonzuro in štiri nižje redove, dva dni pozneje red subdiakonata, 21. septembra diakonat, že 22. septembra 1849 pa je v nadškofijski cerkvi v Gorici prejel mašniško posvečenje. Tudi ob koncu drugega leta študija (1850) je vse predpisane izpite opravil z najvišjo odliko. Leta 1851 je nadaljeval študij teologije v Ljubljani. Prvo leto je bilo posvečeno moralni teologiji in dogmatiki, drugo leto (1852) pa študiju pastoralne teologije.

Leta 1850 je ljubljanski škof Wolf dal pobudo, da bi se šestletna novomeška frančiškanska gimnazija preoblikovala v osemletno. Naloga frančiškanov je bila, da zagotovijo zadostno število učiteljev z opravljenim državnim izpitom za pouk na gimnaziji. Ker teh ni bilo dovolj, je vodstvo province svoje najboljše mlade kadre poslalo na nadaljnji študij. Ladislav je bil l. 1852 poslan na Dunaj študirat klasično filologijo.

Klasična filologija in slavistika (Dunaj)

Dunajsko katedro za klasično filologijo je tedaj vodil znamenit šolnik in klasični filolog Hermann Bonitz (1814–1888),[16] reformator avstrijskega visokega in srednjega šolstva, ki so ga prve generacije slovenskih študentov filologije zelo cenile kot odličnega predavatelja, pedagoga in strokovnjaka (Trdina 1948: 18–22, 24). Ob njem je Ladislav zelo cenil tudi Frana Miklošiča (1813–1891); zato je ob predavanjih s področja klasične filologije obiskoval tudi Miklošičeva predavanja s področja slovanske filologije.

Med Ladislavovimi sošolci na fakulteti velja omeniti Matijo Valjavca, Sebastijana Žepiča in Janeza Trdino.

Študijsko obdobje je trajalo dobri dve leti, do pomladi 1854. Četrtega aprila je Ladislav oddal prijavo za usposobljenostni izpit za gimnazijskega učitelja latinščine in grščine. Ta je vključeval pripravo dveh domačih elaboratov, dve klavzurni nalogi, dva ustna izpita in izpitni nastop v šoli. Slednjega je imel 23. septembra 1854 v IV. razredu dunajske akademske gimnazije. Usposobljenostni izpit je opravil samo za klasično filologijo. Izpitno spričevalo, s katerim je komisija potrdila njegovo usposobljenost za pouk latinskega in grškega jezika ob rabi nemščine kot učnega jezika na nižji gimnaziji, je bilo izdano 24. septembra 1854. S tem so se Ladislavove priprave na učiteljsko službo končale.

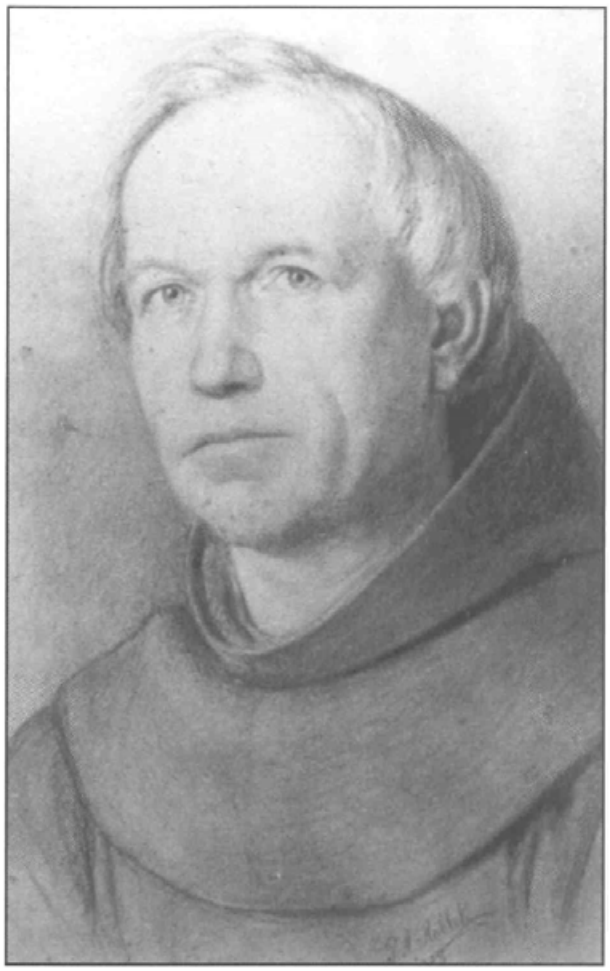

Portretna risba patra Ladislava Hrovata (1873). Avtor p. A. Roblek.

V Novem mestu

Novomeška frančiškanska gimnazija, na kateri je Ladislav deloval več kot 35 let, se je ravno ob njegovem prihodu v Novo mesto preoblikovala iz šestletne v osemletno.[17]

Prva tri leta je Ladislav poučeval kot suplent, nato pa se je l. 1857 pri cesarsko-kraljevi znanstveni gimnazijski izpitni komisiji na Dunaju prijavil še na državni izpit za srednješolskega profesorja (pri tem mu je pomagal Fran Miklošič). Vendar pa so se priprave zaradi Ladislavovih delovnih obveznosti zavlekle vse do l. 1859; končno je marca 1859 pristopil h klavzuri in ustnemu izpitu ter postal profesor.

Med dijaštvom novomeške gimnazije se ga je kmalu oprijelo ime pater Lacko; pod tem imenom je ostal vidna novomeška figura vse do danes.

V tem politično nemirnem obdobju se je vse bolj

15 Iz obdobja filozofskega študija so se ohranila le Ladislavova spričevala o opravljenih preizkusih znanja (Zapuščina, Ms 2, B. Študijske zadeve, 2. Filozofija).

16 Gl. ÖBL I 1957: 101–102; BLKÖ II 1857: 53–54.

17 Za natančnejši oris dogodkov gl. Dodič 1971: 76–81; Jarc 1993a: 108.

Nekdanja novomeška gimnazija

prebujala narodna zavest novomeškega dijaštva; med njenimi glavnimi opornimi stebri je bil prav Ladislav, ki je od dijakov zahteval natančno znanje slovenske slovnice in slovenske literarne zgodovine, pa tudi sicer jih je spodbujal k pisanju v slovenščini in branju slovenske in slovanske književnosti (Jarc 1993b: 108–109). Nekaj časa je kot izbirni predmet poučeval tudi staroslovenščino (= starocerkvenoslovanščino), ki je bila dobro obiskana, več dijakov pa se je iz lastnega vzgiba učilo tudi ruščino ali srbohrvaščino (Jarc 1993a: 53). Dijake je spodbujal tudi k pisanju šolskih govorov, s katerimi so nastopali ob koncu šolskega leta. Dejavno se je vključeval v kulturno življenje gimnazije in mesta, skupaj z dijaki pa je aktivno podpiral prizadevanja mlajšega izobraženstva, da bi Novo mesto dobilo čitalnico (Jarc 1936: 28; Jarc 1993b: 108). Dijaštvo je skrb frančiškanov znalo ceniti; o tem pričajo tudi zapisi v spominih nekdanjih dijakov, med katerimi velja izpostaviti Ivana Hribarja, poznejšega ljubljanskega župana (Hribar 1983: I. 46, 47, 49). Če vemo, da je bilo leta 1863 na gimnaziji 226 učencev, od tega 215 Slovencev, 2 Hrvata in 9 Nemcev,[18] je razumljivo, da je bila gimnazija močan center slovenstva in da je bilo samo vprašanje časa, kdaj jo utegne to pripeljati v spor z njenimi nasprotniki in z oblastmi.

Spor s šolskimi oblastmi je izbruhnil že isto leto zaradi pokončne slovenske drže ravnatelja p. Bernarda Vovka.[19] V naslednjih letih je sledilo nekaj resnejših dogodkov, npr. obračun dijakov z nemškutarji l. 1867, spopad dijakov z orožniki l. 1868 ... (Jarc 1993a: 60–62). Frančiškani so gimnazijo vodili do l. 1870. S 1. avgustom 1870 je avstrijska država skupaj z ostalimi redovnimi gimnazijami podržavila tudi novomeško. Oblasti so za začasnega ravnatelja imenovale p. Ladislava, ki je gimnazijo vodil do njenega dokončnega podržavljenja, približno eno leto (Granda 1996: 25; Jarc 1993a: 62).[20] Po podržavljenju je sledilo še nekaj občasnih nemirov in vrenj med dijaštvom, zlasti v času, ko so bili na gimnaziji ravnatelji Nemci. Razmere so se uredile šele, ko je l. 1885 krmilo gimnazije prevzel Slovenec Andrej Senekovič, ki je vodil gimnazijo do l. 1890, ko ga je zamenjal dr. Fran Detela (Dodič 1971: 87–100).

Leta 1871 je Ladislav postal redni član Kmetijske družbe v Kronovini kranjski, verjetno zaradi svojih prijateljskih vezi z njenim tajnikom Janezom Bleiweisom (pooblastilno pismo o članstvu je ohranjeno).[21]

Na gimnaziji je večinoma poučeval latinščino in grščino; kot filologa so ga dijaki zelo cenili. Prav tako je navduševal tudi kot učitelj slovenščine, saj je učil »čisto, neizumetničeno slovenščino, takšno, kakršno pišeta Stritar in Jurčič, in nekoliko suhoten, logičen slog. S poetičnim, olepotičenim jezikom, za katerega se radi navdušujejo mladi ljudje, se mu je dalo le malo veselja pripraviti, toda nikakor mu nista manjkala čut in občutek za pristno poezijo ...« (Clarici 1981: 130). Med vsemi profesorji novomeške gimnazije je imel najdaljši ne-

18 *Šolske reči. Novomeška gimnazija*. N 20(1862), 36, 301 (3. september).

19 Gl. Jarc 1993b: 109–113; LZtg 82(1863), 174, 689 (3. avgust); LZtg 82(1863), 178, 705 (7. avgust).

20 Gl. tudi *Opombe k kranjskemu šolstvu*. SN 1870, št. 136 (22. novembra).

21 Zapuščina, Ms 4, C. Razno.

prekinjeni delovni staž, saj noben pater ni toliko časa zdržema poučeval na njej; nekateri so prej končali svojo službo ali odšli drugam, druge je prehitela smrt, drugače kot posvetni učitelji pa je imel Ladislav to srečo, da glede premestitev ni bil podrejen posvetni oblasti, ampak frančiškanskemu predstojništvu. S tem se je izognil usodi slovenskih posvetnih učiteljev, ki so zaradi raznarodovalne politike večinoma delovali izven slovenskega narodnostnega ozemlja.[22] Leta 1875 je bilo ustanovljeno Dijaško podporno društvo, ki je gmotno podpiralo nadarjene dijake in dijake iz revnejših družin; med rednimi člani in podporniki društva je bil tudi Ladislav, ki je vse do svoje upokojitve redno prispeval vsaj po 2 goldinarja letno. Društvu je ostal zvest tudi po upokojitvi in vse do svoje smrti.[23]

Devetnajstega februarja 1889 je minilo točno 30 let, odkar je začel delovati na novomeški gimnaziji kot profesor (od 1859).[24] Z odredbo ministrstva z dne 4. septembra 1890, št. 18.079, je bil upokojen po 36 letih aktivne učiteljske službe; z isto odredbo je bil na njegovo mesto imenovan Franc Novak, do tedaj suplent na državni višji gimnaziji v Ljubljani.[25] Leta 1890 je avstrijski cesar p. Ladislava nagradil z zlatim križcem za zasluge s krono; za nagrado ga je predlagalo gimnazijsko vodstvo zaradi njegovega dolgoletnega marljivega dela na gimnaziji in njegovih siceršnjih zaslug.[26] Križec se ni ohranil.[27]

Leta 1894 je Ladislavovo življenje zaznamoval tragičen dogodek; 3. maja je umrl njegov nečak, varovanec in redovni sobrat Florentin, znan kot ljudski učitelj in pisatelj. Florentin se je rodil 11. maja 1847 v vasi Veliki Hrib očetu Antonu Hrovatu in Aleni Novak, v isti hiši kot njegov stric Ladislav; pri krstu v domači župniji Zgornji Tuhinj je dobil ime Janez Nepomuk.[28] Ko je oče Anton umrl za jetiko, je skrb zanj prevzel Ladislav, ki je postal njegov usmerjevalec in podpornik, pa tudi vzornik. Tudi Janez je po stričevem vzoru l. 1865 vstopil v frančiškanski red in dobil redovno ime Florentin. Po letu noviciata (Nazarje v Savinjski dolini) je na Kostanjevici pri Novi Gorici dokončal še VII. in VIII. razred gimnazije ter prvi dve leti bogoslovja, zadnji dve leti pa je študiral v Ljubljani; 24. septembra 1870 je bil posvečen v duhovnika. Po končanem študiju teologije v Ljubljani so ga predstojniki l. 1872 poslali za učitelja na ljudsko šolo v Kamnik; tu je deloval štiri leta, do l. 1876, ko je bil premeščen na ljudsko šolo v Novem mestu, že naslednje leto pa je postal tudi vodja šole. V Novem mestu se je posvečal zlasti pastoralnemu in učiteljskemu delu, dejaven pa je bil tudi na literarnem področju; kot mladinski pisec je zaslovel s prevajanjem mladinskih povesti Christopha von Schmida, ki so izhajale v seriji *Spisi Krištofa Šmida*. Skupaj je med letoma 1880 in 1891 izšlo 17 povesti. V časopisu *Vrtec* je v letih 1882–1884 objavljal zgodovino kranjskih mest, objavil pa je tudi življenjepis Tirolca Andreasa Hoferja. Svoje prispevke o kranjskih mestih je l. 1885 zbral in izdal v knjižni obliki pod naslovom Kranjska mesta;[29] v poljudni obliki je z zgodovinskega in geografskega vidika predstavil naslednja mesta: Ljubljana, Kamnik, Kranj, Loka, Radovljica, Idrija, Lož, Višnja Gora, Novo mesto, Kostanjevica, Krško, Metlika, Črnomelj in Kočevje. Dve leti pozneje (1887) je izšla njegova knjiga *France Pirec, oče umne sadjereje na Kranjskem in apostolski misijonar med Indijani v severni Ameriki*. Pri mnogih delih je sodeloval kot urednik, pregledovalec, prireditelj ali izdajatelj (npr. *Novomeško okrajno glavarstvo. Zemljepisno-zgodovinski opis*; 9. natis dela *Dušna paša: za kristjane, kteri želé v duhu in v resnici Boga moliti* Ireneja Friderika Barage; *Zgodovina Šmarješke fare na Dolenjskem* (1887) ...). Prispevke je objavljal tudi v več periodičnih tiskih: *v Slovencu, v Zgodnji danici, v Drobtinicah, v Domu in svetu* in *Cvetju z vrtov sv. Frančiška*.[30] Florentin je po dolgotrajni bolezni (bolehal je za sušico) umrl sredi

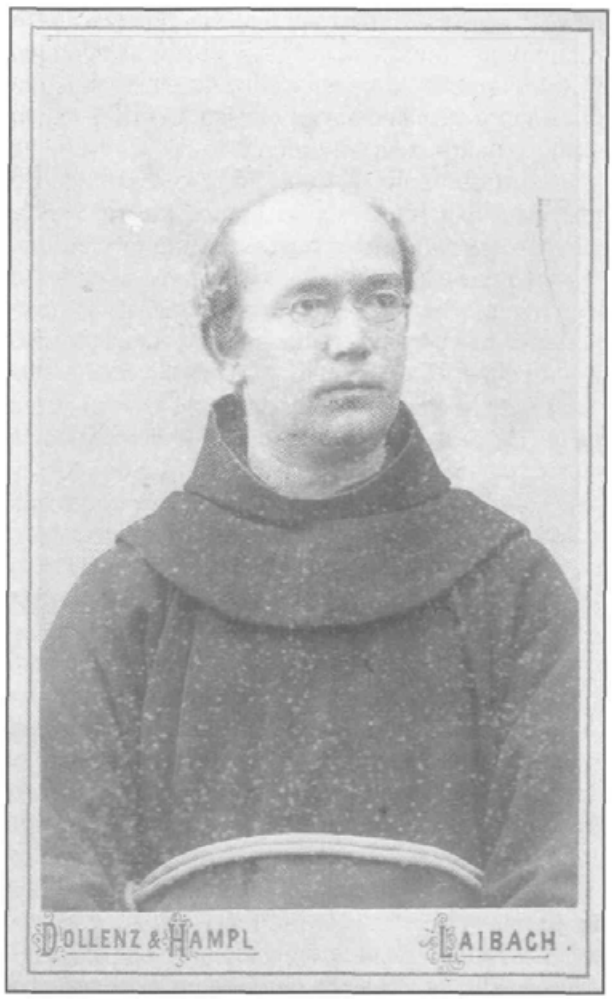

P. Florentin Hrovat

22 Prijatelj (1938/39), III, 31–33.
23 ZALJ NME, Gimnazija Novo mesto 216 (287) – Dijaško podporno društvo na državni realni gimnaziji Novo mesto. Prim. tudi Granda 1996: 26.
24 SlovS 2(1889), št. 5 (10. marec 1889), 86; *P. Ladislav Hrovat, starosta profesorjev novomeške gimnazije*. DN 5 (1889) 5, 34; ZgD 42(1889), št. 10.
25 Izvestje novomeške gimnazije za l. 1890, 37; Hrovat, L. – Ms 4 – A. Razno – potrdilo o Ladislavovi upokojitvi (1 list); Picigas, Spomini f. 117–118.
26 *Chronicon Conventus Neostadiensis* za l. 1890, str. 211; Furlan (1909; 1919), 1919, št. 16. *Odlikovanje*. LZ 10 (1890), 759.
27 Ko je nosilec križca za zasluge umrl, je moral javni urad, ki ga je podelil, križec vrniti pisarni reda Franca Jožefa, ki je bila pooblaščena za nakup in hrambo teh križcev. Gl. *Statuten für das mit allerhöchster Entschliessung vom 16. Februar 1850 gegrundete Verdienstkreuz*. § 5.
28 *P. Florentin Hrovat*. LZ 14(1894), 378.
29 *Kranjska mesta*. Po raznih virih sestavil P. Florentin Hrovat, vodja deške šole. Z nekaterimi podobami. Novo mesto 1885.
30 Za popolno bibliografijo gl. Hriberšek 2006: 246–248.

dela 3. maja 1894. Zadnjega projekta, predstavitve in razlage vseh treh delov rožnega venca v *Cvetju z vrtov sv. Frančiška*, ni uspel dokončati; objavil je samo predstavitev veselega dela. Po njegovi smrti je njemu v spomin delo končal stric Ladislav.

Florentinova smrt je Ladislava zelo prizadela. Od njegove smrti naprej ni napisal nobenega strokovnega prispevka več; povsem se je posvetil nabožni literaturi. Še vedno pa se je zanimal za šolo in za učence. Veliko jih je gmotno podpiral, in to ne samo v dijaškem podpornem društvu, ampak tudi zasebno, nastopal kot učitelj in svetovalec ter pazil, kako se učijo in vedejo. Prenekateri se je lahko prav njemu zahvalil, da je uspešno dokončal šolanje (Detela 1902: 27). Štiriindvajsetega septembra 1899 je Ladislav praznoval 50-letnico svojega duhovništva, zlato mašo.[31] Po upokojitvi je živel in deloval v novomeškem samostanu; tu je tudi umrl 14. aprila 1902, v 77. letu življenja in 57. letu svojega redovništva. Dva dni pozneje, 16. aprila 1902, so ga vsi dijaki gimnazije, profesorski zbor, mnogi nekdanji učenci, duhovniki in drugi Novomeščani pospremili k zadnjemu počitku na nekdanjem novomeškem pokopališču.[32] Pater Lacko nima posebnega spomenika in napisa na skupnem frančiškanskem grobu na novomeškem pokopališču; o njem in njegovih sobratih priča preprost kamnit spomenik z napisom: »Sobratje umrli pred l. 1925«.

Opus

P. Ladislav se je najprej uveljavil kot avtor del s področja klasične filologije. Med temi daleč najbolj izstopa *Latinska slovnica za slovensko mladež*, ki je prvi učbenik za klasične jezike, pisan v slovenščini. Izšla je v julija l. 1874, dobrih 10 let po začetku dela na njej (Hriberšek 2005: 148–151). S svojimi 329 stranmi je še danes druga najobsežnejša latinska slovnica v slovenščini. S slovnico je odločilno prispeval k uveljavitvi slovenščine kot učnega jezika pri pouku latinščine ter svojim stanovskim kolegom dal pobudo za pisanje slovenskih učbenikov. Ladislav je pripravil tudi drugo, okrajšano in popravljeno izdajo, ki je ostala v rokopisu. Hkrati s slovnico je pripravljal tudi slovensko-latinsko vadnico za pouk v III. in IV. gimnazijskem razredu, ki je prav tako ostala v rokopisu.

Bil je eden prvih prevajalcev iz klasičnih jezikov; prevajal je zlasti antična prozna besedila. Njegov prevajalski prvenec je l. 1862 v Celovcu izdani prevod dela Spomini na Sokrata grškega zgodovinarja Ksenofonta; prevod je naslovil *Ksenofontovih Spominov na Sokrata čvetere bukve. (Memorabilia)*.[33] Leta 1869 je imel v rokopisu pripravljen prevod Cezarjeve *Galske vojne*; v časopisju je prevod ponudil v tisk morebitni zainteresirani tiskarni,[34] a odziva ni bilo: ostal je v rokopisu. Leta 1872 je Ladislav v mariborski *Zori* objavil prevod treh Ciceronovih govorov proti rimskemu prevratniku Katilini (krajše imenovani tudi »katilinarije«; objavil je I., III. in IV. govor);[35] to je prvi integralni prevod katerega od Ciceronovih del v slovenščino. Leta 1880 je v čast stoletnice rojstva Jerneja Kopitarja pod uredniškim vodstvom Josipa Marna nastal spominski zbornik. Ladislav je ob tej priložnosti prispeval prevod letopisa o podonavskih Slovanih, s polnim naslovom »Todonavskih Slovanov kronološki pregled zgodovine do smrti

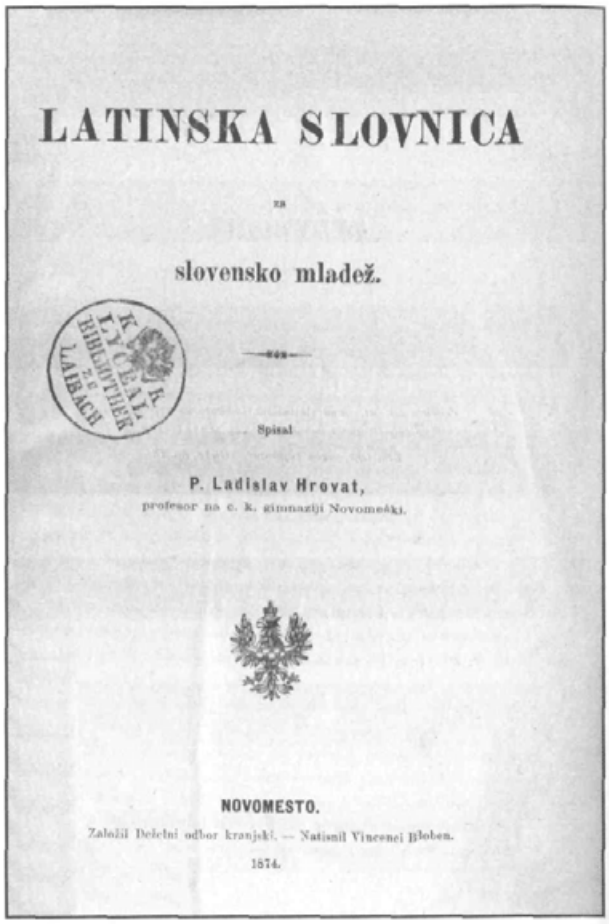
LATINSKA SLOVNICA

za

slovensko mladež.

Spisal

P. Ladislav Hrovat,

profesor na c. k. gimnaziji Novomeški.

NOVOMESTO.

Založil Deželni odbor kranjski. — Natisnil Vincenci Bloben.

1874.

Latinska slovnica za slovensko mladež (1874)

sv. Metoda« *(Slavorum cisdanubiorum historiae conspectus chronologicus usque ad obitum S. Methodii)*; odlomek je šesti dodatek Kopitarjevega dela *Cločev glagolit (Glagolita Clozianus)*, ki je izšlo osem let pred Kopitarjevo smrtjo l. 1836.[36]

Ladislav je tudi avtor prvih strokovnih prispevkov s področja klasične filologije. Prva dva prispevka je objavil v nemščini, oba v izvestju novomeške gimnazije; prvi z naslovom *Zur Hektor's Charakteristik* (»K Hektorjevemu značajskemu orisu«) je objavil l. 1856,[37] drugega (*Ueber das aoristische Perfect in Folgesätzen nach einem Tempus hit. im Hauptsatze* »O aorističnem perfektu v posledičnih odvisnikih za historičnim časom v glavnem stavku«) l. 1858. Vsi drugi članki so pisani v slovenščini: *Časoslovje latinskega jezika* (1863), *Hieronim, čegav je?* (1865), *Pogojni stavki latinski* (1865) in *Vvod v Sokratovo Apologijo* (1869).

Več del s področja filologije je ostalo neobjavlje-

31 *Chronicon Conventus Neostadiensis* za l. 1899; Furlan (1909; 1919), 1919, št. 18; Picigas, *Spomini* f. 140a.

32 *Chronicon Conventus Neostadiensis za l. 1902; P. Ladislav Hrovat.* DS 15(1902), 317–318 (poročilo o smrti); Picigas, *Spomini* f. 140a; Furlan (1909; 1919), 1919, št. 19. Clarici (1981), 133.

33 Gl. tudi Glaser (1894–1898), III, 301.

34 N 27(1869), št. 23, 181. Prim. tudi NUK, Ms 14/84, Fran Detela – D. Govori in nekrologi, č) Nekrolog za prof. p. L. Hrovata. (Prepis.); Detela 1902: 25.

35 Zora 1(1872), št. 7, 89–92; št. 8, 111–112; št. 9, 122–124; št. 10, 139–142.

36 GC (1995), LXXVI–LXXX.

37 Izvestje novomeške gimnazije 1856, 3–20.

Ksenofontovih

SPOMINOV NA SOKRATA

čvetere bukve.

(Memorabilia.)

Poslovenil

P. Ladislav Hrovat.

V CELOVCU 1862.
Natisnil Janez Leon.

Ksenofontovih Spominov na Sokrata čvetere bukve (1862)

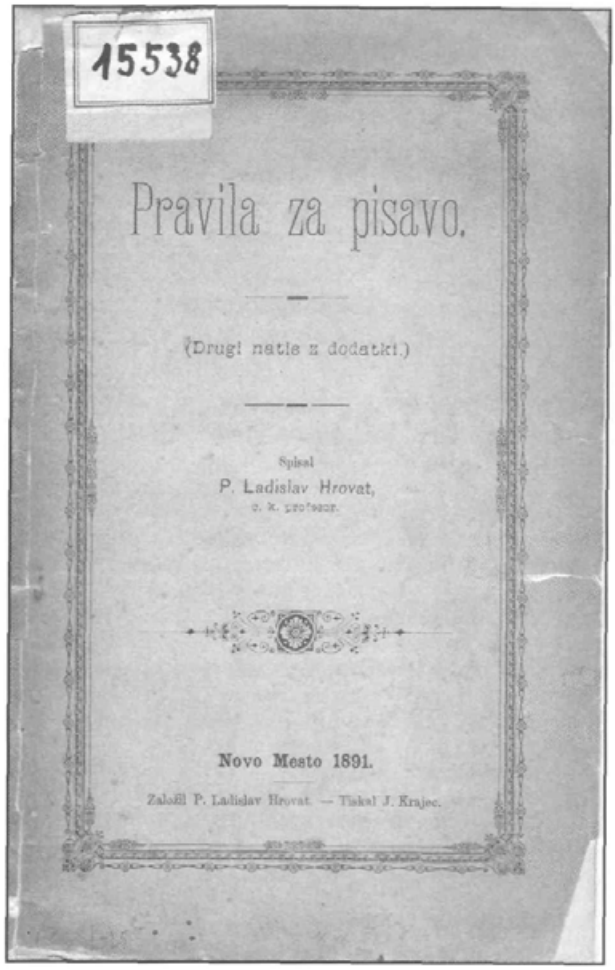

15538

Pravila za pisavo.

(Drugi natis z dodatki.)

Spisal
P. Ladislav Hrovat,
c. k. profesor.

Novo Mesto 1891.

Založil P. Ladislav Hrovat. — Tiskal J. Krajec.

Pravila za pisavo (ponatis iz l. 1891)

nih; med njimi velja posebej omeniti *Grško slovnico*[38] in sodelovanje pri pripravi latinsko-slovenskega slovarja, ki je nastajal pod vodstvom Janka Pajka (1837–1899) (Hriberšek 2005: 137–141; Hriberšek 2006: 149–151); rokopisno gradivo, ohranjeno v Ladislavovi rokopisni zapuščini (del črke P),[39] je vse, kar se je ohranilo od slovarja.

Svoje prispevke s področja slovenistike in slavistike (večina je izšla v Ladislavovem najbolj ustvarjalnem obdobju (60. leta 19. stoletja)) je Ladislav objavljal v periodičnih publikacijah: v Janežičevem *Slovenskem glasniku, Slovenskih novicah, Ljubljanskem zvonu* ter *Domu in svetu*. V njih se je ukvarjal z vprašanji slovenskega časoslovja, sklonoslovja, z etimološkimi vprašanji, s staroslovenščino, z zgodovino slovenske književnosti, dajal pa je tudi pobude za intenzivnejše ukvarjanje s slovenskim jezikom in slovensko književnostjo. Nekaj pomembnejših: *Slovenski mladini* (1861), *Nekaj o slovenskem berilu* (1861), *Slovenski genitiv* (1862), *O pogojnih stavkih. Če, ako, ko, wenn* (1862), *Priložaj sedanjega časa* (1862), *Slovenski dativ* (1863), *Kteri, a, o – ki* (1863), *Posluh!* (1863), *Slovstvene stvari* (1863), *Bi* (1864), *Slovstvene stvari. Jezikoslovne drobtinice. Trebuša. Tuhinj. Wildon* (1864), *Paperki staroslovenski* (1865, 1891, 1892), *Slovniška opomba. Jih – je* (1865), *Kakor – ko – kot* (1866), *V? – l?* (1868), *Dodatki slovenski gramatiki* (1890) idr. Ladislav je pripravljal tudi svojo latinsko slovnico; nastala je kmalu po njegovem odhodu v pokoj l. 1890, vendar je ostala v rokopisu in nedokončana. Med odmevnejšimi razpravami moramo omeniti tri. Prvo z naslovom *Staroslovenščina* je objavil v zborniku *Zlati vek ali Spominca na čast ss. Hermagoru in Fortunatu, sv. Nikolaju in ss. Cirilu in Metodu,* izšlem l. 1863,[40] ob praznovanju štirih obletnic: 1800-letnice, odkar sta po našem ozemlju širila krščanstvo mučenca sv. Mohor (Hermagora) in Fortunat, 1400-letnice sv. Nikolaja, zavetnika ljubljanske stolne cerkve, in 400-letnice ustanovitve ljubljanske škofije ter 1000-letnice sv. Cirila in Metoda; v razpravi je podal pregled najstarejših obdobij staroslovenskega jezika oz. staroslovanskega jezika od njegovih začetkov do najstarejših ohranjenih zapisov ter zagovarjal tezo o Slovencih kot ljudstvu, ki je starejše od drugih slovanskih ljudstev in je praljudstvo področja, ki ga naseljujejo Slovani. V razpravi *Slovenski dom* (1878)[41] je podal pregled zgodovine slovenske književnosti in jezika; v osnovnih potezah je orisal zgodovino slovenščine, predstavil obdobja zgodovine slovenskega slovstva in najpomembnejše predstavnike, v veznem besedilu pa je dal duška svoji predanosti slovenstvu in slovanstvu. Tretja, najodmevnejša razprava so bila *Pravila za pisavo* (1867); objavljena je bila v gimnazijskem izvestju novomeške gimnazije.[42] V njej je predstavil slovenske enklitike, jih teoretično

38 DN 35 (1919), št. 10–19; Furlan (1909; 1919), 1919, št. 14.

39 Zapuščina, Ms 1, B. Latinski slovar.

40 P. Ladislav Hrovat: *Staroslovenščina*. Spisal p. Ladislav Hrovat. V: *Zlati vek ali Spominca na čast ss. Hermagoru in Fortunatu, sv. Nikolaju in ss. Cirilu in Metodu*. Založili in na svetlo dali Dr. A. Čebašek, L. Jeran, A. Lésar, J. Marn in Dr. L. Vončina. V Ljubljani. Natisnil Jožef Blasnik. 1863, 254–289.

41 Hrovat, L.: *Slovenski dom*. Izvestje novomeške gimnazije 1877/78, 1–31. Ohranjen je tudi rokopis razprave (Zapuščina, Ms 1, D. Varia, 7. Priprave, zapiski, razno – rokopisni osnutek članka *Slovenski dom* (Program za leto 1878), 38 listov).

42 P. Ladislav Hrovat. *Pravila za pisavo*. Izvestje novomeške gimnazije 1867, 1–10.

obdelal, vsako pravilo izdatno podkrepil s primeri pravilne in napačne rabe, dodal pa je tudi nekaj osnovnih pravil glede besednega reda. Razprava je bila kot samostojna knjižica ponatisnjena l. 1891.

Zadnje desetletje svojega življenja se je Ladislav posvečal samo nabožni literaturi. V letih od 1894 do 1896 je objavljal prispevke v *Cvetju z vrtov sv. Frančiška: Sv. Tomaža Akvinskega Razlaganje Gospodove molitve: »Očenaš«* (1894), *Sv. Rožni venec* (1894/1895), *Jeza* (1895), *Slabe misli* (1895), *Marijina slava* (1896), *Sv. Anton puščavnik* (1896), *Govor na god sv. Antona puščavnika* (1896). Izdal je tudi več samostojnih del z nabožno vsebino, in sicer: *Karmelska bratovščina sv. škapulirja* (1895/96), *Mati božja Bistriška* (1898), *Šmarnice. Marijine čednosti in dobrote (usluge)* (1899), *Šmarnice. Premišljevanja o Srcu Marije* (1902). V njegovi rokopisni zapuščini so se ohranili tudi rokopisi več šmarničnih branj in del nabožne vsebine.

Pomen

P. Ladislav Hrovat je bil eden prvih slovenskih študentov filologije, ki so se šolali na Dunaju po l. 1848, in sploh eden prvih visokošolsko izobraženih filologov. Kot filolog je pomemben, ker je avtor prvih znanstvenih in strokovnih prispevkov v gimnazijskih izvestjih in prvi, ki je objavljal prispevke v slovenščini, najsi je šlo za strokovne članke ali enostavnejše prispevke, ki so bili namenjeni dijakom kot pomagala pri pouku. Je eden od začetnikov slovenskega prevajanja iz klasičnih jezikov. Tudi njegova latinska slovnica je pionirsko delo, saj je prvi učbenik za klasične jezike v slovenščini. Ob svojem izidu ta ni bila zgolj učbenik, ampak je pomenila dosti več kot to; bila je eno glavnih orožij zagovornikov uvedbe slovenščine kot učnega jezika v nižjih razredih gimnazij. S svojimi prispevki s področja slovenistike, ki jih je objavljal po različnih revijah in časopisih, si je v strokovni javnosti pridobil ugled in z njimi pripomogel pri postopnem oblikovanju pravil slovenske slovnice. Veliko se je ukvarjal tudi z narečji, zbiral narodopisno gradivo (zlasti zemljepisna imena) in v njem iskal staroslovanske korenine. Kot osebnost in učitelj je Novemu mestu in novomeški gimnaziji vtisnil poseben pečat, s svojim delom in zgledom pa zaznamoval prenekaterega njenega dijaka, o čemer pričajo spomini njegovih sodobnikov, še zlasti nekdanjih učencev. Vedno je ostal Tuhinjec, ki se je svojih domačih krajev rad spominjal, čeprav jih je v zrelih letih videl menda samo dvakrat ali trikrat (večkrat jih omeni tudi v svojih prispevkih). Svoje življenje pa je posvetil Novemu mestu in Dolenjski, ki jima je bil povsem predan in ju je le redko zapuščal.

From Tuhinj to Novo mesto
Brother Ladislav Hrovat

Summary

Important yet long neglected figures whose work shaped the cultural landscape of 19th century Slovenia include the Franciscan Ladislav Hrovat, born in 1825 in the hamlet of Veliki Hrib in the Tuhinj Valley. Despite his family's limited means, the talented boy was sent to school. His education began in his native hamlet and continued at the Kamnik elementary school, moving on to the Ljubljana gymnasium. Having entered the Franciscan order, he went on to study philosophy and theology at a private Franciscan establishment at Kostanjevica near Nova Gorica, was ordained priest in 1849 and subsequently took a theology degree in Ljubljana. In consideration of his talent he was sent by his superiors to the University of Vienna, radically reformed and thus vastly improved in the years following the 1848 revolution. There he studied classical philology and Slavic languages under such eminent professors as the philologist Hermann Bonitz and the Slavic scholar Fran Miklošič. On his return, Ladislav took up teaching at the Novo mesto gymnasium a job in which he persisted until his retirement in 1890. As a gymnasium teacher (he taught Latin, Greek, Slovene, and occasionally German) he enjoyed great popularity. A brilliant pedagogue, he knew how to inspire and motivate his students; moreover, he supported many of them financially and as a patriotic Slovene he raised and fostered their national awareness in the political turmoil of the late 19th century.

Brother Ladislav Hrovat is a remarkable figure in more respects than one. This is attested by his exceptional prowess at school and later at university, by his professional achievements, the number and variety of his works, his activities in the cultural, educational, and pastoral spheres in Novo mesto, the grateful reminiscences of his contemporaries and former students, and his newly discovered manuscript estate at the Franciscan monastery of Novo mesto, which reveals the range of Hrovat's activities. Ladislav doubtlessly ranks as one of Slovenia's leading classical philologists. His most important achievement is *Latinska slovnica za slovensko mladež* (A Latin Grammar for the Slovene Youth), the first Latin grammar written in Slovene, while the publication of his Latin exercise book and Greek grammar was obstructed by the unfavourable financial and political circumstances. His articles on classical philology are pioneer works, the first to have been written in Slovene. He belongs amonst at the first Slovene translators from the classical languages whose translations were published in book format. His translation of Xenophon's Memorabilia continues to this day as the only Slovene version of the work, as does his translation of Cicero's famous speeches against Catiline. Caesar's Gallic War, which Hrovat had translated but not succeeded in publishing had to wait for another hundred years to be published in a Slovene version. As a Slavic scholar he published his articles in the foremost Slovene periodicals of the time. However, despite his recognition in academic

circles, he kept to the background, lacking both the vigorous manner of, for example, Vladimir Levstik, as well as the acumen of Stanislav Škrabec, a younger fellow Franciscan. Nevertheless, his work significantly contributed to the development of Slovene grammar. The last decade of his life was devoted entirely to religious literature.

With Hrovat's scholarly and professional work devoted to linguistics, his former student Karel Clarici had every reason to note in his memoirs (*The Book of My Youth – Knjiga moje mladosti*): »Indeed, he was a linguist.«

Viri in literatura

Časopisni viri

BLKÖ – *Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich*
DN – *Dolenjske novice*
DS – *Dom in svet*
LZ – Ljubljanski zvon
LZtg – *Laibacher Zeitung*
N – *Novice*
ÖBL – *Österreichisches biographisches Lexicon*
SlovS – *Slovanski svet*
SN – *Slovenski narod*
ZgD – *Zgodnja danica. Katolišk cerkven list*
Zora – *Zora. Časopis za zabavo, znanost in umetnost*

Arhivski viri

Chronicon Conventus Neostadiensis – Kronika frančiškanskega samostana v Novem mestu
Zapuščina, Ms – Zapuščina p. Ladislava Hrovata, ki jo hrani frančiškanski samostan Novo mesto
Picigas, Spomini – Leopold Picigas, *Spomini* – Knjižnica Mirana Jarca, Novo mesto – Posebne zbirke Ms/318/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, [8]a (1975 (?))
NALJ – Nadškofijski arhiv Ljubljana
NUK, Ms – Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana, Rokopisni oddelek
ZALJ NME – Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto

Literatura

BADER, L. 1965: *Les Bourbons de France en exil. Gorizia.*
BELÉ, V. 1909: *Ob grobu zadnjih Bourbonov.* DS 22(1909), 11, 507–513; 12, 546–557.
BRECELJ, M. 1983: *Frančiškanski samostan Kostanjevica v Novi Gorici.* Nova Gorica.
CIPERLE, J. 2001: *Podoba velikega učilišča ljubljanskega. Licej v Ljubljani 1800–1848.* Ljubljana.
CLARICI, K. 1981: *Knjiga moje mladosti.* Iz nemškega rokopisa prevedel ter opremil s slikami in opombami Marjan Mušič. Spremno študijo *Novo mesto v obdobju med leti 1850 in 1900* napisal Janko Jarc. Ljubljana: Slovenska matica.
DETELA, F. 1902: † *Profesor P. Ladislav Hrovat.* Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Jahr 1901/1902, 23–28.
DODIČ, M. 1971: *Dvesto petindvajset let novomeške gimnazije. Zgodovinski oris* (1746–1971). V: *225 let novomeške gimnazije.* Gimnazija v Novem mestu.
FABIANI, p. Placidus 1894: *Dir theologische Hauslehranstalt der croatisch-krainerischen Franciscaner-Ordensprovinz »vom heiligen Kreuze«.* V: Zschokke, H.: *Die theologischen Studien und Anstalten der katolischen Kirche in Österreich.* Wien, Leipzig.
FURLAN, A. 1909, 1919: *Zgodovina frančiškanskega samostana in cerkve v Novem mestu.* Sestavil P. Alfonz Furlan. DN 25(1909), št. 29 in št. 30; DN 35(1919), št. 1–30.
GC 1995: Kopitar, J.: *Jerneja Kopitarja* Glagolita Clozianus – *Cločev glagolit.* Prevedel Martin Benedik, uredil in spremno besedo napisal Jože Toporišič. Ljubljana.
GLASER 1894–1898: *Zgodovina slovenskega slovstva.* I. *Od početka do francoske revolucije.* – 1894; II. *Od francoske revolucije do 1848. l.* – 1895; III. *Bleiweisova doba od 1848. do 1870. leta.* – 1896; IV. *Stritarjeva doba od 1870. do 1895. leta.* – 1898. Ljubljana: Slovenska matica.
GRANDA, S. 1996: *Družbena in družabna vloga novomeške gimnazije do 1. svetovne vojne.* V: *250 let gimnazije Novo mesto 1746–1996.* Novo mesto, 15–29.
HRIBAR, I. 1983: *Moji spomini.* I, II. Ljubljana 1983.
HRIBERŠEK, M. 2005: *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu 1848–1945.* Ljubljana 2005.
HRIBERŠEK, M. 2006: *Življenje in delo p. Ladislava Hrovata.* Ljubljana.
HROVAT, F. 1891: *P. Ladislav Hrovat, c. kr. gimnazijski profesor v pokoju, slovenski pisatelj.* (Spisal F. H.). DS 4(1891), 1–4, 51–52.
JARC J. 1936: *Narodno prebujenje Novega mesta ob njegovi petstoletnici (1865).* V: *Kronika slovenskih mest. III.* 1936. Izdaja Mestna občina v Ljubljani s sodelovanjem mestnih občin: Maribor, Celje, Ptuj, Kranj in Novo mesto. Ljubljana, 23–30, 103–109.
JARC, J. 1993a: *Novo mesto med 1850 in 1900.* V: *Jarčev zbornik: razprave in portreti.* Novo mesto 1993, 49–103.
JARC, J. 1993b: *Narodno prebujenje Novega mesta.* V: *Jarčev zbornik: razprave in portreti.* Novo mesto 1993, 107–151.
KASTELIC, A. 1979: *Šola v Kamniku do druge svetovne vojne.* V: *Kamnik 1229–1979. Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta.* Kamnik, 97–101.
SCHMIDT, V. 1963–1966: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem.* I., II., III. Ljubljana.
STIASNY, L. 1894: *Kamnik. Zemljepisno-zgodovinski opis.* Sestavil Ljudevit Stiasny. V Ljubljani.
ŠKRABEC, S. 2002: *Naša Kostanjevica.* Ponatis iz »Cvetja« 1906, 1907, 1911. Priredil in dopolnil p. Bruno Korošak.
ŠUŠTAR, B. C. 1993: *Prispevek frančiškanov h kamniškemu ljudskemu šolstvu.* V: *500 let frančiškanov v Kamniku.* Zbornik referatov zgodovinskega simpozija 1992. Kamnik.
TAVANO, S. 1980: *Gorizia. Storia e arte.* Reana del Rojale.
TRDINA, J. 1948: *Spomini* – 2. del. ZD 2, Ljubljana.
VASCOTTI, C. 1848: *Storia della Castagnavizza.* Gorizia.

Marinka Mošnik
Golice 14 e, Laze v Tuhinju

P. Angelik Hribar (1843–1907)

Frančiškan, duhovnik, učitelj, organist, zborovodja, skladatelj

Šestega aprila 2007 je minilo sto let od smrti tuhinjskega rojaka p. Angelika Hribarja, pomembnega slovenskega skladatelja in organista. Njegove skladbe so bile splošno priljubljene že v času njegovega življenja, pogosto jih slišimo tudi danes. Zaradi svojega skromnega in ljubeznivega delovanja je bil spoštovan kot glasbenik in kot duhovnik.

Življenje in delo

Pater Angelik Hribar, s krstnim imenom Jožef, se je rodil 3. marca 1843 Pr' Koklet' v Zgornjem Tuhinju, v hiši, ki je takrat nosila številko 8.[1] Bil je sin očeta Petra Hribarja, cerkovnika v Zgornjem Tuhinju, in matere Marije, rojene Košir iz Hruševke. V družini je bilo osem otrok: tri hčere in pet sinov. Vsi sinovi so bili glasbeno nadarjeni; Jožef je bil najmlajši med njimi.[2]

Mali Jožko, poznejši pater Angelik, je kot otrok pogosto prihajal z očetom cerkovnikom na kor župnijske cerkve Marije Vnebovzete v Zgornjem Tuhinju in prisluhnil petju cerkvenega zbora ter veličastnim zvokom orgelskih piščali. Rumplove orgle iz leta 1834[3] so bile nove. Močno so ga prevzele in zagotovo tudi vzpodbudile njegovo kasnejšo glasbeno pot.

Glavno šolo je obiskoval v Kamniku,[4] gimnazijo in bogoslovje v Ljubljani. Po šesti gimnaziji je stopil v frančiškanski red in je zadnja dva razreda gimnazije končal kot samostanski novinec. Od takrat ga poznamo kot patra Angelika.

Takole se teh dni spominja njegov prijatelj, kasnejši frančiškanski sobrat, jezikoslovec p. Stanislav Škrabec, ki je v Cvetju z vrtov sv. Frančiška leta 1907 zapisal:

»44 let je te dni, kar sva ko gimnazijska učenca v Ljubljani oba v eni hiši stanovala, vender v različnih stanovanjih. Poznala sva se le malo, ker nisva bila skupaj v šoli in naju vzori tudi niso bili popolnoma enaki. On, dasi šele v 6. razredu, je bil že nekak pevovodja na gimnaziji; jaz sem se vbijal z maturo in, kar mi je ostajalo časa, sem presedel v knjižnici. Pri hiši, na Poljanah nekje, je bil majhin vert, kjer sva se včasi sešla. In kaj bi bila govorila v tistih okoliščinah, ko o tem kam zdaj? Jaz sem moral, pa tudi on je mislil slovo dati ljubljanski gimnaziji, in je že tudi vedel, kam hoče. Meni pa je prav njega poslala previdnost božja, da me je peljal tja, kamer me je klicala. Skupaj sva si izbrala novi imeni, vsak po svojem okusu, in skupaj vstopila ko kandidata v borno celico tedanjega predstojnika hervaško-kranjske frančiškanske provincije, p. Salezija Volčiča, in par mesecev pozneje sva prejela redovno obleko, jaz na Tersatu 26. avgusta, on v Nazaretu 28. avgusta (1863).«[5]

Pater Angelik je leta 1866 napravil slovesne redovne zaobljube in bil 31. marca 1867 posvečen v duhovnika. Po končanem študiju je dobil svojo prvo službo učitelja v ljudski šoli (glavni šoli) pri frančiškanih v Kamniku, kjer je bil dobro desetletje nazaj še njen učenec, zraven pa je privatno poučeval glasbo. Tu je ostal le šest let.

Na predvečer sv. Miklavža, 5. decembra 1873, je v Ljubljani umrl Wolfgang Klemen, organist v frančiškanski cerkvi Marijinega oznanjenja pri Tromostovju. Frančiškanski predstojniki so se odločili, da na njegovo mesto postavijo p. Angelika Hribarja. Tedaj je bil star 30 let in zagotovo je moral imeti dovolj glasbenega znanja, da so mu zaupali vodenje kora – bil je zborovodja in organist (kar je ostal celih 35 let, do smrti). Tu je našel velike nove 32-registrske orgle, ki jih je leta 1870 izdelal Franc Goršič in so bile v tistem času najboljše orgle na Slovenskem. Fran Ferjančič, ki ga je večkrat poslušal, je dejal: *»Bil je spreten, izboren organist. Orglanje pri službi Božji je bila njegova življenjska naloga. Igral je vedno dostojno in v cerkvenem duhu.«*

Ko pa je leta 1890 p. Hugolin Sattner prišel iz Novega mesta, sta si vlogi na koru delila tako, da je Sattner dirigiral, Hribar pa orglal, kar je z velikim veseljem počel do konca življenja. Poleg orglanja je pomagal

1 Nekateri ustni viri pravijo, da se je Jožef rodil v stari tuhinjski mežnariji, toda skladatelj prof. Janez Močnik meni, da ta podatek ne more držati, saj je v mežnariji – ki je ni več – živel šele naslednji rod Hribarjev: Angelikov nečak, Simonov sin Franc, organist in cerkovnik z družino (prof. Janez Močnik, Glasbeniki Hribarji iz Tuhinja II, tipkopis, 1997).

2 Prof. Janez Močnik, Rodbina Hribar, *Cerkveni glasbenik*, 2007, 4.

3 V Zgornjem Tuhinju so verjetno največje ohranjene orgle velikega kamniškega orglarskega mojstra Petra Rumpla, saj imajo en manual, vendar 14 registrov (dr. Edo Škulj, Orgle v dekaniji Kamnik, *Kamniški zbornik* XV, 2000, 102).

4 Zgornji Tuhinj je dobil prvo pravo šolo šele v letu, ko je Jožef začel obiskovati gimnazijo v Ljubljani (prof. Janez Močnik, Glasbeniki Hribarji iz Tuhinja II, tipkopis, 1997).

5 O p. Stanislavu Škrabcu je bil posnet film, v katerem kot gimnazijec nastopa tudi p. Angelik Hribar, ki naj bi dodal piko na i Škrabčevi odločitvi, da je vstopil k frančiškanom, kar je vidno iz dialoga med Hribarjem (Jan Bučar) in Škrabcem (Uroš Smolej):
Hribar: »Si se že odločil, kaj boš po gimnaziji?« Škrabec: »Sem pa nisem. Pravzaprav ti bom takole rekel. Dobro vem, kaj ne bom. Inženir ne bom, to, kar je hotel oče. Inženirstvo me ne zanima. Ne bi hotel hoditi okoli z metrom. Najbolj uživam takole, kadar sedim, razmišljam in pišem.«
H: Jaz sem se s sabo že zmenil. Med frančiškane grem.«
Š: Kaj? Ti, pa v kuti? A je gosposki suknjič manj tesen? So bleščeči čevlji manj zračni od sandalov? Je duh meniške celice manj svoboden od zakajene kavarne?«
H: Še več, ti bom rekel! Mislim, da je to kot nalašč za tvoje sedenje in razmišljanje. In pisanje.«
Š: No daj, še me prepričuj. Začel si uspešno.«
H: Bodi malo praktičen. Kdo te bo poslal naprej študirat, ko boš moral razvijat svoje podeželsko znanje? Kdo ti odpira pot do vseh knjižnic vatikanske inkluzive? In kdo te bo navsezadnje gledal, da se boš ves Božji dan igračkal s tistimi tvojimi, ali je pol glasu ali cel glas? Kdo, misliš?«
(Matjaž Žbontar, *Pater Stanislav Škrabec, oče slovenske fonetike 1844–1918*, dokumentarno-igrani portret slovenskega jezikoslovca, TV Slovenija, premiera 12. 7. 2007).

Spominska plošča p. Angeliku Hribarju na cerkvi v Zgornjem Tuhinju. Foto: M. Mošnik.

sobratom v dušnem pastirstvu. Več let je bil kurat v bolnišnici, ki takrat ni imela lastnega duhovnika; bil je kurat na Gradu, tudi v prisilni delavnici. Dolgo časa je opravljal službo kateheta v Šiški in bil priljubljen spovednik in pridigar.

Vse življenje je v neomajni zvestobi služil redu sv. Frančiška Asiškega in umetnosti ter izgoreval za dostojno cerkveno glasbo. O tem, kje si je pridobil prvo glasbeno znanje, ni veliko znanega. Kot gimnazijec se je veliko naučil pri starejšem bratu Antonu, ki je kot preparandist suplent[6] na šoli pri Sv. Jakobu v Ljubljani v letu Jožefovega prihoda v Ljubljano nadomeščal šentjakobskega organista Kamila Maška; verjetno je bil Mašek kasneje tudi Jožefov učitelj. Izvrstno glasbeno izobrazbo je pridobil predvsem z lastno pridnostjo in pri drugih znanih imenih, kot sta Anton Nedved, Jožefov profesor na gimnaziji, in pianist Josef Zoehrer, oba člana ljubljanske Filharmonične družbe.

Leta 1877 je pristopil k novoustanovljenemu Društvu sv. Cecilije (bil je med njegovimi ustanovitelji in do smrti njegov odbornik). Še isto leto je društvo v Ljubljani ustanovilo orglarsko šolo, na kateri je p. Angelik ob strani odličnega mentorja Antona Foersterja 27 let in pol poučeval klavir ter koralno in figuralno petje. Deloval je kot škofijski kolavdator[7] orgel. S članki, dopisi in skladbami je sodeloval v glasilu Cecilijinega društva, v Cerkvenem glasbeniku. Pisal je zlasti cerkvene pesmi, pa tudi posvetne skladbe. Strogim nazorom cecilijanskega gibanja se ni nikoli popolnoma podredil, še najbolj se jim je približal v latinskih mašah.

Na pomlad leta 1907 je dopolnil 64 let. Prav v tem času se mu je začelo zdravje krhati, življenje iztekati. Andrej Karlin, urednik Cerkvenega glasbenika, je takole opisal njegove zadnje dneve:

»Vedno čil in zdrav, vselej ko smo ga srečevali prijazen smehljaj na obrazu – lahko rečemo, da bolezni ni poznal na sebi do zadnjega. Par tednov pred Veliko nočjo pa se je jel čutiti bolehnega in je tudi zdravnika vprašal za svet. Veliki četrtek je krenil na Trsat nad Reko, da bi se opomogel v morskem zraku. A velikonočni torek je bil že doma, slabeji kot pri odhodu. Bil je vedno izven postelje, maševal je vsak dan v hišni kapelici, a spal zadnji teden ni nič in to ga je popolnoma potrlo. V soboto zjutraj dne 6. aprila (1907) ga je šel samostanski brat klicat za sv. mašo, a našel ga je – mrtvega. Njegov pogreb je bil naravnost veličasten. Lahko bi se reklo, da ga je spremljala vsa Ljubljana na zadnjem potu.«

Časopis Slovenec je poročal, da je pogrebni obred vodil kanonik Andrej Karlin, predsednik Društva sv. Cecilije, pred polnim Marijinim trgom pred frančiškansko cerkvijo se je od priljubljenega pokojnika poslovil zbor Glasbene matice pod vodstvom Mateja Hubada z žalostinko p. Angelika. Prof. Janez Močnik meni, da *»smo lahko prepričani, da so zapeli Nagrobnico (Človek glej dognanje svoje ...), katero je od Aljaževe pesmarice naprej poznal in pogosto uporabljal vsak slovenski zbor.«*[8]

Pokojnika so na poslednji poti spremljali stanovski tovariši s stolnim proštom Janezom Flisom in kanoniki na čelu, pogreba so se udeležili številni glasbeniki, med njimi Anton Foerster in Fran Gerbič, Hribarjevi učenci in številna množica ljudi. Svoje zadnje počivališče je našel med sobrati frančiškani na ljubljanskih Žalah.

Ljudje so ga imeli radi. Andrej Karlin je opisal njegovo duhovno podobo:

»Kot človek je imel tako blago srce, da smelo moremo trditi: ni ga imel sovražnika. Vedno jasnega obličja je delal vsem v veselje, s katerimi je občeval. Malokdo ima tako srečen značaj. Vendar pa ne smemo trditi, da mu je bilo vse to prirojeno, ne, dobršen del tiste prijazne zadovoljnosti si je pridobil v samostanskem življenju, katerega je iz vsega srca čislal. Pater Angelik je bil menih po volji Božji, vreden sin sv. Frančiška. Kar je bilo v srcu, to tudi na jeziku, tista preprosta prijaznost, ona ponižna zadovoljnost ga je omilila vsem, ki so ž njim občevali. In teh je bilo mnogo.«

Pater Angelik – skladatelj

Pater Angelik je bil frančiškan, duhovnik, glasbeni učitelj, organist, zborovodja ... Največje zasluge za slovensko glasbo pa ima vendarle kot skladatelj. Pesmi

6 preparandist učiteljiščnik: suplent profesorski pripravnik (Stanko Bunc, *Slovar tujk*, Maribor 1998)

7 kolavdirati lat. pregledati, potrditi, odobriti; kolavdacija lat. pregled, povrnitev, odobritev; izročitev (orgel) v uporabo (Stanko Bunc, *Slovar tujk*, Maribor 1998)

8 Prof. Janez Močnik, Ob stoti obletnici smrti p. Angelika Hribarja, *Cerkveni glasbenik*, 2007, 3.

Zgornji Tuhinj – rojstni kraj p. Angelika s cerkvijo Marije Vnebovzete. Foto: M. Mošnik.

p. Angelika Hribarja so med Slovenci, tako med pevci kot poslušalci, zelo priljubljene, saj so preproste in iskrene, vendar brez površnosti in banalnosti. Našel je pravi ljudski ton in zadel naravno lepoto v melodiji in tudi v harmoniji, ki ustreza ljudski duši. Mnoge njegove skladbe so še danes v železnem repertoarju slovenskih cerkvenih pevskih zborov.

Veliko je objavljal v Cerkvenem glasbeniku, ki izhaja še danes. Leta 1887 je v njem objavil poučen spis o koralnem petju pri benediktincih v Sekovi na Gornjem Štajerskem, v njem je prvič izšlo kar 26 njegovih del, od kratkih pesmi do dveh latinskih maš. Svoje skladbe je pridno izdajal v samostojnih zvezkih.

Glasbi je bil predan na različne načine, a središče, biser njegovega ustvarjanja je cerkvena glasba. Ko se mu je na koru pridružil p. Hugolin Sattner, ga je ta nekoliko zasenčil in tudi njegove skladbe, zato so mnoge od njih ostale v rokopisih. Kljub temu pa so se Hribarjeve skladbe zelo prijele in našle mesto v ljudskih pesmaricah, kar pomeni, da je na najboljši možni način opravljal plemenito poslanstvo cerkvenega glasbenika – skladatelja, ker *»pesem, ki se poje, slavi Boga«*.

Bil je skromen, a zelo izobražen skladatelj. *»Njegov glasbeni jezik je preprost, čist in lahko bi rekli popoln ...«* je skladatelja in njegova dela komentiral priznan glasbenik.

Ni uspel objaviti vsega, kar je ustvaril – njegov glasbeni opus obsega pet latinskih maš, številne mašne, obhajilne, Marijine pesmi, skladbe za različna obdobja cerkvenega leta, od adventa do božiča, od posta do velike noči in druge.

Izdal je dve zbirki Marijinih pesmi:
- *Venec Mariji* (od 24 pesmi tudi nekaj pesmi drugih skladateljev)
- *Zdihljeji k Mariji Devici* (samo njegove pesmi, za moški in mešani zbor, 1875)

Potem so izšle zbirke:
- *Postni in velikonočni napevi (1879)*
- *26 Tantum ergo*[9] *(1881)*
- *Slovenske mašne pesmi (1881)*
- *Deset Tantum ergo (1891)*

Kasneje sta s p. Hugolinom Sattnerjem začela izdajati zbirko Slava Bogu, vendar je p. Hugolin sodeloval le pri prvih dveh zvezkih, naslednje zvezke je p. Angelik izdal sam:
- *Slava Bogu I (20 mašnih pesmi za mešani zbor, 1893)*
- *Slava Bogu II (23 Marijinih pesmi, 1894)*
- *Slava Bogu III (Obhajilne pesmi za mešani zbor, 1896)*
- *Slava Bogu IV (Postne in velikonočne pesmi, 1896)*
- *Slava Bogu V (Adventne in božične pesmi, 1898)*

Leta 1904 je sam uredil pesmarico *Slava Brezmadežni* (njegova zadnja), v kateri je njegovih 39 pesmi in napevov, poleg njegovih so še dela: Leopolda Belarja, Leopolda Cveka, Gollerja, Ignacija Hladnika, Gregorja

9 Slovensko: V zakramentu.

Riharja, Andreja Vavkna in nekaterih neznanih skladateljev. Pesmarica je kasneje doživela še dve izdaji v Premrlovi preureditvi.

Zelo znana je tudi zbirka *Venček Marijinih napevov za Marijine družbe.*

Komponiral je do konca. Svoj ustvarjalni opus je sklenil z žalostinkama *Zgodaj cvetka je zvenila* in *Ego sum resurrectio*, ki sta že konec maja 1907 (dober mesec dni po njegovi smrti) izšli v Cerkvenem glasbeniku.

Po njegovi smrti sta Sattner in Premrl v letih 1910–1912 izdala še tri zvezke njegovih skladb *Cerkvena glasbena dela*, ki jih je založila Katoliška bukvarna.

Glasbeni jezik p. Angelika je preprost, razumljiv vsakemu izvajalcu in poslušalcu ne glede na stopnjo njegove razgledanosti. Bil je zelo talentiran, predvsem pa je znal zapeti po slovensko. Številne njegove zborovske skladbe so se ljudem še posebno priljubile in so izšle v *Cerkveni zborovski pesmarici: Jezusa ljubim, Mati žalostna je stala, Med nami Jezus bivaš, Milo nekdaj rod človeški, Pritecite o kristjani, Spi dete božje nam sladko.* Veliko njegovih pesmi je čisto ponarodelo in so izšle v novejši cerkveni ljudski pesmarici *Hvalimo gospoda.* Ena najlepših Angelikovih in sploh slovenskih Marijinih pesmi je *Ti, o Marija,* za katero je skladatelj Stanko Premrl napisal orgelske variacije.

Stanko Premrl je imel poseben odnos do p. Angelika. Takoj po njegovi smrti je v *Cerkvenem glasbeniku objavil Fugo v žalni spomin + p. Angelika Hribarja.* Skladatelj Ignacij Hladnik pa je p. Angeliku Hribarju posvetil *Rekviem za enoglasni zbor in orgle.*

Skladatelj prof. Janez Močnik je zapisal: »*Ritem njegove glasbe je dobro prilagojen ritmu besedila tako v slovenskih kot v latinskih skladbah, kar veliko prispeva, da so njegove skladbe gladko tekoče in za pevce lahko izvedljive. Umirjen ritem, površnemu poslušalcu kar monoton, spretno popestri z različnimi kontrasti, katerim dodaja agogična stopnjevanja in spremembe tempa.*

V harmonskem pogledu svoje skladbe vodi zgledno po varni poti tradicionalnih pravil. V stavku prevladuje homofonija. Polifonijo uporablja redko in jo srečujemo skoraj samo v mašah ter mu služi kot dopolnilo homofonije v obliki kratke imitacije z zamikom besedila. Daljših polifonih odstavkov pa v njegovih delih ne srečamo.

Dinamiko pogosto dopolni z uporabo tutti[10] *in soli, posebno v latinskih mašah. Glasove vodi spretneje v mešanih kakor v moških zborih. Vzrok je najbrž čas nastanka: večina moških zborov je nastala v zgodnji dobi ustvarjanja.*«[11]

Pater Angelik Hribar je predvsem cerkveni skladatelj, komponiral pa je tudi posvetno glasbo. Najstarejša pesem je *Oče, pojdite domov* za moški zbor in baritonski solo, ki jo je leta 1876 izdala Glasbena matica. To je dolga, v srce segajoča pesem s poudarjeno socialno protialkoholno tematiko.

Nekaj pesmi je izšlo v dveh Aljaževih *Slovenskih pesmaricah* in v treh zvezkih *Mladinskih glasov,* ki obsegajo deloma posvetne, deloma nabožne in cerkvene pesmi za šolsko mladino. Precej skladb za otroške in mladinske zbore je izšlo v *Angelčku*, prilogi *Vrtca*. V posvetnih skladbah se, kakor pravi skladatelj prof. Janez Močnik, »*čuti dobršna mera domotožja po kmečkem ognjišču in razgibani naravi domačega kraja. O hišica očetova izraža tesnobo slovesa, Večerni zvonovi opevajo pesem zvonov nad domačo dolino, Mlatiči obujajo spomine na ritem cepcev, ki jih je poslušal v otroških letih. Kot menih se gotovo ni prav pogosto vračal v rodni kraj, saj mu vsakodnevne obveznosti niso omogočale počitnic, v spominu pa ga je nosil prav do konca.*«

Skladateljski opus

Pater Angelik je bil izboren skladatelj. Njegov opus[12] se lahko deli na cerkveni in posvetni del.

1. Cerkvena glasbena dela

- maše
- skladbe za različna obdobja cerkvenega leta

Maše

- *Misa pro defunctis* (maša za umrle, 1879), za štiriglasni mešani zbor ali solista in orgle
- *Missa Tota pulchra es Maria* (1888), za štiriglasni mešani zbor in orgle
- *Missa in honorem s. Joseph* (1892), za štiriglasni mešani zbor in orgle
- *Missa in honorem s. Antonii Paduani* (1902), za štiriglasni mešani zbor a capella
- *Missa Ecce panis angelorum*[13]

Skladbe za različna obdobja cerkvenega leta

Adventne:
- Čuj iz višav veseli glas
- Kedaj, Zveličar prišel boš
- Milo nekdaj rod človeški
- V revi vzdihuje celo stvarjenje

Božične:
- *Spi, Dete božje, nam sladko*
- *O jaslice svete*
- *Prišla je noč*
- *Angelsko petje*

10 Tutti, it. vsi, ves zbor (naspr. solo – Stanko Bunc, *Slovar tujk*, Maribor 1998).

11 Prof. Janez Močnik, Ob stoti obletnici smrti p. Angelika Hribarja, *Cerkveni glasbenik*, 2007, 3.

12 Hribarjev opus je v celoti povzet s seminarja o p. Angeliku Hribarju, ki ga je pripravila Orglarska šola Hugolin Sattner Novo mesto (Boštjan Tisovec, Alojz Klobučar, 2007), manjkata le zadnji skladbi, ki ju omenja prof. Janez Močnik Zgodaj cvetka je zvenila in Ego sum resurrectio (*Cerkveni glasbenik*, 2007, 3).

13 Zanjo se ne ve, kdaj in kje je izšla, tudi samostojne izdaje ni bilo zaslediti; omenjena je v: Anonimno, p. Angelik Hribar, *Dom in svet*, 20, 1907, 5, 238, in Stanko Trobina, *Slovenski cerkveni skladatelji*, Maribor 1972, 118.
Mag. Ivan Florjanc, skladatelj, je v zvezi z omenjeno latinsko mašo zapisal: »... partiture do danes nisem uspel videti, če zares obstaja«. (Hribarjeve latinske maše, Seminar o p. Angeliku Hribarju, Orglarska šola Hugolin Sattner, Novo mesto, 12. maja 2007)
Tudi prof. Janez Močnik se sprašuje: »Ali sploh ni bila tiskana?« (*Cerkveni glasbenik*, 2007, 3)

»V tej hiši je bil rojen p. Angelik Hribar« – spominska plošča na zidu ob cerkvi. Foto: M. Mošnik.

Postne:
- *Milo, milo Jezus prosi*
- *Sveti križ*
- *Klic k pokori*
- *Postna*
- *O, sladki sveti križ*
- *Trpljenje Jezusovo*
- *Skrij me, Jezus, v svete rane*
- *Kesanje*
- *Premišljevanje*
- *Počeščenje svetih ran Jezusovih*
- *Duša najde Jezusa v trpljenju*
- *Sveti križ*
- *Mati žalostna je stala*

Velikonočne:
- *Zveličar gre iz groba*
- *Jezus premagavec groba*
- *Velika noč se zasvetli*
- *Skalovje groba*
- *Zveličar zmagal smrti*
- *Zveličar naš je vstal iz groba*
- *Poglejte duše*
- *Danica svetila*
- *Vstajenje Jezusa praznujmo*
- *Raduj krščanstvo verno*
- *Veselje navdaja naj*
- *Pozdravljam te Zveličar moj*
- *Raduj nebeška se Kraljica*

Marijine:
- *Ti, o Marija*
- *Srce jaz ljubim presladko*
- *Naša ljuba gospa*
- *Marijinemu srcu*
- *O ljuba gospa*
- *Častimo Marijo*
- *Pribežališče grešnikov*
- *Mariji brezmadežni Devici*
- *Zdihljeji k Mariji Devici*
- *Bodi Ti pozdravljena*
- *Lavretanske litanije I*
- *Lavretanske litanije II*

Evharistične – blagoslovne:
- *Med nami Jezus bivaš*
- *Ponižno tukaj pokleknimo*
- *Pridi skoraj, Jezus moj*
- *V zakramentu vse svetosti*
- *Jezusa ljubim*
- *Pritecite, o kristjani*
- *Prečisto Jezusa srce*
- *Slavospev presvetemu Srcu Jezusovemu*
- *Litanije v čast presvetemu Srcu Jezusovemu*
- *Odpevanja pri litanijah Srca Jezusovega*
- *Veni, Creator Spiritus*

Ljudske pobožnosti:
- odpevi med litanijami Srca Jezusovega
  - *Jezus mili, v vsaki sili*
  - *Oj bodi hvaljeno*
  - *O Jezus ljubeznivi*
  - *Tebi, o Jezus, hočem živeti*
  - *Po tebi, o Jezus, srce hrepeni*

- šmarnični odpevi
  - *O Marija, ti cvetlica*
  - *Mati usmiljena*
  - *O ljuba Gospa*

2. Posvetne pesmi

- *Oče, pojdite domov*
- *Nagrobnica*
- *Hišica očetova*
- *Slovo od lastovke*
- *Mlatiči*
- *Ave Marija*
- *Večerni zvonovi*
- *V boj*

Venček Marijinih napevov za Marijine družbe

- *Pozdrav presvitlemu knezo-škofu dr. Antonu Bonaventura Jegliču, pokrovitelju Marijinih družb, ob njegovem prihodu*
- *Jaz sem Marijin sin*
- *Pesem slovenskih mladenčev*
- *Trenutek je prišel vesel (med polaganjem svetinj)*
- *Marijino zastavo bom nosila*
- *Za dekleta*
- *Za mladeniče*
- *O Marija milostljiva*
- *Tebe zbrali smo*
- *Ob poroki (Marijine hčere svoji tovarišici nevesti)*
- *Na grobu Marijinega otroka*

V spomin

Pater Angelik se je rodil v glasbeno nadarjeni družini. O njej se premalo ve in bo v prihodnje zagotovo treba še kaj reči. Veliko je že naredil prof. Janez Močnik, ki je med drugim zapisal: »*Glasbena nadarjenost je v nekaterih družinah posebno izrazita. Če se ji pridružita še dovolj veselja in potrebna vztrajnost pri pridobivanju glasbenega znanja, bo talent rodil primerne sadove. Družina s talentom, veseljem in voljo so bili Hribarji iz Zgornjega Tuhinja.*«[14] Poleg Jožefa, poznejšega p. Angelika, je bilo v družini še osem otrok, od katerih je širši javnosti kot glasbenik poznan Angelikov brat Anton, tudi organist, zborovodja in skladatelj. Razen njiju pa je iz rodu Hribarjev znanih več generacij organistov in cerkovnikov v domači župniji. Zadnji, ki se ga nekateri Tuhinjci še spominjajo, je bil Angelikov nečak Franc Hribar (sin brata Simona), ki se je na priporočilo strica Angelika v Ljubljani šolal za organista in je od leta 1884 pa skoraj do druge svetovne vojne, polnih 54 let, opravljal službo organista in cerkovnika v Zgornjem Tuhinju. Z družino je živel v mežnariji poleg cerkve.

P. Angelik Hribar – izrez s spominske plošče. Foto: M. Močnik.

Na steno te hiše, nekdanje mežnarije,[15] je bila vzidana (mogoče celo iz rojstne hiše Pr' Koklet' prinesena) spominska plošča z napisom: »*V tej hiši je bil rojen P. ANGELIK HRIBAR.*« Ob rušitvi hiše je plošča pristala ob cerkvenem zidu in je le po srečnem naključju ostala cela. Sedaj je vzidana na severni strani cerkvenega obzidja, ob vratcih nasproti zvonika.

Spomin na frančiškana, duhovnika, zborovodjo, organista, učitelja in skladatelja p. Angelika Hribarja se najlepše ohranja z njegovimi skladbami, nanj pa spominja tudi spominska plošča, ki so jo leto dni po njegovi smrti tuhinjski rojaki vzidali na steno cerkve v Zgornjem Tuhinju in nanjo zapisali:

V spomin

P. ANGELIKU HRIBAR,

cerkvenemu skladatelju, pevovodji
in organistu, učitelju orgljarske šole,
vnetemu pridigarju in spovedniku
i.t.d.

** 3. III. 1843 v Zg. Tuhinju*
† 6. IV. 1907 v Ljubljani

11. 10. 1908

14 Prof. Janez Močnik, Rodbina Hribar, *Cerkveni glasbenik*, 2007, 4.

15 Glej opombo št. 1.

Angelikov grob na ljubljanskih Žalah. Foto: M. Mošnik.

Nagrobna plošča na Žalah – p. Angelik je pokopan med sobrati frančiškani. Foto: M. Mošnik.

Seminar ob stoletnici p. Angelika Hribarja

Ob stoti obletnici smrti p. Angelika Hribarja so pod mentorstvom Mateja Burgerja njegovo življenje in delo poglobljeno raziskali dijaki III. letnika Orglarske šole Hugolin Sattner, ki deluje v okviru škofijskega Zavoda Friderika Ireneja Baraga v Novem mestu, in 12. maja 2007 pripravili seminar o patru Angeliku Hribarju.

Zbralo se je 60 udeležencev (tudi novomeški škof Andrej Glavan in novomeški župan Alojzij Muhič) in uglednih predavateljev, muzikologov ter zgodovinarjev, med njimi mag. Ivan Florjanc, prof. Janez Močnik, dr. Stane Granda, prof. Barbara Lotrič, Vito Primožič, založbi Astrum in Družina ter Cerkveni glasbenik.

Dan so posvetili predavanjem in seminar zaključili z večerno mašo in slavnostnim koncertom Mešanega pevskega zbora orglarske šole Hugolin Sattner v frančiškanski cerkvi sv. Lenarta v Novem mestu. Zbor je s koncertom obudil skladateljevo zbirko manj znanih postnih in velikonočnih napevov, dirigirali so slušatelji

Spomenik pokojnim frančiškanom na Žalah v Ljubljani. Foto: M. Mošnik.

III. letnika orglarske šole pod mentorstvom Aleša Makovca, ki je povedal: »*Njegov skladateljski jezik je zelo preprost, toda v svojem bistvu popoln in čist. Katero skladbo vzamemo v roke – vsaka je kristalno čista, brez napake. Mirno ga lahko primerjamo z Mozartovim glasbenim jezikom.*«[16]

Z istim programom so kot gostje nastopili tudi na spominskem koncertu, ki je bil štirinajst dni kasneje v župnijski cerkvi v Zgornjem Tuhinju, rojstnem kraju velikega skladatelja.

Spominski koncerti

Da pa bi se v nas vseh in v širšem slovenskem kulturnem in duhovnem prostoru še bolj utrdila zavest o veličini in pomembni ustvarjalnosti p. Angelika Hribarja, so bili v župnijski cerkvi v Zgornjem Tuhinju v zadnjih štirinajstih letih trije spominski koncerti Hribarjevih skladb:

Koncert ob 150-letnici rojstva (1993) [17]

Izvajalci: *MePZ MAVRICA Srednja vas (zborovodja Lojze Kolar), prof. Marija Holcar (orgle), slavnostni govornik: dr. Edo Škulj, povezovalca programa: Manja Žebaljec in Tone Ftičar.*

Koncert ob 90-letnici smrti (1997)[18]

Izvajalci: *MePZ MAVRICA Srednja vas (zborovodja Lojze Kolar), prof. Marija Holcar (orgle), govornik: prof. Janez Močnik, povezovalec: Tone Ftičar.*

16 Aleš Makovec, Radio Krka, 12. 5. 2007.
17 Ponovitev koncerta je bila v frančiškanski cerkvi v Kamniku.
18 Ponovitev koncerta je bila v frančiškanskih cerkvah v Kamniku in na Brezjah.

Koncert ob 100-letnici smrti p. Angelika Hribarja v Zgornjem Tuhinju – MPZ Komenda pod vodstvom Lojzeta Kolarja. Foto: Jože Pavlič.

Koncert ob 100-letnici smrti (2007)

Izvajalci: *Mešani pevski zbor Orglarske šole Hugolin Sattner, Novo mesto (zborovodja Aleš Makovec), Moški pevski zbor Komenda (zborovodja Lojze Kolar), govornik: prof. Janez Močnik, povezovalka programa: Marinka Mošnik.*

Zaključek

Kmalu po smrti p. Angelika je Andrej Karlin v Cerkvenem glasbeniku napisal mnenje o vlogi p. Angelika v cerkveni glasbi:

»Prištevati ga je med najpopularnejše cerkvene glasbenike. In ker ima vsak boljši skladatelj tudi svoje posebno mesto v kulturni zgodovini, bi glede našega pokojnika izrekli svoje skromno mnenje takole: Izšel je iz ljudstva, delal je za ljudstvo, ki se je hvaležno poprijelo njegovih skladb. V zgodovini preporoda slovenskega cerkvenega petja bi ne mogli pogrešati p. Angelika: on je trden most, ki je strnil dobo Riharjevo in dobo cecilijansko v lepo harmonijo, v trajno celoto. In na tem polju je njegova zasluga trajna in neoporečna.«

V reviji Dom in svet[19] pa je bil objavljen zapis:

»Ob p. Angeliku se lahko študira razvoj slovenske cerkvene glasbe, kajti on se je z njo vred izpopolnjeval. Začetek p. Angelika Hribarja sega v Riharjevo dobo, ko je gospodovala lahka, poskočna melodija v preprosto narodnem tonu. Cecilijanstvo je vpeljalo resno umetno pesem, ki si je le polagoma in s težavami delala pot, a je mogočno vplivalo na vso izobrazbo naših skladateljev, ker jim je odprlo pogled v veliko mednarodno cerkveno umetnost ter jim je ne le v teoriji, ampak tudi dejansko vcepilo znanje in spoznavanje umetniških glasbenih pravil. S tem se je povzdignila slovenska glasba iz prvotnega avtodidaktstva do višje stopinje, na kateri stoji danes. P. Angelik je bil po svojem značaju bolj nagnjen k naivni, preprosti narodni melodiji in je še do svoje smrti s posebnim veseljem zlagal lahke pesmice za mladino, vendar je resno učenje dvignilo vse njegovo glasbeno čutenje, da stoji med našimi najboljšimi skladatelji.«

Zahvala

Prav tako, kot je imel svoj rojstni kraj rad p. Angelik, se rad vrača domov tuhinjski rojak Lojze Kolar, rojen v sosednji vasi Veliki Hrib. Prav on je namreč tisti, ki je dal pobudo za vse dosedanje spominske koncerte Hribarjevih skladb v cerkvi v Zgornjem Tuhinju in s ponovitvami drugod. Na prvih dveh koncertih je nastopil kot zborovodja MePZ MAVRICA, na tretjem pa kot zborovodja Moškega pevskega zbora Komenda.

V koncertne sporede MePZ MAVRICA je redno uvrščal Hribarjeve skladbe in se s tem hvaležno spominjal velikega rojaka. Koncert v tuhinjski cerkvi je za svoj arhiv leta 1993 posnel Radio Slovenija, koncert leta 1997 pa Radio Ognjišče.

Lojzetu Kolarju se iskreno zahvaljujem za veliko posredovanih podatkov, kopij dokumentov in drugega gradiva, ki govori o p. Angeliku Hribarju, saj me je na ta način vzpodbudil, da sem tudi sama začela z iskanjem, raziskovanjem in pisanjem, vse z namenom, da bi ljudje ne pozabili velikih mož Tuhinjske doline.

19 Anonimno, o. Angelik Hribar, *Dom in svet*, 20, 1907, 238.

Spominski koncert ob 100-letnici smrti p. Angelika Hribarja v Zgornjem Tuhinju – MePZ Orglarske šole Hugolin Sattner Novo mesto, program je povezovala Marinka Mošnik. Foto: Jože Pavlič.

P. Angelik Hribar
(1843–1907)
Franciscan, Priest, Teacher, Organist, Choirmaster, Composer

Summary

Father Angelik Hribar, baptized Jožef, was born April 3 1843 in Zgornji Tuhinj. He received his education in Kamnik and Ljubljana. After completing the sixth grade of grammar school, he joined the Franciscan Order and was ordained priest in 1867. He acted as a tutor at the elementary school in Kamnik and was appointed choirmaster at the Franciscan church in Ljubljana in 1873. As of 1890, he was active as organist and pastor. He died April 6, 1907 and was buried among fellow Franciscan brethren in the Žale Cemetery.

He was an extremely talented and well-educated musician. He was taught by Kamilo Mašek, Anton Nedved and Josef Zoehrer and mentored by Anton Foerster, an excellent musical mentor with whom he co-tutored at the organ school. He taught choir and figural singing. He acted as diocesan organ collaudator and was a fervent organist until his death.

His greatest merit, however, was in music composition. As a composer, he did compose secular music, however, it was church music that was at the very centre of his musical attention and creation. He is an indispensable author in the history of renaissance of Slovenian church singing, since he represents a solid bridge which incorporates the Rihar and Cecilian period in a harmonious and lasting integrity. His merit in this area is enduring and indisputable.

Viri in literatura

BOŽIČ, R. 2007: Seminar o patru Angeliku Hribarju. *http://www.park-on.net.*

BUNC, S. 1998: Slovar tujk. Maribor.

CAPUDER, F. 1938: Znameniti možje iz kamniškega okraja. *Na bregovih Bistrice.*

FTIČAR, T. 1993: *Slavnostni koncert ob 150-letnici rojstva p. Angelika Hribarja.* Vezni tekst. Tipkopis.

FTIČAR, T. 1997: *Koncert skladb p. Angelika Hribarja v baziliki Marije Pomagaj.* Vezni tekst. Tipkopis.

JENIČ, M. 2007: Seminar v spomin na p. Angelika Hribarja. *Cerkveni glasbenik,* 3. 22.

MOČNIK, J. 1997: *Glasbeniki Hribarji iz Tuhinja,* tipkopis.

MOČNIK, J. 1997: *Glasbeniki Hribarji iz Tuhinja II,* tipkopis.

MOČNIK, J. 2007: Ob stoti obletnici smrti p. Angelika Hribarja. *Cerkveni glasbenik,* 3. 7–9.

MOČNIK, J. 2007: Rodbina Hribar. *Cerkveni glasbenik,* 4. 8.

MOČNIK, D. 2007: Počastitev znamenitega rojaka. *Cerkveni glasbenik,* 4. 20.

MOŠNIK, M. 2007: *Spominski koncert ob 100-letnici smrti p. Angelika Hribarja.* Vezni tekst. Tipkopis.

MOŠNIK, M. 2007: V Novem mestu seminar, v Zgornjem Tuhinju koncert. *Kamniški občan.*

MOŠNIK, M. 2007: Koncert v tuhinjski cerkvi. *Radio Ognjišče,* 28. 05.

Slovenski bijografski leksikon, 3. zvezek: Hinter-Kocen, 1928: Hribar Angelik, 351.

ŠKRABEC, S. 1907: P. Angelik Hribar. *Cvetje z vertov sv. Frančiška.* 189–190.

ŠKULJ, E. 1993: *Angelik Hribar,* tipkopis.

ŠKULJ, E. 1992: Angelik Hribar (1843–1970). *Mohorjev koledar* 1993. 66–67.

ŠKULJ, E. 1993: Angelik Hribar (1843–1907). *Cerkveni glasbenik,* 7/9. 56–61.

ŠKULJ, E. 2000: Orgle v dekaniji Kamnik. *Kamniški zbornik* XV. 102–103.

TROBINA, S. 1972: *Slovenski cerkveni skladatelji.* 118–119.

ZAVOD FRIDERIKA I. BARAGA, Orglarska šola Hugolin Sattner, 2007: *Seminar o p. Angeliku Hribarju.*

ŽBONTAR, M. (režiser) 2007: *Pater Stanislav Škrabec, oče slovenske fonetike 1844–1918.* Vizualni laboratorij, http://www.viz-lab.si/skrabec/podatki/podatki.htm.

Naslovnica vabila na spominski koncert ob 100-letnici smrti p. Angelika Hribarja v Zgornjem Tuhinju

NUK Slovenska retrospektivna bibliografija člankov

ANONIMNO, 1907: O. Angelik Hribar. *Dom in svet*, 20, 5. 238.

ANONIMNO, 1907: + P. Angelik Hribar. *Slovenec*, 35, 78. 6.

FERJANČIČ, F. 1938: P. Angelik Hribar. *Cerkveni glasbenik*, 61. 11–12, 169–172.

KARLIN, A. 1907: P. Angelik Hribar. *Cerkveni glasbenik*, 30.

KREK, G. 1911: P. Angelik, Obhajilne pesmi, Adventne in božične. *Novi akordi*, 2. zv. (10). 21.

NUK Glasbena zbirka

HRIBAR, A. 1876: *Oče, pojdite domu!* Partitura. Ljubljana: Glasbena matica.

Drugi viri

Lojze Kolar

Mag. Stanko Šimenc, prof. slov.,
literarni in filmski zgodovinar
Valjavčeva 4, Kranj

Filmska podoba Kamnika

Obšel sem kraje najinih samot:
Mekinje, Stranje in Samotni mlin,
Homec in Tunce, Križ in pot v Tuhinj –
o sanje v krajih čudežnih lepot!

Iz cikla Kamniške elegije Iga Grudna

Kamnik se pojavlja v filmskih zapisih šele po drugi svetovni vojni, ko je bila jugoslovanskemu filmu namenjena velika pozornost, posebno dokumentarnemu, saj je imel pomembno političnopropagandno vlogo, vezano na ideologijo jugoslovanskega socialističnega razvoja. Film se je zdel tedanjim jugoslovanskim politikom zelo primeren za vzgojo »ljudskih množic«, zato so večkrat kar na široko odprli državni mošnjiček.[1] Da ima dokumentarni film poleg pričevalne tudi veliko sugestivno moč, so pred jugoslovanskimi ideologi in voditelji t. i. socialističnih držav že ugotovili fašisti, nacisti in tedanji »večni prijatelji Sovjeti«, pri katerih smo se vsaj do spora z njimi (1948) močno zgledovali, med drugo svetovno vojno pa tudi Angleži in Američani.

Seveda pa je naš povojni razvoj neposredno temeljil na kar bogati tradiciji slovenskega dokumentarca med svetovnima vojnama, npr. na delu zakoncev Badjura, Metoda in Milke, Marjana Foersterja, Božidarja Jakca, Rudija Omote itn.

V povojnem času prevladuje tip informativnega (žurnalističnega) dokumentarca; tj. nekakšna filmska lepljenka, ki prikazuje delovne uspehe, tudi športne, in naravne lepote Slovenije, ob njih pa večje ali manjše število najpomembnejših voditeljev (navadno ob kakšnih proslavah na okrašenih tribunah z dnevnopolitičnimi parolami v ozadju), ki s svojo navzočnostjo in besedo zagotavljajo »pravilnost« politične poti.

Seveda pa so nastali tudi (redki) filmi, ki so jih ob pomanjkljivi ali površni državni kontroli posneli manj poslušni filmarji. Če so se naročnikom zdeli ti izdelki neprimerni (predvsem ideološko škodljivi) za javno prikazovanje, so jih spravili v t. i. bunker ali uničili.

S časom, ko je začela delovati slovenska televizija, so se spremenile tudi razmere in možnosti za snemanje dokumentarcev. Slovenska televizija je začela redno oddajati svoj program 11. oktobra 1958; deset let pozneje, leta 1968, pa je začela prikazovati slovenski TV-dnevnik, ki je nadomestil jugoslovanskega (beograjskega). V tem času se je slovenski dokumentarec začel seliti s kinematografskega na TV-zaslon in kmalu postal dokaj popularen tudi zaradi izredno hitrega naraščanja števila imetnikov TV-aparatov. Klasični (kinematografski) dokumentarec[2] pa od tedaj bolj ali manj životari, seveda če ni njegov (so)producent televizija. Slovenski TV-dokumentarec, ki je doslej prehodil že štiridesetletno pot, je še številnejši ter vsebinsko in oblikovno tudi bogatejši od kinematografskega, a ideološko manj obremenjen ali celo neobremenjen, pa še čaka na pretres zgodovinarja.

Seveda pa je filmski dokumentarec le ena od oblik dokumentarne in tudi v najvišjih dosežkih umetniške upodobitve Kamnika z okolico. Tako lahko spremljamo upodobitve našega mesta od slikarjev 17. stoletja pa do današnjih dni, fotografov od druge polovice 19. stoletja in seveda filmarjev od leta 1945, nekaj prizadevanj, tudi ljubiteljskih, pa zasledimo že med dvema svetovnima vojnama.

Najstarejše in najštevilnejše upodobitve Kamnika so likovne. Umetnostni zgodovinar dr. France Stelè, rojak iz bližnjih Tunjic, je uvrstil mesto Kamnik poleg Bleda, Ljubljane, Ptuja in Kranja med najlepša turistična mesta pri nas, seveda pa moramo dodati glede na njihove zgodovinsko-urbanistične vrednote vsaj še Škofjo Loko, Radovljico, Novo mesto, Metliko, Celje, Ptuj, Maribor pa Koper in Piran, če hočemo naše naštevanje utemeljiti vsaj s stališča razvoja evropske srednjeveške in renesančne meščanske arhitekture in urbanizma. *Zgodovinsko podobo Kamnika je temeljito popisal umetnostni zgodovinar dr. Cene Avguštin v študiji Zgodovinsko-urbanistični in arhitekturni značaj mestnega jedra Kamnik.*[3] Prve upodobitve Kamnika je ohranil že Valvasor; najprej v skicirni knjigi za topografijo Kranjske, 1679 (hrani Metropolitanska knjižnica v Zagrebu), nato v svoji najbolj znani knjigi *Die Ehre dess Hertzogthums Crain* (Slava vojvodine Kranjske) iz leta 1689, kjer je Kamnik upodobljen s pobočja Starega gradu s planinami v ozadju. Skoraj sto let po Valvasorju zasledimo izredno zanimivo likovno upodobitev Kamnika na votivni podobi v cerkvi v Zakalu (1779). Poznejše slikarske vedute Kamnika navadno zajemajo pogled z južne strani, iz Novega trga ali Perovega, medtem ko so fotografi uveljavili pogled na mesto s planinami z Malega gradu, za njimi pa tudi filmarji. Likovne upodobitve Kamnika so najštevilnejše od srede 19. stoletja. Neizbrisen pečat mestu je dala družina slikarjev Koželj, med svetovnima vojnama in takoj po drugi svetovni vojni najbolj znani realistični akvarelist (tudi odličen fotograf) Maks Koželj, ki je pol stoletja odkrival lepoto mesta in okolice, posebno panoramo Kamniško-Savinjskih Alp. Sledila mu je plejada poklicnih in ljubiteljskih vedutnih slikarjev in pejsažistov, zanimivih po različnih tehnikah in slogih, kot so npr. Anton Rojc, Miha Maleš, Lojze Perko, Aladin Lanc, Tone Žnidaršič, Ferdo Mayer, Leon Homar, Karel Zelenko, Dušan Sterle, Bogdan Potnik, Lojze Berlec, Tomaž Perko in Ivo Kordaš, pomembnega slikarskega interpreta pa je Kamnik dobil z zgodaj umrlim Dušanom Lipovcem, ki je krajinarsko tradicijo »mojstrsko prerodil v lastno obliko sodobnega krajinarstva« (M. Komelj).

Za slovenske fotografe pa je značilno, da so se ob tem, ko so gojili fotografsko tradicijo, naslanjali na slovensko slikarstvo in postali vezni člen s slovenskim filmom. V začetku je Slovence najbrž pritegnila fotografija zaradi dokumentarne zanesljivosti, sčasoma pa so v njej začeli iskati nove izrazne možnosti, predvsem

1 Prim. Tatjana Rezec Stibilj, 2005: *Slovenski dokumentarni film*, 1945–1958. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
2 Te filme lahko vidimo le na festivalih, na TV Slovenija ali v okviru rednih mesečnih Večerov Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije v dvorani Slovenske kinoteke.
3 Cene Avguštin, 1999: Raziskovanje kulturne ustvarjalnosti na Slovenskem. *Šumijev zbornik*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 293–308.

Slika 1: Kamnik, kot ga je videl Valvasor (Slava vojvodine Kranjske, 1689). Fototeka Gorenjskega muzeja Kranj.

estetske. To velja tudi (ali predvsem) za fotografijo pokrajine, mnogokrat planinske, ki jo je od začetka 20. stoletja začela razširjati revija Planinski vestnik, posebno od leta 1909, ko je prevzel uredništvo dr. Josip Tominšek.

»Fotografija je močno vplivala na poznejši razvoj slovenskega filma. Posebno je opazen vpliv fotografske slike na filmski posnetek (izrez filmske slike, zorni koti, kadriranje), npr. v dokumentarno zasnovanih prvih dolgometražnih filmih V kraljestvu zlatoroga (1931) in Triglavske strmine (1932), v filmskih delih Metoda in Milke Badjura in njunih učencev, posledično pa npr. v vseh treh filmskih Kekcih, v Cvetju v jeseni, Pastircih in še bi lahko naštevali, ter v plejadi dokumentarcev. Seveda pa je ob tem treba stopiti še korak nazaj, saj so se fotografi zgledovali po krajinskih slikarjih 19. stoletja in tako močno izoblikovali večinski okus prebivalstva, da se vodilni motivi slikarstva in fotografije že dolgo pojavljajo na razglednicah, medtem ko npr. nove ali moderne stavbe, tudi naselja, za večino estetsko niso zanimiva (le filmarji so jih prikazovali v dokumentarcih po drugi svetovni vojni kot dokaz družbenega napredka). Zanimiv je podatek, da sta slikarja Franz Goldenstein in Marko Pernhart že v 60. letih 19. stoletja razmnoževala svoja slikarska dela kar fotografsko (npr. Pernhartov Bohinj, Bled, Tržič, Kranj in Kamnik).«[4] Tako so najbolj znani motivi Kamnika s pogledom z Malega gradu ali pogled na stari del mesta z Malim gradom in s planinami v ozadju, motivi Kranja s pogledom z Gašteja in z gorami v ozadju, na Bledu je slikarje in fotografe vseskozi zanimal motiv jezera z otokom in Marijino romarsko cerkvico ter Blejski grad z obdajajočim visokogorjem (Bled so menda upodabljali skoraj vsi slovenski slikarji in fotografi), v Bohinju cerkev sv. Janeza z mostom in jezerom, v Škofji Loki je v ospredju pogled na mesto z gradom itn. Med kamniškimi fotografi sta v izobilju motivov Kamnika, doline Kamniške Bistrice in Kamniških planin v ospredju poklicna fotografa Aparnika, oče Franc in sin Stane, krajinska in portretna fotografa.[5]

Kamničani so se srečali s filmom po prvi svetovni vojni. Tedaj je postala Gorenjska že privlačna za strnjeno prikazovanje celovečernih filmov, posebno v krajih, kot so Kranj, Škofja Loka, Jesenice, Tržič in Kamnik, ki so se začeli naglo razvijati iz trgovsko-obrtniško-uradniških mest v industrijska središča. Le-ta so čedalje bolj potrebovala tovarniško delavstvo, ki je večinoma prihajalo iz bližnjih vasi in dajalo pomemben ton v življenju mesta, hkrati pa sooblikovalo kinematografsko občinstvo – tudi zaradi nezahtevnosti v oblačenju za obiskovanje kinopredstav in cenenosti vstopnic zanje.

V našem mestu je začel delovati Kino Kamnik 1. julija 1931 v Gasilskem domu, in sicer pod okriljem Rdečega križa, ker gasilci niso mogli pridobiti koncesije, potrebne za delovanje kina.[6] Kino je kar dobro uspe-

4 Stanko Šimenc, 2005: *Na gorenjski zemlji. Ob 100-letnici slovenskega filma*, 1905–2005. Kranj: Gorenjski muzej, 8.

5 Prim. Zora Torkar, Mirko Kambič, 1989: *Kamniška fotografa Franc in Stane Aparnik*. Kamnik: Kulturni center Kamnik. – Primož Hieng: Fotografi dedove mladosti. *Slovenske novice*, 14. 1. 2006, 10.

6 Prim. Jože Berlec, 1982: *Kronika ob 100-letnici Gasilskega društva Kamnik, 1882-1982*. Kamnik: Gasilsko društvo Kamnik.

Slika 2: Najbolj tipičen fotografski motiv Kamnika, posnet z Malega gradu: levo frančiškanski samostan, v sredini glavna mestna ulica, nekoliko v ozadju mekinjski samostan, cerkev sv. Primoža in Kamniške planine – Brana, Kamniško sedlo, Planjava in Velika planina. Fototeka Gorenjskega muzeja Kranj.

val. Tako beremo o Kamniku med novicami v Jutru 18. februarja 1934,[7] da je kamniški kino leta 1933 predvajal 58 filmov, ki so prinesli 26.650 dinarjev čistega dobička.[8]

Leta 1934 je bilo Tujsko prometno društvo Kamnik »v dogovoru glede izdelave propagandnega filma Kamnika in okolice«.[9] Najbrž ta zamisel ni bila uresničena zaradi pomanjkanja denarja.

18. oktobra 1934 (nekaj dni po atentatu na jugoslovanskega kralja Aleksandra 9. oktobra v Marseillu) pa je *Slovenski narod* natisnil prevod članka iz češkega časnika *Lydove Noviny*, v katerem se češki publicist spominja obiska kralja Aleksandra Karađorđevića leta 1932 na Bledu in lova na gamse v Kamniški Bistrici. Tedaj so namreč češki filmarji navezovali prve stike z jugoslovanskimi kolegi in s firmo Jugoslovenski prosvetni film v Beogradu.[10] Češka filmska ekipa je obiskala kralja na Bledu in v Kamniški Bistrici, še pred tem pa je posnela filmsko reportažo o življenju na kraljevem dvoru v Beogradu in kraljevo družino, in to z zvočno aparaturo.[11] Te filmske reportaže Slovenski filmski arhiv nima, ohranjena pa je v Jugoslovenski kinoteki v Beogradu. Upravnik arhiva te kinoteke Aleksandar Erdeljanović o njej pojasnjuje: »Na osnovu podataka koje ste nam poslali, možemo da zaključimo da je reč o filmu *Lov Nj. V. Kralja u Sloveniji* iz 1932. godine, u produkciji Jugoslovenskog prosvetnog filma, koji se u Jugoslovenskoj kinoteci čuva i vodi pod naslovom *Lov kralja Aleksandra i kraljice Marije u Kamniškim Alpima*. U sačuvanim spiskovima produkcije JPF kao i ondašnjoj štampi (*Naš film* broj 4, list *Vreme* od 24. XII. 1932), ova zvučna reportaža se vodi još i pod naslovima *Kralj u lovu na divokoze* i *Lov Nj. V. Kralja u Kamniškim Alpima*. Na sačuvanom, delu filma vide se pejzaži Kamniških Alpa, divokoze, kralj i kraljica pored ulovljene divljači i okupljeni hajkači koji pevaju. Sam grad Kamnik se ne vidi na snimku.«[12]

Kamničan Milan Windschnurer[13] me je med zbiranjem gradiva za ta članek opozoril, da se je z amater-

7 Časopisni podatki za obdobje 1934–1940 so iz Zikove hemeroteke, ki jo hrani Medobčinski muzej Kamnik. O prof. Ziku, ljubiteljskem zgodovinarju in dopisniku dnevnikov in revij, ki je bil tudi moj profesor srbohrvaščine in latinščine na kamniški gimnaziji, je napisala tehten članek mag. Zora Torkar: Zapuščina prof. Ivana Zika v kamniškem muzeju, *Kamniški zbornik 2004*, 189–192.

8 Kamniški kino je deloval tudi med nemško okupacijo 1941–1945 in po vojni do leta 1993, vendar od leta 1953 v kulturnem domu, ki ga je zgradila kamniška smodnišnica.

9 Jutro, 30. 4. 1934.

10 Jugoslovenski prosvetni film je bil s podporo države ustanovljen leta 1930, da spodbudi nastanek domače filmske industrije ter v svetu turistično, gospodarsko in kulturnozgodovinsko promovira Kraljevino Jugoslavijo. Do leta 1941 je posnel okrog 280 kratkih filmov in sodeloval s tujci, ko so snemali v Jugoslaviji. Aleksandar Erdeljanović navaja v svojem članku *Ita Rina v predvojnem jugoslovanskem filmu* podatek, da je leta 1933 Jaroslav Blažek posnel skupaj z Janom Stallichom in Antonom Smehom - Harryjem eksterierje za češko-jugoslovanski film *A življenje teče dalje* (1935), in sicer v Splitu, Solinu, Šibeniku, največ pa v Komiži na otoku Visu. Prim.: zbornik *Ita Rina, prva slovenska filmska zvezda*, Ljubljana: Slovenska kinoteka 2007, str. 64.

11 Tehnik zvočnega snemanja, tako piše v Slovenskem narodu, je bil dr. Polednik, filmski snemalec pa Blažek.

12 Iz pisma Jugoslovenske kinoteke meni 1. 10. 2007.

13 Univ. dipl. ekonomist v pokoju, kronist kamniške odbojke in poznavalec kamniške preteklosti.

Slika 3: Prvi doslej znani filmski posnetek Kamnika (maj–junij 1945): povorka po Usnjarski cesti (prej Šutna) pod Malim gradom mimo Knafličeve tovarne usnja. Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije, Zbirka filmov AS 1086 (reprodukcija: Borko Radešček).

skim filmskim snemanjem ukvarjal v Kamniku dentist Walter Stuzzi (1898–1985), športnik, ribič in šahist, in da je nekatere od teh filmov tudi javno predvajal pred drugo svetovno vojno v Kamniškem domu. Windschnurer se spominja prizorov s kamniškega drsališča, kopališča, teniškega igrišča, mestnih vedut in posnetka (velikonočne?) procesije.[14] V *Slovenskem narodu* (17. 9. 1940) sem našel krajše poročilo (*Kamnik v filmu*), da sta 1. septembra 1940 filmsko posnela sokolsko prireditev v Kamniku (sprejem gostov na železniški postaji, sprevod po mestu, telovadni nastop) Miloš Kramar[15] in Walter Stuzzi. Film bosta pokazala, tako pravi anonimni članekar, v kamniškem kinu 17. septembra ob osmih zvečer hkrati s filmom o sokolskem nastopu leta 1939. Za čas med svetovnima vojnama je namreč značilno, da so amaterji pri nas večinoma snemali prizore v krogu družine, redkejši pa so primeri, da so snemali zunaj družinskega okolja. Kot ugotavljajo preučevalci zgodovine filma, je med takšnimi amaterskimi filmskimi posnetki nemalo tudi takšnih, ki so postali zgodovinski in kulturni dokument. Po izjavi Stuzzijeve hčerke Metke ti filmi niso ohranjeni.

Kamnik in njegovo okolico (na severu do Kamniške Bistrice in Kamniških planin, na jugu do Volčjega Potoka, torej na ozemlju Občine Kamnik) prikazuje (delno, manj v celoti) okrog 30 dokumentarnih filmov.[16] Ti ohranjajo pogled in spomin na Kamnik kot turistično in industrijsko mesto, prikazujejo Kamniško-Savinjske Alpe, posebno Veliko planino in Kamniško Bistrico, večkrat tudi Volčji Potok (Arboretum), sem in tja pa naletimo tudi na kakšne zanimive kadre, ki osvetljujejo utrip kulturnega življenja mesta ter njegove politične

14 Te podatke sta mi leta 2007 ustno potrdila France Žvokelj, univ. dipl. inž. metalurgije, in zdravnik Ivo Kordaš, ki sta te filme tudi videla pred drugo svetovno vojno v Kamniškem domu.

15 Miloš Kramar je bil trgovec z manufakturo v Kamniku in solastnik tekstilne tovarne Svilanit.

16 - *Osvoboditev Ljubljane in nemški ujetniki*. Maj–julij 1945, 35 mm, črno-beli, nemi 314 m, avtor(ji) neznani. (Dogajanje ob koncu 2. svetovne vojne na območju Ribnice, Velikih Lašč, Rašice, Ljubljane in Kamnika.)
- *Filmski obzornik 22*. Februar 1948. Triglav film, redakcija Ernest Adamič, 35 mm, črno-beli, zvočni, 401 m.
- *Filmski obzornik 26*. April–junij 1948. Triglav film, redakcija Ernest Adamič in Dušan Povh, 35 mm, črno-beli, zvočni, 424 m.
- *Razstava gospodarstva in lesne industrije LR Slovenije v Ljubljani*. 21. 4.–4. 5. 1949. Triglav film, 16 mm, črno-beli, nemi, 216 m.
- *30 let SKOJ-a*. 9. 10. 1949, 35 mm, črno-beli, nemi, 156 m.
- *Filmski obzornik 47*. 28. 6. 1950. Triglav film, redakcija Boris Režek, 35 mm, črno-beli, zvočni, 311 m.
- *Oton Župančič*. 1. 2. 1951. Triglav film. Scenarij, režija, montaža France Kosmač, kamera Ivan Marinček idr., glasba Ciril Cvetko, 35 mm, črno-beli, zvočni, 488 m.
- *Kamnik*. 25. 8. 1959. Viba film, scenarij in režija Mihailo Cagić, kamera Rade Nikolić, 35 mm, črno-beli, zvočni, 299 m.
- *Nenavaden lov*. 26. 12. 1959. Triglav film, scenarij Vladimir Koch, režija Jane Kavčič, kamera Viki Pogačar, glasba Dane Škerl, 35 mm, barvni, zvočni, 300 m.
- *Tomos za 80-letnico avto-moto športa*. 1961. – Tomos Koper, 16 mm, črno-beli in barvni, zvočni, 160 m.
- *Pohod ob žici okupirane Ljubljane*. 7. 5. 1961. Viba film, kamera Žare Tušar in Mile de Gleria, 35 mm, barvni, zvočni, 584 m.
- *Volčji Potok*. 23. 9. 1961. Viba film, redakcija Ernest Adamič, kamera Viki Pogačar, 35 mm, črno-beli, nemi, 18 m.
- *Brigade nevidnih*. Leto? Komunalno podjetje Snaga Ljubljana in Viba film, 35 mm, črno-beli, zvočni, 416 m.

in gospodarske preteklosti. Filme hrani Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije (Zbirka filmov AS 1086), popisani pa so v publikacijah Arhiva Republike Slovenije.[17]

K zaokroženi filmski podobi Kamnika pripomorejo še dela, ki jih je popisal Naško Križnar (tudi sam avtor številnih etnoloških filmov, posebno v okviru Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU), v knjižni publikaciji *Slovenski etnološki film* (1982). Uvrščamo jih v etnološko filmsko dokumentacijo različnih strokovnih vrednostnih stopenj: od filmskih gradiv brez večjih montažnih intervencij do filmov, oblikovanih z interesom sodelavca etnologa – skoraj vsi pa so posneti na črnobeli, nekaj tudi na barvni 16-milimetrski filmski trak za potrebe TV Ljubljana. Med njimi najdemo posnetke Kamnika; med najbolj številnimi so posnetki dnevov narodnih noš, etnološkega parka ob kamniškem muzeju na Zapricah, Velike planine, nekaj filmov prikazuje tudi okoliške vasi in njihovo arhitekturo.

Prvi, šele nedavno odkriti dokumentarec, ki prikazuje tudi Kamnik, je nastal leta 1945 (maj–julij) – *Osvoboditev Ljubljane in nemški ujetniki* (črno-beli, nemi). Posneli so ga neznani avtorji in prikazuje dogajanje ob koncu druge svetovne vojne na območju Ribnice, Velikih Lašč, Rašice, Ljubljane in Kamnika. V zadnjem delu filma vidimo prihod mladine na »ljudsko zborovanje«, kakršnih je bilo v mesecih po osvoboditvi zelo veliko, in sicer po Usnjarski cesti mimo Knafličeve tovarne usnja[18] (nad njo se vidi romanska kapela na Malem gradu). Na slavoloku čez cesto piše: »Hvala borcem za svobodo zlato.« Filmski posnetki so dolgi, ponavljajoči se in dolgovezni; bolj zapis kronista, ki hoče ujeti dogodek na filmski trak, kot pa filmskega oblikovalca, skratka, filmsko gradivo z minimalno (ali nikakršno) montažno intervencijo in brez sledu tedaj že bogate tradicije slovenskega filmskega dokumentarca.

Drugi dokumentarec (zvočni) je nastal pod okriljem podjetja Triglav film, in to kot prva točka (od treh) *Filmskega obzornika 22* (februar 1948), namenjenega predvajanju v kinematografu pred celovečernim filmom. Prikazuje vzpon visokogorske alpinistične naveze pozimi v steni Brane (2247 m) v Kamniških Alpah, pogled z vrha Brane na gorske vrhove in vrnitev v kočo na Kamniškem sedlu. Ta film (z naslovom *V zasnežených gorah*) je že posnela poklicna filmska ekipa; scenarij je napisal Boris Režek, snemal je Viki Pogačar, uglasbil Marjan Lipovšek, zmontiral pa Mirko Grobler. To je tudi prvi zvočni film s kamniško tematiko. Njegovo snemanje je dosegalo strokovno raven dotedanjega slovenskega dokumentarca.[19]

Istega leta (1948, april, junij) je Filmski obzornik 26 v svoji drugi točki prikazal prihod 223 izseljencev (povratnikov) iz Vestfalije – »polnih zaupanja v lepšo bodočnost«, kot pravi napovedovalec v filmu – njihovo začasno nastanitev v repatriacijskem zbirališču v samostanu v Mekinjah in njihov odhod po vsej domovini.

Ko je bila v Ljubljani razstava sodobnega pohištva, je Triglav film posnel (21. 4.–4. 5. 1949) *Razstavo gozdarstva in lesne industrije LR Slovenije v Ljubljani.* Med izdelovalci pohištva iz Solkana, Maribora, Tržiča je prikazano tudi pohištvo z Duplice pri Kamniku.

Prvi dokumentarni film, ki je v celoti namenjen tematiki Kamnika, je nastal 9. oktobra 1949: *30*

- *Tovariš Tito med Hokejem 66 v Sloveniji.* 1966. Foto Slovenija Ljubljana, kamera Edi Heric, 16 mm, črno-beli, 217 m.
- *Tovariš Ulbricht v Sloveniji.* 1966. Foto Slovenija Ljubljana, kamera Edi Heric, 16 mm, barvni, 234 m.
- *Veselo srečanje.* 1967. Slovenska izseljenska matica, režija Stane Lenardič, 16 mm, barvni, zvočni, 260 m.
- *Pismo z gora.* 1971. Viba film, scenarij in režija Jane Kavčič, kamera Ivan Marinček, glasba France Lampret, 16 mm, barvni, zvočni, 175 m.
- *S Kolandrom po Sloveniji/With Kolander to Slovenia.* 1971. Kollander World Travel Cleveland, režija Stane Lenardič, glasba Oliver Telban, 16 mm, barvni, zvočni, 137 m.
- *Ljubljana.* 1972. Viba film, scenarij Vladimir Koch, režija Jane Kavčič, glasba France Lampret, 16 mm, barvni, zvočni, 138 m.
- *Bele gazi.* 1973. Viba film, režija Jane Kavčič, kamera Ivan Marinček in Tone Robnik, glasba Berti Rodošek, 35 mm, barvni, zvočni, 410 m.
- *Mesto Kamnik in njegove lepote.* 1963. Viba film, scenarij Vladimir Koch, režija France Štiglic, kamera Rudi Vavpotič, 35 mm, barvni, zvočni, 300 m.
- *Tito, najdražji gost.* 1977. Viba film, 35 mm, barvni, zvočni, 674 m.
- *Zadnje lastovke.* 1978. Viba film, scenarij in režija Marika Milkovič, kamera Jure Brišnik, nastopajo: Janez Arnež, Peter Grilc, Jožefa Humar, Jože Koželj, Alojz Močnik, France Trobevšek in Kati Turk. 35 mm, barvni, zvočni, 309 m.
- *Mesto Kamnik in njegova stara industrija.* 1975. Viba film, scenarij Vladimir Koch, režija Dušan Povh, kamera Mile de Gleria, 35 mm, barvni, zvočni, 435 m.
- *Slovenska polka.* 1975–1980. DDU Univerzum Ljubljana, 16 mm, barvni, 125 m
- *Svadba/Kmečka ohcet.* 1981. Filmske novosti Beograd, 35 mm, barvni, zvočni, 461 m.
- *Romanca ali anatomija sanj.* 1982. Viba film, scenarij in režija Vasko Pregelj, kamera Jure Brišnik, 35 mm, barvni, zvočni, 246 m.
- *Titan Kamnik.* 1986. Unikal studio Ljubljana, režija Ivan Merljak, kamera Ivo Belec in Ivan Merljak, glasba Ilija Šurev, pripovedovalec Jernej Pikl, 16 mm, barvni, zvočni, 333 m.
- *Slovenija pozimi.* 1986. Unikal studio Ljubljana, režija Andrej Mlakar, 16 mm, barvni, zvočni, 148 m.
- *Ora pro nobis.* 1988. Viba film, režija Rajko Ranfl, kamera Jure Verstovšek, 35 mm, barvni, zvočni, 281 m.

Ogled filmov mi je v Slovenskem filmskem arhivu omogočila Marta Rau Selič, višja referentka II; posnetke iz filmov, objavljene v tem zborniku, pa je reproduciral Borko Radešček, filmski restavrator. Obema prisrčna hvala!

17 - Ivan Nemanič, 1998: *Filmsko gradivo Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije. Dokumentarni, igrani in animirani filmi.* 2., dopolnjena izdaja. Inventarji. Serija Zbirke, zv. 1. Ljubljana: ARS.
- Ivan Nemanič, 1998: *Filmsko gradivo Arhiva republike Slovenije, 1905–1993. Dokumentarni, igrani in animirani filmi.* Inventarji. Serija Zbirke, zv. 4. Ljubljana: ARS.
- Tatjana Rezec Stibilj, Lojz Tršan, 2000: *Filmsko gradivo Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije.* Inventarji. Serija Zbirke, zv. 5. Ljubljana: ARS.
- Tatjana Rezec Stibilj, Vladimir Sunčič, Lojz Tršan, 2002: *Filmsko gradivo Slovenskega filmskega gradiva pri Arhivu Republike Slovenije.* Inventarji. Serija Zbirke, zv. 6. Ljubljana: ARS.

18 Po vojni je bila tovarna preimenovana v Utok (Usnjarska tovarna Kamnik); danes tovarne ni več – na njenem mestu stoji večji stanovanjski blok. Spomin na tovarno ohranjata imeni ob bloku: Usnjarska cesta in Knafličev prehod.

19 Domnevam, da so pri filmu sodelovali tudi alpinisti iz Kamnika. V zborniku *Planinsko društvo Kamnik, 1893–1993*, je namreč podatek, da je bil leta 1948 opravljen »*prvenstveni vzpon v vzhodni steni Brane*«, pozimi pa je bil na Kamniškem sedlu organiziran zimski alpinistični tečaj, ki sta ga vodila Uroš Župančič in Pavle Kemperle (str. 228), vendar o kakšnem sodelovanju pri snemanju filma ni podatkov. Tudi v knjigi *Zgodovina reševanja v gorah nad Kamnikom* (France Malešič et al., 2002) nisem našel potrditve za svojo domnevo, ki se mi zdi zelo verjetna, saj je bila tedaj v Kamniku alpinistična dejavnost zelo razvita. PD Kamnik tudi nima pregleda filmov, v katerih so sodelovali kamniški alpinisti (vir: Bojan Pollak).

Slika 4: Posnetek iz filma 30 let SKOJ-a, 9. okt. 1949. Fant, ki se ozira proti kameri, je pisec tega članka, tedaj 15-letni dijak kamniške gimnazije. Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije, Zbirka filmov AS 1086 (reprodukcija: Borko Radešček).

let SKOJ-a,[20] posnel pa ga je Anton Smeh - Harry (1898–1953), prvi slovenski poklicni filmski snemalec. Leta 1939, 6. avgusta, je bila namreč 5. državna konferenca SKOJ-a na Mali planini, vodil pa jo je Ivo Lola Ribar, in sicer v koči, ki je bila nedaleč od današnje Steletove (p. d. Lectarjeve) bajte.[21] Med približno 20 udeleženci iz raznih jugoslovanskih pokrajin sta bila predstavnika CK KPJ Franc Leskošek Luka in Edvard Kardelj, pokrajinsko organizacijo SKOJ za Slovenijo pa so zastopali Sergej Kraigher, Stane Bobnar in verjetno Jože Fink. V dosedanjih zapisih ni podatkov, kdo je konferenco organiziral in zakaj je bila na Mali planini. 9. oktobra 1949 je spominsko ploščo na pobočju pod Lectarjevo bajto odkril Lojze Erbežnik, član CK LMS, slovesnosti pa se je udeležil tudi Miha Marinko, predsednik vlade LR Slovenije, ki je obujal spomine na delovanje SKOJ-a. Govorniški oder je bil pred okrašeno Lectarjevo bajto (na pročelju bajte je bila pod partijsko zastavo v sredini pritrjena Titova slika, desno pod jugoslovansko Kardeljeva, levo pod slovensko pa Ribarjeva). Na prireditvi je bilo tudi nekaj dijakov 5. razreda tedanje osemletne kamniške gimnazije (šol. l. 1949/50). Že dan pred odkritjem plošče smo taborili na Mali planini (od sošolcev se spominjam še Mirka Juterška in Boruta Ocepka). Naslednji dan smo med filmskim snemanjem sodelovali v zrežiranem pohodu (v strnjeni skupini) proti spominski plošči na prizorišče proslave.

Kamnik se pojavlja v slovenskem dokumentarcu tudi v zelo drobnih prikazih, tako npr. v *Filmskem obzorniku 47* (28. junij 1950) v 3. točki, ki prikazuje gradnjo dolinskih hudourniških pregrad v Kamniški Bistrici in Mojstrani.

Med kulturnimi dokumentarci se dotika Kamnika daljši biografski film *Oton Župančič* (1. februar 1951). Med pesnikovimi življenjskimi postajami je tudi grad Zaprice, kamor je z družino hodil na počitnice in kjer je leta 1923 začel pisati *Veroniko Deseniško*, tragedijo v petih dejanjih (delo je izšlo leta 1924).[22] Kot kaže, je Oton Župančič rad prihajal v Kamnik. Tako piše Niko Košir v svoji knjigi *Srečanja s sodobniki* (CZ 1989), da je po vojni (jeseni 1945 ali 1946) z avtom peljal Otona Župančiča v Kamnik pisatelj Ciril Kosmač, tedaj glavni urednik Slovenskega poročevalca, v družbi še z Nikom Koširjem, tedaj časnikarjem istega dnevnika, pozneje prevajalcem iz italijanščine, španščine in francoščine

20 SKOJ – Savez komunističke omladine Jugoslavije, ust. 1919 v Zagrebu. Leta 1936 so sektaši organizacijo razpustili, pod vodstvom novega CK KPJ s Titom na čelu je organizacija zavzela mesto v komunističnem gibanju. Vodja SKOJ-a je postal Ivo Lola Ribar. Iz teh vrst so izšli tudi prostovoljni borci za republikansko Španijo (1936–1939). Leta 1941 se je partizanskim odredom pridružilo 15000 skojevcev. Podatki iz člankov v Slovenskem poročevalcu, 9. 10. 1949, str. 2, in 11. 10. 1949, str. 3, ter pisma (meni 18. 6. 2007) zgodovinarja dr. Mirka Stiplovška, univ. prof., sicer maturanta kamniške gimnazije.

21 V literaturi je večkrat omenjeno, da je bila konferenca v Lectarjevi bajti, vendar so dejstva drugačna. Lastnik koče Janko Stele (1899–1976), znani svečar in posestnik iz Kamnika, je kočo zgradil šele leta 1941. Vse koče na treh planinah (Veliki, Mali in Gojški) s kapelico Marije Snežne in planinsko kočo vred so bile pozimi 1944/45 požgane. Kmalu po vojni so lastniki postavili nove, tudi kapelico. Prim: Mija Majcenovič, 2006: *Odsevi minulega časa*. Ljubljana: Littera picta.

22 Ivan Zika piše v *Kamniškem zborniku 1959*, 245–248, da je v letih 1930 in 1931 počitnikoval z družino na gradu Zaprice tudi pisatelj Fran Milčinski.

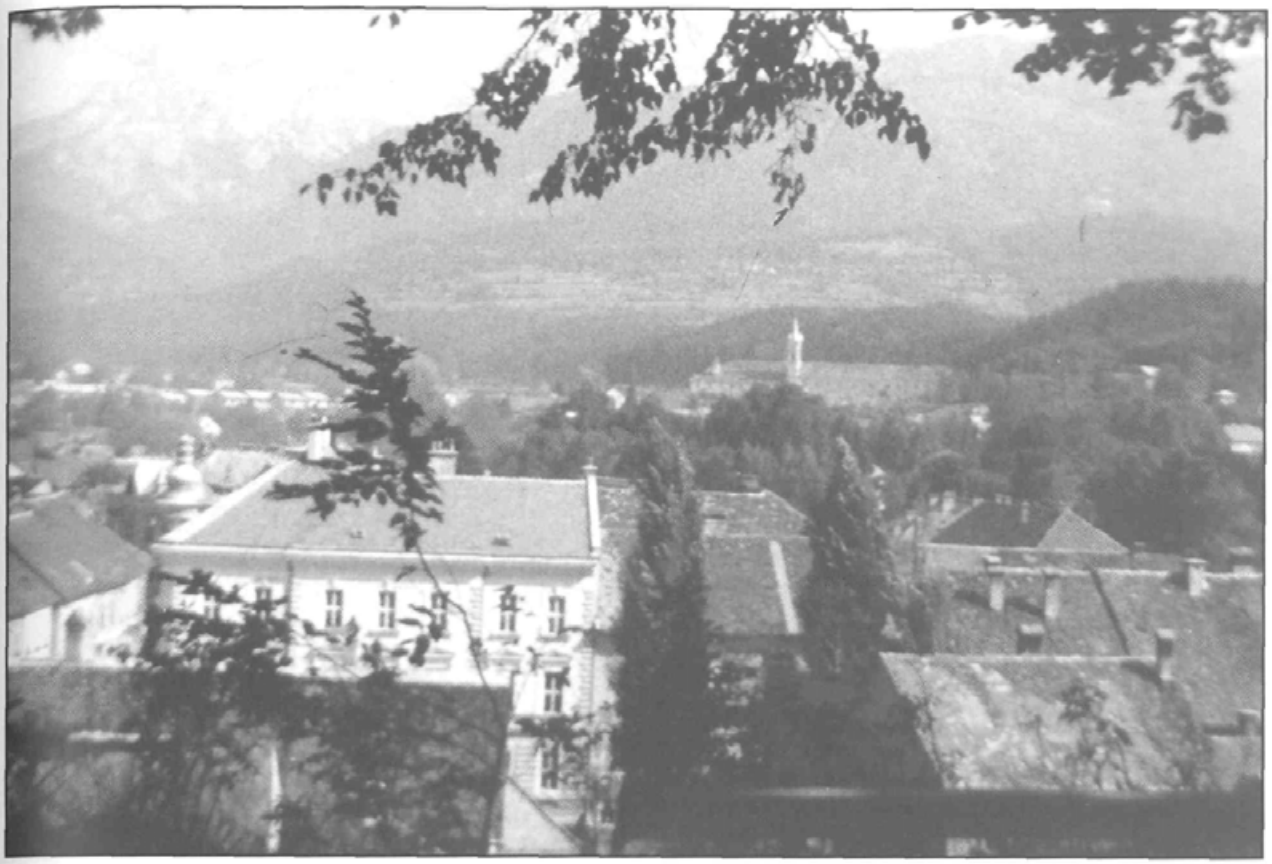

Slika 5: Režiser France Štiglic in snemalec Rudi Vavpotič sta postavila filmsko kamero tudi na Mali grad, ko sta leta 1963 snemala dokumentarec Mesto Kamnik in njegove lepote. Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije, Zbirka filmov AS 1086 (reprodukcija Borko Radešček).

ter pisateljem. Med drugim so se ustavili tudi Pri nebeškem očetu, nekoč znani gostilni v Maistrovi ulici, kamor so menda pogosto zahajali.

Gradnjo povojnega Kamnika prikazuje film *Kamnik* (25. avgust 1959), tako na Grabnu, stanovanjske hiše med cestama Kamnik–Kranj in Kamnik–Ljubljana. Za dodatek vidimo tudi poslopje kamniške gimnazije, grad Zaprice in panoramo mesta.

Večkrat je Kamnik prikazan le v nekaj kadrih: tako v (barvnem) filmu *Nenavaden lov* (26. december 1959), v katerem vidimo lov na gamse z mrežami v gozdnem rezervatu Mala Pišnica (pri Kranjski Gori) in njihovo naselitev v planinskem rezervatu na Nanosu in v gojitvenem lovišču v Kamniški Bistrici.[23] V filmu *Tomos za 80-letnico avto-moto športa* (1961) vidimo proizvodne faze v izdelavi motornih koles v Tomosu (Koper) in nekaj cestnohitrostnih dirk s Tomosovimi motorji, med njimi tudi dirko v Kamniku. V filmu *Pohod ob žici okupirane Ljubljane* (7. maj 1961) spremljamo tekmovanje v malem maratonu na progi Kamnik–Ljubljana v dolžini 25 km. Start ekip je bil v Kamniku, nato tek skozi mesto, Duplico, Šmarco, Preserje, Rodico, Črnuče in po Titovi cesti (danes Dunajski) na stadion za Bežigradom. Film *Volčji Potok* (23. septembra 1961) prikazuje selitev baročne Kozlerjeve hiše, ki je stala ob Titovi cesti (danes Dunajski) na mestu današnje palače Mladinska knjiga – v arboretum Volčji Potok. Kamnite dele hiše, ki je nikdar niso postavili na novo, so oštevilčili in zložili v parku. Že po nekaj letih je vse to izginilo neznano kam.

Bolj mimogrede se ustavi v Kamniku dokumentarec z ekološko tematiko *Brigade nevidnih* (letnica nastanka ni znana). Prikazuje delo smetarjev ponoči, črna odlagališča, pranje avtomobilov, nevestno ravnanje z odpadki. Nekaj kadrov je povezanih tudi s Kamnikom.

Med dokumentarce s politično tematiko spadajo *Tovariš Tito med Hokejem 66 v Sloveniji* (1966), *Tovariš Ulbricht v Sloveniji* (1966) in *Tito, najdražji gost* (1977). Prvi spremlja Titov obisk v Kamniku, kjer je bil na kosilu, in obisk perutninske farme na Duplici,[24] drugi pa tudi obisk iste farme (Jata Emona) na Duplici. Tretji film obširno prikazuje maršalove obiske v Sloveniji med letoma 1945 in 1977, med drugim tudi Tita na lovu v Kamniški Bistrici in srečanje z delavci tovarne Titan v Kamniku, kjer je bil Tito leta 1911 zaposlen kot ključavničar.

Obisk ameriških Slovencev v stari domovini prikazujeta filma *Veselo srečanje* (1967) in *S Kolandrom po Sloveniji/With Kolander to Slovenia* (1971). *Veselo srečanje* se dotika Kamnika s prikazom dneva narodnih noš, hotela Šimnovec in staj na Veliki planini, *S Kolandrom po Sloveniji* pa prikazuje staro mestno jedro Kamnika, življenje na ulici, izveske trgovin, ples na

23 Sašo Hrovat (Triglavski narodni park) mi je pisno pojasnil (26. 11. 2007), da so v teh letih lovili in naseljevali gamse na Nanos in v Kamniško Bistrico, ker tam ni bilo pristne gamsje populacije v zadostnem številu. Menili so, da je ta življenjski prostor (habitat) primeren za naselitev in nadaljnjo naravno dinamiko te živalske vrste. Ker sta ti območji zaokroženi celoti, se tamkajšnji gamsi le redko mešajo z drugimi. Strokovni razlogi so torej bili, da se »osveži kri«, to pomeni, da je čim manj parjenja v sorodstvu. S tem ukrepom sta povezani tudi poznejša odpornost živali in izpostavljenost boleznim, ki pretijo gamsom. Zato je bila ta preselitev tedaj strokovno upravičena. Danes gamsov ne selijo več.

24 Ust. 1963, še danes največja perutninska farma v Sloveniji.

Slika 6: Film Zadnje lastovke (1978) je ujel zgodovinski trenutek: slovo Kati Turk od pastirovanja, ko je mladi rod že zazrt v druge svetove. Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije, Zbirka filmov AS 1086 (reprodukcija: Borko Radešček).

trgu, Šutno in polje s Kamniškimi planinami. Za oba filma so značilni uvodni kadri, ki prikazujejo izstopanje izseljencev iz letala na letališču Ljubljana, sprejem z narodnozabavnimi ansambli in narodnimi nošami, nagovori, šopki itn.

Pismo z gora (1971) je barvni film o Julijskih Alpah in Karavankah in se le za trenutek ustavi v Kamniški Bistrici. Tudi barvni film *Ljubljana* (1972), ki prikazuje Ljubljano in naravne lepote Slovenije, se komajda ustavi na Veliki planini, prav tako barvni film *Bele gazi* (1973).

Kamnik pa najbolj temeljito in zaokroženo predstavljajo barvni dokumentarci: *Mesto Kamnik in njegove lepote* (1973), *Mesto Kamnik in njegova stara industrija* (1975) in *Titan Kamnik* (1986).

Filmu *Mesto Kamnik in njegove lepote* je dala viden pečat odlična filmska ekipa: scenarist Vladimir Koch, režiser France Štiglic, snemalec Rudi Vavpotič in montažerka Darinka Peršin. Njihov ustvarjalni delež se kaže v bogati vsebini, snemalnih kotih, gibanju kamere, izrezih filmske slike in montaži. Pogled na mesto uokvirja panorama mesta z letala, sledita Mali in Stari grad, nato portali starih meščanskih hiš, votivne podobe, kipi v muzeju, notranjščina župnijske cerkve na Šutni, samostanske knjižnice (Dalmatinova Biblija), Sadnikarjevega muzeja. Oko filmske kamere opazi svečarstvo, cehovske izveske lokalov, kavarno Veroniko, spominske plošče in spomenike, grad Zaprice, tovarno Stol na Duplici in njene izdelke, podobo mesta pa zaokroži še s prikazom cerkva v Tunjicah, Stranjah in pri Sv. Primožu. Seveda ne manjkajo podobe arboretuma v Volčjem Potoku, izvira Kamniške Bistrice, žičnice na Veliko planino ter pastirskih oblačil in narodnih noš.

Dokumentarec *Mesto Kamnik in njegova stara industrija* v svoji slikovni predstavitvi poglablja tisto, kar je prejšnji film prikazal bolj mimogrede ali pa tudi izpustil, npr. smodnišnico, samostan Mekinje, proizvodnjo plastičnih mas, lončarje pri izdelavi in poslikavi keramike, proizvodnjo elektroelementov v Svitu, izdelovanje ključavnic in elementov za vodovodne inštalacije (Titan), strojenje, barvanje in krojenje (obrezovanje) usnja ter proizvodnjo plastične obutve (Utok), tkanje in proizvodnjo kravat in frotirastih brisač (Svilanit).

Film *Titan Kamnik* je filmska pripoved o razvoju te naše znane tovarne, in sicer v kontrastni podobi: na eni strani spoznamo staro podobo tovarne (fotografije), ki se prelije v prikaz sodobne proizvodnje. Vidimo, kako izdelujejo ključavnice, smučarske vezi Tirolya, gorske cepine in ladijska sidra. Na koncu spoznamo še politični, športni in kulturni utrip Titana: maršal Tito s soprogo Jovanko na obisku, Kardelj ... smučarsko tekmovanje delavcev na Veliki planini in mešani pevski zbor Titan Kamnik.

Film *Zadnje lastovke* (1978) bi lahko uvrstili med dokumentarno-poetične dokumentarce, saj poleg vsakdanjih opravil, kot so paša, molža, oblikovanje trničev in pisav za trniče, hlebov sira, subtilno prikazuje, kako starejši pastirji preživljajo poletje na Veliki planini kot zadnje lastovke, kajti mladi rod opušča pastirovanje na planini. Odlični posnetki planinskih vrhov, pastirskih koč, živine in paše dajejo lepotni pečat tej filmsko oblikovani etnološki tematiki.

V Slovenskem filmskem arhivu je ohranjenih še nekaj filmov, ki bolj na splošno prikazujejo Slovenijo in ob tem se z nekaj kadri ustavijo tudi v našem okolju; takšna sta npr. filma *Slovenska polka* (1975–1980)

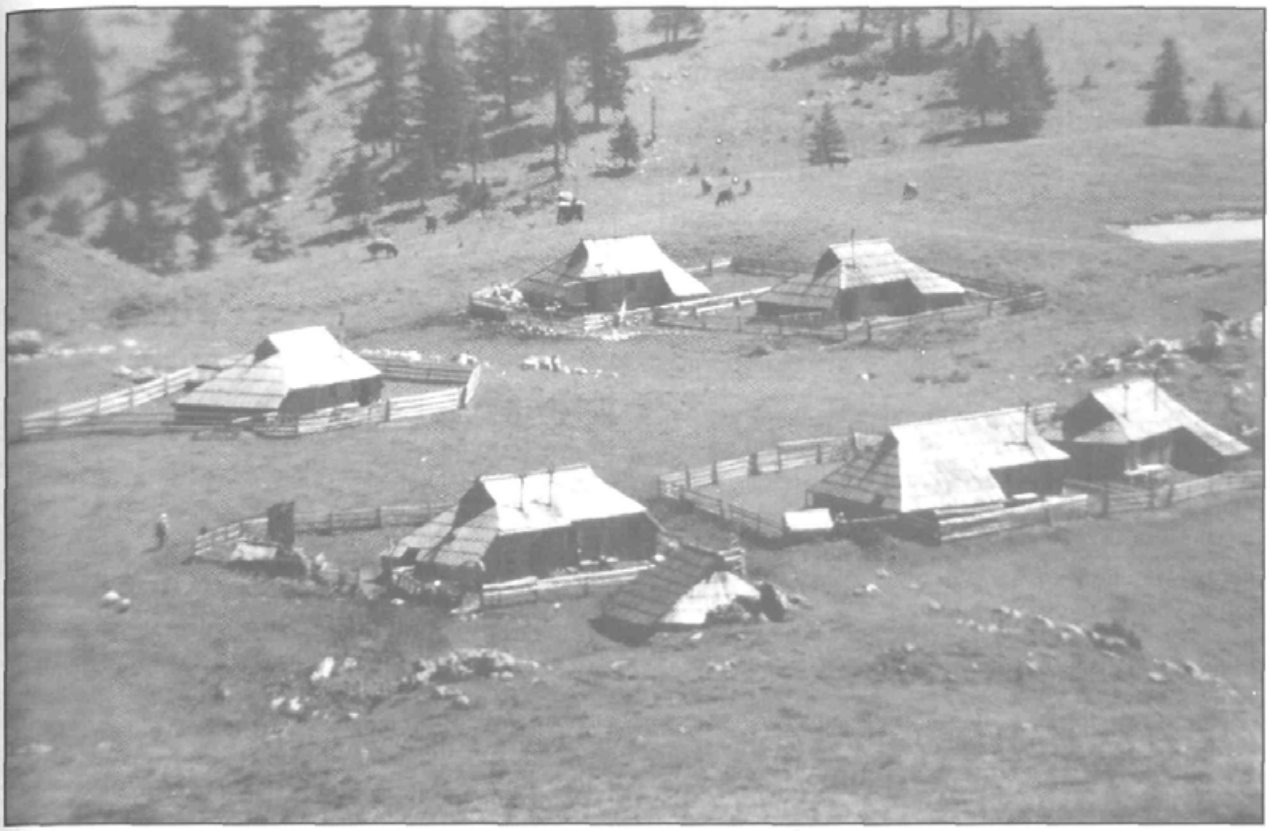

Slika 7: Nostalgične Zadnje lastovke ohranjajo kljub minevanju časa, ki ga lovijo v zgodovinski spomin, ščepec poezije preteklosti. Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije, Zbirka filmov AS 1086 (reprodukcija Borko Radešček).

s prikazom izvira Kamniške Bistrice in del Filmskih novosti Beograd – *Svatba/Kmečka ohcet* (1981), ki v okolju Kamniške Bistrice prikazuje česanje in predenje volne, predelovanje mleka v maslo, pletenje košar, molžo, žaganje drv itn.

Komajda bi med dokumentarce uvrstili *Romanco ali anatomijo sanj* (1982); eksperimentalni igrano-dokumentarni film brez besedila scenarista in režiserja Vaska Preglja (vnuka pisatelja Ivana Preglja) ter snemalca Jureta Brišnika, ki podobe lokvanja v Volčjem Potoku uporablja le kot filmsko metaforo svojih miselno-čustvenih izpovedi.

Slovenija pozimi (1986) se spet ustavlja na zasneženi Veliki planini, pri pastirskih kočah, smučarjih, le podoba gondole na žičnici nas dokaj natančno uvršča v čas sicer brezčasnih posnetkov.

Film *Ora pro nobis* (1988)[25] režiserja celovečernih filmov Rajka Ranfla končuje naš pregled kinematografskih dokumentarnih filmov o Kamniku in njegovi okolici. Ta film prikazuje utrip življenja ob kapelici s kipom Marije v Županjih Njivah blizu Stahovice, kjer naj bi se kip Marije čudežno premikal, vsebuje pa tudi razlago radiostezista o zdravilnem sevanju na prostoru za kapelico. Po poročilih časnikarja Janeza Petkovška[26] so se kmalu potem, ko se je maja 1988 raznesel glas o čudežnem premikanju Marije, začeli množični obiski v večernih urah, dnevno tudi po petsto obiskovalcev vseh generacij. Potem ko je znani radiostezist Stane Oblak iz Škofje Loke ugotovil zdravilno vesoljsko sevanje ob kapelici (močnejše kot na vseh do tedaj znanih lokacijah, kar 25.000 enot), se je zanimanje za obisk kapelice še povečalo.[27] Dvajset let po tem dogodku ljudje še vedno obiskujejo kapelico, a v manjšem številu. Tedanji časnikarski viri (leto 1988!) tudi poročajo o pripovedih starejših domačinov, da se je Marija vedno »premikala« v usodnih časih, npr. pred prvo in drugo svetovno vojno. Ali je Marija v Županjih Njivah napovedala največji slovenski čudež: osamosvojitev Slovenije?

Slovenski dokumentarni film je na svoj način obogatil kulturo časa, v katerem je nastal. Najbrž pa se ne zavedamo dovolj, da ostaja dokumentarec prvovrstno vizualno gradivo za različne raziskovalce, saj film najprej ohranja, sčasoma pa tudi razkriva marsikatero podobo časa, ki v trenutku nastanka filma sodobnikom morda ni bila zanimiva, a jo je nezavedno upodobil ustvarjalčev čut, ki ga je spremljalo tudi latentno hotenje, da bi s filmom ne le upodobil, temveč tudi presegel svoj čas. Ne vem, kolikokrat smo si že povedali, da film ni le vir za zgodovino filma ali filmske umetnosti, temveč tudi vir za zgodovino naroda, države, ustanov, posameznikov. Za nekatere so gibljive, govoreče, črnobele ali barvne slike s filmskega traku nova razsežnost umetniškega izražanja, nemalo pa je tudi takih, ki jim je film predvsem medij za obveščanje in dokumentiranje. Slovenski dokumentarni film, tudi o Kamniku, je prava zakladnica za preučevanje naše preteklosti.

25 Ora pro nobis – lat. Prosi za nas ... (prošnja v katoliških molitvah).

26 Npr. v Delu 2. in 14. junija 1988.

27 Prim. Črt Kanoni, 1988: Sv. *Marija iz Županjih Njiv*. Turistično društvo Kamniška Bistrica in KS Kamniška Bistrica.

Images of Kamnik on the Screen

Summary

The documentary about Kamnik and its surroundings was not produced until after WW2.

For the most part it is an informative documentary, which shows the economic development during the post-war years, sports and cultural activities, strongly emphasises its natural beauty and is accompanied by a commentary that for the most part glorifies the »continual development« of socialistic Yugoslavia. This is how this Slovene documentary strongly reflected the political ideals of the government, which substantially supported the film industry, as it was in their belief that the »documentary« was appropriate to educate the so-called »masses«. At the same time, the documentary continues the tradition of sculpting Kamnik from painters to photographers giving them a new dimension – a moving picture with a commentary. About ten years after the start of Slovene television (1968), the traditional Slovene documentary started to slowly move from cinema to T.V. where it completely found itself literally »at home«. There are approximately thirty documentaries about Kamnik; they are preserved in the Slovene Film Archive at the Archive of the Republic of Slovenia and they are a real treasure for studying our past.

Janja Železnikar, univ. dipl. arheol.
Medobčinski muzej Kamnik
Muzejska pot 3, Kamnik

Najstarejša doslej raziskana ovalna pastirska bajta na Veliki planini

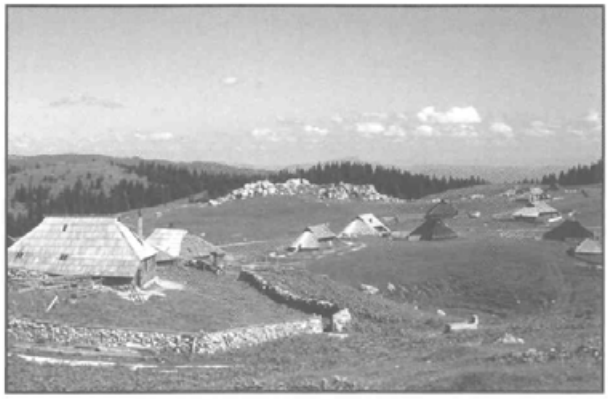

Sl. 1: Pogled z lokacije ovalne bajte proti Pečicam in Velikemu stanu. Foto: J. Železnikar.

Uvod

Minilo je več kot desetletje, odkar so se zbrali zanesenjaki, ljubitelji in arheološki navdušenci: dr. Tone Cevc, Miran Bremšak in France Stele. Tako kot že mnoge so skupaj z dr. Jano Horvat z Inštituta za arheologijo ZRC SAZU odkrili tudi lokacijo doslej najstarejšega znanega ovalnega tlorisa velikoplaninske bajte. Preliminarne rezultate je predstavil že dr. Cevc leta 2000[1] in podpisana[2] v njegovi zadnji monografiji Človek v Alpah. Na tem mestu bi rada samo na kratko opozorila na pomen odkritja doslej prvega in edinega raziskanega tlorisa bajte z ovalno lopo ter predstavila arhitekturo samo in arheološke najdbe.

Opis najdišča

Svet med Kocjanovo in Hebanovo bajto na Velikem stanu je valovit, prekrit s travnato rušo, ponekod iz nje molijo posamezni večji skalni balvani. Pašno območje Velikega stanu je precej uničeno. Za gradnjo obor in ograd so si nekateri lastniki stanov po planini nabrali kamenje in tako verjetno uničili ali vsaj poškodovali marsikateri tloris starejše pastirske koče. Za Hebanovo bajto na zahodu in severozahodu sta dve večji in globlji kotanji, v katerih se dlje časa zadržuje voda, pozimi pa sneg. Na severni strani, proti Kocjanovi bajti, teren od naše lokacije rahlo pada in se kmalu pred hišo dvigne v pobočje z naravno ravnino. Proti jugovzhodu se iz sedla odpira pogled na Pečice (1557 m n. m. v.) in na kapelo Marije Snežne. Svet med najdiščem in Pečicami je grapast, vmes so večje lokve z vodnimi napajališči za živino. Pod pobočjem Planjave se na t. i. Spodnjem Koncu vrstijo številne planšarije in stanovi (sl. 1).

Na rahlo privzdignjenem platoju na sedlu pod Kocjanovo bajto (sl. 2) smo opazili precej dobro vidne ostanke arhitekture. V pravilne linije naloženi kamni (sicer redki, pa vendarle) so nas prepričali, da je to dobra lokacija za zakoličenje sonde. Izkopavanja so trajala od 1. do 5. junija 1999.[3]

Terenski izvid in rezultati raziskav

Sonda je merila 12 x 14 m. Velikost sonde smo prilagodili na površju vidnim ostankom kamnite konstrukcije objekta. Celotna površina izkopnega polja je bila prekrita s travnato rušo (SE 001), ki je bila debela 3–8 cm. Pod rušo smo izkopali temno rjavo zemljo (SE 002), v kateri so se skrivali ruševinski ostanki bajte. Ponekod smo že po 8 cm, drugje pa po 22 cm naleteli na preperino skalne osnove (SE 006). V celoti smo odkopali približno 66,5 m^2 površine.

Med številnimi kamni (sl. 3), ki so ležali v sekundarni legi, so se iz kamene gmote jasneje pokazale določene linije. Iz njih se je dal razbrati prvotni tloris pastirske bajte (sl. 5), ki so ga sestavljali: *pastirjeva izba – celica,* sestavljena iz oboda, ki so ga tvorili posamezni kamni (SE 003), zloženi v jasno linijo predvsem na zahodnem delu. Ruševine suhozidne konstrukcije izbe smo označili posebej (SE 004, SE 017 in SE 018). Rekonstruirane dimenzije izbe merijo 4,40 m po x in 4,80 m po y osi. V desnem vogalu je bilo *ognjišče* (SE 011) – pravokotne oblike (dimenzij 1,30 m x 1,10 m), obdano s kamenjem (sl. 4). Notranjost (kurišče) je bila zapolnjena z oranžno rdečo prežgano zemljo (SE 007), v kateri so bili najdeni odlomki lončenih posod, predvsem pokrovi. Okolico ognjišča je obdajala sivorjava, s pepelom (»sajami«) pomešana zemlja (SE 008). Tu je bilo najdenih največ ostankov lončenine. *Lopa* je bila ovalne oblike (temelji SE 009 in ruševinski ostanki SE 012, SE 015). Širina temeljev lope je na najbolj ohranjenem delu v kv. 32 80 cm, sicer pa nikjer ne presega širine 60 cm. Notranja linija lope je od zunanjega roba celice praviloma oddaljena za 2 m, razen na južnem delu, kjer glede na izkopano predstavlja 3-metrski odmik. Lopa je po x osi merila 9,20, po y osi pa 8,60 m.

Arheološke najdbe

Med 1291 fragmentarno ohranjenimi arheološkimi najdbami z območja sonde številčno prevladujejo odlomki keramičnih posod – teh smo našli 1199. Keramika predstavlja 92 % vseh najdb (tabela 1). Največ najdb je ležalo v okolici ognjišča, kjer so bili lonci večino časa naloženi.

1 Tone Cevc, Tri tisočletja Velike planine. Na rob arheološkega odkritja ovalne pastirske bajte iz 17. stoletja. *Kamniški zbornik* 15, 2000. 113–122.

2 Janja Železnikar, Arheološko odkritje ovalne pastirske bajte na Veliki planini. V: Cevc, T. idr., *Človek v Alpah. Desetletje (1996–2006) raziskav o navzočnosti človeka v slovenskih Alpah*. 209–229.

3 V ekipi smo bili: dr. Tone Cevc, dr. Jana Horvat, Miran Bremšak, France Stele, Tina Žerjal, Sašo Poglajen, Bojana Rozman, Andrej Preložnik in Janja Železnikar.

Tabela 1: Številčna zastopanost posamezne vrste najdb v arheoloških plasteh

Vrsta najdbe	Ostenja posod	Ustja posod	Ustja -pokrovi	Dna	Ročaji	Okrašena ostenja	Gl. ustja	Gl. ostenja	Žebiji	Kosti	Ledniki	Drugo*	Skupaj
Iz SE-plasti	971	76	47	24	5	26	8	42	37	7	7	5	
PN -posebne najdbe									22	1	5	8	
Skupaj	971	76	47	24	5	26	8	42	59	8	12	13	1291
% delež	75,2 %	5,9 %	3,6 %	1,9 %	0,4 %	2,0 %	0,6 %	3,3 %	4,6 %	0,6 %	0,9 %	1,0 %	100 %

*kopača, srp, jagode, brus, idr. neopredeljeni predmeti; PN = so posebne najdbe

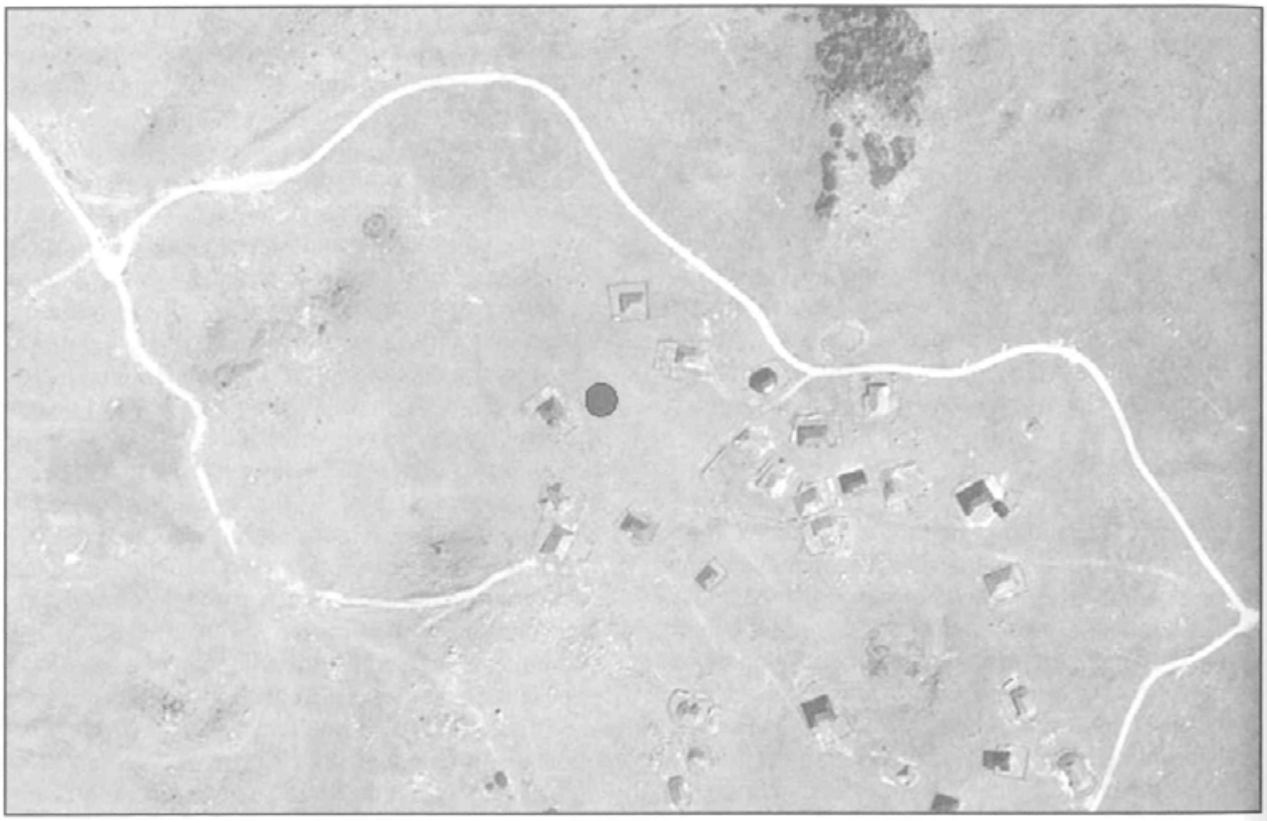

Sl. 2: Lokacija raziskanega novoveškega tlorisa ovalne bajte leta 1999. Veliki stan, med Kocjanovo in Hebanovo bajto.

Sl. 3: Pogled na ruševinske ostanke velikoplaninske bajte ob koncu izkopavanj leta 1999. Foto: S. Poglajen.

Sl. 4: Detajl ognjišča bajte. Foto: S. Poglajen.

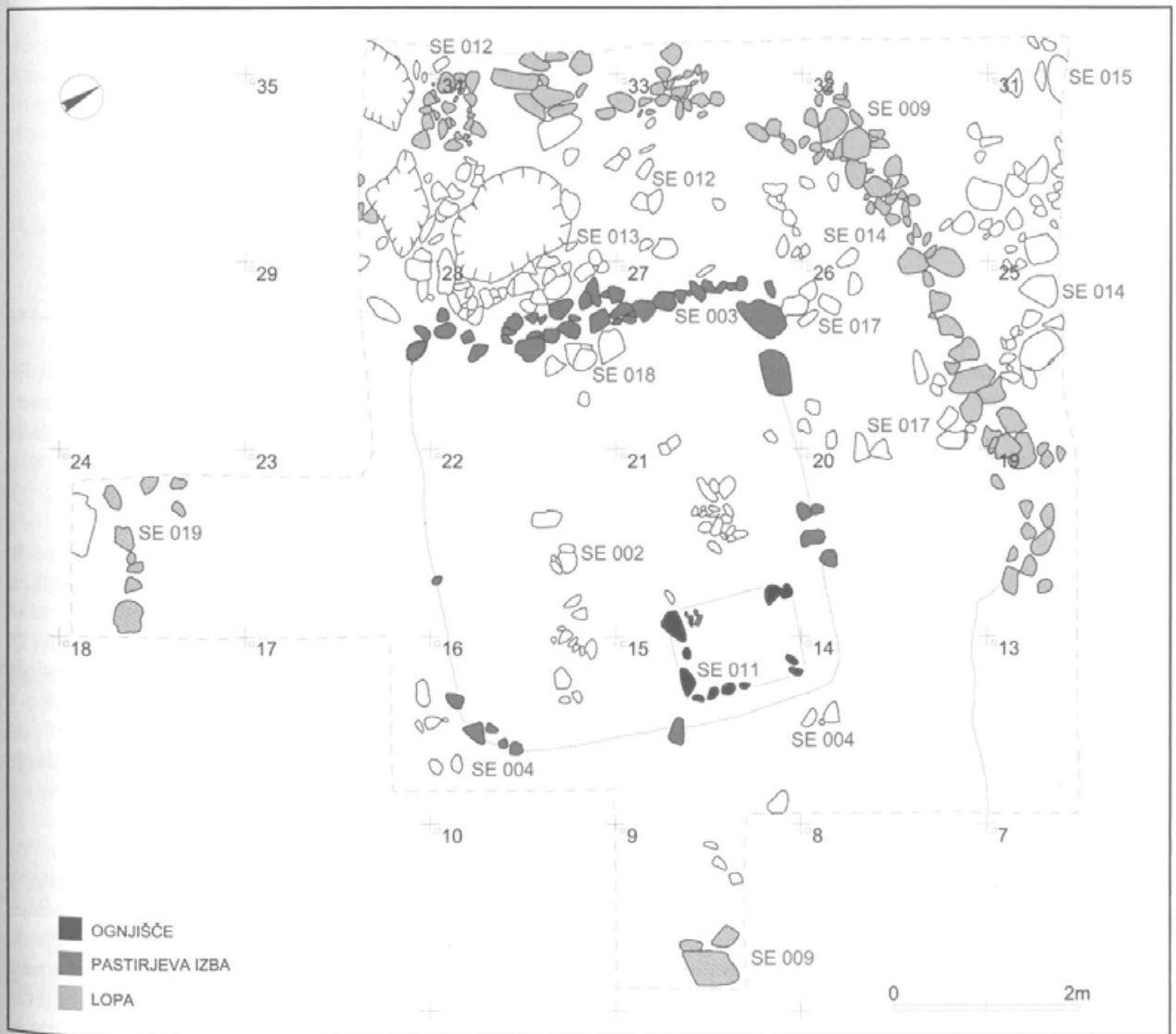

Sl. 5: Tloris novoveške pastirske bajte z Velikega stanu – pod Hebanovo bajto 1999. Risba: J. Železnikar.

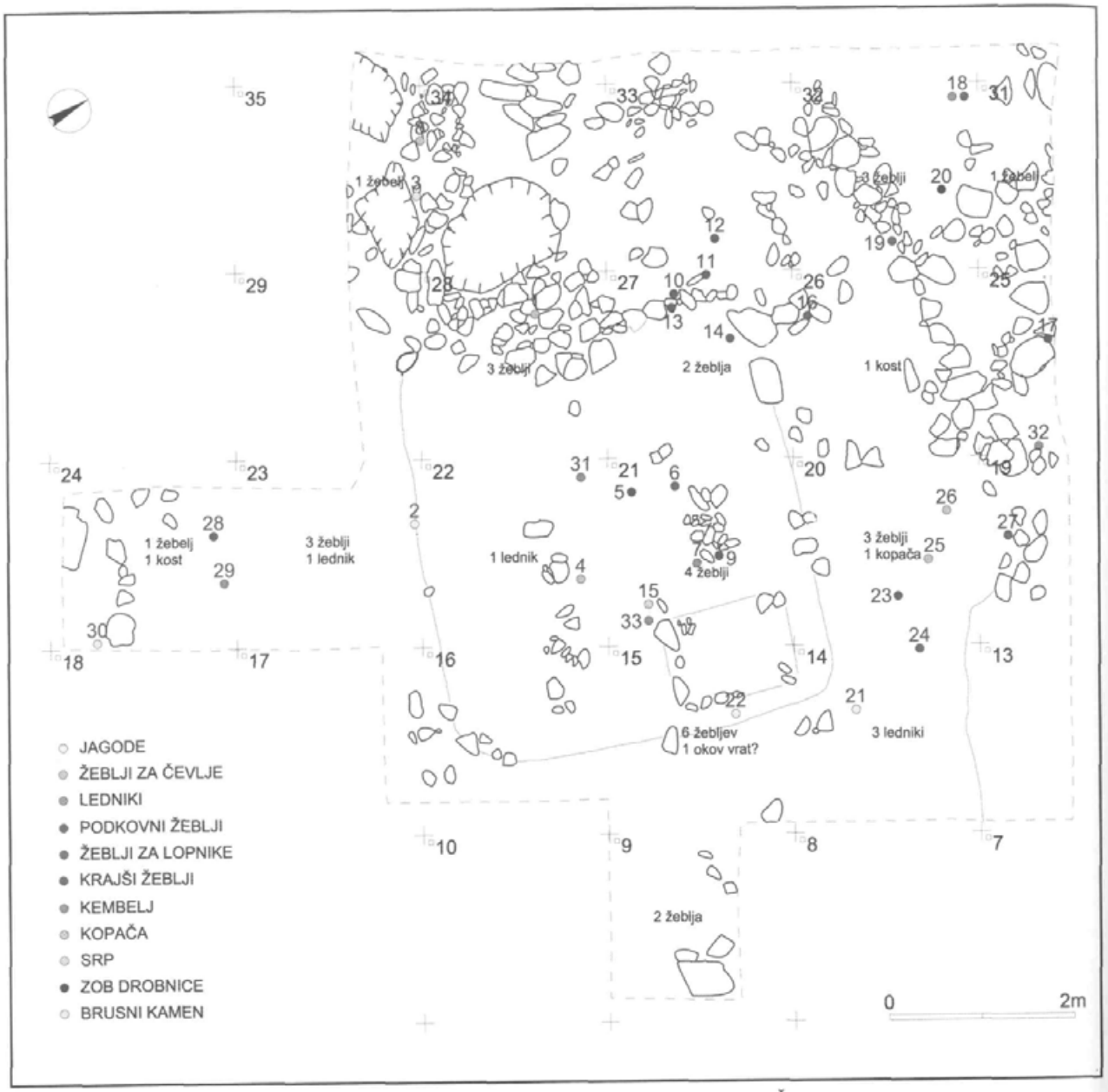

Sl. 6: Mikrolokacije posameznih vrst žebljev in drugih drobnih posebnih najdb (risala: J. Železnikar). Seznam PN na risbi: kopača: PN 1; steklene jagode: PN 2, PN 21, PN 22, kembelj: PN 3, žeblji tipa a) in b): PN 13, PN 19, PN 24, PN 27; žeblji tipa c): PN 10–12, PN 16, PN 18, PN 23, PN 29; žeblji tipa d): PN 5, PN 9, PN 14, PN 17, PN 28; žeblji tipa e): PN 7, PN 18, PN 31–33; žeblji tipa f): PN 4, PN 6, PN 8, PN 25, PN 26; zob drobnice: PN 20; srp: PN 15; brusni kamen?: PN 30 (številke PN so na risbi navedene brez opombe PN).

Keramika je zelo fragmentirana, največji kosi so veliki 2 x 3 cm, sicer pa ne presegajo velikosti 1 x 1 cm. To območje je pašno, živina s parklji drobi starejše ostanke, ki se skrivajo pod površjem zemlje. Posledice na arheološkem gradivu puščajo tudi zmrzal, voda in erozija, stalni gorski dejavniki in človek s svojimi posegi v prostor (čiščenje skal s terena). Med ostanki lončenine so redka časovno določljiva ustja (predstavljajo 5,9-odstotni delež od vsega najdenega materiala), 47 je ustij pokrovov (3,6-odstotni delež), redka so okrašena ostenja (26 fragmentov), glazirano posodje pa je sploh skromno prisotno (50 odlomkov oz. 3,9-odstotni delež).

Glazure so svetlo zelene, svetlo rjave ali temno rjave barve. Glazirano posodje je neprimerno za predelavo mleka v mlečne izdelke, verjetno pa je bilo tudi dražje in zato manj dostopno pastirsko-kmečkemu stanu.

Odlomki neglaziranih lončenih posod kažejo dokaj enotno podobo v načinu izdelave, žganju, okrasu in funkciji. Domača kuhinjska keramika je bila izdelana na lončarskem vretenu iz dobro prečiščene gline. Med izbranim posodjem je večina žgana v oksidacijskih (14 primerkov), 7 primerkov pa v redukcijskih atmosferah. Barve obeh oksidacijsko žganih posod se gibljejo v spektrih svetlo rdečih, rumeno rdečih, rjavo rdečih do rjavih in rjavo sivih tonov. Redukcijsko žgano posodje je rjavo, sivo ali črno sivo. Okras je redek, vezan na kanelirane in vrezane linije.

Glede na funkcijo posodja imamo v fondu najdb največ loncev, posod in pokrovov. Redkejši so fragmenti skled, skodel in krožnikov. Lonci in posode, namenjene kuhanju in shranjevanju hrane (t: 1: 1–9), merijo od 11,6 do 29,3 cm v premeru. Skleda t. 2: 13 je imela premer ustja 24,4 cm. Skodelam, iz katerih so jedli, sta pripadali dve (t. 2: 15, 16). Odprt premer prve je meril 13,4 cm, visoka je bila približno 5 cm. Prav tako

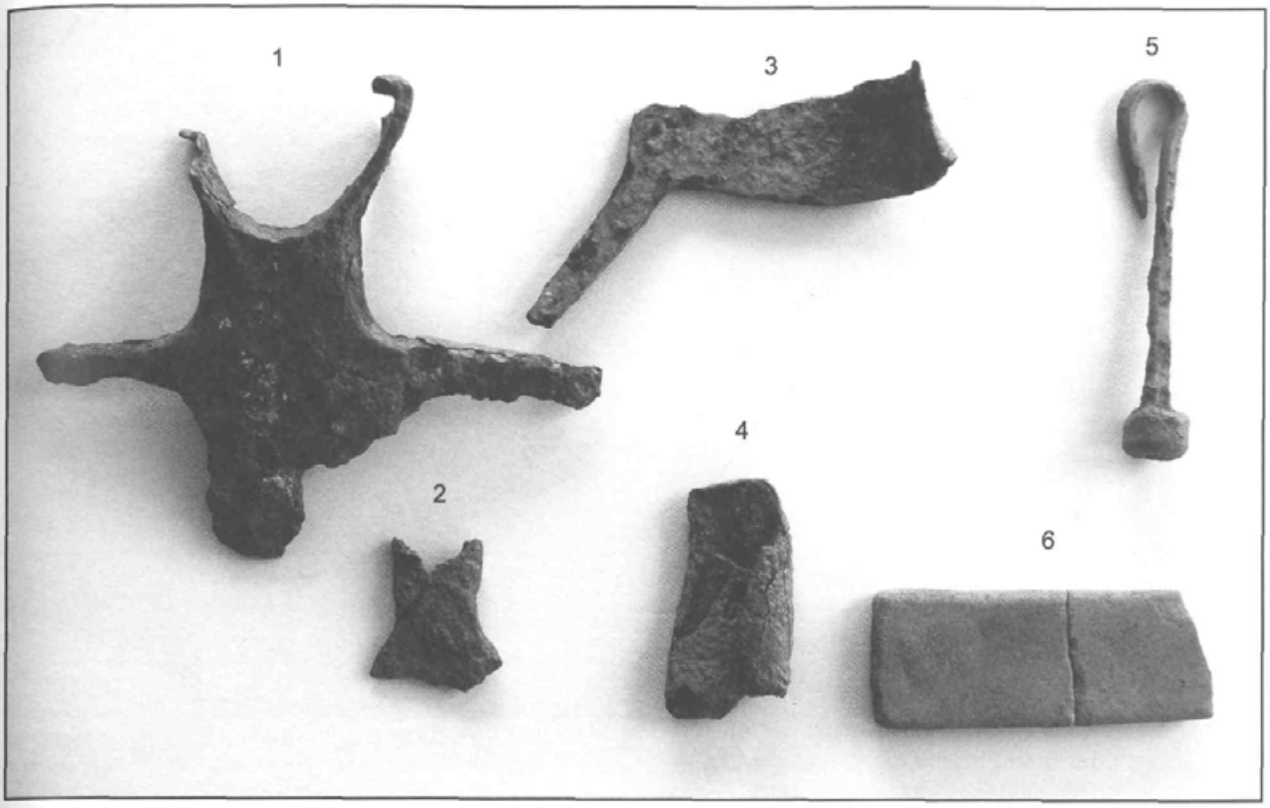

Sl. 7: 1: kopača (PN 1), 2: fr. kopača, 3: fr. srp, 4: fr. tečaj (okov) za vrata (?), 5: kembelj zvonca za drobnico (PN 3), 6: brusni kamen (?)

so za uživanje hrane imeli plitev krožnik (t. 1: 10). S številnimi pokrovi (t. 2: 17–21) pa so pred mrčesom in sajami s kurišča pokrivali hrano in kislo mleko, kar nas dodatno spodbuja k misli, da je bila živina neposredno prisotna v objektu. Morda svečniku, vrču ali kakšni drugačni posodi je pripadala noga (t. 2: 14). Na nekaterih posodah so vidne sledi uporabe (saje), saj so stale ob ognjišču.

Da bi odkrili morebitne primarne lege nekaterih predmetov, ugotovili morebitni razlog za opustitev objekta in potrdili domnevno namembnost posameznih prostorov, smo natančno beležili mikrolokacije posameznih najdb (mi jih imenujemo posebnih najdb – to so najdbe, ki se na najdišču ne pojavljajo tako pogosto kot keramika). Poleg posebnih najdb smo beležili še pozicijo žebljev, iz katerih smo potem ugotavljali, kje je bila skoncentrirana največja količina uničenega materiala.

Iz disperzije teh najdb in koncentracije keramike v okolici kurišča smemo sklepati na nekatera dejstva:

* da je v objektu bivala drobnica: kembelj z okroglim betom[4] (sl. 6: PN 3, sl. 7: 5) – najden v severnem delu lope, najdbe kosti in zob (sl. 6: PN 20) znotraj zahodne stranske lope;
* da je bilo na jugovzhodu izbe ognjišče in ob njem verjetno tudi vhod (fr. tečaja za vrata? (sl. 7: 4);
* da je pastir hodil po vseh prostorih oz. da je bil prisoten v izbi, v lopi in izven nje, saj so mu iz čevljev padli ledniki in žeblji za okovanje čevljev (sl. 6, sl. 8: 9–12);
* da so imeli v bližini bajte verjetno manjšo obdelovalno površino (kopači – sl. 7: 1–2) oz. da so tudi kosili travo (srp – sl. 7: 3 – najden v bližini ognjišča). Brusili so ga morda z brusnim kamnom, ki je bil skrit v zunanjem obodu na južni stani lope (sl. 7: 6);
* da so v bajti najdeni žeblji imeli vsak svojo funkcijo in da niso naključno na mestih najdbe.

Žeblji so zastopani z 59 kosi. Glede na njihovo funkcijo ločimo:

a) *daljše žeblje za pribijanje skodel na ostrešje* (sl. 8: 1, 2). Večinoma so zelo tanki, kvadratnega preseka, dolgi med 7,4 in 8 cm;
b) *žeblje za pribijanje* bruna *»lopnika« na leseno steno*. Ti so nekoliko debelejši in močnejši. Imajo glavice gobaste oblike, noge so pravokotnega preseka. Ohranjeni žeblji so dolgi med 5,4 in 7,7 cm (sl. 8: 3, 4);
c) *krajše žeblje za pribijanje letev na strešno konstrukcijo* dolžine od 3–4 cm, ki so podobne oblike kot njihovi daljši vzorniki (sl. 8: 5, 6);
d) *podkovne žeblje za pribijanje podkev* na konjsko kopito (sl. 8: 7, 8). Zanje je značilno, da imajo na koncu skrajšana stebla, dolgi pa so približno 3,5 cm;
e) *žeblje za okovanje cokel*, t. i. *»ledniki«* (sl. 8: 9, 10). Imajo 1–2 cm dolgo piramidasto glavo in 1–2 cm dolgo steblo. Med dvanajstimi ohranjenimi je večina dolga med 2,2 in 3,6 cm. Z ledniki okovani cokli so bili primerni za hojo po skalah, snežiščih in travnatih strminah in so dajali občutek varnosti (kot dereze za hojo po snegu);[5]

4 Po mnenju dr. Cevca in Mandla so bili takšni kemblji del zvoncev za drobnico. (Cevc, Tone 1998, Planina Na stanu (1450 m) pod Kamniškim sedlom (1884 m) v antiki in srednjem veku. *Traditiones* 27, sl. 14, Mandl, Franz 1996, *Dachstein. Vier Jahrtausende Almen im Hochgebirge. Bd. 1*,. 55–56, 91.

5 Tone Cevc 1998, Planina Na stanu (1450 m) pod Kamniškim sedlom (1884 m) v antiki in srednjem veku. *Traditiones* 27, 14, sl. 25–27.

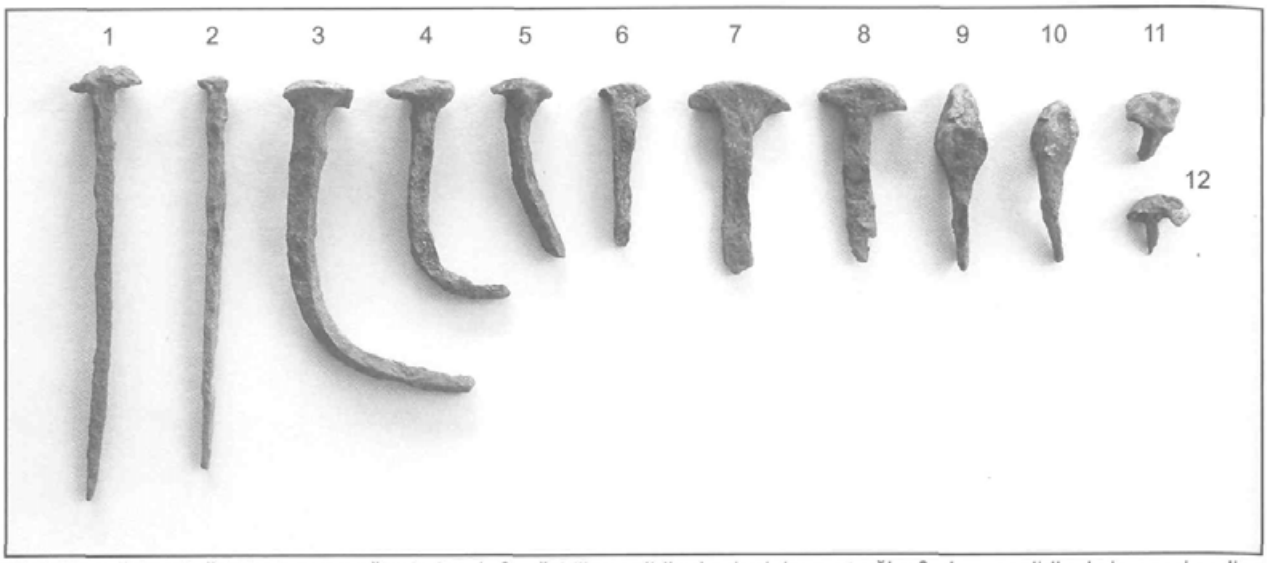

Sl. 8: Vrste železnih žebljev iz novoveške bajte: 1, 2 – žeblji za pribijanje skodel na ostrešje; 3, 4 – za pribijanje bruna »lopnika« na leseno steno, 5, 6 – za pribijanje letev na strešno konstrukcijo; 7, 8 – za pribijanje podkev na kopito; 9, 10 – za okovanje cokel; 11, 12 – za okovanje čevljev. Foto: France Stele.

f) *žeblje za okovanje čevljev* (sl. 8: 11, 12). So zelo majhni (dolgi do 1,5 cm) in imajo gobaste glavice. Vsi ohranjeni so bili najdeni v lopi in eden v izbi. Poznamo jih že z Velikega stanu in drugih visokogorskih najdišč.[6]

Z drobnimi modrimi jagodami, ki so bile raztresene v okolici ognjišča in ob robu izbe, pa se je verjetno krasila gospodinja planšarskega doma (sl. 6: PN 2, PN 21, PN 22).

Časovna opredelitev

Arheološki material, izkopan v objektu, predstavlja inventar bajte v času, ko je bila zapuščena ali uničena. Časovno opredelitev bajte utemeljujemo s tipološko značilnimi ustji posod. Fragmentarna ohranjenost praviloma ne dopušča rekonstrukcij oblik, ponekod pa je težko določiti samo funkcijo posode. Največje število ustij pripada posodam, značilnim za 16. in 17. stoletje. To je tudi čas, ko so na plato pod Hebanovo bajto novoveški pastirji postavili svojo ovalno bajto.

Med oblikovno najstarejšimi najdbami so lonci z močno izvihanimi ustji (t. 1: 1–3). Na avstrijskih najdiščih so datirani v 16. stoletje in se pojavljajo še v arheoloških skupkih 17. stoletja.[7] Našim podobna ustja so arheologi našli v graščini v Polhovem Gradcu,[8] v Rihembergu,[9] Gledanici[10] in na gradu Šalek.[11] Nekoliko drugačno profilacijo in nagib sta imela lonca iz zijalk na Lepi glavi,[12] podobna ustja pa najdemo tudi na že znanih skledah in latvicah iz Kalc. Vsem je skupna datacija v 16.–17. stoletje.[13] Posodam z izvihanimi in rahlo profiliranimi ustji (t. 1: 4–7) najdemo paralele tako v glaziranih kot neglaziranih posodah iz različnih najdišč, npr. z gradu Rihemberk,[14] iz Tolmina (Kozlov rob),[15] gradu Šalek[16] *ali polhograjske graščine.*[17] *Tudi* podobne posodice z avstrijskih najdišč so datirane od prve polovice 16. do druge polovice 17. stoletja.[18] Lonci imajo podobna ustja kot sočasne sklede – primer poševnih, konkavno oblikovanih robov ustij (t. 1: 8) z Velike planine.[19] Ustju lonca (t. 1: 9) sta oblikovno podobna fragmenta z Velike planine,[20] ki jih Martin Horvat postavlja v časovne okvire 17. stoletja.[21] Podobna

6 Isti, prav tam, sl. 23.
7 Kurt Bors, 1994, Glasierte Keramik in Ortswürstungen. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 10, 1994, 17, Taf. 5 – tipi N1 do N3 (v opuščenih vaseh Avstrije datirajo od prve pol. 16. do leta 1672), taf. 3 – tip K5 (pred l. 1600), isti 1990, Die Keramik des Klosters S. Maria in Paradyso (St. Laurentio) bei Ried am Riedberg, NÖ, Bergung 1988. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 6, 25–26, taf. 1 – tip X2 (podobna lončenina – glazirana – iz samostana S. Maria in Paradyso, je datirana v čas njegovega uničenja po letu 1529), Hebert, Bernhard idr. 1990, Archäologische Untersuchungen des Bundesdenkmalamts an Mittelalterlichen Bauten in der Steiermark. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 6, 1990, 101, taf. 7 – tipi $N_2$2, $S_1$16, $N_1$2, $N_1$5 (dat. 15./16. do 17. st.).
8 Janja Železnikar, 2002, Graščina v Polhovem Gradcu. *Arheološki vestnik* 53, t. 7: 10, t. 8: 1–6; t. 15: 14–20, t. 19: 4 .
9 Davorin Vuga, 1981, Poročilo o izkopavanju na gradu Rihemberk nad Branikom leta 1971, *Goriški letnik* 8, 41, sl. 20: 4.
10 Isti, 1982, Poročilo o izkopavanju na Gledanici nad Štanjelom leta 1972. *Goriški letnik* 9, 3–12, sl. 6: 12.
11 Danijela Brišnik in Tone Ravnikar 1999, *Grad Šalek*, t. 11: 49; t. 20: 129, 134; t. 22: 155, 157.
12 Tatjana Bregant, 1979, Keramično gradivo iz zijalk na Lepi glavi in Dolgi njivi. *Slovenski etnograf* 30, t. I: 9, 10. (Glede na oblikovanost ustja ju avtorica datira v pozni odsek gotike oz. zgodnje renesančno obdobje.)
13 Janja Železnikar in Tone Cevc 2000, Časovna, tipološka in tehnološka podoba skled in latvic iz 15.–20. stoletja. – V: Tone Cevc, *Lončene posode pastirjev: sklede in latvice iz poznega srednjega in novega veka iz planin v Kamniških Alpah*, št. 16–18.
14 Davorin Vuga, 1981, Poročilo o izkopavanju na gradu Rihemberk nad Branikom leta 1971, *Goriški letnik* 8, 41, 23, 35, sl. 19: 8 – jih uvršča med poznosrednjeveške najdbe.
15 Beatriče Žbona - Trkman idr., 1991, *Grajska zapuščina*. Katalog ob razstavi keramike in stekla, 14.–17. stoletje, 29, 19 – naši posodici t. 10: 23 podobna s Kozlovega roba je datirana v drugo pol. 16. oziroma prvo pol. 17. stoletja.
16 Danijela Brišnik in Tone Ravnikar 1999, *Grad Šalek*, t. 12: 53; t. 19: 114, 117, 125; t. 21: 141.
17 Janja Železnikar, 2002, Graščina v Polhovem Gradcu. *Arheološki vestnik* 53, t. 10:16, 23, 24.
18 Kurt Bors, 1994, Glasierte Keramik in Ortswürstungen. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 10, Taf. 5 – tipi N1–N3; Vor dem grossen Brand 1992, Abb. 133–134, Abb. 188 – datirane v 16. stoletje.
19 Martin Horvat, 1996, Obdelava lončenine z Velike planine. *Traditiones* 25, t. 1:3. Za sklede s tovrstnimi ustji Horvat sklepa, da niso starejše od sredine 17. stoletja in da predstavljajo vodilni tip 18. stoletja. (Horvat Ma. 1996, 84).
20 isti 1996, 84, t. 2: 7, 8.
21 isti 1996, prav tam.

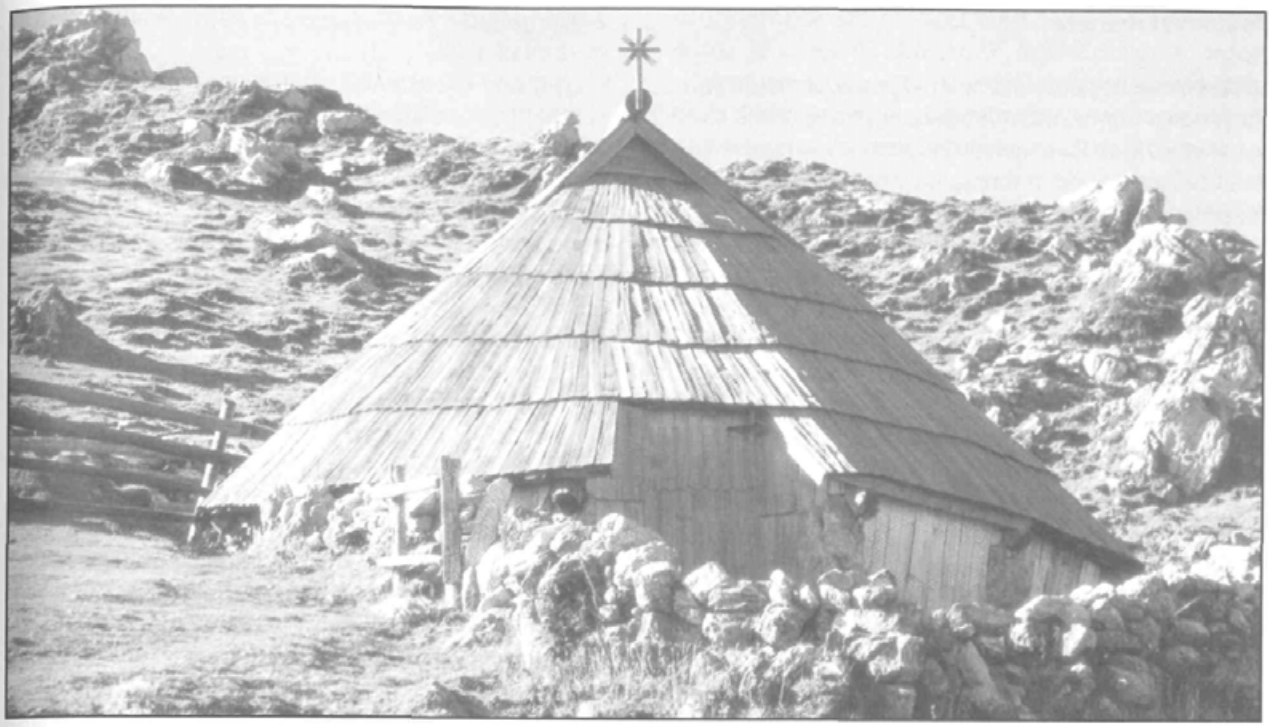

Sl. 10: Preskarjeva bajta. Foto: F. Stele.

lonca sta bila najdena v Ljubljanici (pri Bevkah),[22] na Čohavnici pa sklede.[23] Skledi je verjetno pripadalo konkavno, uvihano ustje z močno odebeljenim zaključkom roba (t. 2: 11) in z žlebom za pokrov. Na drugih velikoplaninskih najdiščih so datirane v čas 16.–18. stoletja in so enakih faktur in barv[24] kot naša. Skledi (t. 2: 12) z močno izvihanim robom ustja in žlebom za pokrov najdemo paralele v Špeličevi hiši, kjer je opredeljena v 2. pol. 17.–zač. 18. stoletja,[25] in podobno ustje z nekoliko drugačnim nagibom, datirano v 16. in prvo pol. 17. stoletja.[26] Nagib ustja krožnika (t. 1: 13) in njegovo oblikovanje ter dejstvo, da je žgan v redukcijski atmosferi, ga zelo približuje podobnim avstrijskim.[27] Skodelici (t. 2: 15, 16) sodita v opisane časovne okvire.[28] Pokrove je še težje časovno opredeljevati. Jasno je le to, da se njihova ustja prilagajajo oblikovanosti ustij posod. Naši pokrovi so podobni časovno neopredeljenim iz gradu Šalek.[29] Na gradu Straßfried[30] na avstrijskem Koroškem so najdeni pokrovi s podobnim ustjem (t. 2: 17). Ostali pokrovi pa so nekoliko mlajši, časovno sodijo v 16. in 17. stoletje.[31] Keramičnim najdbam dajejo kronološko oporo tudi železne najdbe. Doslej znani kemblji zvoncev za drobnico, »ledniki«, podkovni žeblji in žeblji, ki so jih uporabljali pri gradnji so opredeljeni kot novoveški.[32]

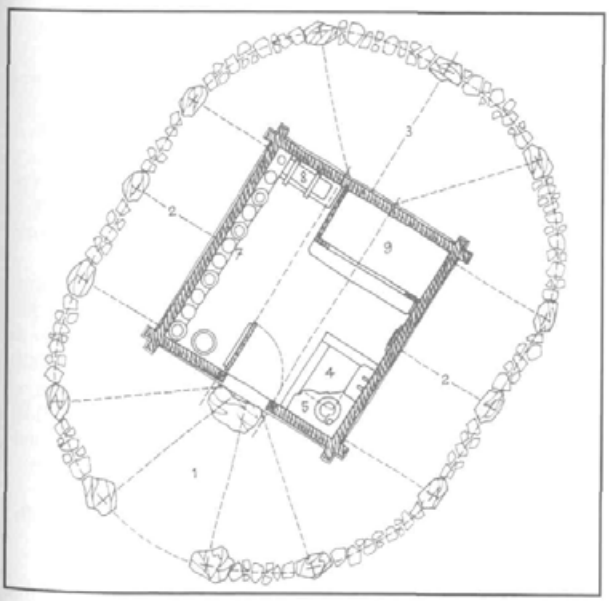

Sl. 9: Tloris razporeditve prostorov v Preskarjevi bajti: 1 prednja lopa, 2 stranska lopa, 3 zadnja lopa, 4 ognjišče, 5 sédovnik, 6 sírovnik, 7 pet polic, 8 korito, 9 pograd. Risba Vlasto Kopač iz Cevc 1993, 34.

22 Mateja Kos, 1999, Keramika iz Bevk. Argo 42/1, t. 1: 4,7.

23 Janja Železnikar in Tone Cevc 2000, Časovna, tipološka in tehnološka podoba skled in latvic iz 15.–20. stoletja. – V: Tone Cevc, *Lončene posode pastirjev: sklede in latvice iz poznega srednjega in novega veka iz planin v Kamniških Alpah*, 46–47, Janja Železnikar, 2000, Katalog. – V: Tone Cevc, *Lončene posode pastirjev: sklede in latvice iz poznega srednjega in novega vek iz planin v Kamniških Alpah*, št. 50 (datacija 17.–18. stoletje).

24 Sklede s Čohavnice (Železnikar, Cevc 2000, 50; Železnikar 2000, št. 65–67). Martin Horvat je podobno ustje z Velike planine opredelil kot ustje lonca in ga datiral v 16. stoletje. (Martin Horvat, 1996, t. 2: 5).

25 Mateja Jeršin Dereani, 1997, *Špeličeva hiša v Črnomlju*, t. 15: 4.

26 Ista, prav tam, t. 19: 1.

27 Krožniki z močno izvihanimi, profiliranimi ustji na avstrijskih najdiščih predstavljajo novum v času po letu 1500. Značilni so za neglazirane redukcijsko žgane krožnike. Bors jih je razvrstil v tipološko skupino C4 in jih datiral pred leto 1565 (Bors 1994, t. 5).

28 Primer plitvih skledic iz Beograda (Bikić, 2003, tip I/30) – datirane so v 16.–17. stoletje. V Črnomlju – Špiletičevi hiši –najdeni sta zaradi arheološkega konteksta (zasutje) dat. v 18. stoletje (Jeršin Dereani, 1997, t. 13: 1, 4).

29 Za t. 2: 20 glej: Danijela Brišnik in Tone Ravnikar 1999, *Grad Šalek*, t 30: 246; za t. 2: 19, 21 glej: ista 1999, t. 30: 245; za t. 2: 18 glej: ista 1999, t. 30: 244.

30 Luitgard Löw, 1994, Keramische Lesefunde von der Burg Strassfried, Kärnten. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 10, t. 9: 39, 40 – datirani so v 16. stoletje.

31 Našim podobni primerki so iz npr. Beograda (Bikić 2003, tipi: IV/2, IV/14).

32 Tone Cevc, 1998, Planina Na stanu (1450 m) pod Kamniškim sedlom (1884 m) v antiki in srednjem veku. *Traditiones* 27, sl. 14, sl. 22–23.

Ovalna arhitektura

Pastirska bajta je bila sestavljena iz celice in lope. Za gradnjo lopne konstrukcije so uporabili večje skale – balvane, ki so jih izkoristili za postavitev nosilne konstrukcije za lopnike. Mednje so v tehniki suhega zidu naložili več vrst kamenja. Celica – pastirjeva izba – je tudi suhozidna, nanjo se je vezala lesena konstrukcija.[33] Številni žeblji, najdeni v severnem predelu izbe in lope, morda pričajo o smeri porušenja objekta. Rekonstruirane dimenzije raziskane izbe merijo 4,40 m po x in 4,80 m po y osi. Odprto ognjišče na vzhodnem vogalu je merilo 1,30 x 1,10 m. Zunanji rob izbe je bil od notranjega roba lope oddaljen za približno 2 m, razen na južnem delu (tam je odmik večji – do 3 m). Lopa je merila po x osi 9,20 m, po y osi pa 8,60 m.

Prostori planšarskega stanu so bili razporejeni enako kot v Preskarjevi bajti (sl. 9, 10) in tudi velikosti obeh bajt sta povsem primerljivi. Preskarjeva bajta je imela izbo velikosti 4 m x 4 m in ovalno lopo velikosti 9 m x 7 m.[34] V prednji lopi ob ognjišču je bil vhod (najdba okova), na ognjišču in ob njem je stalo kuhinjsko posodje (številni fragmenti keramike), v lopi je bila verjetno drobnica (kembelj zvonca, kosti drobnice). Na planini so se poleg ovc pasli tudi konji (podkovni žeblji). Med hišnim inventarjem so bile kopače, srp in brus (?) (za delo na planini in okolici bajte). Planšarji so se po lopi in okolici sprehajali z okovanimi cokli (»ledniki«), imeli pa so že tudi usnjene čevlje (manjši žebljički). Da so na planinah bile tudi ženske, dokazujejo drobne jagode, raztresene po okolici ognjišča.

Začetke gradnje bajte z ovalno lopo postavljam v 16. stoletje. V tem času se Velika planina prvič pojavlja v pisnih virih. 1536. leta je zapisana kot »die gross ross albenn«.[35]

Alpsko pašništvo in planšarska arhitektura v Švici in Avstriji

Ovalni tloris ima svoje predhodnike verjetno v ovalnih ali pravokotnih enoceličnih bajtah, ki jim je bila pridana ovalna lopa. Najstarejše doslej odkrite pastirske koče v Švici so enocelične, lesene ali kamnite in datirajo v visoki in pozni srednji vek, v 11. do 15. stoletje.[36] Mesta, kjer so si pastirji gradili svoje stanove, so izbirali na ravnini, v legah, kjer ni nevarnosti snežnih plazov ali podorov kamenja s skalnih pobočij. Zavetrne in zatišne lege so ob raznih skalnih balvanih, v jamah ipd. V 16. stoletju so v švicarskih Alpah nastopile težje klimatske razmere, ledeniki so prodrli na nekatera območja selišč in stanovi so se začeli opuščati.[37] V 15. stoletju so bajte še vedno enocelične. Ostanki koče iz pogorja Alpatta iz 17. stoletja pa kažejo, da so tedaj že imele dva ali več prostorov – celic. Do 20. stoletja oz. do danes se koče niso kaj bistveno spremenile.[38] Imele so približno 2 m visoke zidove, strešne konstrukcije so bile enokapne in dvokapne oz. sedlaste, prekrite so bile s skodlami ali s kamnitimi ploščami. V notranjosti je bilo ognjišče za kuhanje, ogrevanje in predelavo sira, kamnita klop in ležišče. V stenah so bile navadno manjše vdolbine za shranjevanje pastirjevega premoženja.[39] Poleg pastirske koče so bile ograde za živali. Zunanji suhozid je služil kot tamar, v katerega so zvečer prignali živino, da je bila varna pred volkovi in drugimi plenilci.

Približno enak potek razvoja od enocelične pastirske bajte do večprostorne s hlevom in tudi sirarno v bližini je potekal v pogorju Dachstein v Avstriji. V Steinggrubeju so našli ostanke temeljev planšarske koče velikosti 5,5 m x 9 m iz 13. stoletja. V 16. stoletju, ko se povečajo potrebe po sirarskih izdelkih, ko zemljiška gospostva doživljajo neke vrste razcvet in se pašne skupnosti organizirajo v švajge, se povečujejo tudi planšarske koče v visokogorju.[40]

Razvoj planšarstva, planinskega pašništva in s tem povezane arhitekture je pri nas tekel povsem podobno. V visokem in poznem srednjem veku je arhitektura stanov oz. bajt enocelična. Locirane in še neraziskane enocelične bajte so: na Mlinarjevem stanu pod Koglom (1900 m n. m. v.) – tu so bili že leta 1967 evidentirani ostanki okroglega kamnitega ovčjega stanu,[41] ki ga je leta 2006 v Planinskem vestniku[42] in v tem Kamniškem zborniku podrobneje predstavil Gregor Lobe. Ostanki okroglega kamnitega stanu so vidni tudi na planini Dolga njiva.[43] Ko bo kateri od navedenih objektov arheološko raziskan, bomo imeli že jasnejšo sliko o tem, kdaj se tovrstni stanovi pojavijo prvič.

---

33 Glej npr. Tone Cevc, 1993, Velika planina. *Življenje, delo in izročilo pastirjev*, 245–247; isti 1993, *Velika planina. Življenje, delo in izročilo pastirjev*, 27–38, isti 1995, Tipologija tradicionalnih pastirskih planšarskih stavb v Slovenskih Alpah. *Planšarske stavbe v vzhodih Alpah: stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine*. Zbornik referatov mednarodnega simpozija, 54–55 idr.

34 Isti 1993, *Velika planina. Življenje, delo in izročilo pastirjev*, 28; isti 2000, Tri tisočletja Velike planine. Na rob arheološkega odkritja ovalne pastirske bajte iz 17. stol. Kamniški zbornik 15, sl. 15.

35 Npr. Tone Cevc, 1993, *Velika planina. Življenje, delo in izročilo pastirjev*, 76 (isti 1997, 22; isti, 2000, 14).

36 Werner Meyer, 1998, Besiedlung und wirtschaftliche Nutzung hochalpiner Zonen in der mittelalterlichen Schweiz. *Mensch und Natur im mittelalterlichen Europa. Schriftenreihe der Akademie Freisach* 4, 231 ss.

37 Maja Mohorič, 2003, *Alpska transhumanca v srednjem in novem veku na primeru Kamniško-Savinjskih Alp*, 78.

38 Werner Meyer, 1998, Besiedlung und wirtschaftliche Nutzung hochalpiner Zonen in der mittelalterlichen Schweiz. *Mensch und Natur im mittelalterlichen Europa. Schriftenreihe der Akademie Freisach* 4, 269.

39 Werner Meyer, 1998, Besiedlung und wirtschaftliche Nutzung hochalpiner Zonen in der mittelalterlichen Schweiz. *Mensch und Natur im mittelalterlichen Europa. Schriftenreihe der Akademie Freisach* 4, 245; Maja Mohorič, 2003, *Alpska transhumanca v srednjem in novem veku na primeru Kamniško-Savinjskih Alp*, 84–85.

40 Franz Mandl, 2002, Almen im Herzen Österreichs. Dachsteringebirge-Nidere Tauern-Salzkammergut., *Mitteilungen der ANISA* 22, 1.–2. del, 145–147, isti 1996, *Dachstein. Vier Jahrtausende Almen im Hochgebirge*, Bd. 1, Tone Cevc, 2000, Tri tisočletja Velike planine. Na rob arheološkega odkritja ovalne pastirske bajte iz 17. stol. *Kamniški zbornik* 15, 116.

41 Tone Cevc, 1967, Nastanek in razvoj stanu na Veliki planini nad Kamnikom. *Kamniški zbornik* 11, 58, isti 1982, Tone Cevc, 1995, Tipologija tradicionalnih pastirskih planšarskih stavb v Slovenskih Alpah. *Planšarske stavbe v vzhodih Alpah: stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine*. Zbornik referatov mednarodnega simpozija, 52–53.

42 Gregor Lobe, 2006, Naj le počakajo vrhovi. *Planinski vestnik* 10, 16–18.

43 Tone Cevc, 1995, Tipologija tradicionalnih pastirskih planšarskih stavb v Slovenskih Alpah. *Planšarske stavbe v vzhodih Alpah: stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine*. Zbornik referatov mednarodnega simpozija, 52–53.

Zaključek

Ovalna pastirska bajta z Velikega stanu je stara vsaj 450 let. Prihodnje raziskave visokogorja nam bodo dale odgovore na mnoga še nerešena vprašanja. Vlasto Kopač je to edinstveno arhitekturo poimenoval kot avtohtono pastirsko bajto z ovalno šotorsko streho. O njeni posebnosti je pisal že dr. Frischauf, odgovora na vprašanje, zakaj je ovalna, pa ni dobil.[44] Korenin za izvor opisane arhitekture ne bomo iskali v prazgodovini, prav tako ne v pozni antiki, saj so vmesni časovni hiatusi preveliki, da bi to bilo metodološko opravičeno. Ostanke ovalov pa skušamo iskati čim dlje v preteklosti (retrogradno – tj. od danes nazaj).

Kljub dejstvu, da sta dr. Tone Cevc in Vlasto Kopač svojo profesionalno kariero posvetila Veliki planini in jo osvetlila z vseh mogočih strani, še danes ne vemo, zakaj so pastirske bajte tukaj ovalne – elipsoidne oblike. Domačini so jima povedali, da bojda zaradi vetra, vendar ta piha tudi drugje in tlorisi niso podobni velikoplaninskim. Morda so se velikoplaninski pastirji zatekali k »verovanjem v simbole«. Elipsa – oval je izšel iz kroga, ki simbolizira popolnost, celovitost, enost. Od kroga je različen v tem, da ima dve središči, ki tvorita eno. Čim bolj sta središči med seboj oddaljeni, tem daljša je elipsa in obratno.[45] Nobena alpska dežela ne pozna ovalne pastirske arhitekture, tudi naši Julijci ne.[46] V tem je Velika planina edinstvena in unikatna. Razvila pa se je podobno kot srednjeveške bavarske bajte »Rundumkaser«. Te prvotno niso imele hleva, le nadstreške za živino, pozneje so streho podaljšali na vseh straneh in nastala je pravokotna stavba, katere hlevi so obdajali izbo z vseh strani.[47] Enako evolucijo je imela velikoplaninska bajta, le da je nadstrešek za živino dobil elipsasto obliko.

Kaj bi morali storiti, da bomo še naprej lahko uživali in občudovali lepote in unikatnost velikoplaninske arhitekturne dediščine, da ne bo velikoplaninska bajta ostala le v knjigah, na risbah ali fotografijah, da je ne bomo podoživljali samo v kakšni savni bazenskega kompleksa? Mogoče bi bil resnično skrajni čas, da bi se uredila stalna zbirka velikoplaninskega materiala, tako arheološkega kot etnološkega (bogati zapuščini Vlasta Kopača in dr. Toneta Cevca) bodisi nekje v Kamniku ali pa bi se temu namenu namenila bajta v osrčju planin? Ne dopustimo, da bi tisto, česar nista uničila človek in zob časa, izbrisali našemu spominu.

44 Vlasto Kopač, 1995, Ovalna pastirska bajta in njene razvojne modifikacije. Planšarske stavbe v vzhodih Alpah: stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine. Zbornik referatov *mednarodnega simpozija*, 82.

45 Vir: http://www.teozofija.info/Ezotericna_pisma_XI.htm

46 Glej npr. Tone Cevc, 1984, *Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem*. Kulturnozgodovinski in etnološki oris, isti 1995, Tipologija tradicionalnih pastirskih planšarskih stavb v Slovenskih Alpah. *Planšarske stavbe v vzhodih Alpah: stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine*. 50–65 – *bohinjski nadstropni stan je tudi nekaj* posebnega med stanovi.

47 Isti 1995, Ovalna pastirska bajta in njene razvojne modifikacije. Planšarske stavbe v vzhodih Alpah: stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine. Zbornik referatov mednarodnega simpozija, 56.

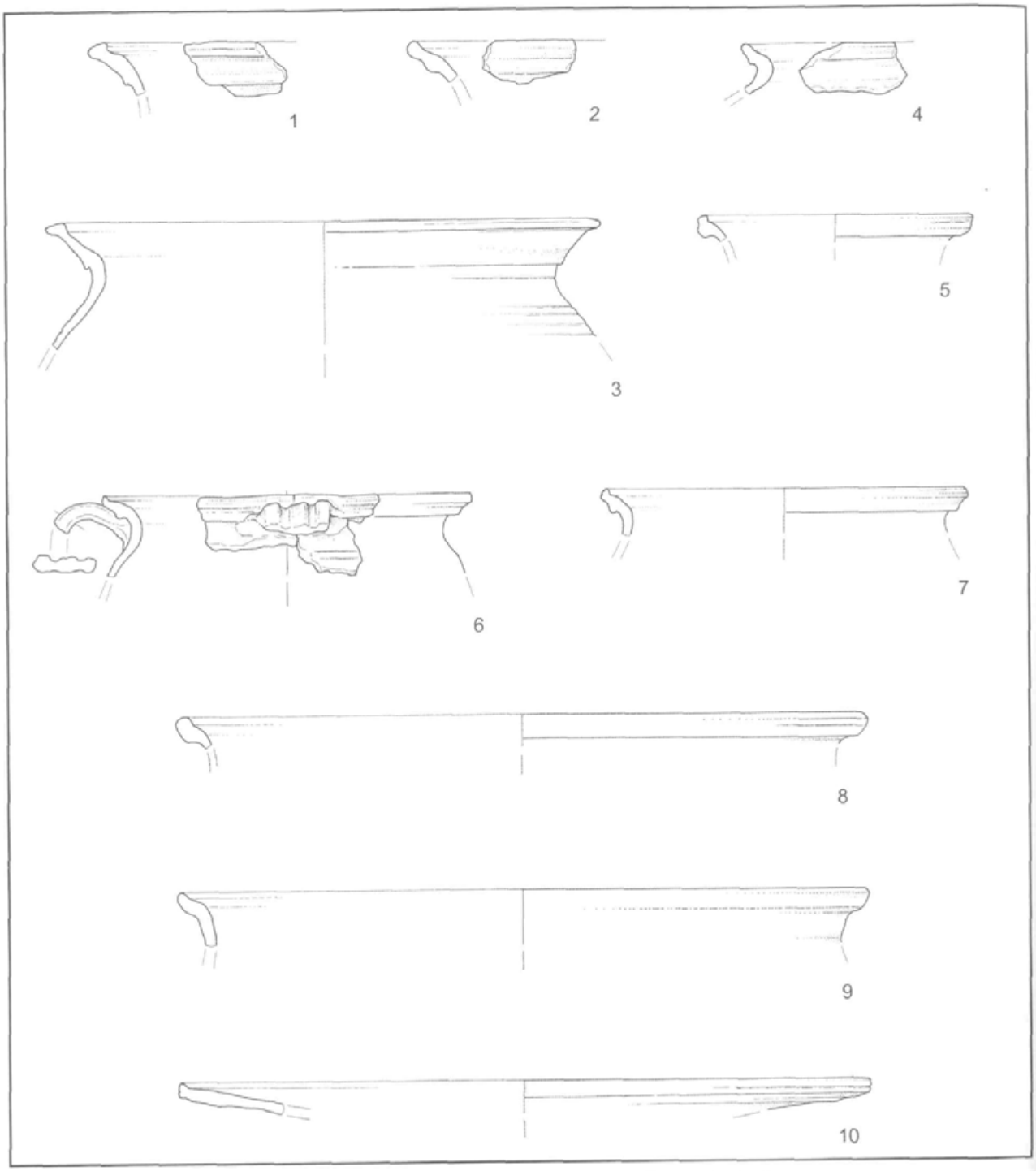

Tabela 1: Lončene posode, najdene v tlorisu velikoplaninske bajte. Vse keramika, vse M 1 : 3.

KATALOG*
Tabela 1

T. 1: 1. Fr. ustja posode, izdelane na nožnem vretenu iz drobnozrnate gline. Žganje: nepopolna oksidacijska atmosfera. Barva obeh površin je svetlo rdeča, preloma pa svetlo siva. Vel. fr. 4,7 x 3,2 cm, deb.: 0,5 cm. SE 002, kv. 31. Zunanji del hiše, 3. 6. 1999, reženj: II, Vr. 50. **Prva objava**: Železnikar 2006, t. 1: 1.

T. 1: 2. Fr. ustja posode, izdelane na nožnem vretenu iz drobnozrnate gline. Žganje: neoksidacijska, v končni fazi oksidacijska atmosfera. Barva obeh površin je svetlo rjava, preloma pa siva. Vel. fr. 3,9 x 2,5 cm, deb.: 0,4 cm. SE 002, kv. 20, 21, 27, Celica + lopa, 5. 6. 1999, profil S–J. Vr. 42. **Prva objava:** Železnikar 2006, t. 1: 2.

T. 1: 3. 10 fr. zgornjega dela posode izdelane na nožnem vretenu iz drobnozrnate gline. Žganje: nepopolna redukcijska atmosfera. Barva obeh površin in preloma je lisasta: rjava, temna sivo rjava. Na zunanji površini so sledi uporabe (saje). Okras: horizontalne kanelure. R. p. u. 22,8 cm, viš. 5,4 cm, deb.: 0,3 cm. SE 002, kv. 31. Zunanji del hiše, 2. 6. 1999, reženj: II. Vr. 36. **Prva objava:** Železnikar 2006, t. 1: 3.

T. 1: 4. Fr. ustje posode, izdelane na nožnem vretenu iz drobnozrnate gline. Žganje: v oksidacijski atmosferi. Barva obeh površin in preloma je svetlo siva. Vel. fr. 4,9 x 2,3 cm, deb.: 0,5 cm. SE 008, kv. 15. Celica, 3. 6. 1999. Vr. 18. **Prva objava:** Železnikar 2006, t. 1: 4.

* Najdbe je izrisala Dragica Knific Lunder (Arheološki inštitut ZRC SAZU). *Hrani jih Medobčinski muzej Kamnik.*

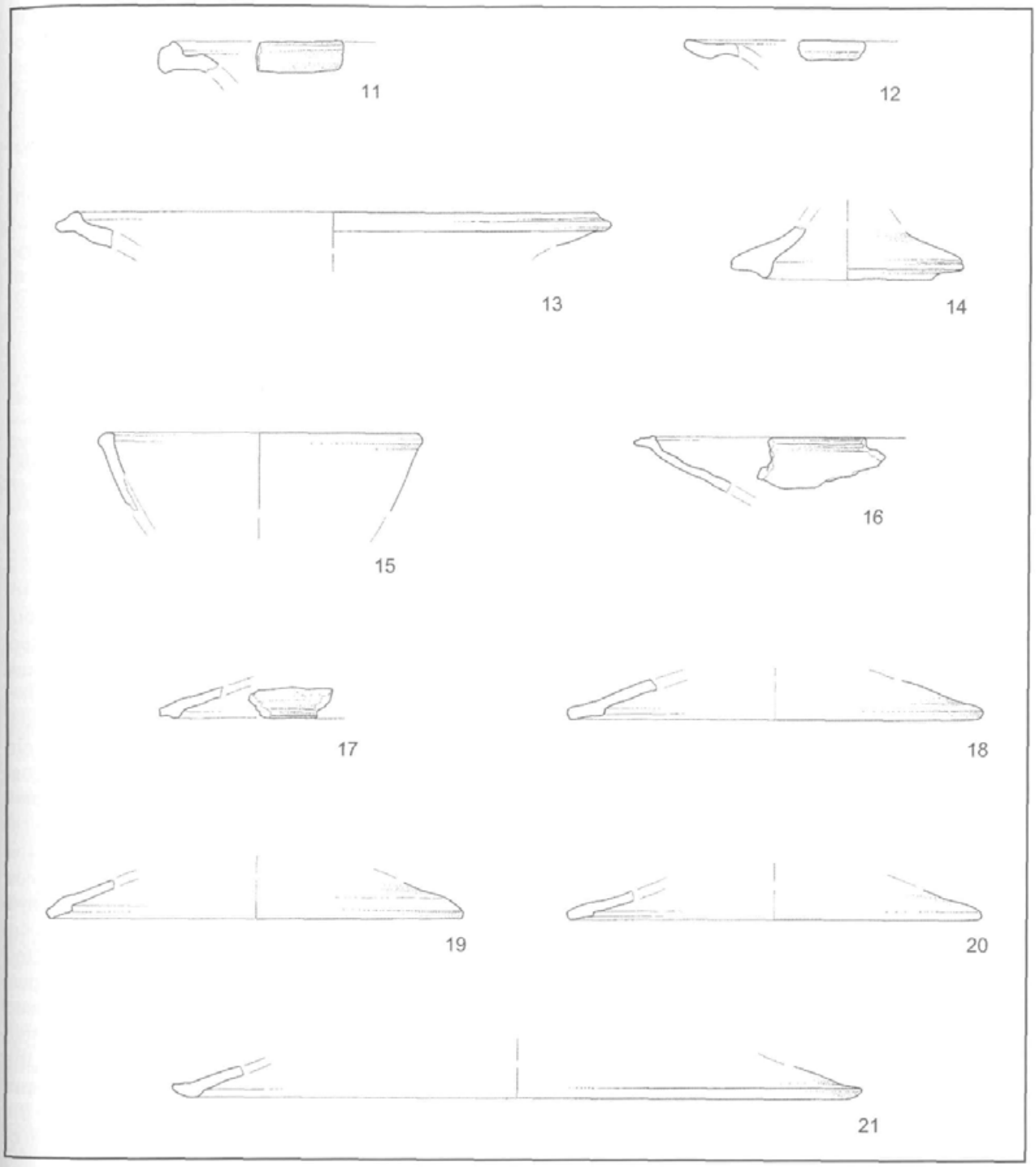

Tabela 2: Lončene posode, najdene v tlorisu velikoplaninske bajte. Vse keramika, vse M 1 : 3.

T. 1: 5. Fr. ustje posode, izdelane na nožnem vretenu iz drobnozrnate gline. Žganje: v redukcijski atmosferi. Barva obeh površin in preloma je rjavo siva. R. p. u. 11,6 cm, viš. 1,2 cm, deb. 0,4 cm. SE 002, kv. 19,20. Zunanji del hiše, 31. 5. 1999, reženj: I. Vr. 16. **Prva objava:** Železnikar 2006, t. 1: 5.

T. 1: 6. 5 fr. zgornjega dela posode, izdelane na nožnem vretenu iz drobnozrnate gline. Žganje: v oksidacijski atmosferi. Barva obeh površin in preloma je rjava. Na obeh površinah so sledi uporabe (saje). Okras: horizontalne kanelure; ročaj: 2 žlebova. R. p. u. 16 cm, viš. 3,5 cm, deb.: 0,3 cm. SE 008, kv. 20,21, Celica, 2. 6. 1999. Vr. 20. **Prva objava:** Železnikar 2006, t. 1: 6.

T. 1: 7. Fr. ustja posede izdelane na nožnem vretenu iz drobnozrnate gline. Žganje: v oksidacijski atmosferi. Barva obeh površin in preloma je rjavo siva. Na obeh površinah sledi uporabe (saje). R. p. u. 11,6 cm, viš. 1,2 cm, deb.: 0,4 cm. SE 002, kv. 21. Celica, 2. 6. 1999, reženj: II. Vr. 9. **Prva objava:** Železnikar 2006, t. 1: 7.

T. 1: 8. Fr. ustje lonca, izdelanega na nožnem vretenu iz drobnozrnate gline. Žganje: v nepopolni oksidacijski atmosferi. Barva zunanje površine in preloma je rdeče rjava, notranje površine pa sivo rjava. R. p. u. 29,3 cm, viš. 2 cm, deb.: 0,6 cm. SE 008, kv. 15. Celica, 3. 6. 1999. Vr. 18. **Prva objava:** Železnikar 2006, t. 1: 8.

T. 1: 9. 2 fr. ustja lonca, izdelanega na nožnem vretenu iz drobnozrnate gline. Žgana je bila v redukcijski atmosferi. Barva obeh površin in preloma je črno siva. R. p. u. 29,6 cm, viš. 2,3 cm, deb.: 0,5 cm. SE 002, kv. 21. Celica, 2. 6. 1999, reženj: II. Vr. 9. **Prva objava:** Železnikar, 2006, t. 1: 9.

T. 1: 10. 2 fr. zgornjega dela krožnika (?), izdelanega na nožnem vretenu iz drobnozrnate gline. Žganje: v redukcijski atmosferi. Barva obeh površin in preloma je lisasta, rjavo siva. R. p. u. 29,8 cm, viš. 1,7 cm, deb.: 0,4 cm. SE 008, kv. 14, 15, 20, 21. Celica, 2. 6. 1999. Vr. 17. **Prva objava:** Železnikar 2006, t. 1: 10.

Tabela 2

T. 2: 11. Fr. ustje sklede, izdelane na nožnem vretenu iz drobnozrnate gline. Žganje: v nepopolni oksidacijski atmosferi. Barva obeh površin je rdeča, preloma pa svetlo rjava. Vel. fr. 3,7 x 2,6 cm, deb.: 0,7 cm. SE 002, kv. 9. Lopa, 3. 6. 1999, reženj: II. Vr. 34. **Prva objava:** Železnikar 2006, t. 2: 11.

T. 2: 12. Fr. ustje posode (sklede?), izdelane na nožnem vretenu iz drobnozrnate gline. Žganje: v oksidacijski atmosferi. Barva obeh površin in preloma je svetla rumeno rdeča. Vel. fr. 3 x 2,3 cm, deb.: 0,5 cm. SE 002, kv. 15. Celica, 31. 5. 1999, reženj: II. Vr. 13. **Prva objava:** Železnikar 2006, t. 2: 12.

T. 2: 13. 2 fr. ustja sklede, izdelane na nožnem vretenu iz drobnozrnate gline. Žganje: v redukcijski atmosferi. Barva obeh površin in preloma je temna rjavo siva. R. p. u. 24,4 cm, viš. 2.2 cm, deb. 0,6 cm. SE 001, kv. 21. Celica, 31. 5. 1999, reženj: I. Vr. 10. **Prva objava:** Železnikar 2006, t. 2: 13.

T. 2: 14. Fr. noge posode, izdelane na nožnem vretenu iz drobnozrnate gline. Žganje: v oksidacijski atmosferi. Barva obeh površin in preloma je svetla rumeno rdeča. R. p. d. 7,2 cm, r. viš. 3,0 cm, deb.: 0,6 cm. SE 002, kv. 19, 20. Zunanji del hiše, 3. 6. 1999, reženj: II. Vr. 16. **Prva objava:** Železnikar 2006, t. 2: 14.

T. 2: 15. Fr. zgornji del skodele, izdelane na nožnem vretenu iz drobnozrnate gline. Žganje: v oksidacijski atmosferi. Barva obeh površin in preloma je rjavo rdeča. R. p. u. 13,4 cm, deb.: 0,5 cm. SE 002, kv. 19, 20, Zunanji del hiše, 3. 6. 1999, reženj: II. Vr. 16. **Prva objava:** Železnikar 2006, t. 2: 15.

T. 2: 16. Fr. zgornji del skodele, izdelane na nožnem vretenu iz drobnozrnate gline. Žganje: v redukcijski atmosferi. Barva obeh površin in preloma je temna rjavo siva. Vel fr.: 5,5 x 2,2 cm, deb.: 0,3 cm. SE 001, kv. 21. Celica, 31. 5. 1999, reženj: I. Vr. 10. **Prva objava:** Železnikar 2006, t. 2: 16.

T. 2: 17. Fr. ustja pokrova posode, izdelanega na nožnem vretenu iz drobnozrnate gline. Žganje: v redukcijski atmosferi. Barva obeh površin in preloma je temna rjavo siva. Vel. fr. 3,5 x 3 cm, deb.: 0,4 cm. SE 002, kv. 21. Celica, 31. 5. 1999, reženj: II. Vr. 12. **Prva objava:** Železnikar 2006, t. 2: 17.

T. 2: 18. 2 fr. ustja pokrova, izdelanega na nožnem vretenu iz drobnozrnate gline. Žganje: v oksidacijski atmosferi. Barva obeh površin in preloma je rjava. Sledovi uporabe (črne saje) na notranji strani. R. p. d. 17,6 cm, viš. 2,2 cm, deb.: 0,5 cm. SE 002, kv. 15. Celica, 31. 5. 1999, reženj: II. Vr. 13. **Prva objava:** Železnikar 2006, t. 2: 18.

T. 2: 19. Fr. ustja pokrova, izdelanega na nožnem vretenu iz drobnozrnate gline. Žganje: v oksidacijski atmosferi. Barva obeh površin in preloma je svetla rumeno rdeča. R. p. u. 18 cm, viš. 2,2 cm, deb.: 0,3 cm. SE 008, kv. 14, 15, 20, 21. Celica, 2. 6. 1999. Vr. 17. **Prva objava:** Železnikar 2006, t. 2: 19.

T. 2: 20. Fr. ustje pokrova, izdelanega na nožnem vretenu iz drobnozrnate gline. Žganje: v oksidacijski atmosferi. Barva obeh površin in preloma je rjava. Sledovi uporabe (črne saje) na notranji strani. R. p. d. 17,7 cm, viš. 2 cm, deb.: 0,5 cm. SE 002, kv. 15. Celica, 31. 5. 1999, reženj: II. Vr. 13. **Prva objava:** Železnikar 2006, t. 2: 20.

T. 2: 21. Fr. ustja pokrova, izdelanega na nožnem vretenu iz drobnozrnate gline. Žganje: v oksidacijski atmosferi. Barva obeh površin in preloma je svetla rumeno rdeča. R. p. u. 28,2 cm, viš. 2 cm, deb.: 0,4 cm. SE 002, kv. 21. Celica, 31. 5. 1999, reženj: II. Vr. 12. **Prva objava:** Železnikar 2006, t. 2: 21.

The oldest researched oval shepherd House on Velika Planina

Summary

In 1999, at 1570 metres above sea level we researched the oldest oval ground plan of a modern shepherd house from the 16th century. The architectural remains of the house were found on the mountain pass between Kocjan and Heban's house. The ground plan of the house includes: the shepherd's chamber with dimensions of 4,40 x 4,80 m. There was a big fireplace with a lot of stones and the largest concentration of findings in the right corner perpendicular with dimensions of 1,30 x 1,10 m. The oval circumference of the shed measured 9,20 x 8,60 m. The entrance was close to the fireplace at the south side of the house. The house did not differ from today's Preskar's house according to its ground plan. The construction consisted of dry walls, which were connected by a wooden construction. 92 % of the archaeological material included ceramic fragments, which we used as a basis to determine when the house originated – during the 16th and 17th centuries. This is also the time period when the house was constructed and put into use in order to allow small cattle to feed on the pasture. This is proven by the findings of the tongue of a bell and bones.

LITERATURA

BIKIĆ, V. 2003: *Gradska keramika Beograda* (16.-17. vek). Beograd.

BORS, K. 1990: Die Keramik des Klosters S. Maria in Paradyso (St. Laurentio) bei Ried am Riedberg, NÖ, Bergung 1988: *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 6. 25-42.

BORS, K. 1994: Glasierte Keramik in Ortswürstungen. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 10. 5-22.

BREGANT, T. 1979: Keramično gradivo iz zijalk na Lepi glavi in Dolgi njivi. *Slovenski etnograf* 30, letnik (1977), 1979. 113-122.

BRIŠNIK, D. in RAVNIKAR, T. 1999: *Grad Šalek*. Velenje.

CEVC, T. 1967: Nastanek in razvoj stanu na Veliki planini nad Kamnikom. *Kamniški zbornik* 11. 47-86.

CEVC, T. 1984: *Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem. Kulturnozgodovinski in etnološki oris*. Ljubljana.

CEVC, T. 1993: *Velika planina. Življenje, delo in izročilo pastirjev*, 3. dop. izdaja. Ljubljana.

CEVC, T. 1995: Tipologija tradicionalnih pastirskih planšarskih stavb v Slovenskih Alpah. *Planšarske stavbe v vzhodih Alpah: stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine*. Zbornik referatov mednarodnega simpozija, Bled 7.-9. junija 1995. 50-65.

CEVC, T. 1998: Planina Na stanu (1450 m) pod Kamniškim sedlom (1884 m) v antiki in srednjem veku. *Traditiones* 27. Ljubljana. 9-23.

CEVC, T. 2000: Tri tisočletja Velike planine. Na rob arheološkega odkritja ovalne pastirske bajte iz 17. stol. *Kamniški zbornik* 15. Kamnik. 113-122.

CEVC, T. idr. 2006: *Človek v Alpah. Desetletje (1996-2006) raziskav o navzočnosti človeka v slovenskih Alpah*. 209-229.

HEBERT, B. idr. 1990: Archäologische Untersuchungen des Bundesdenkmalamts an Mittelalterlichen Bauten in der Steiermark. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 6. 89-123.

HORVAT, M. 1996: Obdelava lončenine z Velike planine. *Traditiones* 25. 81-89.

JERŠIN DEREANI, M. 1997: *Špeličeva hiša v Črnomlju* - diplomsko delo (v rokopisu). Oddelek za arheologijo FF. Ljubljana.

KOPAČ, V. 1995: Ovalna pastirska bajta in njene razvojne modifikacije. *Planšarske stavbe v vzhodih Alpah: stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine*. Zbornik referatov mednarodnega simpozija, Bled 7.-9. junija 1995. 82-93.

KOS, M. 1999: Keramika iz Bevk. *Argo* 42/1. 67-71.

LOBE, G. 2006: Naj le počakajo vrhovi. *Planinski vestnik* 10. 16-18.

LÖW, L. 1994: Keramische Lesefunde von der Burg Strassfried. *Kärnten. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 10. 97-119.

MANDL, F. 1996: *Dachstein. Vier Jahrtausende Almen im Hochgebirge*, Bd. 1. Gröbming.

MANDL, F. 2002: Almen im Herzen Österreichs. Dachsteringebirge-Nidere Tauern-Salzkammergut. *Mitteilungen der ANISA* 22, 1.-2. del.

MEYER, W. 1998: Besiedlung und wirtschaftliche Nutzung hochalpiner Zonen in der mittelalterlichen Schweiz. *Mensch und Natur im mittelalterlichen Europa. Schriftenreihe der Akademie Freisach* 4. 231-260.

MOHORIČ, M. 2003: *Alpska transhumanca v srednjem in novem veku na primeru Kamniško-Savinjskih Alp*. Diplomsko delo (tipkopis), Oddelek za arheologijo FF, Ljubljana.

VOR DEM GROSSEN BRAND 1992: *Vor dem grossen Brand. Archäologie zu Füssen des Heidelberger Schlosses*. Stuttgart.

VUGA, D. 1981: Poročilo o izkopavanju na gradu Rihemberk nad Branikom leta 1971. *Goriški letnik* 8. 5-42.

VUGA, D. 1982: Poročilo o izkopavanju na Gledanici nad Štanjelom leta 1972. *Goriški letnik* 9. 3-12.

ŽBONA - TRKMAN, B. idr. 1991: *Grajska zapuščina*. Katalog ob razstavi keramike in stekla, 14.-17. stoletje. Dobrovo.

ŽELEZNIKAR, J. in CEVC, T. 2000: Časovna, tipološka in tehnološka podoba skled in latvic iz 15.-20. stoletja. - V: CEVC, T. 2000: *Lončene posode pastirjev: sklede in latvice iz poznega srednjega in novega veka iz planin v Kamniških Alpah*. 32-54.

ŽELEZNIKAR, J. 2000: Katalog. - V: CEVC, T. 2000: *Lončene posode pastirjev: sklede in latvice iz poznega srednjega in novega veka iz planin v Kamniških Alpah*. 78-123.

ŽELEZNIKAR, J. 2002: Graščina v Polhovem Gradcu. *Arheološki vestnik* 53. 301-371.

ŽELEZNIKAR, J. 2006: Arheološko odkritje ovalne pastirske bajte na Veliki planini. V: CEVC, T. idr. *Človek v Alpah. Desetletje (1996-2006) raziskav o navzočnosti človeka v slovenskih Alpah*, 209-229.

Tjaša Tolar, univ. dipl. biol.
Inštitut za arheologijo ZRC SAZU
Ljubljana

Dr. Katarina Čufar
Biotehniška fakulteta
Oddelek za lesarstvo
Univerza v Ljubljani

Les iz Mlinarjevega stanu Za Koglom in njegov raziskovalni potencial

1 Uvod

Raziskave lesa v arheologiji in kulturni dediščini že desetletja pridobivajo na pomenu, ker je les svojevrsten arhiv informacij o preteklih dogajanjih v okolju in ga je mogoče datirati. Informacije o okolju, uskladiščene v zgradbi lesa, je treba dekodirati.

Dendrokronologija je veda, ki se ukvarja s preučevanjem branik v lesu in omogoča ugotavljanje starosti lesa. Temelji na dejstvu, da v drevesu vsako leto nastane ena branika. Branike, nastale v različnih koledarskih letih, se razlikujejo med seboj po širini. Kadar so razmere za nastajanje lesa ugodne, so branike široke, kadar so neugodne, npr. v izjemno mrzli zimi ali suhem poletju, pa nastanejo ožje branike. Dendrokronološko »orodje« so grafi vzorcev različno širokih branik (t. i. kronologije ali zaporedja širin branik), ki so podobni pri istovrstnih drevesih z istega rastišča in vsebujejo tudi veliko informacij o klimi.

S pomočjo dendrokronologije tako skušamo ugotoviti, v katerem koledarskem letu je nastala posamezna branika. To je posebej pomembno tam, kjer les predstavlja edini vir informacij o starosti najdbe. Za datiranje lesa je potrebno raziskati več vzorcev iz istega objekta in na njih opraviti meritve širin branik. Te nato narišemo v obliki grafov (zaporedij oz. serij širin branik, kronologij), ki jih nato med seboj primerjamo in sinhroniziramo (prim. *sl. 2*). Če želimo ugotoviti leto nastanka branik, moramo zaporedje širin branik datirati tako, da graf širin branik vizualno in statistično primerjamo z ustrezno referenčno kronologijo. Referenčne kronologije je treba sestaviti za vsako lesno vrsto, regijo in časovno obdobje.

V Sloveniji so se tovrstne raziskave lesa v arheologiji in na področju kulturne dediščine uveljavile v zadnjem desetletju. Tako so doslej sestavili 876 let dolgo kronologijo jelke *(Abies alba* Mill.) za obdobje od leta 1120 do 1995 (Čufar in Levanič 1999). Kronologija macesna *(Larix decidua* Mill.) je dolga 1242 let in pokriva obdobje od leta 756 do 1997 (Levanič s sod. 2001), kronologija hrasta *(Quercus petraea* Liebl. in *Q. robur* L.) je dolga 548 let in pokriva obdobje od leta 1456 do 2003 (Čufar s sod. 2006), kronologija bukve *(Fagus sylvatica* L.) pa je dolga 360 let, za obdobje od leta 1645 do 2004 (Čufar s sod. 2006). Kadar lesa ne moremo dendrokronološko datirati, ker nimamo ustreznih referenčnih kronologij ali pa nimamo dovolj velikega števila ohranjenih branik, je v veliko pomoč radiokarbonsko datiranje. Tu arheologi pogosto potrebujejo pomoč lesarjev predvsem pri odvzemu lesa za analize in pri interpretaciji rezultatov (prim. Čufar in Kromer 2004). Če je les dendrokronološko protokoliran, lahko s pomočjo rezultatov meritev C^{14} za vzorce iz različnih odsekov, na isti kronologiji z uporabo metode »wiggle matching« močno izboljšamo datiranje.

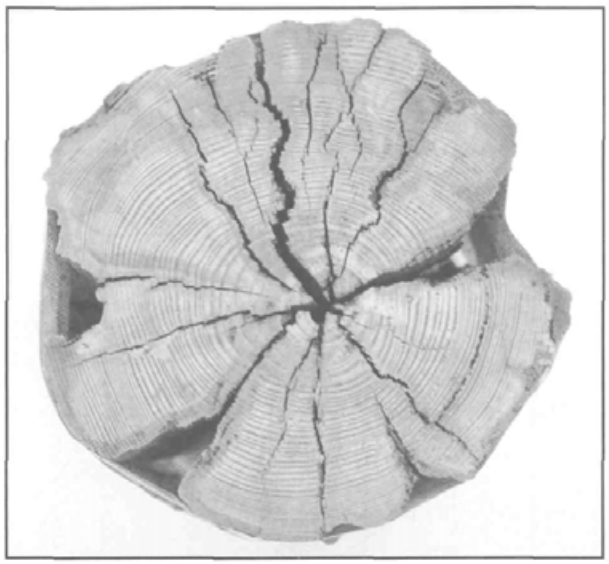

Slika 1: Vzorec lesa iz ostrešja za analizo (prečni prerez)

Cilj te raziskave je analiza vzorca lesa iz ostankov ostrešja Mlinarjevega stanu Za Koglom, ki sta ga raziskovala Gregor Lobe in pokojni arhitekt Vlasto Kopač.

2 Material in metode dela

Ko smo prejeli vzorec lesa iz ostankov ostrešja, smo les pregledali in obdelali tako, da je njegova dimenzija v aksialni smeri znašala 10 cm, njegova prečna površina pa je bila obrušena tako, da so branike postale jasno vidne in razločne.

Identifikacijo lesa smo opravili makroskopsko s pomočjo ključa za identifikacijo lesa iglavcev in listavcev (Torelli 1991) in stereomikroskopa Olympus SZ 11.

Na gladko obdelani prečni površini koluta smo vzdolž več radijev (a1–d1) opravili merjenje širin branik s pomočjo merilne mizice LINTAB, stereomikroskopa Olympus SZ 11 in programa TSAP/X.

Rezultate meritev različnih radijev smo grafično prikazali kot zaporedja širin branik v odvisnosti od časa *(sl. 2)*. Zaporedja širin branik (grafe) različnih radijev smo medsebojno primerjali oz. sinhronizirali ter jih optično in statistično značilno združili v povprečno plavajočo nedatirano kronologijo *(sl. 3)*.

V naslednjem koraku smo opravili datiranje oz. primerjavo z razpoložljivimi referenčnimi kronologijami Oddelka za lesarstvo, ki so jih sestavili sami ali dobili z izmenjavami z drugimi laboratoriji.

3 Rezultati in diskusija

Makroskopski pregled vzorca pod stereomikroskopom je pokazal, da les pripada macesnu (*Larix decidua* Mill.), za katerega so med drugim značilni nasled-

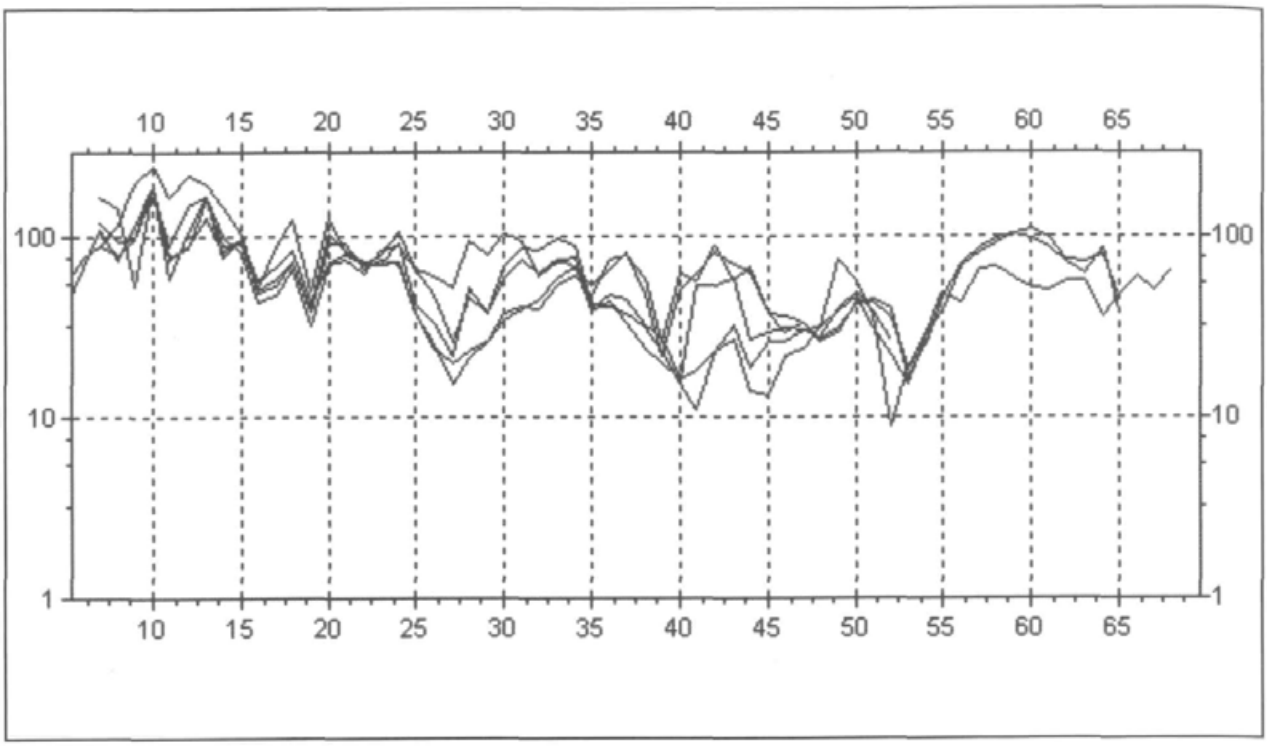

Slika 2: Zaporedja širin branik (a–d) (črne) na različnih radijih

nji lesnoanatomski znaki: izrazit prehod med ranim in kasnim lesom, ozka beljava ter rdečerjava jedrovina, majhni in posamični smolni kanali.

Ker smo v analizo prejeli le en vzorec, smo na njem opravili meritve širin branik na štirih različnih radijih (a–d): MACa1, MACb1, MACc1, MACd1, MACd2. Zadnji radij (d) z največjim številom ohranjenih branik smo izmerili dvakrat in tako skupno dobili 5 zaporedij meritev širin branik (kronologij) (*sl. 2*). Najdaljše zaporedje (d) je imelo 62 branik.

Vseh pet zaporedij smo sinhronizirali in združili v povprečno plavajočo kronologijo, dolgo 68 let (*sl. 3*).

Plavajočo (nedatirano) kronologijo smo želeli umestiti v absolutni čas in jo datirati s pomočjo referenčne slovenske in slovensko-italijanske macesnove kronologije (Levanič s sod. 2001). Datacija zaradi premajhnega števila izmerjenih branik (68) in enega samega vzorca (*sl. 1*) ni bila uspešna.

4 Zaključek

Mlinarjev stan Za Koglom je visokogorski objekt, ki je stal na nadmorski višini 1950 m, kar je nad gozdno mejo, in bil po predvidevanjih zgrajen med leti 1780 in 1820.

Identifikacija vzorca lesa z ostrešja, macesen (*Larix decidua* Mill.), priča o tem, da je bil les na lokacijo gradnje stanu najverjetneje prinesen iz nižjih predelov, kjer še danes kot ena najskromnejših drevesnih vrst tvori gozdno in drevesno mejo ali pa kot pionirska vrsta prerašča opuščene gorske pašnike.

Da bi dokazali domnevno starost stanu, smo opravili dendrokronološko analizo, ki je zanesljivejša, če imamo na razpolago več vzorcev iz istega objekta in če imajo ti čim več branik. Macesen lahko dočaka visoko starost (tudi do 2300 let) (Brus 2005) in je primeren za različne dendrokronološke raziskave (Levanič 2005 a in b). Referenčna macesnova kronologija zato v Sloveniji pokriva doslej najdaljše obdobje 1242 let (od leta 756 do 1997) in je uporabna v Sloveniji in severni Italiji (Levanič s sod. 2001).

Dendrokronološka datacija ni bila uspešna, čeprav bi, glede na izbor lesne vrste, ohranjenost, domnevno starost in geografsko lego, lahko bil datiran s slovensko referenčno kronologijo. Glavna ovira za uspešno datacijo je v tem, da smo raziskali samo en vzorec in da je imel dokaj majhno število branik. Čeprav bi vzorec datirali, bi nam datacija omogočila samo ugotovitev, kdaj je bilo posekano drevo, iz katerega je bil preiskani kos lesa, to pa še ne pomeni datacije celotnega objekta. Na število branik v lesu ne moremo vplivati, vzorčenje pa bi lahko izboljšali tako, da bi na objektu smiselno odvzeli večje število vzorcev lesa.

Kronologije širin branik, ki so plavajoče, torej nedatirane, prekratke ali pa zanje še nimamo ustreznih referenčnih kronologij, lahko datiramo s pomočjo radiokarbonskih analiz lesa, ki je vključen vanje. Za omenjene analize je potrebno izbrati najbolj reprezentativen vzorec lesa, katerega zaporedja širin branik so bila vključena v kronologijo. Za konvencionalno radiokarbonsko analizo odvzamemo vzorec, ki naj vsebuje čim manj branik iz perifernega dela lesnega elementa in vsaj 20–30 g suhe snovi (Velušček in Čufar 2002). Metoda radiokarbonskega datiranja pa ima žal tudi omejitve. Vzorec ne sme biti prestar, t. j. več kot 40.000 let (npr. Dincauze 2000; Mackay s sod. 2003), ker je v takšnem ohranjenega premalo originalnega ogljika 14 (C^{14}), po drugi strani pa vzorec ne sme biti premlad (t. j. star 400 let ali manj), ker za les, star 400 let ali manj, zaradi jedrskih poskusov in posledično variacij v vsebnosti atmosferskega C^{14}, individualni radiokarbonski datumi ne dovoljujejo natančne določitve starosti (npr. Nydal in Lövseth 1983; Mackay s sod. 2003; Goslar s sod. 2005). Metoda torej ni uporabna za les iz 18. in 19. stoletja, kamor naj bi sodil naš raziskovalni vzorec iz ostrešja.

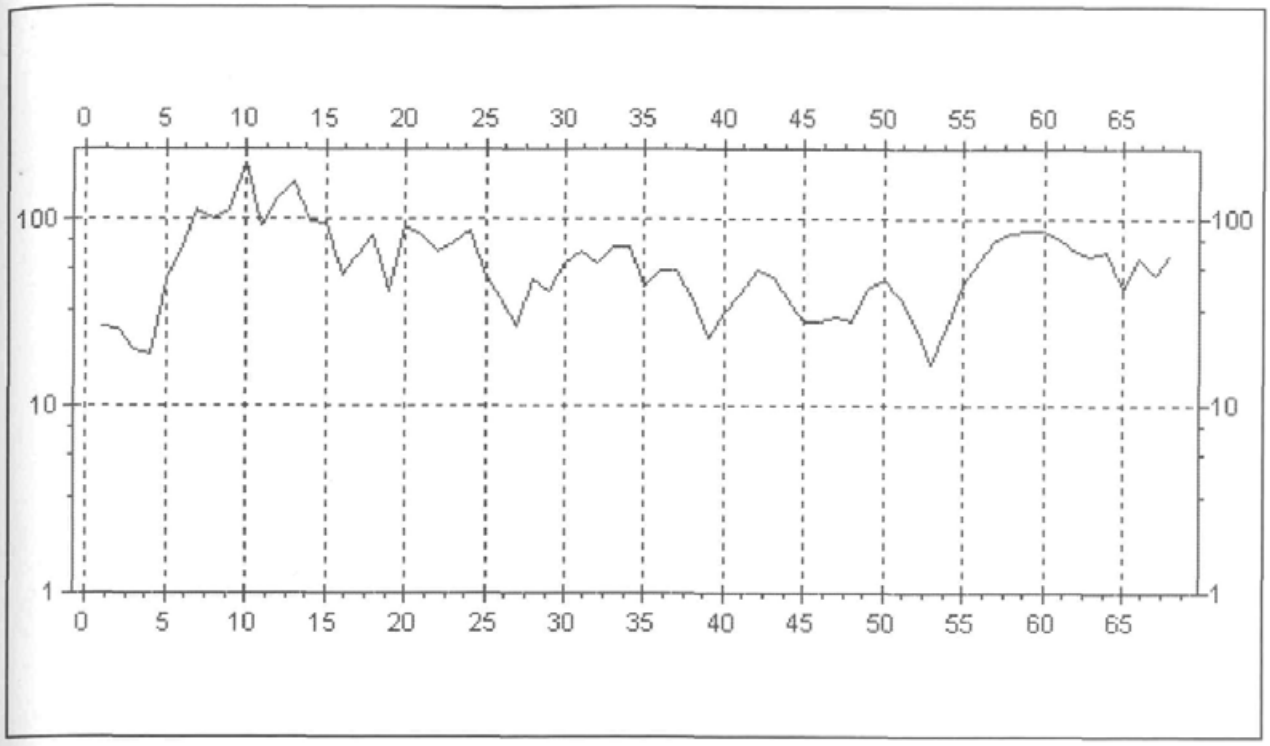

Slika 3: Povprečna plavajoča kronologija, dolga 68 let

Wood from Mlinar's Residence behind Kogel and its Research Potential

Summary

Researching wood in archaeology and in the area of cultural heritage has been significant already for decades because it represents a special archive of information about past events within the environment and it is possible to date.

The aim of the research is to analyze a sample of wood from the roof remains of Mlinar's lodge behind Kogel. A macroscopic examination of the sample under a stereomicroscope showed that it is larch wood (*Larix decidua* Mill). We wanted to prove the supposed age of the lodge and this is why we performed a dendrochronological analysis, which is more reliable if we have many samples from the lodge at our disposal and if they contain bulwark as much as possible. We received only one sample for the analysis and that is why we measured the width of the bulwark at four different radii (a–d). We synchronized and combined each consecutive width measurement for the bulwark into an average floating chronology lasting 68 years. Dating was unsuccessful because the number of measured bulwark was too small and there was only one sample. The radiocarbon dating method for the research sample from the roof, which is presumed to be from the 18th or 19th century cannot be applied, as individual radiocarbon dates because of nuclear tests and consecutive variations in the content of the atmospheric C^{14} do not allow for the exact definition of age for organic samples younger than 400 years.

Literatura

BRUS, R. 2005: *Dendrologija za gozdarje*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire. 75–77.

ČUFAR, K., KROMER, B. 2004: Radiokarbonsko datiranje kronologij širin branik s Hočevarice. V: Velušček, A. (ur.): *Hočevarica: eneolitsko kolišče na Ljubljanskem barju*. Ljubljana: Opera Instituti archaeologici Sloveniae, 8. 281–285.

ČUFAR, K., LEVANIČ, T. 1999: Dendrokronologija kot metoda za datiranje lesa. V: *Les v restavratorstvu*. Ljubljana: Restavratorski center RS. 31–37.

ČUFAR, K., ZUPANČIČ, M., GRIČAR, J., DE LUIS ARRILLAGA, M. 2006: Dendrochronology and its use in biology and cultural studies. V: Dolenc Koce, J. (ur.), Vodnik, D. (ur.), Dermastia, M. (ur.): *4. slovenski simpozij o rastlinski biologiji z mednarodno udeležbo, Ljubljana, 12.–15. september 2006. Knjiga povzetkov*. Ljubljana: Društvo za rastlinsko fiziologijo Slovenije. 48–49.

DINCAUZE, D. F. 2000: *Environmental archaeology, principles and practice*. Cambridge University press. 107–118.

GOSLAR, T., VAN DER KNAAP, W. O., HICKS, S., ANDRIČ, M., CZERNIK, J., GOSLAR, E., RÄSÄNEN, S., HYÖTYLÄ, H. 2005: Radiocarbon dating of modern peat profiles: pre- and post-bomb ^{14}C variations in the construction of age-depth models. *Radiocarbon* 47(1). 1–20.

LEVANIČ, T., PIGNATELLI, O., ČUFAR, K. 2001: A regional larch chronology of trees and historical buildings from Slovenia and Northern Italy. *Dendrochronologia* 19. 221–229.

LEVANIČ, T. 2005a: Kronologija macesna (*Larix decidua* Mill.) za območje jugovzhodnih Alp. *Zb. gozd. lesar.* 76. 39–70.

LEVANIČ, T. 2005b: Vpliv klime na debelinsko rast macesna (*Larix decidua* Mill.) na zgornji gozdni meji v JV Alpah. *Zb. gozd. lesar.* 78. 29–55.

MACKAY, A., BATTARBEE, R., BIRKS, J., OLDFIELD, F. 2003: *Global change in the Holocene*. Oxford University press. 66–69.

NYDAL, R., LÖVSETH, K. 1983: Tracing bomb ^{14}C in the atmosphere, 1962–1980. *Journal of Geophysical Research* 88. 3621–3642.

TORELLI, N. 1991: *Makroskopska in mikroskopska identifikacija lesa (ključi)*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za lesarstvo.

VELUŠČEK, A., ČUFAR, K. 2002: Dendrokronološke raziskave kolišč na Ljubljanskem barju – stanje 2001. *Arheološki vestnik* 53. 59–67.

Dr. Borut Toškan
Inštitut za arheologijo ZRC SAZU
Novi trg 2, Ljubljana

Živalski ostanki iz Mlinarjevega stanu Za Koglom

Mlinarjev oziroma Jernikov ovčarski stan Za Koglom je preprosto visokogorsko zavetišče v Kamniških Alpah, ki sta ga v zadnjih nekaj letih raziskovala Vlasto Kopač in Gregor Lobe. Slednji je jeseni 2005 iz davno ugaslega ognjišča znotraj stanu pobral tri fragmente kosti, od katerih je bilo dve mogoče določiti do nivoja vrste. Gre za ostanek diafize leve nadlahtnice domačega goveda (*Bos taurus*) in za drobec medenice (natančneje grebena desne črevnice), ki ga gre pripisati drobnici. Žal je slednji preslabo ohranjen, da bi omogočal razlikovanje med ovco (*Ovis aries*) in kozo (*Capra hircus*); omenjeni vrsti sta si namreč osteološko zelo podobni. Ker pa je Mlinarjev stan v pisnih virih (npr. Režek 1959) opisan kot zavetišče pastirja Jerneja Veršnika, ki je tam skrbel za čredo ovac, je najdeni drobec medenice najverjetneje vendarle ovčji. Vsekakor ne gre za ostanke gamsa, čeprav je ovčar Veršnik slovel prav kot eden najboljših (divjih) lovcev na omenjenega parkljarja v Savinjskih Alpah. Sicer pa je v zvezi z najdenim drobcem medenice zanimivo omeniti tudi to, da so na njem vidne sledi ureza z ostrim predmetom (nožem?), ki so najverjetneje nastale med procesom kosanja živali na »porcije«, pripravne za uživanje (glej sliko).

Če je najdba drobnice na ognjišču ovčarskega stanu pravzaprav pričakovana, pa tega za najdbo goveje nadlahtnice ni mogoče reči. Mlinarjev stan stoji namreč na višini okrog 1950 metrov nad gladino morja in, kot je to poudaril inženir Kopač (Lobe 2006), govedo tja gor zaradi težavnega pristopa nikoli ni moglo. Seveda je možno, da je Veršnik (ali kdo drug) na zelenico Za Koglom prinesel kos govedine in jo nato med bivanjem v stanu tudi zaužil. Omeniti pa velja tudi drugo možnost: da namreč fragment goveje nadlahtnice ni sočasen z ostalimi tam najdenimi predmeti (npr. ostanki lončene posode, nožev, stekla), da skratka ne predstavlja »kuhinjskega odpadka« pastirja Veršnika ali katerega od njegovih obiskovalcev. Slednji je namreč Za Koglom nazadnje pasel davnega leta 1850, ker po tem letu Kamniška meščanska korporacija Murijevim z Jezerskega ni več hotela dati v najem tamkajšnjih pašnikov zaradi potreb visokogorskega lova na gamse (Lobe 2006). Odtlej so se v propadajočem Mlinarjevem stanu morda občasno zadrževali divji lovci in jedli divjačino, obstaja pa tudi verjetnost, da so se tam zadrževali vojni prebežniki. Mimo sedla je namreč vodila težavna planinska pot na Mlinarsko sedlo in naprej na Jezersko oz. v Avstrijo (Lobe, osebno poročilo). Morebitni vojni prebežniki so s seboj na pot verjetno vzeli tudi nekaj hrane (npr. govedino) in podirajoče se Mlinarjevo zavetišče je nedvomno predstavljalo idealno mesto za kratek postanek in okrepčilno malico. Zanimivo je, da je fragment goveje nadlahtnice edini od treh razpoložljivih kosti, ki ni karboniziran. To pa bi lahko pomenilo, da se je na ognjišču znašel šele takrat, ko stan ni bil več stalno naseljen in se je tam zakurilo le še (zelo) občasno. Ožganost ostalih dveh kostnih drobcev namreč ni posledica neposredne izpostavljenosti visokim temperaturam med samo pripravo hrane; če bi med peko mesa (npr. krače) izpostavljenost ognju povzročila karboniziranje kosti, potem bi podobna usoda še veliko prej doletela tudi samo meso na njej, ki bi bilo zato neužitno. Verjetneje se torej zdi, da je pastir Veršnik po posameznem obroku kosti preprosto odvrgel na ognjišče. Neuporaben »kuhinjski odpadek« je tako postal kurivo (odtod tako ekstremna ožganost), podobno kot so to v prazgodovini počenjali tudi naši predniki.

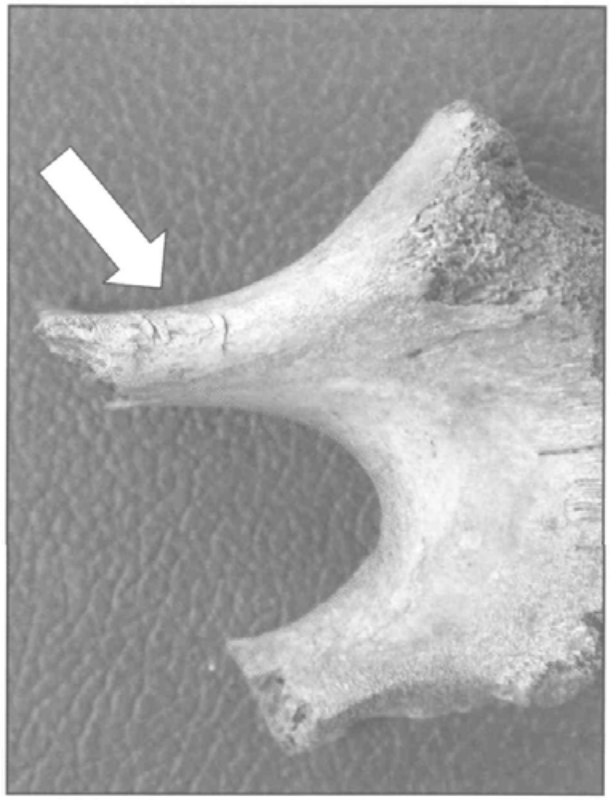

Drobec ožgane črevnice drobnice (najverjetneje ovce) z ognjišča Mlinarjevega stanu Za Koglom. Puščica označuje sledi urezov.

Animal Remains from Mlinar's Lodge (Sheep Farm) behind Kogel

Summary

Three fragments of animal bones for which it is possible to reliably determine the origin of two of them, were found in the fireplace of Mlinar's (Jernik's) lodge (sheep farm) behind Kogel above Kamniška Bistrica. It is the remains of a diaphyse of the left humerus from domestic cattle and a fragment of the right ilium for which it is impossible to determine the type of species. In written documents Mlinar's residence is described as a refuge for shepherds and that is why a fragment of a pelvis was found, however most likely from a sheep. Its presence in the fireplace was not that surprising although it is difficult to say this about the fragment from the humerus of some type of cattle. In other words Mlinar's residence lies high up in the Kamnik Alps at 1950 meters above sea level and because of its difficult accession cattle was never able to get up there. As a result, the fragment from the humerus of some type of cattle is probably not even a coincidence with the rest of the findings from the residence. After 1850, when pasturing on the meadow behind Kogel no longer took place it is possible that poachers and even wartime deserters periodically took refuge in the lodge who probably took some food with them. (e.g. beef). Past the lodge a passage lead towards the central ridge to the north side towards Austria. In the end, the fragment from the humerus of some type of cattle is not even carbonized, which is true for the other two bone fragments, and were probably thrown into the fireplace as a useless left over after a meal by the shepherd Jernej Veršnik - Jernik.

Literatura

REŽEK, B. 1959: *Stene in grebeni*. Ljubljana: PZS.

LOBE, G. 2006. Naj le počakajo vrhovi. *Planinski vestnik* 10. 16–18.

Dr. Branko Vreš
Ljubljanska 3 d, Kamnik

Dr. Brane Anderle
Hraše 34, Hraše

Dr. Tatjana Čelik
Ljubljanska 3 d, Kamnik

Dr. Božo Drovenik
Tunjiška cesta 2, Kamnik

Mag. Andrej Seliškar
Grobeljska cesta 6 b, Mengeš

Rastlinstvo Menine planine

Uvod

Menina planina je prostrana visokogorska apneniška (kraška) planota Kamniško-Savinjskih Alp, katere ovršje se razprostira na nadmorski višini med 1200 m in 1500 m. Razteza se v smeri od zahoda proti vzhodu in leži med Gornjegrajsko kotlino (Zadrečko dolino) na severu, Tuhinjsko dolino na jugu, prevalom Lipa na stiku z Dobrovljami na vzhodu ter prelazom Črnivec na zahodu, ki jo povezuje z osrednjim masivom Kamniško-Savinjskih Alp. V dolžino (zahod–vzhod) meri okoli 12, v širino (sever–jug) pa v najširšem delu okoli 8 kilometrov. Ime je dobila po menihih iz gornjegrajskega samostana, katerim je pripadala. Po njenem ovršju je nekoč potekala deželna meja med Kranjsko (Gorenjsko) in Štajersko. (Natek 1993: 69)

Melik (1954) je Menino označil kot »od celote Kamniških Alp odkrhnjeno orjaško skalo«, osamljeno planoto, ki je od glavnega gorovja orografsko ločena in tudi prostorsko najbolj oddaljena. Sestavljajo jo predvsem srednje- ter zgornjetriadni apnenci in dolomiti, na severu so krpe vulkanskih sprimkov. Njeno vznožje na severu (Zadrečka dolina) in jugu (Tuhinjska dolina in dolina Motnjiščice; povezuje ju 758 m visok preval Kozjak) tvorijo aluvialni nanosi rečic Drete, Nevljice in Motnjiščice. Kraško ovršje planote razjedajo vrtače, brezna, kotliči in manjša podolja. Nad ovršni uravnani del planote (od 1200 do 1400 m) se dvigajo posamične kopaste vzpetine, kot so vrhovi Vivodnik (1508 m), Snežni vrh (1490 m), Goli vrh (1426 m) idr. Ob neprepustnih prakameninskih vložkih so izviri vode, kjer so nastale redke pašne planine (Menina, Biba, Homarjeva planina in druge). V južnem delu planote, na planini Biba, je v zakraseli kotanji na nepropustni skrilasti podlagi (ozek pas glin) nastalo istoimensko jezerce. Jezerce je zavarovano kot naravni spomenik. Manjših vodnih površin – mlak antropogenega nastanka, je na ovršju Menine še nekaj in služijo predvsem napajanju živine.

Na Menini je tudi nekaj kraških jam. Na severnem delu planote je približno 30 m globoka kraška udorna jama, imenovana Jespa. Jama je naravni spomenik. Njena posebnost je toplotni obrat, pojav (na južnem delu udora se lahko sneg oziroma led obdrži celo leto), ki se odraža tudi na značilnem rastlinstvu v udornici.

Severna (osojna) pobočja Menine planine nad Zadrečko dolino, deloma zgrajena iz nepropustnih skrilavih glinovcev, so precej strma, še posebej nad potokom Bočnica, ki se je v južni smeri zarezal globoko v njeno skalno gmoto. Južna, prisojna pobočja nad Tuhinjsko dolino (predvsem v njenem zahodnem delu) so položnejša, prepredena s številnimi potoki, ki so razgibali miocenske sklade pestre geološke sestave (konglomerat, lapor, peščenjak idr.) na njenem vznožju. Tam so prisojna pobočja poseljena (Zg. Tuhinj, Češnjice, Okrog pri Motniku) in gozd so marsikje zamenjale poljedelske površine. (Melik 1959: 150–151)

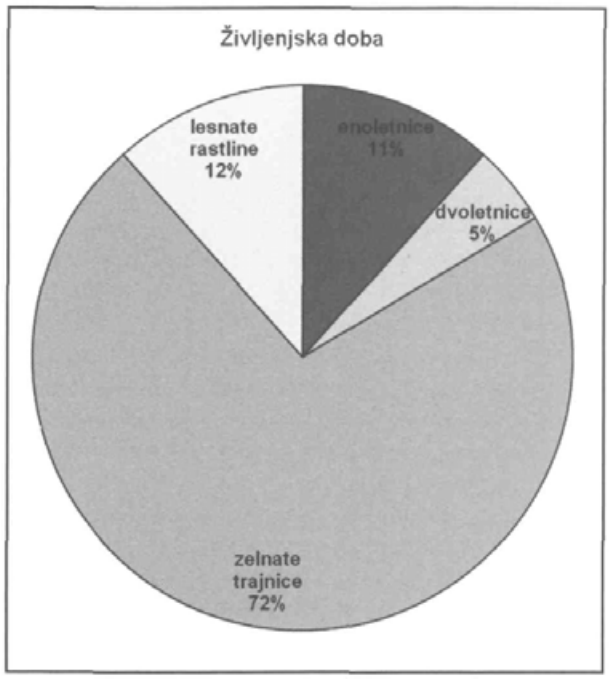

Slika 1: Deleži skupin rastlin Menine planine glede na njihovo življenjsko dobo

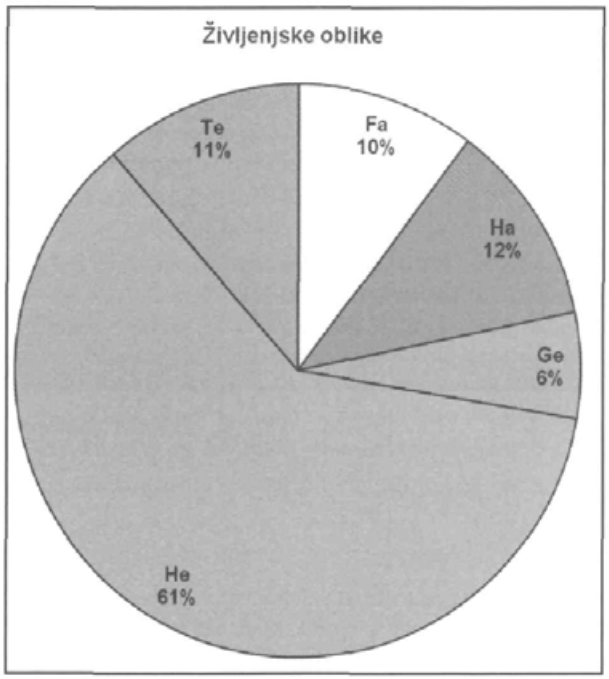

Slika 2: Biološki spekter flore Menine planine

Slika 3: Kamniška murka je endemit Kamniško-Savinjskih Alp in Karavank ter slovenska znamenita rastlina. Na Golem vrhu je skupaj z drugimi orhidejami še dokaj pogosta.

Celotna planota je izrazito gozdnata, le tu in tam so pašniki, zato je bil v preteklosti les glavni gospodarski vir zaslužka prebivalstva s štajerske in gorenjske strani planine. V 19. st. je bilo na planoti močno razvito oglarstvo, v 20. st. pa spravilo lesa; do 2. svetovne vojne so les vlačili k Savinji in ga splavljali po njej, medtem ko ga danes prevažajo po gozdnih cestah, speljanih s planote v Zadrečko in Tuhinjsko dolino. V zadnjih desetletjih se je precej uveljavilo tudi pašništvo na ovršnih visokogorskih traviščih.

Melik (1954) območje Menine (skupaj z Dobrovljami) prišteva v Zgornje Savinjsko, ki ga označuje kot največji pokrajinski predel Kamniških ali Savinjskih Alp. Po novi geografski regionalizaciji spada Menina planina v mezoregijo Kamniško-Savinjske Alpe v makroregiji Alpski svet, le njeno jugozahodno vznožje (v Tuhinjski dolini) že pripada Posavskemu hribovju (Perko & Orožen Adamič 1998).

Na širšem območju Menine planine prevladuje zmerno celinsko podnebje osrednje Slovenije, kjer je povprečna aprilska temperatura nižja od oktobrske (Ogrin 1998: 110–111), povprečna letna temperatura za obdobje med letoma 1961 in 1990 je 6 do 8 °C (Cegnar 1998: 100–101), povprečna letna količina padavin pa od 1000 do 1300 mm (Zupančič B. 1998: 98–99). V vršnem delu planote pa prevladuje podnebje nižjega gorskega sveta zahodne Slovenije, kjer je povprečna temperatura najtoplejšega meseca višja od 10 °C; povprečna letna temperatura za obdobje med letoma 1961 in 1990 je 4 do 6 °C oziroma 2 do 4° v najvišjem predelu (Smrekovec, Šavnice) (Cegnar 1998: 100–101), povprečna letna količina padavin pa od 1300 do 1600 mm (Zupančič B. 1998: 98–99).

Menina planina je v spodnjem delu (podgorskem pasu) večinoma porasla z gozdnima združbama bukve in tevja (*Hacquetio-Fagetum*) na karbonatni ter bukve in rebrenjače (*Blechno-Fagetum*) na zakisani podlagi. V osrednjem delu (spodnji del gorskega pasu) uspevata predalpski jelovo-bukov gozd (*Homogyno sylvestris-Fagetum*) na hladnejših severnih legah ter toploljubni gozd bukve in črnega gabra (*Ostryo-Fagetum*) na toplejših južnih pobočjih. Na ovršju planote (zgornji del gorskega pasu) prevladuje gozd bukve in platanolistne zlatice (*Ranunculo platanifolii-Fagetum*), ki se mu v najvišjih predelih pridruži še združba bukve in polžarke (*Isopyro-Fagetum*) ter ponekod na manjših površinah tudi smrekov gozd z golim lepenom (*Adenostylo glabrae-Piceetum*) (Košir 1979, Zupančič M. & al. 1998: 116–119, Marinček 2004). Območje Menine planine leži v alpskem fitogeografskem območju (Wraber M. 1969) oziroma v Kranjskem ter Štajersko-Koroškem distriktu Predalpskega podsektorja Jugovzhodnoalpskega sektorja Ilirske province Evrosibirsko-Severnoameriške florne regije (Zupančič M. & al. 1987).

Rastlinstvo

V preteklosti Menina planina ni vzbujala posebne pozornosti botanikov, ki so raziskovali slovensko ozemlje, vsaj takšen vtis nam dajejo poznani pisni viri. Morda je temu »kriva« njena samotnost, gozdnatost ali relativno nizka nadmorska višina. Podatke za posamezne rastline z Menine planine v svoji razpravi o rastlinah Savinjskih Alp med prvimi navajata botanika Hayek in Paulin, ki sta za kipeči kamnokreč (*Saxifraga adscendens*) zapisala naslednje: »Na sedelc, auf der Menina planina.« (Hayek & Paulin 1907: 102) Za Menino omenjata še mlečnobeli oklep (*Androsace lactea*). Kasneje je v delu *Savinjske Alpe*, ki ga je uredil Fran Kocbek leta 1926, izšel tudi njegov seznam planinskih rastlin Savinjskih Alp. (Kocbek 1926) V njem povzema nekatere prejšnje avtorje, predvsem Hayeka, za Menino pa navaja tudi nekaj svojih podatkov. Med drugimi omenja lepi čeveljc (*Cypripedium calceolus*), čudovito barvito kukavičevko, zavarovano rastlino, ki pa je avtorji tega besedila v novejšem času na območju Menine niso več našli. Nekaj posamičnih podatkov o rastlinah tega območja navajajo še Hayek (1911), Mayer (1954), Wraber T. (1967, 1969), Martinčič (1969), Wraber T. in Skoberne (1989) idr.

V znatni meri so k poznavanju rastlin in vegetacije Menine s posameznimi obiski in kartiranjem vegetacijske odeje prispevali tudi gozdarji in fitocenologi M. Wraber, Ž. Košir (1979), M. Zupančič, I. Puncer in L. Marinček. Slednji je gozdno vegetacijo Menine planine

Slika 4: Brstična lilija je zavarovana vrsta slovenske flore.

temeljito predstavil v posebni razpravi v 17. številki *Kamniškega zbornika* (Marinček 2004).

Nedvomno najpomembnejši botanični prispevek k poznavanju rastlinstva območja Menine doslej predstavlja diplomsko delo enega od soavtorjev pričujočega prispevka, nekoč domačina izpod Menine. Svoja spoznanja je objavil v prispevku o flori Menine planine (Drovenik 1975). Pri številnih obiskih planine, predvsem njenih južnih pobočij in ovršja, je zabeležil kar 532 različnih rastlinskih vrst, med njimi tudi precej redkih. Njegovo delo nam je predstavljalo osnovo pri naših novejših raziskavah flore Menine planine.

Rastlinstvu Menine smo se posebej posvetili predvsem v zadnjih dveh desetletjih (v osemdesetih letih prejšnjega stoletja in intenzivneje ponovno v zadnjih 5 letih), ko smo jo skupaj ali posamič večkrat obiskali. V letih 1983, 1985, 1987, 1988, 1989 in 2002, 2003, 2005 in 2006 smo avtorji prispevka opravili 18 ekskurzij, na katerih smo zbrali 142 floristični in vegetacijskih popisov. Floristične popise smo opravili po standardni metodi florističnega popisovanja (Haeupler 1976). Zbrani herbarijski primerki so shranjeni v delovnem herbariju Biološkega inštituta Jovana Hadžija ZRC SAZU. Popise smo vnesli v podatkovno bazo FloVegSi (Seliškar & al. 2003). Menina planina se nahaja v 6 kvadrantih (9753/2, 9753/4, 9754/2, 9754/4, 9755/1 in 9755/3) po srednjeevropski metodi florističnega kartiranja oziroma v 4 kvadrantih UTM (33T: VM71, VM72, VM81 in VM82) evropske metode florističnega kartiranja. Podatki o življenjskih oblikah in življenjski dobi so povzeti predvsem po Martinčič & al. (2007), pri horološki analizi pa smo sledili viroma Poldini (1991) in Aeschimann & al. (2004). Nomenklaturo za semenke in praprotnice smo povzeli po Trpin & Vreš (1995) in Martinčič & al. (2007).

Pri našem raziskovalnem delu smo zbrali podatke o pojavljanju 680 vrst in podvrst rastlin širšega območja Menine planine (tabela 2). Skupaj z že znanimi podatki (predvsem Drovenik 1975) je skupno število rastlinskih vrst Menine naraslo na 852, nekaj herbarijskih primerkov težje določljivih rastlin (predvsem škržolic, robid in plahtic) pa je ostalo še nedoločenih.

Glede na življenjsko dobo rastlin na celotnem območju Menine prevladujejo zelišča (enoletnice, dvoletnice in zelnate trajnice), ki jih je skupno skoraj 9/10 (slika 1). Lesnatih vrst je komaj 12 %, vendar pokrivajo približno 4/5 celotnega površja. Med zelišči prevladujejo zelnate trajnice (skoraj 3/4 vseh prisotnih vrst), kar je značilno za kontinentalne in (visoko)gorske klimatske razmere.

Podobno strukturo nam kaže biološki spekter, ki je značilen za floro zmernega klimatskega pasu v srednji Evropi (slika 2). Glede na življenjske oblike prisotnih rastlin prevladujejo hemikriptofiti (njihov delež je kar 3/5), to so rastline, pri katerih ob nastopu neugodnega letnega obdobja nadzemni deli odmrejo, njihovi brsti na površini tal pa čez zimo ostanejo zaščiteni z odmrlimi deli in/ali snegom. Manjša sta deleža hamefitov (npr. polgrmički, blazinaste trajnice; neugodne razmere preživijo z brsti, ki so nameščeni običajno največ do 20 cm nad tlemi in delno zaščiteni s snegom) in geofitov (neugodne razmere preživijo s podzemskimi organi, kot so gomolji, čebulice, nadzemski deli rastlin pa odmrejo), skupno slaba petina. Fanerofitov (drevesnih vrst, ki so v zimskem času v fazi mirovanja; popki so običajno zaščiteni z luskolisti) je desetina, podobno

Slika 5: Clusijev svišč raste na Šavnicah v družbi s pogostejšim sorodnikom spomladanskim sviščem.

Slika 6: Lepi jeglič ali avrikelj je rastlina skalnih razpok v visokogorskem pasu. Najdemo ga na Malih stenah, Javorščku in za domom na Smrekovcu.

Slika 7: Wulfenov jeglič je ena od slovenskih znamenitih rastlin.

Slika 8: Mlečnobeli oklep je v Sloveniji dokaj redek.

kot terofitov, to so predvsem enoletnice (npr. trave, adventivne vrste), ki zimsko obdobje prebijejo v obliki semen oziroma plodov. Glede na predvsem gozdnato (visoko)gorsko pokrajino ter zmerno do visokogorsko celinsko podnebje obravnavanega območja je večinski delež hemikriptofitov in hamefitov pričakovan. Delež terofitov oziroma enoletnic je ustrezno majhen glede na klimatsko-orografske razmere in redke antropogene površine (njive, ruderalna območja, pripotja idr.).

Tudi horološka slika Menine nam pokaže razmeroma veliko pestrost (tabela 1). Večino, to je 2/3 vseh zabeleženih rastlin, tvori skupina vrst s širšo razširjenostjo (temperatne in borealne vrste), ki vključuje evropske, evrazijske, paleotemperatne, cirkumborealne, evrosibirske in arktično-alpinske vrste. Med njimi prevladuje skupina evropskih vrst (44 %). Manj je ostalih horoloških elementov, kot so mediteransko-montanske (11,7 %), alpske (2,6%), ilirske (5,8 %) ter pontske vrste (3,1 %). Razmeroma majhen je tudi delež kozmopolitov (komaj dvajsetina), to je splošno razširjenih vrst, ter adventivk (2,8 %), rastlin, ki so tujerodne, a so se priselile v naše kraje ob namerni ali nezavedni »pomoči« človeka. Veliko število različnih skupin horoloških elementov nam priča o precejšnji pestrosti območja Menine in našega rastlinskega sveta nasploh, ki je posledica geografsko-ekoloških dejavnikov ter orografsko-klimatskih dogajanj v daljni preteklosti. Obravnavano območje nedvomno predstavlja stik in hkrati prehod med različnimi naravnimi danostmi in vplivi, tudi človeškimi, torej medsebojno srečanje številnih in raznolikih vrst z vseh vetrov.

Slika 9: Gorski glavinec je nekoč veljal za zelo redko vrsto v Kamniško-Savinjskih Alpah.

Tabela 1: Geoelementna sestava flore Menine planine

Horološka skupina	Št. vrst	Delež (%)	Florni element	Št. vrst	Delež (%)
kozmopoliti	40	4,7	kozmopoliti	40	4,7
temperatne (evropske)	374	43,9	evropske	174	20,4
			evrazijske	134	15,7
			paleotemperatne	66	7,7
borealne	166	19,5	cirkumborealne	94	11,0
			evrosibirske	57	6,7
			arktično-alpinske	15	1,8
alpske	22	2,6	alpske	9	1,1
			vzhodnoalpske	9	1,1
			alpsko-karpatske	4	0,5
ilirske	49	5,8	severnoilirske	16	1,9
			južnoilirske	8	0,9
			jugovzhodno-evropske	20	2,3
			jugovzhodno-evropsko- montanske	5	0,6
pontske	26	3,1	pontske	21	2,5
			mediteransko-pontske	5	0,6
mediteransko-montanske	100	11,7	mediteransko-montanske	100	11,7
mediteranske	42	4,9	(steno)mediteranske	3	0,4
			evrimediteranske	39	4,6
atlantske	7	0,8	subatlantske	2	0,2
			mediteransko-atlantske	5	0,6
adventivne	24	2,8	adventivne	24	2,8
endemiti	2	0,2	endemiti	2	0,2

Razlog za majhen delež alpskih (2,6 %) oziroma dokaj skromen skupni delež (visoko)gorskih rastlinskih vrst (16,7 %) je verjetno razmeroma nizka nadmorska višina Menine, gozdnatost površja (tudi najvišji predeli planote še ne dosegajo gozdne meje) ter le redke manjše skalne gmote. Med gorskimi vrstami najdemo npr. planinski srobot (*Clematis alpina*), goli (*Adenostyles glabra*) in dlakavi lepen (*Adenostyles alliariae*), alpsko grozdičje (*Ribes alpinum*), kimastoplodni šipek (*Rosa pendulina*), skalno kernerjevko (*Kernera saxatilis*), turško lilijo ali zlati klobuk (*Lilium martagon*), gorski glavinec (*Centaurea montana* – slika 9) in druge. Prave visokogorske botanične zanimivosti za Menino pa so mlečnobeli oklep (*Androsace lactea*), visoki (*Primula elatior*) in Wulfenov jeglič (*Primula wulfeniana*), Clusijev petoprstnik (*Potentilla clusiana*), Clusijev svišč (*Gentiana clusii*) ter kamniška murka (*Nigritella lithopolitanica*). Slednji dve vrsti sta tudi na rdečem seznamu ogroženih rastlin Slovenije (Wraber T. & Skoberne 1989), prva kot endemična in druga kot redka vrsta.

Zanimiv je vpliv oziroma delež rastlinskih vrst z dinarsko-balkanskega območja (tabela 1), ki jih je skupaj (ilirske in pontske) skoraj desetina. Med rastlinami Menine je kar nekaj vrst, ki pripadajo ilirskemu flornemu elementu (Praprotnik 1987). Prisotnost ilirskih vrst v širšem pomenu nakazuje prehodnost območja Menine planine med alpskim in dinarskim svetom, kjer nekatere vrste iz osrednjega dela Balkanskega polotoka dosegajo severozahodno mejo svoje razširjenosti. V gozdovih Menine uspevajo npr. navadna smrdljivka (*Aposeris foetida*), trilistna penuša (*Cardamine trifolia*), navadna ciklama (*Cyclamen purpurascens*), deveterolistna mlaja (*Dentaria enneaphyllos*), bradavičasta trdoleska (*Euonymus verrucosa*), navadno tevje (*Hacquetia epipactis*), blagodišeči teloh (*Helleborus odorus*), ogrsko grabljišče (*Knautia drymeia*), velecvetna mrtva kopriva (*Lamium orvala*), planinsko kosteničevje (*Lonicera alpigena*), kranjski mleček (*Euphorbia carniolica*) in širokolistna grašica (*Vicia oroboides*).

Menina planina skriva tudi nekaj znamenitih slovenskih rastlin (Wraber T. 1990). Tu rastejo beli šaš (*Carex alba*), kranjska lilija ali zlato jabolko (*Lilium carniolicum*), kranjski mleček (*Euphorbia carniolica*), kranjski zali kobulček (*Astrantia carniolica*), rani mošnjak (*Thlaspi praecox*), tevje (*Hacquetia epipactis*), širokolistna grašica (*Vicia oroboides*) in Wulfenov jeglič (*Primula wulfeniana*). Slednji (slika 7) uspeva na Bibi planini in vršnem delu Šavnic, kjer ga najdemo v družbi s spomladanskim (*Gentiana verna*) in redkejšim ter zavarovanim Clusijevim sviščem (*Gentiana clusii*) (slika 5), ter prav tako znamenito in endemično kamniško murko (*Nigritella lithopolitanica*), kukavičevko, ki jo je kot novo vrsto prvi prepoznal in opisal slovenski orhidolog Vlado Ravnik. Kamniška murka (slika 3) je po doslej znanih podatkih razširjena samo v Kamniških Alpah in Karavankah (med Košuto in Uršljo goro) in le tu in tam »prestopi« tudi slovensko-avstrijsko mejo. Zaradi ozkega območja razširjenosti in posledično svoje relativne redkosti je uvrščena tudi na Rdeči seznam ogroženih slovenskih praprotnic in semenovk (Wraber & al. 2002). Na tem seznamu najdemo 42 različnih rastlin Menine (tabela 2), kar predstavlja 4,9 % vseh doslej zabeleženih vrst raziskovanega območja, dobrih 5 odstotkov vseh »rdečih« vrst Slovenije oziroma 1,2 % celotne slovenske cvetane. Večina ogroženih rastlin pripada kategoriji ranljivih (V) vrst (33), 4 (ovčja bilnica, kamniška murka, Müllerjeva močvirnica in zelenkasti vimenjak) so redke (R), ena (Kochov svišč) je prizadeta (E) vrsta, medtem ko so 4 (avrikelj – slika 6, clusijev svišč, kranjska lilija in planika) opredeljene kot vrste zunaj nevarnosti (O), a so v Sloveniji potencialno ogrožene in so zato tudi zavarovane. Ukrepi varstva se prednostno izvajajo glede tistih ogroženih rastlinskih vrst, ki so domnevno izumrle, prizadete, ranljive in redke.

Podobno kot Rdeči seznam ogroženih rastlin je posredno obsežen tudi seznam zavarovanih rastlinskih vrst (Skoberne 2007) tega območja (tabela 2). Na njem najdemo kar 54 različnih vrst (dobra četrtina vseh slovenskih zavarovanih vrst), vendar niso vse enako strogo varovane. Največ zavarovanih rastlin je iz družine kukavičevk, ki so zaradi svojih specifičnih ekoloških potreb v naravi najbolj ranljive in občutljive na človekove posege. Prežene jih lahko že gnojenje njihovih rastišč, zato jih najdemo le v ekološko najvrednejših in biotsko najpestrejših habitatih. Nekatere zavarovane rastline, kot so ciklame, pomladni zvončki, telohi, niso zavarovane v celoti. Naberemo jih lahko cvetoč šopek, ne smemo pa uničevati ali nabirati njihovih semen, plodov in podzemnih delov (čebulic, gomoljev). Med pomembnejše zavarovane rastlinske predstavnice Menine nedvomno sodi Kochov svišč, ki je hkrati tudi prizadeta vrsta slovenske flore, saj število in velikost njegovih rastišč v zadnjih desetletjih močno upada. Na območju Menine je uspeval na zakisanih travnikih z arniko na Jakučevi senožeti v bližini cerkve sv. Vida nad Zgornjim Tuhinjem (Drovenik 1975), a ga v zadnjih letih nismo ponovno opazili. Še nekaterih v preteklosti zabeleženih redkejših vrst, kot sta npr. planika (Drovenik 1975), kipeči kamnokreč (Hayek & Paulin 1907) in dlakavi oklep (Hayek 1911), nam ni uspelo ponovno najti.

Med naravovarstveno najvrednejše predele v ovršju Menine nedvomno pripadajo visokogorska travišča na Šavnicah (skalovje na severni strani in Goli vrh), kjer skupaj uspeva več za območje redkih visokogorskih predstavnic, kot so Wulfenov jeglič, mlečnobeli oklep (slika 8), Clusijev petoprstnik, jajčasta in pisana vilovina, srčastolistna mračica, skalna špajka, abraščevolistni grint, ter ogrožene in zavarovane vrste, kot so npr. Clusijev svišč, kamniška murka, navadna oblasta kukavica in številne druge orhideje. V skalah za domom na Smrekovcu, Javoršku in Malih stenah raste lepi jeglič ali avrikelj; na slednji lokaciji v združbi predalpskega petoprstnika (*Potentilletum caulescentis*). Zaradi izjemno pestre vrstne sestave in prisotnosti ogroženih rastlinskih vrst bi morali biti navedeni predeli izločeni iz območja pašnikov; zanje bi moral veljati poseben naravovarstveni status oziroma varstveni režim.

Nasploh je Menina z naravovarstvenega vidika prava zakladnica botaničnih zanimivosti na obrobju Kamniško-Savinjskih Alp in si v svojih najimenitnejših predelih (Šavnice, Biba, Jespa, Male in Velike stene idr.) zasluži posebne pozornosti, ustreznega ter preudarnega naravovarstvenega ravnanja ter dostojne

predstavitve vsaj tistemu delu sveta, ki še zna ceniti biotsko raznolikost in naravne vrednote.

Našteli smo le nekaj botaničnih drobcev in zanimivosti, ki nam jih je radodarno poklonila narava. Kdo ve, kakšne rastlinske zanimivosti nam še skriva Menina, ta plečata skrivnostna gozdnata lepotica. Zaključimo lahko z naslednjo mislijo ene od botaničnih občudovalk rastlinstva Kamniških gora: »Niti v sanjah nisem pričakovala, da me moj hrib zna še po tolikšnem času osrečiti s takim presenečenjem.« (Mihorič 2008)

Seznam rastlin Menine planine (tabela 2)

takson	slovensko ime	Rdeči seznam	zavarovana
Abies alba Mill.	bela jelka		
Acer campestre L.	maklen		
Acer platanoides L.	ostrolistni javor		
Acer pseudoplatanus L.	beli javor		
Achillea clavenae L.	planinski rman		
Achillea millefolium L.	navadni rman		
Acinos alpinus (L.) Moench	alpski šetrajnik		
Aconitum degenii Gayer subsp. *paniculatum* (Archang.) Mucher	latasta preobjeda		
Aconitum variegatum L.	pisana preobjeda		
Aconitum vulparia Rchb.	navadna preobjeda		
Actaea spicata L.	navadna črnoga		
Adenostyles alliariae (Gouan) A. Kerner	dlakavi lepen		
Adenostyles glabra (Mill.) DC.	goli lepen		
Adoxa moschatellina L.	navadna pižmica		
Aegopodium podagraria L.	navadna regačica		
Aethusa cynapium L.	navadni steničjak		
Agrimonia eupatoria L.	navadni repik		
Agropyron repens (L.) P. Beauv.	plazeča pirnica		
Agrostemma githago L.	navadni kokalj	V	
Agrostis capillaris L. (= *A. tenuis*)	lasasta šopulja		
Agrostis gigantea Roth	orjaška šopulja		
Agrostis stolonifera L.	plazeča šopulja		
Ajuga genevensis L.	dlakavi skrečnik		
Ajuga pyramidalis L.	piramidasti skrečnik		
Ajuga reptans L.	plazeči skrečnik		
Alchemilla acutiloba Opiz (= *A. vulgaris* s.str.)	ostrokrpa plahtica		
Alchemilla crinita Buser	dlakava plahtica		
Alchemilla exigua Buser ex Paulin	drobna plahtica		
Alchemilla flabellata Buser	pahljačastolistna plahtica		
Alchemilla glaucescens Wallr.	puhasta plahtica		
Alchemilla monticola Opiz	planinska plahtica		
Alchemilla straminea Buser	slamnata plahtica		
Alchemilla xanthochlora Rothm.	navadna plahtica		
Alliaria petiolata (MB.) Cav. & Grande	navadna česnovka		
Allium carinatum L.	gredljasti luk		
Allium ursinum L.	čemaž		
Alnus glutinosa (L.) Gaertn.	črna jelša		
Alnus incana (L.) Moench	siva jelša		
Alnus viridis (Chaix) DC.	zelena jelša		
Alopecurus pratensis L.	travniški lisičji rep		
Amaranthus blitum L. (= *A. lividus*)	zelenkasti ščir		
Amaranthus hybridus L.	izrodni ščir		
Amaranthus retroflexus L.	srhkodlakavi ščir		
Ambrosia artemisiifolia L.	navadna ambrozija		
Amelanchier ovalis Med.	šmarna hrušica		
Anacamptis pyramidalis (L.) L.C. Rich.	piramidasti pilovec	V	X
Anagallis arvensis L.	njivska kurja češnjica		
Androsace lactea L.	mlečnobeli oklep		
Androsace chamaejasme Wulf.	dlakavi oklep		
Anemone nemorosa L.	podlesna vetrnica		
Anemone ranunculoides L.	zlatična vetrnica		
Anemone trifolia L.	trilistna vetrnica		
Angelica sylvestris L.	navadni gozdni koren		
Anisantha sterilis (L.) Nevski	jalova stoklasa		
Antennaria dioica (L.) Gaertn.	navadna majnica		
Anthemis cotula L.	smrdljiva pasja kamilica		
Anthericum ramosum L.	navadni kosmuljek		

takson	slovensko ime	Rdeči seznam	zavarovana
Anthoxanthum odoratum L.	dišeča boljka		
Anthriscus nitida (Wahlenb.) Garcke	bleščeča krebuljica		
Anthriscus sylvestris (L.) Hoffm.	gozdna krebuljica		
Anthyllis vulneraria L.	pravi ranjak		
Anthyllis alpestris Hegetschw.	alpski ranjak		
Aposeris foetida (L.) Less.	navadna smrdljivka		
Aquilegia nigricans Baumg.	velecvetna orlica		
Aquilegia vulgaris L.	navadna orlica		
Arabidopsis thaliana (L.) Heynh.	navadni repnjakovec		
Arabis alpina L.	alpski repnjak		
Arabis ciliata Clairv.	češuljasti repnjak		
Arabis hirsuta (L.) Scop.	dlakavi repnjak		
Arabis sagittata (Bertol.) DC.	puščičasti repnjak		
Arctium lappa L.	navadni repinec		
Arctium minus (Hill) Bernh.	mali repinec		
Arctium tomentosum Mill.	volnati repinec		
Aremonia agrimonoides (L.) DC.	navadni strček		
Arenaria serpyllifolia L.	navadna peščenka		
Armoracia rusticana Gaertn., Mey. & Scherb.	navadni hren		
Arnica montana L.	navadna arnika	V	X
Arrhenatherum elatius (L.) P. Beauv. ex J. & C. Presl	visoka pahovka		
Artemisia vulgaris L.	navadni pelin		
Arum maculatum L.	pegasti kačnik		
Aruncus dioicus (Walter) Fernald	navadno kresničevje		
Asarum europaeum L.	navadni kopitnik		
Asperula aristata L. fil.	dolgocvetna perla		
Asperula cynanchica L.	hribska perla		
Asplenium ruta-muraria L.	pozidna rutica		
Asplenium trichomanes L.	rjavi sršaj		
Asplenium viride Huds.	zeleni sršaj		
Aster bellidiastrum (L.) Scop.	marjetičasta nebina		
Astragalus cicer L.	čičkasti grahovec		
Astragalus glycyphyllos L.	sladki grahovec		
Astrantia bavarica F.W. Schultz	bavarski zali kobulček		
Astrantia carniolica Jacq.	kranjski zali kobulček		
Astrantia major L.	veliki zali kobulček		
Athyrium filix-femina (L.) Roth	navadna podborka		
Atriplex patula L.	navadna loboda		
Atropa bella-donna L.	volčja češnja		
Avenella flexuosa (L.) Parl.	vijugasta masnica		
Barbarea vulgaris R. Br.	navadna barbica		
Bellis perennis L.	navadna marjetica		
Berberis vulgaris L.	navadni češmin		
Betonica alopecuros L. (= *Stachys jacquinii*)	Jacquinov čistec		
Betonica officinalis L.	navadni čistec		
Betula pendula Roth	navadna breza		
Biscutella laevigata L.	navadna šparnica		
Blechnum spicant (L.) Roth	rebrenjača		
Botrychium lunaria (L.) Sw.	navadna mladomesečina		
Brachypodium pinnatum (L.) P. Beauv.	navadna glota		
Brachypodium rupestre (Host) Roem. & Schult.	skalna glota		
Brachypodium sylvaticum (Huds.) P. Beauv.	gozdna glota		
Brassica napus L.	navadna ogrščica		
Briza media L.	navadna migalica		
Bromopsis erecta (Huds.) Fourr.	pokončni stoklasec		
Bromopsis ramosa (Huds.) Holub	razvejeni stoklasec		
Bromus hordeaceus L.	ječmenasta stoklasa		
Buglossoides arvensis (L.) I.M. Johnston	njivsko ptičje seme		
Buphthalmum salicifolium L.	vrbovolistni primožek		
Calamagrostis arundinacea (L.) Roth	gozdna šašulica		
Calamagrostis epigeios (L.) Roth	navadna šašulica		
Calamagrostis varia (Schrad.) Host	pisana šašulica		
Calamintha brauneana (Hoppe) Javorka	braunejev čober		
Calamintha grandiflora (L.) Moench	velecvetni čober		
Calamintha sylvatica Bromf.	navadni čober		
Calluna vulgaris (L.) Hull	jesenska vresa		
Caltha palustris L. subsp. *laeta* (Schott, Nyman & Kotschy) Hegi	bleščeča kalužnica		

takson	slovensko ime	Rdeči seznam	zavarovana
Caltha palustris L. subsp. *palustris*	navadna kalužnica		
Calystegia sepium (L.) R. Br.	navadni plotni slak		
Campanula cespitosa Scop.	rušnata zvončica		
Campanula cochleariifolia Lam.	trebušasta zvončica		
Campanula glomerata L.	klobčasta zvončica		
Campanula patula L.	razprostrta zvončica		
Campanula persicifolia L.	breskovolistna zvončica		
Campanula rapunculoides L.	repuščevolistna zvončica		
Campanula rapunculus L.	repuščeva zvončica		
Campanula rotundifolia L.	okroglolistna zvončica		
Campanula scheuchzeri Vill.	Scheuchzerjeva zvončica		
Campanula trachelium L.	koprivasta zvončica		
Campanula witasekiana Vierh.	Witasekina zvončica		
Capsella bursa-pastoris (L.) Med.	navadni plešec		
Cardamine amara L.	grenka penuša		
Cardamine flexuosa With.	gozdna penuša		
Cardamine hirsuta L.	dlakava penuša		
Cardamine impatiens L.	penuša nedotika		
Cardamine pratensis L.	travniška penuša		
Cardamine trifolia L.	trilistna penuša		
Cardaminopsis arenosa (L.) Hayek	peskovni penušnjek		
Cardaminopsis halleri (L.) Hayek	Hallerjev penušnjek		
Carduus nutans L.	kimasti bodak		
Carduus personata (L.) Jacq.	okrinkani bodak		
Carex alba Scop.	beli šaš		
Carex brizoides L.	migalični šaš		
Carex capillaris L.	tankopecljati šaš		
Carex caryophyllea Latourr.	pomladanski šaš		
Carex digitata L.	prstasti šaš		
Carex distans L.	razmaknjenoklasi šaš	V	
Carex echinata Murray	bodičnati šaš		
Carex ferruginea Scop.	rjastorjavi šaš		
Carex firma Host	čvrsti šaš		
Carex flacca Schreber	sinjezeleni šaš		
Carex flava L.	rumeni šaš		
Carex hirta L.	dlakavi šaš		
Carex hostiana DC.	Hostov šaš	V	
Carex humilis Leyss.	nizki šaš		
Carex lepidocarpa Tausch	luskoplodni šaš		
Carex leporina L.	zajčji šaš		
Carex montana L.	gorski šaš		
Carex muricata L.	nasršeni šaš		
Carex ornithopoda Willd.	ptičjenogi šaš		
Carex pallescens L.	bledi šaš		
Carex panicea L.	proseni šaš		
Carex paniculata L.	latasti šaš	V	
Carex pendula Huds.	previsni šaš		
Carex pilulifera L.	obloplodni šaš		
Carex spicata Huds.	klasasti šaš		
Carex sylvatica Huds.	gozdni šaš		
Carex tomentosa L.	polstenoplodni šaš		
Carex vulpina L.	lisičjerepi šaš		
Carlina acaulis L.	brezstebelna kompava		
Carlina vulgaris L.	navadna kompava		
Carpinus betulus L.	navadni gaber		
Carum carvi L.	navadna kumina		
Castanea sativa Mill.	pravi kostanj		
Centaurea cyanus L.	modri glavinec	V	
Centaurea fritschii Hayek	Fritschev glavinec		
Centaurea jacea L.	navadni glavinec		
Centaurea macroptilon Borb.	travniški glavinec		
Centaurea montana L.	gorski glavinec		
Centaurea scabiosa L.	poljski glavinec		
Centaurium erythraea Rafn	navadna tavžentroža		
Cephalanthera damasonium (Mill.) Druce (= *C. alba*)	Damasonijeva naglavka	V	X
Cephalanthera longifolia (L.) Fritsch (= *C. ensifolia*)	dolgolistna naglavka	V	X
Cephalanthera rubra (L.) L.C. M. Rich.	rdeča naglavka	V	X

takson	slovensko ime	Rdeči seznam	zavarovana
Cerastium brachypetalum Desp. ex Pers.	drobnocvetna smiljka		
Cerastium fontanum Baumg.	studenčna smiljka		
Cerastium glomeratum Thuill.	klobčasta smiljka		
Cerastium holosteoides Fries em. Hyl.	navadna smiljka		
Cerastium sylvaticum W. & K.	gozdna smiljka		
Cerastium tenoreanum Ser.	tenorejeva smiljka		
Cerinthe minor L.	mala voščica		
Chaerophyllum aureum L.	zlato trebelje		
Chaerophyllum bulbosum L.	gomoljasto trebelje		
Chaerophyllum hirsutum L.	dlakavo trebelje		
Chamaecytisus hirsutus (L.) Link	dlakava relika		
Chamaecytisus supinus (L.) Link	nizka relika		
Chamaenerion angustifolium (L.) Scop.	ozkolistno ciprje		
Chelidonium majus L.	krvavi mlečnik		
Chenopodium album L.	bela metlika		
Chenopodium bonus-henricus L.	stajska metlika		
Chenopodium polyspermum L.	mnogosemenska metlika		
Chenopodium strictum Roth	progasta metlika		
Chrysosplenium alternifolium L.	spiralastolistni vraničnik		
Cicerbita alpina (L.) Wallr.	navadna planinska ločika		
Cichorium intybus L.	navadni potrošnik		
Circaea lutetiana L.	veliki nadlišček		
Cirsium arvense (L.) Scop.	njivski osat		
Cirsium eriophorum (L.) Scop.	volnatoglavi osat		
Cirsium erisithales (Jacq.) Scop.	lepki osat		
Cirsium oleraceum (L.) Scop.	mehki osat		
Cirsium palustre (L.) Scop.	močvirski osat		
Cirsium pannonicum (L. fil.) Link	panonski osat		
Cirsium rivulare (Jacq.) All.	potočni osat		
Cirsium vulgare (Savi) Ten.	navadni osat		
Cirsium waldsteinii Rouy	Waldsteinov osat		
Clematis alpina (L.) Mill.	planinski srobot		
Clematis recta L.	pokončni srobot		
Clematis vitalba L.	navadni srobot		
Clinopodium vulgare L.	navadna mačja zel		
Coeloglossum viride (L.) Hartm.	zeleni volčji jezik	V	
Colchicum autumnale L.	jesenski podlesek		
Convallaria majalis L.	šmarnica		0*
Convolvulus arvensis L.	njivski slak		
Conyza canadensis (L.) Cronq.	kanadska hudoletnica		
Corallorhiza trifida Chatel.	trokrpi koralni koren	V	
Cornus mas L.	rumeni dren		
Cornus sanguinea L.	rdeči dren		
Coronilla varia L.	pisana šmarna detelja		
Corydalis cava (L.) Schweigger & Koerte	votli petelinček		
Corydalis solida (L.) Sw.	čvrsti petelinček		
Corylus avellana L.	navadna leska		
Crataegus monogyna Jacq.	enovratni glog		
Crepis biennis L.	dvoletni dimek		
Crepis paludosa (L.) Moench	močvirski dimek		
Crocus albiflorus Kit. ex Schult.	belocvetni žafran		
Crocus vernus (L.) Hill s.str.	pomladanski žafran		
Cruciata glabra (L.) Ehrend.	gola dremota		
Cruciata laevipes Opiz	navadna dremota		
Cuscuta epithymum (L.) L.	drobnocvetna predenica		
Cuscuta europaea L.	navadna predenica		
Cyclamen purpurascens Mill.	navadna ciklama		0*
Cynosurus cristatus L.	navadni pasji rep		
Cypripedium calceolus L.	lepi čeveljc	V	X
Cystopteris fragilis (L.) Bernh.	krhka priščanica		
Cystopteris montana (Lam.) Desv.	gorska priščanica		
Dactylis glomerata L.	navadna pasja trava		
Dactylorhiza fuchsii (Druce) Soó	Fuchsova prstasta kukavica		X
Dactylorhiza incarnata (L.) Soó	mesnordeča prstasta kukavica	V	X
Dactylorhiza maculata (L.) Soó	pegasta prstasta kukavica	V	X
Dactylorhiza majalis (Rchb.) Hunt & Summerh.	majska prstasta kukavica	V	X
Dactylorhiza sambucina (L.) Soó	bezgova prstasta kukavica	V	X

takson	slovensko ime	Rdeči seznam	zavarovana
Dactylorhiza traunsteineri (Sauter ex Rchb.) Soó	Traunsteinerjeva prstasta kukavica	V	X
Daphne mezereum L.	navadni volčin		
Daucus carota L.	navadno korenje		
Dentaria bulbifera L.	brstična konopnica		
Dentaria enneaphyllos L.	deveterolistna konopnica		
Deschampsia cespitosa (L.) P. Beauv.	rušnata masnica		
Dianthus barbatus L.	brkati nageljček		
Dianthus carthusianorum L.	navadni nageljček		X
Dianthus monspessulanus L.	montpellierski nageljček		X
Digitalis grandiflora Mill.	velecvetni naprstec		
Digitaria sanguinalis (L.) Scop.	krvavordeča srakonja		
Doronicum austriacum Jacq.	avstrijski divjakovec		
Dorycnium germanicum (Gremli) Rikli	malocvetna španska detelja		
Dryopteris affinis (Lowe) Fraser-Jenkins subsp. *borreri* (Newm.) Fraser-Jenkins	Borrerova glistovnica		
Dryopteris carthusiana (Vill.) H.P. Fuchs	bodičasta glistovnica		
Dryopteris dilatata (Hoffm.) A. Gray	širokolistna glistovnica		
Dryopteris expansa (C. Presl) Fraser-Jenkins & Jermy	slična glistovnica		
Dryopteris filix-mas (L.) Schott	navadna glistovnica		
Echinochloa crus-galli (L.) P. Beauv.	navadna kostreba		
Echium vulgare L.	navadni gadovec		
Eleocharis acicularis (L.) Roem. & Schult.	iglasta sita		
Eleocharis palustris (L.) Roem. & Schult.	močvirska sita		
Epilobium alpestre (Jacq.) Krocker	predalpski vrbovec		
Epilobium collinum C.C. Gmelin	hribski vrbovec		
Epilobium hirsutum L.	dlakavi vrbovec		
Epilobium montanum L.	gorski vrbovec		
Epilobium parviflorum Schreber	drobnocvetni vrbovec		
Epilobium roseum Schreber	rožnatocvetni vrbovec		
Epipactis atrorubens (Hoffm. ex Bernh.) Besser	temnordeča močvirnica		X
Epipactis helleborine (L.) Crantz	širokolistna močvirnica		X
Epipactis muelleri Godfery	Müllerjeva močvirnica	R	X
Epipactis palustris (L.) Crantz	navadna močvirnica	V	X
Equisetum arvense L.	njivska preslica		
Equisetum hyemale L.	zimska preslica		
Equisetum palustre L.	močvirska preslica		
Equisetum telmateia Ehrh.	velika preslica		
Erica carnea L.	spomladanska resa		
Erigeron acris L.	ostra suholetnica		
Erigeron annuus (L.) Pers.	enoletna suholetnica		
Erigeron glabratus Hoppe & Hornsch. ex Bluff & Fingerh.	mnogolična suholetnica		
Eriophorum angustifolium Honck.	ozkolistni munec	V	
Eriophorum latifolium Hoppe	širokolistni munec	V	
Erophila verna (L.) Chevall.	spomladanska kokošnica		
Euonymus europaea L.	navadna trdoleska		
Euonymus latifolia (L.) Mill.	širokolistna trdoleska		
Euonymus verrucosa Scop.	bradavičasta trdoleska		
Eupatorium cannabinum L.	konjska griva		
Euphorbia amygdaloides L.	mandljevolistni mleček		
Euphorbia carniolica Jacq.	kranjski mleček		
Euphorbia cyparissias L.	cipresasti mleček		
Euphorbia dulcis L.	sladki mleček		
Euphorbia helioscopia L.	sončni mleček		
Euphorbia verrucosa L.	bradavičasti mleček		
Euphrasia kerneri Wettst.	Kernerjeva smetlika		
Euphrasia picta Wimm.	pisana smetlika		
Euphrasia rostkoviana Hayne	navadna smetlika		
Euphrasia salisburgensis Funck ex Hoppe	solnograška smetlika		
Euphrasia stricta D. Wolff ex J.F. Lehm.	toga smetlika		
Fagus sylvatica L.	bukev		
Fallopia convolvulus (L.) A. Löve	navadni slakovec		
Festuca altissima All.	gozdna bilnica		
Festuca gigantea (L.) Vill.	orjaška bilnica		
Festuca heterophylla Lam.	raznolistna bilnica		
Festuca nigrescens Lam.	črnikasta bilnica		
Festuca ovina L.	ovčja bilnica	R	
Festuca pratensis Huds.	travniška bilnica		
Festuca rubra L.	rdeča bilnica		

takson	slovensko ime	Rdeči seznam	zavarovana
Festuca rupicola Heuff.	brazdnatolistna bilnica		
Festuca valesiaca Schleicher ex Gaudin	vališka bilnica		
Ficaria verna Huds. subsp. *bulbifera* A.Löve & D.Löve	gomoljasta lopatica		
Filipendula ulmaria (L.) Maxim.	brestovolistni oslad		
Fragaria moschata (Duchesne) Weston	muškatni jagodnjak		
Fragaria vesca L.	navadni jagodnjak		
Fragaria viridis (Duchesne) Weston	zeleni jagodnjak		
Frangula alnus Mill.	navadna krhlika		
Fraxinus excelsior L.	veliki jesen		
Fraxinus ornus L.	mali jesen		
Fumaria officinalis L.	navadna rosnica		
Gagea lutea (L.) Ker-Gawl.	rumena pasja čebula		
Galeobdolon flavidum (F. Herm.) Holub	navadna rumenka		
Galeobdolon montanum (Pers.) Pers. ex Rchb.	gorska rumenka		
Galeopsis pubescens Besser	puhasti zebrat		
Galeopsis speciosa Mill.	pisani zebrat		
Galeopsis tetrahit L.	navadni zebrat		
Galinsoga ciliata (Rafin.) S.F. Blake	vejicati rogovilček		
Galinsoga parviflora Cav.	drobnocvetni rogovilček		
Galium album Miller	bela lakota		
Galium anisophyllum Vill.	raznolistna lakota		
Galium aparine L.	plezajoča lakota		
Galium boreale L.	severna lakota		
Galium lucidum All.	bleščeča lakota		
Galium mollugo L.	navadna lakota		
Galium odoratum (L.) Scop.	dišeča lakota		
Galium palustre L.	močvirska lakota		
Galium rotundifolium L.	okroglolistna lakota		
Galium sylvaticum L.	gozdna lakota		
Galium verum L. s.str.	prava lakota		
Genista germanica L.	nemški sviščevec		
Genista tinctoria L.	barvilna košeničica		
Gentiana asclepiadea L.	svilničasti svišč		
Gentiana clusii Perr. & Song.	Clusijev svišč	O	X
Gentiana cruciata L.	navzkrižnolistni svišč		
Gentiana acaulis L. (= *G. kochiana*)	Kochov svišč	E	X
Gentiana utriculosa L.	napihnjeni svišč		
Gentiana verna L.	spomladanski svišč		
Gentianella anisodonta (Borb.) A. Löve & D. Löve	čašasti sviščevec		
Gentianella ciliata (L.) Borkh.	resasti sviščevec		
Geranium columbinum L.	golobja krvomočnica		
Geranium dissectum L.	nacepljenolistna krvomočnica		
Geranium molle L.	mehka krvomočnica		
Geranium palustre L.	močvirska krvomočnica		
Geranium phaeum L.	rjavordeča krvomočnica		
Geranium pyrenaicum Burm. fil.	pirenejska krvomočnica		
Geranium robertianum L.	smrdljička		
Geranium sanguineum L.	krvavordeča krvomočnica		
Geum rivale L.	potočna sretena		
Geum urbanum L.	navadna sretena		
Glechoma hederacea L.	bršljanasta grenkuljica		
Glechoma hirsuta W. & K.	dlakava grenkuljica		
Globularia cordifolia L.	srčastolistna mračica		
Globularia punctata Lapeyr.	navadna mračica		
Glyceria fluitans (L.) R. Br.	plavajoča sladika		
Glyceria notata Chevall.	nagubana sladika		
Gnaphalium hoppeanum Koch	hoppejev griževec		
Gnaphalium sylvaticum L.	gozdni griževec		
Gymnadenia conopsea (L.) R. Br.	navadni kukovičnik	V	X
Gymnadenia odoratissima (L.) L.C. Rich.	dehteči kukovičnik	V	X
Gymnocarpium dryopteris (L.) Newm.	hrastovka		
Gymnocarpium robertianum (Hoffm.) Newm.	apnenka		
Hacquetia epipactis (Scop.) DC.	navadno tevje		
Hedera helix L.	navadni bršljan		
Helianthemum alpestre (Jacq.) DC.	planinsko sončece		
Helianthemum ovatum (Viv.) Dunal	jajčasto sončece		
Helictotrichon pubescens (Huds.) Pilger	puhasta ovsika		

takson	slovensko ime	Rdeči seznam	zavarovana
Heliosperma alpestre (Jacq.) Rchb.	planinski slanozor		
Heliosperma pusillum (W. & K.) Vis. s.lat. (sub *H. quadridentatum*)	nizki (četverozobi) slanozor		
Helleborus dumetorum W. & K. ex Willd.	hostni teloh		0*
Helleborus niger L.	črni teloh		0*
Helleborus odorus W. & K. ex Willd.	blagodišeči teloh		0*
Hepatica nobilis Schreber	navadni jetrnik		
Heracleum sphondylium L.	navadni dežen		
Hesperis matronalis L.	vrtna nočnica		
Hieracium bauhinii Besser	Bauhinova škržolica		
Hieracium bifidum Kit. ex Hornem.	razcepljena škržolica		
Hieracium caespitosum Dum.	rušnata škržolica		
Hieracium cymosum L.	češuljasta škržolica		
Hieracium lactucella Wallr.	uhata škržolica		
Hieracium pilosella L.	dolgodlakava škržolica		
Hieracium pilosum Schleicher ex Froel. (= *H. morisianum*)	Morisova škržolica		
Hieracium racemosum W. & K.	grozdasta škržolica		
Hieracium sabaudum L.	savojska škržolica		
Hieracium murorum L. (= *H. sylvaticum*)	gozdna škržolica		
Hieracium umbellatum L.	kobulasta škržolica		
Hieracium villosum Jacq.	kosmata škržolica		
Hieracium vulgatum Fries	gladkostebelna škržolica		
Hippocrepis comosa L.	navadna podkvica		
Holcus lanatus L.	volnata medena trava		
Holcus mollis L.	mehka medena trava		
Homogyne alpina (L.) Cass.	alpski planinšček		
Homogyne discolor (Jacq.) Cass.	dvobarvni planinšček		
Homogyne sylvestris (Scop.) Cass.	gozdni planinšček		
Humulus lupulus L.	navadni hmelj		
Huperzia selago (L.) Bernh. ex Schrank & Mart.	brezklaso lisičje		X
Hypericum hirsutum L.	dlakava krčnica		
Hypericum maculatum Crantz	pegasta krčnica		
Hypericum montanum L.	gorska krčnica		
Hypericum perforatum L.	šentjanževka		
Hypericum tetrapterum Fries	krilata krčnica		
Hypochoeris maculata L.	pegasti svinjak		
Hypochoeris radicata L.	navadni svinjak		
Impatiens noli-tangere L.	navadna nedotika		
Impatiens parviflora DC.	drobnocvetna nedotika		
Inula salicina L.	vrbovolistni oman		
Iris pseudacorus L.	vodna perunika		X
Isopyrum thalictroides L.	navadna polžarka		
Juglans regia L.	navadni oreh		
Juncus articulatus L.	bleščečeplodno ločje		
Juncus bufonius L.	žabje ločje		
Juncus effusus L.	navadno ločje		
Juncus inflexus L.	sivozeleno ločje		
Juncus tenuis Willd.	nežno ločje		
Juniperus communis L.	navadni brin		
Juniperus sibirica Burgsd. (= *J. alpina*)	sibirski brin		
Kernera saxatilis (L.) Rchb.	skalna kernerjevka		
Knautia arvensis (L.) Coult.	njivsko grabljišče		
Knautia drymeia Heuff. s. str.	ogrsko grabljišče		
Knautia intermedia Pernh. & Wettst.	srednje grabljišče		
Koeleria pyramidata (Lam.) P. Beauv.	navadna smiljica		
Laburnum alpinum (Mill.) Bercht. & J. Presl	alpski nagnoj		
Laburnum anagyroides Med.	navadni nagnoj		
Lactuca serriola L.	pripotna ločika		
Lamium amplexicaule L.	njivska mrtva kopriva		
Lamium maculatum L.	lisasta mrtva kopriva		
Lamium orvala L.	velecvetna mrtva kopriva		
Lamium purpureum L.	škrlatnordeča mrtva kopriva		
Lapsana communis L.	navadni kolenček		
Larix decidua Mill.	evropski macesen		
Laserpitium latifolium L.	širokolistni jelenovec		
Laserpitium peucedanoides L.	siljelistni jelenovec		
Laserpitium siler L.	gorski jelenovec		
Lathraea squamaria L.	navadni lusnec		

takson	slovensko ime	Rdeči seznam	zavarovana
Lathyrus laevigatus (W. & K.) Fritsch (= *L. ochraceus*)	goli grahor		
Lathyrus linifolius (Rchb.) Bässler	gorski grahor		
Lathyrus niger (L.) Bernh.	črni grahor		
Lathyrus pratensis L.	travniški grahor		
Lathyrus sylvestris L.	gozdni grahor		
Lathyrus vernus (L.) Bernh.	spomladanski grahor		
Lembotropis nigricans (L.) Griseb.	navadna kozja detelja		
Leontodon autumnalis L.	jesenski otavčič		
Leontodon hispidus L.	navadni otavčič		
Leontodon incanus (L.) Schrank	sivi otavčič		
Leontopodium alpinum Cass.	planika	0	X
Lepidium campestre (L.) R. Br.	poljska draguša		
Leucanthemum ircutianum (Turcz.) DC.	navadna ivanjščica		
Leucanthemum vulgare Lam.	travniška ivanjščica		
Leucojum vernum L.	pomladanski veliki zvonček		0*
Libanotis sibirica (L.) C.A.Meyer	navadna zdravilka		
Ligustrum vulgare L.	navadna kalina		
Lilium bulbiferum L.	brstična lilija - slika 4	V	X
Lilium carniolicum Bernh. ex Koch	kranjska lilija	0	X
Lilium martagon L.	turška lilija		X
Linaria vulgaris Mill.	navadna madronščica		
Linum catharticum L.	lan prediveč		
Linum tenuifolium L.	drobnocvetni lan		
Linum viscosum L.	lepljivi lan		
Listera ovata (L.) R. Br.	jajčastolistni muhovnik		X
Lolium multiflorum Lam.	laška ljuljka		
Lolium perenne L.	angleška ljuljka		
Lonicera alpigena L.	planinsko kosteničevje		
Lonicera caprifolium L.	kovačnik		
Lonicera nigra L.	črno kosteničevje		
Lonicera xylosteum L.	puhastolistno kosteničevje		
Loranthus europaeus Jacq.	navadno ohmelje		
Lotus corniculatus L.	navadna nokota		
Lunaria rediviva L.	trpežna srebrenka		
Luzula campestris (L.) DC.	poljska bekica		
Luzula luzulina (Vill.) Dalla Torre & Sarnth.	rumenkasta bekica		
Luzula luzuloides (Lam.) Dandy & Wilm.	belkasta bekica		
Luzula multiflora (Ehrh. ex Retz.) Lej.	mnogocvetna bekica		
Luzula pilosa (L.) Willd.	dlakava bekica		
Luzula sylvatica (Huds.) Gaud.	gozdna bekica		
Lychnis flos-cuculi (L.) Greuter & Burdet	kukavičja lučca		
Lycopodium annotinum L.	brinolistni lisičjak		X
Lycopodium clavatum L.	kijasti lisičjak		X
Lysimachia nummularia L.	okroglolistna pijavčnica		
Lysimachia punctata L.	pikasta pijavčnica		
Lysimachia vulgaris L.	navadna pijavčnica		
Lythrum salicaria L.	navadna krvenka		
Maianthemum bifolium (L.) F.W. Schmidt	dvolistna senčnica		
Malus sylvestris (L.) Mill.	lesnika		
Malva alcea L.	ostrolistni slezenovec		
Matricaria chamomilla L.	prava kamilica		
Matricaria discoidea DC.	vonjava kamilica		
Medicago falcata L.	srpasta meteljka		
Medicago lupulina L.	hmeljna meteljka		
Medicago sativa L.	lucerna		
Melampyrum pratense L. subsp. *vulgatum* (Pers.) Ronn.	navadni črnilec		
Melampyrum sylvaticum L.	gozdni črnilec		
Melica ciliata L.	vejicata kraslika		
Melica nutans L.	kimasta kraslika		
Melica uniflora Retz.	enocvetna kraslika		
Melilotus albus Medik.	bela medena detelja		
Melilotus officinalis (L.) Pallas	navadna medena detelja		
Melittis melissophyllum L.	navadna medenika		
Mentha arvensis L.	njivska meta		
Mentha longifolia (L.) Huds.	dolgolistna meta		
Mercurialis annua L.	enoletni golšec		
Mercurialis ovata Sternb. & Hoppe	jajčastolistni golšec		

takson	slovensko ime	Rdeči seznam	zavarovana
Mercurialis perennis L.	trpežni golšec		
Microrrhinum minus (L.) Four.	mala zijalka		
Milium effusum L.	razprostrta prosulja		
Moehringia muscosa L.	mahovna popkoresa		
Moehringia trinervia (L.) Clairv.	trižilna popkoresa		
Moneses uniflora (L.) A. Gray	navadna enocvetka		
Monotropa hypopitys L.	dlakavi samovratec		
Mycelis muralis (L.) Dum.	navadni zajčji lapuh		
Myosotis alpestris F.W. Schmidt	planinska spominčica		
Myosotis arvensis (L.) Hill	njivska spominčica		
Myosotis nemorosa Besser	podlesna spominčica		
Myosotis palustris (L.) Hill (= *M. scorpioides*)	močvirska spominčica		
Myosotis sparsiflora Pohl	redkocvetna spominčica		
Myosotis sylvatica Ehrh. ex Hoffm.	gozdna spominčica		
Myrrhis odorata (L.) Scop.	dišeči kromač		
Nardus stricta L.	volk		
Neottia nidus-avis (L.) L.C. Rich.	rjava gnezdovnica		X
Nigritella lithopolitanica Ravnik	kamniška murka	R	X
Onobrychis viciifolia Scop.	navadna turška detelja		
Ononis spinosa L.	navadni gladež		
Ophrys insectifera L.	muholiko mačje uho	V	X
Orchis mascula (L.) L.	stasita kukavica	V	X
Orchis militaris L.	čeladasta kukavica	V	X
Orchis morio L.	navadna kukavica	V	X
Orchis pallens L.	bleda kukavica	V	X
Orchis signifera Vest	zvezdasta kukavica	V	X
Orchis tridentata Scop.	trizoba kukavica	V	X
Orchis ustulata L.	pikastocvetna kukavica	V	X
Origanum vulgare L.	navadna dobra misel		
Orthilia secunda (L.) House	enostranska hruškolistka		
Ostrya carpinifolia Scop.	črni gaber		
Oxalis acetosella L.	navadna zajčja deteljica		
Oxalis fontana Bunge	toga zajčja deteljica		
Paederota lutea Scop.	rumeno milje		
Papaver rhoeas L.	poljski mak		
Parietaria officinalis L.	navadna krišina		
Paris quadrifolia L.	volčja jagoda		
Parnassia palustris L.	močvirna samoperka		
Pastinaca sativa L.	navadni rebrinec		
Pedicularis recutita L.	prisekani ušivec		
Petasites albus (L.) Gaertn.	beli repuh		
Petasites hybridus (L.) Gaertn., Mey. & Scherb.	navadni repuh		
Petasites paradoxus (Retz.) Baumg.	snežnobeli repuh		
Petrorhagia saxifraga (L.) Link	navadna haljica		
Peucedanum austriacum (Jacq.) Koch	avstrijski silj		
Peucedanum cervaria (L.) Lapeyr.	jelenov silj		
Peucedanum oreoselinum (L.) Moench	gorski silj		
Peucedanum verticillare (L.) Mert. & Koch	orjaški silj		
Phegopteris connectilis (Michx.) Watt	bukovčica		
Phleum bertolonii DC.	Bertolonijev mačji rep		
Phleum pratense L.	travniški mačji rep		
Phragmites australis (Cav.) Trin. ex Steud.	navadni trst		
Phyllitis scolopendrium (L.) Newm.	jelenov jezik		
Physalis alkekengi L.	navadno volčje jabolko		
Phyteuma orbiculare L.	glavičasti repuš		
Phyteuma ovatum Honck.	jajčasti repuš		
Phyteuma spicatum L.	klasasti repuš		
Phyteuma zahlbruckneri Vest	Zahlbrucknerjev repuš		
Picea abies (L.) Karsten	navadna smreka		
Picris hieracioides L.	navadna skrka		
Pimpinella major (L.) Huds.	veliki bedrenec		
Pimpinella saxifraga L.	navadni bedrenec		
Pinguicula alpina L.	alpska mastnica		X
Pinus mugo Turra	ruševje		
Pinus sylvestris L.	rdeči bor		
Plantago lanceolata L.	ozkolistni trpotec		
Plantago major L.	veliki trpotec		

takson	slovensko ime	Rdeči seznam	zavarovana
Plantago media L.	srednji trpotec		
Platanthera bifolia (L.) L.C.Rich.	dvolistni vimenjak		X
Platanthera chlorantha (Custer) Rchb.	zelenkasti vimenjak	R	X
Pleurospermum austriacum (L.) Hoffm.	avstrijska obočnica		
Poa alpina L.	alpska latovka		
Poa annua L.	enoletna latovka		
Poa compressa L.	dvorezna latovka		
Poa nemoralis L.	podlesna latovka		
Poa pratensis L.	travniška latovka		
Poa supina Schrad.	polegla latovka		
Poa trivialis L.	navadna latovka		
Polygala alpestris Rchb.	predalpska grebenuša		
Polygala amara L.	grenka grebenuša		
Polygala amarella Crantz	močvirska grebenuša		
Polygala chamaebuxus L.	žanjevec		
Polygala comosa Schkuhr	čopasta grebenuša		
Polygala vulgaris L.	navadna grebenuša		
Polygonatum multiflorum (L.) All.	mnogocvetni Salomonov pečat		
Polygonatum odoratum (Mill.) Druce	diše či Salomonov pečat		
Polygonatum verticillatum (L.) All.	vretenčasti Salomonov pečat		
Polygonum aviculare L.	ptičja dresen		
Polygonum lapathifolium L.	ščavjelistna dresen		
Polygonum minus Huds.	mala dresen		
Polygonum mite Schrank	mila dresen		
Polygonum persicaria L.	breskova dresen		
Polygonum viviparum L.	živorodna dresen		
Polypodium vulgare L.	navadna sladka koreninica		
Polystichum aculeatum (L.) Roth	bodeča podlesnica		
Polystichum braunii (Spenner) Feé	Braunova podlesnica		
Polystichum lonchitis (L.) Roth	kopjasta podlesnica		
Polystichum setiferum (Forsk.) Woynar	luskastodlakava podlesnica		
Populus tremula L.	trepetlika		
Potentilla aurea L.	zlati petoprstnik		
Potentilla brauneana Hoppe	Braunejev petoprstnik		
Potentilla caulescens L.	predalpski petoprstnik		
Potentilla clusiana Jacq.	Clusijev petoprstnik		
Potentilla crantzii (Crantz) G. Beck ex Fritsch	Crantzov petoprstnik		
Potentilla erecta (L.) Räuschel	srčna moč		
Potentilla pusilla Host	pritlični petoprstnik		
Potentilla reptans L.	plazeči petoprstnik		
Prenanthes purpurea L.	škrlatnordeča zajčica		
Primula auricula L.	avrikelj	0	X
Primula elatior (L.) Hill	visoki jeglič		
Primula vulgaris Huds.	trobentica		
Primula wulfeniana Schott	Wulfenov jeglič		
Prunella grandiflora (L.) Scholler	velecvetna črnoglavka		
Prunella laciniata (L.) L.	deljenolistna črnoglavka		
Prunella vulgaris L.	navadna črnoglavka		
Prunus avium L.	češnja		
Prunus spinosa L.	črni trn		
Pseudorchis albida (L.) A. Löve & D. Löve	belkaste ročice		X
Pteridium aquilinum (L.) Kuhn	orlova praprot		
Pulmonaria officinalis L.	navadni pljučnik		
Pyrola minor L.	drobnocvetna zelenka		
Pyrus communis L.	navadna hruška		
Quercus petraea (Mattuschka) Liebl.	graden		
Quercus pubescens Willd.	puhasti hrast		
Quercus robur L.	dob		
Ranunculus acris L.	ripeča zlatica		
Ranunculus arvensis L.	njivska zlatica		
Ranunculus bulbosus L.	gomoljasta zlatica		
Ranunculus lanuginosus L.	kosmata zlatica		
Ranunculus nemorosus DC.	gozdna zlatica		
Ranunculus platanifolius L.	platanolistna zlatica		
Ranunculus repens L.	plazeča zlatica		
Rhamnus catharticus L.	čistilna kozja češnja		
Rhamnus fallax Boiss.	kranjska kozja češnja		

takson	slovensko ime	Rdeči seznam	zavarovana
Rhinanthus aristatus Čelak. (= *R. glacialis*)	resasti škrobotec		
Rhinanthus minor L.	mali škrobotec		
Rhododendron hirsutum L.	dlakavi sleč		
Rhodothamnus chamaecistus (L.) Rchb.	navadni slečnik		
Ribes alpinum L.	alpsko grozdičje		
Ribes uva-crispa L. (= *R. grossularia*)	kosmulja		
Robinia pseudacacia L.	robinija		
Rorippa sylvestris (L.) Besser	gozdna potočarka		
Rosa arvensis Huds.	njivski šipek		
Rosa canina L.	navadni šipek		
Rosa pendulina L.	kimastoplodni šipek		
Rubus caesius L.	sinjezelena robida		
Rubus hirtus W. & K.	srhkostebelna robida		
Rubus idaeus L.	malinjak		
Rubus plicatus Weihe & Nees	nagubana robida		
Rubus saxatilis L.	skalna robida		
Rudbeckia laciniata L.	deljenolistna rudbekija		
Rumex acetosa L.	navadna kislica		
Rumex acetosella L.	mala kislica		
Rumex alpinus L.	alpska kislica		
Rumex arifolius All. (= *R. alpestris*)	kačnikovolistna kislica		
Rumex crispus L.	kodrastolistna kislica		
Rumex obtusifolius L.	topolistna kislica		
Rumex scutatus L.	ščitasta kislica		
Sagina procumbens L.	polegli pitomec		
Sagina saginoides (L.) Karsten	alpski pitomec		
Salix alba L.	bela vrba		
Salix alpina Scop.	alpska vrba		
Salix appendiculata Vill.	velikolistna vrba		
Salix aurita L.	rakita		
Salix caprea L.	iva		
Salix cinerea L.	pepelnatosiva vrba		
Salix eleagnos Scop.	siva vrba		
Salix purpurea L.	rdeča vrba		
Salix retusa L.	topolistna vrba		
Salix waldsteiniana Willd.	Waldsteinova vrba		
Salvia glutinosa L.	lepljiva kadulja		
Salvia pratensis L.	travniška kadulja		
Salvia verticillata L.	vretenčasta kadulja		
Sambucus ebulus L.	smrdljivi bezeg		
Sambucus nigra L.	črni bezeg		
Sambucus racemosa L.	divji bezeg		
Sanguisorba minor Scop.	mala strašnica		
Sanicula europaea L.	navadni ženikelj		
Saponaria officinalis L.	navadna milnica		
Satureja hortensis L.	vrtni šetraj		
Satureja montana L.	kraški šetraj		
Saxifraga adscendens L.	kipeči kamnokreč		
Saxifraga crustata Vest	skorjasti kamnokreč		
Saxifraga cuneifolia L.	klinolistni kamnokreč		
Saxifraga rotundifolia L.	okroglolistni kamnokreč		
Saxifraga tridactylites L.	triprsti kamnokreč		
Scabiosa columbaria L.	navadni grintavec		
Scilla bifolia L.	dvolistna morska čebulica		
Scirpus sylvaticus L.	gozdni sitec		
Scleranthus annuus L.	enoletni mešič		
Scrophularia nodosa L.	navadna črnobina		
Scrophularia vernalis L.	spomladanska črnobina		
Sedum hispanicum L.	španska homulica		
Sedum maximum (L.) Hoffm.	hermelika		X
Sedum sexangulare L.	šesterokotna homulica		
Sedum spurium MB.	neprava homulica		
Selaginella helvetica (L.) Link	švicarska dežica		
Selaginella selaginoides (L.) Link	alpska dežica		
Senecio abrotanifolius L.	abraščevolistni grint		
Senecio nemorensis L.	gozdni grint		
Senecio ovatus (G., M. & Sch.) Willd. (= *S. fuchsii*)	Fuchsov grint		

takson	slovensko ime	Rdeči seznam	zavarovana
Senecio ovirensis (Koch) DC.	obirski grint		
Senecio rupestris Waldst. & Kit.	skalni grint		
Senecio vulgaris L.	navadni grint		
Serratula tinctoria L.	barvilna mačina		
Sesleria caerulea (L.) Ard. subsp. *calcaria* (Opiz) Čelak. ex Hegi	pisana vilovina		
Sesleria sphaerocephala Ard.	obloklasa vilovina		
Setaria pumila (Poir.) Roem. & Schult.	sivozeleni muhvič		
Setaria viridis (L.) PB.	zeleni muhvič		
Silene dioica (L.) Clairv. (= *Melandryum rubrum*)	rdeči slizek		
Silene latifolia Poiret subsp. *alba* (Mill.) Greuter & Burdet (= *M. album*)	beli slizek		
Silene nutans L. subsp. *nutans*	kimasta lepnica		
Silene nutans L. subsp. *livida* (Willd.) Jeanmonod & Bocquet	zelenkasta lepnica		
Silene vulgaris (Moench) Garcke subsp. *vulgaris*	pokalica		
Sinapis arvensis L.	njivska gorjušica		
Sisymbrium officinale (L.) Scop.	navadni dihnik		
Solanum dulcamara L.	grenkoslad		
Solidago virgaurea L. subsp. *virgaurea*	navadna zlata rozga		
Solidago virgaurea L. subsp. *minuta* (L.) Arcang. (= *S. alpestre*)	planinska zlata rozga		
Sonchus arvensis L.	njivska škrbinka		
Sonchus asper (L.) Hill	hrapava škrbinka		
Sonchus oleraceus L.	navadna škrbinka		
Sorbus aria (L.) Crantz	navadni mokovec		
Sorbus aucuparia L.	jerebika		
Stachys alpina L.	alpski čišljak		
Stachys germanica L.	nemški čišljak		
Stachys palustris L.	močvirski čišljak		
Stachys recta L.	pokončni čišljak		
Stachys sylvatica L.	gozdni čišljak		
Stellaria graminea L.	travnata zvezdica		
Stellaria holostea L.	velecvetna zvezdica		
Stellaria media (L.) Vill. s.str.	navadna zvezdica		
Stellaria montana Pierrat (= *S. glochidisperma*)	kljukastosemenska zvezdica		
Stellaria neglecta Weihe	prezrta zvezdica		
Stellaria nemorum L. s.str.	gozdna zvezdica		
Succisa pratensis Moench	travniška izjevka		
Symphytum officinale L.	navadni gabez		
Symphytum tuberosum L.	gomoljasti gabez		
Tamus communis L.	navadni blušč		
Tanacetum clusii (Fischer ex Reichenb.) Soják (= *Chrysanthemum subcorymbosum*)	Clusijev vratič		
Tanacetum parthenium (L.) Schultz-Bip.	beli vratič		
Tanacetum vulgare L.	navadni vratič		
Taraxacum alpinum Hegetschw.	alpski regrat		
Taraxacum officinale G.F. Weber ex Wiggers	navadni regrat		
Teucrium chamaedrys L.	navadni vrednik		
Teucrium montanum L.	gorski vrednik		
Teucrium scorodonia L.	žajbljasti vrednik		
Thalictrum aquilegiifolium L.	vetrovka		
Thesium bavarum Schrank	bavarska lanika		
Thlaspi arvense L.	njivski mošnjak		
Thlaspi perfoliatum L.	prerasli mošnjak		
Thlaspi praecox Wulf.	rani mošnjak		
Thymus effusus (Host) Ronn.	navadna materina dušica		
Thymus pulegioides L.	polajeva materina dušica		
Tilia cordata Mill.	lipovec		
Tilia platyphyllos Scop.	navadna lipa		
Tofieldia calyculata (L.) Wahlenb.	navadna žiljka		
Torilis japonica (Houtt.) DC.	japonska oklobnica		
Tragopogon orientalis L. (= *T. pratensis subsp. orientalis*)	vzhodna kozja brada		
Traunsteinera globosa (L.) Rchb.	navadna oblasta kukavica	V	X
Trifolium campestre Schreber	poljska detelja		
Trifolium dubium Sibth.	mala detelja		
Trifolium hybridum L.	hibridna detelja		
Trifolium medium L.	srednja detelja		
Trifolium montanum L.	gorska detelja		
Trifolium patens Schreber	razmaknjena detelja		
Trifolium pratense L.	črna detelja		
Trifolium repens L.	plazeča detelja		

takson	slovensko ime	Rdeči seznam	zavarovana
Tripleurospermum inodorum Schultz Bip. (= *Matricaria perforata*)	trirobka		
Trisetum flavescens (L.) P. Beauv.	rumenkasti ovsenec		
Turritis glabra L. (= *Arabis glabra*)	gola stolpica		
Tussilago farfara L.	navadni lapuh		
Typha latifolia L.	širokolistni rogoz		
Typhoides arundinacea (L.) Moench (= *Phalaris arundinacea*)	trstična pisanka		
Ulmus glabra Huds.	goli brest		
Urtica dioica L.	velika kopriva		
Vaccinium myrtillus L.	borovnica		
Vaccinium vitis-idaea L.	brusnica		
Valeriana dioica L.	dvodomna špajka		
Valeriana officinalis L.	zdravilna špajka		
Valeriana saxatilis L.	skalna špajka		
Valeriana tripteris L.	tripernata špajka		
Valeriana wallrothii Kreyer	hribska špajka		
Valerianella locusta (L.) Laterrade	navadni motovilec		
Veratrum album L.	bela črnerika		
Veratrum lobelianum Bernh.	zelena črnerika		
Verbascum austriacum Schott ex Roem. & Schult.	avstrijski lučnik		
Verbascum densiflorum Bertol. (= *V. thapsiforme*)	velecvetni lučnik		
Verbascum lanatum Schrad. (= *V. alpinum*)	volnati lučnik		
Verbascum nigrum L.	črni lučnik		
Verbascum thapsus L.	drobnocvetni lučnik		
Verbena officinalis L.	navadni sporiš		
Veronica aphylla L.	brezlistni jetičnik		
Veronica arvensis L.	poljski jetičnik		
Veronica beccabunga L.	studenčni jetičnik		
Veronica chamaedrys L.	vrednikov jetičnik		
Veronica fruticans Jacq.	skalni jetičnik		
Veronica hederifolia L.	bršljanastolistni jetičnik		
Veronica montana L.	gorski jetičnik		
Veronica officinalis L.	zdravilni jetičnik		
Veronica persica Poir.	perzijski jetičnik		
Veronica polita Fries	gladki jetičnik		
Veronica serpyllifolia L. subsp. *humifusa* (Dicks.) Syme	iztegnjeni jetičnik		
Veronica serpyllifolia L. subsp. *serpyllifolia*	timijanov jetičnik		
Veronica sublobata M.A. Fischer	plitvokrpi jetičnik		
Veronica teucrium L.	veliki jetičnik		
Veronica urticifolia Jacq.	koprivolistni jetičnik		
Viburnum lantana L.	dobrovita		
Viburnum opulus L.	brogovita		
Vicia cracca L.	ptičja grašica		
Vicia oroboides Wulf.	širokolistna grašica		
Vicia sepium L.	obplotna grašica		
Vinca minor L.	navadni zimzelen		
Vincetoxicum hirundinaria Med.	navadni kokoševec		
Viola alba Besser	bela vijolica		
Viola arvensis Murray	njivska vijolica		
Viola biflora L.	dvocvetna vijolica		
Viola canina L. subsp. *canina*	pasja vijolica		
Viola canina L. subsp. *montana* (L.) Hartman	gorska vijolica		
Viola collina Besser	hribska vijolica		
Viola hirta L.	srhkodlakava vijolica		
Viola odorata L.	dišeča vijolica		
Viola reichenbachiana Jordan ex Boreau (= *V. sylvestris*)	gozdna vijolica		
Viola riviniana Rchb.	Rivinova vijolica		
Viola tricolor L.	divja vijolica		
Viscum album L. subsp. *abietis* (Wiesb.) Abromeit	jelova omela		

Legenda: Kategorije v rdečem seznamu: R – redka vrsta, E – prizadeta vrsta, V – ranljiva vrsta, O – vrsta zunaj nevarnosti; kategorije v seznamu zavarovanih vrst: X – zavarovana, O – zavarovane vrste, pri katerih ni prepovedi za nadzemne dele rastlin, razen semen oziroma plodov*

Zaključki

Menina planina je prostrana visokogorska apneniška (kraška) planota Kamniško-Savinjskih Alp, katere ovršje se razprostira na nadmorski višini med 1200 m in 1500 m. Gradijo jo predvsem triadni apnenci in dolomiti, njeno kraško ovršje, prepredeno s številnimi kraškimi pojavi, pa je večinoma prekrito z gozdovi; redke so travnate (pašne) površine.

Fitogeografsko že pripada alpskemu območju oziroma Kranjskemu in Štajersko-Koroškemu distriktu Predalpskega podsektorja Jugovzhodnoalpskega sektorja Ilirske florne province.

Iz preteklosti je bilo na območju Menine doslej poznanih okrog 530 različnih rastlinskih vrst. V zadnjih dveh desetletjih, še posebej v zadnjih petih letih, je bilo na številnih ekskurzijah zabeleženih in nabranih 680 vrst in podvrst rastlin; skupno število praprotnic in semenovk Menine planine se je povečalo na 852 taksonov, kar priča o razmeroma veliki rastlinski in posredno biotski pestrosti te visokogorske planote. Večino površja prekrivajo lesnate rastline, vendar je njihov vrstni delež zgolj dobra desetina. V deležu vrstne sestave pa s skoraj 9/10 prevladujejo zelišča (enoletnice, dvoletnice in zelnate trajnice). V horološkem spektru prevladujejo vrste s širokim arealom (evropske, paleotemperatne, evrazijske), delež alpskih rastlin je kljub bližini osrednjega dela Kamniško-Savinjskih Alp le neznaten. Različnih flornih elementov je razmeroma veliko število, zato je njihov vrstni delež manjši. Njihova prisotnost nam izkazuje veliko sedanjo biotsko raznolikost ter nakazuje burna klimatsko-orografska dogajanja v preteklosti in posledično številne selitve različnih flornih elementov v vseh smereh.

Med pomembnejše predstavnice Menine planine spadajo nekatere ogrožene in zavarovane oziroma redke rastline, kot so Kochov in Clusijev svišč, endemični Wulfenov jeglič in kamniška murka, mlečnobeli oklep idr. Vse omenjene vrste so potrebne skrbnega naravovarstvenega pristopa in ohranjanja njihovih redkih ter na človekove vplive (npr. paša, gnojenje, nabiranje, teptanje) občutljivih rastišč.

Vegetation on the Menina Mountain

Summary

The Menina mountain is a vast highland limestone (Karst) plateau in the Kamnik-Savinje Alps with a surface that spreads out at a height between 1200 m and 1500 m. It especially consists of a triad of limestone and dolomites. Its karstic surface is filled with numerous karstic phenomena and is covered mostly by forests; you can rarely find grassy (pastures) surfaces.

The phytogeography is already part of the Alpine region or the Kranjska and Štajerska-Koroška District. This is part of the sub-alpine subsection of the southeastern sector of the Illyrian flora province.

In the past, 530 different types of vegetation were identified in the Menina region. In the last two decades 680 types and subtypes of vegetation have been recorded and gathered during several excursions; the total number of ferns and spermatophytes has increased to 852 taxons, which can be seen in the relatively wide range of vegetation and the direct biotic variety of this highland plateau. The majority of the surface is covered by woody plants; however, its type share is only a good 10 percent. Herbs (one-year, two-year and perennial plants) dominate with almost a 9/10 share. Plant types with a wide areal dominate in the horological spectre (European, paleo-temperate, Eurasian). Despite being close to the central part of the Kamnik-Savinje Alps, the percentage of Alpine plants is unknown. The number of different floral elements is relatively high in number and this is why their type percentage is smaller.

Their presence is an indication of the current enormous biotic diversity and indicates turbulent climatic activity in the past and as a result numerous movements of different floral elements in all directions.

Some of the most important plants on the Menina plateau are categorized as endangered and protected such as Koch's and Clusi's gentian, the endemic Wulfen's Oxlip and the Kamnik Murka flower etc.

All the stated sorts must be protected using a careful scientific approach and must be preserved in the midst of human impact (cattle feeding on pastures, fertilizing, collecting and stepping on).

MATIČNA KNJIŽNICA KAMNIK

Literatura in viri

AESCHIMANN, D., LAUBER, K., MOSER, D. M. & THEURILLAT, J.-P. 2004: *Flora Alpina*, Bd. 1–3. Bern, Stuttgart, Wien: Haupt Verlag.

CEGNAR, T. 1998: Temperatura zraka. – In: FRIDL, J., KLADNIK, D., OROŽEN ADAMIČ, M. & PERKO, D. (ur.): *Geografski atlas Slovenije*. Ljubljana: DZS.

DROVENIK, B. 1975: Nekaj o flori Menine planine. – *Varstvo narave* 8. 57–66.

HAEUPLER, H. 1976: *Grundlagen und Arbeitsmetoden für die Kartierung der Flora Mitteleuropas*. Zentralstelle für die floristische Kartierung Westdeutschland.

HAYEK, A. & PAULIN, A. 1907: Flora der Sanntaler Alpen. – *Abhandl. der K. K. zool.-bot. Gesels.* Wien 4(2). 75–138.

HAYEK, A. 1911–1914: *Flora von Steiermark. II.* Berlin: Verlag von Gebruder Borntraeger.

KOCBEK, F. 1926: Seznam planinskih rastlin v Savinjskih Alpah. – V: Kocbek, F. (ur.): *Savinjske Alpe. Spomenica*. Celje: Savinjska podružnica SPD.

KOŠIR, Ž. 1979: Ekološke, fitocenološke ter gozdnogospodarske lastnosti Gorjancev v Sloveniji. – *Zborn. gozd. lesar.* 17. Ljubljana. 242 str.

MARINČEK, L. 2004: Gozdna vegetacija Menine planine. *Kamniški zbornik XVII*. Občina Kamnik.

MARTINČIČ, A. 1969: Prispevek k poznavanju rodu *Alchemilla* L. v Sloveniji. – *Biol. vestn. XVII*. 33–41.

MARTINČIČ, A., WRABER, T., JOGAN, N., PODOBNIK, A., TURK, B., VREŠ, B., RAVNIK, V., FRAJMAN, B., STRGULC KRAJŠEK, S., TRČAK, B., BAČIČ, T., FISCHER, M. A., ELER, K. & SURINA, B. 2007: *Mala flora Slovenije. Ključ za določanje praprotnic in semenk*. Četrta, dopolnjena in spremenjena izdaja. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.

MAYER, E. 1954: Kritični prispevki k flori slovenskega ozemlja II. *Razprave IV. razreda SAZU II*. 4–44.

MELIK, A. 1954: *Slovenija. Geografski opis, II. Opis slovenskih pokrajin, 1. zvezek, Slovenski alpski svet*. Ljubljana: Slovenska matica.

MELIK, A. 1959: *Slovenija. Geografski opis, II. Opis slovenskih pokrajin, 3. zvezek, Posavska Slovenija*. Ljubljana: Slovenska matica.

MIHORIČ, A. 2008: Moj hrib. Na Kamniški vrh zaradi rož. *Plan. vestn.* 113 (1). 20–23.

NATEK, M. 1993: Menina. V: DERMASTIA, A. (ur.): *Enciklopedija Slovenije*, 7. zvezek. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.

OGRIN, D. 1998: Podnebje. V: FRIDL, J., KLADNIK, D., OROŽEN ADAMIČ, M. & PERKO, D. (ur.): *Geografski atlas Slovenije*. Ljubljana: DZS.

PERKO, D. & OROŽEN ADAMIČ, M. (ur.) 1998: *Slovenija – Pokrajine in ljudje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

POLDINI, L. 1991: *Atlante corologico delle piante vascolari nel Friuli-Venezia Giulia*. Regione autonoma Friuli-Venezia Giulia Direzione regionale delle foreste e dei parchi & Universita degli studi di Trieste, Dipartimento di biologia, Udine.

PRAPROTNIK, N. 1987: *Ilirski florni element v Sloveniji*. Doktorska disertacija (mscr.). VTOZD za biologijo, Biotehniška fakulteta, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani.

PREMRU, U. 1969–78: *Osnovna geološka karta SFRJ. Ljubljana L 33–66*. Ljubljana: Geološki zavod Ljubljana.

SELIŠKAR, T., VREŠ, B. & SELIŠKAR, A. 2003: *FloVegSi 2.0. Računalniški program za urejanje in analizo bioloških podatkov*. Ljubljana: Biološki inštitut ZRC SAZU.

SKOBERNE, P. 2007: *Zavarovane rastline Slovenije: žepni vodnik*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

TRPIN, D. & VREŠ, B. 1995: *Register flore Slovenije. Praprotnice in cvetnice*. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU, 143 str.

ZUPANČIČ, B.1998: Padavine. V: FRIDL, J., KLADNIK, D., OROŽEN ADAMIČ, M. & PERKO, D. (ur.): *Geografski atlas Slovenije*. Ljubljana: DZS.

ZUPANČIČ, M. & MARINČEK, L., SELIŠKAR, A. & PUNCER, I. 1987: Consideration on the phytogeographic division of Slovenia. *Biogeographia 13*. 89–98.

ZUPANČIČ, M., SELIŠKAR, A. & ŽAGAR, V. 1998: Rastlinstvo. V: FRIDL, J., KLADNIK, D., OROŽEN ADAMIČ, M. & PERKO, D. (ur.): *Geografski atlas Slovenije*. Ljubljana: DZS.

WRABER, T. 1969: Pflanzengeographische Stellung und Gliederung Sloweniens. *Vegetatio 17(1–6)*. 176–199.

WRABER, T. 1967: Floristika v Sloveniji v letu 1967. *Biol. vestn. XV*. 111–126.

WRABER, T. 1969: Floristika v Sloveniji v letu 1968. *Biol. vestn. XVII*. 173–192.

WRABER, T. & SKOBERNE, P. 1989: Rdeči seznam ogroženih praprotnic in semenk SR Slovenije. *Varstvo narave*. 14–15.

WRABER, T. 1990: *Sto znamenitih rastlin*. Ljubljana: Prešernova družba.

Dr. Božidar Drovenik
Tunjiška 2, Kamnik

Hrošči kozlički (*Cerambycidae*) na Kamniškem

Uvod

Hrošči kozlički *(Cerambycidae)* so tudi estetsko zelo privlačni. Ravno zaradi tega se je z njimi ukvarjalo zelo veliko strokovnjakov in amaterjev. Določevanje teh živali ni tako zahtevno. Prve podatke za Slovenijo najdemo že leta 1763, ko je v Idriji kot rudniški zdravnik delal J. A. Scopoli. Že takrat navaja kar 34 vrst kozličkov za Slovenijo. Od tega obdobja do danes je to skupino živali raziskovalo v Sloveniji veliko strokovnjakov, ki so objavili v številnih knjigah in revijah podatke o njihovi razširjenosti.

Za kamniško območje smo našli prve podatke o kozličkih šele malo pred prvo svetovno vojno. Tukaj so raziskovali entomologi amaterji: A. Gspan, J. Staudacher, J. Stussiner in M. Hafner. Po drugi svetovni vojni so se te raziskave nekoliko bolj razširile, in to na območju Kamniške Bistrice in Tuhinjske doline. Trenutno imamo največ podatkov za Zg. Tuhinj, kjer je vrsto let raziskoval avtor tega prispevka. Ravno s tega nahajališča je znanih veliko navedb. Kljub temu menim, da to še vedno ni nekaj dokončnega in da bomo našli še kar nekaj vrst, ki jih do sedaj še nismo registrirali.

V tem delu so zbrani vsi podatki, ki sem jih že objavil za posamezna območja v Kamniških zbornikih v preteklih letih. V letu 2006 je v muzejski reviji Scopolia izšla tudi celotna favna kozličkov Slovenije, katere soavtor je tudi pisec tega prispevka.

V uvodnem delu sem že navedel nekaj pomembnejših raziskovalcev hroščev na tem območju. Vendar je potrebno omeniti še nekatere amaterje in znanstvenike: S. Brelih, J. Broder, I. Ferlan, V. Furlan, M. Grebenc, V. Kregar, G. Kalan, Š. Michieli, E. Pretner, S. Steiner in M. Zdešar.

Pregled najdenih vrst

Prionus coriarius (Linnaeus, 1758)
Nahajališča: Volčji Potok, 7. 1992, V. Kregar, Kopišča; Kamniška Bistrica, 2. 5. 1975, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 7. 1956, 30. 7. 1957, Drovenik.

Ta vrsta je sicer razširjena po vsej Evropi in prednjih delih Azije. V Sloveniji je razmeroma pogostna in jo najlažje ujamemo na luč, ker je aktivna ponoči. Večinoma najdemo le posamezne primerke. Vrsta je v zadnjem času vse redkejša.

Xylosteus spinolae Frivaldszky, 1838
Nahajališča: Jermanca, Kamniška Bistrica – Presedljaj, 2. 4. 1978, Furlan; Korošica, Kamniška Bistrica, 30. 11. 1975, Furlan; Menina planina – Les, 10. 10. 1976, Drovenik.

Južnoevropska vrsta, ki jo najdemo po vsej Sloveniji, razen v Prekmurju. Razvoj vrste poteka v lesu leske in jo najlažje ujamemo v talne pasti z vinskim kisom spomladi in v začetku poletja. Na Kamniškem do sedaj poznamo le tri nahajališča.

Rhagium inquisitor (Linnaeus, 1758)
Nahajališča: Češnjice v Tuhinju, 9. 5. 1987, Brelih; Dom v Kamniški Bistrici, Drovenik; Kamnik, 2. 7. 1911, Gspan; Kamniška Bistrica, Iverje, 11. 5. 1986, Brelih; Kopišča, Kamniška Bistrica, Drovenik; Kopišča, 23. 5. 2001, Brelih; Korošica, Kamniška Bistrica, 10. 4. 1976, Furlan, 29. 11. 1983, Brelih; Menina planina, Les, 10. 10. 1976, Drovenik; Soteska, Nevljica, Drovenik; Sv. Vid, Menina planina, 1. 12. 1976, Drovenik; Zgornji Tuhinj, Grabnar, 5. 1954, Drovenik.

Ta vrsta je razširjena po vsej Evropi in je v Sloveniji zelo pogostna. Tudi na Kamniškem jo najdemo praktično povsod od spomladi do poletja.

Rhagium bifasciatum Fabricius, 1775
Nahajališča: Jermanca, Drovenik; Kamnik, 2. 7. 1911, Gspan; Kamniška Bistrica, 7. 1963, Zdešar; Kamniške Alpe, 8. 1908, M. Hafner; Kamniško sedlo, 13. 7. 1919, 1000 m, Staudacher; Kamniško sedlo, 10. 6. 1972, Drovenik; Konec, Kamniška Bistrica, 23. 6. 1974, Drovenik, Korošica, Kamniška Bistrica, 23. 6. 1974, Drovenik; Kraljev hrib, Kamniška Bistrica, 10. 4. 1974, Drovenik; Soteska, Nevljica, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 5. 1954, Drovenik.

Kolinska in subalpinska vrsta, ki je razširjena po vsej Sloveniji, Tako na Kamniškem kot tudi drugod po Sloveniji je zelo pogostna.

Rhagium sycophanta (Schrank, 11781)
Nahajališča: Menina planina – Les, 10. 10. 1976, Drovenik; Zgornji Tuhinj, Grabnar, 5. 1954, 6. 1956, Drovenik.

Ta vrsta v Sloveniji ni zelo pogostna. Tudi na Kamniškem poznamo do sedaj le dve nahajališči. Najdemo jo v pozni pomladi in na začetku poletja.

Rhagium mordax (De Geer, 1775)
Nahajališča: Češnjice v Tuhinju, 9. 5. 1987, Brelih; Dom v Kamniški Bistrici, Drovenik; Javoršek, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik; Kamniška Bistrica, 2. 7. 1911, M. Hafner, 8. 6. 1913, Staudacher; 16. 5. 1948, 11. 5. 1986, Brelih, 7. 1963, Titovšek, 9. 11. 1974, Drovenik; 23. 11. 1974, 7. 7. 1976, Furlan, 15. 6. 1976, 15. 6. 1980, Zdešar; Kamniško sedlo, 1000 m, 13. 7. 1919, Staudacher, 10. 6. 1972, 29. 6. 1978, 15. 7. 1978, Drovenik; Konec, Kamniška Bistrica, 18. 8. 1984, Furlan; Kopišča, Kamniška Bistrica, 2. 5. 1975, Drovenik; Korošica, Kamniška Bistrica, 23. 6. 1974, Drovenik, 17. 5. 1948, 29. 11. 1983, 20. 6. 2005, Brelih; Biba, Menina planina, 7. 7. 1968, Drovenik; Menina planina, 22. 6. 1976, Zdešar; Soteska, Nevljica, Drovenik; Sv. Vid, Menina planina, 27. 6. 1964, 16. 4. 1967, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 5. 1956, 1. 12. 1968, Drovenik.

Gorska do subalpinska vrsta, ki je tudi na Kamniškem na območju Kamniško-Savinjskih Alp razmeroma pogostna, kar pričajo tudi številna nahajališča.

Oxymirus cursor (Linnaeus, 1758)
Nahajališča: Biba planina, Menina planina, 13. 6. 1965, Drovenik; Javorščček, Menina planina, Drovenik; Jermanca, Kamniška Bistrica, Drovenik; Kamnik, 21. 5. 1989, Drovenik; Kamniška Bistrica, 15. 6. 1980, Zdešar; Kamniško sedlo, 1200 m, 2. 6. 1966, 10. 6. 1972, Drovenik; V Klinu, Kamniško sedlo; Korošica, Kamniška Bistrica, 23. 6. 1974, Drovenik; Soteska, Nevljica, 1. 6. 1999, Drovenik; Zgornji Tuhinj, Grabnar, 6. 1956, 6. 1969, Drovenik; Grintavec, 14. 6. 1935, Pretner.

Ta vrsta živi v montanskem in subalpinskem območju. Na Kamniškem je razmeroma pogostna. Njen razvoj poteka v lesu iglavcev in listavcev.

Stenocorus meridianus (Linnaeus, 1758)
Nahajališča: Kamnik, 29. 5. 1975, Drovenik; Soteska, Nevljica, 1. 6. 1999, Drovenik; Zgornji Tuhinj, Grabnar, 6. 1956, 25. 6. 1977, Drovenik.

Vrsta živi v gričevnatih gozdovih. Odrasle primerke najdemo poleti na cvetovih kobulnic.

Pachyta lamed (Linnaeus, 1758)
Logarska dolina, Gspan.

Te vrste na Kamniškem do sedaj še nismo našli, vendar jo pričakujemo v Kamniški Bistrici. Poznamo pa jo iz Logarske doline. V Sloveniji je razmeroma redka.

Pachyta quadrimaculata (Linnaeus, 1758)
Nahajališča: Črnivec, Zdešar; Jermanca, Kamniška Bistrica, Drovenik; Kamniška Bistrica, 8. 6. 1913, Staudacher, 8. 8. 1980, Zdešar, 4. 8. 1984, Furlan; V Klinu, Kamniško sedlo, Drovenik; Korošica, Kamniška Bistrica, Drovenik; Zgornji Tuhinj, Grabnar, 6. 1954, 6. 1956, 21. 8. 1978, Drovenik.

V nasprotju s prej navedeno vrsto je ta v alpskem in predalpskem prostoru splošno razširjena in pogostna v spomladanskem delu leta. Manjka samo v Prekmurju.

Evodinus clathratus (Fabricius, 1792)
Nahajališča: Biba planina, Menina planina, 8. 6. 1989, Drovenik, Jermanca, Kamniška Bistrica, Drovenik; Kamniško sedlo, Pastirci, 23. 6. 1976, Drovenik; Kamniško sedlo, V Klinu, Drovenik; Korošica, Kamniška Bistrica, 17. 5. 1948, 30. 6. 1982, Brelih; Zgornji Tuhinj, 6. 1954, Drovenik.

Tudi ta vrsta ima pretežno submontanski do subalpinski značaj. Odrasle primerke najdemo v pozni pomladi in na začetku poletja na cvetovih.

Gaurotes virginea (Linnaeus, 1758)
Nahajališča: dolina reke Črne, Kamnik, Staudacher; Dom v Kamniški Bistrici, Drovenik; Jermanca, Kamniška Bistrica, Drovenik; Kamniška Bistrica, 8. 6. 1913, Staudacher, 16. 7. 1933, Pretner, 16. 5. 1948, Brelih, 15. 6. 1976, Zdešar, 30. 6. 1982, Brelih, 4. 8. 1984, Furlan; Kamniško sedlo, 10. 6. 1972, 15. 7. 1978, Drovenik; V Klinu, Kamniško sedlo, Drovenik; Kopišča, Kamniška Bistrica, Drovenik; Korošica, Kamniška Bistrica, 23. 6. 1974, Drovenik, 30. 6. 1982, 20. 6. 2005, Brelih; Menina planina, 19. 7. 1979, Zdešar; Soteska, Nevljica, Drovenik; Travnik, Menina planina, 6. 7. 1968, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 6. 1954, 13. 6. 1976, 25. 6. 1977, 12. 7. 1977, Drovenik, 29. 7. 1981, Zdešar.

Razširjena je po vsej Sloveniji v predalpskem in alpskem prostoru in manjka samo v Prekmurju. Pojavlja se poleti na kobulastih cvetovih in na kresničevju.

Dinoptera collaris (Linnaeus, 1758)
Nahajališča: dolina reke Črne, Kamnik, Staudacher; Dom v Kamniški Bistrici, Drovenik; Jermanca, Kamniška Bistrica, Drovenik, Kamniška Bistrica, 8. 6. 1913, Staudacher, 13. 7. 1933, Pretner, 30. 6. 1982, Brelih, 4. 8. 1984, Furlan; Kamniško sedlo, 10. 6. 1972, 15. 7. 1978, Drovenik, V Klinu, Kamniško sedlo, Drovenik; Kopišča, Kamniška Bistrica, Drovenik; Korošica, Kamniška Bistrica, 23. 6. 1974, Drovenik, 30. 6. 1982, 20. 6. 2005, Brelih; Soteska, Nevljica, 29. 5. 1996, Drovenik; Zgornji Tuhinj 7. 8. 1980, Zdešar, 30. 5. 1964, 25. 6. 1977, Drovenik.

Splošno razširjena in pogostna vrsta v Sloveniji. Tudi na Kamniškem je bila najdena na številnih nahajališčih na cvetovih v začetku poletja.

Cortodera humeralis (Schaller, 1783)
Nahajališče: Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik.

V Sloveniji kot tudi na Kamniškem zelo redka vrsta. Njen razvoj poteka v hrastu in rodu *Prunus*. Na Kamniškem je znana le iz enega nahajališča.

Grammoptera ustulata (Schaller, 1835)
Nahajališča: Soteska, Nevljica, Drovenik, Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik.

Tudi ta vrsta je v Sloveniji razmeroma redka. Za Gorenjsko so znana le tri nahajališča, in to dve na Kamniškem.

Grammoptera ruficornis (Fabricius, 1781)
Nahajališča: Javoršek, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik; Jermanca, Kamniška Bistrica, Drovenik; Kamniška Bistrica, 30. 6. 1935, Pretner; 11. 6. 1981, Furlan; Kamniško sedlo, 15. 7. 1978, Drovenik; Korošica, Kamniška Bistrica, 23. 6. 1974, Drovenik, 30. 6. 1982, 20. 6. 2005, Brelih; Soteska, Nevljica, 29. 5. 1996, 1. 6. 1999, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik.

V Sloveniji kot tudi na Kamniškem zelo pogostna vrsta, ki jo najdemo v pozni pomladi in poleti na cvetovih kobulnic in drugih rastlin.

Pidonia lurida (Fabricius, 1792)
Nahajališča: dolina reke Črne, Kamnik, Stussiner; Kamnik, 2. 7. 1911, Gspan; Kamniška Bistrica, 2. 7. 1911, Gspan, 8. 6. 1913, Staudacher, 16. 7. 1993, 30. 6. 1935, Pretner, 16. 5. 1948, 30. 6. 1982, Brelih, 15. 6. 1976, 7. 6. 1981, 4. 8. 1984, Furlan; Kamniško sedlo, 15. 7. 1978, Drovenik; Korošica, Kamniška Bistrica, 23. 6. 1974, Drovenik, 30. 6. 1982, 20. 6. 2005, Brelih; Soteska, Nevljica, 29. 5. 1996, 1. 6. 1999, Drovenik; Travnik, Menina planina, 6. 7. 1968, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 6. 1954, Drovenik.

Pogostna vrsta v Sloveniji in tudi na Kamniškem. Najlažje jo najdemo na cvetovih kobulnic in drugih rastlin v pozni pomladi in poleti.

Etorufus pubescens (Fabricius, 1787)
Nahajališča: Korošica, Kamniška Bistrica, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik.

Kolinska do visokomontanska vrsta, ki tudi drugod po Sloveniji ni tako pogostna. Na Kamniškem imamo do sedaj le dve nahajališči.

Lepturobosca virens (Linnaeus, 1758)
Nahajališča: Kamniška Bistrica, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 6. 1956, 8. 8. 1974, Drovenik.

Razmeroma redka vrsta v Sloveniji, ki je poznana pretežno iz Kamniško-Savinjskih Alp. Najdemo jo na kobulnicah in košarnicah v poznem poletju. Na Kamniškem je znanih le malo nahajališč.

Leptura quadrifasciata (Linnaeus, 1758)
Nahajališča: Kamniška Bistrica, 9. 7. 1921, M. Hafner; Korošica, Kamniška Bistrica, Drovenik; Menina planina, 19. 7. 1997, Zdešar; Soteska, Nevljica, Drovenik, Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik.

V Sloveniji postaja ta vrsta že razmeroma redka, vendar je na Kamniškem večinoma še pogostna. Najdemo jo ob sončnih poletnih dnevih na kobulnicah in kresničevju.

Leptura aurulenta Fabricius, 1792
Nahajališča: Kopišča, Kamniška Bistrica, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 26. 7. 1957, 2. 7. 2003, Drovenik.

Gozdna in toploljubna vrsta, ki je na Kamniškem kot tudi drugod v Sloveniji razmeroma redka.

Leptura aethiops Poda, 1761
Nahajališče: Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik.

Tudi ta vrsta je v Sloveniji kot tudi na Kamniškem (eno nahajališče) razmeroma redka. Aktivna je poleti in jo najdemo na cvetovih kobulnic, kresničevja in drugih rastlin.

Anastrangalia dubia (Scopoli, 1763)
Nahajališča: dolina reke Črne, Kamnik, Stussiner; Dom v Kamniški Bistrici, Drovenik; Gradišče v Tuhinju, Lom, 27. 6. 1973, Drovenik; Jermanca, Kamniška Bistrica, Drovenik; Kamniška Bistrica, 30. 6. 1974, Drovenik, 7. 7. 1976, 28. 7. 1979, 11. 6. 1981, 4. 8. 1984, Furlan, 8. 8. 1980, Zdešar, 30. 6. 1982, Brelih; Kamniško sedlo, 8. 1988, Kofler; Korošica, Kamniška Bistrica, 23. 6. 1974, Drovenik, 30. 6. 1982, 20. 6. 2005, Brelih; Soteska, Nevljica, 1. 6. 1999, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 6. 1956, 8. 8. 1974, Drovenik.

Ta vrsta je praktično razširjena po vsej Sloveniji in manjka le v Prekmurju. Najdemo jo na kobulnicah in cvetovih drugih rastlin v poletnem času.

Anastrangalia sanguinolenta (Linnaeus, 1761)
Nahajališča: dolina reke Črne, Kamnik, Stussiner; Dom v Kamniški Bistrici, Drovenik; Jermanca, Kamniška Bistrica, Drovenik; Kamniška Bistrica, 8. 6. 1913, 12. 7. 1920, Staudacher, 29. 7. 1979, Furlan, 8. 8. 1980, Zdešar, 30. 6. 1982, Brelih; Kamniško sedlo, Na Stanu, 16. 8. 1980, Furlan; Konec, Kamniška Bistrica, 18. 8. 1984, Furlan; Korošica, Kamniška Bistrica, Drovenik; Menina planina, 22. 6. 1976, Zdešar; Soteska, Nevljica, 1. 6. 1999, Drovenik; Travnik, Menina planina, 24. 8. 1973, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 30. 7. 1980, 18. 7. 2001, Zdešar, 8. 1956, 30. 7. 1977, 21. 8. 1978, Drovenik.

V Sloveniji kot tudi na Kamniškem zelo pogostna vrsta, aktivna poleti na cvetovih kobulnic in drugih rastlin.

Stictoleptura rubra (Linnaeus, 1758)
Nahajališča: Dom v Kamniški Bistrici, Drovenik; Jermanca, Kamniška Bistrica, Drovenik; Kamnik, 11. 5. 1975, Drovenik; Kamniška Bistrica, 8. 7. 1916, Gspan, 9. 8. 1925, 7. 8. 1934, Staudacher, 19. 7. 1931, M. Hafner, 16. 7. 1947, Brelih, 8. 8. 1980, 9. 8. 1983, 14. 8. 2001, Zdešar, 1. 8. 1981, Steiner, 4. 8. 1984, 18. 8. 1984, Furlan; Kamniško sedlo, 18. 8. 1918, M. Hafner; Kopišča, Kamniška Bistrica, Drovenik; Konec, Kamniška Bistrica, Drovenik; Korošica, Kamniška Bistrica, Drovenik; Soteska, Nevljica, 1. 6. 1999, Drovenik; Vrhpolje, Kamnik, 18. 7. 1987, Vrezec; Zgornji Tuhinj, 8. 1956, 5. 8. 1974, Drovenik, 7. 8. 1980, 6. 8. 1999, 24. 7. 2003, Zdešar, 15. 8. 1983, Steiner.

Zelo pogostna vrsta v Sloveniji in na Kamniškem. Najdemo jo večinoma konec poletja na lesu posekanih iglavcev kakor tudi na cvetovih.

Stictoleptura carbonaria (Scopoli, 1763)
Nahajališča: Kopišča, Kamniška Bistrica, Drovenik; Kamnik, Graben, 21. 6. 2007, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 8. 1956, Drovenik, 7. 8. 1980, 22. 7. 1989, Zdešar.

Vrsta v Sloveniji in tudi na Kamniškem ni posebno pogostna. Primerke najdemo v poletju na posekanem lesu listavcev in bolj redko na cvetovih rastlin.

Paracorymbia maculicornis (De Geer, 1775)
Nahajališča: Kamnik, 27. 6. 1977, Drovenik; Kokrsko sedlo, 1400 m, 26. 7. 1975, Drovenik; Korošica, Kamniška Bistrica, 20. 6. 2005, Brelih; Soteska, Nevljica, 1. 6. 1999, Drovenik.

Vrsta je pogostna po vsej Sloveniji. Tudi na Kamniškem ni redka. Hrošče najdemo poleti na cvetovih križnic, kresničevja in drugih rastlin.

Paracorymbia fulva (De Geer, 1775)
Nahajališča: Dom v Kamniški Bistrici, Drovenik; Kamnik, 1. 7. 1974, 26. 6. 1977, Drovenik; Kamniška Bistrica, 14. 8. 2001, Zdešar; Zgornji Tuhinj, 6. 1956, 13. 7. 1957, 21. 8. 1978, Drovenik.

Tudi ta vrsta je pogostna po vsej Sloveniji. Hrošče najdemo poleti na cvetovih križnic, kresničevja in drugih rastlin.

Anoplodera sexguttata (Fabricius, 1775)
Nahajališče: Palovče, 8. 7. 2007, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik.

Razširjenost te vrste v Sloveniji ni najbolje poznana. Na Kamniškem je redka, do sedaj sta znani le dve nahajališči.

Pachytodes ceramcyciformis (Schrank, 1781)
Nahajališča: Dom v Kamniški Bistrici, Drovenik; Jermanca, Kamniška Bistrica, Drovenik; Kamniška Bistrica, 8. 6. 1913, Staudacher, 7. 7. 1976, 11. 6. 1986, Furlan, 30. 6. 1982, Brelih, 4. 7. 1990, Ž. Vrezec, 10. 8. 1996, Drovenik; Kopišča, Kamniška Bistrica, Drovenik; Konec, Kamniška Bistrica, Drovenik; Koroši-

ca, Kamniška Bistrica, 23. 6. 1974, Drovenik, 20. 6. 2005, Brelih; Soteska, Nevljica, 1. 6. 1999, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 6. 1956, 8. 8. 1974, 30. 7. 1977, Drovenik, 7. 8. 1980, Zdešar; Žagana peč, Drovenik.

Zelo pogostna vrsta v Sloveniji in tudi na Kamniškem. Poleti se pojavi na cvetovih kobulnic, kresničevja in tudi na drugih rastlinah.

Pachytodes erraticus (Dalman, 1817)
Nahajališče: Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik.

V nasprotju s prej omenjeno vrsto je ta zelo redka. Na Kamniškem kot tudi na Gorenjskem poznamo za sedaj le tu navedeno nahajališče.

Alosterna tabacicolor (De Geer, 1775)
Nahajališča: Dom v Kamniški Bistrici, Drovenik; Korošica, Kamniška Bistrica, 30. 6. 1982, Brelih, 23. 6. 1974, Drovenik; Jermanca, Kamniška Bistrica, Drovenik, Kamniška Bistrica, 30. 6. 1982, Brelih, 11. 6. 1981, Zdešar, 4. 8. 1984, Furlan; Kamnik, Graben, 21. 6. 2007, Drovenik; Kopišča, Kamniška Bistrica, Drovenik; V Klinu, Kamniško sedlo, Drovenik; soteska Nevljice, 29. 5. 1996, 1. 6. 1999, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 6. 1956, 13. 6. 1976, 25. 6. 1977, Drovenik.

Na Kamniškem in po vsej Sloveniji zelo pogostna vrsta. Hrošče najdemo na cvetovih kobulnic in kresničevja v pozni pomladi in na začetku poletja.

Pseudovadonia livida (Fabricius, 1776)
Nahajališča: Dom v Kamniški Bistrici, Drovenik, Gradišče v Tuhinju, 27. 6. 1973, Drovenik; Jermanca, Kamniška Bistrica, Drovenik; Kamniška Bistrica, 7. 7. 1947, Brelih; Pastirci, Kamniško sedlo, 4. 8. 1984, Furlan; Konec, Kamniška Bistrica, Drovenik; Korošica, Kamniška Bistrica, Drovenik; Kraljev hrib, Kamniška Bistrica, Drovenik; Soteska, Nevljica, 1. 6. 1999, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 6. 1956, 24. 6. 1959, 25. 6. 1977, Drovenik; Žagana peč, Drovenik.

Tudi ta vrsta je na Kamniškem in po vsej Sloveniji zelo pogostna. Hrošče najdemo na cvetovih kobulnic in kresničevja v pozni pomladi in na začetku poletja.

Strangalia attenuata (Linnaeus, 1758)
Nahajališča: Soteska, Nevljica, 1. 6. 1999, Drovenik, Zgornji Tuhinj, 8. 1956, 21. 8. 1978, 29. 7. 1981, Drovenik.

Po vsej Sloveniji pogostna vrsta, vendar na Kamniškem poznamo le dve nahajališči. Vrsta se pojavlja poleti na cvetovih kobulnic, kresničevju in drugih cvetovih.

Rutpela maculata (Poda, 1761)
Nahajališča: Dom v Kamniški Bistrici, Drovenik; Gradišče v Tuhinju, 27. 6. 1973, Drovenik; Grintavec, 22. 7. 1976, Drovenik; Jermanca, Kamniška Bistrica, Drovenik; Kamnik, 27. 6. 1977, Drovenik; Kamniška Bistrica, 27. 6. 1977, Drovenik, 19. 7. 1931, M. Hafner, 7. 8. 1934, Staudacher, 7. 7. 1976, 23. 7. 1976, Furlan, 23. 7. 1976, 1. 8. 1981, Steiner, 30. 6. 1982, Brelih, 4. 7. 1990, Ž. Vrezec, 14. 8. 2001, Zdešar; Na Stanu, Kamniško sedlo, 16. 8. 1980, Furlan; V Klinu, Kamniško sedlo, 16. 8. 1980, Furlan; Konec, Kamniška Bistrica, Drovenik; Kopišča, Kamniška Bistrica, Drovenik; Korošica, Kamniška Bistrica, 23. 6. 1974, Drovenik, 30. 6. 1982, 20. 6. 2005, Brelih; Menina planina, 22. 6. 1976, Zdešar; Oseki, Menina planina, 1. 7. 2003, Drovenik; Soteska, Nevljica, 1. 6. 1999, Drovenik; Sv. Vid, Menina planina, 19. 7. 1964, Drovenik; Špitalič, 19. 6. 1998, Zdešar; Zgornji Tuhinj, 8. 1956, 25. 6. 1977, 21. 8. 1978, Drovenik, 15. 8. 1983, Steiner; Žagana peč, Drovenik.

Ena od najpogostejših vrst v Sloveniji na cvetovih in na posekanem lesu od poletja do jeseni.

Stenurella melanura (Linnaeus, 1758)
Nahajališča: Dom v Kamniški Bistrici, Drovenik; Jermanca, Kamniška Bistrica, Drovenik; Kamniška Bistrica, Drovenik, 10. 7. 1947, Brelih, 7. 7. 1976, 28. 7. 1979, Furlan, 8. 8. 1980, Furlan, 1. 8. 1981, Steiner, 30. 6. 1982, Brelih; Kamnik, Graben, 21. 6. 2007, Drovenik; V Klinu, Kamniško sedlo, Drovenik, 17. 7. 1921, Staudacher; Kopišča, Kamniška Bistrica, Drovenik; Konec, Kamniška Bistrica, Drovenik, Korošica, Kamniška Bistrica, Drovenik; Mokrica, 3. 7. 1976, Drovenik; Soteska, Nevljica, 1. 6. 1999, Drovenik; Palovče, 8. 7. 2007, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 7. 1956, 13. 7. 1957, 8. 8. 1974, 21. 8. 1978, Drovenik, 7. 8. 1980, 18. 7. 2001, Zdešar; Žagana peč, Drovenik.

Tudi ta vrsta je zelo pogostna po vsej Sloveniji in na Kamniškem. Aktivna je poleti na cvetovih.

Stenurella bifasciata (Müller, 1776)
Nahajališča: Dom v Kamniški Bistrici, Drovenik; Jermanca, Kamniška Bistrica, Drovenik; Kamniška Bistrica, Drovenik; V Klinu, Kamniško sedlo, Drovenik; Konec, Kamniška Bistrica, Drovenik; Kopišča, Kamniška Bistrica, Drovenik; Korošica, Kamniška Bistrica, Drovenik; Soteska, Nevljica, 1. 6. 1999, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik; Žagana peč, Drovenik.

Tudi ta vrsta je poleti na cvetovih zelo pogostna.

Stenurella nigra (Linnaeus, 1758)
Nahajališča: Črna pri Kamniku, 4. 6. 1934, Staudacher; Kamniška Bistrica, 7. 1912, Hafner; Kopišča, Kamniška Bistrica, Drovenik; Soteska, Nevljica, 1. 6. 1999, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 6. 1956, 8. 8. 1974, 25. 6. 1977, Drovenik.

Vrsta se pojavi poleti na cvetovih in je tako v Sloveniji kot na Kamniškem zelo pogostna.

Stenurella septempunctata (Fabricius, 1792)
Nahajališče: Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik.

Ta vrsta je nekoliko redkejša od prej omenjenih. Na Kamniškem poznamo do sedaj le eno nahajališče, kjer se pojavlja v poletnem času.

Spondylis buprestoides (Linnaeus, 1758)
Nahajališča: Menina planina, 24. 6. 1964, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik.

Razširjenost te vrste v Sloveniji ni tako dobro poznana. Tudi na Kamniškem imamo le dve nahajališči. Odrasle osebke najdemo večinoma na zunanjih skladiščih lesa, in to pretežno na iglavcih. Včasih prileti ponoči tudi na luč.

Asemum striatum (Linnaeus, 1758)
Nahajališča: Menina planina, 13. 6. 1964, Drovenik, Zgornji Tuhinj, 6. 1954, Drovenik.

V Sloveniji in tudi na Kamniškem ta vrsta ni tako poznana. Njen razvoj v lesu iglavcev in traja 2–3 leta.

Tetropium castaneum (Linnaeus, 1758)
Nahajališča: dolina reke Črne, 12. 6. 1921, Staudacher, Dom v Kamniški Bistrici, Drovenik; Kamnik, Stussiner; Kamniška Bistrica, Ferlan, 15. 6. 1980, Zdešar; Kopišča, Kamniška Bistrica, Drovenik; Korošica, Kamniška Bistrica, Drovenik; Zgornji Tuhinj, Grabnar, 27. 6. 1964, Drovenik; Soteska, Nevljica, 1. 6. 1999, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 6. 1954, 27. 6. 1964, Drovenik.

Vrsto najdemo v maju in juniju na posekanem lesu iglavcev in je v Sloveniji in na Kamniškem zelo pogostna.

Tetropium fuscum (Fabricius, 1787)
Nahajališče: Zgornji Tuhinj, 6. 1954, Drovenik.

V Sloveniji je ta vrsta zelo pogostna. Na Kamniškem pa o njeni razširjenosti malo vemo. Najdemo jo na sveže posekanem lesu iglavcev v pozni pomladi in začetku poletja.

Arhopalus rusticus (Linnaeus, 1758)
Kamnik, Stussiner; Zgornji Tuhinj, 7. 1956, 1. 6. 1958, Drovenik.

Gorska gozdna vrsta, katere razvoj poteka pretežno v borovem lesu. Tako v Sloveniji kot tudi na Kamniškem je razmeroma redka.

Saphanus piceus (Laicharting, 1784)
Nahajališča: Biba planina, Menina, 27. 7. 1988, Drovenik; Kamniška Bistrica, 30. 7. 1977, 7. 6. 1985, Drovenik; Menina planina, Les, 10. 10. 1976, Drovenik; Menina planina, Vaniše, 6. 1956, Drovenik; Sv. Vid, Menina planina, 6. 1956, Drovenik, Šavnice, Menina planina, 26. 6. 2002, Drovenik, Zgornji Tuhinj, 6. 1956, 22. 6. 1989, Drovenik.

Ta vrsta je razširjena praktično po vsej Sloveniji, le iz Prekmurja je ne poznamo. Na Kamniškem je znanih več nahajališč. Njen razvoj poteka v lesu listavcev, predvsem v lesu črne jelše in leske.

Cerambyx cerdo Linnaeus, 1758 hrastov kozliček
Nahajališče: Arboretum, Volčji Potok, 1. 6. 1989, Drovenik.

Primerki te vrste so bili najdeni na starem hrastu v parku, drugače v Sloveniji ni posebno pogostna.

Cerambyx scopoli Fuesslins, 1775 hrastov kozliček
Kamnik, 13. 7. 1975, Drovenik; Kamniška Bistrica, 19. 6. 1910, Hafner, 15. 6. 1976, 8. 8. 1980, Zdešar; Kamniško sedlo, 1200 m, 10. 6. 1972, Drovenik; Kopišča, Kamniška Bistrica, Drovenik; Korošica, Kamniška Bistrica, 800 m, 23. 5. 2001, Brelih; Menina planina, 13. 6. 1964, Drovenik; Zgornji Tuhinj, Grabnar, 6. 7. 1978, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 6. 1954, 6. 1956, Drovenik.

Pogostna vrsta po vsej Sloveniji. Pojavlja se v pozni pomladi in poleti. Tudi na Kamniškem ni redka.

Rosalia alpina (Linnaeus, 1758) alpski kozliček
Nahajališča: Kamniška Bistrica, postaja žičnice, 15. 6. 1976, Zdešar; Menina planina, 1450 m, 9. 8. 1975, Kalan; Zgornji Tuhinj, Grabnar, 8. 1954, 1. 8. 1956, 30. 7. 1971, 8. 8. 1973, 19. 7. 1964, 18. 8. 1973, 1. 7. 1975, 30. 7. 1977, 2. 7. 2003, Drovenik, 22. 9. 1974, Kalan, 22. 8. 1975, 27. 8. 1980, Furlan, 30. 8. 1980, Steiner, 4. 8. 1981, 2. 8. 1983, 2. 8. 1986, 31. 7. 1997, 22. 7. 1998, 6. 8. 1999, 15. 7. 2003, Zdešar; Sv. Primož, Črna, Kamnik, 28. 7. 1951, Brelih.

Gorska vrsta, ki se pojavlja pretežno v alpskih dolinah na sveže posekanem bukovem lesu v poznem poletju in na začetku jeseni. Spada med zaščitene živalske vrste v Sloveniji in tudi drugod po Evropi. Zelo pogostna je na Menini planini in njenem vznožju.

Obrium brunneum (Fabricius, 1792)
Nahajališča: Dom v Kamniški Bistrici, 16. 7. 1933, 30. 6. 1935, Pretner; Kamnik, Stussiner; Kamniška Bistrica, 23. 6. 1974, 2. 7. 1976, Drovenik, 12. 6. 1981, 4. 8. 1984, Furlan, 30. 6. 1982, Brelih; Kamniško sedlo, 1000 m, 15. 7. 1978, Drovenik; dolina Korošice, Kamniška Bistrica, 30. 6. 1982, 20. 6. 2005, Brelih; Soteska, Nevljica, 29. 5. 1999, 1. 6. 1999, 6. 6. 2001, Drovenik; Zg. Tuhinj, 6. 1954, 25. 6. 1977, Drovenik, 30. 7. 1980, Zdešar.

Vrsta je v Sloveniji kot tudi na Kamniškem razmeroma pogostna. Najlažje jo v velikem številu najdemo konec spomladi in na začeku poletja na cvetovih kresničevja.

Molorchus minor (Linnaeus, 1758)
Nahajališča: Kamnik, 5. 1983, Drovenik; Kamniška Bistrica, 8. 6. 1913, Staudacher, 24. 6. 1974, Drovenik, 15. 6. 1976, Zdešar, 11. 6. 1981, Furlan, 30. 6. 1982, Brelih; Kamniško sedlo, 1000 m, 15. 7. 1978, Drovenik; Menina planina, 1. 7. 1988, Drovenik; Soteska, Nevljica, 29. 5. 1996, Drovenik; Stranje, 16. 5. 1948, Brelih; Zgornji Tuhinj, 6. 1954, 6. 1956, 25. 6. 1977, Drovenik.

V Sloveniji razmeroma zelo pogostna vrsta. Tudi na Kamniškem ni redka. Pojavlja se na socvetjih v poletnem času.

Glaphyra umbellatarum (Schreber, 1759)
Nahajališča: dolina Črne, Stussiner; Kamnik, Stussiner; Kamniška Bistrica, 11. 6. 1981, Furlan; Kopišča, Kamniška Bistrica, Drovenik; Korošica, Kamniška Bistrica, 20. 6. 2005, Brelih; Soteska, Nevljica, 1. 6. 1999, 6. 6. 2001, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 6. 1954, 27. 6. 1959, 25. 6. 1977, Drovenik.

V nasprotju s predhodno omenjeno vrsto je ta razmeroma redka. Pojavlja se v istem časovnem obdobju na socvetjih nekaterih vrst rastlin.

Stenopterus flavicornis Küster, 1846
Nahajališče: Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik.

Ta vrsta v Sloveniji ni ravno pogostna in tudi na Kamniškem poznamo le eno nahajališče. Pojavlja se poleti na cvetovih različnih rastlin.

Stenopterus rufus (Linnaeus, 1767)
Nahajališča: Tunjice, 20. 6. 1976, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik, 15. 8. 1983, Steiner.

Razmeroma pogostna vrsta v Sloveniji, vendar je njena razširjenost na Kamniškem slabo poznana. Razvoj poteka v suhem lesu listavcev.

Aromia moschata (Linnaeus, 1758) moškatni kozliček
Nahajališča: Kamnik, Stussiner, 7. 7. 1997, Drovenik; Kamniška Bistrica, 7. 1900, M. Hafner; Zgornji Tuhinj, 7. 1956, 13. 7. 1957, Drovenik.

Vrsta se pojavlja v poletnem in jesenskem času na starih vrbah. V Sloveniji in tudi na Kamniškem je za sedaj še razmeroma številčna, vendar je podobno kot alpski kozliček ogrožena zaradi zbiralcev.

Ropalopus ungaricus (Herbst, 1784)
Nahajališče: Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik.

Gorska gozdna vrsta, ki je v Sloveniji redka. Pojavlja se poleti in je bila tudi na Kamniškem najdena le enkrat.

Hylotrupes bajulus (Linnaeus, 1758) hišni kozliček
Nahajališča: Dom v Kamniški Bistrici, Drovenik; Kamnik, 2. 7. 1911, Gspan, 21. 7. 1988, Drovenik; Kamniška Bistrica, 12. 7. 1920, Staudacher; Kopišča, Kamniška Bistrica, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 8. 1954, 8. 1956, 11. 7. 1957, Drovenik.

To vrsto najdemo v naravi in tudi v hišah, ker se razvija tudi v suhem mrtvem lesu iglavcev. V nekaterih primerih pride do množičnega razvoja, zato jo obravnavajo kot lesnega škodljivca še posebno v človeških naseljih. Tudi na Kamniškem je znanih več nahajališč te vrste.

Semanutus undatus (Linnaeus, 1758)
Nahajališče: Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik.

Redka vrsta v Sloveniji. Na Gorenjskem poznamo do sedaj le eno nahajališče. Ta vrsta je bolj pogostna v severni Evropi. Razvoj poteka v lesu iglavcev.

Callidium violaceum (Linnaeus, 1758)
Nahajališče: Volčji Potok, 8. 1990, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik.

Tudi ta vrsta ni ravno pogostna v Sloveniji. Na Kamniškem poznamo le dve nahajališči. Pojavlja se konec spomladi in poleti. Ličinke se razvijajo v mrtvem lesu listavcev.

Callidium aeneum (De Geer, 1775)
Nahajališče: Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik.

Vrsta je v Sloveniji razmeroma redka. Na Kamniškem poznamo le eno nahajališče, ki je edino za Gorenjsko. Razvoj poteka v lesu iglavcev.

Pyrrhidium sanguineum (Linnaeus, 1758)
Nahajališče: Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik.

Ta vrsta je v Sloveniji razmeroma pogostna. Na Kamniškem do sedaj poznamo le eno nahajališče.

Leioderes kollari L. Redtenbacher, 1849
Nahajališča: Kamnik, Stussiner; Kamniška Bistrica, 26. 6. 1979, Drovenik; Korošica, Kamniška Bistrica, Drovenik, Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik.

Vrsta je v Sloveniji razmeroma redka, vendar na Kamniškem poznamo kar nekaj nahajališč. Pojavlja se v poletnem času na cvetovih različnih rastlin in se razvija v lesu različnih listavcev.

Phymatodes testaceum (Linnaeus, 1758)
Nahajališča: Dom v Kamniški Bistrici, Drovenik; Korošica, Kamniška Bistrica, Drovenik; Soteska, Nevljica, 1. 6. 1999, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik.

Vrsta je razmeroma pogostna v Sloveniji in tudi na Kamniškem ni redka. Njen razvoj poteka v lesu različnih listavcev.

Poecilium alni (Linnaeus, 1767)
Nahajališče: Zg. Tuhinj, 6. 1956, Drovenik, 6. 1985, Zdešar.

Razmeroma pogostna vrsta v Sloveniji. Njen razvoj poteka predvsem v lesu jelše in tudi v drugih listavcih. Na Kamniškem jo poznamo do sedaj le iz enega nahajališča.

Xylotrechus rusticus (Linnaeus, 1758)
Nahajališče: Zg. Tuhinj, 7. 1956, Drovenik.

Ta vrsta je na Kamniškem razmeroma redka. Njen razvoj poteka najprej v zalubju, nato pa v lesu listavcev.

Xylotrechus antilope (Schönherr, 1817)
Nahajališče: Zg. Tuhinj, 7. 1956, Drovenik.

Tudi to vrsto na Kamniškem poznamo le iz enega nahajališča, vendar menimo, da je verjetno tudi tukaj bolj razširjena, kot kažejo sedanji rezultati raziskav.

Clytus rhamni Germar, 1817
Nahajališče: Zg. Tuhinj, 7. 1956, Drovenik.

Redka vrsta v Sloveniji in tudi na Kamniškem, saj od tu poznamo le eno nahajališče. Razvoj poteka v različnih listavcih.

Clytus lama Mulsant, 1847
Nahajališče: Zg. Tuhinj, 6. 1956, Drovenik.

Gorska gozdna vrsta, ki je v Sloveniji kot na Kamniškem razmeroma redka. Razvoj poteka v lesu listavcev.

Clytus arietis (Linnaeus, 1758)
Nahajališča: Dom v Kamniški Bistrici, Drovenik; Kamniška Bistrica, 6. 1913, 12. 7. 1920, 8. 9. 1925, Staudacher, 7. 6. 1981, 4. 8. 1984, Furlan, 11. 6. 1981, Zdešar, 30. 6. 1982, Brelih; Kopišča, Kamniška Bistrica, Drovenik; Korošica, Kamniška Bistrica, Drovenik; Palovče, 8. 7. 2007, Drovenik; Soteska, Nevljica, 29. 5. 1996, 1. 6. 1999, Drovenik; Stahovica, 2. 7. 1911, Gspan; Zg. Tuhinj, 6. 1956, 8. 8. 1974, 6. 7. 1975, Drovenik, 6. 1985, Zdešar.

Ta vrsta je v Sloveniji in tudi na Kamniškem zelo pogostna. Razvoj traja dve leti v lesu različnih listavcev.

Plagionotus detritus (Linnaeus, 1758)
Nahajališče: Zg. Tuhinj, 7. 1956, Drovenik.

Te kozličke najdemo v pozni pomladi in na začetku poletja na lesu listavcev, kjer poteka tudi razvoj. Na Kamniškem kot tudi v Sloveniji je ta vrsta razmeroma redka.

Plagionotus arcuatus (Linnaeus, 1758)
Nahajališče: Zg. Tuhinj, 7. 1956, Drovenik, 6. 1985, Zdešar.

Ta vrsta živi v hribovitih predelih Slovenije, je razmeroma pogostna na posekanih hrastovih deblih. Na Kamniškem je do sedaj znano le eno nahajališče.

Chlorophorus varius (Müller, 1766)
Nahajališče: Zg. Tuhinj, 6. 1956, Drovenik.

Ta vrsta je pogostejša v južnih delih Slovenije, na Kamniškem poznamo eno samo nahajališče. Razvoj te vrste poteka v lesu listavcev, predvsem jelše in hrasta.

Chlorophorus figuratus (Scopoli, 1763)
Nahajališča: Menina planina, 22. 6. 1976, 29. 7. 1979, Zdešar; Soteska, Nevljica, 1. 6. 1999, Drovenik; Zg. Tuhinj, 6. 1956, Drovenik.

Pogostna vrsta v Sloveniji. Na Kamniškem je znana le iz Tuhinjske doline in z Menine planine. Najdemo jo poleti na socvetjih ali na lesu listavcev.

Anaglyptus mysticus (Linnaeus, 1758)
Nahajališča: Dom v Kamniški Bistrici, Drovenik; Kamnik, 2. 7. 1911, Gspan; Kamniška Bistrica, 16. 5. 1953, Brelih; Korošica, Kamniška Bistrica, Drovenik; Menina planina, 24. 6. 1964, Drovenik; Soteska, Nevljica, 1. 6. 1999, Drovenik; Zg. Tuhinj, 6. 1956, 23. 6. 1959, Drovenik.

Zelo pogostna vrsta v Sloveniji kot tudi na Kamniškem. Odrasle osebke najdemo spomladi in v začetku poletja na raznih socvetjih ali na lesu listavcev.

Mesosa curculionides (Linnaeus, 1761)
Nahajališče: Zg. Tuhinj, 6. 1956, Drovenik.

Tako v Sloveniji kot tudi na Kamniškem razmeroma redka vrsta. Razvoj poteka v lesu listavcev. Pojavlja se v pozni pomladi in poleti.

Mesosa nebulosa (Fabricius, 1781)
Nahajališča: Kamniška Bistrica, 16. 5. 1953, Brelih; Kopišča, Kamniška Bistrica, Drovenik; Zg. Tuhinj, 6. 1956, Drovenik.

Na Kamniškem kot v Sloveniji je tudi ta vrsta razmeroma redka. Ti kozlički so aktivni predvsem v mraku in ponoči, zato jih v naravi težko opazimo.

Agapanthia villosoviridescens (De Geer, 1775)
Nahajališča: Dom v Kamniški Bistrici, Drovenik; Jermanca, Kamniška Bistrica, Drovenik; Kamnik, Stussiner; Kamniška Bistrica, 8. 6. 1923, Staudacher, 16. 5. 1948, Brelih; Kamniško sedlo, 10. 6. 1972, Drovenik; Kopišča, Kamniška Bistrica, Drovenik; Korošica, Kamniška Bistrica, 23. 6. 1974, 800 m, Drovenik, 23. 5. 2001, Brelih; Soteska, Nevljica, 1. 6. 1999, Drovenik; Zg. Tuhinj, 6. 1956, 25. 6. 1977, Drovenik.

Zelo pogostna vrsta po vsej Sloveniji kot tudi na Kamniškem. Hrošče najdemo v pozni pomladi in začetku poletja na steblih travniških rastlin in trav. Razvoj poteka v koreninah kobulnic.

Morinus asper (Sulzer, 1776) bukov kozliček
Nahajališča: Kamniška Bistrica, 2. 7. 1946, Gspan; Korošica, Kamniška Bistrica, 23. 6. 1974, Drovenik.

Ta vrsta je v južnih predelih Slovenije še vedno razmeroma pogostna. Na Kamniškem sta znani le dve nahajališči. Najdemo jo na posekanih bukovih deblih. Vrsta je aktivna konec pomladi in na začetku poletja.

Lamia textor (Linnaeus, 1758) črni kosec
Nahajališča: Kamnik, Stusssiner; Korošica, Kamniška Bistrica, 1600 m, 17. 5. 1948, Brelih; Zg. Tuhinj, 6. 1956, Drovenik.

Vrsta je praktično razširjena po vsej Sloveniji in je bila še pred nekaj leti razmeroma pogostna v spomladanskem času ob vodah (reke, večji potoki). Sedaj pa jo imamo za zelo redko. Njen razvoj poteka v vrbi ali topolu.

Monochamus sartor (Fabricius, 1787) smrekov kozliček
Nahajališča: Dom v Kamniški Bistrici, Drovenik; Kamnik, 13. 7. 1975, Drovenik; Kamnik, Graben, 6. 7. 1989, Drovenik; Kamniška Bistrica, 17. 9. 1948, Brelih, 27. 7. 1978, Broder, 12. 8. 1989, Drovenik; Kopišča, Kamniška Bistrica, Drovenik; Menina planina, Les, 7. 1957, Drovenik; Zg. Tuhinj, 7. 7. 1969, Drovenik.

Gozdna gorska vrsta, ki je v Sloveniji in na Kamniškem razmeroma pogostna v poletnem času. Razvoj poteka v posekanem lesu iglavcev.

Monochamus galloprovincialis pistor (Germar, 1818)
Nahajališče: Travnik, Menina planina, 24. 8. 1973, Drovenik; Volčji Potok, 8. 1990, Drovenik.

V nasprotju s prej navedeno vrsto je ta veliko redkejša. Tudi njen razvoj poteka v lesu iglavcev. Na Kamniškem je razširjenost te vrste slabo poznana.

Monochamus sutor (Linnaeus, 1758)
Nahajališča: Kamnik, 19. 7. 1987, Drovenik; Kamniška Bistrica, 30. 7. 1977, Drovenik, 4. 8. 1984, Furlan, 9. 8. 1987, Sivec; Kopišča, Kamniška Bistrica, Drovenik; Menina planina, 27. 6. 1964, Drovenik; Pečni grič, Menina planina, 31. 7. 1998, Drovenik; Zg. Tuhinj, Grabnar, 8. 1956, 8. 8. 1998, Drovenik.

Tudi to vrsto najdemo poleti v gorskih gozdnih predelih Slovenije. Njen razvoj poteka v lesu iglavcev, predvsem smreke. Na Kamniškem je razmeroma pogostna.

Monochamus saltuarius (Gebler, 1830)
Nahajališče: Zg. Tuhinj, Grabnar, 8. 1956, 8. 8. 1998, Drovenik.

Redka vrsta v Sloveniji in na Kamniškem, kjer do sedaj poznamo le eno nahajališče. Razvoj poteka v vejah smrek.

Pogonocherus hispidus (Linnaeus, 1758)
Nahajališče: Zg. Tuhinj, 20. 5. 1957, Drovenik, 6. 1985, Zdešar.

Tako na Gorenjskem kot tudi na Kamniškem razmeroma redka vrsta. Njen razvoj poteka v lesu listavcev, predvsem v jelši in leski.

Pogonocherus hispidulus (Piller & Mitterpacher, 1783)
Nahajališča: Kamnik, Graben, 11. 6. 2004, Drovenik; Menina planina, Grabnar, 20. 5. 1967, Drovenik.

Ta vrsta je v Sloveniji in tudi na Kamniškem razmeroma pogostna. Ličinke se razvijajo v suhih vejah belega gabra, hrasta, leske in v drugih listavcih.

Acanthocinus aedilis (Linnaeus, 1758)
Zg. Tuhinj, Grabnar, 8. 1956, 8. 8. 1998, Drovenik.

Ta vrsta je bila še nekaj deset let nazaj v Sloveniji in tudi na Kamniškem razmeroma pogostna, vendar danes njena številčnost zelo upada in je redka. Na Kamniškem poznamo le eno nahajališče. Razvoj te vrste poteka v štorih posekanih borov.

Leiopus nebulosus (Linnaeus, 1758)
Nahajališča: Biba, Menina planina, 27. 7. 1988, Drovenik; Soteska, Nevljica, 6. 6. 2001, Drovenik; Zg. Tuhinj, 6. 1956, 13. 6. 1976, Drovenik, 6. 1985, 7. 7. 1980, Zdešar.

Ta vrsta je v Sloveniji in tudi na Kamniškem razmeroma pogostna. Vsa znana nahajališča na Kamniškem so vezana na Tuhinjsko dolino in Menino planino. Razvoj te vrste poteka v suhem lesu različnih listavcev.

Aegomorphus clavipes (Schrank, 1781)
Nahajališča: Kamnik, Stusssiner; Kamniška Bistrica, 12. 7. 1920, Staudacher, 700 m, 20. 7. 1983, Brelih, 9. 8. 1983, Zdešar; Kopišča, Kamniška Bistrica, Drovenik; Menina planina, 7. 7. 1968, Drovenik; Menina planina, Grabnar, 27. 6. 1964, Drovenik; Soteska, Nevljica, 1. 6. 1999, Drovenik; Zg. Tuhinj, 22. 7. 1957, Drovenik, 3. 9. 1980, 29. 7. 1985, 10. 8. 1998, 6. 8. 1999, Zdešar.

Precej pogostna vrsta tako v Sloveniji kot na Kamniškem. Najdemo jo na posekanem lesu listavcev ob robu gozdov v poletnem času.

Oplosia cinerea (Mulsant, 1839)
Nahajališče: Kamniška Bistrica, Drovenik, 8. 8. 1980, Zdešar.

Tako v Sloveniji kot tudi na Kamniškem je ta vrsta slabo poznana. Njen razvoj poteka v lesu listavcev.

Saperda carcharias (Linnaeus, 1758)
Nahajališča: Buč, 12. 8. 1980, Zdešar; Kamnik, 28. 8. 1973, Drovenik.

Zadnje čase je ta vrsta v Sloveniji kot tudi na Kamniškem razmeroma redka. Njen razvoj poteka v topolovem lesu. V določenih obdobjih je to za topolove nasade nevarna vrsta.

Saperda similis Laicharting, 1784
Nahajališče: Zg. Tuhinj, 6. 1956, Drovenik.

V Sloveniji poznamo le posamezna nahajališča in tudi na Kamniškem je vrsta zelo redka. Njen razvoj poteka v lesu vrbe ive in trepetlike.

Saperda scalaris (Linnaeus, 1758)
Nahajališča: Dom v Kamniški Bistrici, Drovenik; Kamniška Bistrica, 11. 6. 1981, Furlan; Kamniško sedlo, M. Hafner; Kopišča, Kamniška Bistrica, 20. 6. 2005, Brelih; Korošica, Kamniška Bistrica, Drovenik; Zg. Tuhinj. 6. 1956, 5. 1981, Drovenik.

Montanska vrsta, ki je v Sloveniji in na Kamniškem razmeroma pogostna. Razvoj poteka v lesu listavcev, redko tudi v macesnu.

Saperda octopunctata (Scopoli, 1772)
Nahajališče: Kamnik, 20. 7. 1912, Gspan.

Vrsta je v Sloveniji razmeroma slabo poznana in tudi razširjenost na Kamniškem je vezana na eno samo nahajališče še iz leta 1912.

Saperda polpunea (Linnaeus, 1758)
Nahajališča: Kamniška Bistrica, Drovenik; Zg. Tuhinj, 6. 1956, Drovenik:

V večjem delu Slovenije razmeroma pogostna vrsta. Na Kamniškem o razširjenosti te vrste vemo bolj malo, ker poznamo le dve nahajališči. Razvoj poteka v lesu trepetlike in tudi v drugih listavcih.

Menesia bipunctata (Zoubkoff, 1829)
Nahajališča: Kamnik, Stussiner; Zg. Tuhinj, 6. 1956, Drovenik.

Ta vrsta je v Sloveniji razmeroma redka. Tudi na Kamniškem sta znani le dve nahajališči. Razvoj poteka v lesu krhlike in včasih tudi v orehu.

Stenostola dubia (Laicharting, 1784)
Nahajališča: Kamnik, Stussiner; Kamniška Bistrica, 2. 7. 1976, Drovenik; Zg. Tuhinj, 6. 1956, Drovenik.

Ta vrsta je v Sloveniji razmeroma pogostna, na Kamniškem pa poznamo do sedaj le tri nahajališča. Razvoj poteka pretežno v lesu lipe in tudi v drugih listavcih.

Musaria affinis (Harrer, 1784)
Nahajališče: Kamnik, mesto, 9. 5. 2002, Drovenik.

V Sloveniji in tudi na Kamniškem razmeroma redka vrsta. Ličinke najdemo v steblih kobulnic.

Phytoecia cylindrica (Linnaeus, 1758)
Nahajališča: Kamnik, Stussiner; Kamniška Bistrica, Drovenik; Kamniško sedlo, 10. 6. 1972, Drovenik; Korošica, Kamniška Bistrica, 23. 5. 2001, Brelih; Soteska, Nevljica, 29. 5. 1996, Drovenik; Šmartno, Nevljica, 6. 6. 2001, Drovenik; Zg. Tuhinj, 6. 1956, Drovenik.

Zelo pogostna vrsta v Sloveniji in tudi na Kamniškem. Razvoj vrste poteka v steblih kobulnic.

Phytoecia nigricornis (Fabricius, 1781)
Nahajališča: Kamnik, Stussiner; Zg. Tuhinj, 6. 1956, Drovenik.

Ta vrsta je bila včasih v Sloveniji razmeroma pogostna. Zadnje čase je vedno bolj redka in tudi na Kamniškem poznamo le dve nahajališči. Razvoj ličink poteka v koreninah košarnic.

Phytoecia icterica (Schaller, 1783)
Nahajališča: Kamniška Bistrica, Drovenik; Soteska, Nevljica, 1. 6. 1999, Drovenik; Zg. Tuhinj, 6. 1956, Drovenik.

Razmeroma pogostna vrsta v Sloveniji. Na Kamniškem ni ravno pogostna. Njen razvoj poteka v steblih kobulnic.

Phytoecia pustulata (Schrank, 1776)
Nahajališče: Zg. Tuhinj, 6. 1956, Drovenik.

Tudi ta vrsta v Sloveniji ni redka, vendar na Kamniškem poznamo le eno nahajališče. Razvoj poteka v steblih košarnic.

Oberea linearis (Linnaeus, 1761)
Nahajališča: Kamnik, 29. 7. 1923, Stussiner; Menina planina, Staudacher, Zg. Tuhinj, 25. 6. 1977, Drovenik.

V zadnjem obdobju postaja ta vrsta v Sloveniji vse redkejša. Razvoj poteka v lesu leske.

Oberea pupilata (Gyllenhal, 1817)
Nahajališča: Kamnik, 7. 6. 1984, Drovenik; Kamnik, Graben, 18. 6. 1984, Drovenik; Zg. Tuhinj, 25. 6. 1977, Drovenik.

Redka vrsta v Sloveniji kot tudi na Kamniškem. Razvoj poteka v lesu kosteničevja.

Oberea oculata (Linnaeus, 1758)
Nahajališča: Korošica, Kamniška Bistrica, 23. 6. 1974, Drovenik, Zg. Tuhinj, 6. 1956, Drovenik.

Ta vrsta je v Sloveniji in na Kamniškem v zadnjem času razmeroma pogostna. Razvija se v lesu vrb.

Tetrops praeustus (Linnaeus, 1758)
Nahajališča: Kamniške Alpe, M. Hafner; Zg. Tuhinj, 5. 1956, Drovenik.

V Sloveniji razmeroma pogostna vrsta, kar velja tudi za kamniško območje. Ličinke najdemo v lubju tankih vej listavcev.

Zaključki

Hrošči kozlički (*Cerambycidae*) so v Sloveniji razmeroma zelo dobro raziskana skupina žuželk. Zdaj poznamo v Sloveniji 213 vrst. Tudi na Kamniškem lahko govorimo o dobrem poznavanju teh hroščev, saj poznamo 103 vrste, kar je skoraj polovica vseh znanih vrst v Sloveniji. Če pa nekoliko kritično pogledamo nahajališča na Kamniškem, dokaj hitro ugotovimo, da je večji del podatkov za te živali vezan na Zgornji Tuhinj in Menino planino. Samo od tukaj je znanih kar 93 vrst. Drugi predeli na Kamniškem so bistveno slabše raziskani. Med temi imamo take vrste, ki imajo na Kamniškem le eno ali dve nahajališči, ki pa so tudi drugod po Sloveniji razmeroma redke. Med redke vrste prištevamo: *Rhagium sycophanta, Xylosteus spinolae, Cortodera humeralis, Etorufus pubescens, Leptura aurulenta, Leptura aethiops, Anoplodera sexguttata, Strangalia attenuata, Arhopalus rusticus, Stenopterus flavicornis, Ropalopus ungaricus, Callidium aeneum, Callidium violaceum, Xylotrechus rusticus, Clytus lama, Morimus asper, Monochamus saltuarius, Saperda carcharias, Saperda similis in Musaria affinis*. V ta sklop sem vključil tudi vrsto *Pachyta lamed*, ki je bila najdena v sosednji Logarski dolini, vendar jo na Kamniškem upravičeno pričakujemo tudi v Kamniški Bistrici.

Na splošno so v sedanjem času hrošči kozlički zelo ogrožena skupina živali tako v Sloveniji kot v Evropi. Tukaj živijo tudi tri evropsko ogrožene vrste, ki jih v Evropi vodijo pod imenom Natura 2000. Med te vrste spadajo kozlički, kot so: *Cerambyx cerdo* – hrastov kozliček, *Morimus asper* – bukov kozliček in *Rosalia alpina* – alpski kozliček. Te vrste so resnično ogrožene, ne samo v Sloveniji, ampak tudi drugod po Evropi.

Longhorn Beetles (*Cerambycidae*) in the Kamnik Region

Summary

Longhorn Beetles are a relatively well researched group of insects in Slovenia. We are currently aware of 213 species in Slovenia. We can also say that there is good knowledge about these beetles in the Kamnik region because we are currently aware of 103 species, which is almost half of all the known species in Slovenia. If we somewhat critically take a look at the locations of these species in the Kamnik region, we can quickly establish that the majority of information relating to this animal is connected to the locations in the Upper Tuhinj Valley and the Menina Plateau. Only in this location there are 93 different species. Other parts of the Kamnik region have been researched quite poorly. There are species that have one or two locations in the Kamnik region and are relatively rare in other parts of Slovenia. The following is a list of species that are rare in the Kamnik region as well as across Slovenia: *Rhagium sycophanta, Xylosteus spinolae, Cortodera humeralis, Etorufus pubescens, Leptura aurulenta, Leptura aethiops, Anoplodera sexguttata, Strangalia attenuata, Arhopalus rusticus, Stenopterus flavicornis, Ropalopus ungaricus, Callidium aeneum, Callidium violaceum, Xylotrechus rusticus, Clytus lama, Morimus asper, Monochamus saltuarius, Saperda carcharias, Saperda similis and Musaria affinis*. I have also included the species Pachyta lamed, which was found in the neighbouring Logarska Valley; however, we are also justifiably awaiting its arrival in Kamniška Bistrica.

In general, the Longhorn Beetle is an extremely endangered species in Slovenia as well as in Europe at the moment. Three endangered European species named Natura 2000 also live in this environment. These species include: *Cerambyx cerdo* – the Oak Beetle, *Morimus asper* – the Beech Beetle and *Rosalia alpina* – the Alpine Beetle. These species are truly endangered, not only in Slovenia but across Europe as well.

Literatura

BRELIH, S., DROVENIK, B., PIRNAT, A. 2006: Gradivo za favno hroščev (*Coleoptera*) Slovenije. 2. prispevek: *Polyphaga: Chrysomeloidea (= Phytophaga): Cerambycidae. Scopolia*, Ljubljana.

DROVENIK, B. , 1998: Hrošči (*Coleoptera*) Kamniške Bistrice (*Carabidae* – krešiči, *Elateridae* – pokalice, *Cerambycidae* – kozlički in *Chrysomelidae* – lepenci). *Kamniški zbornik* XIV. 87–95.

DROVENIK, B. 2004: Hrošči (*Coleoptera*) Menine planine. *Kamniški zbornik XVII*. 241–264.

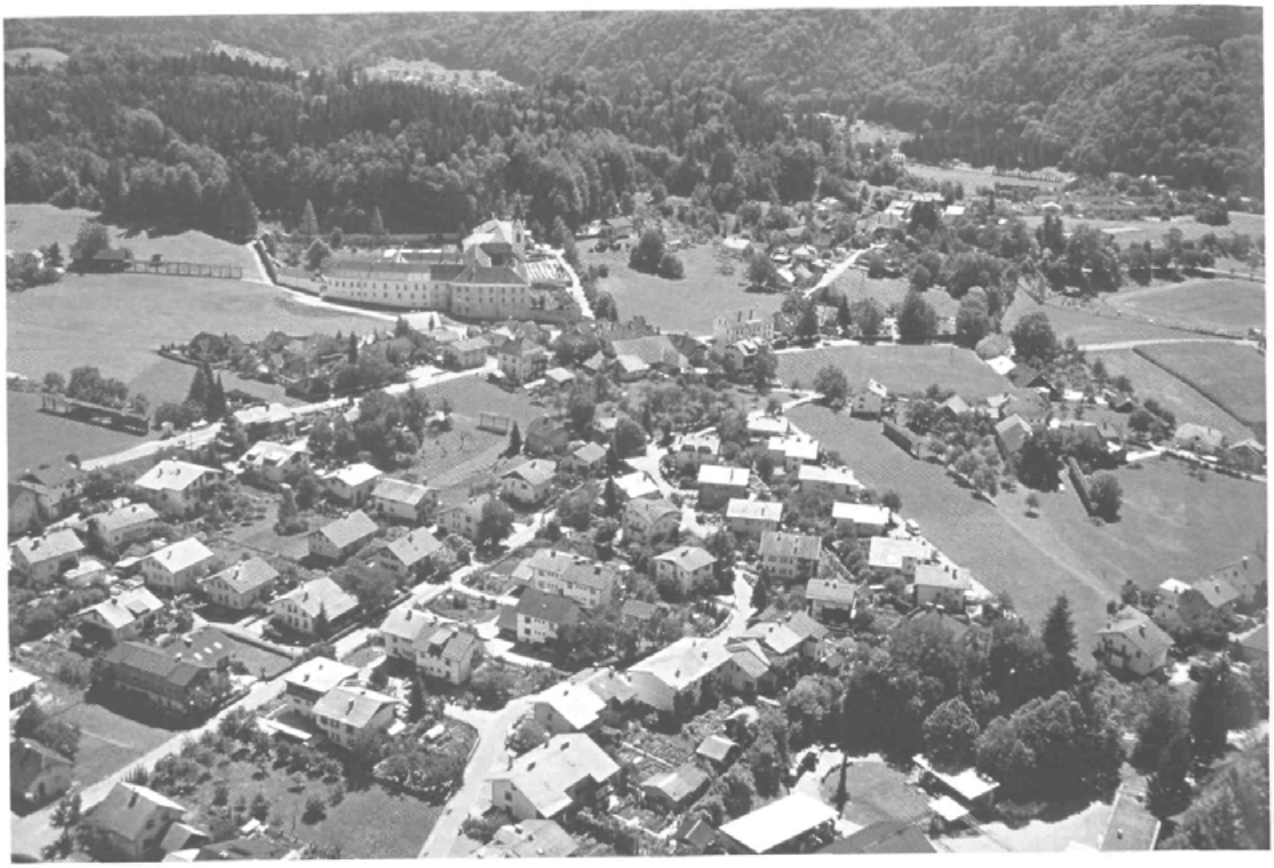

Danijel Bezek, profesor svetnik
Osnovna šola Frana Albrehta, Kamnik

O življenju, ki ga ni več

Uvod

Iz živega sveta Zemlje vsako uro izginejo tri vrste (Edward O. Wilson, Harvard). Ali je to veliko ali malo? Če upoštevamo, da poznamo le 2–5 % vseh vrst, ki živijo na Zemlji, se nam gornji podatek niti ne zdi zastrašujoč. Toda rastlinske in živalske vrste niso v naravi zložene ena poleg druge brez medsebojnih vplivov. Ker večine vrst ne poznamo, niti ne vemo, kakšen je njihov vpliv na ostali živi svet in na procese, ki jih vzdržujejo.

Na prvih straneh Svetega pisma imamo v duhu tedanjega časa opisano zgodbo, kako je Noe v veliki katastrofi ohranil življenjsko pestrost na Zemlji. Človek je od nekdaj imel notranji čut za ohranjanje življenjske raznovrstnosti. Žal pa je ta čut v zadnjih stoletjih ob hitrem razvoju znanosti in tehnologije zelo opešal.

Potreba po ohranjanju življenjske raznovrstnosti se je poudarjeno pojavila pred četrt stoletja. Svoj pravni okvir je dobila v Konvenciji o biološki raznovrstnosti, ki je bila sprejeta na konferenci Združenih narodov v Riu de Janeiru leta 1992. Slovenija jo je sprejela leta 1996 in je močno zainteresirana, da se ohranjajo in izboljšujejo življenjske razmere avtohtonih vrst. Naša država namreč leži na eni vročih točk – med Alpami in Jadranskim morjem, kjer je velika zgostitev rastlinskih in živalskih vrst. Take točke so zibelke razvoja (evolucije).

Dogaja se, da tudi v takih ugodnih okoljih pride do zmanjšanja življenjske raznovrstnosti. V članku je opisan tak primer.

Kartiranje žitnih plevelov v Podgorju

Leta 1993 je pod okriljem Prirodoslovnega društva v Sloveniji potekala akcija Kartirajmo žitne plevele. Slovenija je bila takrat ena redkih držav srednje Evrope, kjer so žitni pleveli še obstajali. Toda ocenjevalo se je, da so ogroženi in da obstaja velika verjetnost, da izginejo z naših njiv. Namen akcije je bil, da se dobi približna ocena stanja.

Ugotavljali smo razširjenost naslednjih žitnih plevelov: maka (*Papaver rhoeas*), plavice *(Centaurea cyanus)*, kokalja *(Agrostemma githago)*, njivskega zrcalca (*Legousia speculum-veneris*), njivske zlatice (*Ranunculus arvensis*), kravse *(Vaccaria pyramidata)*, zajčjega maka *(Adonis)* in dveh trav: omotne ljuljke *(Lolium temulentum)* in žitne stoklase *(Bromus secalinus)*.

V akcijo so se vključili kamniški skavti pod strokovnim vodstvom profesorice Marije Veršnik. Skavtom sem se pri kartiranju žitnih plevelov v Podgorju pridružil tudi sam.

64 % žitnih njiv je bilo posejanih s pšenico, 18 % z ječmenom, 10 % z ovsom in 8 % z ržjo. Njiv, posejanih s prosom, ni bilo. Na 68 % lokacij so se žitni pleveli pojavljali posamično, na 14 % so bili pogostejši. Močno zapleveljenih lokacij ni bilo. Kar 18 % pa jih je bilo brez vsakega plevela.

Najpogosteje so se pojavljali mak, njivsko zrcalce, plavica, na najmanj lokacijah sta rastla kokalj in njivska zlatica. Ostalih žitnih plevelov nismo našli.

Če primerjamo zastopanost žitnih plevelov v Podgorju in v Sloveniji, je bil mak približno enako zastopan,

Podgorje. Že na oko se vidi, da gre za okolje z bogato življenjsko raznovrstnostjo.

Mak in plavica na skupnem rastišču med pšenico

Redek primer njivske zlatice

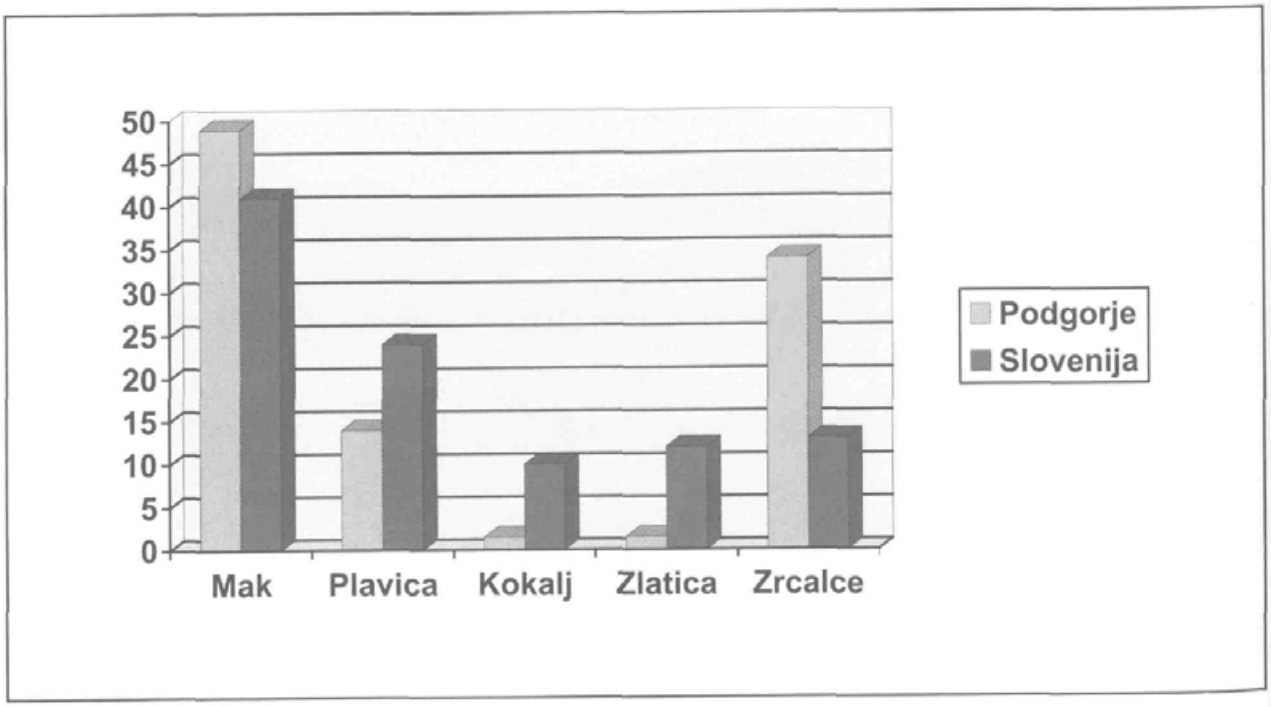

Diagram: Zastopanost žitnih plevelov na lokacijah v Podgorju in v Sloveniji po končanem kartiranju

v Podgorju je bilo manj plavice, kokalja in njivske zlatice, večja pa je bila zastopanost njivskega zrcalca. V celoti gledano je bilo stanje v Podgorju slabše kot v Sloveniji.

Leta 2007 sem ponovno pregledal žitne njive v Podgorju. Kar se je leta 1993 samo nakazovalo, je v letu 2007 našlo epilog. Žitnih plevelov, z izjemo kakšnega posamičnega maka, praktično ni bilo več. Uporaba hibridnih semen in škropiv, gnojenje z umetnimi gnojili in strojna obdelava so naredili svoje. V relativno kratkem času, ne da bi se tega posebej zavedali, so podgorske obdelovalne površine izgubile nekaj svoje življenjske raznovrstnosti.

Kaj nas učijo žitni pleveli

Pred dva tisoč leti je evangelist Matej postavil v Jezusova usta tele besede: »Ali ni življenje več kot jed in telo več kot obleka? ... Poučite se od lilij na polju, kako rastejo. Ne trudijo se in ne predejo, toda povem vam: Še Salamon v vsem svojem veličastvu ni bil oblečen kakor ena izmed njih.« (Mt 6,25–29)

Razlagalci Svetega pisma menijo, da Jezus z lilijami ni mislil kakšne posebej žlahtne cvetice, ampak je meril na cvetoče plevele, ki rastejo po poljih.

Tudi v Palestini sta bila ječmen in pšenica glavni žiti. Ljudje so seme pripravljali doma in tako mu je bilo vselej primešano tudi seme plevelov, ki se je na tak način ohranjalo in rastlo z žiti. To sožitje žit in plevelov je bilo znano tudi Jezusu. Ob neki priložnosti je rekel: »Ko je setev zrastla in šla v klasje, se je pokazala tudi ljuljka.« (Mt 13,26). Gre za omotno ljuljko, ki je trava in nadležen plevel med žiti.

Človekova skrb za materialne dobrine sama po sebi ni slaba. Narobe je, ko človek začne kopičiti več, kot je potrebno za normalno življenje in razvoj. V nekontroliranem pohlepu začne ustvarjati prekomerno bogastvo na račun siromašenja narave. Do usodnih posledic pride, ko se na določenem območju zmanjša večje število vrst. Znanstveniki poznajo pet takih katastrofalnih obdobij v zgodovini Zemlje. Potrebni so bili milijoni let, da se je narava obnovila. Vse vrste, ki so zdaj na Zemlji, predstavljajo le 1 % vseh, ki so kdaj koli živele na Zemlji.

Znanstveniki opozarjajo tudi na to, da smo z nekontroliranimi posegi v naravo morda že stopili v obdobje šeste katastrofe. Z življenjskimi vrstami osiromašena narava je namreč bolj ranljiva. Če bo prišlo do katastrofe, se bo narava po njej verjetno obnovila, le da tistega, ki jo je povzročil – človeka, ne bo več.

To je bolj črn scenarij, toda ni nemogoč. Če družba ne bo relativno hitro sprejela bolj učinkovitih ukrepov za ohranjanje življenjske raznovrstnosti, obstaja ocena, po kateri bo v manj kot 50 letih izginila več kot ena četrtina vsega rastlinstva na Zemlji. To pa je osnovni generator za nastanek kisika. Ali lahko preživimo brez kisika?

Življenjski raznovrstnosti strokovno rečemo biodiverziteta. Eddie Idle, eden od utemeljiteljev biodiverzitete, je imel navado, da je ljudi v svoji okolici mimogrede povprašal, ali poznajo ta pojem. Ko je vprašanje nekoč postavil taksistu, mu je ta odgovoril: »Kaj to je, ne vem. Sliši pa se pomembno!«

Ta anekdota pove, da je življenjska raznovrstnost pomembna, ni pa še dovolj prisotna v naši zavesti.

Kokalj na skupnem rastišču z makom med pšenico

Življenjska raznovrstnost nima ekonomske cene. Brez nje ni pomembnih procesov, povezanih s kroženjem snovi in energije, procesov nastajanja (hrane in surovin), obnavljanja in ohranjanja (zrak, voda, tla).

Zaključek

Angleški filozof John Donne (1573–1631) je zapisal: »Noben človek ni Otok, povsem sam zase; vsak človek je kos Celine, del kopne zemlje. Če Morje odplavi grudo prsti, je Evrope manj, prav tako, kakor da je bil Rtič, prav tako, kakor da je bilo Posestvo tvojih prijateljev ali tvoje lastno; ob smrti vsakega človeka je mene manj, zakaj vključen sem v Človeštvo; in zato nikdar ne pošiljaj vpraševat, komu zvon zvoni. Zvoni tebi.«

Misel lahko razširimo: vključeni smo v življenje na Zemlji in z vsakim življenjem (vrsto), ki izgine z njenega površja, smo vsi nekaj izgubili.

Tudi z žitnimi pleveli je tako. Zdi se, kot da te cvetke ne prinašajo človeku nobene materialne koristi. Ker ne poznamo v celoti njihove vloge in pomena, smo jih skrčili zgolj na materialno korist. Življenjska raznovrstnost odpira in vabi človeka k drugačni filozofiji: vsako živo bitje ima svojo lastno vrednost in ne le tiste, ki mu jo pripiše človek z vidika uporabnosti. Ohranjajmo življenjsko raznovrstnost. Za naše preživetje gre.

About Life that No Longer Exists

Summary

In terms of its diversity of life (biodiversity) Slovenia is a hot spot. However, the phenomenon of a decrease in the diversity of life is also occurring in this environment. The paper outlines the disappearance of grain weed in Podgorje.

Literatura

BEZEK, B. 1993: *Poročilo o kartiranju žitnih plevelov v Podgorju.*
BEZEK, D. april 1994: Komu zvoni. *Kamniški občan.*
KALIGARIČ, M. 1993: Žitni pleveli – danes in nikoli več – ali pa vendar? *Proteus 8.*
KALIGARIČ, M. 1996: Kartiranje žitnih plevelov končano. Kako naprej? *Proteus 7.*
MAMILOVIČ, J. 1987: Pleveli. Ljubljana: *Kmečki glas.*
SKOBERNE, P. 2005: *Biotska raznovrstnost? Kaj pa ima to opraviti z mano?* Celje: Mohorjeva družba.
Zakon o ratifikaciji konvencije o biološki raznovrstnosti.

Vido Kregar
Jamarski klub Kamnik

Veternice in reševanje oskrbe z vodo na Kamniških planinah

Člani Jamarskega kluba Kamnik raziskujemo jame predvsem v domači občini in v gorovju nad mestom. Ker so jame delo vode oziroma rezultat posebnega in specifičnega ravnotežja med zrakom, vodo in skalo, posvečamo precejšnjo pozornost tudi vodnim razmeram. Z vodo pa je kljub veliki količini padavin vedno povezan problem oskrbe ob suši. Ta problem so na Kamniških planinah reševali na poseben način, ki se odraža tudi v imenu jam.

Na območju Kamniških planin, ki predstavljajo južni del Kamniško-Savinjskih Alp, se pojavlja posebno ime za neko specifično vrsto podzemeljskih kraških votlin. To so veliki kotliči na planinah, tu mislim planine v smislu občasne paše živine. V njih se preko zime nabere dosti snega, ki ga je toliko, da potem v njih ostane v pozno poletje ali pa preko celega leta. Lahko bi rekli, da je to večni sneg in led.

Nanje smo postali pozorni, ker je ljudsko ime za te jame veternica, ki se na raziskovanem območju večkrat ponovi. Pastirjem ta naziv pomeni jamo, iz katere je moč dobivati sneg ali led za pridobivanje pitne vode, pa tudi mrzle vode, ki so jo potrebovali pri pinjenju. To je na planinah, kjer ni druge vode mimo kapnic in luž ali lokev, zelo pomembno. Stari viri to izrecno omenjajo. Tu citiram Simona Robiča: *»Iz ene teh koč mi prinese na mojo prošnjo priletni pastir v lončeku vode, katera pa ni bila druzega, ko v koritu raztopljen led, tedaj prava ledenica, ki me je hudo praskala po grlu, ko sem jo pil, da bi si ž njo pekočo žejo vsaj malo pogasil.«* (Robič 1877) Za pridobivanje vode so ta brezna pastirji tudi opremili, danes bi rekli z nujno infrastrukturo. Pod tem razumemo stezo, morda opremljeno s klini, pa tudi leseno lestev ali samo drevo s puščenimi štrclji vej. V nekaterih veternicah so te naprave še vidne, o drugih pa obstajajo pisni viri. Če zaključimo: velike kotliče v bližini gozdne meje na nekdanjih in sedanjih pašnih planinah v območju Kamniških planin, ki so služili za oskrbo z vodo, pastirji in domačini imenujejo veternice. Menim, da je prav, da to ime za svoje vzamemo tudi jamarji.

Prva omemba veternic v literaturi je iz leta 1855, ko je Henrik Freyer objavil najdbo polžka jamničarja, ki ga je prinesel Franz Erjavec (znani pisatelj in biolog Fran Erjavec) iz jame Dovja griča, ki da leži blizu jame Veternice. Se pravi, da je že tedaj Velika Veternica služila za kažipot kot zelo znana lokacija na planini. Simon Robič pa piše o lestvi z 32 klini v Mali Veternici (Robič 1877), ki pa je jamarji pri raziskovanju niso nikoli našli. Kline in lestev lahko vidimo v Veternici v Korenu v masivu Mokrice v Kamniških Alpah. V ostalih veternicah nismo opazili ostankov pastirske aktivnosti, čeprav je uporaba za Veternico pod Rzenikom dokumentirana v literaturi (Kunaver 1953 in 1957). V breznu Svizci 2 – brezno z brunom, v bližini še rim-

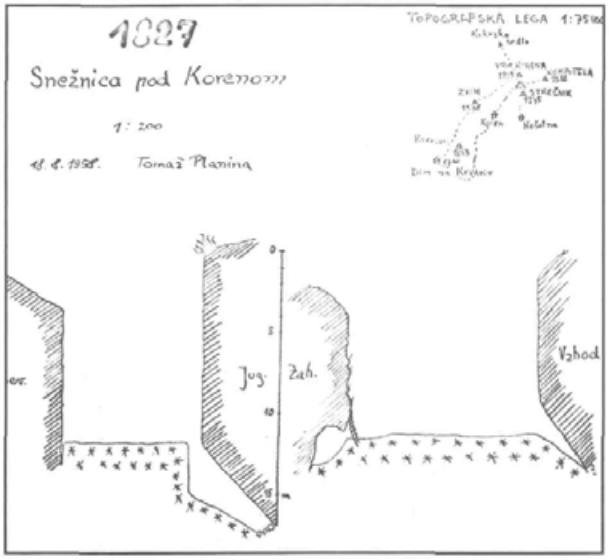

Načrt Veternice v Korenu. Avtor: Tomaž Planina.

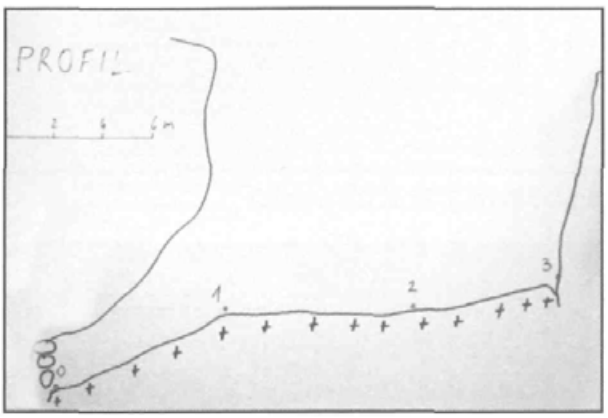

Veternica na Kalcah. Avtor: Vido Kregar.

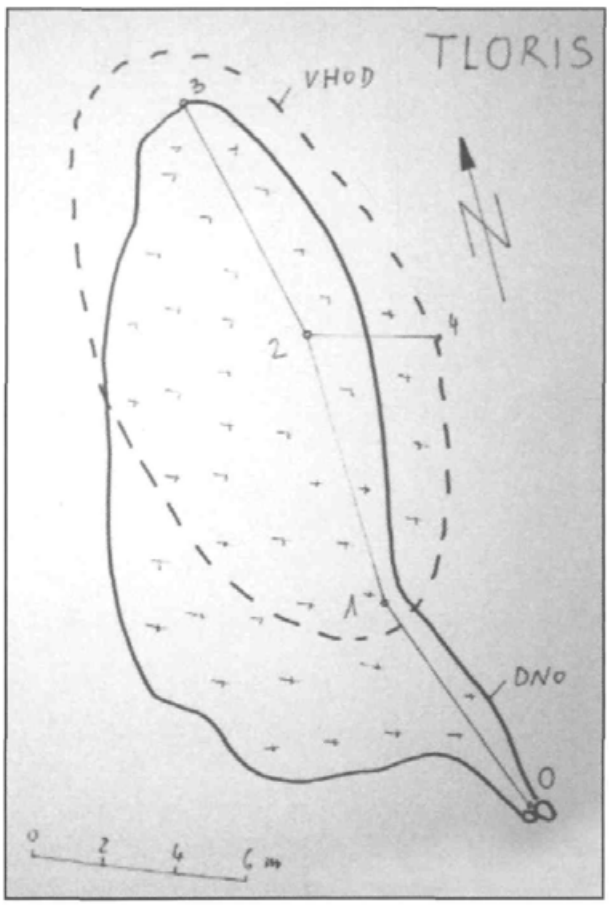

Načrt Veternice v Korenu. Avtor: Tomaž Planina.

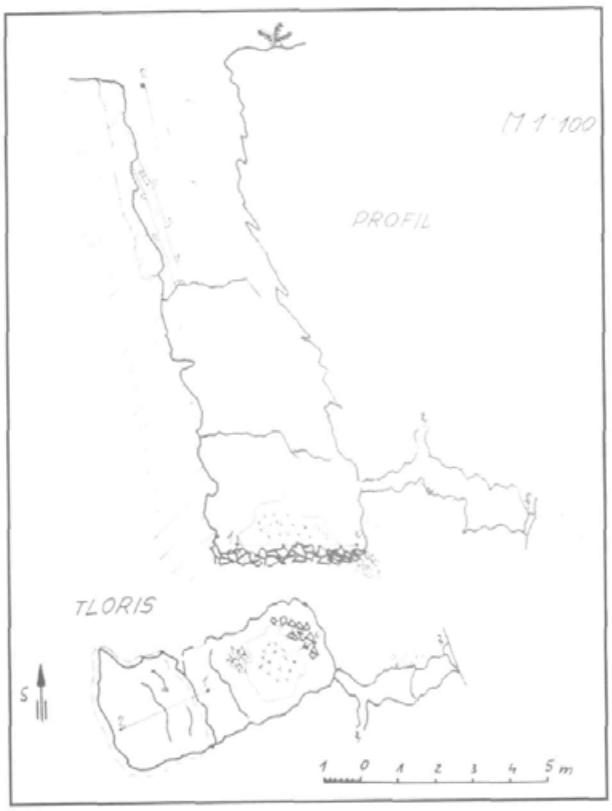

Brezno Svizci 2. Avtor: Dane Holcar.

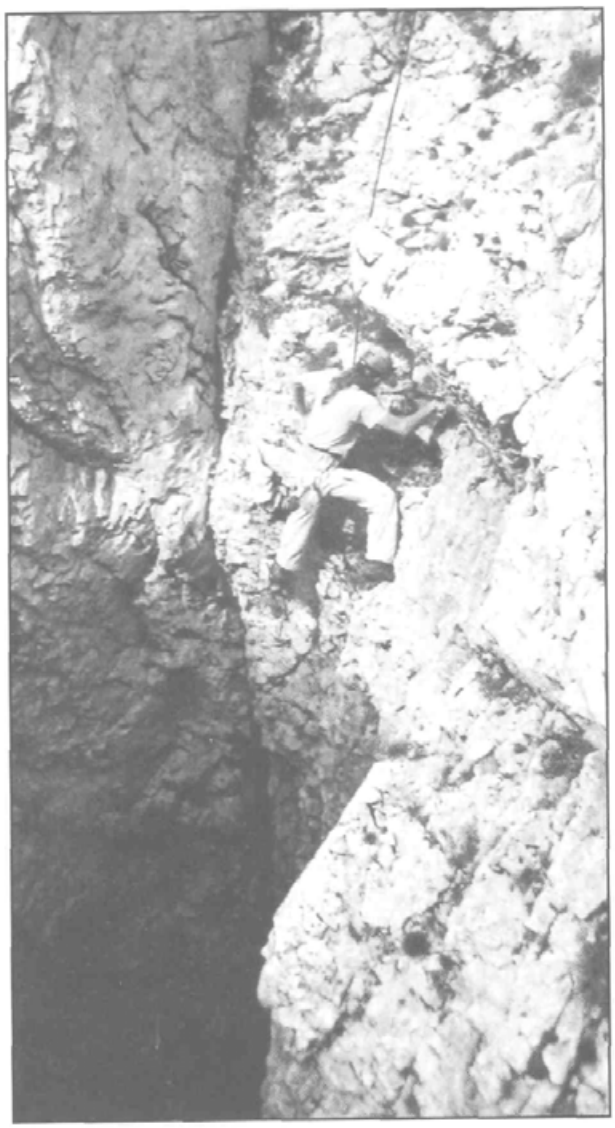

Veternica v Korenu, plezanje ob starih klinih. Foto: Franc Holzer.

skodobne Ovčarije na Kalcah, so še ostanki na kratko okleščenega bruna, po katerem so se pastirji spuščali do snega. Ime te veternice se med ljudmi ni ohranilo. V literaturi se omenja še Veternica pod Njivico na Veliki planini (Kunaver 1953), ki je po našem mnenju istovetna z Breznom v Kofci po Simonu Robiču oziroma z Jamo v Kofcah po katastru jam. To ni edini primer na Veliki planini, da ima ena jama več imen. Katero je prvotno ljudsko ime, pa se ne da ugotoviti. Imamo fotografije še ene veternice na Rzeniku, iz katere so po pripovedovanju prav tako nosili sneg. Tone Cevc nam je omenil, da so pastirji pravili, da ime veternica pride od vetra, ki pozimi v jamo nanosi sneg.

Veternica pod Njivico na Veliki planini je morda najbolj znan, ne pa edini primer, da so jamarji in drugi pisci jami dali drugačno ime, kot so ga uporabljali domačini oziroma pastirji. Že Simon Robič jo je imenoval Brezno v Kofci. Jamarji pa so ji dali ime Jama v Kofcah. Spomnim se, da so jo pastirji imenovali veternica in da je bila vanjo postavljena neokleščena podrta smreka, tako da se je po njej dalo splezati do snega na dnu, vendar je tedaj (okrog leta 1960) za pridobivanje snega že niso več uporabljali, pač pa so v njej bile smeti in mrhovina. Snežnica pod Korenom, kot jo je v zapisniku imenoval Tomaž Planina, ima domače ime Veternica v Korenu. To ime smo zvedeli od lovcev, da pa se utemeljiti tudi s topografsko lego, saj leži v gornjem delu Korenske doline. Nad njo je Vrh Korena, ne pa Koren, ki leži svojih 250 m nižje. Zanimivo je, da je Pavel Kunaver, ki se je dosti ukvarjal s topografskimi imeni okrog doline Kamniške Bistrice, leta 1953 imenoval Veternico pod Rzenikom, nato pa v drugem članku leta 1957 Veternico pod Konjem. Glede na sobesedilo je jasno, da je imel obakrat v mislih le en objekt. Seveda pa to ilustrira tudi (pre)veliko svobodo, ki si jo jamarji jemljemo pri imenovanju jam.

Zanimivih je tudi dvoje imen za Jamo v Dovji griči, če odštejemo normalna razhajanja, kot so prislovi v, nad in pod, ima jama še popolnoma drugo ime, namreč Nandetova jama, imenovana po znanem rokovnjaškem poglavarju Nandetu (Jurčič - Kersnik, *Rokovnjači*), ki da je v njej skrival svoje zaklade. Arheologi so zadevo raziskali in našli marsikaj, ne pa tudi francoskih cekinov, ki bi edini potrdili avtentičnost zgodbe in pripadajočega imena. Jamarji pa smo imeli kar nekaj dela, da smo ugotovili in dokazali istovetnost na podlagi ohranjenih dokumentov. Po virih sodeč, so tudi pastirji uporabljali obe imeni.

Verjetno bi bila zanimiva razlaga kakega jezikoslovca,[1] kako je prišlo do imena Veternica. To ime je uveljavljeno po vseh Kamniških planinah, pišejo pa ga kot Veternica ali pa tudi Vetrnica. Ime ima verjetno zelo stare korenine, saj je kontinuiteta bivanja človeka na Veliki planini potrjena vsaj 3000 let nazaj. (Cevc 2000)

V tem članku sem glede na prvi zapis v literaturi uporabljal le naziv veternica. Poznamo Veternico v Korenu, Veternico na Kalcah, Malo in Veliko Veternico na Veliki planini, Veternico pod Njivico, ki se sedaj imenuje Jama v Kofcah, Veternico pod Rzenikom in Veternico na Šipku, ki pa je nekoliko sporna, saj v njej poleti

1 *Slovar slovenskega knjižnega jezika* tega izraza ne navaja.

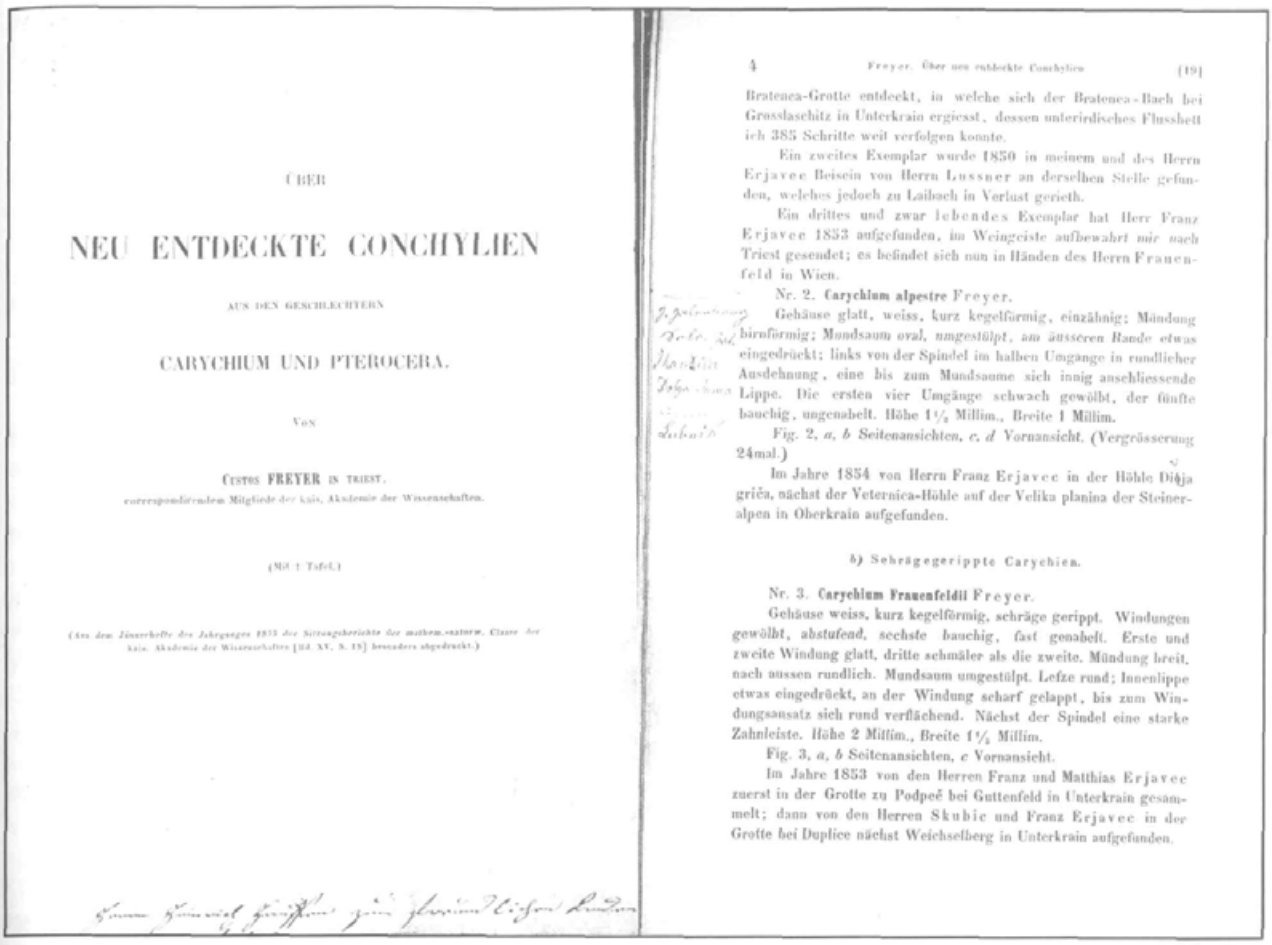

ÜBER

NEU ENTDECKTE CONCHYLIEN

AUS DEN GESCHLECHTERN

CARYCHIUM UND PTEROCERA.

Von

CUSTOS FREYER IN TRIEST.

correspondirendem Mitgliede der kais. Akademie der Wissenschaften.

(Mit 1 Tafel.)

(Aus dem Jännerhefte des Jahrganges 1855 der Sitzungsberichte der mathem.-naturw. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften [Bd. XV. S. 18] besonders abgedruckt.)

4 Freyer. Über neu entdeckte Conchylien. [19]

Bratenca-Grotte entdeckt, in welche sich der Bratenca-Bach bei Grosslaschitz in Unterkrain ergiesst, dessen unterirdisches Flussbett ich 385 Schritte weit verfolgen konnte.

Ein zweites Exemplar wurde 1850 in meinem und des Herrn Erjavec Beisein von Herrn Lussner an derselben Stelle gefunden, welches jedoch zu Laibach in Verlust gerieth.

Ein drittes und zwar lebendes Exemplar hat Herr Franz Erjavec 1853 aufgefunden, im Weingeiste aufbewahrt mir nach Triest gesendet; es befindet sich nun in Händen des Herrn Frauenfeld in Wien.

Nr. 2. **Carychium alpestre** Freyer.

Gehäuse glatt, weiss, kurz kegelförmig, einzähnig; Mündung birnförmig; Mundsaum oval, umgestülpt, am äusseren Rande etwas eingedrückt; links von der Spindel im halben Umgange in rundlicher Ausdehnung, eine bis zum Mundsaume sich innig anschliessende Lippe. Die ersten vier Umgänge schwach gewölbt, der fünfte bauchig, ungenabelt. Höhe 1½ Millim., Breite 1 Millim.

Fig. 2, a, b Seitenansichten, c, d Vornansicht. (Vergrösserung 24mal.)

Im Jahre 1854 von Herrn Franz Erjavec in der Höhle Dijja grič̆a, nächst der Veternica-Höhle auf der Velika planina der Steineralpen in Oberkrain aufgefunden.

b) Schrägegerippte Carychien.

Nr. 3. **Carychium Frauenfeldii** Freyer.

Gehäuse weiss, kurz kegelförmig, schräge gerippt. Windungen gewölbt, abstufend, sechste bauchig, fast genabelt. Erste und zweite Windung glatt, dritte schmäler als die zweite. Mündung breit, nach aussen rundlich. Mundsaum umgestülpt. Lefze rund; Innenlippe etwas eingedrückt, an der Windung scharf gelappt, bis zum Windungsansatz sich rund verflächend. Nächst der Spindel eine starke Zahnleiste. Höhe 2 Millim., Breite 1¼ Millim.

Fig. 3, *a, b* Seitenansichten, *c* Vornansicht.

Im Jahre 1853 von den Herren Franz und Matthias Erjavec zuerst in der Grotte zu Podpeč bei Guttenfeld in Unterkrain gesammelt; dann von den Herren Skubic und Franz Erjavec in der Grotte bei Duplice nächst Weichselberg in Unterkrain aufgefunden.

Faksimile prve objave o veternici. Avtor: Henrich Freyer, 1855.

ni snega. Morda so domačini ime za jamo v planini prenesli v dolino. Edina veternica v Sloveniji izven Kamniških planin je Veternica pri Vranskem.

Zelo zanimivi sta jama Vjetrenica na Slemenu nad Zagrebom in Vjetrenica na Popovem polju, vendar sta ime gotovo dobili po vetru. Po izjavah domačinov je tak tudi izvor imena Veternice pri Vranskem. Za kamniške jamarje bi bilo lepo, če bi se veternice tudi pri nas imenovale po vetru, ki je pihal vanje ali iz njih, ko še niso bile zaprte s snegom in ledom, saj bi to kazalo na velike podzemeljske prostore. Ta napoved se je uresničila pri Veternici pod Njivico, kakor so imenovali Jamo v Kofcah, ne pa tudi pri Veliki Veternici, kjer ni opaziti perspektivnega nadaljevanja, četudi v njej ni nič snega.

Na kratko bom opisal znane veternice. Na Veliki planini je znanih pet takih kraških objektov. Najbolj je znana Velika veternica, velik prepad, ki je kakšnih 500 metrov severno od središča pastirskega naselja. Vanjo je speljana steza, po kateri so iz nje nosili sneg, zdaj pa po njej pretežno hodijo obiskovalci. Ob klimatskih spremembah se količina snega v Veliki veternici zmanjšuje in ob suhih in toplih poletjih ga povsem zmanjka.

Iz vhodnega dela Velike veternice je speljana pot v Malo veternico, ki je ožja in globlja, je pa v njej več snega in ledu, tako da ga nikoli ne zmanjka. Nismo uspeli ugotoviti, kakšne so te zaloge v resnici, saj se da po razpoki med steno in ledom spustiti le nekaj metrov globoko. Simon Robič piše, da mu je pastir pravil, da je v njej v snegu lestev z 32 klini, kar prav gotovo kaže na veliko globino. Jamarji smo se pred dvajsetimi leti pozimi v njej med steno in ledom spustili še kakšnih 10 m globlje in našli stranski kamin, ki pa ni segal do površja. Na žalost takrat tega nismo izmerili, razmere pa tudi takega prodora v globino ne dopuščajo vsako leto.

Tretja znana veternica na Veliki planini se sedaj imenuje Jama v Kofcah, Pavel Kunaver pa zanjo navaja še ime Veternica pod Njivico (Kunaver 1953). V njej je bilo vedno bolj malo snega, zato so jo začeli uporabljati kot odlagališče poginulih krav in druge mrhovine, sčasoma pa tudi za odmetavanje ostalih odvečnih stvari. Ta veternica bi si zaslužila drugačno usodo, saj je vhod v najdaljšo jamo na Veliki planini, ki je izjemno zanimiva tudi iz drugih razlogov. To, da je razglašena za naravni spomenik, je pred odpadki pač ne varuje.

Četrta veternica pa je pod Rzenikom oziroma pod Kanceljnom. Kot piše Pavel Kunaver, so jo našli pastirji z Dola, ko so ob hudi suši iskali vodo za svojo živino (Kunaver 1957). Kamniški jamarji smo jo prvič obiskali leta 1985. Takrat je bil v njej srnjak, ki pa je potem s snegom izginil v globino. Do dna oziroma skozi ledeni zamašek nam kljub več poskusom še ni uspelo priti.

Po pogovorih z Janezom Urbanijem smo ugotovili, da na Rzeniku obstaja še ena veternica, in sicer nekaj višje v ruševju. Danes je težko dostopna. Dal nam je fotografije, ki kažejo, da je to zanimiva in velika jama, treba pa jo bo še obiskati in dokumentirati.

Veternica v Korenu leži na zahodni strani doline Kamniške Bistrice. Ni videti, da bi jo še uporabljali za preskrbo z vodo, saj v Korenu že dolgo ni več pastirjev. Pot v veternico, ki je nadelana s klini, na dnu pa je lestev, je še ohranjena, čeprav stoji lestev zelo nizko,

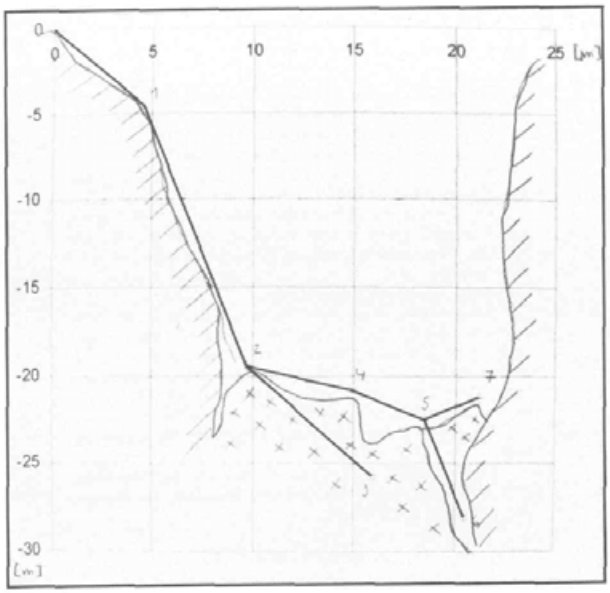

Veternica pod Rzenikom. Avtor: Klemen Kregar.

ker je tudi snega zaradi toplejše klime v njej manj, kot ga je bilo ob izdelavi načrta leta 1958. Lestev je seveda tudi že precej razpadla in je neuporabna.

Veternica na Kalcah pa leži nekaj dlje od dokazane lege nekdanje planine v Ovčariji na Kalcah. Ime smo izvedeli od domačinov. Prav to kaže na nekdanjo pašo na tej uravnavi na Kalcah, ki pa jo zadnje čase vedno bolj preraščata rušje in gozd. Ob zadnjem obisku pred dvema letoma je bila skoraj prazna, tako da dokazano nima prehodnih povezav v globino.

Veternica pod Šipkom, ki smo ji kamniški jamarji dali naziv Brezno na Kekcu, leži daleč proč od Kamniških planin, vendar še v kamniški občini. Leži v gozdu, vendar ne daleč proč od pašnika. Ni pa tipična, saj se

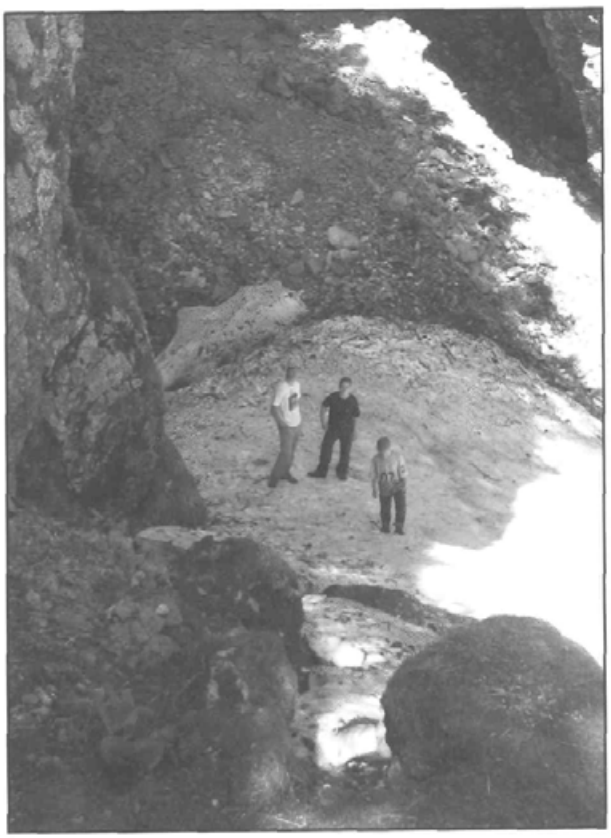

Velika veternica. Foto: Vido Kregar.

vanjo ni lahko spustiti, ni znakov kakšnih poti vanjo, pa tudi snega nima na dnu, razen pozimi malo. Morda so jo kmetje tako imenovali, ker so ime za brezno pač prinesli z Velike planine.

Izven kamniške občine je le Veternica pri Vranskem. Ta leži v dolini in ni v nobenem pogledu podobna ostalim veternicam. Morda imamo tudi tu opraviti z umetnim imenom, saj je Egon Pretner zapisal celotno ime kot Veternica – Podgrajska jama pri Vranskem, kar da misliti, da je termin veternica vzel kot obče ime. Domačini pravijo, da se jama imenuje Veternica že od zmeraj. Tako pa so jo imenovali, ker pozimi iz nje piha topel zrak in se spreminja v meglo, kar je zelo opazno (Jože Koks ustno).

Na planoti Velike planine, vendar izven območja sedanje planinske paše in kamniške občine, je še en zanimiv primer preskrbe z vodo iz podzemlja. V Jami pod Žagarskim vrhom nad Sv. Antonom so bila postavljena velika korita, v katera se je lovila prenikajoča voda, ki je ob deževju obilno tekla od stropa te precej velike jame. Zdaj so te naprave že precej razpadle.

Veternica – A Deep Karstic Abyss and Preserving the Water Supply in the Kamnik Alps

Summary

Kamnik speleologists work mainly in municipal terrain and we have found same special caves up in the mountains, which are filled with snow and ice during the winter and spring months. The common name for this is veternica, which is a deep karstic abyss. They were equipped by people to become accessible pots, from which they could transport snow and ice for use in their relative primitive shepherd domestic establishment. The snow and ice serve as a source of drinkable water. These kinds of pots were literary known from the mid 19th century and were technically equipped for easier access.

We have found eight such caves with more or less technical rest or with traces of this type of activity in literature. Here are some modern and some old planes of those, by shepherds well know speleological object, which served as a ground condition for the development of a three thousand year old shepherd tradition on the plateau of Velika Planina.

Viri in literatura

BOLE, J. 1965/66: Henrik Freyer in jamski polži. *Proteus*, 28, št. 9/10. 263.

FREYER, H. 1855: *Über neu entdeckte Conchylien aus den Geschlechtern Carychium und Pterocera*. Trst.

Kataster jamarske zveze Slovenije.

Kataster jamarskega kluba Kamnik.

KUNAVER, P. 1957: Kras v Kamniških planinah. *Kamniški zbornik* 3. 272–286. Kamnik: Občina Kamnik.

KUNAVER, P. 1953: Kraški pojavi v Kamniških planinah. *Planinski vestnik*. 261–270.

LEBEN, F. 1967: Velika planina. *Varstvo spomenikov* XII. 105–106.

NOVAK, D. 1995: Podzemeljske vode v Kamniških in Savinjskih Alpah. *Geologija* 37. 415–435. Ljubljana: Geološki zavod, Inštitut za geologijo, Slovensko geološko društvo.

ROBIČ, S. 1877: Ledenica na Veliki planini kamniški. *Slovenec*.

SEIDL, F. 1907–1908: *Kamniške ali Savinjske Alpe, njih zgradba in njih lice. Slov. zemlja* 5. Ljubljana: Slovenska matica.

Jure Žalohar, prof. fiz.
Koroška cesta 12, Kranj

Tomaž Hitij, študent dentalne medicine
Godič 39 b, Stahovica

Kako smo v Tunjicah odkrili najstarejše fosile morskih konjičkov na svetu

Uvod

V zadnjih dveh letih je Tunjiško gričevje razkrilo izjemen paleontološki zaklad. Številnim koralam, algam, morskim ježkom, rastlinskim ostankom, polžem in školjkam, ki smo jih tu poznali že od prej, so se pridružili fosili, kakršnih ne najdemo nikjer na svetu. To so fosilne žuželke, meduze, ribe, koproliti, in kot najpomembnejši odkritji – fosilni gladiatorji in najstarejši fosili morskih konjičkov na Zemlji. V zadnjih dveh letih so v Tunjiškem gričevju potekala intenzivna, sistematična in neverjetno razburljiva izkopavanja. V tem članku avtorja podajava kroniko dogajanja od leta 1993 do danes in opisujeva dogodke, ki so privedli do odkritja najbolj eksotičnega nahajališča fosilov v Sloveniji in vsekakor enega najzanimivejših nahajališč fosilov na svetu.

Kratek pregled nekdanjih raziskav

O fosilih Tunjiškega gričevja smo v Kamniškem zborniku pisali že večkrat (Žalohar in Zevnik 1998; Žalohar 2004; Žalohar in Zevnik 2006; Križnar 2006a in 2006b). Tunjiško gričevje se razprostira zahodno od Kamnika, in sicer do Zaloga in Pšate na zahodu, Komende in Križa na jugu ter Bistričice in Stahovice na severu. Bogastvo okamnelega sveta v oligocenskih in miocenskih kamninah na tem ozemlju je poznano že od druge polovice 19. stoletja, ko so na tem ozemlju začeli raziskovati geologi Državnega geološkega zavoda na Dunaju. Med najpomembnejšimi raziskovalci so bili Hauser (1847), Watzel (1850), Morlot (1850), Lipold (1857), Hauer (1873), Fuchs (1875), Hilber (1881) in Teller (1884, 1898). Ne smemo pa pozabiti tudi na prizadevnega slovenskega naravoslovca tistega časa, Simona Robiča, ki je kot prvi zbral veliko zbirko fosilov iz Tunjiškega gričevja. Pravzaprav se lahko prav njemu zahvalimo za razkrivanje in odkrivanje geološkega bogastva teh krajev. Robič je v času svojega službovanja na Šenturški gori (do leta 1897) verjetno prehodil vse grabne in ceste v okolici Viševce in Vrhovja in pri tem naletel na izjemno bogastvo najrazličnejših alg, mahovnjakov, polžev, školjk, koral, našel je celo zobe morskih psov. Njegovo veliko zbirko je po smrti uredil in popisal Gvidon Sajovic (1909), danes pa jo hrani Prirodoslovni muzej Slovenije.

Po prvi svetovni vojni je fosile Tunjiškega gričevja raziskoval Ivan Rakovec (1932). Prav tako kot Robič je tudi on našel najrazličnejše polže in školjke ter druge fosile. Istočasno je v Tunjiškem gričevju raziskoval še avstrijski geolog Walter Kühnel, ki je natančno beležil geološke značilnosti posameznih nahajališč. Njegovo poročilo, ki ga je objavil leta 1933, je danes neprecenljiv zapis podobe Tunjiškega gričevja pred približno 80 leti. Kühnel je opisal številna nahajališča in poročal o izjemni pogostosti fosilov v nekaterih plasteh.

Po drugi svetovni vojni in nekoliko kasneje so fosile v Tunjiškem gričevju poleg geologov raziskovali številni zbiralci fosilov, npr. France Stare iz Žabnice, Davorin Preisinger iz Kranja, Stane Lamovšek iz Kranja in Edo Grmšek iz Križa pri Komendi. Narava je vse od Robičevih časov v Tunjiškem gričevju razkrivala nova in nova presenečenja in novih izjemnih nahajališč fosilov ni bilo težko najti. O nekaterih najdenih fosilih iz »modernejšega obdobja raziskovanj« je pisal Vasja Mikuž (2000, 2005).

Začetek novih sistematičnih raziskav leta 1993

Leta 1993 sva se na pobudo Franceta Stareta dva mlada nadebudna gimnazijca s kranjske gimnazije, Jaka Zevnik in jaz (Jure Žalohar), odločila geološke zanimivosti Tunjiškega gričevja podrobneje raziskati. Začela sva raziskovati predvsem v okolici krajev Viševca in Vrhovje, ob potokih Doblič in Dobler. Sledila sva Robičevim opisom, ki jih je objavil v Ljubljanskih novicah leta 1882. Krajev, o katerih je pisal Robič, ni bilo težko odkriti, in množice fosilov tudi ni bilo težko najti. Zbirka se je hitro večala, zato sva za strokovno pomoč poprosila mag. Uroša Herleca, ki je takrat delal na Oddelku za geologijo Naravoslovnotehniške fakultete v Ljubljani. Herlec je ravno takrat v okviru svojega doktorskega študija odhajal na enoletno potovanje v Avstralijo, zato naju je povezal z dr. Vasjo Mikužem na katedri za paleontologijo. In začelo se je plodno sodelovanje s strokovnjaki. Z Vasjo Mikužem smo poleti leta 1994 določili več deset najrazličnejših vrst polžev in školjk, istočasno pa sva z Jakom Zevnikom preiskala skorajda celotno Tunjiško gričevje in odkrila več deset čudovitih nahajališč fosilov. Lahko rečem, da je bilo to eno najlepših obdobij mojega življenja, ki je bilo polno doživljanja tamkajšnje narave in zgodovine ljudi ter raziskovalcev, ki so nekoč raziskovali te kraje. Leta 1996 sva z Jakom delo dokončala in pripravila mladinsko raziskovalno nalogo v okviru gibanja Znanost mladini. Leta 1998 sva pripravila tudi krajši članek za Kamniški zbornik.

Tu se »klasična« zgodba »navadnega« zbiranja fosilov nekako konča. Tunjiško gričevje je namreč pripravljalo enega največjih presenečenj v zgodovini slovenske paleontologije in bližali so se časi, ko bo razkrilo svoj največji zaklad.

Zgodba se je pričela odvijati že leta 1995, ko sva z Jakom v okviru enega izmed terenskih obhodov raziskovala ob enem izmed majhnih potokov v okolici Tunjic. Zaradi nepazljivosti sem stopil v kabino starega fička, ki je napol zasut ležal v produ in pesku, s katerim ga je zasipaval potok. Prav v bližini tega kraja sva takrat naletela na izdanek zanimivih srednjemiocenskih plasti laporovca in glinavca, v katerih je bilo vse polno značilnih majhnih polžev iz rodu *Mohrensternia*, ki so živeli v plitvem Panonskem morju pred približno

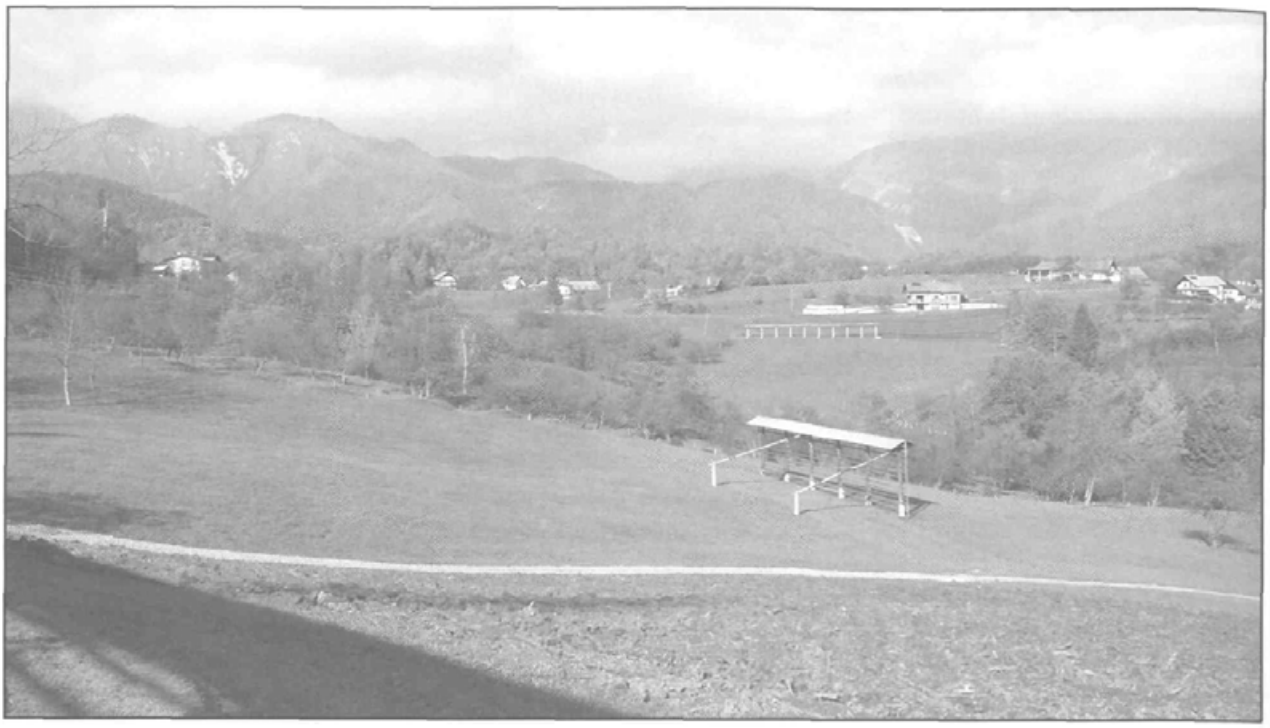

Pogled od vasi Tunjice proti severu na Tunjiško gričevje in gore v ozadju leta 2005

12 milijoni let. Na ta kraj sem se kasneje še večkrat vračal ...

... 2. 11. 1997 na primer! Takrat sva odšla na potepanje skupaj s kranjskim zbiralcem Damjanom Kozjekom. Natančno se spominjam vzdušja – bil je zelo turoben in siv dan, rahlo je rosilo in vse je bilo napol mrtvo in depresivno – pač letnemu času primerno. Damjan je v enem izmed potokov razbijal laporovec s školjkami, sam pa sem odšel pogledat čez manjši hribček v sosednjo grapo k tistemu nahajališču majhnih polžkov, kjer sem padel v fička ... Skočil sem v strugo in začel brskati po nekakšnih ploščah tankoplastnatega in laminiranega laporovca, ki so ležale naokrog. In takrat se je zgodilo! Na eni izmed plošč je bil ohranjen nenavaden fosil – glava, oprsje, zadek, krila .... ŽUŽELKA! To je bila prva fosilna žuželka iz Tunjiškega gričevja – izjemno redek in presenetljiv fosil. Fosilno žuželko je do tedaj na ozemlju Slovenije našel le zbiralec Matija Križnar iz Godešiča pri Škofji Loki na enem izmed nahajališč pri Trbovljah. Zato sem bil te najdbe še toliko bolj vesel. Verjetno se je moje krike slišalo daleč naokoli, kajti Damjan je kmalu prišel pogledat, čemu tako norenje ...

Takoj v torek, 11. 11. 1997, sem fosil odnesel pokazat Vasji Mikužu na katedro v Ljubljano. Da fosil pripada žuželki, mu je bilo takoj jasno. Na žalost pa je nisva znala določiti. Bilo je tudi očitno, da bi tam fosilne žuželke lahko še našli. Do četrtka je fosil fotografiral Marjan Grm, fotograf in tehnični sodelavec na katedri.

Raziskovanja v letih 1997–1999

Celotno dogajanje v zvezi s fosilno žuželko me je hudo razburilo in pozimi sem še večkrat odšel na nahajališče v želji, da bi našel še kakšen podoben fosil. Vendar na žalost neuspešno. Povsod so bili le majhni polži in številne tankolupinske školjke. Aprila leta 1998, po

Prva fosilna žuželka iz Tunjiškega gričevja je bila najdena leta 1997. Pripada ozkopasim osam in je velika okoli 5 mm.

izidu članka o fosilih Tunjiškega gričevja v Kamniškem zborniku, pa se je sreča končno obrnila na bolje. Nekega lepega pomladnega dne smo z domačimi odšli na kratek izlet oziroma sprehod proti Zadnjemu Vrhu. Sam pa sem jo seveda spet mahnil na nahajališče. Takrat sem prvič vzel s seboj kramp in lopato. V glinavcu sicer ni žuželk, ampak so samo polži, školjke in rastlinski ostanki. Morda pa je drugače v laminiranem laporovcu nekoliko nižje ob potoku? Tako je na tem nahajališču prvič »zapel« kramp. In ni bilo pol ure, ko sem v eni izmed plošč zagledal novo fosilno žuželko – tokrat zanesljivo – oso. Danes vemo, da spada v družino najezdnikov (*Ichneumonidae*). Ima lepo ohranjeno glavo, oprsje, zadek in dvoje kril. To je bil nesporen dokaz, da fosilne žuželke v teh plasteh niso le izjema, temveč se jih dejansko da najti. Zato sem tistega leta začel s

Kramp na sivem laminiranem laporovcu, v katerem so ohranjene fosilne žuželke in ostali fosili. Foto: Tadeja Šubic.

sistematičnim odkopavanjem in našel še več žuželk, predvsem mravelj. Vmes so bili tudi posamezni rastlinski listi in slabše ohranjene ribice. Vsakega fosila sem bil neskončno vesel.

Plasti z žuželkami dosegajo debelino vsaj nekaj metrov, zato sem predvideval, da bi jih morda lahko našel še kje. 21. 11. 1999 sem se na enem izmed terenskih obhodov vozil z avtomobilom okoli Tunjic in opazil manjši odkop. To je bilo to! Še en izdanek teh plasti! Takoj naslednji teden sva jo tja mahnila z Jakom Zevnikom. Tudi na novi lokaciji sva našla podobne fosile: ribice, rastlinske liste in zelo slabo ohranjen fragment žuželke. Zanimiv je bil predvsem odtis lista, ki so ga nedvomno obžrle žuželke. Takim fosilom pravimo ihnofosili, predstavljajo pa fosilne sledove.

Za moje raziskovalne podvige v Tunjicah in za fosilne žuželke so kmalu izvedeli zbiralci daleč naokoli. Praktično na vsakem srečanju zbiralcev so me o tem spraševali, češ, daj, pokaži, kje to nabiraš in podobno. Hehe, skrivnost sem dolgo čuval le zase! Šele 5. decembra leta 1999 sva se na nahajališče podala s Tomažem Hitijem – takrat nadebudnim mladim krožkarjem, ki je obiskoval geološki krožek na OŠ Lucijana Seljaka (danes OŠ Stražišče) v Kranju. Krožek je takrat vodil France Stare. Na žalost tisti dan nisva šla na nahajališče za dalj časa, ker sem moral kmalu z avtom v terme Snovik. Tam so se namreč kopali naši domači. Tako sva po nahajališču samo malo »popraskala« v želji, da bi našla kako žuželko.

»Ej, Jure, a si že videl tele pike?« »Seveda, to so neke ličinke, vrzi to proč, tega je tu dosti ...,« sem dejal, tega se še dobro spomnim. Tomaž je vztrajal, da bi mogoče stvar vseeno vzel, in ne vem, od kod mu asociacija, da so to nekakšni morski konjički. No, na eni izmed plošč je dejansko bilo nekaj ličinkam podobnega oziroma karkoli naj bi to bilo. Mogoče je res kaj zanimivega, sem si mislil.

Kmalu sva na ta dogodek oba pozabila. Vendar sva takrat nevede prvič našla fosilne morske konjičke.

Da, tega dne se dobro spominjam. Zelo vesel sem bil, ker mi je bil Jure pripravljen pokazati to čudovito nahajališče. Pri sebi sem se odločil, da moram najti vsaj eno žuželko. Ob udarcih s kladivom so plošče počasi prihajale iz vode. Na njih pa ni in ni hotelo biti žuželke. Na eni od plošč sem zagledal droben fosil, nekakšno tanko travico s čudovitim črnim očesom. Seveda sem najdbo pokazal Juretu in ga vprašal: »Kaj je to?« Odgovor je bil: »Ah, nič, to so verjetno ličinke žuželk, tega je dosti,« zato sem ta kamen in še nekaj drugih z ličinkami vrgel proč. Žal tisti dan z žuželkami nisem imel sreče, zato sem domov za tolažbo odnesel le kos, na katerem je kar mrgolelo ličink. Mislil sem si: »Če so to ličinke žuželk ... bolje to kot nič ... pa še veliko jih je.« In kamen je romal v eno izmed številnih gajbic s fosili. Na nahajališče se do naslednjega povabila nisem vračal, ker sem vedel, da Juretu nahajališče zelo veliko pomeni. Upal sem le, da me bo spet kdaj povabil.

Obdobje med leti 1999 in 2003

Ko sem bil v drugem in tretjem letniku študija fizike, smo veliko raziskovali območje Kamniške Bistrice in njenih pritokov pod Mokrico in v okolici Predaslja, kjer smo odkrivali številna nahajališča oligocenskih rib. Glede na to, da smo do takrat kot mladi fantje pretežno nabirali fosile polžev in školjk, je bilo nabiranje fosilnih rib pravo razkošje. Tako smo na Tunjice kar malo

Skupina prvih treh mladih morskih konjičkov, ki sva jih našla 5. 12. 1999.

pozabili. Do leta 2003 sem bil v Tunjicah praktično le po enkrat na dva meseca. Ker je bilo na nahajališču ogromno preperine in zemlje, je bilo skorajda nemogoče izkopati kakšen dober in svež kos kamnine, na kateri bi bile žuželke.

Za nahajališče se je v tistem času začel zanimati mag. Aleksander Horvat s katedre za paleontologijo, ki je raziskoval kremenčaste alge – diatomeje. Teh je bilo namreč v vzorcih s tega nahajališča veliko. Pravzaprav smo mislili, da pripadajo plošče z žuželkami kamnini, ki jo imenujemo diatomit. Horvat je v okviru svoje doktorske disertacije nahajališče natančno preiskal in opravil številne zanimive petrološke in mineraloške raziskave, določil pa je tudi diatomeje in ebridije, ki so ohranjeni v teh plasteh. Takšne raziskave so še posebno zanimive, ker iz njih lahko sklepamo, kakšno je bilo sedimentacijsko okolje, v katerem so se plasti odložile, in kakšna je njihova starost. Diatomejska združba je pokazala, da so plasti z žuželkami nastale v spodnjem sarmatiju, to je v zgornjem delu srednjega miocena, pred približno 12,7 milijoni let. V tistem času se je na ozemlju Evrope močno spreminjala klima, številni tektonski premiki so povzročili začasen umik Panonskega morja iz naših krajev. Kmalu se je Panonsko morje spet vrnilo in na celotnem ozemlju od Slovaške, Avstrije, Madžarske, Hrvaške, Slovenije, vse tja do Kavkaza so takrat vladale podobne ekološke razmere. Morje je bilo plitvo in slano, vendar je imelo nekoliko spremenjeno kemično sestavo, ker je bilo skorajda ločeno od Sredozemskega morja. V tem plitvem morju so se občasno skoraj povsod odlagale plasti diatomita, v katerem so se ohranili podobni fosili, kot smo jih našli v Tunjicah: ribe, rastlinski ostanki, tu in tam tudi žuželke. Ugotovitve Aleksandra Horvata leta 2003 so bile zato nadvse dragocene, saj smo počasi začenjali razumeti pomen teh plasti v Tunjiškem gričevju ...

Do leta 2003 sem našel že več deset žuželk, od tega 22 razmeroma dobro ohranjenih. Večinoma so bile to le mravlje (13 primerkov), nekaj primerkov je bilo nedoločljivih, pet pa jih je pripadalo muham, komarjem in osam. Ker je večina primerkov pripadala samo mravljam – kako dolgočasno – sem leta 2004 zaključil z izkopavanji in v Kamniškem zborniku objavil kratek članek z naslovom Najdbe fosilnih žuželk v Tunjiškem gričevju.

Začetek novih raziskovanj 22. 10. 2005

V letih 2004 in 2005 na nahajališčih v Tunjiškem gričevju nismo več intenzivno raziskovali. Gričevje je bilo preiskano, nahajališča popisana, zato se je zdelo, da se kaj dosti ne da več odkriti. Takrat smo poznali nekaj izjemnih nahajališč, recimo pri Podgorju, pri Komendi in južno od Sv. Ane. V Podgorju smo raziskali oligocenski koralni greben, kjer smo odkrili gornjegrajske plasti, ki so bile do tedaj na tem ozemlju še neznane. Pri Komendi smo v spodnjemiocenskih plasteh odkrili zanimivo nahajališče konkrecij (to so skupki trdno sprijetega sedimenta, ponavadi okrogle ali eliptične oblike), v katerih smo našli čudovito ohranjene polže, školjke, storže in celo jastoge. Nekaj rakovic je našel tudi Davorin Preisinger južno od Sv. Ane.

Vendar je dogajanje postalo nekoliko pusto in dolgočasno, nahajališče žuželk v Tunjicah pa je še zastavljalo vprašanja in burilo duhove. Kaj bi se še dalo najti? Ali so v teh plasteh vendarle ohranjene še drugačne žuželke od mravelj? Kako je s fosilnimi ribami? V podobnih plasteh so jih v sosednjih državah namreč našli!

Zato sem 22. 10. 2005 še enkrat predlagal Tomažu Hitiju, da greva s skupnimi močmi odkopat nekaj preperine. Če bi uspela priti do matične kamnine v podlagi, bi morda kaj našla ... Tako sva se odpravila, s seboj sva vzela kramp in lopato in začela kopati. Bil je tipičen jesenski dan, ni bilo ne preveč svetlo ne preveč temno. Listje je večinoma že odpadlo, tako nisva imela pretiranih težav z vegetacijo. Kopati sva začela v spodnjem delu nahajališča, kjer so bile razmere najobetavnejše. S Tomažem sva na podoben način že odkopavala na nekaterih slovenskih nahajališčih, recimo v Trbovljah, ob Korošici in v okolici Gornjega Grada. S štirimi rokami se naredi bistveno več kot z dvema. Tako sva se tudi tokrat razmeroma brez težav dokopala do problematičnih plasti. Najin namen je bil izkopati čim večjo ploščo laminiranega laporovca, ki bi jo potem s kladivi in z dleti razprla. Površino plošč je nato potrebno sprati z vodo in črne packe, ki bi bile lahko žuželke, sprati z blazinico prsta. Tako sva se stvari lotila in prvi uspeh je bil kmalu očiten. V eni izmed plošč sva našla prve mravlje in pa čudovito ohranjen cvet neke miocenske cvetnice. Fosilni cvetovi so redek fosil, zato je bil dan uspešen.

Ponovnega povabila na nahajališče fosilnih žuželk sem se seveda zelo razveselil. Tokrat sem bil res odločen, da najdem žuželko. Jure mi je povedal, da si lahko zelo vesel, če na obisk dobiš eno žuželko. Tokrat in od takrat naprej je bilo drugače – žuželke so kar deževale. Nad številnimi najdbami tistega dne je bil Jure popolnoma presenečen. Zelo redek in lep fosilni cvet pa je bil pika na i, in komaj sem čakal, da se spet vrneva. Že po prvem obisku sem ugotovil, kaj je bil Juretov največji problem pri dosedanjem iskanju žuželk. Mehke plošče je razbijal s kladivom, kar je bilo uspešno le pri debelih kosih, tanjših kosov pa se tako ni dalo več razbiti. Ob naslednjem obisku sem zato prinesel »špohtl«,

Izkopavanja 22. 5. 2006 – en dan po odkritju prvega odraslega fosilnega morskega konjička. Foto: Jasna Paladin.

ki je od takrat naprej postal nepogrešljivo orodje pri iskanju žuželk. Ta slavni »špohtl« še vedno dobro služi svojemu namenu, kar je pravi čudež. Ne bom pretiraval, če povem, da je bil že vsaj 100-krat izgubljen in spet najden. Glede na dejstvo, da po celi Sloveniji leži vsaj 10 mojih kladiv in dlet, sem kar ponosen, da mi tega slavnega »špohtla« še ni uspelo izgubiti.

Naslednji teden sva z odkopavanji nadaljevala, saj je bilo novega materiala dovolj. Naredila sva približno 2 x 2 m veliko sondo. Zanimive najdbe pa so si kar sledile: rastlinski ostanki, ribe, polži, školjke, in seveda žuželke. Z vsakim novim obiskom se je število najdenih žuželk povečevalo, s tem pa tudi njihova pestrost. Poleg mravelj sva našla tudi ose in posamezne dvokrilce, največ mušic glivaric. Med novimi najdbami so se kmalu pojavili primerki tistih ličink, ki jih je Tomaž prepoznal kot morske konjičke. En primerek je bil še posebno lepo ohranjen in ni bilo dvoma, da so to dejansko morski konjički.

Po približno enem mesecu dela mi je Tadeja Šubic z Zavoda za varstvo naravne dediščine po elektronski pošti poslala vprašanje, kaj se dogaja na nahajališču žuželk. Bila je namreč na terenskem obhodu v Tunjicah in je šla pogledat, kakšno je stanje na nahajališču. To nahajališče ji je bilo znano, saj smo že leta 2003 na Občini Kamnik organizirali strokovno predstavitev najdb in nahajališča, kjer smo se z lastnikom zemljišča dogovorili, da se nahajališča ne zasuje z gradbenim materialom ali z vejami. Ker je bilo že takrat jasno, da je nahajališče nekaj posebnega, smo se domenili, da o njem ne govorimo in ga skrivamo, kolikor je le mogoče. Če bi ravnali kako drugače, bi morda povzročali preveč skomin ostalim zbiralcem, ki bi ga lahko začeli obiskovati. Na srečo se to ni zgodilo in Šubičevi sem odpisal, da je vse v najlepšem redu in da sva s Tomažem začela nova sistematična raziskovanja.

April 2006

Aprila 2006 je uredništvo Kamniškega zbornika pripravilo družabno večerjo za vse avtorje, ki so pisali v Kamniški zbornik, letnik 2006. Te večerje sem se udeležil skupaj z Jakom Zevnikom in Matijo Križnarjem, ker smo v tej številki zbornika objavili tri članke. Z Zevnikom sva pisala o stratigrafiji oligocenskih in miocenskih plasti v Tunjiškem gričevju, Matija pa je opisal obžrte liste z nahajališča žuželk ter rakovice iz Tuhinjske doline. Večerja je bila nadvse prijetna. Srečali smo se z dr. Božom Drovenikom, znanim slovenskim entomologom, in z etnologinjo in novinarko Jasno Paladin. Jasna je za nahajališče pokazala velik interes in je predlagala, da bi morda o tem za Gorenjski glas napisala kratko notico oziroma članek. Izkopavanja so bila zelo intenzivna, zanimivi fosili so se kar vrstili, zato bi bilo mogoče napisati kar zanimiv članek.

17. 5. 2006 – dan, kot ga še ni bilo!

Že več dni zapored sem brskal po internetu in iskal kakšne uporabne informacije v zvezi s fosilnimi žuželkami. Na internetu je kar precej uporabnih naslovov, še posebej zanimiva je ruska stran International Paleoentomological Site, kjer je na voljo ogromno literature v pdf-formatu. Internet je glede tega res odlična iznajdba. Na njem je ogromno neumnega, je pa tudi veliko uporabnega, le izbrskati je potrebno znati. Ponavadi sem tako na Googlu v iskalnik vtipkal »fossil insects« (fosilne žuželke) ali kaj podobnega. Tokrat mi je padlo na pamet, da bi vtipkal na primer »fossil seahorses« (fosilni morski konjički).

Ni bilo kaj dosti zadetkov. Med prvimi je bila neka stran v angleščini, kjer so prodajali fosilne morske konjičke iz province Rimini v Italiji. Možno je bilo prebrati,

da so stari približno 5 milijonov let, torej so iz zgornjega miocena ali iz pliocena. Njihova cena je bila pa kar precejšnja, okoli 1000 $.

Poleg ostalih zadetkov sta mi padla v oči še dva članka, katerih avtorja sta bili dve raziskovalni skupini, prva pod vodstvom Stephena Caseyja iz Zoološkega inštituta v Londonu, druga pa pod vodstvom Petra Taskeja z univerze v Stellenboschu v Južnoafriški republiki. Oba članka sta bila objavljena v ugledni mednarodni reviji *Molecular Phylogenetics and Evolution*, letnik 30 (leto 2004). Obe študiji sta se ukvarjali z genetskimi raziskavami recentnih (danes živečih) morskih konjičkov, na podlagi katerih sta poskušali odgovoriti na vprašanja: kdaj so morski konjički nastali, kje so nastali in kako so dosegli današnjo cirkumglobalno razširjenost. Študiji sta zagovarjali nasprotna stališča. Medtem ko je ena skupina raziskovalcev menila, da izvirajo morski konjički s področja današnjega Indopacifika, je druga menila, da za takšno trditev ni dokazov. Obe pa sta se strinjali, da morajo biti morski konjički kot živalska skupina stari okoli 16 milijonov let. Pri branju Taskejevega članka sem naletel na zanimiv odstavek: »To our knowledge, the oldest fossilized seahorses have been found in Italy (Sorbini, 1988), and were identified as *H. ramulosus* (a synonym for *H. guttulatus*; Lourie et al., 1999). The deposits containing these specimens have been dated as being from the upper Miocene ...« (slovenski prevod: »Kolikor nam je znano, so bili najstarejši fosilni morski konjički najdeni v Italiji (Sorbini, 1988), kjer so jih določili kot *H. ramulosus* (sinonim za *H. guttulatus*; Lourie et al., 1999). Plasti, kjer so našli te primerke, so bile določene kot zgornjemiocenske ...).

Ko sem to prebral, sem začel pazljivo brati še enkrat! Torej: »To our knowledge, the oldest fossilized seahorses have been found in Italy ...« in dalje »... specimens have been dated as being from the upper Miocene ...«

Takrat me je prešinilo in vse sem hitro dojel. V Italiji so morske konjičke našli v zgornjemiocenskih plasteh. Na internetu navajajo starost okoli 5 milijonov let. V Tunjiškem gričevju so tiste čudne ličinke prav tako fosilni morski konjički, toda ti so ohranjeni v približno 13 milijonov let starih plasteh!? To je 8 milijonov let več kot v Italiji! Ali je to možno!? Če je to res, potem so fosilni morski konjički iz Tunjiškega gričevja najstarejši fosili morskih konjičkov na Zemlji! V vseh internetnih virih je tudi pisalo, da je italijansko nahajališče morskih konjičkov edino na svetu ...

Takoj sem v razburjenju klical Tomaža Hitija in mu sporočil, da se mi zdi, da sva našla nekaj izjemnega. Tisto noč s 17. na 18. maj definitivno nisem spal!

Po tem telefonskem klicu tudi jaz nisem prav dobro spal. Kasneje se je izkazalo, da bo to postalo stalnica. Po vsakem, res, prav po vsakem obisku nahajališča me je Jure še isti ali naslednji dan (ko je najdbe pogledal pod lupo in jih poslikal) poklical in mi sporočil kakšno noro novico. »Ne morem verjeti, temu komarju so se ohranile dlake na nogah!«, ali »Noro! Ta žuželka je polna jajčec!«, ali »Upam, da sediš, kajti tako norih oči še nisi videl!« Celo tisti dan, ko je bila bera prvič presenetljivo slaba in sva oba žalostna odhajala z nahajališča, me je Jure poklical: »Ne morem verjeti, tisto so dejansko fosilne meduze!«

Naslednji tedni so bili zelo razburljivi. S Tomažem sva preverjala vse mogoče informacije o možnih ostalih nahajališčih, ki jih morda Peter Taske in sodelavci niso poznali. Vendar pa, bolj ko sva brskala po internetu, bolj sva ugotavljala, da resnično fosilnih morskih konjičkov razen v Italiji niso našli nikjer drugje. In seveda: sedaj smo jih našli še v Tunjiškem gričevju! Danes živijo morski konjički po celem svetu. Genetske raziskave kažejo, da je tako že vsaj večji del neogena (od srednjega miocena naprej), vendar so se kot fosili ohranili le na dveh mestih na svetu. Morda se zdi čudno, toda kdor bi poznal to nahajališče v Tunjiškem gričevju, bi morda čutil isto začudenje nad dejstvom, da so tam fosili, ki jih ni nikjer drugje, in sicer fosili morskih konjičkov, ki so danes tako svetovno razširjeni in bi jih potemtakem lahko našli povsod. Od takrat naprej sva na nahajališču izvajala zares intenzivna izkopavanja; tudi po dvakrat tedensko.

Po sedmih letih sem se končno spomnil na kos, ki sem ga pobral ob prvem obisku, na katerem je kar 12 morskih konjičkov. Priznati moram, da je bilo »gajbico« z neprecenljivim kosom po selitvi iz bloka kar težko najti. Da so najpomembnejše najdbe največkrat prezrte, je v paleontologiji že skoraj pravilo. Najdbe fosilov, ki jih s svojim znanjem sprva še ne znaš prepoznati, je potrebno še posebej ceniti in jih shraniti za čas, ko boš v njih lahko končno prepoznal nenavadno žival ali rastlino. Nadaljnja previdnost z nenavadnimi najdbami se nama je kasneje še dvakrat obrestovala.

21. 5. 2005 – Usoda ali neusoda

Problem v zvezi z morskimi konjički, ki sva jih s Tomažem našla v Tunjicah, je bil, da so bili vsi po vrsti mladice. Strokovno pravimo, da ti fosili pripadajo juvenilnim primerkom. Morski konjički se od ostalih rib razlikujejo po nekaj izjemnih lastnostih: nimajo repne plavuti, plavajo pokončno, glavo imajo postavljeno približno pravokotno na vzdolžno os telesa in osebki mnogih vrst so celo življenje zvesti enemu partnerju. Njihovo telo je pokrito s koščenimi ploščami, zaradi katerih so popolnoma neužitni, zato nimajo naravnih sovražnikov (razen človeka). Ker so bili primerki zelo mladi, koščenih plošč nisva našla na nobenem primerku fosilnega konjička. Večinoma imajo ohranjeno le glavo in hrbtenico, zato so zares videti kot nekakšne ličinke ali travice z očmi, pa še majhni so. Večina primerkov je velikih le nekaj centimetrov. Nekateri recentni odrasli morski konjički lahko zrastejo celo do 30 centimetrov. Tisto, kar je torej manjkalo, je bil odrasel morski konjiček.

Toda teh nisva našla! Povsod same mladice, pa še to le v zelo zelo redkih plasteh. Kmalu sva ugotovila, da se morski konjički praviloma nahajajo le v eni plasti, in sicer v zgornjem delu šeste plasti. Tam se jih nekako še da najti, drugje pa so tako zelo redki, da je vsaka njihova najdba le naključje. Kakšna je torej verjetnost, da bi našla odrasel primerek?

Morski konjički skotijo tudi do več 100 mladic. Posamezne vrste celo več kot 1000 mladic naenkrat. Torej: dva odrasla primerka na več sto mladic. To je verjetnost približno 0,002 proti 1. In če upoštevamo, da sva našla komajda deset mladic, potem je bila najdba odraslega primerka zelo malo verjetna!

Izkopavanja 22. 5. 2007 – vsako ploščo laporovca je bilo potrebno sprati z vodo in natančno pregledati. Foto: Maja Hitij.

Izkopavanja 22. 5. 2007 – debelejše kose sva razpirala s pomočjo kladiva in »špohtla«. Foto: Maja Hitij.

21. 5. 2005 sem popoldne šel na tekaški trening v Tunjice. Ni nesmiselno skrbeti za kondicijo! Zato sem naredil daljši krog v okolici Zadnjega Vrha. Pri eni izmed hiš sem se malo ustavil, ker so ob ograji naredili manjši izkop in zato bi se tam lahko našel kakšen zanimiv fosil. Bilo je precej blatno, zato sem si umazal roke s tistim zoprnim suhim blatom, ki mi gre hudo na živce. Tako sem se malo pred avtom odločil, da spotoma stopim do našega nahajališča in si umijem roke – tam namreč teče voda. Na nahajališču se nisem kaj dosti obotavljal. S Tomažem sva namreč zmenjena, da ne »solirava«, pač pa raziskujeva skupaj. Zato sem si predvsem umival roke. Prišlo je do nenavadne situacije. Sklonil sem se nad tolmun in si umival roke. Pri tem sem gledal v tolmun, kjer je v nekoliko kalni vodi ležalo precej ploščic materiala, ki sva ga s Tomažem pustila pri zadnjih izkopavanjih. Takrat se mi je zazdelo, da je v vodi neka žival, in sicer na eni od ploščic. Imela je tanko, dolgo, razpotegnjeno telo in črno oko, ki me je gledalo iz vode. Prijel sem tisto ploščico in jo spral, ker je bila blatna. Tista žival je bila ODRASEL MORSKI KONJIČEK!

Včasih se zgodi tudi kakšen dogodek, ki je skrajno malo verjeten. In najdba tega odraslega konjička je že ena takšnih. Naj bo to usoda ali ne! Fosil sem odnesel domov, kjer sem ga fotografiral podolgem in počez. Naslednji dan pa sva se sestala z novinarko Jasno Paladin zaradi možnega članka v Gorenjskem glasu in

Odrasel morski konjiček, 5 cm

Glava mladega morskega konjička, 1 cm

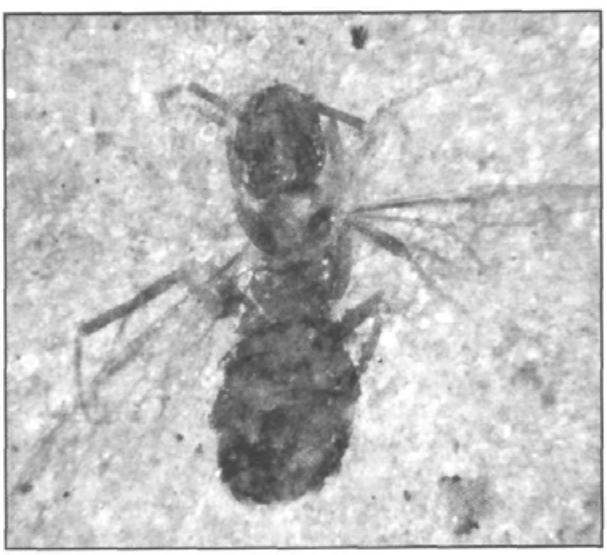

Čudovito ohranjena mravlja, približno 1 cm

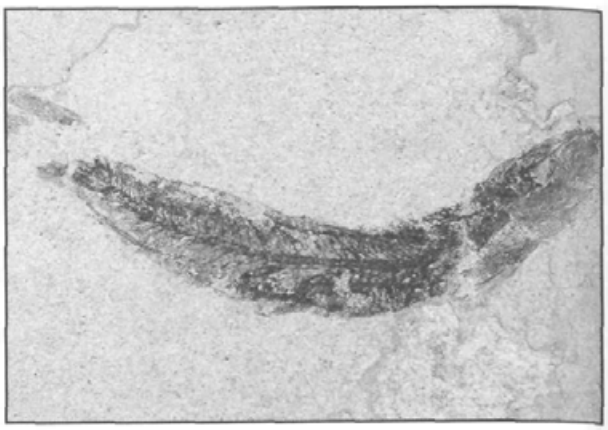

Približno 7 cm dolga ribica iz družine Clupeidae

tako sem spotoma konjička prinesel k Tomažu na preparacijo. Konjičku je bilo namreč treba preparirati rep, ki je bil še pokrit s kamnino.

Konjička sem seveda z veseljem prepariral (in spet bolj malo spal). Delo imava namreč razporejeno. Jure najdbe žuželk na nahajališču očisti, nato jih doma poslika in zaščiti ter največkrat tudi določi. Jaz pa skrbim za težka dela na nahajališču, primerke zmanjšam na sprejemljivo velikost, jih doma prepariram, zanje izdelam papirnate škatlice in jih nato oštevilčim. Moram priznati, da se v tem prav dobro ujameva. Vsak opravlja delo, ki ga kar najbolje obvlada.

... In močno upam, da nama bo usoda še kdaj namenila odraslega morskega konjička ...

V prihodnjih mesecih je Jasna objavila dva članka o naših odkritjih. Prvi je izšel v Gorenjskem glasu 16. 6. 2006, drugi pa nekoliko kasneje, 8. 11. 2006, v Kamniškem občanu. Dejstvo, da je treba o teh najdbah seznaniti javnost, je bilo očitno. Zato je dr. Miha Jeršek iz Prirodoslovnega muzeja Slovenije predlagal, naj bi v mesecu oktobru v njihovem muzeju pripravili manjšo razstavo in imeli predavanje. V muzeju namreč v vsaki četrtini leta pripravijo t. i. vitrino četrtletja. V okviru tega dogajanja smo začeli pripravljati material za predstavitev nahajališča v Tunjicah. Miha je prišel na plan z nadvse dobrodošlo idejo, da naj bi ob tem napisali še kratko brošuro, v kateri bi z malo teksta in s čim več fotografijami prikazali vso pestrost najdenih fosilov. Pisanja te brošure smo se lotili skupaj s Tomažem Hitijem in Matijo Križnarjem in do oktobra 2006 je bila stvar končana. Prav tako smo v muzeju pripravili predavanje in predstavili nekaj najdb. Tudi kasneje smo o naših najdbah še pisali, in sicer v reviji Gea (Žalohar et al. 2006, Hitij in Žalohar 2007).

Meduze napadajo!

Odkritje fosilnih meduz je še eden izmed številnih izjemnih dogodkov na nahajališču. Pri izkopavanjih sva že od samega začetka na nekaterih ploščah opazila nekakšne zelene madeže. Nisva jim posvečala kakšne posebne pozornosti. Menila sva namreč, da gre za umazanijo. Junija pa sva po naključju v eni sami plasti odkrila dva madeža, ki sta bila kratko malo čudna. Struktura je kazala, da gre za organsko tvorbo, verjetno za fosil nekega organizma. Na površini plasti se je videl tanek oprh zelene barve – z malo domišljije sva hitro ugotovila, da bi bili to lahko ostanki meduz.

Tomaž Hitij pri prepariranju 45 cm dolgega ribjega okostja

Seveda sprva nisva bila popolnoma prepričana, a sva na internetu našla pri meduzah popolnoma enake strukture. Zeleni madeži so bile meduze! To je bilo po konjičkih že drugič, ko se je nekaj sprva nenavadnega in nepomembnega izkazalo za nekaj fantastičnega.

Meduze so izjemno redki fosili, saj so pretežno zgrajene iz vode. Zato so do sedaj odkrili le redka nahajališča. Znani sta dve zgornjekambrijski (okoli 510 milijonov let) lokaciji v Kanadi in v ZDA, še ena ordovicijska (okoli 450 milijonov let) v Kanadi in v jurskem (okoli 150 milijonov let) solnhofenskem apnencu v Nemčiji. Iz Slovenije je bil do nedavnega poznan odtis meduze v zgornjekrednem (okoli 80 milijonov let) apnencu s Krasa. Tunjice so se tako pridružile izjemnim in redkim nahajališčem fosilnih meduz. O meduzah sva objavila kratek članek v 17. številki revije Gea (Hitij in Žalohar 2007).

Ker sva z vsakim obiskom iz nahajališča prinašala nove in nove fantastične primerke, sva nahajališče vedno obiskovala z velikim veseljem in pričakovanji. Obiska nama niso preprečevale niti nizke jesenske in zimske temperature. Predstavljajte si, da morate 4 ure stati v ledeno mrzli vodi, v katero neprestano pomakate roke z namenom, da bi sprali kos kamnine. Tega sva se sicer kmalu privadila, a to še ni bilo vse. Dobro se spominjam nekega zimskega obiska, ko naju je že vsa premražena ujela tema. Ker je bilo potrebno najdbe še obrezati s tapetniškim nožkom, je Jure iz svojega nahrbtnika potegnil slabo svetilko. Obrezovanje fosilov je moja naloga, zato sem se dela z že popolnoma otrplimi rokami nemudoma lotil. Kot že večkrat sem šele doma ali ko me je opozoril Jure, opazil, da imam porezane prste. Kljub temu sem delo opravil. Jure je obrezane primerke opral in zavil, nato pa sva se vsa izčrpana, a kljub temu polna energije, odpravila do avta.

Presenečenjem noče biti konca

Za naše najdbe se je začelo zanimati vedno več ljudi in tako je prišla ponudba, da bi kratek prispevek o naših raziskovanjih objavili v Nedelu. 14. 2. 2007 smo se zato dobili z novinarko Alenko Kociper, ki je nato 4. marca objavila članek. Naslov pa je bil Iskalci izgubljenega časa. Kmalu smo se srečali tudi s priznanim slovenskim fotografom Arnejem Hodaličem, ki je posnel še nekaj fotografij za National Geographic Slovenija. Skratka: dogajanje v zvezi z nahajališčem v Tunjicah je postalo zares pestro!

Nahajališče pa je pripravljalo nova presenečenja. Do aprila 2007 sva s Tomažem preiskala že večji del. Izkopala sva okoli 10 kvadratnih metrov veliko sondo in prekopala kakih 15 kubičnih metrov materiala. Izkopavanja v tej sondi so se sčasoma približevala koncu, zato sva začela pregledovati še zgornji del nahajališča – torej tam, kjer sem leta 1997 odkril prvo žuželko. 27. 4. 2007 sva s krampom odkopala nekaj manjših ploščic. Izkazalo se je, da zgoraj ni kaj dosti fosilnih žuželk, je pa več meduz in ribjih ostankov. Meduze sicer niso zelo dobro ohranjene, nekatere ribe so pa sijajne. Tudi žuželke se lahko najdejo tu in tam. Tisti dan sva našla en manjši primerek nama do takrat še neznane skupine žuželk. Videti je bila kot ličinka enodnevnice, vendar se je od teh nekoliko razlikovala. Hkrati sva našla še en zanimiv fosil, ki je bil deloma viden v lepo ohranjenem iztrebku (koprolitu) nekega miocenskega vretenčarja. Ta žival je očitno pojedla neko drugo manjšo živalco, ki se je v njenem iztrebku na srečo dobro ohranila.

Ponavadi sva bila s Tomažem dogovorjena, da vse žuželke romajo k meni domov na fotografiranje. Žuželke se namreč najlažje fotografirajo, ko je kamnina še namočena. Ko se kamnina posuši, kontrast fosilov na-

Urejanje zbirke – vsak kos je bilo potrebno kvadratno obrezati in spraviti v primerno kartonsko škatlo.

vadno upade in fotografije niso tako lepe. Vsi ostali fosili, še posebno ribe, pa so navadno romali k Tomažu na preparacijo. Tomaž je kot študent dentalne medicine mojster preparacije. Večkrat sem se čudil njegovim mojstrovinam.

Tisti dan sem s seboj odnesel fosil žuželke in koprolit s tisto majhno živalco. Zvečer sem pri fotografiranju pod mikroskopom presenečen ugotovil, da ima žuželka čudovito ohranjene oči – vidna je tanka mrežica sestavljenih očesc, kakršne najdemo pri žuželkah. Takoj sem o tem obvestil Tomaža.

Zjutraj je sledilo še večje presenečenje. Spomnil sem se, da bi bilo dobro fotografirati še živalco v koprolitu. Pod mikroskopom je bila res fantastična. Oprsje in zadek sta bila dobro vidna, glava pa je bila pokrita s kamnino. Zato sem vzel tanko preparatorsko iglo in pritisnil v bližini fosila, da se je prevleka odluščila. Tisto, kar se je pokazalo spodaj, je presegalo vso domišljijo – glava, na njej pa okoli 50 krvavordečih sestavljenih oči. Ta najdba je trenutno najbolj spektakularna najdba fosilne žuželke v Tunjicah. Fosil sem fotografiral in fotografije po elektronski pošti poslal skoraj vsem prijateljem in znancem.

Ko mi je Jure po internetu poslal čudovite slike, mi je za trenutek zastal dih. Bolj spektakularnega fosila žuželke še nisem videl. Menim, da prekaša najlepše primerke iz baltiškega jantarja. Lepše ohranjenih oči žuželke si niti v najbolj norih sanjah ne bi mogel predstavljati. Žal nisva vedela, kateri skupini žuželk ta najdba pripada. Pravzaprav nisva bila prepričana, če sploh gre za žuželko. Prav nihče nama ni mogel odgovoriti na vprašanje: »Kaj je to?« Skrivnost je ostajala ...

... Vendar norim najdbam ni hotelo biti konca. Poleti 2007 sva s Tomažem zaključevala dela na nahajališču. Glavno sondo je bilo treba sanirati. Tako sva imela namen pregledati še nekaj preostalega materiala, nato pa vse zasuti in zadelati z vejami. Smešno, toda ravno zadnja izkopavanja v 6. plasti so razkrila dve novi presenečenji. Eno je bilo prva najdba fosilnega kačjega pastirja v Sloveniji. Ohranjeni sta dve krili, vendar kljub temu fosil predstavlja eno najbolj impresivnih fosilnih žuželk Tunjiškega gričevja. Drugo presenečenje pa je bilo skrito v zgornjem delu 6. plasti. To so bili spet morski konjički, ki so tam pogostejši. Toda ti so bili drugačni. Doma sva jih natančno premerila in pregledala. Vsekakor so drugačni od tistih, ki sva jih odkrivala do tedaj. Imajo krajši rep s samo 26 vretenci. Tisti prejšnji imajo zelo dolg rep z 42 vretenci. To pomeni, da fosili morskih konjičkov Tunjiškega gričevja pripadajo dvema vrstama. To je edinstven vpogled v evolucijo te vrste! Te fosile bo vsekakor treba opisati v znanstvenem članku in seznaniti svetovno javnost. Dela sva se že lotila.

Po najdbi plasti, v kateri je kar mrgolelo mladic morskih konjičkov, sva se z Juretom začela spraševati, če mogoče konjički ne pripadajo le eni vrsti. Odgovor sva dobila šele, ko sva vse konjičke izmerila in podatke statistično obdelala. Konjički pripadajo dvema novima vrstama! Glavo sem imel že čisto polno, spraševal sem se, če sanjam. Vendar je čakalo še eno presenečenje ...

Gladiatorji

Nahajališče v Tunjicah ni izjemno samo z domačega stališča, temveč predstavlja svetovno redkost. Zato ne preseneča, da so se začeli zanj zanimati tudi v tujini. Prvi je pisal Peter Taske in prosil za nekaj informacij v zvezi z morskimi konjički. V svoje nove genetske

Fosilni gladiator – žuželka iz skupine Mantophasmatodea. Na glavi se vidijo celo mrežaste oči. Tunjiško gričevje predstavlja eno izmed dveh nahajališč fosilnih gladiatorjev na svetu.

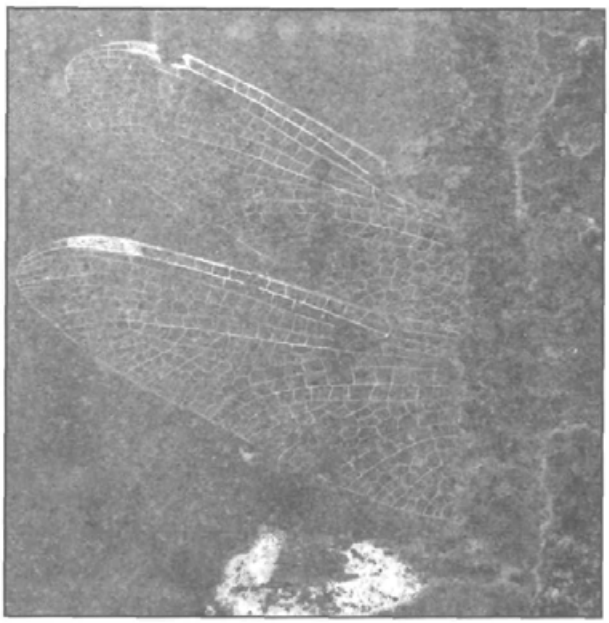

Dvoje kril kačjega pastirja – negativ

raziskave je imel namreč namen vključiti podatke o najstarejših fosilih morskih konjičkov na Zemlji – iz Tunjiškega gričevja.

Nekoliko kasneje smo se s pomočjo dr. Matjaža Bedjaniča iz Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani povezali še z dr. Wolfgangom Zessinom, direktorjem živalskega vrta v mestu Schwerin v severni Nemčiji. Dr. Zessin že dalj časa raziskuje fosilne kačje pastirje, zato ga je naša najdba zelo zanimala. Poslali smo mu nekaj fotografij, na podlagi katerih je ugotovil, da fosil pripada popolnoma novemu rodu in novi vrsti.

V enem izmed elektronskih pisem sem ga povprašal še o tisti čudni živali s spektakularnimi očmi v koprolitu. Že naslednji dan je prišel presenetljiv odgovor: žuželka spada v skupino *Mantophasmatodea*. Pred leti je bilo odkritje tega novega reda žuželk prava svetovna senzacija. Odkrili so ga v Namibiji leta 2002. Te žuželke predstavljajo prvi po letu 1914 odkrit red žuželk in eno najpomembnejših zooloških odkritij v zadnjem času. V zbirkah baltiškega jantarja so kmalu za tem odkrili tudi nekaj fosilnih primerkov. Vendar so fosili gladiatorjev izjemno redki. Fosilna žuželka z rdečimi očmi iz Tunjic pa glede na mnenje dr. Zessina pripada prav tej skupini. Z drugo besedo: ta red žuželk imenujemo gladiatorji, saj so ravno v času odkritja v kinematografih vrteli film Gladiator.

Še več! Dr. Zessin je ugotovil, da v skupino gladiatorjev spada tudi druga žuželka, tista, za katero sva sprva menila, da je ličinka. Torej dva fosilna gladiatorja iz Tunjiškega gričevja! Tunjiško gričevje je tako postalo eno izmed dveh do sedaj znanih nahajališč fosilnih gladiatorjev na svetu.

Imel sem občutek, da se prav nič ne more primerjati z najdbami morskih konjičkov. Motil sem se! Dr. Matjaž Bedjanič nama je svetoval, da sliko žuželke z rdečimi očmi pošljeva dr. Wolfgangu Zessinu, ker bi lahko šlo za ličinko kačjega pastirja. Samo predstavljate si lahko, kakšno presenečenje je bil za naju njegov odgovor. Gladiatorji, ena izmed najredkejših skupin žuželk na svetu! In to v Tunjiškem gričevju!

Tu se je še tretjič potrdilo pravilo. Nenavadne najdbe so gonilo paleontologije. Če bi vse najdbe nemudoma prepoznali, bi to pomenilo: da že vse poznamo, da že vse vemo, ali da ne znamo opazovati in vse zanimive najdbe spregledamo. Ker nikoli ne bomo vsega poznali in ker nikoli ne bomo vsega vedeli, je odgovor na dlani: znati moramo opazovati.

Zaključek

Izkopavanja v Tunjiškem gričevju so sedaj začasno zaključena. V dveh letih sva s Tomažem odkrila fosile, o katerih pred tem nisva mogla niti sanjati. Zbirka fosilov s tega nahajališča sedaj šteje več sto enot: morskih alg, ostankov kopenskih rastlin, mnogoščetincev, mahovnjakov, polžev, školjk, meduz, žuželk in rib. Med njimi je nekaj fosilov, ki spadajo v sam vrh svetovne naravne dediščine. Na prvem mestu so to vsekakor fosili morskih konjičkov, ki pripadajo dvema starodavnima vrstama. Danes sta to edini znani fosilni in hkrati izumrli vrsti te živalske skupine. Primerki, ki so jih našli v Italiji, namreč pripadajo še danes živeči vrsti.

Na drugem mestu so fosilni gladiatorji. Verjetno spadajo med najredkejše fosile kakšne skupine žuželk na Zemlji. Tunjiško gričevje pa je eno od dveh do sedaj znanih nahajališč.

Potem so tu še fosilne meduze ter nov rod in nova vrsta kačjega pastirja. Če upoštevamo, da smo natančneje strokovno preiskali le nekaj fosilov, lahko le ugibamo, ali se morebiti med nedoločenimi primerki skriva še kakšna izjemna vrsta!

Tunjiško gričevje je razkrilo svoj pravi zaklad – eno najbolj izjemnih nahajališč fosilov na svetu. Raziskovanje tega nahajališča je bilo za oba avtorja tega članka verjetno eno najbolj razburljivih obdobij v življenju. Narava ne pozna meja domišljije in vedno pripravi nova

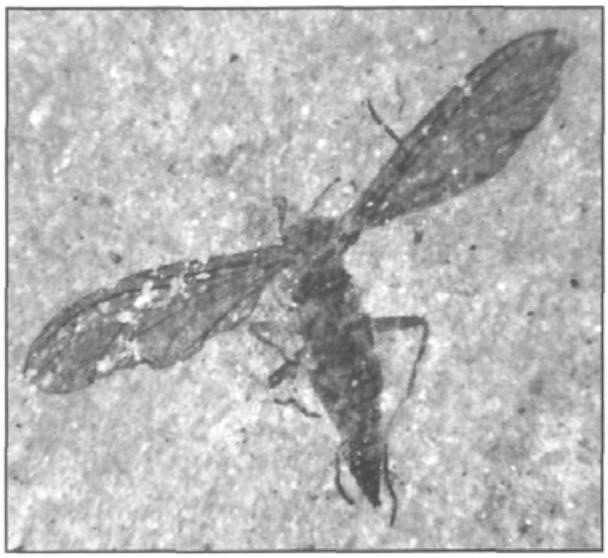

Čudovito ohranjen dvokrilec iz družine Mycetophilidae. To je ena najlepših fosilnih žuželk Tunjiškega gričevja.

in nova presenečenja. In zanimivo je, da za odkritje takšnega naravnega bogastva ni bilo potrebno iti na drug konec sveta, temveč je zaklad ležal skrit praktično pred domačim pragom. Spomnimo se lahko besed naravoslovca Simona Robiča, ki je pred več kot sto leti dejal: »***O koliko lepega in zanimivega počiva še skrito v krilu naše ljube domovine, ki čaka le še pridnih rok, da bi to in uno v pospeh vede spravile na beli dan! Le škoda, da je med Slovenci tako malo prirodoljubov, da sedanjo mladino vse drugo bolj mika ter za seboj vabi in vleče, kakor pa ta blaživna in čudapolna priroda. Mladina, na noge! Iskati resnico, ljubiti stvarnika, delati dobro, to je človekov poklic na svetu.***«

How the Oldest Fossils of Seahorses in the World were Discovered in Tunjice

Summary

In the last two years intensive and very exciting paleontological excavations have taken place in the Middle Miocene beds in the Tunjice Hills. These excavations resulted in several new findings of fossils belonging to insects, scyphozoan medusae, fish, plants, gastropods, bivalves and coprolites. Two main discoveries are represented by (1) the fossil gladiators (*Mantophasmatodea*) and (2) the oldest known fossils of seahorses (*Hippocampus*). Fossil seahorses belong to two different and extinct species and are very important for understanding the evolution of the seahorses. There are only two worldwide known localities where fossil seahorses and fossil gladiators have been found so far. Next to the Tunjice Hills, the fossil seahorses have been found only in the Upper Miocene beds in Italy, but the specimens that were found there are approximately 8 million years younger than the ones in the Tunjice Hills. The fossil gladiators, however, are next to the Tunjice Hills known only from the Baltic amber. In this article the authors describe the excavations in a chronological way, and present their comments and thoughts related to the found fossils, which represent the world's natural heritage.

Viri in literatura

CASEY, P. S., HALL, H. J., STANLEY, H. F., VINCENT, A. C. J. 2004: The origin and evolution of seahorses (genus *Hippocampus*): a phylogenetic study using the cytochrome b gene of mitochondrial DNA. *Molecular Phylogenetics and Evolution* 30. 261–272.

FUCHS, T. 1875: Die Tertiärbildungen von Stein in Krain. *Verh. der k. k. Geol. R.-A.* Wien. 48–49.

HAUER, F. v. 1873: *Geologische Übersichtskarte der Österreichischen Monarchie, Blatt IV, Östliche Alpenländer mit Erklerungen*. Wien.

HAUSER, F. V. 1847: Bericht über eine Mittheilung Freyer's an Heidinger. *Heidinger's Berichte über die Mitth. von Freunden der Naturw.* in Wien. 109.

HILBER, V. 1881: Über das Miocän, insbesondere das Auftreten sarmatischer Schichten bei Stein in Krain. *Jahrb. der k. k. Geol. R.-A.* Wien. 473–478.

HITIJ, T., ŽALOHAR, J. 2007: Fosilne meduze odkrite v Sloveniji. *Gea* XVII. 74.

HORVAT, A. 2003: *Paleontologija, biostratigrafija in paleoekologija miocenskih diatomej (Bacillariophyta) Slovenije*. Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, 246 str., Ljubljana.

KRIŽNAR, M. 2006a: Poškodbe fosilnih listov (ihnofosili) iz miocenskih plasti pri Kamniku. *Kamniški zbornik* 18. 303–307.

KRIŽNAR, M. 2006b: Najdba ostankov rakovic rodu *Macrophthalmus* (Decapoda, Brachyura) iz miocenskih plasti Tuhinjske doline. *Kamniški zbornik* 18. 309–314.

KOCIPER, A. 2007: Iskalci izgubljenega časa. *Nedelo* 4. marca.

KÜHNEL, W. 1933: Zur Stratigraphie und Tektonik der Tertiärmulden bei Kamnik (Stein) in Krain. – *Prirodoslovne razprave* 2. 61–124.

LIPOLD, M. V. 1857: Bericht über geologischen Aufnahmen in Oberkrain im Jahr 1856. – *Jahrb. der k. k. Geol. R.-A.* Wien. 226–234.

MIKUŽ, V. 2000: *Brotia (Tinnyea) escheri* (Brongniart) iz miocenskih plasti pri Tunjicah. *Geologija* 43/1. 43–53.

MIKUŽ, V. 2005: *Modiolus brochii* iz miocenskih plasti Tunjiškega gričevja. *Razprave IV. razreda* SAZU, XLVI-1. 97–109.

MORLOT, A. v. 1850: Über die geologische Verhältnise von Ober-Krain. *Jahrb. der k. k. Geol. R.-A.* Wien. 393–411.

PALADIN, J. 2006: V Tunjicah našli fosile. *Gorenjski glas* 48, 16. junij. 28.

PALADIN, J. 2006: Izjemno nahajališče fosilov v Tunjiškem gričevju. *Kamniški občan* 19. 8.

ROBIČ, Š. 1882: Kratek popis nekaterih gričev in jarkov v znožju Šenturške gore v geologičnem in paleontologičnem obziru. *Novice*. 20, 27, 28, 36.

SAJOVIC, G. 1909: Ein Beitrag zur Geschichte der Steiner Alpen. *Carniola*. 24–29.

TASKE, R. P., CHERRY, M. I., MATTHEE, C. A. 2004: The evolutionary history of seahorses (Syngnathidae: *Hippocampus*): molecular data suggest a West Pacific origin and two invasions of the Atlantic Ocean. *Molecular Phylogenetics and Evolution* 30. 273–286.

TELLER, F. 1884: Notizen über das Tertiär von Stein in Krain. *Verh. der k. k. Geol. R.-A.* Wien. 313–318.

TELLER, F. 1898: Erläutungen zur Geologischen Karte. – SW Gruppe Nr. 83, Eisenkapel und Kanker. *Verh. der k. k. geol R.-A.* Wien.

TELLER, F. 1907: Geologische Karte der Österr.-ung. Monarchie, SW Grupe 93, Cili-Ratschach, Wien.

WATZEL, J. 1850: Vorlage von Pflanzenresten aus Stein. *Heidinger's Berichte über die Mitth. von Freunden der Naturw.* in Wien. 175.

ŽALOHAR, J. 2004. Najdbe fosilnih žuželk v Tunjiškem gričevju. *Kamniški zbornik* 17. 265–268.

ŽALOHAR, J., ZEVNIK, J. 1998: Terciarne plasti v okolici Kamnika. *Kamniški zbornik* 14. 96–101.

ŽALOHAR, J., ZEVNIK, J. 2006: Miocenske plasti v Tunjiškem gričevju. *Kamniški zbornik* 18. 289–301.

ŽALOHAR, J., HITIJ, T., KRIŽNAR, M. 2006a: *Preteklost, odtisnjena v kamnu*. 32 str. Ljubljana: Naravoslovni muzej Slovenije.

ŽALOHAR, J., HITIJ, T., KRIŽNAR, M. 2006b: Najstarejši fosili morskih konjičkov odkriti v Sloveniji. *Gea* XVI. 52–55.

Matija Križnar, univ. dipl. inž.
Godešič 134, Škofja Loka

Prof. dr. Katarina Čufar
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta

Fosilni les *Carapoxylon* iz spodnjemiocenskih plasti pri Komendi

Uvod

Fosilnega lesa iz obdobja mlajšega terciarja je v Sloveniji veliko, toda raziskave so bile do sedaj izvedene le na nekaterih nahajališčih z dokaj skromnimi taksonomskimi določitvami najdenih vrst. V zadnjih letih smo raziskali velik del področja med Komendo in Kamnikom, kjer smo poleg različnih fosilov našli tudi nekaj zanimivih primerkov fosilnega lesa. Med najbolj zanimive ostanke sodi fosilni les dreves listavcev iz rodu *Carapoxylon*, ki so uspevala pri nas v spodnjem miocenu, ko je tu vladalo tropsko podnebje kopenskih predelov centralne Paratetide. Opisani fosilni les je prva najdba lesa iz tega rodu v Sloveniji in predstavlja le del obsežne raziskave oligocenskih in miocenskih lesov Slovenije. Posebej zanimiv je zato, ker je njegova zgradba primerljiva s tropskimi lesnimi vrstami iz družine Meliaceae in rodov *Carapa*, *Xylocarpus* in *Entandrophragma*. Ti rodovi so bližnji sorodniki mahagonijev in danes uspevajo v tropskih predelih. Raziskani fosilni les *Carapoxylon* je v Sloveniji uspeval takrat, ko je bilo tu tropsko podnebje, in je že zdavnaj izumrl.

Pregled raziskav fosilnega lesa v Sloveniji in okolici Kamnika

Les predstavlja tkivo debel, vej in korenin lesnih vrst, kamor spadajo drevesa in grmi. Na osnovi zgradbe lesa lahko določimo družino, rod in vrsto lesne rastline. Podobne metode uporabljamo za določevanje normalnega (recentnega) in fosilnega lesa. Pri slednjem je določevanje bolj težavno, saj so mnoge vrste že izumrle, nasploh pa nam primanjkuje primerjalnega materiala.

V literaturi je moč zaslediti zelo malo taksonomskih določitev fosilnih lesov iz Slovenije. Budnar-Tregubova (1961) navaja iz spodnjepliocenskega premoga Kanižarice pri Kočevju naslednje vrste: *Taxodioxylon sequoianum*, *Taxodioxylon taxodi*, *Piceoxylon picea* in fosilne lesove nedoločenih listavcev. Leta 1973 je Šercelj iz rudnika (premogovnika) Zagorje ob Savi opisal deblo mamutovca, ki ga je pripisal rodu *Sequoioxylon*. (Šercelj 1973)

V zadnjih letih (Križnar 2000 in 2007a) so raziskali nekatere odprte kope v Zasavju in iz tam nabranih primerkov določili: *Taxodioxylon gypsaceum*, *Taxodioxylon* cf. *gypsaceum* in nedoločene lesove taksodijevk (Taxodiaceae gen. et sp. indet.). Vse te vrste pripadajo iglavcem (golosemenkam), medtem ko lesa listavcev (kritosemenk dvokaličnic) v oligocenskih plasteh Zasavja doslej še niso zasledili. Najnovejše raziskave (Križnar 2007b) oligocenskih in miocenskih plasti so odkrile tudi zanimive fosilne lesove (listavcev in iglavcev) v okolici Kamnika, Kamniške Bistrice in Moravč.

Spodnjemiocenske plasti severno od Komende

V tem prispevku prikazujemo zgradbo in identifikacijo kosa fosilnega lesa, ki je bil odkrit na sekundarnem mestu, v strugi potoka, kamor ga je prineslo z mesta prvotnega nahajališča. V razpokah in na površini fosilnega lesa je bilo ohranjene še dovolj prikamnine, da smo lahko ugotovili njegovo prvotno nahajališče in starost. Fosilni les se je ohranil v plasteh drobnozrnate in dobro konsolidirane peščene sedimentne kamnine, ki je zelenkaste do sivkaste barve. V kamnini je mogoče zaslediti fragmente školjk, ostanke litotamnijskih alg, bodic morskih ježkov, mahovnjakov in drugih fosilov. Kamnina, iz katere izhaja fosilni les, je spodnjemiocenske starosti oziroma pripada srednjegovškemu členu govške formacije, katerih starost so določili z analizami nanoplanktona. (Žalohar in Zevnik 2006) Celotna govška formacija v Tunjiškem gričevju naj bi zajemala obdobja egerija, eggenburgija, ottnangija in karpatija (od 21 do 16,4 milijone let) in morda še starejših plasti.

Material in metode

Ob potoku, pritoku večjega Knežjega potoka, na južnem pobočju vzpetine imenovane Kamenek, ki leži severovzhodno od Mlake pri Komendi (slika 1), smo našli kos fosiliziranega debla, velikega 15 x 18 cm. Delovna oznaka primerka in mikroskopskih vzorcev je TUD02. Površino fosilnega lesa smo zgladili za opazovanje pod stereomikroskopom. Izdelali smo tri orientirane prereze (prečni, radialni in tangencialni). Opisani fosilni ostanki so v zasebni zbirki Dava Preisingerja in Matija Križnarja. Zgradbo lesa smo opisali v skladu z lesnoanatomskimi viri IAWA (1989), Torelli (1991), Richter in Dallwitz (2000) in InsideWood (2004).

Opis anatomskih znakov fosilnega lesa

Na polirani površini smo opazili slabo razločne prirastne plasti in večje difuzno razporejene traheje (slika 2.1).

Mikroskopske znake smo opazovali na vseh treh prerezih (prečnem, radialnem in tangencialnem). Prirastne plasti so nerazločne in neizrazite, čeprav jih razmejuje marginalni aksialni parenhim (slika 2.3). Traheje se pojavljajo posamično ali v skupkih po 2 ali 3, največ do 5 (slika 2.3). Na kvadratni milimeter je 11–16 trahej, premer posamezne traheje je med 40–150 µm (slika 2.2). Višina skupka dveh trahej (v radialni smeri) je med 100–150 µm. Skupki s tremi ali več trahejami imajo radialne dimenzije do 200 µm. Dolžina trahejnih členov v radialnem prerezu je do 600 µm. Traheje imajo enostavne preforacije (slika 2.4). Intervaskularne piknje so majhne in imajo premer 2–3 µm. Traheje pogosto vsebujejo vključke – obarvane gumozne depozite in zapolnitve (slika 2.2 in 2.3). Vlakna (libriformska) so septirana (slika 2.4). Trakovi so

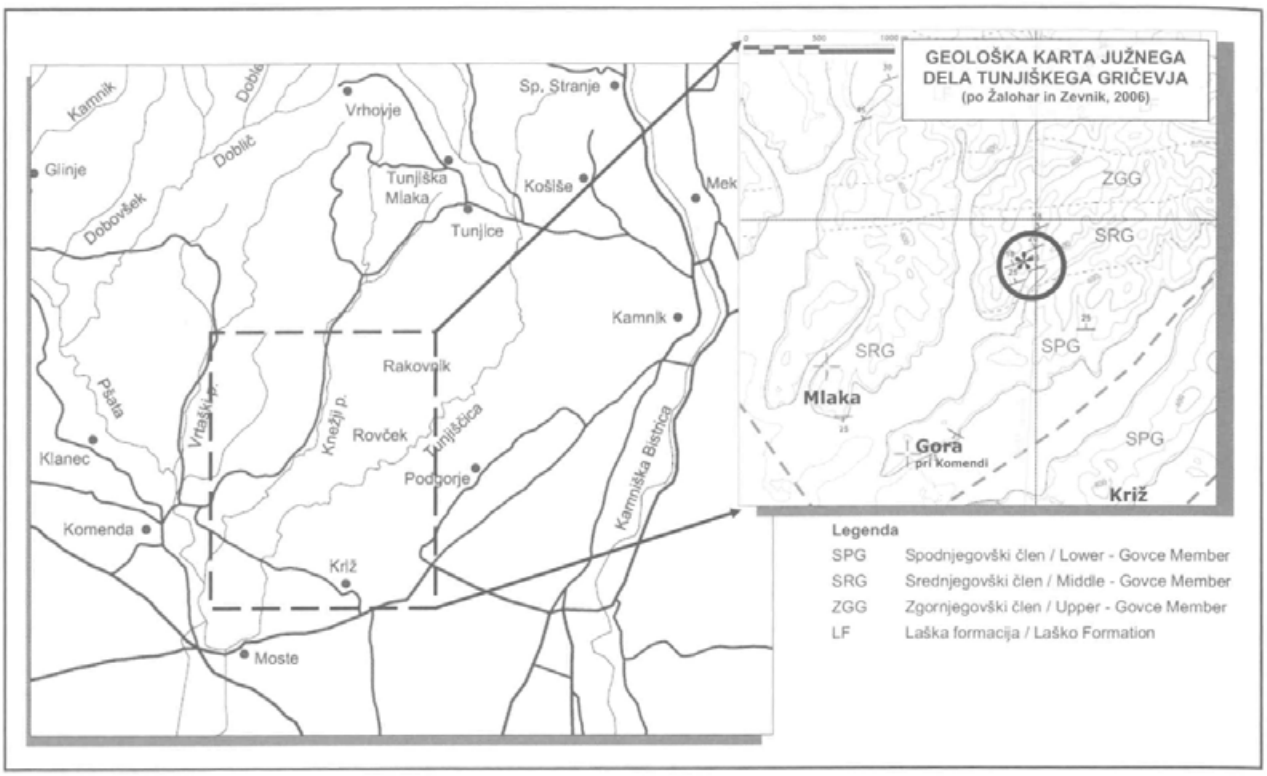

Slika 1: Karta območja Tunjiškega gričevja in geološka karta južnega dela z označenim nahajališčem fosilnega lesa (*)

heterogeni. V osrednjem delu imajo ležeče celice, ob robovih pa kvadrataste celice, kar je vidno v radialnem in tangencialnem prerezu. Trakovi so enoredni in dvoredni (slika 2.6), redko se pojavljajo večredni trakovi. Zasledili smo 8 do 11 trakov na milimeter. Višine dvorednih trakov so med 250–290 µm. Aksialni parenhim je predvsem paratrahealen, vazicentričen in krilast (slika 2.2). Pojavlja se tudi difuzni aksialni parenhim. Premer celic aksialnega parenhima v prečnem prerezu je 15–25 µm. Radialna dolžina aksialnega parenhima je med 60–90 µm. V posameznih celicah trakov se pojavljajo romboidni kristali (slika 2.5).

Na osnovi prikazanih znakov smo ugotovili, da proučevani fosilni les spada v družino Meliaceae (melijevke), najverjetneje rod Carapoxylon z najbližnjimi recentnimi sorodnimi rodovi Carapa, Xylocarpus in Entendrophragma (Richter in Dallwitz 2000). Zelo pomemben znak predstavljajo septirana vlakna, značilna za več recentnih rodov te družine in za rod fosilnega lesa *Carapoxylon*. Pri zelo podobnem in pogostem fosilnem lesu Cedroxylon iz iste družine pa jih le redko zasledimo (Mädel 1960). Trakovi pri rodu *Carapoxylon* so heterogeni in pogosto vsebujejo romboidne kristale, kar je tudi pomemben diagnostični znak.

Fosilni les iz rodu *Carapoxylon* je bil v srednji Evropi že večkrat opisan in ima dokaj prepoznavno lesno zgradbo, čeprav je fosilne lesove težko primerjati z recentnimi. Določitev vrste je še težavnejša, saj je zgradba različnih vrst istega rodu pogosto zelo podobna. Nekateri znaki nakazujejo, da smo raziskali fosilno vrsto *Carapoxylon ornatum*.

Podajamo še sistematiko in omembe iz rodu Carapoxylon v literaturi (po Selmeier 1999):
red Rutales
družina Meliaceae
rod *Carapoxylon* (Mädel 1960)

1960 *Carapoxylon* n. g. – Mädel, str. 396
1960 *Carapoxylon ornatum* (Felix 1896) nov. comb. – Mädel, str. 401–404, sl. 2, sl. 5, tabela 3, sl. 6–8, tabela 4, sl. 9–10, tabela 6, sl. 16
1983 *Carapoxylon ortenburgense* n. sp. – Selmeier, str. 100–111, sl. 2–6, tabela 1–4
1997 *Carapoxylon* xylocarpoides n. sp. – Gottwald, str. 30–31, tabela V, sl. 42–45, tabela XI, sl. E.
1998 *Carapoxylon* sp. – Selmeier, str. 294, sl. 9
1999 *Carapoxylon* cf. *xylocarpoides* Gottwald 1997 – Selmeier, str. 228–230, sl. 6–7
2002 *Carapoxylon* sp. – Selmeier, str. 177–178, sl. 16

Stratigrafska razširjenost in paleoekologija:

Iz evropskih najdišč tako poznamo naslednje vrste rodu *Carapoxylon* (z obdobji pojavljanja):
Carapoxylon xylocarpoides – ottnangij do badenij
Carapoxylon ortenburgense – ottnangij do badenij
Carapoxylon ornatum – ottnangij do panonij
Carapoxylon fasciatum – panonij (torton?)
Carapoxylon heteroradiatum – oligocen (?)
Carapoxylon porosum – eocen

Fosilni lesovi rodu *Carapoxylon* so poznani iz Nemčije, Romunije in nekdanje Sovjetske zveze (Kavkaz). Najstarejša vrsta (*C. porosum*) se pojavi v eocenu Kavkaza. Iz oligocenskih plasti Romunije (Petrescu 1978) so opisali vrsto *Carapoxylon heteroradiatum*. Bolj pogosto se rod začne pojavljati v miocenu nemških na-

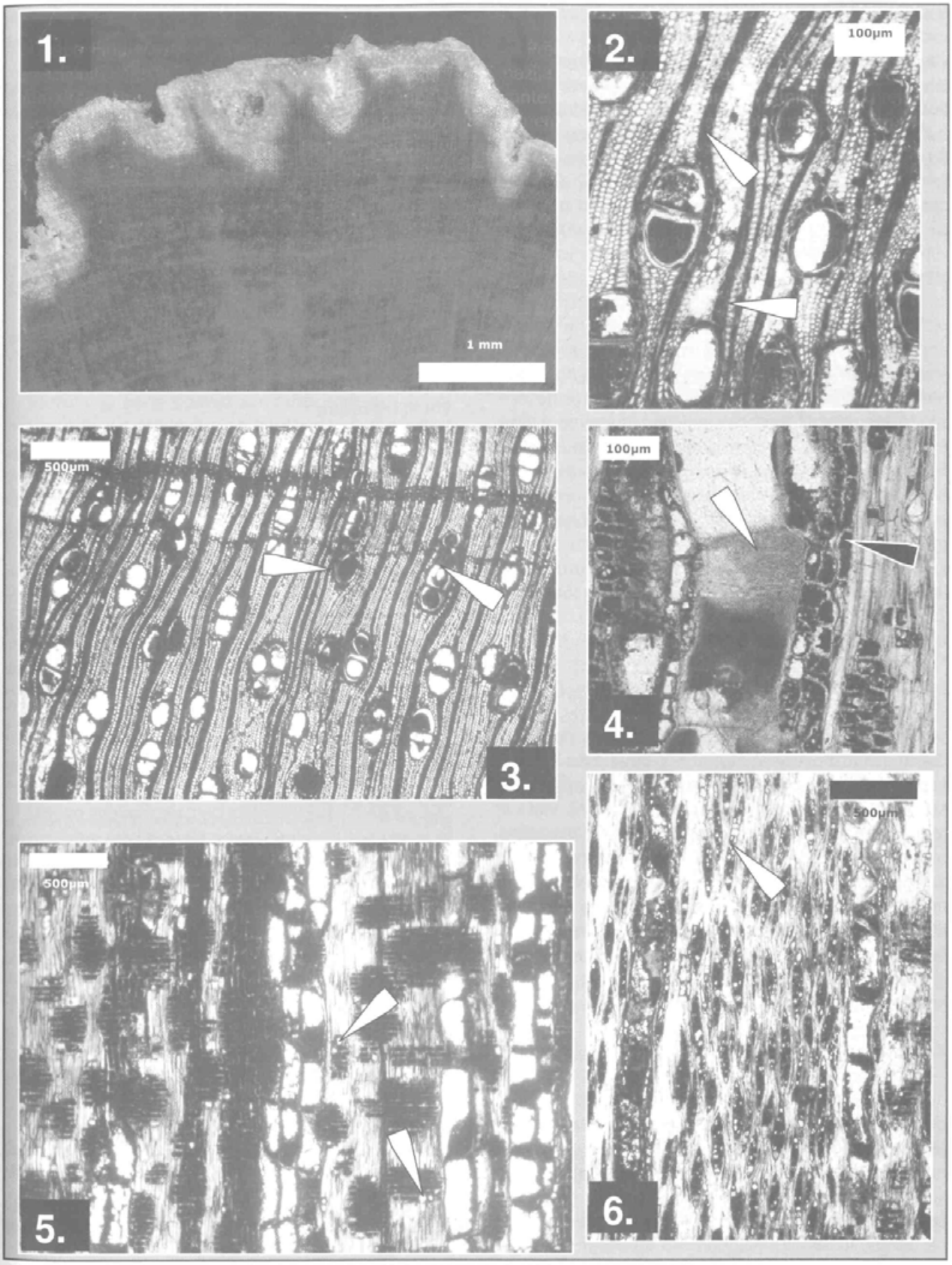

Slika 2: Carapoxylon sp. iz Tunjiškega gričevja (oznaka vzorcev TUD02)

1. *Makroskopska slika prečne površine fosilnega lesa, kjer so vidne večje traheje. Svetlejši rob (zunanji) je posledica preperevanja kamnine. Merilo 1 mm.*
2. *Prečni prerez s posameznimi trahejami in trahejami v paru. Lesni trakovi so označeni s puščicama. Aksialni parenhim obdaja traheje ali je difuzen. Merilo 100 µm.*
3. *Prečni prerez z lepo vidnimi skupki trahej in pogostimi zapolnitvami trahej (puščici). Merilo 500 µm.*
4. *Trahejni člen z enostavno perforacijo v radialnem prerezu (bela puščica). Aksialni parenhim ob desni steni traheje je zapolnjen z obarvanimi snovmi (črna puščica). Merilo 100 µm.*
5. *Radialni prerez s heterogenimi trakovi, vlakni in trahejami. Pogosto se v posameznih celicah trakov pojavljajo romboidni kristali (puščici). Merilo 500 µm.*
6. *Tangencialni prerez z večrednimi trakovi, ki so praviloma heterogeni (puščica). Merilo 500 µm.*

Vse fotografije: Matija Križnar.

hajališč (Böhme s sod. 2007). V ottnangiju (spodnji miocen) se pojavijo tri vrste rodu *Carapoxylon*, ki prevladuje med najdenimi fosilnimi lesovi (zastopan z 42 %). V poznem karpatiju je rod redkejši, medtem ko ga v badeniju skoraj ni več zaslediti (Böhme s sod. 2007).

Okolje, v katerem so uspevale drevesne vrste rodu *Carapoxylon*, je bil tropski gozd s povprečno letno temperaturo 22,2–24,2 °C (Böhme s sod. 2007). Obdobje med ottnangijem in karpatijem (pred približno 17,5 milijoni let) predstavlja enega izmed klimatskih viškov z najvišjimi letnimi temperaturami v vsej miocenski dobi.

S težavnostjo določevanja lesnih vrst na osnovi anatomskih znakov lesa se srečamo že pri recentnih vrstah, predvsem zaradi konzervativne zgradbe lesa. Mnogi rodovi so preživeli daljša obdobja zemeljske zgodovine, zgradba lesa pa se je v času presenetljivo malo spremenila. Problem določanja lesa je na fosilnem lesu še dodatno zapleten, saj se v lesu v dolgih obdobjih ne ohranijo vsi anatomski znaki. Podoben primer velja tudi za tunjiški primerek fosilnega lesa iz rodu *Carapoxylon*, kateremu so zelo podobni vsaj trije recentni rodovi iste družine. Fosilni les *Carapoxylon* je podoben lesu rodov iz družine Meliaceae (Selmeier 1983; Sakala 2007), med katere sodijo:

- *Carapa* – 14 znanih vrst
- *Xyocarpus*
- *Entandrophragma* – 22 znanih vrst

Današnje vrste rodu *Carapa* rastejo na področjih Srednje in Južne Amerike ter Afrike. Vrste rodu *Xylocarpus* so razširjene po celotni Avstralaziji, Maleziji, Indiji, srečamo jih tudi na Madagaskarju in v Afriki. Vrste iz rodu *Entandrophragma* uspevajo v tropski Afriki (Richter in Dallwitz 2000). Širši komercialni pomen imajo danes *Carapa guianensis* (Andiroba), *Entandrophragma angolense* (Tiama), *Entandrophragma candollei* (Kosipo), *Entandrophragma cylindricum* (Sapeli) in *Entandrophragma utile* (Sipo) ter *Xylocarpus* spp. (mangrove cedar, pussur wood) s 15 različnimi vrstami (Richter in Dallwitz 2000).

Zaključek

Raziskovalcem okamnelega sveta okolica Komende in Tunjiško gričevje vedno znova razkrivata svoje skrivnosti. Kljub nekajstoletnim raziskavam še vedno najdemo kaj novega in med te novosti spada tudi fosilni les. Raziskave fosilnih lesov so v slovenskem prostoru redke, v zadnjih letih pa je bilo raziskanih nekaj nahajališč in so bili taksonomsko opredeljeni. Primerek fosilnega lesa rodu *Carapoxylon* je bil odkrit v spodnjemiocenskih plasteh in sovpada s pojavljanjem tega rodu v obdobju med ottnangijem in badenijem na celotnem področju osrednje Evrope. Opisali smo vse vidne ksilotomske znake: število in velikost trahej, pojavljanje parenhima, velikost in obliko trakov, septiranost vlaken, pojavljanje kristalov v trakovnih celicah in drugo. Fosilni les *Carapoxylon* lahko najlažje primerjamo z recentnimi lesovi rodov *Carapa*, *Xylocarpus* in *Entandrophragma*.

Fossil wood *Carapoxylon* from the Lower Miocene beds near Komenda

Summary

Pieces of fossil wood were discovered near Komenda from the Lower Miocene beds. According to microscopic wood anatomy it corresponds to the family Meliaceae and to the genus *Carapoxylon*. This is the first identification of Miocene hardwood from Slovenia. Fossil woods of genus *Carapoxylon* are most common in the Ottnangian to Badenian period in central Europe (North Alpine Molasse Basin). The nearest living relatives of *Carapoxylon* belong to genus *Carapa*, *Xylocarpus* and *Entandrophragma*.

Viri in literatura

BÖHME, M., BRUCH, A. A. & SELMEIER, A. 2007: The reconstruction of Early and Middle Miocene climate and vegetation in Southern Germany as determined from the fossil wood flora. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, vol. 253, 1–2. 91–114.

BUDNAR-TREGUBOV, A. 1961: Mikropaleobotanična raziskovanja naših premogov. *Geologija*, 6. knjiga. Ljubljana. 335–337.

GOTTWALD, H. P. J. 1997: Altertiäre Kieselhölzer aus miozänen Schottern der ostbayerischen Molasse bei Ortenburg. *Documenta Naturea*, no. 109. München. 1–83.

IAWA Commite, 1989: IAWA list of microscopic features for hardwood identification. *IAWA Bulletin* (new series), vol. 10 (3). 219–332.

InsideWood. 2004-onwards. Published on the Internet. http://insidewood/lib.ncsu.edu/search [10. 9.–12. 12. 2007].

KRIŽNAR, M. 2000: Ksilotomske analize rjavih premogov iz Zasavja. Diplomsko delo (v rokopisu), 62 str. Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za lesarstvo.

KRIŽNAR, M. 2007a: Fosilni les *Taxodioxylon gypsaceum* (Goeppert) Kraeusel 1949, iz premogove plasti Zasavja. *Geološki zbornik*, 19 (18. posvetovanje slovenskih geologov). Ljubljana.

KRIŽNAR, M. 2007b: Fosilni les – raziskave v Sloveniji. *Društvene novice*, št. 37. Tržič: Društvo prijateljev mineralov in fosilov Slovenije. 19–20.

MÄDEL, E. 1960: Mahagonihölzer der Gattung *Carapoxylon* n. g. (Meliaceae) aus dem europäischen Tertiär. *Senckenbergiana lethaea*, Band 41, nummer 1/6. Frankfurt am Main. 393–421.

RICHTER, H. G., & DALLWITZ, M. J. 2000 onwards: Commercial timbers: descriptions, illustrations, identification, and information retrieval. Version: 16th April 2006. http://delta-intkey.com'. [10. 10–1. 12. 2007]

SAKALA, J. 2007: The potential of fossil angiosperm wood to reconstruct the palaeoclimate in the Tertiary of Central Europe (Czech Republic, Germany). *Acta Palaeobotanica*, 47 (1). 127–133.

SELMEIER, A. 1983: *Carapoxylon ortenburgense* n. sp. (Meliaceae) aus dem untermiozänen Ortenburger Schotter von Rauscheröd (Niederbayern). *Mitt. Bayer. Staatsslg. Paläont. hist. Geol.*, 23. München. 95–117.

SELMEIER, A. 1998: Aufsammlungen von Kieselhölzern aus tertiären Schichten Süddeutschlands, der Schweiz und aus Österreich. *Mitt. Bayer. Staatsslg. Paläont. hist. Geol.*, 38. München. 275–300.

SELMEIER, A. 1999: Kieselhölzer (*Bombax, Carapa, Cinnamomum*) aus dem untermiozänen Ortenburger Schotter, Ostmolasse Bayerns. *Mitt. Bayer. Staatsslg. Paläont. hist. Geol.*, 39. München. 219–236.

SELMEIER, A. 2002: Streufunde verkieselter Hölzer in der Bayerischen Staatssammlung für Paläontologie und Geologie. *Mitt. Bayer. Staatsslg. Paläont. hist. Geol.*, 42. München. 155–185.

ŠERCELJ, A. 1973: Fosilno deblo mamutovca iz Zagorja ob Savi. *Rudarsko-metalurški zbornik*, št. 3. Ljubljana. 199–201.

TORELLI, N. 1991: *Makroskopska in mikroskopska identifikacija lesa – Ključi*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za lesarstvo. 121 str.

ŽALOHAR, J. & ZEVNIK, J. 2006: Miocenske plasti v Tunjiškem gričevju. *Kamniški zbornik*, XVIII. 289–301.

Matija Križnar, univ. dipl. inž.
Godešič 134, Škofja Loka

Davo Preisinger, inž.
Kajuhova ulica 34, Kranj

Rak *Coeloma* iz govške formacije Tunjiškega gričevja

Uvod

Tunjiško gričevje s svojo zanimivo in pestro geološko zgradbo vedno znova preseneča in nam razkriva zanimive okamnele priče preteklosti. Govške plasti so ponekod zelo bogate s fosili, čeprav so ti le redkokdaj lepo ohranjeni. Posebno zanimive so najdbe konkrecij z ostanki fosilnih rakov na področju, imenovanem Rakovnik, jugozahodno od Vinskega vrha. Med fosilnimi najdbami posebej izstopajo veliki ostanki oklepov rakov, med katerimi smo določili rod *Coeloma*. Zanimivo je dejstvo, da je najdeni primerek najbolj podoben vrsti, ki je živela v času oligocena. Slednje lahko pomeni, da so bile konkrecije s fosilnimi ostanki presedimentirane v mlajše spodnjemiocenske plasti.

Pregled glavnih paleontoloških raziskav Tunjiškega gričevja

Mnogo geologov in paleontologov je že zasadilo svoja kladiva v terciarne kamnine okolice Kamnika. Med prvimi so bili geologi državnega geološkega zavoda na Dunaju, ki so že pred dvema stoletjema postavili temelje nadaljnjih raziskav. Med domačimi raziskovalci naj omenimo župnika Simona Robiča, ki je bil vnet zbiralec okamnin po grapah Tunjiškega gričevja v drugi polovici 19. stoletja. Robič je odkril kar nekaj novih vrst, med katerimi je znani avstrijski paleontolog Bittner leta 1884 opisal raka *Tasadia carniolica*. Fosilne ostanke so raziskovali tudi Rakovec leta 1932 in Kühnel, ki je leta 1933 natančno preiskal in opisal nekatere izdanke v okolici Tunjic, Tuhinjske doline in Moravč. V zadnjih desetletjih so paleontologi in geologi raziskali še nekatere druge skupine fosilov (Mikuž 2000; Mikuž 2005; Križnar 2006b; Žalohar s sod. 2006) in natančno razčlenili oligocenske in miocenske plasti Tunjiškega gričevja (Žalohar in Zevnik 2006).

Geološka zgradba okolice nahajališča

Najbolj razširjene kamnine v Tunjiškem gričevju pripadajo govški formaciji. Predstavljajo predvsem groboklastične sedimentne kamnine, med katerimi so tudi debelejše plasti meljevca in glinavca. Govško formacijo so v Tunjiškem gričevju glede na litološko sestavo razčlenili na spodnjegovški, srednjegovški in zgornjegovški člen (Žalohar in Zevnik 2006). Ostanek raka, opisanega v tem delu, izhaja iz kamnin spodnjegovškega člena.

Posebnost nahajališča je svetlo do temnosiv glinavec, ki vsebuje pogoste konkrecije. Konkrecije so mineralizirane ali pa vsebujejo fosilne ostanke rastlin, polžev, školjk in rakov. Navadno so kroglaste ali valjaste oblike, dolge do 20 cm (Žalohar 2006). Plasti s konkrecijami so verjetno spodnjemiocenske starosti (spodnjegovški člen). Natančna starost na podlagi mikrofavne pa še ni bila določena.

Paleontološki del

Sistematika in terminologija sta povzeti po VERHEYDEN 2002 in GLAESSNER 1969.

Classis Malacostraca LATREILLE, 1802
Superodro Eucarida CALMAN, 1904
Ordo Decapoda LATREILLE, 1802
Subordo Pleocyemata BURKENROAD, 1963
Infraordo Brachyura LATREILLE, 1802
Superfamilia Xanthoidea DANA, 1852
Familia Geryonidae COLOSI, 1924
Genus *Coeloma* A. MILNE EDWARDS, 1865

Coeloma sp.
Tabela 1, slika A in B

1875 *Coeloma vigil* A. Edw. – Bittner A., tabela V, sl. 1–4c.
1969 *Coeloma (Coeloma) vigil* – Glaessner, R524, sl. 332 – 2a, 2b.
2002 *Coeloma (Paracoeloma) rupeliense* Steiner, 1887 – Verheyden, str. 172, tabela 1, sl. 1–2, tabela 2, sl. 1–2, tabela 4, sl. 1; sl. 2–5; tabela 1–4.

Material

Primerek z ohranjenim sprednjim delom glavoprsja (karapaksa) na kamnini. Leve škarje so delno pokrite s prikamnino, medtem ko desne škarje niso ohranjene. Celotni ostanek je naravno prepariran in zato na nekaterih delih delno poškodovan. Fosilni ostanek raka je shranjen v zasebni zbirki Dava Preisingerja (Kranj).

Nahajališče

Fosilni rak je bil odkrit v plasti gline, ki vsebuje redke konkrecije. Najdišče je ob potoku, ki priteče ob desnem bregu Tunjščice. Področje se imenuje Rakovnik in leži približno 1500 metrov jugozahodno od Vinskega vrha.

Opis ostankov

Oklep je ohranjen le v sprednjem delu, vendar je oblika opazna do zadnjega roba. Oklep (karapaks) ima značilno trapezoidno obliko, z največjo širino približno 65 mm. Osrednji del karapaksa je rahlo izbočen. Sprednji (frontalni) rob ima med orbitama štiri značilne in izrazite bodice (trne). Očesne odprtine (orbite) so lepo vidne, široke po 9 mm, vendar zaradi preperelosti rahlo poškodovane. Ob sprednjem in stranskem (anterio-lateralnem) delu oklepa so štiri skoraj enako velike bodice, preostali del stranskega robu je raven. Površina karapaksa je na ohranjenem delu drobno

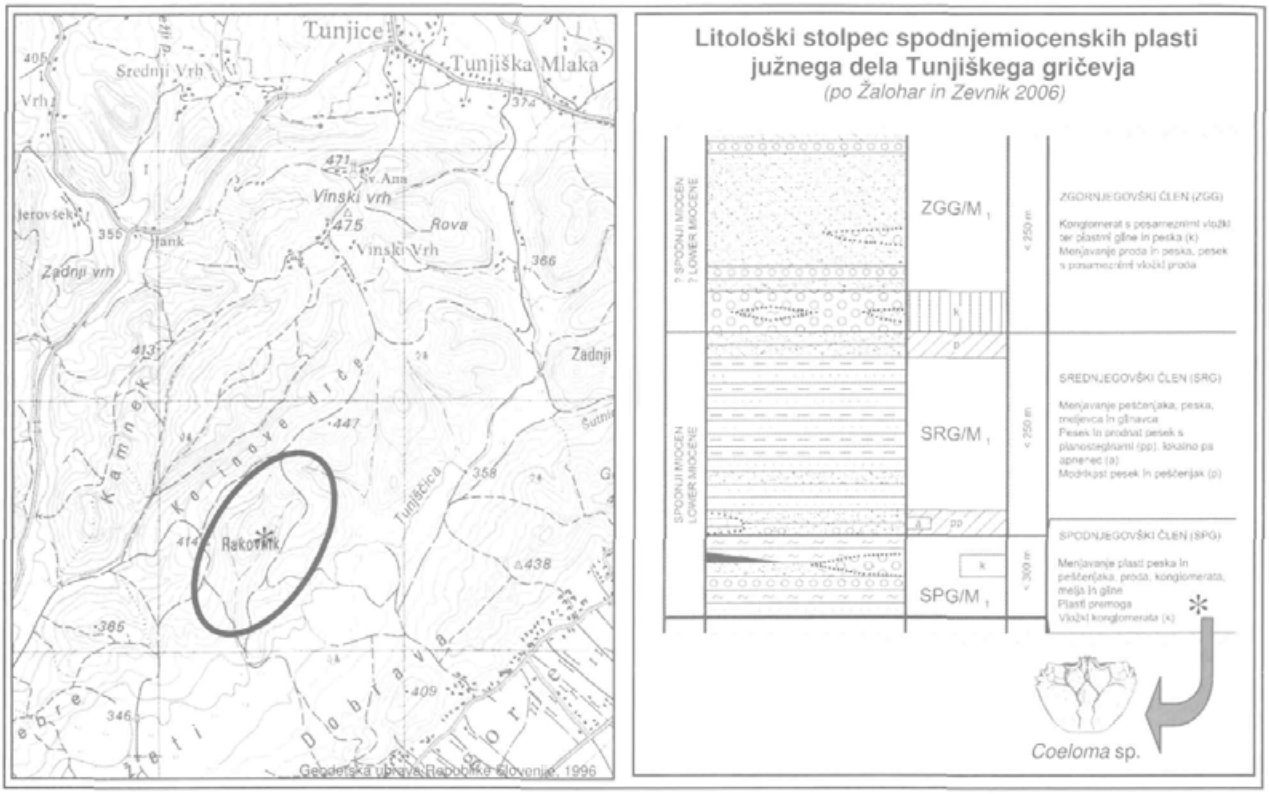

Slika 1: Zemljevid z označenim najdiščem in litološki stolpec spodnjemiocenskih plasti (govška formacija) južnega dela Tunjiškega gričevja

razbrazdana (bradavičasta). Najbolj izrazita je mezogastrična regija (izboklina), na levi in desni strani sta rahlo izbočeni protogastrični regiji. Ostale regije karapaksa so neizrazite zavoljo slabše ohranjenosti preostalega dela oklepa. Desne klešče niso ohranjene. Leve klešče so ohranjene v celoti, toda delno prekrite s prikamnino. Viden je le zgornji rob zapestnega prsta (carpus) in del pomičnega prsta (dactylus). Noge so delno vidne le ob levem robu.

Primerjava z znanimi vrstami rodu *Coeloma je zaradi slabe ohranjenosti tunjiškega primerka težavna.* Mnoge oligocenske vrste se ločijo med seboj po dimenzijah oklepa, po globinah brazd na regijah oziroma po številu bodic. Vsem vrstam je skupna značilna trapezoidna oblika oklepa.

Naš ostanek raka je najbolj podoben primerkom vrste *Coeloma vigil*, ki jih opisuje in prikazuje Bittner (1875) v svoji tabli V. Izrazito podobnost predstavlja Bittnerjev primerek pod sliko 3a. Dobro se ujema z našim rakom, še posebno v prednjem (frontalnem) delu oklepa. Zato v naši tabli za primerjavo podajamo tudi originalni sliki Bittnerjevih primerkov. Ujemata se tudi dimenzija, oblika oklepnih regij in razmerje oklepa. Za natančnejšo taksonomsko določitev tunjiškega primerka bo potrebna še nadaljnja mehanska preparacija ostanka raka, ki lahko razkrije tudi zadek in ostale spodnje dele telesa.

Paleogeografska in stratigrafska razširjenost rodu *Coeloma*:

Opisane in znane vrste* rodu *Coeloma* iz evropskih nahajališč:
Coeloma sp. – miocen (?)[1]
Coeloma (*Paracoeloma*) *rupeliense* – srednji oligocen, rupelij
Coeloma holsaticum – srednji oligocen, rupelij
Coeloma reidmeisteri – spodnji oligocen
Coeloma helmstedtense – oligocen
Coeloma taunicum – oligocen
Coeloma vigil – oligocen
Coeloma balticum – spodnji oligocen
Coeloma (Coeloma) latifrons – spodnji oligocen
Coeloma bicarunatum – spodnji oligocen
Coeloma (*Litoricola*) *dentata* – srednji eocen
Rod *Coeloma* iz najdišč v ZDA:
Coeloma n. sp. – spodnji eocen[2]
Coeloma martinezensis – zgornji eocen[3]

Najstarejše ostanke rodu so našli v Kaliforniji (Nyborg s sod. 2003), kjer so v spodnjeeocenskih plasteh odkrili nekaj rakov *Coeloma* n. sp. (še nedoločena vrsta). Kalifornijske najdbe so dokazale, da se je rod razvil na zahodu ZDA in nato v sredini eocena prešel tudi v Evropo. Nekaj mlajših primerkov vrste *Coeloma martinezensis* iz zgornjega eocena so prav tako odkrili v Kaliforniji (formacija Martinez).

V oligocenu se pojavi kar nekaj vrst rodu *Coeloma*, ki pa se morfološko med seboj malo razlikujejo. Med njimi izstopa pogosta srednjeoligocenska vrsta *Coeloma (Paracoeloma) rupeliense*. Glaessner (1969) piše, da se rod *Coeloma* v Evropi pojavi v srednjem eocenu in sega vse do spodnjega miocena. Najmlajše primerke rodu so našli v miocenskih plasteh Danske (Feldmann 2003).

* Podane so vrste, najdene v literaturi.
1 Feldmann 2003, str. 1028, sl. 6.
2 Po Nyborg s sod. 2003.
3 Po Schweitzer in Feldmann 2002, tabela 4.

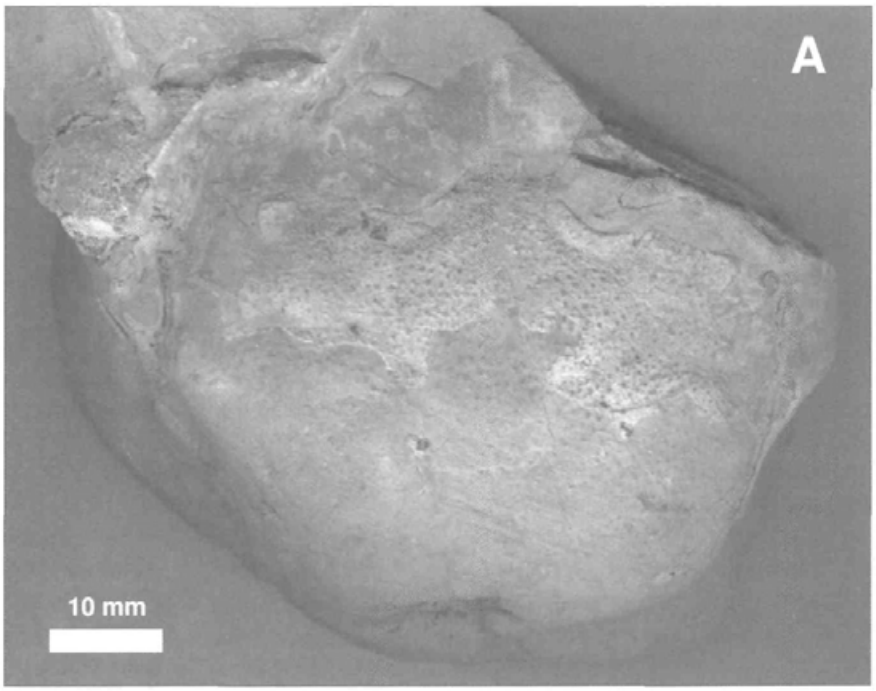

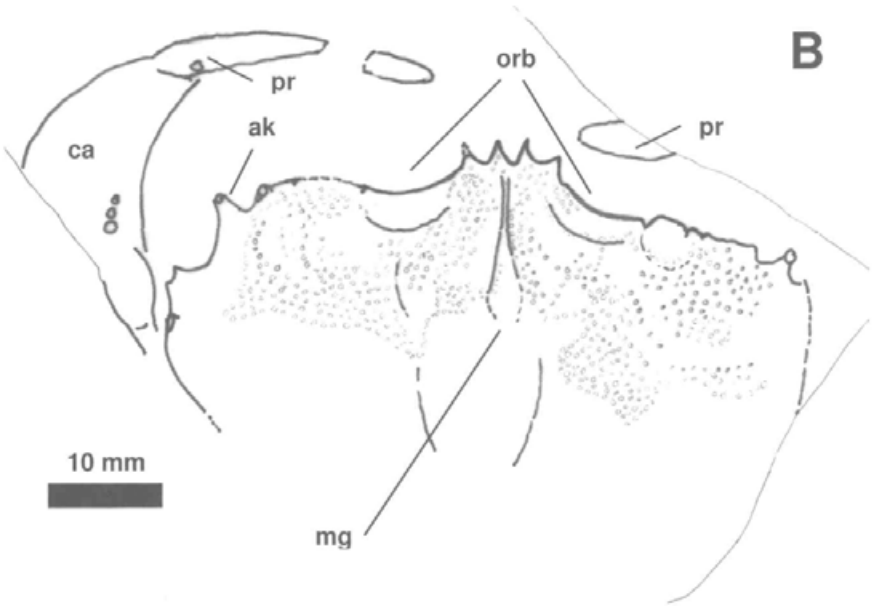

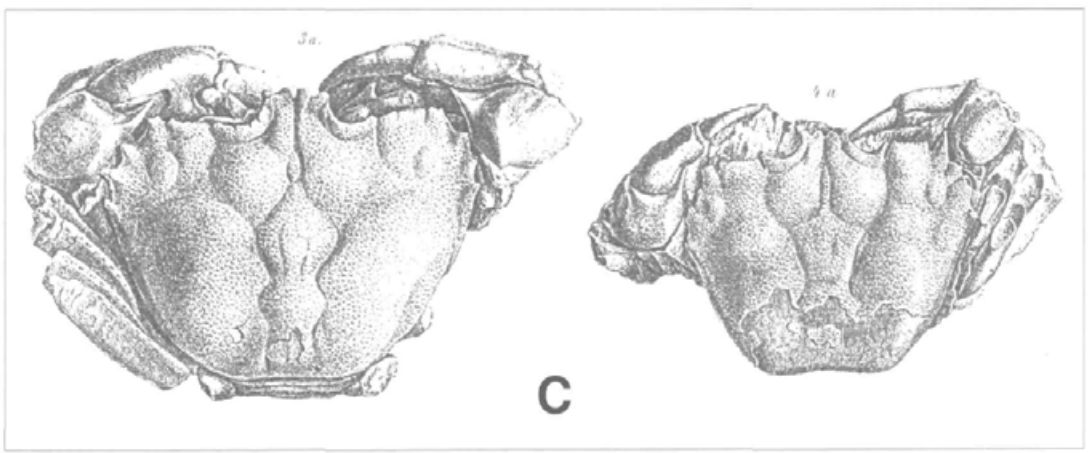

Tabela 1:
A Coeloma sp. iz Tunjiškega gričevja. Širina oklepa 65 mm. Foto: Matija Križnar.
B Skica istega primerka; orb – orbita (očesna odprtina), ak – anteriolateralne konice, mg – mesogastrična regija, ca – carpus (zapestje), pr – propodus. Merilo: 10 mm. Risba: Matija Križnar.
C Coeloma vigil – orignalni risbi po Bittner, 1875; tab. V, slika 3a in 4a. Primerka na sliki sta iz oligocenskih plasti v Italiji. (Risbi nista v naravni velikosti.)

Zanimive so najdbe rakov *Coeloma (P.) rupeliense* iz konkrecij, ki so bile presedimentirane v pliocenske oziroma pleistocenske sedimentne kamnine pri mestu Kallo (Belgija). Šele revizija rodu *Coeloma* bo pokazala dejansko število vrst in, kot navajata Karasawa in Schweitzer (2006, str. 61), naj bi raziskave že potekale.

O starosti primerka iz Tunjiškega gričevja

Najdeni in zgoraj opisani ostanek raka se je ohranil v konkreciji. Ker se le malo razlikuje od vrste *Coleloma vigil*, ki so ga našli v oligocenskih plasteh Italije, se pojavlja vprašanje starosti primerka. Ker natančne analize sedimentne kamnine oziroma konkrecij niso bile opravljene, obstajajo vsaj tri razlage: (1) da je kamnina, v kateri so konkrecije, starejša in ne spodnjemiocenske starosti (govška formacija, spodnjegovški člen); (2) da je bila konkrecija z rakom presedimentirana iz starejših (oligocenskih) plasti v mlajše (spodnjemiocenske); (3) da se je vrsta *C. vigil* obdržala na področju Tunjiškega gričevja vse do spodnjega miocena. Za rešitev tega problema bo potrebno opraviti nekaj dodatnih analiz (mikropaleontološke in sedimentološke) in dodatno raziskati širšo okolico nahajališča.

Zaključek

Fosilni raki so v nekaterih terciarnih plasteh Slovenije dokaj pogosti. Med dosedaj znanimi deseteronožnimi fosilnimi raki smo iz Tunjiškega gričevja poznali samo »kranjsko rakovico« *Tasadia carniolica* (Bittner 1884) in iz Tuhinjske doline vrsto *Macrophthalmus vindobonensis* (Križnar 2006a). Potepanja po hribovju okoli Kamnika so postregla z novimi najdišči in novimi odkritji fosilnih rakov, med katerimi je tudi opisani rod *Coeloma*, ki spada v družino Geryonidae. Njegove vrste se pogosto najdejo v sedimentnih kamninah eocena, oligocena in miocena. Tunjiški primerek je najbolj podoben vrsti *Coeloma vigil*, ki so jo našli v oligocenskih plasteh Italije. S tem pa se pojavlja tudi vprašanje starosti kamnine, v kateri je bil najden primerek. Nadaljnje raziskave številnih najdb fosilnih rakov iz okolice Kamnika bodo vsekakor prinesle še nova odkritja.

A Fossil Called Decapod Crab *Coloma* sp. from the (Gove Formations) Rocks of the Tunjice Hills

Summary

A new fossil called decapod crab *Coloma* sp. was found in the Lower Miocene (Govce Formation) rocks of the Tunjice hills. It represents the first Slovenian find of this genus. The specimen was preserved in the concretion. Preservation of the fossil is good but identification of the species is not possible. The Tunjice specimen of *Coeloma* sp. is almost identical to the Oligocene species *Coeloma vigil* from Italy. It can also be compared to Bittner's specimens of *C. vigil* (Bittner, 1875, Tab. V, fig. 3a). With this find the question of age determination has been raised. The new detail analysis of concretion sediment must still be carried out.

Viri in literatura

BAKEL VAN, B. W. M, FRAAIJE, R. H. B. & JAGT, J. W. M 2006: Synopsis of Cenozoic decapoda crustaceans from Belgium. *Revista Mexicana de Ciencias Geológicas*, v. 23 (3). 370–374.

BITTNER, A. 1884: Beiträge zur Kenntniss tertiärer Brachyuren-Faunen. *Denkschr. Akad. Wiss. Wien, Math.-naturwiss. Cl.* 1, 48/2. Wien. 15–30.

BITTNER, A. 1875: Die Brachyren des Vicentinischen tertiärgebirges. *Denkschr. Akad. Wiss. Mathem.-naturwiss. Cl.*, 34. Wien. 63–106.

FELDMANN, R. M. 2003: The decapoda: New initiatives and novel approaches. *Journal of Paleontology*, v. 77, no. 6. 1021–1039.

GLAESSNER, M. F. 1969: Decapoda. V: Moore, R. C. (urednik), *Tretise on Invertebrate Paleontology*, Part R, Arthropoda 4/2. Lawrence. The Geological Society of America, Inc. and The Universety of Kansas. R 399-R 533.

KARASAWA, H. & SCHWEITZER, C. E. 2006: A new classification of the Xanthoidea sensu lato (Crustacea: Decapoda: Brachyura) based on phylogenetic analysis and traditional systematics and evaluation of all fossil Xanthoidea sensu lato. *Contributions to Zoology*, 75 (1–2). Leiden. 23–73.

KRIŽNAR, M. 2006a: Najdba ostankov rakovic rodu *Macrophthalmus* (Decapoda, Brachyura) iz miocenskih plasti Tuhinjske doline. *Kamniški zbornik*, XVIII. Kamnik. 309–314.

KRIŽNAR, M. 2006b: Fosilne rakovice (Brachyura) – Zgradba in sistematika. *Društvene novice*, št. 34. Tržič: Društvo prijateljev mineralov in fosilov Slovenije. 23–28.

KÜHNEL, W. 1933: Zur Stratigraphie und Tektonik der Tertiärmulden bei Kamnik (Stein) in Krain. *Prirodoslovne razprave*, 2. Ljubljana. 61–124.

LARSEN, M., PIASECKI, S. & STEMMERIK, L. 2002: The post-basaltic Palaeogene and Neogene sediments at Kap Dalton and Savoia Halvo, East Greenland. *Geology of Greenland Survey Bulletin*, 191. 103–110.

LIENAU, H.-W. 1995: Das Eozän von Helmstedt. V: *Klassische Fundstellen der Paläontologie*, Weidert W. K. (urednik), Band III. Goldschneck-Verlag Korb. 172–179.

MIKUŽ, V. 2000: *Brotia (Tinnyea) escheri* (Brongniart) iz miocenskih plasti pri Tunjicah. *Geologija*, 43/1. Ljubljana. 43–53.

MIKUŽ, V. 2005: *Modiolus brochii* iz miocenskih plasti Tunjiškega gričevja. *Razprave IV. razreda SAZU*, XLVI-1. Ljubljana. 97–109.

NYBORG, T. G, VEGA, F. J. & FILKORN, H. F. 2003: New Late Cretaceous and Early Cenozoic decapod crustaceans from California, USA: implications for the origination of taxa in the eastern North Pacific. *Contributions to Zoology*, 72 (2/3). Leiden.

RAKOVEC, I. 1932: Zur Miozänfauna der Steiner Voralpen. *Prirodoslovne razprave*, 2. Ljubljana. 233–266.

SCHWEITZER, C. E. & FELDMANN, R. M. 2002: New Eocene decapods (Thalassinidea and Brachyura) from southern California. *Journal of Crustacean Biology*, 22 (4). 938–967.

VERHEYDEN, T. 2002: Decapods from the Boom Clay (Rupelian, Oligocene) in Belgium. *Bulletin de l'Institut royal des Sciences naturelles de Belgique, Sciences de la Terre*, 72. Bruxelles-Brussel. 171–191.

ŽALOHAR, J. 2006: Mineralizirane konkrecije Tunjiškega gričevja. V: *Mineralna bogastva Slovenije*, Scopolia, Suppl. 3. Ljubljana. 391–392.

ŽALOHAR, J., HITIJ, T. & KRIŽNAR, M. 2006: Preteklost odtisnjena v kamnu. *Prirodoslovni muzej Slovenije*. Ljubljana. 1–32.

ŽALOHAR, J. & ZEVNIK, J. 2006: Miocenske plasti v Tunjiškem gričevju. *Kamniški zbornik*, XVIII. Kamnik. 289–301.

Aleksander Sarnavsky
Šutna 7, Kamnik

70 let od najdbe mamuta v Nevljah

Ob 50-letnici najdbe mamuta v Nevljah pri Kamniku je izšla brošura o najdišču in poteku izkopavanja tega izumrlega velikana ledene dobe. Najdba je bila objavljena tudi v časnikih *Jutro* in *Slovenec*. Podrobnosti o sami prazgodovinski živali so bile 31. oktobra 1938 opisane v 18. številki revije *Življenje in svet* s kratkim naslovom Mamut. Avtor ni omenjen. Na koncu članka je le pripomba: po knjigi R. Castret *Deset let pod zemljo* (*Dix ans sous terre*, 1937). V tem obširnem članku poleg opisa mamuta, nahajališč in najdb omenja tudi najdbo v Nevljah.

Izkopavanje kosti ob Nevljici je trajalo 21 dni, in sicer od 14. marca 1938 do 7. aprila istega leta. Za tako dragoceno najdbo in edinstveno najdišče v tem delu Evrope je bil ta čas iz nerazumljivih razlogov vsekakor prekratek. Morda leži še danes tam kaj ostankov izumrlih živali in morebitnega orodja ledenodobnega človeka.

Od tega dogodka mineva že 70 let. Rekonstrukcija skeleta je na ogled v Prirodoslovnem muzeju v Ljubljani, samo najdišče pa bi morali predstaviti ne samo Kamniku, temveč celotni Sloveniji in Evropi. Lepo bi bilo, da se mamut vrne v Kamnik v naravni velikosti kot simbol in spomin na daljno preteklost pred 20.000 leti.

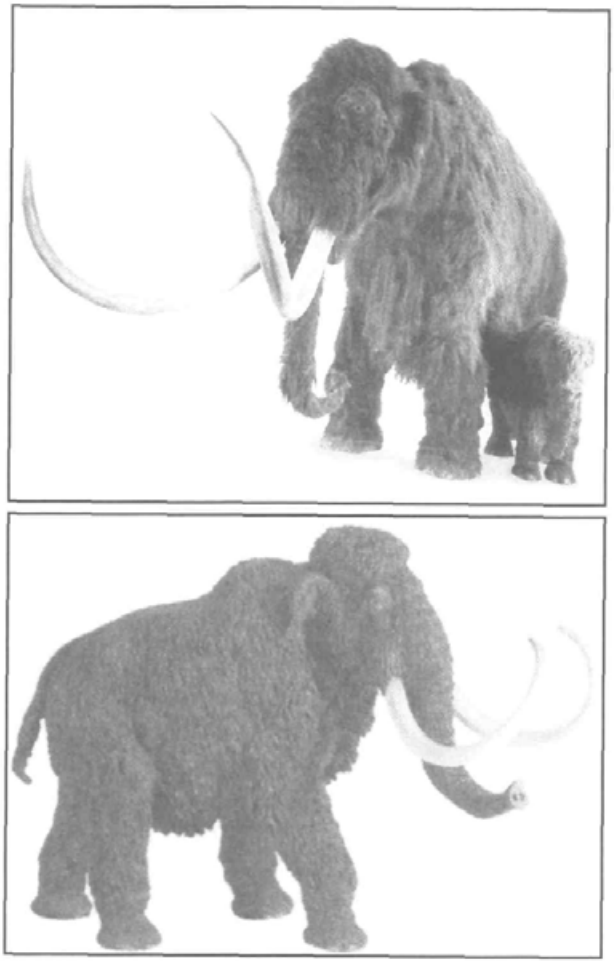

Mamut v volnenem zimskem plašču

Mamut

»To je bilo pred 20.000 leti ... Po evropskih planjavah je mamut izumiral.«

Konec najmlajše ledene dobe, ki je bila svojih dvajset tisoč let pred nami, ni globlje posegel v razmerje med človekom in živaljo. Živalstvo se je le počasi razvijalo, ker je bilo tudi podnebje le počasi milejše. Selitve živalskih vrst se niso ravnale po toplomeru, vsaj ne po našem, četudi je podnebje eden izmed elementov, ki določajo živim bitjem njihova bivališča, je to nezanesljiv kažipot. Toplokrvni četveronožci, ki se premikajo počasi, ne vedo, kod in kam naj tečejo, da bi našli svoje toplotno ravnovesje. Le ptice imajo svoj valitveni nagon, ki jih sili k selitvi.

Evropsko živalstvo ledene dobe je bilo približno takšno, kakor je danes v Afriki, pomešano z živalmi, ki so se preselile na začetku ledenega vala s severa. Ko je mraz popuščal, se je živalstvo bolj in bolj ločilo po pasovih podnebja. Živali so se selile v dveh smereh: na jug in na sever. Verjetno je bil prvi, ki je krenil v tropsko deželo, tiger, pozneje hijene in levi. Tudi velikana v volnenem zimskem plašču mamut in nosorog sta poiskala hladnejšo pokrajino, vendar sta slabo naletela, ko sta se skušala naseliti v severnem podnebju. V sibirskih stepah sta oba propadla. Poslednji so se na sever selili severni jeleni.

Ledena doba je pustila za seboj tudi spremembe podnebja v naših krajih. Dolga ledena doba, ki se je pričela z močnimi padavinami, je postajala pozneje bolj sušna in tudi hladna. Iz še nezadostno pojasnjenih vzrokov je začelo podnebje postajati zopet toplejše, povečala pa se je tudi množina padavin. Seveda ta prehod v toplejše obdobje nikakor ni bil preprost. Toplejšim dobam so sledile hladnejše. Šele po vsem tem je nastopila dolga toplejša doba.

Ledeniki, ki so bili v Bistrici najbrž v vsem tem hladnem obdobju, so se začeli umikati. Ogromne količine grušča in proda, ki se je nabiral, so začele drseti s pobočij v dolino. Voda, ki se je sproščala pri taljenju ledenikov, je pričela prenašati nakopičeni material in z njim zasula vso dolino ob Bistrici navzdol. V širšem delu doline pod Kamnikom je prod, ki je danes sprijet v konglomerat, počasi lezel na ravnino kamniškega polja.

Leta 1938 so pri gradnji mostu čez Nevljico v Nevljah pri Kamniku odkrili okostje mamuta. Ob njegovih kosteh so našli majhno rezilce iz črnega lidita (kremena), ki ga je nedvomno izdelal človek. Zato je prav gotovo, da mamut ni sam poginil, ampak ga je pokončal človek, ga raztelesil in pri tem lovskem opravilu izgubil omenjeno rezilce. Najdišče je prvi kraj, kjer so v kamniški okolici odkrili sledove ledenodobnega človeka.

Najdba tibije (piščali), ki je menda tudi mamutova, v naplavinah Kamniške Bistrice pod Mokrico je še starejša, pred odkritjem v Nevljah. Tu ni bilo orodja.

Zelo znana zaradi bogatih najdb kosti jamskega medveda je Mokriška jama na Mokrici nad Kamniško Bistrico. Imenujejo jo tudi Medvedova jama. Razen kosti jamskega medveda, ki jih je tu zdaleč največ, so

Krasna najdba je nedavno prišla na svetlo v moravskih Visronicah: pravo pokopališče mamutov. Na ozki površini so nakopičeni ostanki več ko 50 mamutov, mešani s severnim jelenom, konjem in sledovi človeškega bivališča, kjer so pobrali kipec mamuta, izrezan na oklu iste živali ... Pri nas pa je nedavno prišel kamniški »majmut« na dan (jezikovno naslonjen na srbsko: majmun-opica).

Vsi ti vzorci predzgodovinske umetnosti, opazovanja na brezštevilnih kosteh, osobito na zamrzlih truplih ob izlivu reke Lene, so prispevali, da sodi danes mamut med najbolj proučene živali iz prehistorične dobe.

Po knjigi R. Casteret, Dix ans sous terre, 1937

Kratko obvestilo o najdbi je objavila revija Življenje in svet.

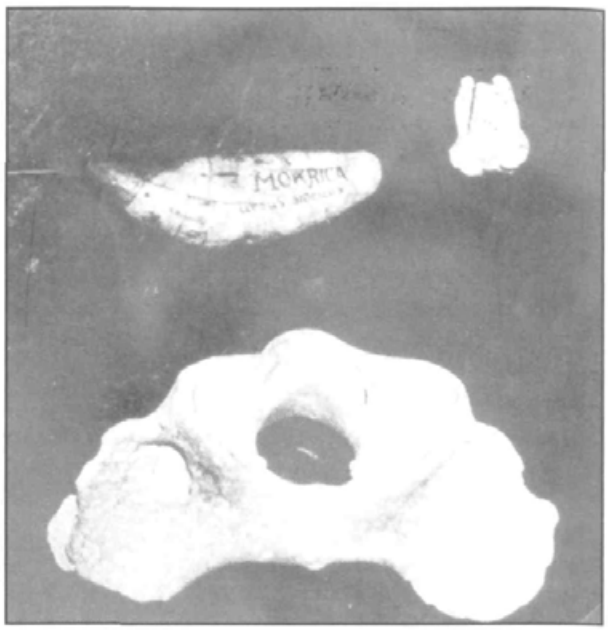

Najdbe jamskega medveda v Mokriški jami

bile odkrite v plasteh še kosti nekaterih drugih živali – volka, jamskega leva, kune, kozoroga in alpske jerebice.

Kot najvažnejše odkritje pa moramo vsekakor šteti najdbo kulturnih ostankov, ki nedvomno izpričujejo, da je jamo obiskoval ledenodobni človek. V jamskih sedimentih so ležale koščene konice, izdelane iz odlomkov cevastih kosti jamskega medveda ali pa iz jelenovega rogovja. Odkritih je bilo tudi nekaj primerkov kamnitega orodja.

Izkopavanje v Nevljah je vodil dr. Franc Kos, raziskal pa arheolog Srečko Brodar, prvi raziskovalec paleolitika na Slovenskem. Srečko Brodar (1893–1987) je leta 1928 v jami Potočki zijalki na Olševi 1700 m visoko v Karavankah odkril prvo paleolitsko postajo v Sloveniji in hkrati postavil tudi temelje strokovnemu raziskovanju jamskih sedimentov pri nas. (Josipovič 1993)

Kratko obvestilo o najdbi je objavila revija *Življenje in svet* v Ljubljani. V daljšem članku je bil opisan mamut kot najbolj raziskana in preučena prazgodovinska žival.

Mamut (*Elaphas primigenius*) je dobil ime po francoskem raziskovalcu Georgu Cevierju (1769–1832), ki je postavil primerjalno anatomijo za podlago zoologije, utemeljil paleontologijo, poskušal razložiti nastanek vrst s teorijo katastrof.

Kar se tiče imena mamut je odpotoval v »Tartarijo«, to je današnji Tatarstan v ruski federaciji ob reki Volgi. Tu so namreč kmetje kdaj pa kdaj našli v zemlji številne kosti, ki so jih pripisali velikanskim krtom (mammant), iz česar je znanstvenik skoval mammoount, ki označuje žival, ki biva pod zemljo. Ta nekoliko čudna razlaga kaže na primitivno prirodoslovno znanje tatarskih kmetov.

O velikosti mamuta kot prazgodovinske živali so v primerjavi s človekom vedno pretiravali, tudi v mnogih poljudnih spisih, ki radi označujejo sodobne vrste kot degenerirane in manjše v primerjavi z daljnimi sorodniki. Neredko beremo, da je mamut dosegel 6 m višine in še več. Mnoga okostja pričajo, da ni presegel velikosti današnjih slonov, največ 3,5 m do 4 m. Druga zmota, ki so jo do pred kratkim zagovarjali celo naravoslovci, pa je, da so okostje rekonstruirali vodoravno. V resnici pa je imel prednje noge višje, podobno kot žirafa ali hijena. Tudi afriški slon ima hrbtenico nagnjeno in se mu ne da naprtiti nosilnice.

Afriški slon se ponaša z velikimi uhlji, ki mu služijo kot pahljača za uravnavanje telesne temperature. Mamut je imel majhna ušesca, še krajša kot indijski slon. V prazgodovini je obstajalo približno 300 vrst slonov, preživeli sta samo dve: afriški (*Loxodonta africana*) in indijski slon (*Elephans maximus*).

Sloni imajo redko dlako, izkopani mamut pa je bil porasel z gostim in dolgim runom iz rdečkaste podlanke in črne žime, zlasti dolge na vratu, kjer je segala do kolen.

Mamut je poleg volnatega nosoroga edina fosilna žival, ki so jo našli zmrznjeno v celoti in toliko ohranjeno, da so mogli analizirati kri, pod mikroskopom proučiti sestavo ožilja in zabeležiti vsebino želodca, ki ponavadi vsebuje dosti jelovih vršičkov.

Eskimi so od nekdaj nahajali mamutska trupla, preden so se zanje zanimali zoologi. Mast so uporabljali sami, meso pa so metali psom za hrano.

Tako se je veliko paleoloških najdb izgubilo. Obstaja zapis, da so si člani znanstvenega shoda leta 1905 v Petrogradu dali postreči z biftekom iz oledenelega mamuta. Največ najdišč mamuta je bilo raziskanih v Sibiriji. Kje se je mamut pojavil na zemlji in kje je poginil, se še danes ne da ugotoviti. Večina najdb je bila naključnih. Živel je v Evropi, Aziji in Severni Ameriki (danes je dokazano, da je živel tudi v Južni Ameriki). V Avstraliji ga ni bilo. Najstarejša nahajališča so v Angliji, Rusiji, na Češkem (Moravska) – po terciarnih ozemljih, novejša okostja so se našla v spodnjih plasteh kvartarnih naplavin evropskih rek in v jamah, kamor so jih zvlekle roparice ali človek. V jamah je malo mamutovih ostankov, saj so bile živali prevelike, da bi jih hijene mogle zvleči v svoj brlog. Tudi človek je odnašal le manjše dele v svoja zavetišča, ogrodje pa je pustil na mestu.

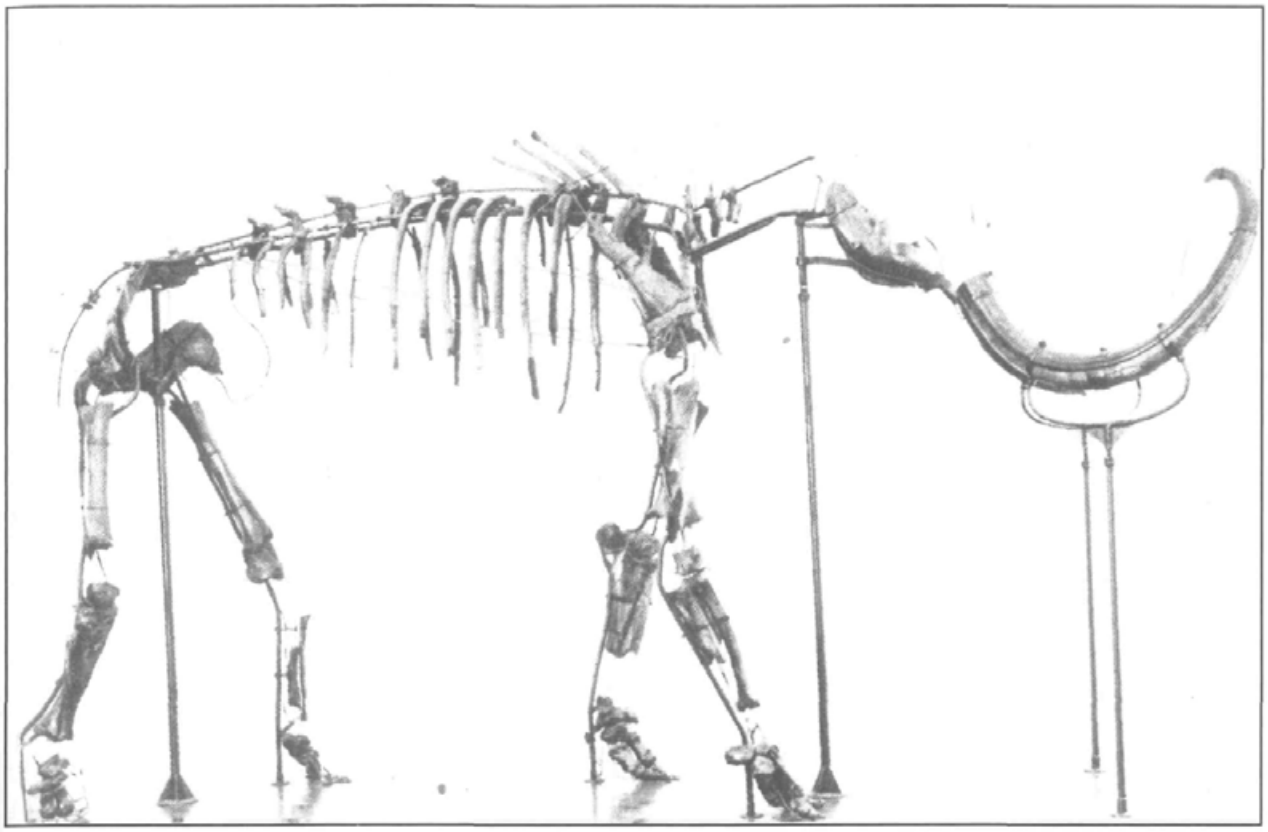

Rekonstruiran skelet (brez glave) neveljskega mamuta hrani Prirodoslovni muzej v Ljubljani.

Živalstva kamene dobe ne poznamo le po okamninah, marveč predvsem po podobah, ki so jih narisali jamski ljudje, ko so upodabljali lovne živali. Nekatere skulpture, zlasti pa risbe in podobe iz paleolitika, sodijo med najpomembnejša umetniška dela človeštva. Leta 1864 sta raziskovalca Édouard Lartet (1801–1871) in Henry Christy (1810–1865) odkrila v votlini La Madeleine odlomek slonove kosti, v katero je bil vrezan imeniten mamut.

Vsi vzorci predzgodovinske umetnosti, opazovanja kosti, posebno na zamrzlih truplih ob sibirskih rekah, ter sodobna tehnologija so prispevali k novim odkritjem zoologov o mamutu.

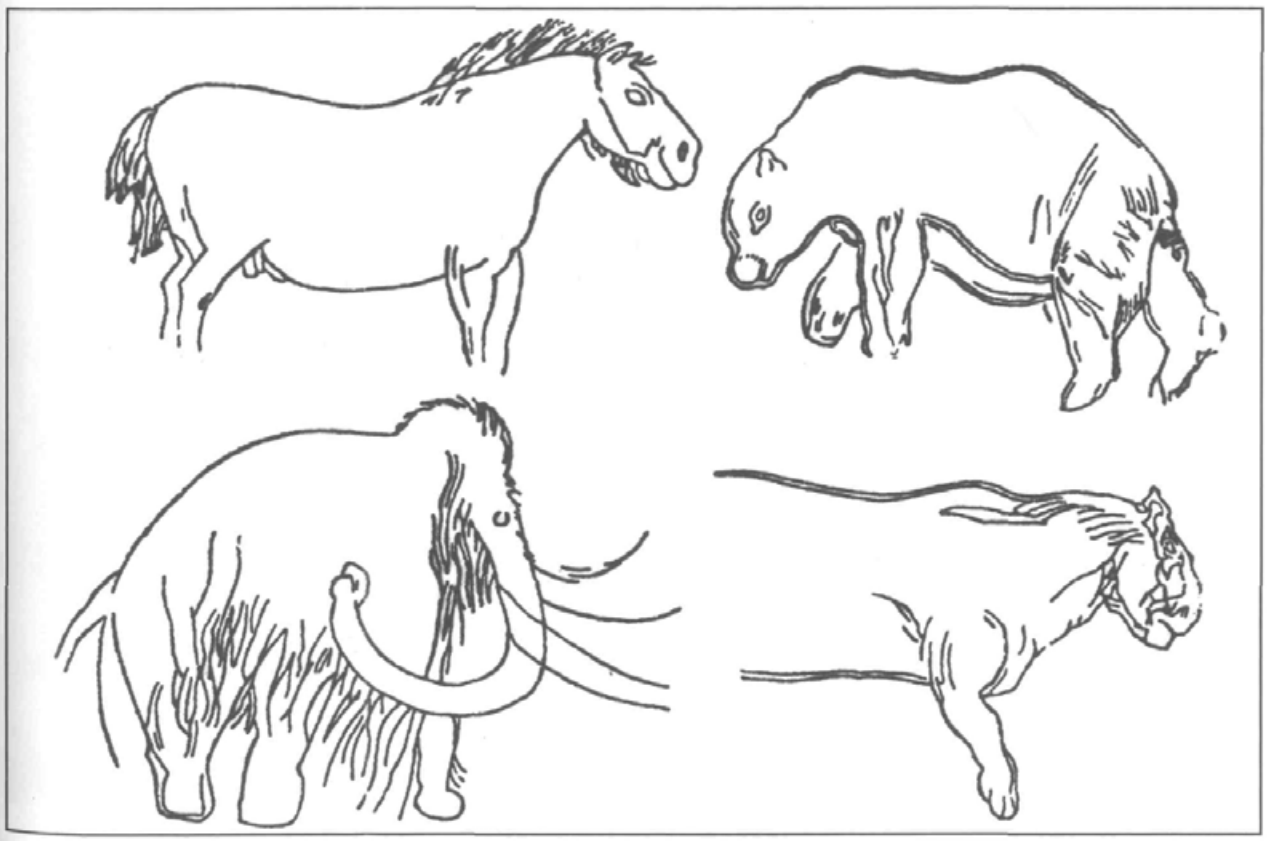

Divji konj, jamski medved, mamut in jamski lev – po risbi iz neke jame v južni Franciji

Rekonstrukcija zadnje noge mamuta, najdenega pod ledom ob reki Leni v Sibiriji. Prve izkopanine so tu našli že leta 1799.

Lani so odkrili zamrznjenega mladiča mamuta v Sibiriji, ki bo lahko dal končno odgovor, zakaj so te živali izumrle, ter hkrati osvetlil proces podnebnih sprememb. Mamuta raziskujejo strokovnjaki na Japonskem. Šestmesečni mladič, ki ga je na oddaljenem območju avtonomne regije Jamal-Nenets maja po naključju našel lovec na severne jelene, je praktično nedotaknjen. Na njem je še vedno nekaj dlake. Žival, ki so jo ljubkovalno poimenovali Ljuba, je vsekakor najbolje ohranjen zamrznjen mamut. Rep in ušesa so mu očitno odgriznili plenilci.

Zadnje teh velikih živali so verjetno hodile po zemlji pred 4000 leti. Znanstveniki zdaj razpravljajo, ali je bilo njihovo izumrtje posledica podnebnih sprememb ali tega, da so bile plen ljudi. Japonski strokovnjaki z medicinske fakultete Jikei, kjer je zdaj mamutov mladič, upajo, da bodo s pomočjo zamrznjenega trupla razkrili vrsto skrivnosti o tej veliki živali.

Približno 130 cm dolgega mamuta sive in rjave barve so preiskali z računalniško tomografijo, ki ustvari tridimenzionalne slike s skoraj kirurško natančnostjo. Cilj znanstvenikov je ugotoviti: kaj je bil vzrok njegove smrti, kaj je jedel, kakšno je bilo ozračje v zadnji ledeni dobi in primerjati podatke z današnjimi. Morda bodo raziskave osvetlile tudi kamniškega mamuta.

50 Years since Mammoth Findings in Nevlje

Summary

The paper draws attention to the 50th anniversary of the mammoth findings in Nevlje and the things that had happened to this animal.

Viri

BEZEK, B. in D. 1998: *Po sledeh neveljskega mamuta*. Kamnik: Osnovna šola Frana Albrehta.
BRODAR, M. 1959: Mokriška jama, nova visokoalpska aurignaška postaja v Jugoslaviji. *Razprave SAZU*. 419–469.
Časnik *Jutro*, Ljubljana 16. marec 1938.
Glasnik, 1939, št. 20.
LEWINSHON, R. 1956: *Živali od davnine do naših dni*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod.
Mamutov mladič razkriva podnebje zadnje ledene dobe, *Ljubljanski dnevnik*, 9. januar 2008.
ŠIFRER, M. 1957: Pleistocenski razvoj Kamniške Bistrice in pritokov. *Kamniški zbornik*. 256–271.

Strokovnjaki z medicinske fakultete Jikei na Japonskem, kjer je mamutov mladič, so prepričani, da bodo s pomočjo zmrznjenega trupla razkrili vrsto skrivnosti o tej živali.

Anica Gladek o sebi

Rodila sem se v Domžalah leta 1942. Osnovno šolo sem obiskovala na Trebiji v Poljanski dolini, takratno nižjo gimnazijo v Domžalah, višjo pa v Kamniku. Sem diplomirana geografka in zgodovinarka. Leta 1968 sem šla na avdicijo za radijske napovedovalce na RTV Slovenija, jo uspešno prestala in potem sem opravljala to delo polnih 28 let, do upokojitve leta 1997. Pesmi sem začela pisati v gimnazijskih letih, potem pa je šla moja muza na zelo dolg dopust. Leta 2003 sem se vpisala v literarni krožek pri društvu Lipa v Domžalah. Moje pesmi so objavljene v petih društvenih zbornikih, imela sem že tri Literarne nokturne na RTV Slovenija, sodelovala na raznih natečajih po Sloveniji, kjer sem prejela tudi eno drugo nagrado, pripravljam pa tudi različne recitale, npr. o Tagoreju, kitajski liriki, Linhartu, Trubarju, Lokarju, Prešernu, Cankarju, Župančiču, najbolj odmevna pa sta bila literarni večer s Tonetom Peršakom ter predstavitev Življenja in poezije A. S. Puškina. Imela sem že tudi veliko tečajev pravilnega in lepega govora slovenščine, take, kot sem se je naučila na radiu pri pokojni prof. Ani Mlakar. V Kamniku živim 42 let.

Ob jasnih nočeh
se ustavi nad mojo teraso
véliki voz,
da me popelje po zvezdnih poteh.
Glavo ovenčam
z vencem najlepših misli
in se povzpnem v višave.
Tam doli na zemlji
nešteto črnih pik,
kaj drugega kot moje težave.
Le naj ostanejo tam,
zjutraj jih bo posrkalo sonce.
Jaz pa z vélikim vozom vso noč
obiskujem najlepše nebeške konce.

Na steno obesim
novo okno v svet.
Molčim.
Tudi to je odgovor.
Na besedno dvorišče
spustim jato golobov miru.

Dan vedno prehodi vse stopnice do vrha.
Tam upehan obsedi, se ogrne v plašč noči,
z zvezdami posut.
Pa me zviška gleda dan,
kaj počnem na pragu noči.
Olupim si obleko,
izmijem popotni prah,
ukrotim nagajive kodre možganske pričeske,
se potopim v toplo, dišečo peno miru.
Slišim, kako moja koža
svileno zašelesti pod tvojimi dlanmi.
Noč tiho stopa
po žametnih stopnicah do jutra.

Ne spim.
Noč ne spusti žaluzij
na moje oči.
Pogled koraka
po stropu
iz kota v kot,
se sreča s pajkom,
pokramlja
in se zmeni
za vzorec mreže
novega dne.

Na večer se bom ovila
v tančico žametnega mraka,
se usedla za mizo
z dišečo svečo,
vrgla mrežo misli
v morje časa
in si nalila čistega vina.

Ne bi hotela biti več mlada.
No ja,
morda bi kaj za hip obdržala,
pa ne za dolgo,
ker bi stvar dolgočasna postala.
Naj vse gre naprej,
naj se delajo gube,
vsaka je povest zase,
zgodba za mene in druge.

Ko veter žužnja molitve
v zimski večer,
v moji sobi
meljejo mlini časa
žito za kolače
dišeče po toplem domu.

V plesni dvorani vesolja
vsi igramo in plešemo
pod eno taktirko.
Vzdihujemo,
ljubimo,
sovražimo,
smo povezani v vrtenju,
v gibanju brez prestanka.
Naše bivanje
je večna uganka.

Popisala sem vse doline,
gore in ravnine
z mislimi nate,
ko si bil daleč.
Srečala sva se gori
na rimski cesti,
se objela, poljubila
in si obljubila,
da se snideva spet
na križišču
najinih radosti.

Kaj bi drugega počel sanjač
kot sanjal.
Na stenah prijazne slike
o lepoti, pravičnosti
in različnosti tega sveta.
Udobno se nasloni
na svoje misli
in se zlekne
v dišeče senene svisli
svoje mladosti.

Ne znam igrati
kitare, ne klavirja.
Kakšna škoda,
dnevi bi krajši bili.
Kako pregnati dolge ure teme
okrog božiča, se dvigniti iz niča
neprespanih noči?
Samo hodi,
pohajkuj po ovdovelem polju,
žaluj z drevesi zdaj,
ko zapustila jih je babuška jesen
in odvihrala s svojo pisano opravo
na krilih vetra.
Kam? Ne vem, ne vem ...

Mesto ob morju
hiti jeseni v objem,
sonce dežuje prijazno toploto,
jaz pa pohajam, pohajam.
Na obali zamišljeno
kimajo palme, pod njimi zavržena čustva
razgretih poletnih noči,
morda bodo znova vzcvetela spomladi
kot rože in vse žive stvari.
Pohajam,
pozdravljam borovce ob poti,
galebe, golobe,
kormoran v elegantni črnini
se pelje na lov.
Na punti objamem svetilnik.
Družno mežikava mornarjem
in ladjam, ki plujejo v pristan,
sonce tone.
Dan se je ovil v moder pajčolan.

Za hude čase
hranim v omari meglice,
lepo zložene, skrbno urejene,
za tiste dni,
ko okrog vogalov
veter rohni, metež besni.
V najljubši zagledam svoj ribnik,
kjer se potapljam med lokvanji,
se rokujem z ribami, žabami,
kot ikrnica odlagam težave,
modrujem o naravi,
o krapovi težavi,
ker je bojda malo pretežak.
Dovolj je, obrnem hrbet,
potopim se v blagodejni mrak.

Staranje
je potovanje k zvezdam,
k sebi in drugim.
tedaj ti je širina dana,
ni pregloboka modrina oceana,
ni previsoka najvišja gora.
Jasno je,
kaj se zgoditi mora.

Urška Tomec o sebi

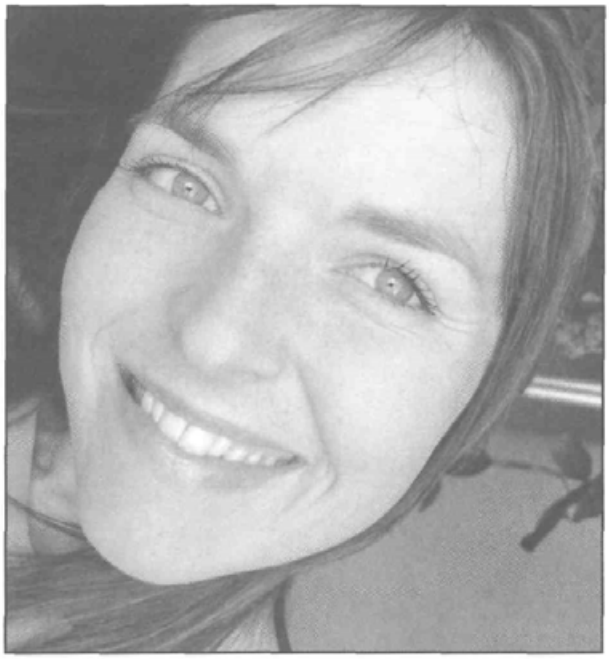

Zelo me je presenetilo povabilo, da se »ovekovečim« v Kamniškem zborniku. Da prepustim nekaj pesmi, ki sicer ležijo, prekrite s prahom, v enem izmed predalov, da prebudim nekaj zaspalega, pa še vedno tako živega, kot je vsak boleč in navidez neresničen spomin v meni. Skratka, da povem nekaj o sebi. Da izstopim kot Urška. Taka, kot sem.

Rodila sem se staršema Antoniji in Antonu Tomec 14. 12. 1979 v Ljubljani. Najnežnejša leta sem delila s starejšo sestro Eriko, kasneje pa se nama je pridružila še Vesna. Vse življenje živim v Podgorju. Do pričetka študija pa je bil moj vsakdan trdno povezan s Kamnikom. Predšolsko življenje je bilo povsem brezskrbno, v varstvu že pokojnih starih staršev, vaških sapic, v znamenju kobilic v lončkih, dogodivščin na travnikih, obveznih odrgnjenih kolen ... Na osnovnošolska leta, ki sem jih preživela v Osnovni šoli Toma Brejca, me vežejo resnično lepi spomini – na prijatelje, sošolce in učitelje. Moj umetniški Jaz je v tem času dobil neskončen razmah: vse me je zanimalo in v vsem sem hotela biti najboljša. Tu so zadihale moje prve nebogljene in nagajive pesmice, tu sem doživela prvo lepoto in širino slovenskega jezika. Knjige sem požirala. Moja domišljija ni imela meja. Ljudje, ki so me obdajali, so me spodbujali.

Srednješolska leta so bila prežeta z iskanjem lastne poti. Na gimnaziji v Kamniku sva se srečali tudi s profesorico slovenskega jezika Anico Grilj, ki se ji imam veliko zahvaliti. Za mojo poezijo je bil to čas velikih obljub: veliko sem napisala v upu na rojstvo prve knjižice, kar pa se ni nikoli zgodilo. Pisala in objavljala sem veliko. Moje pesmi so bile odraz moje bolečine, razočaranj, zame življenjsko pomembnih vprašanj, skratka mojega življenja in razmišljanja. Ugotovila sem, da znam napisati, kar ljudje hočejo slišati; ob tem pa sem včasih izgubila občutek, da bi napisala tisto, kar želim povedati. Tedaj je bilo zlato Cankarjevo priznanje velika potrditev mojih naporov, raziskava Slovenske reke v slovenski poeziji, ki sva jo naredili s prijateljico Anito, užitek, odličen uspeh pri maturi pa del poti do cilja.

Odločila sem se že pred zaključkom gimnazije. In vendar sem stala na pragu filozofske fakultete, sama, pogumno sem zakorakala, da še enkrat preverim, čemu se bom odpovedala s študijem medicine. Ni bil slovenski jezik, pač pa moj širši jaz, česar se zavedam šele sedaj. Rada sem zdravnica, a bi v življenju rada odigrala še mnogo drugih vlog.

Študij me je odnesel, ne da bi se zavedala lastne moči. Poskušala sem z raznimi oblikami izražanja, od petja, risanja, kiparstva, brala sem prozo in poezijo, pisala zase o svojih doživljanjih v dnevnik, podpirala sem »svojega umetnika«, vsakdan pa je prinašal svojo ostrino. Ni bilo lahko. A mi ni žal.

Konec študija me je malo omehčal, me ponovno skozi pisanje mojih popotnih izkušenj in doživljanj ter različnih prispevkov za časopise privedel nazaj v svobodnejši svet, svet domišljije, ki si je vzamem, kjerkoli, kadarkoli, kolikor je le mogoče. Ugotavljam, da je tu še vedno moj dom. Čakam, da me bo poiskala nova pesem, potem jo bom zapisala. Do tedaj pa bom svojo pesem življenja pela, brez obžalovanja, kakor jo najbolje znam. Še toliko pesmi je v meni. Za zdaj je pomembno, da se tega zavedam.

Pesem

Klepet v daljavi,
šumenje v glavi,
prepir v zraku,
tema v mraku,
sapa v tišini,
praznina v globini,
odmev v sobi,
kri v venah,
morje v penah,
zelenje v listih,
sled v mislih.
Solza na licu,
usta v klicu,
hrepenenje v srcu.
Srce na prtu.

Razkošje v travi

I

Razkošje v travi
ko pomlad pride vasovat
ko kmet je bogat
ko zemlja je zbujena
ko drevesa ozelenijo
in ko rože zacvetijo
ko je trava previsoka
ko je voda pregloboka
ko nebo je predaleč
in ko sta blizu
med bilkami trave
ju opajajo vonjave
divje rdeče rože
od mokre kože
lepljive in mlade
med travnimi bilkami
skrita in tiho
vdih in izdih
in poljubi bilk

II
Razkošje v travi
utrip v naravi
kot en sam je
in on in ona
in cvetice okrog njiju
in kar naenkrat
ponevedoma tiha
se ena znajde med prsti
in že se prešteva
ljubi ne ljubi
in pada list za listom
in nazadnje pade
bel ali rdeč
in še vedno oblaki
so nad glavo
a ti hočeš mednje
da ta vonj
vonj po travi
vonj po naravi

III
Razkošje v travi
rože v glavi
plete si kito
prečudovito
še za glavo njegovo
čeprav ga ni tu
najlepše rože
zanj je izbrala
potem leže
med dolge bilke
vsa sama in mirna
in vidi le nebo
vidi le sonce
čuti le travo
le trepetanje
le žgečkanje
le smeh in vrisk
in tik tak
hitreje ter počasneje

Soncu
Vem, da sonce bo sijalo,
isto sanjalo,
vsako jutro znova vstalo,
zvečer zahajalo.
A vedno bolj bo obledelo
prišlo na nebo,
izpito vedno bolj se zdelo,
vedno manj toplo.
Nekoč bo sonce ugasnilo,
ko mene več ne bo,
preveč solza bo posušilo,
preveč prejokalo.
Takrat kot zvezda bo vzdrhtelo
in slast izdihnilo,
razlilo bo svetlobo belo,
se pogreznilo v temo.

Ko da bi slišala tvoj glas
in skoraj videla obraz
se mi je zazdelo.
A to je bil le kmetov bas
in bil je ta pomladni čas,
me sonce je prevzelo.
A vem, da bil si v bližini,
saj tvoja sled še v sipini
mojih dni leži.
Zapoje veter v tišini,
poljublja čelo vsej modrini,
oblake razbeži.
Zamirali so kmetov basi,
ostala sem na prazni jasi,
le solze so šumele.
Večer se spuščal je počasi,
roka v roki šla po vasi ...
Rože uvenele.

Le še ajda meče svoj rdeči okras
na vse strani neba;
vstala je obledela jesen.
Za menoj iz kozolca diši seno
in lipa pred mano stega
rogovilaste prste med težke oblake.
Pri tleh se plazi megla,
nad njo pa lebdi nežen mrak,
zvezde so za nekaj časa ugasnile,
zvonovi pa nabrusili svoj svinčeni rezki zvon.
V deželo je prišla jesen, da,
in tišina se je že skoraj naselila po naših domovih.
Strahovom smo vdihnili duše
in misli poslali na dolgo pot.
Jesen se je naselila med nami in v nas.
In gotovost, da za njo pride zima.
Kako v meni gloje jesen!

Vstati, sprehoditi se,
pognati kri po žilah,
tja v možgane, v krvavo kepo!
Misli mislim;
misli mislijo
misleče misli mislecev.
Mišljenje ...
Moder modrec modruje
modre modrosti modrih.
Je modrec še moder?
Modrec misli misli
v mislih mislečih.
Zato je moder.
Jaz pa mislim že stokrat
premišljene misli modrih,
zame so modre, kolikor mislim.
Modrina misli so modre misli.
Zame.

Barbara Savenc, dipl. umet. zgod.
Medobčinski muzej Kamnik
Galerija Miha Maleš

S črto skozi življenje Tone Žnidaršič (1923–2007)

Akademski slikar Tone Žnidaršič je ustvaril nevsiljiv likovni opus. S svojimi risbami se je skoraj neopazno dotaknil našega življenja, vtisnil se nam je kot misel, ki se nezavedno ujame v spominsko zanko.

Ko sem pričela iskati sledi, da bi obenem ne zabrisala, ampak obzirno ujela njegovega duha, je zazvenel spomin ob ponovnem ogledovanju risbe anatomskega prereza prsnega koša in v profilu zajete človeške glave z vrisanimi dihalnimi potmi. Ne da bi se tega prav zavedala, da so risbe njegove, sem si tedaj davno skušala zapomniti razporeditev organov. Skoraj pozabljen, na polici že dolgo samevajoč priročnik profesorja dr. Mirka Derganca z naslovom *Osnove prve pomoči za vsakogar*[1] je pred menoj razprl bistvo slikarja in predvsem risarja, ki se je s svojim mojstrskim obvladovanjem risbe brez vsakršne želje po gledalčevem odmevu dejansko neizbrisno zapisal v generacije tistih, ki so iskali znanje.

Kot mojster popolne črte je Tone Žnidaršič, obdan z ovojem pokončne drže,[2] nepopustljive predvsem do sebe, zapisal svoje življenje z risalom, ki je sledilo suverenim gibom roke. Predan osnovnim načelom delavnosti, vztrajnosti in doslednosti, se je risarskemu svetu posvetil v celoti, z vsem svojim bistvom. Tako je pustil pečat zlasti tistim, ki so pri njem iskali poti v likovni svet, pri nekaterih tako neizbrisen, da se zdi, kot da v njih živi naprej. S črto, ki se ji skoraj nikoli ni pridružila barva, se je sprehodil skozi življenje tekoče in brez zastojev. Nikoli iščoč, negotov ali omahujoč je v risbi zaobjemajoče poletel v trdni jasnosti in se z njo opredelil za bistveno, najpomembnejše, odločno, ne da bi ga zapeljevala naključja ali ovinki. Postanek je od njega zahtevalo le telo[3] kot piko ob koncu stavka. Premočrtno je zajel svoje življenje in življenje svojih likov v nepretrganem loku, ki je premolknil le, kjer je bilo potrebno, da je zaživel temperament. V risarskem opusu tako odsevata neizmerna človeška potrpežljivost in volja, da z njo v neskončni vadbi in slednjič virtuoznem mojstrstvu zapiše svojo rdečo nit, ki je stremela k povsem metafizičnim, a vendar konkretnim geometrijskim likom, kot jim je pravil, čeprav so nastala telesa, oblikujoča likovno vesolje, kjer sta se ujeli njegova samota in tišina sodobnega renesančnega humanista.

Tone Žnidaršič se je rodil 5. novembra 1923 v Podgorici v Dobrepolju. Že zgodaj, pri sedmih letih mu je *umrla mati, oče pa se je ponovno poročil. Iz krajev*, kjer so doma številni podobarji, rokodelci in je otrokom prirojen občutek za material in delo, ga je vodil smisel za risbo, ki ga je v fantu zaznal in prepoznal osnovnošolski učitelj Tone Ljubič. Po končani šestletni osnovni šoli v Dobrepolju sta ga z župnikom Antonom Mrkunom za dve leti poslala v meščansko šolo v Ribnico, da se bo pozneje lahko vpisal na tehniško srednjo šolo

Foto: Dušan Sterle

v Ljubljani. V Ribnici je stanoval pri mecenu in notarju Lavriču. Leta 1937 se je vpisal v 1. letnik kiparskega in rezbarskega oddelka na Državni moški obrtni šoli, ki je bila del Državne tehniške srednje šole v Ljubljani. Splošno znana pa je (bila) kot Umetnostno-obrtna šola, ki je bila »po uradni stopnji sicer nižja šola, a po svojem ustroju in pomenu bližja srednji šoli za umetnostno obrt.«[4] Za vpis je moral učenec izpolnjevati nekatere pogoje, in sicer, da je imel končana vsaj dva razreda srednje ali meščanske šole, šest razredov osnovne šole in najmanj 14 let. Na šoli je imel kiparski oddelek prvenstvo, kar sta dokazovali tudi »vzorni učilnici za kiparstvo v lesu in v kamnu ter pripadajoči pomožni prostori s centralno lego«. Bil je tudi najstarejši oddelek na šoli s polnim naslovom »oddelek za lesno

1 Priročnik je izšel leta 1963 in dočakal tri dopolnjene ponatise v visokih nakladah. Leta 1969 ga je dopolnil srbohrvaški prevod.

2 Milan Šuštar je v spominskem članku zapisal: »Ko so se prijatelji podali na Triglav, je šel z njimi in na vrh tudi prišel. Sovražil je licemerstvo, potrošniško miselnost, bil je skromen, tuje mu je bilo pridobitništvo. Žal pa je tudi res, da si je s svojo načelnostjo in doslednostjo marsikdaj zagrenil življenje in zaradi tega pogosto težko živel. Z ljudmi je bil prijazen, vedno pripravljen na pogovor, nikoli ni izbiral sogovornika, cenil je preprostega človeka, se mu znal prilagoditi, in izobraženca. Vsi, ki smo prihajali k njemu na obisk, se ga bomo spominjali predvsem po resnih pogovorih, zlasti o umetnosti.« V In memoriam. Tone Žnidaršič (1923–2007) v časopisu Kamniški občan, 10. maj 2007.

3 »Med drugo svetovno vojno so morali Tonetu Žnidaršiču zaradi zastrupitve odstraniti palec na nogi. Ker je bilo ranjencev veliko, zdravnikov pa malo, so se ob nastopu gangrene odzvali tako, da so mu amputirali nogo pod kolenom. Za 18-letnega fanta je bil to hud udarec.« Za podatke o življenju Toneta Žnidaršiča se iskreno zahvaljujem g. Milanu Šuštarju. Glej tudi Milan Šuštar In memoriam. Tone Žnidaršič (1923–2007) v časopisu *Kamniški občan*, 10. maj 2007.

4 Več informacij glej *Spominska knjiga 1888–1938, Ob 50-letnici izdala Državna tehniška srednja šola v Ljubljani*, Ljubljana 1938.

in kameno kiparstvo«. Zanimiva je podrobna predstavitev šolanja, ki jo je zapisal Saša Šantel: »Kiparska šola vzgaja dobre obrtnike, ki so izučeni v splošnem cerkvenem in izvencerkvenem podobarstvu ter so sposobni izvrševati kipe iz lesa, kamna, umetnega kamna (štuka), jih zlatiti, polikromirati, patinirati itd. /.../ Ni potrebno posebej naglasiti, da se delo današnje kiparske šole znatno razlikuje od dela v prejšnjih letih. Imeni profesorjev kiparjev Alojzija Repiča in Franceta Kralja, ki prednjačita po času vodstva tega oddelka pred drugimi profesorji z razmeroma kratko dobo službovanja (Gangl, Mis, Bernekar), povesta poznavalcu dovolj. Pod vodstvom profesorja Franceta Kralja, ki je zastopnik izrazito moderne smeri, so seveda izginili stereotipni izdelki prejšnje dobe ter so se umaknili oblikam, ki ustrezajo zahtevam sedanjega časa. Prava podlaga delu na vseh treh oddelkih je risanje in modeliranje, katerega imajo vsi učenci v skupnih učnih urah pri profesorjih Gojmirju Antonu Kosu in Antonu Severju. Profesor in akademski slikar G. A. Kos je pouk risanja prilagodil potrebam teh oddelkov ter skrbi za to, da se učenci in učenke temeljito nauče dekorativnega in figuralnega risanja glede na posebne potrebe vseh treh umetnostno-obrtnih panog. V dekorativni smeri povdarja moderno smer ter vzgaja pri svojih učencih smisel za enostavnost in monumentalnost. /.../ Pouk risanja se vrši v osrednji risalni dvorani, najlepši učilnici na zavodu. Pri profesorju in akademskem medajlerju Antonu Severju se nauče učenci modelirati po modelih in po naravi. Spoznavati morajo plastične oblike predmetov ter jih posnemati in oblikovati v ilovici, s katero je delo manj okorno kakor z lesom, kamnom in kovino. Uče se obenem tudi samostojno ustvarjati nove dekorativne in figuralne oblike (vaje v kompoziciji). /.../ je poleg čisto strokovnega znanja potrebno tudi obvladanje pomožnih predmetov, med katerimi imenujem tu samo oblikoslovje ali bolje slogoslovje in geometrično (konstruktivno) risanje. Pouk v teh disciplinah vršita s priznano vestnostjo profesorja akademski slikar Ivan Žnidaršič in akademski medajler Anton Sever.«[5]

Tone Žnidaršič je skupaj s sošolci Janezom Tomazinom, Ivanom Šubicem, Vladimirjem Lakovičem, Francem Küharjem po treh letnikih – 1937/1938, 1938/1939 in 1939/1940[6] – »s celoletnim in podnevnim poukom«[7] leta 1940 z izpitom uspešno zaključil šolanje; njegov razrednik je bil Anton Sever.[8] Od profesorjev je napravil nanj največji vtis kipar France Kralj, ki je bil doma iz Dobrepolja, na šoli pa je poučeval od 21. oktobra 1925. Pri njem je Tone Žnidaršič osvojil predmet ornamentalno modeliranje, a obenem še dolgo ostajal pod njegovim duhovnim vplivom, ki je pozneje kljub razliki v starosti prerasel v prijateljstvo.

Umetnostno-obrtni oddelki na tehniški srednji šoli so bili tedaj edina možna izbira za vse tiste, ki so se želeli posvetiti umetnosti.[9] Prevzeli so »vlogo pripravljalne šole za jugoslovanske in inozemske akademije« v večjih kulturnih središčih. Namen šole je bil v prvi vrsti vzgajati obrtniški naraščaj v kiparski, rezbarski, keramični in graverski stroki in v stroki umetnostnega vezenja. Tako so se za delo v podobarskih delavnicah izučeni učenci s pomanjkljivo osnovno likovno izobrazbo potegovali za mesta na umetnostnih akademijah na Dunaju, v Münchnu, Pragi, v letih pred drugo svetovno vojno že tudi v Zagrebu in Beogradu.

Tone Žnidaršič se je želel s spričevalom srednje šole vpisati na akademijo v Zagrebu, a ga je prehitela vojna in vrnil se je v Ljubljano. Stanoval je v Delavskem domu in se preživljal s priložnostnimi deli, med katerimi je bilo tudi rezbarjenje in izdelovanje bogato rezljanih šatulj, lesenih skrinjic s čudovitim okrasjem, drobno vrezanimi linijami, prepletajočimi se v zapletenih ornamentalnih vzorcih, v katerih je prvič zasvetila njegova spretnost, natančnost in potrpežljivost. Nekatere so se ohranile in nam danes ob kasnejših lesenih in slikanih broškah, za hčerko izdelani ročni lutki, lesenih okraskih in »božičnim drevescem« razkrivajo nežno in pravljično dušo.[10] Te drobne »igračkarije«, kot jim je pravil, ponujajo tistim, ki niso pozorni le na vpadljivo, veliko in dragoceno v smislu materiala, mehko zaobljen svet pravljičnih ptic in smejočih se bitij, včasih celo toniranih, a le v rahlem, akvarelno prosojnem odtenku modre in rumene, rdeča pa se je vrivala v ospredje predvsem v tonu lesa.

Na akademijo se je Tone Žnidaršič vpisal šele po vojni, leta 1945, in sicer na novoustanovljeno Akademijo upodabljajočih umetnosti v Ljubljani.[11] Ustanovljena je bila z uredbo Narodne vlade Slovenije 8. oktobra 1945 in minister za »prosveto« Ferdo Kozak je imenoval prvih šest rednih profesorjev. Sprejemne izpite so opravili med 3. in 7. decembrom 1945, pouk pa so začeli v zimskem semestru 14. januarja 1946.

Tone Žnidaršič se je vpisal na oddelek za slikarstvo in med njegovimi 32 sošolci omenimo Marijana Tršarja, Franceta Slano, Marjana Pogačnika in Milana Bizovičarja. Med profesorji – profesor in rektor je bil grafik in slikar Božidar Jakac, profesor je bil kipar Boris Kalin in do leta 1948 slikar in kipar Nikolaj Pirnat – je bil znova tudi akademski slikar Gojmir Anton Kos, ki ga je poučeval prostoročno in dekorativno risanje na Državni moški obrtni šoli. Ob njem sta se Tonetu Žnidaršiču vtisnila v spomin zlasti France Mihelič in Slavko Pengov, pri katerem je po štirih letnikih vpisal še specialko za zidno slikarstvo. Prostore so imeli tedaj v nekdanji licejski knjižnici oziroma v severnem traktu gimnazije na Poljanski cesti. Nedaleč je bil invalidni

5 Saša Šantel Od umetnostno-obrtnega šolstva do umetnostne akademije v *Spominska knjiga 1888–1938, Ob 50-letnici izdala Državna tehniška srednja šola v Ljubljani*, Ljubljana 1938, str. 199–211.

6 Glej *Izvestje* 1937/1938, Državna tehniška srednja šola Ljubljana, Ljubljana 1938, in *Izvestje* 1938/1939, Državna tehniška srednja šola Ljubljana, Ljubljana 1939.

7 Jožef Reisner Zgodovina našega zavoda v *Spominska knjiga 1888–1938, Ob 50-letnici izdala Državna tehniška srednja šola v Ljubljani*, Ljubljana 1938, str. 7–79.

8 Anton Sever je bil akademski medaljer in profesor na šoli od 1. septembra 1920. Poučeval je dekorativno risanje, umetniško oblikoslovje in modeliranje. Glej Vinko Košak Seznam učnega osebja od ustanovitve 1888 l. do 28. junija 1938 l. v *Spominska knjiga 1888–1938, Ob 50-letnici izdala Državna tehniška srednja šola v Ljubljani*, Ljubljana 1938.

9 Omenimo še zasebne šole, med katerimi je bila prva slikarska šola Antona Ažbeta v Münchnu, v Ljubljani pa Jakopičeva in Sternenova in Probuda, ki pa niso imele formalnega značaja (spričevalo).

10 Iskrena hvala hčerki Toneta Žnidaršiča Mojci Žnidaršič za pogovor in vpogled v intimni svet – sobo – kjer je shranjena zapuščina.

11 Več podatkov o zgodovini akademije glej spominske zbornike, npr. *ALU 1945–1995 v Ljubljani, 50 let Akademije za likovno umetnost*, Ljubljana 1995.

dom, od koder je prihajala večina študijskih modelov, ki jim je upravnik dovolil, da so študentom pozirali; v nas se zazrejo z mnogih v zapuščini ohranjenih študijskih risb, predvsem v svinčniku.

Tone Žnidaršič je sicer že s seboj prinesel smisel za konturo, obrisno črto in risbo, zasnovano s svinčnikom. Spremljala oziroma vodila ga je že od otroških let, svojo potrditev in dokončnost pa je dobila prav v prvih letih študija na akademiji. »Delo v risalnici ga je ob odličnih profesorjih navduševalo in med kolegi in profesorji se je uveljavil kot izjemen risar, zanesljivo je bil najboljši v svoji generaciji.«[12]

V našem primeru je pomemben podatek, da je prihajala večina profesorjev z zagrebške akademije, zato so dajali velik pomen natančni risbi, ki je bila pri zagrebških profesorjih temelj slike. Nekateri so vztrajali pri poudarjeni konstrukciji, poenostavljeni kubični trdnosti in celovitosti. Preko postavljenega modela so odkrivali temeljno – prostorsko in trdno likovno značajnost. Realistično, mimetično natanko zrcaljenje risarske predloge so utrjevali v prvem letniku ob risanju človeške glave. Vztrajali so pri čisti črtni risbi v svinčniku, kasneje še v kredi in oglju. Le počasi se je črtna risba umikala tonski stopenjski modelaciji v mehkih risarskih materialih. In to je Tonetu Žnidaršiču najbolj ustrezalo. Že omenjeno, da je prvi generaciji manjkalo likovnega predznanja, je zahtevalo, da so risali tudi le geometrijska telesa – temeljne postavke risanja in svetlobnega senčenja – pri katerih so osvajali znanje linearnega perspektivnega risanja primarnih teles, senčenja, modelacije ravnih oz. oblih površin po ostrih in mehkih robovih. Prvi generaciji profesorjev je pomenilo naučiti se risati predvsem natanko posneti vizualno pojavnost predmeta (predmetne oblike), kakor se ta zrcali na naši mrežnici.[13] Z uporabo linearnih prostorskih ključev so se usmerjali k ustvarjanju iluzije, utvare prostorske realnosti – globine in predmetne tridimenzionalnosti. Risbo so snovali iz detajla. Tudi drugi letnik na slikarskem oddelku je bil po programu risarski. Namenjen je bil velikemu aktu in risarskemu raziskovanju ter anatomskemu obravnavanju človeškega telesa v naravni velikosti; včasih je bil dopolnjen s študijami anatomskih detajlov, tudi s podčrtavanjem skeletne zgradbe. Zlagoma so pouk tehnične in risarske izvedbe v oglju dopolnjevali z vnašanjem barvnega risanja z barvnimi pasteli in kredami, potem tudi s slikanjem s tempero. Medtem ko se je Pengov zadovoljil s faktografsko točnim videzom velikega golega telesa v prepričljivi plastičnosti in svetlo-senčni modelaciji, je Mihelič poudarjal trdne težnosti telesne gmote in poenostavljanje detajlov v prid monumentalni celoti. Večerni ali mali akt so študirali v vseh štirih letnikih in je ob anatomski natančnosti usmerjal tudi že k interpretaciji celote, k risbi izražajoči celostno doživetje telesa s poudarjenim likovnim značajem. Ob tem so v krokijih lovili poze in se urili v opuščanju nepotrebnega, osvajali likovno čiščenje in vsebinsko kristaliziranje s poudarkom na ritmiki ali goli konstrukciji. Tretji letnik študija je zahteval stopenjski prehod od risanja k slikanju in barvni govorici. Toda v precejšnji meri so ohranjali črtno grafični način slikarstva in realizem v lirično ilustrativni podobi.

Zapisani povzetek študijskega programa nas neposredno popelje k Žnidaršičevim anatomskim risbam za številne priročnike,[14] med katerimi je ob že na začetku omenjenem priročniku opremil še knjige *Poškodbe v elektrogospodarstvu in prva pomoč*,[15] *Somatologija s primerjalno anatomijo*[16] in predvsem z Levstikovo nagrado leta 1966 odlikovan *Nauk o človeku*.[17]

Tone Žnidaršič je leta 1949 diplomiral iz slikarstva in leta 1952 zaključil še specialko za zidno slikarstvo pri Slavku Pengovu. Pod njegovim okriljem je nastopil samostojno pot kot ustvarjalec t. i. dekorativnega slikarstva, z obvladovanjem tehnik freska in sgraffito, obenem pa si je utrdil risarsko plastično modeliranje forme telesnosti in urejeno kompozicijo. Skupaj sta izvedla freske v koncertni dvorani vile Bled, samostojno pa je Tone Žnidaršič zasnoval mozaik v vhodni avli občinske stavbe v Novi Gorici.[18] Ob tem poudarimo, da je v tem prvem desetletju po zaključku študija na akademiji zasnoval številne sgraffite za pročelja stavb v Ljubljani, med katerimi so tako stanovanjske hiše, kot tudi recimo Glasbena matica. Zaposlil pa se je na Šoli za oblikovanje v Ljubljani,[19] kjer je poučeval študijsko risanje in skupaj s sijajnimi kolegi – Zoranom Didkom, Markom Šuštaršičem – vzgojil več generacij učencev; med njimi omenimo Alojza Berleca, Viktorja Šesta, Rudija Španzla, Marjana Skumavca in Andreja Trobentarja.

Kot smo že lahko opazili, je imel Tone Žnidaršič dar potrpežljivega ustvarjalca, ki je lahko ukrotil ustvarjalno napetost in nemir v natančnih anatomskih risbah. Imel je ne le prirojeno mirnost tihega ustvarjalca, ampak svoj poetični pol, ki je skupaj s »premišljeno poenostavljeno, jasno in brez vsega odvečnega« zarisano črto zasnoval nekatere mojstrske grafike, med

12 »V tem navdušenju nad Akademijo in lastnimi dosežki se je podal celo v politične vode, k čemur je sodilo tudi navdušenje do Sovjetske zveze. V njej je videl ideal družbenopolitične ureditve. Navduševali so ga zlasti urejeno šolstvo v Sovjetski zvezi, skrb za šport, zdravstvo in odnos do delovnega človeka. Prišlo pa je leto 1948 in informbiro. Študentje, ki so do tega leta živeli v prijateljstvu, so se spremenili. Postali so previdni in nezaupljivi. Zlasti so ga razočarali tisti, ki so prihajali na predavanja v partizanskih uniformah. Za las je ušel Golemu otoku.« Milan Šuštar In memoriam. Tone Žnidaršič (1923–2007) v časopisu *Kamniški občan*, 10. maj 2007.

13 Več o tem glej Marijan Tršar Razvoj likovnovzgojnega usmerjanja na Akademiji za likovno umetnost (avtorski razmislek) v *ALU 1945–1995 v Ljubljani, 50 let Akademije za likovno umetnost*, Ljubljana 1995, str. 45–69.

14 »Takoj po študiju leta 1952 so ga poklicali v Beograd na Vojnomedicinsko akademijo, kjer so pripravljali *Ratno kirurgijo*. Za to so angažirali ´grupo crtača´, a večino dela je opravil Žnidaršič.« Milan Šuštar In memoriam. Tone Žnidaršič (1923–2007) v časopisu *Kamniški občan*, 10. maj 2007.

15 Knjiga Janeza Milčinskega in Franca Žvanuta je bila prvič natisnjena leta 1962 in ponatisnjena leta 1970.

16 Učbenik Ivana Krečiča in Majde Ramovš za 2. razred gimnazije je izšel pri Mladinski knjigi leta 1966; bil je del njihovega programa Učbeniki in priročniki in trikrat ponatisnjen.

17 Učbenik Vere Pirc za 7. razred osnovne šole je bil natisnjen leta 1964 pri Mladinski knjigi v okviru programa Učbeniki in priročniki.

18 Stavba je bila zgrajena leta 1950 po načrtih arhitekta Vinka Glanza. Mozaik Toneta Žnidaršiča pa je izvedel mojster iz Spilimberga Alfio Camboso. Informacije je posredovala Majda Petejan, Mestna občina Nova Gorica.

19 Šola je bila ustanovljena potem, ko so bili razpuščeni umetnostno-obrtni oddelki na Državni tehniški srednji šoli, leta 1946 kot Šola za umetno obrt. Kasneje je bila večkrat reorganizirana, dokler ni bila leta 1960 preimenovana v Šolo za oblikovanje.

katerimi so portreti in krajine ter ex librisi; morda kar najslavnejša pa je njegova naslovna vinjeta Malega gradu za *Kamniški zbornik* leta 1962. Znova nas prevzame moč potrpežljivega snovanja, ki se kaže v številnih, lepo izvedenih potezah oziroma vrezih v grafično matrico. Širši javnosti so znane Žnidaršičeve ilustracije strokovnih priročnikov in učbenikov, ob njih pa so nastale tudi ilustracije literarnih besedil oziroma revij. Omenimo, da se je kot ilustrator uvrstil v pregledno publikacijo z naslovom *Slovenska knjižna ilustracija,*[20] v kateri lahko preberemo, da je bil leta 1949 eden od sedmih ilustratorjev knjige z naslovom *Dnevniki, zapiski brigadirjev,* ki je izšla pri Mladinski knjigi v zbirki Mlada pota. Omenimo še leksikon za otroke *Mladi vedež* iz leta 1961, pri katerem je znova sodeloval s skupino ilustratorjev.

Tone Žnidaršič skoraj ni razstavljal – predstavil se je v Ljubljani, izpostavimo predstavitev geometrijskih teles v Cankarjevem domu kot likovno delo meseca, in Kamniku – zato je bila pregledna predstavitev njegovega opusa v razstavišču Veronika leta 1995, ob kateri je prispeval spremno besedilo Mirko Juteršek in je o njej pisal Dušan Lipovec, za marsikoga precejšnje presenečenje. Njen odmev o kakovostnem in samosvojem ustvarjanju je ob vseskozi poudarjenem, izjemnem pedagoškem prispevku segel do zlatega priznanja občine Kamnik leta 2007.

Srce Toneta Žnidaršiča je prenehalo biti na velikonočni ponedeljek, 9. aprila 2007. Ostaja spomin na priljubljenega, a natančnega profesorja, ki je svojim učencem postavljal preizkuse njihove predanosti likovnemu svetu in jih vzpodbujal k *urni* vadbi. Predanost je tista, ki ga je v iskanju in doseganju popolnosti vodila, njegovo skromnost pa so nekoliko presegla le v bron odlita prostorska, geometrijska telesa. Izoblikovala so se iz natančnih izračunov in matematičnih premislekov, iz krogle v mnogostranične objekte v papirju. V njihovih sestavljenih in lepljenih telesih, v ročno izglajenih odlitkih odseva »njegova izrazito študiozna narava in smisel za ekzaktnost in preciznost«. Toda – moje mnenje – njegov biser je čudovita serija ilustracij armenske pravljice z naslovom *Zlata vrtnica.*[21] Te v črni črtni zasnovi, poskočne in bistvo loveče ilustracije, ponekod dopolnjene z nežnim tonom ozadja kot velikim oblakom, so tiste, ki najlepše in najbolje predstavljajo Toneta Žnidaršiča. Kot se je v življenju umaknil ob stran pomembnejših in odmevnejših tokov, so se tudi njegove ilustracije postavile večinoma le ob bok besedilu. A njihova lepota kliče k ogledu, vsakič znova, vselej odkrivajoča nov košček dotlej skritega bistva. Njim ob bok postavljam voščilnice, tiste neverjetne in prečudovite vrezanke in izrezanke, prostorska plesišča parov in jezdečeve pokrajine, pravljičnih bitij srečnega sveta, ki so delo mojstra in umetnika.

20 Tatjana Pregl *Slovenska knjižna ilustracija* (uvod Nace Šumi), Ljubljana 1979/1980 (ob razstavi).

21 Natisnili so jo pri Založbi Mladinska knjiga leta 1957, v zbirki Čebelica. Večkrat je bila ponatisnjena; med temi ponatisi izpostavimo spominsko izdajo Zlata Čebelica.

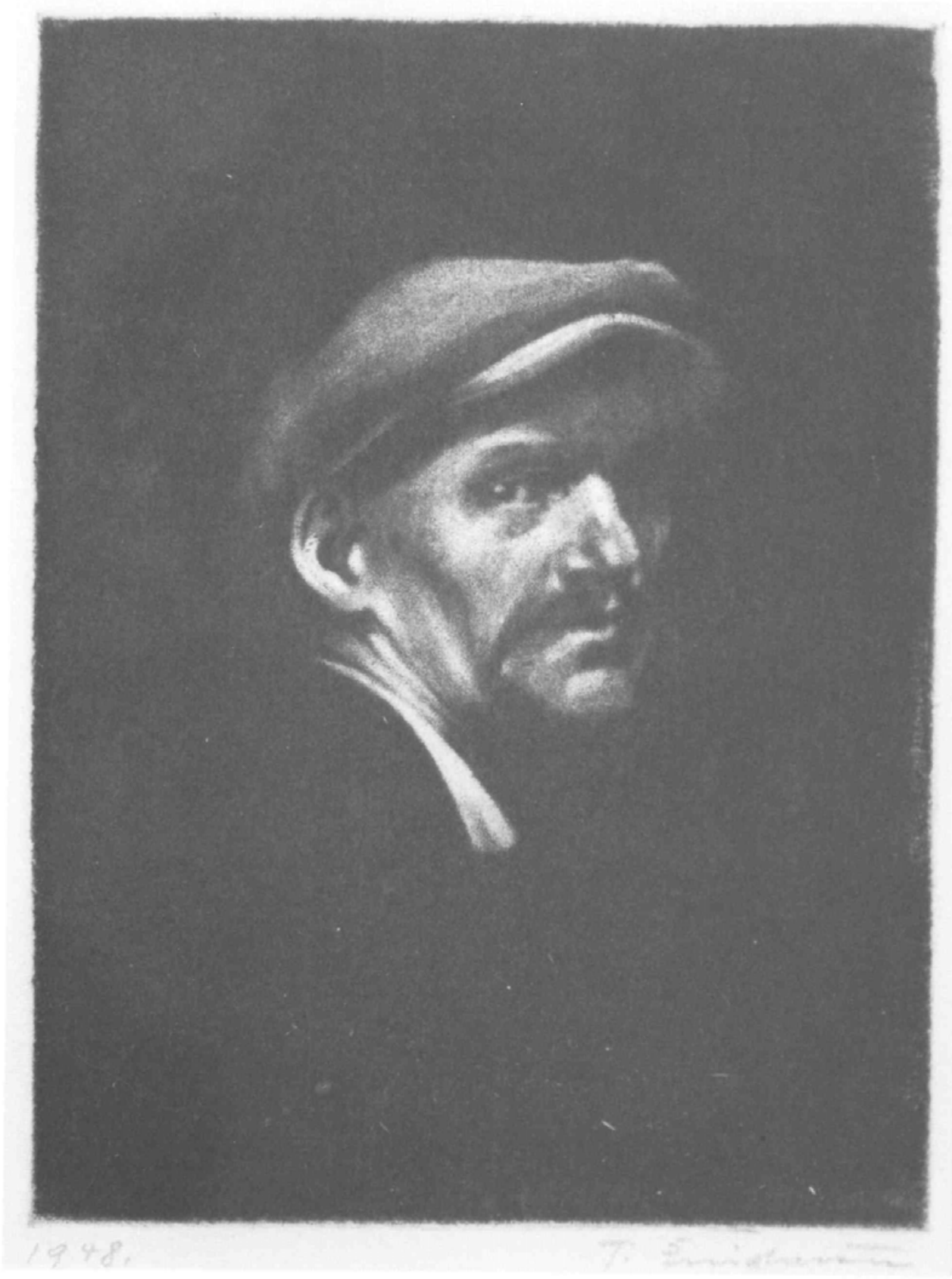

Avtoportret, 1948

Grafika 14 x 10,5 cm

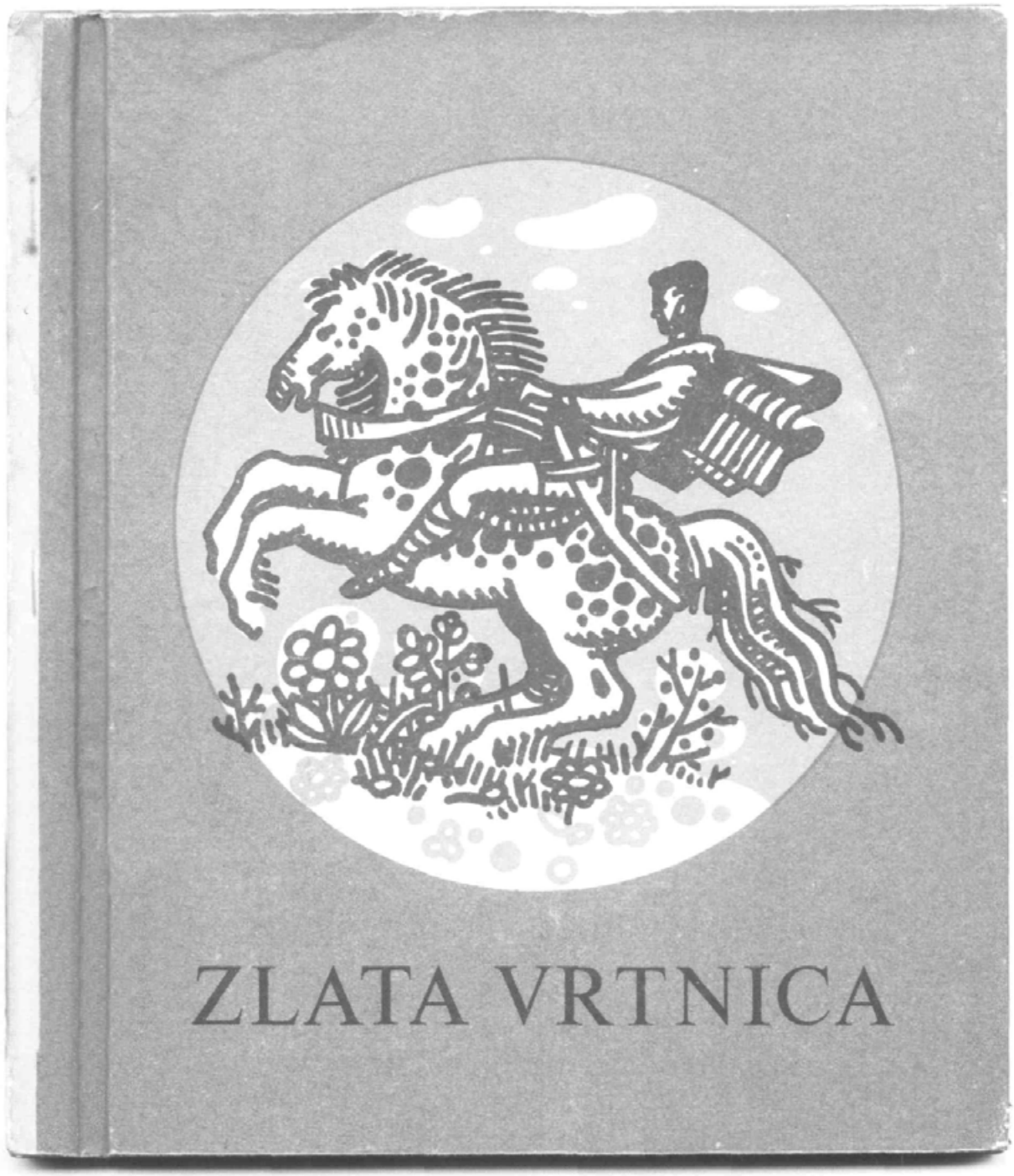

Ilustracija, naslovnica knjige Zlata vrtnica (armenska pravljica, Ljubljana, Založba Mladinska knjiga, 1957)

Grafika 18,8 x 16,5 cm

Ilustracija v knjigi Zlata vrtnica (armenska pravljica, Ljubljana, Založba Mladinska knjiga, 1957)

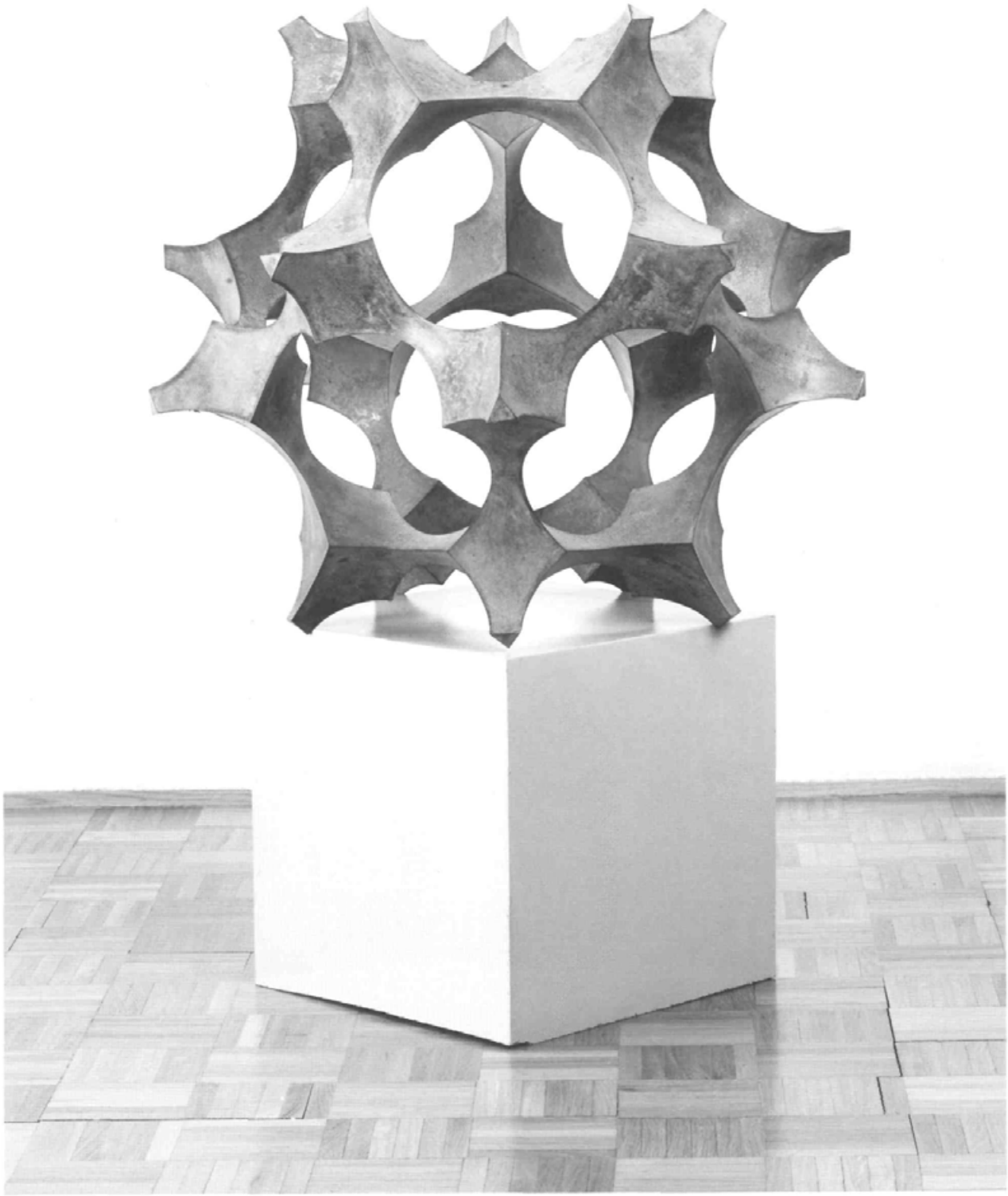

Geometrijsko telo, 69 x 69 x 69 cm

Plastika, bron

Geometrijsko telo, 14 x 16 x 16 cm

Plastika, bron

Golobica, 1963

Grafika 8 x 5,6 cm

Barbara Savenc, dipl. umet. zgod.
Medobčinski muzej Kamnik
Galerija Miha Maleš

Slikarsko srce v zavetju tehničnega duha

Bogdan Potnik (1927)

Ob osemdesetletnici

Življenje, spleteno po volji usode, plemenitijo sanje. Iz njih rojene želje pa vodijo k izpopolnitvi življenjskega utripa, ki je Bogdanu Potniku zazvenel v slikarstvu, predvsem v akvarelih in risbah.

Rodil se je 6. aprila 1927 v Zabukovici pri Celju Alojzu in Mariji Potnik kot tretji od štirih otrok. Risanje in slikanje je osrečevalo že njegova otroška in mladostna leta. Še neobremenjeno, nadobudno in pod okriljem strica Srečka Potnika in nekaterih učiteljev so pričela nastajati prva likovna dela. Vendar je v krhki otroški svet posegla usoda. Darilo profesorice, tedaj dragocene barve, so postale popotnica, ki se je je oklenil po prihodu nemške vojske, potem ko so zaprli očeta – izobraženega državnega uradnika – in mu je mati leta 1941 umrla. Skupaj z drugimi ga je odpljusknilo v Srbijo.

Zgodnji opus običajno sestavljajo redka, bolj po naključju ohranjena dela. Čeprav jim ne pripisujemo posebne veljave, lahko v njih pogosto opazimo značilnosti, ki odlikujejo in obenem označujejo kasnejši, zreli opus. Med Potnikovimi deli se je ohranil spomin na delovno brigado leta 1946 – druženje ob vodnjaku – zasnovan kot skica, ki izpričuje zgodnje zanimanje za obkrožajoči ga svet. V teh zgodnjih risbah lahko že zaslutimo misel, ki jo je leta 1995, ob razstavi v razstavišču Veronika zapisal Dušan Lipovec: „Slikar Bogdan Potnik je tankočuten likovni popotnik in sopotnik ter kronist, ki z risalom ali čopičem marljivo beleži lepote slovenske zemlje, naše ljudi in naš čas." S svojo marljivostjo je ustvaril bogat „slikarski potopis", kroniko slovenske dežele in likovno raznolik opus v risbi, akvarelu, gvašu, temperi, grafiki in celo v mali plastiki in reliefu.

Potnikov pretanjeni čut za opredelitev motiva, obenem pa prirojena občutljivost za veličino, ujeto v majhnem, se kaže v nenavadnem herbariju. Ta namreč ni nastal zgolj kot zbirka rastlin, ampak kot pričevanje in pripoved o slovenski pokrajini in njenih posebnostih; vsak listič ali cvetlico je mladi ustvarjalec pospremil z akvarelirano upodobitvijo koščka pokrajine, kjer jo je našel in utrgal. Ustvaril ji je nov dom, občuteno naslikan. Njegov način obravnave, prepoznavanje podrobnosti in hotenje, da zajeto ujame v harmonično celoto lastnega razumevanja motiva, se kot rdeča nit vije skozi njegovo celotno ustvarjanje.

Z zgodnjimi, spontano porajajočimi se risbami se je približal razpotju, ki mu ga je namenila usoda. Odpovedati se je moral študiju slikarstva in se prilagoditi misli, da "država potrebuje tehnike in ne umetnikov". Toda Bogdan Potnik je ohranil svoje sanje in odtlej se je njegovo slikarsko srce oplajalo z iskrivo radovednostjo in raziskovalnim nemirom, ki mu je odprl tudi svet računalnikov in omogočil, da si je pridobil veščine, s katerimi si je izdelal umetniško orodje kot na primer za linorez.

Leta 1948 je prišel v Kamnik, kjer se je kot strojni inženir zaposlil v tovarni Titan. Sprejel je ponujeni "palec" – Kamnik je kot dobrohotna dlan, ki se s konicami prstov dotika vzpenjajočih se gora – in pobočje Starega gradu je postalo privez, ob katerem si je ustvaril družino. Pogled na strnjene stare hiše na Šutni, na grad Zaprice in cerkvene zvonike, med katerimi je Mali grad kot princ iz pravljice, mu je obudil romantične mladostne podobe. Vzniknil je zrel opus, v katerem je privlačna kamniška kulisa pripomogla, da v njegovem delu kraljuje krajina. Ob njej pa so nastajali sijajni portreti in figuralni motivi ter krokiji znanih osebnosti, med katerimi je tudi Božidar Jakac občudoval Potnikov prirojeni talent. Impresivne so njegove psihološke študije, med katerimi navdušijo zlasti brezimni prebivalci dežel, skozi katere se je "sprehodil" v svojem nemiru. V likovni opus so se vpletla še tihožitja, a krajina Bogdanu Potniku omogoča najčistejši izraz njegovega slikarskega občutenja.

V svojih osemdeset izpolnjenih letih je Bogdan Potnik večkrat razstavljal, tako v družbi kolegov in tudi samostojno – omenimo le zadnjo, kar retrospektivno razstavo v Galeriji Domžale leta 2007 – in sodeloval na slikarskih kolonijah, na katerih je prejel številne nagrade. O njegovem likovnem ustvarjanju so zapisali spremna besedila tudi vidnejši pisci o umetnosti, kot npr. Cene Avguštin, Mirko Juteršek in Marlen Premšak. Med pisci pa je morda Janez Šter prav s preprosto mislijo, da je s Potnikovimi slikami "na moč prijetno kramljati", ujel bistvo njegovega slikarskega uspeha.

Z delavnostjo in disciplino je brez formalne izobrazbe, če ne štejemo napotkov Sava Sovreta o premišljenem usklajevanju barv in spretnosti v doseganju barvnih harmonij, postal eden od najbolj priljubljenih kamniških slikarjev. Kljub danes vseprisotni popularnosti in uveljavljenosti fotografije nam s svojimi slikami ohranja bližino in spomin na prvinski, človeku prirojeni smisel za črtno zapisovanje. Ta je nesmrten v zmožnosti, da se z njim izrazimo in izpovemo, kot tudi najčistejša podoba, v kateri prepoznamo sorodno dušo, preberemo odkritosrčen značaj, ki si je bil kljub oviram in nekaterim nasprotovanjem voljan ohraniti in izmojstriti prirojen risarski talent. Veljavnost in priljubljenost Bogdana Potnika pa je v njegovem izoblikovanem smislu za barvo, ki je sprva le dopolnjevala risarski zapis, zdi se kot v strahu, da bi mehkoba barve ne "ušla", nato odločneje presegla svoj okvir, se samostojno prilagodila in dopolnila risbo – Potnika navdihuje zlasti Ljubo Ravnikar – dokler ni v svojih kasnejših delih, zrelem obdobju uspel in zažarel v akvarelu, ki ga ne pogojuje podrisba, predhodno začrtan obris motiva. Na mesto individualno obarvanih oprijemljivih objektov je stopil mehek barvni organizem, ki ohranja stik z realnim svetom le kot barvna impresija; od objektivnega gledanja je Potnik prešel k razpoloženjskemu vtisu, vsebinsko angažirano pa prepustil navdihu zamaha in glavni poudarki so se interpretativno zgostili v občutenje. Izmojstril se je v akvarelu, minljivi in

po obstoju krhki, subtilni in obenem intimni slikarski tehniki ter obenem najtežji, ki zasije le z vtisom lahkotnosti. Dosegljiva je le vztrajnim, tistim, ki se ne bojijo, da bodo biseri redki, a tedaj bodo to akvareli, v katerih čutimo zamah, potezo čopiča in slikarjevo suverено zajemanje še razpoznavnega motiva, a le v prelivu barv s spretno vključenimi, samovoljno bežečimi pigmenti razpršenih v vodi, da se včasih zazdijo kot kometi z žarečim začetkom in razblinjajočim se repom. Slikarjev temperament zazveni le v osvobojenosti od predhodne podrisbe.

Bogdan Potnik se je pridružil tistim, ki nadaljujejo realistično tradicijo – v Kamniku popularizirano z Maksom Koželjem – in ohranjajo spoštljiv odnos, iskreno zanimanje za kulturno kot naravno dediščino – morda ni narobe, če spomnimo na Maksima Gasparija in njegove sopotnike ter Josipa Nikolaja Sadnikarja in posebej na Dušana Lipovca – ki v slutnji sprememb, počasi v svoji minljivosti izginja. Posebno akvarelni opus Bogdana Potnika vabi, da se odločimo in ne razpoznavamo le samega motiva, ampak spremljamo vodne lise oziroma barvne madeže, se ustavimo ob razlitju, zaznamo rahel rob, občutimo njegovo pretanjenost in enakomernost, občutimo svetlobo v belini presevajoče podlage in spretne prelive barv.

Zima (Novi trg) 35 x 50 cm, 1996

Akvarel

Breze, 50 x 35 cm, 1999

Ob reki (Škocjan), 18 x 26 cm, 1996

Lovec (Griže pri Stični), 48 x 35 cm, 1999

Franc Svetelj, publicist
Groharjeva 11, Kamnik

Prof. dr. Vladimir Klemenčič: Podgorje – vzorčni primer preučevanja problematike vasi in podeželja

Geograf prof. dr. Vladimir Klemenčič, mednarodno uveljavljen znanstvenik, ki je odrastel v Kamniku, je velik del svoje bogate raziskovalne poti namenil Kamniku, Podgorju in Tuhinjski dolini.

Prof. dr. Vladimir Klemenčič, rojen 10. julija 1926 v Ljubljani, je svoje otroštvo in mladost preživel v Kamniku. Kot univerzitetni učitelj, mentor in raziskovalec se je zapisal v spomin številnim generacijam geografov ter humanistike in družboslovja nasploh. V Kamnik in še posebej v Podgorje, ki jima je v svojem dolgoletnem znanstvenoraziskovalnem delu posvetil veliko pozornosti, se vedno rad vrača in spremlja razvoj urbanizacije na našem območju. Tako se je oktobra 2007 v Podgorju udeležil tudi proslave, posvečene prvi omembi te vasi v pisnih virih pred 700 leti. Takrat je stekel tudi ta pogovor, s katerim želimo obeležiti, sicer malo pozno, njegovo lansko osemdesetletnico.

Če boste danes s profesorjem Klemenčičem začeli pogovor o čemer koli, ga bo skoraj gotovo zasukal na kmetijstvo in podeželje ali pa manjšine – njegove takorekoč mladostne teme, pravi o svojem učitelju in mentorju doc. prof. dr. Jernej Zupančič s Križa. Res se je bilo veselje pogovarjati s tem vitalnim znanstvenikom, tudi zaradi njegovega neprekosljivega optimizma in iskrivih misli.

Najprej vprašanje o vaših spominih na mladostna leta, ki ste jih preživeli v Kamniku. Na katerem koncu Kamnika ste živeli, kdo so bili vaši sošolci in učitelji v osnovni šoli in gimnaziji. Vam je kdo izmed njih posebej ostal v spominu?

Čeprav sem rojen v Ljubljani, sem otroštvo in mladostna leta preživel v Kamniku. Zaradi selitve iz stanovanja v stanovanje sem s starši stanoval v različnih delih Kamnika. Največ let smo živeli v hiši Koželjevih umetnikov na Šutni. Sošolci iz osnovne in tudi iz srednje šole so večinoma že pokojni. Živi so še pisatelj Ivo Zorman, Viktor Vavpetič, krojač v Podgorju, in Jože Ogrinec, s katerim se pogosto srečujem. Med sošolci iz osnovne šole sta mi ostala v spominu žal že pokojni Drago Blatnik, s katerim sva obiskovala tudi gimnazijo v Ljubljani, in Oton Abramič, ki je po pobegu iz nemške vojske padel v partizanih. Med učitelji, ki so bili res zelo dobri, se spominjam Rusa in Benkoviča. Zlasti zadnji mi je ostal še posebej v spominu, saj mi je znanje, ki sem ga pri njem pridobil, omogočilo vpis na gimnazijo v Ljubljani. Moj učitelj je bil tudi Golob iz Podgorja, ki je bival v eni od redkih hiš na ravninskem delu, ob

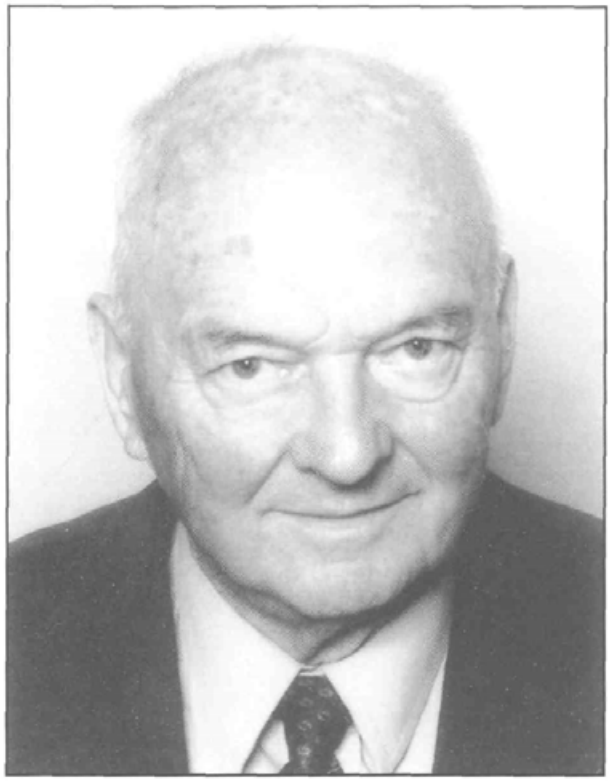

Prof. dr. Vladimir Klemenčič

cesti Kamnik–Križ. V živem spominu mi je ostalo tudi prijateljevanje s tako imenovanimi »vozači«. Zlasti po letu 1935 smo »vozači« tvorili večjo skupino. Med nami so se spletla velika prijateljstva, ki so trajala več desetletij. Vsi smo bili zelo uspešni pri šolanju, saj smo po študiju na univerzi mnogi postali univerzitetni profesorji ali vodilni znanstveni delavci. Kot Kamničani smo se po drugi svetovni vojni pogosto družili, se sprehajali po mestu in obiskovali gostilne ter pri tem pozabljali na težave, ki smo jih vsak na svoj način preživljali med drugo svetovno vojno.

Ste res nastopali tudi kot igralec in igrali nogomet?

Kamnik je bil v mojih mladostnih letih, oziroma v obdobju med obema svetovnima vojnama, živahno mesto in eden pomembnejših turističnih krajev. V otroštvu sem kot Mirko pogosto nastopal v raznih gledaliških predstavah, ki so bile tedaj dobro obiskane. V Kamniku sem pod imenom Miro igral tudi nogomet. Tega sem po petnajstih letih opustil, ko sem spoznal, da me je aktivno udejstvovanje v nogometu oviralo pri študiju na univerzi v Ljubljani. Z vpisom na univerzo in kasneje delovanjem na znanstvenoraziskovalnem področju mi je okolje znova spremenilo ime. Tokrat v pravo, krstno ime Vladimir, ki je aktualno še danes.

Kaj je vplivalo na vašo odločitev za študij geografije?

Za študij geografije sem se odločil slučajno. Na to je do neke mere gotovo vplival moj odnos do pokrajinskih lepot, ki jih okolici Kamnika ne manjka, do določene mere pa tudi poznavanje sveta, ki je bilo usodno povezano s težkimi časi med drugo svetovno vojno.

Že leta 1953 ste objavili študijo o urbanizaciji okolice Kamnika. Kaj vas je navedlo, da ste se v nasled-

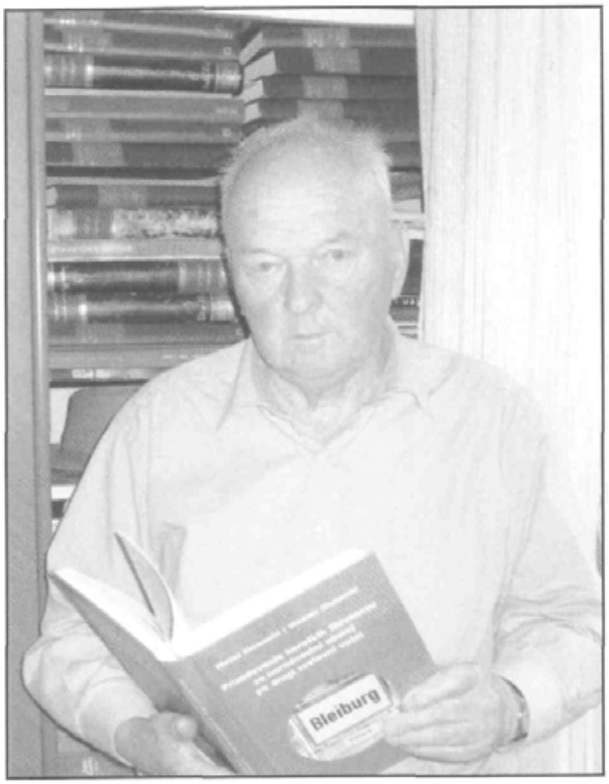

Prof. dr. Klemenčič s svojim zadnjim strokovnim delom Prizadevanja koroških Slovencev za narodnostni obstoj po drugi svetovni vojni, ki ga je v soavtorstvu s sinom Matjažem nedavno izdal pri Mohorjevi družbi.

njem desetletju lotili sosednje vasi Podgorje, saj ste leta 1962 objavili obsežno raziskavo pod naslovom Kmetijska proizvodnja in izraba tal vasi Podgorje pri Kamniku?

Študij sem jemal zelo resno. Že takrat sem se začel ukvarjati tudi z znanstvenoraziskovalnim delom, pri čemer sem precej časa posvetil raziskavam Kamnika z okolico in Tuhinjske doline. Na podlagi teh raziskav sem že leta 1952 objavil študijo Agrarna geografija Tuhinjske doline (*Geografski zbornik*, št. 1, str. 75–120), leta 1953 pa prispevek Urbanizacija Kamnika (*Geografski vestnik*, št. 25, str. 73–92).

Kasneje sem si kot direktor Inštituta za geografijo univerze v Ljubljani, ki sem ga vodil med letoma 1960 in 1980, in kot vodja Katedre za družbeno geografijo na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete univerze v Ljubljani, ki sem jo vodil vse do upokojitve leta 1996, pri pedagoško-znanstvenem delu zastavil cilj, da preko projektov proučujem aktualne probleme in v zvezi s tem razvijam koncept socialne in politične geografije. To je bilo tedaj aktualno tudi v mednarodnih tokovih evropske geografije. V okviru mednarodnih projektov sem se aktivno, kot vodja projekta ali sodelavec, vključeval zlasti v raziskave problemov preobrazbe podeželja in vasi. Dognanja teh raziskav sem uporabil tudi pri predavanjih v okviru predmeta Geografija podeželja na ljubljanski Filozofski fakulteti. Precejšnjo pozornost sem posvečal tudi manjšinskemu vprašanju, zlasti problemom koroških Slovencev, in vprašanjem obmejnosti in čezmejnega regionalnega povezovanja ter geopolitičnega položaja Slovenije. Sicer sem pa v več kot štiridesetih letih dela na znanstvenem in pedagoškem področju usmerjal raziskave tudi na posamezne dele Slovenije. Veliko pozornost sem v okviru pedagoškega dela posvečal tudi vključevanju doktorandov in mladih raziskovalcev v mednarodne tokove in jih vključeval v projekte široke mreže uglednih evropskih raziskovalnih institucij. Rezultat te prizadevnosti je vzgoja številnih mladih, danes že uveljavljenih univerzitetnih profesorjev ter drugih javnih delavcev doma in v tujini.

Med navedenimi aktivnostmi pa so bile raziskave v vasi Podgorje eno od najbolj aktualnih področij mojega znanstvenoraziskovalnega dela. Skupaj s kolegi sem spremljal razvoj urbanizacije Podgorja že od 50. let 20. stoletja naprej, moji nasledniki, profesorji in asistenti na Oddelku za geografijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani, pa raziskovalnemu opazovanju preobrazbe vasi Podgorje še danes posvečajo veliko pozornost.

Podgorje je zame veljalo in velja še danes za vzorčni model pri proučevanju problematike vasi in podeželja. Spoznanja raziskav v vasi Podgorje sem že leta 1962 predstavil v študiji Kmetijska proizvodnja in izraba tal v vasi Podgorje pri Kamniku (*Geografski vestnik*, št. 34, str. 26–81).

Zakaj smo slovenski geografi izbrali ravno Podgorje kot vzorčni model za proučevanje problematike vasi in podeželja? K temu je gotovo precej prispevalo dejstvo, da se je Podgorje, kljub neposredni bližini Kamnika, dolgo časa, vse do 60. let 20. stoletja, »upiralo« urbanizaciji. Ta je sicer potekala pri zaposlovanju v bližnji industriji in na drugih neagrarnih delovnih mestih. Kljub vse večjemu številu zaposlenih v nekmečkih poklicih pa je zemlja v katastrski občini Podgorje ostajala v celoti obdelana, vas pa je po zunanjem videzu zadržala kmečko podobo. Zemljiškoposestna struktura je tako še v 60. letih 20. stoletja ostala enaka, kakršna je bila ugotovljena v katastru iz leta 1925. Posamezna kmečka gospodarstva so imela pripadajoče zemljišče v enem kosu oziroma v enem pasu, ki je preko celotne katastrske občine segal od Tunjščice do ceste Kamnik–Križ, deloma pa tudi preko nje. Kmet je imel v hribovitem delu ob Tunjščici gozd, nato na rahlem pobočju travnik ali sadovnjak, na ravnini pa njive.

Čeprav se Podgorje ni moglo izogniti procesu urbanizacije, so se podgorske kmetije vse do osamosvojitve Slovenije preživljale s prodajo kmetijskih pridelkov (mleka, sadja, prašičev in drugih pridelkov) v Kamnik. Mleko so sprva v Kamnik vsak dan nosili v glavnem učenci, ki so hodili v tamkajšnjo osnovno šolo. Lastnik kmetije, gruntar, je svojim otrokom, ki so se zaposlili zunaj doma, raje omogočil nakup parcele zunaj vasi, kot da bi razdelil grunt. Čeprav se je postopoma v nekmečkih poklicih zaposlila večina otrok kmetov pa tudi mnogi lastniki malih in srednje velikih kmetij, ki niso nudile zadostnih možnosti za preživetje, je ostalo Podgorje vse do sredine 60. let 20. stoletja v zgradbeni strukturi (hiše, kmečka poslopja) in zemljiški strukturi še povsem kmečko naselje.

Prvi znaki urbanizacije v zgradbeni strukturi so se začeli izraziteje pojavljati šele od 60. let 20. stoletja naprej. Takrat so nekateri lastniki manjših in srednje velikih kmetij, ki so bili sami že zaposleni v nekmečkih poklicih, začeli svojim otrokom dajati parcele za gradnjo nekmečkih hiš. Te so se razvrščale, kot je potekalo vaško zemljišče, tudi po polju, in ustvarile posebno podobo začetkov urbanizacije, ki je bila vezana na tradicionalno zemljiško razdelitev.

Dr. Klemenčič se je jeseni 2007 z veseljem odzval povabilu Podgorcev na proslavo sedemstoletnice prve omembe vasi v kulturnem domu v Podgorju in obudil spomine na svoje raziskave pred 45 leti.

Kako so zanimive ugotovitve iz omenjene študije o Podgorju in njegovi preobrazbi odmevale v domači in mednarodni strokovni javnosti?

V okviru slovenske geografije je Podgorje postalo znano kot primer vasi, ki je v družbeni preobrazbi doživljalo intenzivne procese deagrarizacije in urbanizacije. Preko številnih stikov z mnogimi vodilnimi geografi in institucijami v Evropi in v nekaterih drugih državah po svetu je bila s spoznanji o raziskavah v Podgorju seznanjena tudi zainteresirana javnost v tujini. Zanimivi so bili zlasti izsledki o deagrarizaciji in urbanizaciji Podgorja, katerih posledice so se kazale v spremembah v izrabi zemlje in v preoblikovanju socialno-posestne in lastniške strukture. Te spremembe so odpirale mnoge probleme gospodarske in socialne narave ter v načinu izrabe zemlje. Skratka: te raziskave so skušale osvetliti probleme družbenoekonomske narave, zlasti vprašanje soodvisnosti kmetijskega gospodarstva od prodaje kmetijskih pridelkov, ki jih je po drugi svetovni vojni odpirala preobrazba iz avtarkičnega (samooskrbnega) in na ročno delo navezanega kmetijstva v tržno usmerjeno. Zaradi opuščanja obdelave zemlje na malih kmetijskih obratih in oblikovanja tržnega kmetijskega gospodarstva se je število čistih kmetijskih obratov v Podgorju v obdobju od 60. let 20. stoletja do vključitve Slovenije v Evropsko unijo zmanjšalo od okrog 200 na 5. Ti nadaljujejo kmetijsko proizvodnjo z odkupi in najemanjem zemlje malih kmetov ali polkmetov, ki kmetijstvo postopoma opuščajo. Kljub temu pa so vsa kmetijska zemljišča v Podgorju še vedno obdelana, kar pa ne velja za druga naselja v okolici Kamnika in drugod po Sloveniji. Vas je kljub nekaterim novogradnjam zadržala zunanji videz agrarne pokrajine.

Takšne oblike proučevanja problematike podeželja in vasi, kot smo jih slovenski geografi zastavili na območju Podgorja že v 60. letih 20. stoletja, so postajale v geografiji aktualne zlasti s postopnim oblikovanjem Evropske unije. Zato niti ni presenetljivo, da so bile tovrstne raziskave vključene tudi v pedagoški proces na številnih univerzah v vseh državah, ki so bile članice Evropske unije že pred letom 2000, še zlasti pa v Avstriji in Nemčiji. Takšne raziskave so se v evropskih državah poleg s problemi kmetijstva ukvarjale tudi s širšimi problemi podeželja. Njihov cilj je bil sprva pripraviti izhodišča za načrtnejše urejanje podeželske pokrajine, v zadnjih dveh desetletjih pa se s pomočjo tovrstnih raziskav proučujejo možnosti uravnotežene proizvodnje kmetijskih pridelkov in poskuša oblikovati enoten kmetijski trg.

S tovrstnimi raziskavami smo bili slovenski geografi preko mednarodnih projektov o podeželju, pri katerih smo enakopravno sodelovali zlasti z univerzo v Münchnu, že tedaj posredno »vključeni« v procese oblikovanja združene Evrope. Tako smo se že precej zgodaj seznanjali z direktivami, ki jih je postopoma oblikovala razvijajoča se Evropska unija. Na začetku smo te direktive privzemali v bolj skromni obliki, po osamosvojitvi Slovenije in v procesu njenega vključevanja v Evropsko unijo pa v celoti. Žal pristojni organi, ki se v Sloveniji ukvarjajo s kmetijstvom, kmetijskimi trgi in preobrazbo slovenske pokrajine, v večini primerov niso upoštevali spoznanj, ki jih je slovenska geografija pridobila ob večdesetletnem znanstvenem sodelovanju z ustreznimi inštitucijami v deželah Evropske unije. Tako bi se pristojni za urejanje prostora lahko izognili marsikateri napaki, ki se jim je prikradla v delo po osamosvojitvi Slovenije.

Podgorje je predstavljalo tudi enega od poligonov za pedagoško delo in praktične vaje na področju študija vasi in podeželja. O vasi Podgorje sta bili v slovenskem geografskem tisku objavljeni dve študiji, ena pa tudi v angleškem jeziku na Poljskem. Sicer pa je Podgorje omenjeno tudi v več razpravah, ki na splo-

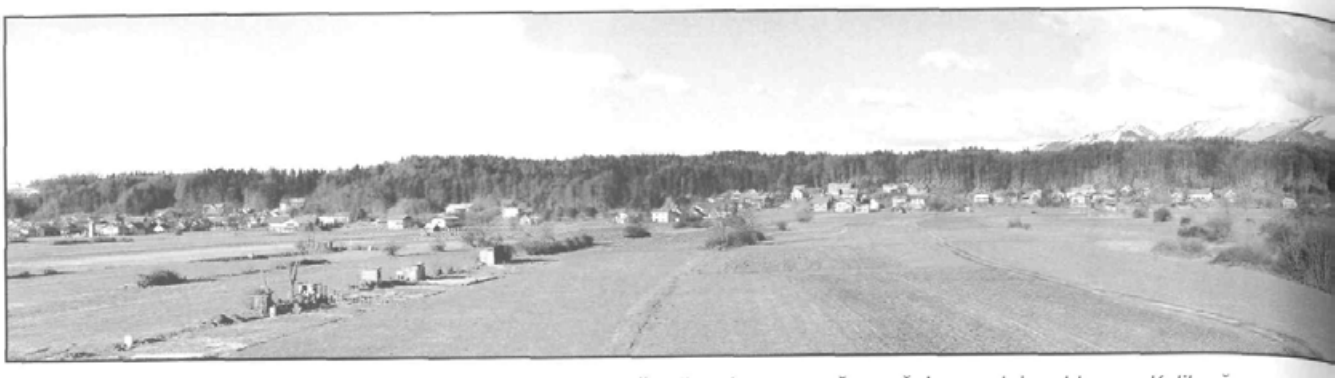

Podgorje je primer velikega podeželskega naselja z majhnim številom kmetov, a še močnim ruralnim videzom. Koliko časa še?

šno obravnavajo probleme vasi in podeželja oziroma procese preobrazbe iz čiste agrarne v polagrarno in urbanizirano družbo. Nekatere od teh razprav so izšle tudi v nemškem in angleškem jeziku. V okviru pedagoškega procesa je nastalo tudi nekaj diplomskih nalog. Skratka: znanega je toliko gradiva, da bi bilo mogoče o Podgorju pripraviti tudi doktorat.

Omenjene aktivnosti slovenskih geografov so vzbudile v mednarodni strokovni javnosti precejšnjo pozornost, saj smo imeli stike z vodilnimi geografi in geografskimi institucijami v Italiji, Švici, Poljski, Madžarski in še posebej v Nemčiji. Razvili smo široko mrežo mednarodnih povezav, kar je bilo še posebej dobrodošlo v času prizadevanj Slovenije za njeno mednarodno priznanje po njeni osamosvojitvi. Opravili smo številna vabljena predavanja po evropskih univerzah, vezana na utemeljenost zahtev Slovenije do njene državne samostojnosti. Pripravili smo številne odmevne objave v tujini in objavili zbornike, ki so izšli v Veliki Britaniji, ZDA in Nemčiji. Prav v desetletju pred osamosvojitvijo Slovenije so sodelavci Inštituta za geografijo in Oddelka za geografijo razširili svoje povezovanje tudi na druge kontinente, zlasti v ZDA in Avstralijo, kjer smo v času osamosvajanja imeli številna predavanja in objavili več prispevkov v tamkajšnjem tisku.

V literaturi ste menda med prvimi omenjali urbanizacijo kot proces. Kako ocenjujete urbanizacijo Kamnika in njegove okolice danes, posebej pa še Podgorja, ki ste mu posvetili veliko pozornost? Se vam zdi prav, če bi začeli popuščati nekaterim težnjam za pozidavo podgorskega polja?

V Kamnik sem do smrti svojih staršev pogosto prihajal in tako sem lahko sledil hitrim, tudi nekaterim negativnim spremembam, ki jih je pod vplivom procesa urbanizacije doživljal Kamnik s svojo okolico. Pri tem naj izpostavim zlasti ohromelost središča mesta in širjenje na okoliška naselja. Urbanizacija Kamnika in njegove okolice ni bila ravno zgledno načrtovana. Prej bi jo lahko poimenovali divja urbanizacija, saj – podobno kot v drugih manjših in srednje velikih slovenskih mestih – ni bilo pripravljenih ustreznih prostorskih načrtov, ki bi zagotavljali večjo usklajenost. Pogosto se je urbanizacija širila na najbolj ugodna območja za kmetijstvo, neredko pa tudi na zemljišča, ki so neprimerna za gradnjo. Takšno nenačrtno oziroma skoraj že stihijsko širjenje urbanizacije na podeželje v preteklosti danes marsikje ovira racionalni prostorski razvoj.

Nenačrtno širjenje urbanizacije sega v obdobje, ko se je hitro večal delež aktivnega nekmečkega prebivalstva, ki je po naseljih v okolici Kamnika brez pravega načrta gradilo (večinoma enostanovanjske) hiše na podedovanih parcelah v okviru vaškega zemljišča. Kot je bilo že omenjeno, pa se je Podgorje kot trdno kmečko naselje s sorazmerno dobro posestno in zemljiško strukturo dolgo upiralo temu procesu. Čeprav se je zlasti po letu 1990 pričelo tudi z gradnjo hiš nekmečkega prebivalstva, pa so kmetijska zemljišča na ravninskem delu ostala nepozidana. Vzroke za to gre iskati v peščici tržno usmerjenih kmetov, ki kažejo veliko zainteresiranost za gospodarjenje z zemljo in se že prilagajajo evropskim standardom ter pogojem tržnega evropskega gospodarstva.

Če pa bi se pokazale potrebe po zemlji za stanovanjsko gradnjo tudi na kmetijski zemlji Podgorja na ravninskih območjih, bi bilo potrebno optimalno upoštevati interes kmetov, ki bi želeli nadaljevati kmetijstvo. Ob nadaljnji urbanizaciji Podgorja bi se skoraj gotovo odprlo vprašanje eksistence čistih tržno usmerjenih kmetijskih obratov. Še zlasti, ker – kot je pokazala praksa drugod v Sloveniji in tudi po svetu – prihaja v urbaniziranih območjih nemalokrat do konfliktov med nekmečkim prebivalstvom in kmeti. Zato se v primeru Podgorja odpira na eni strani vprašanje širjenja Kamnika na agrarni prostor Podgorja z novogradnjami, na drugi strani pa, kako zagotoviti možnost umika tržnih kmetov iz že urbaniziranega dela vasi Podgorje na zaokrožen kmetijski prostor. Zavedati se moramo, da živi po zadnjih podatkih v Podgorju le še okoli 5 odstotkov kmečkega prebivalstva, ki s svojim delom in obdelavo zemlje vzdržuje kulturno pokrajino in videz, kar pa ni brez vrednosti z vidika varovanja okolja.

Ste član mnogih mednarodnih znanstvenih institucij in prejemnik mnogih priznanj ter nagrad. Kako ocenjujete uveljavitev slovenske geografske stroke in še posebej vašega dela v mednarodnem merilu?

Zaradi zgodnje vključitve v mednarodne znanstvene tokove, pri čemer sem vzpostavil stike z mnogimi vodilnimi evropskimi geografi in institucijami, hkrati pa odprl možnost za štipendiranje mladih raziskovalcev za njihov študij v tujini, sem bil deležen številnih mednarodnih priznanj. Tako sem bil za učinkovito mednarodno povezovanje in sprotno posredovanje rezultatov svojega dela imenovan za častnega ali dopisnega člana italijanskega, poljskega, Švabskega geografskega društva iz Augsburga in münchenskega geografskega društva. Ker sem svoje delo in delo svojih sodelavcev povezoval tudi z geografskimi centri nekdanje Jugoslavije, sem postal tudi častni član srbskega in

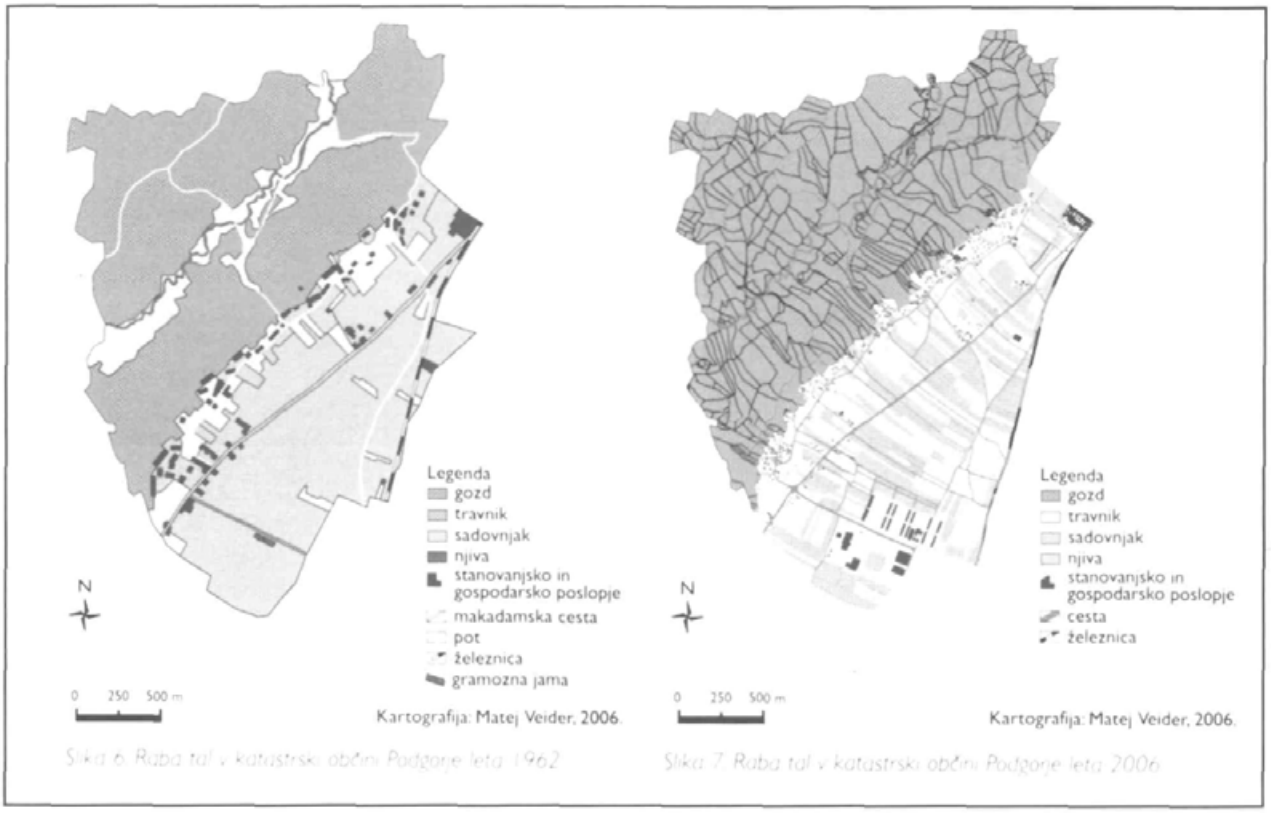

Zanimiva je primerjava med rabo tal v Podgorju, ki jo je dr. Klemenčič obdelal v svoji znameniti študiji leta 1962, in ugotovitvami, do katerih so prišli študentje geografije leta 2006 (Podgorje – primer preobrazbe podeželja. Geografski obzornik 3/2006).

makedonskega geografskega društva ter seveda tudi Zveze geografskih društev Slovenije. Za svoje dolgoletno znanstvenoraziskovalno delo in za delo na pedagoškem področju sem prejel tudi več drugih visokih priznanj. Med temi je potrebno omeniti zlato plaketo Univerze v Ljubljani in naziv zaslužni profesor, ki mi ga je podelila Univerza v Ljubljani leta 1998. Najbolj »žlahtno« pa je priznanje ambasadorja znanosti Republike Slovenije, ki mi ga je Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije leta 1992 podelilo za dolgoletne raziskovalne dosežke, s katerimi sem prispeval k povečanju mednarodne uveljavitve Republike Slovenije. Za zasluge pri znanstvenoraziskovalnem delu sem prejel tudi odlikovanje predsednika Republike Slovenije srebrni častni znak svobode. Za raziskovanje manjšinskih problemov Slovencev na Koroškem sem prejel tudi visoko priznanje Joška Tischlerja. Vse to le potrjuje, da je mednarodna javnost bila in je še danes pozorna na raziskovalno delo in dosežke slovenske geografije na področju teorije, metodologije in aplikacije.

Občina Kamnik že nekaj let praznuje svoj občinski praznik na rojstni dan kamniškega rojaka generala Rudolfa Maistra (29. marca). V vaši zadnji knjigi, ki ste jo letos pri Mohorjevi založbi izdali skupaj s sinom, zgodovinarjem prof. dr. Matjažem Klemenčičem, pod naslovom Prizadevanja koroških Slovencev za narodnostni obstoj po drugi svetovni vojni, ste podčrtali tudi odločen poseg Rudolfa Maistra v boju za meje po razpadu Avstro-Ogrske na Štajerskem. Ob odkritju Maistrovega spomenika v Kamniku 25. oktobra 1970 pa ste v Kamniškem občanu objavili prispevek Koroški Slovenci v starem in novem okolju. Kaj vas je navedlo, da ste velik del svojega znanstvenoraziskovalnega dela namenili koroškim Slovencem?

Napisal sem več razprav, ki so bile objavljene v domovini in tujini, v zadnjem letu pa v soavtorstvu s sinom Matjažem knjigo z naslovom Prizadevanja koroških Slovencev za narodnostni obstoj po drugi svetovni vojni. Pri tem se seveda ni bilo mogoče izogniti odločilnemu posegu Rudolfa Maistra v boju za severno slovensko mejo po razpadu Avstro-Ogrske. Menim,

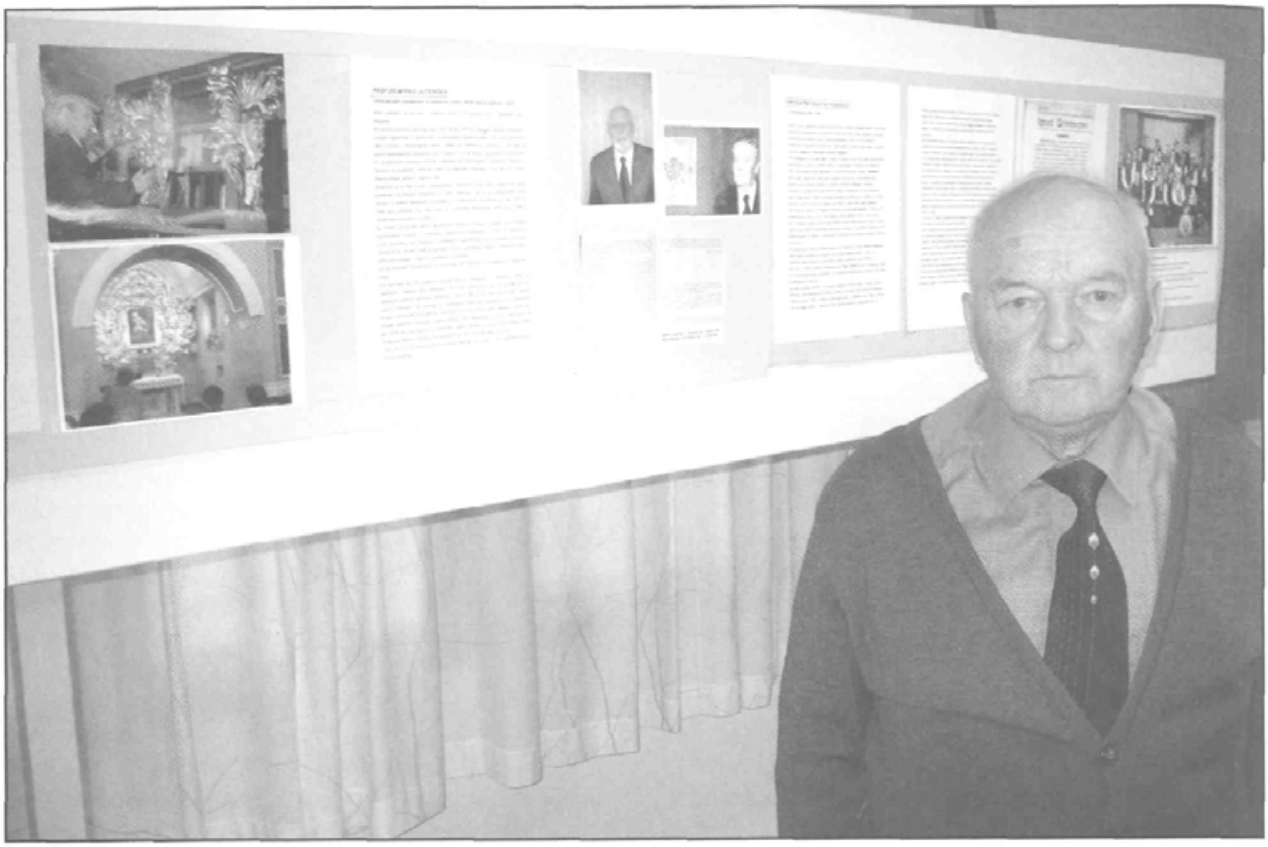

Dr. Klemenčič na razstavi 700 let Podgorja

da je bila postavitev spomenika kamniškemu rojaku Rudolfu Maistru 25. oktobra 1970 oddolžitev kamniških občanov za njegov prispevek k vključitvi dobršnega dela Štajerske po prvi svetovni vojni k Jugoslaviji. To je posledično omogočilo tudi priključitev Prekmurja. Brez teh ozemelj bi Slovenija verjetno težko pridobila samostojnost v 90. letih 20. stoletja.

Koroškim Slovencem sem posvetil kar precejšen del svojega znanstvenoraziskovalnega dela, čeprav sem svoje sodelavce usmerjal tudi k raziskovanju problematike zamejskih Slovencev v Italiji in na Madžarskem. Zanemarjal pa nisem niti raziskav problematike italijanske in madžarske manjšine v Sloveniji, in to tako s teoretičnega kot z metodološkega vidika. Proučevanje koroških Slovencev mi je predstavljalo vzorčni primer usode enega od številnih delov narodov, ki so po spremembah državnih meja po prvi in drugi svetovni vojni ter v 90. letih 20. stoletja ostali zunaj meja matičnih držav. Postali so narodne manjšine, za katerih usodo in probleme bi se, po mojem mnenju, morala Evropska unija bolj zavzemati. Kajti marsikdaj ravnanja držav, v katerih živijo manjšine, ne predstavljajo le kršitve nacionalnih pravic, ampak tudi kršitve človekovih pravic. Zavedati se je potrebno, da so bili tako prva in druga svetovna vojna kot tudi dogodki na območju nekdanje Jugoslavije v 90. letih 20. stoletja povezani z nespoštovanjem pravic narodnih manjšin, kar je privedlo do ostrih mednacionalnih konfliktov.

Z raziskovanjem problemov koroških Slovencev sem se ukvarjal na različne načine. Med drugim sem vodil študijske ekskurzije maturantov slovenske gimnazije iz Celovca po nekdanji Jugoslaviji, po neodvisnosti Slovenije pa po Sloveniji. Na Koroškem sem pridobil veliko novih prijateljev, kar mi je marsikdaj olajšalo zbiranje informacij za raziskovalno delo. Z mnogimi se še danes srečujem. Na Koroškem sem spoznal tudi svojo ženo, kar mi je pomagalo zlasti pri pridobivanju zaupanja med koroškimi Slovenci.

Podgorje – A Prime Example for Studying the Problem of Villages and the Countryside
An interview with Prof. Dr. Vladimir Klemenčič, internationally Renowned Geographer

Summary

Internationally renowned geographer Prof. Dr. Vladimir Klemenčič (born on July 10, 1926, grew up in Kamnik and now lives in Ljubljana) was the chair for social geography at the Faculty of Arts, University of Ljubljana for thirty years. He was the founder of the Geography Institute and was the chair for two decades. He is a corresponding member of many international scientific institutions. Besides receiving numerous rewards at home and abroad for his work in the area of geography, he was also awarded Ambassador of the Republic of Slovenia for Science. In the interview he particularly emphasised his research and studies on the deagrarization and urbanization of the village Podgorje near Kamnik in the 60's of the 20th century and the urbanization of the surrounding areas around Kamnik, which was also echoed by the expert public in Europe.

Igor Jurič, novinar RTV Slovenija
Žale 4 a, Kamnik

Marko Prezelj: »Alpinizem je način življenja.«

42-letni Marko Prezelj se z alpinizmom ukvarja že dobrih 25 let. Preplezal je več kot 2000 smeri v slovenskih in tujih gorah in se povzpel med najboljše slovenske in tudi svetovne alpiniste. Plezal je v evropskih gorah, Himalaji, Karakorumu, severnoameriških in južnoameriških gorah. Alpinizem zanj predstavlja način življenja, na komercializacijo tega športa pa gleda s precejšnjo mero skepse. Je dvakratni dobitnik mednarodnega priznanja zlati cepin (na priznanje sicer gleda na svoj način), je gorski vodnik z mednarodno licenco in tudi fotograf. Kot inštruktor alpinizma je zaposlen v Športni enoti Ministrstva za obrambo. Leta 1994 je diplomiral na smeri kemijsko inženirstvo na Univerzi v Ljubljani, je poročen in oče dveh sinov.

Kdaj in zakaj ste začeli plezati?

Spomnim se, da smo šli, z očetom in njegovim kolegom, od doma na Bakovniku peš na Kamniški vrh in nazaj. Takrat še nisem bil star sedem let. To je bila zame enkratna izkušnja. Z alpinističnega stališča seveda ne, ampak da sem takrat lahko šel od doma, in to v hribe, je bilo pa nekaj posebnega. Sam nase sem bil kar ponosen. Čeprav se mi je ob povratku v dolini vse že zelo vleklo, sem naredil nekaj, za kar sem do takrat mislil, da ni možno.

Kasneje smo z očetom, mamo in bratom precej hodili v hribe. Ti spomini so sicer zelo različni. Običajno smo hodili konec tedna. Poleti pa smo šli kdaj tudi za dva, tri dni, tako da smo prespali v kakšni koči, kar pa mi je bilo tudi zelo všeč. Ob koncu osemletke sem šel včasih v hribe že tudi sam, tako da mi niti ni jasno, kako to, da so me doma pustili.

Ko sem bil star približno 14 let, se pa še zelo dobro spomnim, da sva šla z očetom iz Repovega kota na Srebrno sedlo. V bistvu je bilo takrat potrebno najti že samo lovsko pot. Ni bilo tako uhojeno kot zdaj, tako da si moral imeti tudi kar nekaj občutka za gibanje. Poleti in v megli, ki se je takrat spustila na okolico, sva se kar naenkrat znašla na delu poti, kjer je bilo potrebno malo poplezati. Ker oče ni natanko vedel, kam je treba iti, sva se enostavno obrnila. Takrat pa sem zaslišal glasove v Zeleniških špicah. Čeprav ljudi nisem videl, sem sklepal, da so to alpinisti, ki se med sabo pogovarjajo. Po glasovih sodeč so bili višje kot midva z očetom in takrat mi je postalo jasno, da obstajajo ljudje, ki vedo o hribih veliko več kot midva. V bistvu sem se takrat nezavedno odločil, da želim postati alpinist. A sem moral počakati do šestnajstega leta, da sem se lahko vpisal v alpinistični tečaj, saj so takrat to starostno omejitev še strogo spoštovali. Tako se je začelo moje resno ukvarjanje z alpinizmom.

Kaj vam pravzaprav pomeni, prinaša plezanje? Je to za vas športni izziv, beg iz vsakdanje sivine, zadovoljevanje nekih notranjih potreb ali morda še celo kaj drugega?

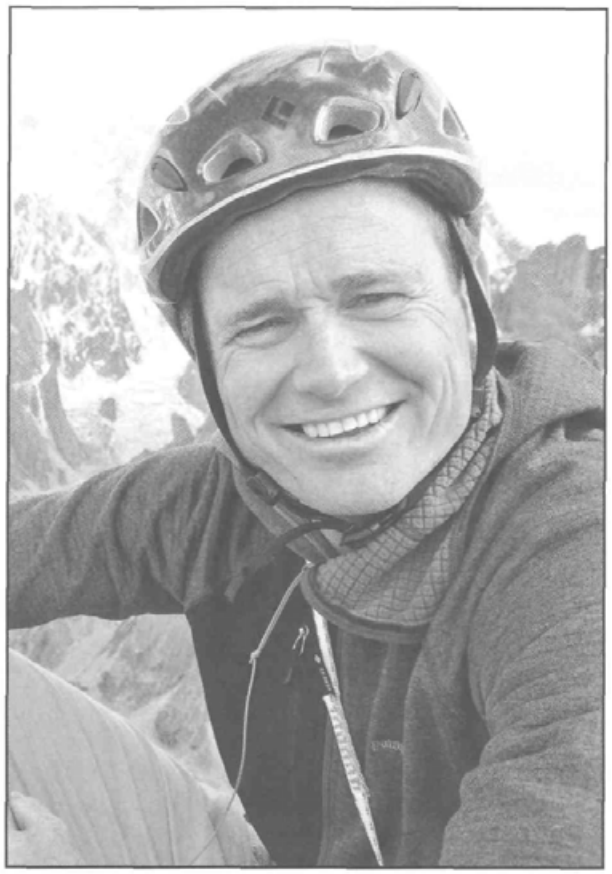

Marko Prezelj, Čarakusa, Karakorum, Pakistan. Foto: Steve House.

Vse to pa še marsikaj drugega. Na tako vprašanje je težko preprosto odgovoriti. Mislim, da ima za plezanje vsak nek svoj notranji vzgib. Ko začneš o tem govoriti, lahko hitro dobi nekako banalen prizvok. Meni je plezanje, enostavno povedano, všeč. Združuje vse to, kar ste omenili, in če bi klišejsko odgovoril, bi lahko dejal, da je to zame način življenja, ki me izpolnjuje, navdihuje. To je tudi preizkušanje samega sebe in svojih odločitev, se pravi nek abstraktni izziv. Prepričan sem, če nekoga neko početje veseli, je pripravljen to delati zastonj, pa čeprav bi bil to na primer poslovnež. Pač zato, da preskuša in potrjuje samega sebe. Seveda pa grem v hribe dostikrat tudi samo zato, da se sprostim, da se z nekom pogovarjam.

V hribe je začel z veseljem hoditi tudi mlajši sin. Sam se tega še ne zaveda, vendar jaz to že opazim. Od doma se sicer težko odpravi, a ko začneva hoditi in se pogovarjati, se njegovo vedenje spremeni in začne uživati.

Plezate že dobrih 25 let. Koliko preplezanih smeri se vam je nabralo v tem času? Če ste jih seveda sploh šteli.

Jah (*razmišlujoče*), tam do števila 1600 sem jih še nekako štel in beležil. To je bilo približno pred petimi, šestimi leti. Zdaj tega ne delam več, vendar vem, da je šel števec že prek 2000.

Koliko pa je od tega prvenstvenih smeri? Prepričan sem, da ste jih preplezali ogromno?

No, teh pa ne štejem. Iz preprostega razloga, ker

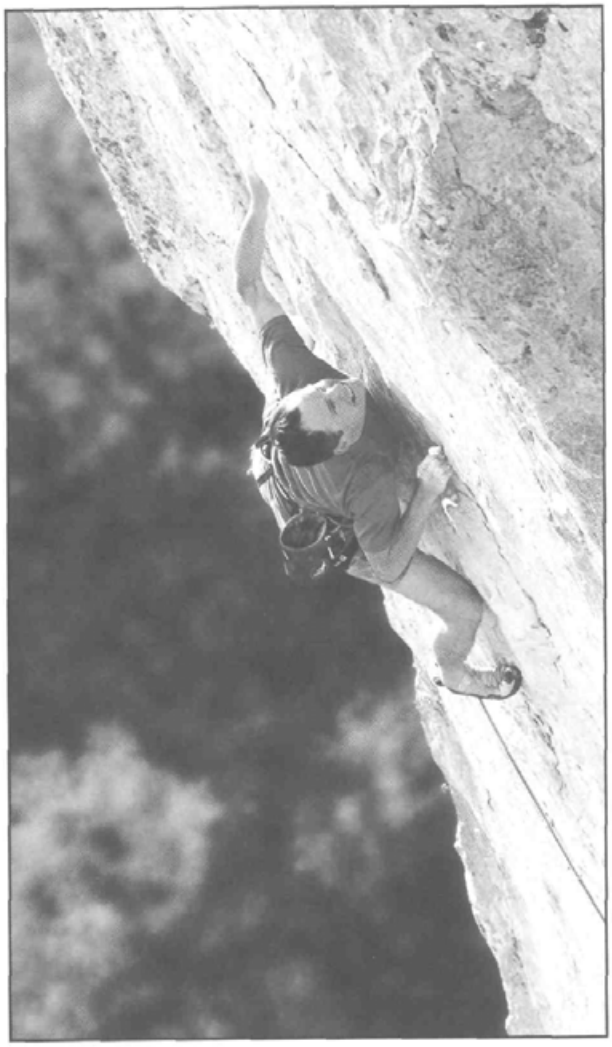

Črni kal, JJJ (8a). Foto: Janez Skok.

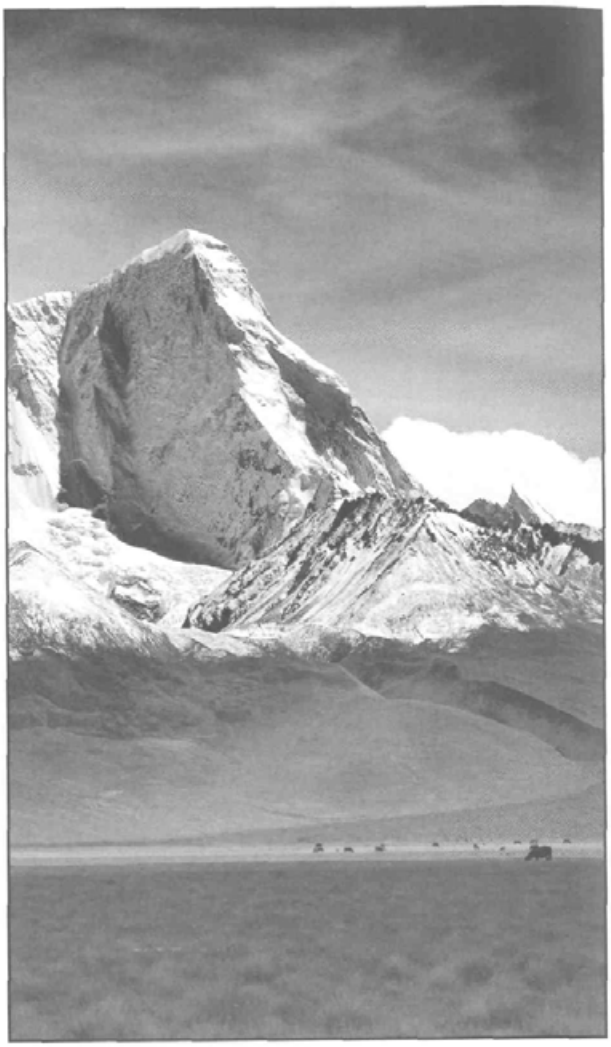

Čomolari, Himalaja, Tibet. Foto: Marko Prezelj.

se mi zdi, da če bi se gnal za kakšnim tovrstnim rekordom, bi se jih trudil »naklepati« čim več. Zame je pomembno, da mi je na smeri nekaj všeč, npr. njena plezalska linija. Nasploh se mi zdi nekako smešno, če nas Slovence primerjam z drugimi alpinističnimi narodi, da imamo v alpinističnem izrazju nagnjenje biti na nek način glavni, prvi in uporabljamo ta izraz – prvenstvena smer. Kot da je plezanje nekakšno prvenstvo. Če opraviš še prvo ponovitev smeri, si tako rekoč dvakrat »prvi«. Tako izrazje se vleče iz naše alpinistične zgodovine. Drugje, npr. Angleži, govorijo samo o prvem ali pa drugem vzponu in tako naprej, ne pa o prvenstveni smeri, prvi ponovitvi itn. O tem sem seveda začel razmišljati šele kasneje, a moram reči, da mi že tudi na samem začetku plezanja ni bilo najpomembneje to, da je smer »prvenstvena«. Več mi je pomenilo to, da je bila smer zanimiva, da mi je predstavljala izziv. Osebno mi ni pomembno, da je neka smer prvenstvena, če je splezana nekako na silo. Samo zato, da je prvenstvena.

Ali lahko po vseh teh letih, vseh preplezanih smereh rečete, da ste zrel alpinist, da ste bolj ali manj že vse dosegli. Ali pa vam vzponi še vedno prinašajo nekaj novega?

Uf, jah. (*razmišljajoče*) Odvisno, na kakšno stališče se postaviš. Sem zrel alpinist. Ampak to še ne pomeni, da mi vzponi ne prinašajo vedno nekaj novega. Še vedno so mi izziv in v alpinističnem smislu se še vedno razvijam. Verjetno fizično ne bom več napredoval, da bi npr. delal še težje gibe, v samem pristopu do plezanja, alpinizma pa lahko še napredujem. Npr. pri sprejemanju odločitev. Nekaterih odločitev včasih ne samo da nisem videl, ampak tudi, če bi mi jih kdo ponudil, jih ne bi izbral. Zdaj pa lahko sprejemam odločitve, ki jih v preteklosti sploh ne bi prepoznal kot možne.

Če se ozrete nazaj, ali ste zdaj manj pripravljeni tvegati kot pred desetimi, petnajstimi leti?

To bi težko rekel. V bistvu nikoli nisem bil pripravljen tvegati. Tudi zdaj nisem. Vprašanje pa je seveda tudi, kako sploh definiraš tveganje. Ko sem bil mlajši, sem več tvegal, a se tega nisem zavedal. Pri tveganju je namreč treba ločiti tveganje, ki se ga zavedaš, in tveganje, ki se ga ne zavedaš. Sam zase lahko rečem, da sem zelo malokrat zavestno tvegal. V smislu, ali bom preživel ali pa ne, sploh nisem nikoli tvegal. Ali se bom lahko poškodoval ali ne, no takih tveganj je pa bilo nekaj.

Torej zavestno niste šli nikoli povsem do svojih skrajnih meja?

Ne. Saj ravno v tem je draž in čar te igre, da vedno poskušaš najti to mejo in jo poskušaš premakniti ter narediti stvari, za katere si prej mislil, da ti jih ne bo uspelo narediti.

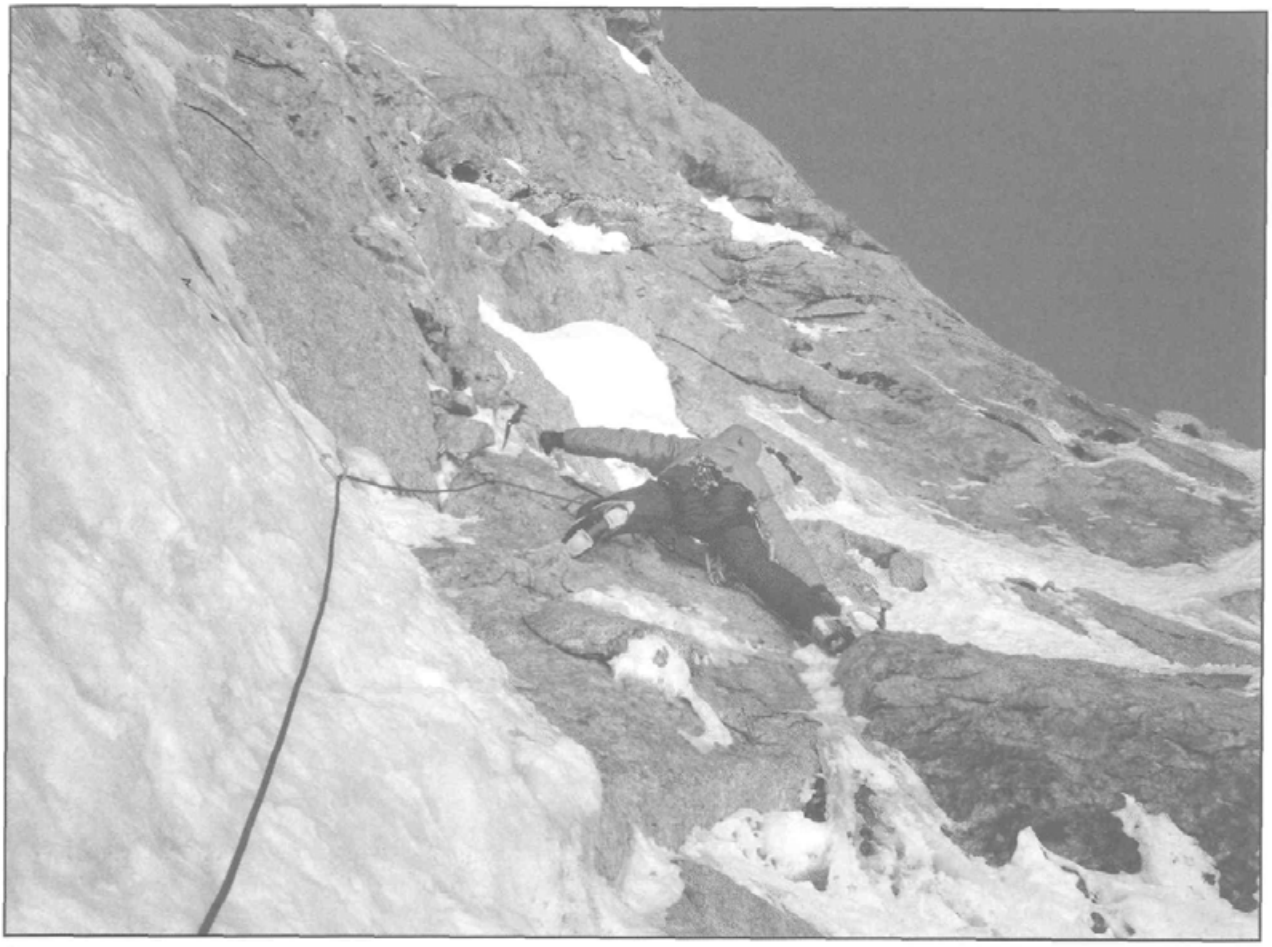

Čomolari, Himalaja, Tibet. Foto: Boris Lorenčič.

Kako pa potem izbirate svoje plezalne cilje?

No, na začetku je bilo tako, da sem moral nekako zrasti. Se pravi: drugi ti govorijo, kaj bi bilo dobro splezati. Potem ti to nehajo govoriti, ker ne želiš, da ti solijo pamet. Vsaj tako je bilo pri meni, ne vem pa, kako je pri drugih. Kasneje si občutljiv na posredne namige okolja (spremljaš medije in vidiš, kaj delajo drugi) in se skušaš nekako ravnati po tem. Ko »dozoriš«, se pa odločaš na podlagi tistega, kar si že doživel, in tistega, kar bi rad nadgradil, ali pa recimo ponovil neko svojo (morebiti tudi tujo) izkušnjo. Na koncu je izbira plezalnega cilja povezana z intuicijo. Sam se pogosto odločim na podlagi več izzivov. Včasih se za cilj odločim iz radovednosti, potem ko sem videl, kako nekaj izgleda. Povod je lahko predlog soplezalca, ker me zadeva zanima tudi s socialnega stališča, se pravi, kako bova midva to skupaj doživela. Včasih pa je preprosto izziv sam hrib, ki ponuja npr. zanimivo plezalno linijo. V bistvu je moj najbolj izrazit motiv radovednost. Že ves čas.

Nazadnje ste plezali v Karakorumu, pa me zanima, ali se kdaj za cilj odločite tudi zato, ker vas zanima, kako tam ljudje živijo? Se pravi, da je gora le drugotnega pomena. Ali pa je gora vedno tista, ki določi, kam boste odšli plezat?

Za zdaj je kot cilj na prvem mestu gora in želeno doživetje med vzponom. Jasno, tudi v meni je nekaj t. i. ciganske žilice. Ko sem začel plezati, sem poleti pogosto štopal; sem pa tudi kolesaril do Dubrovnika ali pa v Rim. Seveda me kraji in ljudje zanimajo, a ne grem plezat zaradi tega. Turistični pristop k alpinizmu pri meni ni v ospredju. Mogoče bo takrat, ko bom starejši.

Kateri cilj pa je pravzaprav za vas tisti pravi? Da vas privlači? Je to morda tak, ki v sebi skriva več nevarnosti od drugih?

Ne, ne, ne. (*odločno*) Mene cilj nikakor ne privlači zato, ker bi bil nevaren. V bistvu me odbija, če ugotovim, da obstaja večja nevarnost, ki se ji ne morem izogniti. Če greš npr. v neko smer, kjer ti ves dan nad glavo visi serak, ki grozi, da te pokoplje, je to zame »ruska ruleta« in takih ciljev ne izbiram.

Se pravi, da se na podlagi svoje zrelosti skušate izogniti nekim resnim objektivnim nevarnostim?

Nevarnost je zelo relativen pojem. Če ti nevarnost prepoznaš in se ji izogneš, potem menim, da v takem primeru ne tvegaš in se ne igraš z njo. Kot sem že dejal, cilje izbiram na podlagi več dejavnikov, se pravi, da se prilagajam, sprejemam kompromise. Če ocenim, da je nekaj zame nevarno, potem pač ne grem. Npr. ko pade veliko snega, potem razumen človek počaka, da se sneg uleže.

Zdi se mi, da ste vse svoje odlične odmevne vzpone opravili v navezah? Zakaj nikoli ne solirate?

To, da ne »soliram«, ne drži povsem. Imam nekaj solo vzponov. Je pa res, da o njih nisem govoril v javnosti. Vedno sem čutil, da pri soliranju vlada nek poseben, povsem oseben odnos do takih vzponov. Npr. osrednji steber Rzenika sem splezal pozimi prosto, a iz tega

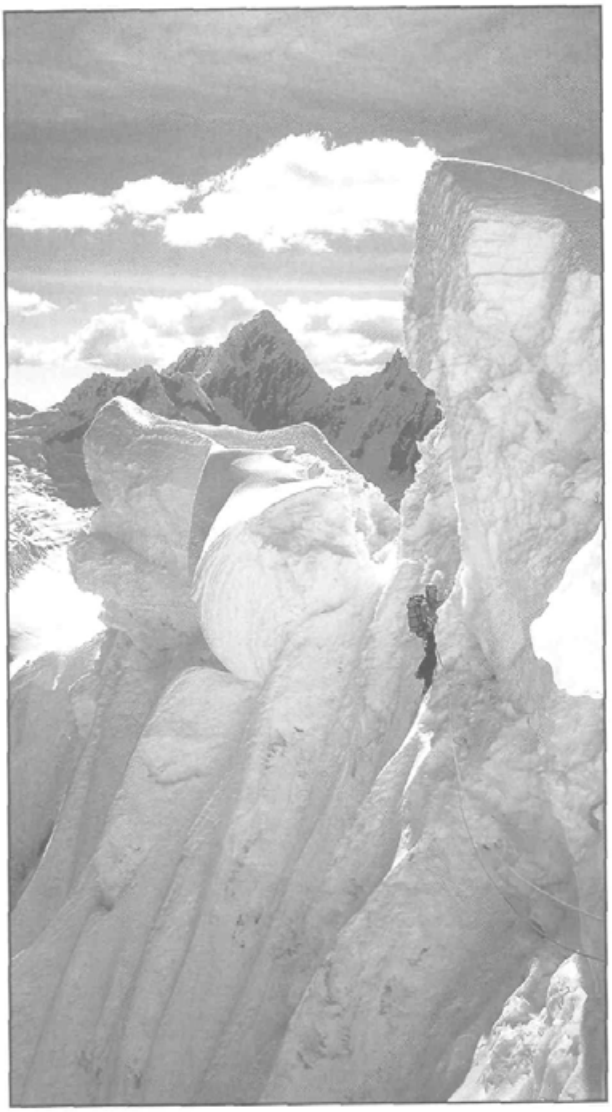

Taulliraju, Andi, Peru. Foto: Marko Prezelj.

nisem naredil zgodbe, ker sem to napravil zgolj zaradi sebe in bi lahko vse skupaj pokvaril, če bi to intimno izkušnjo »prodajal« javno.

Pa je soliranje, če ga primerjate s plezanjem v navezi, nevarnejše?

Mislim, da ja, če sledim posplošeni predstavi. Soliram še vedno, a ne več zahtevnih smeri. Sicer pa je pogled na to, kaj je ekstremno, jasno zelo subjektiven. Plezam tudi sam, a le smeri, ki mi v navezi ne predstavljajo velikega izziva.

Pri smereh do IV., V. težavnostne stopnje okolici ne razlagam, če grem sam. To je bolj tako, za svojo dušo. Čeprav je res, da je to »plezanje za svojo dušo« zguljena fraza. Tako da sploh ne bi rad preveč govoril o tem. Osebno soliranja ne želim spraviti na raven, da bi o njem govoril. Zame je soliranje tako intimna izkušnja, da v resnici ne čutim nobene potrebe, da bi to komurkoli razlagal. Da bi temu morda dodal nek pomen, če bi vse skupaj javno izpostavljal, je zame zgrešeno in bi tej izkušnji odvzel bistvo. Se mi pa ne zdi nič narobe, če ima kdo drugačen pristop.

Koliko časa potrebujete za fizično pa tudi psihično pripravo za nek vzpon? Pri tem seveda ne mislim na vzpone, npr. konec tedna, ko greste plezat za svoj užitek, zato da ostajate v formi. Mislim predvsem na tiste resne, zahtevne vzpone, kot je bil npr. vaš zadnji v Karakorumu. Koliko predpriprav je potrebnih za take vzpone?

No, če sem malo provokativen, za tega zadnjega 25 let. V resnici je tako, da nobenega novega vzpona ne bi bilo brez tistega pred njim. Zato je na vprašanje, koliko časa se pripravljam na vzpon, odgovor možen le v tem smislu, da se pripravljam ves čas, tako fizično kot psihično. Povsem konkretno pa se priprave začnejo, ko dozori želja, da bom šel nekaj določenega splezat. Seveda so priprave odvisne tudi od tega, koliko časa idejo o cilju gnetem v sebi. Določene ideje dolgo zorijo (npr. za ta zadnji vzpon na Čomolari je minilo deset let), preden zbereš energijo za uresničitev. Ko sem se prvič srečal s sliko tega hriba, še nisem povsem natančno vedel, če bom sploh skušal splezati nanj. Sem pa takoj pomislil, kakšen »fajn«, lep hrib. Potem sem nanj za nekaj let pozabil in se nato z njim ponovno srečal. Vedel sem, da sem dovolj izkušen, in sem se odločil, da bom poskusil. Potem sem se jasno začel fizično in organizacijsko pripravljati. Če ocenim, tako »prek palca«, potrebujem za resen cilj minimalno tri mesece resnega dela, psihičnega in fizičnega. Manj bi bilo zame malo neodgovorno.

Vrhunski alpinist se torej lahko povsem mirno primerja z drugimi vrhunskimi športniki? Potreben je resen trening, čeprav ni tekmovanj in je pristop nekoliko drugačen?

Današnja raven vrhunskega alpinizma nedvomno zahteva športni pristop do plezanja. Kdor tega ne sprejme, ne more govoriti o nekem vrhunstvu v alpinizmu. Enostavno moraš trenirati. Včasih je bil alpinizem bolj tak, poduhovljen šport. Takrat s(m)o se še vsi zgražali, če je kdo alpinizem sploh označil za šport. Če pa danes ostaneš samo pri poduhovljenosti, si pa spet tam, kjer so bili npr. v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko so kadili »travo«, vzpone proslavili z veliko piva in tak »žur« razglašali kot neločljiv del zahtevne ture. Kdor bi to počel še danes po vsakem vzponu, verjetno ne bi mogel narediti skoraj nobenega resnega vzpona več. Če želiš premikati meje, je resen pristop do plezanja nujen.

Se pravi, da romantičnega pristopa v alpinizmu ni več, da je izginil?

Seveda še obstaja! Toda, če uporabim atletski izraz, letvica se je premaknila višje. Še je romantika. Ne vem, zakaj je ne bi bilo tako kot pri drugih športih. Je pa res, da je alpinizem šport, pri katerem je stopnja tveganja za laika kar velika. V alpinizmu je začetnih deset let po svoje dolgih, po drugi strani pa kratkih. Nekdo, ki ni res izrazito nadarjen za alpinizem, lahko šele v približno desetih letih ugotovi, kakšne so njegove možnosti v vrhunskem alpinizmu. Pri kakšnem drugem resnem športu pa svoje možnosti lahko spoznaš, čeprav je tako posploševanje vedno nehvaležno, mogoče že po petih letih. In imaš seveda že bolj izdelan načrt, kako boš prišel do visoke ravni. Sploh, ker je zadaj cel kup strokovnjakov, trenerjev. Vse skupaj temelji na bolj znanstvenem pristopu, tega pa v alpinizmu ni toliko. Alpinizma se ne da preprosto zvezno opredeliti, ker je toliko različnih vzgibov za plezanje. Vsak mora najprej sebe prebrati. Alpinizem ti mora biti

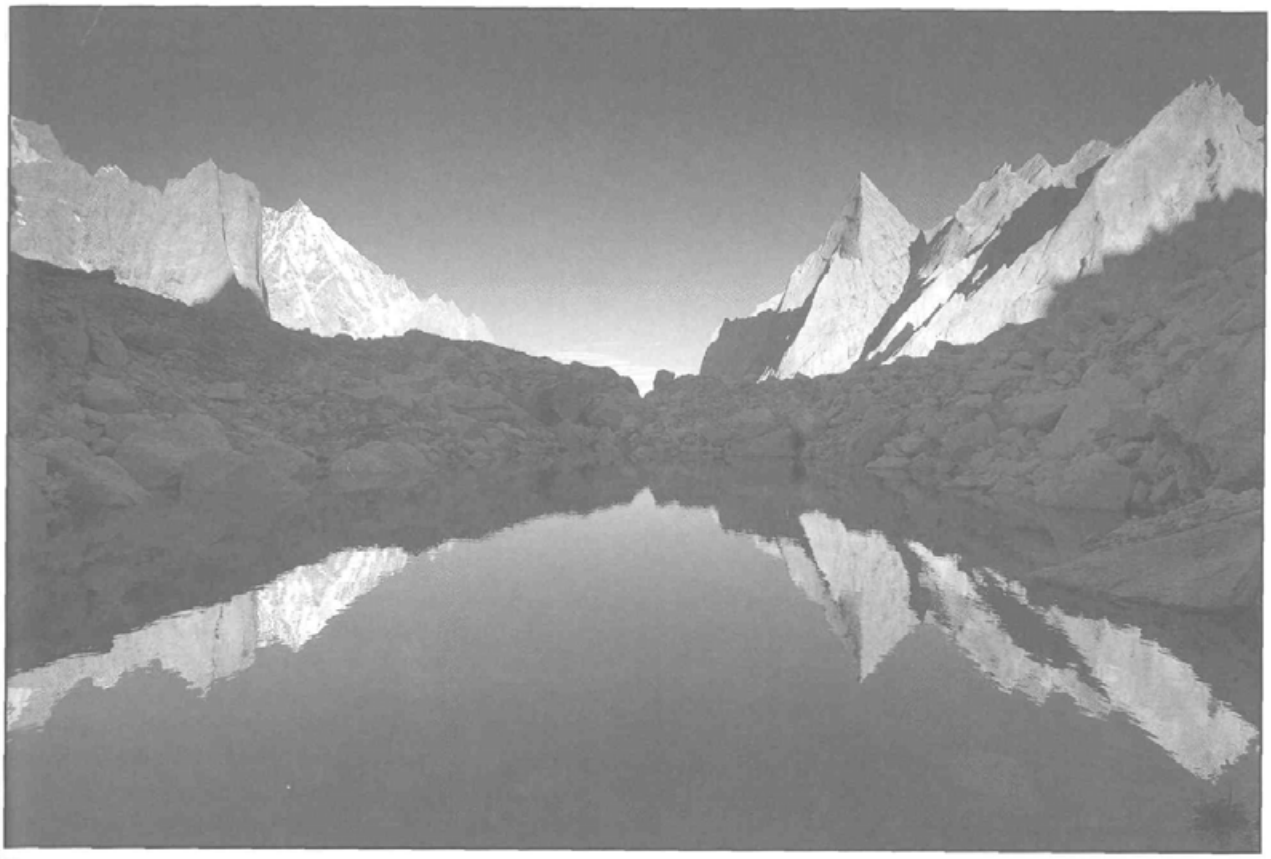

Čarakusa, Karakorum, Pakistan. Foto: Marko Prezelj.

všeč. Potem pa si še svoj trener, organizator, menedžer. Športna opredelitev je zato zelo nehvaležna. Če pa se nasloniš samo na duhovno plat (romantika da-ne), pa tudi ni prav. Mislim, da mora biti oboje. Imamo lahko alpinista, ki je dober, pa je bolj športno usmerjen, kakšen drug pa je malo bolj »romantičen«. Brez enega ali drugega mislim, da ni vrhunskega alpinista, ki bi bil dolgo časa v tem »peskovniku«.

Poglejte, Nejc Zaplotnik opisuje v svoji knjigi Pot med drugim tudi to, kako so ga »žurirali«, pa so bili to vrhunski alpinisti.

Jah seveda, a vse ob svojem času. Saj ni nič več tako, kot je bilo, na nobenem področju življenja. Npr. internet je prinesel spremembe v vse pore življenja, ali pa mobilni telefoni. Jaz nisem nikakršen nostalgik. Mislim, da gre čas tako naprej, da tisto, kar je Zaplotnik doživljal na svoj način kot romantiko, ni bilo nič kaj bistveno drugače, bogatejše od tega, kar zdaj sam doživljam. Ali pa tisto, kar bo alpinist, ki je rojen šele zdaj, doživljal čez 20 let. Vsak po svoje naredi tako, da mu je v redu. Če bi ti isti ljudje živeli danes in bi želeli premikati alpinizem, ne vem, če bi stvari počeli kaj dosti drugače kot mi.

Če gledava sodobne trende alpinizma, je na razvoj kar precej vplivala tudi vsesplošna komercializacija družbe.

Ja, seveda je, saj je zdaj tak način življenja. Mislim, da je to precej tanek in spolzek led, sploh v alpinizmu. Zase lahko rečem, da sem imel kar srečo. V tistem obdobju, ko bi se bil pripravljen prodati za majhen denar, k sreči nisem dobil nobene resne ponudbe. Potem, po dvajsetih letih plezanja, ko sem postal nekoliko zrelejši in sem vedel, kaj delati, kako in kje so moje meje, takrat se je pa zgodilo, da se je najprej našel en sam, ki mi je velikodušno ponudil plezalno opremo. Nato pa še eden. V bistvu je bilo prvih petnajst let kar težko zdržati. Če ne bi bil iskren v tem, kar sem počel, se pravi, da mi je bilo všeč in sem to rad delal, bi zelo verjetno že nehal in počel kaj drugega.

To pa je verjetno pozitivna plat komercializacije.

Pozitivna plat zame osebno le v tolikšni meri, da takrat komercializacija še ni bila tako močna. Takrat sem se sam zelo sramežljivo ponujal, pa me ni nihče »povohal«. Zdaj, ko sem starejši in to igro poznam, mi je lažje, ker se zavedam, da se moram sam odločiti, kaj bom »prodajal« in kako. Nekajkrat se je že zgodilo, da je kdo vprašal, če bi kaj skupaj naredili. Vsakemu pojasnim, kako si predstavljam, da bi sodelovali, in potem se dogovorimo ali pa ne. Pogosto ni nič, ker je zdaj ta t. i. turbokomercializem tako agresiven, da, razumljivo, vsak hoče več, kot bi dal. To je običaj pri tistih, ki želijo vložiti svoj denar, a ne zato, ker jim je všeč neka oseba ali pa tisto, kar ta počne, in bi zdaj radi skupaj z njo nekaj promovirali, temveč, ker pričakujejo le dobiček. V alpinizmu je to težko početi, razen če nisi zavestno komercialno usmerjen. Mislim, da moraš za to biti poseben človek. To ti mora ustrezati in malo moraš imeti razvito t. i. popusmeritev. Če ti je to všeč in si pač tak, to počenjaš iskreno in si posledično uspešen. Če pa nisi tak in nisi iskren, je pa bolje, da se tega ne lotiš. To ni kakšno posebno odkritje, ker je tako tudi na drugih ustvarjalnih področjih življenja. Menda je Victor Hugo dejal, da lev, ki posnema leva, postane opica.

Ali lahko rečete, da vam plezanje omogoča normalno vsakdanje življenje? Se pravi po denarni plati. Sprašujem vas zlasti zato, ker ste tudi dvakratni dobit-

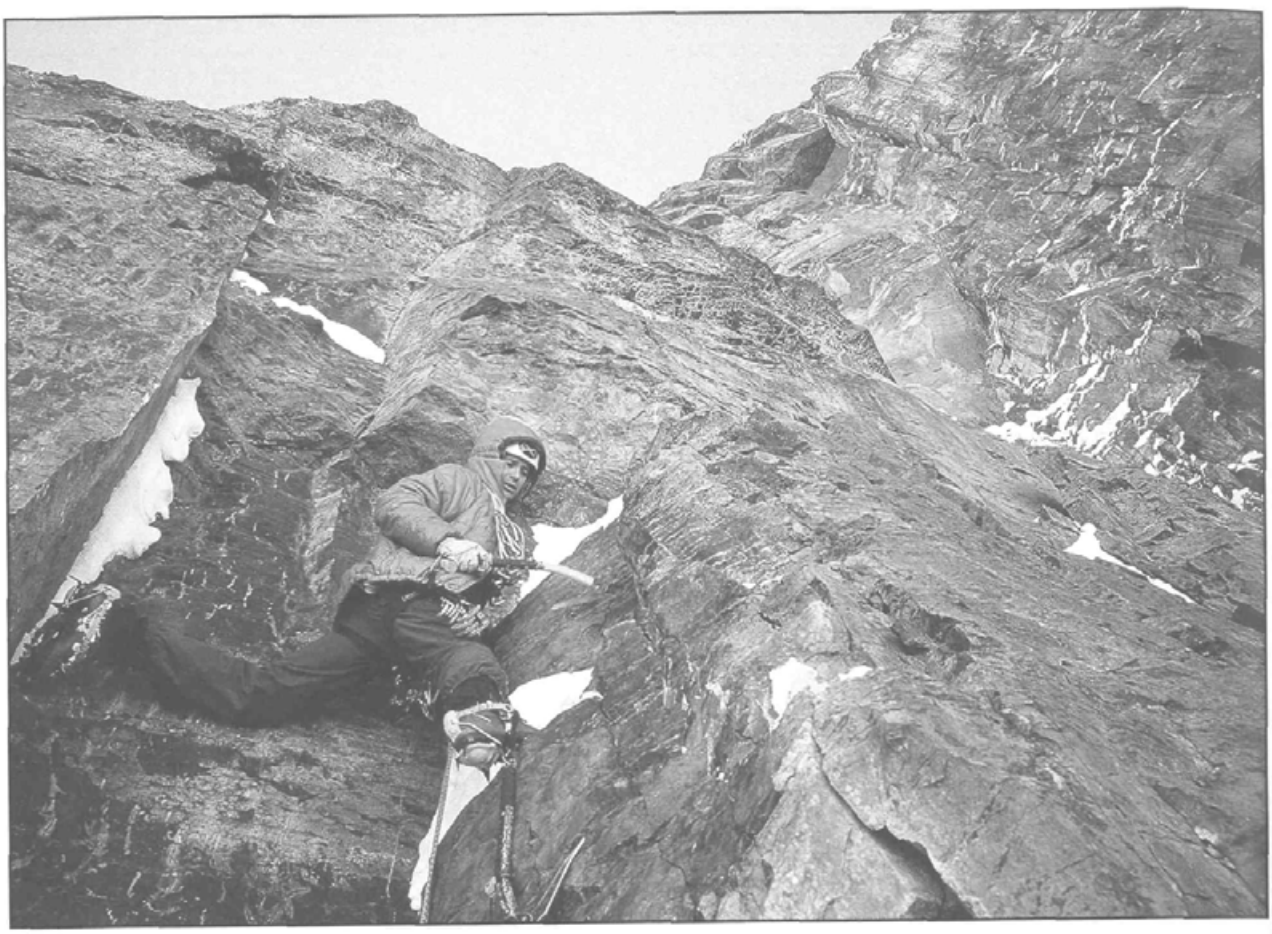

Northtwin, Rocky Mountains, Kanada. Foto: Steve House.

nik zlatega cepina, to je posebnega priznanja v alpinistični srenji. Ali se z alpinizmom zato, ker imate ime, lahko preživljate?

To je pa zelo kompleksno vprašanje. Če odgovorim na hitro: ja. Vsaj tako kot jaz gledam, vendar pa ne v denarnem smislu. Med plezanjem naberem predvsem veliko energije tudi za druge stvari. Da bi pa zdaj od alpinizma »normalno« živel v tem smislu, da bi ga primerjal z neko službo, ko greš delat in delaš npr. vsak dan osem ur in potem dobiš plačo, to pa ne. Po tej plati pa je odgovor ne.

Ali to zato, ker živite v Sloveniji, ali bi bilo kje drugje enako?

Ne, ne zato, ker živim v Sloveniji. Predvsem zato, ker nisem tak človek. Nisem komercialno usmerjen in se s tem ne obremenjujem. Tak pristop do alpinizma me ne napolni z energijo. Meni je po vrnitvi z odprave ali kadar splezam kaj zahtevnega zoprno, da moram npr. napisati poročilo in ga nekomu poslati. Doživetje je ob vrnitvi v bistvu že končano. Toda če z alpinizmom resno živiš, si nekako dolžan tudi poročati. Da napišeš, kaj si naredil in kako.

Morate potem hoditi v službo tako kot mi vsi drugi?

Kaj pa pomeni »hoditi v službo«? Sploh pa, ko si enkrat alpinist, postane pojem normalnega zelo raztegljiv. Ne vem, kdaj lahko govorimo o normalni službi, ker tega termina ne znam jasno opredeliti. V nobenem smislu. Tudi tisti, ki mislijo, da imajo običajno službo, so v bistvu le sprijaznjeni s položajem, ker mislijo, da pač tako mora biti. Jaz pa nisem tip človeka, ki bi se sprijaznil, da so stvari take, kot so, in nič drugačne. Mislim, da če se malo obrneš naokrog, hitro ugotoviš, da so lahko stvari tudi povsem drugačne.

Če se še malo vrnem nazaj k vašemu vprašanju. Ko sem bil mlajši, se je tudi meni zdelo nemogoče, da bi živel kot alpinist. Še zdaj me mama kdaj vpraša, zakaj nimam normalne službe in normalnega življenja. Jaz se samo nasmehnem, ker jo na nek način razumem. Po drugi strani se mi pa zdi, pa saj kar gre, in dokler sem zadovoljen, bo šlo, drugače bom pa počel kaj drugega oziroma se bom prilagodil na svoj način, da bom zadovoljen še naprej.

Ker ste me že prej spraševali o zlatem cepinu, naj vam povem, da od tega neposredno ni denarne koristi. To je v bistvu samo priznanje in povrh vsega še precej ceneno, čeprav je za tiste, ki ga zaradi medijske slave cenijo, to slišati prevzetno. Marsikdo verjetno, ko sliši zlati, takoj pomisli na zlato, ampak v resnici je to le simbol za to, da so ljudje opazili tvoje dejanje, in priložnost, da si opažen. V bistvu bi moral prejemnik prodajati blagovno znamko zlati cepin, da bi mu zviševal vrednost in posredno zaslužil nekaj denarja. Ker pa ljudje, ki organizirajo to prireditev, sami tega priznanja v resnici ne cenijo, sem ga tudi jaz sprejel kot tako. Na tej točki je med nami prišlo do konflikta interesov.

Prvi zlati cepin leta 1991 ste sprejeli, ko pa so vam ga leta 2006 podelili drugič, ste pa dejansko izrazili svoj pogled na to priznanje?

Seveda, prvi je bil prvi. Kasneje sem vse spremljal z razdalje. Dovolil sem si na celotni »cirkus« pogledati z drugega zornega kota in sem tudi utemeljil svoje ra-

zmišljanje. Vendar pa so organizatorji moja vprašanja ignorirali. Spraševal sem npr., kako pridejo do posameznih nominacij, kako izbirajo žirijo, na kakšen način dobijo zmagovalca. Na ta vprašanja mi niso nikoli odgovorili. Tovrstno ocenjevanje je po mojem mnenju približno tako kot pri lepotnih ali pa popevkarskih tekmovanjih. Kako pa tam vsako leto zberejo nastopajoče in žirijo? Kdo se počuti poklicanega, da bo npr. izbiral lepotico Kamnika. Jaz osebno se ne počutim poklicanega, da bi počel kaj takega. Mislim, da je v alpinizmu zelo podobno. Ocenjevanje različnih vzponov je na nek način podobno ocenjevanju lastnih otrok, kjer se čustvene vpletenosti ne moremo znebiti. Kako in po katerih kriterijih razvrščati? Po vrnitvi z odprave oddaš poročilo, ki je obremenjeno s tvojim čustvenim odnosom do vzpona, ki je rezultat želja, pričakovanj, truda, izkušenj, intuicije, ... Če osebnega odnosa nisi vzpostavil, tura ni bila doživeta in nekaj manjka. Ker imaš do vzpona čustven odnos, bo tvoje poročilo oziroma predstavitev tistega, kar si naredil, jasno precej subjektivno. Zato je vprašanje, koliko si sploh še primeren, da bi ocenjeval svoj vzpon. Tisti, ki niso bili zraven, pa spet niso pristojni, ker težko rečejo, koliko je določen vzpon vreden, ker ocena temelji na poročilu »igralcev«. Začaran krog z zavozlano logiko! Mislim, da so vrednostne primerjave med vzponi smiselne šele po nekaj letih, ko se poveča časovni odmik. Čas utegne biti relativno dober razsodnik. To pa zato, ker oklesti čustveni balast in trenutne interese. Res pa je, da se poročila, ki si ga enkrat oddal, ne da zlahka spremeniti ter mu odvzemati ali dodajati dejstva. Posameznik lahko zamolči neka dejstva ali pa poudari tista manj pomembna ter na ta način zavestno ustvari neko posebno subjektivno podobo dejanja.

Lahko potem govorimo, da je včasih v alpinizmu prisotna, ne bom rekel laž, ampak prirejena resnica? Ko gre alpinist plezat neko res težko smer, je običajno v njej sam ali pa kvečjemu v navezi in nihče drug. Sploh pa javnost ne vidi, kaj se dejansko dogaja. Torej vsa zgodba temelji na podlagi alpinistovega poročila.

Laž v alpinizem gotovo ne sodi. Neka resnicoljubnost v alpinizmu mora obstajati in če rečeš, da si bil na vrhu, ti verjamem. Torej, dokler to počneš zase, potem je tako ali tako vseeno, kaj o tem mislijo drugi. V trenutku, ko se spustiš na raven javnosti, se igra spremeni. V areni ali teatru namreč črta med lažjo in resnico ni tako ostra kot na osebni ravni. Mislim, da dokler smo iskreni do sebe, je jasno, kaj je res in kaj ne. Tudi v alpinizmu je hitro jasno, kaj je dobro in kaj ne, kaj je pomembno in kje se začne zavajanje.

Človeška narava je povezana z narcisoidnostjo in če to povežeš še z alpinizmom in javnim nastopanjem, si pa že na zelo spolzkem terenu, kjer je težko določiti, kje so konča resnica in kje začne manipulacija. Kot sem dejal prej. Če podaš neko subjektivno prirejeno podobo, bi se sam težko opredelil, ali je to »prava resnica« ali ne. V alpinizmu vsak na svoji ravni zelo dobro ve, katere reči so pomembne. Vendar lahko drugačno podobo ustvari že to, da imaš morda drugačne standarde in se ti zdi za neko stvar, da ni tako pomembna.

Naj dam primer, kako ima lahko enak vzpon dve povsem različni podobi. Pozimi grem npr. na Jalovec in pred mano je že nekdo hodil, tako da je že narejena gaz. Na gori sem bil, vendar ni bilo zahtevno, ker sem hodil v že narejeni gazi. Potem se vrnem v dolino in povem, da sem bil pozimi na Jalovcu in da sem vzpon opravil v nekaj urah. Pri tem ne omenim, da je bila gaz že narejena. Potem pa greš pozimi na Jalovec tudi ti, a ker si prvi, se moraš zelo truditi, ker moraš gaziti v cel sneg in iskati prehode. Zato se ti celotna tura zdi kar zahtevna in morda celo ne prideš na vrh.

Lahko pa vzameva primer, da sva morala oba gaziti, toda ko se v dolini pogovarjava, ti veliko bolj poudarjaš, da si moral gaziti, da je pihal močan veter, ... Ker pač znaš bolje od mene pripovedovati zgodbe, celoten vzpon v javnosti dobi veliko bolj dramatično podobo kot moj vzpon, ki je bil zelo podoben. No, kje je zdaj ta »resnica«?

Ko se spustiš na raven javnosti, so že od nekdaj uspešni tisti, ki znajo pripovedovati zelo dobre in všečne zgodbe. Na osebni ravni gre za doživetje, ko pa to predstavljamo drugemu, ponujamo le našo predstavo o doživetju oziroma neke vrste akcijski »produkt«.

Ravno lani ob podelitvi zlatega cepina sem dejal, da bi bilo to lahko tekmovanje v pravljičarstvu. Dejansko! Zato sem tudi na prvi dias, ko smo predstavljali vzpone, namerno napisal »Posneto po resničnih dogodkih«. S tem sem žirijo želel sprovocirati, da bi na vse skupaj gledala z neke zdrave razdalje. Pa niso razumeli sporočila.

Včasih je bil alpinizem nekaj, kar je bilo stran od javnosti, umaknjeno v gore. Kdaj se je po vašem mnenju zgodil prelom, da je postal zanimiv tudi za javnost? Včasih se je javnost zdramila le ob podvigih, ki so bili pomembni tudi za krepitev npr. političnega ugleda države. Tu mislim predvsem na čas, ko je še obstajala nekdanja skupna država Jugoslavija. Če se spomniva na Makalu, pa na Mt. Everest. To je odmevalo v širši javnosti, a kot rečeno iz nekih drugih razlogov. Kasneje pa sta alpinizem in predvsem plezanje postala zanimiva tudi za široko javnost in medije.

S tem se pa ne strinjam povsem. Se pravi, da je bila v medijskem smislu včasih kamena podoba, potem pa se je vse naenkrat spremenilo. Kot sem že prej dejal: življenje teče dalje in alpinizem ni izoliran od vsakdanjega življenja, tako da je šla javna podoba alpinizma ves čas v korak s časom. V Jugoslaviji je bil alpinizem sploh herojska dejavnost, ki je koristila ideologiji v smislu: »poglejte, tam eni tvegajo svoje življenje za narodov blagor in ponos«. Dejansko pa je bilo za tistega, ki je bil v alpinizmu s srcem, že takrat samo od stopnje njegove narcisoidnosti odvisno, kakšna bo njegova javna podoba. Tisti, ki se je potrudil, je bil že tudi v »starih časih« precej znan. Če mu je to pač kaj pomenilo. Ko gledamo nekdanje generacije, lahko vidimo, da je bilo veliko alpinistov, ki so bili v tehničnem smislu enako dobri. O nekaterih zdaj vemo zelo malo, tisti, ki so sebe znali predstaviti v javnosti, pa so še zdaj znani. Zame je to nekaj življenjskega.

Menim pa, da alpinizem ni kar naenkrat postal zanimiv za javnost. Kot neke vrste eksplozija v zadnjem času deluje samo zato, ker se je nenadoma pojavila cela vrsta novih možnosti nastopanja. Naj omenim zanimiv primer. Leta 1851 se je Anglež Albert Smith z ekipo vodnikov in nosačev povzpel na Mt. Blanc. Ves vzpon je

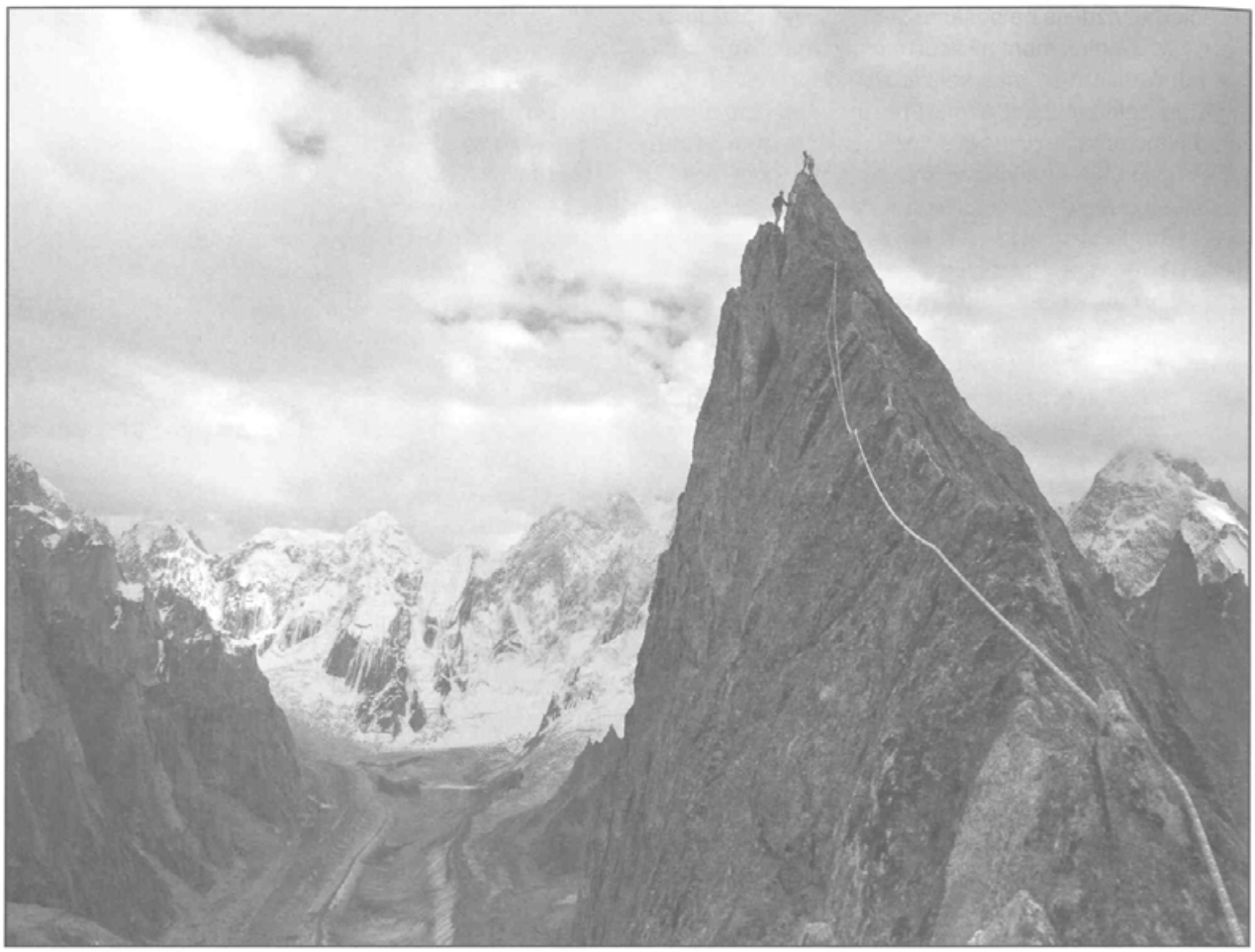

Naisa, Karakorum, Pakistan. Foto: Marko Prezelj.

pripravil in izpeljal zelo profesionalno. Na vrh je tovoril zavidljivo količino »izotoničnih« napitkov (90 steklenic vina, 3 steklenice konjaka in 2 steklenici šampanjca). Celoten podvig je vestno dokumentiral. Marca 1853 je na Picadillyju v Londonu začel navduševati publiko s predstavo (nekakšnim križancem med hišo strahov in kabaretno predstavo) »Vzpon na Mt. Blanc«. Z »grozljivko« je ljudi navduševal in »strašil« kar šest let in s tem zaslužil 30.000 funtov. Govoriti, da se je javni prelom zgodil zdaj, bi bilo smešno. Mislim, da tisti, ki imajo smisel za nastopanje, to delajo od nekdaj, seveda v duhu časa, v katerem živijo. Jaz zato ne morem reči, da se je zanimanje javnosti pojavilo naenkrat.

Verjetno pa je pojav prostega plezanja le naredil nekakšen premik v dojemanju alpinizma in plezanja v javnosti?

Seveda, saj se je moralo pred tem spremeniti tudi življenje, da se je prosto plezanje lahko sploh pojavilo v javnosti. Ni bil pa to nek izum, ki ga pred tem sploh ne bi poznali. Prosto so plezali že prej in nekateri so to počeli še celo v bolj čisti obliki. Npr. Preuss je plezal povsem brez vrvi in klinov. On je govoril, da je le to »prosto« plezanje. Športno plezanje je kasneje postalo le neke vrste instant izdelek načina razmišljanja in življenja družbe. Hvala bogu, da se je pojavilo, ker se je s tem tudi alpinizem premaknil v bolj športno smer. Kar naenkrat so tisti, ki so začeli resno in načrtno trenirati, postali bistveno boljši od tistih starejših, ki tega niso bili pripravljeni početi. Po smereh, ki so pred tem veljale za nekakšne bavbave, so »frikoti« kar tekli.

Je pa to verjetno prineslo tudi neko širšo popularizacijo alpinizma med običajnimi ljudmi. Z alpinizmom se je pred tem kljub vsemu ukvarjal precej ozek krog ljudi.

Seveda. Potem se je spremenilo oboje. Javna podoba alpinizma in sam alpinizem. Pojavili so se tudi ljudje, ki so imeli morda malo več nagnjenja do javne podobe in so to možnost seveda izkoristili. Meni se zdi to povsem človeško in tu ne vidim nobenega problema. Zadrega se lahko pojavi, če se nekdo ne odloči ali se ne opredeli, ali to hoče ali ne.

Pa vi, se ukvarjate s športnim plezanjem ?

Seveda, brez tega ni napredka. Alpinizma na tej ravni, kot ga gojim sam, si danes ne morem več privoščiti, ne da bi hodil trenirat, plezat v plezališča.

Bi lahko rekli, da sta to dve enakovredni veji, športno plezanje in alpinizem, glede na težavnost. Čeprav so v alpinizmu pogoji povsem drugačni kot pri prostem plezanju, kjer greš recimo lahko plezat tudi v telovadnico. Če pa vzameva čisto tehniko gibanja, same gibe, se pa to verjetno da vsaj malo primerjati med sabo. Sta športno plezanje in alpinizem enakovredna?

No, jaz izraza enakovredno ne bi uporabil, prej primerljivo, če seveda gledamo s stališča gibanja. Banalno rečeno, lahko pri prostem plezanju smer, ki je dolga 20–30 metrov razdeliš na prafaktorje, na posamezne gibe. Te moraš narediti in jih med sabo povezati tako, da do vrha ne padeš oziroma da se ne prijemlješ za kline. V alpinizmu so pa dimenzije večje. Vzpon tu lahko

kvečjemu razdeliš na posamezne dneve ali pa raztežaje. Če se z alpinizmom ali športnim plezanjem ukvarjaš resno, razlike niso tako velike. Seveda, če oboje počneš na neki zahtevni ravni. Pred dvema letoma sem se recimo odločil, da bom splezal smer težavnosti 8 a. To pa zato, ker je bilo to takrat, ko sem začel plezati, leta 1982, največ, kar so plezali najboljši. Takrat sem mislil, da je nemogoče, da bi jaz kdaj preplezal tako težko smer. Po dobrih 20-ih letih pa sem si rekel, le zakaj ne bi tega poskusil. Ko mi je uspelo v glavi narediti miselni preobrat, sem uspel že po treh tednih. A najprej sem moral verjeti, da sem to sposoben narediti, nato pa je bilo potrebno v to vložiti vso energijo in se osredotočiti samo na to idejo. Povsem sem moral spremeniti način treninga in o vsem intenzivno razmišljati. Tako mi je uspelo v treh tednih splezati dve smeri s to težavnostjo. Po tem sem bil sam s sabo v »frikovskem« smislu nekako pomirjen. Se pravi, da je bila pregrada le v moji glavi. Podobno je z razmišljanjem o meji 8000 metrov. Marsikdo misli, da je nad to višino vse drugače. No, ko je način vzpona vrednota, je prosto plezanje kar primerljivo z alpinizmom.

Kako pa ocenjujete trenutne razmere v slovenskem alpinizmu. Se vam zdi, da je kakovosten ali pa opažate kakšen generacijsko pogojen padec kakovosti? Seveda če slovenske razmere primerjamo s tistimi v drugih državah.

V bistvu je zelo nehvaležno dajati tovrstne sodbe. Zato, ker si za druge lahko zelo hitro preveč pameten (*smeh*). Sam mislim, da Slovenci, če gledam generacijsko, zdaj nismo nič slabši od alpinistov v drugih državah. To je v bistvu celo neke vrste valovanje, ker pridejo generacije, ki so močnejše, ker so številčnejše in so zato bolj povezani med sabo. Seveda se pa med njimi vedno najdejo posamezniki, ki izstopajo. Mislim, da so alpinisti, ki so zdaj stari 20–30 let iz pravega testa. Vprašanje je samo, ali bodo zdržali tržni pritisk, ker je ta res močan. Danes je težko biti in ostati resen alpinist, ker življenje okrog tebe ne teži k vrednotam, na katerih temelji alpinizem. Mlad človek težko sprejme, da bo pet let delal nekaj, kar nima racionalnih razlag. Okolica ga pogosto prepričuje v nekaj drugega. Pa še ponudba drugih, ekstremnih športov je tako široka, da nekdo, ki mu ni všeč, da ga pozimi malo zazebe, raje reče, »ma klinc, bom šel pa surfat«. Če mu to ni všeč, ker je voda malo premrzla, pa lahko reče, »no, bom pa še mal s padalom skakal«.

Globalno gledano je morda v Sloveniji celo več dobrih alpinistov kot pa v drugih deželah z alpsko tradicijo. Prosto plezanje v velikih stenah se šele prebuja, zato izzivov za mlade ne bo zmanjkalo.

Kako pa na vaše plezanje in podvige gleda družina? Imate otroke, ženo. Ali še vedno prihaja do kakšnih »živahnih domačih razprav«? So se navadili?

To bi morali bolj njih vprašati (*smeh*). To niti ni toliko vprašanje zame. No, moj vtis je, da bi bil nepošten, če bi dejal, da s(m)o se povsem navadili. Vsi se trudimo, da smo drug do drugega iskreni, ker vemo, da je vsak tak, kot je, zaradi tistega, kar ima v sebi. Se pravi, če jaz vem, da je nekomu nekaj res všeč, in bi želel, da bi to nehal delati, ker to meni ni povsem všeč, bi bil to tudi egoizem. Ne vem, na kateri strani je več egoizma,

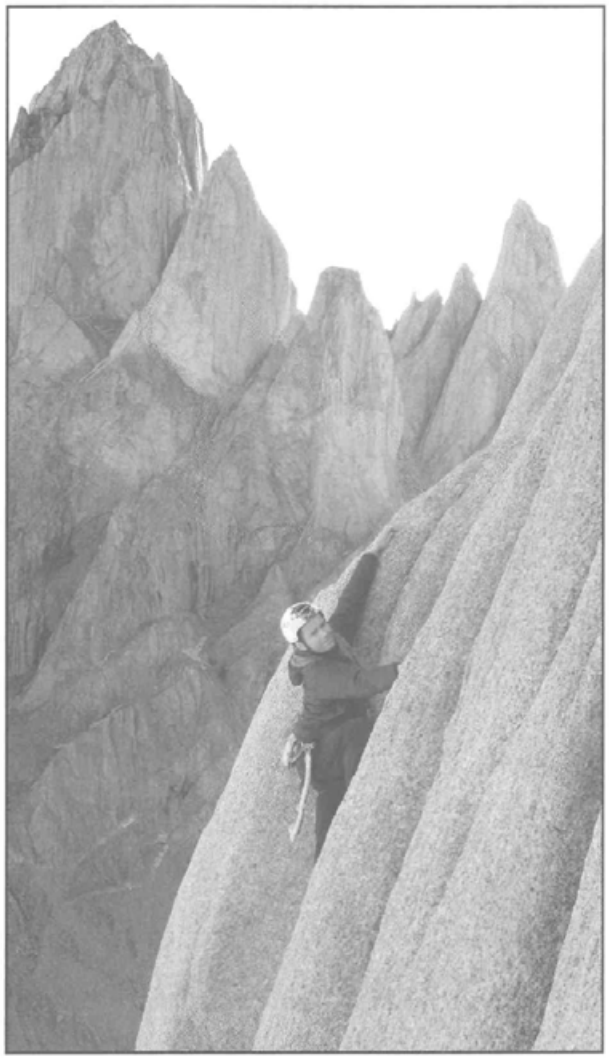

Cerro Standhardt, Patagonija, Argentina. Foto: Stephen Koch.

in tudi, kaj se zgodi z nekom, ki neha početi to, kar ga navdušuje. Mislim, da se v naši družini zavedamo naših egov. Nismo pa ves čas enaki, tako kot ni nihče drug. Jaz to razumem in tudi upoštevam, da sem del družine, tako da takrat, ko sem doma, skušam biti res tudi čim več z družino. Se pravi tudi z glavo. Ko pa grem v hribe, grem pa v hribe in se ne obremenjujem, da imam družino in da sem za marsikoga egoist, če sem npr. en mesec na odpravi. V bistvu je samo družba ustvarila posplošeno nalepko, da si egoist (za nekatere tudi eskapist), če si alpinist in greš plezat, doma pa imaš družino. Če si poslovnež in greš večkrat na leto od doma za kakšna dva tedna sklepat posle, pa nisi egoist. V tem primeru si resen, za družbo normalen človek, ki se mora ukvarjati s poslom. Včasih tudi takrat, ko si doma. V družbi je sprenevedanje pač stalnica.

Če se ozrete na svojo 25 let dolgo alpinistično kariero, kateri dogodki so se vam vtisnili v spomin kot najlepši in kateri kot slabi?

No, na tak način sploh nisem sposoben secirati svojega življenja. Ker se mi zdi, da je vsak dogodek na nek neločljiv način povezan s preteklostjo. Če bi zdaj enega izpostavil, bi se vsa ta struktura podrla. Razen tega se takoj pojavi vprašanje, kakšna merila naj vzamem za izbor. Jaz doživetij na ta način enostavno ne primerjam med seboj. Vsak vzpon, ki sem ga čustveno

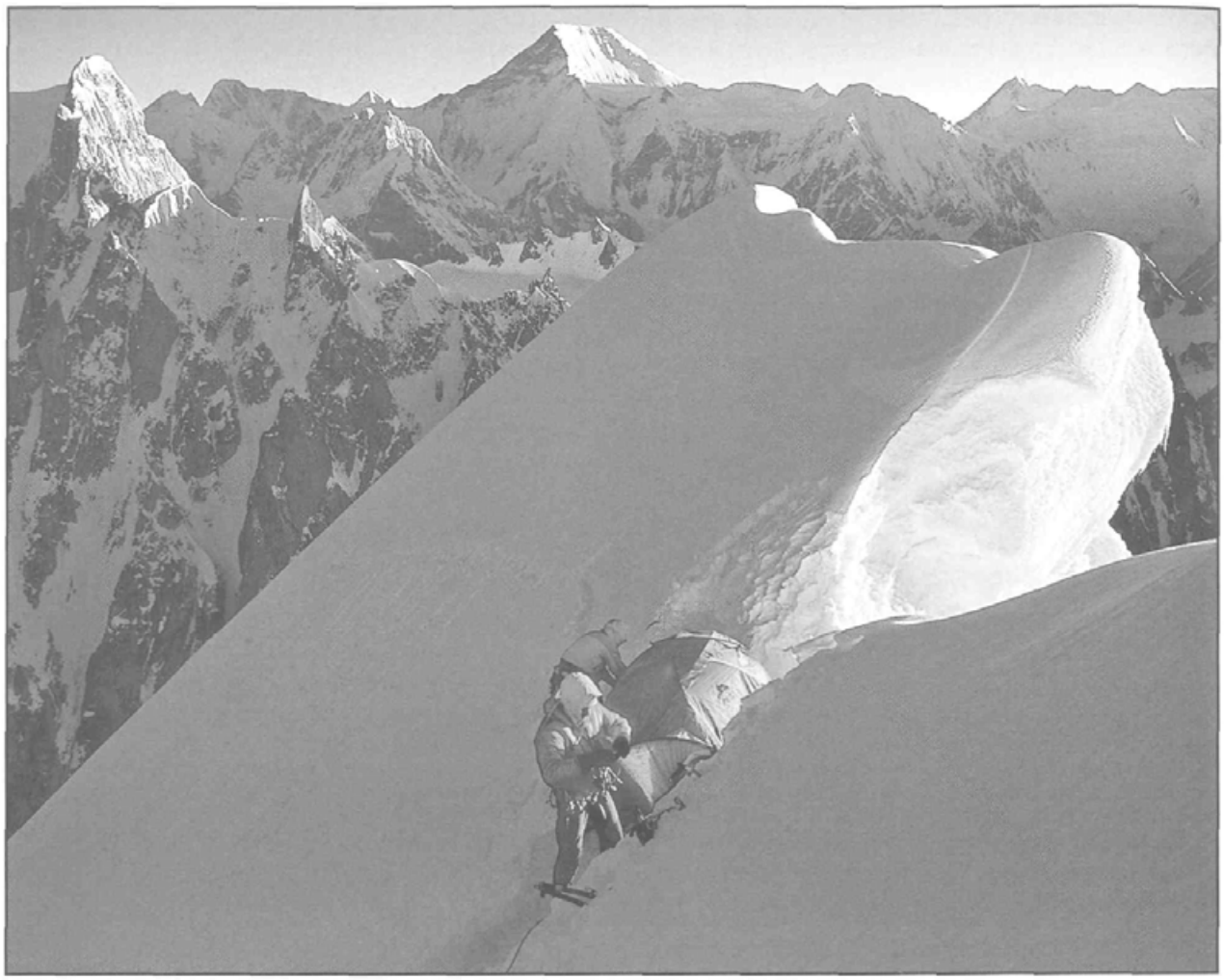

Zahodni vrh K7, Karakorum, Pakistan. Foto: Marko Prezelj.

intenzivno doživljal, je bil nekaj posebnega. Celo tisti, ki bi jih v realnem času morda označil za slabe, so potrebni in so zdaj del celote. To pa zato, da prepoznam in cenim tudi dogodke, ki se mi takoj zdijo »fajn«. Vsi so torej del nekega večjega mozaika. Lahko bi celo rekel, da je vsakokrat najboljše tisto doživetje, ki je bilo zadnje, ker ga edinega lahko izpostavim. Samo ta je čisto na vrhu, recimo piramide, in ga lahko brez nevarnosti, da bi se ta podrla, vzameš in izpostaviš. Vzemiva za primer kar najin pogovor. Če bi se npr. pogovarjala pred 10 leti, bi bil to povsem drugačen pogovor. Morda bi še celo pred pol leta o kakšni stvari razmišljal nekoliko drugače.

Vsekakor bi bilo moje zadnje vprašanje nekoliko drugačno. Zdaj smo že nekaj dni v letu 2008. Imate že izbrane cilje, ki jih želite doseči letos?

Seveda jih imam. To so cilji, ki so tako zasebne kot seveda alpinistične narave. Rad bi odšel v Nepal, v zahodno steno Makaluja. To je cilj, za katerega vem, da je v alpinističnem smislu nadgradnja vsega tistega, kar sem počel do zdaj. To je osemtisočak, stena je visoka, zahtevna, strma, skratka, če sem se do zdaj 25 let pripravljal na to, verjamem, da je to izvedljivo. Nisem pa še čisto prepričan, da nam bo uspelo. V tem je pa tudi čar. Potrebno je iti in poskusiti. Nasploh so mi všeč izzivi, za katere ne vem zagotovo, ali mi jih bo uspelo uresničiti. Če je gotovo, da ti bo uspelo, to prej ali slej postane dolgočasno početje. Če je pa zraven ravno toliko negotovosti, da jo lahko še obvladuješ, se mi zdi to zelo dobro. Ta cilj je približno takšen, ker bo za njegovo uresničitev potrebno vključiti vse svoje znanje in izkušnje.

Želim vam, da vam to tudi uspe!

Hvala!

Marko Prezelj: Alpine Climbing is a Way of Life

Summary

42 year old Marko Prezelj has been involved in alpine climbing for a good 25 years. He has already climbed more than 2000 routes in Slovene and foreign mountains and has climbed alongside the best Slovene and world renowned alpinists. He has climbed mountains in Europe, The Himalayas, Karakorum and mountains in North and South America. For Marko, alpine climbing is a way of life although he looks at the commercialization of the sport with a lot of scepticism. He is a two time winner of the international award The Golden Ice Axe (he has his own interpretation of the award), a mountain guide with an international licence and also a photographer. He is employed at the Ministry of Defence in the Sports Unit as an alpine climbing instructor. In 1994 he graduated from Chemical Engineering at the University of Ljubljana. He is married and the father of two children.

Dr. Mirko Juteršek
Martinova pot 13, Ljubljana

Tomaž Perko – slikar pri šestdesetih

Jubileje sprejemamo različno, pač odvisno od trenutnega osebnega počutja. V bistvu smo lahko oziroma moramo biti veseli vsakega dneva. Slovenski slikar Tomaž Perko (rojen 2. novembra 1947) zna radost do življenja prepričljivo pokazati. Vedno na nov, presenetljivo pristen način. Pa ne živi nič drugače od drugih, vsekakor odgovorno – tako do družbe, okolja, kot do sebe. To tudi nenehno dokazuje na več načinov. Takšen vtis dobimo že iz občasnih srečanj in druženja z njim. Zaradi odprtosti in izžarevajoče nalezljive življenjske vedrine ima veliko prijateljev in bližnjih znancev, ki ga dobro poznajo in ga nedvomno cenijo kot človeka in kot umetnika.

Osebno poznam in spremljam slikarja Tomaža Perka že od študentskih let dalje, še kot Kamničana. Po končani akademiji (1971) in podiplomskem študiju (1973) je krajši čas živel v Ljubljani, od 1981 pa živi v Dolenji vasi pri Cerknici, od koder je bil tudi njegov oče, v povojnih letih zelo znan in priljubljen slovenski slikar Lojze Perko (1909–1980). Zanimanje in povpraševanje za njegove slike, sprva nastale večinoma na kamniškem območju, kasneje pa na Dolenjskem in Notranjskem, vseskozi naraščata. Korenine Tomaža Perka po materini strani segajo v Kamnik.

Tomaž Perko je pričel svojo umetniško pot v Kamniku – v zavetju velike družine in očeta uspešnega slikarja. V Kamniku je imel še kot študent leta 1970 tudi prvo samostojno predstavitev. Svoj pravi umetniški samostojni nastop pa je doživel (1972) skupaj s študijskim kolegom, po umetniških izhodiščih dokaj sorodnim slikarjem Rudijem Španzlom v Dolenjski galeriji v Novem mestu. Vsak po svoje sta kljub drugačnim, njima nič kaj naklonjenim, abstrakcijo častečim razmeram pričela z veliko zagnanosti oblikovati samosvojo »umetniško pot v sedemdesetih letih v znamenju takrat še nerazumljivega postmodernega vrednotenja izročila in sodobne umetnosti«, kot je Perkove slikarske začetke opredelil umetnostni zgodovinar in kritik Ivan Sedej in pohvalno zaključil: »Perko se je v tem duhu posvetil klasičnim slikarskim temam, predvsem portretu in krajini, hkrati pa je v svoja dela vtkal reminiscence na romantično krajinarstvo domačih mojstrov Karingerja in Pernharta, metafizične naglase, ki spominjajo na pozni historicizem in prevrednoteno modernistično frakturo. Izoblikoval je osebni izraz, ki ga je na presenetljiv način razvijal tudi na področju cerkvenega slikarstva, kjer je na duhovit način oživil in moderniziral že zdavnaj pozabljeno alegorijo in vzpostavil kontinuiteto s slovenskim baročnim slikarstvom. Zaradi doživetega ekspresivnega vsebinskega izraza in dognane oblike sodi med kvalitetne predstavnike sodobnega slovenskega slikarstva.«

Slikarski opus Tomaža Perka je od tedaj pa do danes, v petintridesetih letih ustvarjanja, z nabojem optimizma o smiselnosti in aktualnosti tudi tovrstnega, na realnih in ne virtualnih vizualnih izhodiščih opretega sodobnega slikarstva, številčno narasel že kar do nepreglednosti. Nastanek velikega števila slik je sicer povezan z naročili, kar je za naš čas nekaj povsem neobičajnega in bi se jih dalo večinoma izslediti, težje izsledljive pa bodo slike, pokupljene na razstavah ali v umetnikovem ateljeju. Kažipoti zbiranja bodo tudi malo bogatejši razstavni prospekti, predvsem slikarjevih samostojnih razstav z morebitnimi spremnimi seznami predstavljenih del ter z morebitnimi informacijami o trenutnih nahajališčih posameznih slik.

V zvezi s Perkovimi slikami v zasebni lasti in načinom slikarjevega predstavljanja v javnosti moram spomniti, da je ob umetnikovi petdesetletnici prirejena množično obiskana razstava v zaprtem dvoriščnem atriju Narodnega muzeja v Ljubljani leta 1997 zajela v bistvu njegova novejša dela, na zadnje umetnikovo ustvarjalno desetletje se nanaša tudi seznam slik v slikarjevi bogato (s 104 deli) barvno ilustrirani, tedaj priložnostno izdani jubilejni monografiji (M. Juteršek, *Tomaž Perko*, Postojna 1997).

Nikakor pa ob iskanju podatkov o priznani ustvarjalnosti Tomaža Perka v Sloveniji, v tujini pa zaželeni predvsem med slovenskimi izseljenci, ne smemo pozabiti na osrednjo slovensko muzejsko umetnostno institucijo, ljubljansko Moderno galerijo, ki spremlja v najširšem obsegu vse ustvarjalno zanimivejše in v slovenskem kulturnem prostoru uveljavljene in priznane sodobne slovenske umetnike, s skrbno vodeno in zato že od prvih začetkov razstavljanja na Slovenskem z dokumenti bogato založeno knjižnico ter s prav tako nepogrešljivo fototeko.

Ker že več desetletij v Sloveniji nimamo niti občasne, kaj šele stalne galerijske postavitve s pregledom dogajanja v domači umetnosti v zadnjih sto letih, prikazi po pokrajinskih središčih pa ostajajo pri umetnikih znotraj regijskih meja omejeni, v likovni kulturi samostojnejšem svetu običajna možnost srečanja z deli netrendovskega umetnika, kot je Tomaž Perko, odpade.

Slikar Tomaž Perko si je s svojo ustvarjalnostjo uspel zgraditi solidno zaledje, toda kljub že omenjeni prepričljivi življenjski sili mu vraščenost v domače okolje in pokončen značaj ne dovoljujeta, da bi se zaradi prilagoditve tujemu diktatu izneveril svojemu okolju in s posnemanjem pričel tipati v neznano, ko pa mu je bilo že zgodaj jasno, kaj Slovenija hoče od umetnika in kaj ji je sposoben dati.

Tomaž Perko se je s svojim slikarstvom nedvomno močno in na široko priljubil občinstvu, saj so njegove starejše kot novejše slike enako tesno povezane z ljudmi in življenjem in je srečanje z njimi in vsak pogled nanje novo doživetje daleč od dolgočasja. Njegova tematika praktično obsega vsa področja slikarstva. Ko se je danes slavni slovenski slikar, najbolj dosleden impresionist Matija Jama ob neki priliki predstavil, je samozavestno izjavil: »Znam vse!« Zato je zanj tembolj nenavadno, da od gimnazijskih let dalje ni naslikal nobene nabožne slike več, čeprav je imel med pristnimi prijatelji tudi zastopnika visokega klera. Tomaža Perka pa moremo prav zaradi obsežnega slikarskega opusa z nabožno tematiko šteti med najpomembnejše sodobne slovenske cerkvene slikarje.

Cerkveno slikarstvo je v upodabljajoči umetnosti že dolgo posebno poglavje in je tudi v našem obdob-

ju vstopa v novo tisočletje pereče zaradi nedorečenih ciljev. Tega se zavedajo Cerkev kot tudi umetniki. Vsekakor je z nastopom abstrakcije Cerkev, ki je nosilka še posebno evropske likovne kulture, spretno začasno prebrodila nedvomno krizo sodobnega okraševanja novonastalih kultnih stavb. Domiselno je rešila in poživila svoje vplivno poslanstvo s tem, da je abstrakcijo vključila v okras slikanih oken in s tem vidno svetlobno oplemenitila in posodobila skupnosti namenjene prostore.

V Sloveniji je v povojnem času prispeval najpomembnejši delež k cerkvenemu slikarstvu vsekakor vseskozi avantgardno delujoči slikar Stane Kregar. Med slikarji, ki so se s svojo pokončno držo upali vključiti s svojimi stvaritvami tudi v okraševanje cerkva, sodi vsekakor slikar Lojze Perko (v Kuzmi 1972), prav izstopajoče pa je s svojim domiselno izzivalno naravnanim mojstrstvom že zelo zgodaj nastopil kot cerkveni slikar tudi Tomaž Perko. V nabožnih slikah, ki jih je umetnik po potrebi izpeljal z naslonom na starejše vzore, je iskrivo, tako v svoje zadovoljstvo, zadovoljstvo naročnika kot širše javnosti, nevsiljivo in spoštljivo, ne brez hudomušnosti v nabožne podobe vtkal trenutke aktualne sodobnosti, največkrat z vključitvijo povsem sprejemljivih, trenutno v svetu kulture popularnih ali le slikarjevim znancem dobro znanih portretov ljudi iz umetnikovega kroga kot tudi osebnosti krajev, kamor so bile njegove slike nameščene. Ena takšnih dobrohotnih nabožnih slik je velika oltarna podoba sv. Miklavža (160 x 90 cm) v obnovljeni župni cerkvi v Žužemberku; kjer je leta 1994 v obraz pravično radodarnega Miklavža slikar vtkal poteze igralca, prijatelja Borisa Kralja. Dobri slikarji, ki so suvereno obvladali svoje delo, so to radi počeli. Obrazi gredo v pozabo, ostane pa draž in privlačnost žive pristnosti, pri pomembnih osebnostih ob ohranjeni podobi obličja tudi spomin nanje. Poleg posameznih slik, ob katerih se moramo namuzniti zaradi vnosa slikarjeve hudomušnosti, sodijo v sklop z okoliškim življenjem in časom povezanih kompozicij s portretnimi podobami ljudi tudi umetnikovi likovno skrbno domišljeni križevi poti, naj omenim samo križev pot v kapeli v Stranjah pri Kamniku (1989), križev pot izjemno velikih dimenzij v cerkvi Marije Pomočnice na Rakovniku v Ljubljani (1990) ali tudi kompozicijsko izvirno postavljen križev pot v novi cerkvi v Ivančni Gorici (1995).

Enkraten in dragocen je tudi slikarjev ustvarjalni prispevek k zgodovinskemu slikarstvu v zbornici gimnazije v Želimljah pri Ljubljani (2003). Za kraj, kjer je nastal zgodovinski roman F. S. Finžgarja Pod svobodnim soncem, je Tomaž Perko naslikal, tudi tokrat za cerkvenega naročnika, štiri večje slike s prizori, vzetimi iz romana (Življenje v rodovni skupnosti, Napoved prihajajočega nasilja Avarov, Brezdušni napuh bizantinske noblese, Iztok in Irena v siju bližča dvora cesarja Justinijana). Pri tem je slikar pomembno dopolnil s slovenstvom povezane motive z zanj značilno prekipevajočo svobodno fantazijo, ki praktično utemeljuje in povezuje umetniško snovanje sodobnih ustvarjalcev vseh smeri.

V Perkovo prevladujoče in vodilno figuralno slikarstvo sodi poleg cerkvenega tudi zelo obsežno samostojno, z umetnikovo domiselnostjo prav tako osebno obarvano portretno slikarstvo s portreti otrok, zanimivo postavljenimi v prostor, z redkimi skupinskimi, družinskimi portreti in portreti znancev.

S poudarkom na prikazu portretnih upodobitev, v veliki meri z umetniku bližnjega krajinskega območja in z nekaj novejšimi krajinskimi slikami s tamkajšnjega območja, je slikar zasnoval ob svoji šestdesetletnici tudi jubilejno razstavo v prostorih banke v Cerknici. Priložnostna slavnostna predstavitev v njegovem domačem okolju je njegovo mojstrstvo kot tudi vraščenost v slovenski umetnostni prostor, spet z izborom del iz zadnjih let umetnikovih ustvarjanja, le še potrdila. V današnjem času vsem široko dostopne vizualne umetnosti s pomočjo filmskih kamer in digitalnih fotoaparatov, v času, ko je po mnenju že omenjenih umetnikov znanstvenikov (umetniki so bili vedno povezani z dognanji znanosti!) obdobje čistih medijev že za nami, se pravi tudi tabelnega slikarstva, je srečanje z nizom sodobnih portretov, prikazanih v Cerknici, pristen odraz današnje slovenske resničnosti.

V ustvarjalnosti Tomaža Perka se srečujemo s tem, kar imamo radi. Zakaj bi se morali siliti, da bi tudi na likovnem področju samo prenašali k nam tuje oblike življenja in opuščali svojo drugačnost. Meje v umetniški ustvarjalnosti si človek namreč postavlja sam!

Na človeško odprtost Tomaža Perka, na njegovo poklicno samozavest slikarja, na njegov odgovoren in spoštljiv odnos do stroke opozarjajo tudi številni nenavadni umetnikovi avtoportreti, ki nedvomno imenitno dopolnjujejo bogato in zanimivo imaginarno svetovno zbirko doslej videnih in znanih lastnih podob umetnikov kot tudi niz dragocenih strokovno v delih umetnostnega zgodovinarja prof. Luca Menašeja že predstavljenih avtoportretov slovenskih umetnikov. Prav pri avtoportretih, s katerimi so si umetniki različnih dežel in vseh obdobij znali vzeti mero po sebi in se upodabljati na drzne in presenetljive načine, se jim slikar Tomaž Perko sproščeno, duhovito in brez zadržkov zanesljivo pridružuje.

Nedvomno so po dovršenem slikarskem rokopisu avtorsko prepoznavna tudi ne tako redka tihožitja Tomaža Perka, jasno, živobarvno izrisana cvetlična tihožitja kot tudi tihožitja, vključena v kompozicije umetnikovih podob kot dodatki v naključnih izrezih iz našega vsakdanjega okolja. Tihožitja, posebno cvetlična, so za umetnike še vedno privlačen ustvarjalni izziv, z vidika najširšega konzumiranja umetniških del pa predmet povpraševanja.

S svojim dokaj naturalističnim, iluzijo snovnosti ohranjujočim načinom slikanja se je Tomaž Perko na samosvoj način uspel približati tudi podobi slovenske krajine, pri čemer ima slikarsko in fotografsko sicer že neštetokrat upodobljeno Cerkniško jezero pri njem določeno prednost. Radoživi slikar ni samo poznavalec in tankočuten občudovalec življenja ob jezeru in njegove slikovite vabljivosti, kot povsod pogosto vpleta v doživeta odslikavanja narave svojo domišljijo, tudi tu z veliko dobre volje, pa naj gre za resnobno grozeče, militantno poudarjeno strašilo ali za hudomušnost pri presenetljivem povezovanju prelepih Kamniških Alp z njih odsevanjem na zrcalni gladini idiličnega Cerkniškega jezera.

Da svet, ki umetnika obdaja, ni ravno brez resnejših, s prihodnostjo povezanih splošnih vprašanj, opozarjajo za umetnika značilni in samosvoji krajinski mo-

tivi, zaslepljujoče lepi, a zastrašujoč opomin našega vsakdana zaradi v naravo odvrženih avtomobilskih gum. Za čas občutljive so v njegovih slikah tudi povsod razširjene in svet izenačujoče, toda ekološko vprašljive grmade belih bal v plastiko zavitega sena, ki so nadomestile slikovite, le za slovensko krajino značilne kozolce in še prvobitnejše, na Notranjskem še vedno uporabljane ostrnice. Tudi tu je angažiranost umetnika Tomaža Perka adekvatna pristopom mlajših ali drugače mislečih s sodobno življenjsko problematiko zgolj miselno, manj pa likovno povezanih umetnikov. Slikarjev ustvarjalni vložek v slovensko umetnost je prepričljiv in izpoveduje moto: Umetnost je samo ena, a ima več obrazov. Osebno sem prepričan, da njegova drugačnost ne omejuje drugih!

Tomaž Perko – Painter's 60th Anniversary

Summary

The paper presents the painter Tomaž Perko during his 60th anniversary. Tomaž Perko devotes his paintings to traditional painting themes, especially portraits and the landscape. As a result of his extensive opus of religious paintings he is part of the most important modern day painters of churches. His contribution to historical painting (e.g. paintings about Finžgar's novel »Pod svobodnim soncem« – Under the Free Sun) is significant.

His still life paintings are recognized. Perko's work often warns us about the ecological problems of the modern world.

Dr. Bogomir Kovač
Ekonomska fakulteta
Univerza v Ljubljani

Cene Matičič, kamniški polihistor

1 Namesto uvoda – osebne refleksije o Cenetu Matičiču

Ko sem se sredi osemdesetih let pri preučevanju Kavčičeve dediščine v slovenski političnoekonomski zgodbi prvič podrobneje srečal s podobo Kamničana Ceneta Matičiča, nisem slutil, kako dobrohotno se bodo v naslednjih letih križale najine poti. Nekega večera, v predbožičnem času leta 1987, smo se v lovski sobi znanega gostišča Planinka nasproti Občine Kamnik dobili Mojca Drčar Murko in Maks Lavrinc, da bi obravnavali nenavadno novico o razvojnih možnostih Kamnika. Splitski Center ekonomskih znanosti je namreč od leta 1981 meril ekonomsko moč jugoslovanskih občin in Kamnik je dve leti zapored, v obdobju od leta 1986 do 1987, med 530 občinami tedanje Jugoslavije zasedel prvo mesto v državi (Kovač 1998). Spominjam se, da smo takrat pojasnjevali kamniško »zgodbo o uspehu« s politično odprtostjo in strateško usmerjenostjo tedanjih občinskih oblasti. In pri tem sklicevanju na »svobodomiselne Kamničane« je v ospredje stopila politična in intelektualna podoba Ceneta Matičiča. Nekako smo se vsi strinjali, da je del te njegove liberalne intelektualne in duhovne dediščine vplival tudi na mlajše rodove kamniških politikov, menedžerjev in intelektualcev.

Leto dni kasneje, šestega aprila 1988, je v veliki dvorani na Ekonomski fakulteti v Ljubljani potekala Svobodna katedra s pomenljivim naslovom »Stane Kavčič in njegov čas«. Trije uvodničarji, Igor Bavčar, Bogomir Kovač in Igor Omerza, so tedaj v imenu Časopisa za kritiko znanosti kot izdajatelja predstavljali Kavčičevo knjigo *Dnevnik in spomini* (1972–1987). Knjiga je imela tedaj velik vpliv, postala je nekakšen simbolni okop boja proti obstoječi oblasti, v politično orbito pa je izstrelila oba urednika, Igorja Bavčarja in Janeza Janšo. Kavčič je namreč konec osemdesetih let preprosto simboliziral alternativni demokratični koncept oblasti in liberalistični pogled na gospodarstvo, postal je nekakšna simbolna instrumentalizacija nove politične alternative. Dvorana je pokala po šivih, v njej se je gnetlo več kot petsto ljudi, med njimi je bilo veliko Kavčičevih sopotnikov. Z veliko spoštljivostjo smo tedaj omenili tudi akcijo 25 poslancev, ta »slovenski kronštadski upor mornarjev, na srečo brez pušk in bajonetov«, kot se je v svojem *Dnevniku* slikovito izrazil Stane Kavčič (Kavčič 1988, 45). Po burni okrogli mizi sva se v splošni gneči srečala s Cenetom Matičičem, majhnim možem, ki me je, ne vem zakaj, od prvega trenutka dalje nekako spominjal na mojega kamniškega profesorja francoščine Ivana Zika. Šele kasneje sem sprevidel simpatično vzporednico. Tudi Cene Matičič je bil velik ljubitelj francoskega jezika in francoske kulture. Začela sva si dopisovati in pri tem je nekaj let tudi ostalo.

V devetdesetih letih sva se nekajkrat srečala v Kamniku in na njegovem Rogatcu nad Ljubljano, lični domačiji, kjer je prebival in v miru snoval svoje časnikarske in knjižne načrte. Najini razgovori so bili nekakšna mešanica političnih in ekonomskih pogledov na tranzicijske probleme, zlasti privatizacijo. Ekonomija je bila kot kraljica družbenih ved njegova velika intelektualna ljubezen, ki se ji je posvečal z največjo vnemo. Pri tem sta me posebej veselili njegova zvedavost in iskrivost, ki z leti nista v ničemer presahnili. Imela sva podobne poglede na klasično ekonomsko teorijo, pa tudi na oba velikana ekonomskih doktrin, Schumpetra in Keynesa, izjemno pa ga je zanimal tudi Friedmanov monetarizem in celotna fiskalna teorija. Veliko je govoril o tedanjih ekonomistih nobelovcih in bilo je nenavadno, da je o njih vedel več, kot pa je običajno veljalo za veliko bolj učene kolege na fakulteti.

Pri Matičiču sem našel troje, kar pogrešam pri mlajših intelektualcih. Najprej široko klasično razgledanost, zlasti mu je koristilo dobro zanje nemščine in francoščine. Cene Matičič je bil predvsem modrijan, spoštljiv do znanja in znanosti, razkošen v svojih spominih in življenjskih izkušnjah. Potem je bila tu kritična distanca, ki ga je vedno znova postavljala v vlogo intelektualca, ki ni žrtev ujetosti v lastni svet ali pa ideološki prostor strank ali drugih priročnih »izmov«. Zanj je bila vedno značilna moralna in etična pokončnost, s katero je presojal svet in ljudi okoli sebe. In na koncu me je vedno znova impresionirala njegova strpnost, čeprav bi zlahka gojil goro zamer do komunističnih oblasti in številnih ljudi, ki so mu pri tem tako ali drugače škodovali. Mnogi njegovi sopotniki so ostali v pozi žrtve, ko so vedno znova polagali svoj življenjski

optimizem na oltar nekakšne zagrenjene domovine in večno neporavnanih računov iz preteklosti. Matičič je nasprotno vseskozi ostal veder človek, imel je nekakšno trdno vizijo o boljši prihodnosti in dobrih ljudeh. In v tem pristnem humanizmu je bil Cene Matičič predvsem velik človek.

Bil sem vesel, ko me je Matičič konec devetdesetih poklical, da bi napisal predgovor k njegovi knjigi o davčnem in denarnem sistemu. Imeli smo lepo predstavitev v Kamniku, kjer je sodeloval tudi mag. Janez Kopač, tedaj predsednik finančne komisije DZ RS. Mislim, da je enako čutil tudi kolega Avgust Majerič, profesor politične ekonomije na mariborski EPF, ki je bil njegov stari poslanski kolega in je napisal predgovor k drugemu ekonomskemu delu o Nobelovih nagrajencih za ekonomijo. Tretjo knjigo je Matičič namenil opisu znamenite politične pomladi 1971 in akcije 25 poslancev. Knjigo je posvetil rojstnemu mestu Kamniku, kjer je leta 2001 postal častni občan.

Nekega dne me je poklical na Rogatec in mi izročil šest knjig zajetne menedžerske enciklopedije *Das Managementwissen unserer Zeit.* »Ti boš najbolje vedel, kaj početi s temi knjigami, meni so tukaj v napoto in mi več ne koristijo.« Malo je šepal in videlo se je, da je bolj krhkega zdravja. Potem sem izvedel, da sta se z ženo preselila v Kamnik in da zaradi nege živi v domu upokojencev. Žena, gospa Alojzija, mi je predlani na jesen povedala, kako je z njim in da se bo zagotovo razveselil, če ga obiščem. Toda z obiskom sem odlašal predolgo in nisva se več videla.

2 Tri obdobja vijugave življenjske poti

Ni moj namen, da bi opisal bogato življenjsko pot Ceneta Matičiča. Premalo vem o tem in preveč spoštljiv odnos imam do tega, kaj vse je počel in koliko izkušenj je nosil s seboj. Toda nekaj podatkov je vendarle pomembnih in pojasnjujejo njegov intelektualni in politični kredo, pa tudi kasnejši teoretski in družbeni pomen, ki ga želim podrobneje pojasniti.

Cene Matičič izhaja iz stare kamniške družine in je v sebi vse življenje nosil pečat nekakšne žlahtne tradicionalnosti, ki ti jo lahko na domala nezavedni ravni podari samo častitljiva zgodovina starega mesta. Rojen je bil leta 1920, osnovno šolo in gimnazijo, če uporabljamo sedanjo šolsko shemo, je obiskoval najprej v Kamniku, potem pa v Novem mestu in Ljubljani, v burnih vojnih in povojnih časih pa je končal študij fizike in matematike na Pedagoški akademiji v Ljubljani, študijska pota pa so ga vodila tako v Pariz kot tudi v Beograd. Kasneje je magistriral iz sociooloških in političnih ved na Fakulteti za politične vede Univerze v Ljubljani, opravil pa je tudi poseben seminar za administrativne in razvojne projekte pri ZN v Ženevi. Ekonomsko znanje je pridobival s praktičnim delom, kot poslanec, pa tudi s študijem na znamenitem Institutu za zunanjo trgovino v Beogradu, kjer je deloval prof. Branko Horvat, na inštitutu ACTIM v Parizu, predvsem pa je sodeloval z najbolj znanimi profesorji ekonomije v Sloveniji, od Kamničanke Mare Bešter do profesorja Aleksandra Bajta, pa uglednega monetarista Jožeta Pokorna, fiskalista Lada Rupnika in politekonomista Franceta Černeta. V Mariboru je na tedanjem VEKŠ pri prof. Kralju pripravljal tudi ekonomski doktorat, vendar so ga v času političnega preganjanja zavrnili, ker ni imel ustrezne ekonomske izobrazbe.

Cene Matičič je bil predvsem učitelj, čeprav je po politični izključitvi vrsto let opravljal različne menedžerske službe v podjetjih. Imel je preprosto pedagoški dar, ki so ga učenci, dijaki, študenti in njegovi poslušalci začutili že na daleč. Služboval je najprej v različnih osnovnih in srednjih šolah, kasneje je bil višji predavatelj na Pedagoški akademiji, sodeloval pa je tudi z Ekonomsko fakulteto v Ljubljani. Čeprav pravi v enem od prologov v svoji knjigi, da je po naravi reči vedno »bežal« od šolskih klopi, je vendarle vse življenje ostal zvest šoli, poučevanju in raziskovanju. Kolikor vem, je bil Cene Matičič učitelj z izjemnim pedagoškim smislom in erosom, ki ga danes premorejo le redki in še težje lahko oboje opazimo v današnji storilnostno naravnani pedagoški praksi.

Učiteljeval je v Stični, Ljubljani, Ajdovščini, Kamniku in Domžalah. Spominjam se nekega anekdotičnega primera. Povsem naključno mi je mama nekega mojega kolega s fakultete pripovedovala, da so imeli na novo ustanovljeni gimnaziji v Ajdovščini v začetku petdesetih let nekega čudovitega profesorja matematike, ki je vodil pevski zbor in je z njimi gostoval po primorskih krajih in na radiu. »Matematike smo se naučili kot kakšne pesmice,« je v šali pripomnila. In za nameček je leta 1955, ko so ukinili angleščino, ta čudežno spevni profesor matematike poprijel tudi za francoščino in jo do prihoda profesorice Brusove učil na veliko veselje tedanjih dijakov. Da, to je bil Cene Matičič, profesor matematike, odličen zborovodja in prizadeven učitelj francoščine, če je bilo ravno potrebno.

Ajdovske izkušnje je potem skušal uveljaviti v Kamniku. Postal je eden pobudnikov za ustanovitev višje gimnazije in njen prvi ravnatelj, česar so se na Gimnaziji Rudolfa Maistra spomnili tudi ob svoji petdesetletnici. Matematika in zborovsko petje sta si pri Cenetu Matičiču v teh letih neprestano podajala roki, saj je glasba imela pri Matičičih v Kamniku posebno domovinsko pravico. Cenetov brat Božo je še danes izjemen harmonikar in spremljevalec številnih glasbenih in kulturnih prireditev v mestu. Pravzaprav sta bili kultura in umetnost tako prepleteni z njegovim delom in načinom življenja, da najbrž niti ni opazil, da bi s svojo muzikaličnostjo in smislom za pedagoško delo zlahka uspel tudi na glasbenem področju.

Če je učiteljski poklic zaznamoval prvo tretjino njegovega delovnega življenjskega cikla, je drugo obdobje, sicer kratek, toda izjemno intenziven in usoden čas svojega življenja, posvetil političnemu delu. Politika je bila njegova notranja nuja, vzgib družbenosti, ki se je pri njem kazal kot nekakšen Aristotelov »zoon politikon«. V šestdesetih letih je stopil v politiko kot poslanec skupščine Republike Slovenije. Nekaj časa je vodil parlamentarno komisijo za revizijo davčnega sistema. V republiški skupščini je bilo konec šestdesetih let veliko uglednih imen in revolucionarni študentski duh konec šestdesetih let se je v parlamentarnih klopeh nadaljeval s pobudami, ki so dišale po pravi demokraciji in klasičnem parlamentarizmu. Cene Matičič je skupaj z Ivanom Kreftom in Tonetom Remcem začel znamenito akcijo 25 poslancev, ko so julija 1971 zahtevali demokratično kandidiranje in enakopravno izbiro več kandidatov, kar so komunisti v tedanjem času razlaga-

li kot zametek večstrankarskega parlamentarizma. To pa je bila najvišja možna grešnost, ki jo je kdorkoli lahko naredil v okviru enopartijskega političnega sistema. Akcija 25 poslancev je skupaj s študentskim gibanjem in Kavčičevo vlado predstavljala sveto trojico slovenskega političnoekonomskega liberalizma, ki ga je ZKJ v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu zatrla z vsemi močmi in sredstvi. (Repe 1992)

Danes je težko presojati revolucionarnega duha teh sprememb in nemogoče ga je meriti z vatli običajne demokracije. Cene Matičič je doživel usodo političnega disidenta, ko se je moral za dvajset let umakniti na družbeno obrobje in šele leta 1989 je doživel prvo rehabilitacijo, najprej v Domžalah in kasneje, sredi devetdesetih let, še enkrat tudi v Državnem zboru RS. Cene Matičič predstavlja enega izmed pionirjev razvoja slovenske demokracije in sodobnega parlamentarizma, njegov prispevek in celotno vlogo akcije 25 poslancev pa je zgodovinska stroka visoko ovrednotila kot pomemben del poti, ki jo je Slovenija potrebovala na poti do svoje državne avtonomije, od osamosvajanja leta 1991 do vstopa v EU 2004.

Tretje obdobje Matičičeve življenjske poti je bilo sprva najtežje. Dolga in mučna je bila pot strokovnjaka, ki je ostal odmaknjen od vidnejših poslovnih funkcij, čeprav je veliko prispeval k razvoju Lesnine, predvsem pa pri ustanavljanju tedanje krovne lesne organizacije Uniles, ki je združevala vse najpomembnejše lesne tovarne in trgovino. Vse pomembnejša je postajala njegova publicistična dejavnost. Objavljal je v strokovni reviji Les, ki jo je urejal inženir Lojze Leb iz Mengša, predvsem pa se je posvečal ekonomskim tekstom in objavam v Gospodarskem vestniku, Bančnem vestniku, Denarju, Slovenski panorami, časniku Finance, pa tudi v drugih lokalnih glasilih. Število prispevkov je z leti postajalo domala nepregledno in bilo bi prav, če bi koga spodbudili, da bi jih bibliografsko uredil in popisal.

V zadnjem obdobju je objavil tri večja dela, ki predstavljajo magistrale njegovega publicističnega snovanja in jih bomo v nadaljevanju posebej obravnavali. Dve posegata na področje ekonomije. Najprej je leta 1999 objavil delo *Vizija davčnega, bančnega in kreditnega sistema XXI. stoletja ali Kje so optimalni viri napajanja vseh družbenih potreb* (Matičič 1999). Tri leta kasneje je pri Cankarjevi založbi izšla druga njegova knjiga *Nobelovci s področja ekonomije 1969–2000* (Matičič 2002) in na koncu je pri Gorenjskem glasu izšlo zadnje delo *Vpet v pomlad sedemdesetih let* (Matičič 2004). Ta trilogija ga predstavlja kot zanimivega političnoekonomskega pisca, ki zasluži resnejšo teoretsko analizo.

3 Matičičeva ekonomska zapuščina

Osrednje in daleč najbolj zrelo Matičičevo ekonomsko delo je *Vizija davčnega, bančnega in kreditnega sistema XXI. stoletja*. V njem prikazuje strukturo in namen davčnega sistema, pokaže na njegove nelogičnosti in predlaga spremembe davčnih sistemov, ki bi lahko pripeljali do pravičnejše in učinkovitejše države in kajpada zadovoljnejših državljanov.

V vseh sodobnih družbah je financiranje in delovanje javnega sektorja predmet številnih razmislekov in polemik. Javne finance izpolnjujejo v vsaki državi tri temeljne naloge. Prva omogoča pridobivanje sredstev za proizvodnjo javnih dobrin, ki jih država v obliki prisilnih dohodkov ali davkov premešča iz zasebnih virov k svojim proračunskim blagajnam (premostitvena funkcija). Druga vloga javnih financ je namenjena prerazdelitvi dohodkov med državljani, tako da država popravlja nepravično delitev trga in bogatih lastnikov (prerazdelitvena funkcija). Tretja vloga je namenjena stabilizaciji gospodarstva, zlasti pri spodbujanju rasti ali pa omejevanju inflacije (stabilizacijska oziroma razvojna funkcija).

Davke, takse, socialne prispevke in druge sklade, ki jih predpisuje država, Matičič preprosto imenuje prelevmane. Pri vsem skupaj gre zgolj za način prelivanja dohodkov iz zasebnih virov k državi, da bi z njimi lahko financirala svoje ekonomske funkcije. Težava je v tem, da si državljani in podjetja želijo čim manjše fiskalne obremenitve, na drugi strani pa si želijo visoko zadovoljevanje javnih potreb. Matičič citira nobelovca Miltona Friedmana, ki tej dilemi dodaja še političnoliberalni prizvok, češ da oblastniki zapravijo vse, kar dobijo, in da je zato najbolje, da imamo v državi čim nižje davke in zato tudi majhno ekonomsko moč politične oblasti. (Matičič 1999, 31) Toda nizki davki pomenijo, da se zmanjšuje delovanje socialne države. Matičič ni naklonjen tej rešitvi. Država mora skrbeti za družbeno blaginjo in večjo enakost, zato je pravo vprašanje, kako naj to stori na najbolj učinkovit način. »Problem je torej v nezmožnosti predstavljanja obeh tokov: toka finančnih sredstev iz naslova obveznih prelevmanov in obratnosmernega toka finančno neopredeljenih storitev države.« (Matičič 1999, 34) Ker ni mogoče imeti hkrati cenene države in želene blaginje ljudi, potrebujemo prave rešitve.

Sodobna država pozna ustrezne trike (podrobneje v Kovač 1999). Če ne more s prelevmani poravnati svojih tekočih obveznosti, se preprosto zadolži. Najbolj perverzna oblika tega zadolževanja pa je, da si sposodi sredstva pri svojih državljanih. Ponudi jim vrednostne papirje po ugodnih obrestnih merah in z davčnimi olajšavami. S tem poveča, kot pravimo, svoj javni dolg. Lahko pa se zadolži tudi v tujini (zunanji dolg), vendar to možnost v analizi nacionalnih fiskalnih sistemov Matičič zanemari. Država se tako počasi spreminja v družbo *notranjih in zunanjih upnikov. Toda to ni rešitev.* Pravzaprav gre za prevaro. Država se zadolžuje pri svojih državljanih (javni dolg), pri čemer sedanja generacija pridobiva terjatve, ki jih bo morala jutri država poravnati. In to lahko stori v prihodnosti samo z novimi davki oziroma prelevmani, s katerimi bo obremenjevala prihodnje generacije. Javni dolg torej pomeni, da bomo imeli v prihodnosti višje davke in večja socialna neravnotežja. Država s tem zgolj preloži obveznosti med generacijami, saj rešuje sedanje družbene razmere na račun prihodnjih rodov.

Če država ne more zategniti svojega davčnega vijaka, ker bi škodovala gospodarski rasti, konkurenčnosti podjetij in blaginji ljudi, se torej lahko zadolžuje. Toda to pomeni zgolj odlog problemov. Dejansko državo vedno znova in znova čaka pritisk na povečanje prelevmanov. Višji davki pa imajo vrsto negativnih učinkov. Slabo vplivajo na ponudbo dela in zavirajo novo zaposlovanje. Višji davki na kapitalski strani zmanjšujejo

varčevanje, pa tudi investiranje in konkurenčnost. Matičič ponudi zgovorno statistično analizo držav OECD (EU, ZDA, Kanade, Avstralije ...), ki samo podkrepi njegove številne kritične opazke. Zgodba se zdi brezizhodna. Država potrebuje vedno večje izdatke in višji davčni vijak, oboje pa prinaša vrsto negativnih posledic in krog je za državljane in gospodarske subjekte tako usodno sklenjen.

Matičičeva temeljna zamisel je, da to protislovje lahko razreši samo radikalna prenova davčnega sistema. Intelektualno spodbudo za svoje ideje išče v dosedanjih labirintih davčnih reform, predvsem pri idejah Keynesa in francoskega nobelovca Mauricea Allaisa. Spremembe davčnega sistema je utemeljil na treh postavkah. Prvi steber zavzemajo liberalne vrednote, kot so svoboda, pravilnost in razvoj. Drugega predstavljajo vsa obstoječa in poznana fiskalna načela (načelo upravičenosti, individualnosti, nediskriminacije, nevtralnosti, legitimnosti, neosebnosti, nearbitrarnosti in vsebinske smiselnosti). Tretja postavka temelji na podmeni, da so sodobni davčni sistemi za davčne zavezance v veliki meri krivični in nerazvojni in jih zato ni mogoče popravljati, temveč jih moramo kvečjemu radikalno spremeniti.

Matičič predlaga radikalno poenostavitev davčnih bremen, zato v prihodnosti pozna samo tri davke: davek na dodano vrednost, davek na kapital in davek na denarno maso. Prva dva sodita med modernizirani fiskalni orodji, tretji pa zahteva povsem drugačno razumevanje kreditnega in bančnega sistema. Avtor preprosto ni zadovoljen s sedanjo sveto davčno trojico. Dohodnina obremenjuje intelektualni kapital posameznika in duši njegovo ustvarjalno svobodo, podjetniški interes in delovno učinkovitost. Davek na dobiček, kot ga poznamo danes, dejansko kaznuje podjetja, podjetnike in menedžerje ter druge deležnike podjetja, če dosegajo dobiček zaradi dobrega poslovanja. Samo DDV kot obremenitev potrošnje ustreza njegovim trem reformnim stebrom in je zato sprejemljiva davčna obremenitev. Matičičev sklep je jasen. Država ima težave, ne samo zaradi tega, ker pobira previsoke prelevmane, temveč ker dejansko ne pobira pravih davkov.

Matičič sedaj vpelje v analizo novo sistematizacijo davščin. »Upravičeni in legitimni so samo tisti davki in prelevmani, ki bremene nelegitimne dohodke.« (Matičič 1999, 85) Temeljni greh so torej nepravični in nelegitmni, družbeno nesprejemljivi davki, ki ne ustrezajo niti vrednotam svobodne, učinkovite in razvojno naravnane tržne družbe niti ne potrjujejo osmih zlatih davčnih načel. Obdavčljivi so samo nelegitimni dohodki in Matičič niza primer za primerom, ko prihaja do zaključkov, kako težavni so lahko pravični davki iz dohodka in različnih rent. Vzemimo dohodke iz dela. Ali so izjemno visoki dohodki menedžerjev ali pa športnikov legitimni in hkrati tudi družbeno sprejemljivi? Legitimni so za ekonomista vsi tisti dohodki, ki izhajajo iz tržnih, konkurenčnih pogojev. Težava je v tem, da so prevelike razlike med dohodki lahko nesprejemljive z vidika etičnih načel enakosti. Kje je meja med ekonomsko legitimnostjo in moralno sprejemljivostjo dohodkov in davkov, pa je vedno stvar družbenega dogovora. Podobne zadrege imamo pri obdavčitvi rent ali pa obresti od kapitala. Dohodki od zemljiške rente, rente zaradi redkosti ali pa prilivi od obresti na kapital so legitimni in zato neobdavčljivi. To pa ne velja za monopolne rente (čiste rente) in čiste obresti od kapitala. Kaj pa inflacijski dohodki, ki jih napihujejo vedno višje cene? Inflacija je za Matičiča vir nelegitimnih dohodkov in je zato predmet dodatnega obdavčenja, čeprav je meja »nepravičnih« inflacijskih dohodkov težko določljiva.

Matičič se ogreva za splošen davek na kapital, ki zajema trajne fizične dobrine. To premoženje naj bi po splošnih ocenah v razvitih državah predstavljalo okoli petkratnik vrednosti BDP (Matičič tukaj povzema oceno Mauricea Allaisa). Obdavčljivi kapital je po vseh odbitkih enak štirikratniku BDP, davčna stopnja pa bi lahko bila kar primerljiva s stopnjo letne rasti BDP. Podobno kot je DDV zamenjal stare prometne davke ali davke na potrošnjo, bi tudi davek na fizični kapital moral zamenjati vse druge obdavčitve iz kapitala in podjetništva. Davek bi plačevali vsi nosilci fizičnih realnih dobrin, ne pa tudi nosilci intelektualnega in finančnega kapitala. Vsi dohodki iz dela (osebni dohodki, plače podjetnikov in menedžerjev, pokojnine ...) niso obdavčeni, podobno velja za dobičke podjetij, ki temeljijo na boljši konkurenčnosti (nižjih stroških), obdavčitev pa velja za vse dohodke, ki izhajajo iz čistih rent in čistih obresti.

Toda Matičič poseže po še radikalnejšem predlogu. Tokrat se loti centralnega bančnega sistema, ki velja za sveti gral tržne ekonomije. Denar je državni monopol in centralne banke so politične centralistične organizacije, oboje pa je daleč od tržne konkurence in demokratičnih procedur liberalne tržne družbe. Toda to je hudičevo seme kapitalizma, o katerem je pisal Marx, in nanj se Matičič nekajkrat sklicuje. Protislovje denarja tiči v osrčju blagovno-denarne menjave in tržnega gospodarstva in za nameček ves tržni in denarni sistem dejansko temeljita na zaupanju in prevari. Poslovne banke namreč kreirajo knjižni denar, ki daleč presega vrednost depozitov, posojajo denar na zaupanje in oblikujejo kupno moč, ki dejansko izhaja iz nič, »ex nihilo«.

Predpostavimo, da država želi tiskati denar, da bi financirala svoje nenačrtovane izdatke (na primer vojne). To v danih razmerah povzroči neravnotežje med denarnimi in blagovnimi skladi, vse skupaj pa je vodilo višjih cen, inflacijskih dohodkov, večjih davkov in prelevmanov. Banke novo denarno maso dejansko multiplicirajo v knjižni denar, spreminjajo v kredite in povečujejo kupno moč. Vse skupaj pa nastaja kot legalna denarna in fiskalna prevara. To so neligitimni procesi in od tod ideja o obdavčenju denarne mase »ex nihilo«. Tudi tukaj nam avtor ponudi izračun in pride do sklepa, da je dobiček iz denarne mase »ex nihilo« okoli 5 odstotkov BDP. Rešitev je preprosta. Denarna masa bi morala naraščati, kot sklepa Allais, 2 odstotka nad rastjo BDP, kar bi pomenilo, da imamo manevrski prostor do največ 2-odstotne rasti cen (inflacije), knjižno kreiranje denarja (ex nihilo) pa moramo obdavčiti in vrniti državljanom prek fiskalnega sistema.

Matičičeva reforma davčnega in monetarnega sistema je seveda z današnjega zornega kota utopična. Temelji na starih principih racionalnosti blagovno-denarnega gospodarstva in radikalnih razmišljanjih mnogih, tudi Nobelovih nagrajencev, kako bi lahko nekoč v prihodnosti reformirali tržni in denarni sistem. Marx

je sanjal o ukinjanju kapitalizma, drugi sanjajo o njegovi radikalni spremembi znotraj lastnih meja. Matičič je ponudil takšno alternativno razmišljanje in pred leti sem zapisal, da avtor »predstavlja glas racionalnega ekonomskega mišljenja v neracionalnem svetu, ki ga doživljamo in pogosto dojemamo kot nepravičnega.« (Kovač 1999: 22) Danes, domala deset let po objavi knjige, lahko ugotovimo, da ni sprožila nobenega resnega odziva, in to sem tudi pričakoval. Njegov teoretski izziv je preprosto prevelik, drugačnost pogledov pa hkrati tudi nekoliko arhaična, da bi v teh vrtoglavih časih zbudila resne polemike. Cene Matičič je tukaj zgolj potrdil svojo nekonvencionalnost in originalnost, ponudil je samosvoj teoretski razmislek in prav to je njegova največja prednost.

Drugo Matičičevo ekonomsko delo je namenjeno pregledu nobelovcev s področja ekonomije. Prve nagrade s področja tehničnih ved so bile podeljene že leta 1901, ekonomija pa je kot znanstveno področje dobila to prestižno nagrado šele leta 1969 in vse do leta 2000 sledimo Matičičevemu pregledu ekonomskih nagrajencev. Pri njenem podeljevanju poleg tradicionalne Kraljevske akademije Švedske sodeluje Centralna banka Švedske. Matičičevo delo *Nobelovci s področja ekonomije 1969–2000* (Matičič 2001) je predvsem informativna in ne analitična knjiga. Pomembna pa je predvsem zato, ker je Matičič ponudil dober, pregleden in do sedaj edini poizkus opredeljevanja Nobelovih nagrajencev za ekonomijo v Sloveniji.

4 Matičičeva politična analiza slovenske pomladi

Matičičevo zadnje delo *Vpet v pomlad sedemdesetih let* (Matičič 2004) je njegov politični rekviem. Želel ga je napisati kot svoje videnje zgodovine in ljudi, da bi nekako še enkrat pri sebi odprl in razčistil s spoznanji izpred tridesetih let. Vrnil se je v čase svoje največje politične karizme, v obdobje, ki ga je v življenju najbolj zaznamovalo in hkrati tudi prizadelo. Morda je hotel na koncu v ogledalu zgodovine še enkrat ugledati svoj neuklonljivi značaj, svojo naklonjenost vrednotam svobode, pravičnosti in demokracije in dobiti zadnjo potrditev, da je ravnal prav.

Čas med letoma 1953 in 1973 so zaznamovali uvajanje samoupravljanja kot političnoekonomskega sistema, delna sprostitev kulturne politike in iskanje novih svetovnih povezav v gibanju neuvrščenosti. Čar demokratizacije konec šestdesetih let je bil nekakšen vrhunec jugoslovanskega družbenega eksperimenta, ki je tedaj vzbujal veliko zanimanje v svetu, ne glede na strinjanje ali nasprotovanje povojni komunistični prevladi. Seveda vse ni šlo gladko. Leta 1962 je Tito dobil še eno bitko v frakcijskih bojih znotraj ZKJ, leta 1963 je Jugoslavija dobila novo ustavo, dve leti kasneje novo gospodarsko reformo, sledil je obračun z Rankovićem leta 1966 in leta 1986 upor intelektualcev in študentov. (Pirjevec 1995) Partija konec šestdesetih ni več obvladovala razmer. Takšen liberalni odmik je najbolj simboliziral Stane Kavčič, v procesu demokratizacije akcija 25 poslancev, v intelektualnih krogih pa zapleti s Problemi, Pučnikom in drugimi.

Socializem v realni povojni zgodovini ni bil posebno kompliciran družbena institucija. Njeno bistvo je partijsko razumevanje oblasti, kjer so bili komunisti prisotni v vseh porah družbenega življenja. (Kovač 1990) Bili so v vladi, skupščini, tovarnah, šolah, zdravstvenih domovih, preprosto povsod, kjer se je idejno in praktično ustvarjala in udejanjala oblast. Vendar so, kot pravi Cene Matičič v uvodnem povzetku dogajanj ob koncu šestdesetih let, vztrajno prihajali na dan drugačni koncepti in pravila oblasti. Slovenski parlament se je iz slepega potrjevalca sklepov partijskih oblasti spreminjal v suvereno zakonodajno telo, vlada je postajala vse bolj zavezana republiškim nacionalnim interesom, intelektualci so postajali vse bolj odprti in pogumni v svojih analizah družbe. To je bil »slabo desetletje trajajoč vzpon s socialnimi zahtevami prekvašene demokratizacije in liberalizacije« (Matičič 2004: 12), ki je pogosto neznan in zamolčan še danes.

Akcija 25 poslancev se je začela na junijski skupščini leta 1971, ko je skupina poslancev zahtevala, da lahko tudi sami kandidirajo svojega kandidata za predsedstvo federacije v Beogradu. Samostojno kandidiranje in izbira med več kandidati sta bila v popolnem nasprotju s tedanjo komunistično prakso. Matičič opisuje neposredne dogodke tedanjega časa, svoje iskanje najprimernejših kandidatov, pa oblikovanje konsenza s študentsko organizacijo in ves politični postopek sprejemanja odločitev v tedanji skupščini. To gradivo ima neposreden zgodovinski pomen in pomeni dragocen memoarski vir literature, Matičič pa je tudi sam zbral in predstavil dokumente iz tega obdobja.

Večji del knjige je posvečen političnim protiakciji proti poslancem in vodilnim nosilcem akcije. Sprva ni bila uspešna, saj je naletela na odpor študentov, intelektualcev in širše domače, pa tudi tuje javnosti. Partijsko vodstvo pod Popitom je sprva delovalo zmedeno, čeprav so akcijo poslancev, podobno kot pred tem cestno afero, obsodili kot nesprejemljivo početje. Zahtevali so, kot opisuje Matičič, lastno obžalovanje ali vsaj distanciranje, toda Matičič, Rems, Kreft in drugi na to niso pristali. Pravi obračun s Kavčičem in krogom poslancev z Matičičem na čelu se je začel pod Kardeljevim in Dolančevim vodstvom leta 1972. Matičič objavlja številne dokumente in gradiva, ki kažejo, kako so ga politično obsodili in onemogočili, v letih, ki so sledila, pa ga je partija sistematično izključevala tudi v poslovnem življenju. Služba v Lesnini in Unilesu je bila vedno povezana s partijskim kadrovanjem in Matičič več kot desetletje ni mogel zavzeti nobenih odgovornejših delovnih mest in položajev, pa tudi javno objavljanje in raziskovanje so mu omejevali na vsakem koraku.

Poizkusi politične rehabilitacije segajo v drugo polovico osemdesetih let. Leta 1987 v znameniti 57. številki Nove revije beremo, kako je akcija 25 poslancev eden od vrhov slovenske demokratizacije, Časopis za kritiko znanosti, kjer sem takrat sodeloval v uredništvu, pa je v svoji številki 101–102 prinesel prvi poglobljen prikaz politične akcije 25 poslancev. Leta 1989, kot z zadovoljstvom opisuje Matičič, je bila njegova skupina politično rehabilitirana tako na lokalni kot tudi republiški ravni.

Matičičeva analiza dogodkov dokazuje, kako spontano in neodvisno so tedaj nastajale politične akcije odpora proti oblasti. Njegov temeljni dokaz je, da je bila »zamisel popolnoma izvirna, njena domovinska pravica pa v glavah nas treh, še posebej pa v Remčevi,

ki se je prvi pojavil s pisnim osnutkom in smo ga, sicer malenkost modificiranega, kot amandma ponudili republiškemu zboru«. (Matičič 2004: 156) In zakaj je tedaj akcija propadla? Ker je dr. Ernest Petrič, ne vedno najbolj pokončen sedanji visoki diplomat RS, odklonil pogojno sprejeto kandidaturo. Čeprav so vedeli, da ne morejo uspeti, so akcijo vseeno sprožili in to je prava zgodovinska veličina njihovega političnega početja.

Čez tri leta bomo praznovali štirideseto obletnico akcije 25 poslancev. Tedaj bi bil čas, da bi v DZ pripravili, ne samo svečanosti, temveč tudi razstavo in morda tudi strokovno srečanje, ki bi temeljito ovrednotilo pomembno delo in prispevek 25 poslancev. To bo morda čas, ko se bo duh Ceneta Matičiča naselil med zidovi slovenskega parlamenta in dokončno zaznamoval upornost političnega duha, ki ga danes tako zelo pogrešamo.

5 Namesto zaključka

Pisanje o Cenetu Matičiču sem sprejel kot nekakšno notranjo zavezo, v čast in veselje mi je bilo pisati o tem pomembnem in pogosto pozabljenem Kamničanu. Še enkrat sem se sprehodil skozi nekatere mejnike njegovega življenja, pogledal v zakulisje njegovih teoretskih provokacij in se poklonil njegovemu političnemu prepričanju. Kot političnemu ekonomistu se mi je celotno njegovo življenje zazdelo kot prispodoba nečesa, česar teorija in teoretiki nikoli ne bomo razumeli. Cene Matičič ni bil akademski politični ekonomist, on je politično ekonomijo preprosto živel in jo v marsičem tudi preživel »pod križem« svoje pokončne in nikoli zamerljive poti življenja. Prav je, da bi se ga Kamnik, ki mu je posvetil vse svoje zadnje knjige, spomnil s trajnejšim obeležjem, kot pa je samo občinsko imenovanje za častnega občana. To je bilo njegovo mesto in mesto naj ostane v svoji žlahtni večnosti tudi z njim.

Literatura

KAVČIČ, S. 1988: *Dnevnik in spomini, 1972–1987*. Ur. I. Bavčar, J. Janša. Ljubljana: ČKZ.

KOVAČ, B. 1998: Revitalizacija mesta Kamnik – priložnost ali še ena zapravljena možnost. *Kamniški zbornik* XV. Kamnik: Občina Kamnik.

KOVAČ, B. 1999: *Predgovor h knjigi Cene Matičič: Vizija davčnega, bančnega in kreditnega sistema XXI. stoletja*. Kamnik: Studio Dataprint.

KOVAČ, B. 1990: *Rekviem za socializem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

MATIČIČ, C. 1999: *Vizija davčnega, bančnega in kreditnega sistema XXI. stoletja. Ali kje so optimalni viri napajanja vseh družbenih potreb*. Kamnik: Studio Dataprint.

MATIČIČ, C. 2002: *Nobelovci s področja ekonomije 1969–2000*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

MATIČIČ, C. 2004: *Vpet v pomlad sedemdesetih*. Kranj: Gorenjski glas.

PIRJEVEC, J. 1995: *Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Lipa.

REPE, B. 1992: *Liberalizem v Sloveniji*. Ljubljana: Borec.

Cene Matičič, Kamnik's Polymath

Summary

The author describes his personal reflection of Kamnik native Cene Matičič, presents three fundamental periods of his lifetime, analyzes his thoughts about economics and defines his political memoirs. Matičič is an underrated although significant political personality as he lead a coalition of 25 politicians in the seventies, which was a turning point for contemporary Slovene parliamentarianism. Matičič's economic analysis of the fiscal system and his proposal for a radical tax reform and a reform in the banking system was significant. The author shows that Matičič's account of pooling 25 politicians was a new historical source for analyzing Slovene liberalism in the seventies. The author concludes that Matičič is an important native of Kamnik, thinker and politician who marked a part of economic theory and Slovene political history.

Marko Lesar, univ. dipl. um. zgod.
Medobčinski muzej Kamnik

Emilijan Cevc (1920–2006)

30. januarja 2006 se je izteklo plodno in polno življenje enega naših najuglednejših znanstvenikov umetnostnih zgodovinarjev, kamniškega rojaka, akademika in profesorja, prvega predstojnika Umetnostnozgodovinskega inštituta Franceta Steleta pri SAZU, rednega člana SAZU in člana številnih drugih znanstvenih ustanov, častnega člana slovenskega umetnostnozgodovinskega in konservatorskega društva, profesorja na Glasbeni akademiji in Teološki fakulteti, nosilca številnih domačih in mednarodnih priznanj in odlikovanj, častnega občana občine Kamnik, dragega kolega in prijatelja kamniškega muzeja Emilijana Cevca.

Kljub častitljivim letom in polni starosti pomeni za slovensko znanost in kulturo odhod takega človeka z življenjskega prizorišča veliko in nenadomestljivo izgubo. Kajti Emilijan Cevc ni bil samo velik specialist za veliko poglavij umetnostnozgodovinske znanosti, bil je eden naših zadnjih univerzalnih strokovnjakov umetnostnozgodovinske vede kot celote, izjemen poznavalec celotnega spomeniškega patrimonija, spomeniškega gradiva na terenu kot tudi muzejskega gradiva. Prav zato ga bodo zelo pogrešale spomeniške in muzejske ustanove. Hkrati je bil tudi sijajen pisec in celo literarni ustvarjalec, ki je znal kot eden redkih svojo znanstveno misel prelivati v izbrano slovensko in tujo besedo in tudi še mnogo drugega, kar v tem kratkem spominskem prispevku ni mogoče omeniti. Njegovo ustvarjalno delo se razteza vse od let pred drugo vojno in sega nepretrgoma tako rekoč do konca življenja. Poudariti je treba, da so to prispevki, ki bodo ostali temelj umetnostne znanosti na Slovenskem. Neutrudno delo je dajalo pečat njegovemu življenju celo v zadnjih letih, ko je bil priklenjen na dom. Z žalostjo v srcu mi je pokazal več map rokopisov, ki še čakajo na izid. Vendar je že v številnih razpravah in knjigah s svojo temeljitostjo postavil neminljiv temelj za prihodnje rodove, saj so njegovi rezultati vzidani v duhovno zgradbo naše kulture in znanosti. Emilijan Cevc je bil najpomembnejši učenec in sodelavec kamniškega rojaka akademika dr. Franceta Steleta. S svojimi daljnovidnimi in širokimi znanstvenimi spoznanji in zvezami je njegovo delo razvijal naprej.

Cevčevo znanstveno delo obsega na stotine znanstvenih člankov, množico strokovnih in tudi leposlovnih knjig. Ni pomembnega poglavja, kamor s svojimi razpravami ne bi bil posegel. Kamorkoli se ozremo – tako rekoč od rimske antike do naše sodobnosti – je njegovo delo temeljni kamen umetnostnozgodovinske stavbe, saj je prispeval vanjo ob akademiku Francetu Steletu toliko kot nihče drug. Zato sem prepričan, da bo Cevčevo delo v bistvenih točkah ostalo vedno aktualno. To mu je že v času življenja (včasih tudi nelahkega) prinašalo zasluženo slavo in priznanja, vendar se je vedno zavedal, da slava ne gre njemu, marveč ljudem in umetninam, ki so jih ustvarjali. In vse, prav

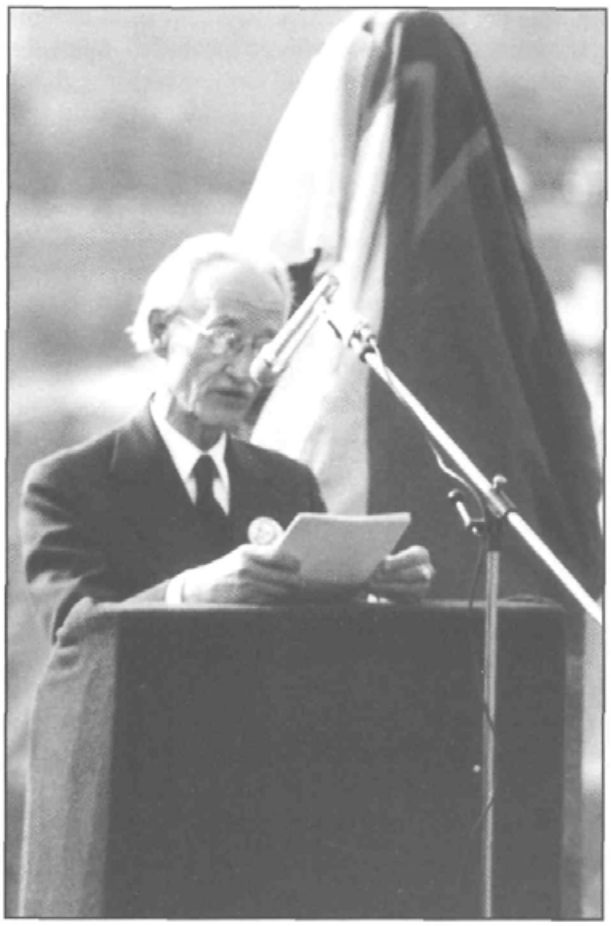

Akademik Emilijan Cevc govori ob odkritju kipa dr. Francetu Steletu v Tunjicah leta 1986.

vse je poskušal narediti, tudi s pisano besedo, da je ohranil, kar se je v viharjih časa ohraniti dalo.

Emilijan Cevc se je razen z obravnavo temeljnih vprašanj umetnostnozgodovinske stroke, ki segajo od pozne antike, zgodnjega, visokega in poznega srednjega veka, renesanse in baroka vse do konca 20. stoletja v čas moderne umetnosti, posebej zapisal v zgodovino umetnostno treh pomembnih osrednjeslovenskih regij, to je škofjeloške, dolenjske in seveda svoje rodne kamniške. Prva mu je bila zanimiva med drugim tudi zato, ker je bila v srednjem veku pod freisinškimi škofi posebna regija in hkrati prehodno ozemlje, ki meji na posoško-primorski svet in na Furlanijo. Druga mu je ostala v nepozabnem spominu zaradi šolanja in mladosti. Zadnja pa ga je spremljala vse življenje, saj je tu pil prve življenjske vtise slikovitosti in pestrosti tako naravne kot po človeku ustvarjene dediščine, pa tudi zaradi nostalgije, saj je v resnici odtod kmalu odšel in se je zato v Kamnik vedno rad vračal.

Če se ustavimo samo pri tej zadnji, moramo priznati, da skoraj ni *Kamniškega zbornika*, v katerem Emilijan Cevc ne bi bil razpravljal o kakšnem umetniškem pojavu ali strokovnem problemu. Vsaka taka študija ni zanimiva samo za lokalno zgodovino, marveč tudi v nacionalnem merilu. Da naštejem samo nekaj temeljnih tem, o katerih je pisal in so danes temelj za vse tiste, ki se ukvarjajo z našo likovno preteklostjo na kamniškem območju. Poznogotsko kamnoseštvo v okolici Kamnika je temeljna študija o regionalni v Kamniku

delujoči tovrstni dejavnosti v srednjem veku in je še danes nepresežena, čeprav so poskušali študentje za diplomske naloge napisati kaj več kot Cevc (*Kamniški zbornik*, 1955, str. 111–124). V razpravi o znanem kamniškem simbolu, Veroniki z Malega gradu, je presegel zgolj umetnostnozgodovinsko tematiko, saj je pritegnil tudi etnografske vire in primerjalno literarno gradivo o sorodnih ljudskih pripovedkah (*Kamniški zbornik*, 1958, str. 111–145).

Zanimal ga je tudi videz rodnega mesta. V razpravi Kamnik v starih podobah je zbral temeljno gradivo o starejših upodobitvah Kamnika (*Kamniški zbornik*, 1957, str. 24–42). Ob prenovi in novogradnjah v starem mestnem jedru je nastala dragocena študija, ki posega na področje zgodovinskega urbanizma in rekonstruira mestno obzidje (Kamniški mestni obrambni jarek, *Kamniški zbornik* 1960, str. 87–89). Antično tematiko pa je prepričljivo predstavil v članku o Poznoantičnem mozaiku iz Tuhinjske doline (*Kamniški zbornik* 1960, str. 35–48). Kot pravi himnični, zato pa nič manj precizen oris temeljnih silnic umetnostnega razcveta, profila in propada mesta je nepresežen članek in temeljni prispevek za poznavanje umetnostne preteklosti v slavnostnem *Kamniškem zborniku* ob 750-letnici prve omembe kamniških meščanov z naslovom Umetnostni vzponi in upadi kamniškega mesta (1985, str. 65–74). Ta se približuje njegovemu orisu v po formatu sicer majhni, po dosežkih pa neprekosljivi knjigi *Slovenska umetnost* (Prešernova družba 1966).

V drugih publikacijah, ki sicer niso izšle v Kamniku, a se ukvarjajo z njim, je zelo pomembna študija o enem najpomembnejših gotskih spomenikov pri nas: Sv. Primož nad Kamnikom med romaniko in pozno gotiko, ki jo je objavil v *Varstvu spomenikov* (1962/64 (1965), str. 36–46). Naj dodam, da je vse te prispevke, ki jih je zasnoval v svojih najbolj ustvarjalnih letih, želel vedno dopolnjevati. To vem tudi iz pogovorov z njim o nekaterih umetninah in umetnostnih problemih s kamniškega območja. Tako ni odveč pripomniti, da mi je še malo pred koncem življenja razkril, da je cerkvica sv. Petra, ki danes velja kot mlajša od sv. Primoža, po vsej verjetnosti starejša. Tega ni nikjer objavil, videl pa sem, da je ob svojih in drugih izsledkih bil vedno na preži za resnico, ki se ji z vsakim novim odkritjem ali spoznanjem lahko čim bolj približamo. O prvem kamniškem in izjemnem umetnostnem spomeniku evropskega formata Malograjski kapeli je v *Arheološkem vestniku* objavil temeljno razpravo in z njo do sedaj najbolje prikazal vso gradbeno zgodovino tega arhitekturnega spomenika (Typologische Kontinuität des altchristlichen Mausoleums in der romanischen Zeit und die Anfänge der Doppelkapelle auf Mali grad in Kamnik, *Arheološki vestnik*, letn. 23 (1972), str. 397–406). Umetnostni zgodovinarji smo z veseljem prisluhnili njegovemu vodstvu po tem vrhunskem spomeniku ob občnem zboru Slovenskega umetnostnozgodovinskega društva, ki je, če me spomin ne vara, potekal 1990, ko je razprl zgodovino Malega gradu ne samo v srednjeveškem času, marveč tudi v baroku in pozneje.

Ob tem je nujno poudariti, da je sam poskrbel, da so se umetnostni spomeniki iz Kamnika in okolice velikokrat prav po njegovi zaslugi znašli na najuglednejših mestih tako v knjigah, publikacijah ali kako drugače. Tako dve najpomembnejši renesančni plastiki, ki ju danes hrani Medobčinski muzej Kamnik prav po njegovi zaslugi, krasita znamenito knjigo, tretjo iz njegove trilogije o kiparstvu na Slovenskem *Med gotiko in barokom*. O njih pa je seveda pred tem izdal študijo z naslovom Renesančni plastiki v kamniškem Mestnem muzeju (*Kronika*, št. 3, 1978, str. 150–155).

Še in še bi lahko naštevali, toda nepoučeni bralec se lahko danes o impozantnem opusu pokojnega akademika pouči kar sam. O njegovem delu je izšel ob njegovi 80-letnici tudi *Slavnosti zbornik*, ki ga je pripravil Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta pri ZRC SAZU, kjer je zbrana vsa njegova dotedanja bibliografija, vse, kar je ustvaril ta izjemno plemenit in delaven mož.

Ne nazadnje moramo omeniti tudi njegovo zavzetost za sodelovanje ob praznovanju 500-letnice frančiškanskega samostana v Kamniku in njegovi obnovi ter pri izidu zbornika, v katerega je prispeval dve odlični študiji z naslovom Umetnostnozgodovinska pričevalnost frančiškanskega samostana v Kamniku in okolici in Poznogotski relief stigmatizacije sv. Frančiška iz Mekinj (*500 let frančiškanov v Kamniku*, 1993).

Še ne dolgo pred koncem svojega plodnega življenja pa nam je poklonil tudi izčrpno študijo o eni najzanimivejših starejših slik, ki jih hrani kamniški muzej (Slika »Jezusov pogovor s staršema« iz 17. stoletja v kamniškem muzeju, *Kamniški zbornik*, 2002, str. 113–117).

Posebej je treba omeniti Cevčevo pogosto pisanje o kamniškem rojaku Mihu Malešu, in to že dolgo pred donacijo in odprtjem njegove galerije v Kamniku. Ob tej priložnosti je v katalogu s seznamom celotnega spiska poklonjenih del tudi njegov sumarni, a temeljni članek o Mihu Malešu (Galerija. Zbirka Miha Maleš, 1980, str. 12–15).

Čeprav smo vedeli, da se njegovo življenje počasi, ne zaradi težke bolezni, marveč zaradi oslabelosti, počasi izteka, nas je njegova smrt zelo prizadela.

Akademik Emilijan Cevc je ena od velikih osebnosti slovenske umetnostne zgodovine, bil je eden največjih raziskovalcev naše preteklosti. Bil je znanstvenik z zagonetno življenjsko zgodbo, ki smo jo vsi spoštovali, bil je tudi graditelj mostov med generacijami, velikokrat pa tudi neprodirna školjka, ki je nismo razumeli. Nekaterim se je tudi razodel, vendar žal šele nekaj let pred smrtjo. Imel sem to čast, da mi je predlagal, da se tikava, kar mi je, priznam, šlo težko z jezika, saj sem vedel, da tega nisem vreden, toda vedel in čutil sem, da me je cenil. Cenil pa sem ga tudi sam, že pred skoraj malo manj kot štirimi desetletji, ko sem prebiral njegove knjige in tekste, sem ga spoznal, še bolj pa se je stkalo najino sodelovanje v času pred več kot dvajsetimi leti, ko sem nastopil službo v kamniškem muzeju. Ravno v tem času je postal še zelo živahni Emilijan Cevc tudi redni član SAZU. Ni bilo nobene razstave ali otvoritve v kamniškem muzeju ali galeriji, ki se je ne bi bil udeležil. Velikokrat smo se srečevali na Umetnostnozgodovinskem inštitutu. Mnogo smo skupaj premodrovali, tudi o vprašanjih, ki so širša od naše ozke stroke. Vse, kar je povedal, mi je ostalo v neizbrisnem spominu.

Njegova življenjska zgodba se je začela na kamniškem Glavnem trgu. Šele nekaj let pred smrtjo sem zvedel iz njegovih ust, kar mi je ob priložnosti nekega obiska naključno skoraj s solzami v očeh razkril, da

se je rodil sredi Kamnika, v najmanjši razstavni sobi današnje Maleševe galerije. Čeprav ga je življenjska pot še kot dijaka vodila v druge dele Slovenije, na Dolenjsko in potem v slovensko metropolo, kjer je živel, je bil ravno rodni Kamnik tisti, ki ga je verjetno navdušil, da se je usmeril v študij slovenske umetnostne preteklosti, čeprav ga je sprva, kot je večkrat sam pripovedoval, bolj mikalo naravoslovje. Kaj ni bilo precej podobno z našim prav tako znanim akademikom, ki ga je v slovensko humanistično znanost prispeval kamniški kot, z akademikom Francetom Steletom? Danes sta življenje in delo obeh pojem. Lahko bi rekli, da sta oba že postala »ikoni«. Na koncu njegovega življenja sem ga nekajkrat obiskal. Bil me je resnično vesel. Pred mojo operacijo sva se poslovila kot oče od sina, celo pokrižal me je, kajti vedel je za moji tvegani očesni operaciji in takrat sem začutil, da bo vse dobro. Bil je iskren, a tudi trd in neomajen v svojem mišljenju in spoznanju. Vedel sem, da je to posledica premišljenega razmišljanja o umetnostnozgodovinskih ali drugih stvareh. Nek znan umetnostni zgodovinar je celo zapisal, da je bil kot gotska plastika. Iz vsake stvari je znal izvabiti življenje. Po naravi je bil velik humanist, a hkrati trden realist. Ob tem pa ga je cenil tudi vsakdo, ki ima vsaj malo čuta za nepokvarjen jezik, domačega še posebej, z njim nam je kot velik estet odkrival umetniško lepoto in resnico. Vsako napisano delo je takorekoč vsaj petkrat pretipkal, čeprav je imel izjemno znanje. In spomnim se, da mi je nekoč poočital, ali nemara pišem razpravo kar naravnost v stroj. Kdo bo premeril njegov prispevek k naši humanistični stroki? Že samo njegov zapisani opus je vreden vsega občudovanja in ga uvršča na najuglednejše mesto med našimi humanističnimi znanstveniki. Četudi bi napisal samo nekaj odstotkov tega, kar je in je danes dostopno v najrazličnejših samostojnih knjižnih delih in različnih drugih publikacijah doma in na tujem, ga to uvršča med najpomembnejše znanstvenike naše humanistične stroke, za kar je že v življenju dobil skoraj vsa takrat mogoča priznanja in časti. Treba je tudi dodati, da je bil poleg znanstvenika tudi izvrsten strokovni pisatelj. Jezik je uporabljal kot kirurg skalpel, ki rešuje življenje, pisateljsko žilico pa samo zato, da je lahko ljudem, tako preprostim kot učenim, prinašal resnico svojega znanstvenega poslanstva.

Po naravi je bil, tako kot se ga sam spominjam, preprost, vsaj med preprostimi ljudmi, kot sem ga srečeval pri Sv. Primožu, ali na kamniškem Malem gradu, na Kamnem Vrhu nad Ambrusom, kje v Furlaniji, ali kjer koli drugje, ko je vse naše umetnostnozgodovinsko občinstvo z zanimanjem prisluhnilo njegovemu strokovnemu in hkrati estetskemu predavanju o spomeniku, ki ga je poznal do zadnje obisti.

Spomnim se časov, ko sem sprejel službo v Kamniku. Rekel mi je, da ni treba žalovati za Ljubljano, in me potolažil, da ni več to, kar je bila nekoč, kar se je kazalo že takrat in se danes še bolj uresničuje. Je pa še dosti drugih anekdot, ki mi prihajajo na misel ob spominu nanj. Bil je globoko veren in se vere nikoli ni sramoval.

Z akademikom prof. dr. Emilijanom Cevcem smo izgubili enega zadnjih velikanov slovenske umetnostne zgodovine, ki je s svojo širino, umom in neutrudnim delom zapustil ne samo Kamničanom, marveč vsemu slovenskemu narodu neprecenljivo znanstveno zapuščino, ki nam ostaja nedosegljiv vzor in nenehna vzpodbuda za nadaljnje delo.

Emilijan Cevc (1920–2006)

Summary

Emilijan Cevc was not only a great specialist for many areas in art history he was also one of our last universal experts on art history in general, had exceptional knowledge of monumental (cultural heritage) material in the field as well as material in museums and continued the work of France Stelè who laid the groundwork for the Slovene arty history. At the same time he was also a brilliant professional writer as well as a literary artist. Cevc's scientific work included hundreds of scientific articles, an abundance of professional and literary works, which deal with art from the Roman period to modern times.

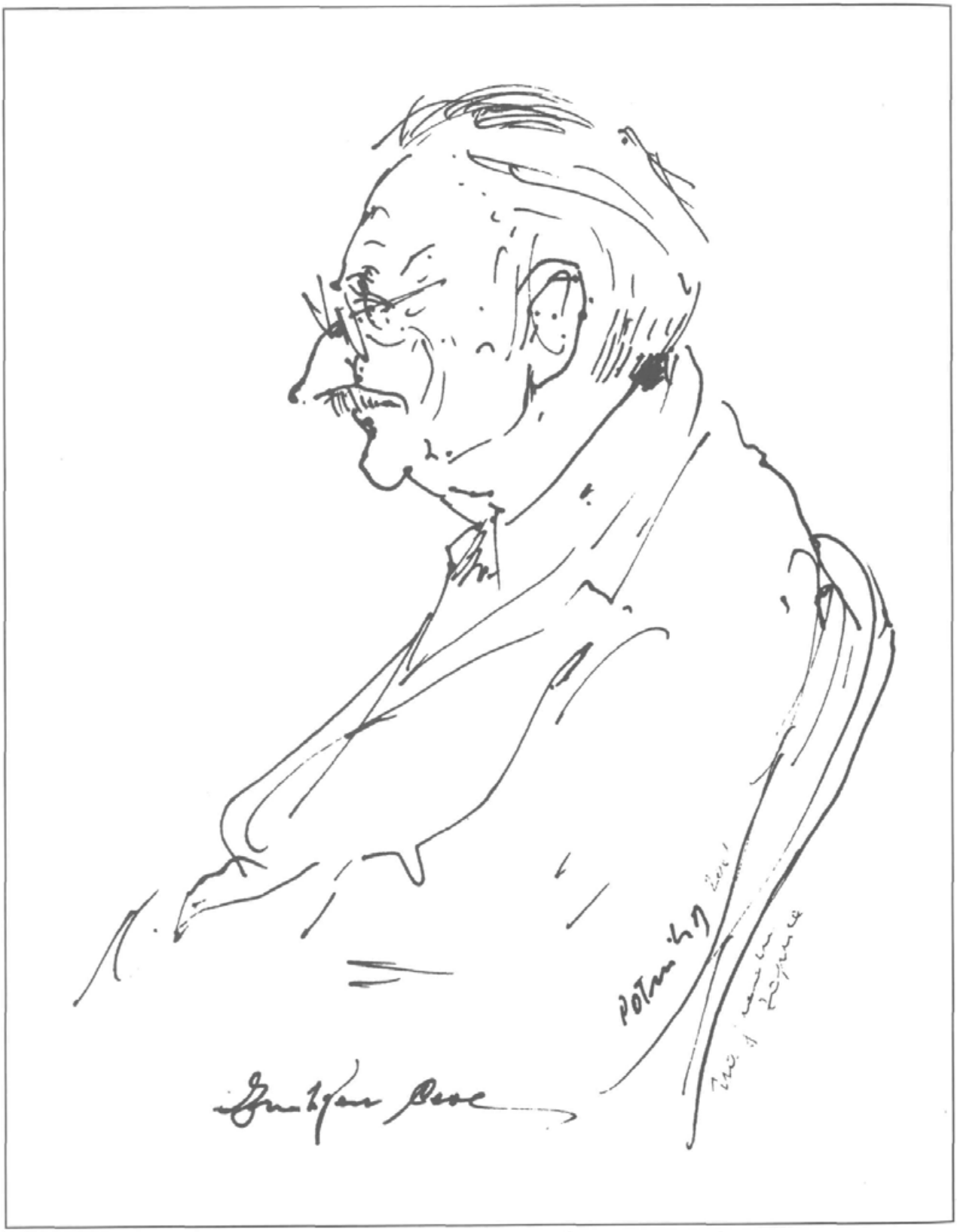

Bogdan Potnik: Portret akademika Emilijana Cevca ob predstavitvi knjige Župnijska cerkev na Šutni v Kamniku leta 2001

Jože Pavlič, publicist
Suhadole 61 g, Komenda

Profesorica Anda Peterlin (1922–2006)

Obrisi za njen portret

Latinski pregovor pravi: Nomen est omen (*ime je znamenje, v njem je skrit pomen*).[1] To velja tako za ime kot tudi priimek in hišno ime rajne profesorice Ande Peterlin, umrle 6. septembra 2006 v Kliničnem centru v Ljubljani. Oče Rudolf Peterlin, Orlov iz Podboršta pri Komendi (profesorica Anda je poudarjala, da je pravilno v Podborštu in ne na Podborštu, kot smo bili vajeni reči drugi, pa tudi, da je bolje uporabljati pridevek rajni in ne pokojni; oboje ohranjam iz velikega spoštovanja do nje), in mama Marjeta, rojena Kosirnik, Slivarjeva iz Suhadol pri Komendi, sta ji ob rojstvu 30. novembra 1922 pri Orlovih v Podborštu št. 1 dala ime Andrejka. Tudi krščena je bila na to ime. To pa zato, ker 30. novembra goduje apostol sv. Andrej. Andrejka oziroma Anda, kot so jo klicali doma, je bilo tedaj zelo redko ime.

Življenjska pot

Anda je bila najstarejša hčerka iz prvega zakona njenega očeta in matere, v katerem so se jima za Ando zaporedoma rodili njen brat Jože in sestri Ivanka in Minka, ki pa je umrla na porodu; prav tako je zaradi poporodne sepse 19. januarja 1929 umrla Andina mama Marjeta. Zgodaj je umrla tudi Andina sestra Ivanka, brat Jože je še živ. Andin oče se je nato vnovič poročil z Julijano Peterlin iz Preserij in imel z njo naslednje sinove in hčere, Andine polbrate in polsestre: Stanka, Ivanko, Petra, Marjana, Miro, Martino, Marjeto, Cilko, Ivi, Marka, Pavla in Marto. Še majhni so umrli: Stanko, Ivanka in Marjan. Kot zanimivost naj omenim, da se je istega dne, ko se je Andin oče Rudolf poročil z njeno mamo Marjeto, tudi Rudolfov oče Jože poročil z Marjetino mamo Marjano Kosirnik; oba sta bila namreč vdovca.

Po malo več kot šestih letih je Andino pravo mamo zamenjala mačeha, kar ji je pustilo veliko bolečino za vse življenje. Tudi zato si je prizadevala biti dobra in mila do drugih, še posebej do ubogih ljudi, sirot, rada je pomagala ljudem v stiski, jih razumela.

Čeprav je bilo pri Orlu toliko otrok, jim ni bilo hudega do začetka druge svetovne vojne, huje pa je bilo po njej, ko jim je krajevna oblast vzela najlepšo in največjo, kar poldrugi hektar veliko njivo za »Kranjsko cesto«, zanjo pa so jim po kvadratnem metru plačali manj, kot je bilo treba takrat odšteti za žemljo. Poleg tega je Orlove tedanja krajevna »ljudska oblast« prisilila, da so se včlanili v komendsko »obdelovalno zadrugo«, ki je propadla, njim pa so le vzeli pridelke. Del zemlje je pozneje oblast Orlovim vzela za zazidljive parcele, na katerih so si ljudje postavili vrsto novih hiš.

Anda je šest razredov osnovne šole obiskovala v Komendi v stavbi, ki je stala tam, kjer je danes cerkveno parkirišče, med drugo svetovno vojno pa so jo požgali partizani. Upravitelj šole je bil Štefan Trobiš, ki je vodil tudi šolski pevski zbor, sicer pa je bil pristaš Sokola. Verouk sta jo učila kaplana Ivan Platiša in Andrej Šavli, župnik pa je bil duhovno zelo razgledani Janez Zabukovec. Leta 1935 se je po odločitvi domačih vpisala v tretjo državno realno gimnazijo na Poljanah v Ljubljani. Delati je morala sprejemni izpit.

Poljansko gimnazijo je obiskovala do začetka druge svetovne vojne leta 1941. Od profesorjev je pozneje zlasti ostala v stikih z dr. Angelo Piskernik, ki je bila po drugi svetovni vojni referentka za varstvo naravne dediščine na Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine v Ljubljani, zavzemala pa se je tudi za zavarovanje in ohranitev mogočnih komendskih lip v bližini župnijske cerkve. Njena prepoved odlaganja gnoja iz zadružnih hlevov v bližini lip ni zalegla, ni ji uspelo, da bi ju obvarovala pred nadaljnjim propadanjem. Posebej še starejšo lipo, za katero je dr. Piskernikova menila, da ima več kot 700 let.

V gimnaziji se je včlanila v Slovensko dijaško zvezo. Bila je referentka za propagando in »župania«, to je predstavnica razreda. »Poglavarica« je bila Ivica Tomšič, sestra znanega partizanskega heroja Toneta Tomšiča, s katero je Anda dobro sodelovala. Udeležila se je dveh taborov zveze: v Konjicah in v Kamniku, poslušali pa so tudi predavanja o narodnih vprašanjih.

Po začetku druge svetovne vojne se je vrnila domov v Podboršt. Najprej je bila doma hišna pomočnica (»Hausgehilfin«). Prijaviti se je morala na Delovni urad (»Arbeitsamt«) v Kamniku, kjer je dobila nemško delavsko knjižico. Ker so se zmotili pri njenem imenu – na-

1 *Leksikon Cankarjeve založbe*, Ljubljana 2003, str. 714.

pisali so, da je Andrej (»Andreas«) – so jo celo poklicali »k vojakom«. Ko se je javila v Kamniku, ji je, ker je bila rdečelična kot kakšen fant, nemška uradnica rekla, da je dober »nadomestek« (»Erzatz«) za fanta.

Leta 1943 je začela delati na komendski občini, ki je bila tedaj v rokah nemških okupatorjev. Tam je s. Bogomili (Jerci Grafenauerjevi) z Brda pri Šmohorju pomagala pri pisanju in izdajanju nakaznic. Ko so Nemci poleti 1944 preselili sedež občine v Mengeš, je morala tja hoditi v službo. Kot vsi drugi uslužbenci komendske občine je tudi Anda sodelovala z »gmajnarji« (tako so tedaj ljudje rekli partizanom, za besedo partizan je slišala šele po vojni), v službi pa je bila, da ne bi kdo kaj posumil, čim bolj vestna. Ko jo je Mara Lukanc, Pušavčeva z Mlake, povabila k sebi domov, je videla, da je prišla v partizansko hišo. Od tedaj dalje za Ando ni bilo umika, sicer bi ji trda predla – morala je pomagati partizanom. Skupaj z drugimi dekleti in ženami je zbirala sanitetni material zanje, pošiljala hrano taboriščnikom v nemška taborišča, med drugimi na prošnjo Ivanke Tomšič (*mame Toneta Tomšiča*) tudi njeni hčerki Ivici, Andini sošolki s Poljanske gimnazije, ki je bila v koncentracijskem taborišču Ravennsbruck. Ando je povojna slovenska oblast za njene »zasluge za narod«, se pravi pomoč partizanom, odlikovala s srebrno zvezdo.

Sedmi in osmi razred gimnazije je Anda po koncu druge svetovne vojne v obliki tečaja končala prav tako na poljanski gimnaziji v Ljubljani. Mature ji ni bilo treba delati, ker je tudi ni bilo.

Nato je na Filozofski fakulteti v Ljubljani pod A vpisala študij slovenske književnosti, pod B historično gramatiko slovenskega jezika in starocerkveno slovanščino, pod C pa slovensko narodno zgodovino, srbohrvaški jezik z literaturo in ruščino. To je bila študijska skupina po univerzitetnem načrtu še iz leta 1929. Sprva se je na univerzi čutila zelo nebogljeno, se kljub odličnim oziroma prav dobrim ocenam v gimnaziji zavedala, kaj vse se še mora naučiti. Zato je veliko študirala. Tedaj je bilo na univerzi obvezno »udarniško delo«. Študentje so mu pravili »življenje v rubrikah«. Vsak teden so morali zapisati, koliko udarniških ur so naredili, kaj so preštudirali, kje pomagali. Evidenčna lista je visela na steni v predavalnici. Udarniško delo je bilo obvezno tudi med počitnicami. Študentka Anda ga je prvo leto (1946) opravljala v Muzejski knjižnici v Ljubljani, nato pa v Glavarjevi knjižnici v Komendi. Delo v Muzejski knjižnici ji je priskrbel njen upravnik dr. Joka Žigon. V Ljubljano in nazaj v Podboršt se je vsak dan vozila s kolesom, na koncu pa je dobila potrdilo, ki ga je morala predložiti pri vpisu v naslednji letnik.

Anda je pridno študirala in na izpitih dobivala dobre ocene. Diplomirala je iz Tavčarjevih političnih spisov, profesorski izpit pa je delala iz pisatelja Detela – *Ljudje in pokrajina v Detelovih delih do leta 1900*.

Med študijem slavistike je ob sobotah na Teološki fakulteti v Ljubljani obiskovala posebna predavanja za študente z drugih fakultet. Predavali so ugledni profesorji: dr. Anton Trstenjak, dr. Janez Janžekovič, dr. Stanko Cajnkar ...

Kot študentka je nazadnje stanovala pri Ukmarjevih v Ljubljani (bila je namreč v sorodu s skladateljem in glasbenim pedagogom dr. Vilkom Ukmarjem), prej pa, že tudi kot dijakinja, pri uršulinkah.

Slovenščino je začela poučevati v šolskem letu 1950/51 na novoustanovljeni kamniški gimnaziji. Že po enem letu pa je bila zaradi javnega izpovedovanja svoje vernosti kazensko premeščena na osnovno šolo v Moravče, od tam po treh letih na osnovno šolo v Logatec, iz tega kraja leta 1963 na osnovno šolo Trata pri Škofji Loki, kjer je poučevala do leta 1970, nazadnje pa je do upokojitve leta 1983 učila na Srednji trgovski šoli v Ljubljani, kjer je vodila tudi šolsko knjižnico.

Odkar je poučevala v Ljubljani, je stanovala v lepem in prijetno urejenem, predvsem pa s knjigami in umetniškimi predmeti ter slikami napolnjenem pritličnem enosobnem stanovanju v Ulici Matija Blejca št. 12 v naselju Bakovnik v Kamniku. Tu jo je 4. septembra 2006 zadela delna kap, za posledicami pljučnice, ki je sledila kapi, je umrla 6. septembra 2006 v Kliničnem centru v Ljubljani.

Ni skrivala verskega prepričanja

Anda Peterlin ni kot dijakinja, študentka in profesorica v času preganjanja Cerkve in zatiranja vernih ljudi pod komunističnim režimom nikoli skrivala svojega verskega prepričanja. Kraji njenega poučevanja slovenščine in pedagoškega dela z učenci pa so bili zato zanjo tudi postaje križevega pota. O tem je v rubriki Delavci z ljubeznijo za Mavrico povedala: »Ker sem bila verna, sem morala zaradi tega v časih, ki so bili veri in vernim ljudem nenaklonjeni, veliko pretrpeti. Čeprav sem bila edina na gimnaziji v Kamniku resnično usposobljena za poučevanje slovenščine, so me zaradi moje vernosti za kazen kot 'neprimerno' za poučevanje v mestni šoli poslali na podeželsko šolo v Moravče.«[2]

To je potrdila tudi njena dijakinja prve generacije kamniške gimnazije Slavica Navinšek: »Zlasti zaradi svoje vernosti je postala moteča, kar so ji v Moravčah povedali miličniki, ki so prišli kar v šolo. Rekli so, da ni tako hudo, če gre v cerkev 30 kmetov, če gre pa ona, je to prekršek. In tako se je 'selila' po treh letih v Logatec in se devet let za vikend vozila domov v Komendo s kolesom.«[3]

Odlična profesorica

Kaj je profesorici Andi pomenilo profesorsko delo, poučevanje, kako se je pripravljala nanj in na kaj je bila še posebej pozorna, naj najprej spregovori sama, nato pa njene učenke, kolegice in drugi poznavalci.

»Poučevanje slovenščine mi je bilo vedno v veliko veselje. Učence sem navduševala za lepoto slovenske besede in spoznavanje zgodovine našega naroda od samega začetka. Hotela sem, da bi dobro poznali slovenske pisatelje in pesnike ter druge ustvarjalce, želela, da bi bili ponosni nanje. S tem pa tudi na vse, kar je zraslo dobrega v našem narodu. Prav to – dobro – sem imela stalno pred očmi, v zavesti. Zavedala sem se, da je zgolj znanje premalo; da morajo moji učenci rasti tudi kot ljudje. Zato sem jim privzgajala in v njih krepila razne vrline, jih opozarjala nanje.

2 Jože Pavlič, Profesorica Anda Peterlin, v: *Mavrica* 2(2005), str. 30.

3 Slavica Navinšek, Zvesta svoji veliki ljubezni do slovenskega jezika in kulture, v *Kamniški občan*, 30. januarja 2003, str. 5.

Zelo me je zabolelo, kadar je kdo od učencev rekel kakšno grdo, prostaško besedo. Tedaj sem takoj ukrepala.

Pri pouku sem bila sicer stroga, pazila pa sem tudi, da so bile to prijetne urice, 'zabelila' sem jih s hudomušnimi dovtipi, s čim razvedrilnim. Nikdar nisem učencev zafrkavala ali jih žalila.

Pri znamenitih Slovencih sem učence spodbujala, naj v njihovih delih najdejo kaj koristnega zase in svoje življenje.

Glede branja sem jim priporočala, kot meni profesor Gogala, dela, primerna njihovi starosti in zrelosti. Pri ocenjevanju nisem nikdar gledala na lep obraz ali lepo obleko, marveč samo na znanje in prizadevanje učenca. Učence sem navduševala za branje dobrih knjig, spremljanje kulturnih oddaj na radiu (o njih smo se potem pri pouku pogovarjali), obisk kulturnih prireditev ter za sodelovanje pri šolskem časopisu in v šolskem dramskem krožku. Najprej tako, da sem vse to sama delala.

/.../ Da so me imeli učenci radi, izpričujejo njihova pisma, čestitke in darila.

Če bi imela možnost ponovne izbire, bi se spet odločila za profesorico slovenščine.«[4]

Da je bilo res tako, najbolje pove Slavica Navinšek: »Kljub napornemu življenju in predanemu učenju je imela veliko volje za delo z učenci tudi po pouku. Na vseh šolah, kjer je bila, so z dijaki izdajali šolski časopis, pripravljali proslave in razstave. Zlasti obdobje v Logatcu jo je povezalo z učenci tako zelo, da jo vsako leto vabijo na srečanja, ker so že dolga leta nekdanji učenci njeni prijatelji.

/.../ Ves čas poučevanja v naštetih krajih, od Kamnika do Škofje Loke, je prof. Peterlinova vodila učence tudi v gore, na literarnozgodovinske izlete s kolesi, z vlakom ali pa kar peš. To se ji ni štelo v delovni čas, ni bilo dnevnic in potnih stroškov. Delala je iz veselja do mladih. Približala jim je literarne dogodke, opise in naše literarne osebnosti. Učenci so bolj neposredno doživljali naravo, zgodovinske in jezikovne posebnosti naše Slovenije.«[5]

Na OŠ Trata pri Škofji Loki »je ustanovila Prešernovo bralno značko. Ob 80-letnici dr. Franceta Koblarja, svojega profesorja, rojenega v bližnjih Železnikih, je pripravila z učenci tako odmevno razstavo, da je bil povabljeni jubilant počaščen in veselo je rekel: 'Saj to je pa tako kot v NUK.'«[6]

Glede znanja pa tudi v duhovnem pogledu se je bogatila ob odličnih profesorjih in prizadevnih sošolcih v gimnaziji in na univerzi: »Njena osebnost se je oblikovala tudi ob izjemno nadarjenih študijskih kolegih – sodobnikih Cirilu Zlobcu, Branku Hofmanu, Pavlu Merkuju, Janku Messnerju, Adi Škerlovi, Zori Tavčarjevi, Jožetu Rajhmanu, Borisu Paternuju in drugih. Univerzitetni profesorji, ki so jim predavali, pa so bili utemeljitelji ljubljanske slavistike in univerze: dr. Rajko Nahtigal, dr. France Kidrič, dr. Fran Ramovš kot najbolj eminentni. Učitelji na gimnaziji, zlasti pa na univerzi, niso posredovali samo izjemnega znanja, bili so jim zgled, pokončne osebnosti v takrat težkih medvojnih in povojnih časih.

/.../ Že v gimnaziji so jo učili ugledni profesorji dr. Marja Boršnikova, prof. Anica Kosovelova (sestra Srečka Kosovela), dr. France Koblar, pesnik France Vodnik, dr. Angela Piskernik in drugi imenitni gimnazijski učitelji.«[7]

Za Šolske razglede je Berta Golob zapisala: »Njeno znanje je segalo visoko nad profesorsko povprečje, njen spomin ni izgubil nobenega podatka; bila je enciklopedično natančna in je niti polnočna ura ne bi zmedla pri navajanju podrobnosti iz slovenske slovstvene zgodovine. Živela je brez hrupa in tuja ji je bila nadutost. Pomagala je učencem, dijakom in kolegom, da ne omenjamo številnih znancev in nekoliko bolj redkih resničnih prijateljev.«[8]

Skrb za Glavarjevo knjižnico, njeno urejanje in vodenje po njej

Kako se je znašla v Glavarjevi knjižnici in začela skrbeti zanjo, naj prof. Anda pove kar sama: »V letu 1947 so študentje slavistike obiskali Komendo. Ogledali so si tudi Glavarjevo knjižnico. Z njimi je bil predsednik njihovega aktiva Jože Kermat. Videli so, v kako žalostnem stanju je bila tedaj ta knjižnica. Nič čudnega, saj je bila med drugo svetovno vojno neprodušno zaprta, zapečatena in 'zakamuflirana'. Tedaj mi je Kermat naročil: 'Ti boš uredila to knjižnico za udarniško delo!' Tako sem tisto leto, pisalo se je 1947, in še prihodnje leto vse počitnice hodila urejat Glavarjevo knjižnico.«[9]

Anda je o svojem delu povedala: »V njej /knjižnici/ se je zaradi tega, ker je bila tako dolgo zaprta in neprezračena, zaredil mrčes; majhni hroščki in črvički. Ti so bili v knjigah, jih razjedali. Posledice so opazne še danes. Lotili so se zlasti knjig z lesenimi platnicami. Tu mislim knjige velikega, kvartformata, oblečene v belo usnje, z ornamenti in lesenimi platnicami. Zelo so jih poškodovali, besedilo in slike. Marsikje je nastala nepopravljiva škoda, 'izginil' je del besedila, del slike. Iz nekaterih knjig, prav posebej starejšega datuma, so se škodljivci kar usipali, ko sem knjige malo potresla.«[10]

In kako je Anda »reševala« tega mrčesa knjige v Glavarjevi knjižnici: »Najprej sem vsako knjigo prelistala od strani do strani, ne premočno potrkala z njo ob mizo, da so iz nje popadali vsi hroščki in črvički, ki so bili v njej, kolikor jih nisem že prej spravila ven. Nato sem jo očistila s suho krpo in omelom. Očistila sem, seveda, tudi knjižne police, jih prepojila s petrolejem. To sem naredila, ker mi je tako naročil prof. Alfonz Gspan, vodja časopisnega oddelka v NUK-u v Ljubljani. Povedala sem mu, kakšne razmere vladajo v Glavarjevi knjižnici, mu celo pokazala črvičke, ki so najedali knjige. Rekel mi je, da je knjižnico treba razkužiti, ker se tako najbolje uniči škodljivi mrčes. Jaz sem to zaenkrat naredila s preprostim sredstvom – petrolejem, ker drugega razkužila takrat ni bilo dobiti. Pozneje, čez nekaj let, so knjižnico 'zaplinili' in jo tako rešili pogubne golazni.«[11]

4 Jože Pavlič, Profesorica Anda Peterlin, v: *Mavrica* 2(2005), str. 30.
5 Slavica Navinšek, n. d., str. 5.
6 Slavica Navinšek, n. d., str. 5.
7 Slavica Navinšek, n. d., str. 5.
8 B. Š., *Šolski razgledi*, št. 14., 16. september 2006.
9 Jože Pavlič, Spominjam se ..., v: *Aplenca, Glasilo občine Komenda*, št. 7(1998), str. 7.
10 Jože Pavlič, n. d, str. 7.
11 Jože Pavlič, n. d, str. 7.

Anda Peterlinova je bila tudi najbolj verodostojna priča o tem, kaj so povojni komendski oblastniki nameravali narediti z Glavarjevo knjižnico: »Tedanja komendska 'ljudska oblast' je v predsobo knjižnice – sedanjo Glavarjevo spominsko sobo – nastanila miličnika z družino. Knjižnico je nameravala sprazniti, da bi tako pridobila zanje še en prostor, v katerem bi imeli kuhinjo. Knjige bi, kolikor je bilo vrednih, poslala v Federalni zbirni center (FZC) v Ljubljani, druge pa v predelavo na Količevo. To se k sreči ni zgodilo.«[12]

Zasluge za to, da ni prišlo do tega, je prof. Peterlinova pripisala tedanjemu komendskemu župniku Viktorijanu Demšarju, ki je protestiral na raznih uradih in pisal pisma znanim in vplivnim osebnostim.

Anda je popisala knjige v Glavarjevi knjižnici: »Vse knjige sem popisala po takšnem vrstnem redu, v kakršnem so bile na policah, jih tudi postavila nazaj na prejšnje mesto. Pred mano so seznam knjig že naredili komendski bogoslovci Jakob in Ludvik Jerman iz Most in Avguštin Pibernik iz Suhadol, še pred njimi pa Peter Pavel Glavar sam in njegov beneficiat Jožef Tomelj. Zadnji seznam sem v začetku devetdesetih let zopet naredila sama.«[13]

V Glavarjevi knjižnici je med drugimi dragocenostmi našla katekizem Roberta Bellarmina iz leta 1725, pa tudi Stritarjev (Anda je bila v daljnem sorodu z njim) prevod Svetega pisma Nove zaveze iz leta 1882.

Prof. Peterlinova je odkrito priznala, da v mladih letih sploh ni vedela za knjižnico Petra Pavla Glavarja: »Komendčani v času pred drugo svetovno vojno sploh niso vedeli, kako veliko dragocenost imajo sredi svoje župnije. Tudi sama nisem vedela zanjo, nam tega ni nihče povedal. Ko sem v četrti gimnaziji pisala referat o Petru Pavlu Glavarju pri prof. Marji Borštnikovi, je nisem omenila, ker nisem niti vedela, da obstaja. To pa je vedel moj stric Ivan.«[14]

Ivan Peterlin je ob iznajdljivosti komendskega organista Franceta Grkmana pomagal rešiti Glavarjevo knjižnico: »Moj stric Ivan Peterlin iz Podboršta je bil med okupacijo oskrbnik cerkvenih poslopij. K njemu je prišel dr. Zois, višji uslužbenec spomeniškega varstva v Celovcu, naj mu pokaže Glavarjevo knjižnico. Prej pa je Zois dvakrat preštel okna v nadstropju Glavarjeve beneficiature. Obakrat mu je manjkalo troje oken. Knjižnice ni našel, ker je organist France Grkman pred vrata in ob njeno steno postavil več omar in tako zastrl vhod vanjo. Ivan Peterlin je molčal, Zois je pa nejevoljno sedel h klavirju v predsobi knjižnice in igral nanj, kmalu nato pa odšel. V kamniški frančiškanski knjižnici je napolnil z izrednimi knjigami več zabojev in jih odpeljal. Tudi tu, v Glavarjevi knjižnici, bi si verjetno izbral znamenitejše, kot so: originalno knjigo Janeza Vajkarda Valvasorja *Slava vojvodine Kranjske* in druge. Misleč na kakšen boljši trenutek je odšel iz Glavarjeve beneficiature in knjižnica je ostala nedotaknjena.«[15]

Urejanje Glavarjeve knjižnice, pregledovanje in popisovanje knjig ob pomoči mlade učiteljiščnice Marije Korbar je prof. Andi Peterlin, ko je bila upokojena, veliko pomagalo pri njenem poznavalskem vodenju obiskovalcev po knjižnici. Ti so jo lahko samo občudovali, kako dobro jo je poznala in s kakšno ljubeznijo ter spoštljivostjo jim jo je predstavljala, obenem pa tudi delo in osebnost njenega snovalca – veleuma Petra Pavla Glavarja (1721–1784). Še v letih tik pred smrtjo je zaradi vodenja obiskovalcev po knjižnici rada prihajala v Komendo.

Eden izmed strokovnih vrhuncev njenega življenja pa je bil ta, da je lahko o Glavarjevi knjižnici spregovorila na Glavarjevem simpoziju, ki so ga o duhovniku Petru Pavlu Glavarju od 8. do 11. septembra 1998 v Sloveniku v Rimu priredili Slovenska teološka akademija v Rimu, Inštitut za zgodovino Cerkve v Ljubljani in Papeški slovenski zavod.

Njen referat z naslovom Glavarjeva knjižnica je bil objavljen v simpozijskem zborniku.[16]

O Glavarjevi knjižnici je prof. Peterlinova pisala tudi v zborniku občine Komenda, in sicer v prispevku o knjižnicah in knjižničarstvu v Komendi.[17] Na prošnjo komendskega župnika Zdravka Žagarja je pripravila tudi besedilo za zgibanko o Komendi in komendski župniji s poudarkom na Glavarju in Glavarjevi knjižnici, ki pa je zaradi prevelike dolžine ostala v tipkopisu.

Anda Peterlin je za urejanje Glavarjeve knjižnice, vodenje obiskovalcev po njej in razlago vsega, kar hrani, zlasti pa za osvetljevanje lika in dela Petra Pavla Glavarja, ob 80. rojstnem dnevu dobila dvoje visokih priznanj. 28. februarja 2003 ji je ljubljanski nadškof in metropolit dr. Franc Rode podelil »posebno nadškofijsko priznanje in zahvalo za dolgoletno zvesto in požrtvovalno skrb pri ohranjanju kulturne dediščine v Komendi, zlasti pri ureditvi knjižnice Petra Pavla Glavarja«. Priznanje ji je 16. marca 2003 pri maši izročil komendski župnik Zdravko Žagar.

Istega leta, 15. maja, je na slavnostni seji občinskega sveta občine Komenda ob komendskem občinskem prazniku prejela najvišje občinsko priznanje – imenovana je bila za »častno občanko občine Komenda«.

Obšolske in druge dejavnosti, posebej po upokojitvi

Prof. Anda Peterlinova je prejela veliko talentov, te s pridom in odgovorno razvijala in z njimi obdarjala ljudi vseh generacij, kjer koli se ji je za to ponudila priložnost. To je delala, ne da bi pričakovala kakršno koli nagrado, priznanje, čeprav so nazadnje prišla tudi ta. Dobro je to znala videti njena nekdanja dijakinja Slavica Navinšek: »Pedagoško delo je samo ena, vidnejša stran njenega življenja in delovanja: manj znano, vendar prav tako pomembno pa je njeno prevajanje, lektoriranje in pisanje, čemur je posvetila in še posveča svoj čas, odkar je v pokoju še toliko bolj. Lektorira besedila različnih zvrsti z njej lastno natančnostjo in posluhom za slovenski jezik. S prav tako pedantnostjo prevaja tekste iz hrvaškega, srbskega in nemškega jezika.«[18]

O delu in pomenu Ande Peterlinove za Kamnik je Navinškova zapisala: »Njen portret bi bil pomanjkljiv,

12 Jože Pavlič, n. d, str. 7.
13 Jože Pavlič, n. d, str. 7.
14 Jože Pavlič, n. d, str. 7.
15 Izjava prof. Ande Peterlin, januarja 1985, v komendski župnijski kroniki jo je zapisal župnik Viktorijan Demšar.
16 Anda Peterlin, Glavarjeva knjižnica, v: *Glavarjev simpozij v Rimu*, Mohorjeva družba, Celje 1999, str. 207–214.
17 Anda Peterlin, Knjižice in knjižničarstvo, v: *Občina Komenda/Življenje od kamene dobe do danes*, Komenda, maj 2002, str. 129–135.
18 Slavica Navinšek, n. d., str. 5.

če ne bi našteli njenih izvirnih prispevkov in del, ki so trajna vrednost za vse, zlasti nas Kamničane. Iz njih izvemo veliko o naši bližnji in daljni okolici, hkrati pa so to tudi sporočila zanamcem. Svoje raziskovalno delo je prof. Peterlinova objavila v *Slovstvenem in kulturnozgodovinskem vodniku po Sloveniji* (z zemljevidi in mestnimi kartami), ki je izšel leta 1991. Kot avtorica je prispevala naslednje prispevke /.../: Iz Ljubljane pod Šmarno goro proti Kamniku, Kamnik z okolico, Iz Kamnika po Tuhinjski dolini do Motnika, Iz Kamnika proti Domžalam, Po Domžalah in po Črnem grabnu, Po Moravški dolini.«[19] Za *Kamniški zbornik* je napisala razpravo Pokrajina in ljudje v Detelovi povesti do leta 1900, za komendski zbornik – *Občina Komenda 2002* pa daljši prispevek z naslovom Kako so živeli, delali in praznovali.

Tudi simpozij o Francu Mihaelu Paglovcu v Kamniku je ni obšel. Pripravila je zelo zahteven prispevek za *Paglovčev zbornik* (2001) z naslovom Odmev Paglovčevega dela v kulturni zgodovini, publicistiki in šolskih priročnikih.[20]

Prof. Peterlinova je bila v oporo tudi Janezu Škrlepu iz Mengša, ki je z njeno pomočjo postavil in pripravil odlično predstavitev (in odkritje spomenika) slikarju Francu Jelovšku leta 2001 v Mengšu. Takrat je Peterlinovi občina Mengeš podelila javno priznanje.

Med pomembno dejavnost Ande Peterlinove gotovo sodi članstvo v Društvu narodnih noš na Komendskem. Sodelovala je tudi pri pripravi brošure o društvu z naslovom *O narodni noši,* ki jo je uredila Angelca Žerovnikova. Redno se je udeleževala raznih izobraževalnih srečanj. Še posebej rada je hodila na študijske dneve z naslovom Draga k tržaškim Slovencem.

Prof. Peterlinova je imela zelo lepo lastnost, v skladu z naravo in poslanstvom njenega poklica, da svojega bogatega znanja in vedenja ni zadrževala zase, marveč ga je v obilju delila drugim. Tako rekoč vsakemu, ki ji je iskreno prisluhnil, ga je kaj zares veselilo, se je želel o čem izobraziti, je delila od svojih zakladov velikega znanja. Velikokrat tudi avtorju tega prispevka. Čisto nič ljubosumno, ko bi lahko to sama kje objavila, me je opozorila na kakšen dragocen podatek, zanimivost, staro knjigo, kakšen dokument, mi ga je celo sama našla, povedala, kje naj ga dobim, mi svetovala, kaj bi še veljalo napisati iz komendske zgodovine. Vir za vse to ji je bila njena bogata knjižnica. Sčasoma si je, tudi z odrekanjem, ustvarila prav imenitno knjižnico, v kateri so bile številne dragocene knjige. Pred smrtjo je želela, da bi te knjige s pridom uporabljali, kot jih je ona sama, dijaki Škofijske klasične gimnazije v Šentvidu nad Ljubljano. Sorodniki so ji to željo izpolnili, nekaj pa jih je dobila tudi njena polsestra Ivi Repnik, ki je v svojem stanovanju na Cankarjevi ulici 44 v Mekinjah pri Kamniku uredila njeno spominsko sobo.

Lik duhovno zelo bogate, izobražene ter razgledane ženske, ki je kot samska znala dobro izkoristiti svoje talente in tisto, kar je z leti duhovnega pridobila, za blagor bližnjega. Še posebej rada je sprejemala svoje nekdanje učenke, bila vesela, ko so ji povedale, da jih je naučila toliko, da pozneje pri pouku slovenščine niso imele težav. Ivi mi je povedala, da je bila pri pouku »zelo stroga, a pravična«. Rada je tudi pomagala v stiski vsakomur, ki se je zatekel k njej po pomoč. Še posebej, kadar je šlo za šolsko tvarino. Znala je najti tudi tolažilne besede, ostati mirna in tiha, pa tudi jasno in odločno povedati, če je bilo kaj narobe. Tako je, ker jo je zelo motil tuj napis na enem izmed javnih objektov na Bakovniku, toliko časa pritiskala na kamniškega župana Antona Toneta Smolnikarja, da ga je ukazal zamenjati s slovenskim.

V svojem življenju resda ni veliko napisala, zato pa je toliko več moči namenjala pedagoškemu delu, dobrodelnosti, usmerjanju in oblikovanju drugih. V tem pogledu je bila zelo stvarna in nepristranska.

Professor Anda Peterlin (1922–2006)
Outlines for her Portrait

Summary

The Slavist Anda Peterlin was known as an outstanding scholar of the Slovene language and literature. As a professor she passed on her knowledge and love for the language to the students she taught. Since she was a religious person and did not hide this the authorities transferred her from place to place during the post war era. She had began to organize Glavar's library in Komenda already during her student years and presented it to visitors and wrote about it in articles.

19 Zbornik nosi naslov *Občina Komenda/Življenje od kamene dobe do danes*, pripravil ga je uredniški odbor z dr. Markom Žerovnikom na čelu, njegova članica je bila tudi Anda Peterlin, izdala ga je maja 2002 Občina Komenda, Andin prispevek Kako so živeli, delali in praznovali s podnaslovom Šege in navade v Komendi in okolici je v zborniku objavljen na straneh 137–157.

20 Simpozij je bil 16. marca 2000 v frančiškanskem samostanu v Kamniku in 17. marca 2000 v kulturnem domu v Šmartnem v Tuhinju, pripravljalni odbor je vodila in zbornik uredila prof. Marjeta Humar.

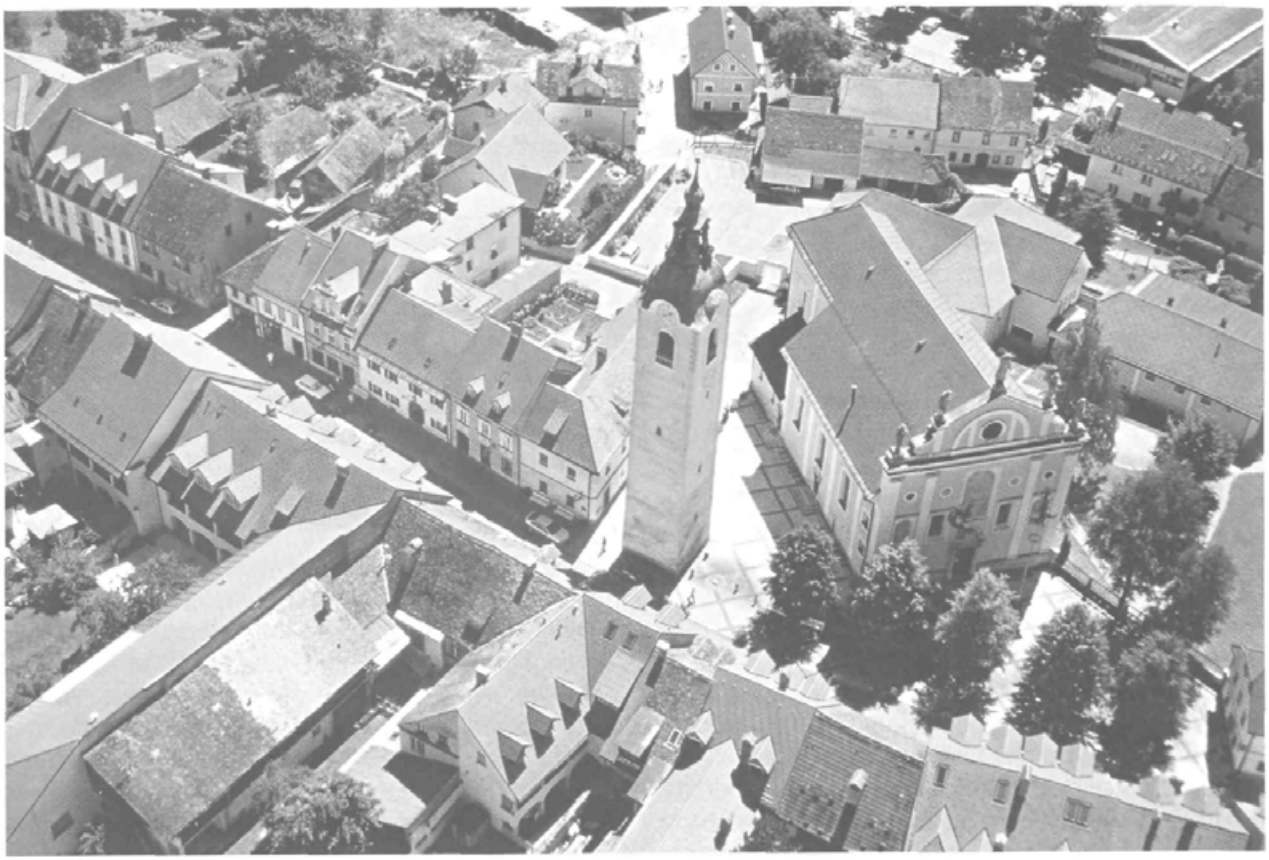

Janja Železnikar, univ. dipl. arheol.
Medobčinski muzej Kamnik
Muzejska pot 3, Kamnik

Moj spomin na dr. Toneta Cevca (1932–2007)

Tiho in brez slovesa je februarja 2007 od nas odšel dr. Tone Cevc*. Rojen Kamničan, etnolog in umetnostni zgodovinar, ki se je z doktorsko disertacijo leta 1969 z naslovom *Pastirske koče v Julijskih in Kamniških Alpah in predslovanski substrat v njihovi arhitekturni dediščini* za vedno zapisal našemu alpskemu svetu. Od leta 1971 pa vse do upokojitve leta 1999 je služboval na Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU. V letih 1994–98 je bil njegov predstojnik. Vseskozi je raziskoval alpski svet, njegovo duhovno, kulturno, ljudsko izročilo, bivanjske elemente, arhitekturo in predvsem od 90. let prejšnjega stoletja naprej arheološko podobo.

Tone Cevc, kot sem ga poznala, je bil vitalen, živahen in poskočen človek. Vsaj meni se je zdel tak. O boleznih in težavah, ki so ga pestile, nikoli ni govoril na glas. Poznala sva se krajši čas – slabih 10 let, zato moji spomini nanj ne bodo tako kompleksni. Prav tako ne bom mogla opisati njegove večplastne osebnosti in njegovega dela. Moj cilj je osvetliti neizbrisen pečat, ki ga je dr. Tone Cevc dal meni.

Spominjam se ga kot toplega, prijaznega človeka z jasnimi cilji in potjo, ki je vodila do njih. Njegova družina je živela in dihala z njegovim delom. Žena Veronika ga je vedno prijazno spodbujala, skrbela je tudi za nas, ki smo prihajali k njemu na strokovne debate, nas postregla s pecivom, kavo in drugimi dobrotami. Pri Cevčevih doma je bilo vedno domačno in prijetno.

Najina prva druženja so bila arheološki tereni, seveda v Kamniških Alpah (Dolga njiva na Krvavcu, Veliki stan na Veliki planini). Zanje je navadno zbral denarna sredstva, dr. Jana Horvat z Inštituta za arheologijo ZRC SAZU pa je organizirala strokovni del ekipe, material in vse za teren potrebne pripomočke. S prijateljema Miranom Bremšakom in Francetom Steletom so tvorili neustavljiv raziskovalni trojček. Leto 1995 predstavlja začetek »zlate dobe« v arheološkem raziskovanju v visokogorju. Med prvimi čisto njihovimi in predvsem Tonetovimi najdišči so bila na arheološko karto Slovenije vrisana: bronastodobno in antično selišče na Pečicah na Veliki planini in antična postojanka Na Stanu pod Kamniškim sedlom. S tem so na široko odprli vrata v novo raziskovalno področje, arheologijo gorskega sveta.

Izkopavanja so lep in prijeten del arheološkega dela. Vznesenost in otroško navdušenje dr. Cevca sta nas vedno znova presenečala, do neke mere navduševala, včasih pa tudi prestrašila. Kot natančni dokumentaristi moramo izrisati, fotografirati najdbe, ko so še v zemlji, na mestu samem – *in situ* – in to je bilo včasih z dr. Cevcem težko. Premamila ga je prasila, magija predmeta, da jo je dvignil iz zemlje prej, preden mu je to arheologova natančnost dovolila. Tega mu ni nihče nikoli zameril, bil je tako vzhičen, vedno veder in vesel, da mu je bilo vse dovoljeno in oproščeno. Pripovedoval nam je pastirske zgodbe, odstiral bajke in pripovedke, odkrival svoje želje in načrte za prihodnost. Z njim nikoli ni bilo dolgčas.

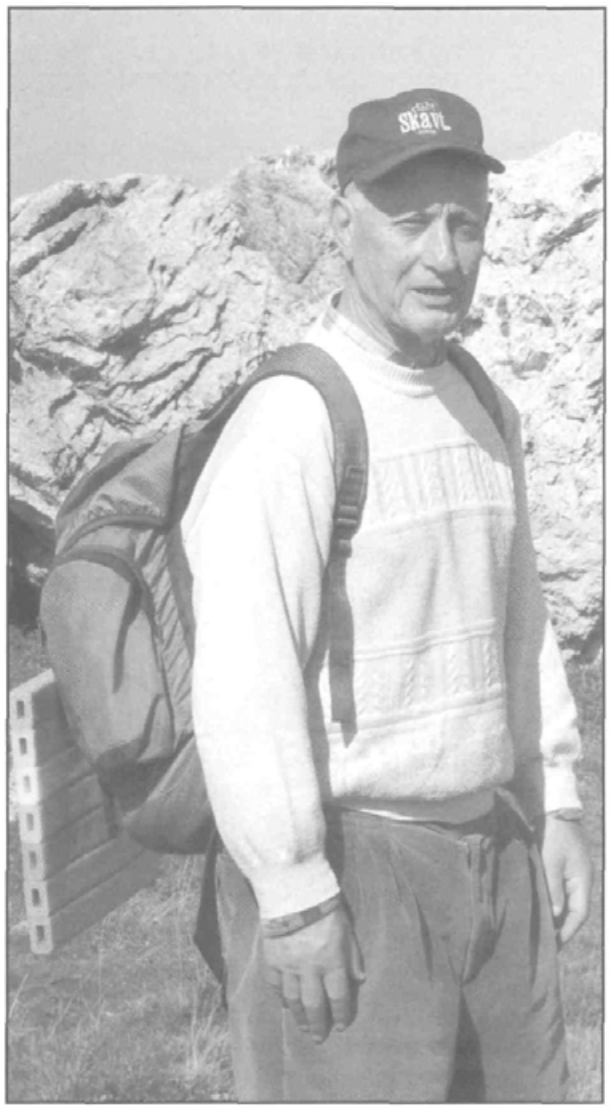

Dr. Tone Cevc na eni svojih hribovskih raziskovalnih »odprav«. Foto: France Stele.

Mene so potem druge obveznosti za precej let oddaljile od arheologije. Z dr. Cevcem pa sem ohranjala stike. Včasih mi je prinesel črepinje, ki jih je našel na svojih velikoplaninskih oz. gorskih pohodih. Prosil me je, da jih časovno opredelim, potem pa sva sproščeno klepetala o novih in novih odkritjih. Točno na njegov 74. rojstni dan (31. maja 2006) sem mu oddala članek za njegov zadnji zbornik: *Človek v Alpah*. Neumorno me je spodbujal in priganjal k pisanju. Nikoli ni izgubil vere in upanja, da bom kljub obilici drugih obveznosti sestavek do roka končala in oddala. Kadarkoli sva se srečala, je bilo tako. Vedno se mu je nekam mudilo. Na moja zoprna vprašanja: »Zakaj se vam vedno tako mudi?« je odgovarjal: »Ali res ne veš?« »Ne,« je bil moj večni odgovor. On pa: »Vi mladi imate še neskončno veliko časa, naš čas pa se počasi izteka.« Stavek, ki se

* Za nekatere podatke o dr. Cevcu se iskreno zahvaljujem predstojnici Inštituta za arheologijo dr. Jani Horvat. Za Cevčeve fotografije pa Francetu Steletu.

mi je zarezal v ušesa in katerega pomen sem dojela šele potem, ko je za vedno utihnila njegova beseda. Pa še dolgo nisem verjela, da je to dejstvo resnica. Kar odšel je.

Ko sem razmišljala o dr. Tonetu Cevcu, velikem etnologu, raziskovalcu, očetu štirih otrok in predvsem velikem človeku, sem dojela, da pravzaprav njemu dolgujem zahvalo, da se sploh še ukvarjam z arheologijo. Za to sem mu neizmerno hvaležna in mu posthumno izrekam iskreno zahvalo. Kako je bil srečen in vesel, ko sem dobila službo v Medobčinskem muzeju Kamnik, sicer za polovični delovni čas, pa vendarle. Že je iskal ideje za splošno in pregledno razstavo o Veliki planini, ki ji je posvetil praktično vse svoje ustvarjalno delo, vso strokovno kariero. Vseskozi je bil kreativno povezan z muzejem, vanj je prinašal velikoplaninske najdbe, pomagal je pri dogovorih za odkup dediščine arhitekta Vlasta Kopača – del velikoplaninske zbirke je prišel v Medobčinski muzej v Kamnik. Med pomembnejšimi za muzej pridobljenimi predmeti iz Kopačeve zbirke so: številne pisave za trniče, lesene žlice in jedilni pribor, cokle, dereze, orodje za striženje ovac, rogovi za smodnik, lesene in keramične sklede za sirarjenje, torila, primeži, svetilke, pipe, krplje idr.

Z velikim zanosom, neko neusahljivo energijo večnega otroka v sebi in neizmernim entuziazmom je snoval vedno nove in nove hribovske ekspedicije, nove članke, knjige, simpozije in sanjal, da bi končno odkrili še starejšo ovalno planšarsko bajto, kot smo jo leta 1999. Sanje je dosanjal v zborniku *Človek v Alpah*, kjer je zbranih 18 člankov različnih avtorjev, ki smo se z Alpami srečevali na različne načine.

Njegovo delo (skupaj z delom arhitekta Vlasta Kopača) je v strokovnih krogih prineslo velik sloves Kamniku, predvsem pa Veliki planini. Če bomo znali ceniti njuno bogato zapuščino, nadaljevati njuno začeto delo, potem je najbolje, da kar pljunemo v roke. Med številnimi željami dr. Toneta Cevca so bile: postavitev velike interdisciplinarne razstave o Veliki planini, rekonstrukcija velikoplaninske bajte oz. postavitev učne poti na Planini ali arheološki park na Krvavcu, če naštejem samo nekaj največjih. Sam je skupaj s sodelavcem z Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU dr. Jurijem Fikfakom naredil prve korake z multimedijsko predstavitvijo Velike planine na internetu (http://odmev.zrc-sazu.si/planina/), planšarstva in življenja na njej nekoč in danes. In če bo v prihodnje uresničena vsaj ena, potem je seme Cevčega dela obrodilo sadove.

Širši javnosti pa je znan ne samo kot arheološki navdušenec, temveč kot velik poznavalec zgodovine, etnologije, ljudskega izročila – legend, arhitekture idr. V bibliografski bazi COBISS-a je pod imenom Anton Cevc 00996 naveden seznam celotne biografije, ki zajema 163 bibliografskih enot, med katerimi so monografije, izvirni znanstveni članki, strokovni in poljudni članki, predavanja, prispevki na znanstvenih konferencah, recenzije, predgovori in spremne besede, diskusije, poročila, elaborati, razstave ter drugo gradivo.

Med njegovimi pomembnejšimi deli so:

1972 *Velika Planina. Življenje, delo in izročilo pastirjev.* Ljubljana (2. dop. izd. 1987; 3. dop. izd. 1993).
1984 *Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem. Kulturnozgodovinski in etnološki oris.* Ljubljana.
1988 *Kmečke hiše v Karavankah. Stavbna dediščina hribovskih kmetij pod Kepo, Stolom, Košuto, Obirjem, Pristovškim Storžičem in Peco.* Celovec in Trst.
1991 *Das Bauernhaus in den Karawanken.* Radovljica.
1992 *Bohinj in njegove planine. Srečanje s planšarsko kulturo.* Radovljica, Ljubljana.
1993 *Slovenski kozolec / Slovene Hay Rack.* Žirovnica.
1998 (idr.) *Davne sledi človeka v Kamniških Alpah. Arheološke najdbe v planinah* (1995–1996). Ljubljana.
2000 *Lončene posode pastirjev. Sklede in latvice iz poznega srednjega in novega veka iz planin v Kamniških Alpah.* Ljubljana.
2006 (ur.) *Človek v Alpah. Desetletje (1996–2006) raziskav o navzočnosti človeka v slovenskih Alpah.* Ljubljana.

My Memories of Dr. Tone Cevc (1932–2007)

Summary

This paper presents the author's memories about the recently deceased ethnologist Dr. Tone Cevc. Throughout his whole life Tone Cevc studied the alpine world, its spiritual culture, the folk tradition, the dwelling places, architecture and the archaeological image of this somewhat isolated world from the 1990s onwards.

Janez Majcenovič, prof.
Kovinarska cesta 23 a, Kamnik

Listi iz perovske kronike (Ob 120-letnici rojstva prof. Ivana Mazovca)

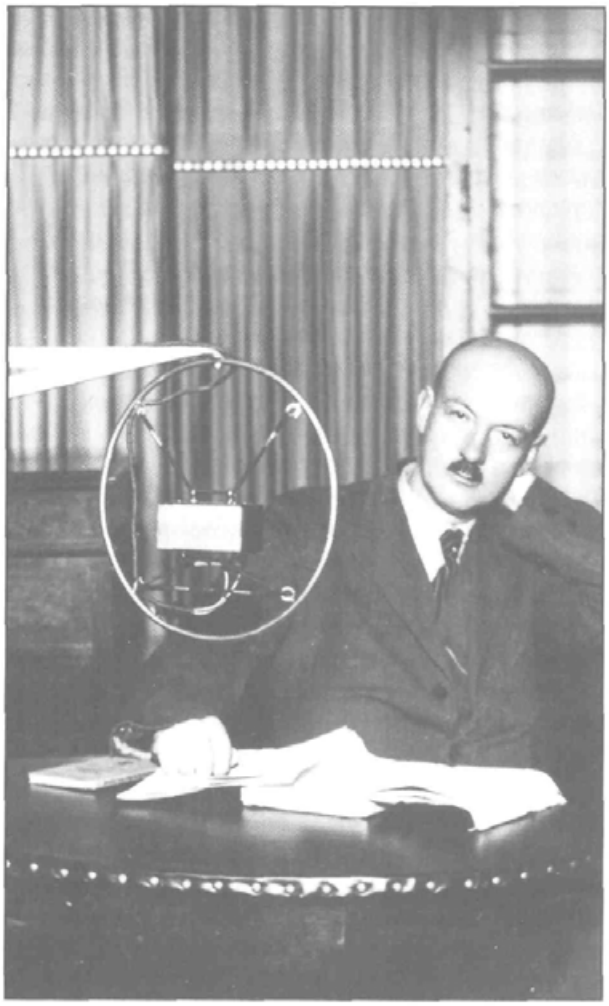

V slovenskem ljudskem izročilu domače hiše nikoli niso bile mrtve stvari, ampak so živele povezane z rodovi, ki so si pod eno streho predajali luč in ključ. Stara hišna imena so se ohranila tudi takrat, ko so se spreminjali priimki ob priženitvah novih gospodarjev, ali če je dom prešel v tuje roke. Te stare perovske hiše so pomenile mnogo več kot le streho, varnost in zavetje, svojim prebivalcem so nudile tudi zavest pripadnosti in predvsem topel dom!

Stari Fleretov dom na Perovem štev. 9 (danes Kovinarska c. 23) stoji najmanj tri stoletja na istem mestu v enakih izmerah; to potrjujejo zemljiške knjige in katastri. Raznolikost gradnje in uporabe gradbenih materialov na prvotnih temeljih skriva pod ometom zgodbo o nastajanju in spreminjanju prastarega doma. Še vedno lahko prepoznamo prvotno zasnovo hiše s prostorno izbo – hišo – in sosednjo kamro, velika kmečka peč in črna kuhinja pa že dolgo živita le v izročilu. Prvotno obliko in staro ime je ohranila obokana polkletna shramba – kašta, ki so jo zapirala zelo stara in ročno kovana železna vrata. Ta vrata služijo novemu namenu, varujejo cisterno za kurilno olje in pričajo o mojstrih, ki so ročno skovali prav vse: plošče, vezi, zakovice, tečaje, preprosto okrasje in celo ključavnico s ključem vred. Na Fleretove čase spominja tudi oblika strehe, ki je najprej nekajkrat zamenjala slamnato pokritje, to pa je zamenjala strešna opeka, ki so jo v domači režiji žgali v priložnostni opekarni na Zgornjem Perovem. Močno žgane in nekoliko zvite opeke svojskih izmer bi morale zdržati še vsaj sto let, če ne bi bilo tovarniških dimnikov, avtomobilov in kislega dežja.

Perovo je bilo (!) prijazna vas(ica) na obeh bregovih Kamniške Bistrice, ki je vseh sedemsto let varovala mesto Kamnik pred nevarnostmi z južnega konca. V samem začetku sta imela obrambno vlogo predvsem oba utrjena dvorca. V srednjem veku sta bila to sedeža dveh manjših fevdalnih gospostev, ki sta imeli vsaka svojo vrsto lastnikov iz uglednih plemiških pa tudi meščanskih družin. Na Zgornjem Perovem so vihrali prapori Petschacherjev (Pečaherjev), Lichtenbergov, Paradeiserjev, Taufferjev ... , dvorec Perovo na zahodnem bistriškem bregu pa je bil ponosen na Raspe in Hohenwarte. Pri prebiranju naslovov teh plemiških družin se človeku kar v glavi zvrti, zato je bolj zanimivo prebirati zapis o zagrizenem luterancu Peterletu s Perovega, ki se je v času škofa Tomaža Hrena odpovedal svojim zmotam in se vrnil k pravi veri.

V urbarjih in prvih matičnih knjigah kamniške župnije zelo zgodaj najdemo Grošane in Flerete s Perovega, ki so se tam rojevali, poročali in umirali. Seveda so tudi "odrajtali" desetino in opravili tlako, preživeli zemljiško odvezo in dobili tiste prve perovske hišne številke, ki so veljale do polpretekle dobe.

Obe perovski graščini sta po srečnem naključju preživeli čase, ki fevdalnim spomenikom niso bili najbolj naklonjeni. Temu je botrovalo tudi dejstvo, da so po številnih menjavah lastnikov prišli v 19. stoletju taki gospodarji, ki so pognali korenine in njihovi potomci še danes z ljubeznijo ohranjajo zgodovinsko dediščino.

Za Konrada Janežiča, ki je leta 1839 kupil graščino in gospostvo Perovo, in njegove potomce je značilno, da so s svojimi družinami vred uspešno kmetovali in s trdim delom potrjevali svojevrstno tradicijo perovskih »grajščakov«. Svojevrstno protislovje najdemo tudi v tem, da ima v nekoč pretežno agrarnem okolju status kmeta samo pravnuk omenjenega Konrada! V volilnih imenikih in drugih uradnih seznamih našega časa imena Grabec, Brešar, Habjan, Jakopec, Flere, Grošan, Hrastar, Taškar, Koren in še druga na nekdanjih perovskih naslovih ne obstajajo več; pa tudi večina sokrajanov zanje ne ve.

Saga o perovskih Mazovcih

Začelo se je jeseni leta 1885. Takrat je Anton Mazovic, Vogarjev iz Podgorja, kupil Fleretovo domačijo na Perovem št. 9. Za plačilo je porabil svojo dediščino, prislužene prihranke in ženino doto. Pomagati si je moral tudi s posojili, ki so mu še dolga leta grenila življenje. Z ženo Marjano, ki je bila doma na trdnem Hočevarjevem gruntu v Žejah pri Komendi, sta postavljala na noge precej zanemarjeno kmetijo. V poldrugem desetletju so jima otroci Marija, Janez, Frančiška, Jožefa, Anton, Angela in Franc napolnili hišo z življe-

njem, veseljem in skrbmi. Po stari perovski navadi so bili Janez, Tonček in Francelj – Fleretovi fantje, Micka, Fani, Pepa in Angela pa so bile kar Flereške; pa tudi stoletna drevesa na vrtu so vsako leto rodila okusne dolgorepe hruške, ki so bile – flereške. Takrat so morali vsi perovski otroci že v zgodnjih letih pomagati domačim na polju. Pogosto so s koši in košarami šli po ozki in majavi brvi čez Bistrico v gozd po drva, steljo, gobe, borovnice in druge gozdne sadeže. Od daleč so gledali gradič Zgornje Perovo z urejenim parkom, ki je živel svoje nekoliko odmaknjeno življenje.

Družina polzemljaka Antona Mazovica je postala del perovske vsakdanjosti. Medtem so na občini, davkariji in v farovžu spremenili priimek Mazovic v Mazovec, kar se je zgodilo tudi večini soimenjakov v bližnji in daljni okolici. V tistem času je bilo to zelo moderno in poleg tega so zelo radi poiskali bolj imenitne soimenjake med nekdanjimi fevdalci. Kar na lepem so našli nekega Mazovica, ki je kupil in prodal graščino Vrtača nekje pri Kolovratu, na gradu Črnelo so mladoletni Mazovičevi dediči uveljavili poldrugi tisoč goldinarjev, navsezadnje pa sta domači študent Janez in njegov prijatelj Birtov France iz Tunjic začela iskati rodbinske zveze tam daleč ob reki Visli v Mazoviji na Poljskem. Mazovčeva starša tega nista resno jemala, ker so ju morile mnogo resnejše skrbi v zvezi z otroki, ki so drug za drugim odhajali od doma v šolo, se učit obrti, služit v meščanske družine in podobno. Kadar se je oče Anton med košnjo ustavil in se nemo zazrl proti Podgorju, so takoj vedeli, da je žalosten zaradi svoje rojstne Vogarjeve domačije, ki je zaradi slabega gospodarjenja prešla v tuje roke.

Takrat so ljudje prebirali Šembiljine bukve in verjeli temnim napovedim. Bali so se nevarnosti, ki jih je prinašalo dvajseto stoletje z železno cesto, kovinskimi pticami in napovedano svetovno morijo. Včasih pa so se za praznike zbrali okrog velike Fleretove javorove mize in pripovedovali o veselih in žalostnih dogodivščinah, ki so jih doživeli vsak na svojem koncu stare monarhije. Vedno znova so vsi skupaj radi prisluhnili in se nasmejali zgodbi očeta Antona, kako so ga sovaščani, kmalu po prihodu na Perovo, dobesedno vrgli iz Vovkove gostilne, na svež zrak in streznitev! Preveč jih je imel za norce, ko jih je vztrajno prepričeval, da je v Ljubljani videl človeka, kako je z nogami gonil veliko kolo pod seboj, pa še eno manjše se je vrtelo za njim. Posmehovanje prividom "ta norega" Flereta je utihnilo šele, ko je mladi Janežič pripeljal v Kamnik prvo (dvo) kolo in z njim uganjal vragolije po perovski cesti. Tista zelena travica, ki je veselo rasla sredi ceste, ga sploh ni motila in veselilo ga je, da je sosedu povrnil verodostojnost in ugled.

Mnogokrat so obujali spomine na tisto leto, ko so mladi Mazovci izprosili prvo petrolejko in Mohorjeve knjige. Dolgo so morali čakati, da so lahko prebrali očetovo ime v seznamu članov Mohorjeve družbe.

Orumeneli koledarček družbe sv. Mohora za navedeno leto 1871 vsebuje poleg koledarskih podatkov o svetnikih, praznikih, postnih dnevih, sejmih in letnih časih tudi rodopis cesarske rodbine in imenik družnikov in družnic v letu 1870. V seznamu kamniške župnije se je med dekanom Janezom Finkom in kamniško čitalnico razvrstilo skoraj sto imen, na "mohorjevke" so bili naročeni moški in ženske različnih stanov, poklicev in starosti; med njimi starih perovskih priimkov ne najdemo, edina svetla izjema je M. Brešar, mlinar na Perovem. Ena od Flerešk je mnogo kasneje povedala, da so zavidali tistim, ki so bili pred njimi deležni Slomškove dediščine.

Z odraščanjem otrok se je počasi napolnil tudi predal z rojstnimi listi, spričevali in drugimi dokumenti podobne vrste. Ohranilo se je zanimivo spričevalo (Izpustnica!) trirazredne dekliške šole v Kamniku, ki potrjuje, da je Frančiška Mazovec uspešno dokončala to šolo in je z dopolnjenim štirinajstim letom po zakonu odvezana hoditi nadalje v šolo. Lepe ocene, napisane z lepo pisavo, žig šole in čitljivi podpisi šolskega voditelja Jerneja Čenčiča, kateheta Jakoba Razborška in razredne učiteljice Angele Klančar pričajo o nekem drug(ačn)em času.

Pa so spet minila leta in je bilo potrebno, da je Officium parochiae Lithopolis (Stein), to je kamniški župnijski urad, v izbrušeni latinščini potrdil, da je zgoraj imenovana Frančiška samskega stanu in sme skleniti zakonsko zvezo. Dokument je napisan v latinščini, le Stein v oklepaju je nemški in napis na žigu je Kamnik po slovensko. Za pokušino poglejmo:

Francisca Mazovec filia legitima Antonii Mazovec eiusque uxoris Marianae Hočevar, nata in viae Perovo No 9 ...

Gornji vrstici, ki povesta, da je Frančiška Mazovec zakonska hči Antona Mazovca, rodila se je na Perovem št. 9 ... in še pol strani je pred dobrimi devetimi desetletji zapisalo pero župnika, dekana in kanonika Ivana Lavrenčiča.

Prava saga o perovskih Mazovcih verjetno ne bo zagledala belega dne. Ohranilo pa se je nekaj pričevanj o sedmih Mazovčevih otrocih, ki so se jim mladost in življenjske usode oblikovale v prelomnih časih; devetnajsto stoletje se je prevesilo v dvajseto in prva svetovna vojna je zaznamovala vsakega posebej. Tujina jih ni pritegnila in kmalu so se začeli vračati v rojstno vas. Okrog Fleretovega doma so zrasle hiše in hišice, ki so jih v šali poimenovali Mazovčeva vas. Mama Marjana, vdova zadnjega Fleretovega polzemljaka, se je novih domov, družin in zlasti prvih vnukov zelo veselila. Večkrat je pomodrovala, kako prav je, da so njeni otroci gradili na domači zemlji, saj bosta rastoča industrija in razvoj mesta v celoti uničila perovske njive, travnike in vrtove. Kako prav je imela, da za kmete na Perovem ne bo več prostora! – Ni ji bila prihranjena največja starševska bridkost, ko je v zadnjem letu svojega življenja morala pokopati sina Janeza – Ivana Mazovca, ki je bil njena posebna ljubezen in ponos. O Ivanu Mazovcu, profesorju, kulturnem in političnem delavcu so zlasti po njegovi smrti precej pisali, govorili in – pozabili. Osnovne podatke o njem še vedno dobimo v strokovni literaturi, tisto posebno izročilo o stricu Janezu, ki se je izoblikovalo v družinah njegovih perovskih bratov in sester, pa se počasi izgublja in tone v pozabo.

Morda je 120-letnica rojstva prof. Ivana Mazovca prava priložnost, da obudimo spomine na njega, njegov čas in rojstni kraj.

Morda bo vse to pomenilo nekaj tudi za tiste, ki so našli svoja sodobna domovanja v mnogih nadstropjih nad nekdanjimi perovskimi polji.

Ivan (Janez) Mazovec (1888–1930)

Dne 14. junija 1930 nas je nepričakovano za vedno zapustil profesor na ljubljanski realki in znani javni delavec. Pri izvajanju službe (pri maturi) ga je zadela kap, na katere posledicah je v bolnišnici umrl.

Taka in podobna sporočila so v naslednjih dneh bila v ljubljanskih časopisih. Obenem so zapisali, da se je 27. avgusta 1888 rodil na Perovem št. 9 materi Marjani Mazovec, roj. Hočevar, ženi polzemljaka Antona Mazovca. Pridružil se je poldrugo leto starejši sestrici in kasneje so jima sledili še ostali bratje in sestre. V kamniški osnovni šoli se je odlikoval z nadarjenostjo in marljivostjo, zato so učitelji in kateheti leta 1899 prepričali Janezove starše, da so svojega enajstletnega sina poslali v Kranj; tam je leta 1907 dovršil gimnazijo. Leto dni pred njim je v Kranju maturiral znani France Stelè, Birtov iz Tunjic. Oba sta imela sorodnike, nekatere celo skupne, v Kamniku, Podgorju, na Perovem in še kod. Med podporniki obeh prijateljev je bil tudi »Vovkov stric« iz Podgorja, ki ju je s culami vred naložil na poseben s šibjem opleten voz, rekli so mu koš in je služil za prevoz gnoja. Na kdove katerem Brniku je imel svojevrstni prevoznik opravke, zato sta oba šolarja nadaljevala pot do svojega dijaškega domovanja peš, če ni bilo kakšnega srečnega naključja. Zadeva se je nekajkrat v osmih letih ponovila s konjsko in tudi volovsko vprego. Gimnazijec France Stelè je vneto zbiral in zapisoval ljudske pesmi in obsežno zbirko poslal dr. Karlu Štreklju v Gradec. K delu je pritegnil pravo mrežo sodelavcev, med njimi je tudi Janez Mazovec zapisal precej pesmi pri znancih in sorodnikih na širokem območju kamniškega okrajnega sodišča, ki je takrat spadalo v okoliš kranjske gimnazije.

Na Dunaju je Janez Mazovec študiral slavistiko in klasično filologijo. Posebno prva leta so bila zelo trda in polna revščine. Mama Marjana je med prebiranjem Janezovih pisem zdihovala in si brisala solze. Da je bilo na začetku res hudo, povedo odlomki iz pisma, ki so ga »dragi stariši« prejeli jeseni leta 1907.

Drva prodajajo na vago, štajnkolm (premog) tudi in je zelo drag. Tista hosta, ki leži okrog našega svinjaka, bi bila na Dunaju vredna kup denarja. Če hočem, da bi imel pozimi gorko, bi si moral kupiti drva, pa si jih ne bom, ker mi ne kaže. O obleki niti ne govorim. Zajutrek je drag. Navadno pozajutrekujem, časih le počikam nekoliko črnega kruha ... Malica me dopoldne in popoldne ne briga in me tudi ne sme brigati! Kosim v novi dijaški kuhinji, ki se imenuje menza (to je = miza). Ne jem nikoli mesa in zato mi pride precej poceni. Za 16 kr. (krajcarjev) dobim juho, eno prikuho (krompir z zeljem, lečo, tudi korenje, kar na Perovem samo prašiči jedo in drugod po svetu izgubljeni sinovi) ... itd. Na univerzi (naši šoli) sem plačal samo pri vpisovanju 11 kron, za šolnino bom plačal najmanj 12 kron itd. Težka naloga je živeti na Dunaju, toliko ali pa še bolj, kakor peljati naprej Fleretov grunt. Vendar še nismo zagnali puške v turščico in gremo naprej in delamo. Kaže ne dobro, popolnoma slabo pa tudi ne. Vi pa bodite zaradi mene brez skrbi!

Na Dunaju se je Janez Mazovec pridružil Francetu Steletu, ki je urejal glasilo vernih študentov *Zora*. Takoj je prevzel prilogo Prvi cvetovi za pisateljske začetnike, med njimi najdemo Franceta Bevka, Jožo Lavrenčiča, Narteja Velikonjo in druge bodoče književnike, ki so rasli pod Mazovčevim mentorstvom.

Kulturno-prosvetiteljsko in politično delovanje pod vplivom vzornika in prijatelja Janeza Evangelista Kreka ni dopuščalo, da bi se udejanjile Mazovčeve mladostne literarne ambicije, kljub temu pa je sodeloval z leposlovnimi ocenami in poročili v časopisih in revijah (*Slovenec, Čas, Dom in svet, Mladika*). Omeniti je treba, da je že na začetku pravilno ovrednotil razvijajočega se pisatelja Ivana Preglja. Kljub vsestranski dejavnosti je Janez Mazovec pridno študiral in po devetih semestrih slavistike in klasične filologije uspešno dovršil študij in nato leta 1913 na Dunaju napravil profesorski izpit. Intenzivno se je ukvarjal s političnimi in jezikovnimi vprašanji južnih Slovanov in leta 1917 opravil profesorski izpit iz srbsko-hrvatskega jezika. S stalnimi viri zaslužka se je Mazovčevo materialno stanje počasi zboljševalo in končno s pridobitvijo Knafljeve štipendije zadovoljivo uredilo. Študentska potovanja v Palestino, Grčijo in Italijo so Janezu Mazovcu širila obzorja. Temu so bila namenjena tudi kasnejša potovanja po Bosni in Hercegovini, Vojvodini, Makedoniji in Srbiji, kjer se je posvečal predvsem jugoslovanski problematiki. Posledice v prvih študijskih letih načetega zdravja je skušal odpraviti z zdravljenjem v Dalmaciji, kjer je užival mediteransko klimo in jezikovni melos.

Profesor Ivan Mazovec (preimenovanja Janeza v Ivana na Perovem niso nikoli sprejeli) je poučeval v glavnem v Ljubljani. Začel je na slovenski dvorazredni trgovski šoli, nadaljeval na II. državni gimnaziji in I. državni klasični gimnaziji; svojo profesorsko pot je sklenil na realki. Omenimo lahko še politično pregnanstvo na mariborsko klasično gimnazijo v drugi polovici leta 1925.

Društvo Danica, Slovenska krščanska socialna zveza (poznejša Prosvetna zveza), Zadruga, Akademski dom in druga društva, ki so zrasla iz tradicionalnih vrednot in usmeritev Janeza Evangelista Kreka, so bila močno povezana z življenjem in delom prof. Ivana Mazovca. V njih je sodeloval in jih podpiral od dijaških let do prezgodnje smrti, ko so izgubili priljubljenega predavatelja in govornika. V začetku leta 1927 je bil kot kandidat Slovenske ljudske stranke izvoljen za oblastnega poslanca v kamniško-brdskem okolju.

Pisci nekrologov so usodo Ivana Mazovca primerjali z usodo Ketteja, Murna in drugih študentov, ki so jim uboštvo in bolezni skrajšale življenje. Spomnili so se tudi na melanholični refren o hrepenenju v dunajskih večerih:

Samo eno sanjo naj mi izpolni življenje, da bom dobil zvesto družico, venec nadebudnih otrok ter bom vsaj toliko imel, da si bom vsak dan lahko privoščil viržinko in kozarec vina.

Ta želja se je Ivanu Mazovcu izpolnila, vendar je trajala zelo malo časa; ostala pa je mlada mati in pet mladoletnih otrok, ostala je mlada vdova Fina s Pavlom, Majdo, Polono, Mihom in Marjeto.

Pisateljica Zora Tavčar se je bralcem priljubila s knjigo *Veter v laseh*. Napisala je tudi knjigo o ženskih imenih z naslovom *Poklical si me po imenu*. Vdovo Ivana Mazovca, gospo Fino Mazovec, je postavila za vzornico slovenskim Jožefinam, Josipinam, Finam, Pepcam in Zefkam. Pisateljica pove, da je poznala šarmantno

ljubljansko gospo Fino, ki je bila po svojem nastopu, razgledanosti in umetniškem čutu bolj Francozinja kot Slovenka. Bila je duša tihe, a izbrane kulturniške druščine, ki se je zbirala okrog nje in v katero je spadal pisatelj Ivan Pregelj, ki je svoji gostiteljici v *Tolminskih novelah* postavil literarni spomenik. Zora Tavčar je zapisala, da je bila gospa Fina mati več otrok, med katerimi je znana kardiologinja in alpinistka dr. Majda Mazovec. Zora Tavčar in Ivan Pregelj sta z izbranimi besedami opisala gospo Fino Mazovec, roj. Treo. – Ime znane ljubljanske gradbeniške družine Treo povezujemo s stavbami – kulturnimi spomeniki: Narodni muzej, gimnazija v Kranju, neogotski cerkvi v Šmartnem pri Litiji, na Taboru v Ljubljani in še druge stavbe.

Več kot spomenik si je postavila gospa Fina s tem, da je ob šibkem zdravju in vdovski pokojnini uspela vzgojiti svoje otroke v pokončne in poštene ljudi, ki so svoja življenja v veliki meri posvetili soljudem, svojim bližnjim.

Izročilo o stricu Janezu

Zgodbe o zanimivem stricu Janezu, profesorju in javnem delavcu, so precej časa krožile med njegovimi sorodniki, vrstniki in znanci. Ti so drug za drugim odhajali na kamniške in ljubljanske Žale, z imenom vred se je izgubila s stanovanjskimi bloki obzidana Mazovčeva vas. Tretji in četrti rod, ki raste na Perovem, ima za stare pesmi, zgodovino in narodno blago vedno manj časa in zanimanja. Marsikdo se začudi, ko spozna obsežnost dela, ki so ga v Kamniku in okolici opravili zapisovalci in zbiratelji narodnega blaga.

Pri tem imata posebno mesto France Stelè, Birtov iz Tunjic, in njegov starejši soimenjak France Stelè, Jonglnov s Šutne. Med najbolj prizadevnimi sodelavci prvega je bil Janez ali Janko Mazovec. Zapisal je precej starih pesmi, mnogo več, kot je zgodbic, ki s(m)o jih zbrali in zapisali o njem.

Prvo zgodbo je zapisal Janko Mazovec kar sam na Perovem pred sto leti:

Mlada Minka
(Perovo)

Mlada Minka rožce plela
V zelenem gartelčku,
Mladi fantje mimo gredo,
Soje špase vganjajo.

Mlada Minka voč bit moja,
Bom ti kupu prstan zlat?
Kaj pa bodo mamca rekli,
K'bojo vidli prstan zlat?

Ti se moraš jim zlagati,
Da s'ga našla v gartelčku.
Kdor bo mene učil lagati,
Ta pa ni prijatelj moj.

***

Prof. Ivan Mazovec je pred prvo svetovno vojno že učil na ljubljanski gimnaziji. Takrat je sestri Angeli priskrbel vajeniško mesto pri trgovcu Kopatinu v »Šembidu« pri Vipavi (Šentvid, danes Podnanos). Na poti tja se je ustavila v Ljubljani in dobila pri bratu potrebne napotke. Med malico je »od blizu« videla Ivana Cankarja, ki je z bratom izmenjal nekaj besed. Na znanje je vzela, da mora biti ponosna, ker je spoznala tako velikega moža. Tisto o velikosti ji takrat ni šlo v račun, pa še zoprna natakarica se je obregnila ob njo, ker je svojega brata – profesorja tikala. »Tako smo pri nas doma navajeni in Janeza bom vedno tikala, pa če bo postal sam rimski papež!« – Ob tem odrezavem odgovoru se je Ivan Mazovec prešerno in z odobravanjem zasmejal. Kasneje sta se s sestro večkrat pogovarjala o njenih vajeniških letih v zaledju soške fronte, ko so mlade fante, ki so zdravi in razposajeni odhajali proti Soči, vozili nazaj mrtve in ranjene na lojtrskih vozovih. Pa tista trda in mrzla polenta, ki so jo rezali z nitko; pred tem je bilo treba s palico pregnati podgane.

Z Ivanom Cankarjem je povezana zgodba o pivski druščini, ki se je v topli poletni noči odpravila od Bavarskega dvora proti Magistratu. Na stopnicah pred frančiškansko cerkvijo so običajno malo posedeli in nadaljevali svoje dialoge in monologe. Včasih je Ivan Cankar rekel sosedu: »Imaš papir? Piši!« Menda je tudi Ivan Mazovec zapisal nekaj osnutkov za *Podobe iz sanj*.

***

Janezova mama Marjana elektrike ni marala, po njenem je bila to hudičeva iznajdba. Svojemu zetu Karlu Fincingerju pa je vseeno dovolila, da je med dvema hruškama (flereškama!) napeljal anteno in poslušal enega prvih detektorskih sprejemnikov, ki so lovili radijske valove kar tako, brez elektrike ali baterije. Nekoč, ko je Ivan Mazovec predaval na Radiu Ljubljana, so mamo prepričali, da si je pustila natakniti slušalke. Prepoznala je glas svojega sina in pozorno poslušala predavanje. Ko je bilo vsega konec, je še sama glasno zaželela v slušalke: »Pa lahko noč, Janez!«

***

Frančiškan p. Robert (Pavel) Mazovec, ki je bil med drugim župnik v New Yorku in ljubljanski Šiški, se je spominjal, kako se je oče odzival pri politiki in domači vzgoji. Nekoč ga je vzel s seboj na neko politično turnejo s kolesljem in iskrimi konji. Zaustavili so jih oboroženi orjunaši in namerili puške na Ivana Mazovca. Ta je vstal, si odpel srajco in nastavil prsi ter zavpil: »Kar ubijte me, saj drugega ne znate!« Doma je bilo seveda drugače, ko je Pavel(ček) prišel potožit, da ga je eden od vrstnikov udaril. Sledil je očetov »ukaz«, naj gre takoj nazaj na dvorišče in ga kar sam premlati.

***

Na drugem koncu sveta, v Buenos Airesu, je znana slovenska slikarka Bara Remec obujala spomine na Ljubljano, od koder je morala emigrirati po drugi svetovni vojni. S posebnim veseljem je povedala eno od različic opravičila, ki so v zvezi s prof. Mazovcem krožile med dijaki:
Gospod profesor Mazovec,
jaz se pišem Bazovec.
Včeraj nisem mogel v šolo prit',
ker me je bolela rit!

***

Gospa Fina Mazovec je imela včasih svoje otroke na različnih koncih sveta in je dobivala pisma iz Združenih držav, Brazilije, Švedske, Beograda in Maribora. – Lepo je bilo perovskemu nečaku, ki je pri njej dobil sobo, vsestransko razumevanje in toplo besedo. Bolj poredko je povedala kakšno drobno zgodbico o svojem pokojnem možu, ki se je zelo trudil za pomoč socialno šibkim dijakom in študentom, ker ni pozabil na svoje stiske v dijaških in študentskih letih. Prepričana je bila, da bi bilo za njenega Ivana mnogo bolje, če se ne bi vrgel v politiko, ampak bi ostal zvest literaturi in bi za njim več ostalo.

***

Hvalo in čast je svojemu pokojnemu bratu rada zapela njegova sestra Fani in ga postavljala za zgled perovskemu naraščaju, ki v primerjavi z najstricem ni bil niti približno tako brihten, tako marljiv, tako požrtvovalen in sploh ...

Zelo rada je poudarila, da je stric profesor znal vseh dvanajst (!) slovanskih jezikov, ki jih je že po vrsti zelo težko našteti. Rekla je tudi, da tisto, kar je nekoč napisal v trinajsti in sedemnajsti kitici zbadljive prigodnice o sestri Franici, ni bilo čisto res in lepo, zamerila mu pa ni, saj se je rad v verzih ponorčeval iz sebe in drugih. Pri sestavljanju popolnega seznama slovanskih jezikov v letu 2008 bi se gotovo zataknilo tudi v letu 1917 izprašanemu profesorju srbsko-hrvatskega jezika, ki bi moral poleg takrat nepriznane makedonščine prepoznati z novimi ustavami opredeljene jezike zahodnega Balkana.

***

Pred dobrim desetletjem so mladi kamniški pevci na Obirskem obiskali legendarnega koroškega župnika Tomaža Holmarja. Živo jim je opisal svoje prvo srečanje s profesorjem Mazovcem: V razredu je zavladala moreča tišina, ko je profesor po daljšem proučevanju podatkov novih dijakov poklical Tomaža Holmarja pred tablo in mu ukazal, naj zleze na visoko katedrsko mizo, potem pa povedal, da gledajo zadnjega pravega Slovenca, ki se je rodil pri Gospe Sveti. Tomažev oče, ki je bil po rodu z Brezij nad Kamnikom, je prišel tja gor kot organist in tam nemo spremljal ugašanje slovenske besede; njegov sin Tomaž je bil verjetno res zadnji, ki so ga kot Slovenca vpisali v tamkajšnjo krstno knjigo.

***

Marjeta, najmlajša hčerka in očetova ljubljenka, je imela komaj tri leta ob očetovi smrti. Bila je navajena, da se ji je vedno odzval in posvetil, čeprav je počival ali delal. To je poskusila tudi takrat, ko je ležal sredi rož na mrtvaškem odru. Ni se ji odzval in otrok je bridko zajokal. Trda je bila življenjska pot dr. Marjete Mazovec, ki je postala ugledna brazilska zdravnica. S svojim možem zdravnikom je soustvarjala bolnišnico za gobavce ob Amazonki. Čez mnogo let, ko je obiskala očetov dom, je sama potrdila, kako žalostna je bila, ko očeta ni in ni mogla priklicati.

***

Pred šestimi desetletji je bila ustanovljena višja gimnazija v Kamniku, ki je začela vzgajati svoje prve maturante. Njihovi leto dni starejši vrstniki so po prejšnjem učnem načrtu ubirali pot proti maturi na ljubljanski realki. To je pomenilo vsakodnevno vožnjo z vlakom, zgodnje vstajanje in morda malo več svobode. Običajna zgodba s pregledovanjem in preverjanjem podatkov o novih dijakih je tokrat potekala malo drugače. Profesor Fran Vrhovnik se je posebej zanimal za dijake s kamniškega konca, ki ga je zelo dobro poznal. Včasih je celo počitnice preživljal v graščini na Zduši. Kar naenkrat je odkril dijaka, ki je bil doma v Kamniku na Perovem št. 9. Priimek mu ni bil znan, zato je vrtal vanj toliko časa, da je identificiral nečaka profesorja Ivana Mazovca, ki je čisto slučajno avtor teh vrstic. Stari in strogi profesor matematike je postal čudno sentimentalen, ko je pripovedoval o kolegu, ki ga je zadela kap, ko sta leta 1930 skupaj sedela v maturitetni komisiji. Oba sta hodila na kranjsko gimnazijo, srečevala sta se na Dunaju in kasneje v službi. Bila pa sta politična nasprotnika, ker je bil Ivan Mazovec član in poslanec klerikalne Slovenske ljudske stranke, Fran Vrhovnik pa je od dunajskih časov naprej zastopal napredne ideje liberalne stranke. Pisano politično preteklost so imeli profesorji Fran Vrhovnik, dr. Anton Grad, France Vodnik, France Planina in drugi, ki so jih zaradi strokovne avtoritete pustili kolikor toliko na miru v času, ko so tudi z realke pošiljali dijake na Goli otok.

***

Izbrane zgodbice so namenjene spominu profesorja Ivana Mazovca in vseh tistih, ki so o njem pripovedovali. Vsi skupaj že dolgo počivajo na ljubljanskih in kamniških Žalah, v Združenih državah, Braziliji, Argentini. Morda je kaj narobe, a človeški spomin je pač nezanesljiv.

Svojo sliko o prekmalu umrlem očetu nosita v srcih obe hčerki, ki sta med zadnjimi živimi pričevalci. Dr. Majda Mazovec je bila dolgo up in nada srčnih bolnikov. Stažisti so jo poimenovali mati slovenskih kardiologov. Podobno kot Majda je svoje pričevanje o očetu živela slavistka in dramska igralka Polona Blaž, roj. Mazovec.

Vaške kronike na Perovem niso napisali in naši iztrgani listi so le drobci nekega izročila, tako kot je del tega izročila stari leseni sv. Andrej, ki ga je perovskemu bratrancu poklonil Miha Mazovec, letalski inženir in izredni profesor Fakultete za strojništvo. Dolgo časa je bil med vodilnimi konstruktorji in statiki za letala, žerjave in žičnice, navsezadnje pa mu je uspel celo projekt ohranitve starega kipa iz lipovega lesa, ki ga je njegov oče Ivan Mazovec našel med pajčevinami na podstrešju rojstne hiše. Takratni restavratorji so poskrbeli, da je obnovljeni kip preživel tričetrt stoletja na častnem mestu v salonu gospe Fine Mazovec. Spet je le malo manjkalo, da bi lesni črvi dokončali svoje delo. S pomočjo strupov, silikonov in drugih sredstev so restavratorji 21. stoletja kipu sv. Andreja vrnili trdnost in svežino barv in lesk. Miha Mazovec, ki je bil znan po svojemu humorju, je z nasmehom ugotovil, da bo kmalu šel na zadnjo pot, sveti Andrej pa naj gre tja, od koder je prišel – na Perovo!

Bilo je nekoč, ko so stari in mladi Mazovci skozi okna Fleretovega doma pogledovali proti planinam in zlasti proti vrhu Storžiča, ki je s svojimi oblački in meglicami napovedoval vreme. Tista stara macesnova okna s kovanimi »gavtri« še vedno služijo svojemu namenu. Ohranila so se na podstrešju Fleretove drvarnice in Urbanijevi fantje so jih vgradili v pastirsko bajto pod Rzenikom. Skoznje se odpira prelep pogled v planinski svet ... tistim, ki uspejo priti tja gor!

Documents from the Perovo Chronicles (The 120th anniversary of professor Ivan Mazovec's birth)

Summary

This essay outlines the history of Perovo, life in a town which was once a village near Kamnik and is now a part of it. Professor Ivan (Janez) Mazovec (1888–1930) was also born there and during his high school years was good friends with France Stelè who became an art historian later on in life. They both collected national folk songs during this time. He studied Slavic studies and Classical Linguistics in Vienna. For the most part he was a professor in Ljubljana. He participated in many organizations, which grew as a result of the values held by the Evangelist Janez Krek. In conclusion, the essay mentions some anecdotes about Ivan Mazovec professor and civil servant, which still preserve family tradition.

Kazalo

Marjeta Humar
Kamniški zbornik XIX 5

Anton Tone Smolnikar
In memoriam dr. Janezu Drnovšku 7

Kamnik – sedanjost in prihodnost

Katarina Ščetinin - Sever
Korakoma na področju predšolske vzgoje 11

Velika planina skozi čas

Vanda Rebolj
France Malešič
Zven časa na Veliki planini 17

Razprave – etnologija

Jasna Paladin
Črna noša in Kamničanke 43

Gregor Lobe
France Malešič
Mlinarjev stan Za Koglom v Kamniški Bistrici 59

Bernard Bezek
Kozolci v Podgorju 69

Damijana Križnik - Vrhovec
Ob 160-letnici rojstva Gašperja Križnika 75

Razprave – družbena zgodovina

Jože Arko
Agresija JLA in odpor kamniških teritorialcev 83

Damjan Hančič
»Govori se tudi, da nimamo drugega materiala in hrane kakor le Titove slike ...«– zapisniki Okrajnega komiteja KPS Kamnik v letu 1945 107

Lilijana Žnidaršič Golec
Spori zaradi Velike planine po sodnem zapisniku iz leta 1540 121

Razprave – zgodovina šolstva

Vilma Vrtačnik Merčun
Šole in učitelji v kamniškem šolskem okraju v desetletju od 1904 do 1913 135

Razprave – zgodovina športa

Bojan Pollak
Alpinistični odsek PD Kamnik v zadnjih desetih letih 155

Razprave – zgodovina obrti

Jasna Paladin
Svečarska in medičarska delavnica v Lectarjevi hiši v Kamniku 167

Vilko Rifel
Apnarska dejavnost na območju dolin Kamniške Bistrice in Črne 183

Vilko Rifel
Kamniški podobar Franc Ksaver Tončič 207

Razprave – bibliotekarstvo

Andreja Štorman
O bibliografiji Gašperja Križnika 217

Razprave – zgodovina jezikoslovja

Matej Hriberšek
Od Tuhinja do Novega mesta 229

Razprave – zgodovina glasbe

Marinka Mošnik
P. Angelik Hribar (1843–1907) 239

Razprave – zgodovina filma

Stanko Šimenc
Filmska podoba Kamnika 249

Razprave – arheologija

Janja Železnikar
Najstarejša doslej raziskana ovalna pastirska bajta na Veliki planini 259

Razprave – naravoslovje

Tjaša Tolar
Katarina Čufar
Les iz Mlinarjevega stanu Za Koglom in njegov raziskovalni potencial 273

Borut Toškan
Živalski ostanki iz Mlinarjevega stanu Za Koglom 277

Branko Vreš
Brane Anderle
Tatjana Čelik
Božo Drovenik
Andrej Seliškar
Rastlinstvo Menine planine 279

Božidar Drovenik
Hrošči kozlički *(Cerambycidae)* na Kamniškem 301

Danijel Bezek
O življenju, ki ga ni več 311

Vido Kregar
Veternice in reševanje oskrbe z vodo
na Kamniških planinah 315

Razprave – paleontologija

Jure Žalohar
Tomaž Hitij
Kako smo v Tunjicah odkrili najstarejše
fosile morskih konjičkov na svetu.....319

Matija Križnar
Katarina Čufar
Fosilni les *Carapoxylon* iz spodnjemiocenskih
plasti pri Komendi 331

Matija Križnar
Davo Preisinger
Rak *Coeloma* iz govške formacije
Tunjiškega gričevja 335

Aleksander Sarnavsky
70 let od najdbe mamuta v Nevljah 339

Pesniki in slikarji

Anica Gladek o sebi 343

Urška Tomec o sebi..... 345

Barbara Savenc
S črto skozi življenje
Tone Žnidaršič (1923–2007).....347

Barbara Savenc
Slikarsko srce v zavetju tehničnega duha
Bogdan Potnik (1927).....357

Naš pogovor

Franc Svetelj
Prof. dr. Vladimir Klemenčič:
Podgorje – vzorčni primer preučevanja
problematike vasi in podeželja 363

Igor Jurič
Marko Prezelj: »Alpinizem je način življenja.«..... 369

Ljudje in čas

Mirko Juteršek
Tomaž Perko – slikar pri šestdesetih.....379

Bogomir Kovač
Cene Matičič, kamniški polihistor..... 383

Marko Lesar
Emilijan Cevc (1920–2006)..... 389

Jože Pavlič
Profesorica Anda Peterlin (1922–2006)..... 393

Janja Železnikar
Moj spomin na
dr. Toneta Cevca (1932–2007)..... 399

Janez Majcenovič
Listi iz perovske kronike
(Ob 120-letnici rojstva prof. Ivana Mazovca).....401

Kamniški zbornik XIX

Izdaja:
Občina Kamnik

Ureja uredniški odbor:
dr. Božidar Drovenik,
Tone Ftičar,
Marjeta Humar, prof., spec. v hum.,
Tina Romšak, prof.,
Jasna Paladin, univ. dipl. etn. in kult. antr.,
Barbara Savenc, dipl. umet. zgod.,
Anton Tone Smolnikar,
Breda Vukmir Podbrežnik, prof.,
Milan Šuštar, prof.

Lektorja in korektorja:
Milan Šuštar, prof.,
Marjeta Humar, prof., spec. v hum.

Angleški povzetki:
Denis Majzelj, prof.

Grafična oprema in oblikovanje:
Dušan Sterle, slikar in graf. oblikovalec

Računalniška obdelava besedila:
Sašo Matičič,
Studio Dataprint, d. o. o.

Tisk:
Gorenjski tisk, d. d.

Naklada:
2000 izvodov

Kot vinjete so uporabljene fotografije Kamnika in okolice, ki jih je iz zraka posnel Primož Hieng. Na platnicah so fotografije iz lapidarija Medobčinskega muzeja Kamnik: relief z angelom grbonoscem, ki nosi grb Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti, avstrijski (habsburški) grb, grb vojvodine Kranjske in grb mesta Kamnik, ok. 1490. Hrani Medobčinski muzej Kamnik. Fotografijo je posnel Sašo Matičič.

V Kamniku, marca 2008